127

MAGYAR
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
—— EGYESÜLET FOLYÓIRATA ——

SZERKESZTI AZ IGAZGATÓSÁG:

APÁTHY ISTVÁN, GAAL JENŐ, JANCSÓ BENEDEK.

IV. ÉVFOLYAM 1911 JANUÁRIUS 1. SZÁM.

BUDAPEST, 1911.

Megjelenik évente tizszer, julius és augusztus kivételével, minden hó 15-én.

TARTALOM.

		Lap
Kérészy Zoltán:	A magyar szent korona elmélete	1—11
Balázs Károly:	A syndicalismus eszmevilága	12—28
Jankulov Boriszláv:	A világbéke	29—50

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

A társadalomtan élettudományi alapjai.

Könyv a társadalmi darwinismusról. *A.* — 51—57
Az átöröklés törvényei. *Horváth Lajos* — 57—67

Közművelődés, nevelésügy:

A nevelés sorsa és a socialismus. *Kiss Ödön* — 67—70

Közgazdaság:

Hollandia és Belgium mezőgazdasága. *g. a.* — 70—73

Társadalmi politika:

Adatok a Svájcz legújabb socialis fejlődéséhez. *Zsoldos Benő* — 73—75

Magyar Társadalomtudományi Egyesület:

Birtokpolitikai szakértekezlet — 76—83

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

☆ ☆ ☆

A Magyar Társadalomtudományi Szemle közöl önálló tanulmányokat a társadalomtannak és főbb segédtudományainak köréből; ismerteti a társadalomtant érdeklő közéleti és irodalmi jelenségeket; gyűjti, birálatosan rendezi és további fölhasználásra előkészíti a társadalomtan tudományos anyagát. Közli végül a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nyilvános ülésein és szakértekezletein tartott előadásokat, fölolvasásokat és vitatkozásokat, valamint az Egyesület hivatalos értesítését annak választmányi üléseiről, közgyüléséről és belső életéről. Főczélja a társadalomtant, szigorúan tudományos alapon, a magyar nemzeti továbbfejlődés szolgálatába állítani, egészséges társadalompolitikai közvéleményt teremteni s a magyar tudományos erőket erre a munkára egyesíteni.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület tagjai a Magyar Társadalomtudományi Szemlét évi 10 korona tagsági díjuk fejében kapják. Előfizetési díja egy évre 20 korona; egy-egy szám ára 2 korona.

A Magyar Társadalomtudományi Szemle részére szánt közlemények a Magyar Társadalomtudományi Egyesület igazgatóságának czímére (Budapest V., Mária-Valéria-utcza 12. sz. III. emelet), előfizetések és a folyóirat anyagi részére vonatkozó értesítések pedig a Magyar Társadalomtudományi Egyesület titkárságához (Budapest V., Mária-Valéria-utcza 12. sz. III. emelet) küldendők. Előfizetéseket minden könyvárús is elfogad.

MAGYAR
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
—— EGYESÜLET FOLYÓIRATA ——

SZERKESZTI AZ IGAZGATÓSÁG:

APÁTHY ISTVÁN, GAAL JENŐ.

IV. évfolyam.

BUDAPEST, 1911.

301428

MAGY. AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOMJEGYZÉK.

ÖNÁLLÓ ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
Ajtay József: A választójogi reform	688
Apáthy István: A faj egészségtana	265
Balázs Károly: A syndicalismus eszmevilága	12
Bálint Imre: Az ottomán birodalom agrárviszonyai	85, 204
Bartók György: A valláspsychologia főbb törvényei	705
Bud János: Az elválások újabb alakulása hazánkban	280
Buday Barna: Kivándorlás, munkáskereset és birtokpolitika	605
Buza László: Finnország és Oroszország	124
Csekey István: A választási biráskodás szervezéséhez	617
Dékány István: Politika és társadalompsychologia	767
Ferenczy József: Társadalmi problémák	107
Gaal Jenő: A socialis ismeretek tanítása a közoktatás körében	595
Gaal Jenő: A Széchenyi-cultus jelentősége	673
Horváth János: A socialismus válsága	345
Illés Imre: A mezőgazdasági munkapiacz szervezése külföldön és hazánkban	451
Jankulov Boriszláv: A világbéke	29
Kérészy Zoltán: A magyar szent korona elmélete	1
Kosutány Ignácz: Hit és vallás mint társadalmi jelenség	429
Pekri Pekár Károly: Az első magyar sociologus	751
Schneider Sándor: A magyar középosztály jövője	635
Sigmond Andor: Adalékok a választói jog kiterjesztéséhez	511
Szana Sándor: A csecsemővédelem hatása a csecsemőhalálozásra	780
Szász Zsombor: Államkapcsolat és parlamenti kormányrendszer	545
Szentirmai Imre: A sociologia kiindulása és feladatai	175
Szentiványi Ferencz: Torontál vármegye vándorlási mozgalmáról	305, 354

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

A társadalom élettudományi alapjai:

Lap

Könyv a társadalmi darwinismusról. — *A.* ... 51

Az átöröklés törvényei. — *Horváth Lajos* ... 57

Közművelődés, nevelésügy:

A nevelés sorsa és a socialismus. — *Kiss Ödön* ... 67

A nemzetközi Semmelweis-díj. — *Gaal Jenő* ... 154

Erkölcs és természettudomány. — *A.* ... 222

Az új egyetemek kérdése ... 563

Világnyelv vagy európai? — *Ferenczy József* ... 646

Felekezeti szabadelvűség és nemzeti egység. — *Gyulay Lajos* 721

Közgazdaság:

Hollandia és Belgium mezőgazdasága. — *g. a.* ... 70

A postatakarékpénztár mint socialis intézmény. — *Gaal Jenő* 156

A magyar vasművek és gépgyárak egyesülete ... 227

A zsidók mint a közgazdaság tényezői. — *V. I.* ... 390

A kézműipar állami támogatásáról ... 400

A pénz szerepe a drágaságban. — *Heller Farkas* ... 482

A budapesti IX. orsz. gazdacongressus ... 488

A primitiv népek gazdasági élete. — *Eöttevényi Nagy Olivér* 727

Népesedéstan:

Az 1910. év inépszámlálás előzetes eredményei. — *Bud János* 402

A halvaszületések. — *Szentiványi Ferencz* ... 568

A német népesség társadalmi tagozódása. — *H.* ... 578

Statisztika:

Negyven év a magyar hivatalos statisztikában. — *Bud János* 732

Közjog:

Közjogi tankönyv. — *K. G.* ... 738

Tanulmány a magyar parlamentarismusról. — *Gyulay* ... 802

Jogtudomány:

Az alacsony munkabérek magánjogi szempontból. — *Kiss* ... 232

Politika:

A területi fenségjog. — *S.* ... 159

Magyarország és Ausztria. — *Steinecker* ... 321

A szabadság elmélete. — *Gyulay Lajos* ... 326

Társadalmi bölcsészet:

Lap

Társadalomtudomány és nemzeti érzés. — *Pekár Károly* ... 164
A görög felvilágosodás bölcsészete. — *Steinecker*... 494
Sully Prudhomme sociologiája. — *Bartók György*... 499

Társadalmi lélektan:

Az alsóbbrendű társadalmak értelmi functiói. — *Bartók György* 146

Társadalmi politika:

Adatok a Svájcz legújabb socialis fejlődéséhez. — *Zsoldos Benő* 73
A magyar munkásbiztosítás 1909-ben. — *E.* 162
Jelentések a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének 1910. évi nagygyüléséről 233
A nők éjjeli munkájának eltiltása. — *H. P.* 334
Munkásvédelmi törvények kiadása 408
Budapesti Egyetemek Socialis Telep Intézménye. — *Ifj. E. B.* 507
A népnevelésügy Bécsben és Berlinben. — *V.*... 583
Az iparfelügyelet állapota Európában. — *H. P.* 588
Patronage congressusok. — *Erődi Tihamér* 652
Folyóirat a munkanélküliség tanulmányozására. — *H. P.* ... 664
A züllött és büntettes gyermekek jellemének átalakítása. — *Angyal Pál* 738
Lakásügy. — *Illés Imre* 667
Egy modern munkásváros. — *Zsoldos Benő* 669
Oroszország gyári törvényhozása. — *V.* 742
A csavargók és koldusok telepe Merxplason. — *Erődi Tihamér*... 805
Munkásvédelmi egyesületek gyülései... 815
Statisztikai felvétel a gyermekmunkáról 820

Társadalmi mozgalmak:

A meg nem jöttek és az elköltözöttek. — *A.* 237
A nők választójoga Svédországban. — *Szász Zsombor* 337

Magyar Társadalomtudományi Egyesület:

Birtokpolitikai szakértekezlet... ... ... 76, 169, 242
Az egyesület választmányi ülése 262
A szabad iskola Kolozsvárt 263
Felolvasás az amerikai választójogról 342
Az egyesület IV. rendes közgyülése 410

Lap

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület könyvtára 426

Az egyesület Szabad Iskolája Kolozsvárt és Brassóban 508

Széchenyi-cyklus 672

Választmányi ülés 747

Socialis tanfolyam. — Előadás a fajok harczáról 748

AZ ISMERTETETT MUNKÁK JEGYZÉKE.

Annuaire de la Législation du Travail. Publié par l'Office du Travail de Belgique. XIII. Année. Bruxelles 1910. 408

Archdall Reid G.: The Laws of Heredity. London, Methuen and Comp 1910. — *Horváth Lajos* 57

Auf dem Wege zur europäischen Sprache. Berlin, Liebheit und Thiesen, 1911. — *Perenczy József* 646

Brants V.: Le salaire insuffisant devant la loi civil. Quelques jalous de législation et de jurisprudence. Bruxelles, Hayez, 1910. — *Kiss* 232

Bulletin des Internationalen Arbeitsamtes. Herausg. v. Bureau der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiterschutz. X. Band. Jena, G. Fischer, 1910. 408

Buza László: Az államterület és a területi fenségjog. Államjogi tanulmány. Budapest, Grill Károly, 1910. — *S* 159

Deák Albert: A parlamenti kormányrendszer Magyarországon. I. köt. első fele. Budapest, Grill, 1912. — *Gyulay* 802

Eötvényi Nagy Olivér: A magyar közjog tankönyve. Második bővített kiadás. Kassa, 1911. — *K. G.* 732

Erster vergleichender Bericht über die zur Durchführung der Arbeiterschutzgesetze getroffenen Massnahmen. Die Gewerbeaufsicht in Europa. Der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiterschutz vorgelegt von ihrem Bureau. Jena, G. Fischer, 1911. — *H. F.* 588

Perenczi Imre: Községi lakáspolitika és lakásügyi intézmények. Kilián Frigyes, Budapest, 1910. — *Illés Imre* 667

Prost J.: Agrarverfassung, Handelspolitik uud Arbeiterfrage in Holland und Belgien. Berlin—Prag. 1909. — *g. a.* 70

Gaal Jenő: Jelentés a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesületnek 1910. évi szeptember hó 28—30. napjain Luganoban tartott nagygyüléséről. — A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének kiadványa. 16. sz. Budapest, Noseda Tivadar, 1911. 233

Hornyánszky Gyula: A görög felvilágosodás tudománya: Hippokrates. Budapest, Magy. Tud. Akademia kiadása. 1910. — *Steinecker* 594

Lap

Imre Sándor: A nevelés sorsa és a socialismus. Az iskolanevelés lehetősége és socialisták nézetei a nevelésről. Budapest, Franklin-társulat. 1909. — *Ktss Ödön* ... 67

A kézműipar állami támogatásáról. Kiadja a debreczeni kereskedelmi és iparkamara. Debreczen, 1911. ... 400

Die Kinderarbeit in Österreich. I. Ergebnisse der vom Arbeitsstatistischen Amte im Handelsministerium durchgeführten Erhebungen über die Kinderarbeit. Wien... 820

Kovács Lipót: A pénz lényege és értékcsökkenésének okai. Budapest, Lampel R. 1911. — *Heller Farkas* ... 482

Lévy Bruhl: Les fonctions mentales dans les sociétés inférieurs. Paris, Félix Alcan. 1910. — *Bartók György* ... 147

Mehely Kálmán: A Magyar vasművek és gépgyárak országos egyesületének évkönyve. Budapest, 1911. ... 227

Meschewetski P.: Die Fabriksgesetzgebung in Russland. Tübingen, Laupp, 1911. — *V.* ... 742

Moszkowszki Max: Vom Wirtschaftleben der primitiven Völker, unter besonderer Berücksichtigung der Papua von Neuguinea und der Sahai von Sumatra. Jena, G. Fischer 1911. — *Eöttevényi Nagy Olivér* ... 727

Neuhaus Georg: Die deutsche Volkswirtschaft und ihre Wandlungen im letzten Vierteljahrhundert. I. Die berufliche und sociale Gliederung des deutschen Volkes. Auf Grund der Ergebnisse der Berufszählungen von 1882, 1895 und 1907. M. Gladbach, 1911. — *H.* ... 578

Novicow J.: La critique du darwinisme Social. Paris, Félix Alcan. 1910. — *A.* ... 51

Réz Mihály: Magyarország és Ausztria közjogi viszonya. Budapest, Pallas, 1910. — *Steinecker* ... 321

Reuterskiöld: Politisk Röstraett för Kvinnor. Upsala, 1911. — *Szász Zsombor* ... 337

Revue Internationale du Chômage. Publication de l'Association Internationale pour la lutte contre le Chômage. I. Année No 1 Numéro specialement consacré à l'Assurance contre le Chômage. Paris, 1911. — *H. P.*... 664

Siemering H.: Arbeiterbildungswesen in Wien und Berlin. Eine kritische Untersuchung. Karlsruhe, G. Braun. 1911. — *V.* ... 583

Sombart Werner: Die Juden und das Wirtschaftsleben. Leipzig, Duncker u. Humblot. 1911. — *V. J.* ... 390

A m. kir. közp. statisztikai hivatal munkássága (1871—1911). A fennállásának hivatal negyvenedik évfordulója alkalmából kiadja

Lap

a m. kir. közp. statisztikai hivatal. Magyar Siatisztikai Közlemények új sorozat. 36. kötet. Budapest, 1911. — *Bud János* 732

Sully Prudhomme: Le lieu social. Paris, Félix Alcan, 1909. — *Bartók György* ... 499

Tuka Béla: A szabadság. Politikai tanulmány. Budapest, Grill Károly. 1910. — *Gyulay Lajos* ... 326

Verhandlungsbericht der sechsten Generalversammlung des Komittees der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiterschutz, abgehalten zu Lugano am 26—28. September 1910. Herausgegeben vom Bureau der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiterschutz. Schriften der Internationalen Vereinigung. No 7. Jena, G. Fischer, 1910. ... 233

Pesti könyvnyomda-részvény-társaság.

MTAKADÉMIA KÖNYVTÁRA

A magyar szent korona elmélete.*)

Irta KÉRÉSZY ZOLTÁN.

Azon kiváló jogtudományi dolgozatok között, melyeket Brunner Henrik berlini egyetemi tanárnak, az európai hirű joghistorikusnak hetvenedik születésnapja alkalmából tanítványai és tisztelői átnyujtottak, s amelyek egy, »Festschrift Heinrich Brunner zum siebzigsten Geburtstag dargebracht von Schülern und Verehrern« czímű hatalmas kötetben bocsáttattak közre, a magyar jogászközönséget különösebben Timon Ákosnak a szent korona elméletéről irott tanulmánya érdekli, melyben ő a szent koronára vonatkozó jogelveket subtilis gondossággal, kimerítő részletességgel s a magyar politikai és jogi intézmények ismeretében elég jártassággal nem biró külföldi jogászok által is könnyen megérthető modorban tárgyalja. E dolgozatával a kiváló szerző ismét gyarapította azokat az általánosan elismert érdemeket, melyeket a magyar alkotmány történeti fejlődésének s alaptulajdonainak a külföldi tudományos világ előtt való hű megismertetése körül szerzett.

Timon-nak a szent korona közjogi fogalmára vonatkozó jelen fejtegetései annál is inkább számot tarthatnak a magyar tudományos világ méltánylására és elismerésére, mivel a szent korona tana, mely az egész magyar államélet jogi constructiójának alapját képezi, a XVIII. század közepe óta a hazai

*) A jelen czikket, mely eredetileg a »Die Entwicklung und Bedeutung des öffentlich-rechtlichen Begriffs der Heiligen Krone in der ungarischen Verfassung. Von Ákos von Timon« (Közzétéve a »Festschrift Heinrich Brunner« cz. alatt megjelent gyüjteményes műben.) cz. munka ismertetéseként készült, a szent korona elméletének a tudományban és politikai életünkben egyaránt jutó nagy jelentőségre való tekintettel kivánatosnak látszott a czikkek sorában közölni. *A Szerk.*

jogtudomány s törvényhozás terén mindjobban elhomályosodni kezdett s mivel a birodalmi centralisatio hivei — kétségtelenül azért, mert a felségjogoknak a nemzettől való leszármazását a szent korona elmélete a legerőteljesebben juttatja kifejezésre — ennek a tannak s az abból folyó alkotmányjogi következtetéseknek jelentőségét mindenkép alászállítani törekednek. Így különösen azt az irányzatos tanítást hirdetik, hogy a szent korona elmélete, mely csak egy rövid időszakon belül (1490—1526) volt uralkodó Magyarországon, merőben Werbőczy-nek találmánya, s hogy a szent korona közjogi hatálya, azaz mysteriuma nem egyéb, mint a mysterium Christi utánzata; minélfogva — mondják — a közhatalmi jogosítványoknak a szent koronában való megtestesítése középkori egyházias és mystikus jellegű balhitnek tekinthető felfogáson nyugszik s a mai fogalmak szerint a szent korona jogai nem egyebek, mint az államot képviselő fejedelem által tetszése szerint gyakorolható uralmi jogosítványok.

A magyar alkotmány szellemével s annak egész történeti fejlődésével ellenkező ezen közjogi tanításokkal szemben Timon meggyőzően s igen világos okfejtéssel mutatja ki, hogy a szent korona fogalmánál a középkori mysterium Christi-nek egyáltalán semmiféle utánzata fenn nem forog. Az az egyházi felfogás, hogy Krisztus, illetve az ő szelleme, mysteriuma az egyházzal örök időkre elválhatatlan összeköttetésben, elszakíthatatlan kapcsolatban van s ő ugyanazért az egyház láthatatlan feje, a szent korona tanával egyáltalán semmiféle genetikus összefüggésbe nem hozható. Mert ez a tan a magyar alkotmányjognak igazi specialitása, a magyar nép államszervező erejének, politikai felfogásának legsajátosabb alkotása s nyilatkozata, amely a magyar közjog egész rendszerének concentrikus elemét s megdönthetetlen alapját képezi. Benne a magyar állam politikai egységének, alkatelemei szilárd összetartozásának eszméje, nemkülönben az átruházott s alkotmányosan korlátolt közhatalom fogalma jut kifejezésre.

A magyar alkotmány történetére, közelebbről a szent korona elméletére vonatkozólag már feledhetetlen emlékezetű Hajnik Imrénk igen becses kutatásokat végzett; de ő alkotmányos életünk feljlődésmenetét még csak nagyobb körvonalakban tárta fel; mint maga is mondta, a »magyar alkot-

mány általános fejlődési irányzatát« törekedett műveivel megjelölni, »amelyek ilykép mintegy előmunkálatokul hivatvák szolgálni a részletes jogtörténelmi dolgozatokhoz«.

S ámbár »Magyarország az Árpádkirályoktól az ősiségnek megállapításáig és a hűbéri Európa« cz. művében HAJNIK szépen fejti ki az ősiségnek és a szent korona tanának lényegét, de mégis ez utóbbit, összes közjogi vonatkozásaiban s az alkotmány történeti előzmények beható megvilágításával TIMON ÁKOS tanulmányai derítették fel, amelyek nyomán immár kétségtelenül megállapítható, hogy a szent korona elmélete, mely a XIV. s XV. században érvényesül egész jelentőségében, egy természetes és szerves történeti fejlődésnek az eredménye. Amint egész alkotmányunk alapeszméi, úgy a szent koronára vonatkozó jogelvek is még az ős nemzeti szervezet korára vezethetők vissza. A magyarságon első történeti szereplésétől fogva erőteljes közszellem s ennek megfelelő közjogias felfogás uralkodik, mely a törzseknek nemzetté egyesülésében is világosan érvényre jut. A vérszerződéssel létesített nemzeti kötelék határozottan a modern állam fogalmának felel meg, a szó teljes értelmében közjogi kapcsolat, míg a nyugateurópai egykorú népeknél ilyen egyetemes közjogi alapon nyugvó állami alakulatokkal nem találkozunk, hanem az állami lét magánjogi kapcsolaton nyugszik, illetve úgy jelentkezik, mint a vezér személye iránti hűség és szolgálat köteléke által egybefűzöttek összesége. Helyesen emeli ki TIMON, hogy az egyest a nemzetegészhez fűző kötelék, melyet a vérszerződés létesített, teljesen megfelel a mai értelemben vett állampolgári köteléknek, mert a nemzet minden tagja már az ősalkotmány idejében a közhatalomnak volt alárendelve s annak irányában teljesítendő, tehát nem hűbéries természetű, de közszolgálatokra volt kötelezve. S mert már az ősnemzeti szervezet fennállása idején a főhatalom a politikailag organizált népet, azaz a nemzetet illette: ezért a főhatalom korlátlanságának elve, a közhatalmi jogosítványoknak személyes uralmi jogok gyanánt való kezelése a magyar alkotmány szellemével kezdettől fogva összeegyeztethetetlen volt.

Az erőteljes közszellem és közjogi gondolkodás, amelyet a magyar nép még ősi hazájából hozott magával, megakadá-

lyozta, hogy az állami összlét alapját képező közjogi kötelék helyébe az individualitás elvén alapuló hűbériség lépjen, mely az egyént szerződésileg magánjogi alapon csatolja egy hatalmas másik egyénhez, s amelynek uralomra jutása a nyugoti népeknél a hűségi és szolgálati viszonyon nyugvó kötelékek szövevényéből alkotott magánjogias szinezetű politikai szervezetet honosított meg.

A nyugoteurópai hűbéri eszméknek és intézményeknek a magyar nemzeti életre a XIII. században mindjobban érezhető befolyása a magyarságra közjogias jellegű, egységes politikai rendszerét, nyugoteurópai értelemben vett hűbéries állam szervezetté nem alakította át; az individualitás elve, mely nálunk is egy mind hatalmasabbá váló aristokratia kialakulását eredményezte s amely a hűbéries jellegű intézmények behozatalát involválta, a közhatalom, az állami uralom eszméje felett diadalt nem arathatott.

Tagadhatatlan, hogy a birtokviszonyok átalakulásával, illetve az adományjavak szaporodásával s a rendi egyenlőségnek mindezek folytán bekövetkezett felbomlásával szükségkép meggyengült a királyi hatalom. A várkatonaság intézménye, mely a királynak feltétlenül rendelkezésre álló haderőt biztosított, mindinkább elenyészik s a királyság a hon védelme érdekében a hatalmas főnemesek hadcsapatait kénytelen hovatovább igénybe venni. E mellett megcsökkennek a királyi uradalmakból a várjavakból és a hasznos felségjogokból, azaz regálékból eredő királyi jövedelmek s meggyengül a király bírói hatalma is, mert az egyházi és világi előkelőknek mind nagyobb számmal osztogatott immunitási kiváltságok folytán azok kiterjedt jurisdictionalis hatósághoz jutnak.

Azonban a magánhatalmi királyság eszméje a hűbéri jelenségek és intézmények daczára sem érvényesülhetett, mert a Szent István idejében oly erőteljes királyság hanyatlásnak indult ugyan, de helyébe a nemzetnek erőteljes közjogi gondolkodása a nemzetben gyökerező s a király és nemzet közt megosztott, tehát valóban alkotmányos közhatalom fogalmát juttatja uralomra. S ezen közjogi uralom eszméje a szent korona fogalmában nyert concret megtestesülést, minélfogva a szent korona személyesítésén nyugvó sajátos államszerkezet alakul ki, melynek elvei és intézményei a nyugoteurópai hűbéri államokétól lényegesen eltérő sajátságokkal birnak.

Míg tehát a nyugateurópai nemzetek, az egyetlen Angliát kivéve, a modern értelemben vett államnak és közhatalomnak tudatával nem birtak és az átruházott és korlátozott közhatalom eszméjét csak a hűbéri intézményvilág meggyengülésével, a római államjogi elvek közvetítésével s az absolutismus tűzpróbáján keresztül voltak képesek megvalósítani: addig a magyar nemzet a szent korona közjogi fogalmával a modern értelemben vett államnak s a valódi közhatalomnak követelményeit juttatja diadalra.

A magyar jogi felfogás szerint a politikailag jogozott nemzet, a királylyal együtt, egy szerves egészet alkot s ezen organikus egész a szent koronában van megtestesítve, mely tehát egyrészt mint az államiság jelvénye s a magyar állam souverainitásának, illetve nemzetközi önállóságának biztosítéka s másrészt, mint a nemzetben gyökeredző közhatalom birtokosa, megszemélyesítője jelentkezik. Ezen közjogi hatály nevezetik a szent korona mysteriumának.

Hogy e mysterium s a közhatalomnak, az államiságnak abban kifejezésre jutó fogalma Magyarországon a XII. század vége óta mindinkább a szent koronához fűződik, azt Timon beható forrástanulmánnyal igazolja s egyúttal tüzetesen kifejti, hogy a szent korona személyesisége az egész magyar alkotmánynak alapját s concentrikus elemét képezi és az államélet minden tényezője a szent koronával jut közvetlen érintkezésbe, jogait és functióit a szent korona hatalmi köréből merítvén. A szent korona tehát a magyar alkotmány szerint minden jog és hatalom forrása s maga a királyi hatalom is nem a király személyéhez fűződő absolut uralom, hanem a szent koronában gyökeredző hatóság (jurisdictio sacrae regni coronae). A főhatalmi jogok nem a király személyes uralmi jogosítványai, hanem a szent koronát (király és nemzet) megillető jogosítványok (jura sacrae regni coronae). Az állam területe a szent korona területe, a királyi jövedelmek a szent korona jövedelmei (bona vel peculia sacrae regni coronae) s minden szabad birtokjog gyökere (radix omnium possessionum) a szent korona levén, a nemesi javak megszakadás esetén oda háramlanak vissza. Ezért a magyar adományrendszer nem hűbéries alapon nyugodott, hanem közjogi jellegű volt, illetve az adománybirtok a szent koronától eredőnek s a szent

korona érdekében teljesített, azaz közszolgálatok jutalmául tekintetett.

A szent korona mysteriumából következik továbbá, hogy a király és nemzet a szent koronában megtestesített egységes közjogi személyiséget alkotnak. Ezért van, hogy a politikailag jogozott nemzethez tartozók, akik t. i. birtokjogukat közvetlenül a szent koronától nyerik, a szent korona tagjainak neveztetnek s mint ilyenek részesei — természetesen a királylyal együtt — a szent koronát illető közhatalomnak; és miután az 1848-iki törvényhozás az állampolgári jogegyenlőséget megvalósította, a magyar nép, illetve a magyar állam kötelékébe tartozók összesége, a szent korona viselőjével együtt alkotja azt a közjogi egységet, melyet a középkori magyar jogforrások *a szent korona egész testének (totum corpus sacrae coronae) neveznek, s melyet ma az állam fogalmával jelölünk meg.*

Igen érdekesen tárgyalja továbbá Timon Werbőczy-nek a szent koronára vonatkozó tanítását s kimutatja, hogy Werbőczy ugyan világosan hangsúlyozza az átruházott közhatalom fogalmát, illetve azt a tételt, hogy a királyok, a szent koronával való megkoronázás útján, a nemzettől veszik hatalmukat; azonban Werbőczy ezzel csakis a nemzetben élő jogi meggyőződésnek ad kifejezést s ennélfogva a jogtörténeti források alapján be nem igazolható, ezért merőben téves az a tanítás, hogy a szent korona közjogi fogalma s az erre épített alkotmány merőben Werbőczy találmánya s hogy az csak pár évtizedig tudott uralomra jutni. Ezen minden tudományos alapot nélkülöző és irányzatosnak minősíthető tétellel szemben a hatalmas érvek egész sorozatát lehet meríteni Timon tanulmányából, mely a szent korona eszméjét s az azon nyugvó államszervezetnek kriteriumait kimerítően feltárja s forrásszerűen bebizonyítja, hogy a szent korona-féle államrendszer elemei szerves fejlődés eredményekép alakultak ki, nevezetesen azok a XII. század óta mind erőteljesebben érvényesültek a magyar államélet körében s a XIV. században teljes uralomra jutnak s maguk a királyok felségjogaik forrása gyanánt s az alattvalói hűséghez való igényüknek alapjául a szent koronát tekintik.

A szent korona közjogi fogalmának kifejlődése az alkot-

mányos közhatalmú királyság eszméjét is diadalra juttatta; mert a királyi hatalom a szent korona elmélete értelmében a nemzettől származott jogok összege gyanánt jelentkezik, illetve az összes közhatalmi jogosítványok a király s a politikailag jogozott nemzet közt osztatnak meg. A constitutionalismusnak eszméje és formái nálunk a szent korona elmélete útján s különösen abban a tételben jutnak érvényre, hogy törvény csak ott alkotható, ahol a szent korona egész teste (totum corpus sacrae regni coronae), t. i. a nemzet és a koronás király jelen van, ami, mint azt Timon helyesen mondja, lényegileg annyit jelent, hogy törvénynek Magyarországon csak a szent korona akarata, t. i. a király és nemzet egybehangzó akaratnyilatkozata tekintetik, amit XVII. és XVIII. századbeli (különösen az 1790—91-iki) törvényeink is világosan hangsúlyoznak.

Részletesen kimutatta továbbá Timon, hogy a magyar országgyülés illetékessége, mondhatni, minden államügyre kiterjedt s nem volt egyetlen közügy sem, amelyre vonatkozólag az országgyülésnek befolyása és közreműködése a magyar közjog értelmében biztosítva nem lett volna. A szent korona közjogi fogalmán nyugvó államszervezet, mint kezdetben nem ismert, úgy ma sem ismer reservált királyi felségjogokat. Ilyenek létezése az átruházott közhatalom eszméjével elvileg ellenkezik.

Mint a törvényhozás, úgy a végrehajtó hatalom, különösen a hadi, pénzügyi és birói felségjog is meg van osztva a szent korona tagjai, illetőleg a politikailag jogozott nemzet s a koronás király között. S ámbár az államhatalom ezen megosztottsága a hűbéri állameszmék s intézmények behatásának volt eredménye: még sem jelentette az az uralmi jogoknak hűbéries, vagyis olyan megosztását, mint aminővel a patrimoniális, rendi államokban találkozunk, amelyeknek közjoga a fejedelmi hatalommal az egyes tartományurak és rendek souverainitását is összeférhetőnek tekintette.

Timon kimerítően tárgyalja, hogy az egyes állami ügykörök (hadügy, pénzügy, biráskodás stb.) terén miként érvényesül a politikai hatalomnak a szent korona eszméjén nyugvó megosztása. Kifejti, hogy a megyei önkormányzat s autonómia is a szent korona közjogi forgalmából vezethető le, amennyi-

ben a megyei közönségek egyrészt állami átruházás alapján gyakorolják a végrehajtó hatalmat, másrészt saját ügyeiket önállólag intézik. Minden megye nemesi közönsége, mint a szent korona tagjainak összesége — élén a királyt képviselő főispánnal — kicsinyben a szent korona egész testét, az egész államot tükrözi vissza. Hasonlókép a szabad királyi városok a szent koronától leszármazó szabad birtokjogok alapján testületileg birják a szent korona tagságát, t. i. a város mint testületileg egy nemesi személy részesül a szent koronát illető hatalomban, bárha az egyes polgár közvetlenül nem tagja a szent koronának.

Timon a koronázással, a koronázási esküvel s hitlevéllel, e nagyfontosságú alkotmánybiztosítékokkal foglalkozik, nyomatékosan kiemelve, hogy mióta a nemzet a szent koronát mint az állam symbolumát tekintette, amelyben a közhatalom meg van testesítve, azóta szükségkép átment a nemzeti köztudatba s ez alapon közjogi elv gyanánt jutott érvényre az a jogtétel, hogy a koronázás a királyi hatalom alkotmányszerű birtoklásának mulhatlan előfeltételét képezi. Koronázás nélkül nincs törvényes király, nem lehet szó a királyi hatalom alkotmányszerű gyakorlatáról, aminthogy — Werbőczy tanítása szerint — alattvalói kötelességről sem, miután a nemesek egyedül a törvényesen megkoronázott király (rex legitime coronatus) hatalmának vannak alávetve; és egyedül a koronás királyt illeti a törvényszentesítés és birtokadományozás joga. Nyomatékkal utal Timon az 1790 : III. törvénycikkre, amely elrendeli, hogy a koronázás a trónralépéstől számított hat hónap alatt múlhatatlanul (inomisse) megtörténjék. Ezen időközben az örökösödés jogán trónra lépő király (rex hereditarius) csak bizonyos alkotmányszerű korlátozással gyakorolhatja a kormányzati hatalmat, de privilégiumokat és adományokat semmiesetre sem osztogathat s törvényt nem szentesíthet. Ha a koronázásra előirt félévi idő lefolyt, anélkül, hogy a koronázás bekövetkezett volna, a jogfolytonosság megszakad, a trónutód uralma törvénytelenné, országlási cselekményei és rendelkezései közjogilag semmisekké és érvénytelenekké válnak, illetve jogérvényesen egyáltalán semmiféle államhatalmi actust nem végezhet; és mivel ma az összes állampolgárok tagjai a szent koronának, mint ilyenek pedig a törvényesen meg-

koronázott király hatalmának vetvék alá, ezért, ha a koronázás a trónralépéstől számított hat hó alatt meg nem történik: a meg nem koronázott királylyal szemben — jelenlegi közjogunk szerint — az alattvalói kötelezettség megszűnik.

Hasonló praecisitással fejti ki Timon a koronázási eskü s a felavatási hitlevél alkotmánybiztosító jelentőségét, nemkülönben a koronázás actusának törvényszerű kellékeit, nyomatékosan kiemelve, miszerint a magyar államjognak alaptételét képezi, hogy a koronázásnak Szent István koronájával kell történnie, miután a nemzeti köztudat szerint a koronázás alkotmányjogi hatálya, azaz mysteriuma ehhez a koronához mint az ország szent koronájához fűződik. A szent korona a magyar államnak, Szent István birodalmának közjogi egységét testesíti meg és pedig a melléktartományokra vonatkozó hatálylyal is, mert hiszen ezek is a szent korona tagjai. A koronázás, a királyi eskü s felavatási diploma az egész magyar birodalomra nézve egységes, aminthogy egységes a királyi hatalom és az állampolgárság is.

A magyar nemzet ezeréves állami léte és világtörténeti állása a szent koronával elválaszthatatlanul össze van forrva, épp úgy, mint állami önállósága és nemzetközi függetlensége is. A szent korona és a magyar állami lét e szoros elválhatatlan kapcsolatánál fogva a magyar népet *oly erős monarchikus érzés hatja át, aminő semmi más európai népnél fel nem található*; mert a magyar nemzet a maga alkotmányos állami életének, közjogi szabadságának, állami önállóságának és függetlenségének legfőbb erősségét és palladiumát a szent koronában látja.

És bár Magyarországon is kifejlődik az örökös főrendek és a köznemesek közti különbség a törvényhozásban való részvétel szempontjából, de azért lényegileg úgy a fő-, mint a köznemesek jogállása egész 1848-ig azonos volt, ami főleg abban jut kifejezésre, hogy a Hármaskönyv I. 9. címe értelmében az összes nemesek ugyanazon sarkalatos jogokkal birtak. A szent korona tagságából folyó egyenlőség megakadályozta különösen előjogozott rendi corporatiok kialakulását s ilyeneknek, mint államjogi jogalanyoknak, a közhatalomban való önálló részeltetését. Minden hatalom, illetve az összes állami

felségjogok a szent koronában összpontosulnak s a koronás király azokat a szent korona tagjainak részvételével köteles gyakorolni. S mivel az összes közhatalmi jogosítványok a királyt és nemzetet együttesen, vagyis a szent korona egész testét illetik meg, *ezért a magyar közjog szerint sem reservált felségjogok, sem rendi testületeket önállólag megillető államhatalmi jogok nem léteznek.* A souverain jogok birtokának hűbéries, magánjogias szinezetű dualismusát, mely Nyugat-Európa rendi, patrimoniális államaiban a középkorban feltalálható, a magyar közjog soha nem ismerte. S éppen, mert a magyar közjog személyes kjrályi, illetve felségjogokat nem, de csupán a nemzetben gyökeredző s általa a szent koronával átruházott közhatalmi jogosítványokat ismer, a magyar államhatalmi jogosítványok az osztrák örökös tartományok urának, jelenleg az osztrák császárnak, mint ilyennek személyes fejedelmi jogaival nem egyesíthetők. Az erre irányuló törekvés, az összmonarchia ilyen jogi constructiója a szent koronán nyugvó államjogi elvekkel összeegyeztethetetlen, ennélfogva alkotmányellenes és törvénytelen. Az osztrák-magyar monarchia nem lehet tehát soha államjogi egység, mert nincs közös állami hatalom, s így nincs osztrák-magyar állampolgárság, de külön, az osztrák tartományok felett gyakorolt főhatalom s külön, a magyar koronának a hatalma; külön osztrák s külön magyar állampolgárság. Tehát a monarchia két állama csak hatalmi egység, hatalmi szervezet (Machtorganisation), mely két teljesen független s önálló alkotmányfejlődéssel biró államnak szövetségén nyugszik, amely szövetség egyrészt az uralkodó physikai személynek azonosságát s másrészt a kölcsönös és együttes védelmet czélozza. Ebben az eszmében jut kifejezésre a Deák által alkotott s a Pragmatica Sanctio helyes értelmezésén nyugvó dualismusnak igazi lényege.

Fontos eredménye Timon-nak annak a kifejtése, hogy a szent korona-féle államszervezet lényegileg demokratikus jellegű volt ,egyrészt azért, mert a souverainitás a királyt és a nemzetet közösen illette, másrészt azért, mert a szent korona tagjai azonos szabadságnak s jogoknak élvezetében voltak. Éppen azért Magyarország történeti alkotmánya a modern demokratikus irányzatnak nem áll útjában, sőt a demokratikus fejlődést és haladást természetszerűen involválja. Igaz, hogy 1848-ig a

szent korona hatalmában a nemzetnek csak nemesi eleme részesült, de 1848 óta — a jogegyenlőség eszméjének diadalra juttatásával — minden állampolgár tagja a szent koronának s részese az állami hatalomnak; amiből következik, hogy minden állampolgár, aki a magyar állameszméhez ragaszkodik s a szent korona ügyének szolgálni akar és képes, *sociális és vagyoni helyzetére való tekintet nélkül politikai jogokban részesítendő.* Mert az 1848. évi törvények a szent korona fogalmán nyugvó alkotmányt természetszerűleg s nevezetesen akkép építették tovább, hogy az egykor csak a nemeseket illető politikai szabadság az összes állampolgárokra kiterjesztetett s így a szent korona tagsága — minden osztály- s rendi különbség nélkül — *az összes magyar állampolgárokat megilleti.*

Ezekben kívántuk Timon becses tanulmányának gondolatmenetét vázolni. A rendelkezésünkre álló szűk téren nem tudtunk arra a nagy polémiára kitérni, mely Timon-nak a szent korona közjogi fogalmára vonatkozó fejtegetései körül a külföldön keletkezett és mely úgy tudományos tekintetben, mint a gyakorlati politika szempontjából egyaránt mutatta a kiváló jelentőséget, melylyel a szent korona tana bir. És pedig nézetünk szerint főleg két okból; t. i. egyrészt azért, mert Timon a magyar alkotmányjognak minden vezérelvét s alapintézményét a szent korona közjogi fogalmára vezeti vissza, ezt tekintvén ő azon biztos alapzatnak, amelyre fel van építve a magyar államjog egész rendszere; s másrészt azért, mert a külföldi, főleg osztrák iróknak centralistikus irányzatú, a magyar közjog alaptételeit elhomályosító, vagy éppen megtagadó önkényes magyarázataival szemben a magyar alkotmány történeti fejlődését és sajátos jellemvonásait a külföldi tudományos világ előtt igaz mivoltukban tárja fel.

A syndicalismus eszmevilága.

Irta: BALÁZS KÁROLY.

A socialismusnak ez az ujabb sarja franczia talajon nőtt. A legutóbbi vasuti strike alkalmával már mutogatta ökleit. Vizsgáljuk tehát eszmenetét éppen a franczia példában és erősen elütő természetét a socialdemocratiától, a Guesdismustól, amint Guesde után ezt Franciaországban nevezik.

Hogy pedig ne legyek azzal vádolható, hogy helytelenül, vagy ferditve vázolom a syndicalismus eszmemenetét és álláspontját, a legilletékesebb forrásnak adom át ebben a tekintetben a szót. A »Bibliothèque du Mouvement Socialiste« czímen jelent meg egy könyvsorozat, melynek czélja »betetőzni a munkásság információjának művét . . .« Ezeknek a dolgozatoknak egyikét Edouard Berth irta. Czíme: Les Nouveaux Aspects du Socialisme (Paris, 1908. Rivière). Syndicalista iró szól benne a syndicalismusról. Nézzük mit mond róla.

A guesdismus (vagyis a socialdemocratia) — úgymond a syndicalista szerző — classicus typusa egy oly munkásmozgalomnak, mely a *politikai párt* hagyományos működésére van alapítva . . . az államnak a legmagasabb fokú kifejlesztésére törekszik az, amely állam meg lenne szabadítva minden más ellensúlyozó hatalomtól s magában foglalna és összpontosítana minden nemzeti és collectiv életet . . . A democraticus forma ne ejtsen tévedésbe. Mikor a hatalom a királyok kezeiből a parlamentek kezébe került, semmit sem vesztett az erejéből, sem középpontiságából. Ellenkezőleg. központosítottabb lett, mint valaha volt. A democratia is egységesnek és oszthatatlannak mondja magát és sokkal féltékenyebb minden vele versenyző hatalomra, mint a királyság volt valamikor. Mert mit sem

tesz a hatalomnak öröklött vagy néptől való eredése. Az isteni jog isteni jog marad, legyen bár az egynek vagy többeknek joga. (8—9. l.)

A politikai teljes concentrationak (melyre a socialdemocratia, vagyis guesdismus törekszik) azonban van egy utolsó akadálya s ez a capitalista »feudalismus« . . . A hűbérúr várának helyébe léptek ugyanis a modern iparbárók gyárai . . . Uj Richelieure van tehát szükség, hogy elsöpörje ezeket . . . s hogy igy újból visszaállítsa a nemzeti egységet: ez a történeti szerep vár a proletariatusra, azért kell az államot kezébe kaparítania. A socialista forradalom számára a guesdismus ezt a czélt tűzi ki: meghódítani a modern erősen központosított és egységessé tett államot, amely minekutána összetörte a hűbéri particularismust, össze fogja törni a capitalismus particularismusát is és meg fogja hatványozni a politikai középpontosítást . . . Erősen szervezett keretek, vas fegyelem, minden hatalomnak összesítése és központosítása egy mindenható vezérkarral az élén, melyet fanaticusan hűséges és vakon engedelmeskedő csapatok követnek: egy ilyen guesdista (sociáldemocrata) hadseregnek egységes és osztha-tatlan tömege vonuljon fel az állam elfoglalására (10. l.) . . . A guesdismus tehát egyszerűen exaltatiója a modern centralisált államnak, melyet egyszerűen munkásokkal akarna kitölteni. S igy (a guesdismus) nem is láthatott egyebet a munkásszervezetekben, mint a régi rendszer szerinti czéheket . . . A guesdisták a syndicatust mindig másodlagos, járulékos természetű és mérsékelt értékű szervezetnek tartották, amelynek szerepe szerintük az, hogy a socialismusnak aféle »elemi iskolája« legyen . . . A guesdisták sohasem rajongtak valami nagyon a bérharczokért, melyeket a többség törvényének vetettek alá s ennek a többségi elemnek éppen igy kell szerintük uralkodnia a gazdasági, mint politikai életben . . . A syndicatusok lenézése náluk az egység, a központosítás, a rend bálványozásából ered . . . (11.) Guesde szájából gyakran hallatszik ez a szó: a Nemzet. Érezzük, hogy ennek a fogalomnak ugyanaz a jelentősége, ereje és értéke nála, mint atyáinknál volt 1792-ben . . . Guesde azonkivül sajátságos összehasonlítást is tesz a katonai és az ipari szolgálat között. A kényelmetlen és kinos munkákat a collectiv államban

szerinte ugyanis azokkal fogják elvégeztetni, akik a kereslet és kinálat törvényei szerint erre vállalkoznak s ha igy elegendő nem akadna, még mindig a *besorozáshoz* lehet — úgymond — fordulni. Az államtagoknak éppúgy el kell végezniök az ipari szolgálatot, mint a katonáknak . . . S mindez természetes, Guesde, az 1792-iki typusú hazafi előtt . . . minden ellenkezést az állami fenség megsértésének tekint, a régi loyalismus átültetésével, amely azelőtt a király személyével szemben volt kötelesség, most pedig a nemzettel, az állammal szemben tekinti azt annak. (12—13.) Guesde hazafi volt mindig és nationalista volt bizonyos értelemben a régi franczia munkáspárt is; forradalmi nationalista 1792-es értelemben, de nationalista mégis . . . (13.)

A hadsereg, haza, az állam azonos értelmű fogalmak s amint a guesdismus a socialisált modern államnál nem egyéb, úgy az antimilitarismus, antipatriotismus és antietatismus azonos értelmű *ellentétei* ennek az államnak. S ha figyelembevesszük, hogy a guesdismus a socialista életet katonai typusra nemzeti és állam formába öntötte, mindjárt meglátszik, hogy mennyire ellentétes az a forradalmi syndicalismussal, amely *határozott álláspontot képvisel a hadsereggel, állammal és nemzettel szemben..* (13—14.)

A guesdismus socialismusa, mely eredetileg munkásosztálybeli volt, a legbourgeoisább democratiává vált. Ezzel a guesdismus arra az ellentmondást rejtő vállalatra vállalkozott, hogy t. i. a socialista világnézetet bourgeois, politikai és parlamenti keretek közé állítsa be. Erre szolgál az az esztelen kisérlet, mely a *munkásosztályból munkáspártot* akar csinálni és az államot munkás jellegűvé akarja tenni. (15.)

A guesdismus ékes tanulság arra nézve, hogy a socialismust democraticus talajon megvalósítani nem lehet s hogy mily veszedelmes a munkásosztályra nézve, ha *párt* lesz belőle. *A socialismus és a democratia között lényegbeli ellentét van, amely nem más, mint a gazdaságiaknak különbözése a politikaiaktól, a termelésnek az államtól, amely utóbbi parasita szervezet csupán és a bourgeois kizsákmányolásnak a megtestesülése.* (15—16.) Az államot proletár értelemben szolgálni lehetetlenség, mert az állam természetének és czéljának megfelelőleg bourgeois fogalom. A munkásosztály diadala csupán az állam le-

rombolása utján jöhet létre, annak leszerelése és a munkás szervezetekbe való felszivása utján . . . *A guesdismus megelégednék az állam meghódításával s azzal, hogy a polgári kormányzat személyzetét magát munkásnak nevező személyzettel cserélné ki.* (16.)

A syndicalismus szerint ellenben a Műhely, mint a termelési eszközökkel rendelkező munkások szabad és egyenlőségi elvén nyugvó egyesülése, a műhely, mely eddig a Tőke és az Állam kezében volt, — a középpontja és éltető lelke a socialista társadalomnak. (17.)

Guesde a »vasbértörvényre« hivatkozással gyakran adta jelét bizonyos socialis fatalismusnak . . . s arra használja a „vastörvényt", hogy a syndicalista mozgalom hiuságát kimutassa és egyedül a választási harcznak hasznosságát hirdesse . . . . A *szavazó urna* nála a proletártömegek összegyüjtő pontja, e körül akarja megvalósítani a munkásegységét és a termelő osztály kezébe adni a politikai erőszaknak az államát. Lassalle mintájára az általános választójogot teszi a guesdismus a negyedik rend főelvévé. Ily módon a guesdismus (a socialdemocratia) a legkisebb erőfeszités socialismusa (18—19) . . . bizonyos socialista quietismus, a hivatalos társadalmi tényezők segítségével megvalósitandó automaticus és a lustaságig kényelmes forradalom. (20.)

A syndicalisták ezzel szemben, a legnehezebb, a legerőszakosabb, a legfontosabb cselekvésre buzditanak, amely az erőkifejtésnek nem minimuma, hanem maximuma, melyet a munkásoknak kell elvégezniök. A syndicalismus tehát a guesdismus közvetett eljárása helyébe a közvetlent, az egyeneset teszi. (20). Nem akar nyereségi hányadokban, a vállalatok jövedelmének bizonyos hányadában részesülni, hanem vár minden lekötelezettség nélkül, hogy a maga számára vegye el az egész vállalatot. . . (21)

A guesdismus az államot a polgári társadalméhoz hasonló gyámként szeretné megtartani, amit a syndicalismus mereven visszautasít . . . és *nem veti magát alája semmiféle felsőbbségnek, rendszabálynak, biráskodásnak. Visszautasít mindenféle codificatiót s akkor csinál bérharczot, amikor neki tetszik. Sohasem köti meg kezeit collectiv szerződéssel, nehogy szabad működésében korlátozva legyen.* (23)

A syndicalismus egyenes módon támad az uralkodó társadalmi rend ellen . . . a részleges bérharczokkal a munkaadót támadja meg vállalatról vállalatra, az általános strikekal pedig az államot. És ez a végső csata, ahol a polgári és a munkásosztály szembekerülnek egymással, felvonultatják egymás ellen minden erejüket és csapatjukat. (28—29.)

A syndicalismusnak nem kell felsőbbség, nem kell ennek folytán sem politika, sem állam. Nem kell tehát neki *Párt* sem, amely egy másik kisebb állam módjára megfosztja a tömegeket szabadságuktól s tevékenységüket a dogmák és párt programmok kereteibe szorítja. (31.)

A most elmondottak után nem csoda, hogy a guesdisták s a politikai socialisták a syndicalismust azonosnak mondják az anarchismussal, mert hiszen az anarchisták is tagadják az állam szükséges voltát. Össze kell tehát hasonlítani a syndicalismus elveit az anarchismussal a nézet helytelenségének kimutatására. (31.)

A socialismus, mely alatt a forradalmi syndicalismus értendő, nem más, mint *a termelők philosophiája*, (32.) A capitalismus műhelyei is termelő műhelyek, de míg ezek a *kikényszeritett* munkaegyesítésen alapulnak, addig a socialista (syndicalista) műhely a *szabad együttműködés* szülötte lesz Ez az átmenet a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába, melyről Marx a communista kiáltványban beszél. De hogyan történjék ez az átmenet. A felelet egyszerű. Ezt az átmenetet már maga a capitalismus készítette el annak folytán, hogy munkára nevelte és szervezte a tömegeket a maga kényszerével. A capitalismus tehát szükséges rossz, serkentő ostor az uj társadalmi rend számára s az általa munkára nevelt és megtanított tömegek önkéntesen, szabad egyesülés és együttműködés alapján fogják a termelésmunkáját elvégezni. (33—35). A syndicalismus elismeri tehát, hogy a civilisatiónak ily kikényszerítés utján *kellett* létrejönnie, mert ez a kényszer fegyelmezte meg az emberiséget és tette alkalmassá arra, hogy apródonként az önkéntes és szabad munka színvonaláig emelkedjék. (35.)

Képzelhető-e tehát nagyobb ellentét, mint amilyen van e tekintetben a syndicalismus és az anarchismus felfogása között? Az anarchismus nem más, mint a civilisatio

gyülölete. Ez a gyülölet pedig a lusta, a vad, a természetes állapotban leledző individuumok gyülölete a társadalmi rendnek munkára szorító kényszere ellen. Azoké az embereké, a kik a kóborlást, a semmittevést és a primitiv szabadosságot sirják vissza. Az anarchista azért gyülöli a civilisatiót, mert az munkára kényszeríti az embert. (35—39.) Az anarchismus az egyént alkalmatlanná teszi bármely emberi társadalomban való megmaradásra. A vadak, az embergyülölők, a lusták és a féktelen egoisták világnézete ez. (39—42.)

A társadalmi lény természetrajzát soha sem fejtették ki oly nagyszerűen, mint PROUDHON, akit tévesen az anarchismus apjának neveznek. Ez a PROUDHON-féle úgynevezett anarchismus a valóságban az, amit mi a syndicalismus alatt értünk. Nem mondom, hogy betüszerinti syndicalismus, hanem igenis az szellemét és benső törekvéseit tekintve. Tehát PROUDHON MARX-szal együtt a legilletékesebb elméletbeli őse a forradalmi syndicalismusnak. (42—43.) Ha a proudhoni elméletre egy pillantást vetünk csak, azonnal kitünik annak különbözősége az anarchismustól. Különösen a Lettre Sur Le Progrès jellemző e részben. (43—46.) Míg minden anarchismusnak az *én* a kiindulási pontja, addig a proudhoni socialismusnál az nem a társadalommal elvontan ellentétbe állított egyén, hanem a műhely, *a társadalmi munkás.* (47.) Az anarchismus nem más, mint decadens bourgeoisia, egocentrismus, egyébként idealismus és oly intellectualismus, mely a szabadság absolut fogalmának felállításában áll. A polgári társadalom particularista egoismusa s olyan társadalmi osztá ybeliek ideálja, akik ellene akarnak szegülni a capitalismus folyamatának.

A syndicalismus ezzel szemben korántsem akar ellenszegülni a capitalisticus fejlődésnek. Éppen nem; nála a capitalismus az az ösztönző korbács, amely meggátolja, hogy a syndicalismus mozdulatlanságba essék. (49.)

Hogy az anarchismus egészben véve a bourgeois decadentiát jelenti, legjobban kitünik, hogyha *a családi kérdés* terén vizsgáljuk álláspontját a családdal, a társadalmi életnek eme legközvetlenebb alakjával szemben. S itt látjuk PROUDHON alapvető különbözését az anarchismustól és ellentétét azzal szemben. Míg az anarchismus a nemek közösségét szabadnak, időlegesnek és alkalomszerűnek óhajtja, minek folytán

a szerelem helyét a változó szenvedély s a házasságét az élvezetvágytól feltételezett visszavonható szerződés foglalja el, addig PROUDHON szerint a nemi közösség visszavonhatatlan és felbonthatatlan egyesülés kell hogy legyen. Láthatjuk tehát, hogy az anarchismus felbontja a családot, nála nincs többé család, csak egyén az ő változó szenvedélyeivel és rendszertelen romantismusával. PROUDHON pedig ebben a kérdésben szinte ultra-reactionarius. Az anarchisták és socialisták a család kérdésénél inkább FOURIER extravagans képzeteit fogadták el. (49—50.)

De vizsgáljuk PROUDHON-nak s az anarchistáknak nézeteit *a háború* tekintetében is. Soha a háborúnak nem szenteltek különb dicséneket, mint PROUDHON az ő »La Guerre et la Paix« című könyvében. PROUDHON a háborus korszakok végét jövendöli meg, de oly módon, hogy a háború után egy oly harczias béke következik el, mely az emberektől nem kevésbbé hősies erényeket követel, mint maga a háború. Az ipari termelés maga is csatatér, ahol a küzdőknek nem kisebb bátorságot, a gyönyöröknek s a halálnak nem kisebb megvetését kell tanusítaniok, ahol a diadal szintén a legvitézebbeké s ahol a gyávák, a gyöngelelkűek s az élvezetekben elmerültek szintén a legyőzöttek közé tartoznak. (51—52).

PROUDHON-nak alapvető gondolata tehát, hogy a háborúnak a munka lesz a helyettesítője, a munkás pedig a katonának s hogy az ipari harczok fogják a háborús küzdelmeket felváltani. (54.) A forradalmi syndicalismus határozott álláspontot foglal el a hadsereg, a militarismus és a haza ellenében. De hogyha a munkás antimilitarismusnak a mélyére tekintünk, egészen más szinben látjuk azt, mint a bourgeois antimilitarismust. Mert van bourgeois antimilitarismus, illetőleg antipatriotismus, pacifismus is. Ez a *polgári cosmopolitismus*, melyhez főleg a kereskedők és az intellectuálisok tartoznak. A bourgeoisnak nincs érzéke a becsület iránt, mert hiszen az olyan érzelem, melynek nincs árfolyama a tőzsdén. Az intellectualis előtt pedig ugyancsak esztelen dolog verekedni egymással.

A kereskedő s az értelmiség embere ugyanígy gondolkodik a strikeokról is. A strike a mi bourgeois-ink előtt a legnagyobb ostobaság és u. n. »socialistáink« nem győzik

eléggé eltéríteni a munkásokat attól, mint pl. JAURÉS is. Békéltető bíróságokat, kötelező rendszeres bírói döntést akarnak bérharcz helyett. Ezt kívánja szerintük a rend, a civilisatio. E tekintetben parlamenti socialistáink kitünő bourgeoisk és lelkes nemzetközi békebarátok. (55—56.)

Egészen más a munkások antimilitarismusa. Ennek gyökere az osztályharczban van. A munkásosztály a hadseregben a tőkének, az uralkodó jogrendnek őrét látja, tehát annak, mely őt szolgává teszi. *A munkás-antimilitarismus nem más, mint kiválás a nemzeti közösségből és belépés a munkásközösségbe és egy új »hazának« az elfogadása, melynek felajánlják testüket, lelküket életükben és halálukban.* (56.)

A szabadgondolkodó, democrata, jacobinus, szabadkőműves, az emberi jogok ligájához tartozó bourgeois nem bir arra a gondolatbeli, vagy érzelembeli magaslatra felemelkedni, hogy t. i. a társadalmi eszme csak a katonai vagy munkáseszme lehet s hogy csak kétféle nemesség van: a kard és a munka nemessége. A bourgeois a boltnak, a tőzsdének, a banknak, az üzletnek az embere, kinek gondolkodásmódja és szive egyaránt sivár. (57.)

Az anarchista-antimilitarismus is ebből folyólag nem más, mint a bourgeois-antimilitarismus folyománya. Az anarchisták kaszárnya- és háborúgyülölete ugyanis nem osztályharcz eredménye, mert ők az osztály fogalmát nem is ismerik. Ők voltaképpen kétségbeesett bourgeoisk, akik a XVIII. század philosophiájából táplálkoznak. (57—58.)

PROUDHON szerint a háború lelkiismeretünk legromlatlanabb megnyilatkozása (58). A nagy forradalom dicsősége sem tapad a törvényhozó testületek művéhez, hanem annak harczi emlékeihez... A munkásosztály számára a strikeok terei az új csatamezők, ahol a munkásosztály nemességét megszerzi, s melyek útján megalapítja az uj társadalmi rendet. (62.) A feladat egy uj civilisationak a megteremtése, melyben a munka, miután minden értelmi erőt magához ölelt, ujból egyesíti az elméletet a gyakorlattal s az élet megtalálja egységét, egészségét és egyensúlyát. (61.) Ennek megfelelően a syndicalismus nem általános műveltségű polgárokat akar nevelni, akik szépen tudnak beszélni s mindenhez értenek egy kissé, hanem mesterségüket értő termelőket. A bourgeois-

nevelés mindenhez értő embereket nevel, mert ez felel meg a politikai democratia eszméjének. Ilyen az anarchismus ideálja is. Itt is mindent tudnia kell az egyénnek, mert hiszen az anarchismusnál az egyén maga a társadalom. (63.)

A különbség tehát óriási egyrészt a syndicalismus és a socialdemocratia, másrészt a syndicalismus és anarchismus között. Ezért teljesen alap nélküli felfogás az, mely PROUDHONT és a syndicalismust összetéveszti az anarchismussal... Az ily nézetek, vélemények különben sem változtatnak semmit a syndicalismus jellegén, mely megszületett és megy a maga utján. (64.)

Ime, így gondolkozik egy syndicalista a syndicalismusról. —

A közállapotok forrongására mutat az, hogy ha nagyon sok jelszó hallatszik füleinkbe, olyanfélék ezek, mint zivataros időben a villámok: nem lehet tudni, hogy melyik okoz közülük veszedelmet. A legtöbb persze eloszlik a levegőben, de amelyik lecsap, annál több rémületet s talán pusztítást okoz.

Annyira benne élünk az ideologiai szólamok világában, hogy stilszerűnek tekintettük ezt a phrasisos bevezetést. De annál kevésbbé akarunk ezek után szólamokkal élni. Szárazon és tárgyilagosan megállapíthatjuk azt a tényt, hogy manapság a társadalmi eszmék, a mai társadalmi rendet reformálni és conserválni kivánó gondolatbeli áramlatok tusája rendkivül erős. Az eszmék átadásának, kicserélésének könnyű módja segíti elő elsősorban ezt. A gondolat elterjedésének lehetősége a rendkivül fejlett sajtó, a nagytökéletességű gondolatközlési és forgalmi eszközök mellett igen könnyű.

Hogy a gondolat a legszélesebb társadalmi osztályokban biztos talajra találjon, hogy az eszmének számosan szegődjenek szolgálatába, arra nem elég, hogy az eszme megmaradjon eszmének, a gondolat gondolatnak. Ide még más egyéb is szükséges, t. i. az, hogy az egyesek fejében megfogamzott eszme, a kevesek által megfogamzott gondolat a nagy, a széleskörű tömegek lelki világában hitté, meggyőződéssé alakuljon át. Hogy ha az eszmének feltalálója meg van győződve a saját gondolatának igaz, helyes voltáról, ezzel még a társadalmi életben nem mozgatott meg semmit. Ezzel a gondo-

latnak szülője legfeljebb olyan hitvallást követ, amelynek talán csak ő maga az egyedüli hivője. Társadalmi szempontból nem az ilyen eszmék a legjelentősebbek. Társadalmi szempontból azok az eszmék válnak uralkodókká, melyeket a nagy tömegek, a nagy hatalommal és súlylyal biró politikai pártok vagy társadalmi osztályok követnek és fogadnak el.

Hiába vetik a szemükre egyes társadalmi gondolkodóknak, politikusoknak vagy agitátoroknak, hogy az általuk a tömeg közé szétdobott gondolat nem uj, nem eredeti. Hiába vetik szemükre azt is, hogy nem meggyőződésből hirdetik a szárnyra eresztett gondolatot, programmot, jelszavakat, a dolog lényege, az eszmék ereje nem ezen fordul meg.

Ha akad nagy tömeg, ha akad nagy és hatalommal biró érdektábor, párt vagy társadalmi osztály, amely ezekre az eszmékre esküszik, mely azokat a magáévá teszi, akár azért, mert igazságukról, akár mert saját érdekeivel megegyező voltukról van meggyőződve, akkor a különben skepsisben fogamzott, vagy phrasisként jól át sem gondolva, szélnek eresztett jelszó vagy gondolat sokkal mélyebb hullámokat ver a társadalomban, mint a leglogicusabb, legleszűrtebb tudományos következtetés.

Hiába mondják rá a socialismusra, hogy az alapjául szolgáló tantételeket megczáfolja a tudományos bírálat, a socialismus gondolatvilága azért változatlanul nagy hatalom marad. Ez a hatalom nem gyökeredzik az alapjául szolgáló tantételek igaz vagy helyes voltában, sem pedig a jelszóul elfogadott eszmék üdvös, kívánatos vagy megvalósítható természetében, hanem a követők sokaságában, számuk nagyságában, indulataik többé vagy kevésbbé ellenséges voltában, erejük, kitartásuk mértékében.

Tehát közelebbről tekintve a dolgot, nem az eszmék a hatalmasok, hanem hatalmasok az azokat követő tömegek, az azok jegyében harczoló táborok.

A társadalmi tudományok tere nem olyan tér, mint a physikai és mathematikai tudományok tere. Itt nincsenek örök igazságok. Az igazságok a társadalom terén is csak physikai vagy mathematikai igazságok, amelyek korlátait semmiféle társadalom sem törheti át, *de ezeken a korlátokon belül is* társadalmi vagy közgazdasági örök törvényeket felállítani hiú törekvés.

Annak tehát, aki a társadalmi tudományokat műveli, nem lehet feladata az, hogy az emberek társadalmi cselekvőségeire nézve olyan kérlelhetetlen pontossággal ható törvényeket állítson fel, mint pl. KOPPERNIKUS-nak vagy NEWTON-nak törvényei. Hiú kisérlet ilyen fába vágni a fejszéjét a társadalmi tudományok művelőjének. Hiába tölt el ilyen törekvésekben álmatlan éjjeleket szegény szobatudós, törekvéseinek eredménye — előbb vagy utóbb — nem lehet más, mint egy kérlelhetetlen kritika, hogy t. i. törekvése meddő maradt, mert hiszen lehetetlen feladat megoldására törekedett. Ha például FOURIER-nak a társadalmi vonzások törvényéről irt eszmemenetét ma olvassuk, alig állhatjuk meg, hogy ne mosolyogjunk. Legfeljebb azt mondjuk rá, hogy alapjában véve geniális ember lehetett. Következtetéseinek eredményét azonban hóbortnak tartjuk. De igy vagyunk ő nála sokkal komolyabb társadalomtudósokkal, bölcselkedőkkel is, akik a physikaiakhoz és mathematikaiakhoz hasonló társadalmi törvények felfedezésén fáradoztak. Pedig számosan tartoztak és tartoznak ma is, talán fognak tartozni a jövőben is az ilyenfajta tudósok vagy talmi tudósok sorába.

Hiába gunyolódunk azokon a jámbor embereken, akik egyedül üdvözítő vallásban hisznek, amikor olyan sok társadalomtudós egyedül boldogító, egyedül helyes társadalmi törvényeket állít fel ma is És ezek az emberek éppen úgy prófétáknak érzik talán magukat, mint a régi zsidó próféták. Agyvelejüket talán tökéletesebbnek gondolják a többi emberekénél.

A társadalomban nem azért válik valamely eszme, tantétel, jelszó vagy irány uralkodóvá, mert az illető eszme, irány vagy tantétel feltétlenül igaz, hanem uralkodóvá válik azért és akkor, hogyha akadnak követői, ha akad olyan csoport, tömeg, érdektábor vagy társadalmi osztály, amely azt az irányt követi, amely azért az irányért küzd.

Hogy azután miért szegődik valaki valamely irány vagy jelszó követői közé, arra egységesen megfelelni alig lehet. Mindenesetre a hit, a meggyőződés, az elégedetlenség, a bosszúvágy, az érdek képezik az erre indító okoknak körülbelül legfontosabb csoportjait. Különösen az *érdek* — akár az igazi, akár a vélt érdek — az, amely a társadalom legnagyobb többségét a legbiztosabban mozgatja meg.

A nemzeti, a faji, a gazdasági érdek pedig az érdekek között is a legerősebb, a leggyorsabban ható typust mutatják fel. A gazdasági érdek, a kenyérkérdés az, amely a legszélesebb néprétegeknél az érzelmeknek úgyszólván valamennyi húrjával összefüggésben áll. Azok, akik úgy tudnak a nagy tömegeknek beszélni, hogy az éhes gyomrok korgása és a jobb falatokról álmodozó szájak csámcsogása nekik bizonyít, azok könnyen válnak prófétákká, azoknak az eszméi könnyen válnak meggyőződéssé, és jelszavaik könnyen jegeczesednek ki társadalmi hitvallássá.

Tehát, aki a nagy tömegeket -- talán sokszor nem éppen lelkiismeretesen — meg akarja mozgatni, az ne a tudományban keresse ebbeli vágyainak megvalósítóját, hanem tapasztalja ki a korgó gyomornak, az éhes szájaknak és a szomjas torkoknak philosophiáját. Tegyen hozzá tanulmányokat az emberi hiúság megcsiklandozásának mesterségéről, hallgassa meg azokat, akik az embereknek rendjük, rangjuk és társadalmi osztály szerint a legfelizgathatóbb vagy legmegközelíthetőbb oldalait tudják kikeresni, és czélt fog érni.

Ez azonban nem tudomány, hanem művészet: az agitatio művészete.

Nem azért nem nevezzük az agitálás művészetét tudománynak, mint hogyha le akarnók azt nézni, kicsinyelnők annak jelentőségét, hanem csak azért, mert ez a mesterség nem áll — legalább eddig — rendszerbe foglalt ismeretekből.

Azoknak azonban, akik a társadalmi tudományokat komolyan mívelik, nem szabad szemet hunyniok az előtt, hogy az agitatio a hivőtoborzás, az eszmeterjesztés művészete milyen hatalmas tényező a társadalmi életben. Nem szabad önteltségből vagy tudományos hiuságból összetéveszteni az indító okokat, vagy helytelenül mérlegelni az okok fontosságát. Nem szabad a természe es fejlődés phrasisával kifizettetni magunkat bármely speculativ agitatio által indított társadalmi mozgalomnál.

Némely úgynevezett társadalomtudós természetes fejlődésnek mondja azt a mozgalmat, amely az ő irányának, érdekeinek megfelel, az ezzel ellenkezőt pedig természetellenes visszafejlődésnek, népbolondításnak. Szóval lépten-nyomon keverik a »társadalmit« a »természetessel«.

Ma uralkodó divattá vált, hogy minden társadalmi irányzatot a tudomány köntösébe vagy dialektikájába burkolnak bele. Gyakran a legperverzebb, a legfurcsább irányzatok is tudományos szinű igazolásra támaszkodnak. Annál inkább támaszkodnak ily úgynevezett tudományos igazolásra azok az irányzatok, amelyek valamely érdektábornak törekvéseit képviselik.

A társadalmi tudománynak tehát szét kell választani a jelenségeket és fel kell ismernie, illetve be kell vallania azt, hogy a társadalmi mozgalmak megindításánál, terjesztésénél, nagygyá tevésénél sokkal nagyobb szerepe van az agitationak, mint a tudománynak.

A socialismust olyan mozgalommá, mely hatalmát úgyszólván az egész világgal érezteti, nem a tudomány, hanem az agitatio tette.

Éppen nem mondjuk ezzel azt, hogy a socialista közgazdaságtan jelentéktelen dolog. Nagyon is jól tudjuk annak nagyszerű és nagyszabású voltát. De azért a socialis mozgalomnak a világra szóló, a társadalmat átalakító jelentősége nem a socialista gazdasági irók tanainak igazságában, hanem legfőképpen a socialista agitatio sikeres és eredményes voltában rejlik. A nagy tömegeket nem az vonzza, ami a tudományos socialistákat: nem a nagy socialista irók gondolatmenete, eszméinek kapcsolata, hiszen a socialista alaptanoknak: Marx és Engels tanainak megértése és megítélése évek alapos munkáját tételezi fel.

A tömeget a könnyen érthető, a jobb jövőt, több munkabért és kevesebb munkát igérő jelszó nyeri meg. A gyülölt, a kellemetlen munka kellemessé tételének igérete édes zene a proletár fülének. Az elégedetlenség fokozása, ami olyan nagyon könnyű dolog egy léteért erősen dolgozó embernél, a legjobb eszköz bármely mozgalom terjesztésére. Ha azután az agitatio reményt tud kelteni egy jobb jövő iránt, és hogyha az a remény széles, nagytömegű néprétegek szivében ver gyökeret, akkor ugyanazt látjuk a modern társadalom socialis mozgalmainál, amit a nagy vallásokat elterjesztő mozgalmaknál tapasztaltunk, hogy tudniillik egyedül üdvözítő jelszavak keletkeznek, próféták támadnak s a nagy tömeg követi őket.

Sombart szerint a socialista mozgalom abban is meg-

egyez a vallásos mozgalmakkal, hogy szintén boldogságot igér a nagy tömegeknek, csakhogy nem a más világon, hanem még ezen a földön.

Tehát a boldogságba, még pedig a munkásosztálynak itt ezen a földön bekövetkezendő boldogságába vetett hit az egyik legfőbb éltető eleme a socialismusnak. A nagy tömegeknek ebben a bekövetkezendő földi boldogságában pedig csak *hinni* lehet, de azt bizonyítani nem lehet. Ez a hit fanatisál, erőt ad, kitartóvá tesz, amit a tudomány aligha tehetne meg.

Azoknál a társadalmi mozgalmaknál tehát, amelyek az emberek millióit hozzák forrongásba, nem elegendő a tudomány. A tudomány csak keveseknek adja meg a tudatos impulsust. A sokak, a túlnyomó többség számára *érzelmek* kellenek. Érzelmek, melyek hitet ébresztenek azokban a rétegekben, amelyek nélkülözik a tudományos gondolkodás logikáját s az ennek előfeltételéül szolgáló tanulmányokat, műveltséget és ismereteket. A kereszténységnek éppen úgy, mint a többi nagy vallásnak az elterjedésénél nem a theologiai meggyőződés vitte a főszerepet — hiszen az csak a keveseknek volt a kiváltsága — hanem a hit, az érzelem. Hinni valamely vallásban, valamely irányban, mozgalomban, ez az egyedüli, amely az emberi társadalomban az illető mozgalmat, vallást, irányt maradandóan előre viheti. Tehát minden nagy emberi mozgalomnál a hitnek, az érzelmeknek szerepe óriási.

Nagyon csalódunk, hogyha azt hiszszük, hogy társadalmi téren, a társadalmi mozgalmakban a legértelmesebbek, a legtudományosabbak is nélkülözhetik ezeket a motivumokat. Nem nélkülözhetik ezek sem. Az ellenkezőt hinni önámítás. Aki a társadalmi tudományokat műveli, akár mint iránymutató és rendszeralkotó, akár mint iránykövető, annak feltétlenül szüksége van arra, hogy a saját irányának helyes voltában hívőnek benyomását keltse, vagy ha ő már maga skeptikus, hogy hitet, meggyőződést tudjon támasztani a saját irányával szemben másoknál. A saját irányában való kételkedést mélyen magába kell eltemetnie: az apostol skepsisének nem szabad megingatnia a követők hitét.

Tehát a külvilág előtt úgy kell feltünnie minden társadalmi mozgalmat, irányt megindító tudósnak vagy politikus-

nak, ha jelentékeny tömegeket akar megmozgatni, hogy hisz a saját eszméiben, azoknak igaz, helyes célravezető voltáról feltétlenül meg van győződve.

Ez a suggestiv elem a társadalmi tudományoknál éppúgy szükséges, mint bármely politikai agitatiónál. Hiszen a társadalmi tudományok terén nincsenek természettörvények. Itt az emberek cselekvőségét kell megmozgatni. Ahhoz pedig, hogy a társadalom bizonyos irányban erőszakos kényszerítés nélkül meginduljon, a társadalom meggyőződésének, hitének, érzelmeinek és néha fanatismusának felkeltése szükséges.

A mathematikus vagy physikus, ha tévedés nélkül számított, a létrehozott számművelet vagy kisérleti eredmény igaz, befejezett dolog marad minden körülmények között. Feladatát az ilyen mathematikus, vagy physikus a kitűzött problémára nézve megoldotta, akár vannak követői, hivői, akár nincsenek. Nem így van ez a társadalmi tudományoknál. A társadalmi problémákat nem oldotta meg még a legtökéletesebb agyvelejű gondolkodó sem, bármily logikusan fejtse is ki álláspontját, hogyha a társadalomnak valamely rétege nem indul utána. Tehát társadalmi téren az elvnek, mondhatjuk talán a társadalmi igazságnak a megmutatása még nem megoldása valamely társadalmi kérdésnek. Ehhez még mozgalom, az elv értelmében és érdekében való küzdés szükséges, mert a társadalmi problémákat *csak maga a társadalom embertömege* oldhatja meg, nem pedig valamely gondolkodó.

Míg a physikus által felállított természettörvényeket a természet a maga örök és elpusztíthatatlan erőinek összességével sanctionálja — addig a társadalmi elvek, igazságok sanctionálása csak a társadalom által — nem pedig ennek ellenére történhetik. Ha a physikus által felállított elv helyes, a természet rendje vakon és elemi erővel minden körülmények között követi ezt az elvet. Ellenben, ha felállít is valamely helyes, igaz, nagyszerű, boldogító elvet, irányt, hitvallást valamely társadalomtudós vagy politikus, ezzel még nincsen biztosítva az, hogy a társadalom ennek az elvnek az irányában valóban meg is fog mozdulni, hogy ezt az elvet vallani, követni fogja. Csak amikor valóban vallja, követi az elvet, az irányt a társadalom, csak akkor közelednek megoldásukhoz a sociális problémák.

A természeti erők nem állanak sohasem hamis elveknek ámítóknak a rendelkezésére, de a társadalom annál gyakrabban indul később hamisnak, tévesnek tartott vagy annak bizonyult jelszavak és irányok után. Míg tehát a természettudósok által felfedezett elv a természetnek rendje, örök törvényei által hat már magában véve, addig társadalmi téren az elvnek, iránynak diadalraviteléhez emellett még tetszéssel találkozásra, terjesztésre, mozgalomra, agitatióra van szüksége minden társadalomban, legyen ez az irány helyes vagy helytelen, jó vagy rossz. Vagyis a társadalomban nem az elv, a törvény működik, mint a physikában, a mathematikában: a társadalomban az emberek működnek, cselekszenek és csakis az emberek cselekszenek.

Ezt az igazságot jól megjegyezni nagyon fontosnak tartjuk.

A cselekvés, a tett a vezérlő motivuma minden egészséges társadalomnak — nem pedig az utópiák. *A tettben saját tetterejében kell biznia az egészséges társadalomnak, nem pedig az úgynevezett fejlődési törvényben.* A fejlődés törvényében való túlságos bizakodás olyan téren, ahol minden a társadalomnak cselekvésétől ilyen vagy amolyan irányoknak a követésétől függ — nem egyéb modern fatalismusnál.

A fejlődés törvénye kedves szálló ige igen sok sociologusnak az ajkán. Ha kenetteljesen azt mondjuk, hogy a gondviselés, vagy a fátum segít majd valamin, ugyanazt fejezzük ki, amit a fejlődés törvényére való hivatkozással. Nem mondunk vele semmi concret dolgot. Ellenben, ha valamely mozgalomról, irányról el tudjuk hitetni, hogy az a socialis »fejlődés törvényének« megfelelő — akkor az illető mozgalom iránti bizalmat gyökereztettük meg a modern ember lelki világában.

Itéljük meg most már a syndicalismus eszmevilágát akként, hogy hozzuk azt összefüggésbe az imént kifejtett eszmemenettel.

A syndicalista eszmeáramlat is tele van ideologiával, a mai társadalmi rendet és a socialista mozgalom régebbi irányát érintő kritikával. Kitüzi a czélt: az államnélküliséget, az autonom műhelyt. Ez az autonom műhely tenné az embereket igazán szabaddá, elégedettebbé, boldogabbá. Ez váltaná valóra, amiért a munkásság milliói küzdöttek s ez hozná el

számukra azt a jobb és boldogabb országot amely mindeddig csak a jövőbe vetett hitvallásukban volt meg.

A syndicalismus tanai szerint a capitalismus szárnya alatt kialakult államnak, politikának alá nem vetett autonom műhely fogja a társadalmat szabaddá, boldogabbá, tökéletesebbé tenni.

Csakhogy megfelel-e *a hogyan, a miképpen* kérdésére? Nem. Ezeket a kérdéseket afféle részletkérdéseknek tekinti, melyek megoldását könnyen megtalálja majd a proletárság és figyelmen kivül hagyja a syndicalismus, hogy az általa megoldandó socialis poblemának egész *tartalma* ezekben a részletkérdésekben van benn.

A syndicalismus a mai s évezredes fejlődés útján kialakult állami és társadalmi rend helyére a fejlődés betetőzéseként az autonom műhelyt állítja oda. A társadalmat nem tudja másként elgondolni, mint gyárak összeségét. Csak a gyárak igazgatását kell a maga ajánlotta módon megváltoztatni s megvan az új, a jó társadalmi rend, mely feleslegessé teszi a régit, a rosszabbat.

Tehát az embereket egyenlővé és boldogabbá tevő gyárakat állít fel a syndicalismus eszmevilága.

Határozott gondolatbeli visszafejlődés az, mely az autonom műhelynél magasabbrendű társadalmi szervezetet feleslegesnek tart, ismerni nem akar s azt hiszi, hogy ennek alapján felépülhet egy fejlettebb, egy tökéletesebb társadalom.

De hagyjuk el a kritikát. Nagyon könnyű dolog a syndicalismus ideologiáját kikezdeni. Igen könnyen rá lehet mutatni minden mondatának, minden állításának gyöngéire. Azt mondhatnók róla némi túlzással, hogy olyanféle socialismus az, mint azoké a parasztoké, akik a társadalmi kérdést magukra nézve úgy oldják meg, hogy gondolatban ingyenesen kiparczellázzák egymás között a falujokbeli nagybirtokos földjeit. Mondhatnók, hogy ez is olyanféle nem földosztó, hanem gyárosztó socialismus nagyszerűbb kiadásban.

Szóval a syndicalismus eszmemenetének kritikai támadása igen könnyű dolog.

Csakhogy a syndicalismus jelentősége nem a követett iránynak, a felállított tanításnak kritikai szempontból helyes vagy tarthatatlan voltában rejlik, hanem a követők tömegében, rombolásvágyában és társadalmi forradalomra vágyó fanatismusában.

A világbéke.

Írta: JANKULOV BORISZLÁV.

Korszakalkotó fontosságú tényhez jutott el a történet, midőn 1898. augusztus havában II. Miklós, a minden oroszok czárja, Muravjev gróf külügyminister útján a világ hatalmait az általános hadi leszerelés és a világbéke érdekében tartandó nemzetközi conferentiára hivta fel. A békeconferentia Hágában 1899. május hó 18-án csakugyan meg is nyilott a világ legellentétesebb érzelmei közepette. És bár a nyomában kitört orosz-japán háború a legborzasztóbb felelet volt a világbéke nagy problemájára, a hágai békeconferentia azért nem szünt meg tovább működni a nagy czél érdekében.

A világbéke alapja ugyanaz, ami minden egyetemes világmozgalomnak is az alapja: a fajok keveredése. Az eredetileg tiszta fajok csak egymást irtó ellenségek lehettek. Emez ősi állapotnak bizonyságai a latin hospes (vendég) és hostis (ellenség), úgyszintén a német Feind és fremd szók, melyek eredetileg nyilván egyet jelentettek.[1]) Nincs magasabb műveltség a fajok keveredése nélkül, a mult és jelen tiz nagy műveltségi köre közül egyik sem jött létre egyetlen egy faj körében, mindannyian véres hódításnak, kegyetlen osztályuralomnak, nyomasztó rabszolgaságnak, milliók könyeinek, sóhajainak és véres verejtékének keserű gyümölcsei. Ez a kezdet a *bellum omnium contra omnes*. Minden társadalom, állam és műveltség eredetileg magában zárt, harczias kifelé úgy, mint befelé, a külső hódító, mint a belső meghódított népekkel szemben egyaránt. A kasztrendszer, a társadalmak eme legősibb szervezete valóban csak szörnyű fajküzdelemnek alko-

[1]) A. Harpf: Morgen- und Abendland (1905.) 273.

tása, csak hódítás következménye. És mégis enélkül az ember barom módjára élne ma is a földön, nélküle müveltség létre sem jött volna. Az emberi lét nem a beszéddel, sem a vallással, hanem a *hódítással* veszi kezdetét; vagyis ott kezdődik, ahol egy erős faj fegyverrel kezében gyöngébb fajokat igáz le, őket munkára kényszeríti és munkájukból nemcsak megélhetést biztosít magának, hanem bőséggel és szabad idővel (otium) ellátva képzeletének szabad szárnyat enged uralomban, kormányzásban, művészetben, tudományban egyaránt. Bármily paradoxnak lássék is, az állam és társadalom eredete hódító erőszak, a jog eredete durva jogtalanság, a müveltség eredete szörnyű barbarismus.[1]) Nincs állam, sem civilisatio, mely csak egy faj körében békés alapon fejlődött volna ki; minden müveltség sok faj összeütközésének és egy faj fölülkerekedésének, fajuralomnak következménye; és itt a föld termékenysége, a kedvező éghajlat, folyó vagy tenger közelsége csak másodrendű tényezők és csak annyiban birnak jelentőséggel, hogy a fajokat összehozzák, a fajküzdelmet elősegítik, hogy azután fajuralom és fajkeveredés folytán jöjjön létre állam és müveltség.

A további fejlődés két irányban történhetik: a hódító faj vagy elleneszegül a vérkeveredésnek és megőrzi továbbra is kasztszervezetét, mint a hindu; avagy követi a természet parancsát, vérét a szolgafajokéval összekeveri. Az előbbi esetben a hódító faj idővel testileg-lelkileg elkorcsosodik, mintegy megőrli önnönmagát, mig az utóbbi esetben az eredetileg faji müveltség mind humánusabb jelleget ölt, mindinkább kozmopolitává és békésebbé válik, de a hódító faj pusztulásával és a nagyszámú szolgafajok felülkerekedésével mindinkább érzéki és anyagi jelleget ölt.

Ami tehát az eredetileg heterogen fajokat mindenütt egyesülésre és keveredésre, a keveredés révén pedig ujabb és ujabb fajok keletkezésére birta, az a *hódítás* és a nyomában kialakult *állam* volt.[2]) Bármennyire gyülölték is egymást a győző és legyőzött, az úr és a rabszolga, a közöttük fenforgó gazdasági érdek mégis idővel közelebb hozta őket egymáshoz. Az úrnak meg kellett értenie szolgáját, azért

[1]) L. GUMPLOVICZ: Der Rassenkampf (1909) 381.
[2]) GUMPLOVICZ: Der Rassenkampf 256.

elsajátította annak nyelvét, a nyelv pedig maga után vonta a vallás, az erkölcsök és szokások átvételét, mignem az úr a szolgafaj nőjének rabjává lőn. Es a *nő* boszút állott faja leiprásán. Vérét méregként oltá be a győző fajba és az új, kevert faj létrejött. A fajküzdelem azonban ezzel még korántsem szünt meg. Az új, kevert faj az uralmat magához ragadván, maga is a hódítás útjára lépett, és ha közelebb nem talált ellenséget, felkereste a világ legtávolabbi zugában is a gyülölt idegent és a fajküzdelem ujult erővel indult meg. És ez így tart ma is még, a *hódítás*, *gyarmatosítás* és a *kivándorlás* megannyi tünetei a mindig megujuló fajküzdelemnek. De a kevert fajban való felszivódással a győző és legyőzött viszonya sem vált békéssé; a rabszolgában az úr vére az emberi méltóság tudatát ébreszté fel és megindult a fajküzdelem *forradalom* alakjában, mig az *egyenlőség* kivívásával a szolgatömeg az uralmat magához nem ragadta. De a belső béke még most sem valósult meg, és amidőn a messze jövőben a fajkeveredés révén a külső háborúk az államok között meg is szünnek, a belső béke még akkor sem lesz meg. Hány állam van ma, mely a külső háboruról lemondott már, de nincs állam, mely a belső harczokról lemondott volna. Társadalmi harczoktól van oka minden államnak tartani és ki mondhatná, hogy azok oka nem faji ellentét? És azt hiszem, nem túlozok, ha azt mondom, hogy a belső béke, vagyis a *teljes világbéke* csak az állami lét és a műveltség romjain valósulhat meg. A történelem mindvégig igazolja azt, hogy ugyanazon ok, mely a nemzeteket és az államokat fentartja, meg is semmisíti őket. Minden műveltség a fajkeveredés műve és az absolut fajkeveredés, a teljes kiegyenlítődés, vagyis a világbéke a műveltség megsemmisítése. A fajkeveredés törvénye értelmében a nemes faj folytonosan pusztul, mig a nemtelen fajok az utódok vérében hódítanak, ami végelemzésben világbékét is és teljes elbarbárosodást is jelent.[1])

NIETZSCHENEK abban teljesen igazat adhatunk, hogy DARWIN »struggle for life«-je a történetre éppen nem alkalmazható, mert a történetben az erős győzelme mindig csak ideiglenes,

[1]) Igy GOBINEAU és NIETZSCHE. Lásd BOURDEAU János: A jelenkori gondolkodás mesterei (1907) 163.

mig a teljes győzelem csak a gyöngéké, kik számuknál fogva előbb-utóbb mindig az erősek fölé kerülnek. És az emberi történet nem is a létért, hanem a *kiválóságért* való küzdelem. [1])

Ily értelemben azután hiába beszélünk a »*béke áldásairól*«, hiába akarjuk a társadalmat és a műveltséget békés megegyezésekre, »*szerződésekre*« visszavezetni (Rousseau, Spencer); hiába kötjük azok eredetét humanismushoz, felebaráti szeretethez (Comte, Lotze); a béke és az emberszeretet semmit sem alkottak; a műveltség minden alkotása az erőszak, a fajküzdelem, az idegen letiprásának műve. A történet más szeretetet, mint a fajszeretetet és osztályszeretetet, azaz *syngenismust* nem ismer és nincs az a társadalmi intézmény, akármily humánusnak lássék is, melyet ne a fajgyülölet és a syngenismus hozott volna létre. [2])

És itt lép föl a *háború* a maga hatalmas műveltségtörténelmi jelentőségében. A béke műveit ez hozta létre és ez tartja fenn. Méltó társa ebben a *kereskedelem*, mely még intensivebb fajküzdelem. Ez az idegen kizsákmányolása ma épp úgy, mint az ó-korban; és ahol a fegyver éle hatástalan is, ott a kereskedelem biztos sikert arat. [3])

Ily értelemben azután a béke és a műveltség ma még éppen nem jelenti a harcz megszüntét, hanem csak az ősi fajküzdelem más és más formáját és csak annyiban vagyunk jobbak kannibál-őseinknél, hogy a gyülölt idegent nem faljuk fel, hanem szolgálatra kényszerítjük és kizsákmányoljuk. Egész műveltségünk és békénk ma még csak az, hogy megtürjük egymást, egymás sebesültjeit gyógyítjuk, foglyainkat kicseréljük és harczainkat lehetőleg késleltetjük, mert fajfentartásunk így követeli. Az állam maga egy szakadatlan osztályharcz és állandó fegyverkezés kifelé, és hogy mit jelent a fékevesztett béke egy államra és nemzetre nézve, arra Babylon és a császári Róma szörnyű intő például szolgálhatnak.

Azt azonban még sem tagadhatjuk, hogy a fajok keveredése idők folytán enyhíti a fajok ellenséges viszonyát és a harcz kegyetlenségének élét csorbítja. Hogy fogal-

[1]) Bourdeau 142.

[2]) Gumplovicz 237.

[3]) Gumplovicz 216. A háború kulturhist. jelentőségéről lásd Ranke: Weltgeschichte I. 120.

munk legyen arról, miként viselték régen a fajháborukat, olvassuk csak Uni egyptomi hadvezér harczi tudósítását úgy 2000 évvel Kr. e. »Ez a hadsereg (t. i. az ő serege) — irja — békében haladott: kényekedve szerint hatolt be a hirusaituk országába. Ez a hadsereg békében haladott: elpusztította a hirusaituk országát. Ez a hadsereg békében ment tovább: kivágta fügefáikat és szőlőültetvényeiket. Ez a hadsereg béken ment tovább: leégette minden gabonájukat. Ez a hadsereg béken ment tovább: myriádszámra lemészárolta katonáikat. Ez a hadsereg béken ment tovább: elhurczolta embereiket, asszonyaikat, gyermekeiket roppant számban, mint élő rabokat, aminek ő szentsége (a fáráó) jobban örvendett, mint bármi egyébnek.« [1]) I. Tigulti Palesarra assyriai király 1400 körül Kr. e. így irja le egyik hadjáratát a muskáiják ellen: »Tetemeikkel raktam meg a mélyedéseket és a hegyormokat. Lenyakaztam őket és fejeikkel megkoszoruztam városaik falait; számtalan rabszolgát, zsákmányt és kincset hódítottam meg. Hatezren a fölkelők közül alájavetették magukat hatalmamnak és megcsókolták térdemet. Rabjaim lettek.« [2])

Azt hiszem, hogy ez eléggé mutatja, hogy a fajuralom nem ismer békét, sem humanismust. Itt a legyőzetés egyértelmű a halállal, vagy legjobb esetben a rabszolgasággal. Itt az egyén csak a nemzeti lét szűk keretében érvényesülhet. Hogy pedig a rabszolgának milyen a sorsa ily exclusiv társadalomban, arra India szudrái elég bizonyságot szolgáltatnak. Egyptom gulái, obeliszkjei és az ó-kori népek hatalmas templomai valóban nem a kövé vált áhítat, hanem a milliók kövé vált könyei és sóhajai.

De a fajok keveredése csak előrehaladt és K. e. 600 körül Ázsia, Afrika és Európa találkozási pontjan már megváltozik a hatalom mérlege. Az exclusiv társadalmakban kivül is, belül is megindul a fejlődés az egyensúly felé. Mózes már az idegenekkel való jó bánásmódot hangoztatja, bár rendszere még nagyon exclusiv. De Ezsaiás próféta 600 körül már megjövendöli a világbéke eszméjét. »És lakozik — úgymond — a farkas a báránynyal és a párducz a kecskefiúval fekszik;

---

[1]) [2]) Marczali H. A nemzetiség tört. bölcs. szemp. 1905. 13.

a borjú, az oroszlánkölyök és a kövér barom együtt lesznek.«[1]) »Az napon nagy járt út lészen Egyiptomból Assyriába, és bémegyen az assyriabeli ember Egyiptomba és az egyiptombeli Assyriába és barátságosak lésznek.«[2]) »Ki a pogányok között ítéletet tészen (a messiás) és sok népeket megfedd, hogy az ő szablyájokból kapákat és az ő dárdájokból sarlókat csináljanak és egy nép más nép ellen fegyvert ne fogjon.«[3])

A vendégjog, mely eddig ismeretlen volt, ekkor lép fel először az erősen kevert főnicziai kereskedő-társadalomban.[4])

Ugyanekkor az indiai királyfi, a nemes Buddha, kolduspilosophiájában megtagadja a kasztrendszert és a brahminismust, egyenlőséget és testvériséget hirdet az egész világ számára és béketörekvéseiben annyira megy, hogy még a növények irányában is szeretetet hirdet. Ő már annyira szembe helyezkedik az élet kezdetével: az absolut harczczal, hogy végczélul a teljes lemondást: a nirvanát, a halált állitja fel.[5]) És ugyanekkor a hellén philosophia is szembe helyezkedik az ős árja-világfelfogással. Sokrates és Platon szakitanak már a hellen mythologiával, hadat üzennek már Homeros-nak és Heziodos-nak. Platon már egyetemes emberi alapon akarja az államot construálni és a stoikusok, epikureusok és skeptikusok már az egész emberiségre kiható törvényeket, szokásokat és vallást hirdetnek.[6])

És ezen egyetemes emberi törekvésekkel párhuzamosan az állam is mindinkább kilép exclusivitásából, mindinkább elveszti faji jellegét és *világállammá* fejlődik ki. Az első példát erre a perzsák adták, kik könnyű szerrel döntötték romba a rozoga egyiptomi és babyloniai államokat, de csekély számuknál fogva uralmukat csak *békés* eszközökkel: a vallási és nemzetiségi türelem alapján tarthatták fenn. Ők az elsők, akik a legyőzött népeket nem fűzik rabszíjra, és az ő uralmuk a katona- és adószedésen túl nem is ment. Ezt

[1]) Ezsaiás XI. 67—68.

[2]) XIX. 23.

[3]) II. 4. u. o.

[4]) R. v. Ihering: Vorgeschsichte der Indoeuropäer (1894) 44.

[5]) H. St. Chamberlain: Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts (1907) I. 228.

[6]) Schwegler: A philosophia tört. (Phil. írók tára XIX.) 156.

követelte fajuk fentartása, mert különben uralmukat ily óriási területen meg nem alapíthatták volna. [1]) És midőn Nagy Sándor a már teljesen semitisált perzsa világbirodalmat megdöntötte, csak ismétlődik az előbbi kép: a győztes hódító csekély számú árja népe élén uralmát csak úgy biztosíthatja, ha a birodalmat előbbi formájában változatlanul meghagyja annyira, hogy magát is és övéit is perzsákká változtatja. E birodalom még békésebb alapon nyugodott, mint az előbbi; hiszen a Jon-tengertől az Indusig, a Kaukázustól Nubiáig uralomra képes árja nép nem is volt már; egy nyelv és egy műveltség uralkodott mindenfelé. A hellén világ immár teljesen beolvadt az általános semitismus tengerébe és a hellenistikus műveltség érzéki materialismusa, lyrai túltengése, philosophiájának fecsegő sophistikája mind oly vonások, melyek a semita világ műveltségének is uralkodó vonásai. Csak a külső volt itt hellén, a lényeg semita volt; és bár mindenki e birodalomban hellén voltával dicsekedik, a trójai hősök még a thessalokat sem tekintenék többé ivadékaiknak. És e hellenistikus műveltség mindent összeegyeztető és kiegyenlítő eclecticismusa teljes összhangban van az államnak is mindent nivelláló békés irányával. A maczedon királyok, a Seleucidák és Ptolemeusok minden vallást és nemzetiségi törekvést acceptálnak, alattvalóik tetszésük szerint köztársaságban és királyságban is élnek, gondolat- és vallásszabadság van mindenfelé, az uralkodók az adónál többet nem követelnek. E békés állapot azonban nagyon szomorú képet mutat akkor, ha meggondoljuk, hogy e hellenistikus világ minden eredeti gondolatot és határozott életczélokat nélkülöző vegetáló társadalom, minek oka épp az, hogy nincs benne egy életrevaló faj sem, mely uralmat és műveltséget teremteni tudna. E békés állapot csak gyengeség és hanyatlás az anarchia és barbarismus felé. E béke valóban csak előfutára volt a szörnyű társadalmi harczoknak és a rabszolgák felülkerekedésének. Hiszen elég csak arra gondolnunk, hogy a fajilag legtisztább Spártának ez időben már csak 100 birtokos dór családja van, és az állam ügyeit felszabadított heloták intézik. [2]) És Atheneben ugyan-

[1]) GOBINEAU: Ungleichheit der Menschenracen (1900) III. 34.
[2]) GOBINEAU: u. o. III. 122.

ekkor 21.000 polgár és 10.000 metoikus mellett 400.000 rabszolga él. [1]) Ha a világbéke a belátástól, humanismustól és általános műveltségtől függne, úgy annak alapja le volna már rakva e hellenistikus társadalomba, de mint KIDD [2]) jól mondja, a világtörténelem nem értelmi, hanem érzelmi, azaz faji, vérbeli processus, mely a belátástól teljesen független. Ez a népkeveredési processus teljessé vált akkor, mikor Róma a Földközi-tenger medenczéjére kiterjeszté hatalmát. Róma nem is hódít már, csak rendet csinál a szomszédságban, végül annectálja egymásután a szomszédokat, mert átlátja, hogy az örökké zavargó, minden nemzeti és állami életet nélkülöző népeket másként nem fékezheti, hacsak erőszakkal alá nem veti magának. Pártot minden országban könnyen szerezhetett és az országok megérve a szolgaságra, tényleg szinte maguktól hullanak Róma ölébe. Csak két támadó háborút indított: a Karthago és a Judea elleni háborút. Ezek már faji háborúk és lefolyásuk is oly irtózatos, mint Egyiptomban és Assyriában láttuk. Az elsőt az erősen árja köztársasági Róma viszi végbe, az utóbbit pedig a semitisált császári Róma germán légiói hajtják végre.

E fajháborúk után egy hosszú fajkeveredési folyamat nyert befejezést. Az egész Földközi-tenger környéke egy chaotikus társadalom minden nemzeti jelleg nélkül; különböző össze nem való fajok rendetlen keveréke. Ez a semitizált császári Róma, melyben a sokféleség a nagyszámú semita népek révén ragasztékul az afrikai feketék rabszolga természetét, zsarnoki szeszélyét, szertelen fantáziáját és sensualista materialismusát vette fel.[3]) És ime, amit a faji állam hirből sem ismert, azt a chaos megvalósította: Augustus császár Janus templomát bezáratta és a világbékét kihirdette.

A külső béke a germán fajjal folytatott védelmi haczoktól eltekintve, megvolt ugyan alapítva, de mi volt a belső békével, zátonyra jutott-e? Korántsem. A felszabadult ősfajok a rabszolga egész gyülöletével vetették magukat a tőlük teljesen idegen civilisatiora, melyet őseik véres verejtékkel emel-

[1]) GOBINEAU: u. o. III. 97.
[2]) B. KIDD: Társadalmi evolutio. (Akad. k. 1905) 60.
[3]) GOBINEAU III. 358. u. o.

tek az uralkodó fajnak. És midőn CARACALLA 214-ben K. u. a római polgárjogot az egész birodalomra kiterjesztette, nem szabadított fel senkit sem, csak fékétől fosztotta meg a nyomorult rabszolga-világot, melynek tombolása most már határt nem ismert. A várva várt béke helyett tömegharczok, csoportérdekek, anarchismus és socialismus tépázták az Orbis Romanust.

Ha volt állam, mely a békét és az általános boldogulást komolyan akarta, úgy a római birodalom az volt főleg a »jó császárok« korában. A legnagyobb bölcsek kormányozták azt az egyetemes emberszeretet szabályai szerint. Nemzetiségi önállóság, gondolat- és vallásszabadság biztosítva voltak. Egyetemes emberi volt minden: az irodalom, a vallás, a jog egyaránt. Háttérbe szorult minden, ami Róma hőskorára emlékeztetett, hogy helyt adjon a semitisált cosmopolia Rómának. Septimius Severus Hannibal szobrát Rómában a Scipiok és Fabiusoké közt állítja fel! És mégis, amily mértékben érvényesült a béke és humanismus, oly mértékben lazult az állami rend és vele együtt hanyatlott a műveltség, fogyott az alkotó erő, fajult el az erkölcs és terjedt a barbarismus.

De ne gondoljuk ám, hogy a barbarismus az északról törő germánoktól ered; a barbárok a kevertvérű római mesziticzek voltak; ők rombolták össze a római műveltséget, nem a germán harczosok.[1]) Mily törpe egy Nagy-Teodosius, ki a philosophiai iskolákat bezáratja, egy Theodorikhoz képest, ki oly tisztelettel hajlik meg a görög-római cultura alkotásai előtt. És valóban, ami nagyot a caesarok Rómája csak fel tud mutatni, az mind a túlnyomóan germán legiókból indult ki; nélkülük sem állam, sem civilisatio nem volna már régen amaz elfajult chaosban, melyről Tiberius oly megvető gúnynyal jegyzé meg: *o homines ad servitutem paratos!*[2])

A germán légiók nélkül régen elpusztult volna a római civilisatio, melynek romjain isszonyú rabszolga-garázdálkodás következett volna és az utókor alig tudna valamit a görög-római világ nagyságáról. Itt láthatjuk, mit jelent a társadalomra és műveltségre nézve a faj, nélküle nincs állam, sem

[1]) GOBINEAU u. o. III. 420—425.
[2]) TACITUS: Annales III. 65.

műveltség; nélküle a béke csak szélcsend a fékevesztett tömegszenvedély tomboló vihara előtt; nélküle a humanismus csak olyan, mint a sirhant fölötti viráglepel, mely takarja az alatta végbement enyészetet.

Ily társadalomban nem csoda, ha a keresztyénség is kiforgatva faji jellegéből, megfosztva tiszta eszményiségétől, materiális czéloknak alárendelve, össze nem való elemekkel összetákolva, paganisálva, hellenisálva és mindenek felett semitisálva jutott a germánok örökébe.[1])

A római császárság classikus példáját szolgáltatja annak, hogy sem az absolut vérkeveredés, sem a jogállam, sem az általános műveltség és humanismus nem képesek a békét biztosítani. Ezek ugyan csökkenthetik a népek ellenséges hajlamait és az államok között bizonyos békés megállapodásra, hatalmi egyensúlyra is vezethetnek; sőt, ha szabad nagyon idealistikusan gondolkodnunk, végelemzésben tán le is dönthetik az ellenséges válaszfalat a nemzetek között, külső hódító háboruknak tán véget is vethetnek, de a külső és belső békének biztosítéka mégis csak az erős és harczias állam.

A népvándorlás csapásai ellenében a római birodalom épp ezt az erős állami szervezetet nélkülözte; a birodalom hemzsegett ugyan a sok legiótól, de más állam, mint a hadsereg uralma, nem is volt. Semmi egység sem volt a rikító chaosban; erős uralkodó faj hiányában nem volt itt uralkodó család, csak császárok uralkodtak, és ezek hatalmát nem a méltóság, hanem tehetségük és légióik száma határozta meg. Középpontja sincs a cosmopolita birodalomnak: Milano, Antiochia, Köln, Trier mind ideiglenes fővárosok; sőt vannak császárok, akik egész életüket úton töltik, anélkül, hogy provinciáik hollétüket sejthetnék is. És állami lét hiányában hiábavaló volt e cosmopolita világ békés szándéka, meg kellett törnie egy erős hódító faj szörnyű csapásai alatt.

Hogy továbbá az absolut vérkeveredés és a humánus jogállam a belső békét egyenesen aláássák, arra megint classicus példa a cosmopolita római birodalom. A jogállam végelemzésben mindenütt az évezredes szolganépeket juttatja felszinre,

[1]) CHAMBERBAIN u. o. 353—366. Úgyszintén W. E. H. Lecky: Sittenlesch. Europas (1904.) 326—337.

melyek az uralkodó faj műveltségét képtelenek megérteni, azt csak rombolhatják, anélkül, hogy helyébe újat tudnának állítani. A humánus jogállam végelemzésben mindig csak az ősfajok romboló ösztönöit szabadítja fel, melyek először a nemes faj műveltségét érzékiségüknek és materialista igényeiknek megfelelően átalakítják, jobban mondva, eltorzítják, azután megsemmisítik. A nemes faj vére már csekélységénél fogva sem lehet képes arra, hogy a tömeget megnemesítse és culturképessé tegye; azonkivül a nemes vér, mint a nemes virág, nehezen plántálható át, és nem mindenütt ver gyökeret, mint a burján. És ahol a nemes faj vére a tömegbe hatol, ott csak lelki nyugalmától fosztja meg azt, föllázítja, forradalmakba, parasztlázadásokba kergeti bele; romboló ösztönöit csak fokozza, anélkül hogy teremtő erővel és culturképességgel ruházná föl lelkét. Ez a tömeg a Dózsák, Geyerek, Götzök és Mirabeauk, a bastard nemesek kapzsiságának vak eszköze a *haladásnak* nevezett tömeguralom érdekében.

A világbirodalom ily viszonyok közt sem a külső, sem a belső békét nem valósíthatja meg; és itt mellékes, vajjon a stoicismus, vagy a keresztyénség képezi-e alapját; és mellékes, vajjon *imperium Dei*, vagy *imperium mundi* a neve. A világbékét senki sem hangoztatta inkább, mint VII. Gergely pápa, pedig az ecclesia militansnak ő a szellemi alapítója. És Nagy Károly Dei gratia császársága a keresztény vallás alapján még harcziasabbá vált, mint elődje, a gyenge római császárság, főleg midőn a frank császárságból német-római császárság lett. Hisz a mai európai államok épp ez utóbbi birodalom hódító törekvései ellen jöttek létre.[1])

Kétszeresen vált harcziassá e világbirodalom, mikor az antigermán és türelmetlen jesuitismussal lépett szövetségre. Mily békés aránylag ehhez képest a nemzeti állam, arról fogalmat alkothatunk akkor, ha egymással szembeállítjuk Medici Katalin uralmát II. Fülöpével, Vérengző Máriáét Erzsébetével; vagy összehasonlítjuk Colligni és Bourbon Henrik politikáját a Guisekével, de különösen a nagy Wallenstein német nemzeti politikáját az edictum restitutionis jezsuitapolitikájával? [2])

---

[1]) MARCZALI: E. i. m. 37.

[2]) O. v. CORVIN u. W. HELD: Weltgeschichte VI. 36.

És hogy a világbirodalmak egyetemességüknél fogva menynyire ellenségei a műveltség- és államalapító fajnak és viszont mennyire úttörői a tömeguralomnak és barbarismusnak, azt a déleurópai félbarbár, socialista és anarchista társadalmak ma eléggé mutatják. Az olasz és spanyol renaissance a longobardok és gótok műve volt, de az inquisitio kiirtotta őket és a mai *román* elnevezés nem is a geografiai, sem nyelvi, avagy faji, hanem társadalmi elnevezés és vonatkozik egy sokszorosan összekevert félbarbár népchaosra.

A világállam még egyszer és utóljára emelte föl fejét a germánság ellen, ez alkalommal a forradalom által chaossá degradált Francziaországból indult útnak, Európát alapjában megrázta, de elvégre is a germán faj sziklaján megtörve, leáldozott örökre. Nagy Napoleonban a franczia forradalomtól felszabadított ősfaj véres boszút állt a germánságon évezredes elnyomatásáért, de a germán faj uralmát és műveltségét megdönteni mégsem tudta? [1])

A germánság a chaos világbirodalmi törekvései ellenében épp a faji, a nemzeti lét szempontjából állítá fel a világbéke eszméjét. Ez új, eredeti germán gondolat. A béke itt nem a cosmopolitismus és fajkeveredés következménye, hanem politikai érdek: a faj, a nemzeti lét biztosítéka. A világbéke ily formában megvalósítható, mert biztositéka épp az, ami Rómában hiányzott: *a nemzeti lét és az erős állami szervezet.* Itt valósággá kezd válni Vegelius mondása: *Si vis pacem, para bellum.* A világbékét ily formában IV. Henrik franczia király állította fel, utána pedig a forradalmi törekvések elnyomója, a nagy germán restauratiónak és a szent szövetségnek lelke, Metternich herczeg. [2]) A germán világbéke eszméjét ily értelemben szolgálták a nagy békeconferentiák: a westfaliai, az utrechti, a bécsi és berlini congressusok, ugyszintén az 1848-iki brüsseli békegyülés, az 1867-iki genfi conventió és a hágai békeconferentia.

IV. Henrik franczia király volt az első germán, a ki a germán világban a világbékét formulázta, aki mondhatnók,

[1]) CHAMBERLAIN: U. o. II. 1016.

[2]) CH. SEIGNOBOS: A jelenkori műveltség története. (Szerb ford. a Knyizsevna Zadrugában 190.)

a világbékének modern formáját állította föl. Tíz királyságra és öt köztársaságra akarta Európát felosztani *nemzeti* alapon. Minden állam köre ezzel pontosan meg lett volna határozva és a vitás kérdések békés úton európai conferentián lettek volna elintézendők. Szándékának komolyságát azzal is igazolta, hogy országában nem mercantil, hanem physiocrata gazdálkodást vitt be, ami annyit jelentett, hogy Franciaország legyen legnagyobb fokban agrár ország és pl. Hollandia legyen iparos ország, így azután könnyen fogják egymás terményeit kicserélhetni és béke lesz közöttük. [1])

Ámde a világbékének ily *nemzeti* alapon való formulázása nemcsak hatalmi egyensúlyt és békét, hanem teljes harczi készültséget is jelentett és a király maga is mindenekelőtt jó, harczra képes hadseregről gondoskodott. Békepolitikája nem csak annyiban volt harczias, hogy Európát a török ellen akarta egyesíteni, hanem abban is, hogy éle épp az universalis Habsburg-birodalom ellen irányult, mely nemzeti alapon nyilván semmivé vált volna.

Így üti föl fejét a germán világbéke mögött a szörnyű harminczéves háború, mint a hágai conferentia mögött a gyilkos orosz-japán háború.

Mily óriási különbség van tehát a germán béke és az augustusi világbéke között! Itt egy gyönge, végnapjait élő állam és műveltség stoikusi lemondása és teljes elerőtlenedése juttatja kifejezésre a békét, ott egy életrevaló ifjú nemzet léte és jövő nagysága érdekében tűzi ki a béke zászlaját.

IV. Henrik terve nem valósult meg, de Európa még sok véres harczot fog kiállani, hogy a végén mégis ehhez a harczias nemzeti békéhez jusson el. Igaz, a harmincz-éves háború óta lefolyt áhborúk sem voltak meddők, sok új államnak és nemzetnek adtak létet, megteremtették a mai gyarmat-hatalmakat, belevonták a történetbe az egész földgömböt és ezzel éppen lehetővé tették azt, hogy Henrik király európai békéje a jövő-ben mint igazi világbéke szerveztessék.

Egy nagy akadálya azonban így is van a világbékének, amelyen csak hosszú véres fajküzdelmek után küzdheti át magát: ez a modern jogállamok forradalmi alapja, mely az

[1]) BALLAGI ALADÁR: Colbert (1887.) I. 142.

alantas osztályok anticulturális, romboló és kapzsi törekvéseit juttatja felszinre. Épp e forradalmi törekvések modern formája a mi *nemzetiségi harczaink*, melyek a socialismussal és anarchismussal együtt a faji harczok régi brutalitásait mind jobban megújítják, úgy hogy e tekintetben kitünően jellemezhetjük korunk küzdelmeit Grillparzer költő szavaival: *Von Humanität durch Nationalität zur Bestialität!*

A világbéke megvalósítását előbb, mint láttuk, a világállam kisérlette meg, de sikert nem ért el és művét a nemzeti állam vette át, mely a külső békét illetőleg legalább a biztos siker reményével kecsegtet. A belső béke azonban a faji ellentéten kivül hosszú történeti ellentéten is alapszik és erős állami kényszer nélkül mindenkorra bizonytalan marad.

Most vizsgáljuk meg, hogy a *világvallás, világmüveltség* és a *közgazdaság*, mint elsőrendű történeti tényezők, menynyire hathatnak a béke biztosítására. Ezek közül a két első az érzelmekre hat és mint ilyenek nevelő, nemzetalkotó tényezők.

A világvallások közül a béke eszméje legteljesebben van kifejezve a *buddhaismus*-ban, mely minden küzdelmet, még az életet is tagadja; amely ha nem is a testi, de a lelki öngyilkosságot teszi legfőbb principiummá.

A másik keleti világvallás: a *mohamedanismus* a békét is és a legvérengzőbb támadó harczot is fejezi ki. A Korán nem tesz különbséget faj és faj között, az emberek közt más különbséget, mint a hitet, nem ismer.[1]) Mohammed azonban egy határozott politikai czéllal: az arab világbirodalommal kötötte össze vallását és ezzel harcziassá, támadóvá tette, minek következménye az, hogy a perzsák és a beduin arabok vallásilag is elszakadtak a hódító városi araboktól; az arab világbirodalom pedig szörnyű küzdelmek közepette annyi darabra esett széjjel, ahány leigázott nemzetből csak állott. hol a mohamedanismus vált uralkodóvá, ott a fajok keveredése szertelenné vált, nyomában azonban a fekete ősfaj romboló ösztöne mind jobban érvényesül és a Mádi-birodalom vadságai szörnyű előjátéka a mohamedán világ jövendő képének: a teljes elbarbárosodásnak.[2]) A mohamedanismus

[1]) Korán 49. fej. Marczali e. i. m. 43.

[2]) Adolf Harpf: Morgen-u. Abendland. 313.

ily viszonyok között képtelen úgy a külső, mint a belső béke megvalósítására; míg a buddhaismus, mely világi czélokhoz nem köti magát, képes volna ugyan legalább a külső béke megvalósítására, de mert a lelki életet is érintetlenül hagyja, mert az egész vallás csak negativ elveket tartalmaz, hatástalan és a béke szempontjából közömbös.

Ha most a *keresztény* vallásra térünk át, nem tagadhatjuk e fenkölt vallás határozott békés irányát. Békés volta már abban is látszik, hogy eredetileg a világírtó messianismus ellen irányult. Ez a Galileában élő árja nép hatalmas tiltakozása a messianismus materialismusa és világtipró törekvései ellen.[1]) »Az én országom nem e világból való«, mondá e vallás isteni alapítója és az árja faj transcendentális világát nyitá meg. Ez a vallás nem a lemondást, a halált, hanem az életet, de nem a földi, hanem a legeszményibb lelki életet hirdeti. A harcz ugyan szintén kifejezést talált e vallásban. »Én nem békességet hoztam, mondja Jézus, hanem háborut; és én miattam az apa ellensége lesz fiának, az anya leányának; és ahol egy tűzhely körül öten vannak, hárman ellenségei lesznek a kettőnek és ketten a háromnak«.[2]) Ámde ez a harcz, melyet Jézus kilátásba helyezett, csak védelmi harczot jelen tett, korántsem támadó harczot, türelmetlenséget. Gobineau legjobban fogta föl a kereszténységet, midőn azt irja, hogy a kereszténység nem jelent külön civilisatiot, de minden civilisatio mellett megfér és tiszta transcendentalismusával épp arra alkalmas, hogy minden civilisatiot megnemesítsen.[3]) És úgy hiszem, hogy a kereszténység épp azért, mert nem köti magát egy civilisatiohoz sem, mert a földi élet minden formáján, az államon is túlteszi magát, a legalkalmasabb arra, hogy a fajokat és nemzeteket kibékítse. Ez az értelme a mély mondásnak: »Add meg a császárnak, ami a császáré, Istennek, ami Istené« A kereszténység az államot sem nem tagadja, sem el nem ismeri, hanem egyszerüen közönyös a földi lét minden formájával szemben.

Sajnos azonban, az egyház a kereszténységet nem min-

---

[1]) Chamberlain: u. o. I. 280.
[2]) Lukács evang. XII, 52—3.
[3]) Gobineau u. o. I. 86.

dig transcendentális magaslaton hagyta meg, hanem világuralmi czélokkal kapcsolván össze, harcziassá, türelmetlenné tette és a kereszt jelvénye alatt gyakran vérbe fojtotta a világot.[1]) És a nemzeti államokra támaszkodó reformatio bizony egy lépéssel sem vitte előbbre a világbékét.

Jézus isteni tanai azonban az 1200 óta mindjobban erősödő *germán műveltség* szárnyain mindinkább előtérbe lépnek és a világbéke a nagy gondolkodók irataiban mind több és több apostolra talál. A XVI. században a fenkölt szellemű Morus Tamás Utopiájában igazi keresztény értelemben akarja a világbékét valósággá tenni. Ő ugyan vértanui halállal lakolt, de tanait később H. Grotius, St. Pierre apát, Saint Simon, Fourier és a germán cultura két oszlopa: Kant[2]) és Goethe a germán műveltségtől elválaszthatatlanná tették. És Goethe csak tolmácsa a XVIII. sz. philantropiájának, midőn azt mondja, hogy ő a nemzeti gyülölséget egyáltalában nem értheti; hogy gyülölhetné ő a francziát, mikor műveltsége nagy részét neki köszönheti? Ő el tud képzelni oly állapotot, mikor valaki más nemzet emelkedésén úgy örül, mintha annak tagja volna.[3])

És valóban a keresztény tanoktól áthatott germán műveltség a leghathatósabb előmozdítója a népek kölcsönös megértésének és békéjének. Hiszen elég csak arra gondolnunk, mennyire türelmes, békés és igazságos a tudós ember és mily durva, érdes az, ki örökké késsel vagy kalapáccsal keresi kenyerét.

Azonban a kereszténység és a germán műveltség békéltető hatását nagyon is túlbecsülnők, ha azt hinnők, hogy az a tömegekre, társadalmunk alsó rétegeire is érvényes. Amit egy Kant és a vele rokon véralkatú lelkek átérthettek és átérezhettek, azt semmiféle iskola és semmiféle hatalom sem fogja a tömegbe beoltani, nem pedig azért, mert a tömeg minden civilisatióban a legyőzött, röghöz kötött anticulturális fajokból került ki és

[1]) Hogy a ker. egyház kezdettől fogva már ily türelmetlen és mindent felforgató eszközökkel támadta meg már a róm. császárságot és az alapjában véve türelmes császárság üldözéseit zúdította magára, lásd W. Lecki: Sittengschichte Europas (1904.) 346–371.

[2]) Kant: Vom ewigen Frieden.

[3]) Marczali: U. o. 73.

mint ilyen sem vallási, sem erkölcsi, hanem kizárólag természeti törvények hatása alatt áll. Túlhaladott álláspont ma már a XVIII. sz. philantropjainak egyenlőségi fictiója.[1]) Amióta a nagy GOBINEAU hatalmas művét a fajok egyenlőtlenségéről megirta, azóta nem lehet kételkednünk abban, hogy minden műveltség és minden u. n. világvallás is csak egy bizonyos faj műve, mely annak életétől és uralmától elválaszthatatlan. Ezt más fajjal meg nem értethetjük, hacsak az illető culturfaj vérével együtt beléje nem oltjuk. Hogy pedig a kereszténység már eredetileg is mennyire faji mozgalom, egy a germán fajjal legalább is közel rokon faj műve, azt CHAMBERLAIN teljesen bebizonyította.[2]) Ez a vallás a germán lélekben vert gyökeret; ABAELARD, SCOTUS ERIGENA, DUNS SCOTUS, ASSISI SZT. FERENCZ, ROGER BACON, LUTHER, KANT, GOETHE, a germán cultura ezen oszlopai egyuttal a tiszta kereszténység apostolai is. De a nagy tömeg kereszténysége mindenkor távol fog állani az igazi kereszténységtől, úgyszintén a germán faj culturájától is; és itt hiába minden szószék, hiába minden iskola, népkönyvtár vagy szabad lyceum; aki a nagy tömeg lelkébe belát, nem talál benne mást, mint durva fetisismust, materialista életczélokat és mély gyülöletet a művelt »úri osztály« és műveltsége ellen. És mi lenne, ha államaink katonai jellege megszünnék, ha a tömegnek a gyülölt »uraktól« nem kellene rettegnie? A történelem sok szomorú példával felelhetne erre. A rabszolga-háborúk és parasztlázadások mindig a békés idők, állami lazulás és hanyatlás korára estek. És míg államaink intézői nagyobbára még a nemesebb fajokból kerülnek ki, föltehetjük, hogy a keresztény vallás és műveltség hatása alatt a külső békét illetőleg bizonyos megállapodásra, hatalmi egyensúlyra komolyan fognak törekedni, és azt talán el is fogják érni; de a tömeggel szemben a béke biztosítékát másban, mint erőszakban el sem képzelhetni. És jaj annak a nemzetnek, melyben a tömeg ragadja magához az uralmat, vége lesz ott az államnak, a kereszténységnek, a műveltségnek, de vége lesz a külső és belső békének egy-

[1]) POBEDONOSZCZEW: Streitfragen der Gegenwart 25. GUMPLOVICZ: U. o. 377.

[2]) CHAMBERLAIN: U. o. I. 266.

aránt. Francziaország a forradalomtól a restauratióig szomorú például szolgálhat.

Ami végül a gazdasági tényezőket illeti, bizonyos, hogy a munka általános haladása, a gyár tűze, a személyek és árúk forgalma, az általános solidaritás a vagyonszerzésben, a békés élvezetek erősödése és mindenek felett *a tőke kosmopolitismusa* mind oly okok, melyek a béke tartóssága mellett szólnak. De viszont épp ezek a háború okai is; ezek csak késleltetik a háborukat, de a robbantó anyagot csak halmozzák és a jelenkor háborúi, ha nem fajháborúk, hát akkor a kereskedők marakodásai a haszonért.[1])

Mindent összevetve, most már mondhatjuk, hogy a világbéke okai ma már nyomósabbak, mint a háborúk okai. A nemzetiségi és kereskedelmi harczok még sok vérbe fognak ugyan kerülni. E törekvések ugyanis el akarják osztani Angliát, Németországot, Oroszországot; meg akarják semmisíteni Ausztriát és Törökországot. Ez ugyan nem fog bekövetkezni, de így is minő csataterek, minő romok! Nem szabad elfelednünk azonban azt sem, hogy a hágai békeconferentia Angliának és Amerikának volt első sorban érdekében, hogy óriási birtokaikat zavartalanul megtarthassák továbbra is. Oroszország pedig keleti suprematiaját Japánnal szemben így vélte legjobban biztosítottnak. Ez a germán béke valóban elsőrendű nagyhatalmi érdek: a hatalmi egyensúly évszázados érdeke. És ha minden más garantiától el is tekintünk, ez a nagyhatalmi érdek tán mindennél nagyobb biztosítéka a világbéke megvalósításának. Loke fiai immár kezdenek jóllakni és a jóllakott ember szokott nyugalmával hangoztatják a béke áldásait. Hiszen csak reá kell tekintenünk a gyarmatosítás térképére, hogy a germán faj szellemi és hatalmi túlsúlyát azonnal észre vegyük. A germán fajnak legnagyobb képviselői pedig Anglia és az Egyesült-Államok úgyszólván az egész földet már kezükben tartják. Ami a térképen még látszólag függetlennek van feltüntetve — mint China — az is már részben az angolszászok hatalmi körzetébe tartozik. És az angol gyarmatpolitika, mintha maga előtt egymásután lejátszódni látná a mult összes világbirodalmainak szomorú

[1]) LAVISSE: Európa politikai tört. átnéz. 153. (Olcsó könyvtár.)

sorsát, az 1893-iki ottawai conferentia óta egyre jobban törekszik szétható gyarmatainak egységesítésére, sőt 1886-ban díjat is tűzött ki egy kielégítő tervezet kidolgozására, de minden kisérlet a gyarmatoknak az anyaállamhoz való szorosabb füzésére eddig még kudarczot vallott. [1]) Ily viszonyok között kinek lehet nagyobb érdeke a világbéke, mint ezen par excellence germán hatalomnak? Ez a faj pedig nemcsak a legnagyobb culturfaj, hanem a legnagyobb hódítófaj is, mely előbb nem áll meg, míg a világot magáénak nem mondhatja. E mindent elnyelő, hódító voltát mindennél inkább kifejezi mythologiája. Tor isten leszáll az óriások országába és midőn megtudja, hogy ezek ereje abban van, hogy mindent felfalhatnak, versenyre kel fejükkel Lokéval. Egy teknőbe húst tesznek és a teknő egyik végéről Loke, másik végéről Tor versenyre kelnek egymással. Tor azonban látván, hogy ellenfele a csontokat is, sőt a teknőt is megeszi, felhagy a versenynyel és elszörnyűködve visszavonul égi országába. A válúton azonban megkérdezvén Lokét rettenetes evési képességének titkáról, Loke lenéző mosolylyal jegyzi meg, hogy nem is ő versenyzett vele, hanem a mindent megemésztő tűz. [2])

Ez a mythos mintha kifejezné a germánság világhódító törekvéseit és taktikáját: többet észszel, mint erővel! És a germán nemzetek, Európa nagyhatalmai ebben hű tanítványai ősüknek Lokénak. Ők ugyan nem az ördög fiai, mert Loket azért még sem lehet a mi ördögünk semita alakjával azonosítani. Nem szabad elfelednünk, hogy a germánok vallása naturalismus, mely az ördögöt az Istennel nem helyezi oly rideg ellentétbe, mint a judaismus és a keresztény egyház. [3]) Náluk Loke és Tor csak megszemélyesítői az ember rossz és jó tulajdonságainak, melyek csak együttvéve, egymás mellett teszik az egész embert. És hogy a germán faj mindent elnyelő természetét még a szellemi élet terén is kiemeljük, rámutathatunk a germán cultura legnagyobb képviselőjére: SCHAKESPEARE-re, akit méltán a legnagyobb plagiatornak is nevezhetnénk; aki elődeitől mindenfelől kész elbeszélése-

[1]) A. HARPF u. o. 320.
[2]) H. TAINE: Histoire de la littérature anglaise I. 1.
[3]) GOBINEAU u. o. IV. 70.

ket, egész beszédeket, személyeket, gondolatokat sőt mondatokat is átvett, melyekkel óriási műveit megalkotta.[2])

Ezek után nem kételkedhetünk, hogy a világbéke a fajkeveredés, a keresztény vallás, a világműveltség és a munka erősödése mellett is csak úgy válhatik ténynyé, ha a germánság ősi hódító természetének megfelelően a jóllakottság határáig jutott el. És a hágai békeconferentia történeti fontossága éppen abban van, hogy e hódítás végének kezdetét jelenti. Garantiája pedig éppen az, amit az eddigi béketörekvések nélkülöztek: *a nagyhatalmi egyensúly egyetemes érdeke*, mely érdek teljessé lesz akkor, ha a közgazdaság, miként a vallás is, független a politikától és ezzel oly érdekközösséget teremt az államok között, mely épp a *nemzeti jólét, a faj és műveltség érdekében* teszi fölöslegessé, sőt károssá a háborút és ezzel a militarismus igényeit is megfelelő minimumra szállítja le.

Aki a reformatio óta a világtörténet lapjait forgatja, nem fog kételkedni abban, hogy csaknem napjainkig a háború volt állandó állapota világrészünknek. Néhány évtized óta azonban sajátságos fordulat, mondhatnók, átmeneti állapot kezd állandósulni: *a felfegyverezett béke* állapota. Az előzőleg kifejtett békeokok mégis csak kifejtették hatásukat két irányban: *a türelem és a materialismus* irányában. Az előbbi az általános fajkeveredés és a keresztény cultura hatása, míg az utóbbi a materialista ősfajok: a leigázott nagy tömeg fokozatos felszabadításának és vérbeli felszivódásának, úgyszintén a legujabb kor nagy tőkegazdaságának következménye. Az eddigi folytonos háborúk két főoka: a felekezeti türemetlenség és a világállami törekvés ma a felekezeti jogegyenlőségnek, az állam és egyház különválasztásának, valamint a gazdag és munkás *nemzeti államnak* adtak helyet. A nemzeti állam a belső erők fokozására és fejlesztésére helyezi a fősúlyt, ennyiben békésebb a hódító alapon álló világhatalomnál, de gyarmatpolitikájánál és intensivebb kereskedelménél fogva a fegyveres erőt így sem nélkülözheti. Sőt az állami rend fentartása, a munkafelosztás biztosítása, a munka fokozása és az egész műveltség fejlesztése csak a fegyveres erőben, az erőszakban birják biztosítékukat. A nemzeti állam *nemzeti* jellegében pe-

[2]) LÁZÓ KOSZTITY: Rómeo és Julia. Letopis III. 1908. 34.

dig eo ipso benne van a faj fogalma, ha sociologiai értelemben is. A faj pedig a harcztól elválaszthatatlan. A fajokat és nemzeteket az állam hozza létre; az állam forrása a nemzeti létnek épp úgy, mint minden műveltségnek; és ha az állam létrehozója a hódító erőszak, úgy az állam, a nemzet és a műveltség fentartója is csak az erőszak lehet.

Így lép föl a nemzeti állam mint úttörője a hatalmi egyensúlynak, a fegyveres békének, biztosítéka a munkának és műveltségnek, féke a tömeg romboló ösztöneinek.

És ha majdan a »fegyveres béke« le találná vetni magáról a nehéz fegyvert, az állam és műveltség romjain ismét tombolna a szörnyű kezdet: a bellum omnium contra omnes.

Itt lép föl a *patriotismus* a maga létjogosultságával. És viszont itt dől halomra az *antimilitarismus* regényes kártyavára. A »munkás hazafiság«, a »béke áldásai«, a »munkafelosztás«, az »önművelődés« stb. mind oly hangzatos és üres szóvirágok, mint a »szabadság, egyenlőség és testvériség.« A munkás hazafiság csak járuléka és következménye a harczias hazafiságnak és e kettő között épp oly kevéssé van ellentét, mint a háború és műveltség között. Fajküzdelem mindez és a vértelen munkás hazafiság őre és biztosítója mégis csak az állig felfegyverezett harczias hazafiság.

Tévedéseink főforrása abban van, hogy mi a békét mindig a harcz ellentéteként fogjuk fel, holott az államban és a társadalomban ilyen béke el sem képzelhető, mivel az állam állandó küzdelem, akár socialis, akár gazdasági vagy osztályharcznak nevezzük is azt. Éppen olyan tévedés a műveltséget valami békés állapotnak tekinteni, mikor a történelem lépten nyomon az ellenkezőjét mutatja, azt t. i., hogy minden műveltség faji alkotás és épp oly műve és eszköze az erőszakos fajuralomnak, mint az állam. És ugyancsak a történet kivétel nélkül azt igazolja, hogy a békés életmód mindig maga után vonta az államnak és a műveltségnek halálát. A harmadik főtévedés abban van, hogy mi mindig az *emberiség* történetéről és annak *fokozatos fejlődéséről* beszélünk, holott a történet csak fajokat és faji műveltségeket ismer. Az emberiség állattani fogalom csak, de az erkölcsi világban és a történetben csak üres fictio. Csak teljes tudatlanság állíthatja azt, hogy a mi műveltségünk folyománya, vagy

éppen fejlettebb foka akár az egyiptominak, assyrnak, hellénnek, vagy éppen a hindunak.[1]) Ami végl a germánokü emberszeretetét illeti, arról csak szomorú és szörnyű dolgokat beszélhet a mult és a jelen egyaránt.

Ne áltassuk tehát magunkat üres képzetekkel, maradjunk csak a történeti valóságnál, folytassuk tovább is még fokozottabb mértékben a hősök és nemzeti ideálok cultusát, legyen czélunk a béke, de fegyverkezzünk állig és akkor bizvást tekinthetünk még a messze jövőbe.

A mondottakból eléggé következik, hogy a világbékének egyedüli reális alapja a *nemzeti lét* és egyedüli biztosítéka az erős *nemzeti állam.* Csak ily béke egyeztethető össze a nagyhatalmi egyensúly világérdekével, csak ily béke biztosíthatja civilisatiónk és culturánk fennállását és továbbfejlődését, csak ez felel meg a természettudomány alaptörvényének: a heterogen elemek folytonos kiegyenlítődésének és csak ez felel meg a természetnek és a való életnek, melyben a harcz megszűnése halált jelent. Minden más béke akár kosmopolitismusnak, akár humanismusnak vagy világszabadságnak nevezzük is, csak amolyan aranyhíd, mely az elbarbárosodás és biztos bukás felé vezet.

---

[1]) CHAMBERLAIN: u. o. II. 837.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

A társadalomtan élettudományi alapjai.

Könyv a társadalmi darwinismusról.

Átolvastam és újra, meg újra forgatom egy könyvnek lapjait s azon tünődöm, érdemes-e azzal komolyan foglalkozni. A könyv »La critique du darwinisme social«, szerzője Novicow J. (Paris, Félix Alcan, 1910., 8°, pp. 407.) Azonban sajnosan tapasztalom, hogy a társadalomtani irodalom világszerte hemzseg a hasonló művektől, nálunk meg — kevés kivétellel — ilyenek közléséből áll. Jó lesz tehát mégis, ha csak elrettentő például is, reámutatni arra a módra, ahogyan tudományos követelésekkel föllépő könyveket irhat valaki anélkül, hogy a tárgyát illetőleg bármely irányban szakember volna és anélkül, hogy egyetlen saját gondolattal dicsekedhetnék. Ezt nem tekintve, bennünket magyarokat a Novicow könyve annyiban érdekelhet némileg, hogy a háború s általában az erőszak hiábavalóságának megvilágosítására fölhozza Magyarországot is (343. l.), melyet 1849-ben teljesen levertek s a magyar nemzetet kiirtani mégsem tudták. Novicow különben lelkes szószólója a világbékének s egy európai államszövetségnek, amelynek vezetőjéül a franczia nemzetet képzeli úgy, hogy az a saját képére alakítsa a többit. Ez az ő könyvének voltaképeni czélzata. Az egyes nemzetek fejlődésének legfőbb biztosítékát és eleven tevékenységüknek fokozását látja a világ összes nemzeteinek szövetségében, az egységessé vált emberiségben.

Hogy ehhez a következtetéshez eljuthasson, Novicow fölálĺit egy képtelen, egy merőben tudománytalan tételt. Azt elnevezi társadalmi darwinismusnak és egy vaskos köteten, 407 oldalon át czáfolja, kimutatva annak minden gyöngeségét, a benne rejlő minden ellentmondást. A tétel az, hogy az együttes gyilkolás (l'homicide collectif) az emberi haladás szülő oka. »Le darwinisme social peut être défini: la doctrine qui considére l'homicide collectif comme la cause des

progrès du genre humain.« (p. 3.) Novicow legnagyobb tévedése, mondjuk ki nyiltan, tudatlanságának legkirívóbb jele az, hogy ennek a tételnek az összes élő lényekre általánositásában látja ő a darwinismust magát is és azt hiszi, hogy a darwinisták erre a tételre esküsznek. Ez a tévedés, melyben Novicow-val nagyon sokan, így Krapotkin is, osztoznak, egy rossz fordításból s egy metaphorának szószerinti értelmezéséből származik. A Novicow esete csak egy példája annak a sok zavarnak és félreértésnek, amelyekre, mint a struggle for life rossz fordításának következményeire, mi már ismételten reámutattunk.

Röviden itt is ki kellene fejtenünk, mi a darwinismus, hogy megmutathassuk, mennyire nincs köze a darwinismusnak ahhoz a valamihez, amit Novicow társadalmi darwinismusnak nevez.

Különben sietünk Novicow mentségére megjegyezni, hogy ő, úgy látszik, Darwin-tól magától semmit sem olvasott, nem is idézi Darwin-nak egyetlen művét, egyetlen saját mondatát sem és a Darwin követőitől vett idézetek nagy részét is félreérti. Az élettudományokból fő forrása Le Dantec, aki maga is csak népszerűsítő és nem kutató szakember.

Azt lehetne talán kérdezni — mondja a társadalmi darwinismus meghatározásának szentelt első fejezet végén —, hogy nem helytelen-e kissé e név alkalmazása. Kétségtelen, hogy Darwin Károly semmiképen sem felelős a tisztán élettudományi térre korlátozott elméletéből vont következtetésekért. De, mivel a Darwin neve általánosan össze van kapcsolva a gondolattal, hogy a fajok a létért való harcz által tökéletesülnek, a darwinismus név igen helyesen alkalmazható (est très éxactement applicable) amaz elméletre, mely az együttes gyilkolásban látja az emberi nem haladásának szülőokát.

Ime, a társadalmi darwinismusnak csak annyi köze van Darwin-hoz s a darwinismushoz, hogy a Darwin neve a köztudatban — vagyis a Darwin műveit illető igen általános tudatlanságban — kapcsolatos a létért való harcznak, mint a fejlődés tényezőjének, gondolatával.

Szerzőnk, könyvet akarván irni a darwinismusról, nem érzi szükségét annak, hogy a Darwin műveiben is megnézze, mi is hát az a darwinismus.

A darwinismus — sajnos, nem egészen tudvalévőleg — nem egyéb, mint amaz elméletek egyike, amelyekkel az élettudomány eredetileg egyforma élőlények utódainak különbözővé válását magyarázni igyekszik. Egyforma élőlények, esetleg egy és ugyanazon élőlény utódainak egymástól különbözővé válása által, e különbözőségnek állandósulása esetén, élőlényeknek új fajai keletkeznek, rövidebben, de kevésbbé helyesen »fajok keletkeznek.« Jól meg kell azután

különböztetni új fajok keletkezését s az utódoknak a szülőktől, illetőleg az ősszülőktől, röviden a vérbeli elődöktől különbözővé válását. Ezáltal nem új fajok jönnek létre, csak létező fajok alakulnak utódaikban, nemzedékről nemzedékre, mindinkább át. Az átalakulást nevezzük, bizonyos föltételek mellett, fajfejlődésnek, röviden, — de ismét csak a szabatosság árán megvásárolt rövidséggel — fejlődésnek. Most nem fejtegethető okokból föl kell tételeznünk, hogy az élőlények mindenik fajának nemzedékei különböztek egymástól az illető faj kifejlődésének különböző fokain éppen úgy, mint ahogyan valamely adott nemzedék bármely egyede különböző alkotást mutat a saját egyedi kifejlődésének különböző fokain. De ezáltal a különbözővé válás által új fajok nem keletkeznek, valaminthogy az egyedi fejlődésnek egymásra következő fokai sem hoznak új egyedet létre, hanem azt csupán átalakítják. Pál vagy Péter aggkorában is ugyanaz az egyed lesz, aki volt csecsemő korában. Új egyedeket csak az egyed szaporodása hoz létre; éppen így új fajokat csak a fajok szaporodása. És ha az egyedek szaporodása az egyedi élet vonalának elágazásában áll, úgy a fajok szaporodása meg a faji élet, a fajfejlődés vonalának elágazásaként fogandó föl. Új fajok csak akkor keletkeznek, ha a fajfejlődés vonala új ágat hajt: ha két végágat hajt, két új faj jön létre,s a régi kihal, ha oldalágat hajt, csak egy faj s a régebbi él tovább, nemzedékről nemzedékre átalakúlva az is a fajfejlődés folyamán.

Ime, egészen külön fogalom a fajfejlődés és új fajok keletkezése, valaminthogy külön dolog az egyedi fejlődés és az egyed szaporodása is. Azonban a Darwin gondolatkörében ez a két fogalom nem különül még el. Ő új fajok keletkezéseként tárgyalja azokat az átalakulásokat is, melyeken — a fajfejlődés folyamatától függetlenül — azáltal mennek át valamely fajnak egyedei, hogy megélhetésük viszonyainak változásaihoz alkalmazkodnak. Új fajok alkalmazkodás útján csak akkor keletkeznek, ha ugyanazon faj egyedei, esetleg azonos ősnek utódai különböző életviszonyok közé jutnak s ezekhez testalkotásuknak különböző módon való megváltozása közben alkalmazkodnak, és ha az alkalmazkodás az őket mindinkább megkülönböztető új bélyegek állandó és örökölhető megmaradására vezet.

A tiszta darwinismus csak az alkalmazkodást lehetővé tevő új bélyegek keletkezését, mind nagyobb mértékben kialakulását és állandósulását igyekszik megmagyarázni azzal az elmélettel, melyet természetes kiválogatódásnak (natural selection) nevez el. The origin of species by means of natural selection. (Fajok eredete természetes kiválogatódás útján): ez a Darwin alapvető munkájának a címe, mely 1859-ben jelent meg. A természetes kiválogatódás pedig nem egyéb, mint — Galton kifejezésével — a »survival of the fittest«, a legalkalmasabb

megmaradása, holott a kevésbbé alkalmas egyedek elpusztulnak, tehát az, hogy az alkalmasabb egyedek túlélik (akár maguk, akár az ivadékuk) a kevésbbé alkalmas egyedeket. Az alkalmasság pedig itt nem más, mint harmonia az életviszonyok követelményei és a testalkotástól megengedett lehetőségek között. Forrása az alkalmazkodásnak az ugyanazon fajba tartozó egyedek, esetleg a közös származású utódok változatossága, különbözősége, más kifejezéssel a DARWIN-féle variatiók. Az alkalmas változat megél és utódokat állít, a kevésbbé alkalmas elpusztúl és nem juthat utódok állításához.

A megmaradást biztosító egyéni tulajdonságok az utódokra átörökűlnek; sőt azokban, a további alkalmazkodás kényszerűsége alatt nemzedékről-nemzedékre mindinkább fokozódnak. Kényszerűvé az alkalmazkodást főleg az a körülmény teszi, hogy — a legrövidebb, de egyuttal mégis helyes kifejezéssel — több a születő, mint a megélhető. Ez idézi elő a versenyt, ez okozza nagyrészt, bár nem kizárólag sőt nem, is túlnyomó részben) a megélhetés nehézségeit. A versenyben az győz, a megélhetés nehézségeivel az küzd meg, aki a legalkalmasabb. Az egyéni megélhetésnek e nehézségeit, melyeket a születések fölös száma nagy mértékben fokoz ugyan, de amelyeknek előidézésében sok más tényező is szerepelhet, nevezte DARWIN »*struggle for life*«-nak. A struggle szó igen találó; de a fordítása, a »*harcz, lutte, Kampf* stb.« nem helyes és a már az eredeti kifejezésben is benne foglalt képletességet még fokozza.

Képletes a v e r s e n y kifejezés is, és a győző a legritkább esetben folytat személyes küzdelmet a legyőzöttel, annak a legritkább esetben gyilkosa. Ahol hideg van, ott az egyik megfagy, a másik kiállja a hideget. Ahol fogyatékos az élelem, ott az egyik meg tudja találni, mert, például, jobbak az érzékei, mert jobban tud futni, mert az élelemhez való jutást ki tudja bőjtölni stb., holott a másik éhen pusztúl. Ahol a faj ellenségei megszaporodnak, ott az egyik el tud előlük rejtőzni, vagy meg tud menekülni, a másik ellenben áldozatúl esik. Ragadós betegségek iránt az egyik fogékony, a másik nem, és így tovább. A megélő egyik esetben sem gyilkosa az elpusztulónak. NOVICOW a DARWIN munkáiban lépten-nyomon ilyen megvilágító példáival találkozott volna a versenynek s a megélhetésért való küzdelemnek.

És a darwinismus egyéb irodalmában is szinte boszantó tájékozatlanságot árul el a szerző, midőn lépten-nyomon olyanokat állít, mint például az 55. lapon, ahol így szól: »A darwinisták tehát merőben tévednek, midőn az ugyanazon faj egyedei között folyó harcznak tulajdonítják a fejlődésben a főszerepet.« Az 52. lapon meg így oktatja ki a darwinistá-

kat ő, az élettudományokban teljesen járatlan laicus: »Ideje belátni, milyen mélységes hibában leledznek a darwinisták; ideje, hogy a természeti jelenségeket pontosan és szabatosan tanulmányozzák. Az elsietett általánosítások, a körülbelül, az elmosódó hasonlatok nem elegendők; állandóan az adott valóságok mezején kell maradni.« Mindehhez csak egy féligmeddig szakszerű »darwinistát« tud idézni, HERBERT SPENCERT, aki azonban, a szó tudományos értelmében, inkább *lamarckista*. A »Principles of Biology-ból szóról-szóra leir, francia fordításban, egy kikapott kis részletet, mely arra a következtetésre jut, hogy »Il en est de même pour les organismes sociaux.« Organismes sociaux annyi, mint társas szervezetek. A HERBERT SPENCER fölfogását magunk sem osztjuk. Az ő irataiban sem különül el egyfelől a *fejlődés* és az *átalakulás*, másfelől a fejlődésnek egy magasabb lépcsőfokára jutás, amit mi röviden *továbbfejlődés*-nek nevezünk, és a jobb alkalmazkodottság, mely gyakran jár a leginkább szükséges szervek megnövekedésével, jobb ellátásával a szervezet részéről, de a továbbfejlődéssel korántsem azonos. Mert a fejlődés nemcsak növekedés, hanem első sorban tagolódás és az egész munkájának megoszlása a tagok között, ami a legszorosabban együtt jár a tagok szétkülönödésével, láthatólag is különbözővé válásával; a továbbfejlődés pedig továbbtagolódás a munkának még tökéletesebb megosztásával, amely azonban az egésznek még teljesebb egységét s a részeknek még inkább egymásra utaltságát eredményezi. A továbbfejlődés korántsem mindig, sőt rendszerint nem további növekedés, nem tömeggyarapodás. Az az állat, melynek hátsó végtagjai az ugrástól megkövetelt módon erősebbekké, nagyobbakká alakultak, és melynek egész többi szervezete is alkalmazkodik az ugrás követelményeihez, nem szükségkép van magasabb fokán a fejlődésnek, mint az, amely rövid hátsó lábakkal fejlődött tovább és nemcsak ugorni, de még futni sem tanúlt meg. A továbbfejlődésnek ugyanazon ideje alatt esetleg az utóbbi juthatott a fejlődésnek egy magasabb fokára. A hatalmas ugrólábú kenguru ma is sokkal fejletlenebb, mint pld. a vidra, mely ugorni nem tud, sőt még jól futni sem.

És hát kik is azok a darwinisták (»darwiniens«), akikre szerző lépten-nyomon hivatkozik? SPENCEREN kivül RATZENHOFFER, WARD, RENAN, SCHALLMEYER, MOLTKE, BISMARCK, IHERING stb. Elég tarka társaság; Nagy Sándort és Napoleont is bátran közéjük sorozhatta volna.

De, visszatérve fejtegetésünk elejtett fonalához, a mondott értelemben való alkalmazkodás közben bekövetkező átalakulás és ugyanazon faj egyedeinek ezzel kapcsolatosan lehetséges különbözővé válása korántsem azonos a fejlődés folyamatával. Az alkalmazkodás a továbbfejlődést csak l e h e t ő v é teszi, eset-

leg annak menetét gyorsíthatja vagy lassíthatja, de elő nem idézi. Abban, hogy az alkalmazkodás kapcsán bekövetkező átalakulást nem különböztette eléggé meg a fejlődéstől, ismétlem, némileg DARWIN is hibás. Ő sem hangoztatta eléggé, hogy az új faj éppen nem mindig fejlettebb faj, mint a törzsalak, melyből származott s mely az új fajjal egyidejüleg tovább is fönnállhat és esetleg hamarább jut el a fejlődésnek egy magasabb fokára, mint az »új« faj. DARWIN ugyan, különösen eleinte, eleget mondogatta, hogy ő a fejlődés okait nem kutatja, hogy ő csak a különbözővé válást s ezzel együtt az élők világában mindenütt oly bámulatosan megnyilatkozó *alkalmazkodottság* tényét szeretné megmagyarázni; de későbbi műveiben, kezdve az »Ember származásától« a fejlődés és alkalmazkodás fogalmai az olyan olvasóra nézve, aki nem ismeri a DARWIN alapgondolatait, el mosódnak és összefolynak. Hát még az olyanra, mint NOVICOW, aki DARWIN-nak sem későbbi, sem korábbi műveit nem olvasta, avagy, ha talán olvasta is, semmi esetre sem értette.

Szóval, DARWIN egyáltalában nem tünteti föl (tisztán élettudományi téren sem) az egyednek egyeddel folytatott akár egyéni, akár együttes — collectivus — harczát, a gyilkolást a *fejlődés* szülőoka gyanánt. Tehát az a tan — ha ugyan létezik egyébütt, mint hozzá nem értőknek irott ismertetésekben — mely a gyilkolásnak juttat ilyen szerepet az emberi haladásban, semmi esetre sem darwinismus, és így a társadalmi darwinismus mint fogalom is, képtelenség. E szerint tárgytalanok mindazok a megállapítások is, melyeket szerző a darwinismussal szembe állit, s melyeket a mű betűrendes tárgymutatójában (l. p. 401) külön is rendbe szed.

Méltatnók a szerző törekvéseit, ha nem a darwinismust igyekeznék czáfolni, melyet az ő ellenvetései nem is érinthetnek; ha arra szorítkoznék, hogy bizonyos a darwinismusból helytelenül vont társadalomtani következtetések tarthatatlanságát mutassa ki. Mert ilyenek bizony nagy számmal vannak. De ő, tömérdek példával és az életbuvárt mosolyra késztető fejtegetéssel, mind csak azt erősítgeti, hogy a collectivus gyilkolás (l'homicide collectif) nem lehet az emberi haladás szülő oka.

Persze, hogy nem az. A darwinismusnak bőven van társadalomtani alkalmazása. Köteteket lehetne arról irni és irtak is már, hogy a természetes kiválogatódás mennyiben érvényesül, és jó-e, ha érvényesül, a társadalomban; minő eszközökkel lehet a társadalomban is biztosítani a legalkalmasabb fönmaradását és ezáltal a társadalom emberanyagát javítani, az elkorcsosulástól megóvni; miképpen lehetne sikerrel küzdeni az emberi társadalom mai rendje mellett bekövetkező »contra-selectio«, a kevésbbé kivánatos egyedek mesterséges támogatása

és oltalmazása ellen, holott a kivánatosabbak éppen a társadalmi rendnek esnek áldozatul. Minderről Novicow könyvében szó sincs. Ő mind csak azt hajtja, hogy az »homicide collectif« nem rugója, hanem akadálya a fejlődésnek. Könyvet irni a háború ellen — az is nagyon helyes dolog. Csak a darwinisnus birálatának nem szabad ezt a könyvet elnevezni.

Ami a munka részleteit illeti, hát ezekről nehéz egy rövid ismertésben igazságosan beszámolni. Vannak szép részletei s talán olyanok is, melyek társadalomtani szempontból értékesek; de ahol élettudományi kérdéseket érint, csaknem mindenütt nagy tájékozatlanságot árul el azok iránt. Igen hosszadalmas is, sokat ismétel és bizonyításmódja néhol társadalomtani irányban is szinte gyermekes. Ebben a szabatos (exactus) tudományok szempontjából merőben tudománytalan és műkedvelőies, de különben már Marx némely fejezetében is föltünő, tárgyalási módban egyébiránt csak követi a mostanában megjelent társadalomtani munkák nagy részét. A társadalomtan irodalmában talán több része van a műkedvelők s a félbemaradt szakemberek tollforgatásának, mint bármely más tudományágban. Én azt hiszem, hogy annak, aki sociologus akar lenni, előbb a sociologiába belevágó valamely tudományszakban igazán szakemberré és önálló kutatóvá kellett volna válnia, legyen az a szak akár az élettudomány, akár a társadalmi gazdaságtan, jogtudományoknak valamely ága, bölcsészet, történetirás stb., hiszen annyiféle irányból és annyiféle eszközzel lehet a társadalomtant is művelni és kiépiteni. Valaki, legalább ma még, nem lehet szakember a társadalomtanban és egyebekben, minden másban csak műkedvelő. Reám a Novicow könyve ilyen műkedvelő munkájának hatását teszi, bár egy előkelő franczia vállalatban, a »Bibliothèque de la philosophie contemporaine«-ben jelent is meg.

A.

☆

Az átöröklés törvényei.

(*Archdall Reid G., »The Laws of Heredity« Methuen & Co. London 1910.* 8°, pp. XI+548, 25 Figg.)

Egy neves művelődéstörténetiró szerint az angol tudományt különösen jellemzi az, hogy tud kérdéseket intézni a természethez. Ezt a becses képességet az angol szellem syntheticus erejének köszönheti első sorban. Az angol gondolkozó, még ha részletkérdéseket tárgyal is, föladata arányait nem téveszti szem elől, tekintete mindig az egyetemeshez tapad s eredményeit igyekszik azonnal hozzákapcsolni. Szemléletüknek ez a teljessége és részarányossága a görög bölcseket

juttatják eszünkbe és czikornyátlan logikájuk rendkivül rokon a magyar ember természetes eszejárásával.

Ezek az adományok a lét nagy kérdéseinek tárgyalásában érvényesülnek természetszerűleg a legjobban. A világegyetem mechanikáját angol fej értette át leginkább s az általa adott magyarázat tökéletesítői között is kiváló szerepük volt az angoloknak. De a tapasztalati világ legbonyolódottabb s legburkoltabb jelenségeinek, az élettudomány (biology) igazságainak kibogozásában találja meg az angol synthesis becsvágyának legigazibb terét. Ez a tárgy szinte mágneses erővel vonzza a legkülönbözőbb tárgyu szaktudósokat. Példa rá H. H. Turner, a csillagász, Karl Pearson, az alkalmazott mennyiségtan és mechanika tanára a londoni egyetemen, és G. Archdall Reid, az orvos.

Archdall Reid nem hivatásos természetvizsgáló; egyike ő ama nagytudású műkedvelőknek, akiknek az angol tudományosság sokat köszönhet, mert általuk jut az a nemzeti köztudatban oly mély gyökerekhez és válik a való életnek fontos tényezőjévé. Művét a szerző nehéz orvosi gyakorlatának pihenő óráiban irta s az emberen szerzett tapasztalatai számára keres megfelelő élettudományi rendszert. Az élettudománynak (biology) mai állását alkalmasnak találja arra, hogy annak bizonyos eredményeit gyüjtő igazságokul állitsa föl s ezek érvényességét a tények nagy számára alkalmazott szabatos levezetéssel bizonyitsa. Az empiricusoktól szerinte nagyon is elhanyagolt deducáló módszert a természettudományban jogaiba iparkodik visszahelyezni. Ezen az úton maga is szélsőségekbe téved. Kicsinyli a nagyszámú apró megfigyelés bizonyító értékét s nem látja be az élettudományok inducált tételei s a mennyiségtan alapigazságai közt lévő nagy különbséget a belőlük vonható deductiók szempontjából.

Dr. Archdall Reid szélsőséges darwinista és ilyenné a Weismann élettudományi rendszerének csaknem föltétlen elfogadása teszi. Azonban mesterének újabb műveit már nem ismeri. Az ő bibliája a »Das Keimplasma« czimű munka angol fordítása, mely németül a 90-es évek elején jelent meg s az egész világon Angliában talált legnagyobb méltatásra.

Az öröklés törvényeiről irt könyvének jelmondata:

> With Earth's s first Clay They did the Last Man knead,
> And there of the Last Harvest sow'd the Seed;
> And the first Morning of Creation wrote
> What the Last Dawn of Reckoning shall read. [1])

[1]) A föld első saráról gyúrták az utolsó embert,
s már akkor elvetették az utolsó termés magvát,
és a teremtés első reggele megirta azt,
amit az itéletnap estéje olvasni fog.

a Weismann fölfogását hűen fejezi ki.

A könyv két részre oszlik. Az első rész az öröklés általános elméletét foglalja egybe a WEISMANN szellemében, a második rész ez elméletnek gyakorlati igazolása az ember testi és lelki életéből vont megfigyelések alapján. A szerző az emberfajt behatóan tanulmányozta és úgy találta, hogy »az átöröklés tanulmányozói a vizsgálódásoknak ezt a széles mezejét megmunkálatlanul hagyták.«[1])

A csirasejt alkotása, szaporodása és fejlődése menetének rövid ismertetése után a könyv mindenekelőtt azt vizsgálja, hogy a velünk született (inborn, innate), szerzett (acquired) és örökölt (inherited) kifejezéseknek mi a szabatos élettudományi értelmök. Az élő lények külső ingerek hatása alatt fejlődnek; ily ingerek a táplálkozás (nutriment), a gyakorlás vagy használat (use) és a rendes fejlődési vagy életfolyamatnak bármely megzavarása (injury)[2]) stb. Mindama bélyegek, amiket az egyed kifejleszthet, egykép a csirasejtben (WEISMANN és a szerző szerint a csiraplasmában) gyökeredznek. De a táplálkozás ingere alatt fejlődő bélyegek, minthogy ez az inger szükségszerűleg minden szervezetben működik, ha csak a lény kellő ideig él, mindannyian kifejlődésre jutnak; ellenben a használat s a zavaró hatások ingere alatt fejlődő bélyegek csak akkor, ha ezek az ingerek valóban működnek. Azokat a bélyegeket, amiket a táplálkozás fejleszt ki »vele-születettek«-nek, a gyakorlás vagy megzavarás által létrehozottakat »szerzettek«-nek nevezik. Ez a nevezettan félrevezető, mert azt sejtteti, hogy e bélyegek eredetében különbség van, holott minden bélyeg egykép »veleszületett«, azaz azonos ingerek hatása alatt azonosan fog fejlődni. A lamarckisták a szerzett tulajdonságok »átörökítésén« azt értik, hogy azok a bélyegek, amik a szülőkben a gyakorlás vagy a zavaró hatások ingere alatt fejlődnek ki, az utódban egyedül a táplálkozás ingere

---

[1]) Ez ugyan nem áll és csak azt bizonyítja, hogy irodalmi tanulmányait ARCHDALL REID az angol nyelven is közzétett művekre korlátozta. Nem tekintve GOBINEAU és QUETELET régebbi műveit, itt vannak a többek között AMMON és SCHALLMEYER dolgozatai, meg egy egészen külön folyóiratnak — Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie — immár tekintélyes számú kötetei, melyeknek az a főczéljuk, hogy a fejlődéstudomány tanulságait alkalmazzák az emberi átöröklés jelenségeire. Ezen a téren egyébiránt az *Eugenika* nevű tudományág megalapítója, az angol FRANCIS GALTON is nagyon sokat tett. Szerk.

[2]) Nehéz az *injury* szóval összefoglalt hatásokat egységes magyar szóval kifejezni: sérülés, sérelem, ártalom, megtámadtatás, megakasztás stb mind csak adott példák. A *zavaró hatás* kifejezést tartjuk még a legjobbnak és legáltalánosabbnak. Szerk.

alatt is képesek kifejlődni. Ha ez igaz, akkor e jelenséget csak csodával lehet magyarázni. [1])

Különösen magasabb rendű állati szervezeten az egyed élete tartama alatt nagy változások állanak be, amelyek szerző szerint túlnyomó részben alkalmazkodással kapcsolatosak (adoptive). Mennél tökéletesebb a környezethez való alkalmazkodás, annál nagyobbak a megélés eshetőségei. A fejlődés első föltétele tehát az alkalmasok (s ezért alkalmazkodni tudók) túlélésében áll (survival of the fittest). Hogy az utód hasonló környezetben megéljen, szoros hasonlatosságban kell lenni a szülőjével, de mégsem teljesen azonos vele. Ha a kettő között levő különbség a gyakorlás vagy valamely zavaró hatás ingere folytán fejlődött ki: *módosulásnak* (modification); ha ellenben a csirasejt különbségéből ered: *változatnak* (variation) neveztetik. Van lassú és kisfokú, folyamatos (continuus) és van nagyobbfokú és hirtelen (discontinuus: szökkenő) variatio, továbbá *gyarapító* (progressive) vagy *csökkentő* (regressive). A gyarapító változat esetén a szülői fejlődés teljesen megismétlődik, de megtoldódik valamely irányban egy lépéssel; a csökkentő változat esetében a szülői fejlődés bizonyos lépései hiányozván, az ismétlés nem teljes. Ha tehát az utód megismétli a szülői fejlődést, ebből logice folyik, hogy megismétli a faji fejlődést is, s így minden visszaesés tulajdonképen visszaütés az elől tipusára. Az életbúvárok a megismétlődés tényét szerző szerint összehasonlító fejlődéstani és alkattani tényekre alapítják, holott ez az élet ismert tényeinek logikai követelménye. A fejlődés más útja, mint a faj fejlődésének megismétlődése az egyed fejlődése által, el sem képzelhető. [2])

A szerző külön fejezetben foglalkozik azzal a módszerrel, amelyet az átöröklés tényei kiderítésében és rendszerezésében a tudománynak követnie kell, hogy érvényes következtetésekre juthasson. Ez a fejezet a logikai tudomány szempontjából is mintaszerűen befejezett egész és, bár gondolatmenete nem eredeti, díszére válnék bármely »standard« logikának. Szabatosan megvonja a különbséget az egyes tudományok vizsgálati módszerei között abból a szempontból, hogy megfigyelésük tárgya nyilvánvaló-e, avagy burkolt, elrejtett. A

---

[1]) Nem ebben áll WEISMANN szerint, akit a szerző itt félreért, a szerzett tulajdonságok átöröklésének megfoghatatlansága, hanem abban, hogy nem képzelhető el, miként mehetnek a szülőknek egyedi életük alatt megszerzett bélyegei, tehát másodlagosan megnyilvánultak, át abba a lappangó állapotba, amelyben a csirasejtben lenniök kell. Az, hogy élőlények különböző hatásokra egyforma alakulatokkal felelnek, gyakori és nem csodálatos. Szerk.

[2]) Ezt a tételt egyetemi előadásaimban és számos dolgozatomban immár 20 év óta hirdetem. Szerk.

leíró növénytan, állattan, földtan, bonczolástan stb. tényei nyilvánvalók (»patent«), azaz minden figyelmes szemlélő egyaránt észlelheti. Ellenben a természettan, a vegyülettan tényei burkoltak és elrejtettek. Hogy tisztán láthassunk, a zavaró mellékkörülményeket ki kell rekesztenünk, ami rendesen kisérlet útján történik. A kisérlet czélja, hogy a jelenséget kisérő lényegtelen körülményeket kizárjuk. Ha azonban a lényeges föltételek teljes ismerete megfigyelés útján elérhető, akkor a kisérlet fölösleges. Az életjelenségek (szerző szerint röviden biology) tényei részint nyilvánvalók, részint rejtettek, tehát úgy a megfigyelést, mint a kisérleti módszereket alkalmazni kell. E két módszer tudományos értéke egyforma s az igazság megállapításában egymást támogatják, ha szigorúan körösztülvisszük a következő eljárást: *a)* először a tényeket kell megállapítani; *b)* azután fölállítjuk a tények magyarázatát (hypothesis); *c)* levonjuk e magyarázat összes logikai következményeit; *d)* végül az eredményt összehasonlítjuk a valósággal. A fogalmaknak és föltevéseknek állandó összehasonlítása a megfigyelt tényekkel mindenféle nézőpontból a tudományos kutató kötelessége. A kisérleti módszerek által földerített és az életbúvárok által igazságtalanul túlbecsült tényekkel szemben a szerző a nyilvánvaló tények megállapításának egyenrangúságát és fölhasználásuk nagy jelentőségét hangoztatja.

A módszer kérdéseinek megvitatása után következik a fejlődés elméleteinek birálata. »Lamarck tanát az életbúvárok nagy többsége ma már elveti«, főleg azon az alapon, hogy ellentmond a tapasztalati tényeknek.[1]) De deductive is erre az eredményre kell jutnunk. A Lamarck tana azt tartja, hogy azok a hasznos bélyegek, amiknek a használat vagy más ingerek folytán való megszerzésére a fejlődés képesíti a szülőt, arra törekszenek, hogy az utódokban kevésbbé változékony bélyegekké alakúljanak át, amelyek a táplálkozás ingere folytán fejlődnek ki. Az értékes tulajdonságok ekkép törekszenek megmaradni. Ezzel szemben Darwin elmélete a természetes kiválogatódás. A kettő közötti fő különbség, hogy Lamarck a haladó fejlődést oly befolyásoknak tulajdonítja, amelyek az egyedre jótékonyak, holott Darwin ellenkezőleg oly hatásoknak, amelyek az egyedet gyöngíteni, vagy elpusztítani törekszenek s ezzel az alkalmatlant megakadályozzák abban, hogy utódot egyáltalán, vagy legalább is megfelelő számban hátrahagyjon. A szerző Darwin elmélete mellett szóló főérveit az emberi nem válogató halandóságából meríti, mert a kiválóga-

[1]) Ebben a szerző erősen téved. E hite is azt bizonyítja, hogy csak az angol irodalmat ismeri. A Lamarck tanainak soha sem volt több követője, mint éppen napjainkban. *Szerk.*

tódás a szabad természet növény- és állatvilágában, amint ezt Weismann is bevallja, be nem bizonyítható. Ugyanez okok alapján a lamarcki tant minden szembeszökő egyszerűsége és kézzelfoghatósága ellenére elveti. Minthogy a soksejtű szervezet az élet legtöbb czéljaira »egység«, első tekintetre természetesnek látszik, hogy az átöröklés szempontjából is egységnek gondoljuk, egysejtűnek képzeljük és föltegyük, hogy az ivadéknak egyes részei a szűlő megfelelő testrészéből származnak, tehát e részek szerzett tulajdonságai kiütnek az utódban. Ha azonban az egyed helyett a *csirasejt* (Weismann és a szerző szerint a csiraplasma) fogalmával gondoljuk át a kérdést, a lamarckismus kézzelfogható egyszerűsége azonnal megszűnik. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a szerzett tulajdonságok átvitele útján valódi átöröklés nem származhatik, mert azok a tulajdonságok, melyek a szűlőben a használat vagy egyéb ingerek következtében jönnek létre, lényegükben különböznek azoktól, amelyek az utódban a táplálkozás ingere folytán fejlődnek. A lamarckismus (szerző szerint) fölteszi, hogy minden élő szervezet minden egyes szerve képes arra, hogy a használat ingere folytán nőjjön és hogy e növekedés nagysága aránylag csekély. Holott az igazság az, hogy csak néhány élőlény egynéhány szerve képes gyakorlás által való növésre és hogy néhány typusban az ekkép elért növés nagysága messze meghaladja a rendes körülmények közt létrejöttet. Az alkalmazkodó változatok megmagyarázására sem képes, mert a használat vagy zavaró hatások útján szerzett bélyegeknek a táplálkozás ingere által kifejlődők közzé való átvitele esetén e bélyegek nemcsak kevésbbé alkalmazkodókká válnának, hanem gyakran egyenesen károsakká. Meg akarja magyarázni a fejlődést, holott, ha föltevése igaz volna, minden faj gyorsan kiesnék a környezettel való összehangozásból s ilykép tönkre menne. Végül nem tudjuk elképzelni, hogyan működhetik az a valami, ami átalakítja az ingerek egyik categoriája által megszerzett bélyegeket az ingerek másik categoriája által megszerezhetőkké.

Lamarck elméletét elvetvén és a természetes kiválogatódást elfogadván, szerző sorra veszi az élettudomány több alapvető kérdését: a változékonyságot, a visszafejlődést, Mendel törvényét, a mutatio-elméletet s a nemek szerepét.

A változékonyság megbeszélésében a szerző is (mint előtte már sokan) mindenekelőtt azt a kérdést teszi vizsgálat tárgyává, hogy a változatok önként keletkeznek-e, azaz előidéző okuk magának a csiraplasmának tulajdonságaiban rejlik-e, vagy a környezet hatásának egyenes folyományai. J. Cossar Ewartnak a *Halteridium* nevű vérélősdivel fertőzött galambokkal, Weismannnak, Pictetnek pillangókon, Bachmannnak, Hewittnek szárnyasokon, Metzgernek tengerin, Clayonnak babon

végzett kisérletei, továbbá a saprophyta microbiumoknak az eleven sejtekkel való érintkezés által parasitává való átalakulása (helyesebben toxinák termelésére képessé válása), végül oly tapasztalati tények alapján, mint az európai kutyáknak Indiában gyors degenerálódása — a szerző elfogadja azt a megállapítást, hogy a változatok oka a környezet egyenes hatása is lehet ugyan, s ez esetben gyakran a csiraplasma is oly sérelmet szenved, amely pusztulását okozza; de rendes körülmények között és az esetek túlnyomó többségében a változatok önkéntesek. Tehát a csiraplasma önként variálódik és igen nagyfokú ellenállást fejt ki a környezet egyenes hatásával szemben. Hogy a variabilitás mikép kezdődött, azt a szerző nem kisérti meg földeríteni, csak röviden érinti, hogy annak gyökere a csiraplasma molecula-mozgásainak megváltozásában lehet. Az élet eredetére vonatkozó ilynemű kérdések homályba vesznek el. Való az, hogy régi környezetben, amelyhez az élőlény hozzáidomult, s melytől való eltérés csak káros lehetne rá nézve, a változatok kicsinyek, holott új környezetben nagyok. A változatok tehát az alkalmazkodást szolgálják, s a szerző analogia útján azt következteti, hogy az alkalmazkodásnak ezt a nemét is a természetes kiválogatódás hozta létre s tartja fönn. A változatok sejttani alapját, amint Weismann hiszi, a csirasejtek amaz oszlásaiban kell keresni, melyek a megérésüket megelőzik.

Az eddigiekből a szerző az átöröklés alaptörvényeiként a következő három, az életbúváróktól már régen megállapított tételt fogadja el: *a*) a csiraplasma nagy fokban érzéketlen a környezet egyenes hatásával szemben; *b*) a változatok túlnyomó többsége önkéntes (a Weismann tétele) és *c*) a soksejtű szervezetek egyedi fejlődése a faji fejlődés megismétlődése (a Fritz Müller és Haeckel-féle biogeneticus alaptörvény.)

A természetes kiválogatódás elméletének teljes elfogadása ellen szóló fő okokat a nem használt szervek visszafejlődésének tényéből merítették. Ezt a tüneményt tehát egybehangzásba kell hozni a darwini elmélettel. Kezdetben a darwinismus a retrogressiót a megfordított kiválogatódással magyarázta, t. i. oly kiválogatódással, amely valamely szervnek nem gyarapodását, hanem csökkenését eredményezi. A hasznot nem hajtó szervek terhesek is, tehát eltünésüket a természet akként biztosítja, hogy az ekkép megterhelt egyedeket kiküszöböli. Azonban ugyanazon nemhez tartozó egyedek közül annak, amelyen valamely csökevényes szerv kevésbbé van kifejlődve, mint a többi egyeden, ez alapon nem lesz nagyobb eshetősége a túlélésre, tehát e föltevés a visszafejlődés megmagyarázására elégtelen.

A darwinisták később úgy okoskodtak, hogy a hasznot nem hajtó szervek tápláékot elmésztenek s minthogy a táp-

lálkozásért folytatott küzdelem igen kemény, ez alapon terhesek és így segítik elő a megterheltek kiküszöbölését.

Weismann ezt a gondolatot átvitte a csiraplasmára. (Germinal selection!) Fölteszi, hogy az egyed különböző részei a csiraplasmában determinánsok képében vannak meg. Gyönge determináns minus változatot okoz, s mert gyönge, a táplálkozásért folytatott küzdelemben az erősebb determinánsok elnyomják. Ha már most a gyönge determinánstól föltételezett testrész hasznos, akkor az egyed a létért folytatott küzdelmében gyöngül és kiküszöbölődik, s azok az egyedek maradnak életben, amelyekben a hasznos testrész determinánsai erősebbek. Viszont, ha a testrész haszontalan, az egyed életben marad s a gyönge determináns gyöngülési folyamata nemzedékeken körösztül tovább tart, míg az végleg el nem tünik. Szóval: a hasznos tulajdonságok determinánsait a kiválogatódás elősegíti, a haszontalanokét pedig nem. E föltevésben benne rejlik, hogy a hanyatló változatok a táplálkozás hiányából származnak, más szóval a változatok nem önkéntesek, hanem a környezet hatásától függnek, a mi végeredményben a lamarckismushoz vezet.

Archdall Reid a visszafejlődés előtte ismeretes összes tüneményeinek vizsgálata alapján arra a föltevésre jut, hogy a csökkenő változatok a gyarapítók fölött eleve túlsúlyban vannak. A visszafejlődés szerepe a fajfejlődésben az, hogy gyorsan kiküszöböli azokat a hasznot nem hajtó változatokat, a mik minden egyedben nagy számban fordulnak elő. Lassabban s a faj ősi voltával egyenes arányban megszabadítja a fajt a hasznukat vesztett bélyegektől, tehát röviditi s egyszerűsíti a fejlődést. Összefoglalva: minden faj minden szervében a csökkentő változatokra való törekvés erősebb a gyarapító változatokra való törekvésnél, és a visszafejlődést csakis a kiválogatódás állítja meg. Máskép: törvény az, hogy a csiraplasma arra törekszik, hogy a faji átlag körül hozzon létre változatokat, e változatok azonban egészükben mégis csökkentő irányúak.

A visszafejlődés túlnyomó részben nem a természetes kiválogatódás (úgynevezett megfordult kiválogatódás) eredménye, de mégis van eset, amikor az. Pl. némely barlanglakó rák elvesztette a szemét, de a szemet hordozó végtagokat nem, holott a szem régibb keletű lévén, legutoljára kellett volna eltünnie. Itt a megfordult kiválogatódás játszik szerepet. A szem, mint könnyen sérülő szerv, a sötét barlangban határozottan káros volt, s így gyossabban kellett eltávolítani, mint az a kiválogatódás megszünése útján történhetett volna.

Minthogy, Weismann álláspontja szerint, melyet a szerző magáévá tesz, az öröklő képességek hordozója a csiraplasma, s az egyed nem más, mint »épület, amelyet a csiraplasma

a maga leszármazói körül emel«, — ebből következik, hogy »a gyermek semmit sem örököl szülőjétől«. GALTON-nak elméletét tehát, hogy t. i. minden ős egy »egység«-gel, »hozadék«-kal járul a csiraplasmához, amely egység annak fejlődésére befolyással van, — ARCHDALL REID el nem fogadja. Szerinte az ősi öröklésnek törvényét csak a következőleg lehet formulázni: minden bélyegben a visszafejlődésre (azaz az ősökre való visszaütésre) irányuló törekvés átlagban arányos a megelőző haladás gyorsaságával. [1])

Ezután a MENDEL GREGELY, brünni apát által fölfedezett s róla mendelismusnak nevezett törvényszerűség vizsgálata következik. MENDEL (egyebeken kivül) a *Pisum sativumot* (borsót) termelte és pedig a többek között két erősen elütő változatot használt: óriás és törpe fajtát. Az első hybrida-nemzedék mind óriás volt. Ezeket egymással való termékenyítés útján (idegen himpor kizárásával) tovább termelte, s a második nemzedékben már egynegyed rész törpe és háromnegyed rész óriás termett. Közbenső változatok nem voltak. Ezután a törpe változat, önmagában tovább termelve, állandónak bizonyult, s óriás változat egyetlen következő nemzedékben sem származott többé belőle. Az óriási fajtából körülbelül ugyanannyi, mint amennyi az illető nemzedékben a törpe egyed, csak óriási utódokat termett, ellenben a megmaradt többi növény — minden nemzedék egyedeinek mintegy fele — úgy viselkedett, mint az első keresztezett nemzedék tagjai, azaz törpe és óriás utódot a fönti arányban termett, s ez arány a nemzedékek további sorozatán mindvégig a leirt módon ismétlődött.

Hogy a MENDEL-féle jelenség valóban előfordul, az kétségtelen, de a természetben játszott szerepe földeritésre vár. A szerző azt állítja, hogy a MENDEL-féle öröklés a szabad természetben egyike a legritkább dolgoknak s csak akkor válik gyakorivá, ha mesterséges változatokat keresztezünk. Mert ahol fajok vagy állandó változatok kereszteződnek, ott a tulajdonságok puszta keverékét kapjuk. A szerző a Mendel-féle jelenséget a nemi bélyegek szerepével állítja párhuzamba, ahol az egyik nem bélyegei az ellentétes nemben lappangó állapotban vannak jelen, szóval az egymást fölváltó megnyilvánult és lappangó állapot a jelenség magyarázata.

A mutatio-elmélet beható bírálata után, amelyet kényes volta és tömörsége miatt úgyszólván lehetetlen kivonatolni, a nemek szerepére kerül a sor. A két nem egyesülésének szerepe az, hogy a szülői bélyegeket keverje (Amphimixis WEISMANN szerint). Minden keveredésben azonban a csökkenő (azaz ősibb) bélyegek túlsúlyra törekszenek a gyarapodó (azaz

[1]) Ez a DANIELE DE ROSA tétele is. *Szerk.*

kevésbbé régi) bélyegek fölött. Ennélfogva a keveredés hatása, hogy a hasznot nem hajtó bélyegek lassúbb vagy gyorsabb hanyatlásnak induljanak, amely hanyatlást csak a kiválogatódás állít vagy fordít meg irányában. A nem tehát épp oly válogató tényező, mint maga a természetes kiválogatódás.

A könyv második része (a XI—XXV. fejezet, p. 218—516) az általános rész alapelveinek az emberi nem tanulmányozásából merített erősségeit nyújtja. Foglalkozik az ember testi és lelki fejlődésmenetével, a fejlődésnek és átöröklésnek azokkal a tényezőivel, amiket a fejlődés fő indító erőinek tart: a betegségekkel, az alkohollal, a művelődéssel, a nevelés tüneményeivel; és beszédes czáfolata De Vries, a hollandiai botanikus, ismert állításának, hogy t. i. a szerves fejlődésre vonatkozó megállapításaink a társadalmi kérdések megoldásában nem alkalmazhatók.

Teljes lehetetlenség a könyvnek ezt a részét folyóiratban e czélra rendelkezésre álló kereten belül kivonatolni. Az ismertető legfőljebb néhány jellemző irányelvet nyújthat.

A betegségekről s az azokkal szemben nyert fogékonytalanságról (immunitas) szóló részben a szerző azt igyekszik kimutatni, hogy a fajok a csirasejt változataira ható kiválogatás folytán nyernek nagyobb ellenálló képességet. A szervezet megtanulja a toxinát semlegesíteni. Ezt a gondolatmenetet kiterjeszti a szerző a bódító szerekre és az alkoholra is. Az általuk előidézett gyönyörök iránt való érzéketlenségnek szerző szerint az immunitáshoz hasonló élettani oka van.[1]) Az alkohol teljes kivonása a társadalomból oly fajt eredményezne, amely kevésbbé tudna a mámorosság varázsának ellenállni. De csak a fogékonyság van meg a csirában, a mértéktelenség már szerzett tulajdonság s ezért iszákosok gyermekei megfelelő ellenőrzést gyakorló környezetben visszatarthatók az alkoholismustól.

A lelki képességekről szóló részben a szerző az evolutiós lélektan mai álláspontját foglalja egybe és teszi magáévá. A nevelhetőség az észnek az a képessége, hogy a tapasztalat ingere folytán gyarapszik. Ez a képesség öröklődik,[2]) az e képesség folytán szerzett értelmi készlet azonban nem. A gyöngeelméjűség a tanulásra való képtelenségben áll s

---

[1]) A szerző ebben a kérdésben nincs tekintettel az újabb irodalomra. Az alkohol és egyéb (nem élő szervezetektől termelt) mérgek megszokása (mithridatismus) lényegesen különbözik a fertőző betegségeket okozó mérgek iránt való fogékonytalanságtól (immunitas). *Szerk.*

[2]) Itt Archdall Reid ellentétbe jut a saját megállapitásaival, amelyek szerint a táplálkozástól különböző ingerek hatása alatt létrejött bélyegek nem örökölhetők. *Szerk.*

visszaütés az emberelőtti észbeli állapotra. Minthogy oka a csirában bennrejlik, öröklékeny, és a szerző jogosnak tartja, hogy a társadalom a gyöngeelméjűek szaporodását korlátozza.

W. T. THISELTON-DYER, akinek a *Nature* július 7-iki számában megjelent bírálata hivta föl e sorok irójának figyelmét e műre, bírálatában azt mondja róla, hogy Darwinnak »A fajok eredeté«-ről irt munkája óta nem került kezébe gondolkodásra késztetőbb dolgozat, mint e munka első része.

A meg nem értett műszavaktól hemzsegő fiatal magyar társadalomtani irodalom művelői megtanulhatnák e könyv példájából, hogy a testi élet jelenségei s a társadalmi jelenségek összehasonlíthatásához igen beható élettudományi tanulmányok szükségesek.[1])

Horváth Lajos.

☆

Közmüvelődés, nevelésügy.

A nevelés sorsa és a socialismus.

(Imre Sándor: A nevelés sorsa és a socialimus. Az iskolai nevelés lehetősége és a socialisták nézetei a nevelésről. Budapest, Franklin-társulat 1909.)

A neveléstudomány, amint azt ezen helyen egy izben már kifejtettem, egy mindenképpen érdekes és nagyjelentőségű fejlődési folyamaton megy keresztül: kinő — hogy úgy mondjam — az »iskola padjából«, hogy elfoglalja sokkalta méltóbb helyét a társadalomtudományok sorában.

A fejlődési folyamat kezdete, természetesen, nem mai keletű; hiszen már a legrégibb idők paedagogusai közül is többen belátták a merev individualismus álláspontjának tarthatatlanságát s a neveléstudományban is a socialis élet követelményeinek figyelembevételét követelik. Mégis a socialis paedagogia gondolata, legalább is annak mai keletű értelmezése, újabb és magasabb értékű fokozata ennek a fejlődési folyamatnak s nálunk főképen az újabbkori nagy német paedagogusok hatása alatt terjed.

---

[1]) Az élettudományi fogalmak alkalmazásában még az oly tanult műkedvelő is meg-megbotlik, mint ARCHDALL REID. Bizonysága ennek a munkája végén összeállított *glossarium*, a használt élettudományi műkifejezések magyarázó jegyzéke, amelyben bizony sok tévedés foglaltatik.

Szerk.

Ennek az irányzatnak egyik kiváló művezetője, IMRE SÁNDOR, a közelmultban megjelent tanulmányában nem csekélyebb dologra vállalkozott, mint rendszert vinni be abba a rendszertelenségbe, mely a socialis paedagogia legradikálisabb harczosainak, a nemzetközi socialis demokrata pártszervezet vezéralakjainak a köznevelés terén nyilvánult kívánságait és nevelési elveit jellemzi; vizsgálva egyuttal ezeknek a köznevelés jövendő alakulására és irányítására várható befolyását is.

Fejtegetéseinek kiinduló pontja az az általános elégületlenség, mely az iskola nevelő munkájának csekély eredménye, vagy inkább eredménytelensége ellenében mind gyakrabban és mind hangosabban megnyilatkozik. Ennek az általános elégületlenségnek okát és jogosultságát vizsgálva, arra az eredményre jut, hogy iskolai nevelésünk valóban nem elégíti ki a társadalom mai szükségleteit; csakhogy ez az eredménytelenség nem az iskola bűne, vagy legalább nem egyedül az iskola bűne; mert igaz ugyan, hogy az iskola a köznevelés egyedüli látható szerve, csakhogy ennek a munkáját gátolják, sőt nagyrészben meghiusítják a nevelésnek láthatatlan és épen ezért hatásukban ellenőrizhetetlen tényezői: első sorban a szülői ház s általában a mai zürzavaros társadalmi élet. Addig mig a nevelésnek eme tényezői között a nevelés czéljait és eszközeit illetőleg valamiképen harmoniát teremtenünk nem sikerül, köznevelésünk munkája épen olyan meddő marad, mint aminőnek azt mostanában tapasztaljuk. A nevelés különböző tényezői között pedig, a szükséges harmoniát csak az *»általános nevelői gondolkodás«* teremtheti meg; vagyis annak a belátása, hogy a jövendő nemzedék nevelésében az egész társadalomnak, a társadalom minden tagjának tevékeny részt kell venni s a társadalomnak a maga intézményeivel, valamint az egyénnek a maga életével és példájával, istápolni és támogatni kell a köznevelés látható szervének, az iskolának nevelő munkáját.

Felállítva eme tételt, a továbbiakban azt vizsgálja szerzőnk, vajjon minő reményeket füzhetünk az ilyen értelemben vett *»általános nevelői gondolkodás«* elterjedéséhez. Kénytelen hamarosan beismerni, hogy éppen napjaink társadalmi harczai közepette, amelyeket nem egészen helyesen a katholicismus és socialismus küzdelmének mond, hamarosan nem remélhető oly egységes világfelfogás kialakulása, aminő az *»általános* — és tegyük hozzá: egységes — *nevelői gondolkodás«* elterjedése czéljából kívánatos volna. És ezen a ponton fel kellett merülnie annak a gondolatnak, vajjon a mind jobban tértfoglaló socialismus nem volna-e alkalmas eszköze az *»általános nevelői gondolkodás«* elterjedésének. Bizonyosnak látszik ugyanis, hogy a socialismus gondoskodni fog a

maga nevelési elveinek terjesztéséről ; csak az a kérdés, beválnak-e a socialismus nevelési elvei az előbbiekben felállított »*általános nevelői gondolkodás*« vezérelveinek.

Ennek eldöntése végett sorra vizsgálja a socialismus eddig megnyilatkozott nevelési elveit ; kezdve Marx-nak még a legelső nemzetközi nagygyülésen kifejtett nevelői gondolatain, valamint az erfurti, párisi, manheimi és amsterdami pártgyüléseknek a köznevelés és pártnevelés szervezése dolgában hozott határozatain a legujabb idők irodalmáig. Megállapítja, hogy amilyen éles és könyörtelen kritikával él a socialismus a köznevelés mai rendszere ellenében, éppen olyan szegényes programmot ad a köznevelés jövendő szervezésére. Kívánságai a következő három pontban foglalhatók össze :

1. általános és egységes népnevelés ;
2. az egyéniség minden irányú nevelése ;
3. a munka útján a munkára való nevelés.

Szegényesnek ez a programm főleg elvi szempontból mondható, már csak azért is, mivel ezek az eszmék a neveléstudományban eddig sem voltak ismeretlenek. Valamennyit megtaláljuk az elmult századok nagy paedagogusainak, különösen Comeniusnak, Rousseaunak és Pestalozzinak nevelői gondolkodásában. Ujdonság csak a motiválásukban és szinezetükben van, de ez, szerzőnk véleménye szerint, csak arra alkalmas, hogy ezeket az egyébként magasztos eszméket tárgyilagosságuktól megfosztva, még megvalósulásuk előtt lejárassa, legalább is az ellentáborban állók szemében.

Bár éppenséggel nincs okunk félteni a neveléstudománynak emez örökbecsű gondolatait a lejáratástól, abban mégis igazat kell adnunk Imre Sándornak, hogy az *általános nevelői gondolkodás* elterjesztését a socialismustól már csak azért sem remélhetjük, mivel a socialismus terjedésében a nagy nekilendülés után, ha visszaesést nem is, de bizonyos megállapodást okvetlenül tapasztalunk. Ennek bizonyítására a socialista pártszervezet tagjainak szaporodását és a katholikus népszövetség tagjainak szaporodását feltüntető statistikai adatokat említi, melyek alapján nem tartja valószinűnek, hogy a socialismus a belátható közeli jövőben a katholicismus messzire terjedő és éppen nem gyengülő hatalmával sikeresen megküzdhessen.

A socialismus nevelői gondolkodását az *általános nevelői gondolkodás* kialakulására éppen irányzatos szinezeténél fogva egyébként nem tartja alkalmasnak s egyik helyen (167. l.) róla a következőket mondja : *Utjában áll az igazi nevelői gondolkodás kialakulásának is, nem egyes tételei, hanem az egésznek szinezete által.*

A nevelés sorsa ilyen körülmények közt, valamint a társadalmi küzdelmek meg nem szűnő, sőt egyre erősbülő for-

gatagában éppen nem mutatkozik túlságosan biztatónak, hacsak a harczban álló felek (t. i. a katholicismus és a socialismus) valamely egyesítő gondolatban egymásra nem találnak. Szerzőnk rögtön reá is mutat erre az egyesítő gondolatra a *nemzeti eszmében*, mint a mely a katholicismus előtt amugy sem idegen s a melyhez a socialismus — noha az első küzdelmek hevében meglehetősen messzire elrugta magától — lassan bár, de mégis visszatérni látszik.

Ez a gondolat annál rokonszenvesebb előttünk, mert hiszen magunk is a nemzeti eszme harczosai vagyunk s megtántoríthatatlan a hitünk, hogy az egyetemes emberiség eszméjéhez csak a nemzeti eszme elmaradhatatlan diadala juttathat el bennünket; el kell azonban ismernünk azt is, hogy a nemzeti eszme diadalától még nagyon távol vagyunk, talán távolabb, semmint legpessimistább hívei gondolják. Bizonyos, hogy a jövendő munkálásában nagy feladat vár a köznevelés minden tényezőjére, de különösen minden iskolák tanitóságára s a társadalomnak elsőrendű érdeke, hogy a jövendő nemzedék nevelői a nemzeti eszmétől el ne tántorodjanak. Így tehát habozás nélkül azonosíthatjuk magunkat Imre Sándor tanulmányának végső szavaival: ... *A nevelés sorsa tehát mindenképpen a tanitó erején fordul meg.*

Kiss Ödön.

✡

Közgazdaság.

Hollandia és Belgium mezőgazdasága.

(*Frost J.*, Agrarverfassung, Handelspolitik und Arbeiterfrage in Holland und Belgien. Berlin—Prag, 1909. [47.])

A németalföldi és belga mezőgazdasági viszonyok alapos ismerője irta e kis munkát, amely a különböző mezőgazdasági üzemrendszerek hivei között folyó tudományos harczban méltán köti le figyelmünket. Előre kell bocsátanunk, hogy Frost munkája kizárólag a mezőgazdasági viszonyok ismertetésének van szentelve s a kereskedelmi politikával és a munkáskérdéssel csupán annyiban foglalkozik, amennyiben azok a mezőgazdasági termelésre vonatkoznak.

Rendesen Dániára szoktak hivatkozni, midőn a mezőgazdasági kisüzemek gazdasági vagy társadalmi vonatkozásait

tárgyalják, pedig ugyanazon joggal hivatkozhatunk Hollandiára vagy Belgiumra, mert a mezőgazdasági kisüzemek szerepe itt ugyanaz. Eltekintve az 1 hektárnál kisebb üzemektől, amelyek száma több százezer, az *1—5 hektár közötti üzemek száma Hollandiában az összes üzemek felénél több, Belgiumban pedig a kétharmadot is meghaladja.*

Hollandia mezőgazdaságát az emberi munka teremtette meg, mert a termőföld nagy részét a tenger hullámaitól kellett elhódítani. A művelés alatt álló terület nagyobb része szántóföld, a legelők és rétek kiterjedése kisebb. A talaj egyes helyeken oly termékeny, hogy trágyázás nélkül is bőséges termést hoz; a keleti tartományokban azonban sok a homokos terület, ahol a németalföldiek hangyaszorgalma küzd a természet mostohaságával.

Hollandia népességének száma több mint 5 millió, nagyon sűrűn lakott tehát, mert ott négyzetkilométerenként körülbelül 160 ember él. Fajilag nagyon vegyes a lakosság, mert Hollandia kitünő gazdasági helyzete a bevándorlást régtől fogva nagyban előmozdította. A mezőgazdaságban a kisüzemek túlnyomók s a 100 hektáros nagyüzemek száma elenyésző csekély (0·1%). A magas munkabérek és alacsony gabonaárak a nagyüzemek jövedelmezőségét megszüntették s minden vállalkozói szellem és tőkegazdagság ellenére nem alakulnak Hollandiában nagyüzemek. A németalföldi parasztok fele tulajdon földjén gazdálkodik, fele azonban bérlő. A mezőgazdasági munkások száma 425.000, e számban azonban az önálló gazdák családtagjai is benfoglaltatnak. A megkülönböztetés felette nehéz, mert a legtöbb mezőgazdasági munkásnak földje is van, tehát egyszersmind földbirtokos.

Mig Hollandia főleg agrárállam, addig Belgiumban az ipari foglalkozás van túlsúlyban. Belgium északnyugattól kezdve délkelet felé három különböző jellegű vidékre osztható, melyek természeti tulajdonságai lényegesen mások. Az északnyugaton elterülő Flandria talaja homokos, a talajból azonban a kisüzemekben dolgozó parasztok hangyaszorgalma paradicsomot varázsolt elő. A középső rész termékeny agyag terület, amelyen modern nagyüzemek honosodtak meg. Az Ardennek alatti terület nagy része mezőgazdasági szempontból használhatatlan, legujabban azonban belterjes állatgazdaság indult meg e vidéken.

Belgium népességének száma 7·1 millió, minden négyzetkilométer területen tehát átlag 243 ember él, de a népesség 1/4-ed része foglalkozik csupán mezőgazdasággal, a többi iparból él. A mezőgazdasági kisüzemek száma Belgiumban is túlnyomó: az 1—5 hektár közötti üzemek az összes üzemek számának 70%-át teszik ki, mig a 100 hektáros üzemek arányszáma csupán 2%. Az uri mezőgazdák száma nagyon

csekély s ezek is ráfizetnek a mezőgazdaságra s tőkéik jövedelméből élnek. A parasztok mintaszerűen gazdálkodnak s amellett kisigényűek. A legtöbb mezőgazdasági üzem azonban bérben van. Az üzemek $^3/_4$-ed része bérelt s csupán $^1/_4$-ed részben gazdálkodik a tulajdonos.

A hivatalos statisztika szerint a belga mezőgazdasági munkások száma 190.000. E szám azonban nem fedi a valóságot, mert a legtöbb mezőgazdasági munkás földbirtokos, mint Németalföldön.

Hollandia és Belgium mezőgazdasági népességének magas arányszámát a nagyszámú kisüzemek magyarázzák meg. Hibás felfogás, hogy a németalföldi mezőgazdák túlnyomóan állattenyésztéssel, a belgák pedig kertészettel foglalkoznak, mert sem a művelt terület kiterjedésében, sem az üzemek számában, sem pedig a termelés eredményeiben nem közelítik meg a gabonatermelést. A gabonatermelés Hollandiában a mezőgazdasági művelés alatt álló terület 55%, Belgiumban pedig 42%, egyetlen németalföldi vagy belga mezőgazda sem él azonban kizárólag gabonatermelésből. Egyik országban sincsenek ugyanis gabonavámok és így a gabona ára alacsony. A termelt gabonát nem is viszik piaczra, hanem az állattenyésztésben használják fel. Németalföldön a mezőgazdasági területből csupán 57%, Belgiumban 24% rét és legelő, e mellett azonban sok takarmányt termelnek s a gabonatermést használják fel az állattenyésztésben.

Az állattenyésztés nagyon fejlett: Hollandiában 51, Belgiumban 60 szarvasmarha esik egy-egy négyszögkilométerre. Németalföldön a szarvasmarhatenyésztés, Belgiumban a lótenyésztés magas szinvonalon áll, sőt világhirűnek mondható. Hollandiában az állattenyésztés termékeinek feldolgozása is nagyon fejlett; szarvasmarhahizlalással csupán egyes vidékeken foglalkoznak. Hollandia húskivitele nagyon jelentős, mert a leölt állatok $^1/_3$ részét kiviszik.

A belga állattenyésztés főleg a belföldi fogyasztás czéljait szolgálja, mindamellett Belgium állatbevitelre szorul. Ennek oka az, hogy Belgium népessége sűrűbb és több húst fogyasztanak fejenként. Belgium sok lovat visz ki s e kivitel értéke évenkint 40 millió márkára becsülhető.

Általában a németalföldi és belga mezőgazdaság belterjességét az teszi, hogy a gabonatermelést az állattenyésztés szolgálatára rendelték s ez úton a mezőgazdák jövedelmét megfelelően biztosították. Ez az oka annak, hogy egyik országban sem sürgetik a mezőgazdák a védvámokat s mégis virágzik a mezőgazdaság. A németalföldi és belga mezőgazdaság sikerei a termelés specializásával függnek össze s e termékek tökéletes előállításához a kormányok is segédkezet nyujtanak. Ezek a kormányintézkedések a védvámok előnyeit hivatvák

pótolni. A mezőgazdasági szakoktatás fejlett, a mezőgazdasági kisérleti állomások szervezete kitünő, a szövetkezeti ügy erős gyámolításban részesül, az állattenyésztést értékes díjazások mozdítják elő stb.

A mezőgazdasági kisüzemek számának azonban felette fontos jelentősége van, amely megérdemli figyelmünket. Mindkét államban nagy a népesség száma: Németalföldön 81.000, Belgiumban 95.000 az évi szaporodás. Ekkora népesség nem találhat megfelelő megélhetést a két ország területén s bizony óriási kivándorlás következnék be, ha a mezőgazdát parányi földje nem tartaná vissza. E parányi földek a kivándorlókból vándormunkásokat csinálnak, akik az év bizonyos szakában másutt keresik ugyan kenyerüket, de szülőfalujokat el nem hagyják, hanem vissza-vissza térnek oda.

Belgium és Hollandia példája eléggé meggyőzhetnek bennünket arról, hogy a kisüzem gazdaságilag beválik, mert nincs szüksége a nagyüzemhez hasonlóan állami védelemre, társadalmi szempontból pedig igazán kitünő, mert megakadályozza a kivándorlással együtt járó veszedelmeket.

g. a.

Társadalmi politika.

Adatok a Svájcz legújabb socialis fejlődéséhez.

(»Des Dames de Zurich.« — A tékozlók elleni védekezés.)

Annak a jelentékeny társadalmi átalakulásnak, mely a legújabb időkben a kicsiny, de békésen fejlődő Svájczban egyre nagyobb arányokban észlelhető, fölöttébb számottevő tényezői az úgynevezett mértékletességi egyesületek. Az alkoholellenes mozgalmat ezek a páratlan ügyességgel szervezett egyesületek vezetik itt egyre nagyobb diadalhoz. Számuk nagyon is tekintélyes; ha jól tudom, ez idő szerint nem kevesebb, mint ötszáz ilyen jótékonysági irányú intézmény él és virágzik.

Ezen mértékletességi egyesületek java részének legbiztosabb melegágya Zürich. S itt is főként azok a hasonló intézmények tüntetnek fel legjelentékenyebb társadalmi sikereket, amelyeknek tulajdonképen Zürich hölgyei vetették meg szilárd alapjait. A nagy góczpont, honnan 1893 óta minden

ilynemű irányú fontos socialis reformtörekvés kiindul, az Európa-szerte ismert hires svájczi jótékony nőegylet, a »Des Dames de Zurich.« Eltérőleg a mi legtöbb speciális nőegyletünktől, melynek csaknem összes tevékenysége belső pártoskodásban és a hegemóniára való törekvés okozta villongásokban merül ki, a zürichi egylet élete csendes, nyugodt, működése komoly és a kitűzött czél felé való törekvése határozott és ideálisan tervszerű.

A »Des Dames de Zurich — mint arról Joseph Chernesson egyik legújabb tanulmányában felvilágosít bennünket, — a megalakulás évében, 1893-ban, mindjárt nyolcz úgynevezett mértékletességi szállodát nyitott meg, legnagyobbrészt Svájcz szegénysorsú munkásemberei számára, hol biztos menhelyet találjanak ezek a nélkülözések s a létért való küzdelem százféle veszélyei ellen. Valóságos jótékonyczélú intézmények ezek, melyeknek kibontott zászlóira a humanismus és emberszeretet maradandó jeligéi vannak felirva.

Legismertebb és legszélesebb körre kiterjedő valamennyi közt a »Volks- und Kurhaus auf dem Zürichberg« a festői vidékű zürichi tó közelében. Ezt a hatalmas intézetet, mely lényegében nem egyéb, mint levegő-gyógymódra berendezett sanatorium, a »Des Dames de Zurich« 1900-ban alapította. Távolról sem valami hivatalos rendszabályokkal agyonpréselt közkórház ez, hanem a modern egészségügyi és társaséleti kivánalmaknak megfelelően berendezett kávéház, vendéglő és szálloda is egyszerre. Mint üdülő- és szórakozóhelyet pedig páratlannak mondják a maga nemében. Ezt a jellegét egyszer mindenkorra biztosítja neki úgy a pompás kilátást nyujtó Zürichberg, mint maga az épület gondos körültekintő belső beosztása is. Minden tekintetben méltó ez a democratia hírneves hazájához. Az istenadta nép itt valóban kellemes otthonra talál. Billiárd-terem, könyvtár, fürdőszobák egyáltalán nem hiányoznak; azok részére pedig, kik az emeleten levő szállodai szobákban laknak, a földszinten kifogástalan vendéglői helyiségek vannak berendezve. Nem is lehet valami nagyon csodálkoznunk azon a körülményen, hogy nyáron át itt meglehetősen nehéz dolog szobát találni.

Az is csak természetes ezek után, hogy ez a Volks- und Kurhaus rendkivül kedvelt nyári kirándulóhelye a zürichi munkásosztálynak. Nevetségesen csekély összegért izletes reggelit kap itt a vendég, aki ennek elfogyasztása után, a vidék természeti fekvésében gyönyörködve, vidáman issza meg a maga alkoholmentes italát. Mert tudni kell, hogy e helyről a szeszes italok a legteljesebb mértékben száműzve vannak.

Mindezek együttvéve olyan örvendetes adatok, a melyek ékesen szóló példái a svájczi nép józan mértékletességének

s az okszerű gazdasági fejlődés után való szilárd törekvéseinek.

*

Svájcz culturális és társadalmi viszonyainak irigylésreméltóan fejlett szinvonalára mutat egyebek közt az ottani szegényügyi hatóságoknak szinte kivételes hatásköre is a társadalom alsóbb osztályainak ama tagjaival szemben, kik saját hibájuk, legtöbbször valamely végzetes szenvedélyük folytán a nyomor szélére jutottak s így joggal lehet tartani attól, hogy több-kevesebb idő alatt illetékes községük terhére fognak válni. A multkorában a »Contemporary Review«-ban egy éles megfigyelőképességű angol hölgy, Miss Edith Sellers, a svájczi szegényügyi állapotokról irván, azt mondja, hogy a különböző kantonok szegényügyi hatóságai minden olyan egyént, aki dolgozni nem akar s nem tudja hitelesen kimutatni azt, hogy saját keze munkája nélkül is fenn tudná magát tartani, jogosítva vannak úgynevezett dologház-szerű intézetekbe való küldés által munkára szorítani. Hasonló elbánásban részesíthetik mindazokat a dologkerülő embereket, kik a szeszes italok túlságos élvezete folytán anyagi erejüket jóval felülhaladó módon költekeznek.

Másrészről a svájczi szegényügyi törvények követésreméltó tervszerűséggel igyekeznek érvényre juttatni azt a fontos socialis elvet, hogy lehetőleg azok az egyének se kerülhessenek embertársaik terhére, kik bizonyos könnyelmű hajlamaiknak, káros szenvedélyeik túlhajtása folytán anyagi romlásba jutottak. A törvényhozás igyekezett tehát az ilyen tönkrejutott individuumok nyügétől megvédeni a társadalmat. Különösen a mértéktelen ivás az, melynek áldozataival szemben a svájczi szegényügyi hatóságoknak szintén kivételes jogaik vannak. Rendelkezésükre állanak e tekintetben a megfelelően berendezett intézetek, melyekbe kérlelhetlenül internálják az iszákos vagy egyébként is mértéktelen életmódot folytató egyéneket. Itt aztán szigorúan el van tiltva ezektől minden legkisebb szeszes ital. A statisztika eddigi adatai szerint is az ilyen intézmények javító hatása kétségtelen. Biztosítják ezt a hatást a fejlett cultura és az öntudatos társadalmi szervezetek.

Zsoldos Benő.

✡

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Birtokpolitikai szakértekezlet.

1910. évi deczember hó 15-én Timon Ákos ministeri tanácsos elnöklete alatt, ki szives volt a gyengélkedő Gaal Jenő igazgató helyett az elnöki tisztet elvállalni, folytatta az egyesület a birtokpolitikai szakértekezletét. Ez alkalommal *a tagosítás* és *a közlegelők* kérdésének birtokpolitikai jelentősége tárgyaltatott.

Az első előadó Iványi Béla ministeri titkár »*A tagosítás a birtokpolitika szolgálatban*« czímű előadmányának bevezetésében kiemeli, hogy nem általánosságban és elméleti alapon, hanem a gyakorlatból szerzett tapasztalatok és eredmények alapján fog foglalkozni a tagosítás kérdésével. Az új tagosítási törvények végrehajtása kapcsán mutatkozó eredményekből és megfigyelésekből példákkal megvilágítva vonja le a tanulságokat s állapítja meg a tagosítások hatását, befolyását a birtokpolitikára. Az 1908 : VII. és XXXIX. t.-cz. életbelépte óta a földmívelésügyi ministerium útján mintegy 130 általános és részleges tagosítás van folyamatban s az ezekből szerzett tapasztalatokat előadó személyes közreműködéssel szerezte.

A tagosítás kérdésének beállítása statisztikai számadatok szerint ez: az ország mintegy 12.500 községéből ez ideig, a most folyamatban levőkkel együtt, 3.400 község határa van tagosítva, és pedig a szorosan vett magyarországi területen 2.300 község és Erdély és a partium területén 1.090 község, vagyis ma még 9.000-nél több községben nem volt tagosítás. Ezután áttérve előadása czéljára, két szempontot jelöl meg, amelyek a tagosításoknak a birtokpolitika szolgálatában elsőrendű szerepet biztosítanak, és pedig *a birtokeldarabolás* és *a középbirtokok létesülésének* szempontját. Behatóan fejtegette előadó a birtokeldarabolás káros következményeit s igen találó, a folyamatban levő tagosítási eljárásokból vett példákkal illustrálta az e téren fennálló mai rendkivüli súlyos állapotot. Az országnak csaknem mindenik részéből mutatott be typusokat a kis-közép- és az egész kisbirtokok birtokeldarabolására vonatkozólag. Megdöbbentően szomorú képet tüntettek fel a bemutatott adatok az ország némely vidékének birtokeldarabolására vonatkozólag. A sok példából csak egyet említünk: Trszka Ádámné karasznyáni birtokosnőnek $1^3/_4$ kh. szántó birtoka 8 dülőben fekszik és 35 részletre oszlik, melyekből a legnagyobb 150 □-öl, a legkisebb 4 □-öl. Ilyen és nemcsak elvétve található állapotok mellett belterjes gazdálkodásra

gondolni sem lehet. Ennek megszüntetésére pedig a leghathatósabb eszközünk a gazdaságossági elvek alapján keresztülvitt lelkiismeretes tagosítás.

A másik legfontosabb szempontja a tagosítás birtokpolitikai jelentőségének az, hogy általa a közép- és kisközépbirtokalakulatok szükségszerűleg, önmaguktól létesülhetnek. Köztudomású, hogy milyen nagyfontosságúak hazánkban az ilyen birtoktypusalakulatok s az ezekre vezető legközvetlenebb út a leghathatósabb birtokpolitikai eszköz: a tagosítás. Az eddigi tapasztalatok szerint általában minden tagosított községben legalább egy, de sok helyen három-négy közép- vagy kisközépbirtok keletkezett, amely örvendetes körülmény egyik legfőbb érve a tagosítások sociális fontosságának is.

A tagosítás eszméjének tehát az ország kisgazdaközönségét kivánja előadó megnyerni, mi, ha rövid időn belül nem sikerülne, oly módosítását javasolja a mai tagosítási törvényeknek, hogy a tagosítás elrendelése függetlenítte sék a birtokosok akaratától és ott, ahol az hasznos és czélszerűen eszközölhető, hivatalból legyen elrendelendő.

A hasznos és czélszerű tagosításokkal elért nagyfontosságú birtokpolitikai eredmények azonban a végczélt még nem biztosítják. Módott kellene találni arra, hogy az elért eredmény valamelyes módon állandósíttassék is. Az utóbbi 15—20 év alatt végrehajtott tagosítások tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a kialakult közép- és kisközépbirtokok nem forgácsolódnak el, ellenben a törpebirtokok igen sok változáson mennek át s még jobban felaprózódnak s ez által vannak legjobban veszélyeztetve a tagosítások által a birtokpolitika szempotjából elért előnyök. Ennek elkerülésére egyetlen mód volna a törvényhozási úton való birtok- vagy parczellaminimum meghatározása, mely nélkül a tagosítási eredmények jórészt illuzóriussá válnak.

Börcsök Andor törvényszéki biró, mint második előadó, *a közlegelők jogviszonyainak rendezéséről* tartott előadásában rámutatott arra, hogy a törvényhozás egészen az 1894 : XII. t.-cz. 12. §-ának megalkotásáig szinte előmozditotta a közlegelők felosztását. Azonban a felosztási törekvések ellen az 1894 : XII. t.-cz. 12. §-a sem bizonyult elég hatásosnak; csak az 1908 : VII. és XXXIX. t.-cz.-ekben foglalt rendelkezések biztosítják a közlegelők fentartását. Sőt az idézett törvényczikkekben foglalt rendelkezések folytán a közlegelők napról napra szaporodnak is, mert a földmívelésügyi minister gazdasági szakbizottságának véleménye alapján gyakran él törvényadta azzal a jogával, hogy általános tagosítás során közlegelőt hasíttasson ki. Hogy a közlegelőknek az általános tagosítással kapcsolatos kihasítása mennyire életképes intézmény, mutatja az, hogy a birtokosok máris számos esetben önként is éltek vele.

A közlegelők azonban nemcsak tagosítás, hanem az 1908 : XLIII. t.-cz. rendelkezései folytán is folyton szaporodnak.

De daczára annak, hogy nagykiterjedésű közlegelőink maradtak a multból és daczára annak, hogy ezek az állattenyésztés érdekeihez képest szaporíttatnak is, állattenyésztésünk mégsem fejlődik a lakosság szaporodásával arányosan. Az állattenyésztésben bizonyos fokú elmaradottság észlelhető. Ennek pedig oka az, hogy a közös legelőkben részes birtokosok megfelelő szervezettel ellátva nincsenek.

Itt a felolvasó a vonatkozó joggyakorlat ismertetésével megvilágítja azokat a bajokat, amelyek a részes birtokosok szervezésének hiányából fakadnak s elemzi azt a kérdést, vajjon a volt úrbéresek összesége és a közbirtokosok jogi személyt alkotnak-e. Rámutat arra, hogy ez a kérdés jogunkban megoldásra vár. A törvényhozásnak sürgős feladata tehát a közlegelőkben részes birtokosoknak szervezetet adni. A szervezetnek pedig olyannak kell lenni, hogy annak folytán a közös birtokosok összesége az egyes birtokosokétől különálló személyiséget nyerjen, mert csak ily módon lesz életképes a közlegelők intézménye s csak ily módon érhető el az a sociális czél, amelyre a közlegelők rendelve vannak.

Ez a sociális czél — mint már Tisza István egy 1892-ben tartott s a közlegelőkben részes birtokosok szervezését sürgető beszédében is hangsúlyozta — a legkisebb birtokosoknak támogatása s annak lehetővé tétele, hogy a község legszegényebb lakosai is foglalkozhassanak állattenyésztéssel.

György Endre volt földmívelésügyi minister teljes elismeréssel adózván az előadónak rendkivül érdekes és főleg értékes felolvasásáért, első sorban is kénytelen a részletek egyikét vonni kétségbe. A magyar depecoratio nem olyan végleg bebizonyított tény, mint ahogy a felolvasó odaállította. A marhaállomány száma gyorsan változik s ami ma igaz, egy félév mulva már nem az. Amellett, hogy az összeirás némely hiányai is közismeretesek, rá kell mutatni arra, hogy a marhaállomány faji és nemi, honi különbözőségei döntő fontosságúak. Ezeknél fogva egy egyszámú számtételből nem lehet oly következményeket biztosan levonni, mint ahogy ezt a felolvasó tette.

A kérdés lényegét illetőleg teljesen egyezik azzal a vezérgondolattal, hogy az individualisálás terén túlgyorsan haladunk. A viszonyok a közös birtokok individualisálását teljesen csak ott igazolták, hol az intensiv cultura azt teljesen kihasználni képes volt. Ahol a kisbirtokos is erdős, vagy mesterséges réten tartja marháját, amint lehet Angliában vagy Hollandiában és Dániában, ott közgazdaságilag előnyös a magánkezelés ; ámbár még ott is meg van a socialis vesze-

delem. A legszélesebb rétegnek, a legszegényebb osztálynak, kell nyitva tartani az emelkedés útját; a közlegelőt, ahol aprómarhát, kecskét, sertést, majd borjút nevelhet. Ezt a lehetőséget a teljes magántulajdon elzárja. Ez magyarázza meg az Inclosure Actok ellen való nagy agitatiót még Angliában is; hát még nálunk, ahol közgazdaságilag is igen sok esetben jobb a közös kezelés, nemcsak sociális szempontból. A mai viszonyok közt világos a tenni való. Törvényhozásunk érti is ezt már. Nemcsak gondolkodik a közlegelők fentartásáról az új birtokrendezési törvény, de erdőtörvényeink positiv irányban is megkezdték — hogy a szóval éljek — a részleges visszaközösítés politikáját. És pedig nagy sikerrel.

A főbaj azonban a közös területek kezelésének teljesen szabályozatlan, gyakorlatilag elkerülhetlen volta. Az erdő- s még inkább a legelőjogok valóságos uzsorás módon használtatnak ki, egyesek kiszivattyúzzák a szegényebbeket s a közlegelő rémítően elhanyagoltatik. Itt kell szerinte alaposan segíteni a dolgon, ha javulást akarunk. A legelők csak szigorú ellenőrzés mellett kezelhetők haszonnal. Így azonban a socialis haszon mellett meg lesz a közgazdasági is.

Nézete szerint a hazai tényleges viszonyok közt nem elég a további individualisálás meggátlása vagy legalább megnehezítése, szükséges azonfelül a közös használat alapos rendezése jogilag is, (például a mai telekkönyvezési eljárás szerint lehetetlen a közös területek elkülönített telekkönyvezése mellett a meliorátióhoz szükséges hitel igénybevétele), főleg azonban a használás gazdaságosságának biztosítása czéljából.

Így nagy örömére az értékes felolvasással — melynek egyes adatait gyakorlati oldalról is ismeri és megerősíti — a főirányra nézve egyetért.

Sierbán János ministeri tanácsos azt kívánja hangsúlyozni, hogy nem lehet a tárgyalás alatt álló kérdésnél sem az összes eseteket egyformán elbírálni, hanem ellenkezőleg, minden eset a fenforgó körülmények szerint ítélendő meg. Épp ezért a közlegelők biztosítása magában véve nem oldja meg sem a kisemberek, sem az állattenyésztés emelésének a kérdését. Régen az árterekben olyan legelők álltak rendelkezésre, amelyeken naphosszat lovagolva lehetett a gulyát keresni és mégsem állíthatja senki, hogy akkor a mezőgazdaság fejlettebb volt, mint ma, amidőn ugyanaz a terület dús kalászt terem. És ha Magyarország keleti, erdélyi részeit vagy pedig a Kunságot, ahol ma is nagy területű legelők vannak, összehasonlítjuk a nyugati részekkel, akkor is azt látjuk, hogy az állattenyésztés fejlettsége nem szükségkép kapcsolatos a közlegelők terjedelmének kérdésével, mert nyugati megyéinkben, hol kevesebb a közlegelő, sokkal fejlettebb állattenyész-

tést találunk, mint számos, közlegelőkben nem szűkölködő területen.

Az állattenyésztésről szólva, melynek fejlesztése és a kisbirtokosoknál is minél magasabb szinvonalra emelése kétségtelenül egyik elsőrangú feladata mezőgazdasági politikánknak, útal arra, hogy az a tenyészirányváltozás, mely az utolsó évtizedekben Magyarországon végbement és mely a magyar fajta szarvasmarha mellett erősen előtérbe hozta a nyugati szarvasmarha tenyésztését, az állattenyésztés fejlesztése irányában mily fontos lépést jelent. A szarvasmarhaállomány, mint bármely más gazdasági jószág, nem csupán száma, mennyisége után ítélendő meg; nem az a czél, hogy minél nagyobb számú gulyák legeljenek minél nagyobb területeken, hanem az, hogy minél nagyobb és minél jobb minőségű húskészletet képviseljen marhaállományunk. Ennek a követelménynek a mai szarvasmarhaállományunk egész máskép felel meg, mint a régebbi, mert mig azelőtt az állatállományból a tehén-létszám 33%-ot tett ki, — ez időben a tehenek arányszáma 45%-ra emelkedett s ez által az évi szaporodás 70%-os ellést feltételezve, 700.000 db. évi többletet jelentene, tehát ugyanezen állatlétszám mellett a tehén arányszámot a fejlettebb nyugati viszonyoknak megfelelően 70%-ra leszünk képesek emelni, vagyis 4 millió 200 ezer db. tehén fog elleni, — a szaporodás többlete okvetlenül fedezi a mutatkozó nagyobb szükségle et. Ma egy kisebb számú szarvasmarhaállomány is nagyobb és jobb húsmennyiséget képvisel és ennélfogva értékesebb, mihez még az a körülmény is járul, hogy a nyugati fajta szarvasmarha sokkal gyorsabb fejlődése folytán abból egyáltalában nem kell a régihez hasonló mennyiségű darabszám, hogy az akkori állománynyal egyenlő gazdasági értéket képviseljen, mert a generatiók változása gyorsabb ütemben következik be. Ha ezeket szem előtt tartjuk, depecoratióról, az állatállomány csökkenéséről nem szólhatunk, még ha számbeli csökkenés jelentkeznék is, és csak a hozzá nem értők üres jelszavak utáni kapaszkodását kell az ily fajta kijelentésekben keresnünk.

Gárdonyi Albert felszólalásában azt emeli ki, hogy Tóth Lőrincz kifogásai a közlegelők ellen nem állanak egyedül az irodalomban, hanem egyetértenek vele e tekintetben azon korbeli közgazdasági iróink. E kifogások alapja a közlegelők elhanyagolása és kizsákmányolása volt, minek következtében azok gyakorlati czéljaiknak nem felelhettek meg. Amit Sierbán János ministeri tanácsos emlit az elgazosodott legelőkről, hogy nem lehetett benne megtalálni a gulyát, azt Erdélyi János is elmondja »Honi iparunk« czimű munkájában. Erdélyi János 1820-ban beutazta Magyarország azon vidékeit, ahol a legelők czéljaira legalkalmasabb területeket találjuk: Cson-

grád, Csanád, Békés és Arad vármegyék végtelen gyeplegelőin alig talált szarvasmarhát, vagy rossz marhaállományt látott a végtelen pusztákon a gaz között tengődni. Ugyanígy nyilatkozik később Ditz Henrik is a közös legelőkről, amelyek javításával, amidőn a földesúr és jobbágy közös birtoka volt, senki sem törődött (»Magyar mezőgazdaság« című munkájában).

A szakértekezlet figyelmébe ajánlja azon kérdést, hogy általánosságban fontos-e az állattenyésztés szempontjából a közlegelők fejlesztése. A maga részéről azt tapasztalta, hogy olyan országokban, amelyek állattenyésztése elsőrangú, mint p. o. Hollandia, egyáltalán nem helyeznek súlyt a legelőkre. A hollandi mezőgazda a takarmánytermelésre fordítja a fősúlyt s a gabonatermelést is az állattenyésztés szolgálatára rendeli, mert termését állatállományával eteti meg s az állattenyésztés eredményeit különösen értékesíti. Azt hiszi tehát, hogy a magyarországi állattenyésztés is jobban felvirágoznék, ha közlegelők teremtése helyett takarmánytermeléssel foglalkoznék a mezőgazdaság. Csupán egy szempontot tud, amely a legelőgazdaság fentartását indokolja, t. i. ha a terület természeti viszonyai miatt más uton nem értékesíthető. E szempontból helyesnek tartja a havasi legelők fentartását, sőt terjesztését, ha azonban a terület a mezőgazdasági termelés czéljaira alkalmas, közgazdasági szempontból jobbnak tartja a takarmánygazdaságot. A takarmánygazdaság fejlettebb mezőgazdasági viszonyokat teremt s a nép culturális szinvonalának emelésével jár. Sőt társadalmi szempontból sem tartja jónak a közlegelőket, mert a magántulajdon jobban falujához köti a mezőgazdát, mint a közös legelő, aminek legékesebb bizonyítéka ismét Hollandia, ahol sok a vándormunkás, de a paraszt nem hagyja el faluját, mert munka után visszatér oda.

Téglás Károly főerdőtanácsos a legelőbővítéseket illető felszólalásra reflektálva, megjegyzi, hogy a legelőbővítés szükségének *általános* értelemben való hangoztatását épen ezen értekezlet részéről nem tartja czélszerűnek, mert meggyőződése szerint a széltében panaszolt szükséget — aránylag kevés kivétellel — nem a legelők kiterjedésének elégtelen volta, hanem az a körülmény okozza, hogy a legelők túlnyomó többségét teljesen elhanyagolták és azokon a szó teljes értelmében vett *gazdaság* helyett a kiméletlen és gondatlan *kihasználás* vagy jobban mondva kizsarolás folyik, mely a sok kopár és kopárosodó legelő megczáfolhatlan tanusága szerint, igen sok helyen már valóságos talajpusztítássá fajult. Ez utóbbi tekintetben főként a községek közelében fekvő ama legelők hivják ki a figyelmet, amelyeket a naponta ki- és hazajáró csordák legelnek. Ezek vannak a pusztulásnak leginkább kitéve és legnagyobb mértékben tönkre is téve, s

gazdanépünk jobbára épen ezeknek a pótlására vágyakozik a legtöbb esetben. Az ilyen legelők szaporítása pedig helyes gazdasági törekvések czélja nem lehet. De általánosságban véve, a többi legelőknél is rendszerint nem, vagy legalább nem annyira a bővítés, mint inkább a kiméletlen és a legnagyobb mértékben külterjes használat és kezelés czélszerű irányítása és javítása mutatkozik valóban szükségesnek. És e tekintetben is mindenek fölött a nagy terjedelmű havasi és előhavasi legelőink érdemelnek nagyobb figyelmet, amelyek jobbára kedvező természeti viszonyaiknál fogva, helyes kezelés mellett a nagyhirű svájczi legelőknél értékesebb vagyontárgyaink és állattenyésztésünk igen becses alapjai lehetnének.

Ezek gazdasági viszonyainak javítására és belterjes használatára kell tehát első sorban törekedni, annyival inkább, mert ezeknek nagyobb része, mint másként előnyösebben nem hasznosítható terület a legbelterjesebb gazdasági irányzat mellett is mindörökre legelő marad.

Ismétli tehát, hogy a valóban szükségesnek csak helyenkint mondható legelőbővítések helyett általánosságban a helyes értelemben vett legelőgazdaság megteremtésén kell teljes erővel munkálkodni.

Maurer Mór műegyetemi r. k. tanár véleménye szerint az állattenyésztés helyzetén a közlegelők szaporításával nem lehet lényegesen javítani, mert a községek csak ritkán vannak abban a helyzetben, hogy szomszédos területek megvétele által nagyobb mértékben nagyobbíthassák közös legelőterületüket és pedig még akkor sem, ha államsegélyben részesülnének is. Ez az államsegély, — tekintve az óriási szükséglet — úgy is csak egyes esetekben és csakis kis mértékben adható meg.

Az egyes községek területei általánosságban nem nagyobbíthatók. A közös legelőterületek nagyobbítása tehát csakis úgy volna eszközölhető, ha a művelés alatt álló területek egy része szereztetnék meg a közös legelő czéljára. Ezáltal belterjesebb művelés alatt álló terület vonatnék el a közös legeltetés czéljaira és e mellett a községi terület összes termelésének értéke előre láthatólag kisebbednék.

Ha a közös legelők szaporítása általánosságban alig lehetséges, művelés alatt álló területeknek közös legelővé való átalakítása pedig nem gazdaságos és állattenyésztésünket mégis emelni akarjuk, nem marad más hátra, minthogy a gabona és kapás növények termelését korlátozzuk és nagyobb területeket fordítsunk takarmánytermesztésre és takarmányunkat értékesítsük az állattenyésztés útján.

E mellett egyáltalában nem kívánjuk, hogy az állatok egészségére oly jótékony hatásos legeltetés megszüntettessék. Legeltetés azután is legyen, de ne közös legelőkön csordák-

ban, ahol az állat túlsokat kénytelen futkározni, mert nem talál elegendő táplálékot, hanem kisebb javított területeken, ahol megfelelő kis számú állat kevés mozgás mellett több húst szedhet magára és több tejet is termelhet. Kis csoportokban történő legeltetés mellett ugyanoly területen több állat legeltethető, mint a közös legelő területen, tehát a legeltethető állatok száma ugyanazon legeltetésre használt összterület mellett szaporítható.

Községeinkben a nép még folytonosan szaporodik. A mostani művelési és hasznosítási módok mellett, nem csak a közös legelő, de a szántóföld és rét is kevés. Mivel tehát a földterület nem szaporítható, nem marad más hátra, mint annak hasznát belterjesebb megművelés által fokozni.

A föld culturájának előhaladása a művelhető területeken, a közös legelőterületeknek nem szaporítását, hanem csökkentését, vagy teljes megszüntetését fogja követelni. Ez okból ott, ahol ezt kívánják, a közös legelőknek teljes, vagy részbeni felosztását engedélyezni kellene.

A közös legelőknek kötelező fentartása és évtizedek munkáját igénylő, óriási költségekkel járó megjavítása, állami beavatkozás mellett is csak kétes eredményeket helyez kilátásba. Ellenben az áttérés a nagyobbmérvű takarmánytermelésre és intenzivebb, kis csoportokban történő legeltetésre, államsegélyek igénybevétele nélkül, de földmívelő népünk millióinak közreműködése mellett oly biztos eredményeket igér, amelyeket mások így p. o. Francziaország, Belgium, Holland, Dánia, Svájcz, Német- és Svédország földmívelő lakosai már is elértek.

A t. felolvasó úr többek között azt is felemlítette, hogy a közös birtok bizonyos ragaszkodást fejleszt az abban részes birtokosok között a falu, illetve annak földje iránt. Ez lehet, hogy így van, de az is bizonyos, hogy egyéni tulajdonához a birtokos százszorta inkább ragaszkodik. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy földjét csak a végszükségben adja el, míg legelő és erdőjogosultságain — legalább hazánk keleti megyéiben — többnyire könnyen, sokszor könnyelműen ad túl.

A Magyar Társadalomtudományi Szemlében tanulmányokat tettek közzé:

Alexy Lajos, közgazdasági iró.
Anet Claud, franczia iró.
Angyal Pál, jogakadémiai tanár.
Apáthy István, egyetemi tanár.
Balás Károly, jogakadémiai tanár.
Balogh Jenő, államtitkár.
Bartók György, tanár.
Buza László, jogakadémia tanár.
Chyzer Béla, Máv. felügyelő.
Czettler Jenő, ministeri fogalmazó.
Dékány István.
Doleschall Alfréd, egyet. tanár.
Elek Pál, udvari tanácsos.
Eöttevényi Nagy Olivér, jogakad. tanár.
Ifj. Erődi Béla, keresk. akad. tanár.
Erődi Tihamér.
Farkas Pál, iró.
Ferdinandy Geyza, egyet. rk. tanár.
Ferenczy József, műegyetemi tanár.
Fráter Aladár, hirlapiró.
Gaal Jenő, főrendiházi tag, műegyetemi tanár.
Gárdonyi Albert, főv. könyvtárnok.
Gáthy Bálint, kir. ügyész.
Géber Antal, ministeri fogalmazó.
Geöcze Sarolta, igazgatónő.
Giesswein Sándor, kanonok.
Gidófalvy István, kir. közjegyző.
Gineverné Győry Ilona, irónő.
Heller Erik, törv. jegyző.
Heller Farkas, műegyet. m.-tanár.
Hornyánszky Gyula, egyet. m.-tanár.
Imre Sándor, egyet. m.-tanár.
Jancsó Benedek, igazgató.
Jankulov Boriszláv, tanár.
Kármán Elemér, ügyész.
Kelemen Nándor.
Kenedi Géza, iró.
Kenéz Béla, egyetemi tanár.
Kérészy Zoltán, jogak. igazgató.
Kiss Géza, jogak. tanár.
Kohányi Gyula, s.-tanfelügyelő.
Kiss Ödön, tanár.
Kováts J. István, lelkész.
Lechner László, tanár.
Lendvay Miklós, vm. főjegyző.
Marczali Henrik, egyetemi tanár.
Mattyasovszky Miklós, min. titkár.
Nagy Dénes, tanár.
Nagy László, tanár.
Németh József, min. oszt. tanácsos.
Neubauer Ferencz, ügyvéd.
Okolicsányi-Kuthy Dezső, egyetemi m.-tanár.
Pach Henrik, orvos.
Palágyi Menyhért, egyet. m.-tanár.
Paizs Lajos, tanár.
Pap Géza, min. oszt.-tanácsos.
Prohászka Ottokár, püspök.
Réz Mihály, jogakadémiai tanár.
Riesz Sándor.
Schneller István, egyetemi tanár.
Sigmond Andor, jogakad. tanár.
Steinecker Ferencz, min. fogalmazó.
Steiner Gyula, vm. jegyző.
Szász Zsombor, orsz. képviselő.
Szeberényi Lajos, lelkész.
Székely György, egyetemi m. tanár.
Szemenyei Kornél, aligazgató.
Szitnyay Elek, tanár.
Tábori Kornél, hirlapiró.
Torkos László, tanár.
Tóth Dezső.
Vágó János.
Varró István, kamarai fog.
Válvi Bódog, tanár.
Zsoldos Benő, albiró.

Hibaigazitás:

A III. évfolyam 10. számában a 885. oldalon felülről a 12. sorban »széles« szó helyett »szélső«, a 886. oldalon alulról a 12. sorban »Novico« helyett »Novicow« és a következő sorban »föntemlitett« helyett »egyik« olvasandó.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

MAGYAR
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
—— EGYESÜLET FOLYÓIRATA ——

SZERKESZTI AZ IGAZGATÓSÁG:

APÁTHY ISTVÁN, GAAL JENŐ, JANCSÓ BENEDEK.

IV. ÉVFOLYAM **1911 FEBRUÁRIUS** 2. SZÁM.

BUDAPEST, 1911.

Megjelenik évente tizszer, julius és augusztus kivételével, minden hó 15-én.

TARTALOM.

Lap

Bálint Imre: Az ottomán birodalom agrárviszonyai ... ... 85—106
Ferenczi József: Társadalmi problemák— ... ... 107—123
Búza László: Finnország és Oroszország ... ... 124—145

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Tátsadalmi lélektan.
Az alsóbbrendű társadalmak értelmi functiói. *Bartók György* 146—154

Közművelődés, nevelésügy:
A nemzetközi Semmelweis-díj. *Gaal Jenő* ... ... 154—156

Közgazdaság:
A postatakarékpénztár mint socialis intézmény. *Gaal Jenő* 156—158

Politika:
A területi fenségjog. *S.* ... ... 159—161

Társadalmi politika:
A magyar munkásbiztositás 1909-ben. *Σ* ... ... 162—164

Társadalmi bölcsészet:
Társadalomtudomány és nemzeti érzés. *Pekár Károly* ... 164—168

Magyar Társadalomtudományi Egyesület:
Birtokpolitikai szakértekezlet.... ... ... 169—174

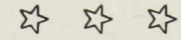

A Magyar Társadalomtudományi Szemle közöl önálló tanulmányokat a társadalomtannak és főbb segédtudományainak köréből; ismerteti a társadalomtant érdeklő közéleti és irodalmi jelenségeket; gyűjti, birálatosan rendezi és további fölhasználásra előkészíti a társadalomtan tudományos anyagát. Közli végül a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nyilvános ülésein és szakértekezletein tartott előadásokat, fölolvasásokat és vitatkozásokat, valamint az Egyesület hivatalos értesítését annak választmányi üléseiről, közgyüléséről és belső életéről. Főczélja a társadalomtant, szigorúan tudományos alapon, a magyar nemzeti továbbfejlődés szolgálatába állítani, egészséges társadalompolitikai közvéleményt teremteni s a magyar tudományos erőket erre a munkára egyesíteni.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület tagjai a Magyar Társadalomtudományi Szemlét évi 10 korona tagsági díjuk fejében kapják. Előfizetési díja egy évre 20 korona; egy-egy szám ára 2 korona.

A Magyar Társadalomtudományi Szemle részére szánt közlemények a Magyar Társadalomtudományi Egyesület igazgatóságának czímére (Budapest V., Mária-Valéria-utcza 12. sz. III. emelet), előfizetések és a folyóirat anyagi részére vonatkozó értesítések pedig a Magyar Társadalomtudományi Egyesület titkárságához (Budapest V., Mária-Valéria-utcza 12. sz. III. emelet) küldendők. Előfizetéseket minden könyvárús is elfogad.

Az ottomán birodalom agrárviszonyai.[1])

Irta és a Magyar Társadalomtudományi Egyesület 1910. évi január hó 14-én tartott ülésén felolvasta: BÁLINT IMRE.

Törökország mezőgazdasági és birtokpolitikai állapotát, multját és fejlődésének irányzatát alig lehet mindazokból a nézőpontokból tárgyalni, mint a nyugateurópai államok agrárviszonyait. Az ozmán birodalomban agrárstatisztika nincs, a kataszteri fölvételek is olyan durványosak, hogy azokból még akkor is alig lehetne következtetéseket vonni, ha hozzáértő kéz által országos adatokba összeállítva, hozzáférhetők volnának; de ez adatok bármily kezdetleges feldolgozása is hiányzik. Maga a népszámlálás is becslésen alapul, állatszámlálás egyáltalán nincs, s az állatállományra, a mezőgazdasági termelésre és egyéb a mezőgazdasági állapot tekintetében szóba jöhető adatra nézve csak egyes állampénzügyi adatokból következtethetünk. Ámde maga az állami költségvetés is csak új keletű intézmény Törökországban, mert a régi kormányzati rendszer mellett komoly költségvetésről szó sem lehetett. Csaknem egy évtizedre nyúló törökországi tartózkodásom alatt elvont tapasztalataimat statisztikai anyaggal alig támogathatom s megbizhatóknak csak a török államadósságok ellenőrzésére és kezelésére hivatott nemzetközi bizottság, valamint a vasuttársaságok adatait tartom, ezek pedig részben helyi szempontból, részben a statisztikai anyag tárgyának nem megfelelően vétettek fel. Remélhető, hogy a három éve fennálló új alkotmányos kormányzat mely a cultura minden terén már is nagyot lendített Törökország elmaradt állapotain, a statisztika hiányait is pótolni fogja, egyelőre azonban nagyobbára becslésekkel állunk szemben s

[1]) A felolvasás második részét, mely Bosznia és Herczegovina agrárviszonyait ismerteti, a Szemle következő számában közöljük.

e becslések annál kevésbbé megbizhatók, mert a keleti népeknek a számok iránt nincs kellő érzékük és közmondásos, hogy Törökországban a kétszer-kettő sem négy, hanem csak körülbelül négy. Ezenkivül a török agrárius népesség még ma is merőben naturálgazdaságot folytat; a pénz értékével alig van tisztában s a *pénz* nála: árú; a török nem azt mondja, hogy a földje vagy termése ennyit ér, hanem azt, hogy a pénz ennyi juhot vagy földet ér. Mindez eléggé megnehezíti a viszonyok tárgyias ismertetését, mindazonáltal megkisértem világos képét adni a mai gazdasági állapotnak, szokásjogi és codifikált joganyagnak s mindazoknak az agrárkérdéseknek, amelyek egy primitiv gazdasági fejlődőttségű ország gazdaságára alkalmazhatók.

A törökországi földbirtokrendszer mai állapota nem territoriális hagyományokon alapul, hanem tisztán a török faj beáramlásának s a népesség subjectiv sajátosságának körülményeiből alakult ki és maradt fenn kezdettől fogva máig csaknem változatlan egyformaságban.

A mai ázsiai Törökországban, tehát azon a területen, amelyet ethnografiai szempontból a török birodalom törzsének és gerinczének kell tartanunk, évezredekkel ezelőtt modern fogalmak szerint tökéletes agrárintézményeket, gazdasági árú- és hitelforgalmi viszonyokat találunk. Jóllehet a régi mesopotámiai agrárállapotokról és intézményekről máig is alig tudunk életteljes képet adni, mindazokból, amiket az ékirásos emlékekből s nevezetesen az e tekintetben bő adatokat tartalmazó Hammurabbi Codexből tudunk, a gazdasági kérdések jogi és forgalmi szempontból egyaránt a fejlődés magas fokára következtethetünk. A régi Babyloniában úgyszólván capitilistikus gazdasági élet szigorú kötelmi jog, később pénzgazdaság volt. A héberek már a bérletet és a mezőgazdasági munkát ismerik. A régi görögök a világpiaczi conjunkturákkal számolva piaczi termelést űznek s földmivelésük eszközei bár nem tökéletesebbek a mai török mezőgazdasági szerszámoknál, de nem is tökéletlenebbek, sőt a föld trágyázását már Homeros is ismeri, holott a mai török földmíves, ha hallott is róla, nem gyakorolja. Az ókori görög, majd a római uralom más közjogi és gazdaságszervezeti alapon, de világgazdasági politikát csinált magasfokú pénzgazdasági vonatkozásokkal s mondhat-

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

juk, hogy úgy Ázsiai-Törökországban, mint Macedóniában már az ókor sokkal tökéletesebb és magasabb fejlődési fokon álló agrárviszonyok közt élt, mint aminőnek Törökország agrárgazdaságát csaknem napjainkig is láttuk.

A mai török agrár állapot gyökere nem is a török hódítás idején itt talált viszonyokból táplálkozik. A törökök hódító útjaikban rendszerint épségben hagyták a meghódított tartományok közigazgatási, jogi és gazdasági berendezéseit, de azokat nem igen sajátitották el. Maga a középkori török földbirtokrendszer sem az akkori európai feudalismus átvétele, vagy utánzása, jóllehet azzal sok lényegbeli hasonlatosságot mutat, hanem a hódító török félhold saját berendezkedése, mely a hódító nép fajbeli tulajdonságaiban és a hódítás ideiglenes, katonai megszállásszerű jellegében gyökerezett. Mindazonáltal a középkori birtokrendszer főjellemvonásaiban a törököknél is egész 1839-ig feudalistikus, azzal a jelentékeny különbséggel, hogy mig a középkorban, sőt egész a tizennyolczadik század végéig az európai nagy nemzetek az akkori cultura minden eszközével azon voltak, hogy a saját nemzetiségű és vallású parasztságot lehetőleg elnyomatásban tartsák s tőlük minden politikai, socialis és emberi jogot megvonjanak, addig az izlám joga merő demokrata jog volt, mint aminőnek mai napig is megmaradt.

De a török feudalismus voltaképpen a hódító kalifa gazdasági politikáján alapult. Az izlám földbirtokelméletének sarkpontja az, hogy minden elfoglalt pogányföld a kalifáé, mint Allah földi helytartójáé. Innen van a földbirtok egyik nemének mai elnevezése is: Erazi mirije, vagyis az Emir birtoka. De a hódító törökség bizonyos adókötelezettség mellett a pogány lakosság kezein hagyta a ház- és földbirtokokat; ezek szabadbirtokok (mulk) maradtak; kegyes alapítványokat tett (vakuf) és a köztereket, utakat természetesen közbirtoknak hagyta, s nem tartotta a kalifa magántulajdonának.

Természetes, hogy az erazi mirije földek megmíveléséről sem a kalifa gondoskodott, hanem azokat katonáinak adományozta, vagy egyházi javakul kötötte le. A katonák és egyházi alapok hadi hűbérekül birták a birtokokat, amelyek után a hűbérúrnak vagy bérlőjének tized, eladási illeték, örökösödési illeték stb. járt. Vagyis valóságos hűbéri megkötöttség alá

kerültek ez idegen hódított birtokok. E katonai szolgálatra és katonaszolgáltatásra kötelező hűbérbirtokok [1]) voltaképpen csak *élethossziglan szóló* adományok voltak és pedig túlnyomó részt a janicsárok kezében. A janicsárok tudvalevőleg a meghódított keresztény népesség gyermekadójából recrutálódtak. A hódított tartományok ugyanis csak úgy, mint birtokaik után, emberlétszámuk után is adót fizettek, s a szultán megbizottai minden négy évben sorra látogatták a meghódított keresztény falvakat s a hattól egész kilencz éves fiúgyermekek egyötöd részét magukkal vitték. E gyermekeket mint a szultán rabszolgáit muzulmánoknak nevelték és túlnyomó részben katonai szolgálatra használták, a 165 janicsár századba osztva be őket. A janicsároknak nem volt szabad megházasodniok, s így birtokaik nem is öröklődtek. De e vallásos katonai rend kezdetleges alkotmánya csak körülbelül egy századdal élte túl Konstantinápoly elfoglalásának idejét, s az első változtatás, amely a rend fennállását aláásta, az volt, hogy a janicsároknak megengedték a házasságot, a második az, hogy a janicsárok gyermekeiket is besoroztathatták a janicsárcsapatokba, s a harmadik az, hogy más mozlim polgár is beléphetett a janicsárok közé.

Ezek a változások, amelyek különben az egész janicsárrendszer bukására vezettek, mert a janicsárok lassankint kivonták magukat a háboruból és kiváltságaikra támaszkodva a főváros turbulens és zsarnokoskodó elemeivé lettek, birtokpolitikai vonatkozásokkal birnak. Nevezetesen az életfogytiglanra adományozott hűbérbirtokokat elkezdték a gyermekekre átörökíteni.

Ez azonban nem mindig ment egész egyszerűen s íly esetekben a janicsárok a kegyes adományok ürügyéhez folyamodtak. Nevezetesen az életfogytiglan birható janicsár hűbérbirtokát névleg a mohamedán egyháznak adományozta (vakufbirtok), az egyház pedig ezzel szemben elismerte az adományozónak és örököseinek haszonélvezeti, illetve birlalási jogát. Ez az eljárás magyarázza meg a holtkézi birtokoknak még mai napig is óriási számát és kiterjedését, s különösen azt,

[1]) Ily adományozások már idővel Konstantinápoly elfoglalása előtt is történtek, s az első íly adomány állítólag még a Szeldzsuk dynastia (11—12. század) idejéből való.

hogy éppen a keresztény rajah tartományokban, például Macedónában oly nagy hányada a mívelés alatt álló földnek a holtkézi birtok.

Egyszersmind ugyancsak a janicsárok házasodási joga s az, hogy a megházasodott janicsárok lassankint Konstantinápolyban tartózkodó hűbérurakká vedlettek át, a hűbérbirtokok adományozására is tágítólag hatott, mert a szultánok kezdtek hűbérbirtokokat adni nem katonai érdemekért, hanem udvari kegyből is. E birtokok jelentősége a régi és örökölhetővé vált janicsár birtokokkal hasonló elbirálás alá tartozik és hasonló fejlődésen ment át.

E fejtegetésekből már is kitűnik, hogyan keletkezett hadijogon a török földbirtok öt osztálya, nevezetesen a *mirie,* vagyis állami (kalifa) birtok (azelőtt hűbérbirtok), a *mulk,* szabadbirtok, a *vakuf,* holtkézi vagyis egyházi birtok, a *metruke* közös birtok (utak, terek, közlegelők stb.) és végül az eddig fel nem említett *mewai* birtok, amely res nullius, megmíveletlen, vagy mívelhetetlen föld.

Az agrárjog szempontjából két téren kell az anyagot összeszednünk, hogy a török birtokjogi viszonyokról némi képet alkothassunk. Nevezetesen az ottomán birodalomban két párhuzamos törvényhozási anyag rendelkezik a birtokjogról s mindkettő érvényben van. Az egyik *a vallási törvény* (shériat), a másik a *magánjogi törvény.*

E két törvényanyag egymást bizonyos mértékben kiegészíti. A török birtokjogot évszázadokon át a sheriat szabályozta s csak a nagyhatalmak befolyása folytán keletkezett a magánjogi törvényhozás. A kettő összejátszása olyan értelmű, hogy mindazokra a kérdésekre nézve, amelyeket új törvény nem szabályoz, a sheriat az irányadó s hogy a magánjognak interpretatiora szoruló rendelkezéseiben a sheriatban letett elvek irányadók. Meg kell jegyeznem, hogy az ulémák ma is a sheriat alapján ítélkeznek.

A vallási törvény határozmányai a 1274. ramazán 7-én (1858. ápr. 21.) kelt agrártörvényben vannak codificalva.[1]) E törvény 1. §-a szerint Törökországban a föld öt kategóriára oszlik:

[1]) GEORGE JOUNG: Corps du Droit Ottoman VI. kötet 45. oldal.

1. *A »mulk«, vagyis oly ingatlan, amely a tulajdonos feltétlen magántulajdona.*

E jogczím történeti származása különféle Mulk földek voltak azok a szabad birtokok, amelyeket a hódító kalifa meghagyott a leigázott birtokos kezében évi tributum fejében. De a szultánok katonáiknak is adtak mulk földeket, s utóbb már adtak és mai napig is adnak nemcsak katonáknak, hanem kegyeltjeiknek, sőt idegenek is.

Már e helyen ki kell emelnem a mulk birtoknak azt a sajátosságát, hogy a mulk birtokosnak az eladásra kerülő szomszédos ingatlanokra egyenlő feltételek mellett mindig előjoga van, ami, ha a török agrárviszonyok capitalisticus alapon állanának, nagy latifundiumok képződésére vezethetne.

2. *A »miri« köztulajdon, az államtulajdona.*

Az ily földek a kormány concessiójával szerezhetők meg. Az ily concessionariusok a császári kézjegygyel (tugra) ellátott birtoklási jogczímet kapnak, amelynek *tapu* a neve. A tapu voltaképpen egy előzetes fizetés, amelyet a birtokos a birtokjogért a kincstárba fizet.

3. *A »merkufe« (vakuf), holtkézi birtok elidegeníthetetlen.*

A vakuf birtokok igen különböző osztályokra oszlanak:

a) vannak olyanok, amelyeket már elfoglalásuk idején szent helyek (mecset) vagy közhasznú és közművelődési intézetek (egyetem,könyvtár, iskola, kórház stb.) építésére és fenntartására szántak;

b) a szultánok vagy magánosok kegyes alapítványai jótékony, vagy közhasznú intézmények vagy objectumok fenntartására (kolostor, kút, hid, szegényügy, árvák, tanítók segélyezése, sírhelyek fenntartása, meccai zarándokok támogatása stb.);

c) egyesek által gyermekeik, vagy más taxative felsorolt rokonaik öröklési jogának fenntartásával adományozott birtokok. (Idegenre nem köthető ki a hagyományozás.) Az ily vakuf birtoknál a jogvélelem az, hogy az minden időkre Allahé, mások szerint a néhai adományozóé marad, s a mindenkori birlaló csak a haszonélvezet jogával élhet. Igen természetes, hogy a vakuf birtok nem adható el, nem adományozható, s így meg sem terhelhető.

A vakuf földek közigazgatási vonatkozásaikban az Erkaf

(Vakuf többesszáma) ministerium ügykörébe tartoznak, amely vezetteti a magánszemélyek vakuf-szerű birtokait.

4. *A »metruké«, meghagyott* (közhasználatra hagyott) *föld.* Ez két osztályra oszlik. Az elsőbe tartoznak a közútak stb., amelyek közhasználatra szolgálnak, a másodikba azok a területek (pl. közlegelők) amelyek egyes községek, vagy járások kerületének közhasználatára vannak.

5. *A »mérat« holt föld.* Ezek határozatlan és megmíveletlen területek, amelyeknek nincs tulajdonosuk, de közhasználatra sincsenek szánva. Mérat terület csak olyan fekvőség lehet, amely bármely községtől legalább annyira fekszik, hogy a rajta elhangzó emberi hang a lakott terület külső határáig nem hatol el, ami körülbelül másfél mértföldet, vagy egy felórai gyalogútat tehet ki. (6. §.)

Megjegyzendő, hogy a holt föld megmívelés útján bárki által elfoglalható. Nevezetesen, ha a holt földre valakinek szüksége van, a hatóság engedelmével és a megmívelés feltételével elveheti. Ha átvette a földet és három egymásután következő évben meg nem mívelte, elveszíti a birtokjogát, ellenben, ha a hatóság megkérdezése és hozzájárulása nélkül megmíveli a merat földet, a megmívelés ténye által tulajdonjogot szerzett rá, csakhogy kénytelen érte utólag a taput megfizetni, s ezért megkapja az irott concessiót. (103. §.)

E helyen fel kell említenem azt is, hogy nemcsak a holt földek, hanem a miri és vakuf földek is eltulajdoníthatók megmívelés útján, ha tiz évig ellenvetés nélkül birtokolta és mívelte valaki (elbirtoklás), sőt ha egy miri (állami) földet jog nélkül vagy erőszakkal birtokba vesz és megmível valaki, s utóbb itélet és hatósági közbenjárás folytán kénytelen a birtokot visszaadni, akkor sem fizet a használat idejéért bért, sem kártérítést a földnek az aratás után való értékcsökkenéséért, feltéve, hogy a jogbitorló az államnak járó adókat rendesen megfizette. (21. §.)

Az a körülmény, hogy mindenütt, ahol ulémák ítélkeznek, rendesen a sheriát törvény az irányadó, a birtokjogi viszonyokba sok bizonytalanságot hoz, mert a sheriat különböző interpretatiói a legszélesebb vitáknak adnak anyagot. Gyakorlati gazdasági szempontból azonban legnagyobb hátránya a sheriat gyakorlatnak, hogy az élő szónak nagyobb

hitelt ad, mint az irásnak, amely az uléma szemében csak egyéb bizonyíték hijján bir érvénnyel. Igaz, hogy a török földmíves nép túlnyomórészt analfabéta, a nevét még az intelligensebb elem is vésett pecsétnyomóval jegyzi s így az aláirás igen könnyen történhetik hivatatlan kéz által, de viszont kétségtelen, hogy a leghitelesebb irott okirattal rendelkező tisztességes birtokost ki lehet szorítani a földjéről, ha valaki két-három hamis tanuval bizonyitja, hogy a föld az apjáé vagy a nagyapjáé volt.

A világi törvényhozás a *tapu* (tulajdonjog) törvényben van codifikálva, amely 1275 dzsemazi 8-áról (1858 decz. 14) való és összefügg a kataszter ügyével.

Első sorban azzal kell tisztában lennünk, hogy a *Defter-Hané*, vagyis kataszteri hivatal nem teljesen fedi a mi telekkönyvünket. A Defter-Hané, amely külön ministerium, nem valóságos telekkönyvi hivatal, ahol minden birtok hivatalosan be van jegyezve és helyrajzilag hitelesen meg van állapítva, hanem csak az ingatlanokkal járó eladási, birtokváltozási, jelzálogi stb. ügyek állami kezelősége. Ismételten felmerült egy valóságos országos telekkönyvi felvétel eszméje, de 1860-ban csak annyira mentek, hogy Konstantinápolyban és Brusszában készítettek némi kataszteri összeállításokat, 1895-ben, majd 1900-ban újra próbálkoztak, de akkor is papiron maradt a rendelet, úgy hogy ma mintegy ezer telekkönyvi lap van Konstantinápolyban a pecsétek őrének kezelésében, aki egyedül jogosult bármi birtokváltozást bejegyezni s ő is csak császári firmán alapján. A vidéken a telekkönyv még így sincs rendezve, jóllehet erre nézve is számos rendelet jelent meg. A mai helyzet az, hogy egész Törökországban csak a konstantinápolyi Defter-Hané van jogositva birtokváltozásokra és birtokállapotra vonatkozó okiratokat kiszolgáltatni, ami a vidéken a helyi hatóságok útján történik.

A világi törvényhozás főleg a miri és merkufé földekről rendelkezik s megszabja az administratió, az adás-vétel és csere módjait olyan formában, hogy nemcsak e földek adásvétele nem történhetik meg az állami administratió közbejötte nélkül, de még épületek emelése, lerombolása vagy javítása, sőt fák ültetése is az állami beleegyezéstől függ. A törvény kiköti az ily birtokok állandó megmívelését s három évi

elhanyagolás vagy a megmívelés szándékos elmulasztása a birtoklási jog elvesztésével jár. Ha a birtokos örökös nélkül halna el, a föld üresedésbe (malhul) jön és az államra száll vissza.

Mindezektől külön kell foglalkoznunk a nem muzulmán rajáh és az idegenek tulajdonjogával.

Törökországban tudvalevőleg nincs territoriális jog, hanem a capitulatiók értelmében minden idegen honpolgár a maga hazai törvényeinek joganyaga és gyakorlata szerint saját souverainjeinek joghatósága alá tartozik, amely jogszolgáltatást az egyes hatalmak saját külügyi képviseletük útján gyakorolják. Az idegen alattvalóknak ez az exterritoriális joga az ingatlanokra nem vonatkozik, sőt egész a legújabb időkig jóllehet a capitulátiók az idegen alattvalók szabad iparüzési jogát, a szabad költözködési jogát és egyéb emberi és gazdasági jogait biztosították, ingatlanok vásárlására és birására való joguk az ilyen állampolgároknak nem volt.

Az 1856. évi párisi congressuson tárgyalták az idegen alattvalók ingatlanszerzési jogát, melyért azonban a török kormány a capitulatiók felfüggesztését kérte cserébe. Ez ugyan nem ment keresztül, de azért a párisi congressus nyomása alatt létrejött Hatt-i-Humajun rendelet 18. §-a mégis megmegadja ezt a jogot és pedig a következő módon: »Az ingatlan birtok vásárlására, eladására és birására való jogok minden ottomán alattvalóra egyenlők, s egyszersmind az idegen alattvalóknak is meg van engedve ingatlanokat birni azzal a feltétellel, hogy e tekintetben az ottomán törvényeknek és a helyi hatóságok szabályzatainak alávetik magukat s ugyanoly illetékeket fizetnek, mint az indigén lakosság.«

A Hatt-i-Humajun e rendelkezése csak elvi jelentőségű, a gyakorlati feltételeket még csak az 1867. jun. 16-iki (1284. szept. 13.) Irádé határozta meg, e rendelet végrehajtását pedig 1868-ban kezdték meg.

Ez új állapotot azonban egész napjainkig nem nagyon használták ki az idegenek, mert birtokjogi dolgokban a fentiek szerint nem támaszkodhattak a consuli biráskodásra és sem az ottomán közigazgatásnak, jognak és igazság szolgáltatásnak útvesztőiben nem érezték magukat biztonságban, sem pedig a birtokadók kiszabását méltányosnak nem tartották.

Szükséges volna hosszasabban kitérni az ottomán öröklési rendre is, de ez oly bonyolult és annyi törvényértelmezésnek ad helyet, hogy az egész kérdéssel érdemlegesen foglalkozni ez értekezés keretében alig lehet és alig is érdemes. Mindenesetre előre kell bocsátanunk, hogy a fentiek szerint az idegen alattvalók öröklési joga is az ottomán jog szerint van, de egy különös distinctióval terhelve. Nevezetesen az imént idézett 1867. jan. 16-iki törvény 4. §-a megengedi ugyan az idegeneknek a szabad birtokokról való adományozó, vagy végrendeleti rendelkezést, a nem szabad birtokoknál pedig az ottomán törvény rendelkezései alá helyezi őket, ellenben muzulmánoktól nem örökölhet ingatlant az idegen, mert a shériat-törvény és annak alapján egy 1876-ból való államtanácsi határozat tiltja.

Az ottomán törvény szerint az a jogi vélelem áll fenn, hogy a birtok mindaddig az elhunyt tulajdona, míg a hagyatékból kifizették először az elhunyt temetkezési költségét, másodszor a hitelezők követelését, harmadszor a legatiókat és végül az örökösöket, akik maguk is három osztályba soroztatnak.

Egyebekben az ottomán törvény az örökösödés dolgában külön elbánásban részesiti a szabad birtokokat (mulk) az állami birtokot (mirie) és a holtkézi birtokokat (vakuf.)

1. Mulk. Örökölhet a túlélő, (Az ottomán törvény nem ismer helyettesitést. Ha valaki előbb halt el, mint az örökhagyó, nem örökölhet.) De muzulmán után csak muzulmán, raja után csak raja, idegen után csak idegen örökölhet, az is csak, ha nem méltatlan rá. (Pl. gyilkos stb. nem örökölhet.) Az ottomán örökösödési jog alapja a végrendelet nélküli örökösödés. A végrendelkező vagyonának csak egy harmadáról rendelkezhetik szabadon; ennél többről csak abban az esetben rendelkezhetik, ha törvényes örökösök nélkül hal el, vagy ha az örökösök az örökhagyó halála után beleegyeznek. De az egyharmad nem hagyható a törvényes örökösök egyikére sem.

Egyebekben az örökösödés rendjéről maga a Koran intézkedik. Az erre vonatkozó rendelkezések a IV. szakasz 12—15. verseiben vannak. Ezek szerint az osztály $^1/_2$, $^1/_4$, $^1/_8$, $^2/_3$, $^1/_3$ és $^1/_6$ arány szerint történik.

Nevezetesen a temetkezési költségek, az adósságok és a

legatiók kifizetése után, de egyetemes örökös kielégítése előtt kifizetik az örökösöket a Koránban jelzett arány szerint a következő sorrendben: 1. férj vagy feleség, 2. az apa, 3. az anya, 4. apai nagyapa, 5. apai nagyanya, 6. anyai nagyanya, 7. a leány, 8. a fiu leánya, 9. a férfi testvér, 10—13. nővéreket. Ha az arányszámok összege meghaladja a rendelkezésre lévő egységet arányos reductiónak van helye.

Azután kapja a részét az egyetemes örökös és pedig ilyen sorrendben: a fiu, unoka, dédunoka (mind fiu fiutól); az apa, apai nagyapa és apai dédapa; egyenes le- vagy felmenő férfiág híjján egyenes oldal férfi ág; egyenes oldal férfiág híjján nem egyenes oldal férfiág. Ezek után jön a lemenő női ág, az egyenes oldal női ág, a nem egyenes oldal női ág.

Végül ha az itt felsoroltakból semmiféle örökös nem akadna, akkor következnek a női ág egyéb vérrokonai.

Mind e rokonság örökösödési rendje és aránya, azzal az ezerféle eshetőséggel complicálva, amely a többnejűségből keletkezik, a legcsodálatosabb összevisszaságot eredményezi ugy, hogy örökjogi kerdésekben a legritkább ügyvéd vagy biró ismeri ki magát s ehhez képest egyik is, másik is úgy csavarja a törvényt, ahogy akarja. Egy elvet azonban mégis kétségtelenül fel kell jegyeznünk, nevezetesen azt, hogy egy férfi mindig két nőt számít. Ez az elv a török jurisdictioban következetesen keresztül van víve s nemcsak az örökösödésnél érvényesül, hanem például két nő tanúságtétele is csak egy férfivel ér fel s ehhez képest esküt is két nőnek egyszerre kell tennie, hogy egy férfi esküjével egyenlő értékű legyen.

2. Mirié. Az állami birtokok birlalási joga a következő sorrendben és egyenlő osztály szerint öröklődik:

Az elhalt fiai és leányai; ha nincsenek, az unokák; az apa és anya, ha nincsen, a férfi testvérek; ha nincs, a nőtestvérek; ha az sincs, a férfi féltestvérek; ha az sincs, a nő féltestvérek és végül ha ilyen sincs, a túlélő házasfél. Ha e fokok közül valamelyik meg van, a következő fokokat kizárja.

3. *Vakuf.* A holtkézi birtokok birlalási jogát első sorban a gyermekek (fiu és leány) egyenlő részben, ha ilyen nincs, az unokák, majd az apa és anya, testvérek és végül a túlélő házastárs.

Amint ebből a vázlatos ismertetésből is kitetszik, a török törvény nem ismer olyan rendelkezést, mely a birtok feldarabolásának bármily mérvű vagy irányú megkötését idézné elő, sőt közvetlen oka a birtok örökösödés útján való eltörpülésének, melynek a törvény semmiféle gátat nem állít.

És ezzel a ponttal kapcsolatban mindjárt azt is megállapíthatjuk, hogy a földbirtok érdekében semmi olyan törvényes vagy társadalmi intézmény nem áll fenn, amely a birtokfeldarabolást bármily módon korlátozná.

A birtok tagozódás szempontjából van ugyan egynéhány törvényes intézkedés és jogszokás, amelyek jelentősége el nem vitatható, de a jogok inkább a birtokdarabok növelésére vezetnek, illetve jobban mondva vezethetnének, de a birtokok egy kézben tartására, vagy a törpe vagy parasztbirtok védelmére törvényes intézkedés nincs.

A jogi elvek között elsőknek azokat a retractiós jogokat kell felemlítenünk, amelyek a szomszédos telek birtokosának elővételi jogot adnak a telek szabadkézből vagy árverésen való eladása esetén. Ez a jog kétségkivül minden nyugati államban latifundiumok képződésére vezetne, Törökországban azonban egyrészt az egymást váltogató telkek különböző birtokjogi, természete (mulk, miri, vakuf), másrészt és főleg a capitalistikus gazdálkodás, úgyszólván, teljes hiánya, s harmadszor a munkásviszonyok primitiv volta, nevezetesen a szokásos felesrendszer állja útját a nagybirtokok tömörülésének.

Hasonló jelentősége van annak a törvényes és szokásos jogelvnek is, hogy a három évig megmíveletlenül hagyott föld birtokjoga elvész a birtokosra nézve s a föld elhagyott vélelmeztetik s az ezt kiegészítő rendelkezésnek, amely az elhagyott földeknek a megmívelés tényével való jogerős elfoglalását megengedi.

Mind e rendelkezéseknek országos gazdasági jelentősége alig van egyrészt a föld értékének csekélysége, másrészt a capitalistikus gazdasági rendszer hiánya, s végül innét csak a munkáskéz hiánya következtében.

Ami már most a földbirtok darabolását, üzemét, az alkalmazott gazdasági rendszereket és a birtok hozamát illeti, a kérdések statisztika teljes hiánya miatt alig tárgyalhatók más, mint becslési alapon és személyes megfigyelések nyomán.

Már a felszínes szemlélőnek szemébe ötlik, hogy az ozmán birodalom termőföldjének nagy része nincs mívelés alatt; de, hogy mennyi a bevetett, illetve mívelés alatt álló terület, az semmiféle statisztikában nem található meg. Ez adatok megállapítása a törökországi mezőgazdasági viszonyok mellett igen nehéz is volna, mert roppant kiterjedésű elhagyott földek is vannak, amelyeket nomád törzsek időről-időre megszállnak, kedvező időben bevetnek s a termés learatása után tovább vonulnak.

Ami a termőföld birtokviszonyainak jellegét illeti, erre nézve is csak hozzávetőleg állapítható meg, hogy annak csak mintegy negyedrésze szabad birtok (mulk), háromnegyed része pedig állami és holtkézi, kötött birtok.

E birtokok tagoltságának főjellege az, hogy a szabad birtokok rendesen kis vagy törpebirtokok, az állami és holtkézi birtokok ellenben óriási complexumok, ami a dolog természetében rejlik, mert a birtokelhagyások és az örökösödés révén való visszaszállás nagyobbára az állami birtokok területét növeli, másrészt a holtkézi birtokok integritása jobban meg lévén védve, mint a szabad birtoké, területe nem fogyhat, ellenben a kegyes adományok, amelyek a birtokjog és örökösödés biztosítása szempontjából olykor az adományozó önérdekéből származó formai üzlet, egyre növelik a holtkézi birtokok terjedelmét.

Ezek az állami és holtkézi birtokcomplexumok nagy bérlők kezében vannak. A földbérlő, aki egy egész kis birodalmat bérel apró parczellákba osztja a bérleti földet, az így keletkezett kis bérleteket szerszámmal és haszonállatállománynyal látja el és felesrendszer szerint kis parasztcsaládoknak adja bérbe. Miután bérmunkások nem igen dolgoznak Törökországban, a parczellák nagysága a család kiterjedtségétől s nevezetesen attól függ, hogy a család mily nagyságú földet képes megmívelni s biztosíthatja-e belőle megélhetését. A birtoknak saját üzemben tartása épp a munkáskéz csaknem teljes hiánya miatt a legritkább esetek közé tartozik.

Általában azt a tapasztalati tényt állapíthatjuk meg, hogy az 50 hektáron alul levő birtokokat a család műveli meg. Az 50—200 hektár területű földeket is a család tartja üzemben, de már idegen segítséggel, ami alatt azonban nem szer-

ződött béreseket kell érteni, hanem kisebb birtokú parasztcsaládok részmunkáját, vagy nomád családok esetről-esetre való munkavállalását. A 200 hektáron felüli birtokok mindig bérlő kezében vannak és csaknem kivétel nélkül parcellaztatnak.

Ha már most tekintetbe vesszük a török földmíves igénytelenségét, mely a mínálunk szinte elképzelhetetlenül szegényes megélhetési feltételekkel elégszik meg, másrészt azt, hogy a török faji lustaságánál fogva nem igen dolgozik többet, mint amennyit éppen megélhetéséért dolgoznia kell, továbbá a szomorú közigazgatási és adózási viszonyokat, amelyeknél még súlyosabb az, hogy a közigazgatási közegek és adóbérlők visszaélései szinte szokásjogi jelleget vettek fel, s így a szorgalmas és törekvő gazda inkább ki van téve a zsarolásnak és igazságtalan elbánásnak, mint a szegény, természetesnek fogjuk látni, hogy e parcellák valósággal törpebirtokok, melyek a család megélhetésére éppen csak elegendők, s amelyek a Törökországban még mindig használatos bibliai emlékű primitiv eszközökkel éppen hogy megmunkálhatók. Például Sziriában a török parasztság háromnegyed része törpebirtokos; ennek a birtoka inkább földsáv, olykor csak 2 méter, de ritkán több, mint 6 méter széles és 100—1.000 méter hosszú.

Hogy ily körülmények között belterjes gazdálkodásról szó sem lehet, az csak természetes. De a birtokviszonyokon kivül még más okok is vannak, amelyek az okszerü gazdálkodásnak útját állják.

Maga az éghajlatt Törökország legtöbb vidékén kedvezőtlen a mezőgazdaság belterjes művelésére. A hajdanában erdős vidékek faállományát évszázadok alatt csaknem teljesen kiirtották, s a török pásztor ma is levágja a fiatal fát, hogy legelő állatjai lerághassák a rügyeket. A faállománynak egész országterületeken való teljes hiánya a lecsapódást kedvezőtlenné teszi, s némely vidéken a nagy szárazság mellett alig lehet belterjes gazdálkodásról szó. Alagcsövezésre és egyéb hasonló beruházásokra a bizonytalan birtok- és örökösödési viszonyok, a munkáskéz hiánya és a közlekedési viszonyok kezdetleges állapota miatt alig lehet gondolni. Igaz, hogy a régi Mezopotániában a hajdani virágzó mezőgazdaság vissza-

állítása czéljából már évtizedek óta terveznek nagyméretű csatornázást, de valósággal nagy jelentőséget még akkor is alig tulajdoníthatunk e tervnek, ha csakugyan meg is valósítják. A zemjai vilajet vizzel való ellátását három évvel ezelőtt vette kezébe a kormány. Ez az anatoliai vasuttársaság által előlegezett 800.000 Lt. költséggel megépítteti az öntöző munkálatokat, amelyeket öt év alatt el kell készíteni. E művelet által 132.500 hektár földet remélnek művelésre alkalmassá tehetni. Az egész vidék canalisalása által azonban 6 millió hektár termőföldet remélhetnek. Kérdéses mindenesetre, hogy a most folyamatba levő, csaknem húsz millió koronás vállalkozás alkalmas lesz-e arra, hogy az egyhamar meg nem javítható törvényhozási, közigazgatási és közlekedési viszonyok mellett belterjes gazdálkodás létesüljön Kisázsia szivében, ahol a német telepítések nem igen fognak sikerülni.

Igazán belterjes gazdálkodás ugyanis csak úgy várható, ha a termelésnek megnyitandó földeket modern gazdasági eszközökhöz szokott és tőkeerős földmívesek veszik kezükbe. Sziriában ilyen telepítések már történtek, s a kormány külön engedélyével Jaffa és Caifa közelében létesült négy német és kilencz zsidó mezőgazdasági gyarmat jól perosperál. De Kis-Ázsia belsejében igen kérdéses, hogy a telepítés sikerrel fog-e járni, mert még ha feltételezzük is, hogy a német diplomatiának sikerülni fog a telepesek kivételes birtok- és közigazgatási viszonyait szabályozni, kérdéses, hogy a culturátlan és rossz közlekedési viszonyok között lévő területen, melyet a legközelebbi exportkikötőtől 750 kilométert meghaladó vasut és kérdéses mennyiségű rossz közut választ el, érdemessé tehető-e a nagyigényű német parasztságnak, hogy az igénytelen török benszülöttekkel a versenyt felvegye. Ami pedig a boszniai és ruméliai török bevándorlókat, muhadzsirokat illeti, ezek tőke nélküli szegény parasztok, akik ugyan a török maradiság mellett a technikai vívmányok terjesztésének úttörői, mégis gazdaságpolitikai szempontból nagyon is primitiv elemek ahhoz, hogy a mezopotániai termőföldeket régi jelentőségüket megközelítő szinvonalra emeljék.

Az okszerű gazdálkodás egyik főakadálya, mint már említettük, a közlekedési utak és eszközök hiánya. A mai állapot szerint Livastól Diarbekirig ezer meg ezer hektár

termőföld áll megműveletlenül. Duckerts belga conzul jelentésében néhány a helyszinén szerzett adatot ad, mely a helyzetet eléggé megvilágítja. E szerint Diarbekirben 5 fillér egy kilogramm jó házikenyér. Mennyi esik ebből a buzára? És mennyi buzát lehet még ezen a minimális áron is helyi fogyasztásra használni? És mégis alig lehet kivitelről szó. Hogy a termés Alexandrettánál vagy Samsunnál a tengerhez jusson, három hetet vesz igénybe lóháton vagy négy hetet teveháton. Ez utóbbi olcsóbb, mégis legalább 1·5 frankba kerül naponta és csak 200—250 kg.-ot vesz fel. Ilyenformán egy tonna gabonának a tengerhez szállítása legalább 180 frank, ami több, mint az árú egész értéke. Livasból Samsunba úgy szállítják a gabonát, hogy a fele a tevehajcsáré. De Mereréből, Diarbekirből vagy Mosszulból már egyáltalán semmit sem lehet kivitelre elszállítani. Ezek a Duckerts adatai, amelyek világot vetnek nemcsak e vidék jelenére, de jövőjére is.

Mindezek mellett már alig jön tekintetbe az észszerű gazdálkodásnak az az akadálya, amely a török lakosság maradiságában rejlik. Kindisztánban ma még egy rúd végére erősített vasszöggel szántanak, sőt néhol egyszerű faekével vasveret nélkül. A faeke a legjobb esetben és csak alkalmas talajban 8—10 cm.-es barázdát húz. Az 5—10 cm.-es göröngyök meg sem fordulnak, s a paraszt legtöbbnyire kénytelen az igás állatoknak olyannyira megerőltető faekeszántást megismételni. Megjegyzendő, hogy némely magot, például árpát, zabot, tavaszi buzát, kölest a felszántatlan földre vetik, s egy gerendát húznak végig a földön, hogy a magot valamiképp betakarják. Boronát, hengert alig ismernek. Az aratás sarlóval gyarlón, a cséplés az ősrégi cséplőtábla (deven) segítségével történik; ez egy elül felhajtott végű szánka, amelynek aljába éles kődarabkák vannak beékelve. Ez a primitiv cséplőalkalmatosság, amelyet a 30—40 cm. magasságba felhordott szalmás gabonán lovakkal, öszvérekkel vagy bivalyokkal végigvontatnak, a szalmát is felvagdalja, s így a gabona mielőtt eladásra kerül, ismételt manipulatiokon kell, hogy keresztül menjen. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a cséplés, munkabér és igásállat együtt, hektoliterenként mintegy 1 korona 20 fillérbe kerül, tehát alig olcsóbb, mintha cséplőgéppel tisztára csépelnék a termést.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Ami a földmívelés rendszerét illeti, a paraszt csak az ugargazdaságot ismeri. A föld minden második, harmadik évben ugar marad és ilyenkor legelőül szolgál. Az ugar után ősszel feltördelik és bevetik, néhány hétig úgy hagyják, azután újra felszántják a földet. Vetésforgást nem ismernek s búza után búza, árpa után árpa vetés jön. Az ugar föld szűz ereje nem kívánja a trágyát, de ha kívánná, sem trágyáznak, mert munkával jár.

Meg kell jegyeznünk, hogy az itt elmondottak csak a parasztbirtokokról szólnak, mert vannak állami mintagazdaságok is, melyekben már mezőgazdasági gépekkel és eléggé belterjes gazdaságot folytatnak.

Amennyire a munkáskéz hiánya mellett lehetséges, az európai birtokosok is teljesen modern elvek szerint gazdálkodnak, csakhogy ily birtokos még ma csupán Konstantinápoly és Smyrna környékén van egynéhany s a bizonytalan jogviszonyok mellett egyelőre nem is valószínű, hogy európaiak nagyobb tért hódítsanak a mezőgazdasági termelés terén.

A föld ára egyelőre igen csekély s csak a nagy városok körzetében, ahol más kertigazdálkodás is folyik, drágább még a közönséges gabonaföld is. Kisázsia belsejében még bőven akad a megművelés révén elfoglalható föld, ami természetesen az európai földmívest nem igen kecsegtetheti, mert az ilyen földnél a birtokjog nagyon vitatható. Konstantinápoly és Smyrna környékén a föld ára 100—400 korona magyar holdanként, európai Törökországban a közlekedési vonalakon szintén elég emelkedett árak vannak, ellenben Kisázsiában még a vasuti vonal mentén is lehet 40—50 koronáért egy hold földet kapni, sőt a kisázsiai fensíkon 15—4 koronáért is.

Ami a munkásviszonyokat illeti, ezekről nem kell sok szót vesztegetnünk. Az ozmán birodalom különben is ritka népessége bérmunkára nehezen adja magát. Különösen a mozlim, — és a földmívelő nép túlnyomó része az, — büszke hozzá, hogy másnak bérért dolgozzék és sokkal igénytelenebb, minthogy többet akarjon keresni, mint amennyi egyszerű megélhetéséhez szükséges. A mezőgazdasági munkában, ha a család maga nem képes elvégezni, rendesen más kisebb birtokú család segít részért. De vannak nomád törzsek is, amelyek sátor alatt bejárják az országot és ugyancsak részért sze-

gődnek el. Ritkább esetben látni rendes fizetésért szerződő és dolgozó bérmunkást, s ezeknek napszáma is igen csekély, az igás ökör használatával együtt mintegy 2—4 korona, a szegényebb vidékeken csak a munkáskéz alig 40—50 fillér felnőtt emberre számítva.

A földbirtok megadóztatása Törökországban az absolut adótételeket véve alapul, nem volna igen magas, de eddig sajnos a pénzügyi közigazgatás nem volt megbízható s az adótörvények végrehajtására hivatott közegek mélyreható corruptiója a termelő osztályok teljes kizsarolásából táplálkozott, úgy hogy az adóbérlők és beszedők működésének egész tendentiája éppen nem ösztönözte a gazdákat az intensivebb termelési módok felkarolására, sőt egyes jövedelmező termelési ágak főleg az adóztatás terhe alatt fejlődtek vissza és szüntek meg. A három éve fennálló új, alkotmányos kornak, amely már eddig is a közigazgatás legtöbb terén áldásos hatásúnak mutatkozott, remélhetőleg meg fogja szüntetni az eddigi visszaéléseket.

A fő agráradó a tized, amely természetben rovatik le. A tized jó oldala kezdetleges naturálgazdaság mellett szembe ötlő, mert egyrészt megszabadítja a termelőt a termés pénzzétételének gondjától, másrészt, s ez a fontosabb, ideálisan simul hozzá a valóságos termés hozamához. A tized hátránya általánosságban az, hogy rossz termés esetén nem marad, vagy alig marad vetőmagnak való a paraszt kezében, mert a tized az egész termés után számítódik, a fogyasztási szükséglet pedig a termés mennyiségétől függetlenül állandó. De a főbaj Törökországban a tized beszedésének módja. Nevezetesen az adószedést a hatóságok rendesen bérlőknek adják árendába. Ezek kereskedők, akik a paraszttól annyit szednek el tized fejében, amennyi csak telik. A bérlő nyilvános árlejtésen kapja a bérletet, s rendesen élvezeti részekre osztva kisebb vállalkozóknak adja tovább. A törvény szerint a termést addig nem szabad betakarítani, amig a tizedet a bérlő ki nem válogatja. Ebből azután nyilvánvalóvá válik a zsarolás legprimitivebb eszköze. A beszedés ugyanis olykor hetekig eltart, s a termelő kénytelen gabonáját esőnek, állatpusztításnak és lopásnak kitenni, mig a bérlő hajlandóságot mutat az átvételre. Természetes, hogy a bérlő, aki maga kereskedő,

azzal nyomja az árakat és zsarolja a termelőt, hogy minél tovább kint hagyja a termést, lehetőleg addig, míg a paraszttal az esetleges termésfelesleg árára nézve is a maga szabta árban megtud állapodni. A beszedés úgy történik, hogy minden tiz kazalból a fiscus képviselője vagy a bérlő egyet kiválaszt. Szőlő, borsó, dohány stb.-ből minden tizedik ocka az adó. Meg kell jegyeznünk, hogy Kisázsia belsejében a törzsfőnökök szintén követelnek néha a tizednél is nagyobb adót, s ha a gazda nem fizet, megrabolják vagy felgyújtják a termését. Azért nem is igen igyekszik a gazda többet termelni, mint amennyi a megélhetéséhez szükséges.

Az agráradók törvényes megállapítás szerint a földadó (emlák) és a tized (ashár vagy üshür).

A földadó 4‰ a föld becsértéke után. Ez összeghez hozzáütnek 5% pótadót közoktatási és 6% pótadót fegyverkezési célokra. A beszedésért rendesen külön $2^1/_2$%-ot számítanak.

A tized, amely pénzben is fizethető, de rendesen természetben fizettetik, 10%-a a tényleges termés mennyiségének; ehhez hozzáütik a következő pótadókat: 1% a mezőgazdasági bank céljaira, $^1/_2$% közoktatási célokra, 0·63% katonai célokra (1900 óta) és $^1/_2$% pótadó (1897 óta), vagyis összesen 12·63%.

A vakuf földek, valamint a pledjaz szenthelyek környéke és a civillista földjei adómentesek.

Az agráradókon kivül még állattenyésztési adó (agnám) is van, és pedig juhadó ca 60 fillér fejenkint, ló, ökör, tehén ca 2 kor., szamár 60 fillér fejenkint.

A föld jelzálogos megterheléséről Törökországban egyelőre alig lehet szó. Vannak eladósodott gazdák, de eladósodott föld alig van. A török egyházi törvény jelzáloghitelt nem ismer s azért az a gazda, aki földjét meg akarta terhelni, rendesen ahhoz az expedienshez folyamodott, hogy a föld tulajdonjogáról lemondott a hitelező javára s tőle irást vett, hogy jogaiba visszaléphet, amikor adósságát megfizette. Ámde a korán tiltja a kamatszedést s igy e tilalmat is ki kellett játszani olyan formán, hogy a kamatot előre levonták a tőkéből. Az igy levont kamat a kölcsöntőkének 15—50%-a volt.

Az újabb világi törvényhozás (1870.) megengedi a jel-

záloghitelt, de csak első helyre. Nevezetesen a hivatalos feljegyzést megelőzőleg megkívánja, hogy a hatóság képviselője és a község öregjei igazolják, hogy a megterhelendő föld sem jelzálogilag megterhelve, sem zárlat alatt nincs. Ennek alapján a szandzsák jogügyi tanácsa engedélyt ad, s a bíróság kiállítja a jelzálogi bekebelezésről szóló bizonyítványt. A jogügyi tanács könyvet tartozik vezetni a jelzálogos bejegyzésekről.

Ez a törvény igen egyszerű szövegben és rendelkezésben, de azért a végrehajtás bonyolultsága és a felek tudatlansága folytán ma is inkább a régi módszer, amely a sheriat kijátszásával jár, van alkalmazásban, s az adós tulajdonjogát önként átruházza ideiglenesen a hitelezőre.

Ezért azután a legutóbbi időkig egy pénzintézet sem foglalkozott jelzálogkölcsönök nyujtásával, s csak napjainkban keletkezett Konstantinápolyban egy jelzálogbank, amelynek üzleti forgalmáról azonban még semmiféle kimutatás nem jelent meg.

Az agrárhitel egy specialis organuma Törökországban a Banque Agricole, amely állami intézet, s amelyről már fennebb, az adók körében esett említés. Ez sok jóakarattal és bölcs belátással létesített intézmény, mely azonban a plamidianus korszak rendszertelen és corrupt államgazdasági viszonyai mellett természetesen csak igen kis mértékben teljesítette a tőle várt szolgálatot.

Az intézmény voltaképpen az 1875-ben, sőt néhol már 1868-ban létesített mezőgazdasági alapokból indult ki, amely alapok a szarvasmarhatulajdonos gazdák megadóztatásából táplálkoztak. Az alapok ily kerületi szervezetükben nem prosperáltak, míg 1888-ban meg nem alkották az állami mezőgazdasági bankot, melynek czéljaira főleg a tizedhez hozzáütött 1%-os pótadó szolgál mindaddig, míg az intézet alaptőkéje el nem éri a 10 millió török font összeget. Az intézet czélja olcsó agrárkölcsönök nyujtása és pedig eladásra alkalmas kézizálog ellen, vagy komoly jótálló garantiája mellett, továbbá a mezőgazdasággal kapcsolatos hitelműveletek lebonyolítása.

Ez agrárbankot megelőző mezőgazdasági alapok 12%-ot, s fokozatosan később 10, majd 9%-ot számítottak. A bank, amelynek az összes nagyobb városokban fiókjai vannak, csak

6%-ot számít, amely kamatlábon felül 3.000 koronát meg nem haladható 1% kezelési költsége van.

A banknak ez idő szerint mintegy nyolczvan millió korona tőkéje, amelyből mintegy tizenegy millió korona van kiadva apró kölcsönökre. De maga a tőke fictiv, mert a régi rendszer kormányának állandó prédája volt az a pénz s az állampénztár mintegy 25 millió koronával tartozik ez agrár alapnak. Egyebekben az agrárbank jövedelméből gazdasági iskolákat, mintagazdaságokat és egyéb mezőgazdasági intézményeket is támogatnak, sőt ad hoc is szoktak bizonyos általános mezőgazdasági kiadásokat, pl. a sáskairtását stb. belőle fedezni.

A bank ügykezelése olyan nehézkes, hogy a gazdák többnyire inkább uzsorásokhoz fordulnak pénzért, mint hozzá.

Az elmondottakból kitünik, hogy az ozman birodalom, jóllehet tisztán és kizárólag agrárállam, az agrárius termelés primitiv korát éli. Rendszerében feles rendszer, adó elvében természetben szolgáltatott tized, munkáskérdésben a munkáskéz úgyszólván hagyományon alapuló intézményes hiánya, technikájában faeke, jellegében ugargazdálkodás, capitalistikus szempontból naturalgazdaság és uzsora, jogi szempontból egyházi jog és szokásjog, közigazgatási szempontból bizonytalanság és közlekedési szempontból elszigeteltség. Ezekkel a jelszókkal jellemezhetjük a török agrár gazdasági viszonyokat.

A muzulmán igénytelenség mellett ma még kisebb mozgalmakról sem lehet szó. A vámkérdés ki van rekesztve a politikai és gazdasági mozgalmak lehetőségének keretéből, mert a vám egységes 11%-os értékvám, amelynek bármily megváltoztatása a capitulatiók értelmében az összes nagyhatalmak beleegyezésétől függ. Agrárkérdések felvetésére hiányzik a gazdák együttérzésének politikai tényezője s a culturális igények hatalmas rúgója. Agrár munkáskérdés nincs, mert fizetett földmíves munkáskéz alig van.

Az agrár kérdések közül a telepítés kérdése az egyetlen, amely jelentőséggel bir. A balkáni rajah királyságok és Kréta szigetének muzulmán lakossága tömegesen telepszik le Kisázsia szivében, ahol a kormánytól ingyen telkeket kapnak. Csakhogy egyelőre ez az actió sem igen válik be, mert a földek, ahol letelepszenek, nagyobbára terméketlen, használhatatlan területek.

A mezőgazdasági termelés fejlesztésében a kormány helyett az anatoliai vasúttársaság jár elől, amely vonalai mentén vetőmagot oszt szét, gépeket kölcsönöz és minden tőle telhető módon támogatja a gazdákat. Mindig kétséges azonban, hogy Anatóliának óriási megműveletlen terméketlen területeivel szemben nagy jelentőségre fog-e szert tenni az a vasuti vonal, amely e területet átszeli, de amelynek két oldalán már egy-egy kilométernyire járhatatlan útak vannak.

Törökország mezőgazdaságának emelésére csak az idegen tőke és vállalkozás betelepedése volna képes jelentőségesen befolyni. Az pedig még sokáig fog tartani, amíg a cultúrai és jogviszonyok teljes consolidáltsága s a közlekedési viszonyok megjavulása az idegen tőkét és vállalkozást mezőgazdasági vállalatokra fogja ösztönözni Anatóliában, amelynek legtermékenyebb vidékein termelt gabonája alig birja meg exportparitásban a 700—800 kilométeres vasuti fuvardíjakat.

A legközelebbi jövőtől mindenesetre sokat várhat Törökország törvényhozási és közigazgatási téren, de a nemzetgazdasági fejlődés általában attól fog függni, vajjon a hagyományos török igénytelenség mikor fog az európai közműveltségi igény önző és telhetetlen vágyának helyet adni.

Társadalmi problemák.

Irta: FERENCZY JÓZSEF.

Minél tökéletesebb egy nemzet államélete, minél fejlettebb a culturája, annál rendezettebb a társadalmi élete, annál többoldalú és mozgékonyabb a társadalmi tevékenysége. Primitiv állami szervezettel biró és a cultura alacsony fokán álló népek társadalmi élete és tevékenysége korlátolt és szűkkörű. Civilisálatlan népeknél, a kiket a műveltségbeli és vagyoni különbségek még nem osztottak fel különböző osztályokra, a kiknek lelkéből még hiányzanak a finomabb erkölcsi érzések, vágyak és hajlandóságok, megelégszenek aprólékos gazdasági, családi s vallási kérdéseik rendezgetésével. Társadalmi problemák fejtegetéseivel csak oly népeknél találkozunk, a hol magasfokú müveltség van, a hol a nemzet tömege társadalmi rétegekre oszlik, a hol a kötelességek teljesítését jogok gyakorlásához fűzik. S minél több kötelességet ró valamely nemzet államélete a társadalomra, annál erősebb az illető nemzetben a jogokért való küzdelem. Innen van a modern nemzetek életében észlelhető általános forrongás s folytonos küzdelem a jogokért.

Az ókori népek államszervezete csak két kasztot ismert: a papok és katonák rendjét. Ezeké volt minden dicsőség, minden hatalom, minden jog. A kik e két társadalmi osztályon kivül álltak, azoknak csak kötelességeik voltak, de jogokban nem részesültek. Csak az újabbkori államéletben jutott érvényre a harmadik rend a polgári társadalom rendje, mely ma már minden modern állam fentartó ereje. Megszünt az öröklött erkölcsi hatalom előjoga, mert osztozkodni benne a polgári társadalom leszármazottjának is joga van; meg fog szünni

az anyagi téren mutatkozó hatalom előjoga is, mert a ma még meglevő nagy eltérések igazságtalanok is, jogtalanok is.

Minél fejlettebb és általánosabb lesz a műveltség, annál csekélyebb lesz a különböző társadalmi osztályok közt ma még meglevő eltérés szellemi és anyagi tekintetben egyaránt. Teljes egyenlőségre nem gondolunk, nem is gondolhatunk, mert egyének és osztályok közt mindig lesz különbség, miként — a mint mondani szokták — a természetben sincs két teljesen megegyező falevél.

Az egyéni és közszabadságok biztosítása és fejlesztése, a jogrend fentartása, az igazságszolgáltatás és közigazgatás felett való őrködés, a köznevelés és egy nemzet általános gazdasági érdekeinek ápolása minden modern művelt államban kiválóan az államhatalom feladata és kötelessége. De azért a közügyek fejlesztése terén nagy feladatok és kötelességek hárulnak a társadalomra is. Sőt vannak kérdések, közérdekkel kapcsolatos ügyek, melyeknek elvi tisztázása, gyakorlati megoldásra való előkészítése, életre keltése és életben tartása kiválóan társadalmi feladatok. Ilyeneknek megoldásába az államhatalom nem is avatkozhatik bele, rábizza s rá kell biznia őket a társadalmi tevékenységre. Ezek az úgynevezett kiválóan *társadalmi problémák.* Ilyenek pl. a feminismus, a népszaporodás, az örök béke kérdései vagy a humanitarius tevékenységnek sokféle ágazata.

Nálunk a közéletnek sok oly jelensége szorul rá a társadalom érdeklődésére és támogatására, a mi talán kizárólag az állami gondozás és közigazgatás hatáskörébe tartoznék, mert a mi közéletünk tele van megoldatlan, rendezést váró, támogatásra szoruló problemákkal. Mi lenne nálunk a szegényügy rendezéséből, ha a társadalmi közjótékonyság nem sietne segítségére az államhatalom munkájának. Vakok, siketek, némák s másnemű természeti fogyatkozásban szenvedők nyomorának enyhítéséről túlnyomóan a társadalom nagylelkűsége gondoskodik.

Kórházak, sanatoriumok, népkonyhák, melegedőszobák, rabsegélyző-, ingyen tej-, ingyen kenyér-egyletek, szünidei gyermektelepek, gyermekágyas nők felsegítése, poliklinikák, szükséglakások, mensák berendezése s fentartása, a humanitarius tevékenységnek százféle ága és módja mind a társa-

dalom feladatai közé tartozik. Közművelődési intézeteink egész sora társadalmi intézmény. Nemcsak létrehozta őket a társadalom, hanem fentartja és tovább is fejleszti. Tudományos, irodalmi, művészeti közintézeteink megalapításához jelentékeny eszközökkel járult hozzá a művelt társadalom, fentartásukhoz, fejlesztésükhöz is állandóan hozzájárul. Társadalmi köreink szervezik a culturegyesületeket, építik a culturpalotákat.[1]) A társadalom közadakozásaiból állnak fenn országszerte szobraink, szaporodnak műgyüjteményeink. A társadalom érdeklődése és áldozatkészsége tartja fenn irodalmi vállalatainkat, támogatja szépművészeti tárlatainkat s így ad ösztönt irodalmi, szépművészeti termelésre.

A súlyos, szinte nyomasztó gazdasági helyzet, melylyel küzködünk, társadalmi intézményeinkkel is éreztetik hatásukat. Hozzájárul ehhez még az erők egyesítésének hiánya is. Mit törődik például a katonai társadalom a pornographia ellen folytatott küzdelemmel, vagy a clerus a babona irtásával?! Így a polgári társadalom vállaira nehezedik sok oly teher viselése, mely megkönnyebbülne, ha megosztatnék. De a polgári társadalom sem egyesíti minden erejét az összes bajok enyhítésére vagy általánosan érzett visszásságok megszüntetésére. Törődik is a főrendűek társadalma a kártyaszenvedély s egyéb nyerészkedő művelet korlátozására irányuló törekvésekkel?!

A mi közéletünkben hosszú sora van az oly társadalmi problemáknak, a melyeket állandóan a felszinen kell tartani, irántuk a közérdeklődést folytonosan éleszteni kell, sőt fokozni, nehogy a közömbösség mocsarába fulladjanak. Némelyikük culturállapotaink szinvonalát sülyesztik le, mások nemzeti becsületünket érintik. Vannak e problemák közt politikai suprematiánkat fenyegetők, vannak életbevágó, úgynevezett existentialis érdekekkel kapcsolatos kérdések. Vannak olyanok, melyek erkölcsi, s ismét olyanok, melyek anyagi javainkat érdeklik. Egynémelyikök szabályozására, rendezésére az államhatalom volna hivatva, másoknál a társadalmi köröknek kell előtérbe lépniök. Az egyik közigazgatási intézkedést kiván, tehát a kormányzat hatáskörébe tartozik, a másik elméleti fejtegetések,

[1]) Sajnos, még csak állami támogatással.
A szerk. G.

elvi discussiók tárgya, tehát kiválóan a társadalmi körök foglalkozásául tekinthető. Régi bajok és új jelenségek, állandó jellegű és időleges tünetek, egyetemes érvényű és részleges hatású problemák foglalkoztatják hatóságainkat is, társadalmi köreinket is s nem tudjuk vagy nem akarjuk megoldani őket, vagy azért, mert nincs hozzá elég energiánk, vagy mivel a kérdések még maguk elvi controversiák tárgyai.

Rá akarok mutatni egynéhány ily közérdekű kérdésre, melyek — nézetem szerint — megérdemlik, hogy gondolkodjunk felőlük és többoldalú hozzászólás alapján elvi jelentőségüket tisztázzuk s esetleg megoldásukat elősegítsük.

Nagyon kirívó vonása a magyar közfelfogásnak a *felekezeti* szinezet. Nemcsak a politikai pártéletnek van meg ezen már szinte a gyülölködésre hajló felekezeties csoportja, hanem a tudományos és társasélet is vallásbeli különbségek szerint csoportosul. Néhány év előtt szinte közszájon forgott a hir, hogy kálvinistának kell annak lenni, a ki az Akademiába akar jutni. Ha ma a katholikus egyház feje valami hivatalos nyilatkozattal lép a világ elé, holnap egymást érik a protestansok tiltakozásai, s kész a szakadás a művelt társadalomban. Irodalmi társulataink egész sorozata felekezeti jelszavak zászlaja alatt folytatja tevékenységét, a mint társasköreink is felekezetek szerint csoportosulnak. Minden felekezetnek megvannak a maguk irodalmi közlönyei, sőt napi sajtója is. Napirendre kerül a tudományos főiskolák szaporításának kérdése s ime fenyegetőleg lép előtérbe a felekezeti oktatás jellege, a katholikus és protestáns egyetemek alapítására irányuló törekvésekben. Melegágya e törekvéseknek már is megvan a főiskolai ifjuságnak felekezeti szellemű köreiben, mert hiszen köztudomású dolog, hogy egyetemi ifjuságunk túlnyomó mértékben klerikalis szellemű. [1])

Igen nagyra tartjuk mi a mi hires magyar liberalismusunkat, mégis azt tapasztaltam, hogy a felekezeti elfogultság s a fajgyülölet sem Angliában, sem Franczia- és Németországokban, sem Italiában nem oly nagy, mint nálunk, éppen úgy, mint Oroszországban vagy Romániában. Örvendjünk tehát, — akinek ez örvendetes — hogy van kapcsolat köz-

[1]) ?! *A Szerk.* G.

tünk és a Balkán művelt közfelfogása között. Ámbár kissé meglazítja ezt a kapcsolatot az a körülmény, hogy Londonnak ezidőszerinti lordmajorja és Rómának mostani polgármestere hitsorsosuknak vallhatják Pest vármegye Gyón községének biráját.

Közállapotainknak egyik legszégyenteljesebb kérdése a *czigánykérdés*. Valósággal megbotránkoztató, hogy sem az államkormány, sem a vármegyei közigazgatás, sem a társadalmi szervezkedés nem akarja és nem tudja közéletünk e szégyenfoltját megszüntetni. Svájczban nem ismerik a czigánykérdést, mert mihelyt felmerül, azonnal megsemmisítik, mint csirájában megfojtják a kolerát, ha fellép. Francziaországban, ha itt-ott megjelenik a romanichel-karaván, nem élhet törvényen kivüli állapotban 24 óráig sem. Vagy beleilleszkedik az állam közrendjébe, vagy 24 óra alatt túl van az ország határán. Belgium területére lopva sem szökhetik be. Nálunk daczolva a törvénynyel, szembeszállva a csendőrszuronynyal, megvetve a társadalmi közrend formáit, úgy él kénye-kedve szerint e félmeztelenül csatangoló, félvad csorda, mint az erdő ragadozó vadja. Rabol és gyilkol, csal és lop, fenyegeti a becsületes életet és tisztességes vagyont, réme a közbiztonságnak, kigúnyolója minden civilisationak. Nem volt a magyar közállapotoknak annyira megbélyegző vonása az egykori »szegény legények« garázdálkodása, mint amennyire megszégyenítő és utálatos e barbár csorda állatias vérengzése.

Mindenki tudja, hogy a hajdani »szegény legények« tábora kikből telt ki. Azokból az alapjában romlatlan lelkű, pásztoréletet folytató fiúkból, a kik oly korlátlan szabadságban éltek az Alföld sikságain, mint a szabad beduin Arábia pusztáin. S mivel szabadságukat nem akarták felcserélni az osztrák soldateska brutalitásai előtt való meghódolással, inkább elbujdostak az erdők rengetegeibe a hatalomnak zsandárüldözései elől és rablásból tengették életüket, míg a civilisationak ellentmondást nem tűrő állami és társadalmi rendje ki nem irtotta őket. De kegyetlenkedéseik mellett is mennyi nemes, lovagias vonását őrizte meg lelkületüknek az irodalom, a népdalköltészet?! Azonban hol van a czigányéletnek egyetlen egy sympathikus jelensége? Van-e hazátlanul csavargó, műveletlen és tanulatlan vándorcsoportnak a nyilvánosságot foglal-

koztató cselekedeteiben egyéb, mint rablás, vérengző gyilkosság?! És nincs rá módunk vagy hatalmunk, hogy közéletünk e szennyfoltját kitöröljük. Vagy talán hozzátartozik a patriarchalis magyar közigazgatáshoz és társadalmi élet kényelméhez e barbár jelenség eltürése, mint az elbájoló olasz culturához az olasz városok utczai szemetje?

Nagyon előtérbe került társadalmi problemáink közül a *feminismus* kérdése. Nem mi voltunk a kezdők e mozgalom megindításában, de nem is maradtunk nagyon hátul a küzdelemben. Mint minden mélyebbre ható társadalmi mozgalomnak, a feminismusnak is megvannak nálunk is, mint másutt, mérsékelt hivei és túlzó apostolai. Ha a magyar feministák nem jutottak is el az angol suffragettek minden józanság határain túl menő követeléseihez, mégsem mondhatni, hogy szigorúan megmaradtak az okos mérséklet korlátai között.

Talán a mi súlyos gazdasági helyzetünk, az élet nehézségeinek nálunk erősebben érezhető nyomása juttatta el a magyar feministákat, hogy harczias ligákba szövetkezve, hangosabban hirdessék követeléseiket, élesebb fegyvereket használjanak küzdelmeikben, mint másutt, ahol pedig tán több a szellemi erőhalmazat mint nálunk s szilárdabb a társadalmi összetartás, mint a mi számra is kisebb, kitartásra is gyengébb társadalmi szövetkezeteinkben. Annyi bizonyos, hogy feminista ligáink erős elszánással dolgoznak, eloquentiával hirdetik, dialectikával védelmezik tanaikat s koronkénti nyilvános szerepléseikben a gyorsan felbuzduló magyar temperamentum is megnyilvánul, a mely azonban szerencsére mégsem juttatja el őket angol elvtársaik okfejtésének alkalmazására.

Két alapgondolatban vélem a feministák küzdelmének tartalmát összefoglalni: a nők szellemi kiképzésének magasabb fokú fejlesztésében és gazdasági helyzetük javításában, mely utóbbi alatt keresetképességük fokozását értem. Mindkét irányban való előretörekvését a nőknek értem, helyeslem és jogosultnak tartom. De nem értem, nem helyeslem és jogosulatlannak tartom azt a követelődzést, mely teljes egyenlőséget hangoztatva, a nőt minden téren versenytársává akarja tenni a férfinemnek. Azt tartom, hogy a magas szellemi foglalkozás körében élő férfiaknak éppen oly kevéssé kell félniök a nők versenyétől, a mint nem féltik tőle avancement-jukat a

tűzérezredesek és contraadmiralisok. Jogegyenlőséget emlegetnek, de a kötelességek teljesítésének egyenlőségéről hallgatnak, elnyomatásról panaszkodnak, holott éppen a magyar asszony *házasfél* és csak a magyarnál *feleség*, a mi a legtökéletesebben fejezi ki gondolatban az egyenlőség fogalmát.

Nem tekintve a férfi és a nő közötti biologiai különbségeket, addig, míg társadalmi rendünk alapját a család képezi, mely alapot meglazítani nem akarhatunk és nem engedhetünk, addig minden túlzó feminista mozgalmat félszeg forradalmi törekvésnek tekintünk. Az egészséges, erkölcsös családi élet teszi alapját a tisztességes társadalomnak s ezen épül fel az erős nemzet. A nemzet létét veszélyezteti az, a ki az alapját tevő családi élet kapcsait bontogatja. Pedig erre törekszik a túlzó feminismus, midőn a házasság intézményét reformálni kívánja, a férfival teljesen egyenlő hivatalviselési képességet sürget és politikai jogegyenlőséget követel. Nincs az a dicsőséges parlamenti szereplés, mely fölérne a nőnek azzal a szerepével, a mit mint jó anya betölteni hivatva van.

Hiába akarják a feministák dogmáik bizonyítására a nőt csupán egyetlenegy nézőpontból — a socialista felfogásból — beállítani, ily nagyjelentőségű kérdésben nem szabad egyoldalú vizsgálat alapján ítéletet mondani. Számba veendő a nő egyéniségének minden physikai és lelki tulajdonsága és képessége, a természettől nyert rendeltetése, élethivatása. Mi lenne abból a nőből, a ki az izomerő kifejtésében kívánna versenyre kelni a férfival? Szörnyeteg. Aesthetikai tekintetben rút jelenség, holott a nőnek hivatása *szép*-nek lenni, a férfié *erős*-nek. Mert a nő ereje szépségében nyilvánul a férfi szépsége erejében.

Hogy feminista nők még a sexualis élet mozzanataiból is szednek argumentumokat túlzó követeléseik támogatására, ez a mai, perversitásra hajló életmódnak frivolságát mutatja, mely mint társadalmunk kóros tünete, szinte megbotránkoztató. Nem, nem tekinthetjük a társadalom munkásságának feladatául a férfi és nő minden téren való együttes, sőt egymás elleni szereplésének elősegítését. Maradjon meg mindenki a természettől adott rendeltetésének munkakörében, mert úgy van jól, ha a férfi a tudomány fényével világít, a nő pedig a szeretet lángjával melegít, hisz e világosság és melegség egységéből mosolyog az emberiségre a boldogság éltető napja.

Egyik legszebb és legfontosabb feladata társadalmi köreinknek a *békeliga* törekvéseinek propagálása. Az összes nemzetekre nézve alig van életbevágóbb kérdés az örök béke biztosításának, a háborúk megszüntetésének eszméjénél. Ennek a végczélnak biztosítása a gondolkodó emberi agyvelőnek és érző szívnek a legszebb diadala volna. Ma még utopiának tetszik a czél elérése, azért a gyakorlati eredményekre törekvők nem is részesítik a megérdemelt támogatásban a messze jövőben megvalósítható eszme munkásait. Pedig nem valószínű a földgömb minden népének, főleg pedig az európai culturnemzeteknek akkora dőresége, hogy dicsőségesebb világtörténeti eseménynek tekintse az emberek tíz-, sőt százezreinek legyilkolását — nem ritkán egy ember hiúságának sérelme miatt — mint milliók békességes életének, boldogulásának biztosítását. A háború lehetőségének megtartása a brutalitás diadalmának megerősítése, az örök béke biztosítása a lelki műveltségnek és a legnemesebb emberi érzelmeknek uralomra jutása.

A nemzetek közötti állandó béke biztosítása nemcsak humanitarius kérdés, hanem összes erkölcsi és anyagi javaink, — tehát szellemi és anyagi boldogulásunk biztosításának kérdése. Annyira állandó és oly rohamos már a militarismus terheinek növekedése, hogy csaknem lehetetlenné teszi a nemzetek culturszükségleteiről való gondoskodást s romlással fenyegeti a népek gazdasági életét. Nincs a jelenkori államok intézményei közt egy sem, mely költségesebb lenne a hadügynél, nincs az emberiséget nagyobb mértékben fenyegető veszedelem, mint a háború réme. Mégis évről-évre szaporitják a hadi felszereléseket, folyton nagyobbítják mindenfelé a katonaság létszámát. Parlamenteknek, kormányoknak kellene minden módon, minden eszközzel az örök béke biztosításán fáradozók munkájának sikerét előmozdítani iparkodni, mert a fejedelmektől, az uralkodóktól hiába várjuk ezt, hisz az imperialistikus hatalomnak a legbiztosabb támasztéka a hadsereg. S mivel sem a fejedelmek és uralkodók, sem a parlamentek és kormányok nem iparkodnak előzni a háború fenyegető rémét, a társadalom minden rendű és rangú tagjának kellene szövetkeznie az örökös béke ligájához, melynek zászlaja: a *fehér lobogó*, jelszava: *pax*.

A *közoktatás és köznevelés* nemzeti és általános jellegének fejlesztése dolgában is nagyjelentőségű feladatok hárulnak társadalmi köreinkre. Mindenesetre nagyobb érdeklődést, mélyebb beavatkozást várhatnánk tőle, mint a minőt tapasztalunk. Hiába biztosítanak törvényeink az autonom hatóságoknak beavatkozást a köznevelés kérdéseinek irányítására, hiába létesít közoktatási kormányunk az iskola beléletére befolyást gyakorló intézményeket, iskolafentartó hatóságaink, iskolaszékeink, iskolai gondnokságaink működése nem terjed túl az apró administrativ intézkedések körén. Nem tudunk rá esetet az utóbbi évtizedek közoktatásügyi mozgalmaiból, hogy csak egyetlenegy esetben is megmozdult volna a nagy társadalom, hogy állást foglaljon valamely irányzat diadalra jutásában. Pedig elég jelentékeny kérdések kerültek felszinre. Báró Eötvös József terve, a kilencz osztályú középiskola, az egyetemi felvételi vizsgálat ügye; később a reáliskolák szervezése, a latin nyelv kérdése, az egységes középiskola kérdése, a görög nyelv tanításának korlátozása, a polgári iskolák kibővítése és jogosításának kérdése. Most is napi renden van az érettségi vizsgálatok eltörlésének nagyfontosságú ügye. Csak az imént folyt le a jogi oktatás reformja tárgyában tartott tanácskozás. Láttuk-e, tapasztaltuk-e csak egyszer is a nagy magyar művelt társadalomnak melegebb érdeklődését, komolyabb felbuzdulását az elsorolt igen fontos közérdekű problemák iránt?

A köznevelés és oktatás elméleti kérdéseivel foglalkozó komoly társulataink folytonos és állandó tevékenységet folytattak mindig paedagogiai, elméleti és gyakorlati nevelésügyi, módszertani kérdések megvitatása, fejtegetése felől; ki tud róla, hogy volt iránt uk érdeklődés, okos hozzászólás társadalmi köreink részéről? Csodálkozhatunk-e tehát, ha paedagogusaink megunva az egymás folytonos oktatását, más themák feletti vitatkozásokba bocsátkoztak s évek óta állandóan a fizetésrendezés meg a rangsor kérdéseit feszegették?

A közoktatásügyi szakközlönyökön kivül a napi sajtó is állandóan foglalkozott mindig az oktatás kérdéseivel, tudott-e az ügynek érdeklődő közönséget teremteni? Képes volt-e társadalmi mozgalmat támasztani a felmerült kérdések iránt? Pedig egyének, szülők, családok, nemzetségek vagy magának

az egész nemzetnek érdekei füződtek és füződnek egy-egy oktatásügyi kérdés megoldásához, javításához, rendezéséhez. Évekig felfordulásban élt az egész nemzet a miatt, hogy a magyar ezredekben magyar lesz-e a vezényszó, de egy fél vármegye társadalma sem mozdult meg negyven év óta amiatt, hogy ezerekre megy Magyarországon az olyan iskolák száma, a melyekben nemcsak a tanulók nem tudnak magyarul, hanem a tanítók sem.

Valóságos satirája a főiskolai oktatásnak a nálunk állandósult rendszer, midőn az egyetemi tanuló csak a beiratkozáskor jelenik meg az egyetemen, sőt a legtöbb esetben még akkor sem, mert az aláírásokat társaival szerezteti meg. És ezeken az állapotokon sem szervezeti szabályzat, sem hatósági intézkedés, sem szülői beavatkozás, sem társadalmi pressio nem tud és nem akar változtatni. Az általános titkos választójog, a bank és készfizetés ügye, az önálló vámterület kérdése országos mozgalmakat támaszt, de az ifju pályaválasztásának kérdése családi értekezletre sem képes összegyűjteni az érdeklődőket s nem tapasztaljuk, hogy nagyobb emotiókat keltenének társadalmunk különböző rétegeiben az ügyvédek létszámának évről-évre történő rohamos szaporodása miatti siralmas panaszok.

Társadalmi culturmozgalmainkban van sok megnyugtató, sőt örvendetes jelenség a fővárosban is, a vidéken is. Nem stagnál, hanem folyton terjed a műveltség. Irodalmi társulataink felolvasó-üléseinek, szinházainknak, hangversenyeinknek, szépművészeti tárlatainknak van közönségük, mert az irodalmi, zenei műveltség, a szépművészeti érzék folyton emelkedőben van. Igaz, hogy nem mindig a jó izlés és nemes érzések rugói a közérdeklődésnek, mert szellemi mozgalmainkban sok a vásári zaj, a reclame, az üzleti érdek, a sensatiohajhászás. Az állandó kitartás sincs meg mindig, mert gyakran csak saisonszerű, mint a divat, de azt nem mondhatni, hogy általános és folytonos a közömbösség.

A komoly irodalomnak, a tartalmas felolvasásoknak, az eszményi művészeteknek még nincs nálunk elég közönsége. Kicsiny nemzet vagyunk, a műveltségünk gyökerei sem hatolnak még a mélybe, tanultságunk is nagyon hézagos még, azért szinte természetes jelenségnek kell tartanunk, hogy a

magas szinvonalú felolvasások termei félig üresek, hogy a színházak nézőtereit nem töltik meg annyira a classikus drámák, mint a frivol jelenetek és trágárságok, hogy többen kedvelik a czigányzenét, mint a sonatákat, hogy nagyobb közönség élvezi a secessiós műtermékeket, mint a renaissance remekműveit. A mi társadalmi műveltségünk olyan, mint gazdasági hirtelen fellendülésünk. Egyiknek sincs mély alapja. Egyiknek sincs multja, nincsenek traditiói. Vannak nagykereskedőink, a kiknek közvetlen elődei még csak házalók voltak. Vannak gazdag bankáraink, a kik szatócsoktól származnak, salonhőseink, akiknek apjuk bocskorban jártak. A mi társadalmi köreink műveltsége olyan, mint az új bor, sem ereje sem zamatja; idő kell neki, gondozásra, kezelésre — szinte azt mondanám nevelésre — van szüksége, hogy aszú legyen belőle.

Igazi és alapos műveltségnek a megszerzése hosszú és komoly munkának az eredménye. A munkaszeretet pedig nem tartozik fajunk erényei közé. A könnyű életmód, a felszínesség, a léhaság physikai és szellemi életünknek jellemzetes vonásai. Tudományos törekvéseinkben is, sajnos, gyakori az üres tartalmatlanság, társaséleti gyönyöreink- és élvezeteinkben, salonjainkban több az üres fecsegés, mint a komoly társalgás, gyakoribb a durva tréfa, mint a finom szellemeskedés, szaporább a kaczagtató frivol adomázás, mint a mosolyra derítő szellemes élcz.

Társadalmi életünk unalomüző szórakozásának egyik legutálatosabb eszköze a *kártya*. Még ha valóban szórakozásra szolgál is, akkor is szellemtelen és üres időfecsérlés, de a legtöbbször haszonhajtó foglalkozás, a világ egyik legbecstelenebb keresetforrása. Szinte érthetetlen a magyar társadalomnak magatartása, mely a legenyhébb incorrectségek irányában is annyira érzékeny, miként tűri el egyes kártyahősök nem ritkán még pöffeszkedő szereplését is, holott lenézéssel kellene elfordulnia tőlük. Pedig éppen a magyar nyelv használ találóan megbélyegző elnevezést a kártyázóhelyiségekre, midőn *kártyabarlangok*-nak nevezi őket. Mégis szinte specialis magyar betegséggé lett a kártyaszenvedély, ez az egyéni és családi boldogságot oly sokszor feldúló, egyéneket öngyilkosságra juttató, családokat romlásba döntő veszedelem.

Rokon a kártyaszenvedélylyel a többi nyereséget hajhászó társadalmi bűn, a lutri, a lóverseny és egyéb fogadások, sorsjátékok, a mindennemű *szerencsevadászatok*, melyek többékevésbbé mind csalással vannak összekötve, tehát bűncselekmények — miként Amerikában birói üldözésnek teszik is tárgyaivá. Igaz, hogy az államkormányok is elnézik, sőt kihasználják az állam szükségletei számára a szerencsejátékokból befolyó jövedelmeket, de ez a körülmény nem igazolhatja fentartásukat, mert a kormányzó férfiak sok dolgot kénytelenek megcselekedni hivatalos minőségükben, a miktől mint magán emberek s a társadalom tagjai undorodnak. Azért kellene éppen a társadalmi köröknek sorakozniok a nyereséget hajhászó szerencsevadászatok lehetetlenné tételére, megszüntetésére.

Sajnálatos társadalmi fogyatkozás *a babona*. Akár a hiányos műveltségű, alsóbb rendű nép hiedelmében, akár a művelt osztályok spiritismusában nyilvánul, egyaránt társadalmi félszegség. Alapja mindenkor a hívés, nem a tudás. Nem időszakokhoz kapcsolódó jelenség, mert az emberiség művelődésének történetével egykorú, de mindenkor a világosság hiányát és a sötétség uralmát hirdette. Képei rendszerint a képzelet világából alakultak, nem a létező valóságból. A naivság, a tudatlanság táplálja, a felvilágosultság, a műveltség apasztja. A babona mindenütt csodákat, természetfeletti jelenségeket talált ott, a hol a tudomány természetszerű okozatokat látott. Ezért lett aránylagos a csodák fogyása a tudományok bővülésével. Az emberiség története tanúskodik róla, hogy a babona végzetes katastrophákat okozott, miként a mindennapi tapasztalás bizonyítja, hogy még ma is nagyszámú pusztulást és romlást idéz elő. Hatását korlátozza az irodalom, a felvilágosodást hirdető sajtó, a közműveltség terjedése, de viszont nagy érdekek fűződnek fenmaradásához is, melyek ápolják és fejlesztik, azért oly szivós életű, azért oly nehéz kiirtani. Társadalmunk összetartó, fáradhatatlan munkásságára van szükség, hogy véglegesen kipusztuljon.

Romboló pusztítást végez társadalmunk erkölcsi és anyagi életében az *alkohol*. Egyik leggonoszabb megcsúfolója az emberi méltóságnak, mely állattá aljasítja a teremtés koronáját. Miként az álom eszközli, hogy az ember időnként növénynyé

lesz, úgy teszi az alkohol időlegesen állattá. Méreg, a mely nemcsak élvezőjében okoz pusztulást, hanem az élvező környezetében is, a kik maguk nem élvezik. Végtelenül nagy erő és furfangosság rejtőzik benne. Képes a legszilárdabb elhatározást megtörni, a legkomolyabb akaratot megmásítani. Megszegésre birja a jámbor igéretet; hazugságra, csalásra csábítja a vezeklőt, esküszegésre a fogadalomtevőt. Kijátszsza a törvény intézkedéseit, kigúnyolja a család legszentebb érzelmeit, legkinzóbb gyötrelmeit. Nem bir vele a sajtó üldözése, nem tudják korlátozni az erkölcspraedikálók intelmei és tanításai, csak a műveltség terjedésétől és a társadalomnak ki nem fáradó tevékenységétől várhatunk óhajtott eredményt.

Hasonló szégyenletes jelensége társadalmi életünknek a nagyon elterjedt *pornographia*. A mint az alkohol a testi szervezetet pusztítja el, akként mételyezik meg a lelket az irodalom és művészet szennyes termékei. Noha a tisztességes sajtó dicséretes energiával ostorozza, noha a társadalom maga is erős kézzel iparkodik megfékezni, mind a mellett szapora termékenységű, mint a dudva és gaz a hasznos vetemények között. Tehetséges irók és művészek is szolgálatába szegődnek, mert üzleti haszonnal jár és könnyű munkával nagy jövedelmet hoz. Közműveltségünknek egyik legszégyenletesebb vonása a pornographia virágzása, melynek korlátozására nem bizonyul elég erősnek a társadalom, sőt a rendőrségi üldözés sem, hanem a birósági fenyitéket kell alkalmazásba venni.

Sajnálatos és közönségünket megbélyegző az a tapasztalat, hogy még a művelt körökben is sok pártfogója van a pornographiának, mely nemcsak ocsmány olvasmányokkal és szennyes képekkel árasztja el a nyilvánosságot, hanem undorító jelenetekkel szennyezi be a szinházakat, duhaj nótákkal tölti meg a mulatóhelyeket, az érzékiséget ingerlő ábrázolásokkal lepi el a szépművészeti tárlatokat. Ha fejlettebb volna a közizlés, ha alaposabb volna a műveltség, általánosabb az erkölcsi érzés, magától szünnék meg a pornographia, mert nem lenne fogyasztó és élvező közönsége. Nem az éretlen serdülő nemzetség és a tudatlan csőcselék pártfogásában rejlik a pornographia egyedüli támasztéka, hanem a felnőttek közönyében és tudatlanságában, a műveltebb körök izlésének fogyatékosságában. Hogy is remélhetnők a pornographia elsatnyu-

lását és kiveszését, míg közintézetek ápolják, számottevő szellemi tehetségek cultiválják és áldozatra kész nagy közönség támogatja. A hol a frivolságnak oly nagy kelete van, mint nálunk; a hol jóizű kaczagás és taps fogadja, mint a mi színházainkban az oly botrányos jeleneteket, a minőktől a jó izlés undorral fordul el; a hol a pikáns adomákkal fűszerezett előadásokra, sexualis fejtegetésekkel bővelkedő felolvasásokra oly tömegesen tódul a közönség — még női része is — mint nálunk: ott a pornographia ellen hosszú és makacs küzdelmet kell vívnia a társadalomnak, mint annak, a ki a száz meg száz gyökérrel kapaszkodó taraczkot gyomlálja.

Társadalmi problemáink között egyike a legfontosabb kérdésnek a most napi renden levő és erősen vitatott *népszaporodás* ügye. A hirneves nemzetgazdának, Malthus-nak elmélete élénk vitatkozások tárgyául szolgál. Gyakorlati államférfiak és elméleti tudósok, sociologusok és orvosok fejtegetik, magyarázzák, kiki a maga felfogása szerint, hogy a gyermekekben bővelkedő család sorsa boldogabb-e, vagy azé a családé, a hol csak egy, legfeljebb két gyermek van. Vizsgálják, magyarázzák a kérdést az egyéni, családi helyzet és jövendő szempontjából, valamint a nemzet virulása és satnyulása, fejlődése és hanyatlása tekintetéből. Az ügy nem specialis magyar kérdés, mert más nemzetek statistikusait, államférfiait, tudósait, társadalmi köreit is foglalkoztatja már régebben, behatóabban, mint a mieinket, de ezidőszerint nálunk is nagy hullámokat ver, széles körökre kiterjedő mozgalmat idéz fel. Annyira jutott a kérdés iránt nyilvánuló közérdeklődés nálunk is, hogy már az anyák, sőt a leendő anyák is beleszólnak.

Francziaország politikai körei, tudósai, társadalma, anyái nyilatkoztak már a neomalthusianismus dolgában, már a franczia clerus is kimondta álláspontját, midőn a nagy forradalom hármas jelszavát módosítva így hangoztatja: *liberté, egalité, maternité.* De míg Francziaországot a népességi statistika stagnálása főleg katonai szempontból aggasztja, addig nálunk a népesség főleg a fajmagyarság szaporodása egyenesen a nemzet létének kérdése. Nálunk még ma is actualis Széchenyi-nek, a legnagyobb magyarnak abbeli meggyőződése, hogy még az apagyilkosnak is megbocsátana, csakhogy ne kevesbüljön fajunk száma, *mert oly kevesen vagyunk.* Nem-

zeti szerencsétlenségeink között egyik legnagyobb a számbeli kicsinységünk. S mivel nemzetiségeink grammatikai assimilálására nem vagyunk képesek részint számbeli fogyatékosságunknál, részint hatalmi eszközeink hiányainál és igen nagy részben faji indolentiánknál fogva, így fajunk supremátiájának két legfőbb biztosítékáért mindent meg kell tennünk. Ezek egyike számbeli túlsúlyunk, másika anyagi és szellemi culturánk magasabb szinvonala.

Hazafiatlan és nemzetellenes munkát folytat tehát az az egyén és testület, a ki és a mely nálunk a különben is kétes értékű és éppen nem apodictikus érvényű Malthus-féle elmélet helyességét és jogosultságát hirdeti. Nem a felvilágosultság és sötétség hivei, nem a szabadelvű haladás és a megkövesült maradiság táborai állnak itt szemben egymással, hanem a hazafias érzésűek a hazátlanságot hirdető apostolokkal, a humanismus hivei a cynikus embertelenség hirdetőivel. Megdöbbentő elfajulása a nemesebb emberi érzéseknek és kétségbeejtő erkölcsi fogalom az emberi élet megmentésére rendelt hivatásnak az a szerepe, mely hangos szóval hirdeti a sensatiókra éhes fővárosi hallgatóközönségnek, hogy az élet kényelmeinek feláldozása s az anyagi javak felaprózása az utódok javára nem kötelessége az elődöknek és így a még világra nem jutott élet megsemmisítése nem bűn. És az ily proclamatióknak van a huszadik században magát felvilágosultnak nevező közönsége, általános helyesléssel és e helyeslésbe vegyülő még női tapssal is.

Mily nagy feladatot és fontos teendőt láthat maga előtt az a művelt magyar társadalom, mely az okosságnak és a hazafias érzésnek ilyen eltévelyedésével áll szemben! Kell-e buzdítóbb ösztönzés a társadalmi tömörülésre, az igazi hazafiság fejlesztése, az igazi műveltség terjesztése végett?

A társadalmi tevékenység körében minden elismerést megérdemlő, áldásos munkásságot fejt ki a női társadalom, különösen a *humanismus* gyakorlása terén. A mily szűk körben mozogtak régente a nőegyletek a maguk kezdetleges szervezetével, korlátolt anyagi eszközeikkel a közjótékonyság körében, oly terjedelmes, szinte országos hatású ma már a művelt magyar nők nagy társadalmának egyesült erővel olytatott dicséretes buzgólkodása szellemi és anyagi bajaink

gyógyítása, fogyatkozásaink pótlása terén. Mintha csak ma látnók foganatát nagy költőink: Vörösmarty, Petőfi, Garay, Arany, Tompa buzdításainak, miket egykor »a hon nemtőihez«, a magyar »úri hölgyhöz«, a »honleányokhoz« intéztek. Alig van mozzanata társadalmi életünknek, a hol segítésre, buzdításra, gyámolításra van szükség, hogy ott ne látnók a művelt női társadalom tagjait buzdító vigasztalással, gyámolító segítséggel, az irgalmasság gyakorlásával.

Országszerte szervezve látjuk nem szünetelő munkásságban a különféle női egyleteket, társulatokat, ligákat a köznyomor enyhítésére, a közműveltség terjesztésére, az emberszeretet ápolására. A magyarországi mértéktelen nagy gyermekhalálozást csökkenti a női gyermekliga, mely ezerszámra menti meg családjának, a közjónak, az országnak javára az elpusztulásnak kitett kisdedeket. Női kezek ápolják a szenvedő betegeket, női szivek gondozzák az árvákat, a női leleményesség hord össze évről-évre nagy összegeket a közbajok enyhítésére szolgáló közintézmények számára: kórházaknak, árvaházaknak, mentőknek, nevelőintézeteknek. Női éberség s a jótékonyságra fogékonyabb lelkület gondoskodik az aggokról, a természeti fogyatkozásban szenvedőkről, a munkaközvetítésről, a cselédek sorsa javításáról, a leánykereskedés megakadályozásáról, a patronage-tevékenységnek száz és ezerféle ágazatáról. Méltán énekelte a költő:

Mit kiküzd a férfiész s kar
Elveszendő semmiség,
Ha iránta nők szivében
Ápoló szent láng nem ég.

Minél nagyobb elterjedést nyernek valamely nemzetnél a democratikus eszmék, annál közelebb jutnak egymáshoz az emberek, annál jobban ismerik meg egymást érzéseikben, vágyaikban, szükségleteikben. S a közös érzések, vágyak és szükségletek annál könnyebben mozdítják elő a társas érintkezést és szövetkezést. Így támadnak a különböző társadalmi körök és szervezetek a közjó előmozdítására, a közbajok enyhítésére. Ahol egészséges társadalom nincs, ott az államrend is bizonytalan. Miként az állami élet, a társadalmi helyzet is jogokat ad és kötelességeket szab tagjainak. A miként nem vonhatja ki magát senki állampolgári kötelességei alól, akként

tartozik minden művelt ember társadalmi kötelezettségeinek is eleget tenni, mert állam és társadalom egymásra vannak utalva. A társadalom támogatja az államhatalmat a közkormányzat megkönnyítésében, viszont az állam segítségére siet a társadalmi tevékenységnek.

Az állami élet igazgatását törvények, jogszabályok, szokások irányozzák, mikre az államtudományok tanítanak meg bennünket, a társadalmi életre vonatkozó tanítások is annyira felszaporodtak már, hogy külön tudományt, a sociologiát alkotják. Az államtudomány is, a társadalomtudomány folytonos fejlődésben vannak, egyik is, másik is tele van problemákkal, kifejtést váró, vitatást megtűrő kérdésekkel. Tegyük szóvá e kérdéseket, szóljon hozzájuk kiki a maga tapasztalata, véleménye, meggyőződése szerint. Vitatkozzunk.

Finnország és Oroszország.

Irta: BÚZA LÁSZLÓ.

Az Oroszbirodalomnak az a politikája, mely a mai finn-orosz conflictust előidézte s amely Finnország különállásának a teljes megsemmisítésére törekszik, nem új keletű; csak folytatása annak a politikának, melynek már sikerült 1899-től 1905-ig az ország közjogával teljesen ellenkező, alkotmányellenes uralmat teremteni Finnországban. Ennek az alkotmányellenes aerának politikai okok, Oroszország belső zavarai vetettek véget; de előre látható volt, hogy az orosz kormány fel fogja használni az első kedvező alkalmat arra, hogy ezt a politikát Finnországgal szemben tovább folytassa és befejezze.

Ez a politika Finnországot teljesen be akarja kebelezni az Oroszbirodalomba és meg akarja szüntetni az ország külön politikai életét.

A finn alkotmány értelmében az ország úgy törvényhozás, mint kormányzat tekintetében maga intézi az ügyeit. Az ország élén, mint uralkodó, a mindenkori orosz czár áll[1]), aki éppen ezért a finn nagyfejedelmi czímet is viseli. A czár azonban Finnországot birodalmának a többi részeitől eltérő módon kell, hogy kormányoztassa külön finn közjogi szabályok szerint és külön finn hatóságok segítségével. Az országnak külön területe van és vannak külön állampolgárai, akik nem polgárai egyszersmind Oroszországnak is. Van országgyülése, mely az uralkodóval együttesen gyakorolja a törvényhozó hatalmat. Ez az országgyülés egészen a legújabb időig

---

[1]) MECHELIN: Das Staatsrecht des Grossfürstenthums Finnland. 1889. 261. és k. l.

rendi alapokon volt szervezve: a nemesi, a papi rendből, polgárság és a parasztság képviselőiből állott, amely rendek külön-külön tartották a gyüléseiket.[1]) Az 1906. július 20-iki törvény óta azonban az országgyülés egészen modern alapokra van fektetve. Egy kamarából áll, amelynek a tagjait a polgárok az általános választói jog alapján választják; a nők is felvannak szavazati joggal ruházva s a pártok arányos képviselete is biztosítva van.[2])

Az uralkodó az országgyülés hozzájárulása nélkül nem bocsáthat ki törvényeket, vannak azonban olyan kérdések is, amelyekben a czárt önálló törvényhozási jog illeti meg.

A törvényhozásnak ugyanis a finn államjog két alakját ismeri: a tulajdonképpeni törvényhozást, amelyet az uralkodó az országgyüléssel együttesen gyakorol és az u. n. gazdasági vagy rend és háztartási kérdésekben való törvényhozást, amely kérdésekben az uralkodó rendeleti úton bocsát ki kötelező erővel biró jogi szabályokat.[3])

A végrehajtó hatalmat az uralkodó nevében a főkormányzó gyakorolja, akit a czár nevez ki és pedig mindig az orosz alattvalók sorából. A főkormányzó elnöke a finn senatusnak. A senatus tagjait is az uralkodó nevezi ki; de senatorok csak finn állampolgárok lehetnek. A senatusnak két osztálya van: a gazdasági és az igazságügyi osztály. Ez utóbbi, mint az ország legfőbb bírósága szerepel, a gazdasági osztály pedig arra van hivatva, hogy az uralkodónak és a főkormányzónak az ország kormányzatában segítségére legyen,[4]) quasi Finnországnak a ministeriumát képezi. A finn ügyeket az uralkodó elé a finnországi ministerállamtitkár terjeszti, akit szintén az uralkodó nevez ki és pedig 1899-ig mindig a finn állampolgárok közül. A ministerállamtitkár, aki Pétervárott székel, közvetíti az érintkezést az uralkodó és a finnországi hatóságok között.

Finnországnak tehát külön politikai szervezete van, mely

---

[1]) MECHELIN i. m. 284. és k. l.

[2]) ERICH: Ein Blick auf die neueste politische Gesetzgebung Finnlands. Jahrbuch des öff. Rechts. II. kötet 431 és k. l.

[3]) NYHOLM: Die Stellung Finnlands im russischen Kaiserreich. 1901. 76. és k. l.

[4]) MECHELIN i. m. 265. és k. l.

az oroszországi hatóságoktól egészen függetlenül intézi az ország ügyeit. Mindössze a külügyekben nincs Finnországnak autonomiája. Nem nemzetközi jogalany, idegen államokkal nem köthet szerződéseket, követeket nem küldhet és nem fogadhat. Nemcsak, hogy önállóan nem intézheti a külügyeket; de azoknak az intézésére nincs is egyáltalában semmiféle befolyása. A külügyeket az egész birodalomra nézve egységesen, Finnország megkérdezése nélkül intézi a czár az orosz külügyministerrel.

A hadügy terén azonban már más a helyzet; 1899-ig, tehát az alkotmányellenes aera kezdetéig Finnország külön hadsereggel rendelkezett, amely az általános védkötelezettség alapján volt szervezve s amelynek a tagjai csak finn polgárok lehettek. A fővezénylet joga ugyan a czárt illette meg, aki azt az orosz hadügyminister útján gyakorolta s a csapatok vezényleti nyelve az orosz volt, éppen az orosz sereggel való eredményesebb együttműködés biztosítására; de különben a finn hadsereg egészen önálló volt és nem az orosz hadseregnek képezte a kiegészítő részét.[1]) Az orosz törvény érthető okokból Finnországnak éppen ezt a hadügyi önállóságát igyekezett legelőször megsemmisíteni. Az 1901 június 29-én az országgyülés hozzájárulása nélkül, tehát alkotmányellenesen kibocsátott új védőerőtörvény a finn hadsereget teljesen beolvasztotta az orosz hadseregbe. Legújabban pedig egy 1909 október 7-iki czári manifestum a finn csapatokat feloszlatta, a finneket felmentette a katonai szolgálat kötelezettsége alól s elrendelte, hogy Finnország ennek fejében évenként 10 millió finn márkát fizessen katonai czélokra[2]), úgy hogy jelenleg Finnország területén is orosz alattvalókból alakított orosz csapatok állomásoznak. Ez azonban természetesen alkotmányellenes állapot s ezek az alkotmányellenes rendelkezések mintsem változtatnak azon, hogy a finn államjog értelmében az országnak hadügyi téren is önállósága van.

Finnországnak a közjoga legnagyobb részben szokásjogi alapokon nyugszik. Nincs egységes alkotmánytörvénye, amely határozottan és kimerítően rendezné az államjog különböző

[1]) Das Recht Finnlands und seine Wehrpflichtfrage. 1900. 38. és k. és BORNHAK: Russland und Finnland. II. kiadás 1909. 50—57. l.

[2]) BORNHAK i. m. 57. l.

kérdéseit. Így nincs irott jogi szabályok által világosan rendezve az a viszony sem, amely Finnország és Oroszország közt fenáll. Az ilyen összeköttetéseknél pedig különösen fontos, hogy a két ország jogai és hatásköre egymással szemben minden kétséget kizáró módon elhatároltassanak, mert különben az erősebb félnek meg van adva a lehetőség, hogy jogait a gyengébb fél rovására kiterjessze s e mellett maga ezt a kiterjesztést a jogszerűség látszatával ruházza fel. Ez adja meg a lehetőséget Oroszországnak is, hogy azt a conflictust, amely közötte és Finnország között van s amely a finn alkotmányt alapjaiban megtámadó erőszakos politikának az eredménye, úgy tüntesse fel, mint egy egyszerű alkotmányjogi vitát, amely a körül a kérdés körül forog, hogy miként történjék a két országot közösen érdeklő ügyek intézése. Ez — az oroszok álláspontja szerint — még eldöntetlen kérdés, melyet mindenesetre szabályozni kell s a conflictust éppen az idézte elő, hogy erre a szabályozásra nézve foglal el a két ország ellenkező álláspontot. És látszólag így is áll a dolog, de tényleg az összeütközésnek sokkal mélyebben fekvő jelentősége van. Oroszország ugyanis úgy akarja szabályozni ezt az államjogi kérdést, hogy ezzel Finnország külön politikai életét egészen tönkre tegye. Oroszország részéről erőszakos politikával állunk szemben, mely Finnország különállásának a megsemmisítésére tör; de ezt a politikát a szabályozást igénylő államjogi kérdés rendezésének a köntösébe tudja öltöztetni éppen azért, mert a két ország közötti jogi viszony nincs törvényes szabályokkal világosan rendezve.

Mint láttuk, csak a külügyek képezik Finn- és Oroszországnak közös ügyeit; de ezen kívül vannak egyéb olyan kérdések is, melyek czélszerűségi okokból feltétlenül egyenlő szabályozást igényelnek a két országban. Ilyenek pl. a katonai kérdések. Finnországnak az alkotmány értelmében önálló hadserege van ugyan; de azért kívánatos, — amint ezt finn részről is elismerik — hogy a két hadsereg egyenlő elvek szerint legyen szervezve. Másik ilyen ügy a bírói ítéletek kölcsönös végrehajtása a másik állam területén, a kereskedelmi ügyek kölcsönös szabályozása stb.[1]) Vannak olyan

[1]) NYHOLM i. m. 94. l.

ügyek is, amelyek kizárólag az egyik ország belügyei ugyan, de azért nagyon közelről érdeklik a másik országot is. Határozott törvényes szabályok nem rendelkeznek, hogy az ilyen kérdésekben mi módon történjék a törvényhozás.

A két országot közösen érdeklő ügyekre nézve egy 1826-iki czári rendelet alapján[1]) az a gyakorlat fejlődött ki, hogy úgy az egyik, mint a másik ország kormányzó hatóságai közös egyetértéssel megállapították az ide vonatkozó törvény szövegét s a két országban ennek az alapján azonos törvényes rendelkezések bocsáttattak ki.[2]) Ez a gyakorlat a finn államjog szellemének és rendelkezéseinek teljes mértékben megfelelt. Azokra a kérdésekre pedig, amelyek kizárólag az egyik ország belügyei, tehát nem közös egyetértéssel intézendő ügyek voltak, bármily közelről érintették is a másik ország érdekeit, annak jog szerint semmiféle befolyása nem lehetett. Ezen a czímen tehát az orosz hatóságok nem avatkozhattak be Finnországnak a belső ügyeibe. És nem is avatkoztak be 1891-ig.

Egy 1891. augusztus 1-én kibocsátott czári rendelet azonban elrendelte, hogy a finn ministerállamtitkár azokat a törvényjavaslatokat, amelyek Oroszország érdekeit is érintik, köteles véleményadás végett közölni az illetékes orosz ministerrel s csak annak az irásbeli véleményével együtt terjesztheti az uralkodó elé.[3]) Ez a rendelet törvényes szabályokat nem sértett; de teljes ellentétben állott a finn közjog szellemével, mert Finnország ügyeit csak finn hatóságok intézhették s azokra az orosz hatóságokat semmiféle befolyás nem illethette meg. Ez a rendelet nagy jelentőséggel bir a finn államjog történetében azért, mert ez az első intézkedés, amely a finn országgyülés működését az orosz állam hatóságainak az ellenőrzése alá akarja helyezni.

Ebben a rendeletben foglalt intézkedéseknek a folytatását képezi az 1899 február 15-iki híres czári manifestum, amely az 1905-ig tartott alkotmányellenes aerát vezette be. Ez a manifestum a finn országgyülés megkérdezése és hozzájárulása nélkül egy új szabályzatot léptet életbe azoknak a tör-

[1]) NYHOLM i. m. 93.

[2]) NYHOLM i. m. 94. l. és MECHELIN i. m. 341. l.

[3]) BORNHAK i. m. 30. Lásd a rendelet szövegét *Osten-Sacken*: Die staatsrechtliche Stellung des Grossfürstentums Finnland im Russischen Reiche. 1909. 133. l.

vényeknek a szövegezéséről, megvizsgálásáról és életbeléptetéséről, amelyek az egész császárság számára, a Finn-nagyfejedelemséget is beleértve, bocsáttatnak ki.[1]) Ez a manifestum tehát a törvényeknek egy egészen új kategóriáját állítja fel, mert közös birodalmi törvényeket megelőzően sem a finn, sem az orosz államjog nem ismert. S a szabályzatban foglalt intézkedések nemcsak ezekre az új »birodalmi törvényekre alkalmazandók, vagyis nemcsak azokra, amelyek Finnországnak és Oroszországnak közös törvényei lesznek, hanem alkalmazandók kizárólag finnországi törvényekre is, amelyek tehát csak Finnországban fognak hatályba lépni, ha azok »általános birodalmi érdekeket érintenek, vagy a császárság törvényhozásával vannak összefüggésben«. Ezekben a kérdésekben a törvényhozás joga a szabályzat szerint kizárólag a czárt, mint önkényű uralkodót illeti meg. A finn országgyülést csak véleményadásra hívják fel s neki mint Finnország legfőbb törvényhozó testületének, a szabályzat szerint, ezeknek a törvényeknek a megalkotásában positiv részvétele nem lesz.

Ez a rendelkezés a finn közjognak a legsarkalatosabb tételeit változtatta meg és pedig illegalis úton, mert a szabályzat életbe léptetése a finn alkotmány értelmében nem történhetett volna meg az országgyülés hozzájárulása nélkül. Ez annál inkább veszedelmes támadás volt Finnország autonomiája ellen, mert a szabályzat nem vonta meg határozottan az elválasztó vonalat a külön törvényhozás kérdései és azok között a kérdések között, amelyekre a törvényhozásnak ez az újonnan megállapított módja lesz alkalmazandó. A »közös érdekű« törvényhozásnak a köre nem taxativé, hanem csak nagy általánosságban és igen ruganyosan volt meghatározva, úgy hogy teljesen a czártól függött, milyen kérdéseket akar elvonni az általános birodalmi érdekek czímén a finn országgyüléstől a maga absolut törvényhozó joga körébe.

Ez a szabályzat Finnország tiltakozása és az egész európai közvélemény határozott állásfoglalása daczára is az alkotmányellenes aera végéig hatályban maradt. De az abban megállapított módja a törvényhozásnak mindössze egy esetben:

[1]) Lásd a manifestumot és a szabáyzatot *Osten-Sacken* i. m. 135. és k. l.; a manifestum kibocsátásának és az azt követő eseményeknek a történetére nézve: *Finnland.* SCHMOLLERS JAHRBUCH 27 kötet. 1903. 182. és k. l.

az 1901. junius 29-én kibocsátott véderőtörvényre nyert alkalmazást. A czár az alkotmányellenes állapotok megszüntetésével 1905. november 4-én felfüggesztette ennek a szabályzatnak a hatályát is addig, »míg az abban szabályozott kérdések törvény által nyernek rendezést«. A szabályzatot tehát nem hatályon kivül helyezték, csak felfüggesztették s ez a körülmény is világosan mutatta, hogy az orosz kormány nem ejtette el véglegesen a »birodalmi törvényhozás« rendezésének a kedvencz eszméjét s tényleg már 1908. nyarán újabb lépések tétettek ebben az irányban.

Stolypin orosz ministerelnök 1908. május 5-én beszédet tartott a birodalmi dumában s kifejtette a kormány Finnországgal szemben követendő politikájának a programmját.[1] S csakhamar hozzá is kezdtek ennek a programmnak a megvalósításához. A czár 1908. május 20-án megerősítette az orosz ministertanácsnak egy határozatát, amely szerint minden finn törvényjavaslat, indítvány és petitio, a finn senatusnak, a főkormányzónak, a ministerállamtitkárnak minden jelentése irásban közlendő az orosz ministertanácscsal s csak ennek a véleményével együtt terjeszthető az uralkodó elé. Ha pedig az orosz ministertanács nem értene egyet az illető finn hatósággal valamely ügy elintézésére nézve, abban az ügyben az előterjesztést a finn minister-államtitkár csak az orosz ministerelnök vagy az illetékes orosz szakminister jelenlétében teheti meg.[2]

Ez a rendelet teljesen az orosz ministertanács ellenőrzése alá helyezte Finnország mindenféle ügyeinek az intézését: a ministertanács véleményezett olyan javaslatokat is, amelyek a legtávolabbról sem érintették Oroszország érdekeit, hanem teljesen lokális érdekű ügyei voltak Finnországnak, így pl. a földbérletre, a közös marhalegelőkre vonatkozó javaslatokat, a földrajzi társaság állami subventiójának az ügyét stb.[3] Azt mondhatjuk, hogy ennek a rendeletnek a hatályba lépése után a czár Finnországot egészen az orosz ministertanács segélyével kormányozta.

Újból elővették a birodalmi törvényhozás szabályozásá-

[1] Lásd e beszédet »*Finnlande et Russie.*« Deliberation internationale de Londres 26 Février, 1. Mars 1910. 28. és k. l.

[2] Lásd ennek a határozatnak a teljes szövegét Bornhak i. m. 43. l.

[3] *Finnlande et Russie.* 18. l.

nak a kérdését is s javaslattétel czéljából 1909. márczius 28-án bizottságot hivtak össze, amely tiz orosz és öt finn tagból állott. Ez a bizottság volt hivatva megállapítani egyrészről a birodalmi törvényhozás hatáskörébe utalandó ügyeket, másrészről magát a birodalmi törvényhozásnak a módját is. A bizottság finn és orosz tagjai között — amint ez előre látható volt — mindjárt az első ülésen mélyreható ellentétek jelentkeztek; s mert kizártnak látszott, hogy egyhangú megállapodásra tudjanak jutni s mert nyelvi nehézségek is merültek fel a finn és az orosz tagok között, a bizottság elnapolta üléseit azzal a megállapodással, hogy úgy finn részről, mint orosz részről külön-külön fognak javaslatot készíteni.[1])

A két javaslat, amelyet 1909. őszén az újból összeült bizottság elé terjesztettek, természetesen lényegesen eltér egymástól úgy a birodalmi törvényhozás elé utalt ügyek körét, mint a közös birodalmi törvényhozás módját illetőleg.

A finn javaslat a közös ügyeknek két csoportját állítja fel.[2]) Az első csoportba tartoznak: a trónörökösödés rendje, a külügyek, az orosz budget-t terhelő finnországi intézmények (távirda, orosz iskolák), az orthodox egyház ügyei és a Finnországban állomásozó orosz csapatok belső rendje. Ezekben az ügyekben úgy a törvényhozás, mint a kormányzat — a finn javaslat szerint — kizárólag az orosz hatóságokat illeti meg. A közös ügyek második csoportjába tartoznak: 1. a katonai szolgálat, 2. az orosz alattvalók honosítása Finnországban, a finneké Oroszországban, 3. a nemzetközi magánjog, 4. a kereskedelmi ügyek és 5. az irói és a művészi tulajdon védelme. Ezeknek az ügyeknek az intézésére a finn javaslat delegatiók alakítását hozza javaslatba, amelyeket a két parlament küldene ki a saját kebeléből; a két delegatio Szentpétervárott külön-külön tartaná a maga üléseit. Ha a két delegatio kétszeri irásbeli üzenetváltás után sem tudna egymással megegyezésre jutni, az ügyet egy kiegyezési bizottság (Ausgleichsausschuss) elé terjesztik s ha ily módon sem volna megegyezés elérhető, bizonyos kérdésekben az uralkodót illeti meg a döntés joga, más kérdé-

[1]) Zeitschrift für Volksrecht und Bundesstaatsrecht. III. kötet, 683. l.
[2]) A javaslatot közli *Finnlande et Russie* 19. és k. l.

sekben pedig a döntés elhalasztatik. Ha pedig a két delegatio az eléje terjesztett törvényjavaslatot teljesen azonos a szöveggel elfogadja, azt szentesítés végett az uralkodó elé terjesztik s mint birodalmi törvényt fogják promulgálni.[1])

Az orosz javaslat szerint sokkal szélesebb a közös birodalmi törvényhozás hatásköre; ez elé vannak utalva a következő ügyek: 1. Finnország részesedésének a megállapítása a birodalom kiadásaiban 2. a katonai ügyek; 3. a Finnországban élő orosz alattvalók jogai; 4. az orosz nyelvnek, mint hivatalos nyelvek Finnországban való alkalmazása 5. azoknak a kérdéseknek a megállapítása, amelyek birodalmi érdekből kiveendők a külön bíróságok hatásköréből 6. a finnországi közigazgatás általános elvei 7. a közrend fentartása 8. a büntető eljárás; 9. a bíróság szervezetére és 10. az oktatásügyre vonatkozó általános elvek 11. a gyülekezési és egyesülési jog; 12. a sajtóügyek 13. a vámügyek; 14. a kereskedelmi tulajdon védelme 15. a pénzrendszer 16. a posta és a telephon ügye; 17. az idegenek jogai Finnországban. Ezekben az ügyekben a törvényhozást a czár az orosz parlamenttel (a birodalmi dumával és a birodalmi tanácscsal), gyakorolná és pedig az egész birodalomra nézve egységesen. Az orosz parlamentben éppen ezért Finnország is képviselve lenne és pedig az orosz javaslat szerint oly módon, hogy a finn országgyülés küldene a birodalmi tanácsba egy, a birodalmi dumába pedig öt tagot. Az öt duma-delegatus közül négynek finn állampolgárnak, az ötödiknek pedig egy Finnországban élő orosz alattvalónak kell lenni. [2])

Lényegesen eltér a két javaslat egymástól abban is, hogy a finn tervezet szerint a birodalmi törvényhozásra vonatkozó intézkedések egybehangzó finn és orosz törvényeken alapulnának s így csak a két országgyülés közös megegyezésével volnának módosíthatók, míg az orosz javaslat szerint az maga is egy birodalmi törvény volna, amelyet a czár és az orosz parlament alkotna meg s amelyet ők minden intézkedésében bármikor jogosítva volnának megváltoztatni is. Ily módon az

[1]) *Finnlande et Russie.* 19. és k. l. Zeitschrift für Volksrecht und Bundesstaatsrecht. IV. kötet 298—299. l.

[2]) *Finnlande et Russie* 21 és Zeitschrift für Völkerrecht und Bundesstaatsrecht IV. kötet 533. l.

orosz törvényhozás Finnország megkérdezése és hozzájárulása nélkül tetszése szerint kiterjeszthetné hatáskörét a birodalmi ügyekben s lassanként minden kérdést elvonhatna a finn országgyülés elől.

Az orosz kormány a finn tervezet teljes mellőzésével egészen az orosz tervezet alapján dolgozott ki egy törvényjavaslatot a birodalmi törvényhozás tárgyában s azt hozzájárulás végett az orosz parlament elé terjesztette. A finn országgyüléssel nem elfogadás, hanem csak véleményadás végett közölték ezt a javaslatot. A finn országgyülés azonban a véleményadást megtagadta azzal az indokolással, hogy a finn alkotmány értelmében őt ebben a kérdésben nem a véleményadás, hanem az uralkodóval együtt törvényhozás joga illeti meg. Ezzel szemben az orosz birodalmi duma egy pár lényegbe nem vágó módosítással elfogadta a javaslatot. Ezek közül a módosítások közül legnevezetesebb, hogy a finnországi képviselők számát a birodalmi tanácsban egyről kettőre emelte fel; viszont a duma-képviselők számát négyre szállította le, a mennyiben a Finországban lakó orosz állampolgárok külön képviseletét törülte. A birodalmi tanács is hozzájárult a javaslathoz s az, miután a czár 1910. július 4-én szentesítette, hatályába is lépett [1]).

Ez képezi a lényegét a finn-orosz conflictusnak. Ha figyelmesen átnézzük az új törvényt, lehetetlen észre nem vennünk, hogy itt tulajdonképpen nem egy egyszerű, eddig még szabályozatlan államjogi kérdésnek a rendezéséről van szó, hanem Oroszország olyan eszközök birtokába akar jutni ennek a birodalmi törvényhozásról szóló törvénynek az utján amelyeknek a segitségével nem egyszerre és nem feltünően, hanem lassanként és észrevétlenül el fogja sorvasztani Finnországnak minden különállását. Úgy, hogy a finnek ma tényleg alkotmányukért és önállóságukért küzdenek. De azért a vitának a magvát mégis egy állomjogi kérdés képezi. Hogy történjék a két országot közösen érdeklő ügyeknek az intézése, illetőleg, hogy ki van jogosítva megalkotni azt a törvényt, amely ezt a kérdést rendezi? Ez egy tisztán államjogi kérdés s mi ezzel a jogi kérdéssel fogunk foglalkozni a következőkben.

[1]) Zeitschrift für Völkerrecht und Bundesstaatsrecht. IV. kötet 1910. 618. l.

Első sorban állapítsuk meg annak a viszonynak a jogi természetét, amely Finnország és Oroszország között fennáll. Finnország már az Oroszországgal való uniot megelőzően sem volt független és önálló állam, hanem Svédországgal állott összeköttetésben. Nem volt egyéb, mint több svéd tartomány, amelyek ugyanazok szerint a törvények szerint kormányoztattak, ugyanolyan igazságügyi és közigazgatási szervezettel birtak, mint a többi svéd tartományok. Minthogy azonban nem képezett az ország többi részével földrajzilag összefüggő, egészet s mert lakosai is más nyelvet beszéltek s különös faji tulajdonságokkal birtak, mégis volt bizonyos különállása. Ez a különállás jutott kifejezésre abban is, hogy az országot 1581.-től kezdve »nagyfejedelemségnek« nevezték. [1]) De ez az elnevezés nem jelentett állami különállást, sőt közigazgatási autonomiát sem.

Finnország földrajzi fekvésénél fogva erősen ki volt téve az orosz czárok támadásainak. Oroszországnak, különösen mikor a birodalom fővárosa Szentpétervár lett, fontos érdeke volt, hogy Finnországnak közvetlen főváros mellett fekvő területe az ő fenhatósága alá jusson. Az 1721. nystadi és az 1743-iki aboi békekötésben sikerült is neki Finnország délkeleti részét a mai Wiborg tartományt megszerezni, 1808.-ban pedig annak háborúnak a folyamán, amelyet I. Sándor orosz czár indított Svédország ellen, hogy azt a continentalis zárlathoz való csatlakozásra kényszerítse, az orosz csapatok teljesen megszállották Finnországot. I. Sándor a megszállott területet nem kebelezte be egyszerűen az Oroszbirodalomba, hanem még a báborúnak a befejezése előtt, mielőtt tehát Svédország a békeszerződésben forma szerint átengedte volna a megszállott tartományokat, a finn rendeket országgyülésre hivta össze Borgoba. Ezt az országgyülést teljesen a svéd országgyülésekre megállapított formaszerűségek között maga a czár nyitotta meg 1809. márczius 28-án. A következő nap fogadta a czár a borgoi domban a rendek hódolatát és hűségi esküjét, majd az ő nevében egy általa sajátkezűleg aláirt ünnepélyes nyilatkozatot olvastak fel, amely különös fontossággal bir Finnország államjogi helyzetének a megítélése

[1]) DESPAGNET: La Question finnlandaise au point de vue juridique. 1901. 27. l. NYHOLM i. m. 3. l.

szempontjából. Ebben a nyilatkozatban, amely 1809. márczius 15-én kelt, a czár ünnepélyesen megerősíti az ország alaptörvényeit azokkal a jogokkal és privilegiumokkal együtt, amelyeket az egyes rendek külön-külön s az ország összes lakosai az alkotmány értelmében addigelé élveztek, igérve, hogy sértetlenül érvényben hagyja mindezen jogokat és kiváltságokat. [1])

Svédország 1809. szeptember hó 17-én, tehát jóval a borgoi országgyülés után a *fredrikshamni* békeszerződésben teljesen átengedte Finnországot az Oroszbirodalomnak.[2]) Ez a békeszerződés világosan utal a borgoi eseményekre is; a a VI. pontban a svéd király kijelenti, hogy mivel az orosz czár már önként biztosította a lakosság privilegiumainak sértetlen fenmaradását, felmentve érzi magát az alól a különben szent kötelezettség alól, hogy az ő régi alattvalói javára különös kikötéseket tegyen ebben az irányban.[3])

Az események eme complexusának az alapján kell megítélni azt az államjogi viszonyt, amelybe Finnország Oroszországgal szemben került. Helytelen volna a megítélés alapjául akár csak a fredrikshamni szerződést, akár csak a borgói eseményeket venni. Azok, akik a finn-orosz kérdéssel foglalkoznak, különösen az orosz és a finn írók, rendszerint éppen ezt a hibát követik el. Az oroszok szerint[4]) Svédország a fredrikshamni szerződésben teljesen átengedte Finnországot az Oroszbirodalomnak s így kétségtelen, hogy az Oroszországnak egy tartományát képezi. A finnek viszont a borgoi eseményekre fektetik a fősúlyt. A czár ott megigérte az ország alkotmányának és alaptörvényeinek a sértetlen fenmaradását, tehát Finnország külön állam s nem lehet bekebelezve az Oroszbirodalomba.

A fredrikshamni békekötés és a borgoi események nin-

[1]) Lásd e nyilatkozatnak a teljes magyar nyelvű szövegét NEVALINNA: Finnország és Oroszország. Budapesti Szemle 1910. 405. szám, 389. lap.

[2]) A szerződés IV. pontja így szól: »Ces gouvernements appartiendront désormais en toute propriété et souveraineté à l'empire de Russie et lui restent incorporés.»

[3]) OSTEN-SACKEN i. m. 33—34. l.

[4]) Lásd *Stolypin* 1908. május 18-án tartott beszédét. Finnlande et Russie. 31—32. lap.

csenek ellentétben, sőt egymást szükségképpen kiegészítik. Finnország viszonyai ugyanis két irányban igényeltek rendezést. Egy részről kifelé, idegen országokkal szemben, másrészről pedig befelé az Oroszbirodalom többi részével szemben. Az első történik a békekötés által, a második pedig a borgoi országgyülésen. Kifelé Finnország az Oroszbirodalomnak képezi a kiegészítő részét, nem nemzetközi jogalany, idegen államokkal jogviszonyokba nem léphet. De befelé részint megtartotta a maga külön politikai szinezetét s egy széleskörű autonomiával felruházott külön politikai közületet alkot.

Most az a kérdés, hogy az az autonomia, amelyet Finnország a borgoi országgyülésen kapott, milyen kiterjedésű és milyen jogi természettel bir?

Az orosz czár Finnországnak az alkotmányát erősítette meg. Ez alatt, mivel Finnország nem volt külön állam s így külön alkotmánynyal sem rendelkezett, Svédország alkotmányát kell érteni és pedig első sorban az 1772-iki Kormányformát és az 1789-iki Egyesítési és biztosító actát[1]), vagyis Finnországban továbbra is a svéd államjog maradt hatályban; nem ugyan a maga egészében az utolsó betűig. A svéd államjognak s az említett alaptörvényeknek is voltak olyan rendelkezései, amelyek az Oroszországgal való unio következtében nem nyerhettek többé alkalmazást, így mindenekelőtt azok, amelyek a trónörökösödés rendjére s általában az államfői méltóságra vonatkoztak, pl. hogy az uralkodónak evangelikus vallásúnak kell lennie, vagy, hogy az országban kell laknia; ezeknek a helyét az orosz államjog megfelelő rendelkezései foglalták el. Azok a svéd központi hatóságok sem működhettek többé Finnországban, amelyek a svéd alkotmányjog szerint az ország legfőbb kormányzatára voltak hivatva s így az 1772-iki és 1789-iki alaptörvényeknek ezekre vonatkozó rendelkezései sem maradtak hatályban. Maga a borgoi országgyülés is alkotott új államjogi törvényeket, pl. a kormányzótanács, a mai senatus alakításáról, amelylyel éppen az eddigi svéd központi hatóságokat akarta helyettesíteni. Ezek az új államjogi szabályok is mintegy hallgatólagosan hatályon kivül helyezték a svéd államjog bizonyos rendelkezéseit.

[1]) Lásd e két alaptörvényt, La Consitution du Granduchè de Finnlande. Paris, 1900. 41—72 l.

Ha a mai modern államjog szempontjából vizsgáljuk a borgoi eseményeket, mindenesetre feltünő, hogy az országgyülés nem tesz határozott és kimerítő rendelkezéseket az ország új közhatalmi szervezetének a megállapítására, holott az Oroszországgal való unio következtében az ország államjogi helyzete lényegesen megváltozott. Nem kevésbbé feltünő az is, hogy a czár Finnország alkotmányát erősíti meg, holott Finnországnak egyáltalában nem is volt külön alkotmánya, a svéd alkotmánynak viszont, amely »finn alkotmány« gyanánt is volt tekinthető, igen sok rendelkezése a változott viszonyok között nem nyerhetett többé alkalmazást.

Az orosz államjogászok az újabb időben éppen ezekre hivatkozva azt állítják, hogy I. Sándor nem is az ország alkotmányát erősítette meg, hanem csak a lakosok magánviszonyait rendező törvénykönyveket, első sorban az 1734-iki általános törvénykönyvet, amely a polgári, büntető, rendőri, kereskedelmi stb. törvényt tartalmazza[1]).

Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy Finnország az Oroszországgal való egyesülés idején rendi állam volt s így a borgoi eseményeket a rendi államjog szempontjából kell elbírálni. A rendi államnak pedig nincs egy olyan határozott és minden kérdést kimerítően rendező alkotmányjoga, mint a modern államnak. Ott az egész államhatalom a fejedelmet illeti meg; de viszont a fejedelmi hatalom korlátozásai gyanánt a rendeknek is vannak privilegiumai, amelyeknél fogva ők is részt vesznek bizonyos államügyek intézésében s a fejedelem ezekben a kérdésekben (törvényhozás, adókivetés, katona, szedés stb.) az ő hozzájárulásuk nélkül nem rendelkezhetik. A rendi államban constitutio alatt igen gyakran éppen ezeket, a rendeket megillető privilegiumot értik. Amikor tehát az orosz czár az 1809. márczius 15-iki manifestumban megerősítette Finnország alkotmányát, ezzel nem a svéd államjog összes szabályait erősítette meg, hanem azokat a privilegiumokat, amelyek a finn rendeket a svéd királylyal szemben addigelé megillették s amely privilegiumok éppen az említett

[1]) Az újabb orosz államjogászok (Ordin, Sokolskij, Korhunoff Jeleneff, ide vonatkozó fejtegetéseit részletesen ismerteti GETZ Das staatsreichtliche Verhältnis zwischen Finnland und Russland. 1900. 12. és h. 1. OSTEN-SACKEN i. m. és 35 k. 1.

1772-iki és 1789-iki alaptörvényekben vannak meghatározva. Ezek az alaptörvények ugyanis, mint általában a rendi államok alaptörvényei a fejedelem és a rendek közötti jogviszonyt, a fejedelmet és a rendeket egymással szemben kölcsönösen megillető jogokat határozzák meg. Az orosz czár tehát a borgoi országgyülésen arra kötelezte magát, hogy nem önkényűen fog uralkodni Finnországban, hanem tiszteletben tartja a rendek politikai jogait, amelyeket azok addigelé is élveztek különösen, hogy velük együtt fogja gyakorolni a törvényhozást s az ő hozzájárulásuk nélkül új adókat kivetni nem fog.

Az orosz államjogászok a legújabb időben felfedezett ethimologiai érvekkel is igyekeznek bizonyítani, hogy I. Sándor Finnországnak nem az alaptörvényeit erősítette meg. Azt állítják, hogy az eredetiben orosz nyelven kiadott márczius 15-iki manifestumban nem alaptörvényekről, hanem »gyökértörvényekről« van szó; vagyis olyan törvényekről, amelyek a népbe, annak történetébe mélyen begyökereztek, azaz régi törvényel az országnak; az 1772-iki és 1789-iki alaptörvényeket pedig 1809-ben még nem lehetett ilyenekül tekinteni.[1])

Ezek és ehhez hasonló ethimologiai érvek azonban nem lehetnek döntők Finnország államjogi helyzetének a megállapításánál. A grammatikai törvénymagyarázatnak az államjogban nem lehet semmi szerepe akkor, amikor egy jogszabálynak a helyes értelmét száz éves gyakorlat alapján állapíthatjuk meg. Az orosz czárok ezt — Finnország története világosan igazolja — soha sem tekintették úgy az I. Sándor által adott biztosítékot, hogy az csak bizonyos magánjogi szabályok fentartására vonatkozik. Történeti tény, hogy Finnországnak 1809-től kezdve külön politikai existentiája volt s hogy a czárok Oroszország többi részeitől egészen eltérően, külön politikai szervezettel intézték az ország ügyeit; ezt a történeti tényt egy évtizedek mulva kitatált szóinterpretatio segítségével alkotmányellenes gyakorlatnak minősíteni — amint Stolypin teszi[2]) — nem lehet.

Igaz ugyan, hogy a finn országgyülést 1809-től egészen 1863-ig egyszer sem hivták össze; de ezzel formális alkot-

[1]) OSTEN-SACKEN i. sz. 36. l.

[2]) *Finnlande et Russie.* 29. l.

mánysértést nem követtek el, mert az 1789-iki alaptörvény nem mondotta ki az országgyülésnek bizonyos időközönkénti kötelező összehívását; az teljesen az uralkodó tetszésére volt bizva. Az országgyűlés szünetelése nem bénította meg az állam életet, mert igaz ugyan, hogy az uralkodó nem hozhatott törvényeket a rendek hozzájárulása nélkül, de viszont nem minden a mai értelemben vett törvénynek a kibocsátásához kivántatott meg a rendi országgyülés hozzájárulása. A rendi államokban az uralkodónak széles körű autonom törvényhozási joga volt s gyakran a legfontosabb kérdéseket a fejedelem rendeleti úton szabályozta. Így Finnországban is — mint láttuk — két faját különböztették meg a törvényhozásnak az egyiket a fejedelem egyedül, a másikat pedig az országgyüléssel együttesen gyakorolta. A két törvényhozás köre nem volt élesen elválasztva egymástól. A rendi államjognak általában jellemző vonása hogy a kettő közötti határvonal a fennálló erőviszonyok változásával mindig módosul. Egy erős uralkodó alatt nagyobb, egy gyenge alatt pedig rendesen szükebb a fejedelem önálló törvényhozásának a köre. Finnországban is a dietának több mint félszázadon át való szünetelése azért nem akasztotta meg az államélet rendes folyását, mert az uralkodó önálló törvényhozási jogával rendeleti úton szabályozta a legszükségesebb kérdéseket. És ezzel nem sértették meg Finnország alkotmányát, nem akarták negligálni vagy éppen hatályon kivül helyezni az országgyülés törvényhozási jogát. Bármennyire kiterjesztették is az uralkodók tényleges erejükre támaszkodva Finnországgal szemben a rendeleti úton való törvényhozásnak a körét, mégis elismerték, hogy vannak olyan kérdések, amelyek a finn alkotmány értelmében csak az országgyüléssel együttesen rendezhetők s mert az alkotmány rendelkezéseit nem akarták megsérteni, de viszont a dietát sem akarták összehívni, az ilyen kérdések szabályozását, mint időszerűtlent vagy inopportunust, későbbi időpontra halasztották el.[1]) 1863-tól kezdve pedig az országgyülést minden ötödik évben rendesen összehivták — ezt különben az 1869-iki törvény a dieta szervezetéről kötelezővé is tette — s ezek az országgyülések nagyjelentőségű törvényhozó tevékenységet fejtettek ki.

[1]) OSTEN-SACKEN i. n. 74. l. Das Recht Finnlands und seine Wehrpflichtfrage. 1900. 13. l.

Az tehát kétségtelen, hogy Finnországnak külön politikai existentiája van, s hogy a borgoi országgyülésen éppen ezt a külön politikai existentiát biztosító szabályokat erősítették meg; de kérdés, hogy milyen terjedelmű Finnországnak ez a különállása, vajjon lehet-e ennek az alapján Finnországot külön államnak tekinteni? Ez nehezen eldönthető kérdés éppen azért, mert az állam fogalmára és lényeges ismérveire nézve igen nagy eltérésekkel találkozunk az irodalomban. Azok, akik szerint a souverainitás az állam fogalmának lényeges alkotó elemét képezi, semmi esetre sem tekinthetik Finnországot államnak, mert Finnország souverainitással nem rendelkezik. Egy állam csak akkor souverain, ha a hatalma legfőbb és független hatalom, amely semmi idegen hatalomnak alávetve nincs. Mihelyt egy államot nem csak a saját akarata köthet meg, hanem egy idegen, tőle független akarat, az ő hozzájárulása nélkül intézkedik az államélet legfontosabb kérdéseiben, azt az államot többé souverainnek nevezni nem lehet. Finnország pedig — mint láttuk — a külügyeit nem maga intézi, a trónörökösödésre nézve nem alkothat törvényeket, mindezekben a kérdésekben ránézve is Oroszországnak az akarata, tehát egy idegen akarat a döntő s így kétségtelen, hogy Finnország nem souverain.

A ma uralkodó felfogás szerint a souverainitás nem lényeges alkotó eleme az államnak; de a nem souverain államokat éppen a legnehezebb megkülönböztetni azoktól a közületektől, amelyek az állam minden lényeges alkotó elemével nincsenek felruházva s így már nem souverain államoknak sem tekinthetők. Vajjon bir-e Finnország az államiságnak minden lényeges attributumával? A legkiválóbb államjogászok[1]) szerint, akik behatóan és elfogulatlanul vizsgálják a kérdést, s akik a mi véleményünk szerint egyedül helyesen állapítják meg Finnország államjogi helyzetét, nem bir. Nem az a döntő, hogy Finnország nem maga intézi a külügyeit; vannak államok, amelyek nemzetközi jogi alanyisággal nem rendelkeznek;

[1]) JELLINEK: Allg. Staatslehre. II. kiadás. 1905. 640 és k. l. és Über Staatsfragmente 35. és k. l. HATSCHEK: Allg. Staatsrecht. III. kötet 12—13. lap. Hozzájuk csatlakozik a magyar irodalomban KUN JÓZSEF (A finn-orosz conflictus és a közjogi tudomány. Jogállam. IX. évfolyam 1910 582. és köv. l.)

gondoljunk a szövetséges államok tagállamaira, aminő pl. Poroszország vagy a félsouverain államokra, aminő pl. Egyptom. Hanem azért nem lehet Finnországot államnak tekinteni, mert nincs egy külön államfői méltósága. Finnországban is az orosz czár uralkodik, az orosz czári méltóság pedig az egész birodalomnak, Finnországot is beleértve, egységes államfői méltósága. Ezt legvilágosabban igazolja az a körülmény, hogy Finnországban nincsenek külön trónörökösödési szabályok, a trónörökösödés rendjét az egész birodalomra nézve egységesen az orosz államjog állapítja meg, módosításához is csak a megfelelő orosz alkotmányjogi szabályoknak a megváltoztatása szükséges Finnország minden megkérdezése és hozzájárulása nélkül. Igaz ugyan, hogy az orosz czár a finn nagyfejedelmi címet is viseli; de ez sem jelent külön államfői méltóságot. A helyzet ugyanaz, mint Magyarország és az ő társországai között. Nincs külön horvát király, — bár az uralkodó magát Horvát-Szlavon- és Dalmátországok királyának is czímezi — hanem Magyarország királya, mint ilyen uralkodik egyszersmind a társországokban is. Magyarország és Ausztria között már egészen más a viszony. Magyarországnak is, Ausztriának is külön-külön uralkodója van s különkülön trónörökösödési rendje is; de a trónörökösödési rend a két országban bizonyos fokig teljesen megegyezik egymással s így mindig ugyanaz az egyén foglalja el a két külön államfői méltóságot.

Finnország az államiságnak mindenesetre több lényeges attributumával rendelkezik: van külön területe, külön állampolgársága, külön kormánya és törvényhozó testülete, de még sem rendelkezik az állam minden lényeges vonásával: külön államfője nincs; éppen ezért nem is igazi állam, hanem csak ú. n. államfragmentum, államtöredék. Így nevezzük azokat a politikai kerületeket, amelyek mintegy közép helyet foglalnak el az állam és az autonomiával felruházott tartományok között. Ilyen államtöredék Horvátország is.[1])

Éppen azért, mert Finnország nem állam, nem lehet kö-

[1]) Finnország és Horvátország államjogi helyzete igen sok tekintetben hasonlít egymáshoz, amint erre a külföldi írók közül is többen (pl. Delpech: La question finlandaise. Revue gen. de Droit intem. pub. VI. kötet 1899. 567. lap) rámutatnak.

zötte és Oroszország között államkapcsolat sem. Az államkapcsolat fogalmához tartozik hogy csak államok között állhat fenn. Finnország tehát nincs Oroszországgal sem personal-, sem reálunióban.[1]) Éppen így nem helyes az az álláspont sem, hogy az Oroszbirodalom egy szövetséges állam a minő pl. a Németbirodalom s ennek a szövetséges államnak a Finnország és Oroszország a tagállamai, mert szövetséges államot is csak államok és pedig egyenrangú államok alakit hatnak.

Finnország az Oroszbirodalomnak egy részét képezi[2]) de nincs teljesen bekebelezve a birodalomba, mint egy közönséges tartomány; egy nem tökéletes in corporatioval állunk szemben:[3]) Finnországnak széleskörű autonomiája, önrendelkezési joga van, amelynek az alapján töredékes államnak, államfragmentumnak tekinthetjük.

Hogy azonban Finnország nem állam, hanem csak államtöredék, hogy Oroszországgal nem kapcsolatban áll, hanem annak a kiegészítő részét képezi, az mit sem változtat azon, hogy Finnországnak elkobozhatatlan politikai jogai vannak s hogy autonomiájától, amelyet száz év óta élvez, a finn országgyülés beleegyezése nélkül nem fosztható meg. A dieta szervezetéről szóló 1869-iki törvény értelmében (71. §.) alaptörvények nem hozhatók, nem módosíthatók, nem magyarázhatók és nem szüntethetők meg, csak az országgyülés hozzájárulásával. Az országgyülés beleegyezése nélkül tehát Finnország államjogi helyzetén semmiféle módosítás nem eszközölhető.

Az orosz politikusok szeretnek arra hivatkozni, hogy a finn alkotmányt a czár ajándékozta a népnek, az nem szerződésen alapul, hanem a fejedelem egyoldalú akaratának, az uralkodó kegyének képezi a folyományát s így a czár azt tetszése szerint módosíthatja, sőt egészen vissza is vonhatja.

[1]) MECHELIN realuniót lát Finnország és Oroszország között, vele együtt a régebbi finn és orosz államjogászoknak a legnagyobb része is. Hasonlóképen DESPAGNEI i. m. Az az álláspont, hogy a két ország között personal unio van (nálunk FERENCZY: A politika rendszere. 138. és k. l.) csak a viszonyok teljes félreismerésén alapulhat.

[2]) Ez a nézet ma a finn irodalomban is uralkodónak mondható, HERMANSON i. m. 13. és k. l. ARNHEIM: Der ausserordentliche Finnländische Landtag 1899. 163. l.

[3]) BORNHAK i. m. 221.

Ez azonban teljesen téves beállítása a dolognak. Az európai államok közül soknak van ilyen ú. n. engedélyezett alkotmánya; a legtöbb német államban a fejedelem a viszonyok nyomása alatt önként osztotta meg hatalmát a néppel és engedett nekik is befolyást az államügyek intézésére, mégis senkinek sem jut eszébe azt állítani, hogy pl. a porosz király az alkotmányt bármikor visszavonhatja vagy módosíthatja mert azt ő ajándékozta a népnek.

Az államjognak egyik sarkalatos tételét képezi, hogy az ú. n. pouvoir constituant-t, az alkotmánymódosítás jogát csak az gyakorolhatja, akit erre maga a hatályban levő alkotmány feljogosít s csak azok szerint a szabályok szerint, amelyeket az idevonatkozólag megállapít. Az 1869-iki finn alaptörvény világosan meghatározza, hogy ki rendelkezik Finnországban a pouvoir constituant-nal s így az alkotmánynak minden egyéb módon való megváltoztatása megsérti a jogfolytonosság elvét s feltétlenül jogellenes.

Egészen tévesek Rehm strassburgi tanár idevonatkozó fejtegetései is.[1]) Finnország szerinte Oroszországnak egy mellékországát képezi s annak mint souverain államnak a fenhatósága alatt áll. A czárnak nemcsak mint finn nagyfejedelemnek, hanem mint a főállam, Oroszország uralkodójának is vannak jogai Finnországgal szemben. A fő- és a mellékország viszonyából folyik ő szerinte az, hogy a mellékország közjogi szabályai nem köthetik meg a főországot és annak az organumait. A finn nagyfejedelemnek nem szabad megsérteni a finn alkotmány szabályait; de az orosz czár már bocsáthat ki a finn közjoggal ellentétes rendelkezéseket, amennyiben a főországnak, Oroszországnak az érdekei azt úgy kívánják, mert a mellékországot is mindig a főország érdekeinek a szem előtt tartásával kell kormányozni s a birodalmi érdekek érvényesítésében a mellékország közjogi szabályai nem képezhetnek akadályt.[2]) Deutrich is ezt az elvet haagoztatta a finn—orosz bizottság ülésén[3]), hogy a souverain állam akaratát az állam egy részének a jogi szabályai nem köthetik meg s a biro-

[1]) Rehm: Finnland und Russland. Deutsche Turisten-Zeitung. V. k. 405. és k. l.

[2]) Ezeket a fejtegetéseket ismétli Osten-Sacken i. m. 98.

[3]) *Finnlande et Russie.* 45. l.

dalom önmagának egy részével szemben alkotmánysértést nem követhet el.

Ez a tétel azonban ilyen általánosságban nem helyes. Csak azokra a mellékországokra alkalmazható, amelyeknek az államjogi szervezetét a mellékország megkérdezése és hozzájárulása nélkül a főország törvényhozása állapította meg s így az egy birodalmi törvényen, mint pl. a német birodalmi törvényen nyugszik, ahogy pl. a német birodalmi tartománynak, Elsass-Lothringennek az államjogi szervezete. Az ilyen birodalmi törvényt a főország természetesen tetszése szerint módosíthatja. Finnország közjogi szervezete azonban nem Oroszország törvényein nyugszik, azt a finn országgyülés hozzájárulásával kibocsátott törvények állapítják meg s módosításuk is kifejezetten a finn országgyülés hozzájárulásához van kötve.

Az a körülmény, hogy Oroszország a legújabb időben alkotmányos monarchiává lett, s hogy a fejedelem a nép képviselőinek is befolyást engedett az államügyek intézésére, mit sem változtat Finnország államjogi helyzetén. Ez az alkotmányjogi átalakulás Oroszországnak a belső ügye, amely Finnországot egyáltalában nem érinti. Az alkotmányos Oroszországnak sem lehet több joga Finnországgal szemben, mint a mennyi az absolut Oroszországnak volt. A czár megoszthatta a maga hatalmát a birodalmi dumával s így megoszthatja a Finnországgal szemben fenálló jogait is; de olyan jogokat nem ruházhat át a dumára, amelyek őt magát sem illetik meg[1]) s így, mert az orosz czár egy maga, a finn országgyülés hozzájárulása nélkül nem módosíthatja Finnországnak az alkotmányát, az alkotmányos Oroszország sem lehet erre competens.

Még az lehet esetleg kérdéses, hogy vajjon Oroszország elismerte-e magára kötelezőnek a finn alkotmány rendelkezéseit? Mindenn finn közjogi törvényt az uralkodó szentesített és nem mint finn nagyfejedelem, mert hiszen Finnországnak külön államfője nincs, hanem szentesítette azokat, mint az egész Oroszbirodalomnak egységes uralkodója. A czár szentesítésével tehát Oroszország is hozzájárult ezekhez a finn köz-

[1]) ERICH: Die finnländische Frage. Archiv für öff. Recht. 24. kötet. 1909. 512. és k. l.

jogi szabályokhoz, a czárnak, mint önkényű uralkodónak az akarata feltétlenül megkötötte Oroszországot.

Az orosz kormány tehát megsértette a finn közjog rendelkezéseit, mikor a finn országgyülés tiltakozása daczára is hatályba léptette a birodalmi törvényhozásról szóló törvényt, de az az intézkedés nemcsak alkotmányjogi szempontból illegalis, hanem a nemzetközi jog szempontjából is. A fredrikshamni békeszerződésben — mint láttuk — a svéd király ünnepélyesen tudomásul veszi a borgoi eseményeket s így mintegy az alkotmány fentartásának a kikötése mellett engedi át Finnországot az Oroszbirodalomnak. Oroszország tehát ezt a nemzetközi jogi kötelezettségét is megszegi, ha nem tartja tiszteletben a finn alkotmány rendelkezéseit.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Társadalmi lélektan.

Az alsóbbrendű társadalmak értelmi functiói.

(L. Lévy-Bruhl: Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures. Paris. Alcan. 1910.)

Minden társadalomnak fejlettsége a benne működő értelmi erőknek fejlettségétől függ, mert hiszen maga a társadalom nem is egyéb, mint az egyes emberek szellemi projectióinak hálózata (Böhm meghatározása). Ehhez képest a sociologiának egyik legfontosabb és legelőkelőbb feladata az, hogy a különböző fejlettségű társadalmakban munkáló és ható értelmi erőket feltüntesse. E feladatnak áll szolgálatában Lévy-Bruhl-nek fentjelzett munkája, mely az alsóbbrendű társadalmak életében megjelenő értelmi erők functióit teszi vizsgálat tárgyává.

Lévy-Bruhl szerint az alsóbb társadalmak értelmi életében a collectiv képzetek viszik a főszerepet. Ezeknek a collectiv képzeteknek pedig saját külön törvényeik vannak, amelyeket az individualis lélektan eszközeinek segítségével megállapítani teljesen lehetetlen. A collectiv képzeteknek jellemző sajátságuk az, hogy a léleknek emotionális, érzeti és indulati elemei vannak bennünk túlsúlyban s így lényegileg nem logikai, hanem lélektani productumok. Ezen charakteristikumok által különböznek a felsőbb társadalmi életet élő népeknek képzeteitől, melyekben éppen a logikai elem bir túlsúlylyal. Ha a collectivképzetek elemzését elmulasztva, akarjuk vizsgálat tárgyává tenni az alsóbb társadalmak értelmi functióit, kénytelenek leszünk hozzávetőleges és valószínű hypothesisekkel megelégedni, amint ezt a Tylor és Frazer által képviselt angol anthropologiai iskola példája mutatja. A collectiv képzetek vizsgálata tehát Lévy-Bruhl szerint az a biztos alap, melyre az alsóbb társadalmak értelmi életének analysisét építhetjük. Az ily módszerrel végrehajtott vizsgálat kimutatja, hogy a mythosok, temetkezési

szokások, a magia, a bűvölő gyógyítások stb. az alsóbb társadalmak értelmi s főleg érzelmi, emotionalis szükségletének kielégítői.

Az emotionalis, érzelmi és indulati elemek tehát a collectiv képzeteknek integráns részei, elannyira, hogy ezek a képzetek tulajdonképpen nem is igazi képzetek. A szó jelentése ezért egy kis correctiora szorul. A primitivus népek értelmi tevékenységének ezen formája alatt nem szabad valamely intellectualis vagy ismereti tüneményt értenünk, hanem egy sokkal összetettebb jelenség az, amit mi itt képzet alatt értünk. A collectiv képzetek, melyekkel a primitivebb népeknél találkozunk, nem csupán valamely tárgynak képét foglalják magukban, mint a mi fogalmunk vagy képzetünk, hanem egyszersmind kifejezik azt is, amit az illető tárgyból a primitivus ember remél, vagy amiért attól fél, szóval valamely olyan meghatározott actiót is felölelnek, a mely az illető tárgygyal összefüggésben van. Az alsóbb társadalmak collectiv képzetének ezt az általános tulajdonságát a képzetek *mystikus* vonásának nevezi Lévy-Bruhl, egészen találóan. Ez a mystikus vonás pedig onnan származik, mert a primitivus népek szemében a természet teljes mértékben mystikus ködben áll: nincs egyetlen tény, egyetlen tárgy, egyetlen tünemény, melyet az alsóbb társadalmi életet élő ember úgy és olyannak látna, mint mi. Amit mi az egyes jelenségekben és tárgyakban meglátunk, az a primitivus ember figyelmét kikerüli, viszont a primitivus ember sok olyant lát az egyes jelenségekben és tárgyakban, amit mi nem látunk, mivel nincs is azokban. Különösen feltünő és figyelemre méltó az, hogy a primitivus ember előtt az élő lény és az élettelen tárgy között levő különbség egyáltalában nem bir érdekkel. A szikla, melynek valamelyes emberformája vagy állatalakja van, szent előtte, mert bizonyos mystikus erőt és hatalmat tulajdonít annak. Hasonlóképpen áll a dolog a fákkal, hegyekkal, folyókkal, felhőkkel, szelekkel stb. Még a tér kiterjedésének és irányának is mystikus jelentőséget tulajdonitanak.

De nemcsak a természeti jelenségek és tárgyak birnak ilyen mystikus tulajdonságokkal, hanem azok az eszközök is, melyeket a primitivus ember a maga használatára készített. Amint az általuk ismert élőlényeknek alakjukhoz megfelelő functioik vannak, — a madárnak szárnya van s repül, a halnak kopoltyuja (uszonya) és uszik, a négylábú fut, megy stb. — akként az emberkéz készítette tárgyaknak is, alakjuk szerint, különböző functio tulajdoníttatik. Szóval, mindezek a tények azt bizonyítják, hogy a primitivus ember semmit sem lát úgy és olyannak, mint mi. »Amiként a társadalmi milieu, amelyben élnek, különbözik a mienktől — mondja Lévy-Bruhl a 36. oldalon — s éppen azért, mert

különbözik a mienktől a külső világ is, amelyet észrevesznek, az különbözik attól, amelyet mi észreveszünk«. *A primitivus ember ugyanazokkal a szemekkel lát, mint mi, de nem ugyanazon szemmel vesz észre.*

A tárgyak és a lények mystikus tulajdonságai azután integrans alkotó részei a róluk alkotott képzeteknek is. Csak lassú fejlődés útján történik és megy végbe a képzetek differentiálódása tárgyaiktól. És amig ez a differentiálódás meg nem történik, a tárgynak a képe éppen olyan mystikus realitás, mint amilyen maga a tárgya. A kép a tárgynak alter-egoja.

A tárgy és a kép szoros és mystikus egységének következménye az is, hogy a primitivus ember a maga nevét úgy tekinti mint valamely realis, concret, sőt igen gyakran, mint valamely szent dolgot. Éppen úgy az árnyékát és a képmását is. Aki az ő árnyékát eltünteti valamely módon, az olyan őt magát pusztítja el. A Fidzsi-szigeten pld. halálos sértés valakinek árnyékán átlépni, világos jeléül annak, hogy az árnyék az illetőnek szoros alkotó része.

Az alsóbb társadalmi életet élő embernek végül egy igen fontos megkülönböztetője az álom realitásában való hit. Az álom reájuk nézve nem pusztán egyik manifestatiója a mentalis életnek, hanem objectiv értékkel biró valóság, amely a társadalmi élet igen különböző megnyilatkozásának fontos útmutatója. Amit a primitivus ember álmában lát, az reá nézve éppen olyan realis, mint az, amit ébrenlétben lát. Amint Lévy-Bruhl megjegyzi, amit a primitivus ember álmában lát, hisz abban, nem *daczára*, hogy az csak álom, hanem azért, *mert* álom (56. lapon). Az álomban való hit is amellett tesz bizonyságot, hogy az a realitás, mely a primitivus ember szemében olyanúl jelentkezik, egészen más, mint az, amelyet mi *realitás*-nak szoktunk nevezni. Az álom a primitivus emberre nézve éppen olyan észrevétel, mint akármely másik, melyet ébrenlétben tett, és pedig nem alsóbb, csalékony formájú, hanem ellenkezőleg olyan, melyben az anyagi és érzékelhető elem teljesen távol lévén, az ismeretlen erőkkel, szellemekkel való érintkezés sokkal könnyebb és tökéletesebb. Innen van a primitivus embernek az álmában való nagy bizodalma.

A primitivus emberek képzetének mystikus jellegéből folynak még más különbségek is. Reánk nézve, valamely fogalomnak objektív értékének egyik legfontosabb jele az, hogy a lény vagy a tárgy, amelyet az jelöl, midnyájunk előtt egyformán jelenik meg, ha az adott körülmények ugyanazok. Egészen más az eset a primitivus népeknél. Hogy milyen legyen a primitivus embernek valamely tárgyról alkotott képzete, az a primitivus ember gondolkozásában nem a tárgy-

tól függ, hanem elsősorban és teljesen az illető alanytól, aki magának képzetet alkotni akar. Ebből következik, hogy némely személy egészen különös tehetséggel és adománynyal bir, olyan dolgoknak észrevételére, amelyeket a közönséges halandó észrevenni nem képes, mivel hiányzik az arra való képessége és hatalma. Ilyen például a turáni népek társadalmában a sámán.

Ha már most a primitivus népek képzetei teljesen különböznek a fejlettebb népek képzeteitől jellegüknek mystikus és emotionalis volta által, egészen természetes dolog, hogy különbözni fog a mienktől az a mód is, melylyel a képzeteket összefűzik és egybekötik. Lévy-Bruhl e kérdést tárgyalja könyve első részének második fejezetében.

A primitivus ember a maga képzeteit nem kapcsolja az oktörvény szerint egymáshoz, s logikájának, ha ugyan van, teljesen más szabályai vannak, mint a fejlett értelmiségű ember logikájának. Észrevételeikben nem a mindennapi tapasztalat vezeti az alsóbbrendű társadalmaknak tagjait, hanem bizonyos mystikus realitásban való babonás hit. Az egyes természeti tárgyak közt levő objectiv viszonyt egyáltalában nem ismerik s figyelmüket sokkal inkább a mystikus viszonylatok kötik le. E mystikus viszonyokkal szemben, melyek a primitivus ember lelkében mintegy praeformálva vannak, a tapasztalat merőben tehetetlen s erő nélkül való.

A természeti tények, jelenségek és tárgyak között levő mystikus viszony pedig egy alsóbbrendű törvénytől függ, amelyet Lévy-Bruhl »*la loi de participation*«-nak nevez s amelyet magyarúl talán a »*részesülés törvényének*« mondhatnánk. Ez a törvény azt fejezi ki, hogy a primitivus ember felfogásában a tárgyak, a lények, a tünemények, nekünk megfoghatatlan módon, egyszerre ők maguk is, de mások is, mint ők. Igy pld. a Bororok tudják, hogy ők emberek, de másfelől arról is erősen meg vannak győződve, hogy ararok is (kis állatok). A Trumoi törzs pedig azt hiszi, hogy minden egyes tagja vizi állat. Ez a mystikus participatio, részesülés az alapja a primitivus ember mystikus gondolkozásának és praelogikájának. A primitivus ember értelmisége ezek szerint *praelogikus* és *mystikus*, amely az ellenmondás elvével egyáltalában nem törődik és az oktörvény uralmáról még sejtelme sincs. Ez az értelmiség teljesen collectiv lévén, melyből hiányzik minden vonása az egyéniségnek, törvényei is teljesen mások, mint a mi értelmiségünknek törvényei. E törvények között a legelső és alaptörvény a *részesülés törvénye*. E törvény értelmében valamely törzsnek, totemnek vagy clannak a tagja mystikus egységben érzi magát az egész törzszsel vagy totemmel és clannal, de mystikus egységben érzi magát valamely állattal is, amely az ő totemje, mystikus egységben érzi magát a lelkével, az álmával, az

árnyékával, a szellemével, szóval az egész mystikus realitással. A primitivus ember integrans része a realitásnak. Ez a részesülés oly komolyan vétetik, hogy némely vad törzs egészen komolyan hiszi az állatok és az emberek közt levő szülői viszonyt, amint ezt igen sok mythos világosan kifejezésre is juttatja.

Ennek a praelogikus értelmiségnek különböző functióiról röviden a következőket mondhatjuk a Lévy-Bruhl nyomán. A primitivus egyén egész értelmi élete *socialisálva* lévén, egészen természetes dolog, hogy a praelogikus gondolkozás igen kevéssé alkalmas a beható analysálásra, elemzésre. A logikus gondolkozásnak feltételei ugyanis már ott vannak a primitivus egyén lelkében a socialis környezet nyomása következtében s mintegy örökségként szállanak nemzedékről nemzedékre készen azok a képzetek és fogalmak, melyeket a felsőbb intelligentiájú egyén kinos analysis által szerez meg magának. Az ekként örökölt képzetek által azután meg van adva azoknak kapcsolata is, mert hiszen a primitivus ember collektiv képzetei elkülönülve, isolálva soha sem jelentkeznek. Innen van, hogy az alsóbb társadalmak értelmi élete szinte változatlan, készenlévő, nemcsak formáját, hanem tartalmát illetőleg is. »A primitivus ember gondolkozásának uniformitása — úgymond Lévy-Bruhl (115. lap) — a socialis structura uniformitásának reflexe, amely uniformitásnak az megfelel s amelyet ez kifejez«.

A praelogikus gondolkozásban a főszerepet az *emlékezés* viszi, amely erősen ki van fejlődve és rendkivüli mértékben hű, minden előttünk apró, előttünk teljesen jelentéktelen részletekre is kiterjedő. Ennek az erősen kifejlődött emlékezőtehetségnek köszönheti a primitivus ember azt a bámulatos tájékozódó képességet, melyről az afrikai és ausztráliai utazók értesítenek bennünket.

A primitivus embernek abstraháló képessége is a részesülés törvényének uralma alatt áll. Az ő gondolkozásában egy tárgy különböző része is önállósággal birhat s viszont nem egy olyan tárgy van, amelynek különböző körülmények szerint más és más értelem tulajdoníttatik. Vagyis az alsóbb társadalmi életet élő embernek abstraháló tehetsége is teljesen mystikus. A praelogikus gondolkozás sajátságai azonban akkor lépnek legerőteljesebben elő, amikor a primitivus ember *általánosít*. Ez az általánosítás oly nagy mértékű és terjedelmű, hogy igen sok civilisálatlan néptörzsnél három egészen külön fajú állat vagy növény teljesen azonossá lesz, sőt mi több, valamely állat valamely növénynyel vagy folyóval azonosíttatik. Ez a túlságos általánosítás, amely a mi logikai általánosításunktól merőben különbözik, szintén a részesülés törvényének következménye.

Lévy-Bruhl könyvének második része azt vizsgálja, hogy a primitivus népek értelmisége milyen viszonyban áll a *nyelvvel*, melyet beszélnek és *számolásuknak* módjával. Munkájának ez a része méltó érdeklődésre tarthat igényt nem csupán a sociologusok és philosophusok, hanem a nyelvészek körében is.

A primitivus népek nyelve hű kifejezése gondolkozásuk módjának. Az amerikai indiánok nyelvének szembetünő sajátossága, hogy nagy gonddal és szeretettel törekszik olyan apró részleteknek kifejezésére is, amilyeneket a fejlettebb népek nyelve nem tart szükségesnek külön is kifejezni. Így például az igének alakja azt is kifejezi, hogy valamely állat megölése akarattal történt-e vagy csak véletlenül, fegyver segítségével-e vagy valamely más módon. A főnevek használatában pedig nemcsak az egyes és többes szám jut kifejezésre, hanem az is pontosan megjelöltetik, hogy két-három tárgyról van-e szó. Így azután van egyes, kettős, hármas szám a főnevek használatában. Az igemódok száma hasonlóképpen szerfölött nagy, mivel a kifejezés concretségére törekszik a primitivus ember. Igen sajátságos és figyelemre méltó tény, hogy az alsóbb társadalmi életet élő népek szótárából a *lenni* ige teljesen hiányzik. A viszonyok kifejezése pedig postpositiókkal történik, amelyek szinte mind térbeli viszonyok kifejezésére szolgálnak. Még az idői postpositiók is helyiek is egyszersmind. E nyelvtani sajátosságok a primitivus ember ama törekvésének következményei, mely szerint a dolgokat *leírni* akarják formájuk, körvonalaik, helyzetük, mozgásuk, hatási módjuk szerint. Az alsóbb népek nyelve *pictoralis*, festői. A szónyelvet szinte párhuzamosan követi mindenütt a *gestusok* által való nyelv. Meglepő a primitivus népek szótárának gazdagsága. A délafrikai bawendák nyelvében például külön szók vannak az eső különfélefajainak kifejezésére, a különféle sziklák, kövek, fák, fűvek stb. jelölésére.

A mi a primitivus ember *számolásának* módját illeti, azt jegyzi meg Lévy-Bruhl, hogy ez a számolás eltérőleg a miénktől, nem az általánosító elvonáson alapul, hanem merőben concret. A primitivus ember által használt számok a számítandó tárgyak specifikálására törekszenek. Minden számnak megvan a maga egyéni jellege s éppen ezért más számmal össze nem hasonlítható. E szempontból a számok nem alkotnak egy homogén sort s éppen ezért alkalmatlanok az összeadásra, kivonásra, szorzásra és osztásra. Minden számnak megvan a maga mystikus tulajdonsága s oly nagy mértékben összefügg, egységet alkot a képviselt összeggel, hogy nem is annyira arithmetikai egység, mint inkább mystikus realitás. Ebből azután természetszerüleg következik, hogy igen sok számnak mystikus ereje és hatalma van.

Az a kérdés már most, hogy vajjon a részesülés törvénye megnyilatkozik-e az alsóbb társadalmak intézményében is? E kérdésre LÉVY-BRUHL igenlő feleletet ad művének harmadik részében. A táplálék megszerzésére vonatkozó intézményeknek, a vadászatnak és halászatnak, sikere egy csomó olyan eszköztől és körülménytől függ, amelyek teljesen mystikusok, fejlettebb értelmiség előtt érthetetlenek. A vadásznak vagy halásznak, mielőtt útra kélne, bőjtölnie kell, fohászkodnia kell, hogy az elejtett vad szellemét kiengesztelje, paralysálnia kell a zsákmány esetleges bosszúját stb. A vadászattól és halászattól a harcz lényegileg semmiben sem különbözik s így itt is ismételni kell mindazokat az óvóintézkedéseket és előkészületeket, melyeket a két elsőnél szükséges volt megtenni. Mindezek az intézkedések pedig szükségesek azért, mert az elejtendő zsákmány vagy felkonczolandó ellenség éppen úgy része a mystikus valóságnak, mint a vadász, illetve az ellenség ellen induló primitivus harczos. Az egész természetről való primitivus felfogásban megnyilatkozik az alsóbb társadalmi életet élő népek értelmi életében működő törvénynek uralma. Az egész természet lényegileg egy és ugyanaz. Egy és ugyanaz lényegileg az áldott állapotban levő anya, a még fejletlen foetus és a nemző atya, elannyira, hogy sok törzsnél a gyermekágyas anyával együtt fekszik az apa is. Éppen ilyen mystikus színben áll a primitivus ember előtt a betegség és a halál; mindkettő valamely szellem hatásának egyenes következménye. A temetési szokások is bizonyos mystikát árulnak el. A meghalt ember által használt eszközök, fegyverei, díszei, ruhája *ő maga*, éppen úgy, amint *ő maga* a két szeme, a szája, keze stb., mivel eszközei, ruhái stb. ő magának a prolongatiói. A temetés tisztessége pedig ezeket is megilleti. A meghalt egyén és tárgyai között levő kapcsolat oly szoros, hogy ezeket a tárgyakat is el kell temetni, nehogy mások használhassák még azt. A halál azután ezt az egységet, mely volt a meghalt egyén s a körülvevő társadalom között, egyszerre és teljesen elszakítja.

Az alsóbb rendű társadalmak intézményeinek gyakorlatára nézve tehát LÉVY-BRUHL a következőket állapítja meg: Valamely előttünk positiv czélnak elérésére (a vad elejtése, a beteg meggyógyítása stb.) szükség van egy egész csomó mystikus eszközre. Enélkül a czél elérésére még csak gondolni sem lehet. A vadászat pld. csak úgy sikerül, ha valamely mystikus egység létesül a vad és a vadász között. Az újszülött és a társadalom közt is csak akkor létesülhet viszony, ha bizonyos mystikus cselekvények közt név adatik neki. Hasonló az eset a házasságok megkötésénél, a sámánok hivatalba lépésénél, szóval az életnek minden jelentékeny és

kevésbbé jelentékeny phasisánál. A részesülés törvényeinek uralma feltétlen és mindenható az életnek minden szakaszában.

Művének negyedik és utolsó részében, LÉVY-BRUHL röviden jelzi azokat az átmeneteket, melyek az alsóbb társadalmak értelmi életéből a felsőbb társadalmakéba vezetnek. A fejlődés abban jelentkezik, hogy az egyének, kiknek lelkén eddig a részesülés törvénye uralkodott, lassanként saját maguknak tudatára ébrednek, különbséget tesznek maguk és az őket körülvevő realitás között, a külső tárgyakat pedig nem tartják többé szellemek és daemonok hatalmától függőknek. E fejlődés folyamán a collectiv képzetek is nagy átalakuláson mennek keresztül. A részesülés törvényének uralma csökken s az egyének öntudata fokról-fokra erősebb leszen. A körülvevő társadalmi milieuvel való mystikus symbiosis végét járja s az egyén önálló helyet kezd elfoglalni a társadalom körében. A mindennapi tapasztalat folytán átalakuláson mennek át a képzetek s a fogalmak kialakulása kezdetét veszi. Az ellentmondás elvével együtt lassanként uralomra tesz szert az oktörvény is, habár ez csakugyan lassú fejlődés után lesz teljesen mindenható.

Ámde helytelen dolog lenne azt hinnünk, hogy ez a mystikus és praelogikus gondolkozás teljesen eltünik valaha. Ellenkezőleg. Némely részeivel e gondolkozásnak találkozni fogunk a legfejlettebb társadalmak körében is, a logikai gondolkozás mellett, azon kivül, mintegy párhuzamban azzal. Sőt LÉVY-BRUHL szerint a részesülés szükségérzete sokkal parancsolóbb és intensivebb, még a mi társadalmi életünkben is, mint amilyen parancsoló és intensiv a logikai szabályok szerint való ismerés utáni törekvés. Az értelem — úgy mond LÉVY-BRUHL — a logikai egység után törekszik, mert ez az egység nem tény, hanem csak *desideratum*. A mi értelmiségünk tényleg rationális is, irrationális is. A praelogika és mystika még mindig helyet kér magának a logikában és a rationalisták táborával még mindig szemben áll az irrationalismus hiveinek nagy serege. —

Ez rövidre fogva LÉVY-BRUHL művének tartalma. A munka kétségtelenül egyike a legkiválóbb sociologiai műveknek, melyek napjainkban láttak világot. A műveltség legalsó fokán álló népek gondolkozásának, érzésvilágának jellemzése legtöbbször találó, és számtalan adat feldolgozásán alapuló. Nem hallgathatjuk el azonban LÉVY-BRUHL felfogásának egy igen nagy hibáját, amely az egész művön végig vonul s a conclusióban teljes élességében mutatkozik.

LÉVY-BRUHL ugyanis, amint ismertetésünknek folyamán láttuk, a primitivus ember gondolkozásának praelogikus jellegét a primitivus társadalom hatásának állítja s úgy tünteti fel a

dolgot, mintha a társadalmi élet formája (a szokások stb.) lenne a prius, az előbben keletkezett s ennek folyománya lenne azután a gondolkozás és mindennemű mentalis functio. Holott a dolog fordítva igaz. A prius, az előbb való az egyén a maga lelki és elmebeli meghatározottságában. Az intelligentia fejlődése nem függ a társadalom fejlettségétől, hanem éppen ellenkezőleg: a társadalom fejlettsége függ az intelligentia fejlettségétől, mert hiszen a társadalom nem egyéb, mint az egyének projectioinak hálózata. A projectio pedig olyan, mint a milyen az egyén, amelyből kiindul. Minél fejlettebb tehát az egyén, annál fejlettebb lesz a társadalom is és minél alacsonyabb fokon áll az egyén intelligentiája, annál alacsonyabb lesz a társadalom fejlődési foka is. Az intelligentia nyomja rá minden emberi műre a nemesség bélyegét. A társadalom nemessége is az alkotó egyének nemességétől függ, annak mintegy reflexioja.

Bartók György.

Közművelődés, nevelésügy.

A nemzetközi Semmelweis-díj.

Mint az egyén a társadalomban, úgy a nemzet az emberiség nagy kötelékében mindjárt, amint igazán öntudatra ébred s önbecsét átérzi, szintén érvényesülni kíván. Jól esik minden bármily bölcs, de ép emberi érzésű egyénnek, ha közbecsülés tárgya. Ez az elismertetésre való törekvés társas természetünkben gyökeredzik és csiráját már az apró gyermekekben feltalálhatjuk.

Nem egyszerű hivalkodás tehát, ha nálunk is mind többen akadnak, akik a magyar nemzetnek jó hírét állandóan terjeszteni kívánják a nagy világban, mely alatt a művelt nemzetek társaságát kell érteni. Ennek pedig a kis nemzetek csak akkor imponálnak, ha a magasabb cultura mezején tettek az emberi nemnek maradandó becsű szolgálatokat. Boldog a' nemzet, melynek oly fiai vannak, akik révén kiválóságáról tehet tanubizonyságot, és beszámithatlan, elitélendő az a társadalom, mely az ilyen életérdekű előnyöket fel nem használja. A közbecsülés ugyanis a nagy nemzetekre nézve is elsőrendű fontossággal bir, a kis nemzetekre nézve pedig az határozottan létkérdés.

Az újabb időben nem egy oly kiváló hazánkfia volt, aki a világ előtt is becsületünkre vált. Bolyai János mathematikusunk nagyságát elismerik ma már mindenütt, azért eléggé nem dicsérhető elhatározása volt a Magyar Tudományos Akadémiának, hogy neki s atyjának és első mesterének, Bólyai Farkasnak emlékére születése századik évfordulója alkalmából oly nemzetközi jutalmazást rendszeresített, melynek 10.000 koronára rugó díját először 1905-ben, másodszor 1910-ben adta ki és azután minden ötödik évben az időközben bárhol és bármely nyelven megjelent legkiválóbb mathematikai vizsgálat szerzőjét, tekintetbe véve az illetőnek előbbi tudományos működését is, ilyen jutalomban részesíti és éremmel tünteti ki, melynek egyik oldalát a M. Tud. Akadémia és Budapest képe, másik oldalát pedig magyar felirat díszíti. A jutalom odaitélése az Akadémia illetékes osztályának két belső és két külső tagjából és ezek által választott elnökből álló Budapesten egybegyült bizottsága által szerkesztett indokolt javaslat alapján történik. A külső tagok úti költségeit és tiszteletdíjait is megfelelő összegben az Akadémia adja. Igy azután a magyar tudományosság és vele culturai képességünk is koronként nagyon széles körben a culturának éppen csúcsain igen kedvező körülmények közt folyamatosan szóba kerül. Ezt a példát tartotta szemei előtt egy kitünő tudósunk, Pertik Ottó, a budapesti egyetemen a korboncztan nagynevű tanára, midőn a budapesti orvosi casino január hó 24-én tartott ünneplő estélyén Semmelweis tudományos méltatása során az ő halhatatlan érdemeinek is ilynemű megörökítését javasolta.

Semmelweis érdemei, melyeket a gyermekágyi láz pusztító hatásának gátat vető öntudatos tudományos felfedezéseivel szerzett, és amelyeket ma már világszerte elismernek, oly nagyok, hogy azok révén a magyar nemzet is, melynek hű tagja volt, a szellemi úttörés dicsőségében részesülhet. Ez érdemek elismerése közben Pertik Ottó, nagyrabecsült tagtársunk, valóságos művelődéstörténeti korképet festett meg, melyben az emberi gyarlóságok: az elfogultság, irigység és tudományos gőg árnyékos részei mellett a legilletékesebbektől jövő hálás elismerés és kegyelet lélekemelő fényes rajzát is adja.

Nem kisebb férfiú, mint Hebra volt az első, aki Semmelweist második Jennernek nevezte. A mély belátással, orvosi olvasottsággal és tudományos tapasztalattal rendelkező szaktudós alapos és biztos ítéletével mutatja ki Pertik Ottó azt a kimagasló helyet, amely Semmelweis nevét az emberiség nagy jóltevőnek díszes listájában megilleti. Semmelweis korát meghaladta és alapos megfigyelései, éles esze és nagy emberszeretete képesítették őt arra, hogy a tudomány egy csak később megtaposott tartományának közepébe roppant vizválasz-

tókon felülemelkedve, mintegy intuitiójának repülő gépén egyetlen ugrással lépett be, mielőtt az orvostudománynak mostani kóroktani, aetiologiai korszaka Pasteur, Koch és sok mások fáradozásai nyomán fokozatosan bekövetkezett volna. Pasteur azonban csak 1857-ben kezdte az erjedést tanulmányozni, ami által az orvosi gondolkozás teljes átalakulásának alapjait rakta le. De 1867-ig már megalapította az erjedések vitalistikus új tanát. Az ő személyében teljesedett be Robert Boyle nagy angol physikus XVII. századbeli joslata, hogy a fertőző betegségek lényegét az fogja megmagyarázni, aki az erjedések titkát fejti meg. A bakteriologia rohamos fejlődése azonban egy ponton megakadt. Haladása Koch Robert kutatásaival indult meg újból. Igy lett ezen egymást felváltó két külön természetű tudományos lángész összeműködése a tudománynak nagy áldása.

Semmelweis már 1847-ben hirdetni kezdett tételei a tudomány mai álláspontjáról megitélve is megállják helyöket, de tanításainak főérdemét ő maga is abban látta, hogy a gyermekágyi láz iránt felállított tételeit az azokhoz fűzött prophylaktikus rendszabályok útján az életben is megvalósítsa. Egész nemzedékek köszönik lételöket neki, aki az igazság birtokában az ezzel és vele szemben nyilvánult félreismertetés miatt valóságos martyriumot, vértanúságot szenvedett. A világ tudománya ma igazságot szolgáltat neki; működésének szinterén, székes fővárosunkban nemzetközi adakozásból díszes emlékszobrot állított részére. Itt az ideje, hogy a magyar nemzet is megtegye vele szemben kötelességét, midőn — a Pertik Ottó javaslatát elfogadva — egyúttal önmagát is világszerte megbecsültetni valóban ritkán kinálkozó kedvező alkalma nyilik.

Gaal Jenő.

☆

Közgazdaság.

A postatakarékpénztár mint socialis intézmény.

Különös érzés fogott el, midőn a m. kir. postatakarékpénztár felállításának negyedszázados ünnepségén folyó évi február 2-án a Magyar Társadalomtudományi Egyesület képviseletében az igazgatóság meghivása folytán résztvettem. Éppen huszonöt éve működik ez az elsőrendű állami pénz- és fizetésforgalmi nagy intézet, amelynek törvényhozási előkészítése alkalmával kifejlődött képviselőházi vitában közel huszonhat évvel ezelőtt magam is felszólaltam. Akkor én másokkal együtt kifogásoltam, hogy letétállományának hasznosítása czéljából

főleg állampapirok vételét rendelte el a törvény. Felhoztuk, hogy miután ez az 1864-ben először Angliában létrejött intézmény pénzkészleteinek liquiditása tekintetében nagyobb politikai válságok idején akkor még kipróbálva nem volt (és ma sincsen), nem helyes csupán állami tartozások megszerzése által biztosítani az annál elhelyezett takarítmányokat. Többféle elhelyezést javasoltunk. Nevezetesen azt kívántuk, hogy egy bizonyos részük, a gyengébb anyagi existentiák takarítmányai az állam közvetítésével és jótállásával a kisebb gazdaságok ipari és földmívelési személyes hiteligényeinek kielégítésére való szövetkezeteknek adassanak kölcsön. Ezek együttvéve nem nyujtottak volna csekélyelhető biztosítékot és előmozdították volna az akkor még nagyon elhanyagolt szövetkezeti hitelügy fellendülését. Azóta a viszonyok nagyon változtak. Erre ma már nincs oly égető szükség, mint akkor lett volna. Azóta a záloglevelek vétele is gyakorlatban van és nagyjelentőségű az a törekvés is, hogy fokozódó tőkegazdagodásunkkal lépést tartson az állampapirok minél nagyobb menynyiségének itthon való elhelyezése.

A fejlődés, melyen ez az állami nagy takarékpénztár huszonöt év alatt keresztülment, bámulatos. Annak óriási méreteit szemlélve, a divatos pessimistikus felfogás mellett bizonyos mértékű optimismust is jogosultnak kell elismernünk. A postatakarékpénztár első sorban a kis existentiák körében a takarékosságot volt hivatva terjeszteni. Ennek a feladatnak az minden várakozást meghaladó módon felelt meg.

A postatakarékpénztár betéteinek zömét a kis betétek szolgáltatják. Annál a 10 koronára terjedő betétek az összes betett összegeknek 60·85%, a 10—20 koronások 12%, és így a betéteknek 72·86%-át a husz koronásnál kisebb betétek képezik. A 100 koronán felüli összegek 1.000 koronáig 6·57%, az 1.000 koronán felüli összegek pedig csak 2·10%-ot tesznek.

Ilyen kis betétekből 25 év alatt a postatakarékpénztár 108 milliónyi álladékot gyüjtött össze, melynek legnagyobb része elkallódott volna, holott ma ez a tőke minden újabb betét nélkül több, mint 30 millióval szaporítja a nemzeti jövedelmet. Ujabban az úgynevezett zárt betétek intézménye, melyek felett a betevő bizonyos ideig nem rendelkezhet, a díjbefizetés nélküli biztosítás egy nemét honosította meg a kis emberek körében. Nemcsak ez arányszámok, de a statisztikai adatok is igazolják, hogy a postatakarékpénztár a legerősebb hatást a munkásosztályra és az ifjúságra gyakorolta. A betevők közt legnagyobb arányszámmal az iparossegédek és a munkások (17·72%) szerepelnek. Azután jön az ifjúság (14·25%). Majd a házi cselédek (9·49%), a kereskedelmi alkalmazottak (8·71%), a tisztviselők és katonák (6·76%) és a mezőgazdasági munkások (6·29%) következnek. Mostanság a

betevők száma körülbelül 780.800-at tesz, minélfogva egyike lett legelső pénzintézeteinknek.

Oly eredmény ez, melyet biztatónak kell a jövő haladására nézve is elismerni. Sok még e részben a teendő. A postatakarékpénztár el is követ mindent, hogy a legkisebb összegeket is meg lehessen minél könnyebben takarítani, és pedig mindenkinek, még a fegyenczeknek, a hajókon szolgáló matrózoknak is. Érdemes e részben elolvasni a jubileum alkalmából kiadott emlékiratát mert abban a társadalmi politikának oly sok lélektani mozzanatát s ezek figyelembevételének annyi sikerét láthatjuk, hogy e nagy intézmény példáját más tereken is tanácsos lenne megszívlelni.

Ebből látható, hogy a mi postatakarékpénztárunk helyes szervezete mellett már eddig is mennyi hasznot tett a legalsóbb és leggyengébb társadalmi rétegeknek. De midőn ebbeli hivatását teljesíti, egyúttal a nagy forgalomnak is megbecsülhetetlen szolgálatot tesz a bel- és külföldi csekk- és clearingforgalom meghonosítása és fejlesztése által. E részben az osztrák hasonló intézettel együtt mintául szolgál most a német és franczia ilyen intézeteknek is, amire az osztrák takarékpénztár itt volt kormányzója büszkén hivatkozott a jubiláló nagygyülésen. Ez által megerősítette egy másik ünnepi üdvözlő szónok azt a kijelentését, hogy ime egy példája annak, hogy magyar emberek is képesek nagy, úttörő szervezetek létesítésére, csak a megfelelő erőket kell a maguk helyére állítani.

Ez az intézet gyakorlati bizonyítékát szolgáltatta annak is, hogy kis erőkészletekből mily hatalmas erőösszesítés származhat és hogy az apró tőkékből óriási tőke keletkezhetik, melynek segélyével a kis elemek a legnagyobb pénzkeresőknek, az államnak és a nagybirtoknak válhat hitelezőjévé. Nem jogosult ennélfogva a nagy tőke elleni általános fenekedés, mert a legalsóbb osztályok is lehetnek együttesen nagytőkések.

Két üdvös tanulság vonható le ezen évforduló alkalmából. Az egyik, hogy a takarékosság gazdasági erénye által mily sikeresen lehet a népességben az ethikai, tehát társadalmi erényeket is nevelni. A másik pedig az, hogy a társadalmi haladás és emelkedés főfő elvét még sem az osztályharcz, hanem a vállvetett munka, a társadalmi solidaritás képezi.

Gaal Jenő.

☆

Politika.

A területi fenségjog.

(Buza László: Az államterület és a területi fenségjog. Államjogi tanulmány. Budapest, 1910. Grill Károly kiadása 174. l.)

A szóban forgó munka az állam területjogi helyzetét és az ezzel összefüggő kérdéseket alapossággal tárgyalja; ez a munka tulajdonképpeni tárgya, ezt megelőzőleg azonban a bevezetés címe alatt röviden, de velősen kifejti magáról az *államról* alkotott felfogását. Az államot személynek tartja ugyan, de csak *jogi* értelemben. Az állam személyisége nézete szerint nem jelent egyebet, mint azt, hogy az állam *jogoknak* és *kötelezettségeknek* a hordozója. Azonban a magánjogi értelemben vett bármely jogi személy bir ezekkel az atributumokkal; nem is az államnak ilyen jogi személyiségével határozza meg az állam fogalmát, hanem azzal, hogy az államot olyan egységes *czél* és egységes *szervezet* által megállapított egyesületnek mondja, mely minden más egyesülettől lényegesen abban különbözik, hogy területtel bir, melyen a saját erejéből kikényszeríthetőleg feltétlenül parancsol. Az államnak ezen uralkodó hatalma mindenesetre helyesen megállapított kriteriuma az államnak s ezt az önerejéből való uralkodó hatalmat nem is lehet elég sűrűn hangoztatni az államtanban, azonban mégis csak »circulus vitiosus« ez a meghatározás, mert »egységes szervezet« valami szervező erő, tehát hatalom által jöhet csak létre. Következőleg azt kellene kutatnunk, hogy mi ennek az erőnek a kiinduló pontja, a *létrehozója?* A »*jog*« nem lehet, mert ennek épp a feltétele az állam.

De szerző nem ennek a kutatását tűzte ki czélul, hanem az állam külsőleg legjobban, legszembetűnőbben nyilvánuló kriteriumának, az államterületnek jogi helyzete megállapítását. Ezt kutatva, a szerző először ismerteti az államterület jogi helyzetére vonatkozó elméleteket, s ezek részletes ismertetésénél kitűnik nagy olvasottsága, s így művének ez a része egyszersmind irodalmi ismertetője is a kitűzött tárgynak. Először ismerteti azt az elméletet, mely az államterületet az államhatalom tárgya gyanánt tekinti a területi fenségjogot *dologi jognak* tartva.

Ezen elmélet tarthatatlanságát kimutatva, reátér a Fricker-Jellinek-féle elmélet ismertetésére. Fricker a dologias elmélettel szembeszállva kifejti, hogy az államterület nem *jogtárgya* az államnak, mint jogalanynak, hanem az állam *személyiségének* momentuma, s államjogi jelentősége abban van, hogy az

államhatalom *térbeli* kiterjedését adja meg. A Fricker hatása alatt álló írók közül említi szerző Inama-Sternegg-et, továbbá Bansi-t, aki az ú. n. *anthropomorphicus* államtan túlzásaiba esik, mikor az államterületet az emberi testhez hasonlítja. Lényegében Fricker nézetét vallja a híres Jellinek heidelbergi jogtanár, aki az államnak és a területnek egymáshoz való viszonyát szintén kettős alapon tárgyalja. Szerinte is a terület egyrészről az államnak momentuma, másrészről a területén tartózkodó egyének (állampolgárok és idegenek) feletti államhatalom gyakorlásának térbeli alapja, határa. Jellinek nézetét vallják a német Hatschek és a franczia közül Duguit. Érdekes a szerző az a megjegyzése, hogy a franczia államjogi írók közül egyedül Duguit foglalkozik behatóan a terület jogi helyzetével. (Valószínűnek látszik, hogy a franczia területnek 1871-ben történt megcsonkítása tartja vissza ettől a franczia kat.)

A szerző ezen elméletek rendszeres vázolása és bírálata után ismerteti még Curtius, Preuss, Radnitzky és Ulbrich nézeteit, majd kifejti saját felfogását a tárgyról, s a következő két tételben állapítja meg az államterület jogi helyzetét, ú. m.: 1. az állam csak a saját területén gyakorolhatja az államhatalmat; 2. az államterületen tartózkodó *összes* egyének (úgy az állampolgárok, mint az idegenek) egyaránt alá vannak vetve az államhatalomnak. Ezen tételek alól azonban kivételek vannak, melyek közül legfontosabbak az ú. n. *állami szolgalmak*. Az állami szolgalmakat a legtöbb szakiró *dologi jogi* jellegűnek tartja. A szerző ezekkel szemben kimutatja, hogy az ú. n. állami szolgalmak nem képeznek dologi jogi jogosítványokat, hanem ezek szerződésbeli megállapodások, melyek az egyik állam hatalmát a másik állam javára korlátozzák s így obligatórius természetűek. E korlátozások kétfélék, ú. m.: 1. az állam nemzetközi szerződés alapján feljogosít egy másik államot arra, hogy az ő területén bizonyos meghatározott államhatalmi functiókat foganatosítson; 2. az állam egyes, területén tartózkodó személyeket kivesz az ő államhatalma alól. Az első csoportba tartoznak például: a csapatátvezetési jog (droit d'étape), a katonai megszállás joga, a rendészetgyakorlás, a consuli biráskodási *jog;* a második csoportba tartozók közül legismertebb az exterritorialitás.

Az államterület minden egyes részének jogi természete ugyanaz lévén, a szerző nem fogadja el azok nézetét, akik a gyarmatot nem az állam alkotó elemének, hanem tulajdonának tekintik s kifejti, hogy ha a gyarmat lakosai nem vesznek is részt a politikai hatalom gyakorlásában, ebből még nem következik az, hogy a gyarmatot idegen akarat kormányozná, hanem csak az, hogy a gyarmat *absolut* módon kormányoztatik. Ámde — mint szerző helyesen mondja — amint az

anyaország absolut kormányformája semmit sem változtat a terület államjogi helyzetén, épp így nem változtja az meg a gyarmat területének államjogi helyzetét sem.

Míg a szerzőnek eddigi fejtegetései inkább csak az államjogászt érdeklik, könyvének azok a fejezetei, mely a területszerzés és a területátengedés, illetőleg a terület kizárólagosságának jogi természetét tárgyalják, már minden művelt ember érdeklődését leköthetik annál is inkább, mert benne Boszniának úgy az 1908. évben bekövetkezett *annexio*, mint az ezt megelőző occupatió előtti helyzetét állapítja meg.

Nálunk általános az a felfogás, hogy Ausztria és Magyarország az occupatió óta az annexióig a berlini congressustól nyert mandatum alapján gyakorolta az államhatalmat Boszniában, mint azt a német Bluntschli is állítja.

A szerző kimutatja, — mint azt az osztrák Tezner is vallja — hogy itt a hatalmak részéről nem *megbizásról* volt szó, hanem csak *beleegyezésről;* megbizási *mandatumot* csak az Ottománbirodalom adhatott a monarchiának.

Az annexio óta Ausztria és Magyarország Bosznia és Herczegovinában mint *condominiumában* közösen gyakorolja az államhatalmi funkciókat. *Condominium* államjogilag oly jogot, illetőleg hatalmat jelent, melyet több alany osztatlanul és a maga egészében közösen gyakorol, miként a szóban forgó esetben a két tartomány együttesen osztatlanul két államnak a közös fenhatósága alatt áll.

Á szerző ezt az álláspontját részletesen kifejti és megvédi azon állítással szemben, mintha a condominium Boszniát illetőleg egységes osztrák-magyar birodalmat tételezne föl. Sőt ezt a feltevést éppen kizárja, mert condominiuma csak külön államoknak lehet. Boszniában ugyan csak egy államhatalom érvényesül, de ennek az *alanya* nem egy, hanem két állam.

Nagyon szabatos a szerzőnek fejtegetése Dalmáczia jogi helyzetéről és a magyar királynak az ország területi épségének biztosítása iránti kötelezettségéről.

Kár, hogy a szerző nem szentelt egy fejezetet azoknak az elméleteknek a fejtegetésére, melyek az államterület nagyságának, minőségének és fekvésének az állam lakóira és az állam feladataira való visszahatását tárgyalják. Igaz, hogy ez nem is volt szorosan kitűzött tárgya s így is a mű magában véve is egész s mindazoknak, akik az állam terület jogi helyzetét s az erre vonatkozó elméleteket ismerni akarják, részletes és beható felvilágosítást nyujt. Itt-ott ismétlésekbe bocsátkozik ugyan, ami némileg előadásszerű, de ez is csak hasznára van a műnek, mert nagyon előmozdítja az amúgy is nehéz tárgy megértését, amit különben könnyen érthető nyelvezete is elősegít.

S.

Társadalmi politika.

A magyar munkásbiztosítás 1909-ben.

Kissé késve, de az »időközi kamatokkal« gyarapodva vettük az Országos Munkásbetegsegélyző- és Balesetbiztosító Pénztárnak 1909. évről szóló második évi jelentését. A nagy negyedrét alakú kötet 569 lapra terjed, melynek mintegy fele szöveg, másik fele pedig statisztikai kimutatásokat ölel fel; e nagy anyaghoz még 4 grafikon csatlakozik. Ezek elseje a balesetbiztosítási költségek megállapítási munkálatainak schematikus feltüntetését tartalmazza és a szöveg közelebbi felvilágosítását czélozza. A 2. grafikon az 1909. évi átlagos és az évvégi taglétszámot tünteti fel különféle változatokban, melyek közül bennünket legjobban a napibérosztályok szerint, vagyis a keresetnek megfelelő csoportosítás érdekel; mely — úgymint ezt már az 1908. évi jelentésről közölt ismertetésünkben is hangsúlyoztuk, — még mindig az átlagos kereseti viszonyok igen nyomasztó voltáról tesz tanuságot; a IV. napibérosztálynál magasabb osztályokban lévők vagyis a napi 4 koronánál nagyobb keresettel birók száma elenyészően csekély a kisebb keresetű csoportokéhoz képest. Ha figyelembe vesszük az általános drágaságot, ha figyelembe vesszük, hogy a munkás napi keresete egy évben 300 napra sem terjed, kétségtelenül arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a munkásosztály nyomott kereseti viszonyai jelentős fogyasztási hiányt árulnak el, ami ipari továbbfejlődésünk szempontjából kedvezőtlen jelenség.

A 3-ik grafikon az 1908. évben biztosításra kötelezett üzemekben történt üzemi baleseteket és az ezekben 1909-ben kifizetett kártalanítások összegét tünteti fel iparcsoportonként részletezve. A táblázat ugyan csak a legáltalánosabb tájékozást nyujthatja, mégis mint első kisérletet örömmel kell üdvözölnünk, mert ehhez hasonló összeállítás még — a hazai viszonyokat illetőleg — sehol sem jelent meg. Igaz, a szöveg is figyelmeztet, hogy a statisztikai kimutatásokat kellő óvatossággal kell használni, tekintettel az adatszolgálgatás kezdetleges és hiányos voltára. Nem is akarunk ebből a táblázatból még semmiféle következtetést sem levonni, annál kevésbbé, mert csak egy évre vonatkozván, még összehasonlító alapot nem nyujt és mert az iparcsoportok összeállítása eltér attól a rendszertől, amely szerint nálunk eddig az iparstatisztikára vonatkozó felvételek történtek, és biztosítási szempontok által vezetett csoportosítást mutat. Mindezen je-

lentős hiányok daczára is örömmel látjuk ezeknek az adatoknak közlését, mert tudjuk, hogy *minden első statisztikai feldolgozás tökéletlen*, és hogy csak úgy lehet tökéletesíteni és fejleszteni, ha először rosszúl (vagy kevésbbé jól) csinálja meg a dolgot, csak a teljes feldolgozás árul el minden hibát, csak ez után lehet a javítást megkezdeni. Az a meggyőződésünk, hogyha ezt most nem adták volna ki, hanem a következő év, mondjuk, valamivel jobb anyagát hozták volna nyilvánosságra, tudományos szempontból épp oly értéktelen lett volna, mint az 1908-as anyag; igy pedig reméljük, hogy a következő év kimutatásai használható eredményeket fognak adni. Hogy az adatszolgáltatásnak mennyire kell tökéletesedni, annak bizonyitására csak arra utalunk, hogy mig a balesetbejelentések száma 10 év alatt (1899—1908) 10.279 ről 20.077-re emelkedett, addig a halálos baleseteké 85-ről 330-ra szökött fel; bizonyos tehát, hogy a súlyos (halálos) balesetek bejelentése ma már sokkal lelkiismeretesebben és pontosabban történik, mint azelőtt.

De sok kivánni valót hagy fenn a csekélyebb jelentőségű balesetek bejelentése. Bár az 1908-ban bejelentet 20.077 baleset körülbelül az utolsó 3 év szinvonalán marad, (tehát azon, amit a munkásbiztosítási törvény meghozatala előtt az iparfelügyelői statisztika kimutatott) mégis ennek teljesen irrealis voltát megvilágítja az a körülmény, hogy ugyanakkor a betegsegélyző pénztárak 55.110 tagot kezeltek balesetből eredő betegség ellen. Ha ezek egy részét le is számítjuk, mint olyanokat, melyek nem »üzemi balesetek«, melyek tehát itt statisztikailag nem is veendők számba, mégis kétségtelen, hogy a balesetek bejelentése körül még mindig nagy hiányok vannak.

A 4-ik grafikonban a helyi pénztárak és az Országos Pénztár 1909. évi eredményszámlái vannak feltüntetve, melyek sajnálatosan nagy deficit fekete foltját mutatják. A szöveg azonban felvilágosít és megnyugtat, hogy e baj elhárítható, mert nem a járulékok elégtelensége vagy elapadása okozta, hanem egy félszeg, szerencsétlen hatósági rendszabály következménye, mely a biztosítási járulékokat mesterségesen redukálta és nem azon teljes időtartamra rendelte beszedni, mint amely időtartamra a biztosítás szól.

Ezeket a megjegyzéseket csak ötletszerűen vetettük fel a terjedelmes jelentés forgatása közben, mialatt a legszembeötlőbb részei, a szines grafikonok ragadták meg figyelmünket. Ha az ember szervesen és rendszeresen akarná az egész anyagot ismertetni, sokkal több térre volna szüksége. A jelentés szövegrésze azonban inkább belső ügyeket tárgyal, melyek első sorban a munkásbiztosítással hivatásszerűen foglalkozók érdeklődését igénylik. Egy fejezet az, mely socialpolitikai szempontból általános érdeklődésre tarthat szá-

mot, nevezetesen az a tanulmány, mely az ipari mérgezések és betegségek kártalanításáról szól, s amely tulajdonképpen indokolása annak a határozati javaslatnak, mely oda cloncludál, hogy mindazon ipari mérgezések és betegségek okozta ideiglenes vagy állandó, részleges vagy teljes munkaképtelenségek, amelyeknek üzemi eredete úgy műszaki, mint orvosi szempontból feltétlenül megállapítható s melyeknek jegyzékét az Országos Pénztár igazgatósága fogja megállapítani, »üzemi balesetek« gyanánt kártalanítandók. Nagyon érdekes, hogy ez a tanulmány éppen akkor átott napvilágot, mikor a phoszphortilalom végre törvénynyé vált, mikor a fazekasiparban okozott ólommérgezések pusztító hatását a napi sajtóban is feltünést keltő módon szellőztették és amikor ezek és evvel kapcsolatos socialhyginenicus reformok a kormányzat előkészítő munkája alatt állanak. Mintha ez a tanulmány egy nagy lökést adott vona ezekhez a komoly reformokhoz, ami kétségtelenül csak növeli érdemét és *ennek az egész jelentésnek gyakorlati jelentőségét és fontosságát.*

A socialpolitikus és a társadalmi viszonylatok buvára különösen a statisztikai tabellákból meríthet gazdag anyagot további combinatiókra, elmélkedésekre és következtetésekre. Számos oly társadalmi viszonylatba világítanak ezek a számsorok, melyek semmiféle más statisztikában fel nem lelhetők. A törvény centralisaló rendszerének ez kétségtelenül rendkivül becses eredménye, mert oly adatokat képes közkincscsé tenni, melyek a régi törvény hatálya alatt tengő-lengő, elszigetelt kis pénztárak részéről soha összegyüjthetők nem lettek volna. Az anyag oly nagy, hogy annak bonczolásába, annál kevésbbé, mert erős kritikát is igényel, most nem mehetünk bele. Az érdeklődőknek ajánljuk magát a jelentést, mely — tudtunkkal — a tudomány és gyakorlat érdekelt tényezőinek a pénztár készséggel megküld. A jelentés ugyanis, mint hivatalos kiadmány jelent meg és könyvárúsi forgalomban nem kapható. Ezt azonban, reméljük, a pénztár vezetőségének az érdeklődőkkel szemben való liberalitása ki fogja pótolni.

☆ Σ.

Társadalmi bölcsészet.

Társadalomtudomány és nemzeti érzés.

Csak nemrég nálunk is szembehelyezték a társadalomtudomány elveit a nemzeti érzéssel. Bár ilyetén valóságos ellenkezést eleve is kizártnak kell tekintenünk a két teljesen különböző osztályhoz tartozó fogalom között, amennyiben

minden tudomány az igazságokat, a törvényeket keresi, tekintet nélkül bármilyen érzésre s így a társadalomtudomány is az igazságokat, a törvényeket keresi a társadalmi élet jelenségeiben, szintén tekintet nélkül bármilyen érzésre, mégis mivel egyesek épp a társadalomtudomány, a SPENCER-féle sociologia nevében támadták a nemzeti érzést, érdemes ezért közelebbről szemügyre venni a kérdést és kimutatni, hogy SPENCER gondolatai egyáltalában nem állanak ellentétben a nemzeti érzéssel, a hazafiassággal, hogy semmit sem találni irásaiban, ami ez ellen szólna, hogy irásaiból senki sem meríthet erősségeket a nemzeti érzés, a hazafiasság ellen, sőt — hogyha nem felületesen olvasunk, ha mélyére hatolunk gondolatainak — meggyőződhetünk, hogy a fejlődés iránti felfogása a nemzeti érzést, mint olyat *jogosnak*, sőt minden tekintetben *szükségesnek*, a természetes fejlődés *hatalmas factorának* tekinti, vagyis minden tekintetben sanctionálja.

Az itt szóba jövő fogalmak tisztázása végett SPENCER rendszerének egyik-másik alapfogalmára is ki kell ez alkalommal röviden térnünk.

SPENCER rendszerének, philosophiájának alapgondolata a *fejlődés*, alapeszmeköre a fejlődésfelfogás, mely szerint egy jelenséget sem tekinthetünk magában, elszigetelten a többitől, hanem megvan minden jelenségnek az előzője s megvan a következője. Egy szóval minden jelenségnek megvan a maga története, mert minden jelenség csak tagja, csak egy lánczszeme a hatalmas fejlődésfolyamatnak. Ha most már a lelki fejlődést, a mentalis evolutiót tekintjük, ahogy ezt SPENCER tárgyalja, s ha mennél rövidebb alakban akarunk megismerkedni e felfogással, akkor legczélszerűbb körülbelül három főgondolatba foglalni össze SPENCER e felfogása. Minden lelki élet ugyanis csak megfelelő *környezet* hatása alatt fejlődik ki, mert e környezet hatásai, a benyomások s ezeknek kapcsolatai adják a lelki élet anyagát, tehát a lelki élet szorosan függ a környezettől. Ez a híres és különösen TAINE útján annyira ismeretessé vált *környezet-elmélet*. De épp az így kifejlődő lelki élet útján képes a szervezet jobban, épp a mind fejlettebb lelki élet útján mind jobban *alkalmazkodni* a környezet fennálló viszonyaihoz s így azokat a maga javára kihasználni. És a spenceri lelki fejlődés másik alapvető gondolata, az alkalmazkodás eszméje. A mind nagyobb fokú alkalmazkodás a lelki élet mind fejlettebb fokát, a mind nagyobb fokú lelki fejlődést mutatja. Mindezzel azonban még mindig nem magyarázhatnók meg a legegyszerűbb lelki jelenségeket sem, ha nem vennők tekintetbe, hogy a lelki fejlődés nem egy egyénen belül történő folyamat, hanem hogy e fejlődést az egyénben hosszú lánczolat előzi meg a fajban. Az egyéni fejlődés csak a fajfejlődés egy láncz-

szeme. Öröklés útján sok hajlandóság, lelki készség adódik át és a nevelés ezt megfelelő módon fejleszti. Mindezt SPENCER az *egyéni tapasztalattal* szemben, mely környezet hatását foglalja magában az egyénre, a *faj tapasztalatának* nevezi. Röviden hagyománynak mondhatjuk. A lelki élet jelenségeit tehát megmagyarázzák a környezet hatása, a mind nagyobb fokú alkalmazkodásra való törekvés, mert a nem alkalmazkodott, vagy kevésbbé alkalmazkodott fajok szükségképpen kivesztek, és végre az őseinktől ránk szakadt hagyomány, mely a faj évezredes tapasztalatát képviseli. Ez a harmadik alapvető gondolat SPENCER-nél a lelki élet fejlődésére vonatkozólag.

Vegyük szemügyre a spenceri felfogás e három alapvető gondolatát a nemzeti érzés, a hazafiság szempontjából, amit teljes joggal tehetünk, mert a lelki fejlődés ilyetén felfogását, ezzel a három főmozzanattal: a környezet hatásával, az alkalmazkodással és a hagyománnyal, amely különben szemmel láthatólag biologiai alapokon épült fel, azt még a társadalmi élet fejlődésénél is alapfelfogásul tekintette *Spencer*. A társadalmi élet is szigorúan a megfelelő környezet hatása alatt fejlődött ki, mind tökéletesebb foka a mind nagyobb fokú alkalmazkodásnak a természeti viszonyokhoz. Ezeknek kihasználásában rejlik s az egyéni rövid tapasztalat mellett itt is óriási szerepet játszik a faj tapasztalata, a hagyomány, vegyük bár példaképpen a Mózesnél formulázott valláshagyományokat vagy manapság a tudomány hagyományait.

Ha a magyar fajt, a magyar nemzetet tekintjük, mint társadalmi, sociologiai fejleményt, első sorban a környezet hatása itt is nyilvánvaló. Ez a nagyszerű földrajzi egység, amelybe saját szerencséjére bejutott annak idején a magyarság, ilyetén hatásával rendkívül fontos szerepet játszott. Ha ki-ki is csaptak innen, el is kalandoztak, mégis csak ide huzódtak vissza, mégis csak itt maradtak. Első sorban ennek a megfelelő környezetnek, ennek a nagyszerű földrajzi egységnek tulajdonítjuk, hogy a népvándorlás zivatarai ban, melyben Róma ledől, megmarad itt e kis nép a maga önállóságában s szilárd államot, politikai, társadalmi egységet alkot a földrajzi egységnek megfelelően. Már most a nemzeti érzés, a hazaszeretet első sorban alapjában nem más, mint ehhez a természeti környezethez, ehhez a pompás földrajzi egységhez, és a természeti kincsekben amúgy is annyira megáldott földhöz való ragaszkodás, *ennek megszokása* s *e megszokás hatalma*, amely tehát így *természetes folyománya a környezet hatásának*. Ennélfogva nem hogy ellenkezésben állana a spenceri gondolatokkal a hazaszeretet, hanem szükségképpen függ össze azokkal.

De menjünk egy lépéssel tovább, a másik alapvető spenceri gondolathoz, a mind nagyobb fokú alkalmazkodás gon-

dolatához. A magyar faj több, mint ezer éve él itt e földrajzi egységben s bár idegen fajok erősen háborgatták, mi az ami fentartotta itt? A minden áldozatra képes hazaszeretet, de mi ez, megint csak a környezet hatása, a környezet erős megszokása. Ugyancsak ez az érzés, mint biologiai tényező lesz legjobb serkentője az alkalmazkodásnak. Szeretve ezt a környezetet, önkéntelenül is érzem, hogy csak úgy maradhatok itt, ha alkalmazkodom a létfeltételekhez. S ki merné tagadni, hogy a magyarság nem alkalmazkodott? A népvándorlás e torkában itt az örökös harczokhoz alkalmazkodva kiváló vitéz nép lett, maradt. Az újabb békés állapotok más irányú alkalmazkodást követelnek, mely főleg a természeti kincsek kiaknázásában nyilvánul. De akik erre akarnak buzditani s ez irányban eredményt akarnak elérni, megint csak a hazaszeretet érzésére appellálva, ez érzésből kiindulva tehetik.

Végre a harmadik spenceri alapvető gondolatot szemügyre véve, tudniillik az ősök tapasztalatát, a hagyományt, nyilvánvaló, hogy ezeknek nagy része, a környezetre vonatkozó összes tapasztalatok, hagyományok adják azt a képzetkört, amely a hazaszeretet röghöz tapadó merő érzéki és érzésbeli eleméhez kapcsolódva adja ezt az egész érzelmet. Épp e hagyományok adják a nemzeti érzést, ezekből, ezeknek cultusából áll az. Nos, ezeket nem ítéli el a spenceri elmélet. Ellenkezőleg, ezek vezetőszerepet játszanak az alkalmazkodásban, a fejlődésben, mint a faj tapasztalata, itt a magyar faj, a magyar nemzet tapasztalata.

A környezet megszokására és a faj tapasztalatára redukálódik igy a hazaszeretet, a nemzeti érzés, természetesen erős, sympathikus, faji érzésekkel kapcsolódva. Mindez éppenséggel nem áll ellentétben a spenceri gondolatokkal, ellenkezőleg azok szoros folyománya, kiegészítő tagja az ott adott lelki, társadalmi fejlődés folyamatának. S az itt így elemezett részeire bontott hazaszeretet, nemzeti érzés sem áll ellentétben a fejlődéssel, a fokozottabb fejlődéssel, a haladással, hanem épp legjobb serkentője annak, föltéve, hogy azokból az ősi, igaz forrásokból, a nemzeti hagyományok cultusából fakad s nem szónoki bombaszt csupán.

Kitünik tehát ezekből, hogy Spencer felfogása a lelki fejlődésről, a társadalmi haladásról mit sem tartalmaz, ami a hazaszeretet, a nemzeti érzés ellen szólna, ellenkezőleg épp a lelki fejlődés, a társadalmi kibontakozás *legmagasabb tudományos szentesitését, sociologiai igazolását* foglalja magában a hazaszeretet.

De még tovább mehetünk. Ezt nemcsak Spencer-nek merőben sociologiai felfogása teszi, hanem biologiai felfogása is, mert ő itt is a sociologiában biologiai alapon áll. S való-

ban a hazaszeretetet, a nemzeti érzést a fajfejlődés szempontjából hatalmas *biologiai jelenségnek* kell tekintenünk. Jól mondja az egyik biologus (Bethe), hogy érzéklet, érzés, képzet, emlékezés, képzetek kapcsolása, mind ennek csak akkor van czélja, ha általuk cselekvéseinket módosíthatjuk, ha így mind tökéletesebb alkalmazkodásra juthatunk. Ha nem volna meg ez a hasznuk, nagyon természetesen a kimustrálódás elseperte volna e lelki képességeket. Nos, a hazaszeretetet is elseperte volna, tehetjük hozzá, ha nem volna meg ilyetén fontos szerepe a természetes fejlődés, az alkalmazkodás terén. De ezzel szemben mit látunk? Míg itt nálunk egyes álmodozók a hazaszeretet, a nemzeti érzés ellen beszélnek, addig a nagy német birodalomban Vilmos császár épp a nagy német egység érzésének, a nemzeti érzésnek, a hazaszeretetnek mind nagyobb fokban való felépítésén, kifejlesztésén munkál. A francziáknál a hazaszeretetellenes hangok határozott beteges tünetei e nép ismert dekadentiájának, fajromlásának. Oda jutottunk tehát, hogy nemcsak a sociologia igazolja és szentesíti a hazaszeretetet, a nemzeti érzést, hanem még a biologia is. Már merőben biologiai szempontból is *az egészséges fajfejlődés egyik hatalmas factorának kell kijelentenünk a hazaszeretetet, a nemzeti érzést.* A kérdésnek ez oldala oly fontos, hogy külön fejezetben óhajtjuk tárgyalni. Hanyatlása, kihalása a faj romlását mutatja. Lüktető ereje, lelkesedése a fajfejlődés egészséges menetének, a faj energiájának, életrevalóságának kifejezése, mértéke.

Azért csak örülnünk lehet, ha megvan. Szivesen elnézhetjük, ha lelkesedésében néha túlságosan is lobog. Ez nem árt. *A hazaszeretet, a nemzeti érzés eleven megnyilatkozása olyasvalami a nemzetnél, a fajnál, amilyen az egészség, a duzzadó energia érzése az egyesnél.* Egyiknél sem baj, ha túlzásokba csap. Csökkenésében, sorvadásában van a baj. Amint itt nagy vonásokban talán sikerült megvilágítanunk a hazaszeretet, a nemzeti érzés sociologiai szerepét, úgy kell majd a magyar sociologiának, mint magyar tudománynak közelebbi összefüggésbe hozatalát nemzeti hagyományainkkal is szorgalmaznunk. Ez a jövő útja.

Pekár Károly.

☆

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Birtokpolitikai szakértekezlet.

A folyó évi januárius 12-én tartott ülés az *új földtehermentesítés* kérdésével foglalkozott Gaal Jenő főrendiházi tag, igazgató elnöklete alatt a földmívelésügyi ministerium számos főbb tisztviselőjének és a gazdaközönség több vezetőférfiának részvételével.

Mint első előadó Bernát István, a Magyar Gazdaszövetség igazgatója utal arra, hogy ez a problema sokkal régibb és sokkal szélesebb rétegek érdekeit érinti, mint az iparos munkásoknak a nagy ingótőkével folytatott harcza. Ennek bizonyítására felhozza, hogy már a legrégibb időkben, Rómában, Hellasban, sőt már Mózes törvénykönyveiben is találunk olyan nyomokat, melyek az ingó tőkének a földbirtokkal szemben az uralomért folytatott harczát kétségtelenné teszik A középkoron keresztül a földbirtok akkori szervezésénél és a kamatvételi tilalomnál fogva ez a harcz, ha nem is szünetelt, de legalább is szűk határok között mozgott. Nagy jelentőségűvé a hitelgazdálkodás, a merkantilis érdekek kifejlesztése, az ingó tőke tömegének és hatalmának megnövekedése óta lett. Nem egy országban, nem is csupán egy nemzetnél mutatkozó jelenség. Átkarolja mindazokat a társadalmakat, melyek az Angolországból kiindult és a római jog elveinek elfogadása által megerősödött pénzgazdálkodás alapján állnak. Ötven évvel az első tehermentesítés után nem szünő panaszok hangzanak fel azért, hogy a földbirtoknak veszendőbe menő szabadságát visszaadni és az új szolgasággal szemben törvényesen biztosítani kell. A földnek hűbéri terhektől való mentesítése csakis első fele volt a nagy munkának, amelyet elődeink megoldottak, a második rész, a *szabadságnak biztosítása reánk vár.*

Vázolja a fejlődés menetét Magyarországon, előadja az okokat, amelyekből a magyar föld eladósulása ered. Utal a földtehermentesítés keresztülvitelénél történt s a földbirtokosságra nézve nem kedvező intézkedésekre, a beruházható tőkék csekély voltára, érinti az államadósság csinálását, a földbirtoknak az adók szaporítása, az igények növekedése és a különböző csapások folytán mindinkább növekvőt erheit. Idézi gr. Tisza István legutóbbi tanulmányát és bizonyítja, hogy a magyar mezőgazdaság két főtámasza, a gabonatermelés és marhatenyésztés, évek során át meddő volt. A 90-es években a budapesti tőzsdén voltak időszakok, amidőn a buzát a vevőknek a reményt vesztett eladók minden áron, sőt az ár megállapítása nélkül voltak kénytelenek

átadni. Abban a hitben, hogy a haladás egyértelmű a pénzgazdálkodás fejlesztésével, politikusaink tökéletesen elhanyagolták a mezőgazdaságnak, tehát a nemzet túlnyomó részének érdekeit. Igy szinte lehetetlen volt, hogy a föld el ne adósodjék. Ehhez járulnak azonban más okok is. Ezek közül különösen az örökrészekért kölcsön vett adósságokat, a vételári hátralékokat emeli ki, mint amelyek teljesen inproductivek.

Az orvoslás módjainál elsősorban az okos agrárpolitika szükségét hangoztatja, amely jövedelmet biztosítván a gazdának, lehetővé teszi a megélhetést és boldogulást.

Másodsorban kivánja, hogy a terhes és felmondható kölcsönök törlesztéses fel nem mondható adósságokra fordíttassanak át. A személyes hitel fejlesztése és olcsóbbá tétele szintén egyik feltétele a gazdálkodó osztály fejlődésének. Utal arra, ami Németországban és Ausztriában a tehermentesítés körül történik. Felkarolandónak tartja azt a gondolatot, hogy parasztbirtokokra csakis altruista intézetek adhassanak kölcsönt. Végül vázolva a plutokratikus fejlődés veszedelmét s a zsidóság által egykor követett agrárpolitikát, határozati javaslatot nyujt be, amely különösen a törlesztéses kölcsönök népszerűsítését tűzi ki czélul.

Előadása eredményei alapján a következő *határozati javaslatot* nyujtja be:

Azoknak a politikai veszedelmeknek és gazdasági károknak megelőzése és orvoslása végett, melyek a földbirtok fokozódó eladósulásából erednek, szükséges a földbirtokosok reál és személyes hitelének javítása, kiépítése, esetleg az örökösödési rendnek a maitól eltérő szabályozása.

Ez a társadalom öntudatos és tiszteletet parancsoló fellépése s a törvényhozás jóakaratú támogatása mellett érhető el.

A földbirtokosságnak az eladósulás által fenyegetett függetlenségét erősíteni, a terjedő plutokratikus iránynak gátat vetni, sürgős kötelesség. Ennek folytán a terhes adósságoknak törlesztéses kölcsönökké változtatása ily módon az *új tehermentesítés* megindítása elsőrangú gazdasági, socialis és politikai feladat. E végből a kormánytól és törvényhozástól az illetékek tekintetében a conversiót végző intézeteknek a szükséges kedvezések kieszközlendők. A személyes hitel olcsóbbá tételére nézve a bankszabadalom megújításánál teendők megfelelő intézkedések. A szövetkezeti eszme népszerűsitendő s az eladósulás megelőzésére, valamint a fennálló terhek conversiójára nézve külföldön bevált intézkedések mutatis mutandis nálunk is alkalmazandók.

A második előadó György Endre nyug. földmivelésügyi minister volt, aki előadmányának az összefoglalását a Szemle jövő havi füzete részére helyezte kilátásba.

A tanácskozás befejeztével dr. Gaal Jenő elnök bejelen-

tette, hogy a harmadik előadóként felkért báró Madarassy Beck Gyula orsz. képviselő nem tarthatta meg más elfoglaltsága folytán előadását. Az egyesület a három előadó felkérésével azt a czélt kívánta elérni, hogy lehetőleg különböző szempontokból nyerjenek az egyes kérdések megvilágítást. Utal azonban az elnök egyúttal arra is, hogy az összes elhangzott előadások e czélra kiküldendő bizottság elé fognak kerülni, mely azok eredményeit lesz hivatva leszűrni. E bizottságban gondoskodás fog történni arról, hogy minden indokolt szempont képviselői szóhoz jussanak. Ugyanez a bizottság fogja tárgyalni Bernát István igazgató határozati javaslatát is, mert a felolvasó ülései az értekezletnek csak tanácskozásra vannak hivatva. Végül Jankó Ágost Torontál vármegyei alispán beküldött munkálata alapján a nemzetiségi pénzintézetek birtokpolitikai szempontból érdekes működéséről néhány adatot mutatott be az elnök.

Január hó 26-án Gaal Jenő, főrendiházi tag, igazgató elnöklete alatt tovább folyt az értekezlet és ez alkalommal az agrár öröklési jog kérdése volt napirenden.

Mattyasovszky Miklós, ministeri titkár előadó: Az öröklési osztály legegyszerűbb formája a természetbeni felosztás. Káros ez akkor, mikor egy gazdasági egész, pl. ipari vállalat, földbirtok, üzlet kerül felosztásra. A felosztást vagy az által kerülhetjük el, hogy az örökösök közösségben maradnak (nagyobb üzletnél, sőt nagyobb földbirtoknál erre alkalmas lehet a részvénytársasági forma is) vagy az által, hogy a földbirtokot stb. *egy örökös veszi át.* Az agrár öröklési jognak ezt a követelményét a földmívelés természete indokolja. A földmívelés bizonyos állandóságot kíván, mert a sikeres gazdálkodáshoz szükséges, hogy a föld mívelője alaposan ismerje a mívelt terület viszonyait. A földmívelés ugyanis organikus termelést végez s nem folytonos és egynemű, hanem térben és időben különvált, különnemű munkákat kapcsol egybe. Ez az állandóság olyan értékes testi, szellemi és erkölcsi tulajdonságokat is fejleszt, a melyeket az állam és társadalom nem nélkülözhet.

A *külső formát* tekintve az agrár öröklési jog vagy külön codex vagy az általános magánjogi törvénykönyvben elszórt speciális rendelkezések összesége.

Utóbbi esetben a kötelesrésznél, az utóörökös nevezésnél s legfőképpen az örökségi osztálynál kell a földbirtok tekintetében különös intézkedéseket megállapítani.

Az agrár öröklési jog a középbirtok öröklési joga. A nagybirtokra inkább a hitbizományt, a kisbirtokra inkább az otthonmentesítést alkalmazzák. A hitbizományban az öröklés egységét az elidegenítési és felosztási tilalom, az otthonmentesítésnél a megterhelési tilalom erősíti és támogatja.

Az agrár öröklés egyik példája a *németországi törzsöröklés*, a mely szerint a birtokot egy örökös veszi át, a ki örököstársait a birtok hozadéki értéke alapján egy neki jutó előleg (praecipuum, Voraus) levonása után elégíti ki. Ilyen öröklési szokás *Francziaország* némely vidékén is fentartotta magát. *Magyarországon*, ha a dunántúli és délvidéki sváboktól eltekintünk, ilyen törzsöröklési szabály vagy szokás sohasem volt. 1848. előtt a nemesi birtokban a fiági öröklés, a parasztbirtokban a jobbágyi öröklés uralkodott, 1848. után pedig az egyenlő öröklés lépett életbe az egész vonalon. A birtokok nemcsak hogy elaprózódtak, hanem nagy átlagban nélkülözik az üzemi egységet is. Az a *középparasztbirtok kategória*, mely pl. Hannoverben, Braunschweigban, Westfáliában a területnek 70—80%-át teszi, nálunk úgyszólván hiányzik. Lehet azonban, hogy a most folyó nagy átalakulás során fog képződni nálunk is számottevő középparasztbirtokos osztály. *Elősegíti ezt főleg a parczellázás és a tagosítás.*

A magyar, úgynevezett úri középbirtoknak egészen más a helyzete, mint a nyugati középparasztbirtoknak. A középparasztbirtokos földjét családjával s legfeljebb néhány cseléddel műveli. A magyar középbirtokos földje sokkal nagyobb, semhogy ezt tehetné. Ez az üzemi különbség súlyosbítja a nagyobb középbirtok helyzetét, a mihez járúl még az is, hogy a mi középbirtokosainkat társadalmi s egyéb terhek is nyomják. A törzsöröklés tehát ez idő szerint nálunk aligha lenne életbe léptethető, mert hiányzik a gazdasági alapja s mert ellenkeznék a történelmi múlttal s az általános jogérzettel.

Azonban, hogy a kialakulóban lévő középparasztbirtoknak együttartására s általában a földbirtok indokolatlan szétaprózásának elkerülésére megadjuk a lehetőséget, gondoskodni kellene a *készülő magyar általános polgári törvénykönyvben* oly rendelkezésről, mely az öröklési osztálynál felosztathatatlannak tekinti a gazdasági egységet alkotó földbirtokot.

Ki kellene mondani, hogy ha a birtok s az örökösök körülményei indokolják, a birtok egy örökösnek ítélhető oda, ki a többieket munkadíjának (munkabérének) levonásával a hozadéki érték alapján elégítheti ki. Ez a bírói törzsöröklés személyi és tárgyi válogatás nélkül mindenütt alkalmazást nyerne, a hol az örökösök életviszonyai és a birtok egy kézben maradása indokolt lenne. Míg azonban a németországi törzsöröklés *generalisál*, ez a megoldás *specialisálna*. Vagyis jól kezelve (esetleg szakértők, helybeliek, családbeliek meghallgatásával is), ez a bírói törzsöröklés módot nyujtana arra, hogy a parasztság felfelé törekvő osztálymozgalma a mai öröklés pörlasztó s akadályozó hatása alól kivonassék a nélkül, hogy merev ellentétbe helyezkednék az eddigi jogfelfogással.

Dr. Sebess Dénes itélőtáblai tanácselnök felszólalásában min-

denekelőtt hangsúlyozza, hogy egészében egyetért az előadás gondolatmenetével.

A törzsökösödési jogelvek a német jogból plántálódtak át a hazai területre s különösen az egyke elleni küzdelemben vált ujabban közkedvelt jelszóvá a parasztökösödés reformja oly irányban, hogy a kötelesrész és egyenlő osztály elve kiküszöböltessék. Ez álláspont azonban tarthatatlan ma még hazánkban.

A törzsökösödés épp úgy, mint a homestead, középbirtok, hitbizomány stb. mind ugyanazon gazdasági elv szüleményei, mely úgy hangzik, hogy biztosítani kell bizonyos üzemegységek állandóságát a földbirtok egységének megvédésével.

Habár elismeri a felszólaló e törekvések teljes jogosságát, hazánk földbirtokevolutiója lehetetlenné teszi ma még a megvalósítást.

Magyarországon még nem alakultak ki azok a gazdasági terület- és üzemegységek, melyek állandósitását kellene körülbástyázni. Az 1909 : XXXIX. t.-cz. alapján földbirtokjogrendszerünk hatalmas átalakulás előtt áll. A tagosítások, mint az intensiv mezőgazdasági üzemegységek kiválasztásának eszközei, most kezdődnek meg s csak ezek nyomán válik ki a megvédendő területegység.

A nagyarányú parczellázások sokakban azt a hitet támasztották, hogy a középbirtok eltünik lassan és vagy szétporlódik vagy felszívja azokat a nagybirtok. Ez nem áll. A parczellázás ellensúlyozója a tagosítás. Nagy adathalmaz áll rendelkezésre annak bizonyításául, hogy egészen új középbirtokos-osztály kezd kialakulni a tagosítások nyomán.

Az 1910-ben Francziaországban megejtett földbirtokstatisztikai összeirás érdekesen állapítja meg azt a tényt, hogy a földbirtok ama nagy és korlátlan forgalma mellett is a középbirtok állandó és a kis- és nagybirtok területe az, a mi változik. És ez állandó közel félszázad óta.

Örökösödési kényszerjogszabályok ma még veszedelmesek és károsak lennének. Lehet, hogy a jövő meghozza ezek szükségességét, de egyelőre még — leszámítva az ország egyes területeit — a földbirtokkategóriák kialakulása, üzemegységekké való formálása csak a jövő kérdése. Csak azután lehet és szabad gondolkodni azok megkötéséről.

A svájczi új polgári törvénykönyv idevonatkozó rendelkezései (Erbgemeinschaft, Ertraggemeinschaft) leginkább megközelítik a czélt. A magánjogi codificátiónál erről lehetne szó. Máshol van a súlypontja földbirtokpolitikánknak s erről lesz is szó később.

György Endre nem ért azzal egyet, hogy a középbirtokot tisztán mint üzemegységet tekintsük. Ő a középbirtok kérdését a hozzája füződő politikai szempontok szerint véli

elbirálandónak. Abból indul ki, hogy helyesen nálunk csak két iránya lehet a birtokpolitikának: a nagybirtok mobilizálása és a kisbirtok stabilizálása. Eddig megtörtént minden a nagybirtok stabilizálására és a kisbirtok mobilizálására.

A külföld példái mást mutatnak.

Angliában az állam vette kezelésbe az egyházi javakat, de nem secularizálta azokat, hanem kiadja kisebb complexumokban, egészséges középbirtokos és kisbirtokos bérlőosztályt teremtve.

Egy másik megoldási mód, melyet Dániában alkalmaznak. Csinálnak az együtt tartott földbirtok alapján családi részvénytársaságokat, melyekben a részvényjogokat nem lehet eladni. A birtok és a család anyagi helyzete megmarad. Több tőke beruházásával intensivebbé lett a gazdaság és a rokonok maguk közül egyre bizzák a kezelést.

A törzsöröklésnek ellensége nálunk. Ha egyre hagyjuk a birtokot, nem segítünk az egykén, hanem inkább ingert adunk, mert utmutatást adunk arra, hogy csak egy örökösnek a maradása a leghelyesebb. Ő is azt hiszi, hogy a minimum kérdésével függ össze a probléma megoldása. Mindenesetre a minimum igen különböző kell hogy legyen az üzemviszonyok szerint. Ő is elismeri, hogy ma a magyar birtokviszonyok átalakulófélben vannak, ezért azt tartja, hogy ne csináljunk még ma imperativ szabályokat.

Nálunk a jogászegylet két megoldást javasolt: a substitutiót és a középbirtokok hitbizományát. Azt hiszi egyiket se lehet imperative kimondani. Az ujonnan kialakuló középbirtokos osztály nem lesz ugyanaz, mint a mostani történelmi traditiójú földbirtokos osztály. A két ajánlott eszköz már túlélte magát. Ami megmaradt a sok parczellázás után, az a középbirtok ugyis életképes.

Felszólaló a maga részéről nem tud megoldási módot ajánlani, de az előadó részéről ajánlott azt az eljárást, hogy a bíróság birálhassa el, mely esetben van szükség a birtok együttmaradására, nem sok reménynyel fogadja, mert bíróságaink gazdasági szakértelemmel, de elég gyakorlati érzékkel sem mindig rendelkeznek.

Sebess Dénes megjegyzi, hogy a bérlőtársulatok Dávid munkája szerint úgy Angolországban, mint Dániában sikertelenek voltak mindenütt ott, hol nem a tagok individualis működésére volt a súly helyezve, hanem a hol a társulat quasi vállalat volt és megbizott kezelő állott az élén. Ez a hibája az új telepítési törvényjavaslat idevonatkozó részének is, hogy ilyesmit akar szervezni. Ez ma már túlhaladott álláspont.

A Magyar Társadalomtudományi Szemlében tanulmányokat tettek közzé:

Alexy Lajos, közgazdasági iró.
Anet Claud, franczia iró.
Angyal Pál, jogakadémiai tanár.
Apáthy István, egyetemi tanár.
Balás Károly, jogakadémiai tanár.
Balogh Jenő, államtitkár.
Bartók György, tanár.
Buza László, jogakadémia tanár.
Chyzer Béla, Máv. felügyelő.
Czettler Jenő, ministeri fogalmazó.
Dékány István.
Doleschall Alfréd, egyet. tanár.
Elek Pál, udvari tanácsos.
Eöttevényi Nagy Olivér, jogakad. tanár.
Ifj. Erődi Béla, keresk. akad. tanár.
Erődi Tihamér.
Farkas Pál, iró.
Ferdinandy Geyza, egyet. rk. tanár.
Ferenczy József, műegyetemi tanár.
Fráter Aladár, hirlapiró.
Gaal Jenő, főrendiházi tag, műegyetemi tanár.
Gárdonyi Albert, főv. könyvtárnok.
Gáthy Bálint, kir. ügyész.
Géber Antal, ministeri fogalmazó.
Geőcze Sarolta, igazgatónő.
Giesswein Sándor, kanonok.
Gidófalvy István, kir. közjegyző.
Gineverné Győry Ilona, irónő.
Heller Erik, törv. jegyző.
Heller Farkas, műegyet. m.-tanár.
Hornyánszky Gyula, egyet. m.-tanár.
Imre Sándor, egyet. m.-tanár.
Jancsó Benedek, igazgató.
Jankulov Boriszláv, tanár.
Kármán Elemér, ügyész.
Kelemen Nándor.
Kenedi Géza, iró.
Kenéz Béla, egyetemi tanár.
Kérészy Zoltán, jogak. igazgató.
Kiss Géza, jogak. tanár.
Kohányi Gyula, s.-tanfelügyelő.
Kiss Ödön, tanár.
Kováts J. István, lelkész.
Lechner László, tanár.
Lendvay Miklós, vm. főjegyző.
Marczali Henrik, egyetemi tanár.
Mattyasovszky Miklós, min. titkár.
Nagy Dénes, tanár.
Nagy László, tanár.
Németh József, min. oszt. tanácsos.
Neubauer Ferencz, ügyvéd.
Okolicsányi-Kuthy Dezső, egyetemi m.-tanár.
Pach Henrik, orvos.
Palágyi Menyhért, egyet. m.-tanár.
Paizs Lajos, tanár.
Pap Géza, min. oszt.-tanácsos.
Prohászka Ottokár, püspök.
Réz Mihály, jogakadémiai tanár.
Riesz Sándor.
Schneller István, egyetemi tanár.
Sigmond Andor, jogakad. tanár.
Steinecker Ferencz, min. fogalmazó.
Steiner Gyula, vm. jegyző.
Szász Zsombor, orsz. képviselő.
Szeberényi Lajos, lelkész.
Székely György, egyetemi m. tanár.
Szemenyei Kornél, aligazgató.
Szitnyay Elek, tanár.
Tábori Kornél, hirlapiró.
Torkos László, tanár.
Tóth Dezső.
Vágó János.
Varró István, kamarai fog.
Válvi Bódog, tanár.
Zsoldos Benő, albiró.

Választmányi ülés.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület folyó évi **február hó 26-án d. e. 11. órakor** az Orsz. Közművelődésügyi Tanács helyiségében **választmányi ülést tart,** melynek főtárgya a f. évi közgyülés napi rendjének az előkészítése.

Hibaigazitás. Az 1. sz. 68. oldalának fentről első sorában »művezetője« helyett »művelője« olvasandó.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

MAGYAR
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
—— EGYESÜLET FOLYÓIRATA ——

SZERKESZTI AZ IGAZGATÓSÁG:

APÁTHY ISTVÁN, GAAL JENŐ, JANCSÓ BENEDEK.

IV. ÉVFOLYAM **1911 MÁRCZIUS** 3. SZÁM.

BUDAPEST, 1911.

Megjelenik évente tizszer, julius és augusztus kivételével, minden hó 15-én.

TARTALOM.

Lap

Szentirmai Imre: A sociologia kiindulása és feladatai ... ... 175—203
Bálint Imre: Bosznia és Herczegovina agrár viszonyai... 204—221

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közművelődés, nevelésügy:
Erkölcs és természettudomány. *A.* ... ... 222—227

Közgazdaság:
A magyar vasművek és gépgyárak egyesülete. ... ... 227—231

Jogtudomány:
Az alacsony munkabérek magánjogi szempontból. *Kiss* ... 232—233

Társadalmi bölcsészet:
Jelentések a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének 1910. évi nagygyüléséről. ... ... 233—236

Társadalmi mozgalmak általában:
A meg nem jöttek és az elköltözöttek. *A.* ... ... 237—241

Magyar Társadalomtudományi Egyesület:
Birtokpolitikai szakértekezlet. ... ... 242 - 252
Az egyesület választmányi ülése. ... ... 262—262
A szabad iskola Kolozsvárt ... ... 263 - 264

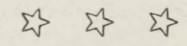

A Magyar Társadalomtudományi Szemle közöl önálló tanulmányokat a társadalomtannak és főbb segédtudományainak köréből; ismerteti a társadalomtant érdeklő közéleti és irodalmi jelenségeket; gyűjti, bírálatosan rendezi és további fölhasználásra előkészíti a társadalomtan tudományos anyagát. Közli végül a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nyilvános ülésein és szakértekezletein tartott előadásokat, fölolvasásokat és vitatkozásokat, valamint az Egyesület hivatalos értesítését annak választmányi üléseiről, közgyüléséről és belső életéről. Főczélja a társadalomtant, szigorúan tudományos alapon, a magyar nemzeti továbbfejlődés szolgálatába állítani, egészséges társadalompolitikai közvéleményt teremteni s a magyar tudományos erőket erre a munkára egyesíteni.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület tagjai a Magyar Társadalomtudományi Szemlét évi 10 korona tagsági díjuk fejében kapják. Előfizetési díja egy évre 20 korona; egy-egy szám ára 2 korona.

A Magyar Társadalomtudományi Szemle részére szánt közlemények a Magyar Társadalomtudományi Egyesület igazgatóságának czímére (Budapest V., Mária-Valéria-utcza 12. sz. III. emelet), előfizetések és a folyóirat anyagi részére vonatkozó értesítések pedig a Magyar Társadalomtudományi Egyesület titkárságához (Budapest V., Mária-Valéria-utcza 12. sz. III. emelet) küldendők. Előfizetéseket minden könyvárús is elfogad.

A sociologia kiindulása és feladatai.

Irta: SZENTIRMAI IMRE.

Az olasz sociologusok kiváló gárdájából ACHILLE LORIA egész könyvet állított össze a társadalomtan feladatairól. Ügyesen megirt és alaposan átgondolt könyvet adott, de azt hisszük, hogy amint a sociologia egész eddigi irodalmának, úgy az ő művének sem sikerült az ezen kérdésben uralkodó zavaros véleményeket tisztázni. Ha KENEDI GÉZA módjára czikkünket mi is az eddigi eltérő nézetek felsorolásával akarnánk kezdeni és a tárgyunk iránt érdeklődőket a megelőzők gondolataival óhajtanók — habár röviden és vázlatosan is — megismertetni, valóban alig jutna terünk a czikk valódi tartalmának közlésére, mert annyira különböző és annyi felfogás van már fiatal tudományunkban.

Ahány sociologus, annyiféle rendszer. Általános elfogadtatásnak egyetlen egy sem örvend, egészen és világosan kristályosodni egy sem tudott. Pedig akárhogy vegyük is a dolgot, elvégre minden emberi műnél és minden tudománynál a kezdet, az alap, a megindulás a fő, és amíg a munkások mindegyike más módon akarja lerakni az alapot és másképen akarja megépíteni a házat, addig az a ház sohasem fog felépülni és az új tudomány nagyszerű palotája helyett számtalan téglarakás és félbenmaradt épületrom fog dísztelenkedni a parlagon.

A társadalomtanban található számtalan meghatározás között még legvilágosabbnak és általános elfogadásra legalkalmasabbnak látszik a magyar APÁTHY ISTVÁN meghatározása, amely szerint: »A társadalomtan ama törekvések foglalata, melyek a társadalmi együttélés és az emberi továbbfejlődés törvényeinek és föltételeinek megismerésére vonatkoz-

nak és az együttélésnek és a továbbfejlődés föltételeinek az emberi boldogulást leginkább szolgáló szabályozását keresik.«[1])

Ebből a meghatározásból kiindulva fogunk haladni elmélkedésünkben, amely azonban korántsem akar szövegmagyarázat lenni, sőt a figyelmes olvasó abban nagyon gyakran ellenkező véleményre is fog bukkanni nemcsak idézett jeles tudósunk, hanem általában a most divatos sociologiai felfogás legtöbb képviselőjének a nézeteivel is.

Apáthy meghatározásában a »társadalmi együttélés«, más szóval a társadalom »törvényeiről« beszél. Csakugyan, legelső dolgunk a sociologiai kiindulások keresésében, hogy első sorban a táradalommal magával s azután ennek a törvényeivel ismerkedjünk meg. Szerény véleményünk szerint, aki a társadalom lényegét tudományosan és világosan kifejti, ezzel az egy ismerettel megalapozhatja az egész társadalomtant. Nagyon természetes, hogy a »társadalom« fogalmát nagyon sokféleképpen értelmezik.

Genetikusan akarván magyarázni a társadalmat, az eredetéről szóló legrégibb és legelterjedtebb két felfogást említjük csak meg. Aristoteles óta nagyon sokan voltak s a modern biologiai társadalomtan hirdetői is azokhoz tartoznak, akik a társadalmat természeti productumnak tekintik. Ezzel a nézettel tökéletesen ellenkeznek azok, akik, mint Rousseau is, úgy találják, hogy a társadalom mesterséges eredetű, emberi találmány, amely a természettől merőben idegen és mint ilyen az ember egészségére, értelmére határozottan káros.

Mielőtt véleményt nyilvánítanánk, ki kell jelentenünk, hogy a társadalommal foglalkozók általában nagy hibába esnek. Ez a hiba pedig az, hogy társadalmi törvényeket állapítanak meg, egész rendszereket hoznak létre, felállítják a nagyszerű »szervezeti« hasonlatokat (felállítják, sőt identitássá is változtatják őket), szóval mindenre kiterjed figyelmük, csak arra nem, ami minden sociologiai gondolkozás alapja s ahonnan a legelső lépésnek kellene kiindulnia.

Az eddigi társadalomtani kutatások főhibája, hogy nem foglalkoztak a társadalom anyagát, tartalmát tevő *emberrel* és annak az igazi természetével. Ismételjük, nem foglalkoznak

---

[1]) M. Társ. tud. Szemle I. évf. 1. sz., 66 l.

az ember *igazi* természetével, mert, ha vizsgálják is az embert, ez a vizsgálat csak arra szorítkozott, hogy megállapítva az emberi szervezet állati voltát, rákényszerítik nemcsak az emberi szervezetre, hanem az *egész* emberre a mechanikus evolutiót és ezen az alapon építenek tovább.

Azt eddigelé nem igen vették számításba, hogy a homo sapiens nemcsak állat, hogy a természeti lényeknek ez a legkimagaslóbb alakja egyszersmind szellemi lény is. Csak így történhetett meg az a rendkivül félszeg dolog, hogy tudományt alapítottak, törvényeket hirdettek, sociologiai tudásról beszéltek anélkül, hogy az új tudomány legegyszerűbb alapvonásaival, magának a tudomány tárgyának a természetével tisztában lettek volna.

Nem vették számításba a társadalomtan természettudományos művelői, hogy az embernek, mihelyt az valóban ember és a homo sapiens fajához tartozik, minden leganyagibb, legtermészetesebb cselekedete is át meg át van itatva szellemi indítékokkal, értelemmel, akarattal. Elhanyagolták a biologus sociologusok azt is, hogy ha a társadalom — mint Aristoteles óta hiszik — csakugyan a családból származnék is, még akkor sem lenne tisztára organikus eredetű és *csak* külső természeti productum, mert az értelmes embernél a család már maga sem egészen és egyedül élettani dolog. Az ember t. i. semmit sem tesz úgy, mint tisztán természeti lény, hanem minden tettét mint ember cselekszi, mint természeti és szellemi lény, mint *egész* ember. Egy falatot sem eszik az én természeti lényem és egy gondolatot sem alkot az én szellemi lényem, hanem *én* eszem és *én* gondolkozom. Én mindenestül. Én egészen.

Ez a kettős természettel rendelkező, de életműködésében egységes lény éli, alkotja és szenvedi a történelmet, ez gyöngyözi ki magából az emberi cselekedeteket, ez alkotja a saját külön világát, amihez hasonlót a természetben nem látunk, ez a lény a társadalom megteremtője.

Ezt a lényt, ezt az *egész* embert kell tehát alaposan megvizsgálnunk és csak e vizsgálat eredményeitől, erről a szélesen lerakott alapról indulhatunk a sociologia mai zűrzavaros rejtelmeibe. Mivel azonban az ember kettős természete egymástól nemcsak elütő, hanem ellentétes vonásokat is mutat és e két

ellentétes irányban vizsgálatainkat egyszerre nem folytathatjuk, azért előbb csak az egyikre fordítsuk figyelmünket.

Mivel pedig a fejlődés, haladás és általában a társadalmi lét legfeltűnőbb mozzanatai inkább szellemi, mint testi jellegűek, mivel továbbá a külső emberi természettel a biologusok eddig is sokat foglalkoztak s így ezt a teret többé-kevésbbé már ismertnek tekinthetjük és mindezeken kivül az ember külső természetének eddigi ismeretéhez hozzáadni valónk nincs, fontos azért, hogy most az ember szellemi természetének kutassuk a tartalmát és a főbb vonásait. Ha azután ezen irányú vizsgálódásaink eredményét összhangba hozzuk az ember testi, külső természeti szükségleteinek, törekvéseinek ismeretével, úgy gondoljuk, sikerülni fog az egységes emberi eredményeknek s így a társadalomnak is az eddigieknél igazabb, teljesebb és megfelelőbb magyarázatát adni.

Általános törekvés a gondolkozás történetében, hogy Archimedes utódai a világ megismerésére irányuló munkájukban legalább egy szilárd pontnak, egy igazán megérthető, könnyen megmagyarázható elvnek, vagy egy világot alkotó, de nagyon egyszerű, osztatlan és oszthatatlan valaminek a fölfedezésére vagy kitalálására törekedtek. Ennek a törekvésnek a szülötte Demokritos atom elmélete, Leibniz monas-a, azután az anyag és erő dualismusa, majd az energia elmélete. »Csak valami szilárd pontot kaphatnék, kimozdítanám sarkaiból a világot«, sóhajtott Archimedes. »Csak egy kétségtelenül megmérhető, pontosan megvizsgálható, kisérletileg bebizonyítható tényt kapjak, egész világegyetemet fogok arra építeni«, mondja a modern természettudós. Minden egészet osszunk és minden résztünetet egyszerűsítsünk annyira és addig, hogy mérőeszközeinkkel megvizsgálhassuk, megnézhessük, bebizonyíthassuk. Ez a természettudományok módszere.

Ezt a részekre bontó, elemző, a csak megmérhetőt kereső módszert követik a Wundt által »szellemi«-eknek nevezett tudományokban is. Ez az irány, amely ma ezekben a tudományokban kizárólagosan uralkodik, csak élettani lélektant, physiologiai lélektant, kisérleti lélektant ismer. Elemezi, bonczolja, vágja, részletezi a lelket is. Szó sincs róla, mi nem vonjuk kétségbe a tapasztalati lélektan érdemeit, vagy éppen annak szükséges voltát. Amig az emberi gondolkodás tárgyait

és az ember a tapasztalatait a teste, az érzékei útján gyüjti, amíg az ingereket szervezetünk idegei szállítják, addig mindig szükségünk lesz a természettudományos lélektanra. Azt azonban minden psychologus be fogja látni, hogy az ember szellemi életét a maga egészében és a maga különleges *szellemi* mivoltában a mai, anyagi vizsgálatokról mintázott módszerrel, természettudományos eljárással sohasem fogjuk megérteni. A mai módszer követői elfeledkeznek a lelki élet egységéről,[1]) oszthatatlanságáról, elfelejtik, hogy a szellem nem osztható, összetévesztik az ember szellemi lényét e lény megnyilatkozásának egyik — testi — részletével és nem gondolnak azzal, hogy az ember szellemi természetének kutatója csak akkor nem téved, ha mindig az egész, egységes szellemet vizsgálja és nemcsak az általa okozott testi változásokat.

Ha a világot az emberi szellem szempontjából vizsgáljuk, Bergson-nál [2]) azt találjuk, hogy ránk nézve tulajdonképpen minden perceptio. Minden, ami e világon van, hathat reánk. Közvetlenül és ténylegesen azonban úgy vesszük észre, hogy csak azok a dolgok, tárgyak és tünemények hatnak reánk, amelyek bennünket első sorban és közvetlenül érdekelnek. Minthogy pedig a minket érdeklő dolgok közt az életünk a legfontosabb és kivált kezdetben, értelmes voltunk alacsony fokán természeti szükségeleteink elsőrendűek voltak, nagyon érthető, hogy első sorban a megélhetésre és fajfentartásra vonatkozó perceptiok hatottak reánk. Szellemi természetünknek lényeges vonása az a tulajdonságunk, hogy ezeket a hatásokat megtudjuk őrizni. Ez az *emlékezet.* (Bergson rendszerében az »l'évolution creatrice«-nek egyik legfontosabb tényezője.) A hatások egynémelyikére, melyek időszerint leginkább érdekelnek, közvetlenül is ráirányul emlékezetünk. (Figyelem.) Az így emlékezetünkben megmaradó és figyelmünk segítségével bármikor felfrissíthető hatások alkotják szorosan vett *tudat*-unk tárgyait. A hatásoknak önkéntes, maguktól való, tehát nem emlékezetünknek tudatos, akaratos ráirányítása által történő fölmerülését ösztönszerű fölmerülésnek, tudatalattinak, *intuitiónak* hivjuk.

---

[1]) Alexander: A lelki élet egysége. Műveltség könyvtára. Az ember.
[2]) Bergson: L'évolution creatrice.

Ezeknek a hatásoknak a vizsgálata közben azonban érdekes és meglepő eredményekhez jutunk. Tudjuk, hogy ránk a külső világ tárgyai, tüneményei, szinei, hangja halmazállapota, mozgása, nyugvása stb. hatnak. Egytől-egyig anyagiak ezek a hatások. Érzékeinkkel, tehát anyagi szervekkel fogjuk fel őket, idegeinkkel szállítjuk a felfogó készülék végállomásaihoz, a központba, tehát anyagi úton, anyagból való centrumba, és a mi bennünk ezen anyagi hatás folytán keletkezett, az mégsem anyagból való. Ha például egy zöld levél hatott reánk (zöld levelet láttunk), a mi emlékezetünk tárgya nem egy sejtekből álló, chlorofillal itatott növényi rész, nem egy anyagból való igazi levél, hanem valami, valami, ami egészen olyan, mint az a levél ott künn a világban, de anyag nélkül. Mondjuk inkább annak az árnya, annak a festék nélkül, vászon nélkül való képe, mása csak. Mint mondani szoktuk, csak a gondolata a levélnek. Csak a fogalma. Látjuk, halljuk, érezzük, tapintjuk az egész szemünk előtt és előttünk élő, mozgó, fejlődő nagyvilágot; hat is reánk, »tudomásul is vesszük«, be is vonul szellemi világunkba és ott egy kis mikrokosmost alkot, de csak gondolatunkban él, testetlen, anyagtalan, súlytalan, meg nem mérhető és kiterjedés nélküli világ, csak árnyéka, csak vetített képe a külső világnak. Itt tehát valami nagy dolog történt. Az anyagot, mely reánk hatott, fölvettük magunkba, szineivel, élénkségével, mozgásával együtt, nyomon kisérhetjük e felvételt, *receptiot* a retinán alakult valóságos képig, az üllő, nyereg és kalapács anyagi munkájáig, az idegek rezgéséig: itt még anyag a reánk ható, fölvett anyag. De azután nem tudjuk az anyagot követni. Eltűnik, megsemmisül, legalább is nem tudunk róla. Hanem ugyanekkor megjelenik a kép, a szellemi kép, a fölvett tárgynak a képe, a gondolata, amelynek immár semmi közössége nincs az anyaggal, amely már egészen szellemi természetű és csakis szellemi természetű. A reánk ható és általunk recipiált perceptiok tudatalatti énünk titokzatos műhelyében lényegükben megváltoztak és sajátos, a külső világban sehol nem látható új természetet vettek föl. Az anyag szellemmé válik bennünk, szellemi kincsünkké válik, sőt ezentul énünkhöz fog tartozni. Ezt az átalakulást *transformatio*-nak nevezzük.

A tapasztalás, olvasás, tanulás, az összes érzéklések mind receptiv működések, ezeknek az eredményei bennünk kivétel nélkül transformáltatnak. Ezzel a két fontos működéssel azonban nem merül ki még az emberi szellem munkássága.

Nem szabad figyelmen kivül hagynunk azt, hogy a kettős, az anyagi és szellemi természettel rendelkező ember életnyilvánulásaiban, minden cselekedetében egységes lény. Az anyagot, mint anyagi, természeti lény recipiálni képes és ezt meg is teszi; minthogy pedig szellemi lény is, ugyanezt az anyagot át is alakítja, szellemivé transformálja, hogy így szellemileg is elsajátítsa, magáévá tegye, »én«-jében feloldja.

A többi már logice következik. Ha valaki pontosan megvizsgálja a recipiált anyagot és a róla bennünk transformált szellemi képeket, legtöbbször nem fogja a két csoportot egyformának találni. Sokszor megtörténik, hogy több anyagi benyomást egygyé alakítunk, vagy viszont egy különös anyagi hatást ezerszeres változatban teszünk magunkévá; vagyis constatálnunk kell, hogy a recipiált tárgy és a transformálás útján létrejött kép nemcsak abban különböznek egymástól, hogy az egyik anyagi, a másik szellemi természetű, hanem tartalmi különbségek is vannak köztük.

Az ember tehát a tanulással, vagy általában bárminő érzékléssel nemcsak anyagi, szellemi kincset szerez, amennyi tartalom a recipiált anyagban volt, hanem énjéből, régibb szellemi kincseinek összegéből vett részletekkel meg is bővítette az illető recipiált anyag tartalmát. Más lesz, új lesz a szerzett kép. Más és különböző tartalmú, mint a fölvett eredeti perceptio. Már most mi következik ebből? Az ember szellemében van gyarapodás, van valami, amit künn az anyagi világban anyagi természetével még át nem élt, amiről pedig tudja, hogy van, sőt, hogy az övé és még sem láthatja, nem hallhatja, nem tapinthatja, nem érzékelheti, mert ez a kincs: szellemi és nem érzékelhető. Ez a szellemi kincs: az eszme. Ha azelőtt az anyagot transformálta szellemivé, hogy élvezhesse, magáénak mondhassa, akkor most természetszerűen következni fog, hogy fölös — azaz anyagilag eddig még nem tapasztalt — szellemi kincsét anyagivá transformálni igyekszik, érzékelhetővé akarja alakítani, ki akarja vetíteni a világba ideáit, hogy ezentúl eszméinek az anyagban realisált meg-

testesülésében anyagilag is, érzékeivel is gyönyörködhessék. Igy keletkeznek a házak, a városok, a szobrok, a képek, az eszközök, a ruházat, a szokások, a törvények stb. stb., ami mind hiányzik a természetből, amit mind csak az ember tud alkotni; de nem vaktában, hanem eszméi útmutatása nyomán. Az eszmékben mindig van valami, ami az anyagi képből keletkezett, ami arra emlékeztet benne, de azért az eszme nemcsak szellemi lényegében más, mint az anyagi perceptio, hanem többé-kevésbbé más a tartalma is. Az emberi művészetben, tudományban, szokásokban és az egész culturában is sok a külső természetből ellopott és eredetére vissza-visszaemlékeztető vonás, de azért az ember alkotásai mégis csak mások, mint a természetéi. Szellemünknek ezt a harmadik functióját realisationak hívják.

A receptio, a transformatio és a realisatio fontos műveletei alkotják ami szellemi életünk tartalmát. Errevaló képességünk az *értelem*. Ha értelmünket mint működő erőt tekintjük, ez az *akarat*. Most már kiegészíthetjük előbbi psychologiai meghatározásainkat is. Fentebb meghatároztuk a *tudat* tárgyait. Most az értelem egész körének és teendőinek ismeretével úgy mondhatjuk, hogy a tudat nem egyéb, mint az értelem működésének eredményeire való ráemlékezés. Az értelem működésének, de különösen a transformationak egy tudatos, előttünk világos és önmagában is teljes részletét *gondolatnak* hívjuk. Nem szabad végül megfeledkeznünk értelmünknek arról a különös sajátságáról, amely voltaképpen alapja szellemi életünknek, s amely nélkül sem a hármas funktió, sem ezeknek a következménye, az embernek az állatok fölé emelkedése nem lenne lehetséges, t. i. nem szabad elfeledkeznünk az *emlékezetről*, arról a sajátságról, hogy az egyszer érzékelt dolgokat hosszabb-rövidebb ideig megtudjuk tartani. Ez az emlékezet segítette az embert az értelmes haladásának, nehéz küzdelmeinek keserves útján egyre előbbre.

Az emberi haladásban a fent leirt szellemi élet szempontjából különböző fokozatokat állapithatunk meg.

Az ősember, akiben potentialiter benne van az értelem, és pedig úgy, hogy az Apáthy terminusa szerint független fejlődésre képes, (azaz teljes kifejléséhez semmi idegen beavatkozásra szükség nincs), az ősember ennek az értel-

mességének semminő jelét nem adta kezdetben, mert élete első mozzanata az volt, hogy érezte, hogy él. Belső, szervezeti hiányokat kezdett érezni, egyszerű testi szükségletei támadtak, amelyek értelmével semminő vonatkozásban nincsenek. Első, primitív megjelenésükben az éhség, szomjuság, sőt a szerelem sem keltenek értelmi functiót, mert tisztára physiologiai tünemények. Ezzel az állapottal egyidejűleg érzékei rávezették az embert a testi szükségleteit kielégítő anyagok (gyümölcs, gyökér, tej, vér) fölismerésére. Ebben a fölismerésben az értelem és az élettani, értelmetlen, de czélszerű mozgások közt elmosódik a határvonal. Nem tudjuk, hol lép föl az ember értelmessége. Az bizonyos, hogy először tudatalatti az értelem működése, ha egyáltalában szerepel. Az egyedi fejlődésben látjuk, hogy a pár napos csecsemő kerekre nyitja száját és nyelvét előre dugja, mintha szopni akarna, de azért az emlőt még nem veszi el, noha már éhes. Később elveszi, sőt föl is keresi az emlő bimbóját, de eljárása azért még nem értelmes, mert hosszú ideig meg fog még szopni az emlőn kívül is mindent, ami az ajkához ér. Az értelmes működés fellépését szóval nemcsak a fajfejlődésében, de az egyedi fejlődésben sem ellenőrizhetjük.

A szellemi élet első kétségtelenül megállapítható mozzanata, mikor az érzékelésünk olyan tárgyakat is fölvesz, amelyek maguk nem szolgálnak szükségleteink, éhségünk vagy szomjuságunk csilapítására, szóval nem étel- vagy italneműek, hanem közvetve hozzásegítenek bennünket az ételhez vagy italhoz. Ilyen pl. a kő, amivel a gyümölcsöt le lehet a fáról hajítani, a kő, amivel a gyümölcs kemény héjját feltörjük, a kő vagy a fahuság, amivel a vadat megöljük, a vájt kő, amivel a vizet jobban meríthetjük, mint tenyerünkkel. Ezek azok az (legtöbbször kőből való) anyagok, amelyeken az ember még semminő változtatást, alakítást nem eszközölt, de azért használta őket. Az ilyen maradványokat az ősember-tan eolitheknek nevezi.[1])

[1]) BOULE: L'Anthropologie. Les origines des éolithes. Leghiresebbek Francziaországban a Cantal département-ban (Aurillac) és a Belgiumban Keutel-ben talált silex-éolith-ek. Némelyek szerint nem használták őket emberek. Erről vitatkozni nem lehet, mert éppen az természetében van az eolithnak, hogy alakítás nyoma nincs rajta.

Értelmünk fejlődésében a második fok az volt, amikor a transformatio némi jeleit is tapasztaljuk, hogy t. i. a külső világ tárgyait már nemcsak érzékelte az ember, hanem átalakítván őket szellemi képekké, némiképp meg is változtatta. Külön vette, kiemelte az egyes tárgyaknak azokat a formáit, amelyek kiválóan alkalmasak a szükségletek kielégítését célzó nagy munkában. Ezeket a kiemelt alakú, tehát vagy meggörbített, vagy megélesített, vagy hegyessé tett tárgyakat óhajtotta most az ember megszerezni. A benne élő görbe, éles, vagy hegyes tárgyak képét akarta az anyagi világba kivetíteni, ezeket a képeit akarta realisálni. És ezentúl az ember nem elégedett meg eolithekkel, hanem a talált követ, fát, csontot maga görbítette, hegyezte, élesítette, szóval *eszközöket* formált magának. Ez az a fok, melyet eddigelé az összes élők között csak az ember ért el, és amelyen túl, ha egy lépést sem tett volna előre, már úgyis hasonlíthatatlanul megelőzte volna az állatokat és ura lett volna a földnek. Az eszközgyártásban, mint láttuk, az értelem működésének (az emlékezet mellett) mind a három alakja szerepelt, tehát az eszköz készítésében látjuk a legelső valóban és elvitázhatatlanul emberi cselekedetet. A primitiv eszközben, a dúrván csiszolt obszidiánban üdvözölhetjük a világhódító útra induló emberi értelem legelső lépését.

Magasabb értelmi fejlettséget mutat már az ember, amikor több tárgynak kiemelkedő közös vonásait összegyüjtve egy typus-képet alkot és ezt igyekszik a világba kivetiteni. Ezek a képek már nemcsak eszközök képei és nem vonatkoznak már egyedül az ember természeti szükségleteire; látszik rajtuk, hogy annak, aki realisálta őket, már az éhségen és szomjuságon és anyagias vágyakon kívül más szükségletei is voltak; voltak gondolatai, amiket megvalósított. Barlanglakásának a sziklján feltűnik a rénszarvas képe, különböző vadállatok, pl. a mammuth felkarczolása, megjelennek a kis agyagfigurák, majd az első primitiv szobrok, azután a barlang hasonlóságára a kezdetleges wigwamok és topék, a köralakú védgunyhók és végül a természetben sehol sem látható négyszögű, egyenes vonalú házak. Szokásos erkölcsök, hagyományos előítéletek, babonák, öröklés, primitiv szertartások, megsejtése valami természetfölöttinek, valami minden anyagon túl-

levőnek, homályos képzetek a halál értelméről és a másvilágról, a hit, a jog, a szépség és jóság eszméinek zavaros jelentkezése a sámánismusban és fetisimádásban, az otromba és kegyetlen törvényekben, az esetlen szobrokban és a barbár erkölcsökben, mind azt mutatják, hogy az ember értelme már szellemi fölösleggel rendelkezik, hogy vannak már ideái, vagyis olyan képei, amelyeket anyagból vont el, de úgy átalakított, hogy tartalmukban meggyarapodva egészen mássá váltak, mint a receptiv anyagi érzékletek és rendelkeznek már olyan vonásokkal, aminők sehol a külső természetben nem találhatók. Ettől a fokozattól már csak egy lépésnyire van a mi mai culturánk, mikor tisztán látjuk és tudatossá válik bennünk, hogy eszméink voltaképpen csak szellemiek és semmi anyagi vonás nincs bennük, mert a receptiv anyagból mi, hogy úgy mondjuk, csak a lelket vettük ki. Eszméink a mi világunk mozgatói és egészen szellemiek, aminek képzésénél nem korlátol bennünket soha, de soha az anyag. Alkotunk olyan eszméket, amelyek soha nem látott dolgokra vonatkoznak. Nem láttunk repülő embereket, de azért élt bennünk az eszme, hogy egykor majd mi is repülünk. Leverrier nem látta a Neptunust, de azért nemcsak hogy eszméje volt róla, hanem kétségbevonhatatlanul be is bizonyította létezését. Szédítő az emberi értelem haladása, csodálatosak az ő diadalai. De azért tudjuk, hogy az ember, ha szelleme nincs is a röghöz kötve, mindig földi lény marad, hiszen magában a szellemi életében is az utolsó fok mindig a realisatio. Sohasem marad az ember egészen a szellemieknél; eszméit mindig valósítani akarja, anyagba önteni, anyagban újra átélni, lelkét az anyagba lehelni, mint a hogy a Genesis mondja az Úrról, hogy az anyagformába belelehelt. Igen, az ember a maga szellemiségének, végtelenségének érzetében ezen a földön újra meg újra *teremteni* akar. Lehet Raffaello Santinak kitünő szeme, megláthatja, fölszívhatja, magába gyüjtheti a szépet, azért mégis boldogtalan lenne, ha csak magában kellene tartania, ha nem valósíthatná meg a szépség eszméjét, és megint elhibázott, tönkrement élet lett volna minden szellemi kincsei birtokában az élete, ha nem tudott volna festeni, ha vászonra, falra, ecsettel, festékkel rá nem lehelhette volna a halhatatlan lelkét, a benne élő örök szépet. Mi lett volna Homerosból, Dante-

ből és Shakespeare-ből, ha nem énekelhetik, ha nem írhatják meg azt a fényes mikrokosmost, azt a ragyogó másvilágot, ami bennök élt? Nekünk semmi, önmaguknak tantalusi kínoktól égő nyomorult roncs. Valóban, mélyen természetünkből eredő vonás, hogy eszméinket meg akarjuk valósítani. Futó példaként említem csak, hogy minden istenhívő meg van győződve arról, hogy Isten mindenütt jelen van, egy helyre nem korlátozható és egyáltalában láthatatlan. Meg vagyunk győződve róla. Istenről szóló eszméink teljesen szellemiek. És mégis, mióta csak él az emberiségben az istenség hite, mindig, mindenütt templomokat építettünk neki, mintegy lakóházul és képeket, szobrokat készítettünk róla, mintha őt valóban ábrázolnunk lehetne. Könnyebb a lelkünknek, ha a legszellemibb eszménket anyagban kifejezhetjük. Ebben a tekintetben éppen olyanok vagyunk, mint a legprimitivebb bálványimádók. Ők is készítettek szobrot, faragott képet istenükről, mi is készítünk. Ők is azt hitték, hogy az a szobor közelebbi vonatkozásban van az Istennel, mi is azt hisszük, hogy az a fehér szakállú aggastyán, vagy az a fehér galamb, vagy az az ifju ember a mi *isteneszménknek a kifejezője, realisatioja.* Az persze más dolog, hogy a kezdetleges értelmű ember valóban azt a fát vagy követ, vagy érczet imádta, mi pedig csak tiszteletben tartjuk és emlékeztetőnek vesszük a képeket és a szobrokat. Tény az, és ez természetünkből következik, hogy nagy megnyugvás az nekünk, ha eszméinket, a legelvontabbakat is, leírhatjuk, elmondhatjuk, lefesthetjük, megmintázhatjuk, szóval akárhogy, de érzékeink elé állíthatjuk, anyagba alakíthatjuk.

Ez a realisatio az értelmi működés látható része. Ez a realisatio tölti ki az emberi élet magasabb, emberibb mozzanatait. Eszméink valósítását czélzó cselekedeteink alkotják az emberiség haladásának a történetét. De mindezzel nem mondtuk még azt, hogy ebből áll az egész élet. Tudjuk, hogy az ember nemcsak szellemileg él, hanem a külső természethez is hozzátartozván, anyagi életet is él. Az állatok életének egyszerű mozzanatai az élet fentartására és a faj továbbfolytatására vonatkozó ösztönös törekvések benne is élnek és hathatósan, sokszor brutalis erővel működnek. Az ember állat is és első sorban élni akar, élni akarja a physikai, az anyagi

életet és vannak elodázhatatlan testi szükségei, amelyeket ki kell elégíteni, csakúgy, mint biologiai rokonainak: az állatoknak is. Jellemző azonban az emberre, hogy életműködéseiben mindenkor az egységes homo sapiens jelenik meg, és amint értelmét anyagi czéljaira is használja, úgy másrészt minden anyagi cselekedetén az értelem szűrődik át mint végső czél, mint ok, vagy akár mint segítő tényező. Az ember egységes. Nála a szellemi csak az anyag közvetítésével, anyagi vonásai pedig mindenkor a szellem besugárzásával jelennek meg.

Már most belátható, hogy a különböző eredetű, de egységes színben megjelenő törekvések együtt töltik ki az egész emberi életet. Az ember ebben a földi létben élete biztosítására, faja fenntartására, továbbá eszméi realisálására (vagyis életének szebbé, hozzá méltóbbá és mélyebbé meg gazdagabbá tételére) törekszik. Adjunk e különböző, de mindig karöltve megjelenő törekvéseknek egy közös nevet, vagy más, stylszerűbb kifejezéssel: realisáljuk egy szóban az ember egységességéről alkotott eszménket. Úgy gondoljuk, czélszerű kifejezést találtunk, ha azt mondjuk, hogy az ember életét a *boldogulásra* való törekvés alkotja. A testi és szellemi ember a boldogulásért vívott harczában egygyé válik, minden erőt, minden képességet összesít, legyen az akár anyagi, akár lelki erő vagy képesség. arra a czélra, hogy boldoguljon. Így kell ezt a szót »boldogulás« érteni; így nyeri el az a szó azt a jelentős értelmet és mélyreható fontosságot és azt a nagy súlyt, amelylyel APÁTHY-nak fentebb idézett meghatározásában szerepel.

Az emberi életet alkotó törekvések genetikus kifejtésével elérkeztünk ahhoz a ponthoz, ahol talán már megkísérelhetjük a spenceri gondolatnak a valóraváltását. A mult század nagy synthetikusa ugyanis az egész ismert világot nehány »principles«-re akarván vissza vezetni, az evolutiónak, ennek a kosmikus folyamatnak a keretébe utalta az emberi fejlődést is. Azonban »SPENCER synthetikus philosophiájában mindig nagy mértékben észlelhető a hiányosság, mihelyt azt a társadalmi tüneményekre alkalmazzák. Ő sohasem képzelte el azt a különbséget, — mondja KIDD[1]), — mely az emberi evolu-

[1]) KIDD BENJAMIN: Társadalmi evolutio, ford. Geőcze S. 296. l.

tiot bármely egyéb evolutiótól megkülönbözteti, t. i. benne az egyéni *értelemnek,* mint tényezőnek létezését«. SPENCER a külső természetből elvont kényszerűség és a mechanikus evolutio törvényeit akarta az emberre is alkalmazni. Mivel azonban az embernek nagyon is számottevő szellemi lényét nem vette számításba, igen természetes dolog, hogy élete végén, utolsó művében szomorúan volt kénytelen bevallani, hogy az emberre vonatkozó (sociologiai) következtetései nem váltak be.[1])

A mechanikus evolutiot az embernek majdnem tisztára szellemi jellegű fejlődésére valóban nem alkalmazhatjuk, hanem, ha az evolutio lényegét olyan felfogásban vesszük, ahogy azt BARTÓK GYÖRGY nagyon szépen kifejtette[2]), úgy az emberi haladást, fejlődést csakugyan igen pontosan beilleszthetjük az általános evolutio folyamatába. BARTÓK szerint az evolutio czélja a lényeg kifejtése. Eszerint az ember haladásának nincs valami rajtunk kivül eső czélja, valami valóban létező tökéletesség, amely felé az egész emberiség törne, aminthogy KANT szerint ilyen külső czélt fölvenni nem is lehet. A mi czélunk mibennünk van. Minden lény önmagában birja léte czélját; az ember életének is, tehát az emberi élet a czélja és hogy most ne tudóst idézzünk, hanem az élet művészét, azt mondja WILDE: »amiután az ember mindig törekedett, az se nem öröm, se nem bánat, hanem egyszerűen az élet; igyekezett élni intensive, teljesen, tökéletesen.«[3])

De hát miből áll az élet? Hogyan *éljük* az életet? Ha úgy vesszük, hogy az élet evolutio és az egyedi élet az evolutionak egy önálló eseménye, akkor az lehet a felelet, hogy az élet is a lényeg kifejtése. De akkor ismét előáll a kérdés *mi a mi lényegünk?* Némelyek szerint az *akarat,* HELVETIUS azt mondja, hogy az anyag, COMTE a positivismus megalapítója, nálunk pedig PAULER, és legutóbb BARTÓK GYÖRGY azt tanítja, hogy a lényeg az *intelligentia.*

A megelőző fejtegetések után mindenki előtt világos, hogy

---

[1]) Idézve NAGY JÓZSEF-nél. M. Társt. Szemle 1910. január 86. l. SPENCER: Facts and Commenst

[2]) M. Társadalomtudományi Szemle. 1910. február. 139—40. l. BARTÓK GYÖRGY: Evolutio és sociologia.

[3]) WILDE OSZKÁR Aphorismái.

ezek a lényegről alkotott nézetek egytől egyig egyoldalúak. Egyoldalúak pedig azért, mert nem az ember, az egész ember természetének vizsgálatán alapulnak. Az anyagelviség hivei sohasem magyarázhatták meg a külső természetnek és az emberi culturának annyira szembeszökő lényeges különbségeit, viszont Comte követői az ember természeti ösztöneinek, érzéki vágyainak, anyagi korlátozottságának nem tudtak a történetben helyet találni, noha tudjuk, hogy az anyagi megélhetés és az ember szervezetéből folyó dispositioi nagyon is jelentékeny szerepet játszottak a történelemben.

Az ember lényegét összes testi és szellemi képességei teszik. Ezek a képességek (az életet és fajt fenntartó physiologiai erők, azután az értelem képességei, az emlékezet, a receptiv, transformativ és realisaló képességek), mint láttuk, mind a boldogulásra való egységes törekvésben egyesülnek. Mi tehát az élet, vagy ugyanezt a kérdést a nagyobb dologra átvíve: miben áll az emberi evolutio lényege? Abban, hogy az ember a benne már eleve, potentialiter meglevő összes képességeit actualissá törekszik tenni, ki akarja fejteni, hogy önczélját, léte, élete teljességét, azaz a boldogulást elérhesse. És itt mindjárt rámutathatunk arra, hogy mi teszi az emberi fejlődést igazán »haladássá«. Ha az egyik ember kifejtve tőle telhetőleg képességeit, elhalna, eltünnék nyomtalanul és a másik ember, az utód, szintén kifejtené képességeit, teljesen függetlenül az elődtől, semmit át nem véve tőle és aztán ő is név nélkül, emléktelenül pusztulna el a föld színéről: akkor az embereknek csak életük volna, de ez az élet nem képviselné egyszersmind kicsiben az evolutiót is. Ez az élet nem lenne egyszersmind haladás. Hiszen minden ember elől, legelől kezdené és körülbelül ugyanott végezné. Reménytelen, kétségbeejtő kapaszkodás és szomorú lehullás lenne minden egyes élet. De nem így van. Amint a mindenségben rezgő sugár különböző energia-alakban végtelenül rezeg át a végtelenen és soha el nem enyészik, éppen úgy az ember élete sem marad nyomtalan. Az egyént, a nevét előbb-utóbb elfeledjük, hanem hatása megmarad. Gyermekeinek, társainak, a vele érintkezőknek az életében folytatódik az ő élete. Úgy t. i., hogy azok az eszmék, amiket ő realisált, perceptiók, új anyagok, receptiót váró új tényezők ebben a külső világban,

amiket biztosan recipiáltak már az ő életében is azok, akik közelebb voltak hozzá és ezek az eszmék hatni fognak egyénről-egyénre örökké. Nagyon természetes, hogy ehhez az emberi értelem alapja, a képek megtartásának a képessége, az emlékezet szükséges. Az ember emlékező lény, ezért halad. Ezért más az ő »haladása«, mint a többi természeti lénynek a tisztára biologiai és physiologiai »fejlődése«. Ez az értelmi képességünk teszi, ha nem is egészen szellemivé, de erősen szellemi jellegűvé az emberi evolutiót. Ez a szellemi vonás tévesztette meg mindazokat, akik tisztán szelleminek látták az emberiség földi szereplésének ezt a legnagyobbszerű tüneményét.

Hogy nem tisztára szellemi természetű az ember részvétele a mindenség nagy forgásában, azt éppen a boldogságra törekvés története bizonyítja.

Abban a műveletben, amit eddig végeztünk, több rendbeli egyszerűsítést kellett végrehajtanunk avégből, hogy eljárásunkat megkönnyítsük. Az ember természetének vizsgálatánál az embert minden külső befolyástól mentnek és a maga értelmi munkájában teljesen szabadnak tekintettük; egyelőre nem vettük számításba az ember környezetét. Pedig tudnunk kell, hogy az emberre óriási hatást gyakorol a hely, ahol él, a levegő, amit beszív, a táplálék, amivel életét fentartja, a föld, melynek termékeivel él, a viz, melylyel szomját oltja, az éghajlat milyensége, az évszakok változásai, a csapadék mennyisége, a terület hegyes vagy sík volta, a tenger közelléte vagy hiánya, — szóval mindaz, amit mi *természetnek* nevezünk. Úgyszólván létérdeke a primitiv embernek, hogy egészséges és termékeny földre telepedjék. Tudjuk a földrajzból, hogy a szorult levegőjű, rossz vizű területek lakói csenevészek és a tropikus, meg sarkövi éghajlatnak az emberre nem kedvező hatása következtében azokon a vidékeken csak tengődik, legfeljebb megél az ember, de a mérsékelt égöv lakóinak magasabb színvonalára emelkedni egyáltalában nem képes. Az emberfajok vagy egyes népek culturája mindig a talaj mineműségének és a környező természetnek a jegyeit viseli magán. Már Montesquieu figyelmeztet a természetnek a történelemre gyakorolt rendkivüli hatására. Számos követője közt talán Buckle volt az, aki legnagyobb készültséggel és

világos elmével mutatott rá történetünk és egész haladásunk anyagi tényezőire. TAINE, a milieuelmélet atyja, azután hatalmas rendszerré fejtette ki psychologiai és történelmi vizsgálódásaiban azt a gondolatot, hogy az ember fejlődésében a szellemi, az önmagából vett rész nem játszik kizárólagos szerepet, hanem nagy beleszólása van ott a külső természet hatalmas erőinek is.

Ezt a történetirói felfogást vitték túlságba a biologus-sociologusok, akik meg viszont az ember kizárólagosan anyagi természetéről levén meggőződve, az egész úgynevezett« haladásban« csak a külső természet erőinek egységes és mechanikus törvényekre visszavezethető összműködését látták. SPENCER az adaptatiót, az alkalmazkodást tette a társadalmi tünemények törvényévé. »A socialis élet — mi most még úgy is mondhatjuk: az emberi élet — tehát szerinte csupán alkalmazkodás, a belső viszonyoknak, a mi belső állapotainknak a külsőkhöz való alkalmazkodása, tehát merőben mechanikai folyamat, amelyben szerinte az ember önkénytes tevékenysége a lehető legkisebb fokra száll alá.« [1])

Ilyen különböző, egymást teljesen kizáró, egymással a legélesebb ellentétben álló vélemények uralkodnak a természet szerepéről a mi haladásunkban. Ha azonban tisztában vagyunk az ember természetével, — hiszen minden emberről szóló kérdésben ennek az ismerete fontos — akkor könnyen belátható, hogy mind a két vélemény a túlzás hibájában szenved. Az ember, amint itt e földön megjelenik, testi szervezetével valóban alá van vetve az anyagi világ hatalmának. Másképp nem is tud élni, mint testével; még legszellemibb functióinak végzése közben is rászorul érzékszerveire és a külső természet tényezői az ő földi életének is elsőrangú tényezői. De viszont a fentebbiekből világos előttünk az is, hogy másik, anyagiakhoz nem kötött, szellemi lénye nélkül mindörökre a természet kényuralma alatt nyögő, röghöz tapadt, állati életet élne az ember. Ha most körülnézünk a világban és csak egy józan pillantást vetünk a modern ember helyzetére a nagy természetben, be kell látnunk, hogy a két szélső

[1]) BARTÓK szavai. M. Társ. Tud. Szemle. 1910. január. Evolutio és sociologia.

vélemény közt középen az igazság. Kétségbevonhatatlan tény hogy nevezetes változásokat idéz elő az emberen a természet de az is tagahatatlan, hogy az ember is átalakította maga körül a természetet. Csakhogy amíg a természeti viszonyok csak külső változtatásokat (szin, haj, bőrváltozatokat, durvább vagy finomabb izmokat, erősebb vagy gyengébb csontrendszert) eszközöltek az emberen, olyan változtatásokat, melyek az ember-faj lényegét nem érintik, addig az ember eszmé realisalásával magából az anyagból olyan formákat alkotott amilyenek a »szabad« természetben nem fordulnak elő. Spencer mechanikus evolutiója igaz lehet az összes értelmetlen lényekre, amelyeknél csakugyan csupán az alkalmazkodást birjuk felfedezni, de semmi esetre sem vonatkozhatik az értelmes lényekre, mert ezeknél nemcsak azt tapasztaljuk, hogy alkalmazkodnak a külső viszonyokhoz, hanem még sokkal nagyobb mértékben látjuk ennek a megfordítottját: az ember is kényszeríti az őt körülvevő természetet, hogy az hozzá, az emberhez alkalmazkodjék. Az állat mindenkor rabszolgája a külső természetnek és saját szervezete állati vágyainak, hanem az ember napról-napra inkább legyőzi a természetet és úrrá lesz fölötte. Megállapíthatjuk most a végső eredményt a természet hatalmas tényező az emberiség életében és haladásában, olyan tényező, amelyet elhanyagolni egy pillanatra sem lehet, hanem ennek a tüneménynek a cselekvője mégis az ember. Az ember és a természet viszonyában, ebben az életet vagy halált jelentő mondatban az alany az ember. Az egységes ember, aki anyagi szervezetével ugyan a természet parancsszavának enged, de szellemi felsőségével hosszú, szivós harczban mindjobban legyőzi egykori zsarnokát.

Ha kissé figyelmesebben vizsgáljuk a természetnek a haladó emberre gyakorolt hatását, úgy fogjuk találni, hogy nagyon vegyes és többirányú ez a hatás. A természet táplál, éltet bennünket és mint ilyen létünk conditio sinequa non-ja. Másrészt viharaival, áradásaival, földrengéseivel, jégesőjével, szárazságával megöl bennünket. Táplálónk, de azért édesanyánknak nem nevezhetjük, mert tehetetlen gyermekeit bántalmazza is: sujt, ver, öl ok nélkül. Csak mostohánk, ak ellen küzdenünk kell és akitől a bő áldást úgy kell kierőszakolnunk.

Még érdekesebbé válik a dolog, ha a szellemi embert nézzük. Ismeretes már előttünk, hogy az érzékelt anyagi képet értelmi működésünk nemcsak szellemivé változtatja, hanem egyszersmind tartalmilag átalakítja. Azt azonban eddig nem emeltük ki, hogy e művelet reciprokjánál is hasonló változást tapasztalunk. Az ember a maga eszméit, a szellemi »én«-jét lehető teljességgel iparkodik a külső világba kivetíteni. Az idea szellemi és mint ilyen, nem mérhető, nem korlátozott, a realisalás azonban, mint láttuk, nem egyéb, mint az a törekvés, hogy ezt a nem mérhetőt és nem korlátozhatót az anyagban, a mérhető és körülhatárolt és véges anyagban alakítsuk ki. Könnyen belátható, hogy a szellemi idea és az anyagi külső forma sohasem fogja teljesen fedni egymást. Az embernek számtalanszor meg kell próbálkoznia, amig eszméjének csak megközelítően hű mására is találhat. Sokáig kell dadognia az embernek és százezrek ajkán kell csiszolódni a nyelvnek, amíg egy költő olyan műszert nyer a nyelvben, hogy csak némiképpen is kifejezhesse eszméit. Igen, csak némiképpen és mindig csak bizonyos mértékben. És sohasem egészen. A bennünket körülvevő anyagi természet testi veszedelmekkel fenyeget és tiltakozik eszméink kialakítása, realisatioja ellen. De másrészt — és ez az érdekes — éppen akadályaival folyton izgatva, irritálva, fenyegetve az embert, a testi veszedelem miatt nem hagyja nyugodni, s az eszmeprojiciálás nehézségeivel elégedetlenséget keltve benne, mindig újabb kisérletekre ösztönzi, sarkalja és így valóra válik ama paradoxon, hogy a természet éppen mostohaságával és szűkmarkúságával az emberi haladás megindítója lesz.

Különösen kívánjuk azonban ismét hangsúlyozni, hogy a természet a haladásnak csak megindítója és állandó sürgetője, de nem egyetlen tényezője. Mert, ha például az emberből hiányzanék az irritálhatás képessége, hiányzanék a képesség az elégedetlenségre (ami tudvalevőleg csak annak a tudatán alapul, hogy mi több vagyunk, mint amit anyagban kifejezni tudunk és jobb sorsot érdemeltünk, mint ami nekünk jutott), azaz, ha az ember nem lenne az anyagin felül álló lény *is*, akkor sorsunk az állatokéval lenne közös, amelyek szervezete hasonlít a miénkhez, épp úgy ki vannak téve az időjárásnak és a természet önkényének, mint mi, de rájuk nézve ez mit

sem jelent, mert lényükről, természetükből hiányzik az embernek ilyen irányú irritálhatósága, más szóval: fejlődésképessége.

Az emberi fejlődés tényezőit, okait, természetét az ember természetéből és a külső természethez való viszonyából megállapítván, rátérhetünk a fejlődés vagy haladás sajátos tüneményeire, amelyekkel lépten-nyomon találkozunk, ha az embert a boldogulásra való törekvésében figyelemmel kisérjük.

Ha az elégedetlenség, mint reánk ható belső erő szempontjából tekintjük az ember cselekedeteit, két csoportot különböztethetünk meg közöttük. Az egyik csoport akkor áll elő, ha az elégedetlenség mozgási elevenerővel hat reánk és kényszerít a rögtöni cselekvésre, a másik csoport pedig akkor, ha haladásunk indítóereje csak mint helyzeti energia él bennünk. Az ember például, ha közvetlenül érez valami testi szükséget, éhséget, szomjuságot, akkor rögtön kielégíti azt, vagy legalább is olyan czélszerű mozgásokat végez, melyek őt a kielégítéshez közelebb viszik, azaz dolgozik, letépi a gyümölcsöt, vadászik, szántja a földet, iparosmunkát űz, fest, beszél, ír, épít stb. Amikor azonban közvetlen czélját már elérte, a táplálékot megszerezte, a föld termését learatta, munkájáért a pénzt megkapta, tudományos vagy művészeti alkotását bevégezte, vagyis amikor általános elégedetlensége mellett is érzi, hogy munkájának bizonyos időre szóló részét megtette, akkor megpihen, nem dolgozik. Ezt a nemdolgozást, ezt a nyugalmat is éppen úgy meg lehet magyarázni az ember természetéből, mint ahogy a munkát megmagyarázta a természetünkben rejlő elégedetlenség (hiányérzet). A munkában t. i. az ember anyagi természete, amely véges és korlátolt kimerül, elfárad, szüksége van nyugalomra; a szellemi természetnél nem lehet fölvennünk az elfáradást (csak amennyiben testi szerveink kimerülnek), hanem az a czél magyarázza meg itt a nyugalmat, amelyért szellemi természetünk dolgozott, t. i. hogy élni, élvezni akarjuk ideáinkat anyagi formájukban is, gyönyörködni akarunk munkánk eddigi eredményeiben. Akármilyen gyengén sikerült is a realisatio, mégis örömet lelünk benne és tetszünk benne, mint egy tükörben, magunknak. Ehhez is idő kell. Ez az idő, a nyugalomnak ideje adja meg testi szervezetünknek az új erőt,

szellemi lényünknek pedig a tetszést, gyönyörködést, kedvet, amely nem engedi az állandóan ható elégedetlenséget kétségbeeséssé fajulni. Nevezzük ezt a két állapotot az energia és az inertia állapotainak. Oly természetes a munka és nyugalom eme két fogalma, hogy szinte kicsinyesnek tetszik a velük foglalkozás, pedig nagyon fontos szerepet játszanak az emberi haladásban és az ember cselekedeteinek megítélésében is. Hogy ideiglenesen és hozzávetőleg csak egy példát hozzunk fel nézetünk támogatására, milyen nevezetes a különbség az ifju és az öreg ember, a szegény és a gazdag ember és a szorgalmas és tunya ember élete között. Ennek a különbözésnek az oka az energiának és inertiának különböző megoszlása az emberekben. Az ifju uj anyagi erőt visz az életbe és bizalmat saját erőiben és az örök megujhodásban, óriási energiával veti magát a haladás árjába és nem fél a természet erőitől. Az öreg fáradt szervezettel beletörődik a dolgok állapotába, fogy a lelkesedése, ismeri a nehézségeket, megalkuszik a körülményekkel, uj, nagy dolgokba fél kapni és pihenni akar, nyugalomra vágyik. A szegényt élesen kinozzák a szükségek, folytonos, erős munkát követel tőle az élet és szinte el sem tud lenni már a munka nélkül, amely, ha becsületesen végezte, végre is biztos nyugalmat biztosit neki. A gazdag kényelemben élve, a természet és akárhányszor a szellem sürgető szükségeit sem érezve, keveset dolgozik, inkább a már gyűjtött és szerzett javakban gyönyörködik és ha egyszer csapás éri, alig-alig birja megszerezni a munkához, dologhoz szükséges energiát. A szorgalmas fogékonyabb a haladás hivó szavának meghallására, a rest észre sem veszi . . .

Az energia és inertia eloszlása által okozott különbségeken kivül van még a haladásnak egy másik, nálunk nem kevésbbé fontos kisérőtüneménye: a szabadságvágy.

A legfőbb haladási tényezőnek, az elégedetlenségnek a bevezetésnél láttuk, hogy annak fölkeltője a külső természet, amely az ember vágyainak útját állja és a realisatiót korlátozza.

Bővebb magyarázatra nem szorul, hogy az elégedetlen ember törekvéseit különösen az a szempont fogja vezetni, hogy a természet akadályozó és korlátozó befolyásától magát

függetlenítse. Erre irányul az emberiség csalódásában mindenütt fölfedezhető olyan irányú munka, hogy a természetet minél jobban megismerhessük és ezen ismeretünk alapján erőit a magunk szolgálatába kényszerítsük. Ennek a törekvésnek eredményei a fölfedezések, találmányok, a technika fejlődése és a természettudományok haladása, amelynek a jelentősége annyira érezhető, hogy divattá vált az emberi haladást kizárólag ebben látni és Du Bois-Reymond ki is mondta hogy »ez (t. i. a természettudomány) a cultura absolut szerve s ennek a története az emberiség története is.«[1])

Egyetlen mélyebb tekintet meg fog bennünket győzni arról, hogy az emberi haladásban nem egyedül a természettől törekszik magát az ember függetleníteni. Be kell kapcsolnunk vizsgálódásunkba az utolsó kikutatlan területet is, amelyet eddig eljárásunk egyszerűsítése végett hagytunk el.

Az ember nemcsak egyedül van ezen a földön. Vannak társai is. Sokan vannak és egyre többen lesznek. Társak, akikkel számolni kell, társak, akik jóbarátok, de ellenségek is, segítők, de versenytársak is lehetnek. Az ember előretörekvésében nemcsak a természet szerepel mint segítő vagy akadályozó tényező, hanem embertársai is. A boldogulást, az eszmék realisatióját nagyban hátráltatja a külső természet, de hátráltathatja a másik ember hasonló irányú törekvése is. Az ember tehát nemcsak a természettől iparkodik függetleníteni magát, hanem egyszersmind az embertársakkal szemben is szabadságra vágyik. Mert szabadság szükséges hozzá, hogy boldoguljon. A szabadság maga is eszmévé vált, eszmévé, amely talán valamennyinél erősebben követeli a megvalósulást.

Az ember elszaporodván, halálos ellensége lett a maga fajtájának. A családi érzés csakhamar kihült a vetélykedésben, a vitában a jobb terület, az alkalmasabb eszköz, a kényelmesebb lakóhely, a boldogulás nagyobb szabadsága fölött. Létrejöttek a fegyverek legalább is annyira az emberek, mint a vadállatok ellen. Létrejött az az állapot, amit Hobbes bellum omnium contra omnesnek nevezett. Mindig kevésbbé volt biztos az ember élete; nem volt nyugalom, nem volt biztonság. A féktelen szabadságvágy, a »másik« akadályozó jelen-

[1]) Du Bois-Reymond: Reden. Erste Folge, Leipzig 1886. 241—301. l. (Culturgeschichte und Naturwissenschaft czimű beszéd 1878-ból.)

léte és vágyai szinte lehetetlenné tették volna az emberi életet, ha létre nem jő bizonyos hallgatólagos compromissum, amelyben az ember élete biztonsága végett lemondott a teljes szabadságáról és megnyugodott bizonyos korlátozásokban. Ennek a compromissumnak egyik érdekes jele a birtok. A birtokot eddig gyakran a legelső társadalmi visszaélésnek tekintették. Szerintünk a birtok éppen a lemondásnak a jele, a féktelen szabadság korlátozásának a nyilvánulása és így nemcsak a legelső, hanem egyben a legfontosabb socialis tény is. Akinek birtoka van, aki azt hirdeti, hogy ez, vagy az az eszköz, vagy állat, vagy föld az övé, az ezzel kijelentette minden másról azt, hogy nem az övé, vagyis lemondott az egész föld birtoklásáról és mindenre kiterjedő realisáló szabadságáról. Elismerte ezzel egyszersmind a más embernek a létjogosultságát és érvényesülési szabadságat is, azaz megtette az első lépést a kölcsönös segítés, sőt az általános testvéresülés felé. Ez a világtörténelem legnagyszerűbb eseménye, a legnevezetesebb cselekedet, amit *ember* tehetett.

Rousseau az első birtokbavételt okozza az ember legtöbb bajáért, pedig ez a lépés szükséges volt. Éppen az ember embervolta, magasabb igényei hozták magukkal. Az ember tökéletesedni akar, a szellemi szükségek kielégítéséhez, az eszmék realisálásához bizonyos értelemben nyugalom is szükséges, egy kis megpihenés a létért való küzdelemben. E pihenés alapja pedig a szerzett és biztosított vagyon. Így lesz érthetővé, hogy a vagyonszerzés lehetősége egyenlő volt a haladás lehetőségével.

Az embernek, ha nem akart örökös rettegésben élni és minden erejét csakis élete biztosítására fordítani, akkor meg kellett alkudnia a körülményekkel és szűkebbre szorítani vágyai körét. A természet és társai ellen való küzdelmében eleinte, potentialis értelmi képességeinek csekély fejlettsége idején alkalmazkodnia kellett. A természettel szemben a test edzése, a kitartás, a természet kutatása, az embertársakkal szemben pedig az igények megszorítása, a féktelen szabadság korlátozása, egymás megtűrése, szóval az említett compromissum volt az alkalmazkodás módja. Ez azután csakhamar külső jelekben is nyilvánult. Az emberi adaptatiónak a természettel való megegyezésnek eredményei a legkülön-

bözőbb eszközök, szerszámok és eljárásmódok, az emberekkel való megegyezés gyümölcseiként pedig csakhamar megjelennek a szokások, a kötelező hagyományok, az előítéletek és az általánosan elfogadott helyi vagy nemzetiségi törvények. A boldogulásért való küzdelmében felismeri az ember társában a segítőt, az osztályost, a társat (socius) és céljai elérése végett (kezdetben csak megélhetési eszméinek, később pedig egyéb eszméinek a realisálása végett is) egyesül, szövetkezik vele. Így jön létre a társadalom. Nemcsak anyagi céllal, nemcsak a létért való küzdelem sikere érdekében, (mint Barth is mondja) nem is tisztán szellemi okokból (mint Bartók gondolja), hanem általában az embereknek a boldogulásért való általános törekvése folytán alakul meg a társadalom. Ebben a megalakulásban, az ember kezdetleges, ki nem fejlett természete miatt, eleinte az anyagi érdekek vittek nagyobb szerepet, később, a haladás fokozódásával, az eredetileg homályos szellemi képességek mindig nagyobbmérvű kifejlődésével inkább a szellemi célok egyesítették az embereket társadalmi formákba.

Ezen magyarázat szerint a társadalom nem önmagában is létező valami. Az emberi cselekedetek alanya maga az ember. A cselekedetek összegének, az életnek, az evolutiónak is tartalma az embernek boldogulásra törekvése. A társadalom az a forma, az a lehetőség, amelyben az ember boldogulásáért küzd. Olyan, mint a csatában a csatarend, a legio, (quincunx), a phalanx, az ékalak, vagy a félkör.

Azonban a társadalomnak mint alakzatnak, mint formának is megvan a maga élete, fejlődése is. Nem holt, nem merev. Az ember t. i. a társadalom megalkotásánál nem mondott le végleg a szabadságról. Lemondott a teljes szabadságról, de nem mondott le teljesen a szabadságról. A szabadság eszme, amely örökké él, amelyről lemondani nem lehet. Minden emberben, aki élni és életét intensivebbé tenni igyekszik, mindig ott lobog a vágy, hogy ebben a törekvésében minél kevesebb akadályra, ellenzésre találjon. Az egyén mindig több és több szabadságra törekszik. Igen, de az egy szabadságának a növekedése a többi emberek szabadságának a rovására megy. Könnyen belátható, hogy az emberek szabadságvágya egymást keresztezi. Ez pedig folytonos ellentéteket

szül, harczokra ingerel. Ha egy kimagaslik a többi közül, az elnyomja a többit és csökkenti szabadságukat, sokszor még az élni való szabadságot is elveszi. Ez a Kelet despotikus, kényuralmi társadalmi formájának az alapja. Máskor egész osztályok emelkednek kiválóságra és valami szempontból a többi felett lévén saját szabadságukat szinte korlátlanná, másokét semmivé teszik (kaszturalom, theokratikus társadalmi forma). A fejlődés magasabb fokán az elnyomottakban is kifejlődik az emberi öntudat és a szabadságvágy s fellázadnak a zsarnok ellen, amikor pedig általánossá válik az embernek önmagára ismerése, amikor az emberek nagy tömegei akarnak élni, életüket emberibbé, nemesebbé tenni, vagyis amikor sokan törekszenek tudatosan is a boldogulásra, akkor általános lesz a szabadságeszme megvalósításának a vágya, és ha már korlátlan szabadságot úgy sem élvezhet senki, legalább azt kívánják az emberek, hogy egyformán szabadok legyenek a boldogulásra való törekvésben, a megélhetési alkalmak felhasználásában és az eszméik megvalósításában; a szabadságvágy ilyen megjelenésében az úgynevezett egyenlőségre törekvéssé válik és diadalra a demokratikus társadalmi formákban jut.

Az egyén szabadságvágya és a tömegeknek az egyént korlátozó és nivelláló törekvése; az egyenlőségi törekvések versenye adja meg a társadalmi formák belső hullámzását, életét. Ennek a két törekvésnek — bár valójában egy, a különböző szempontokból magyarázott szabadságeszmének — az egyensúlya tartja fenn a társadalmi formát.

Mihelyt a társadalom elemei nem egyeznek meg a közös czélban, a boldogulás módjában és eszközeiben, mihelyt szóval az elemek nem akarják szabadságukat a közös czél és egyöntetű eljárás követelte közös korlátoknak alávetni, mihelyt az egyesek szabadsága különválik az egyformasági, egyenlőségi közös törekvésektől, a társadalmi forma elemeire bomlik és az emberek a nagy czélnak egy más részlete vagy más magyarázata érdekében egy más társadalmi formában egyesülnek. Általános tünet, hogy az emberek következetesen bővítik a társadalmi formák kereteit. Mindig több és több ember részesedik a boldogulásra szolgáló alkalomban, mindig több ember jut bizonyos fokú szabadsághoz. »Az eszmény, mely

felé minden haladott nép szemmelláthatóan törekszik: a társadalom oly állapota, melyben minden egyén, nem hátráltatva születés, előjog, állás által, méltányos feltételek mellett indul a küzdelembe és saját egyéniségének lehető legteljesebb kifejlődését éri el.«

Ebben áll a társadalomnak az evolutiója. Nemcsak az emberiség fejlődik tehát, hanem mindaz, ami az emberhez tartozik, még az a forma is, amelyben az ember a boldogulásáért küzd.

De talán ennek a fejlődésnek a megállapításával már tovább is mentünk a czímben megjelölt határoknál, amelyek csak a sociologia kiindulásainak és feladatának a tárgyalását engedik meg nekünk.

A kiinduláspontoknak az ismeretével még csak két közkeletű tévedést próbálunk helyrehozni, amelyek közül egyik Rousseau révén került be az emberi gondolkozásba, a másik a sociologia természetének félreismerésén alapszik.

Rousseau gyülölvén kora félszeg társadalmi állapotát, megállapította, hogy a társadalom nem alakulat, hanem productum, amely tehát a természettel ellenkezik s az emberiségnek kárára van. Elterjedt nyelvszokás a természetest és a mesterségest egymással ellentétbe állítani. Különböztessünk. A természetes szóval, különösen, ha emberre vonatkozólag mondták, nem igen voltak tisztában az irók. Vegyük úgy a természetet, hogy az az egész mindenségnek a gyüjtőneve és akkor az ember is beletartozik. Más a természete az ásványnak, más a növénynek, más az állatnak, mégis mind a nagy természetbe tartoznak. Beletartozik az ember is. Nem lehet azt mondanunk, hogy az ember az egyetlen lény, mely a világon kivül áll, rég letünt az anthropocentrikus gondolkodás ideje, el kell fogadnunk, hogy mi is a mindenségnek, a nagy természetnek részei vagyunk. Aminthogy minden tettünk természetes. Nem is tudunk mást tenni, mint amit a természet parancsol. Lehet egy emberi cselekedet ethikailag bűnös, lehet félszeg, czélszerűtlen, lehet társadalmilag tilos, lehet szokatlan, de természetellenes, természeten kivüli sohasem lehet. Hanem, akik a természetes szót használják, azok észreveszik, hogy az ember természete más, mint pl. az állatoké, más, mint a növényeké stb. Az ember olyan vonás

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

sokkal is rendelkezik, aminők sehol a természetben nem tapasztalhatók, csak nála; aminthogy az állatvilág élete is olyan, amilyen sehol nem látható, csak az állatvilágnál. Mi tudjuk, hogy az embert szellemi természete különbözteti meg a többi lényektől. Az ember cselekedetei mind magukon viselik ennek a természetnek több-kevesebb megkülönböztető vonását. Nem a külső természet emberietlen tette volt a társadalom megalapítása sem, hanem emberi cselekedet. De azért nem természetellenes, hanem igenis: az ember természetéből és az embernek e földön adott helyzetéből önként folyó, természetes cselekedet volt, amelynek, mikor az egyensúly felbillent, csakugyan voltak káros következményei, de alapítása és létezése nemcsak nem káros, hanem emberileg természetszerű és szükséges.

A társadalom létrejöttének ismerete meg fogja világosítani azt a másik tévedést is, amit sociologusok akkor követnek el, mikor az állam és társadalom, a társadalom és az egyház viszonyáról értekeznek. A fenti fejtegetésekből világos, hogy a társadalom úgy jött létre, mint az emberiség általános, mindent magába foglaló törekvésének, a boldogulásra való törekvésnek általános formája. A boldogulás minden emberi vágyat és cselekedetet magában egyesít; idetartozik a vallás, művészet, hatalom, tudomány és gazdaság eszméinek a megvalósítása éppen úgy, mint a megélhetésre vonatkozó, vagy a fajfentartást czélzó minden emberi cselekedet. Ha tehát az emberek bizonyos vallásos eszmék szolgálatára szűkebb körbe gyülnek, vagy faji és politikai czélokból egyesülnek egymással, ezek éppen olyan társadalmi formák lesznek, mint akár a gazdasági alapon, akár pedig industrialis czélzattal létesülő társadalmi formák; mert mindegyikben a lényeg a szabadság megoszlása és mindegyiknek a czélja, hogy elemeinek bizonyos fokú szabadságot biztosítson a specialis czélja elérésében, továbbá, hogy elemeinek a szabadságát egyesített erejével a természet és a társadalmi formán kivül álló emberek ellen megvédje. Az állam és egyház nem egyebek, mint társadalmi formák. A társadalom természete egyáltalában nem zárja ki, hogy egy és ugyanazon egyén a boldogulhatás különböző módjait nyujtó és biztosító különböző társadalmi formáknak tagja ne lehessen. Ha valakinek művészhajlandósá-

gai vannak, vallásos ember és átérti a nemzet eszméjének magasztosságát, egy és ugyanazon időben lehet művészkörének, egyházának, nemzetének és a művelt európai társadalomnak tagja. A különbség köztük csak az, hogy mindegyik a boldogulás valamely más módját tartja célhozvezetőnek, más és más, önmagukban örökké érvényes és össze nem hasonlítható eszmék valóraváltásában és elterjedésében látja a boldogulást és ennek elérésére egyesíti az embereket. E különböző társadalmi formák mind tagjai, elemei annak a nagy alakulatnak, annak a nagy társadalmi formának, mely a boldogulásra törekvő emberiség tudatosan törekvő és a fejlődésben magas fokot elért részének biztosít bizonyos fokú egyenlő szabadságot és amelyet röviden művelt társadalomnak, a nyugati civilisatio társadalmának szoktunk nevezni.

Ennek a történelmi szerepű »társadalom«-nak a vizsgálatánál, ha komoly, tudományos eredményeket akarunk elérni, vissza kellett és minden sociologusnak vissza is kell menni az eredetre, a keletkezésre, mert csak így ismerhetjük meg a társadalom célját, létrejöttének mikéntjét és azon tényezőket, amelyek létrejövetelében is, fenmaradásában is és változásaiban is szerepet játszanak. Mindezek vizsgálata azonban csak úgy lesz teljes, ha a társadalom létrehozójának és hordozójának, az embernek a természetét is megismerjük. Itt különösen vigyáznunk és óvakodnunk kell akár a materialis, akár a spiritualis szélsőségektől; úgy kell tárgyalnunk az embert, amint van, a maga anyagi és szellemi természetével, a maga különbözéseivel és egységében. Csak így ismerkedünk meg életének tulajdonképpeni czéljával és tartalmával, így láthatjuk meg az élet ezerfonalú tarka szövetében a fővonalat, amelyben összetalálkozik végül minden szál: a boldogulásra való törekvést.

Nem kicsiny gonddal kell azután vizsgálnunk a boldogulásra vágyó, érte küzdő embernek a természethez és embertársaihoz való viszonyát és ezen viszony eredményeit, az elégedetlenséget, mely a haladás kovásza, azután az energia és inertia állapotait, végül a természettől való függetlenség — és az emberekkel szemben a szabadság vágyát, amely végre is túlzásaiban megtöretve, compromissumot alkot; a természetet az ember lépésről-lépésre hódítja meg, az embertársakkal pedig a szabadság biztosítása végett létrehozza a társadalmat.

Ezek a sociologia kiindulásai. Ezekből az alapismeretekből kiindulva vizsgálhatja tovább a társadalmi formák egyensúlyi helyzetének, változásainak, fejlődésének a törvényeit és csak ezen az alapon haladhat tovább annak a kérdésnek a megoldására, hogy milyen szerepet vitt a társadalmi forma az emberi haladás történetében, hogy azután megfelelő adatokat szolgáltathasson a gyakorlati embereknek, államférfiaknak és reformereknek arra a kérdésére: milyen társadalmi forma felel meg haladásunk jelen fokán az emberi boldogulás nagy törekvéseinek? Ezek a sociologiának a feladatai.

Ismervén most már az alapfogalmakat, a kiindulópontjait és a feladatokat, legvégül próbáljuk az új tudomány pontos meghatározását adni.

Tárgya szerint így jellemezhetnők: *A sociologia az a tudomány, mely a társadalom megalakulásának és a társadalmi formák fejlődésének törvényeit kutatja, különös tekintettel a szabadság eszméjének mint a társadalom létokának a fejlődésére.* Hogyha azonban azt vesszük figyelembe, hogy a tudományokat nem annyira tárgyuk, mint inkább szempontjaik szerint kell megkülönböztetnünk, akkor *a sociologia az a tudomány, amely arra a körülményre való tekintettel vizsgálja az emberi haladást, hogy az ember nem egyedben* (t. i. természetrajzilag két egyedben: férfi és nő), *hanem fajban él e földön, vagyis a boldogulásért való küzdelmében nem egyedül áll, hanem társai, illetőleg versenytársai is vannak.*

Bosznia és Herczegovina agrár viszonyai.

Irta: BÁLINT IMRE.

Az Ozmanbirodalom agrár viszonyainak ismertetése után könnyebb lesz a boszniai és herczegovinai birtokviszonyokat megérteni, nemcsak azért, mert egy ország agrár állapotainak igaz megértéséhez a gazdaság- és jogtörténeti fejlődés ismerete mellőzhetetlenül szükséges és a török viszonyok a szó szoros értelmében megjelenítik a boszniai és herczegovinai agrár viszonyok közelmúltját, de azért is, mert a boszniai agrár viszonyok birtokjogi tekintetben ma is a török jog anyagának nagy részét fentartották.

A boszniai és herczegovinai agrár fejlődést, teljesen mellőzve az időszámításunk második évszázadában bekövetkezett avar és gót beözönlést, valamint az ezáltal tönkretett ókori culturát, melyeknek a mai socialis és gazdasági intézményekben még emléke sem maradt fenn, három korszakra oszthatjuk, nevezetesen a szlávok bevándorlásától a török uralomig, vagyis a IV. századtól a XV-ig, majd a török uralom kezdetétől az occupatióig, s végül az occupatio, illetve későbbi annexio idejére.

A két előbbi korszak a nyugati culturától való elzárkózás, az utolsó a nyugati culturának való megnyitás kora. De az utolsó korszak fejlődése mégsem vehető különállóan megfigyelés alá az előbbi kettőnek ismerete nélkül, mert a szláv és török időkből maradt fenn a jogintézmények, a szokásjog és a faji jellegben átöröklött hagyományok egész tömege, amelyekkel az occupatio után és óta létesült törvényhozási és közigazgatási intézményeknek számolniok kellett.

A szláv időkből maradt fenn a birtokviszonyok patriarchalis szervezete: a család, a zadruga, mely a családi bir-

tokközösség intézménye. A zadruga, mely az agrár szervezet ősformája, jóllehet helyenként még nem szláv népeknél is napjainkig fenmaradt (pl. Franciaországban Nivernais tartományban, Svájczban a zürichi kantonban, a bajor Pfalzban, Nassauban az ötvenes évekig, Skót- és Irországban a XVIII. századig és Kelet-Indiában máig), mégis a szláv fajoknál általánosan el van fogadva s Oroszország némely vidékén de különösen a délszláv népeknél ma is érvényes. A zadruga Boszniában és Herczegovinában máig is fentartotta magát s csak az új korszak, az osztrák és magyar igazgatás ideje óta gyöngült ez intézmény s a házközösségek ma már lassankint feloszlanak csak úgy, mint Horvát- és Szlavonországokban történt.

A házközösség intézménye nemcsak bizonyos socialis szempontokból, de birtokpolitikai szempontból is jó intézmény volna, amely egyéb törvényhozási intézkedések híján megakadályozza a kisbirtok elforgácsolódását és a törpebirtokok képződését és elszaporodását, ami a belterjes mezőgazdaság rovására megy. De e szempontokat mellőzve, a házközösség igazságtalan vagyonelosztása az oka az erők csekélyebb érvényesülésének, mert a házközösség feje az egyetlen, aki a nagyobb gazdasági eredmények élvezetében van, holott a tagok, akár férfiak, akár nők, gyermekek vagy nagykorúak csak eltartott családtagok maradnak, s értelmi vagy anyagi képességeik és erőkifejtésük többlete fejében semmi külön előnyt vagy javadalmazást nem élveznek.

Éppen ez a körülmény az oka, hogy Boszniában és Herczegovinában is egyre erősebben mutatkozik a törvényhozás és közigazgatás által támogatott feloszlása a házközösségnek azon az úton, hogy a zadruga minden képesebb tagja magánvagyon (osobina) szerzésére törekszik s ha teheti, kiválik a házközösségből.

Már itt előre kell jeleznünk, hogy Boszniában és Herczegovinában nincs olyan törvény vagy közigazgatási intézkedés, mely a zadruga-birtok conserváló intézményét helyettesíteni tudná s a birtokoknak a kiválások útján való elforgácsolódása, jóllehet a socialis vagyonmegoszlás igazságának szempontjából kifogás nem tehető ellene, földmüvelés szempontjából idővel felettébb károsnak fog mutatkozni.

A szláv uralom e maradványával szemben az összes birtok- és agrárviszonyok intézményes alapjai a török korszakból valók s az occupatio és annexio újabb korszakának új intézményei is természetszerűen erre az alapra épültek. A török időknek tulajdonítható az is, hogy mint maga az Ozman birodalom, úgy Bosznia-Herczegovina is napjainkig el volt zárva a nyugati culturától s ennek intézményeitől s mai napig fentartotta egész különleges jogviszonyait és intézményeit.

Egyebekben Bosznia és Herczegovinára, mint földmivelő tartományokra nézve jellemző, hogy mindazok a történeti és, tegyük hozzá, faji változások, amelyek mondhatnók a keresztény időszámítás eleje óta ott végbementek, főleg a mezőgazdasági viszonyokkal függöttek össze. Magának a török hódításnak egyik titka a mozlim agrárjog, amely demokratikus alapjaival éppen abban az időben, amikor a nyugati államokban a parasztság a socialis és emberi jogok minimuma nélkül teljes politikai elnyomatásban élt, magához hódította az ó-szláv földbirtokviszonyokkal elégedetlen boszniai parasztságot. A szláv földbirtokosság tömegesen tért át a mohamedán vallásra s éppen a mozlim jog uralma tartotta meg az agrár Boszniát és Herczegovinát az Ozman birodalomnak még hanyatlása végső idejében is.

De ismét csak főleg az agrárjogi és a birtokviszonyokból folyó ellentétek, melyeket a görög és szerb szabadságharczok idején a keresztény rajákban felébredt önérzet is táplált, voltak okai annak a véres viszálykodásokká fajult mozgalomnak, amely az európai hatalmak beavatkozását s végül a tartományok occupatióját vonta maga után.

Végül a legújabb időben, éppen napjainkban is, csak az új aera által teremtett culturállapot s a boszniai és herczegovinai közigazgatás ereje és energiája állotta útját az újabb véres bonyodalmaknak, amelyek ugyancsak az agrárviszonyokban gyökereznek s a parasztságnak a földesurak ellen való fellázadásában, a földesúrat illető járandóságok megtagadásában s egyes földesurak lemészárolásában kezdtek megnyilatkozni.

A boszniai és herczegovinai *agrár jog* ismertetésénél ismét a történelmi fejlődésre kell visszatérnünk. Az osztrák és magyar közigazgatás ugyanis a mai agrár jogállapotot a hagyo-

mányok érvényben hagyása alapjára építette s inkább arra szorítkozott, hogy a néphagyományban élő szokásjogot concretebb formába öntötte és a culturai fejlődésnek hozzáférhetőbbé tette.

A régi török agrárjog alapelve az, hogy a föld Allahé, s róla Allah földi helytartója, a kalifa rendelkezik. A kalifa az elfoglalt földeket, mint azt már a török agrár viszonyokról szólva bővebben kifejtettük, részben hadi szolgálatokért hűbéreseinek adta, részben kegyes adományokra használta, s részben köztulajdonul engedte át a községeknek közlekedésis tb. célokra. Ez alapon osztályozódtak a földek erasi mirije (a kalifa földje), vakuf (holtkézi birtok), metruke (utak, terek stb. s bővebb értelemben közlegelők, községi erdők stb.) s végül mevat (megmíveletlen föld) szerint, s maradt egy külön kategoria, a mulk, vagyis szabadbirtok, nevezetesen a hódító kalifa által az izlámra áttért régi birtokosoknak tulajdonjogon meghagyott objectumok.

Előre kell bocsátanunk, hogy az erasi mirije Boszniában és Herczegovinában ma már valósággal magántulajdon, mert a hűbérrendszer magában Törökországban is megszünt, s a vele járó szolgáltatások, a tized, eladási, örökösödési illeték stb. az állampénztárra szállt, s a mi jogi fogalmaink szerint az államnak járó adók és illetékek minden tulajdonjogot egyenlő mértékben korlátoznak; így az erasi mirije is korlátlan tulajdonnak tekinthető, s e birtokoknak megkülönböztetése úgyszólván kizárólag jogi fictión alapul.

Feltétlenül szabadbirtok (mulk) voltaképpen csak a lakóház és gazdasági épületek s ezeken kivül szőlők és kertek egy dönüm területen alul. De a jogvédelem a háznál és ültetvényeknél csak ezekre és nem magára a területre vonatkoztatja a szabadbirtok jellegét. A mulk objectumokkal szabadon rendelkezhetik a tulajdonos életében és halál esetére is; rendelkezési jogát csak a török jogból átvett és minden ingatlanra érvényes retractiós jog, az u. n. szufa-jog korlátozza, mely szerint a szomszédnak elsőségi joga van az eladásra került objectumot a vételár lefizetése fejében megvenni. A szufa-jog különben nemcsak a szomszédot illeti meg, hanem a társtulajdonost, a használati joggal biró egyént és a föld birtokosát is, kinek birtokán a mulk-objectum áll.

A mirié terület, mint már említettük, csak elméletben állami tulajdon, voltaképpen pedig szintén szabadbirtok. A szufa-jog ezt is korlátozza, de ezenkivül egy gyakorlatban egyáltalán nem érvényesülő megkötés is van rajta, nevezetesen házat építeni vagy szőlőt, fát stb. ültetni rajta csak hatósági engedélylyel volna szabad. A terület eladásához hatósági engedély kell, de ennek megadása is merő formaság, amely az eladás bejegyzése alkalmával a telekkönyvi hatóságnál játszódik le.

A miriével életében szabadon rendelkezik a tulajdonos, de végrendeletében nem rendelkezhetik róla, mert csak a törvényes örökösök a törvényes sorrendben örökölhetik. Ha törvényes örökös nincs, a birtok tényleg visszaszáll az államra, amely a becslési érték fejében eladja.

Végül a vakuf, holtkézi vagy alapítványi birtok lehet mulk is, meg mirié is, aszerint, hogy az illető vallási vagy culturintézmény, mint szabad birtokot tulajdonul birja, vagy haszonélvezetre birlalja. Akár az egyik, akár a másik eset forog fenn, a vakuf az egyszeri adományozás révén örök időkre ki van vonva a szabad forgalomból és át nem ruházható, kivéve bizonyos esetekben, feltétlenül előnyös csere útján.

A felsoroltakon kivül állanak az állami birtokok, nevezetesen a megmüveletlen föld, pusztaság (mevat), a közös használatra fentartott országutak, utak, közterek stb. (metruke), a községi erdők (baltalik) és a közlegelők (mera), amelyeknek jogi viszonyaival e helyen bővebben foglalkoznunk nem kell.

Az előadottakban feltüntetett tulajdonjogi distinctióknál azonban sokkal nagyobb jelentőségű specialitása Bosznia és Herczegovina agrárjogi viszonyainak a birtoknak haszonélvezeti jogi szempontból való megszorítása. Nevezetesen az összes művelhető föld az alá a megítélés alá esik a haszonélvezet szempontjából, hogy vajjon a tulajdonos vagy birtokos szabadon rendelkezhetik-e vele, vagy pedig kmet-szolgalom által van korlátozva, nevezetesen szabadbirtok-e vagy kmetbirtok. A szabadbirtokot a haszonélvezet dolgában semmi sem korlátozza. Ellenben a kmet-birtok gyakorlatilag a kmet-vagyis jobbágycsalád birtokában van, s a földesúr (spahija, bég, aga) ugyan szabadon rendelkezhetik a birtok eladása,

megterhelése vagy bármely más tulajdonjogi kérdés tekintetében, de a haszonélvezet módján nem változtathat, mert amíg a kmet-család a birtokot rendes megművelés alatt tartja, onnan el nem távolítható. A kmet-jog a kmet-családoknak a földesúr birtokát terhelő dologi joga. A kmet-családot a zadruga legidősebb tagja, a kmet képviseli.

A kmet-intézmény a török hódítás és hűbéres idők korából maradt fenn. A rendszer a feudális intézményben a harczos társulása volt a földmívelővel. A katonáknak hűbéres spahiknak jutalmul adott vagy hódítás jogán szerzett földjei gyakran az előbbi rajahbirtokos kezén maradtak bizonyos kikötött szolgáltatások ellenében, s a muzulmán hitre áttért keresztény birtokosokhoz is előbbi cselédségük jobbágyviszonyba jutott.

A kmet-család maga míveltè a földet a maga tehetsége és ereje szerint, de ugyanannak a földesúrnak egyéb jobbágyjaival sem közvetlenül, sem a földesúr mint összekötő kapocs útján gazdasági összeköttetésbe nem jutott. A földesúr több kmettől kaphatott részt, de minden kmet birtoka külön birtok. Ennek tulajdonítható a boszniai és herczegovinai agrár fejlődésnek az a jelentőséges charaktere, hogy jóllehet voltak és vannak földesurak, akik nagyobb birtoktestek felett rendelkeznek, a gazdálkodás nagybirtoki vagy éppen latifundiális jelleget sohasem öltött, mert voltaképpen a *birtok* üzemi és egyéb agrár szempontból sohasem a földesúr birtoka, hanem a kmetbirtok, amely egy házközösség megmívelése alatt áll, s ennek ellátására szolgál, amiből az a gyakorlat keletkezett, hogy a megnövekedett termelés vagy birtoktest egyes részei új kmetgazdaságok keletkezésére vezettek, de nagybirtokokká sohasem fejlődtek.

Miután a régi török jog csak igazhitüt ismer el úri jogok alanyának, a földesurak a török időkben kizárólag mohamedánok és az izlámra áttért benszülöttek voltak, a kmetek pedig a régi rajah-birtokosok, akiket meghagytak a haszonélvezet jogában, s az áttért földesurak régi cselédsége. Idők folyamán azonban egyre nagyobb méreteket vett a kmetbirtokok megváltása, ami alatt az értendő, hogy a szorgalmas és takarékos kmet-családok készpénzen megvásárolták a földesúrtól jobbágybirtokukat s szabadbirtokká tették. Igy keletkezett

kezett a szabadparasztok kategoriája. A kmet és szabadparaszt között átmeneti osztály az, amely a család megélhetéséhez elégtelen kis szabadbirtoka mellett kmetbirtokot is művel.

Talán szükségtelen megjegyeznünk, hogy a holtkézi birtokokat is kmetek és bérlők tartják kezükben, s azért az agrár viszonyok megítélésénél ezek is mint kisbirtokok csoportja és nem mint holtkézi latifundiumok jönnek számba.

A legutolsó népszámlálás Bosznia és Herczegovinában 1895-ben volt; ennek adatai szerint a mezőgazdasággal foglalkozó összesen 221.581, család közül csak 5.833, vagyis 2·63%-a földesúr, 86.867, tehát 39·21% a szabadparaszt, 88.970 vagyis 40·15% a kmet, 22.655, vagyis 10·23% a kmetbirtokos szabadparaszt és végül 17.256, vagyis 7·78% a mezőgazdasággal foglalkozó egyéb családfők száma. Az 1895-öt megelőző tíz év statisztikája azt mutatja, hogy ez idő alatt a kmetek 12·77%-a váltotta meg telkét és lett szabadparaszttá. Az 1895-ös népszámlálás óta az 1909. év végéig 12.479 telket váltottak meg, tehát az 1910. év kezdetén 76.491 volt a kmetek száma.

Egy kissé tüzetesebben kell a kmetek jogviszonyait ismertetnünk, egyrészt azért, mert a kmet-intézmény a mai Bosznia és Herczegovina agrár birtokviszonyainak legjellegzetesebb intézménye, másrészt mert gazdaságtörténeti szempontból érdekes a jobbágyrendszer ez utolsó maradványa, s végül az egész kérdésnek actualitást ad a sarajevói saborban a kmetmegváltásra vonatkozólag előterjesztett törvényjavaslat.

Előre kell bocsátanunk, hogy a föld haszonélvezete tekintetében bérleti rendszer is lehetséges, sőt gyakorlatilag van is. A kmet és bérlő között való különbség régebben tisztán szokásjogi volt, mert a régi török joganyag nem ismeri a kmetjogot. A török törvényhozás 1859-ben szabályozta először ezt a jobbágyviszonyt a Bosna vilajetre vonatkozó ú. n. seferrendeletben (1.276. sefer 14.), amely csakúgy mint az 1876-ban kiadott muharem-rendelet (1.293. muharem 7.) a nagyhatalmak nyomására jött létre és a boszniai agrárjog két alapvető törvénye a török joganyag keretében.

Az occupatio után az uj közigazgatás a régi szokásjogot összeirta, némely tekintetben általánosította, fejlődő-

képessé tette és ellentmondásait kiegyenlítette, de a jogi alapelveken nem változtatott. A mai állapot szerint a jogviszony következőkép alakul.

A kmetjog egy földmívescsalád örökletes dologi joga arra, hogy a földesúr birtokát ellenszolgáltatás fejében használhassa. Tehát a kmetjog alanya nem a kmet, hanem a házközösség, a család, a zadruga. A kmetjog tisztán magánjogi jellegű és nincs közjogi vonatkozása, mint a régi magyar jobbágyrendszernek, mert személyes szolgálmánnyal nem jár — kivéve, ha erre a kmet szerződésileg vállalkozik — a földesúrnak nincs ítélkezési joga a kmet felett, s a kmet szabadköltözködési joga elvben érintetlen. Ez utóbbi jog csak annyiban van közigazgatásilag korlátozva, hogy a költözködés csak az aratás betakarítása és a hak (földesúri rész) beszolgáltatása után van megengedve. Ezzel szemben azonban a földesúr a kmetet csak bizonyos mulasztások esetén telepitheti ki s még akkor is csak a hatóság többszöri megintése után a hatóság hozzájárulásával.

Ezekből látható a kmetjog és bérlet között való különbség, melyet főjellemvonásaiban így állíthatunk fel: a bérlet időre szól, a kmetjog örökös és egyoldalúlag fel nem bontható; a bérlet tisztán magánjogi szerződés, amely a hatóság közbenjötte nélkül köthető, a kmetjog szintén magánjogi viszony, de a hatóság fokozott ellenőrzése alatt áll s ha szerződésileg jön létre, a hatóság előtt törvényesittetik; a bérlet szerződési feltételei tisztán a felek megállapodástól függnek, a kmetviszony feltételei tekintetében a vidékenkénti szokás irányadó, ami azonban külön megállapodásokat nem zár ki; a bérletnek nem kell, hogy nyoma legyen a telekkönyvben, a kmetjog szükségszerűen be van jegyezve. (Megjegyzendő, hogy a kmetjog nem a teherlapon való telekkönyvi bejegyzések közé tartozik, csak a telekkönyvi lapon egyszerűen feljegyeztetik a kmet neve, ami az illető birtokra nézve megállapitja a kmet-telek jellegét.)

Bosznia és Herczegovina birtokmegoszlását jellemzi, hogy az ottani közigazgatás telekkönyvi egységül a paraszttelket, csiftlukot ismeri el, tekintet nélkül arra, hogy az illető telek kmet-telek, vagy a földesúr saját tulajdona-e (begluk), vagy szabadparaszt telke, ami arra vezethető vissza, hogy minden

mezőgazdaságilag művelt földbirtok kis parasztgazdaságokra oszlik.

A paraszttelek, csiftluk, az ottomán törvény szava szerint egy oly minden évben megművelt és gazdasági hasznot hozó birtok, amely 2 ökörrel felszántható; a művelés belterjességéhez képest 5—10 hektár. De a közfelfogás szerint csiftluk alatt egyszerűen birtokot értenek, amelyen minden szükséges beruházás megvan. Az újabb felfogás szerint a csiftluk akkora, hogy egy zadrugát eltarthasson és általa megművelhető legyen. Nevezetes, hogy a politikai hatóság éber szemmel őrködik a felett, hogy a kmet-telkek el ne forgácsolódjanak. A dolog természete szerint a kmet-telek a zadruga nagysága szerint nagyobb (több telek együtt) vagy kisebb, mert egy kmet-család állhat két tagból is, de van olyan zadruga, amely nyolczvan tagból áll. (Egy ember is lehet kmet, ha a szolgáltatásokat esetleg idegen segítséggel teljesíteni tudja.) Örökösödés vagy hagyomány útján a kmet-telek fel nem osztható. Máskülönben azonban vannak esetek, melyekben a birtokot osztják, de csak, ha a hatóság, amely az eltörpülés ellen védi a telek integritását, beleegyezik.

A politikai hatóságnak különben széleskörű discretionarus joga van az agrár birtokviszony megítélésében, amire alább a kmetmegváltásnál rá fogunk térni.

A földesúr és a kmet közötti viszony gazdasági részét főleg a szokásjog szabályozza. A földesúrnak nincs beavatkozási joga a kmetgazdaság üzemrendjébe; csak azt kívánhatja, hogy a kmet mint jó gazda kezelje földjét, másra mint a vidéken szokásos mezőgazdasági mivelésre ne használja és az évi termés bizonyos hányadát természetben szolgáltassa ki a földesúrnak. A földesúr nem követelhet a kmettől személyes szolgálatot, hacsak a kmet önként nem kötelezte magát rá. De a személyi szolgáltatás csak akkor köthető ki jogérvényesen, ha a rész legfeljebb 1/4. A feles és a harmados résznél is előfordul ugyan néha, de ez a törvény előtt érvénytelen. Megjegyzendő, hogy Boszniában a paraszt ma is inkább fizet munkában, mint pénzben, s a munkanap bizonyos standard, amelynek alapján olykor pénzbeli differentiákat, sőt büntetéseket is átszámítanak és munkában rónak le.

A földesúrnak való bérszolgáltatás, hak, vidékek sze-

rint változó. Bosznia és Herczegovina általános bérszolgáltatási rendszere a természetben fizetendő harmadrendszer. De ettől eltérések is vannak. Mindenesetre a szolgáltatás felső határait törvény korlátozza, holott például a bérletnél volenti non fit injuria, s bármely megállapodás jogerős. A szolgáltatásnak a kmet érdekében való korlátozását már a fent említett 1859-es sefer-rendelet statuálta, nevezetesen az 1859-es agrárállapotot fogadva el alapúl s ezzel megállapította, hogy a kmet nem fizethet nagyobb földesúri részt, mint az ősei, ha pedig ez kétes volna, mint a sefer-rendeletben megállapított szolgáltatások.

A mai állapotok szerint a szolgáltatás kétféle alakban ismeretes:

1. a gazdaságban termelt termékek egy bizonyos arányos része: fél (danak), harmad (tretina), negyed (csetvertina) vagy ötöd (petina);

2. a »kesim«, vagyis egy bizonyos pénzösszeg, illetve nem arányszámban, hanem absolut adatokban meghatározott termék, árú vagy egyéb jószág.

Ezek mellett még mellékszolgáltatások is lehetnek.

A különböző vidékek typikus szolgáltatási rendszereit Karszniewicz Ádám, a boszniai agrárjog kiváló ismerője a következő négy pontban állítja össze:

1. Tiszta kesim. Lehet egységes vagy vegyes. Tiszta pénz-kesim az occupatio óta ritka, mert a tized pénzben fizetendő, s ezért két szolgáltatmányt nem igen tud pénzben fizetni a paraszt.

2. Legelterjedtebb typus a természetben való arányos szolgáltatás. Ezt a szolgáltatás arányáról nevezik el. Pl. feles, harmados, stb. rendszer. Ez is lehet egységes a fő- és mellékszolgáltatásra. nézve, de lehet úgy is, hogy pl. gabona $^1/_3$, széna, gyümölcs, főzelék $^1/_4$, vagy gabona és főzelék $^1/_3$, gyümölcs $^1/_2$, széna $^1/_4$.

3. Kesim és rész összetétele; pl. 5 tovar gabona, $^1/_3$ széna, gyümölcs és főzelék; vagy 12 arany, $^1/_4$ gabona, $^1/_5$ gyümölcs és főzelék; vagy $^1/_3$ gabona és gyümölcs, 10 frt a szénáért, 80 kr. a főzelékért; $^1/_3$ gabona és gyümölcs 2 arany szénáért és 1 oka len a kmetcsalád minden férjes munkaképes asszonyától; vagy: $^1/_3$ a mezei termelés után, 12 frt a malomért stb.

4. Az a rendszer, amelynél személyes szolgáltatások is ki vannak kötve, (mint az 3. alatt is előfordul.)

Feles a rendszer ott, ahol pl. alagcsövezett földekről van szó, feltéve, hogy a kereket (kolo) a földesúr építtette és tartja fenn, továbbá, ha a földesúr adja a vetőmagot, állatot és takarmányt, továbbá olyan termékeknél, amelyek csekély munkával járnak, pl. széna, gyümölcs bizonyos hitványabb főzelékfélék.

A szolgáltatás a helyszinén aratás s az állami tized levonása és, ahol a vetőmagot a földesúr adja, ennek is levonása után történik és pedig úgy, hogy a földesúr vagy megbizottja a cséplésnél jelen van és a termést egyetértőleg osztják meg. A részből származó agrár perekben az állami tizedfeljegyzést veszik irányadónak. A kmet védelmére van az az agrárjogi rendelkezés, hogy a földesúr a maga részét nem adhatja harmadik embernek bérbe, s a még ki nem választott részt harmadiknak el sem adhatja, aminek a kmetre nézve való előnye különösen a törökországi viszonyokkal való összehasonlítás útján tűnik szembe.

A kmetnek mindenkor elővételi joga van a kmetbirtokra.

E helyen még megemlítjük a bérletnek egy török jogon való különös formáját is: az elszántást. A bosnyák jog szerint még ma is érvényes a *priorci*-intézmény, nevezetesen, hogyha a paraszt egy idegen, az utolsó aratás óta meg nem művelt földet egy évi művelésre a tulajdonos tudta nélkül elfoglal, a foglalás és megművelés tényével az azon a vidéken szokásos bér megfizetésére kötelezi magát. A tulajdonos ilyenkor gyakran csak az aratás után értesül róla, hogy ki a bérlője. Ily foglalás rendesen csak a szomszéd telek elszántása képében jelentkezik, de ma már ebben a formában is ritkább jelenség; mindazonáltal a törvény előtt az itt említett jogi következményekkel jár.

Ami már most a föld állami terheit illeti, a közúti robotnak nyolcz év előtt való eltörlése óta csak vagyonbeli szolgáltatások állanak fenn. Ezek a földbirtokra nézve: 1. a tized, 2. a földértékadó és 3. az állatadó.

A kmetgazdaságra háruló terheket részben a földesúr, részben a kmet viseli.

A tized, amely újabban pénzben fizettetik, a bruttotermés

10%-át teszi s a pénzérték az akkori piaczi ár szerint számíttatik ki. A tizedet a kmet fizeti a földesúrnak járó szolgáltatás kiválasztása előtt. Tized alá esik minden mezőgazdasági termék és a méz. Tizedmentes a fa és szén, a kerti vetemények, széna, luczerna stb. második és harmadik kaszálása és új szőlőültetvények az ültetéstől számított tiz éven belül.

A földértékadó és házértékadó 4%, amely kivétel nélkül az objectum tulajdonosát, tehát a földesurat terheli. A föld értékéül a kataszterben megállapított érték szerepel, de a fél a saját földjére nézve új becslést kérhet, amelyet azután az országos kormány rendel el.

Az állatadó juh-, kecske- és sertésadó. A juhadó 20 fillér, a kecskeadó 40, 44, illetve 50 fillér, a sertésadó 60 fillér fejenkint és évenkint. A juh- és kecskeadó kiszabása a vidékekhez alkalmazkodik. Igy például az egy birtokos kezében lévő állatok közül tiz darab majdnem mindenütt adómentes, a kecskeadó fokozatának vidékenként való alkalmazása pedig rendeletben van szabályozva.

Bosznia és Herczegovina némely vidékén a sulus verghia adó érvényes. Ez az adó a földérték-, házbér- és jövedelmi adó együttes pausális megállapítása a százalékos adó helyett. Az adó terhét $^1/_3$ részben a földesúr, $^2/_3$ részben a kmet viseli. E pausalis megállapítások mérvét a jelenlegi pénzügyi közigazgatás a régi török rendszertől változatlanul vette át és tartotta fenn.

Bosznia és Herczegovina agrár hitele két forrásból táplálkozik. Az egyik a kerületi agrár segélypénztárak intézménye, a másik a bankok, első sorban a Bosnische Landesbank, melynek vezetése alatt számos nemzetiségi jellegű, szerb, horvát és mozlim bank keletkezett. Újabban 1909 május 15-én kezdte meg működését Szerbiában a szabadalmazott agrár és kereskedelmi bank, amely magyar alapítás és szintén foglalkozik agrárhitellel.

A Landesbank mult évi mérlege 19·7 millió korona jelzálogos követelésről tanúskodik, amelynél azonban tetemesen nagyobb az az összeg, amelyet úgy ez az intézet, mint a többi jelzáloghitellel nem foglalkozó pénzintézetek az agrár hitelszükségletek kielégítésére fordítanak. Az agrár és kereskedelmi bank jelzáloghitellel csak mintegy féléve foglalkozik

s így jelentékeny jelzálogtárczáról ez intézetnél még alig lehet szó. Meg kell azonban jegyeznem, hogy a pénzintézetek kimutatásaiból alig következtethetünk a föld megterheltetésének valódi mértékére, mert a jelzálogilag egy éven belül betáblázott új követelések a legutolsó három évben (1908—1906) 18—14, illetve 11 millió koronára rúgtak s e jelzálogteher főleg a termőföldet terheli.

A már jelzett kerületi segélyző pénztárak a bosnyák administratio egész különleges intézményei. E pénztárak alapjai az illető kerület lakosságának hozzájárulásából s az országos kormány subventióiból vagy ajándékaiból keletkeztek s czéljuk a lakosság hitelszükségletét háziállatok, vetőmag vagy rossz termés esetén élelmiczikkek stb. beszerzése czéljából kielégíteni. Ezek az alapok ma mintegy $4^1/_2$ millió koronát tesznek. A legutolsó (1909.) zárszámadás szerint a segélyalap maga 3.881,178 koronát, a tartalék 259.146 koronát, a biztosítéki alapok 142.315 koronát tettek ki, vagyis az összes vagyon 4,282.639 koronára rugott.

A kormánynak a Landesbankkal megállapodása van, mely szerint az alapok a bank részéről vagyonuk négyszeres összegének megfelelő hitelre tarthatnak igényt. Ez alapon tehát a kerületi segélyző alapok a Landesbanknál 21 millió korona hitelt élveznek, s így kiadható tőkéjük mintegy 25 millió koronára rug. E hitelt azonban úgy látszik felében sem meríti ki a lakosság, mert mint az 1909. év zárlata mutatja, az ez évben adott kölcsönök mintegy $6^1/_2$ millióra, a visszafizetett kölcsönök $5^1/_2$ millióra, s a hátralékok mintegy 6·9 millió koronára rugtak.

A segélyalapok rossz termésű években nagy szolgálatokat tesznek a kisgazdáknak, s például az 1902. és 1903. inséges években Magyarországból oly nagy mennyiségű gabonát vásároltak, hogy nemcsak az éhinséget hárították el a termés nélkül maradt kerületekről, de még tavaszra is elegendő vetőmag maradt rendelkezésre.

Megjegyzendő, hogy a járási segélyalapok üzletkörét a kormány egyre bővíti. Az 1907. évben kisérletképpen két kerületben, 1909-ben pedig újabb két kerületben a takarékbetéti üzletet is meghonosították. A takarékbetétek egy koronánál kezdődnek és egy zárt perselybe dobatnak bele, amely

persely tartalmát havonkint egyszer vagy többször az adóhivatal közegei veszik át és minden következő hónap elsejétől kamatoztatják. Ez az üzletág csak kisérlet, s ha beválik, minden kerületben meghonosítják.

Ami a járási segélyalapok administratióját illeti, az administrativ teendőket a járási előadó és a járás lakosaiból alakított választmány végzi. Az alapok kezelése az illető járás adóhivatalának kötelessége. A választmányt a lakosság képviselőiből a községi vének választják és pedig minden év kezdetén. A választást a járási hivatal erősíti meg. A választmány kebeléből a községi előljáró egy »állandó tanácsot« rendel ki. Úgy a választmány, mint a tanács csak tanácskozási joggal bir. A döntés a járási előljárónak van fentartva. Az administratio költségeit az országos kincstár fedezi.

Legújabban különben, amióta a takarékbetéti üzletágat is felvették a segélyalapok körébe, akadémiai képzettségű és a banküzletben járatos felügyelőt szerződtettek a segélyalapok bonyolultabb kezelésének vezetésére.

Az agrár és személyes hitel kielégítésére hitelszövetkezetek is állanak fenn. E szövetkezetek gyorsan szaporodnak és rendesen nemzetiségi és felekezeti alapon képződnek. A mult évben 83 hitelszövetkezet állott fenn, ebből 30 korlátolt, 53 korlátlan szavatossággal. Alakulóban van még 65 agrár hitelszövetkezet és 50 földmívespénztár.

Végül rá kell térnünk arra a kérdésre, amely Boszniát és Herczegovinát mezőgazdasági, nemzetiségi és politikai szempontból egyaránt legvitálisabban érdekli, s amely mint kormányzati actio évek óta foglalkoztatja az illetékes köröket, s előreláthatólag még éveken át sem fog végleg elintéződni: a kmetmegváltás dolgára.

A vagyonhoz jutott és önállóságra vágyó kmetek, mint feljebb kifejtettem, eddig is tömegesen megváltották telkeiket. Ennek a módja az volt, hogy a kmet rendesen a Landesbanktól vette fel a megváltásra szükséges összeg felét — a bank többet nem ad — a másik felét pedig vagy saját megtakarított vagyonából fedezte, vagy ami a gyakoribb, egészben vagy részben más oldalról beszerzett kölcsönökből, többnyire uzsorakölcsönökből fizette ki.

Jóllehet a kmetmegváltásba a közigazgatási hatóságok-

nak is volt és van beleszólásuk, s ezek kötelesek mérlegelni, vajjon a kmet nem becsüli-e túl erejét s a birtok nincs-e elkallódásnak, szétforgácsolódásnak vagy elhanyagolásnak kitéve s a zadruga életfentartási szükségletei nincsenek-e koczkáztatva, mégis gyakori eset, hogy a kmet a megváltási díj felének megszerzése czéljából eladja jószágállományát, s így különösen nehezebb termelési vagy árconjuncturák mellett a felszabadult kmet nehéz viszonyok közé kerül és a tőke nélküli vagy uzsorapénzzel túlterhelt birtok e körülmény nyomása alatt válságba, sőt és akárhányszor dobra is kerül.

A mindenesetre kívánatos megváltásra irányuló törvényhozási intézkedések körében azonban nemcsak ezeket, de politikai, társadalmi és pénzügyi szempontokat is szem előtt kellett tartani.

Nevezetesen a kérdés az volt, kimondassék-e a kmetmegváltási kötelezettség, vagy a kmet megváltási szabadság, illetve mily alapon rendeztessék törvényhozásilag e kérdés.

A különböző érdekeket néhány szóban akarom világosan az érdeklődők szeme elé tárni. A kötelező kmetmegváltást a horvátok és szerbek akarják, de a muzulmánok nem. (A földesúrak, mint már említettem, nagyobbára muzulmánok.) A szerbek és horvátok ugyanis arra számítanak, hogy kötelező megváltás esetén olcsó pénzen összevásárolják a földet és fajrokonaikat telepítik reá, ami úgy a szerbeknek, mint a horvátoknak világos politikai, faji, jobban mondva hatalmi érdekük.

Ellenben a hivatalos administratio a muzulmán aghák pártján van és a facultativ megváltást akarja, nevezetesen azt, hogy az az agha, aki el akarja adni kmetbirtokát, eladhassa, de kötelezhető ne legyen rá. Ez álláspont politikai oka az, hogy a tapasztalás szerint azok az aghák, akik a kmetmegváltás útján tőkéhez jutnak, tömegesen vándorolnak Törökországba, — beavatottak becslése szerint mintegy 80.000 muzulmán akar kivándorolni — ami az osztrák-magyar administratiónak nem lehet érdeke egyrészt azért, mert a muzulmán őslakosság kivándorlása erkölcsi szempontból méltán lesujtó kritika tárgyává tenné az occupatiót és annexiót, de másrészt ez a kivándorlás gazdaságilag is káros, mert depopulatiót idéz elő és végül azért is, mert a legrövidebb idő alatt 150—200 millió koronát vinne ki az országból.

Mindez okokon kívül nekünk magyaroknak különös okunk van a muzulmán elem támogatására Boszniában, mert ez az elem az, amely faji és politikai rokonságot tart velünk, támaszunk az annektált tartományokban és sem önálló államalkotási, sem felforgató, sem pedig centrifugális irányú törekvésekkel nem bír.

A facultativ kmetmegváltási törvénytervezet ezidőszerint a magyar kormány múlt év julius 15-én történt és az osztrák kormány megfelelő hozzájárulása után, a bosznia-herczegovinai sabor előtt fekszik.

A javaslat gondoskodni akar arról, hogy az a kmet, aki birtokát fel akarja szabadítani a földesúri főtulajdonjog alul, ne csak a megváltási ár felét, de egész összegét megkapja a tartományi kormány közbenjárása útján.

Nehogy azonban a kényszermegváltás által egyrészt a tulajdonjogon essék sérelem, másrészt az egész agrár rendszert fenyegető egyetemes rázkódtatás a kmetek és földesurak érdekeit alapjában támadja meg s végeredményében a kis-parasztbirtokok nagyrésze eladósodjék, elpusztuljon s végül nagybirtokosok kezére jusson, a kmetmegváltás csak facultativ lesz, vagyis kizárólag a földesúr és a kmet önkéntes megállapodása alapján lesz keresztülvihető.

A kormány közbenjárása és segítsége akkor is biztosítva marad a kmetnek, ha a megváltás nem önkéntes megállapodás alapján történik, hanem a kmet az eladásra kerülő birtok megvételére elővételi jogát akarja gyakorolni.

A megváltási jelzálogkölcsön oly összegekre szólhat, amily tőkére a kmetnek a megváltáshoz szüksége van, tekintetbe véve azt is, hogy a kmetnek a föld megmunkálására szükséges tőkéje érintetlen maradjon, de a kölcsön a megváltási bér egész összegére is szólhat, feltéve, hogy ez összeg nem nagyobb, mint a birtok hivatalosan megállapitandó értéke, nehogy e czímen nem gazdaságos adósságba keveredjék az új birtokos.

A megváltásra szükséges tőkék beszerzéséről a tartományi kormány gondoskodik és pedig úgy, hogy a kormány bemutatóra szóló kisorsolható adósságleveleket fog kiadni, amelyek az illető birtokra lesznek jelzálogilag betáblázva. E kölcsönökért a felszabadult kmet ugyanolyan kamatot fizet,

mint amily kamat a kmetkötvények után jár. Az egész kölcsönüzlettel kapcsolatban a kormány sem kezelési mellékkiadásokat, sem illetékeket nem számíthat fel, sőt a megváltásra irányuló kérvények, egyéb okiratok és a telekkönyvi feljegyzések is bélyeg- és illetékmentesek.

A megváltást a tartományi kormány csak olyan kmeteknek engedi meg, akiknek szorgalmában, hozzáértésében megvan a biztositék arra, hogy a felszabadult kmet gazdasági fennállása nem lesz veszélyeztetve s a birtok nem megy tönkre.

Az új javaslat arról is gondoskodik, hogy visszamenőleg a már megváltott, de ebből kifolyólag még adóssággal terhelt kmetbirtokok terhei is lehetőleg convertáltassanak.

A kölcsönt az igényjogosult kívánsága szerint pénzben vagy obligatióban fizeti ki a kormány, a törlesztés és kamatfizetés pedig 30—50 év alatt félévi részletekben történik, de a kölcsön három havi felmondással egy összegben is törleszthető.

A javaslat ez ismertetéséhez még hozzátehetjük, hogy a még megváltatlan kmetbirtokok megváltási összegét mintegy 200 millió koronára becsülik.

Nem fejezhetem be jelen sorokat anélkül, hogy a kmetmozgalom legújabb eseményeire ki ne térjek. A kmetmegváltás kérdése, amint az elmondottakból is látszik, ezidőszerint Bosznia és Herczegovina legmélyrehatóbb egyetemes agrár kérdése, s mint ilyen, e mondhatnám kizárólag földmivelőtartományokban elsőrangú politikai kérdés is. Igen természetes, hogy a tartományi képviselőválasztás alkalmával e kérdés volt a politikai hitvallás tengelye, amely megint a nemzetiségi és felekezeti hovatartozás szerint irányult. A szerbek és horvátok a kötelező, a mohamedánok a facultativ megváltást igérték, illetve követelték.

Valószinűleg e féktelen agitatióra és szertelen igéretre vezethető vissza, hogy a múlt év októberében, éppen mikor a *hak*, a földesúri járandóság esedékessé vált, mintegy közös jelszóra — telefon és telegraf igénybevétele nélkül — különböző vidékeken néhány óra alatt több mint ötezer szerb kmet fellázadt, megtagadta a hak kiszolgáltatását, a földesurakat elkergette s egy-két mohamedán aghát meg is gyilkolt. A lázadást rövid idő alatt leverte a csendőrség és katonaság.

A mozgalomnak azonban nemcsak a *hak*-fizetés megtagadására nézve mindenkor fennálló kmet-hajlandóság tömeges megnyilatkozása szolgáltatta az okot, hanem még egy okot hallottunk, amely figyelemre méltó. Nevezetesen azt, hogy a kmetek ma már nem tudnak földhöz jutni, mert a földspekulatio, a telepesek s az ezekkel űzött üzlet felverik a kmet-telkek árát s így a jövendő megváltási segítség könnyen későn jön.

Való igaz, hogy Boszniában az utóbbi két évben lábra kapott a földvásárlás s jelentékeny területek jutottak bankok útján idegen kézre. E vásárlások főleg politikai szempontból rendeztetnek s az erre irányuló speculatio mellett a czél a gazdaságilag is hasznos vállalkozáson kívül a szerb, illetve a horvát elem erősítése és szaporítása. Ezenkívül coloniák is telepednek meg — magyar colonia is van — s mindez az árakat valósággal emeli, amivel kapcsolatban azonban a termelés is belterjesebbé válik.

De erről már csak a felszabadított földeken lehet szó. Mert a még megmaradt kmetbirtokokon a czél a termelés elsekélyítése, úgy, hogy sok helyen a kmetek már a szemtermeléssel is felhagynak és legelőgazdaságra és állattenyésztésre térnek át, csakhogy a földesúr tretináját megkárosítsák.

Mindezekből látható, hogy az agrár reformtól az egész kettős tartomány jóléte és fejlődése függ. Az agrár reformot pedig az aghák, akik egyre rosszabb helyzetbe jutnak kmetjeikkel szemben és a kmetek, akik földesuraikat le akarják rázni, egyaránt óhajtják, ha nem is ugyanolyan formában. Mindenesetre éppen ez egyetemes forrongás szempontjából ítélve helyes a kormánynak a facultativ megváltás mellett való állásfoglalása, amelynek révén a kormánynak a megváltás engedélyezésére való befolyása útján módjában lesz fokozatosan előbb az erősebb elemeket felszabadítani, s csak lassankint, talán évek multán felszabadítani azokat az elemeket, amelyek ma még rászorulnak a földesúr gyámkodására és nagyobb tőkeerejére.

És helyes ez jogi és méltányossági szempontból is, mert semmiképen sem volna jogosult a muzulmán bégeket, a tartományok autochton lakosságát, Bosznia őslakosságának utolsó hiteles utódait tulajdonjogaikból önkényesen kivetkőztetni a török hódítás óta bevándorolt horvát és szerb kmetek érdekében.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közművelődés, nevelésügy.

Erkölcs és természettudomány.

Előre bocsátom, hogy nem az etyeki eset késztet e sorok megírására. Ha csakugyan követtek is ott el az egyház szolgái az erkölcsbe ütköző dolgokat, vétkükből éppen úgy nem vonhatnánk általánosító következtetést, mint ahogyan helytelen lett volna az ilyen következtetés ama nagytehetségű fiatal osztrák természetvizsgáló dolgából, akire a szemérem ellen irányúló beteges üzelmei miatt néhány év előtt oly föltünést keltően s oly súlyosan csapott le az igazságszolgáltatás keze. Itt nem a pap és a vallás, ott nem a természettudomány volt a hibás: itt egy pap, ott egy természetvizsgáló vétkezett. Véletlen dolga, hogy az a beteges idegzetű és romlott erkölcsi érzékű ember itt pap, ott természetvizsgáló. Az egyiknek erkölcseit éppen úgy nem a természettudományok lazították meg, mint ahogyan a másikéit nem a vallási tanulmányok.

Azonban akadt nemrég vezető állásban lévő ember, aki olyan helyen, ahonnét messzire hallhatólag szeretett volna legalább szólni, nem átallotta elmondani azt, hogy a természettudományoknak »maguknak is részük van az erkölcsi fölfogás elsekélyesedésében«. Most került kezembe az Országos Református Tanáregyesület évkönyve az 1910—1911-ik tanévre (Debreczen sz. k. város könyvnyomda vállalata). Abban olvasom, hogy az egyesületnek legutóbb Szatmárnémetiben tartott közgyűlésén Dóczi Imre egyesületi elnök — a jegyzőkönyv szerint — nagyjelentőségű és iránytadó beszédet mondott, melyet a népes közgyűlés tagjai fokozott érdeklődéssel és tanúsággal hallgattak s nagy tetszéssel fogadtak. Mond vala pedig az elnök úr a többek között ilyeneket: »A természettudományok fegyvert adnak az ember kezébe a létért folytatott küzdelemben a természet erőivel szemben is, de közönyösen hagyják a lelket az erkölcsi eszmék iránt. Család, haza, nemzet, egyház, társadalom fogalma nem fér bele a természettudományok egyik osztályába sem s ezekért

lelkesülni: e tanúlmányok egyike sem igen fogja megtanítani ifjúságunkat. A fajfejlődés elmélete meggyőző igazságként hirdeti, hogy csak az *erő* az, bármily alakban, mely a fönnmaradást biztosítja; a gyöngébbnek pusztúlnia kell, ha ezer humanitárius egyesület ápolja is fönnmaradását. És így tovább. Emberszeretet, jog, igazság: mind kívül esnek a természet vizsgálatán, mert az erkölcsi világrend nem azonos a természeti világ rendjével. Az erkölcsi nevelést az iskola csak a szellemi tudományokra s az irodalmi képzésre építheti.« (89. old.)

Szomorú volna, ha ezek az elnöki kijelentések az Országos Református Tanáregyesület székhelyének, a kálvinista Rómának vélekedését híven tolmácsolnák. Akkor a kálvinista Róma már nem volna messze mögötte a katholikus Rómának és el lehetnénk készülve reá, hogy nemsokára az is antimodernista esküt fog tétetni a papjaival s a tanítóival. Némi mentségeül szolgálhat Dóczi Imrének az, hogy ő meg mintegy a természettudományok hivatalos kinyilatkoztatásainak véli mindazt az egyoldalúságot, amit Ostwald a »Grosse Männer« című könyvében leír. Azokat a természetvizsgálók nagy része éppen oly kevéssé fogadja el, mint Dóczi, aki azonban Ostwald tételeivel éppen oly tarthatatlan tételeket állít szembe. Vádjai, amelyekkel a természettudományokat az erkölcshöz, s általában az erkölcsi világrendhez való viszonyuk szempontjából illeti, egytől-egyik hamisak.

Nagyon fölületesen ismerik a természet törvényeit azok, akik azt mondják, hogy az erkölcshöz nincsen közük. Talán nem nyilvánvaló a természettani s a vegyülettani törvényeké; de annál szembeszökőbb az élettörvényeké. A valódi erkölcs minden parancsolatának gyökere mélyen lenyúlik a testi életnek az élettudománytól kiderített törvényeibe. Az egész úgynevezett erkölcsi világrendből élettudományi alapon ellentmondás nélkül fölépíthető mindaz, ami nem hatalmi célokat szolgáló ámítás, nem előítélet avagy hizelkedés az ember bűnös hajlandóságainak, melyekből békót vernek reá azok, akik jó tulajdonságainál fogva vezetni nem képesek, de fölötte uralkodni akarnak. Hiszen a régi vallások tiltó és parancsoló szabályainak nagy része nem egyéb, mint bölcs rendelkezés az ember testi jóvolta érdekében. Az emberek a mindenkori legnagyobb hatalomnak engedelmeskednek leginkább. Amiben a tudománynak, vagy a mindennapi tapasztalatból merítő józan belátásnak nem fogadtak volna szót, azt elfogadták és megtartották, ha a vallás vagy az egyház hagyta meg nékik.

Az élettörvények nem állhatnak ellentétbem semmiféle törvényével a valódi erkölcsnek egyszerűen azért, mert az erkölcsi világ fölött is, mint általában az ember szellemi világa fölött, uralkodnak az élettörvények, de úgy, hogy azért

a szellemi világnak tág önkormányzatot, autonomiát engednek. Ilyen értelemben vannak a szellemi világnak saját törvényszerűségei is, amelyek azonban semmiféle irányban nem ütközhetnek élettörvényekbe. Ha ilyenekbe nemcsak látszat szerint, hanem valósággal is beleütköznek, ezáltal bebizonyosodik, hogy azok a valamik, bárki és bármi prédikálja őket, nem törvények, hanem hazugságok. Különösen az erkölcsi törvények között keresendők azok, melyek az ember szellemi világának autonomus körén belül alakultak ki. Ilyenek szabják meg az úgynevezett erkölcsi világrendet. S ezért nem lehet az erkölcsi világ jelenségeit magyarázatlan maradék nélkül bontani föl élettudományi tényezőkre, valamint hogy a testi élet jelenségei sem bonthatók föl ilyen magyarázatlan maradék nélkül természettani és vegyülettani tényezőkre. Mert az élet világának meg a természettani és vegyülettani törvények uralmán belül van önkormányzata, de olyanformán, hogy az élletörvények közül meg a természettani és vegyülettani törvényekbe nem ütközhetik bele egyetlen egy sem. Ami beléütközik, arról éppen ezáltal bebizonyosodik, hogy nem élettörvény, hanem a mi tevedésünk volt. Ha tehát — bizonyos önkormányzatnak, az életben sajátosnak meghagyásával — a természettani s a vegyülettani törvények uralkodnak az élet fölött; ha továbbá az élettörvények meg a lelki világ jelenségei fölött uralkodnak szintén csak bizonyos önkormányzat meghagyásával a lelki világ számára: úgy kétségtelen, hogy a természettani s a vegyülettani törvényeknek is több közük van az erkölcsi törvényekhez, az erkölcsi világrendhez, mint hiszi a fölületes ítélkezés.

Különösen a fejlődésnek, nevezetesen a sokak előtt annyira gyűlöletes fajfejlődésnek már eddig is kiderített törvényszerűségei, melyekkel az általános fejlődéstudomány megismertet mindenkit, aki igazán elmerül belé, egyenesen arra kötelezik az egyént, hogy életét, ha szolgálni akarja a fajfejlődést, ami az egyednek legeslegfőbb kötelessége, a legtisztább erkölcs parancsai szerint irányítsa. De itt nem azt a fejlődéstudományt értem, amit a Haeckel népszerű, mert népbolondító irataiból ismerhetni meg. Az nem tudomány, hanem új vallásfelekezet alapítására való törekvés: A Haeckel momismusa tele van dogmákkal, tele van a pápáét fölülmúló csalhatatlansággal és még a korunkbeli kálvinista papok, sajnos, nagy részének türelmetlenségét is megszégyenítő erőszakossággal, mely mindenkit, aki másképen gondolkodik, vagy tanulatlannak, gondolgodásra képtelen butának, vagy a papságtól fölbérelt gazembernek tart. A fejlődéstudomány forrásaiból tessék meríteni: Haeckel nem forrás, Ostwald a fejlődéstudományra még kevésbbé az. Ellenben tiszta vizű forrás a Darwin munkái, különösen a régiek s legkivált az, mely »fajok eredetéről«

szól a természetes kiválogatódás útján. Fájdalom, ennek mindjárt a czímét s ezzel együtt avatatlanok előtt az egész törekvését meghamisította már az első német fordítás, mely »a fajok eredetéről« szól »fajok eredete« helyett. Ime, egy névelő odaszúrása a fordításban, egy névelő, mely az eredetiben nincs meg, elég volt a DARWIN alapgondolatához fűzött hamis következtetések egész áradatának megindítására. Az igy létrejött hamis irányzat magának DARWINNAK későbbi műveiben, főleg az ember származásával foglalkozóban, is mutatkozik már, mert DARWIN maga sem tudta magát az őt félreértő követők hatása alól kivonni.

Elég az hozzá, hogy a forrásokból, melyekből korunknak mindinkább tisztuló fejlődéstudományi fölfogása fakad, éppen úgy fakad a legtisztább erkölcs is. Krisztus tanításának vakító fényességét is a középkor sötétjévé alakította át a butaság, a gonoszság s az uralkodni vágyás; a fejlődéstudomány nem tehet róla, hogy meghamisított tanításaiban mentséget, sőt igazolást keres az önzés, az erőszak s az elfajult állati ösztönök kielégítésének vágya. Nem kevesebb, hanem több sokkal több természettudomány, főleg étettudomány kell az iskolába. Az a kevés, amit belőle tanítanak és tud a nagy közönség, tud az államférfiak, a jogászok s a papok nagy többsége, az csakugyan inkább méreg, mint orvosság. Egy fél alma a tudás, a természettudás fájáról kárhozat; a tudás egész fájának, minden gyümölcsének birtoka üdvösség és megtisztulás volna.

Hogy csak néhány példát említsek, az igazi fejlődéstudomány a faj szolgálatába állítja az egyedet, s éppen így az egyént a család s a nemzet, általában a köz szolgálatába. Önzésre az ugyan nem tanít, sőt inkább azt mutatja ki, hogy a természetben az egyed érdeke mindenütt eltörpül a faj érdeke előtt. És mi a mai kornak legfőbb hibája, az »erkölcsi fölfogás elsekélyesedésének« legfőbb oka? Az egyénnek önimádata, az egyéni érdeknek, az egyéni kedvtelésnek mindenek fölé helyezése. Az, hogy kiveszett az emberek szivéből a másokért való élet örömérzete, hogy nem látják, mennyire egyedüli tiszta boldogság a mások boldogítása.

A fejlődéstudmány azt tanitja, hogy a tétlennek, a herének pusztulnia kell; megmaradásra s utódok állítására csak az számíthat, aki munkásan kifejti a benne lakozó összes értékeket. Korunk második nagy hibája a megfeszített munkától való iszonyodás; az egyénre rótt munka megkönnyítése minden áron s a kötelességérzet hiánya.

A fejlődéstudomány azt is tanítja, igen, hogy az erő előbb-utóbb diadalmaskodik s elpusztul a gyönge. De a legnagyobb erőt az erkölcsi erőben látja, mert az nem egyéb, mint az ember józan ösztöne arra, hogy kövesse azokat a

törvényeket, melyek a továbbfejlődést, a tökéletesedést leginkább biztosítják. Hát nem kiapadhatatlan forrása a tiszta erkölcsnek az a tudomány, mely az egyén czéljául az egyedi fejlődés elérhető legmagasabb fokát, a faj czéljául pedig a szüntelen továbbfejlődést, a tökéletesebbé válást tűzi ki?

A fejlődéstudomány továbbá, az én meggyőződésem szerint, amelyért helyt állok bárkivel szemben, ha még úgy OSTWALDNAK vagy bárkinek hívják is, arra tanít, hogy az általános emberit csakis a saját nemzetünk előbbre vitelével, abban minden emberinek a nemzeti sajátosságokkal egyetemben lehető legteljesebb kifejlesztése útján szolgálhatjuk sikerrel, és hiábavaló törekvés az általános emberi útján, melyből mindig csak ezt vagy azt a más nemzetbélit foghatjuk meg, tenni nagygyá a saját nemzetünket. A továbbfejlődés a nemzeti egyéniségeknek mind teljesebb kialakulására nem pedig azok megszünésére fog vezetni; a teljesen kialakult nemzetek azonban, hűséges szövetségben egymással, meg fogják osztani egymás között a legteljesebb jóllét és boldogság megszerzésének munkáját, mely a versenyt a jóban örökletessé fogja tenni. És nem fogja megengedni, hogy az emberi képességek teljes kifejtésének fölöslegessé vá'ása az emberiségnek a jóllétben, a biztonság érzetében elkorcsosulását eredményezze.

És tanítja végül a fejlődéstudomány a mult ismeretének megbecsülését, mint fejlődésünk jelen állapotának megérttetőjét; igaz, hogy követeli a jelen állapot megismertetését is. Mert az a multba irányított szem, mely a jelennel nem törődik, nem látja, nem keresi a haza, a társadalom jelen állapotát, a *ma* jogait és kötelességeit: az nem látja a járószalagot sem, amelynél fogva majd néhány kiválasztott a saját czéljaira vezeti s a melylyel, ha szadabban mozdulni merészel, gúzsba fogja kötni. A fejlődéstudomány követeli, hogy a haza jelen állapotának ismeretével mindenki azt a részt vehesse a haza jövendőjének munkálatában, amelyet akar és tudna. Szóval, hogy igazán lehessen verseny, nem pedig vesszőfutás különösen a magyar ember élete.

De ha tanítja, ha követeli is a fejlődéstudomány a versenyt, nem tanítja a harczot a szó közönséges értelmében, a harczot az erőszak fegyvereivel, a gyilkolással. A harcz a létért a DARWIN-féle struggle for life hamis fordítása a megélhetés nehézségei helyett, amelyek az egyedet képességeinek szüntelen kifejtésére sarkalják. Tanítja azonban a fejlődéstudomány az alkalmazkodás, a kölcsönös megértés szükségét is.

Egyébiránt minek szaporítsam tovább a szót? Nem tudom hogy mi, természetvizsgálók, jóhiszemű ellenfeleket találunk-e azokban, akik állítólag az iskola erkölcsnevelő hatását féltik, a természettudományoktól. Én inkább azt hiszem, hogy a papnak, a katonának és a jogásznak, valamint a papi, a

katonai s a jogászuralom zsoldosainak, a nyelvészeknek s egyebeknek hatalmát féltik a természettudóstól, akinek az emberiség minden ügyeinek intézésében döntő szava leend, mihelyt az iskolába belefészkelte magát a tudás, mely a dolgok valódi mivoltának, tehát a természetnek megismerésében áll.

A.

☆

Közgazdaság.

A magyar vasművek és gépgyárak egyesülete.

(A Magyar vasművek és gépgyárak országos egyesületének évkönyve. Szerkesztette: MÉHELY KÁLMÁN az egyesület vezértitkára. Budapest 1911.)

A Magyar vasművek és gépgyárak egyesületének húsz éves jubileuma alkalmából kiadott évkönyve rendkivül érdekesen rávilágít e legnagyabb gyáripari munkaadószervezetünknek beléletébe, megalakulásának okaira és fejlődésének az eddigi tapasztalatok mérlegelése alapján kijelölt irányaira. A szokásos, rendesen száraz és egyhangú évkönyvek sorából kiemelkedve érdekes olvasmány és őszinte hangjánál, valamint feldolgozásánál fogva tudományos monographia értékével bír, melyből alaposan megismerhetjük az egyesület, valamint a munkaadószervezet működését.

Az egyesület vezértitkárának MÉHELY KÁLMÁN-nak szerkesztésében megjelent mű e jellegének különös értéket tulajdonítunk. Ugyanis rendkivül sok baj okozója az, hogy gyakran a legfontosabb közgazdasági és sociálpolitikai kérdéseket az életből vett megbizható, gyakorlati adatok hiányában, működvelői elmefuttatások ingatag alapján tárgyalják. Mert vajmi sokan vannak, kik általánositani, összefoglalni szeretnek, de csak kevesen, kik az adatgyűjtés, a gyakorlati helyszini vizsgálódás fáradságos munkáját vállalják. Más tudományágakban, például történetirásunkban, ugyanez a sajnos jelenség tapasztalható; az oklevéltári monographikus kutatások hiányában, amit az utóbbiak értékének méltánytalan lebecsülése még fokoz, nemcsak a tudományos irányzatú értekezéseink, hanem sajnos még sociálpolitikai törvényhozásunk is a való élet megbizható adatait nélkülözve gyakran nagyon is ingatag alapon állanak.

Az évkönyvben hosszabb beszámolót találunk az egyesület 1910-ik évi működéséről, valamint a vas- és gépipar

mult évi helyzetéről. E jubiláris évben közrebocsátott első évkönyvében ezenkivül az egyesület 20 éves, munkásügyi szervezetének 7 éves és munkásközvetítőjének 2 éves működésének vázlatos története van főbb vonásokban összefoglalva. A munkásközvetitő eredményei néhány táblázatba és igen érdekes graphikonokba is összegeztettek.

Az általános gazdasági jellegű kérdések közül különösen kiemelendőnek tartjuk a *gépkartellre, az állami művek versenyére* és az *általános ipari munkásnevelésre* vonatkozó *fejtegetéseket.* Ami az első kérdést illeti, *a magyar gépgyárak kartellirozása az osztrák versennyel szemben az önvédelem kényszere miatt a legáltalánosabb közgazdasági szempontokat véve is, szükségesnek és indokoltnak* tűnik fel az előttünk fekvő évkönyv alapján, és pedig azért, mert az osztrák gépgyárosok kartelljük erejére támaszkodva, a hazai gépgyárakra mind nagyobb súlylyal nehezednek. Közös vámterületen pedig a védekezésnek más módja nem lehetséges, mint az elszórt erők concentrálásával ugyanily kartell létesitése.

A közvéleményt is mindjobban foglalkoztató problémát állit elénk *az állami vasműveknek a magániparral szemben tanusított versenye.* Hatalmasra kifejlesztett állami vasgyáraink rendkivüli előnyöket nyujtó pénzügyi viszonyaik daczára ugyanis nemcsak, hogy nem könnyitik meg a magánipar helyzetét, sőt ellenkezőleg, mindig szélesebb körben vetik magukat a magánipar körzetébe tartozó czikkek gyártására. Alapitja pedig ezt az eljárását a pénzügyi kormány arra, hogy az állami vasművekben fekvő nagy állami tőke jövedelmezővé tételére kell törekednie, mely követelménynyel pedig ellentétben áll a magánipar ama kivánsága, hogy a vasműveknek egyes jövedelmező üzletágait, mint például a hidszerkezetgyártást és a mezőgazdasági gépipart visszafejlesszék. A pénzügyi kormány tehát azt állítja, hogy az állami művek a fiscus szempontjából jövedelmet hajtanak s ezért a magániparra való tekintet nélküli továbbfejlesztését óhajtja, a magánipar pedig egyhangulag méltánytalannak és sérelmesnek tartja ezt az eljárást, s ezért az államkincstár jövedelmeinek épen a magánipar fellendülésétől várható gyarapitása szempontjából a vasművek visszafejlesztését tartja indokoltnak. E kérdést az immár egy évtizede húzódó szóvita folytatása bizonyára nem fogja eldönteni és ezért az egyesület a leghatározottabban javasolja és kéri ama módszernek alkalmazását, melylyel az ily kérdések tanulmányozása, megbirálása és eldöntése Angliában és Amerikában történik. Amikor ez államokban ilyesforma vitás kérdés felmerül, az országgyülés kiküld részben a kormány szakképviselőiből és főtisztviselőiből, másrészt pedig a társadalom érdekeltségi körének szakértőiből alakult *commission*-t, mely a kérdést teljes szakértelemmel alapos vizs-

gálat alá veszi és a parlament elé teljesen szakszerű és a kérdés végleges eldöntésére alkalmas előterjesztést tesz. Az egyesület ugyanily eljárást javasol. Küldjön ki az országgyülés az állami vasgyárak vezetőségéből, viszont a magángyárak szakképviselőiből alakítandó bizottságot, mely vizsgálja meg részletesen és teljes szakszerűséggel az állami vasművek rentabilitásának és a magániparra gyakorolt versenye sérelmességének egész kérdéshalmazát, s ha e szakértő bizottság részletes jelentését az ország szine elé terjesztette, csak akkor lehet majd az ország közönsége teljesen megnyugodva afelől, hogy az állam pénze a közművekbe helyesen van befektetve, s azok rendeltetésüknek teljesen megfelelnek.

A legintelligensebb munkásanyagot igénylő gépiparunk különösen érzi annak hiányát, hogy ipari munkástörzsünkben sajnos még nincs elég állandóság, még nem fejlődött ki eléggé a nyugodt kitartó munkának az a szeretete, mely a munkásra, a gyárra nézve egyaránt a legelőnyösebb, ami a külföldi régi iparnak egyik főerősségét adja, de amelynek a munkás természetével való egygyé forradásához néhány nemzedéknek kell állandóan az ipari munkában felnövekedni.

Oly fejlődő ipari országban mint nálunk, a kisiparos amint meggyapjasodik, vesz szőlőt, földet és minden bánkódás nélkül ott hagyja az ipari munkát, melyet ösztönszerű érzésében alárendeltebb foglalkozásnak, csak eszköznek a boldoguláshoz, de nem életczélnak tekintett. Hasonlókép gyáriparunk munkása, kit a nyomor vagy a pénzszerzés vágya a szabad mezők friss levegőjéről hajtott be a gyárak zárt falai közé, amint csak teheti, visszavágyódását készséggel igyekszik kielégíteni, a nyár elején otthagyja a gyárat, hogy ismét csak ősz végével térjen oda. Ha az összes iparágak természete oly idényszerű volna mint a mezőgazdasági iparoké, (szesz, dohány, czukor stb.) akkor ez igy nagyon jól volna berendezve; a mezőgazdaság is, az ipar is mindig jól el van látva munkáskézzel, a munkások télen-nyáron állandóan egyformán kereshetnének. A gyáriparnak a mezőgazdasági iparokon kivüli ágazatai azonban folytonos üzemet kivánnak; a munka természete, az üzembe fektetett nagy tőke nem tűri az idényszerű munkát. Ezért tehát iparunk fejlődésére igen nagy fontossággal birna, ha a nagy munkástömegeknek az ipari munkára való nevelésére alkalmas tömegnevelő intézmények létesittetnének. A mai iparoktatási intézetek, ipari szak- és felső ipariskolák csak aránylag igen magas képzettségű, nagy és válogatós igényű és végeredményben a szükséglethez képest aránylag igen kevés számú ipari szakmunkást képeznek ki. *Ezen intézeteken kivül valami oly tömegnevelő ipariskolákra volna szükség, melyek azokat a legszükségesebb gyakorlati ismereteket, azt a kézügyeséget és általános tájékoztatást nyuj-*

tanák, melyek a gyárban csak hosszu évek multán sajátithatók el. Egy ilyen egészen általános tájékoztató előgyakorlat nyujtása által a falvakból felkerülő mezőgazdasági munkások több kedvet nyernének a gyári munkára, s minthogy a gyári munkát gyorsabban tudnák elsajátitani, rövidesen jóval többet is kereshetnének.

Az egyesület gérincze a munkáskérdéseknek egységes alapon való intézésére hivatott *munkásügyi szervezete.* Amint ugyanis 1903 körül, hosszú pangó évek után a gyárak ismét rendes munkaviszonyok közé kerültek, a munkásszakszervezetek hirtelen megerősödtek és áldatlan harczukat megkezdették. Az egyesület ekkor előbb munkásügyi bizottságot küldött ki, melynek feladatává tette a gyáraknak a munkásmozgalmakkal szemben való szervezkedését előkészíteni, majd 1903 végén a strikeokkal és boykottokkal szemben követendő eljárást egységes és kötelező megállapodások alapján intéző munkásügyi szervezetet alakított.

A szervezet alig másfélévi fennállás után oly nagyjelentőségű kemény próbát állott ki, melylyel szükségességét és helyes megalkotását kétségbevonhatlanul beigazolta. Az 1905. évben állotta ki a munkásügyi szervezet a tűzpróbát, amennyiben ebben az esztendőben küzdötte le a vas- és fémmunkások 6—8 hétig tartó nagy strikeját. Ez a strike volt Magyarországon az eddigiek között a legnagyobb kiterjedésű, és a munkásszakszervezetek minden erőszakossága s terrorismusa daczára a munkaadók teljes győzelmével végződött, amit csakis annak köszönhetnek, hogy egyesült erővel és szorosan zárt sorokban haladtak. Ez intézmény hasznossága kétségbevonhatlanul megnyilvánul abban, hogy a munkások a szervezet erejétől fegyelmezve már nem ragadtatják magukat a munkásvezérek által oly könnyelműen strikeokba. A strikeok száma és időtartama a szervezet fennállása óta jelentékeny mértékben csökkent.

A szervezet legfontosabb hivatása az, hogy körzetében az igazi termelő munkát fejlessze és folytonosságát biztositsa. E működésében alapvető elvei ugyanazok, mint a melyekkel a külföldi nagy munkaadó szervezeteknél találkozunk. A munkaadó autoritását és fegyelmi hatalmát a gyár eredményes és zavartalan üzeme érdekében feltétlenül megvédeni törekszik, s a munkásoknak a munkások felvételét, elbocsátását, egyszóval a gyár belügyeit illető bármiféle beleszólását a leghatározottabban kizárja. Minden esetben alapos vizsgálat alá veszi azonban, ha valamely gyár munkásai béremelést kérnek, vajjon a béremelés indokolt-e, összhangzásban van-e a többi gyárak bérviszonyaival és az általános megélhetési viszonyok mind sulyosabbá váló követelményeivel, s nagyon gyakran a szervezet maga ajánlja egyes gyáraknak a munkabérek

megjavitását. A kereset javítására, a munkabéreknek a megélhetési közviszonyok követelte emelésére irányuló kérelmekben a legnagyobb jóakarattal a lehető legmesszebbmenő engedményeket teszi, hatalmi kérdéseket azonban nem ismer el.

A féktelenkedő munkások szemmeltartása és a gyárakban szükséges szakmunkások álladékának nyilvántartása végett a munkásügyi szervezet már az 1905-ik évi nagy strike tanulságaitól indíttatva foglalkozott munkásellenőrzési hivatal létesítésével. Különösen a német nagy munkaadóközpontoknak a saját munkásközvetítőkkel elért eredményei alapján a szóban lévő mulandó szervezet arra a meggyőződésre jutott, hogy az ipari békét a mindenféle mesterkélt, teljesen beteg alapokra épített paritásos és bureaukratikus hatósági munkásközvetítők helyett az érdekelt testületek által fentartott munkásközvetítők sokkal hatályosabban biztosítják. Semmiféle más intézet az ipari üzem természetének kivánalmait oly szakértelemmel ki nem elégítheti, mint az, melyet az érdekeltek maguk tartanak fenn.

A Magyar vasművek és gépgyárak országos egyesülete ennek átértése alapján létesitette *munkásközvetítőjét*, mely hosszabb előtanulmányok után 1909. februárius havában kezdette meg működését. A közvetitő *teljesen ingyenes*, összes költségeit munkáslétszámuk arányában a gyárosok viselik. Az 1909. év végéig a közvetitő elhelyezett összesen 18.657, az 1910. évben pedig 26.502 munkást. A jelentkezett munkásoknak átlagban 92%-át tudta alkalmazáshoz juttatni.

A szóban forgó evkönyv szerint az egyesület munkásközvetítőjének két éves eredménye a legteljesebb visszautasitása a munkásközvetítés hatósági monopolizálásának. A szervezetnek a munkásokkal soha e miatt baja nem volt, mert a közvtítést oly liberálisan kezeli, hogy mindkét félre nézve ennek tényleg csakis gazdasági haszna érvényesül, ami ebből származólag a munkaadók és munkások közötti minden esetleges ellentétet eleve kizár.

A sociálidoalogusok beteges elméleteivel szemben a Magyar vasművek és gépgyárak országos egyesületének az évkönyvből megismerhető működése az egészséges való életet képviseli. Az évkönyvben közölt eredmények azt bizonyítják, hogy az egészséges társadalmi rendnek az ipari béke megvalósitásának legerősebb biztositéka, — éppúgy, mint a világ békéé az összes államoknak technikailag minél tökéletesebb fegyverkezése, — a munkaadóknak erőteljes defensiv jellegű szervezkedése.

✡

Jogtudomány.

Az alacsony munkabérek magánjogi szempontból.

(V. BRANTS, professeur à l'Université de Louvain, etc.: Le salaire insuffisant devant la loi civil. Quelques jalons de législation et de jurisprudence. Bruxelles (Hayez) 1910. — Különlenyomat a Bulletins de l'Académie royale de Belgique 11. számából.)

A szerző, ki az uzsora kérdését sociális, gazdasági és jogi szempontból már ismételten tette vizsgálat tárgyává (l. L' usure dans la législation contemporaine, 1895. és ujabban: La lutte contre l' usure, Louvain 1907.), e legujabban megjelent kis füzetében tanulságos és áttekinthető módon csoportosítja azokat a törvényhozási intézkedéseket, melyeket az egyes modern culturállamok az u. n. uzsorás ügyletek ellenében foganatosítottak. Megállapítja az uzsora fogalomkörének fokozatos tágulását ugy a törvényhozási szabályozások, mint a jogtudomány terén. (V. ö. e. pontra nézve a mi irodalmunkban Grosschmid Béni kitünő tanulmányát, Hitel- és reáluzsora, Budapest, 1903.) Majd áttér az uzsora magánjogi leküzdésének különböző módjaira. Részletesen foglalkozik a *német* polgári törvénykönyv álláspontjával, mely az uzsorás ügyletek semmisségét mondja ki azáltal, hogy általános elvként jelenti ki a *jó erkölcsökbe* ütköző ügylet semmisségét és az ilyennek példájaként az uzsorás ügyletek (más szorult helyzetének, könnyelműségének vagy tapasztalatlanságának kiaknázása oly módon, hogy az ellenszolgáltatás a szolgáltatással nincs irányban; l. a. 138. §. 1. és II. bekezdését) említi fel.

A szerző e szabályozást, mely a mi tervezetünkben (956. §.) is elfogadást nyert, (amit a szerző is ismételten felemlit) nem tartja megfelelőnek. Rámutat, hogy a mai gazdasági életben nagyon sok olyan munkaszerződés merül fel, melyben valóságos *éhségbérek* köttetnek ki, de amelyekre még sem lehet — legfeljebb nagyon erőltetett interpraetatio alapján — a német ptk. 138. §. II. bekezdésének fogalom meghatározását alkalmazni. Viszont: a 138. §. I. bekezdésében foglalt általános keret (»gute Sitten«) tulságosan ruganyos, melylyel a német judicatura — szerző szerint — nem tud bánni, amennyiben egészen indokolatlan ingadozásokat tüntet fel. Nem hallgathatjuk el, hogy a szerzőnek ez az ítélete tulságosan szigorú. Néhány szélső példától eltekintve épp azt kell mondanunk, hogy a német jogtudomány és joggyakorlat a polgári törvénykönyv 138. és ezzel kapcsolatosan a 826. §-nak értel-

mezése terén oly kiváló munkát végzett, hogy e rendelkezésnek céltudatos és egységes elvi szempontokra visszavezethető fokozatosan kiterjesztő interpraetatiója a legtermékenyebb jogfejlesztő judikaturára vezetett. (V. ö. legujabban Herzog Zum Begriff der guten Sitten im BGB., Leonhard, Studien, H. 33. Breslau 1910.) Abban pedig a német Reichsgerichtnek tökéletesen igaza van, hogy nem semmisítenek meg a »jó erkölcsökbe ütközés« czímén minden szerződést, amely a munkavállalóra nézve kényelmetlenné is válhatik.

Szerzőnk mindazonáltal hiányosnak és elégtelennek tartja e megoldást, aminthogy általában arra az eredményre jut, hogy a magánjogi semmisség kimondása, (épp úgy, mint a büntetőjogi üldözés) magában véve nem elégséges remedium az »éhségbérek« megszüntetésére, hanem e tekintetben az állapotok gyógyulása csakis a collektiv (tarifális) szerződéseknek intézményesítésétől várható.

Az (egyébiránt inkább »sociologiai«, mint jogászi) dolgozat a kérdés iránt érdeklődők figyelmét kétségkivül megérdemli.

Kiss.

☆

Társadalmi politika.

Jelentések a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének 1910. évi nagygyüléséről.

(Verhandlungsbericht der sechsten Generalversammlung des Komitees der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiterschutz, abgehalten zu Lugano am 26—28. September 1910, nebst Jahresberichten der Internationalen Vereinigung und des Internationalen Arbeitsamtes. Herausgeg. vom Bureau der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiterschutz. Schriften der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiterschutz. No. 7. Jena. Verlag von Gustav Fischer 1910.)

(Jelentés a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesületnek 1910. évi szeptember 28—30. napjain Luganoban tartott nagygyüléséről. Hieronymi Károly m. kir. kereskedelemügyi minister úrhoz beterjesztette dr. Gaal Jenő főrendiházi tag, műegyetemi ny. r. tanár. A Törvényes Munkásvédeltm Magyarországi Egyesületének kiadványa. 16. 1911. Budapest, Kilián Frigyes utóda.)

A luganoi nagygyülés lefolyását és eredményeit ismertettük közvetlenül annak lefolyása után[1]) és ez alkalommal rámutattunk arra a különös jelentőségre is, amely a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete eme hatodik nagygyülésének tulajdonitandó. Most két külön füzet számol

[1]) V. ö. a Szemle III. évf., 730—734. oldalait.

be részletesen az ezen a fontos nemzetközi összejövetelen lefolyt tárgyalásokról. Mindkettő hivatalos jelentés és ennélfogva azokra mint fontos forrásmunkákra külön is fel akarjuk hívni a figyelmet.

Az első magának a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének a hivatalos kiadványa, mely a luganoi nagygyülésre vonatkozó jegyzőkönyvet és a tárgyalások lefolyásának ismertetésén kívül a munkásügyi hivatal számos érdekes jelentését tartalmazza. A munka első fele részletesen visszaadja a nagygyülésen elhangzott felszólalásokat és üdvözlő beszédeket, köztük Gaal Jenő magyar kormánykiküldött beszédét is, melylyel a nagygyülést az egyesület fennállásának tizedik évfordulója alkalmával üdvözölte. A füzet második fele számos mellékletet és a nagygyülés elé terjesztett jelentéseket foglal magában.

Ezekből mindenekelőtt a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete 10 éves fejlődéséről nyerünk képet. Az egyesület 7 nemzeti osztálylyal kezdette működését és ma már 15 ilyen nemzeti osztálylyal rendelkezik; a közel jövőre nézve pedig még néhány országban van kilátása újabb nemzeti osztályok alapítása útján való térhódításra. 1901-ben 1.608, 1910-ben pedig már 5.444 tagja volt az egyesületnek. A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete, mint az egyesület magyar nemzeti osztálya 1901-ben 70, 1910-ben pedig 201 taggal szerepelt. Ez a taglétszám nem éri el a német, az amerikai, a franczia, a svájczi, az osztrák és az angol nemzeti osztályok taglétszámát, mi a sokkal nagyobb lakosszámmal és sokkal fejlettebb iparral biró országokkal szemben érthető, azonban éppen az utolsóhoz (az angol nemzeti osztálynak ugyanis 205 tagja van) igen közel áll és az olasz, a dán, a svéd, a németalföldi, a belga, a spanyol, a norvég és az argentiniai nemzeti osztályokét számbavehetően felülmulja. Ez, valamint a nemzeti osztályok 1908—1910. évi működésének kimutatásában a magyar nemzeti osztálynak jutó hely mutatja, hogy Magyarország ezen a téren teljes mértékben lépést tart a nagy culturnemzetek hasonló irányú működésével, csak a társadalmat és a törvényhozást is sikerüljön oly mértékben megmozgatni, mint ahogy azt az 1908—1910. évben, kiváltképp az 1906-ban alakult angol nemzeti osztálynak sikerült, mely két fontos eredményt tud felmutatni: a fehérphosphor-tilalomnak az elfogadását és a bérminimumtörvény keresztülvitelét. A nemzeti osztályok működésére vonatkozó jelentésből az is kitünik, hogy a magyar osztály a kiadványok számát illetőleg sem marad el a többi nemzeti osztályok mögött.

A Nemzetközi Munkásügyi Hivatal működéséből különösen ki akarjuk emelni azt a részt, amely a vasuti kocsik

automatikus összecsatolásának a kérdésére vonatkozik, mert eme kérdés fontosságát ma nálunk még nem méltányolják eléggé. Az 1909. év folyamán a német, franczia és a svájczi nemzeti osztályok elnökei beadványt intéztek a Nemzetközi Munkásügyi Hivatalhoz az iránt, hogy a vasuti kocsik önműködő kapcsolásának a kérdése lehetőleg nemzetközi úton szabályoztassék, minthogy a forgalom nemzetközi természeténél fogva más úton e téren igen nehéz lesz sikereket elérni. A Nemzetközi Munkásügyi Hivatal tényleg tett is lépéseket az egyes nemzeti osztályoknál, hogy mindenekelőtt arról tájékoztassák a hivatalt, hogy mily mérveket öltenek az egyes országokban a vasuti kocsik összekapcsolásából eredő balesetek. Kitünt ez adatgyüjtésből, hogy Németországban 1901-től 1908-ig a vasuti kocsik összekapcsolásánál történt balesetek folytán bekövetkezett halálesetek száma 22%-kal, a sebesülések száma pedig 51%-kal emelkedett, mivel szemben a használt teher- és podgyászkocsik száma csak 27%-kal növekedett, miből a jelentés azt a következtetést vonja le, hogy a balesetek száma a forgalom intensivebbé válásánál lényegesen nagyobb mértékben növekszik. Angliára vonatkozólag régebbi adatgyüjtés alapján az 1888—1902-ig terjedő időre vonatkozólag a súlyos, azaz halálos kimenetelü balesetek 42%-kal való emelkedését állapitották meg. Ezzel szemben rámutat az előttünk fekvő jelentés arra, hogy az Északamerikai Egyesült-Államok, hol az 1893. évi márczius 2-án kelt törvény értelmében 1898-tól kezdve a vasuti kocsiknak az önműködő összecsatolása rendeltetett el, 1899-től kezdve, bár a forgalom szintén tetemesen fokozódott, az ily alkalmakkor bekövetkezett balesetek száma tetemesen alászállt és pedig egyharmadról egytizenegyedre. Sajnos, a jelentés tényleges eredményt a vasuti kocsik önműködő összekapcsolásának terjedését illetőleg nem mutathat fel, ellenben kitünik a jelentésből, hogy Németországban és Franczia országban igen komolyan foglalkoznak e kérdéssel és ez a kérdés Ausztriában is megfordult már az országgyülésen.

Érdekes adatokat tartalmaz a Nemzetközi Munkásügyi Hivatal jelentése az otthonmunkára vonatkozólag is. Kisérlet történt ugyanis annak a megállapitására, hogy mily fokon áll az otthonmunkások szervezkedése. A Nemzetközi Munkásügyi Hivatalhoz beérkezett jelentések szerint Németországban az otthoni munkásnők szakszervezete 1901—1909-ig 1.080-ról 6.476-ra növelte tagjainak a számát. Angliában körülbelül 1.300-ra becsülik a szervezett otthonmunkások számát. Svédországban 1908-ban 300-ra, a Svájczban pedig 7.900-ra teszik a szervezett otthonmunkások számát. Kitünik ezekből az adatokból is, hogy csak lassan és igen különböző mértékben halad az otthonmunkások szervezkedése.

Minden nagygyülés után kiadja a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete is azt a jelentést, melyet a kiküldött kormányképviselő a nagygyűlés lefolyásáról a kereskedelemügyi ministerhez intéz. Az előttünk fekvő ilyen jelentés nemcsak a luganoi nagygyűlést ismerteti, hanem abban a kiküldött kormányképviselő, GAAL JENŐ főrendiházi tag egyuttal röviden visszapillant a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének 10 évi működésére. Ezért, valamint tömör és tartalmas voltánál fogva különösen ajánljuk a magyar közönségnek ezt a jelentést, mely rövid áttekintést nyújt ugyanarról az anyagról, amelyet a Nemzetközi Munkásvédelem Egyesülete majdnem 200 oldalas jelentése felölel.

GAAL JENŐ jelentésében visszapillant a törvényes munkásvédelem nemzetközi fejlődésének egész OWEN ROBERT-ig visszanyúló kezdeteire, mert ily kezdeteket kell látnunk OWEN terveiben, aki eredetileg is az egyes országok határain túl terjedő jellegűnek képzelte el a törvényes munkásvédelmet. Rámutat a fejlődes vázolása alkalmával GAAL arra az érdekes körülményre is, hogy a munkások védelme és az ennek nemzetközivé tétele iránti követelés nem a munkásosztály vagy annak vezetői kebeléből indult ki, hanem munkaadók és főkép nemzetgazdák voltak azok, akik az idevágó eszmék zászlóvivóiül szegődtek. GAAL e mellett a socialismus hatását az ügy kifejlődésére nem kicsinyli, de a socialismus hatásának a közvetett voltára figyelmeztet. A socialismus és annak a tömegeket megmozgató eredményei a gyakorlat és a tudomány embereit egyaránt gondolkodásra indították a capitalistikus termelés tényeit illetőleg, mely megfontolások eredményeképp nem szűrődhetett le más, mint az, hogy a munkásvédelmet nemcsak a humanismus követeli, hanem fontos nemzetgazdasági érdekek is szükségessé teszik azt. A Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete, a mint a lefolyt 10 évben kitünt, ebből a szempontból fogja fel a munkásvédelmet, és amint az GAAL Jenő a luganoi nagygyűlésen elmondott és az előttünk fekvő jelentésben kivonatosan közölt beszédéből is kitünik, teljesen átérti azt a jelentőséget, mely a munkásvédelemnek a termelés folytonosságának a biztositása és az életerő minél takarékosabb felhasználása szempontjából jut, és ebből kiindulva igyekszik a nagy socialis ellentétek elsimítására. Ha ez az egyesület kezdeményezéseiben óvatos és mérsékelt volt, azt éppen eme szellem minél tökéletesebb megvalósitása érdekében tette.

Társadalmi mozgalmak általában.

A meg nem jöttek és az elköltözöttek.

Születés meg halál: ez a két legfőbb tényezője minden földi létnek, minden társadalomnak. A születések s az elhalálozások aránya dönt az élőlények minden fajának fönnmaradása fölött.

A dolog azonban nem olyan egyszerű, hogy a fönnmaradást minden esetre biztosítaná az a körülmény, ha az elhalálozások száma nem múlja fölül a születések számát, vagyis ha az egyedek száma adott területen, meghatározott életviszonyok között állandó marad, Hogy az egyedek számának állandósága a faj fennmaradását biztosítsa, hogy ne adjon helyet csakhamar az egyedek majd lassú, majd rohamos fogyásának, ahhoz egyéb is szükséges. Szükséges még az is, hogy minden nemzedékben a fölös számmal születtek közül kiválogatódott legjobbak legyenek a következő nemzedék létrehozói; továbbá szükséges, hogy ama területen, amaz életviszonyok között nagyobb számú egyed megélhetésére igazán ne legyen mód. Ahol könnyen megélhetnének jóval többen is, mint amennyien vannak, ott a megélhetés nehézségei — az a tényező, amit Darwin struggle for life-nak nevezett — nem elég nagyok arra, hogy minden egyedet a benne rejlő összes képességek teljes kifejtésére kényszerítsenek. Megszűnik a legjobbak kiválogatása, mert hiszen jut hely és mód a megélhetésre a kevésbbé jóknak is, és legfeljebb a legalkalmatlanabbak küszöbölődnek ki. Sőt a mai társadalmak — a könyörületesség, az emberiesség szent nevében — mesterségesen támogatják még az ilyeneket is nemcsak abban, hogy megéljenek, hanem abban is, hogy fogyatkozásaikat utódokban megörökíthessék. Aki megszületett, sőt, tovább megyek, aki megfogantatott, annak joga van az élethez; de nem mindenkinek van joga ahhoz, hogy életet adjon. Joga ehhez csak annak van, aki által a faj előreláthatólag nemesedni, javúlni fog, vagy legalább is nem romlik. Sőt annak, aki által a faj nemesedik, kötelessége is minél nagyobb számú utódot állítani. Majd ha ebben a feladatában az ilyent az egész társadalom, közszellem és intézmények útján, a leghathatósabban támogatja: akkor egyebekben magától megoldódik a születések s az elhalálozások helyes arányának nagy kérdése.

Addig a társadalmakat az előbb vázolt nagy feladatok állandóan fogják izgatni. És izgatják különösen olyankor, midőn, mint mi most, egy-egy népszámlálás eredményét várják.

Nagyon időszerűek tehát a Társadalomtudományi Társaságtól mostanában rendezett viták a neomalthusianismus és az eugenika kérdései fölött.

A neomalthusianismus, a Malthus tanának olyan alkalmazása, mely a korunkbeli gyöngeakaratú embertől nem követel az ő erején fölül álló önmegtartóztatást és a születések számát mégis korlátozhatja; az eugenika, mely a faj nemesítése czéljából kívánatos egyedeknek az eddiginél nagyobb s a faj szempontjából kevésbbé kívánatosaknak az eddiginél csekélyebb szaporodását kívánja, sőt az utóbbit teljesen meggátolni szeretné: mindkettő olyan tárgy, hogy társadalmi kérdésekkel hivatásosan foglalkozó minél több testületünknek kellene velük a legkomolyabban foglalkozniok. Ha valamiből, úgy ezeknek a kérdéseknek tárgyalásából igazán ki kellene zárni minden osztályérdeket, de minden gyanusítást is.

Az egyke, a neomalthusianismusnak magyarországi korcsszülötte, egyaránt baja és veszedelme a nagybirtok urainak s a mindennapi megélhetésért vagyontalanúl küzködőnek, az úrnak és a parasztnak, a gyárosnak és a munkásnak, a nagytőkésnek és a napszámosnak. Nem is akarom azt mondani: az egész nemzetnek. Mert még azt fognák rám, hogy »nacionalista« szempontok vezetnek, ezt a szót nem úgy értvén, ahogyan én nemzetem előbbrevitele által az emberiséget akarom szolgálni. Hiszen voltak, akik a nagy birtokok urainak minapi feljajdúlását az egyke miatt azzal ütötték el, hogy az uraknak nincs elég cselédjük, az urak cselédet akarnak tenyészteni.

Nem kisebb baj az egykénél a kivándorlás. Száz és százezrek, sőt milliók nem jöttek meg, pedig megjöhettek volna; száz és százezrek, sőt milliók elköltöztek, pedig itthon maradhattak volna. Megjöhettek volna, illetőleg nem kell vala elköltözniök, ha nálunk más a társadalmi rend és a mai társadalmi rendben más a közfelfogás. Ha nagyobb a jólét és munkára több az alkalom; ha nagyobb, általánosabb, a tömegeket is átható a műveltség s a műveltséggel, az igazi műveltség által több a kötelességérzet, szigorúbb az erkölcs.

Azt mondják, a haladó műveltséggel fokozódnak az embernek az élettel szemben támasztott követelményei; az ember mind magasabb életmérték, standard of life utátn vágyódik. Jól teszi, ha vágyainak úgy a maga, mint családja részére kielégítést szerez a körülmények szerint vagy kivándorlás, vagy gyermekei számának csökkentése, illetőleg gyermektelensége által, legfeljebb annyi gyermekkel, amennyit megfogyatkozott szülői ösztöne is megkövetel. Én pedig azt mondom, nem teszi jól. Ha teszi, nem a műveltsége, hanem a műveltség hiánya, legalább is a természettudományi világfölfogás hiánya, amely nélkül nincs igazi műveltség, készteti reá.

Látszata csupán és külső máza a műveltségnek az, amely nem ismeri el az egyed kötelességeit a fajjal szemben. Nem művelt, sőt nem is erkölcsös ember az, aki a legjobbak kiválogatódását megakadályozza, arra módot nem nyujt, avagy a jobbakat a faj, a saját fajtánkról lévén szó, a haza szolgálatától elvonja s az elvett jobbak helyébe kevésbbé jókat enged állni: röviden, aki contraselectiót űz. Aki nem tudja, hogy ezáltal vét a faj ellen; hogy a faj elleni vétségnél nagyobb bűn nem lehet: az műveletlen ember, ha még annyi nyelvet beszél, grammatikát, történelmet és úgynevezett valláserkölcsöt tanult is. Aki pedig tudatosan vét a faj ellen, az erkölcstelen ember.

Contraselctio a kivándorlás előmozdítása; sőt a kivándorlásnak meg nem akadályozása a kivándorlásra kényszerítő körülmények meg nem szüntetése által is az. Mert a legjobbakat, a munkára leginkább képeseket, a szaporításra leginkább alkalmasokat távolítja el; mert módot nyujt arra, hogy az eltávozottak megürült helyét előbb-utóbb olyanok foglalják el, akik nálunk e megüresedés nélkül helyhez nem jutottak, családot nem alapíthattak s utódaikkal a fajt nem ronthatták volna. A kivándorlásnak ugyanaz a hatása, mint a hosszantartó nagy hadjáratoknak. Ezekben is első sorban a testileg kiválók, akaratban, talán hazafias lelkesedésben leggazdagabbak hullanak el és legbiztosabban megmarad a gyáva és a hitvány. Sokkal kisebb baj a halálozások nagy arányszáma akár egyes nagy járványok, vagy éhinség, akár általában a rossz közegészségi viszonyok miatt. A nagy halálozási szám, ha nagy születési szám áll vele szemben, bizonyos egyéb föltételek mellett, még üdvös is lehet, mert kiselejtezője a kevésbbé életrevaló, kevésbbé ellenálló egyedeknek.

Chinában — a tulajdonképeni Chinát értve, területre a birodalomnak alig harmadát — négyezer év óta mindig óriási volt a halálozási szám, de óriási a születések száma is; az előbbi állandóan kiválogatta azt a szintén évezredek óta állandó mintegy négyszáz millió embert, akik Chinát lakják és ott szintén évezredek óta a világnak ma is legnagyobb általános műveltségét tartották fönn. A chinai erkölcs magasan áll, például a franczia erkölcs fölött; mert az mindenben a fajfejlődést, ez mindenben a faj romlását szolgálja. Chinában még a kivándorlás sem rontja a fajt; mert onnét csak a fölösleg, a Chinában megélhetők számán fölül lévők távoznak el. De ki merné állitani, hogy a magyar kivándorlók itthon fölöslegesek voltak; hogy itthon, jobb társadalmi rend mellett, jobb közgazdasági viszonyok között és jobb erkölcsökkel, több kötelességérzettel fajuk iránt, meg nem élhettek volna?

A kivándorlásnál nem csekélyebb fokban contraselectio

az egykerendszer is. Az az egy gyermek, akinek testvére talán soha sem is volt, akit a szülői szeretet, ha hülye, ha satnya, föltetyeget, megházasít, mindennel ellát és gondosan megóv a benne talán még meglévő értékek kifejtésének kényszerűségétől, az az egy gyermek nagy átlagban föltétlenül silányabb, mint az, aki tizenkét testvér közül hatodmagával megmaradva, erős munkával küzdi föl magát abba a jólétbe, melyet az egykének már a szülői munkássága biztosított.

Nos hát, nem volt igazsága a Közegészségügyi Tanácsnak, midőn az Országos Magyar Gazdasági Egyesület föliratáról adott szakvéleményében az egyke védelmére kelt s a többek között azt is mondotta, hogy »a művelt és gondolkodó szülőktől a közegészségügy nevében méltányosan követelni nem lehet, hogy gyermekeiknek legalább azt a jólétet ne igyekezzenek az élet számára megóvni, amellyel önmaguk birtak«. Az a gyermek, aki készen kapja a jóllétet, amelylyel szülei birtak, legtöbb esetben munkátlan ripők, vagy kényeskedő divatbáb lesz, és ha valami munkának mégis érzi, legalább szórakozásul a szükségét, az a munka a legritkább esetben lesz termelő munka. Lesz talán elkészülés egy-egy jogi szigorlatra, vagy leánygimnáziumi érettségire; lesz bélyeggyűjtés, sportolás, nőegyletesdi, vagy mit tudom én mi; de csak kivételesen lesz olyan, mely gyarapítja a nemzeti vagyont akár anyagiakban, akár szellemiekben. Az a jóllétben felnőtt úrfi a társadalomban, a közhivatalokban, az egyetemen születési jogán elfoglalja a papája helyét és nála talán százszorta különbeknek állja a versenyben útját. Hány olyan belátó szülő van, aki gyermekét, bármilyen jóllétet hágy reá, kemény munkára nevelné és csakugyan méltóvá a helyre, az állásra, melyet néki nem végső pihenőül, hanem lépcsőül a további erőmegfeszítésbe kerülő emelkedésre biztosított? Az apa és az anya, akik maguk már bizonyos jóllétben élnek, testileg is egészségesek és nem elfajultak, akkor cselekszik legjobban, ha minél több egészséges gyermeket ruház föl minél jobban a műveltség minden fegyverével és lök azután ki az életbe, hadd küzdjenek, dolgozzanak, termeljenek maguknak és nemzetüknek azok is. Hadd legyen ezáltal is nagyobbá, nehezebbé a verseny, hadd válogatódjék ki a jók közül is a legjobb. Nem baj, ha száz jó elbukik, csak diadallal kerüljön ki a legjobb!

Én nem tudom, hol hagyhatta a maga fejfődéstudományi ábécéjét a Közegészségügyi Tanács. Talán azokban az előkelő szalónokban, amelyeknek önzését, léhaságát és hiuságát tagjainak orvosi gyakorlatával szolgálja. Nem tudom, talán rosszul is sejtem. De azt tudom, hogy ama vélemény arra a Forel-re nem támaszkodhatott, akivel magam ugyan nem mindenben értek egyet, de akit az élettudományok vándor-

apostolai közül a legtöbbre becsülök már csak azért a tételéért is, hogy erkölcsösen csak az az ember él, aki magát a mások és az emberiség, valamint a tőle származó utódok javának tudatosan és fölismert kötelességből alárendeli. Ez a Forel a tavaly július 29-én Hágában tartott újmalthusianista congressuson a születések korlátozásának jogát, sőt kötelességét is elismerte olyan esetekre, midőn az utódok a faj romlására vezetnének; de megköveteli az erős és egészséges 24 éves ifjutól, aki egy derék 18 éves leányt vesz el feleségül, hogy nyolcz, sőt tizenkét gyermekük is legyen, az anyának legalább egy évi pihenésével minden gyermek után, föltéve, hogy az anya végig egészséges is marad, ami éppen nem lehetetlen. Persze lehetetlen volna a nagyhozományú, de kevés vérű és szűk medenczéjű egyetlen leányokra nézve. Forel éppen azt mondja, hogy házassága dolgában senki se tekintsen vagyonra, a gyermekeit pedig jólét helyett igénytelenségre, a küzdelemben helytállásra nevelje.

A haláltól, egy-egy gyermek halálától sem szabad olyan nagyon félni, hogy valaki inkább gyermekeket se óhajtson, semhogy egynek-egynek halála miatt kelljen szenvednie. Ez gyávaság, az erős akarat hiánya az élet minden eshetőségeivel szembeszállásra. Nagy bölcsesség van a régi magyar mondásban, hogy üvegpohárból és gyermekből sohasem lehet elég a háznál. Valameddig véle nagy születési arányszám állott szemben, a magyar gyermekek nagy halandóságának is volt része fajunk életrevalóságában, amelyet ezer év viszontagságai nem merítettek ki, de rövid idő alatt ki fogja meríteni az egyke. A nagy gyermekhalandóság nálunk is kiválogatta a legellenállóbbat, meghagyta azt, aki még a jég hátán is megél. Az egykerendszer minden áron megtartja az egyszer megszületett legsilányabbat is, azt, akit lábáról az első nagyobb szél ledönt.

Nem tagadom, hogy az egyke divatában jut szerepe a hibás gazdasági rendszernek is; de állitom, hogy még több szerepe van benne a silány erkölcsi rendnek, mely társadalmunkban uralkodik. S ilyen hitványnyá ezt az erkölcsi rendet nem a természettudományok tették, hanem az eltávolodás a természettől, a fejlődéstudomány alapelveinek nem ismerése, parancsainak megszegése. A fogalmak mai zavaránál a gyermekáldás tekintetében az isteni gondviselésbe belenyugvás is jobb volt. Mert az isteni gondviselés nem egyéb, mint a természet rendje, amely az egyes esetben tünhetik föl véletlennek, de az esetek összesége által örök törvények kifejezője.

A.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Birtokpolitikai szakértekezlet.

A Szemle előbbi számában az *új földtehermentesítésre* vonatkozó második előadmány kivonata nem volt közölhető. Ezt pótoljuk mindenekelőtt a következőkben.

György Endre ny. földmívelésügyi ministe relőzetesen hangsúlyozni kívánja, hogy ő nem barátja valamely széles jogkörű állami beavatkozásnak. Először is az nagyon sokba kerül s midőn a bureaucratia túltengése ellen tiltakozunk, felette helytelen volna új sereget adni hozzá. Akkor, midőn az értékhatárok annyira ingadozók, hogy a legképzettebb becsüsök tudománya is csütörtököt mond, hivatalnoksereggel pótolni ezt a hiányt lehetetlen. Ez az állapot pedig mindaddig így lesz, mig végleg be nem sorakozunk a nyugati államok közé, vagyis legalább is egy generatio alatt.

De az állami beavatkozás veszélyes az adós szempontján kivül állami szempontból is. A rossz adósért az adó útján fizetné a kárt a jó adós; amellett, hogy vegye magára az állam az odiumot az értékelés miatt, hogy exequálja polgárait és mindenek felett, hogy vállalja el a tehermentesítés obligóját, hogyha beavatkozásával a tőkét elriasztotta e térről!

Ezért ellenzi szóló néh. Horánszky Nándor javaslatát, melyet különben sem tart szükségesnek feltétlenül, mert hiszen nálunk a tőkehiány évről-évre apad. Amikor pénzintézeteinkben 3.314 millió betét és 649 millió folyószámlai letét, együtt tehát 4.000 millió megtakarítás van, akkor nem lehet voltaképpen már ma sem tőkehiányról panaszkodni.

A nagy és komoly veszedelem nem az, hogy nincs tőke, nincs befektetési alkalom, hanem az, hogy a kettő a közibök bekerülő pénzpiaczi szervezkedés folytán el van zárva egymástól.

Szólót mindig különös hangulatra serkentette a magyar közgazdasági viszonyok szemlélése. Mintha egy őserdőben járna, ahol a százados tölgyek már alig-alig hajtanak, szembeszökőleg kiveszésnek indulnak, sudarokat, ágaikat azonban buja módon belepi a repkény. Örül az első ténynek, de mégis csodálatos jelenség, hogy ugyanazon talajon az élősdi bujálkodik, a jövedelem termelője pedig pusztul. A megfejtés az, hogy már gyökerében elválik egymástól a kettő és csak a véletlen hozza ismét össze őket, bizonyára nem egymást támogató, de egymásra támaszkodó szándékkal.

Szerinte ezen a helyzeten kell változtatni gyökeresen. Az eladósodás folyamánya mutatja, hogy a segítés gyors

elhatározást kiván. Legjobb tudomásunk szerint nem lehet a földbirtok terhét kevesebbre számítani 4.000 milliónál, hiszen 1909-ben a hazai hitelintézetek maguk 2.159 millió betáblázott teher felett rendelkeztek, hacsak hozzávesszük az osztrák-magyar bankot, az ausztriai intézeteket és magánosokat, bizonyos, hogy a 4.000 millió inkább alacsony, mint túlmagas számítás. És ez összeg is emelkedik rohamosan. Az utolsó évben 1.200 millió új betáblázással szemben 488 millió volt a törlés, a pénzszaporodás pedig egy esztendő alatt így több 700 milliónál!

A kamatláb tekintetében is szomorú a helyzet. A legutolsó évben 850 millió betáblázott teher volt 6% és azon felüli kamatlábbal s miután a terhek nagyobb része a kisbirtokra nehezedett, egészen világos az a szomorú perspectiva, amely ilyen módon előttünk áll.

És mi ma ez a tőke? Ha nem ellensége, — mert hisz ilyen is van a nemzetiségi pénzintézeteknél, melyekre ez alkalommal részletesen nem terjeszkedik ki és esetleg lehet másoknál is — legjobb esetben közönyös. A záloglevéltulajdonos nem is ismeri adósát, sem ő, sem a közvetítő intézet nem törődik mással, csak hogy fizesse a kamatot. Azt sem bánja, ha örökké fizeti, azt sem, ha más fizeti helyette, csak fizessék.

Ez a feladatmegosztás határozottan insocialis. Ha valahol megáll a socialisták felfogása, hogy van kiszipolyozott és kiszipolyozó osztály, úgy az itt van. Shylock és Antonio. A jog Shylock javára szól, de az emberi érzelem Antonio mellett van.

Az előadó nézete szerint az emberi elem életre keltése itt a főfeladat. Oly közel kell hozn ia tőkét a munkához, a kölcsön adót az adóshoz, amint lehet. A tőke termékenyítse meg a munkát és kapja meg osztályrészét, ez eddig helyes. De legyen érdeke is benne. A régi rendben a jobbágygazdálkodás ezen az alapon volt, később a keleties feles, vagy részes rendszer is, mely néhol még itt-ott él a földbérletnél segyes specialis munkánál, például az aratásnál, szintén tisztára ezen az elven áll, mint ugyancsak az angol profit sharing egész modern rendszere. Semmi sem áll útjában, hogy a lehetőségig megközelítsük az eszmét e viszonylatban is.

Ha a tőke és munka érdeke egyesíttetik, abból nemcsak igen sok surlódás kikerülése folyik, de a két érdek egymásra utaltsága folytán magának az üzemnek gazdaságosabb folytatása is. Shylockból válik egy résztvevő barát, aki támogatja Antoniót s ez által lábra állítja esetleges elbukása után.

Ez a magasabb gondolat lebegett az előadó szeme előtt, amikor ministersége idején létrehozta az ugynevezett földkölcsön rendszert, mely abból állott, hogy egy jelzálogintézet (a Kisbirtokosok Földhitelintézete) adott 50%-ot s ezenfelül

az Országos Hitelszövetkezet további 25%-át az értéknek a helyi szövetkezet kezelése és ellenőrzése alatt, mely minden pillanatban ellenőrizte, támogatta az adóst, sarkalta őt a jobb gazdálkodásra — az összes tagok szavatosságának nyomása alatt.

Közbejött politikai változások megbénították ezen actiót. E czímen eddig csak 37½ millió folyósíttatott, ebből is több mint 11 millió parczellázásra használtatott fel. De a kezdemény sikeresnek bizonyult s ha például idővel az árvapénzek 100, a postatakarékpénztár 100 milliója stb. e térre fordul: bizonyos, hogy a leggyakorlatibb formában kelünk harczra az eladósodottsággal.

Az előadó tehát nem volna hajlandó oly messzire menni, mint a Horánszky-féle javaslat, sőt abba sem menne bele, hogy a porosz rendszer szerint megszabassék a telekkönyvi megterhelések határa, sem azon kényszert nem pártolja, mely például az osztrák javaslatban bizonyos fajtájú intézetekre szorítja a hitelnyujtást, vagy bizonyos kategóriájú adósokra a hitel igénybe vehetését is. Mindez nagyon messze vezetne. Sőt az adósság formájára vonatkozó külön elbánásoknak sem barátja. A Schäffle-féle kategóriák, a vételár hátralék, az örökösödés, az üzemi és a fogyasztási hitel lehetnek az adósság keletkezésénél különböző javaslatok tárgyai. de a meglevő adósságok rendezésénél már csak a szabadulás útja keresztetik, a mi csak egyfelé lehet.

Még csak a kamatlábra sem fektet nagy súlyt. Hiszen nálunk az 1715 : LI. t.-cz. 6%-on felül, az 1872 : VII. t.-cz. 8%-on felül jelzi az uzsorát. Ez tehát változó. Természetes, hogy mennél olcsóbb és állandóbb a kamatláb: annál jobb.

Szerinte ugyan nagy súly tulajdonítandó az életbiztosítással egybekötött járadékadósságnak, hogy így minden haláleset alkalmával minden teher törlesztetvén, előző nemzedékek terhei ne szálljanak át az utódokra, de ez még ma a jövő zenéje. Életre való, egészséges gondolat, melyet érlelni kötelességünk.

És így végelemzésben nem tud mást ajánlani, mint a tőke és munka azon cooperatióját, mely már gyakorlatilag bevált, mely könnyen kiterjeszthető és feltétlenül áldásos.

Február 9-én ugyancsak Gaal Jenő főrendiházi tag elnöklete alatt a *hitbizományok* kérdésével foglalkozott az értekezlet.

Baross János országgyülési képviselő, mint első előadó Magyarország birtokmegoszlásának egészségtelen voltából indul ki. A nagybirtok túlságos előtérben állása és főképp a középbirtok csekély aránya rendkivül hátrányosan befolyásolják közgazdasági viszonyainkat. Hozzájárul ehhez, hogy a nagybirtok jelentékeny részben a szántóföldekre alkalmas országrészeken terül el és éppen a nemzetiségi és az erdőkkel bori-

tott vidékeken nem foglalja el azt az arányt, amely ottan kívánatos volna. Hitbizományaink sajátos jellege még hátrányosabban befolyásolják a helyzetet, amennyiben azok mindenekelőtt túlságosan nagy terjedelműek. Poroszországban 3.500, Ausztriában 6.700, nálunk ellenben 25.000 kataszteri hold a hitbizományok átlagos nagysága. Ebből azután nemcsak az ország közgazdaságára, hanem magukra a hitbizományokra vonatkozólag is igen hátrányos következmények folynak. Az ily nagybirtokok belterjes művelése igen nagy forgótőkéket igényel, amilyenekkel hitbizományosaink, kiknek vagyona túlnyomó részben éppen birtokukban van lekötve, nem rendelkeznek. Kétségtelen az is, hogy a hitbizományi örökösön kívül lévő többi családtagra nézve nagy igazságtalanságot is képvisel az, ha egy örökös kapja az ily óriási területet, míg a többi a dolog természeténél fogva csak kisebb arányban részesíthető; de meg a többiek kifizetése ismét csak tőkét von el, holott az ily nagy terjedelmű birtokoknál a birtok okszerű megmíveléséhez amúgy is a rendelkezésre álló tőke concentrálása szükséges. Eppen ezért Magyarországon a hitbizományok mai alakjukban tényleg nem egy káros következményt vonnak maguk után. Statisztikai adatok segítségével kimutatható, hogy a mi hitbizományaink károsan irányítják a népsűrűséget, a születési arányszámot és a természetes népszaporodást. Legszomorúbb példája ennek a Dunántúl, ahol a hitbizományok nagyon nagy arányban találhatók.

De a fenti tényekből igen elhibázottnak tartja előadó azon következtetésnek a levonását, hogy a hitbizományok Magyarországon eltörlendők volnának. Hazánkban a hitbizományok igen fontos hivatást töltenek be úgy gazdasági, mint pedig nemzeti szempontból. Ha a magyar családoknál a föld elaprozódik és a talaj kicsúszik lábuk alól, ez nagy nemzeti szerencsétlenséget jelent. Fontosnak kell tehát tartani a hitbizományok intézményének olyan alapon való reformálását, hogy azok a földnek magyar kézen való megtartását biztosítsák, természetesen lehetőleg a fenn jelzett hátrányok nélkül.

A hitbizományok helyes reformjának az eszközét a Beksics Gusztáv által felvetett állag kicserélésben látja; a síkvidéki hitbizományok egy része államilag kis és közép járadékbirtokokká alakítandó és az így nyert vagyonért a család nemzetiségi vidékeken vegyen erdőbirtokot, vagy pedig kösse le ezt a tőkét pénzhitbizomány alakjában, minek még az az előnye is lesz, hogy a földek míveléséhez meg lesz a kellő forgó tőke is. A túlnagy hitbizományok ugyanazon család mellékágai részére több kisebb egészséges nagyságú hitbizományra bontandók szét. Legfontosabb reformnak tartja azt, hogy jövőben hitbizományok első sorban középbirtokra engedélyeztessenek. Nálunk védték eddig a nagybirtokot és pusz-

tulni engedték a középbirtokot. 94 hitbizományunk latifundiumokon létesült. Poroszországban 1200 hitbizomány van főleg középbirtokokon. Részletesen foglalkozik a magyar középbirtokos osztály pusztulásának okával és utal arra, hogy ma már az összes magyar birtokokból csak 0·74 százalék esik a középbirtokra. A középbirtokosságnak társadalmi, culturális, szövetkezeti téren fontos szerepe van épp úgy, mint a vármegyei autonomiában. Pótolhatatlan továbbá a nemzetiségi vidékeken is. Kivánatosnak tartja, hogy a jövőben hitbizományt a nem nemes magyar birtokosok is alapíthassanak, mert ez előmozdítaná a magyar társadalom régi és uj elemeinek annyira kivánatos összeolvadását. Nincs igazuk szerinte a végletekben járóknak; a hitbizományi jog ne legyen érinthetetlen szentség, de eltörölni sem szabad azt, hanem megreformálni és demokratizálni kell ez intézményt.

Lévy Béla ügyvéd mint második előadó behatóan ismertette a magyar hitbizományokra vonatkozó statisztikai anyagot. A hitbizományok hátrányát főképpa bban látja, hogy a népesség szaporodását igen lassítják. Utal arra is, hogy p. o. Németországban a hitbizományok nemzeti szempontból sem mutatnak fel nagy eredményeket, holott nálunk azoktól ilyeneket várnak.

A bajok elhárítására először is a hitbizományi birtokosok szabad rendelkezési jogának a korlátolását az állam részéről ajánlja. Miképp az állam ma nem engedi meg az erdőbirtokok tetszésszerint való kezelését, hanem abba beleszól, úgy kellene ezt tennie a hitbizományoknál általában és főképp oda kellene hatnia, hogy ne nagy complexumokban adassanak azok bérbe. Szükségesnek tartja továbbá, hogy az illetékegyenérték kiszabásánál holt kézi birtokok valódi értékének a megállapítása lehetővé tétessék és a pénzügyi hatóság módot nyerjen erre. Az állagcserét, a szántóföldről erdőterületre kifelepítését a hitbizományoknak ő is fontosnak tartja, de igazi eredményt csak akkor vár ettől, ha az határozott programm szerint és megállapított sorrendben történik. Ha ez az állagcsere csak úgy általánosságban fog valamely törvényben kimondatni akkor annak jelentős eredménye nem lesz, mert ekkor semmi sem biztosítja a rendelkezés erélyes keresztülvitelét, valamint azt sem, hogy azokra a területekre fog mielőbb a sor kerülni, hol a hitbizományok a birtokviszonyok fejlődésének leginkább állanak az útjában. Az első előadó, Baross János javaslatára kifejti, hogy középbirtokon hitbizományok alapítását nem tartja szükségesnek, mert a kisbirtokok erősítése önként fogja a középbirtokot is erősíteni. A hitbizományi intézménynek a középbirtokokra való kiterjesztése csak még újabb irányban akadályozná a birtokviszonyok egészséges kialakulását.

Horváth Sándor, *ministeri tanácsos* főleg az erdőgaz-

dasági érdekek szempontjából foglalkozik a kérdéssel. Kijelenti, hogy ebből az álláspontból sem Baross, sem Lévy előadása ellen nincs lényegesebb ellenvetése. Hiánya azonban nézete szerint az előadmányoknak az hogy a kötött birtokokra vonatkoztatva tárgyalták csak a kérdést, már pedig abban biztos és szilárd álláspontot elfoglalni alig lehet addig, mig a helyes birtokmegoszlás fetételeit általában véve, tehát a magánbirtokokra is kiterjeszkedve, nem tisztáztuk.

Az eddigi birtokpolitikai szakértekezletek is csak mellékesen és csak egyes érdekcsoportok egyoldalú álláspontjából foglalkoztak a birtokmegoszlás kérdésével s a felszólalásokból az a felfogás domborodott ki, hogy a magyar birtokpolitikának jövőre főleg két czélt kell szem előtt tartani: egyrészt oda kell törekednie, hogy a nagybirtokok minél előbb közép és kisbirtokokra darabolódjanak szét s másrészt meg kell akadályoznia, hogy a kisbirtokok törpebirtokokká aprózódjanak fel. Szerinte az egyesület nem fogadhatja el általános érvényű irányelveknek ezeket a kijelentéseket, mert ha ezt tenné, csak azoknak a veszélyes jelszavaknak a számát szaporítaná, melyek amúgy is kelletén túl uralkodnak közéletünkben.

Azt ő is szivesen elismeri, hogy a nagy [mezőgazdasági birtokok sértetlen fenntartását megvédelmezni lehetetlen, de kétségesnek tartja, hogy a mielőbbi feldarabolást türelmetlenül kellene követelnünk. Azt hiszi, hogy a magán tulajdont képező nagy- és középbirtokok, még a kötött forgalmú birtokok is, szétdarabolódnak maguktól, erőltetés nélkül s talán hamarább is mintsem országos szempontból kívánni lehetne. De ha ebben tévedne is, azt véli, hogy még a mezőgazdasági és sociális érdekek egyoldalú álláspontjából sem a nagybirtokok feldarabolását kell tulajdonképpen követelnünk, hanem inkább csak a nagybirtokok eddigi használati módjának a reformálását és az eddigi helyett olyan hasznosítási módnak a meghonosítását, amely a birtokos érdekeinek teljes kielégítése mellett a közérdek szempontjából támasztható követelményeknek is megfelelhet; ezt a czélt pedig szerinte, különösen a kötött birtokokon, a helyes alapokra fektetett bérleti rendszerrel is el lehet érni s talán még jobban, mint a nagybirtokok egyszerű feldarabolásával, különösen ha a bérleti feltételek úgy állapittatnak meg, hogy a föld a nagybérlők kizárásával közvetlenül, hosszabb időtartamra és lehetőség szerint akkora darabokban juthasson az érdekelt földmíves családok használatába, a mekkora a család munkaerejének és felszerelésének megfelel. De vannak különösen a házilag kezelt nagybirtokok között tudvalevőleg olyanok is, melyek egyes vidékeken valóságos mintagazdaságok jelentőségével birnak; ezeknek a feldarabolását, vagy akár csak a haszonbérbeadását sem lehet mindig józanul követelni.

Az állattenyésztési érdekek sem mindig kívánják meg a nagybirtokok feldarabolását, ami pedig az erdőgazdaságot illeti, határozottan állítja, hogy ennek a gazdasági ágnak az érdekei homlokegyenest ellenkeznek a fentebb idézet kijelentésekkel.

Erdőgazdasági érdekeink ugyanis a nagy erdőbirtokoknak nem a feldarabolását, hanem a lehető leggondosabb conserválását, a kis erdőbirtokoknak pedig nem a conserválását, hanem ahol csak lehetséges, a megszüntetését t. i. egyesítés útján középbirtokokká való tömörítését, vagy pedig a szomszédos nagybirtokokba való beolvasztását követelik. Mert akármelyik lényegesebb feltételét vizsgáljuk is meg behatóan az erdőgazdaság prosperálásának, mindig csak arra a eredményre kell jutnunk, hogy jövedelmező és okszerű gazdaságot, mely a birtokos jogos várakozásán kivül a közérdeket is kielégítheti, csak nagyobb terjedelmű erdőbirtokon lehet meghonosítani és fentartani, ellenben a kisbirtokon a körülmények legyőzhetetlen nehézségei még a jóakaratú és józan birtokost is előbb-utóbb gazdaságának leszerelésére s valóságos rablógazdaság üzésére kényszeritik.

Különösen hegyes vidékeken már maga a kis birtokoknak czélszerű elhelyezkedése is legyőzhetetlen nehézségekbe ütközik s valóban, még csak elképzelni is nehéz, hogy közép és magas hegységi vidékeinknek a lakott helyektől messzire eltávolodó szűk völgyeiben és gyakran a havasokig felhatoló meredek hegyoldalain 10, 20, 40, sőt akár 100, 200 holdas kisbirtokok is úgy foglalhassanak helyet, hogy a kezelése mindeniknek független lehessen a másikétól.

De vannak más nehézségek is, melyek a kis erdőbirtokosra nézve a helyes gazdálkodást lehetetlenné teszik. Ilyenek különösen a szomszédok kártevéseivel szemben való védekezés lehetetlensége és a termeléshez szükséges tőkebefektetés aránytalan volta. Ami ez utóbbit illeti, különösen félre eső, hegyes vidékeken az valóban elviselhetten terheket ró a kis erdőbirtokosra. Concret példákkal igazolja, hogy az ilyen költségek még nagy és értékes fanemek által alkotott erdőbirtokokon is elérhetik a birtok értékének egyharmad részét, kevésbbé értékes és kisebb birtokokon pedig ennél magasabbra is rughatnak.

Kisbirtokostól továbbá azt kivánni, hogy az aránylag nagy élőfatőkét, ha megvan, szigorú önmegtartóztatással conserválja, ha pedig hiányzik kitartó áldozatkészséggel megteremtse, úgyszólván képtelenség. Ha anyagi ereje volna is hozzá, nem lesz meg a gazdasági intelligentiája, és áldozatkészsége.

Valóban szabályként lehet tehát hangoztatni, hogy különösen hegyes vidékeinken okszerű gazdaságot csak nagy erdőbirtokon lehet folytatni. Természetesen, mint minden szabály

alól, ez alól is lehetnek és vannak kivételek, de mint példákkal, bizonyítja, jól kezelt és jól jövedelmező kiserdőbirtokokat valóban csak kivételes körülmények között lehet találni.

A helyes magyar birtokpolitikának tehát a fentebb említett kijelentésekkel éppen ellenkező irányt kell követni és oda kell törekedni, hogy a meglévő nagy erdőbirtokok a feldarabolástól minden áron megóvassanak, a kis erdőbirtokok pedig egyesítés utján legalább is középbirtokokká tömöríttessenek.

És ezt annál inkább szükséges hangsúlyozni, mert ennek a helyes elvnek Magyarországon ez idő szerint inkább az ellenkezője érvényesül, amennyiben még a hitbizományi és más kötött forgalmú erdők birtokosainál sem éppen ritkaság az a törekvés, hogy az erdők kisebb-nagyobb részleteit elidegenítés útján pénzzé tegyék s ezzel azután valóságos romlást visznek véghez a vidék gazdasági állapotában. Először is tönkre teszik az erdő egész élőfa-tőkéjét, mert fával együtt a nép parczellákat nem igen vesz, azután következik a termőtalaj tönkretétele, mert a földéhes nép nem erdőt vásárol, hanem legelőt, rétet, szántót akar szerezni, parczellájából tehát igyekszik kizsarolni a vételárat és a remélt hasznot, még pedig ha hibásnak érzi magát, gyorsan és kiméletlenül, nehogy a hatóság időelőtt megakadályozza törvénybe ütköző cselekedetét. A hatóság azonban előbb-utóbb mindenesetre közbelép. És ekkor azután következik a rombolásnak harmadik fázisa is: a használatok betiltása, az erdősítés elrendelése, a mulasztások büntetése és ezek nyomában nem ritkán a reményeiben csalódott kisgazda anyagi romlása.

Egyébiránt a dolog úgy áll, hogy az erdők szétdarabolásának a megakadályozása és a kisbirtokok egyesítése magában véve még távolról sem biztosíthatná a magánerdőgazdaság helyes irányú fejlődését. Ehhez még sok más feltétel szükséges; igy többek között az is, hogy a birtokosban legyen meg a hajlandóságon kivül a képesség is arra, hogy a helyes gazdálkodás feltételeit felismerje és azután ezekhez a feltételekhez szigorúan ragaszkodjék, hogy gazdaságának vezetésénél ne csupán egyéni érdekeit és különösen ne pillanatnyi érdekeit tartsa szem előtt, hanem az utód érdekeit és ezzel együtt a közérdeket is figyelembe vegye. Az élet azonban azt mutatja, hogy ilyen birtokosunk bizony kevés van.

Az erdőbirtokos azt hiszi rendesen, hogy a fakészlet áruba bocsátásával még utódját sem károsítja meg s, ha kell, reális számadatokkal is igazolja, hogy az erdejéből kivont tőkék biztos értékpapirokba fektetve, állandóan magasabb jövedelmet fognak hajtani, mint amennyit az erdőgazdaság jövedelmez.

Pedig ez az egész okoskodás azért mégis hamis és téves, és pedig azért, mert szigorú reális alapokra, t. i. a mai pénzkamat-

lábra és a mai faárakra van alapitva, holott köztudomású dolog, hogy a pénztőkék kamatozása a kamatláb hanyatló irányzata folytán mindig csekélyebb lesz, mig ellenben a faárak és ezekkel együtt az erdőgazdaság jövedelmezősége állandóan emelkedik, még pedig nem is egészen jelentéktelen arányban, úgy, hogy koczkázat nélkül is fel lehet tenni, hogy a kettő közt ma még a pénzgazdaság javára fennálló különbség évről-évre kisebbedni és nemsokára teljesen meg fog szünni.

A liptóvármegyei nagy- és értékes közbirtokossági erdők faállományát például az arányosítás befejezése után a legtöbb részes fél a mult század 70-es éveiben holdanként 200, 300, legfeljebb 400 koronáért adta el, holott manapság ezek a közbirtokossági erdők holdandént 2.000, 3.000, sőt 4.000 koronát is megérnének, ha megvolnának. Kétségtelen tehát, hogy együttvéve milliókra menő veszteséget okoztak maguknak meggondolatlan sietségükkel s még a 100 holdas kis részes fél is egész vagyont dobott el magától akkor, amikor illetményét az akkori időkben igen magas árért, t. i. holdanként 400 koronáért, egészben pedig 40.000 koronáért eladta, mert ha az ezelőtt 30 évvel bevett 40.000 koronához annak 5% kamatait is hozzászámítjuk s a jelenlegi 400.000 koronából ezek fejében kerek 200.000 koronát ütünk is le, veszteségét akkor is 200.000 koronára, vagyis kerek 100%-ra tehetjük. És daczára ezeknek a szomorú tapasztalatoknak, melyekhez hasonló más vidékeken is százszámra fordult elő az utolsó évtizedek alatt, a Csik vármegyei nagy közbirtokosságoknak azok a jogosultjai, kik az arányosítások rendén illetményeiket szabad rendelkezésű magánvagyonképpen külön kikapták, ma is egészen úgy tesznek, mint a liptóvármegyei elődök.

Szó sincs róla tehát, hiú reménység volna azt hinni, hogy a helyes és okos gazdálkodás belátható időkön belül a mi szabad rendelkezésű magán erdőbirtokainkon is magától meg fog honosulni.

Éppen azért, mert a magánerdőkkel igy áll a dolog, kétszeres gondot kell fordítanunk arra, hogy legalább a kötött forgalmú erdők állománya és fejlődése biztosíttassék. A kötött forgalmú erdőbirtokok rendszerét tehát nem megszüntetnünk, hanem erősítenünk és fejlesztenünk kell. Oda kell törekednünk, hogy a kötött forgalmú erdőbirtokok száma és állaga uj állami és községi birtokok szerzésével, vagy a meglevő ilyen birtokoknak kiegészítésével, továbbá uj hitbizományok alakításával, vagy pedig a mezőgazdasági hitbizományok állagának a Beksics-féle formula szerint erdővel való kicserélésével és az alföldről a felvidékre való áthelyezésével lehetőleg szaporíttassék.

Az erdőgazdasági érdekek szempontjából ugyanis az volna az igazán ideális állapot, ha felvidéki és erdélyrészi

vármegyéinkben, továbbá Bihar, Arad, Temes és Krassó-Szörény vármegyékben a lakott vidékektől távolabb fekvő, majdnem kivétel nélkül feltétlen erdőtalajon álló, többékevésbbé összefüggő erdőségek csupa nagybirtokokat képeznének, a községek közelében fekvő kisebb erdők pedig, vagy ezek közül legalább is azok, amelyek szintén feltétlen erdőtalajjal birnak, községi határonként egyesíttetnének s ezenkivül az uj állami és községi vásárlásoknál, valamint az uj hitbizományok alakításánál és áthelyezésénél arra is gond fordíttatnék, hogy a nagybirtokok között lehetőségig minden vidéken legyen egy-egy állami birtok is, mely körül azután hitbizományi, papi, alapítványi, közbirtokossági stb. erdők foglalnának helyet, mig a lakott vidékek közelében levő egyesített erdők lehetőségig akkora terjedelemben, hogy a lakosság házi szükségleteit állandóan fedezhessék, a politikai községek, vagy a volt urbéres birtokosságok tulajdonát képeznék.

Az elmondottak alapján körülbelül a következőképpen jelölhetők ki azok az irányelvek, melyeket a helyes magyar birtokpolitikának az erdőket, illetőleg szem előtt kell tartani:

1. Oda kell törekedni, hogy a meglevő nagy erdőbirtokok a szétdarabolódástól — hacsak lehetséges — megóvassanak; a kisbirtokok pedig, ideértve a beerdősítésre váró kopár vizmosásos területeket is, a lakott vidékektől távolabb fekvő vidékeken lehetőségig a szomszédos nagybirtokokba olvasztassanak, a közelebb eső helyeken pedig egyesítve legalább középbirtokokká tömöríttessenek.

2. A parczellázást, amennyiben az erdőkre is kiterjed, mint a helyes birtokmegoszlás elveivel ellentétben álló, erőszakos és igen veszélyes műveletet, ha megtiltani nem is, de legalább megnehezíteni kell; mindenesetre kötelezni kell a parczellázót, hogy feltétlen erdőtalajjal biró erdőrészleteinek vevőit az erdőfentartás tekintetében reá váró összes törvényes kötelességeire és a használat tekintetében fennálló törvényes tilalmakra szóban és irásban még az adásvételi ügylet megkötése előtt tűzetesen figyelmeztesse.

3. A kötött erdőbirtokok rendszerét és azokat a törvényes intézkedéseket, melyek az ezen birtokkategóriába tartozó erdők kezelését és használatát szabályozzák, gondosan fenn kell tartani; az idevágó törvényes intézkedéseket ki kell egészíteni olyan intézkedésekkel, hogy a kötött forgalmú erdők állagának az ingatlan elidegenítés utján való megcsonkítása is megakadályozható legyen; a kötött forgalmú erdőbirtokok számát és terjedelmét egyrészt állami és községi erdővásárlásokkal, uj hitbizományok és alapítványok létesítésével, másrészt a mezőgazdasági hitbizományi birtokrészletek erdővel való kicserélésével szaporítani kell.

4. Oda kell hatni, hogy a napról-napra ijesztő mértékben szaporodó, beerdősítésre váró kopár területek a szomszédos kötött forgalmú erdőbirtokokhoz s különösen az állami, vagy községi erdőkhöz csatoltassanak; evégből meg kell adni az állam és a községek s esetleg a hitbizományok részére a kisajátítás jogát és hogy a kisajátítási eljárásnál a méltányos érdekek kölcsönösen megvédhetők legyenek, ki kell törvényben mondani, hogy kisajátítási értékül a gazdasági érték, vagyis az az érték alkalmazandó, amely a kisajátítás tárgyát képező terület után a beerdősítéstől a létesítendő uj erdőnek első kihasználásáig befolyó összes tisztajövedelem mai értékének, mint ismétlődő járadéknak megfelel. Ez az érték természetesen csekély, de tönkretett kopár területért nem is követelhet senki nagy összegeket.

Ezekhez az irányelvekhez felszolaló szerint Magyarországnak akkor is szivósan ragaszkodni kell, ha az általuk érintett fontos kérdésekben (nagy- és kisbirtok, kötött forgalmú és szabad rendelkezésű birtok, parczellázás, kisajátítás) az ország illetékes köreinek alapos megfontolás után kialakuló itélete a mezőgazdasági sociális stb. érdek biztosítására eltérő, vagy akár ellentétes irányt is jelölne ki.

Farkas Geyza földbirtokos abból indul ki, hogy a hitbizományok kérdése a nagybirtok conserválásának a kérdése. A nagybirtok nálunk úgyis előtérben van, tehát conserválásra nem szorul. A hitbizományok intézményét megszüntetendőnek tartja, mert csak, ha ezen korláttól mentesen alakulhatnak birtokviszonyaink, terelődhetnek azok egészséges mederbe. Középbirtokos hitbizományok alapítását szintén nem tartja kivánatosnak, mert ezek is csak utjában volnának a magyar nép terjeszkedésének. Engedjük épp ezért szabadon kialakulni a magyar birtokviszonyokat és majd ha ez a folyamat lejátszódott, lehet egyáltalában csak arról szó, hogy egyes birtokcsoportok conserválása érdekében kell-e valamit és mit tenni!

Gaal Jenő főrendiházi tag összegezvén az eredményeket örömmel állapítja meg, hogy három pontban az előadók és a felszólalók is egyetértenek. Ezek: 1. az állam nagyobb ingerentiájának biztosítása a hitbizományoknál; 2. a nemzeti szempont figyelembe vétele és 3. hogy a javasolt reformok mind positiv és nem doktrinär alapon állanak.

Február 16-án a telepítés és parczellázás kérdései tárgyaltattak.

Az első előadó Vantsó Gyula ügyvéd volt. Chronologicus sorrendben ismertette a gazdatársadalom állásfoglalását a földbirtokmegoszlás kérdésében és arra az eredményre jutott, hogy ezen a téren az állami beavatkozás helyett több teret kell biztosítani a magánvállalkozásnak. Szükséges azonban, hogy

az állam legfőbb ellenőrzési joga feltétlenül biztosíttassék, ami a parczellázásoknál tapasztalt visszaélések elkerülése végett kívánatos. Azok a gazda congressusok, melyek a telepítés és parczellázás kérdéseivel foglalkoztak, egyhangúan csak a telepítési actio ellenőrzését kívánják az államra bírni, ellenben nem óhatják, hogy az állam, mint szerződéseket kötő jogalany vegyen részt a telepítésben és parczellázásokban. Elég ha az állam tisztán állami és közigazgatási szempontból ellenőrzi az idevágó jelenségeket és ügyleteket.

Ebből a szempontból nézve a legujabb telepítési javaslatot, azt annyiban mondja tökéletesnek, amennyiben szabályozni igyekszik az összes olyan kérdéseket, amelyek a földmívelésügyi tárcza keretében szabályozhatók Viszont azonban hiánya az, hogy az államnak széleskörű jogokat biztosít és hogy nincs meg közötte és a gazdatársadalom kívánságainak más helyről várt kielégítése között a kapcsolat. Érti ez alatt azt, hogy a telepítés és földbirtokfeldarabolás szabályozása egymagában nem elégséges a magyar mezőgazdaság bajainak orvoslására, hanem szükséges még az agrár öröklési jognak, a homesteadnak és egyéb socialis irányú törvényeknek a meghozatala is.

Hangsúlyozza, hogy valamit máris tenni kell, mert a kérdés, t. i. a földbirtokmegoszlás kérdésének szabályozása sok helyen halasztást nem tűr. Átmeneti intézményekre van tehát szükség és mint átmeneti intézményt a szövetkezeti földbérleteket állítja homloktérbe úgy, amint ezeket a Magyar Gazdaszövetség alakítja és szervezi.

A szövetkezeti földbérletek igen nagy előnyökkel járnak. Nemcsak a kivándorlás és a socialismus ellenszereit látja ezekben a földbérlő szövetkezetekben, hanem a parczellázás körül felmerülő bajok és a földárak rendkivüli emelkedésének orvosságát is. A parasztság természetesen szivesebben vásáról földet, mint bérel. Azonban arra való tekintettel, hogy a Magyar Gazdaszövetség által alakított bérlő szövetkezeteknél (egynek kivételével) minden egyes tag a többitől függetlenül gazdálkodik, ott, ahol a föld drága, a parasztok kielégíthetik földéhségüket ily bérletek útján is. Ezeket figyelembe véve, úgy véli, hogy a a jövő a szövetkezeti földbérleteké. De nem olyan alapon alakult bérleteké, amelyek a kisgazdát nagybérlővé léptetik elő, hanem olyanoké, amelyeknek segélyével annyi földet lehet juttatni a földnélküli elemeknek, amennyit azok családjukkal együtt meg tudnak munkálni.

Eber Antal bankigazgató mint második előadó mindenekelőtt azt a kérdést veti fel, hogy mi idézte elő azt az ellenszenvet, amely a parczellázásokkal szemben a mai közvéleményben tapasztalható. Nem akarja kétségbe vonni, hogy a parczellázások terén történnek visszaélések, azonban úgy hiszi,

hogy visszaélések mindenütt vannak, ahol anyagi érdekek forognak koczkán és a parczellázások terén sem nagyobbak azok, mint másutt. Éppen ezért nem látja ezen visszaélésekkel megindokolhatónak a parczellázásokkal szemben némely körökben tapasztalható ellenszenvet. Nem volna kifogása olyan törvénynyel szemben, amely minden visszaélés lehetőségét kiküszöbölné, azonban azt hiszi, ilyen törvényt hozni nem lehet. Bizonyos körökben az a nézet van elterjedve, hogy a parasztságot a parczellázó bankokkal szemben védelembe kell venni. Ezen felfogást illetőleg csak arra akar utalni, hogy a parasztság a földvásárlásoknál jobban ismeri a maga érdekét, mint ismernék azok, akik a központból szeretnék a parasztságot tanácsokkal ellátni.

A fenti szempontok vezették Darányi Ignácz volt földmivelésügyi minister is akkor, amidőn a telepítésekről és a parczellázásokról szóló törvényjavaslatot kidolgozta. Az előadó véleménye szerint azonban ez a törvényjavaslat minden inkább csak nem őszinte. Mert, ha őszinte volna, akkor annak csak egy szakasza volna, amely magánegyéneknek egyáltalában megtiltja a telepítést és a parczellázást. Lényegileg mostani alakjában sem tesz ez a törvényjavaslat egyebet. Intézkedései oly esélyek elé állítják a magánparczellázókat, oly koczkázatot hárítanak azokra, amelyeket senkinek sem lesz kedve elviselni akkor, amidőn a sok koczkázat után is az állam egyszerre hatalmi szavával halomra döntheti a már-már lebonyolódó ügyleteket. A javaslat értelmében ugyanis az állam a hatósági engedélyt megtagadhathatja még akkor is, ha a vevők által készült osztálybecslés, a vevők vételi ajánlatai, amelyektől a vevők bármikor visszaléphettek volna, de ezt nem tették, mind meg vannak és pedig megtagadhatja igazán alapos indok nélkül. De még ezen is túlmegy a javaslat és fogházbüntetést szab arra, ha valaki semmi egyebet nem tesz, mint engedély nélkül a saját ingatlanát parczellázza, sőt még ennek a kisérletét is bünteti.

Sokan azt állítják, hogy a parczellázást a szövetkezeteknek kellene az üzletkörükbe felvenni. Az előadó nézete szerint ez nagy hiba volna. A szövetkezetek tevékenységi körébe ugyanis éppenséggel nem illenek az olyan vállalkozások, amelyek nagy tőkét igényelnek, amellett nagy agilitást és hirtelen elhatározást kivánnak és jelentékeny koczkázattal járnak. Utal arra az előadó, hogy Galicziában egy szövetkezet siralmasan belebukott a parczellázási üzletekbe és fényes példáját szolgáltatta annak, mennyire képtelenek ezen üzletág vitelére a szövetkezetek. A porosz telepítés körül is ugyancsak azok a tapasztalatok szűrhetők le, amelyek azt mutatják, hogy a parczellázás és telepítés a nagy tőkével rendelkező bankok kezében eszközölhető legsikeresebben.

Ma mind gyakrabban találkozunk azzal a felfogással is, hogy a parczellázás keresztülvitelére altruistikus alapon kellene pénzintézetet szervezni. Ily irányban már a képviselőházban is hallottunk felszólalást, amely szerint szelid nyomást kellene a kormánynak a bankokra gyakorolni, hogy a szükséges tőkét rendelkezésre bocsássák. Az előadó nézete szerint azonban könnyű altruistának lenni akkor, ha ezt más pénzén tehetjük meg. Ha az illető körök tényleg oly súlyt helyeznek egy ily pénzintézet létrejövetelére, akkor teremtsék elő maguk a hozzá szükséges tőkét is, de azt méltányosan nézete szerint, senkitől sem lehet kívánni, hogy a saját tőkéjével önmagának támaszszon versenyt.

György Endre *ny. földmivelésügyi minister* teljes objectivitással kiván a kérdéshez hozászólani, s igy első sorban is sajnálatát fejezi ki a második előadás utolsó része felett, mely a mellett, hogy nem tisztázza a kérdést legkevésbbé sem, igazságtalan támadást is tartalmaz. Az altruismust nem lehet úgy felfogni, mint a saját érdekekből hozott áldozatot, sokkal inkább úgy, mint a mások érdekének folyton szem előtt tartását, s mások jogos igényeink kielégítésére való törekvést. A charity és altruismus közt van különbség, s az utóbbi az egészséges. Az nem áll, hogy az altruismus szolgálatát hangoztatók más utakon visszaszedik a hasznot, s a koczkázatot csak a nyerészkedő tőke viseli. A felszólaló nem tagadja, hogy a második előadó által felhozott altruista intézetekhez a bankok hozzájárultak; de számosan vannak olyanok is, mint szóló maga, a kik csekély erejökhöz képest járultak hozzá a koczkázathoz, de teljesen kivül állanak az igazgatóság állítólagos előnyein. Igaztalan tehát a vád, a mellett nem is bizonyít semmit.

Abban a felszólaló egyetért a második felolvasóval, hogy a telepítési törvényjavaslat felesleges megszorításokkal telve van, s az úgy, a hogy most áll, életbe nem léptethető. A főelvre nézve azonban ő is azt hiszi, hogy e telepítés állami ingerentiát kiván főleg nálunk, a hol a birtokos nem csak gazdasági üzemegység, de politikai tényező. Sőt a parczellázások tekintetében is ez az álláspontja. Ma a nagybirtok nagy része kötött birtok lévén, a parczellázás majdnem kizárólag az, a mit a német szakkirók Güterschlächtereinak neveznek, és a középbirtokosság rovására történik. A felszólaló azt hiszi, a legfontosabb állami érdekek kivánják ennek ellenőrzését. Ezért alapjában helyesnek tartja az altruistikus intézetek államilag támogatott összműködését e czélra; sőt határozottan kifejezi azon nézetét is, hogy az új intézet annál hasznosabb lesz, menél kevesebb parczellázást fog teljesíteni. Lesz elég ügyleti köre e nélkül is, például legelővásárlásoknál, a mire Románia már eddig is 70 millión felül költött, munkásházak építésénél stb. A par-

czellázásból mennél kevesebb, annál jobb. De neki úgy tetszik, hogy azon margónak keskenyebbé tétele, melyet a speculativ parczellázás teremt a birtok megvételi és eladási ára között, maga is oly közgazdasági előny, mely megérdemli a kisérletet.

A telepitések szempontjából még fokozottabban áll az állami szempont figyelembe vételének szüksége. Ha a poroszoknál onnan indultak ki, a hol csak egy szempont volt irányadó, mennyivel inkább kell ezt tenni a mi kuszált politikai viszonyaink közt. Az a kép is túlzott, a mit az állami birtokpolitikai actioról az előadó festett. Igen sok tévedés történt, a régi kincstári telepítéseknél különösen; de sikerek is érettek el. A magasabb állami szempontok azonban egyszerűen nem mellőzhetők; azok érvényesítése nélkül inkább telelepítés se történjék. Az első felolvasó helyesen utalt reá, hogy az állami telepités eszméje nem a gazda társadalom szülötte, s e az állami szempontok érvényesítése a telepités bármely módszere mellett is absolut szükség.

A felszólaló őszintén sajnálja a második felolvasónak már érintett, majdnem összeségben tarthatatlan vádjait, melyek a kérdés objectiv tárgyalását nehezítik; de végelemzésben csak örül rajta, mert a felfogások ilyen egymás mellé állítása mégis tisztázni fogja e kérdést s igazat fog adni a felszólaló álláspontjának.

Bernat István, a Magyar Gazdaszövetség igazgatója sem Vantsó, sem Éber előadásával nem ért minden tekintetben egyet. A telepítési javaslatban vannak kifogásolható részek, de sok üdvös intézkedés is. A túlságos formalismus káros, viszont azonban el kell ismernie mindenkinek, hogy a nyakló nélküli telepitések és parczellázások nemcsak azért szabályozandók, mert gazdasági téren károsak, hanem azért is, mert a nemzetiségi vidékeken a magyarság szempontjából is veszedelmesek. Sajnálja, hogy Éber az altruismus és annak hangoztatói elleni támadásával a vitát kiélesítette, mert olyan térre ment ezzel, ahol alig védekezhetik a jogos kritika ellen. Tisztán az önzés és nyereségvágy nem lehet a vezérlő elv. Nálunk igazán altruistának lenni nehéz. A merkantilista szellem a legideálisabb alakulást, a takarékpénztárakat is nyerészkedő vállalatokká sülyesztette, ahelyett, hogy beérték volna kis haszonnal és támogatták volna a közintézményeket. Az az összeg, amelyet nyerészkedő bankvállalatok adnak altruista intézmények és pénzintézetek czéljaira, inkább gúny, mint támogatás, ha az illető intézetek mérlegeit a hozzájárulás összegével összehasonlítjuk. Egyébként pedig meg kell állapitani, hogy az Éber által megkritizált altruista intézetek vezetőségében fölös számmal vannak olyanok, akiknek éppen nem ambitiója, hogy mint altruista apostolok szerepeljenek.

Stanik Lajos, ki huzamos ideig tartozkodott Canadában,

az ottani települési viszonyokról nyujtott tájékozást, fejtegetvén egyúttal azt is, hogy miképp boldogulnak ott honfitársaink. Tudomása van arról, hogy sokan szivesen térnének onnan vissza. Csak abban lát nehézséget, hogy hosszadalmas annak az útja, mig itthoni hatóságainktól ebbeli törekvésükben támogatást nyerhetnek.

Márczius hó 3-án Gaal Jenő főrendiházi tag elnöklete alatt először *a gazdasági üzemrendszerek* hatása a birtokpolitikára tárgyaltatott.

Károly Rezső gazdasági akadémiai igazgató, mint előadó mindenekelőtt utalt arra, hogy a gazdasági üzemrendszereknek a birtokpolitika kérdései szempontjából való tárgyalása nem könnyű feladat. A nehézség már ott jelentkezik, hogy abban a kérdésben, amelynek megvilágításában számoknak jutna fontos szerep, az adatok meglehetős hézagosak, sok tekintetben ellentmondók, Magyarországot illetőleg pedig ilyen számítások majdnem teljesen hiányoznak.

Ennélfogva megbizható adatok hiányában a szőnyegen levő tárgygyal csak nagy körvonalakban lehet foglalkozni, későbbi tanulmányoknak hagyva fenn a tárgy közelebbi megvilágítását. A felvetett kérdés szemponjából nehézséget okoz az a körülmény, is, hogy az üzemkérdés magában foglalja a mezőgazdaságnak minden részletkérdését, amelyek szorosan egymásba füződnek.

A gazdasági üzemrendszerek fogalma alatt érthető a különböző növények termelési aránya, kapcsolatban a növényi termények állati és ipari szervezet utján való feldolgozásával, ami a gazdasági üzlet egész menetére rányomja bélyegét és a vetésforgóban is kifejezésre jut. Érthető a gazdasági üzemrendszer fogalma alatt továbbá a tőkének és munkának aránya, amelynek mértéke szerint megkülönböztetnek külterjes és belterjes üzemrendszert, végül érthetik az üzemrendszer fogalma alatt a vállalati egységek méreteinek rendszerét, vagyis a földbirtoknak kis-, közép- és nagyüzemi egységekben való használatát.

A birtokpolitikának legtöbbet vitatott kérdése a helyes birtokmegoszlás, vagyis a különböző nagyságú birtokoknak legmegfelelőbb aránya. Ezen a ponton kapcsolódik be az üzemrendszerek szerepe a birtokpolitika kérdéseibe.

A gazdasági üzemrendszerek bármelyik fogalmát tekintsük, a birtokmegoszlásra közvetlen hatást megállapitani bajos volna. Nem szenved ugyanis kétséget, hogy a különböző növényi és állati termelési ágak nincsenek feltétlenül bizonyos birtoknagysághoz kötve. Nagyobb tőke, több munka alkalmazása nem hatástalan sem kis-, sem nagybirtokon. Ami pedig az üzemegység nagyságát illeti, közte és a birtoknagyság között szintén nincs feltétlen összefüggés. A nagybirtokot physikailag

nem nehéz kis üzemekre osztani, valamint a kisbirtok is felveheti a nagy üzem előnyeit összesítés, egyesülés utján. Ennek magyarázata, hogy az üzemrendszer a földbirtok használatánál nem czél, hanem csupán a czélra vezető eszköz, amelyben a földbirtok használatának módja jut kifejezésre. Ezt pedig nem a birtoknagyság, hanem más törvényszerűség szabályozza. A mezőgazdasági üzemnek, mint minden vállalkozásnak, főczélja minél nagyobb tiszta jövedelem előállítása. E czél elérésére vezető ut a minél keresettebb, minél értékesebb mezőgazdasági termények előállítása, mint a megfelelő tiszta jövedelem alapja. A tiszta jövedelemnek csak egyik eleme a termelési czél, a másik nem kevésbbé fontos elemét képviselik a termelési feltételek, Ezek a termelési feltételek az éghajlat és talaj, a munkás és forgalmi viszonyok, a vállalkozó anyagi és szellemi képességei és bizonyos mértékig az üzem nagysága is, utóbbi az által, hogy bizonyos termények előállítása a vállalkozónak kisebb vagy nagyobb személyes közreműködését követeli. A mezőgazdasági üzleti haszon annál kedvezőbb, minél inkább megközelítik a termelési czélt a termelési feltételek, ellenben minél ellentétesebbek ezek, annál kisebb a jövedelem. Eltérő termelési feltételek mellett az üzleti haszon azon termelési feltétel szerint igazodik, amely legkisebb mértékben áll rendelkezésre. Ebből egyuttal az is következik, hogy a földjáradék annyival kisebb, amennyivel a legkisebb mértékben rendelkezésre álló termelési feltétellel szemben felesleg mutatkozik. Ez ellen a veszteség ellen a földjáradék élvezője védekezik az által, hogy a kedvezőtlen termelési feltételeket pótolni, ellensúlyozni törekszik.

A földbirtok használatának e szerint mindig olyannak kell lenni, amely mellett az adott viszonyok között a legnagyobb tiszta jövedelem érhető el. A termelésnek ehez képest változatosabbá kell válni, több tőkét vagy munkát kell bevonni, és ahol ezt az üzem nagysága miatt nem teheti, ennek kell megfelelően megváltozni. Ahol sok az olyan elem, melynek egyéni képessége alkalmasabb olyan földjáradék tartós biztosítására, mint a fennforgó használat mellett, ott a nagyobb birtoknak kisebb egységekre kell bomlani; vagy le kell mondani az adott viszonyok között elérhető földjáradék egy részéről. Ez a törvényszerűség azonban megfordítva is elő fordulhat. Ahol a nagy földbirtok használata kisebb részekre oszolva olyan kezekbe jutott, amelyek vagy azért, mert nincs meg az egyéni képességük értékesebb termékek előállítására, vagy mert a földbirtok fekvése olyan, hogy értékesebb termékeknek nincs meg a piacza, akár földrajzi távolság, akár értékesítés szervezet hiánya miatt, szóval hiányzanak a kisebb üzem boldogulásának előfeltételei, ott vissza kell állítani a korábbi állapotot, vagyis a nagyüzemi használatot, amely a kis egyéniségek vagyoni megsemmisülésével szokott járni.

A gazdasági üzemrendszerek czélszerűsége tehát az értékesítési viszonyok és a termelési feltételek egyensúlyba jutásának kérdésén fordul meg, mely végeredményben a kereslet körül forog, ami a mezőgazdasági vállalkozásnak is tengelye.

A keresletnek, vagyis a piacznak hatását az üzemrendszerekre, ezek útján a birtok üzemi megoszlására elismerve, el kell ismerni azt is, hogy ezzel a természetes üzemszabályozóval szemben a birtok tulajdonjogi viszonya másodrendű szerepet játszik. Azt is el kell ismerni továbbá, hogy a földbirtok helyes kihasználása szempontjából az értékesítési viszonyok, valamint a termelési feltételek javításának nagyobb a szerepe, mint a birtok nagyságának. És ha még tovább megyünk, azt mondhatjuk, hogy Magyarország mai viszonyai mellett a kisbirtok és a nagybirtok között nincs ellentét, mert sok tekintetben rá vannak utalva egymásra. Ezzel szemben olyan intézkedések, melyek a földbirtok tulajdonjogi megoszlását kívánják megváltoztatni, többet árthatnak a közérdeknek, mint használnak az egyeseknek, mert elterelik a figyelmet és erőket a mezőgazdaság boldogulásának feltételeitől. A gazdasági üzemrendszerek és a birtokpolitika kölcsönhatása abban csúcsosodik ki, hogy az üzemrendszernek a piaczi helyzethez és a termelési viszonyokhoz kell alkalmazkodni, mert ellenkező esetben a gazdasági üzem veszteséggel jár. Ehhez azonban még akkor sem szükséges a nagybirtok feldarabolása, ha a piacz a kis üzemi termelés felé hajlik, mert ha a piacz igénye a kisüzemnek kedvez, a kisüzemekre való osztást bérleti alapon is meg lehet oldani.

A helyes birtokpolitika egyébként nálunk úgy a nagyüzem, mint a kisüzem fejlesztését követeli. A nagybirtok nálunk annál inkább szükséges, mert üzemi állandóságra támaszkodó közép birtokos osztály nálunk hiányzik és a kisbirtok üzeme érdekében szükséges üzemi állandóság tekintetében a nagybirtokot az uj közép birtokos osztály még soká nem helyettesíthetné. A nagy üzem boldogulásához szükséges, hogy a mezőgazdasági iparnövények termelését, feldolgozását, nemes állatfajok előállítását karolja fel, mert itt érvényesül a nagy üzem képessége szakértelem és tőke terén. Minthogy azonban ezen termelési irány sok munkáskezet igényel, fokozottabb mértékben kénytelen a munkás jólétéről gondoskodni, ami viszont elősegíti a munkások kiválóbbjainak anyagi megerősödését és önálló gazdasági vállalkozásra való képességét.

A kis üzemi vállalkozók védelméhez az szükséges, hogy felvegyék a nagy üzem erősségének elemeit, vagyis az összesítésre törekedjenek. Ez az összesítés kell, hogy kiterjeszkedjék úgy magára a földbirtokra, valamint a földmíveléséhez, tehát termények előállításához és értékesítéséhez szükséges

ténykedésre. Az összesítés kezdődik a tagosítással, a legelőközösség gondozásával, folytatódik a hitel igénybevételének, a termelésnek és értékesitésnek szövetkezés útján való hatályosabbá tételével.

A gyakorlati birtokpolitikának ezen a helyes középúton kell haladni, azokat a kilengéseket, a melyek egyes fontos részletkérdéseknél mutatkoznak, az élet fogja visszaszorítani.

A mezőgazdasági munkáskérdés fejtegetésére felkért előadó, Buday Barna, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület szerkesztő-titkára, a személyes megjelenésben gátolva lévén, Heller Farkas titkár olvasta fel az előadmányt, mely szerint Magyarországon a mai munkabér mellett egy tisztán mezőgazdasági napszámbérre utalt munkáscsalád legalább is annyit keres szorgalmas munkájával, mint egy 8—10 holdas kisgazda. Ennek következtében, ha a munkásból kis- vagy törpebirtokos válik, nem nyer egyénileg a munkás sem, mert munkakeresete az által nem emelkedik. Még kevésbbé járnak jól azok a munkások, kik ezután is idegen gazdaságból fogják meríteni keresetüket, mert a kis- és törpe-birtok tudvalevően a legkevesebb munkást foglalkoztatja, mig állandó és biztos keresetet a közép- és nagybirtok nyujt. Magyarországon a mezőgazdaságilag művelhető területnek legalább 67 százaléka száz holdon aluli kisbirtokosok kezében van. Ezen a nagy területen a mezőgazdasági bérmunkásoknak alig kinálkozik kereset, úgy hogy a munkások foglalkoztatását tulajdonképpen az a kétharmadrésznyi terület végzi, amely a közép- és nagybirtokosok kezén van. Ilyen viszonyok között egyáltalában nem érdeke a munkásoknak, hogy a törpeüzemű gazdaságok területe nagyobbodjék, mert ezzel voltaképpen kereseti viszonyaink romlanak. Az előadmány utal arra is, hogy az utolsó husz esztendő alatt a parczellázások révén évenkint legalább 1.000—1.500 kis- és középbirtok keletkezett. Ezzel szemben a kivándorlók száma évenkint megközelíti a 200.000-et és csupán kisbirtokos 15—20 ezer vándorolt ki évente. Hogy a birtokföldarabolás mennyire eredménytelen volt a munkások megkötése szempontjából, ezt az is bizonyitja, hogy a kivándorlás éppen azokban az években volt a legnagyobb, amikor a parczellázási tevékenység tetőfokát érte el. A föld-földarabolást tehát most már a régi arányokban nem lehet folytatni, mert a föld megszerzésére szükséges tőkegyüjtés csak lassú folyamatban halad előre. Igy nincsen kilátás arra, hogy a földföldarabolások révén a munkásviszonyokat javítani, vagy a munkásokat megkötni számbavehetően sikerül. Sokkal inkább czélravezetőnek igérkezik hosszúlejáratú kisbérletek létesítése, különösen *földbérlőszövetkezetek* útján. Erre a czélra a kincstári, vallásalapitványi, papi, de különösen városi és községi birtokokon óriási területeket lehet fölhasználni. A mezőgaz-

dasági munkások földhöz kötését czélzó birtokpolitikai beavatkozástól igazában csak akkor várhatunk sikert, ha a földművelő nép gazdasági intelligentiáját arra a szinvonalra emeljük, melyet a modern, okszerű gazdálkodás megkövetel. Ezért a legelső föladat a nép gazdasági oktatásának községenként való bevezetése, mint ezt APPONYI ALBERT grófnak a gazdasági népiskolákról szóló törvényjavaslata contemplálta.

GYÖRGY ENDRE ny. földmívelésügyi minister véleménye szerint mindenekelőtt egészséges bérlőosztály megteremtésére kellene törekedni, mely nálunk Magyarországon a viszonyok sajátszerű alakulása folytán ma még hiányzik. Utal Anglia példájára, hol az ilyen bérlőosztály jelenléte az egészséges fejlődés legnagyobb biztosítéka. Behatóbban fejtegeti az angol bérletek jellegét és azt, hogy mily fontossággal birna nálunk is a bérleti viszonyoknak a helyes szabályozása és helyes irányba terelése. A kisbérletek kialakulását nagy örömmel üdvözli és azoknak nagy jelentőséget tulajdonít, de azt hiszi, hogy igazán csak akkor lesz jövőjük, ha kis területek különkülön fognak bérbeadatni. Azt, ha 20—30 család együtt gazdálkodnék, visszafejlődésnek tartaná.

A mezőgazdasági munkáskérdést illetőleg BUDAY BARNA nézetével nem mindenben ért egyet, mert úgy véli, hogy a mezei munkások helyzetében a birtokpolitika okszerű vezetése mellett még igen lényeges javulás állhat be.

SEBESS DÉNES táblai tanácselnök arra utalt, hogy Angliában a dologi, Francziaországban pedig a kötelmi jellege van kidomborítva a bérletnek. Nálunk is az osztrák jog hatása alatt a kötelmi jelleget tolták előtérbe. Ez azonban viszonyainkkal teljesen ellenkezik. Épp ezért a bérleti jog reformálását fontosnak tartja.

HORVÁTH SÁNDOR ministeri tanácsos örömmel állapitja meg, hogy általános mezőgazdasági szempontból sem találta az értekezlet kivánatosnak azt, ami erdőgazdasági szempontból káros volna, tudniillik a nagybirtokoknak minden áron való földarabolását.

KÁROLY REZSŐ zárószava és MAURER MÓR műegyetemi rk. tanár fölszólalása után GAAL JENŐ elnök kiemelte, hogy az értekezlet tényleg minden birtokkategória fontosságát teljes mértékben elismerte. A munkásügy tekintetében annyiban nem ért egyet BUDAY BARNÁ-val, hogy nézete szerint e téren még nagyon sok a teendő. Ezen teendők helyes megoldása igazán csak akkor lesz nagyobb mértékben lehetséges, ha a mezőgazdasági érdekképviselet szervezése folytán a gazdatársadalom abba a helyzetbe fog jutni, hogy az egyes vidékek viszonyaival számoló, nem az egész országra egységes és a helyi viszonyokat figyelmen kivül hagyó javaslatokat valósithat meg. Végül bejelentette, hogy MADARASSY-BECK GYULA

báró előadása kapcsán még e hónap folyamán általános természetű zárórita lesz, amely az értekezlet összes kérdéseit felölelheti.

☆

Az egyesület választmányi ülése.

A Gaal Jenő elnöklete alatt folyó évi február hó 26-án tartott választmányi ülés mindenekelőtt a folyó évi rendes közgyülés napját és tárgysorozatát állapította meg. A közgyülés *április hó 30-án* lesz. *A birtokpolitikai értekezlet* előzményeinek, előadásainak és javaslatainak, egyszóval tudományos anyagának feldolgozására a választmány Gaal Jenő és Jancsó Benedek igazgatókból, továbbá Baross János, Bernát István, Börcsök Andor, György Endre, Horváth Sándor, Ivády Béla, Katona Mór, Levy Béla, Mattyasovszky Miklós, Sebess Dénes, Sierbán János és Timon Ákos, végül jegyzők gyanánt ifj. Erődi Béla és Gárdonyi Albert tagokból álló bizottságot küldte ki. A javaslatok összefoglalására, tehát úgyszólván a bizottság előadói tisztére Sebess Dénes volt szives vállalkozni.

Az elnök előterjesztései alapján elhatározta továbbá a választmány, hogy a *Széchenyi-cyklust* a jövő télen megkezdi. Három éven át évente 6—6 előadás rendeztetnék. A cyklus rendezésére egyesületünk akadémikus tagjait kéri fel, mely bizottság titkárai Ajtay József és Méhely Kálmán titkárok.

Hornyánsky Gyula, mint a sociális nevelésügyi actió elnöke, bejelenti, hogy a folyó évben a fővárosban nem fognak cursusok tartatni, ellenben a vidéken lesznek előadások. Apáthy István igazgató, a kolozsvári tanfolyamok eredményeiről számolt be.

Elnök bejelenti, hogy a *Magyar Társadalomtudományi Egyesület Könyvtára* című könyvkiadó vállalatunkat a Franklin-társulat hajlandó kiadni, ha az irói tiszteletdíjakról gondoskodunk. A vállalat megindítása előreláthatólag mielőbb lehetséges lesz. Szücs Bertalan pénztárnok bemutatta még az egyesület vagyoni viszonyairól szóló jelentését, mely után egyéb folyó ügyek letárgyalásával az ülés véget ért.

☆

A Szabad Iskola Kolozsvárt

Az 1910. évi tanfolyam:

A tanfolyamot két sorozatban tartották: 12 előadást husvét előtt (márczius 7., 8.. 9., 10., 11., 12., 14., 15., 16., 17., 18., 19.), 9 előadást husvét után (április 4., 5., 6., 7., 8., 9., 11., 12., 13.). A hirdetett 24 előadás közül három elmaradt az előadó Nagy Ernő egyetemi tanár megbetegedése miatt. A husvét előtti sorozatnak 2.371, a husvét utáninak 1.096 hallgatója volt. A hallgatók összes száma 3.467. Az előadásonkénti átlag husvét előtt 196, husvét után 122; összes átlag 165 hallgató.

A hallgatók az egyes előadásokon a következőkép oszoltak meg:

1910. márcz. 7. Apáthy István egy. tanár: A fejlődés törvényei és a társadalom.
I. előadás: 350 hallgató.
1910. márcz. 8. U. a. II. » 214 »
1910. » 9. » » III. » 210 »
1910. » 10. Kenéz Béla egy. tanár: A statisztika jelentősége a társadalomtanban.
I. előadás: 186 hallgató.
1910. » 11. U. a. II. » 208 »
1910. » 12. » » III. » 147 »
1910. » 14. Cholnoky Jenő egy. tanár: A földrajzi tényezők befolyása a társadalomra.
I. előadás: 275 hallgató.
1910. » 15. U. a. II. » 247 »
1910. » 16. » » III. » 217 »
1910. » 17. Filep Gyula egy. magántanár, vármegyei főorvos: Egészséges és beteg társadalom.
I. előadás: 125 hallgató.
1910. » 18. U. a. II. » 114 »
1910. » 19. » » III. » 75 »
1910. április 4. Apáthy István: A fejlődés törvényei és a társadalom.
IV. előadás: 94 hallgató.
1910. » 5. U. a. V. » 108 »
1910. » 6. » » VI. » 115 »
1910. » 7. Pósta Béla egyetemi tanár: Az őskor társadalmai.
I. előadás: 141 hallgató.
1910. » 8. U. a. II. » 127 »
1910. » 9. » » III. » 104 »
1910. » 11. Schneller István egyetemi tanár: Társadalmi nevelés.

I. előadás: 132 hallgató.
1910. április 12. U. a. II. » 160 »
1910. » 13. » » III. » 119 »

Az egész tanfolyam részvételi díja 2 korona volt; egyetemi hallgatóknak 1 K. Belépő díj egyes előadásokra 20 fillér. A tanfolyamnak ily csekély díj mellett is 566 korona tiszta jövedelme volt. Ez összeget a Magyar Társadalomtudományi Egyesület a Kolozsvárt általa az *Uránia*, Magyar Tudományos Egyesülettel egyetértően létesített Munkásgymnasiumnak adta. Ugyancsak a Kolozsvári Munkásgymnasium czéljaira engedte át kolozsvári előadásainak (l. föntebb) tiszteletdíját, 240 koronát Apáthy István. (A Kolozsvári Munkásgymnasium működéséről folyó tanévi tanfolyamának befejeztével fogunk számot adni).

Az 1911. évi tanfolyam:

Idei kolozsvári tanfolyamunkat, okulva a mult évben szerzett tapasztalatokon, csupa háromórás tárgygyal állítottuk össze és husvét előtt befejezzük. Órarendje a következő:

1911. márcz. 13., 14. és 15. Kossutány Ignácz egyet. tanár: Hit és vallás, mint társadalmi jelenség.

1911. márcz. 16., 17. és 18 Imre József egyet. tanár: Az orvos munkája a mai társadalomban.

1911. márcz. 20., 21. és 22-én Cholnoky Jenő egyet. ny. r. tanár: Az emberi megtelepülések formái.

1911. márcz. 23., 24. és 25. Márki Sándor egy. tanár: A történelmi fölfogás.

1911. márcz. 27., 28. és 29. Kenessey Béla, ev. ref. püspök: A reformatio társadalmi jelentősége.

1911. márcz. 30. és 31., április 1-én Lechner Károly egy. tanár: Az elmebetegségek társadalmi jelentősége.

1911. április 3., 4. és 5. Erdély László egy. tanár: A jobbágyság szerepe a középkori társadalomhan.

1911. április 6., 7. és 8. Bararás Endre tanítóképző intézeti tanár: A falu társadalmi élete.

Az előadásokat úgy, mint a mult évben a Kolozsvári Tudományegyetem Aulájában naponta délután 5 órakor tartjuk. Az Aula átengedéséért a mult tanfolyamra vonatkozólag Udránszky László tavalyi rector magnificusnak tartozunk hálás köszönettel. Hasonló hálával tartozunk Szádeczky Lajos idei rector magnificusnak is ez évi tanfolyamunk kegyes támogatásáért.

Végül megjegyezzük, hogy a mult évben az egész tanfolyamra beirt hallgatók között mintegy 200 különböző karbeli egyetemi polgár volt; a többi hallgató Kolozsvár művelt közönségének színe-javából telt ki.

A »Magyar Társadalomtudományi Egyesület« részére **1910. évi deczember havában** befolyt tagdíjak jegyzéke.

Bárány Zsigmond, Zombor.
Beck Lajos, Budapest.
Fodor Oszkár dr., „
Forbáth Imre dr., „
Miklós Elemér dr., Budapest.
Németh József, „
Palmer Kálmán, „
Strasser István, „
Szentkirályi György, Budapest.
Bak Sándor, Arad.
Jakobi Fülöp, Pécs.
Salánky István, Szeged.

1911. évi **január havában** befolyt tagdíjak jegyzéke.

1908. évre.

Wirker Ernő, Nagyvárad.

1909. évre.

Seregély Béla, Alsólövő.

1910. évre.

Balogh Pál, Budapest.
Kerese Tibor dr., „
Kiss János dr., „
Labancz Béla, Pancsova.
Mezey Gyula, Tornócz.
Ormós Béla, Kassa.
Vácz Járási Közm. Egyesület.

1911. évre.

Egri Jogakadémial Kör
Gaal Jenő dr., Budapest.
Győry Tibor dr., „
Ivánka Pál, Vácz.
Kerese Tibor dr., Budapest,
Kinsker Albert, Veszprém.
Magy. kir. gazd. tan.-képző int. Kecskemét.
Körösbányai Kaszinó.
zsombori Lippay Géza, Ménfő,
Magyar István dr., Budapest.
Máriássy Tibor báró „
Pancsovai áll. főgimn. igazgatósága.
Prelogg József, Szeged.
Pécsi róm. kath. tanitóképző int.
Magy. kir. áll. polg. iskola, Pozsony.
Révy Ferencz, Budapest.
Solnay Kornél dr., „
Szekszárdi áll. főgimnasium.
Szászvárosi kun kollegium.
Takáts József, Kismarton.
Vizaknay Antal dr, Budapest.
Várady Aurél dr., Kolozsvár.
Vasmegyei Kultur-Egyesület.
Belóczy Sándor Késmárk.
Zombori állami főgymnasium.
Nagykárolyi róm. kath. főgimn.

1911. évi **február havában** befolyt tagdíjak jegyzéke.

1907. évre.

Gálos Rezső, Temesvár.

1908. évre.

Gálos Rezső, Temesvár.
Linder György Budapest.

1909. évre.

Gálos Rezső, Temesvár.
Linder György, Budapest.

1910. évre.

Linder György, Budapest.
Jámbor Z. Gyula, Veresto ny.

1911. évre.

Budapesti kegyesrendi főgimn.
Csuka Lajos, Budapest.
Bánóczy Gyula, Győr.
Kassai felső keresk. isk.
Dózsa Endre, Kolozsvár.
Eperjesi ev. Collegium.
Iglói állami tanitóképző.
Jurenák József, Budapest.
Kaposvári állami főgimnasium.
Kolozsvári ker. és iparkamara.
Lévai állami tanitóképző.
Magyar Egyházirodalmi iskola Budapest.
Nagybecskereki közs. főgimn.
Nádasy Gergely dr., Budapest.
Nádas Sándor, Baja.
Németi Pál, Pancsova.
Petrozsényi Kaszinó.
Pozsonyi Jogakadémia.
Prack László, Keszthely.
Sepsiszentgyörgyi tanitóképző.
L. Sipos Kamilló, Kolozsvár.
Szantner Béla, Budapest.
Szemenyei Kornél dr., Budapest.
Szolnoki m. kir. áll. főgimn.
Tóth György dr., Kecskemét.
Willmann János, Baja.
Budapest III. ker. főgimn.
Bethlen István gróf, Budapest.

1912. évre.

L. Sipos Kamilló, Kolozsvár.
Szantner Béla, Budapest.
Belóczy Sándor Késmárk.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

MAGYAR
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
—— EGYESÜLET FOLYÓIRATA ——

SZERKESZTI AZ IGAZGATÓSÁG:

APÁTHY ISTVÁN, GAAL JENŐ, JANCSÓ BENEDEK.

IV. ÉVFOLYAM 1911 ÁPRILIS 4. SZÁM.

BUDAPEST, 1911.

Megjelenik évente tizszer, julius és augusztus kivételével, minden hó 15-én.

TARTALOM.

		Lap
Apáthy István:	A faj egészségtana	265—279
Bud János:	Az elválások ujabb alakulása hazánkban	280—304
Szentiványi Ferencz:	Torontál vármegye vándorlási mozgalmáról	305—320

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Politika:

Magyarország és Ausztria. *Steinecker.* ... 321—326
A szabadság elmélete. *Gyulay Lajos.* ... 326—333

Társadalmi politika:

A nők éjjeli munkájának eltiltása. *H. F.* ... 334—337

Társadalmi mozgalmak általában:

A nők választói joga Svédországban. *Szász Zsombor.* ... 337—341

Magyar Társadalomtudományi Egyesület:

Felolvasás az amerikai választójogról. ... 342—345

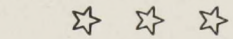

A Magyar Társadalomtudományi Szemle közöl önálló tanulmányokat a társadalomtannak és főbb segédtudományainak köréből; ismerteti a társadalomtant érdeklő közéleti és irodalmi jelenségeket; gyűjti, bírálatosan rendezi és további fölhasználásra előkészíti a társadalomtan tudományos anyagát. Közli végül a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nyilvános ülésein és szakértekezletein tartott előadásokat, fölolvasásokat és vitatkozásokat, valamint az Egyesület hivatalos értesítését annak választmányi üléseiről, közgyüléséről és belső életéről. Főczélja a társadalomtant, szigorúan tudományos alapon, a magyar nemzeti továbbfejlődés szolgálatába állítani, egészséges társadalompolitikai közvéleményt teremteni s a magyar tudományos erőket erre a munkára egyesíteni.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület tagjai a Magyar Társadalomtudományi Szemlét évi 10 korona tagsági díjuk fejében kapják. Előfizetési díja egy évre 20 korona; egy-egy szám ára 2 korona.

A Magyar Társadalomtudományi Szemle részére szánt közlemények a Magyar Társadalomtudományi Egyesület igazgatóságának czímére (Budapest V., Mária Valéria-utcza 12. sz. III. emelet), előfizetések és a folyóirat anyagi részére vonatkozó értesítések pedig a Magyar Társadalomtudományi Egyesület titkárságához (Budapest V., Mária-Valéria-utcza 12. sz. III. emelet) küldendők. Előfizetéseket minden könyvárús is elfogad.

A faj egészségtana.

Irta: APÁTHY ISTVÁN.

Voltaképen a faj egészségtana az, amit GALTON *Eugenika* névvel jelölt. Némelyek, kevés joggal, de sok számítással, embertenyésztésnek, mások, több joggal és főleg több komolysággal, fajnemesítésnek, az emberfaj nemesítésére irányuló törekvésnek mondják. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy az új tudományág a kellő élettudományi és társadalomtani alapossággal mire törekedhetik és mit remélhet eredményül, az emberfaj egészségtanának kell mondanunk. Az, amit fajromlásnak neveznek, a faj betegsége, s e betegség orvoslásának különleges módjai vannak. A közegészségtan a köz életviszonyainak javításával foglalkozik egészségi szempontból; a faj egészségtana azoknak a megbetegedéseknek elhárításával, melyek nemcsak az egyedek, hanem az egész faj fönmaradását fenyegetik. Törekvéseik sok tekintetben találkoznak, sőt a közegészségügy javítása is egyike a fajegészségtan módszereinek. De vannak az utóbbinak más módszerei is, amelyek részint a társadalomtanba, részint az erkölcstanba vágnak, és van végül egy egészen különleges élettudományi módszere. E módszer a faj föntartóinak tudatos magválogatása és bizonyos, a jövendő nemzedékre káros hatásúnak tartható egyedek szaporodásának meggátolása. Az új malthusi tannal mégsem tévesztendő össze.

Az új malthusi elmélet azért követeli a születések szabályozását, hogy az egyedek számát csökkentse, vagy legalább is ne szaporítsa és ezáltal egy adott nemzedék tagjainak jóllétét öregbítse. A fajegészségtan ellenkezőleg arra törekszik, hogy a következő nemzedék számosabb és egészségesebb legyen; a születések szabályozását kívánja az is, de csak az olyan fogamzások meggátolása által, amelyek előreláthatólag nem kívánatos minőségű utódokra vezetnének; áldozatokat

és önmegtagadást követel a mai nemzedéktől a jövendő érdekében. Az új malthusi elv alkalmazása föltétlenül növelni fogja nemzedékről nemzedékre azoknak az egyedeknek arányszámát, akiket a többiek munkája, vagy a megelőző nemzedéké tart el. A fajegészségtan majdani következetes gyakorlata mindinkább csökkenteni fogja az eltartásra szorulók számát és lehetetlenné fogja tenni azt is, hogy egy adott nemzedék tagjai a megelőző nemzedékek munkájának gyümölcsein élősködjenek. Már ezáltal is egészségesebb állapotokat idéz elő, holott az új malthusi elv a következő nemzedékek romlását elkerülhetetlenné tenné akkor is, ha a művelt nemzetek emberanyagának romlása még nem kezdődött volna is meg. Pedig megkezdődött és ott mutatkozik leginkább, ahol az új malthusi elv gyakorlata a legáltalánosabb, t. i. Francziaországban.

Ha igaz volna is, amit némelyek állítanak, hogy nem mutatható még ki a művelt nemzetek emberanyagának romlása, azért korántsem volna tárgytalan az a törekvés, mely az emberanyag javítására irányul. Tárgytalanná csak akkor lenne, ha kimutathatnók, hogy a dolgok mai rendje, a mai erkölcs és a mai társadalom, nemzedékről nemzedékre növekedő javulást idéz elő. Ilyen vérmes reménységet azonban, azt hiszem, a legrózsásabban látók sem táplálnak. Számos élettudományi észlelet arra mutat, hogy az élőlények fajai annál kényesebbek, az elbetegesedésre annál inkább hajlandók, minél magasabb fokára jutottak már el a fejlődésnek. Nem egészen mese az az őserő, mely a kevésbbé művelt nemzetekben, illetőleg az alsóbb néposztályokban lakozik. De ez az erő csak viszonylagos; csak valaminek a meglételét jelöli, ami a műveltebb nemzetekben, illetőleg a magasabb osztályokban fogyásnak indult. Különben miért dőlt volna meg a műveletlenebbek támadásai előtt már annyi nagy nemzet; miért halnának ki oly nagy számmal a legelőkelőbb családok, hogy az alsóbb rétegekből előre törőknek adjanak helyet? Ez így van, és általa igen sok fejlődésbeli eredmény vész kárba; a fejlődés útján igen sokat mindig újra kell kezdeni, amit fotytatni is lehetett volna. Törvényszerűség nyilatkozik meg abban, hogy így van. De nem törvény, hogy így legyen. Emberi értelemmel elérhetnők, hogy a jövőben többé ne így legyen. A fajegészségtan föladata megmutatni, hogyan volna elérhető. Törekvései

tehát függetlenek a fajromlás számszerű megállapításától. Nem is csoda, hogy világszerte annyi érdeklődéssel találkoznak.

Most, a magyar népszámlálás évében, máris nem egy keserű meglepetés után, különösen időszerű reánk nézve a vita, melyet a fajegészségtan kérdései fölött a Társadalomtudományi Társaság indított meg, kérdések egész sorát terjesztve elénk. Megkisértem én is, hogy az alábbiakban azokhoz hozzászóljak. Messze vagyok tőle, hogy mindenikre feleletet adhassak. Némelyikre ma még egyáltalában nem lehet tudományos értékű feleletet találni. Másokra igen különböző lehet a válaszunk, a szerint, hogy minő alapelvekből indulunk ki. De hogy a kérdésekhez hozzászólhassunk, először is el kell ismernünk, hogy a mai nemzedéktől joggal kivánunk esetleg nagy áldozatokat is a jövendő nemzedékek javára. Nagy tévedés azt hinni, hogy a fajegészség kérdéseiben az egyén érdeke ütközik össze az államéval, vagy általában a magánérdek a közérdekkel. Nem lehet azt mondani, hogy az egyén érdeke, a maga számára biztosítható nagyobb jóllét miatt, az egy gyermek, az államé pedig, amelynek sok katonára, sok munkásra és adófizetőre van szüksége, a sok gyermek. A sok gyermek éppen úgy lehet az egyén érdekévé, mint az államévá a kevés. A kevés gyermek csak a faj érdekévé nem lehet semmi körülmények között. Mert a faj legfőbb érdeke a fönmaradás; a fönmaradást pedig csak a faj egészsége biztosíthatja, s a születések fogyó számának kérlelhetetlenül a faj romlására kell vezetnie. Ha a közjónak sarkalatos követelménye az, hogy mindenki a tőle telhető legtöbb és legjobb munkát végezze, a faj javának épp oly követelménye, hogy minden emberpár a tőle telhető legjobb utódokat állítsa a maga helyébe. Ez csak úgy lehetséges, ha a tőle telhető legtöbbet hozza is létre. A szülőket semmi sem biztosíthatja arról, hogy az első vagy az első egy-két gyermeküknél ne volnának sokkal különbek azok a későbbiek, akiknek a megszületését már nem akarják. Vannak, akik az elsőszülöttet egyáltalában silányabbnak tartják a további gyermekeknél. Ha ez még nincs is bebizonyítva, kétségtelenül áll az, hogy, például, húsz emberpártól származó száz utód között igen sokkal több lesz a kiváló egyéniség, mint olyan száz utód között, akik száz egy-gyermekes pártól származtak. S ez annál szomorúbb, mivel a száz egyké-

ből, ha silányabbak is, sokkal több fog, a nékik osztályrészül jutó több szülői gond miatt, életben maradni és megházasodhatni, mint a közül a száz közül, akik húsz sokgyermekű család sarjadékai. Igy a kiváló egyének arányszáma szükségképpen fogy. Minden hajdanta nagy nemzet azon pusztult el, hogy nem termelt többé elegendő számban kiváló fiakat; hogy egyesek kiválását is inkább a többinek silánysága okozta. A hanyatló korszakok legnagyobb emberei a virágzás korának átlagembereivel sem érnek föl. S a hanyatlás korát minden időkben a fokozódó gyermektelenség jellemezte, mert az maga sem egyéb, mint az élethez való erős akaratnak, az élethez való bátorságnak, az életben magáért az életért való örömnek megfogyatkozása. A fajegészség szempontjából már nagyon értéktelen az az ember, aki önmagára és gyermekére nézve is csak az anyagi javak, csak az ezekkel megszerezhető mindenféle gyönyörök kedvéért tartja az életet az átélésre érdemesnek. Értékes a faj szempontjából csak az az ember, aki szereti az életet az életért, a munkára s a küzdelemre nyujtott alkalomért. A fajegészségtan kérdéseihez csakis ilyen szóljon hozzá; csak az ilyennek van rá erkölcsi jogosítványa. Félek, hogy ilyen jogosítvány nélkül való hozzászólások el fogják a Társadalomtudományi Társaság vitáját erőtleníteni.

Bármint legyen, a Társadalomtudományi Társaságtól a fajegészségtan s a vele kapcsolatos kérdések fölött rendezett vitát igen hasznosnak tartom már csak azért is, mert talán némi élettudományi ismeretet is nyujt a társadalomtani kérdésekkel foglalkozó iróinknak s az ilyen kérdések iránt érdeklődő közönségünknek.

Társadalomi irók nagy előszeretettel használnak az élettudományokból vett összehasonlításokat, jóllehet az élettudományok felől, sőt még a kisiskolás természetrajz felől sem mind rendelkeznek a legelemibb ismeretekkel. Csöppet sem csudálkoznám, ha valaki közülök a társadalmat hatalmas tölgyfához hasonlítaná, melynek gyökerei a verőfényben fürödnek és levelei a termőtalaj nedveit szívják. Hisz nem rég egy nagy napilapunk vezérczikkében olvastam ismert irótól fejtegetést az aristokratiáról, melyben a szerző az aristokrata elv hatását a vakondéhoz hasonlítja. Szerinte az aristokrata elv úgy, mint ama veszedelmes rágcsáló — már t. i. a vakondok — a társadalmi solidaritas zsenge gyökereit pusztítja.

Nem tudja, hogy a vakond nem rágcsáló, hanem bogárevő; hogy nem veszedelmes, hanem fölöttébb hasznos állat, mert főleg a gyökereken rágcsáló bogarak vagy bogárálczák pusztításából él. Csoda-e, hogy az ilyen természettudományi készültségű iró czikkében azt is mondja, hogy az egész modern angol történelem nem egyéb, mint a nemzeti test reagálása az aristokrata »fagoceák«, alighanem phagocyták, ellen, melyeket a véréből lassan kilök. Mert miképpen is tudhatná, hogy a szervezet a kórok ellen védekezése alkalmával — a phagocyta-elmélet szerint — nemcsak nem löki ki a véréből a phagocytákat, melyeket különben egyáltalában nem is lehet a vérből kilökni, hanem azokat még inkább megszaporítja, hiszen éppen a phagocyták védelmezik meg a kórok csirái ellen, vagy fölfalva és megemésztve őket, vagy azok termékeit saját termékeikkel ártalmatlanokká téve. Szervezetünkben éppen a phagocyták volnának azok a hasznos vakondokok, melyek megeszik az egészségünk gyökerein rágcsáló mikrobiumokat. Ugyan mit lehessen tartani ama nagyközönség élettudományi ismeretei felől, amelynek a tanítói is csak ennyit tudnak?

Van a társadalomtannak több olyan iskolája, mely a társadalmi törvényszerűségeknek minden közét az élettudományi törvényszerűségekhez tagadja. Az ilyen iskola hive megteheti, hogy elméjét semmiféle élettudományi ismerettel ne terhelje, ámbár, ha iskolája alaptételeinek helyessége felől maga is ítélni akar, az élettudományi törvényszerűségeket annál inkább ismernie kellene. De hát még a tudatlanságban is van valami tiszteletreméltó, ha elvi alapon áll. Azonban egyáltalában nem tisztelhetem azoknak járatlanságát élettudományi dolgokban, akik a társadalomtan élettudományi — teszem, spenceri — iskolájának hiveiként akarnak szerepelni.

Annál örvendetesebbnek kell mondanom az élettudományok nem egy ágában való, szinte meglepő jártasságát mindhárom előadónak, kik a Társadalomtudományi Társaság eugenikai vitájában előttünk jártak.[1]) Legföljebb az a kifogásom lehetne, hogy bizonyos élettudományi alapfogalmak dolgában MADZSAR JÓZSEF és FÜLÖP ZSIGMOND is beléesnek a tévedé-

[1]) MADZSAR JÓZSEF: Fajromlás és fajnemesítés. Huszadik század. XII. évf. 23. köt. p. 145—160. — DIENES LAJOS: A fajnemesítés biometrikai alapjai. U. o. p. 291—307. — FÜLÖP ZSIGMOND: Az eugenika követelései és korunk társadalmi viszonyai. U. o. p. 308–319.

sekbe, melyektől — mint dilettans — SCHALLMEYER se tudott menekülni. Pedig talán SCHALLMEYER irta eddig a legjobb összefoglaló áttekintést ama kérdések fölött, melyek bennünket most foglalkoztatnak. És nézetem szerint még ő sem fogja föl helyesen a viszonyt a kiválogatódás és a fejlődés között.

Ha fejlődésen a szervezettségnek egy magasabb fokára jutást, egyszerűbb alkotásból bonyolultabb létrejöttét értjük, pedig ezt kell értenünk, akkor azt is el kell mondanunk, hogy kiválogatódás nem idéz elő fejlődést. A fejlődés mindenesetre átalakulás; de nem minden átalakulás fejlődés. Magában véve nem fejlődés, például, az alkalmazkodás sem, bármekkora átalakulással és az egyedi tulajdonságoknak bármekkora kifejtésével járjon is. A fejlődés nem is tömegbeli növekedés, mert a fejlődésnek egy-egy magasabb lépcsőfokával igen gyakran a test vagy az illető testrész tömegének csökkenése függ össze. A fejlődés fogalmának leglényegesebb eleme az, hogy az átalakulás egyszerűbb alkotású szervezetből bonyolultabb alkotásút hozzon létre és mind tökéletesebb munkafölosztásra vezessen a szervezet egyes részei között. Tökéletesebb és nem teljesebb munkafölosztásról szólok, vagyis olyanról, mely nemcsak a fokozott tagolódásban, hanem minden tagnak az egész alá rendelésében és a tagoknak egymás javára és az egész javára működésében nyilvánul.

A kiválasztás tehát, sem a természetes kiválogatódás, sem a mesterséges — tenyésztő, illetőleg termelő — válogatás nem emelhet semmiféle szervezetet a fejlődésnek valamely alacsonyabb fokáról egy magasabb fokára. Átalakulásokat azonban, még pedig gyakran igen nagy átalakulásokat valamely meghatározott irányban, idézhet elő. Az előidézett átalakulás mind teljesebbé váló alkalmazkodottságot jelent: alkalmazkodottságot vagy az életviszonyok követelményeihez, vagy a tenyésztő, illetőleg termelő kívánságaihoz. Az alkalmazkodottság első sorban az életbenmaradást biztosítja, a továbbfejlődésnek pedig legelső föltétele az életbenmaradás. Ezt a tételt elfogadhatjuk, akármi idézi is elő az átalakulásoknak azt a nemét, amelyet fejlődésnek nevezhetünk. A kiválogatódásnak már ebből az okból is igen nagy jelentősége van a fejlődésre vonatkozólag. De van még más okból is. A fejlődés gyorsasága arányos a faj egészségével. És különösképpen, de kimutathatólag a fejlődéssel bizonyos betegségek járnak. A fej-

lődés különböző fokain különbözők. Legveszedelmesebbek és legkönnyebben idézik elő a faj kipusztulását a fejlődésnek már elért magasabb fokán. A fejlettségnek bizonyos magasabb fokán lévő fajokra nézve az egyedi különbözőségnek a különböző egyéniségeknek forrásai mindinkább bedugulnak; a magasabb fejlettséggel csökkenő variabilitas és a degeneratióra való fokozott hajlandóság jár.[1]) E bajoknak egyedüli orvossága a fokozott természetes kiválogatódás, illetőleg a leggondosabb kiválogatás. Mindkettő azt idézi elő, hogy a fajnak mindenkori képviselői, nevezetesen azok, melyek a következő nemzedéket hozzák létre, a lehető legkiválóbb, a legalkalmasabb egyedek legyenek. A legkiválóbb egyedek utódai fogják mutatni a legnagyobb variabilitást s ezzel együtt a legnagyobb képességet a további alkalmazkodásra. Úgy látszik nékem, hogy a faj legkiválóbb képviselőinek éppen az adja meg a kiválóságukat, hogy bennük a variabilitas legfőbb forrása még nem apadt el. Mi ez a forrás, mindjárt reátérek. Egyelőre csak azt kivántam az elmondottakkal megállapítani, hogy, ha másnak tartom is a viszonyt a fejlődés és a kiválogatódás között, mint Madzsar József és Fülöp Zsigmond, ez korántsem gátol, hogy a kiválogatódásnak a fejlődés szempontjából éppen olyan jelentőséget ne tulajdonítsak, mint ők. Ebből pedig következik az is, hogy az eugenikára vonatkozó további kérdésekben is egyetérthetek velük. A művelt nemzetek szaporaságának csökkenő irányzatát s a faj romlására való hajlandóság növekedését épp oly aggodalommal nézem, mint ők, s az orvoslásnak nem látom más útját, mint amelyet a természet jelölt ki számunkra. Nem azt, hogy a természetet az emberi társadalomban szabadjára hagyjuk, hanem azt, hogy a természettől megmutatott eszközöket a jövendő érdekében tudatosan használjuk.

Nem tartok azokkal, akik a csökkenő szaporaságot a magasabb fejlettség következményének tartják s azt ezért vagy tétlenül nézik, vagy még inkább csökkenteni akarják. Az betegség, mely ugyan főleg a fejlődés magasabb fokán lepi meg a fajokat, de sem nem következménye az eddigi

[1]) Először hangoztatta ezt a kellő nyomatékkal Daniele Rosa. (La riduzione progressiva della variabilità. Torino, 1899.) A Rosa gondolatát tulajdonította el és tette az élet állandóságáról irott könyve alapjává a bőbeszédű Félix le Dantec. (La stabilité de la vie. Paris, 1910.)

fejlődésnek, sem — még kevésbbé — föltétele a további fejlődésnek. Azért, hogy a rákos bántalmak főleg érettebb korban szokták az emberi szervezetet megtámadni, azok korántsem a magasabb fejlettség következményei. A nagy halálozási arány a fejlettség alacsonyabb fokának, a nagyon is csekély születési arány a fejlettség magasabb fokának betegsége. Így van ez az élőlények világában mindenütt. A természetben az előbbeni fokozott kiválogatódásra vezet s így a fejlődést gyorsítja; az utóbbi a kiválogatódást lehetetlenné teszi s előbbutóbb az illető faj pusztulását okozza. Az emberi társadalomban a nagy halálozási arány, valameddig a születések megfelelő nagy száma áll vele szemben, szintén előidézheti a legellenállóbbaknak némi kiválogatását; de az emberi szaporaság soha sem lehet akkora, hogy a halál, mint kiválogató tényező, kellő valószinűséggel hagyja meg minden nemzedék legalkalmasabbjait. Minél csekélyebb az anyag, amelyben válogathat, annál nagyobb rész jut a véletlen körülmények pusztító hatásának, amelyek a legjobbat sem kimélik meg, s annál kisebb rész az egyéni kiválóságnak, mely a legjobbak fönmaradását biztosítaná. Az embernek tudatosan közbe kell lépnie arra, hogy mindenkire nézve egyenlően kedvező külső körülményeit biztosítsa az életbenmaradásnak: jó közegészségügyet, jó lakást, jó táplálkozást, a testi és szellemi fejlődésnek egyenlő lehetőségeit. Vagyis meg kell szüntetni a helyzetnek azt a kedvezőtlenségét, melyet az emberekre nézve az anyagi javak eloszlásának nagy aránytalansága s az osztályok elkülönültsége okoz. Egyaránt meg kell szüntetni a nyomornak és a fényüzésnek pusztító hatásait.

De ez nem elég. Nem elég az egyéni kiválóságot megvédelmezni attól, hogy a véletlen összezúzza. Azt támogatni kell abban, hogy a jövendő nemzedék minél több tagjának adhasson életet. Vagyis válogatni kell állandóan és tudatosan. És első sorban ki végezze a válogatás munkáját, amelyet a társadalmi rend már lehetővé teendett? Az, akinek a születés és a halál pillanatában a család tagjain kivül legközelebb kellene állania minden embertársához. Az orvosnak.

Az orvos jelentőségét a fajegészségtan követelményeinek megvalósításában növeli még az a körülmény, hogy nem elég a legkiválóbb törzseket elkülöníteni és szaporodásukat azon-

túl magára hagyni. A kiválóságnak átka, hogy nem hágy nagyszámú magához hasonló értékű utódot. A legkiválóbbakból alakított párok ivadékában is sok az alsóbbrendű egyed. Viszont középszerű egyedektől is származhatnak nagyon kiváló utódok. Minden nemzedékben ki kell válogatni a legkiválóbb egyedeket s megóvni attól, hogy a saját törzsük silányabb egyedeivel alapítsanak családot. Számukra párul más, idegen törzsek legkiválóbbjait kell kikeresni. E követelmények elhanyagolása okozza az uralkodócsaládok és más legelőkelőbbek időelőtti elsatnyulását és kihalását. Sietteti ezt gyakran a gyermekek csekély száma is, mely kizárja a választékot. Elfeledik, hogy az előkelő származás inkább ritkábban, mint gyakrabban jár előkelő tulajdonságokkal. De a tenyésztő és termelő tudja ezt. Tudja, hogy minden nemzedékben újra meg újra ki kell válogatni a legjobbat.

Az angol telivértenyésztésből hozok föl példát. Annak talán legnagyobb és fölül máig sem múlt diadala az *Eclipse* nevű versenyparipa. A három legkiválóbb angol törzsmén közül egyik apai, a másik anyai részről volt az őse. Apja, *Marske,* 1750-ben született. *Marske*-hoz gazdája, a ló előkelő származása miatt, igen nagy reménységeket fűzött. Több versenyben megpróbálkozott vele, de kudarczot vallott. Erre, 1756-ban, fedező ménül kezdte használni. 1764-ig így se látta hasznát, mert csupa silány csikó származott tőle. Végre 1764-ben nemzette az 1749-ben született *Spillettá*-val *Eclipse*-t, az angol telivértenyésztés nagy diadalát. *Eclipse* első nagy sikerei után apjáért, *Marske*-ért igen nagy fedezési díjakat kezdtek fizetni. *Marske* azután még 15 évig, vagyis 1779-ig volt fedező mén, de tőle egyetlen olyan csikó sem származott, amely az *Eclipse*-hez lett volna fogható. *Marske*-t e szerint 23 évig használták fedező ménnek. Nincs ugyan biztos adatom a felől, hogy hány csikó származott tőle, azonban, mivel gazdájának csak fedezeti díjaival hajtott hasznot, azt hiszem, igen csekély számot mondok, ha fölteszem, hogy évente átlag 10 csikó származott tőle, mondjuk kerek számban összesen 200 csikó. 200 csikó és közötte csak egy kiváló, igaz, hogy az az Eclipse volt, amelyre a mai angol telivérek igen nagy részének családfája visszavezethető! Valamint hogy az angol telivértenyésztés nem ment volna semmire, ha nem válogatta volna ki minden nemzedékben az Eclipseket, úgy a fajegészség-

ügyi törekvések is hatástalanok maradnának az állandó válogatás nélkül.

Még így sem fokozhatja a termelő vagy tenyésztő kiválogatás — a kiválasztottak számára a legkedvezőbb, különleges táplálás és életviszonyok mellett sem — a kívánatos tulajdonságokat egy bizonyos határon túl és egyáltalában csak bizonyos tulajdonságokat fokozhat vagy csökkenthet. Másokra nincs semmi befolyása. A határt eleve megszabják azok a tulajdonságok, melyek a szervezetben a kívánatossal kapcsolatban szintén megváltoznak. A szervezet nem egymás mellé rakott részek mozaikja, melyben egyes köveket, ha csak a térbeli viszonyok engedik, tetszés szerint megváltoztathatok. Minden élő szervezet olyan egész, melyben minden résznek megváltozása szükségképen valamelyes megváltozását okozza az összes többi részeknek. A kapcsolatos (correlativus) változások lehetnek igen csekélyek, vizsgáló eszközeinkkel ki sem mutathatók és közömbösek is. De lehetnek, még ha mennyiségileg csekélyek is, az életre oly fontosak, hogy a kapcsolatos változásnak esetleges káros hatásai ama másik, a kívánt megváltozás hasznát e változásnak bizonyos fokán túl lerontják. A kapcsolatos változások bizonyos határon olyan akadályokba is ütközhetnek, melyek a kívánt változás fokozását élettani lehetetlenséggé teszik. Legtöbb esetben a változás lehetőségének határát elérjük, mielőtt az illető tulajdonság fokozásának vagy csökkentésének élettani lehetőségei kimerültek volna.

Ami a kiválogató tenyésztés vagy termelés, a domesticatio, által elérhető, az, ha néha meglepő is, arányoslag hamar el van érve. Az *Eclipse* tökéletességét az angol lótenyésztés körülbelül félszáz év alatt elérte és azóta sem múlta fölül. Az *Eclipse* atyai szépapját, a *Darley Arabian* nevű mént, 1710 táján vitték Angliába; anyai dédapját, a *Godolphin Arabian*-t, 1728-ban. Ezzel a két ménnel és a XVII. század végén Angliába került *The Byerly Turk* nevűvel kezdődött a mai értelemben vett telivértenyésztés Angliában. És 1764-ben már megszületett az *Eclipse*.

Az eugenikának azok a rajongói, akik azt hiszik, hogy egy boldogabb kor ma még nem is sejtett fokra emelendi a kívánatos emberi tulajdonságokat, gondolják meg, hogy ma már a versenylovak gyorsaságát sem lehet tovább fokozni.

A telivértenyésztésnek már régen csak az a föladat jut, hogy az elért eredményt nemzedékről-nemzedékre megújuló kiválogatással és alkalmas neveléssel megtartsa. Az *Eclipse* korában még nem végeztek pontos időszerinti méréseket a versenylovak sebességére vonatkozólag. De végeznek már 1810 óta s az epsomi pályán kezdték. A rendes versenyek azonban nem mutatják meg, hogy mennyi a legkevesebb idő, amennyi alatt egy ló az adott távolságot megfutja. A lovas csak arra törekszik, hogy elsőnek érjen be. Csak a pálya végén ösztökéli a lovat minden erejének megfeszítésére. A hozzáértők nem is azt a lovat tartják a legtöbbre, amely versenyen kivül a leggyorsabb idő alatt tudja megfutni a pályát. Az állitólag leggyorsabb ló, melynek patája valaha angol gyöpöt érintett, a *Flying Childers* már 1715-ben megszületett. Atyja a *Darley Arabian*, anyja egy *Betty Leedes* nevű kancza volt. *Flying Childers*-t egy angol mérföld (1609 méter) megfutásában az az *Eclipse* sem érte utól; de nála sokkal kitartóbb, erősebb volt. Az angol versenylovak gyorsasági recordját néhány év előtt egy állitólag különben jelentéktelen ló, *Harrow* érte el: egy angol mérföldet (1609 métert) 1 percz és $35^{4}/_{5}$ mp. alatt futott meg. Az epsomi pályán többektől elért gyorsaság 5 furlong (1005 méter) 57 másodpercz alatt. Ennél többre nem vitte az angol lótenyésztés 200 esztendő alatt; de ezt elérte volt *Flying Childers*-szel már 1715-ben.[1])

Hogy a tenyésztő kiválogatás mily kevésre képes, arra például fölhozhatom amerikai tenyésztők kisérleteit, akik a legjobban tojó tyúkoknak és a legjobban tojó tyúkoktól származott kakasoknak párositása által nem voltak képesek olyan tyúkokat tenyészteni, amelyek évente többet tojtak volna, mint alkalmas tartás mellett olyanok, amelyeket egyáltalában nem válogattak ki.

A kiválogatásnak más a jelentősége. Az, hogy a kiválogatott legalkalmasabbak nemcsak az életbenmaradást, hanem a továbbfejlődést is leginkább biztosítják, amely azonban nem a mi tetszésünk és akaratunk szerint irányul. E független

[1]) Mindezeket az adatokat egy elismert szakértőnek, gróf WRANGEL-nek a lófajtákról irott könyvéből veszem. (WRANGEL, C. G.: Die Rassen des Pferdes. 2 Bde. Stuttgart, 1908. L. főleg p. 84—96. és p. 154—155. az 1. kötetben.)

továbbfejlődés föltétele, hogy minden fajnak minden nemzedéke a faj legkiválóbb képviselőinek lehető legnagyobb számát tartalmazza. Silány egyedekből álló faj megáll a továbbfejlődés útján. Már pedig minden fajnak van bizonyos hajlandósága az elkorcsosulásra, ha már elérte a fejlődésnek valamely magasabb fokát. Ennek a hajlandóságnak csak egy ellensúlya van: minden adott nemzedékben a legjobbak kiválogatása a következő nemzedék létrehozására, vagy legalább is a faj csekélyebb értékű képviselőinek kirekesztése a következő nemzedék létrehozásának föladatából. Ez ellensúly pedig csak akkor alkalmazható, ha minden nemzedék a lehető legnagyobb számú egyedből és egyéni tulajdonságok szempontjából lehetőleg különböző egyedekből áll. A legkiválóbb egyedek utódaiban legnagyobb az egyéni változatosság. Miért? Mert az élettudományi értelemben vett kiválóság csak olyan egyéniséggel jár együtt, amelynek egyéniségi tényezői igen számosak; olyan egyéniséggel, amely részben megnyilvánult, nagy részben azonban meg nem nyilvánult, de azért átörökíthető tulajdonságok nagy számából tévődik össze. Az ilyen egyéniség utódai a szerint, amint az örökölt és tovább örökíthető tulajdonságokból bennük majd ezek, majd azok nyilvánulnak meg, illetőleg maradnak lappangó állapotban: a kiválóságnak hasonló foka mellett is igen különbözők lesznek. Nagy érdek tehát, hogy a kívánatos egyéniségek minél számosabb utódot hagyjanak: csekély számú utód között csekély valószínűséggel fog akadni olyan, melyben a szülői tulajdonságok csoportosulata (combinatiója) szintén kiváló egyéniséget fog eredményezni.

Az egyéni kiválóságnak, emberek közt pl. az igazi talentumnak (nem a mindig egyoldalú és alkalmazkodásra képtelen genie-nek, hanem a pl. Goethe-féle kiválóságnak) legjellemzőbb vonása a sokoldalúság s az alkalmazkodó képesség. A körülmények változása megnyilvánulásra késztethet olyan tulajdonságokat, melyek különben lappangó állapotban maradtak volna. Hogy valakiben mi minden rejlik, azt a változó körülményekhez alkalmazkodni tudás mutatja meg, amit lehetővé addig lappangó tulajdonságok megnyilvánulása tesz. Sok nagyar, itthoni áldatlan viszonyaink között, nem tudja megmutatni, mit ér; de más körülmények között, péld. külföldön, teszem Amerikában, kifejti a benne rejlő értékeket. Az az

ideális társadalmi rend, amelyben — a köz érdekében — mindenki kiélheti a benne rejlő összes értékeket. De a legkiválóbb egyéniségeknek szűk körön belül való továbbszaporodása is az utódoknak elkorcsosulására vezet a tulajdonságok fogyó hajlandósága következtében, aminek a sejttani magyarázatát ismételten igyekeztem megadni a csirasejtek viselkedésében az úgynevezett praeembryalis fejlődés folyama alatt. Ennek orvossága a lehetőleg távol álló, nem rokon és különböző társadalmi rétegekből származó kiválóságok párosítása. Ösztönszerűleg érzett élettudományi szükség nyilatkozik meg a mesékben a királyfiról, aki koldusleányt vesz feleségül, vagy az öreg királyról, aki a vitéz pásztorfiúnak adja oda leányát és országát. Nagyon sok úgynevezett rangon aluli házasságban a fajnemesítés szomjusága a parancsoló érzet, amelyről azonban az illető nem tud magának számot adni. Persze máskor meg degeneráltság és perversitás idéz elő olyan nemi összeköttetéseket, amelyekben óriási a különösen értelmi és erkölcsi rangkülönbség.

Mindenesetre jó volna, ha a házasságok kötésében több szerepe volna annak az erkölcsnek, mely az egyéni érdek fölé helyezi a faj szeretetét. A szerelem a társadalom jó voltának s főleg a fajnemesítésnek szempontjából is igen jó intézmény. Gyakran hibázhat az is; de általában mégis inkább szolgálja a fajnemesítés érdekeit, mint a házasságkötéseknek jelenleg divatos bármely más rugója.

Itt vetődik föl az a számtalan kérdés, mely a férfi és nő viszonyára vonatkozik a jövendő nemzedék létrehozása szempontjából. Kivánatos-e a házasság intézményének fönmaradása s ezzel együtt a család jelenlegi alakjának föntartása? Megoszthatja-e a nő, és hogyan, a maga életét a család szolgálata és egyéb társadalmi föladatok között? Az egynejű vagy a többnejű házasság-e a kivánatosabb a fajnemesítés szempontjából? Kivánatos-e a gyermeknevelés gondjainak levétele a szülők vállairól, pl. az állami gyermeknevelés útján? És így tovább.

Mindezekkel szemben én azt hiszem, hogy a családi életnek nálunk hagyományos rendjét csak meg kell tisztítani azoktól a visszásságoktól, melyek azt elkorcsosítják. Olyan társadalmi rendet kell sürgetni, mely a szülőkre nézve ne

csapássá, hanem áldássá, anyagi javakat és általános tiszteletet hozóvá tegye a nagyszámú gyermeket. Az állam érje be az oktatással; a szülőkre tegye kötelezővé, de lehetővé is a gyermekek nevelését. A családi érzés a fajnemesítésre fölhasználható hatalmas erők forrása. Az erkölcsnek s az erkölcsnél is parancsolóbb divatnak itt is karöltve kell járnia az állami intézkedésekkel. A krisztusi erkölcs, pedig már idestova kétezer éve oltogatják az emberbe, korántsem elég a közbiztonság czéljaira; az államnak kemény keze is kell hozzá. A fajnemesítés erkölcstana sem tehetne többet. Valamit tehetne még az állam ellenére is. Hisz az antialcoholista mozgalom sem eredménytelen, pedig az állam az alcoholismus legnagyobb kerítője. Az állam segítségével azonban nagyon hamar megszüntethetné az alcoholismust. Éppen így megvalósíthatnák a fajnemesítő erkölcsök az állam megfelelő intézkedéseivel karöltve, főleg pedig egy a hivatását átérző orvosi kar segítségével, az eugenikának legalább elemi követelményeit arányoslag rövid idő alatt.

Összefoglalom a mondottakat. Kétségtelen valóság, hogy a természetben általában több a születő, mint a táplálék adott, vagy elérhető mennyisége mellett megélhető; hogy ezért a megélhetés bizonyos nehézségekkel jár, s így csak azok maradnak életben és csak azok állítanak utódokat a maguk helyébe, akik a megélhetés nehézségeivel, hála alkotásuk valamely sajátosságának — vagy a véletlennek — meg tudtak küzdeni. E körülményekből Darwin tudvalevőleg bizonyos nagyon egyszerű, de az élők világára igen fontos következtetéseket vont. A Társadalomtudományi Társaságnak hozzánk intézett egyik kérdése már most az, hogy a megélhetés nehézségeinek, a *struggle for life*-nak Darwin-féle elve s a természetes kiválogatódás játszhatik-e jelentős szerepet az emberi társadalomban. Mindenesetre játszik. Hiszen Darwin a tételeket, melyekből saját elméletét levezette, a társadalomtudományból, az egyáltalában nem életbúvár Malthus-tól vette át. Már most azt az elméletet, mely a társadalomtudományból kiindulva ment át az élettudományba, ne lehessen, sőt ne kelljen a maga logikus következményeivel visszavezetni és alkalmazni a társadalomtanban, illetőleg a társadalmak életének gyakorlati irányításában? Malthus a maga megállapításaiból arra a következ-

tetésre jutott, hogy a születések fölös számát, mint nagy csapást az emberiségre, el kell kerülni. Darwin-féle meggondolással éppen ellenkezőleg örvendeni kell a születések fölös számának, mert az teszi lehetővé, hogy a megélhetők a megszületettek közül kiválogatott legjobbak legyenek. Csak az, ha minden adott nemzedékben a legjobbakra bízzuk a következő nemzedék egyedeinek létrehozását és ha a következő nemzedék egyedei ismét a lehető legnagyobb számúak és belőlük ismét a legjobbakat lehet a következő nemzedék létrehozóiul kiválogatni: csak ez óvhatja meg az emberi társadalmakat is az elkorcsosulástól. De értsük meg jól, nem ez a kiválogatás idézi elő a továbbfejlődést; ez csak annak a lehetőségét biztosítja, mert biztosítja az életbenmaradást és az egészséget; mert elkerűlhetővé teszi a tengődést és a lassú pusztulást. A születések fölös száma tudatos emberi beavatkozás nélkül, magában is valószínűvé teszi némileg a legéletrevalóbbak megmaradását s az életre nem valók pusztulását; de ez nem elég. A fajegészségtan czélja fölvilágosítani az emberi társadalmat arról, hogy minden olyan társadalmi berendezés, minden olyan szokás, divat vagy erkölcs, mely útját állja a legjobbak kiválogatódásának, aláássa a társadalom jövendőjét, eladja a pillanat, a mai nemzedék, az egyéni kényelem és önzés tál lencséje fejében a jövendő nemzedékek üdvösségét, a fejlődést. Útját állja pedig a társadalom a legjobbak kiválogatódásának részint azáltal, hogy csökkenti a választékot, részint azáltal, hogy nem válogat.

A fajegészségtan végső követelménye röviden az, hogy az emberek minden nemzedékében csak a továbbfejlődés szempontjából leginkább kívánatos egyedek lehessenek a következő nemzedék létrehozóivá, és hogy minden nemzedékben elegendő számmal legyenek ilyen értelemben kívánatos egyedek. De a végső követelményhez első lépésül megelégszik a fajegészségtan azzal is, ha a legkevésbé kívánatos egyedek szaporodását meggátolhatja s a kívánatos egyedekét fokozhatja. Ennek a követelménynek megvalósításában, ismétlem, sem a fajnemesítő erkölcsök, sem állami beavatkozások magukban nem elegendők. Karöltve megindíthatják az átalakulásoknak azt a sorozatát, mely — a jelenleginél jobb társadalmi rendben, — boldogabb, jobb és nemesebb emberiséget fog teremteni.

Az elválások újabb alakulása hazánkban.

Irta: BUD JÁNOS.

A modern társadalom-erkölcsi életnek egyik érdekes jelensége a házasság felbontásának mind gyakoribbá válása. Bár még igen tekintélyes azoknak a száma, akik a házasság felbonthatatlanságát hirdetik, mégis ma alig van culturállam, amelynek törvényhozása el ne ismerte volna a válás lehetőségét. Akik az előbbi álláspontot vallják, főként a római egyház tekintélyére hivatkoznak, bár megkisérlik azt is igazolni, hogy a felbonthatatlanságnak gyökerei magának a házasságnak természetében, belső mivoltában rejlenek. A házasság felbonthatatlansága mellett érvel még oly egyén is, mint BENTHAM, vagy COMTE. Előbbi, ki az utilitarismus főképviselője, a felbonthatatlan házasságot találja a legtermészetesebbnek, az egyed és köz érdekére legelőnyösebbnek; az utóbbi pedig, ki a positivismus megalkotója, határozottan kijelenti, hogy a válás, a fölbonthatóság egyszerüen képtelenség. Mindezzel ellentétben az emberi házasság története kevéssé igazolja a házasság örök érvényét. Meggyőzően fejti ki WESTERMARCK az emberi házasság történetéről szóló munkájában, hogy az emberi házasság tartamát illetőleg egységesség nincs a különböző korszakok közt. A fejlődés korai fokán a házasság nem volt állandó frigy, hanem a körülményekhez mérten hosszabbrövidebb ideig tartott. Amint nagyobb lett a nők tekintélye s nőtt a női nem tisztelete, magasabb fejlődésnek indult az apai érzés, mindezzel kapcsolatban fokozódott az előrelátás a gyermekek jövője érdekében s a szerelmi szenvedély is mind finomultabb formát öltött, fokozatosan szorosabbra füződtek a házasság kapcsai is. Az emberi nem magasabb fejlődésével lépést tartva lett folyton tartósabb a házasság is, mig a civi-

lisatio bizonyos fokán oda jutott, hogy életfogytiglani egyesüléssé vált. Tényleg azonban ahhoz, hogy a házasság fölbonthatatlansága elismertessék s dogmává váljék, a római egyház hatalmas tekintélye kellett. Az idők azonban e szigorú elveken rést ütöttek. A fejlettebb emberi társadalom ugyanis amily helyén valónak ismerte el, hogy a férj ne bánhasson el kénye-kedve szerint feleségével, ne taszíthassa el, midőn jónak látja s a nő se hagyhassa el férjét minden ok nélkül, épp úgy nem tudott teljesen megnyugodni azokban a szigorú korlátozásokban sem, amelyeket tulajdonképpen csak ideális vallási felfogás eredményezhetett. Ennek tudható be, ha már a reformatió a házasság felbontását illetőleg, mintegy számolva az emberi néptömegek szellemi és társadalmi élete fejlődési irányzatával, szabadabb szellemnek hódolt, majd pedig az újabb törvényhozások arra az álláspontra helyezkedve, hogy a válást teljesen lehetetlenné tenni annyit jelentene, mint egy nagyobb bajjal a kisebbet felcserélni[1]), mind több helyet adnak az elválásnak.

Elfogadva az elválás lehetőségének megokoltságát, önkéntelenül is felmerül azonban az a kérdés, hogy hol van a határ, a meddig a házasság felbonthatósága megengedhető. Mily nehéz dolog, mennyire eltérők e tekintetben a felfogások, mi sem igazolja jobban, mint az egyes államoknak az elválást szabályozó törvényeikben s főként ezeknek az okokat megállapító részeiben fellelhető éles különbségek. Alapjában véve elválásnak csak ott volna szabad bekövetkezni, ahol a házasfelek közt minden mélyebb érzelmi és erkölcsi kapocs megszünt s visszaállítására is alig van remény. A valóságban azonban ott, ahol az elválás meg van engedve, már a házasságkötésnél sok esetben nem a boldogságra való törekvés a fő, hanem egészen más mellékérdekek játszanak közre, tehát az elválás is igen gyakran minden különösebb indíték nélkül következik be, valóra válván Crebilon mondása, mely szerint a házasfelek egybekelnek a nélkül, hogy egymást szeretnék és széjjelmennek a nélkül, hogy egymást gyülölnék.

S épp azok a kérdések, hogy az elválás, illetve a fölbontás lehetősége nem befolyásolja-e károsan a házassági köteléket erő-

[1]) Földes: Statisztkai előadások II. sorozat, 59. l.

sítő erkölcsi és lélektani tényezőket, nem vezet-e erős mérvben könnyelmű házasságkötésekre, nem eredményezi-e a feleknek a házasság intézményével szemben a kötelesség- és felelősségérzet csökkentését s e réven a házasságnak könnyen és meggondolatlan módon való feloldását s mindezeket figyelembe véve nem fenyeget-e a társadalmi rend és erkölcs teljes feldulásával, késztetik a statisztikát arra, hogy ezzel az egész társadalmat mélyen érintő s mind nagyobb szerephez jutó kérdéssel minél behatóbban foglalkozzék. Alig találkozunk már culturállammal, ahol a hivatalos statisztika ne vonta volna megfigyelése körébe az elválásokat s ezenkivül elég tekintélyes azoknak a magánmunkálatoknak is a száma, amelyek e kérdéssel foglalkoznak.[1])

Hazánk statisztikája egyike azoknak, a melyek a legrészletesebben foglalkoznak az elválásokkal. S különösen felhívja figyelmünket a szóbanforgó kérdésre az a tény, hogy az utóbbi két évtizedben népmozgalmunk statisztikája arról tesz tanuságot, hogy az évente megszünő házasságoknak mind tekintélyesebb hányadát teszik a felbontott házasságok. Kutatnunk kell tehát, mi okozza az adatok ily alakulását s az elválások számának növekedése csak hazánkat jellemző jelenség-e, avagy hasonló tünetek más külföldi államokban is észlelhetők-e ?

---

[1]) ERNST CADET: »Études morales sur la société contemporaine, Paris, 1870.; LONA: »Divorces en Belgique« a »Journal de la Société Statistique de Paris« 1877. évfolyamában.; v. OETTINGEN; »Moralstatistik. 3. Aufláge Erlangen, 1882.« 147—180. oldal; BERTILLON »Étude démografique du divorce et de la séparation de corps az »Annales de démographie internationale, Paris« 1882. évfolyamában; Caroll D. Wright: »Report on mariage and divorce in the United States, Washington, 1889 ; J. WERNICKE: »Die Statistik der Ehescheidungen »a« Jahrbücher für Nationalökonamie u. Statistik XLI. kötetének (1893.) 259—272. lapjain; FÖLDES BÉLA, »Statisztikai előadások II. sorozat« 57—70 oldalain; BOSCO »Divorzi e separazioni personali di coniugi« Annali di statistica 1908.; YVERNÉS: Les divorces etc. en France depuis 1884.« a »Journal de la Société de Statistique de Paris« 1908. évfolyama 101—103. lapjain; v. MAYR »Statistik und Gesellschaftslehre« III. kötet 183—260 lapjain stb. stb.

Hazánkban volt:

Év	a megszünt házasságok	a felbontott száma	a felbontott házasságok a megszünt házasságok %-ában
1891—1895	103.993	1.288	1·2
1896—1900	105.893	1.276	1·2
1901—1905	109.407	3.027	2·8
1906	108.587	3.849	3·5
1907	113.799	7.103	6·2
1908	113.578	6.203	5·5
1909	111.889	6.334	5·7

Ez adatok élesen világítják meg az elválások fejlődési irányát. Különösen szemünkbe ötlik az 1894. évet követő években s az 1907. évben beálló hirtelen emelkedése a felbontott házasságoknak. Az előbbit az új házasságjogi törvénynek (1894. évi XXXI. törvényczikk) életbelépése okozta, mely az elválást lehetővé tette, míg az 1907. évi emelkedést megmagyarázza az a tény, hogy az 1907. évi XVII. törvényczikk tehermentesíteni akarván a kir. Curiát, megszüntette a a házassági pereknek kötelező felebbvitelét. Kétségtelen bizonyítékai ez adatok elsősorban annak, hogy mily erős befolyása van a házasságjogi törvényhozásnak az elválások alakulására. Hasonló példákat a külöld is szolgáltat. Igy Francziaországban miután 1884-ben kimondatott újból a házasság teljes felbontásának lehetősége, a felbontott házasságok száma több, mint megkétszereződött. Volt ugyanis az elválások száma:

1884-ben 1.657
1885-ben 4.123

Megjegyezzük, hogy ez időponttól kezdve majdnem állandó az emelkedés az elválások számában, mely volt:

1886—1890-ben 5.618
1891—1895-ben 7.199
1896—1900-ban 7.968
1901—1905-ben 10.034

A Németbirodalomban is találkozunk a törvényhozás befolyásával. Az 1900-ban életbelépett polgári törvénykönyv egyes jogterületeken bizonyos felbontási okokat pl. gyermektelenség esetén a házasfelek kölcsönös megegyezését, a

gyógyíthatatlan betegséget stb. megszüntette s ennek következtében az 1900—1901-ben csökkenés állt be a fölbontások számában. Alapjában véve a törvény mégis könnyítette az eljárást, új okokat is állitott be, a minek folytán nyilvánvaló volt, hogy bizonyos idő mulva mégis az elválások szaporodása fog bekövetkezni. Ugyanis volt a felbontott házasságok száma:

1899-ben	9.563
1900-ban	8.034
1901-ben	8.037

1902-ben már 9.221 házasság szünt meg s innen fokozatos az emelkedés, míg 1906-ban 12.397-re rug a számuk.

Ez adatokból megállapíthatni, hogy amint el kell ismerni, hogy egy bizonyos számú házasság mindig akad, amelyekben teljesen indokolt a felbontás, épp úgy a törvényhozás is egyes intézkedéseivel előmozditván esetleg a könnyelmű házasságkötést, avagy a házasság könnyed, meggondolatlan feloldását, fokozhatja e számot. Ily szempontból kell elbirálnunk az 1907. évi XVII. törvényczikket is, mely a kir. Curia tehermentesítése érdekében a házassági köteléki perekben az érvényben volt hivatali felülvizsgálatot megszüntette. Tagadhatatlan, hogy felbontás esetén a pernek hivatalos felebbvitele lassítván az eljárás menetét, igen sok esetben alkalmas volt arra, hogy házasfelek, akik bármely oknál fogva teljes ellenszenvvel voltak egymás iránt, később kibékültek. Erre most kilátás nincsen, mivel a felek rendszerint megnyugszanak az elsőfokú itéletben, a mire jellemző adat, hogy mikor még 1907-ben is a perek 60·3%-ban itélkeztek a felebbviteli bíróságok, addig 1908-ban csak 13·3, 1909-ben pedig 4·4%-ában a pereknek éltek felebbvitellel a felek. Ily önként kinálkozó békülő eszközt elejteni kár volt, mert helyesen jegyzi meg Wernicke, hogy igen gyakran házasságok, melyekben időlegesen megzavartatott az egyensúly, később a legboldogabbakká válnak.[1]) Továbbá a gyorsabb és jóval olcsóbb eljárás szintén csábít az elválásra. S annál veszedelmesebb a törvénynek ily rendelkezése, mert házasságjogunk sem követ túlszigorú elveket — amint később látni fogjuk — a felbontási okok megállapítása körül. A Curiát tehermentesíteni sok

[1]) Wernicke I. m. i. 261. lap.

más mód akadt volna, s leghelytelenebb volt e czélból akkor, a mikor az erkölcsi és vallási kapcsok hanyatlása folytán a házasság különben is sokat veszít régi erejéből, ennek kötelékeit a felbontás megkönnyitésével meglazítani. S nehogy az az érv helyet találjon, mintha a felbontott házasságok számát az gyarapítaná, hogy az előző időkből heverő sok per került elintézésre, idézzük a következő adatokat, amelyek arról tanuskodnak, hogy tudomás szereztetvén az olcsóbb, gyorsabb és könnyebb eljárásról, mint többen kérvényezik a házasság megszüntetését. Indíttatott házassági per:

1907-ben	7.845
1908-ban	9.154
1909-ben	9.894

Három év alatt tehát 20·7%-ot tesz az emelkedés s hogy mégis 1907-tel szemben csökkent a felbontott házasságoknak a száma, az valószinűleg csak annak tudható be, hogy bíróságaink szinte megijedtek a perek ily hirtelen megnövekvésétől s mintegy látva a veszélyt, amely e réven a társadalmat fenyegeti, minél több pert érdemleges tárgyalás nélkül intéztek el. Így a házasság megszüntetése nélkül jogerős végzéssel véget ért perek száma volt:

1907-ben	1.389
1908-ban	1.867
1909-ben	3.230

A pereknek végzéssel való elintézése oly sok esetben rendszerint alaki okokból vált lehetővé, amint azonban a felek kitanulják az eljárásnak úgy alaki, mint anyagi kellékeit, a bíróságnak egyre kevesebb alkalma lesz, hogy a házasság megszüntetésétől eltekintsen. Arra nézve pedig, hogy mily gyorsan intéztetnek el ujabban a házassági perek, idézzük, hogy a Curia tehermentesítéséről szóló törvény előtt vagyis 1906-ban csak 34·4%-ában a pereknek ért véget az eljárás egy éven belül, 1909-ben már 75·1%-ra rugott ez az arányszám.

Már az eddig tárgyalt adatok is némi tájékozást nyújtanak a fölbontások alakulásáról hazánkban. Tiszta képet azonban a szóban forgó kérdésről csak oly adatok nyújtanak, amelyek valamely viszonyitásban mutatják be a birói eljárás útján meg-

szünt házasságokat, és pedig ugy egy bizonyos területen belül, valamint nemzetközi összehasonlításban is. Erre több mód ismeretes[1]). Legegyszerűbb, de legbizonytalanabb, ha a fölbontott házasságokat a népesség számához viszonyítjuk. Ellene mond ez eljárásnak, hogy a népesség tekintélyes hányadát teszik, akik házasságot nem köthetnek, tehát el sem válhatnak. Legpontosabb adatokat viszont oly számítások nyujtanak, amelyek a halandósági táblák módjára készülnek. Előfeltétele ennek, hogy úgy a fölbontás útján megszünt házasságok, mint a két népszámlálás közt fennálló házasságok tartam szerint részleteztessenek, csak így lehetséges megállapítani, hogy bizonyos tartalmú házasságok közül mennyi bontatik fel. Ily módon számította ki a fölbontások alakulását Boeckh Berlinre nézve. Ez az eljárás legkevesebb esetben lévén lehetséges, legmegfelelőbb, ha a fennálló házasságokhoz viszonyíttatnak a fölbontások, aminek csak az az akadálya, hogy rendszerint csak a népszámlálást követő években eszközölhető, mert különben nagy tévedések történhetnének. Ily körülmények közt legtöbbször meg kell elégednünk oly arányszámokkal, melyeket az egy évben kötött s fölbontott házasságok egybevetése folytán nyerünk. Ez alapon az egyes főbb államokban.

	1000 házasságra esett fölbontás és elválás a zárjelben megjelölt évben	1900 körül Bosco[2]) szerint
Svájcz (1907)	54·0	41·7
Francziaország (1908) .	50·1	34·5
Magyarország (1909) .	40·2	13·9
Németalföld (1908) . .	36·8	17·0
Románia (1907) . . .	30·8	25·0
Németbirodalom (1906) .	24·4	18·5
Svédország (1908) . .	18·7	11·9
Belgium (1905)	15·9	11·4
Ausztria (1906)	9·3	5·9
Olaszország (1905) . .	8·2	3·4
Angolország (1908) . .	2·7	2·0

Megjegyzendő, hogy a felsorolt országok között Olasz-

[1]) Mayr: Statistik und Gesellschaftslehre. Tübingen, 1909. 189—191. l.
[2]) Bosco: Divorzi e separazioni di coniugi. Roma, 1908. 35. lap.

országban és Ausztriában nem a fölbontások, hanem az elválások vannak erős túlsúlyban s az előbbiek arányszáma Ausztriában csak mintegy egy, Olaszországban 3—4-et tesz. Ugyancsak Francziaországban is sok a csak elválás, úgy hogy ezeket leszámítva, a felbontások arányszáma 41·8.

A kimutatás különben élénken tükrözteti vissza, hogy a más-más házasságjogi (egyházi, világi) törvények, a hagyományoknak, a házasság socialis és erkölcsi felfogásának, a népek erkölcsi érzékenységének stb. eltérő volta szerint mily különbözően alakul a fölbontások arányszáma az egyes államokban. Legkedvezőbb helyzetnek örvend Anglia, amit főként az erősebb vallási és erkölcsi érzületnek, valamint a traditiókhoz való hűbb ragaszkodásnak lehet a javára irni. Olaszországban és Ausztriában az alacsony arányszám azzal van összefüggésben, hogy az előbbi államban a házasság általában, az utóbbiban a katholikusok házassága fölbonthatatlan. Legtöbb házasság szünik meg fölbontás útján Svájczban és Francziaországban, ebben a két államban, ahol, mint tudvalevő, a szabadságot legtágabban értelmezik s ezt átviszik a moralis térre is. Nem kedvező reánk nézve s a Curia tehermentesítéséről szóló törvény hatásának nincs jellemzőbb kifejezője, mint az, hogy mi a harmadik helyen állunk, sőt, ha az elválásokat kiküszöböljük, Francziaország is alig előz meg bennünket. A sok elválás magas culturszínvonal mellett is veszedelmes erkölcsi áramlatnak a jele s oly viszonyok között, mint mi élünk, gondolkodóba ejthet, hogy a fölbontás túlszabaddá tétele nem fogja-e a minimumra alászállítani a felelősségérzetet a felekben a házassággal szemben. Nem jogosulatlan e feltevés már azért sem, mert — sajnos — népünk elég széles rétegeiben különben sem honol valamely szigorú felfogás a házasságot illetőleg, legalább e mellett bizonyít a vadházasságnak, mely tetszés szerinti időben, minden felelősség nélkül megszüntethető, némely vidékeken egész intézményszerű jellege. Félő, hogy ily viszonyok között, míg a vadházasságtól a szégyenérzet sokakat visszatartott, addig az a tudat, hogy az elválás úgy is könnyű, a jövőben igen sok könnyelmű, minden valamely bensőbb érzelmi és értelmi kapcsot nélkülöző s éppen a fölbontásra alapított szinte úgynevezett ideiglenes házasságra fog vezetni, ami nemcsak er-

kölcsi veszélyt rejt magában, hanem számtalan egyént fog anyagilag is sújtani, határozottan nyomorba taszítani. E mellett bizonyít az is, hogy a fölbontások száma, mint később látni fogjuk, leginkább az alsóbb és szegényebb néposztályokban terjed.

A másik érdekes jelenség, amely a fölbontások arányszámaiban kifejezésre jut, hogy a fölbontási kedv növekvőben van s nem áll, mit OETTINGEN hirdetett, hogy a fölbontásoknak a kötött házasságokhoz viszonyított aránya hosszú időszakokon át állandó.[1]) Természetesen ez a növekvés sokkal nagyobb arányú oly államokban, ahol a törvényhozás, mint hazánkban is, újabban ismerte el a fölbonthatóságot, avagy ennek érdekében könnyítő intézkedéseket tett. De oly államokban is, melyekben régebb keletű törvények állapítják meg a házasság fölbontását, mint Belgiumban, ahol a mult század elején a Code Napoleon megengedte az elválást, továbbá Angliában, ahol 1857-ben, Svájczban, ahol 1874-ben, Németországban, ahol 1875-ben s Francziaországban, ahol ujólag 1884-ben mondatott ki a teljes fölbonthatás, az utolsó negyedszázad alatt, határozott emelkedésével találkozunk a fölbontási arányszámnak. Bosco szerint (idézett munka 9 oldal) ugyanis a fölbontásokban volt az emelkedés a különböző államokban a kezdő időszakot 100-zal téve egyenlőnek:

Angolországban	1871—1875-től	1895—1899-ig 204-re
Ausztriában	1882—1885-től	1896—1900-ig 182-re
Belgiumban	1871—1875-től	1895—1899-ig 561-re
Francziaországban	1885-től	1896—1900-ig 193-ra
Németbirodalomban . . .	1884—1885-től	1896—1900-ig 158-ra
Svájczban	1876—1880-tól	1896—1900-ig 105-re
Svédországban	1871—1875-től	1895—1899-ig 206 ra

Egyedül Svájcz az, ahol stagnáló lett az arányszám. Annak, hogy a fölbontások mind gyakoriabbakká válnak, megvannak az okai, mint a vallási érzület hanyatlása, az individualismus mind hatalmasabbá válása, amely megbomlasztja a családi élet kötelékeit is, a demokratismus terjedése, mely a nőt is mindjobban önállósítja, az élvhajhászat fokozódása, a gazdasági viszonyok kisebb állandósága és nagyobb bizonytalansága, stb. stb.

---

[1]) OETTINGEN: Die Moralstatistik. Erlangen 1882. 152. lap.

A fölbontások eme növekvését közönynyel nézni nem lehet. Igazat kell adnunk DURKHEIMNAK, ki azt mondja: »La vérité, c'est que le divorce ne peut pas progresser, sans menacer l'instutition matrimoniale« s épp ezért gyarapodásukban határozott tünetét látja egy alapvető társadalmi intézmény betegségének.[1]) Érthető tehát az is, ha bár jól tudjuk, hogy a fölbontások első sorban is mint erkölcsi, gazdasági, culturalis, társadalmi és egyéb okok folyományaként jelentkeznek, mégis bizonyos félelemmel kisérjük, ha az állam nem óvatos törvényhozási intézkedéseiben. S hogy ez az irányzat mennyire veszedelmes alakot ölthet, talán legjobban igazolja az az 1908. évi franczia törvény, amely minden különösebb ok nélkül három évi elválás után egyoldalúlag is megállapítja a fölbontás jogosultságát. A kölcsönös megegyezés mellett való megszüntetése a házasságnak erkölcsileg még valamennyire indokolható, az egyoldalú s minden alaposabb okot nélkülöző fölbontás azonban megfosztja a házasságot alapfeltételétől, mely éppen végleges jellegében jut érvényre. Ily fölfogás különösen a nagy tömegnél hathat bomlasztólag s a teljesen önkényszerű, egyéni tetszésre hajló fölbontásoknak nagy számát eredményezheti. Hasonló okok késztetnek bennünket arra is, hogy ne tudjunk megnyugodni az 1907. évi XVII. törvényczikknek a fölbontást annyira megkönnyítő intézkedéseiben sem.

Eddig főként azzal a hatással foglalkoztunk, amelyet a törvényhozás gyakorol a fölbontások alakulására. Az adatok azonban már sejttetik, hogy a törvényhozásnak csak másodrangú szerep jut e kérdésben s a fölbontásoknak oka magában a társadalomban, a socialis, gazdasági, culturalis stb. életben keresendő. Bizonyítja ezt már az a tény, hogy oly területen is, ahol a házasság egyöntetűen van szabályozva, vidékek szerint igen eltérő a fölbontások arányszáma. Ezt a czélt szolgálják a területileg tagolt adatok. Így Franciaországra nézve közöl IVERNÉS departement-onként egy összeállítást (az 1901—1905. évek)[2]), mely szerint ezer kötött házassághoz viszonyítva a fölbontásokat a maximumot oly departement képviseli, melyben az arányszám 81, míg a minimum 3. A Németbirodalomban az egyes államokban a fölbontásoknak a

[2]) IVERNÉS: Journal de la soc. de Stat. de Paris XLIX. évf. 102. l.
[1]) DURKHEIM: L'année sociologique. IX. évf. 443. lap.

népességhez viszonyított arányszámai 1906-ban 32·3 és 2·2 között váltakoznak. Igen jellegzetes alakulásokat tár fel hazánk is. Így 1909-ben 1000 kötött házasságra jutott fölbontás:

a Duna balpartján	10·9
a Duna jobbpartján	25·9
a Duna—Tisza közén	45·7
a Tisza jobbbpartján	22·2
a Tisza balpartján	43·5
a Tisza—Maros szögén	48.4
a Királyhágóntúl	66·3

A szélsőségek elég nagyok s teljesen kifejezésre juttatják azokat az első sorban felekezeti, majd nemzetiségi, sőt culturalis s gazdasági különbségeket is, melyek az egyes vidékeket megkülönböztetik egymástól. Érdekesség kedvéért közöljük előbb a következő két összeállítást, melyek közül az első arról tájékoztat, hogy az egyes felekezeteknek mily szerep jut az elváltak közt:

	az 1909. évben elvált egyének közül	házasságra lépő volt %-ban
Róm. kath.	28·8	47·6
Gör. kath.	5·7	11·3
Reform.	28·3	14·9
Ág. h. ev.	9·2	7·1
Gör. kel.	20·1	13·8
Unitárius	1·2	0·5
Izraelita	6·5	4·7
Egyéb	0·2	0·1

Nemzetiség szerint pedig az 1909. évben

	elvált egyének közül	házasságra lépő volt %-ban
Magyar	65·0	54·5
Német	8·5	10·3
Tót	1·5	9·9
Oláh	19·6	17·7
Ruthén	0·0	2·2
Szerb	4·7	2·7
Egyéb	0·7	2·7

A felekezetek közt legkedvezőbb helyzetnek örvendenek a házasság fölbonthatatlanságát valló katholikusok. Legtöbben válnak el a reformátusok között s már igen mérsékelt a felbontások arányszáma az ágostai evangélikusok körében. Hogy a két reformált egyházhoz tartozó hívek között mily különböző jelentőséggel birnak az elválások, legélénkebben igazolja a Duna két partja közt levő különbség az arányszámokban. Mindkét országrészben a katholikusok majdnem egyező aránynyal vannak, háromnegyedét teszik a népességnek s mégis a Duna bal partján, ahol a reformált egyház hívei közt az ágostaiak vannak túlsúlyban (14·8% az ágostai és 2·8% a református) fele annyian sem válnak el, mint a Duna jobb partján, ahol a reformátusok fordulnak elő nagyobb aránynyal (ref. 11·4, ágostai ev. 8·6%). Az arányszámok ily alakulásában közre játszik ezenkivül az is, hogy a Duna bal partját javarészt a kisebb műveltségű, a vallás elveihez szigorúabban ragaszkodó tót elem lakja, míg a Dunántúl népességének 70·0%-a a magasabb műveltségű s a szabadabb szellemnek hódoló magyarságból kerül ki. Ugyancsak tekintve a katholikus vallás elterjedtségét ez országrészekben, érthető az arányszám egészen alacsony volta is.

Leggyakoribb különben az elválás a Királyhágóntúl, természetes következményeként annak, hogy az elválást megengedő felekezetek, amelyek sorába tartozik a reformált egyházakon kivül a görög keleti is, itt vannak legerősebben képviselve (együttesen 35·0%). A Tisza—Maros szögén a fölbontások magas arányszámát a gör. keletieknek az absolut többségnél a népességben elfoglalt nagyobb aránya (51·7%) okozza, míg a Duna—Tisza közén és a Tisza balpartján a református magyarság szökteti fel az arányszámot.

Arra nézve, hogy a különböző gazdasági, társadalmi, műveltségi s erkölcsi viszonyok mily eltérően befolyásolják a fölbontások arányszámának alakulását, legfényesebb bizonyíték különben a város és vidék közötti különbség. Már Bertillon és Wright hangoztatják, hogy a városokban sokkal könnyebben bomlanak fel házasságok fölbontás utján, mint a vidéken. Érdemes evégből — a lehetőséghez mérten — a nemzetközi adatokat is a megfigyelés körébe vonni. Így Bosco Franciaországra vonatkozólag közöl egy összeállítást, amelyből kitünik, hogy

a helységek nagyságával lesz nagyobb a felbontásoknak az aránya.[1]) Ugyanis az 1893/7. években 1000 házasságkötésre esett fölbontás

az	5— 10.000	lelket számláló helységekben	25·2
	10— 20.000		32·7
	20— 30.000		36·1
	30—100.000		42·2
	100.000—450.000		45·2
	Párisban		62·5

Poroszországban az 1905. évben 1.000 házasságkötésre az egész államban 22·9, a városokban 35·7, a vidéken 10·1 fölbontás esett. Svájczban, ahol leggyakoribb a fölbontás, az 1896—1900. években 1.000 házasságkötésre a városokban 37·5, a vidéken 19·1 fölbontás jutott. Teljesen megfelelnek e törvényszerűségnek a mi adataink is, amelyek szerint

	1.000 házasságkötésre jutott fölbontás
a törvényhatósági jogú városokban . . .	58·7
a vármegyékben	37·1

A városok különös erkölcsi légkörére, de a vidéktől eltérő culturális s gazdasági viszonyaikra is, amennyiben ezek a családi életet befolyásolják, igen élénk világot vetnek ez adatok. Sőt egyrészt a mi adataink egybevetve a külföldi adatokkal, másrészt a Bosco által Franczia országra vonatkozólag közölt adatok amellett bizonyítanak, hogy minél bonyolultabb, minél szövevényesebb és fejlettebb a városi élet, annál sűrűebbek a népesség körében az elválások is. Így természetesen a nagy városok főszékhelyei a házassági fölbontásoknak s megértjük, ha hazánkban is Budapesten a legmagasabb az arányszám, 1.000 az év folyamán kötött házasságra nem kevesebb, mint 62·8 fölbontás jutván. Épp e kérdéssel kapcsolatban nem volna érdektelen kutatni, hogy a különböző társadalmi s gazdasági helyzet mennyiben befolyásolja a házasságok fölbontását, sajnos azonban erre nézve igen kevés adattal rendelkezünk. Némi támpontul szolgálhatnak azok az adatok, amelyek az elvált felek foglalkozási viszonyait tárják fel. Magyarországon 1.000 az alább megnevezett foglalkozáshoz tartozó s házas-

[1]) Bosco: I. m. i. 144. l.

ságot kötő férfi egyénre 1909-ben jutott ugyanoly foglalkozású elvált férfi:

Őstermelés	36·9
Bányászat	20·2
Ipar	42·5
Kereskedelem és forgalom	50·5
Közszolgálat és szabad foglalkozások	68·7
Különböző ágbeli napszámosok	21·4
Egyéb foglalkozások	53·3

A patriarchális régi viszonyok hatása érezhető még az őstermelés körében, ahol ma is a legfőbb foglalkozási csoportokat véve figyelembe még legnagyobb súlyt fektetnek a házasság állandóságára. Arányban azzal, amint szabadabb szellem érvényesül valamely foglalkozási ágban, avagy valamely osztály magasabb műveltségi fokon áll, emelkedik a fölbontások aránya is, így az iparban, még jobban a kereskedelemben és forgalomban, míg tetőpontját éri el az értelmiségi foglalkozások körében. Ez adatok különben, amelyek élénken tükröztetik vissza a foglalkozás és ebből származó milieu hatását, sok tekintetben megfejtik az elválásoknak a városokban, ahol az ipar, kereskedelem valamint a közszolgálati és szabad foglalkozások is összetömörülnek, jóval gyakoribb előfordulását.

Nem volna céltévesztett dolog kimutatni, hogy a különböző társadalmi állás és foglalkozási minőség is miként hatnak a fölbontások alakulására, azonban ez irányban kellő megbizható adatok nincsenek. Mint feltünő jelenséget tisztán azt emeljük ki, hogy minálunk is beigazolást nyer az a tény, hogy minél tömegesebb a felbontás, annál inkább az alsóbb néposztályok vesznek benne részt. Így volt

	1.000 elvált férfi közt			
	önálló		segéd személyzet	
	1904-ben	1909-ben	1904-ben	1909-ben
Őstermelés	63·5	48·2	36·5	51·7
Ipar-forgalom	54·0	49·6	46·0	50·4

A viszonyok ez alakulása egészen természetszerű. Az alsóbb és szegényebb néposztályokban a családi érzés nem valami mély, sőt ez ujabban az industrialismus terjedésével, mely nemcsak a férfit vonja el teljesen a családi tűzhelytől, hanem igen gyakran a megélhetés érdekében a nőt is kira-

gadja természetes hivatása köréből, egyre veszít erejéből, továbbá itt nincs meg annyira az érdekek közössége, valamint a gyermekek jövőjéről való előrelátó gondoskodás sem eléggé fejlett stb. Egyáltalán a bizonytalanabb és kedvezőtlenebb socialis és gazdasági helyzet morális téren sokkal exponáltabbá s kevésbbé ellentállóvá teszi az egyént s ily sok bomlasztó elem mellett csak a legszigorúbb kritika illeti az államot, ha az erkölcsi kapcsokat, amelyek az egyéneket egymáshoz fűzik, még lazítja. Az 1907. évi XVII. törvényczikk már többször vázolt intézkedésének is meg van már a szomorú hatása, az a rétege a népnek kezd élni a felbontással, amelynél különben igen gyakran hiányzik a mélyebb értelmi és érzelmi alap, valamint a nagyobb felelősségérzet a házasságkötésnél s előrelátható, hogy minél jobban tudatára jön e ténynek a nagy tömeg, annál többen bontják fel a házassági köteléket. Hogy mindez mily messzemenő erkölcsi bomlási folyamathoz fog vezetni a különben is hamis tanok által eléggé félrevezetett nép körében, előre megjósolni alig lehetne.

A legérdemlegesebb munkát végezné a statisztika s socialpolitikai szempontból a legérdekesebb adatokat gyűjtené, ha megtudná világitani a felbontásoknak kóroktanát. A nagy általánosságban közreműködő tényezők szerepét még csak lehet sejtetni, az egyes házasságok fölbontásánál döntő erővel bíró alapmotívumokat — sajnos — alig lehet kideríteni. Amit ez irányban nyujt a statisztika, tovább annak megállapitásán nem mehet, minthogy a házassági köteléket megszüntető itéletek minő törvényszerű szakaszon alapulnak, vagyis minő törvényes okok bírtak elegendő súlylyal a házassági életközösség megszüntetése körül. Nem tagadhatni, hogy a törvényszerű okok sokszor csak formálisak s ezért legtöbbször nem tárják fel azokat a lelki rugókat, amelyek tulajdonképpen szakitásra birták a házasfeleket. Túlzott skepticismus ennek daczára a Bertillonné, aki ez adatoknak egyáltalán nem tulajdonit jelentőséget. Ha nem is nyújtják a valót, mégis tanulságosak s legalább megközelítő képét adják a felbontási okok morphologiájának. Nemzetközi összehasonlításban pedig igen alkalmasak arra, hogy nagy vonásokban tájékoztassanak arról, hogy országok szerint melyek azok az okok, amelyekkel egyrészt a speciális erkölcsi viszonyok, másrészt a törvény-

hozás és bírói eljárás s az ezekből fejlődő szokás folytán leginkább élnek a felek. Nálunk a főbb felbontási okok (zárjelben a házasságjogi törvény megfelelő szakaszai) voltak százalékban:

	1900-ban	1905-ben	1909-ben
Hűtlen elhagyás (77. §. *a*)	47·9	63·2	68·4
Hűtlen elhagyás és ismeretlen helyen való tartózkodás révén (77. §. *b*) . . .	4·7	4·3	5·7
Házastársi kötelességek sulyos megsértése (80. §. *a*)	21·3	18·7	17·0
Erkölcstelen élet megátalkodott folytatása (80. §. *c*)	15·0	6·2	2·5
80. §. *a*) és 80. §. *c*) együttes előfordulása	7·1	5·6	5·1
Házasságtörés (76. §.) . . .	0·5	0·2	0·1
Egyéb okok	3·5	1·8	1·2

Házasságjogi törvényünknek a felbontási okokat megállapító része jellemzéseül ide iktatjuk néhány külföldi állam hasonló adatait is:

	A felbontási ok volt					
	Angliában	Belgiumban (1906-ban)	Franciaországban	Poroszországban (1905.)	Szászországban (1905—1906.)	Svájczban (1907.)
	%-ban					
Házasságtörés	99·8	29·5	26	49·5	45·9	10·0
Kölcsönös beleegyezés . .	—	2·4	—	—	—	38·3
Legyőzhetetlen ellenszenv .	—	—	—	—	—	
Részegeskedés	—	—	—	—	4·9	—
Hűtlen elhagyás . . .	—	—	—	12·9	17·1	2·9
Bántalmazások és sértések .	—	64·8	72·3	34·9	12·0	22·8
Büntető itélet	—	1·9	—		4·8	2·2
Elmebetegség .	—	—	1·7	2·3	2·6	2·3
Egyéb okok .	0·2	3·8	—	0·4	12·7	21·5

A külföldi adatokat egybevetve a sajátjainkkal, legszembeötlőbb, hogy mig mindenütt általában véve nagy szerepet ját-

szik a házasságok felbontásában a házasságtörés, addig nálunk ez csak igen csekély esetben eredményezi mint törvényszerű ok a házasság megszüntetését. Nem beszélünk Angliáról, ahol úgyszólván kizárólag ez alapon szünhet meg a házasság, s a minek lehet köszönni a felbontások alacsony arányát is, hanem még Francziaországban és Belgiumban is az eseteknek több mint egy negyedrészében a házasságtörés képezte alapját a fölbontásnak. Nagyon áltatnók magunkat, ha abban a feltevésben élnénk, hogy kedvezőbb erkölcsi viszonyok okozzák minálunk a házasságtörés oly ritka előfordulását. Ellenkezőleg valószinűnek tartjuk, hogy nálunk is nagy szerepet játszik ez ok a házasságok megszünésében s ha az adatok nem juttatják kifejezésre, az egyrészt annak tulajdonítható, hogy igen sok esetet, melyet a külföld házasságtörésnek minősít, a mi bíróságaink a házasságjogi törvény 80. *a)* és *c)* pontjai alapján birálnak el, de még inkább megmagyarázható azzal, hogy a felek nem akarván családi életük botrányait és titkos foltjait a nyilvánosság itélőszéke elé hozni, élnek azzal a kedvezménynyel, a melyet a törvény a 77. §. *a)* pontja alapján nyújt s amely a legkönnyebbé teszi a házasság felbontását.

Érdekes ugyanis, hogy házasságjogi törvényünk alapjában véve azon az álláspontón volt, hogy a házasság felbontását oly értelemben szabályozza, hogy a felbontás csak mint végső eszköz vétessék foganatba. Ezzel indokolható, hogy nem fogadta el a házasságnak a felek kölcsönös beleegyezése mellett való felbontását, mely tény csorbítja rendszerint a házasság erkölcsi természetét s ezt a vagyonjogi szerződés álláspontjára helyezi.[1]) E szigorú felfogás csak helyeselhető, de ezzel ellentétben áll, hogy ugyanakkor a törvény az egyik szakaszával, különösen ennek a gyakorlat által való mind szabadabb értelmezésével mégis a legnagyobb szabadságot nyújtja a házassági kötelék megszüntetése körül. Nincs itt másról szó, mint a házasságjogi törvény 77. *a)* szakaszáról. A törvény czélzata e szakasz megalkotásával nyilvánvaló, szabályozni azokat az eseteket, amidőn a házasfeleknek egyike házastársát az életközösség állandó megszakítására irányuló szándékkal elhagyta. Kétségtelen, hogy ily esetekben meg-

[1]) Törvényjavaslat a házasságjogról. Képviselőházi irományok XV kötet 197. lap.

hiúsul a házassági czéloknak elérése s megdől a házasság fentartásának létfeltétele is. A hűtlen elhagyás, mint ilyen, teljesen elfogadható ok a házasság felbontására. A gyakorlat azonban oda vezetett, hogy a hűtlen elhagyás csak leplezett válóok, mert a felek tudják, hogy ez alapon lehet legkönnyebben és teljes biztosságban megszüntetni a házassági frigyet. Nem egyéb ez ma már ez esetek legnagyobb részében, mint a házasságnak rejtett módon s kölcsönös beleegyezés mellett való megszüntetése, amit pedig házasságjogi törvényhozásunk el akart kerülni. A legnagyobb határozottsággal bizonyít e mellett az a tény, hogy mily rohamosan emelkedik az ez alapon megszünt házasságoknak a száma. 1900-ban még csak 47·9%-ban szerepelt a hűtlen elhagyás felbontási ok gyanánt s 1900-ban már több, mint kétharmadrészét (68·9%) a házasságoknak ez alapon bontották fel. A mellett tehát, hogy a népnek mind szélesebb rétegeiben terjed a tudat, hogy a házasság felbontható, még az a körülmény, hogy rájönnek lassankint arra is, hogy mily könnyedén végbemehet ez a folyamat, okozzák első sorban is a felbontások aggasztóan növekvő számát. Ha nem vetünk gátat ama visszás helyzetnek, melybe e szakasz alapján házassági judicaturánk jutott, a legkönnyebben veszélyeztetjük a házasság erkölcsi alapját, mert a nagy tömegben megrendítjük a hitet a házasság állandósága és ama belső életközösség iránt, melyet az igényel s ily módon mesterségesen növeljük majd lassan-lassan az időhöz kötött, csak névleges házasságoknak a számát.

Ami a felbontási okokat illeti, még csak arra utalunk, hogy igen érdekes volna, ha a statisztika rámutatna arra is, hogy minő összefüggés van a házasság tartama s a házassági kötelék megszüntetését előidéző okok közt. Megkisérelte ezt már Boeckh aki, Berlinre vonatkozólag az 1884/1895. években felbontott házasságokat vette ily szempontból vizsgálat alá. Eredményeiből kiemeljük, hogy a férj házasságtörése miatt felbontott házasságok átlagos tartama 11·5, a nőké miatt 12·3 év volt. Legalacsonyabb átlagos tartammal, 6 – 8 év között, azok a házasságok birtak, amelyekben kölcsönös elhagyás, a házastársi kötelességeknek a férj részéről való megsértése és kölcsönös beleegyezés szerepelt ok gyanánt, míg a 13 évet

meghaladta a házasságok élettartama azoknál a felbontásoknál, amelyekben iszákosság, elhagyás, rendetlen életmód miatt szünt meg a házasság. Említésre méltó, hogy újabban a szászországi statisztika (1905—1906.) igen részletesen feldolgozza a felbontási okokat a házasfelek életkorával s a házasságtartammal egybevetve.[1]) Arra azonban, hogy következtetések legyenek vonhatók, hosszabb időre van szükség. Helyes volna, ha a mi statisztikánk is feldolgozná ily értelemben az adatokat ami tekintettel arra, hogy tudakoltatik úgy a felek életkora, mint a házasság megkötésének éve, igen könnyen keresztülvihető volna.

A felbontási okokat tárgyalva, hogy a házassági pereket jogi főbb vonatkozásaikban megismerjük; röviden kitérünk a kereset beadásra, valamint az itélet alapján megállapított vétkességre. A legtöbb állam statisztikájában csak a keresetbeadásra lehet adatokat találni. Igy látjuk, hogy 100 felbontásban beadta a keresetet

	a férj	a feleség	midkét fél
Magyarországon (1909) . .	59·4	40·6	—
Belgiumban (1906)	48·4	51·6	—
Francziaországban (1906) .	43·4	56·6	—
Angliában (1906)	55·5	44·5	—
Svájczban (1906)	25·8	41·8	32·4

Az adatokat összefüggésbe szoktak hozni a vétkességgel is megállapitván, hogy általában véve a férj hibájából több házasság bontatik fel, mint a nőéből. Ha figyelembe vesszük a két nemnek eltérő természetét, nevelését, a társadalomban elfoglalt helyzetét stb., bizonyos fokig indokolva is találjuk az előbbi állítást. A nő vonzalma erősebb lévén, engedelmességhez is jobban hozzászokván, továbbá nagyobb lévén a szeméremérzete, inkább félvén a nyilvános botrányoktól, a házasság felbontása több anyagi s erkölcsi kellemetlen következményt zúdítva rája stb., érthető is, ha kevesebb okot szolgáltat a házassági kötelék megszüntetésére, mint a férfinem. Ha ettől mégis eltérést találunk imitt-amott, az inkább csak a házasságjogi törvények, illetve az ez irányú szabályok által előidézett különleges helyzetből származik. Igy Angliában, a hol majd-

[1]) C. KOLLMANN: Die Ehescheidungen in Sachsen. Zeitschrift des K. Sächsischen Stat. Landesamtes. 53. évf. 195 és 212—215. lapok.

nem egyedüli alap a házasság fölbontására a házasságtörés, egészen természetesnek találjuk, ha a nő vétkessége van túlsúlyban, ismerve azt, hogy maga a társadalom is — főként a vele járó súlyosabb következményeknél fogva — a nő által elkövetett ily hibát sokkal szigorúabban ítéli el. Nehéz magyarázatát találni ellenben annak, hogy nálunk miért nagyobb a nők vétkessége, mint a férfiaké. Ugyanis 100 fölbontó perben például 1909-ben a férj csak 40·1, a nő ellenkezőleg 57·5 esetben mondatott ki vétkesnek. Némi indokát csakis a hűtlen elhagyásnak éppen a könnyed elbirálás folytán való elharapódzásában vélem feltalálni. Arra nézve, hogy egyes főbb bontó okok szerint mily szerepet játszik az egyes házasfelek vétkessége, érdekes adatokat találni Kollmannak a szászországi elválásokról irt dolgozatában. Ugyanis 100 fölbontott házasság közül az 1905/1906. évben az oldalt megnevezett okból:

	A férj hibájából bontatott fel		A feleség hibájából bontatott fel	
	Szászországban	Poroszországban	Szászországban	Poroszországban
Házasságtörés, kettős házasság, természet elleni fajtalanság . .	26·5	26·6	19·1	22·9
	0·2	0·3	0·1	0·1
Roszindulatú elhagyás . .	9·6	8·5	7·5	4·4
Rosz bánásmód, iszákosság, elítélés stb. .	28·4	28·1	4·7	6·8

A férfiak hibájából minden esetben tehát több házasság szünt meg, mint a nőéből.

Nem érdektelen annak kutatása sem, hogy mint alakulnak a fölbontott házasságok termékenységi viszonyai abból a psychologiailag indokolt feltevésből indulva ki, hogy a gyermek léte erősíti a családi kötelékeket s megfontoltabbá teszi a feleket a házasság megszüntetésével szemben. Legnagyobb hiányuk ezeknek az adatoknak, hogy igen sok államban a fölbontott házasságok jó részében nem állapittatik meg, származott-e az együttélés

ideje alatt gyermek, vagy sem. Igy egyike a legszebb ily irányú statisztikának Carroll D. Wrightnek az Egyesült-Államokban az 1867/86-ban megszünt házasságokról készült munkája, azonban a gyermekek léte, illetve nem léte s a fölbontások közötti összefüggésre vonatkozólag nem tud határozott állást foglalni, mert 328.716 fölbontás közül nem kevesebb mint 141.810-ben nem volt ismeretes, született-e gyermek, vagy sem. Szászországnak 1905/906. évi elválási statisztikáját tanulmányozva azt látjuk, hogy 22%-ában az eseteknek a gyermekekről nincs adat. Igen pontos adatokat nyujt ez irányban a mi statisztikánk.

Azok a fölbontások különben, a melyekben megállapíttatott, hogy a házasságból született-e gyermek vagy sem, a következőképp oszlottak meg:[1])

Az ország megnevezése	100 fölbontásból volt a házasságok aránya melyből				
	nem született gyermek	1	2	3	4-nél több
		gyermek született			
Magyarország (1909)	55·4	22·1	8·6	3·6	2·5
Angolország (1902—1906) . .	38·0	25·7	16·5	19·0	
Szászország (1905—1906) . . .	39·9	27·0	16·7	8·0	8·4
Norvégia (1901—1904)	26·8	24·8	31·3		17·1
Svájcz (1891—1900)	37·1	24·1	16·3	10·0	9·5
Berlin (1905)	49·6	25·3	13·7	6·3	5·1
Páris (1905)	56·5	26·5	13·8	3·8	2·4

A gyermektelen házasságok kivétel nélkül mindenütt a legjobban képviseltek s ha figyelembe vesszük, hogy hazánkat kivéve a többi államban a fölbontott házasságok jó részéről a termékenységet illetőleg a házasági perek nem nyujtanak felvilágosítást s viszont több, mint valószinű, hogy ezek közt a gyermektelen házasságok erős túlsúlyban vannak, az arányok általában véve magasabbra tehetők. Az is kétségtelen továbbá, hogy növekvő gyermekszámmal csökken a fölbontott házasságok

[1]) Mayr: Statistik und Gesellschaftslehre III. B. Socialstatistik Tübingen. 1909. 224. lap.

[2]) Csak életben levő kiskorú gyermekek vannak figyelembe véve.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

aránya. A gyermekek neveltetésével járó gondok, ezek jövőjéről való gondoskodás tehát ha ározottan visszatartja a szülőket az elválástól. Valószínű ezenkivül az is, hogy igen sok esetben a terméketlenség játszik közre a házaság fölbontásában, valamint elfogadhatónak látszik az a feltevés is, hogy a bíróság nehezebben mondja ki a házasság fölbontását ott, ahol gyermek van[1]). A nagyvárosokban történt fölbontások közt a gyermektelen házasságok ily magas aránya pedig csak hű jellemzője az itt egyre szaporodó terméketlen házasságoknak s az ezeknél jobban kifejlődött elválási hajlamnak.

Nem érdektelen a fölbontási okokkal és ez egyes házasfelek megálla ított vétségével kapcsolatban kutatni a fölbontott házasságok termékenységét. Igen részletes adatokkal szolgál e tekintetben a szászországi statisztika,[2]) melynek alapján látjuk, hogy

A fölbontás oka	100 olyan fölbontott házasságból melyből	
	nem született	született
	gyermek az oldalt megnevezett ok folytán bontatott fel	
Házass.törés mindkét fél részéről	5·5	5·1
Házass. törés férfi »	23·6	22·5
« nő »	16·9	14·4
Rosszindulati elhagyás férfi részéről	9·6	10·2
Roszindulati elhagyás nő részéről	10·8	5·4
Rossz bánásmód férfi részéről	8·6	13·6
» nő »	0·3	0·2
Kölcsönös rossz bánásmód . .	0·6	0·3
Iszákosság férfi részéről . .	2·8	5·5
» » nő » . .	0·7	0·3
Elmebetegség a férfi részéről .	0·7	1·1
» » nő »	1·6	1·7
Egyéb okok	18·3	19·7
Összesen . . .	100·0	100·0

[1]) FÖLDES: Statisztikai előadások II. sorozat Bpest. 1900. 68. oldal.

[2])Zeitschrift der K. Sächsischen Stat. Landesamtes 53. évf. 1907 219. oldal.

A házasságtörés, a nő részéről való rosszindulatú elhagyás, rossz bánásmód és iszákosság a gyermektelen házasságokban, míg a férfi részéről való rosszindulatú elhagyás, rossz bánásmód és iszákosság, valamint általában az elmebetegség a gyermekkel biró házasságokban szolgáltak inkább elválási okul.

A vétkességnek a termékenységgel való összefüggését illetőleg pedig a következő adatok tájékoztatnak:

A házas fél megjelölése, kinek hibájából szünt meg a házaság	100 olyan fölbontott házaságból, melyből	
	nem született	született
	gyermek az oldalt megnevezett fél hibájából bontatott fel	
Férfi	58·4	67·2
Nő	33·9	25·7
Mindkét fél	7·7	7·1
Összesen .	100·0	100·0

A statisztika a népességet akármely viszonylatban vonja megfigyelése körébe, nem igen mulasztja el a korviszonyoknak hatását vizsgálni a különböző jelenségek alakulásában. Követi ezt az eljárást a fölbontott házasságok terén is s bátran lehet mondani, hogy elég tanulságosak azok az adatok, amelyek az elvált házasfelek koralakulását feltüntetik. E szerint hazánkban 1909-ben volt:

Évek	A házasságra lépő		Az elvált		1.000 házasságra lépő	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
	egyéneknek kora				egyénre jutott elvált	
25 éven alul . . .	68.462	118.599	426	2.100	6·2	17·7
25—29 év	52.866	18.233	1.506	1.498	28·5	82·2
30—39 »	20.848	11.394	2.532	1.669	121·5	146·5
40—49 »	8.268	5.446	1.200	696	145·1	127·8
50 éven felüli . . .	7.085	3.857	675	376	95·3	97·5

A nőknél a fiatalabb korosztályok vannak az elváltak közt legjobban képviselve, a férfiaknál ellenben a 40—49 éves korcsoport emelkedik ki magas arányszámával. Különösen érdekes az az ellentét, melyet a két legfiatalabb korcsoport tüntet fel a nők és férfiak közt, ami főként abból származik, hogy a férfiak mind később kénytelenek a mai társadalmi és gazdasági viszonyok közt házasságra lépni.

Arra nézve pedig, hogy a házasfelek korkülönbsége mint befolyásolja a fölbontásokat, ide iktatjuk a szászországi adatokat[1]) amelyek megfelelnek az általános viszonyoknak:

Az évek száma	100 fölbontott házasságban a férfi	
	idősebb	fiatalabb
	volt a nőnél	
1 évvel	9·7	7·3
1— 5 évvel	33·6	14·9
5—10 »	18·8	5·0
10—15 »	5·9	1·6
15—20 » . . .	1·7	0·5
20 évnél többel . . .	1·0	0·0
Összesen . .	100·0	

Az adatok csak azt igazolják, hogy azok a házasságok, melyekben a házasfelek kora egyező, avagy nagy eltérést nem mutat, a leginkább veszélyeztetettek s a magas korkülönbség csak igen kevés esetben hoz létre elválást.

Megemlítjük végül, hogy ami elválási statisztikánk is teljesen amellett bizonyít, hogy főként a rövidebb tartamú házasságok, amidőn többnyire a házasfelek is fiatalok, a szenvedélyek erősek, kevesebb a helyzetnek megfontolása stb., képezik a legnagyobb hányadát a fölbontott házasságoknak. Ugyanis a kereset beadásakor volt a házasság tartama %-ban.

	1909-ben
Egy év	5·7
2 »	12·3
3— 5 »	23·1

[1]) KOLLMANN I. m. i. 192. oldal.

	1909-ben
6—10 év	24·9
10—15 »	14·9
15—20 »	8·6
20—25 »	5·5
25 évnél több	5·0

Ezekben adtuk az elválások hazánkban való újabb alakulásának képét. Ismételten utaltunk azonban arra, hogy amint szigorú meggyőződésünk, hogy ha a házasság erkölcsi alapja elenyészett, fennállásának létjogosultságát is elvesztette s ily esetekben a házastársakat frigyük képzeleti kötelékében kényszerítőleg marasztani sem nem észszerű, sem nem méltányos, sőt helyt adunk annak is, hogy fentartani sem volna más, mint egy hirneves belga jogász jellemezte »c'est pis qu'une dérision, c'est la profanation d'une chose sainte«, viszont a leghatározottabban kell állástfoglalnunk oly áramlatok ellen, a melyek a szabadosságig menve a házasságot erkölcsi tartalmától megfosztva majdnem az időleges viszony szinvonalára sülyeztik. Sajnos pedig az újabb adatok arra engednek következtetni, hogy házasságjogi törvényhozásunknak, vagy az ezt érintő egyéb szabályoknak olyan hiányaik vannak, amelyek minden mélyebb erkölcsi indokoltság nélkül, teljesen a felek önkényére bízva szaporítják a fölbontásokat. Mind általánosabban halljuk elterjedni azt az irányt, amely a könnyű elválás tudatában a könnyelmű, minden felelősségnélküli házasságkötésekre vezet. Még nem volna késő, de feltétlen kötelesség is, hogy az arra hivatott körök módot keressenek, hogy ennek az erkölcsi és társadalmi szempontból is veszedelmes irányzatnak, mig a veszedelem teljesen el nem fajul, gátat vessenek.

Torontál vármegye vándorlási mozgalmáról.

Irta: SZENTIVÁNYI FERENCZ.

A néprétegeknek az ország határain belül való időközönként ismétlődő helyváltoztatása, »mivel ez az esetleg kedvezőtlen népsűrűségi viszonyoknak előnyösebbre fordulására, a munkaerőknek és a kereseti ágaknak a szükséglethez alkalmazkodó megfelelőbb elhelyezkedésére vezethet és új elemek beolvadása által felfrissül, mintegy megifjodik a régi törzslakosság« — helyes és üdvös, de — »éppen annyira káros a vándorlás, ha hullámai az ország határainál nem törnek meg, hanem a népáradat idegen államok felé hömpölyög.« (L. Thirring Gusztáv: »A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság« című műve 6. old.) Nálunk a néprétegeknek ilyenszerű felcserélődése nincsen meg, de még az ország határain túl menők sem telepednek meg nagyobb számban egy és ugyanazon helyen, hanem »szétszóródnak a szélrózsa minden irányában.«

A kivándorlás, mint a nemzetközi költözési mozgalom egyik irányzata, igen súlyos csapás hazánkra nézve, s legszerencsétlenebb következménye az, hogy jelentékeny befolyást gyakorolván az államot alkotó nép összetételére, alapjában támadja meg hazánk politikai, gazdasági és erkölcsi erejét. Ezen nagy befolyásra való tekintettel, hazánk épp úgy, mint minden állam, intézményileg biztosította azon körülményeket, melyeknek fenforgása esetén, bár a szabad költözködés joga az egyéni szabadság egyik legelső alapfeltétele, a kivándorlást engedélyezi; megállapította a kivándorlás külön jogi fogalmát, amikor kimondotta: »kivándorlónak az tekintetik, a ki tartós kereset czéljából, bizonytalan időre, külföldre távozik.«

Az 1903 : IV. s az 1909 : II. t.-cz. czélja és indokolása szerint is, a kivándorlást sem eltiltani, sem akadályozni nem kívánja, bár kiköti, hogy »minden kivándorlónak abba az államba útlevéllel kell ellátva lennie, amelybe kivándorolni szándékozik.« Az új kivándorlási törvény, a multban szerzett szomorú tapasztalatok után, számos és jelentékeny módosítást tartalmaz az előbbivel szemben, de, legalább az én nézetem szerint, nem fogja apasztani a kivándorlók számát. Önvédelmi szempontból pedig egyenesen káros azon intézkedése, hogy az állításkötelezettek 100—1·000 koronáig terjedő biztosíték mellett, belügyministeri engedélylyel szintén kivándorolhatnak. Hogy ezen rendelkezésnek önvédelmi szempontból mily káros hatása lesz, annak jelei már is mutatkoznak a mi vármegyénkben, melyből már most is igen sokan mennek ki ily engedélylyel, amelylyel az állam önmaga teszi illusoriussá a katonaszökevények elleni eljárását.

Messzire menne a törvény egyes intézkedéseit egyenként birálgatni, hiszen a törvényes intézkedések egész sorozata sem vet gátat a kivándorlásnak, ha azt a gazdasági és más egyéb, főképp társadalmi bajok orvoslása nélkül óhajtja tenni. Hiszen az államok még oly bölcs törvényhozási intézkedései mellett is a kivándorlóknak végtelen raja özönlik állandóan a tengerentúli országokba, nemcsak hazánkból, de a többi államokból is. A kellő boldogulást hazájukban meg nem találó kalandvágyók óriási tömegeit mind egy és ugyanazon gondolat, remény, vágy kergeti az újvilág felé, mely nem más, mint a vagyonszerzés soha meg nem szünő vágya, még pedig a gyors meggazdagulásra irányuló vágya.

Mi sem mutatja jobban e vágy elterjedését, mint a kivándorlók számának ijesztő mértékben való emelkedése, minek legelső következménye, hogy a munkások sorában hézag támad, mely mindig nagyobb és általánosabb lesz, s ennek folytán beáll a pangás úgy a mezőgazdasági, mint az ipari üzem terén. E mellett maga a társadalmi élet is szenved, »a családi tűzhely szentsége meg van fertőztetve, a hátrahagyott asszonyok körében az erkölcstelenség ragályos nyavalya módjára harapódzik el, s a midőn a házasságok és a születések száma folyton csökken, a törvénytelen gyermekek száma óriási módon emelkedik.« (L. i. m. 7. old.) S ha a kivándorlók

számának folytonos emelkedését látjuk, igazat kell adnunk Miklós Ödön-nek, ki a »Felvidéki Kivándorlási Congressus« megnyitó ülésén mondott elnöki megnyitó beszédében így szól: » . . . s a kezdő csábítás úgy hatott, mint a tóba vetett kis kavics, először csak kis körben vet hullámot, de azután végtelenekké lesznek a hullámgyűrűk és felbarázdolják a tó egész nyugodt felületét.« (L. a congressusról kiadott jelentés 21. old.)

Hogy a kivándorlók száma mily nagyarányú emelkedést mutat, mi sem igazolja jobban, mintha összehasonlítást teszünk az egyes években kivándoroltak számaránya között. Míg 1886—1890-ig 25.723, 1891—1895-ig 25.006, tehát tiz év alatt 50.729 egyén vándorolt ki, addig a következő öt év alatt, tehát 1896—1900-ig már 135.436 volt a kivándorlók száma. Mit szóljunk azonban a huszadik század szülte méretekhez, amikor 1901—1905-ig 550.950 ember, s 1906—1908-ig 437.704 egyén vándorolt ki, s ez óriási számokban még nincs is benne valamennyi kikötő adata (franczia), s a nem tengerentúlra vándorlók tömege.

A kivándorlók ezen nagy száma mellett tekintettel kell még lennünk hazánk mezőgazdasági jellegére is, s így arra, hogy a kivándorlók túlnyomóan a mezőgazdasággal foglalkozó néposztály sorából kerülnek ki, mely néposztálynak pusztulását ugyan mi is nagyon megérezzük, de amely elem Amerika sokkal fejlettebb viszonyai mellett valósággal gyűlölt, vagy legalább is nagyon nem szivesen látott. De hogy is látnák szivesen, amikor a lehető legkezdetlegesebb igények mellett vállalva munkát, megrontják a benszülöttek kereseti viszonyait? Így azután nem szabad csodálkoznunk azon, hogy a »hungarian« név gyűlölt. Igaz ugyan, hogy ez elnevezés alatt leginkább a magyarországi tótokat értik, de mégis csak magyar honpolgár az, akit gúnyolnak. S annál sajnálatosabb ez, ha még hozzávesszük azt is, »hogy az Amerikába kivándorlott magyarok nagy része teljesen megtagadja, hogy Magyarországból származott, mert meg van vetve, miután ő a Hongriè vagy Hungarik, azaz a csúfnevüek közé tartozik.« (L. Balás Árpád beszédét a Felv. Kir. Congr. jelentése 231. old.)

Hosszasan időzhetnék még a hazai kivándorlás themá-

jánál, kitüzött czélomnak megfelelően azonban áttérek a torontálmegyei kivándorlási mozgalom ismertetésére, mert nézetem szerint kisebb körzetek viszonyainak megismerése sokkal könnyebb, czélirányosabb is a kivándorlások okainak és okozatainak feltüntetésére. Első sorban fogunk foglalkozni a kivándorlási statisztika megállapításával s a kivándorlás okozta népveszteséggel, melynek ismertetése után át fogunk térni a kivándorlás nagyságának és a főbb irányoknak a bemutatására. Ezeknek ismerete vezet bennünket a kivándorlás topographikus eloszlásának felismeréséhez, s elősegíti a kivándorlók demographiájának feltüntetését. Ezeknek tárgyalása után foglalkozni kivánok még a honossági kötelékből való elbocsáttatásukat kértekkel, mint végleges kivándorlókkal, s a visszavándorlással. Ki fogok térni a bevándorlási mozgalomra és a honosításokra és végezetül a kivándorlás visszahatásairól s annak a helyhez mért orvosolhatásáról kivánok értekezni.

A kivándorlás statisztikája a statisztika legkezdetlegesebb ágazatába tartozik, mivel maga a kivándorlás is, különösen hazánkban, még nem oly régi keletű. 1899-ig, amikor az Országos központi statisztikai hivatal tervezetéhez mérten a belügyminister úr a kivándorlás adatainak pontos feljegyzését elrendelte, nálunk a kivándorlásról feljegyzés igen kevés volt. A legtöbb adatot, melyet ezen időből birunk, a külállamok kikötőinél vezetett nyilvántartásokból szereztük meg, kivéve egyes törvényhatóságokra vonatkozó adatokat, melyekben a kivándorlás már régebben ütvén fel fejét, önmaguk jöttek arra a gondolatra a törvényhatóságok, hogy erre vonatkozólag adatokat gyűjtsenek.

A kivándorlás statisztikájának megállapítására több módozat van, amelyekkel már csak azért is meg kell ismerkednünk, hogy feladatunknak minél jobban megfelelhessünk. Az első mód a ki és bevándorlás számának megállapítására a népszámlálások eredményének összevetése. Ez természetesen csak az egész országra alkalmazható, mivel az egyes megyéken belül a belső vándorlás miatt ez nem tünik ki. Ismerve a természetes szaporodást, a két évtized népszámlálási adatainak egymásból való kivonása adja meg a vándorlási mozgalom legjobb eredményét. Figyelemmel kell lenni azonban az úgynevezett átvándorlásra vagy ismétlődő vándorlásra is,

különösen az oly törvényhatóságoknál, mint a minő a mienk is, mely a határon fekszik. Hogy erre példát mutathassak, álljon itt a következő: Magyarország lakossága az 1904. év végével, a természetes szaporodás folytán, az 1900 ik évi népszámlálás adatával szemben 20.180.733-ra száll le, vagyis Magyarország tényleges népessége 66.770 lélekkel kevesebb, mint a kivándorlás nélkül lenne.

Mások az állami kötelékből való elbocsátások számából s a kiadott útlevelek számából is vonnak következtetést a kivándorlás méreteire; e két mód azonban teljesen használhatetlen. Az előbbi azért, mivel a kivándorlók legnagyobb része nem kéri az elbocsátást, de nem is tudja, hogy egyáltalában kérheti, az utóbbi pedig azért, mivel igen sokan vannak, akik a maguk s hozzátartozói részére megváltják az útlevelet és még sem mennek ki s viszont elég számmal vannak olyanok is, kik útlevél nélkül távoznak. Mindkettőt illustrálni kívánom. Az államkötelékből való elbocsáttatásukat 1907-ben 3138-an kérték, útlevelet ugyanezen évben 287.068-at adtak ki s a tényleges kivándorlás 164.310 főnyi volt. Az előbbivel az összehasonlítás nem is szükséges, de az útlevéllel birók számánál is a kivándorlók száma 122.758-al kevesebb volt.

Hasonlóképp nem czélirányos az illetőség és születési hely nyomán való kutatás sem, mivel az már természeténél fogva olyan, hogy csak átmeneti jellegű mozgalmat tüntethet fel, állandó jellegűt azonban nem. A honosság vizsgálata még czélravezetőbb, de ennek meg az a hátránya van, hogy a népszámláiás alkalmával vétetvén fel, a vándormozgalom teltes nagyságát sohasem adhatja.

Mindezen módozatoknak együttes használata és figyelembe vétele, bár óriási munkával jár, a lehető legteljesebb képet nyujtja, de mivel a bejelentési kényszer hiányzik, még mindig nem teljesen hű. Mégis, ha ezen adatokat mind összevetjük s hozzá még az 1899. évi belügyministeri rendelet alapján felvett statisztikai lapok adataira is figyelemmel vagyunk, akkor azután a lehető legmegközelítőbb képet fogjuk nyerni valamely körzet vándormozgalmára nézve. Ujabban a községi előljáróságoktól beküldött lapokat, az illető községbeliektől váltott útlevelekkel névszerint is összevetik, aminek az adatok pontosságára nézve mindenesetre meg lesz az üdvös eredménye.

A vándormozgalom adatai számszerűleg csupán az 1880-ik évtől kezdve állapíthatók meg pontosan. Ezen adatokat vizsgálva, azt látjuk, hogy a mozgalom adatai, a városoktól eltekintve, mind negativek. Vagyis a megyei törvényhatóságok népessége az elvándorlás következtében legnagyobb részében apad s csupán a városoknál mutatkozik bevándorlás. Ez alatt természetesen nem szabad azt értenünk, hogy a vármegyék lakossága egyik évtizedről a másikra fogyik, hanem azt, hogy nem oly nagymérvű a lakosság számának emelkedése, mint az, a természetes szaporulat következtében, elvándorlás nélkül lenne.

Vegyük csak Torontál vármegyét, mely az 1881—1890-ig terjedő idő alatt 18.707 egyént veszített, ami az akkori népesség 3·67%-ának felel meg. Igaz, hogy ezen elvándorlók egy része a szomszédos Szlavoniában telepedett le, mégis mintegy 5.000 lélek elveszett az államra nézve. Hát még milyen az 1891—1900-ig terjedő időszak vándormozgalma? Ha az előbbi adat már gondolkozóba ejthetett bennünket, úgy ez utóbbi egyenesen elszomorító, mert mig az előbb csak 18.707 egyénről volt szó, addig most már 30.644 egyénnel kell számot vetnünk, kikből már jóval több veszett el az államra nézve, mivel a Bács-Bodrog vármegyebeli 38.772 kivándorlót is hozzávéve, tehát 69.416 egyénből csak 37.000 egyént találtak meg a szlavon megyékben. (L. ezen adatokra vonatkozólag Thirring i. m. 36. és 39. old.) Vagyis a két évtized alatt vármegyénk összes vesztesége 49.371 egyén volt, ami már 9·07%-nak felel meg.

Hogy már most ezzel szemben mily kisarányú a bevándorlási mozgalom, arra nézve legyen szabad a következőket mondanom. Legelső sorban is jelzem ennek megállapíthatása végett követett eljárásomat. Először kiszámítottam, hogy mennyi volt 1890 és 1900 között a tényleges szaporulat, ezt azután hozzáadtam az 1890 évbeli népszámlálás adataihoz, az így nyert összegből levontam a kivándorlási hányadot, s az így nyert számnak az 1900-as népszámlálás adatával való összehasonlítása, ha nem is feltétlenül megbizható, de mindenesetre realis képet nyujt a bevándorlásra vonatkozólag. Nézzük már most ezt számbelileg. Volt Torontálban 1890-ben Pancsova nélkül 571.677 lakos; a természetes szaporodás 1890 és 1900

között kitett 48.888 lelket, vagyis kellene lenni 1900-ban 620.565 lakosnak, de mint fentebb láttuk, volt 30.664 kivándorló, tehát marad 589.901, tényleg azonban van 590.318, vagyis az 1890—1900. évek közötti időben volt 417 bevándorló. Amint tehát láthatjuk, a bevándorlás aránytalanul kisebb a kivándorlási mozgalomnál. De meg bajos is azt pontosan megállapítani, mivel időközben elhalhatott, vagy elvándorolhatott az idegen születésűek egy része, kiknek helyébe újaknak kellett jönniök, de ezt már kiszámítani igen nehéz, de meg annyira complicálná is számadataimat, hogy abban azután a realis adatokat az irrealis adatoktól már igen nehéz volna megkülönböztetni.

Az előbbiekben vármegyénk vándorlási mozgalmát csupán 1900-ig bezárólag ismertettük. Igyekezzünk már most a jelenlegi állapotnak megfelelő adatokhoz jutni. A belső vándormozgalomról hiányzanak adataim s így csupán a külföldi be- és kivándorlás ismertetését adhatom. E szerint kivándorolt törvényhatóságunk területéről 1901-ben 539; 1902-ben 1.117; 1903-ban 2.830; 1904-ben 3.988; 1905-ben 7.456; 1906-ban 11.498; 1907-ben 18.138; 1908-ban 2.182, s 1909-ben augusztus végéig 3.765 egyén; ezzel szemben bevándorolt megyénkbe a külföldről 1901-ben 22; 1902-ben 13; 1903-ban 27; 1904-ben 35; 1905-ben 83; 1906-ban 127; 1907-ben 65; 1908-ban augusztus hó végéig 56 egyén; visszavándorolt 1901-ben 148; 1902-ben 236; 1903-ban 484; 1904-ben 496; 1905-ben 632; 1906-ban 1.576; 1907-ben 3.044; 1908-ban 4.359 s 1909-ben augusztus hó végéig 1.060 egyén. A természetes szaporodás volt 1907-től 1909. év augusztus havának végéig 42.609; vagyis a ki- és bevándorlás, valamint a visszavándorlás figyelembevételével van törvényhatóságunknak az említett időben 609.138 lakosa, vagyis 23.779-czel kevesebb, mint a természetes szaporodás révén kellene lennie.

Összevetve már most fenti adatainkat, mint végeredményt megállapíthatjuk, hogy törvényhatóságunk 1881—1909. év augusztus végéig terjedő közel huszonkilencz esztendő alatt összesen 73.150 embert veszített el, ami a mai lakosság 12%-ának felel meg.

Ismervén a kivándorlás nagyságát, most már áttérhetünk a kivándorlási irányok ismertetésére. A torontáli kivándorlás,

irányait tekintve, megegyezik az ország legtöbb törvényhatósága kivándorlási irányával, csupán fekvésénél fogva járul hozzá még a Horvát-Szlavonország, Bosznia és Szerbia s ezzel kapcsolatban a többi Balkán-állam felé irányuló mozgalom.

Torontálban nevelkedve s közel egy évtizede a törvényhatóság szolgálatában állván, alkalmam nyílott a kivándorlással annak erősebb hullámverésekor azonnal megismerkedni s azóta is szaporítva megfigyeléseim, komolyabban foglalkozni vele. Itt nyilott alkalmam körzetünk gazdasági, társadalmi és erkölcsi körülményeinek megismerésére s ennek révén felismerni azon okokat és czélokat, melyek kivándorlóinkat szülőhazájuk elhagyására késztetik.

Mint legrégibb és az Amerika felé irányuló mozgalom keletkezéseig legszámbaveendőbb vándormozgalom, a Horvát-Szlavonország felé irányuló jelentkezik. A történelmi jog szerint ugyan ezen vándormozgalmat nem szabadna kivándorlásnak tekinenünk, de sajnos, a minduntalan felmerülő ellentétek az anyaország és a »társországok« között arra engednek következtetni, hogy itt nemcsak közönséges belső vándorlásról van szó, hanem e mozgalom még kedvezőtlenebbnek tűnik fel előttem, mint az Amerika felé irányuló. Az amerikai kivándorló legnagyobb részénél megvan a remény arra, hogy azok idővel visszajönnek, de ezeknél erre nincsen remény. Nincs pedig azért, mivel a gazdasági viszonyok jelenleg is olyanok még Szlavóniában (a mozgalom főképp ide irányul), amelyek »lehetségessé teszik még az eladósodott népességnek is, hogy eladva fekvőségeit, nemcsak letisztázhassa adósságait, hanem Szlavóniába költözködve, ugyanannyi földet vásárolhasson, amennyivel otthon birt«. L. Thirring: m. 47. old.) Úgy az 1890-es, mint az 1900-ik évbeli népszámlálás arról tesz tanúságot, hogy több ezer főre rug azon torontáliak száma, akik Horvát-Szlavonországban vélték feltalálni azon boldogságot, melyet szülőfalujok nem nyujthatott nekik. Különösen Szerém vármegyében találhatók nagy számban torontáliak, de előfordulnak Pozsega, Verőcze és a többi megyékben is. Eleinte a kivándorlás csak a mezőgazdasági cselédek és napszámosok osztályából került ki, de az idők folyamán már a kisgazdák és önálló iparosok is nagy számban keresték fel a szlavon és horvát megyéket.

S ha a gazdasági viszonyok a nyolczvanas és kilenczvenes években már annyira eltértek a mienktől, hogy több, mint háromezer egyén (3.081) keresett odaát boldogulást, úgy ma még csak emelkedőben lehet e szám, mivel ma még aránytalanabb az ingatlanok árának különbözete Torontálban és odaát. Csak példaképp hozom fel, hogy egy lajosfalvai egyszerű tót kisbirtokos, névleg Deák, az Amerikában szerzett 2.000 koronájához hozzátéve az itteni 8 holdjának 9.600 koronányi vételárát, odaát Szerémmegyében 14 hold földet s egy 400 négyszögöl beltelekkkel biró házikót vett s még maradt 600 koronája, a min gazdasági eszközöket vásárolhatott. De nemcsak a volt határőrvidék lakói, bár túlnyomólag ezek sorából kerül ki a szlavóniai kivándorlók száma, hanem a központi járás katalinfalvai, ernesztházai és lázárföldi németjei is nagy számban mennek át Szlavóniába, különösen mióta a Schaumburg-Lippe-féle uradalmat megvett consortium nagyobb méretekben kezdette meg a parczellázásokat.

A Horvát-Szlavonország felé irányuló mozgalom természetszerűen átcsapott Bosznia-Herczegovina területére is. Sajnos, hogy ezen occupált, illetve most már annectált tartományok felé nem irányul nagyobb mozgalom. Pedig, ha a történelmi jogok nem fognak sérelmet szenvedni s Bosznia-Herczegovina, mely amúgy is magyar vérrel lett megszerezve, Magyarországhoz lesz kapcsolva, akkor nagyon is kívánatos lenne, úgy nemzeti, mint közgazdasági szempontból is, hogy ott erős magyar telepek alakulnának, melyek magasabb műveltségük s gazdaságilag előrehaladottabb voltuknál fogva alkalmasak lennének arra, hogy ezen területen, a politikai és gazdasági téren való dominálásukkal, azt igényeikhez mérten befolyásolhatnák. Nem lenne szabad átengednünk e teret a horvátországi lakosságnak, mely, mint azt az ottani 1895. évi népszámlálás is igazolja, ott majdnem négyszer oly nagy számban van képviselve, mint a magyarországbeli lakosság, hanem Budapest székesfőváros példáján okulva, keresnünk kell a többszöri érintkezést e népekkel, melyek már egyéni hajlamuknál fogva is rokonszenveznek a magyar elemmel.

A mi törvényhatóságunk aránylag véve még elég szép számmal van képviselve, amennyiben a 9.604 magyar honos közül 1.226 volt torontálmegyei illetőségű, vagyis 12·7%. Igen

sajnálom, hogy közelebbi adatok hiányában nem tudom megállapítani azt, hogy e számban mennyire van képviselve az ipari és kereskedelmi néposztály, de az én nézetem szerint e szám nem lehet magas, mivel a boszniai kivándorlók, az ottani nyelvi viszonyoknál fogva, túlnyomóan az itteni szerb anyanyelvű népelemből kerülnek ki, amely néposztály pedig, legalább Torontálban, túlnyomóan mezőgazdasággal foglalkozik.

A Balkán-államok felé irányuló mozgalomban leginkább Szerbia és Románia van érdekelve, Bulgária vagy más állam már csak elvétve. A Szerbia felé irányuló az erősebb a mi megyénkben. Túlnyomóan szerb anyanyelvű honfitársaink sorából származik, bár a más anyanyelvűek is elég szép számmal vannak képviselve. Számbelileg megállapítani azt, hogy a mi megyénkből hányan vannak odaát, az nagyon bajos dolog. Szerbjeink közül nagyon sokat a rokoni kötelékek fűzik Szerbiában lakó hitsorsosaikhoz, másrészt igen sok katonaszökevényünk keresi menedékhelyét odaát, ahol úgy nyelvének, mint vallásának azonossága révén, feltünés nélkül vegyülhet a többi ember közé.

Hogy mily nagyarányú a Szerbia felé eső mozgalom, annak jellemzésére felhozom, hogy a szerb fővárosnak, Belgrádnak 1895-ben 13.212 magyar honos lakója volt, ami a lakosság 23·3%-ának felelt meg. De jellemző lehet az is, hogy például a pancsovai határállomáson is a folyó év augusztus havában egyedül 2.664 magyar honos ment át, s 2.681 magyar honos jött vissza. Sajnos, hogy sem a mi, sem a szerb statisztika nem ad világos képet arra nézve, hogy mely megyéből hányan tartózkodnak Szerbia területén, s így pusztán arra vagyunk utalva, hogy a magyar honosok közül 28,796 lakik odaát, s ezek közül 2.020 magyar, 3.000 német, 1.000 román, 746 horvát, 199 tót s a többi szerb. Minthogy pedig a szerbek közül csak 1.800 horvát-szlavon illetőségű, így a 20.000-nyi szerb azon három megye területéről való, ahol a szerbek tömegesen élnek, t. i. Temes, Torontál és Bács-Bodrogh vármegyék főképp azonban a két utóbbi területéről.

A Szerbia felé irányuló vándormozgalomban nagy számmal vannak képviselve a női nemhez tartozók, akik ott férjhez menvén, elvesztik magyar honosságukat. Erre mutat az, hogy pl. az 1895-ben Szerbia területén talált magyarországi

születésű 15.659 nő közül csak 6.097 volt magyar honos, míg a 13,137 férfi közül 6.167. (L. Thirring i. m. 289—296. old.) A honosságnak ily nagymérvű elcserélődése annak tulajdonítandó, hogy mint fentebb láttuk, a vándormozgalom túlnyomóan szerb anyanyelvű lakosságunk sorából kerül ki, s épp azért sem magyarországi nemzeti jellegét nem tudja megóvni, sem valami különösebb szellemi vagy gazdasági positiót nem tud elérni, aminek az a következménye, hogy lassan-lassan áthonosulnak. A szerbiai kivándorlók túlnyomóan a mezőgazdasági üzemmel foglalkozók osztályába tartoznak, s csak igen csekély részük az ipari és kereskedelmi elem, míg az értelmiségi osztályhoz tartozók egészen elenyésző kis számmal vannak képviselve. A női kivándorlók túlnyomóan a háztartásbeliekhez tartoznak, s mint cselédek igen keresettek. Kár, hogy kellő védelemben nem részesülhetvén, erkölcsi romlásnak vannak kitéve.

Mint szintén nagyobb arányú mozgalomról kell megemlékeznünk azon kivándorlási mozgalomról is, mely Románia felé irányul. Bár a Romániába irányuló kivándorlás főképp szerencsétlen székelyeink számát apasztja, kivált az utóbbi időben nem csekély a mi megyénkből eredő mozgalom is. Így 1899-ben 192; 1900—1902-ig 118; 1903—1905-ig 164; 1906—1908-ig 244; s 1909 augusztus végeig 58-an vándoroltak ki Romániába. E kivándorlók túlnyomóan az oláhajkú lakosság körébe tartoznak és mezőgazdasággal foglalkoznak.

A többi Balkán-államba irányuló mozgalom nagyon csekély; a statisztikai évkönyvek is csak a Románia felé irányuló mozgalmat tüntetik fel, a többit pedig együttesen, s így erre, külön törvényhatósági feljegyzések hiányában, körülményesebben nem terjeszkedem ki.

Az Európában maradó kivándorlóink a már említett államokon kivül főleg még Németország és Ausztria felé veszik irányukat. Mindkettő kereset czéljából történik, s csak bizonyos időre szól, s épp ezért itt nem is a szoros értelemben vett kivándorlásról van szó, hanem azt inkább időszakonként megismétlődő s munkaszerzés czéljából történő munkásmozgalomnak nevezhetjük. Ami a sajátságos e mozgalomnál, az az, hogy nem is annyira a szegény néposztály teszi meg ezen útat, hanem inkább a jobb sorsban levő sváb és német

anyanyelvű népelem, mely a német Schulverein csábításainak engedve, mezőgazdasági munkák végzésére megy át a német birodalomba s főképp Bajorországba, Württembergbe, bár a rajnai tartományokig is elvetődnek. Iparosaink közül is sokan vannak, akik átmennek, de ezek legnagyobbrészt visszajönnek s itthon értékesítik az ott szerzett tapasztalataikat. Ami már most az Ausztriába irányuló mozgalmat illeti, az ma már nagyon kisjellegű törvényhatóságunk területén. A kilenczvenes években sokkal nagyobb arányú volt, különösen iparosaink mentek át. Főképp a német anyanyelvű borbélyok, akik még ma is különös előszeretettel keresik fel az osztrák császárvárost.

Annak bizonyítására, hogy a Németországba irányuló vándormozgalom időszakonként ismétlődő s nem visel magán oly állandó jelleget, mint akár a romániai vagy szerbiai, legyen szabad a következőt felhozni:

1905-ben	kivándorolt	135,	visszajött	44,	vagyis a	kivándorlók	32·6%-a
1906-ban	»	65,	»	23,	»	»	35·3 »
1907-ben	»	70,	»	49,	»	»	70·0 »
s a 3 évi átlagban	»	270,	»	121,	»	»	44·8 »

Ezzel azután áttérhetünk a jelenlegi vándormozgalom főirányára, az Amerika felé irányuló kivándorlás ismertetésére, mely nagyobb arányokat az 1903-ik évben vett fel. Ugyanis 1899—1902-ig összesen 1.776-an; 1903-ban 1.924; 1904-ben 3.453; 1905-ben 6.715; 1906-ban 10.071; 1907-ben 17.558; 1908-ban 1904; és 1909. évi augusztus hó végeig 4.116 egyén vándorolt ki Torontálból Amerikába.

Amint ezen adatokból láthatjuk, a kivándorlás valamennyi irányzata közül ma egy sem olyan erős, mint az Amerika felé irányuló vándormozgalom. Az Amerika felé irányuló mozgalom természetesen tulnyomó részében az Egyesült-Államokba törekszik, s csak igen gyér azok száma, akik más tengerentúli államokba igyekeznek. Az Amerika felé irányuló mozgalom nálunk még nem olyan régi keletű. A nyolczvanas évek vége felé kezdett jelentkezni itt-ott néhány ember, akik az előbb jelzett irányok mellőzésével meg merték kisérelni a torontáli ember előtt addig még hallatlan dolgot, hogy átmenjenek a tengeren, illetve a »nagy vizen.« Az első kivándorlók jómódban levő német polgárok voltak, kik vagyonuk szaporítása

végett keresték fel az Egyesült-Államokat. Velük mentek iparosok is, kik — azelőtt Torontálban igen gyakran előforduló eset — Németországban kiváló munkaerők lettek s itthon a kezdetleges gazdasági viszonyok között tudásuknak megfelelő keresetre nem tehettek szert. Később azután már nagy számban mentek át mezőgazdasági munkások és zsellérek is, továbbá kisiparosok és kisgazdák.

A kivándorlásnak tehát — legalább a mi kivándorlóink jórészénél — nem a keresethiány az oka, hanem és főképp a vagyonszerzés vágya. A Gyáriparosok Országos Szövetségétől tartott kivándorlási enquêten, a legtöbb felszólalás hangoztatta ezt, természetesen más-más szempontból, aszerint, amint gyáros, iparos, vagy mezőgazdasági üzemmel foglalkozó volt az illető. Mindegyik hangoztatta azt, hogy jelenleg munkáshiány van nálunk s így az amerikai kivándorlás nem a keresethiány miatt lett oly nagymérvű, mint amilyen. S ha ezt megfigyeljük — bár a kivándorlás alapját gazdasági bajok képezik — mégis csak igazat kell adnunk Bérnáth Istvánnak, ki a gazdasági okok mellett erkölcsi okokat is hoz fel, mint olyanokat, amelyek nálunk a kivándorlást okozzák. »Ha Magyarországon az erkölcsi érzés: a nemzethez, a hazához való ragaszkodás nem apadt volna meg oly mértékben, mint tényleg megapadt, akkor egészen bizonyos t. uraim, hogy sokkal kevesebben vándorolnának ki«. (L. a Gy. O. Sz. kiv. enquêtejéről kiadott jelentés 53. old.)

A vándormozgalom kezdetén, különösen az 1903—1905-ös években igen sok kisgazda vándorolt ki, hogy az akkor még olcsón, de hitelre vásárolt nehány hold földjét, kifizethesse. Az ittebei, párdányi, katalinfalvai kisgazdák, kik a Duschmitzéktól, illetve Harnoncourt gróftól parczellázott földekből hitelre vásároltak, nagy részükben amerikai pénzen fizették ki e földeket. S egészen bizonyos, hogy ha a Harnoncourt gróftól most újabban tervezett parcellázás kezdetét veszi, a kivándorlás még nagyobb mérvben fog fellépni a központi járásban.

Voltak és vannak azonban olyan kisgazdáink is, akik itthon levő birtokukat eladva, odaát vásárolnak földeket, különösen Canadában és Texasban. Ezeknek java része olyan, hogy már aligha fognak visszajönni. Hiszen déli svábjaink Canadában »Zichydorf« elnevezéssel már egy egész telepes

községet alkottak, hogy jönnének ezek vissza? Ugyanígy nem számíthatunk azok visszajövetelére, akik Mexico, Brasilia és Argentinában keresték jobb boldogulásuk lehetőségét. Ezek jó részéről még hir is igen kevés jut haza, hacsak nem elpusztulásuk híre, amikor a consulatus valamely járásbiróságot a hagyatéki eljárás megindíthatása végett értesíti.

Kivándorlóink legnagyobb részét tehát a vagyonszerzés vágya készteti a kivándorlásra. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy kisgazdáink nem a mezőgazdasági munkát keresik, hanem Pittsburg gyáraiban s Illinois kőszénbányáiban kapnak és keresnek munkát épp úgy, mint iparosaink is. Több kőművest ismerek, kik az itteni kőműveskizárás alkalmával kivándorolván, belőlük egész jó bányász lett odakünn: egy mészáros vashámorban van alkalmazva; egy borbélyom ma valamelyik chicagói szobrászműhelyben gipszet önt; s még több más ily adatot tudnék felsorolni azok közül, miket én magam ismerek. Hát még milyen képet kapnánk akkor, ha az itthon űzött foglalkozás s a jelenleg ottani kenyérkeresereti módról szerkeszthetnénk valamiféle kimutatást? Azt hiszem a hatás igen tragicomikus lenne.

Mint a kivándorlók demographiájánál látni fogjuk, kivándorlóink között nagyon sok a nő is, kik odakünn mint házi cselédek kapnak néha hallatlan béreket. Ennek eredménye azután az, hogy míg azelőtt Torontálban elég olcsó, jó és szorgalmas cselédeket lehetett kapni, addig ma általános cseléd-hiány van s a mi cseléd van is, az legnagyobb részében nem megfelelő. De ez nem a socialistáktól »derestörvénynek« nevezett cselédtörvénynek, hanem egész másnak tulajdonítandó. Mindjárt látni fogjuk, minek. Az én cselédem, ki nálam 8 koronával kezdte s másfél év alatt 14 koronával befejezte szolgálatát, a feleségem mellett elsajátított főzési tudományával átment Amerikába. Ott ma 15 dollár bért kap. Vele van két férfitestvére is s ők hárman már több száz koronát küldtek haza szüleiknek, kik e pénzen kis házikót s földet vettek. De nemcsak vele van ez így. Szakácsnőink különös előszeretettel kerestetnek, mert a magyar konyha előnyeit még az igénytelen amerikai is meg tudja becsülni.

Már nem ilyen jó helyzetük van a cselédmunkára használhatatlan női elemeknek, melyeknek egyik része ismerős

falujabelivel közös háztartásba megy, legnagyobb része azonban a nagy gyártelepek munkásai között erkölcsileg teljesen elzüllik. Adataink ezek számára nézve hiányzanak ugyan, de azért nagyon ismerősek az Amerikában megfordult honfitársaink révén, kik azt állítják, hogy nemcsak az Egyesült-Államok, de még Délamerika is el van árasztva magyar prostituált nőkkel. (L. Vizaknai beszédét. Gy. O. Sz. kiv. enquête jelent. 230. old.) Hogy e tekintetben a torontáli nők mennyire ludasok, azt megállapítani nincs módomban.

Olyan okok, melyek a Felvidéken, Dunántúl vagy Erdélyben vannak, nálunk nem késztetik kivándorlásra az embereket. Nem is legszegényebbjeink mennek ki, hanem olyanok, kik itthon is meg tudtak élni s kiket általánosságban véve nem is a kenyérkereset, hanem a meggazdagodás vágya késztetett a kivándorlásra. A kivándorlók nagy részben németek, pedig ezen elem Torontálban a legjobb megélhetési viszonyok között van, s bátran merem állítani, hogy nyomorról, a szó igaz értelmében, a mi német községeinkben beszélni nem lehet. A legszegényebb elem minálunk az oláh, amely a népesedési arányszámához mérten vesz részt a kivándorlásban is, bár vágyai inkább Románia, mint Amerika felé vonzzák, mégis nem egy került el már Argentina rengetegjei közé is. A többi népelem, a magyar, tót, horvát, szerb, szintén népesedésünknek megfelelően megy ki, de még legkevésbbé a szerb, mely nép a »jobb otthon« elvénél, szülőhelyéhez való szívós ragaszkodásánál s igényei végtelen szerény voltánál fogva igazán csak a kényszernek engedve vesz részt e mozgalomban.

Bár a németség vándorol ki nálunk legnagyobb számban Amerika felé, mégis oly ember előtt, ki e népet ismeri, szinte hihetetlennek hangzik az, mit Thirring, ki pedig hazánkban a kivándorlás kérdésének egyik legalaposabb mívelője, a torontáli németségről mond: »A községek földesgazdái, kik régebben igen vagyonosak voltak, ma kénytelenek — mint napszámosok — Amerikába menni, mert a rémséges községi és megyei pótadó tönkre teszi őket; a kivándorlók nagyobbára svábok, kik útlevél nélkül, csak munkakönyvvel indulnak útnak egy kötélverőmester vezetése mellett, aki 30 koronát kap minden kivándorlótól«. Akkor, amikor Thirring műve megjelent, Torontálban még alig volt kivándorlás, s akik

voltak, németek voltak. Már pedig a mi németjeink hazánk egyik legmagasabb értelmiségű népfaját képezik, akikről közmondásos, hogy a törvénynyel kezükben mennek be jegyzőjükhöz s paragraphus nélkül mit sem engednek tenni; bajos ezekről elhinni azt, hogy 30 koronát fizessenek valakinek, hozzá még egy kötélverőnek, aki őket vezesse? Igaz, hogy megyei pótadónk külön törvényhozási intézkedésen alapszik, de ezzel szemben legyen szabad azt is megemlítenem, hogy nálunk állami közutak alig vannak, míg a törvényhatósági közutak az államinak majdnem hatszorosát, a községiek pedig több, mint tiszeresét teszik; azután meg a helyi érdekű vasutak is a vármegye közbenjöttével lettek megcsinálva, ezek hossza pedig 738 km. s a törvény szavai is igazolják, hogy főképp ezen vasutaink miatt kellett a pótadót felemelni. Ami viszont a községi pótadókat illeti, igaz, hogy azok nálunk elég magasak, de mégsem oly túlságosak, hogy azok miatt kellene valakinek elszegényednie, vagy pedig kivándorolnia. De meg »A kivándorló-osztály általában nem az adók és terhek súlyos volta miatt vándorol ki, hanem (azért, mert azt tudja, azt reméli, hogy azokban az országokban, ahová kivándorol, munkáját jobban értékesítheti«. L. Gerster Béla beszédét a Gy. O. Sz. kiv. enquête jel. 98. old.)

(Folytatása következik.)

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Politika.

Magyarország és Ausztria.

(*Réz Mihály* Magyarország és Ausztria közjogi viszonya. Budapest 1910. 194 oldal. Pallas.)

Szálló ige napjainkban, hogy nálunk túlságos nagy szerepet játszik a politika. Képviselőházunk ellen mindsűrűbben felmerül a vád, hogy csak közjogi kérdésekkel foglalkozik. A tudományos jogi irodalom is nagyban termeli a közjogi vonatkozású műveket és jóformán megszámlálhatatlan azoknak a műveknek a száma, melyek Magyarország és Ausztria közjogi viszonyával foglalkoznak. Egyetemeinken minden második doktori értekezés erről a közjogi „viszony"-ról szól. Annyian irtak már erről a „viszony"ról s annyira agyoncsépelték ezt a themát, hogy ilyen című művek már nem is tarthatnak számot érdeklődésünkre s a szóban forgó könyvet se vennék sokan a kezükbe, ha irójának neve maga nem lenne ajánlat elolvasására.

Réz Mihály önállóan gondolkozó fő, határozott, szókimondó bátorság jellemzi tudományát. Ez a műve is elüt a sablonos közjogi viszonyt tárgyaló munkáktól, s mindenekelőtt megtaláljuk benne a magyarázatát annak, hogy miért is köti le azt a sok nagy államférfiui tehetséget és sok nagy tudományos erőt ez a közjogi viszony. Mert bár sok igazság van abban, hogy a mi egész közéletünk a két állam egymás közötti viszonya körül forog s nagy férfiainkat a körüiöttök folyó harcz köti le, ez magában véve még nem hiba, csak a magyar nemzet politikai érzékére vall.

Tagadhatatlan az, hogy egy ilyen állam, mint Magyarország, mely a multban a létért vívott folytonos háborúk miatt elmaradt, ha egy másik culturában előrehaladottabb

állammal szoros államjogi viszonyba lép, ki van téve annak, hogy e másik állam befolyása, vezetése alá kerül. Innét van, hogy a nemzet szinte ösztönszerűleg vigyáz arra, hogy ebben az államjogi viszonyban a magyar állam önállósága háttérbe ne szoruljon s ez az oka annak is, hogy olyan nagy súlyt helyeznek nálunk mindig az ország függetlenségének a törvényekben való kifejezésére is. S ha RÉZ MIHÁLY ezen művének van hiányossága, úgy az, hogy ezeknek a declaratióknak jelentőségét túlságosan lekicsinyli. Pedig mint ő maga is érinti, legalább is nemzeti érzelmek kifejezései. De már abban igaza van, hogy ezeken a declaratiókon kivül 1867-ig alig történt valami, ami az ország függetlenségét *tényekkel* is igazolta volna. A nemzet beérte ezekkel a formaságokkal.

Sociológiai szempontból érdekes a magyar nemzetnek az a jelleme, hogy kevés érzékkel bir a *valóságok* értékelésére. A valóságok *tények* (a mult és a jelen érzékelhető eseményei) és észszel megösmerhető, érvekkel kimutatható igazságok, melyek *tényekké lesznek*. A magyar lélek egyrészt hajlik a *romanticismus* felé, másrészt túlságosan *formalistikus*. Innét van, hogy olyan korban, melyben az emberiséget individualis irányú szabadságeszmék, forradalmi érzések töltik be, a magyar temperamentum könnyen lelkesül, ezt az átmeneti hullámzást újabb tartós alakulásnak véli s nem látja sem a concrét tényeket, annál kevésbbé a *csak* ésszel előre látható jövendőbeli eseményeket. Ezért joggal mondják, hogy a magyar politika nem reális, hanem érzelmi politika. Igy a különböző szabadságharczokban a nemzet bizalmát biró vezetők mindig abban a téves hitben éltek, hogy Európa rokonszenve nem engedheti a magyarság pusztulását. Igy volt ez a Rákóczi-korban s 1848-ban is, Kossuth és Petőfi mindig hangsúlyozzák, hogy a magyarság *egész Európa* szabadságáért küzd, s az előbbi megvan győződve róla, hogy Anglia és Franczia ország első dolga lesz a mi szabadságharczunk támogatására sietni, s sehogy se akarja elhinni, hogy az oroszok ellenünk jöhetnek. A szabadságharczot valójában az oroszok győzték le, de a kortársak nemcsak akkor, de még évtizedekig a magyarság barátainak tartották az oroszokat. Még az okos, reális Görgeyt is hatalmába ejti ez a tévhit. RÉZ MIHÁLY élesen reámutat erre, a mondhatni, országos tévhitre, mikor e művében birálja Kossuthnak azt a cselekedetét, hogy a magyar koronát egy orosz nagyherczegnek ajánlja föl.

Közjogi tudásunk örökös törvényczitáló módszerével szakitva a szerző kiinduló pontja az, hogy a közjognak a *tényekre* kell támaszkodni s részletesen kifejti, hogy az osztrák-magyar monarchia, a dualismus *tényeknek*, az europai helyzetnek szükségképpeni következménye; egy a tények folytán *adott ala-*

külás. Éppen ezért minden olyan törekvés, mely ezzel nem számolva azzal tetszeleg magának, hogy Europa rokonszenvét, vagy legalább is közömbös viselkedését megnyerheti ezen helyzet szétrombolására, reális politika nem lehet, s bukásra kell vezetnie, bár a nemzet fiai idealismusuk nagyságában mindenüket föláldozzák is érette.

A szerző csak hozzávetőleg érinti, de azért megértjük, hogy ez a tényekkel *nem* számoló elszakadási politika anyagi romlásba is döntötte a magyar nemesi középosztályt. Sajátságos is ez a tényektől való irtózásunk.

A magyar úri középosztály férfiainak átlagos műveltsége nagyobb mint Europa bármely nemzetének középosztályáé; alig van ennek az osztálynak olyan tagja, aki többször ne lett volna külföldön s ennek daczára alig van egy két olyan emberünk, aki ösmeri a külországok politikai czéljait és törekvéseit, ennek szolgálatára készen levő, vagy erre fejlesztendő hatalmi szervezetét, faji vagy kereskedelmi politikájának irányait. Kossuth-nak korona-felajánlási gondolata is kisért még napjainkban, sőt mind általánosabb lesz a nézet, hogy Vilmos császár nagyon szeret minket, (titokban magyarul tanul és titokban (?) húzatja a Rákóczit!) hogy Eitel Frigyes porosz herczeg tökéletesen beszél magyarul s hogy előbb-utóbb ő lesz a fejedelmünk s akkor biztosítva lesz az ország *teljes* függetlensége, a magyar nyelvű hadsereg (?) stb. Nemzetünk mindig kivülről, egyes nagy külföldi uralkodóktól várta azt, hogy állami mivoltának teljes kibontásához és a magyar supremátiához segíti. A mohácsi vész korában még Szulejmantol is ezt várták. A nemzeti romanticismus hódolata a nagy férfiak iránt nyilatkozik meg ezekben az érzésekben. Ellenben itt van a faji kérdés, egy félreösmerhetetlen letagadhatatlan *tény* s nálunk ennek daczára ujabban mindég jobban szeretnek ledisputálni, elhitetni hogy nincs, hogy nem lehet, hogy nem szabad lennie! Ellenben Réz Mihály a valóságok látója, az egész közjogi viszony tengelyévé teszi ezt a kérdést s alaposan kifejti, hogy a kettős monarchián belül a faji kérdésen fordul meg a magyar állam sorsa.

Szerzőnk gondolatmenete szerint annak, hogy Ausztria túlsúlyától megszabaduljunk, csak két módja van. Először az *elszakadás*. Ez Kossuth Lajos politikája a még ma is népszerű politika, mely a romantikus (szerzőnk szerint *idealis)* érzelmekből indul ki, nem számol a tényekkel, s melynek épp ezért csak ideig-óráig lehetnek sikerei, de igy is csak akkor mikor a külföldi helyzet — *de feltétlenül mindig csak átmenetileg* — kedvez neki. Ennek a politikának egy kimagasló pontja 1848, de a szerző szerint nem alap, hanem csak *törvényhalmaz*, summája a valóságban meg nem lévő jogokat kijelentő törvényeknek. Eddig a közfelfogásban úgy éltek

ezek a törvények mint nemcsak jó, de a teljes önállóságot kifejező törvények, a szerző kifejti, hogy nemcsak, hogy a függetlenséget nem biztosították, de még a paritást sem, nem csak a hadügyben, de még a pénz- és vámügyben sem, annál kevésbbé a külügyben. A negyvennyolczas törvényhozás legnagyobb hibája, mint azt a szerző helyesen kimutatja, az volt, hogy egy egész Európán átvonuló múló forradalmi hangulat hatása alatt jött létre, közjogilag pedig az a nagy hiányossága, hogy az uralkodó közösségének következményeit nem vonta le s így módot adott arra, hogy az alsó ház egész más külügyi politikát követett, mint az uralkodó és annak másik állama, mi a szétválás felé vezetett; ám ez a törekvés nem felelt meg az europai helyzet követelményeinek, következőleg sikerre sem vezethetett.

A *másik mód* a magyar állam teljes souverainitásának kifejlesztésére az együttmaradás és ezen közösség keretén belül a suprematia megszerzése. Ez a mód a *valóságokkal* számol, mert már az a kérdés, hogy a kettős monarchia határain belül a *vezérszerep* melyik államé, ez már nem érdekli Európát. Ez a mód a Széchenyi István politikája, s szerző is kimondja, hogy ezt a politikát tartja helyesnek. Hogy ez a politika lehetséges legyen, az a szerző szerint a *fajok* problémájának megoldásától függ, ami szorosan összetartozik az imperiális politikával. A bennünket körülvevő államok népei *faji* rokonságban állanak nemzetiségeinkkel, miért is az, hogy a kettős monarchia nagyhatalom legyen, s hogy ennek a nagyhatalomnak szomszédai előtt kellő tekintélye legyen, a magyar állam első rangú érdeke. S itt találkozik a nemzet érdeke a dinastia érdekével. A szerző kifejti, hogy a kettős monarchia nagyhatalmi érdekei az európai helyzetnél fogva nyugat felé nem, hanem csak *kelet* felé érvényesülhetnek s bizonyitja azt, hogy a tényekkel mennyire ellenkező az a nálunk honos felfogás, hogy a dinasztia német vagy osztrák, holott a dinastia nem *népfaji* hanem *egyetemes* érdekektől vezettetik s azért semmi oka sincs arra, hogy a magyarság érdekeivel ellenlétben kövessen nemzetiségi politikát, ha a magyarság nem helyezkedik ellentétbe a külpolitikai követelményekkel s ezekben a dinastia által képviselt egyetemes érdekkel. Ámde ezek az érdekek nem nyugat felé gravitálnak már, hanem kelet felé, ami a magyarságnak is érdeke és megfelel az *Árpádok* politikájának. Igaz, hogy igy is fenyegeti egy veszedelem a magyarságot, az tudniillik, hogy a tervbe vett *trialismussal* a nyugati részeken meggyöngült Ausztria egy létesitendő *dél szláv* államalakulás erejének igénybevételével majorizálhatná az egyedül álló Magyarországot. Ezen veszélylyel szemben a szerző abban látja a védelmet, ha a magyarság fölhagy eddigi politikájával s nem a törvények kijelentéseiben látja az ország

önállóságának biztosítását hanem a nemzeti erő szervezésében és fegyelmezésében és igy az ország határain belül a magyarság feltétlen uralmának biztosításában. Ezzel szemben áll azonban az az irányzat, mely a kettős monarchián belül való haladás szükségességét vallja ugyan, azonban nem a magyarság suprematiájának biztosításától hanem a demokratia elveinek teljes diadalra jutásától várja azt, hogy a magyarság a vezérszerepet magához ragadja. Ezek Ausztriában (és a dinastiában is) az aristokratia és a conservativismus a reactió mentsvárát látják s abban a hitben élnek, hogy a *radicalismus* megtöri annak a világnézetnek és vele Ausztriának vezető szerepét. A szerző ezzel a felfogással szembe száll és kimutatja, hogy még a szélső liberalismus is szolgálhatja — és szolgálta is — az egységes centrális osztrák birodalmat és, hogy ebben a tekintetben a nálunk annyira gyűlölt conservativ Metternich bukása mily káros volt hazánkra. Sőt éppen Metternich — a bécsi liberális ministeriummal szemben — a szabadságharcz leverése után a magyar alkotmány védelmére kel s az 1847-ki állapot visszaállitását és az ezen alapon való továbbfejlődés politikájának követését tanácsolja. A negyvennyolczas alap tehát valójában csak a *radicalismus* kiinduló pontja lehet, de nem az ország teljes függetlenségéé, melyet mint, láttuk a szerző egész helyesen a suprematiában, az *uralomban* tud csak biztositottnak a negyvennyolczadiki törvényekből azonban ennek a függetlenségnek a biztosítását csak az vezetheti le, a'ki a valóságoknak semmi súlyt sem tulajdonít, hanem pusztán csak az elvi kijelentéseknek.

A szerző művéből azt a következtetést kell levonnunk, hogy az úgynevezett negyvennyolczas alap egyáltalában nem garantálja az ország függetlenségét, s hogy semmi jogosultsága sincs ma már a 48 és 67 elvi harczának, hanem az államban a magyarság feltétlen uralmát, a monarchiában a magyarság fensőbbségét és a Keleten a monarchia tekintélyét kell biztositanunk. A 48-iki törvények szellemének követése végeredményben nem a *nemzeti szellemnek*, hanem a radicalismusnak használ, mely nem erősítő, hanem bomlasztó politika.

Épiteni csak a tényekre, a *valóságokra* lehet, hogy azonban ez nálunk a köztudatba menjen át, ennek feltétele az, hogy közjogi irodalmunk művelői szakítsanak az eddigi irányzattal és a közjogot ne puszta declaratiók halmazatának tekintsék, és előfeltétele az, hogy felsőbb történelmi tanításunkba vigyük be a *tényeket*, a valóságok kutatásának szeretetét és jogi oktatásunkból irtsuk ki a *formalismust*, azt az irányelvet, mely a jogitudományt pusztán a törvények szőrszálhasogató magyarázatában látja. Ez a baja az egész hivatalos államszervezetnek, s a köztudatba is átment az a felfogás, hogy az ország haladása mentül több törvény *gyártásától*

függ. Még oly kiváló tudós is mint Mákki Sándor ebben a véleményben van. A műveltség könyvtára kötetét képező, az ujkorról és a legujabb korról irt művében az ország fejlődése bizonyságául felemlíti,hogy 1867-től 2000 törvényt hoztunk! Hanem azt, hogy hány jó ezek közül, avagy csak azt hogy mennyi van végre hajtva, nem mutatta ki. Ennek a rengeteg törvénynek a hivatalos — és pedig többnyire betüszerinti — magyarázata értelmében kicsavarása köti le a parlamenti és hivatali munkát. De a jövő se biztató. Nem rég sok szó esett a jogi oktatás reformjáról, és legkiválóbb jogászaink ismét a formalismus mellett döntöttek. A jogi oktatás czéljául akarják tenni a vizsgát, a közigazgatási pályára készülők tudásának tengelyére a magánjogot és a különböző perrendtartásokat. Ezek mind igen kiváló alkotások lehetnek, de nem nyujtanak széles európai látkört és a perrendtartások nem adnak *valóságokat,* következőleg nem adhatnak ösmeretet és igy tudást sem, csak arra jók, hogy az úgy is túltengő formalismust növeljék, kormányzati elvvé tegyék. A formalismus pedig megegyezik a romanticismussal abban, hogy egyikben sincs valóság.

És arra, hogy a magyar nemzet megtanuljon látni, a valóságokat értékelni, szükséges lenne az is, hogy a művelt úri középosztálynak mentül több fia töltsön éveket kint a külföldön, hivatalos állásokban, hogy igy a kormányzatba az állam szervezetébe is betekinsen, és módot kellene találni arra, hogy a diplomácziában, valamint Bosznia kormányában mentül több magyar alkalmaztassék s ugyanezen okból a két közgazdasági miniszterium külföldi szaktudósítói karát is szélesebb alapon egységesen kellene szervezni. Persze oly módon, hogy a külföldi viszonyokat ilykép megösmerő egyének a honi kormányzatban és a törvényhozásban azután szerephez jussanak.

Steinecker.

☆

A szabadság elmélete.

(Dr. *Tuka Béla:* A szabadság. Politikai tanulmány. Budapest, Grill K. könyvkiadóvállalata. 1910. 528. l. Ára 10. k.).

Alig van a politikai tudománynak fontosabb s az állam életjelenségeit egyetemesebben átfogó kérdése, mint a szabadság; mélyen belevág a köz- és magánélet minden zugába s helyes felfogása messzire bevilágitja azt az utat, melyet a gyakorlati politikának követnie kell. De különösen figyelemreméltó helyet biztosit hazai irodalmunkban a szabadság prob-

lémájának nemzeti politikánk szempontja. Az a szakadatlan önvédelmi harcz, amelyet állami souverainitásunk épségéért évszázadok óta folytatunk, megbontotta egyéni és közszabadságunk normális összhangját. A szabadság elemei eltolódtak s a közszabadságnak mindinkább a mentességi oldala jutott előtérbe, mig az uralmi elem viszont az egyéni szabadság terén kivánt fokozottabb mérvben érvényesülni. Innen bizonyos tulságos individualistikus kinövéseink. Ezekben kell látnunk politikai küzdelmeink meddőségének legfőbb okait s ezeknek feltárásában és kiirtásában a tudománynak és a gyakorlati politikának vállvetve kell közreműködnie.

A politika e nagy horderejű kérdésével foglalkozik Tuka Béla. A tárgy fontossága indokolttá teszi, hogy a mű eszmemenetét nagy vonásokban ismertessük.

Bevezetésében megrajzolja rendszerének hátterét a dualistikus világfelfogásban. A természettudományi világnézettel röviden végezve, érdeméül csak azt tudja be, hogy a természeti és emberi jelenségek közös törvényeinek felderítésével a kettőt egymástól elválasztó ürt még szembeötlőbbé tette.

A szabadság a szerzőnek Concha nyomán fölvett meghatározása szerint a külső meghatároztatás tényleges megszüntetésére irányuló öntudatos és állandó erőkifejtés az »emberség« (humanismus, emberi eszme) minél tökéletesebb érvényesitése érdekében. A szabadságnak tehát három eleme van: 1. erőkifejtés, 2. öntudatosság és 3. az emberi eszme érvényesülése. A szabadság összeegyeztethető a causalitással s nem zárja ki a törvényszerűséget sem, csak a kényszerűséget. A szabadság az ember szellemiségének a végesség feletti uralma képen is felfogható. Ez az uralom az embernek a külvilág és összegyénisége által való határoltatása folytán csak adott keretek között érvényesülhet.

A szabadság válhatlan kapcsolatban van a culturával, a haladással. A haladás csak a végességnek saját énünkben való legyőzése (belső szabadság) és az emberek egymás feletti uralma, illetve egymás uralmától való mentessége (külső szabadság) révén biztositható. A belső szabadság akarati és erkölcsi szabadságra, a külső egyéni és közszabadságra oszlik.

A szerző a szabadakarat elméletének hive s álláspontja igazolására a determinismus és indeterminismus mellett és ellen felhozható érveket az utóbbi javára csoportosítja. Az akaratszabadság nem jelent törvénynélküliséget: akaratunk bizonyos lélektani és logikai törvények szerint működik. Akaratunk nem tételezi fel a válogatásnak minden esetben való elmaradhatatlanságát sem. Ezért kell különbséget tenni »formalis« és »realis« szabadság között. Utóbbihoz akkor jut el az ember, ha a »jóra való készség« annyira kifejlődött benne, hogy már nincs szükség a válogatásra. Az akaratszabadság gyakorlati

jelentősége az erkölcsi rend terén mutatkozik. Ha elejtjük az akarat szabadságát, gyakorlati jelentősége az erkölcsi rend terén mutatkozik. Ha elejtjük az akarat szabadságát, megdől a felelősség és az erkölcsiség. A moralitas, minthogy saját belső törvényeikkel való szabad egybehangzást jelent, synonim a szabadsággal. Az erkölcsi jó nem egyéb, mint öntudatos alkalmazkodás a humanitás törvényeihez. A szabadságot mint az emberi eszme követelményei iránti engedelmességet is lehet felfogni Ez az engedelmesség rokoncselekvések ismétlésével egyre könyebbé válik s az ily módon létrejövő és fokozódó erőmegtakaritás teszi lehetővé az értelmi és erkölcsi haladást.

Az emberi eszme megvalósításához a külvilág meghódítása is szükséges, vagyis a belső szabadságnak külső szabadsággal kell párosulnia. A külső szabadság tárgyai: embertársaink szolgáltatásai, szintere: a társas élet. A szolgáltatások egyöntetű lefolyása bizonyos rendet tételez fel; ezt a jog biztosítja. A jog czélja nemcsak a rend fentartása, hanem egyszersmind a haladás biztositása; minthogy pedig a haladás erőfeleslegek útján jön létre, ennélfogva oly jogrendre van szükség, mely nem menti fel az egyest értelmi és erkölcsi ereje kifejtésétől. A jogot e feladatában támogatja a szokás és az illem; ezeket az emberi közületek tagjai hallgatólag alkotják.

Úgy az erkölcsi, mint a jogi szabadságot csak az állami lét biztosítja. Szükség van tehát állami szabadságra is; a szabadság kérdésének complexumából ez képezi a politikai tudomány tulajdonképeni tárgyát. Minthogy az emberi eszme két alakban válik élő valósággá, az állami szabadság is két ágra oszlik: egyéni és közszabadságra. Az egyéni szabadság az emberi élet bizonyos körei (hit, meggyőződés, munka megválasztás stb.) feletti uralomból s más egyesek, illetve az állam uralmától való mentességből áll. Ez a mentesség akkor van biztosítva, ha a közhatalom irányzó tevékenysége csak a legszükségesebbekre szorítkozik. A közszabadság negative azonos a nemzet függetlenségével, positiv oldaláról pedig az egyetemes emberinek erős központi hatalom útján önelhatározó erővel való érvényesítését jelenti.

Az egyéni és közszabadság irodalomtörténeti ismertetése után a könyv további részében a politikai értelemben vett szabadság részletes tárgyalása következik.

Az ember rendeltetése, a véges fölötti uralom, csak társas szervezet keretében tölthető be. Ennek legmagasabb foka az állami lét. Ámde az állam mig egyfelől biztosítja szabadságunkat, másrészt reánk is kiterjeszti uralmát. Ez az uralom csak engedelmesség révén érvényesülhet; az engedelmesség, ha a tekintély elismertetik, önkéntes, ellenkező esetben kényszerre van szükség.

Minden társadalmi alakulatban szükségkép létrejön a különböző functiók bizonyos fölé- és alárendelése, mi végeredményében osztályuralomra vezet. Az osztályuralom mig létalappal bir nem kóros tünet, sőt a társaslét czélját képező haladásnak nélkülözhetetlen feltétele. A tekintélyt, uralmat — ezeket az elvont principiumokat — egyeseknek, csoportoknak kell gyakorolniok s ezek feladatát képezi az általános emberit valamely előtérbe jutott vonatkozásában érvényesiteni,

A szabadságnak — mint uralomnak — természete a következő kettős törvényben nyer kifejezést: 1. minden relativ hatalom önmagának fokozása által absolut uralomra törekszik; 2. az a fokozódás bizonyos határon túl önmagát rontja le s maga után vonja az uralom megszünését.

Az élet minden terén egyrészt a fokozódó egyenlőség, másrészt az egyre növekvő specializálódás jelenségei mutatkoznak. Az ember egyenlőségi vágyában — az egyén mint szerv által — a közület, a különbözési vágyban az önczélú egyéniség ereje hat. Mindkettő szükséges az emberi eszme érvényesüléséhez. Minden különbség alapul szolgál az egyetemes jó látható nyilvánulásához, az egyenlőség s minden egyenlőség további differentiálódások alapját képezi. Minkettőnek átmeneti jellege van. A fejlődés iránya kevés számú, de nagy irányú különbségektől nagy számú, de csekély mérvű különbségekhez vezet.

A különbözési és egyenlőségi törekvés mint változás, illetve állandóság (szokás) jut kifejezésre. Az állami életben mind a két iránynak egyaránt kell érvényesülni. A kettő helyes arányát a jogegyenlőség és igazságosság kivánalmainak a jogélet terén való érvényre jutása biztosítja.

Az egyén és állam viszonyának legbonyolultabb jelenségei a szabadság önelhatározási oldalán mutatkoznak. Szükséges, hogy a közhatalom érvényesülése az alkotmányban és az állami intézményekben jogilag rendeztessék, miáltal a polgár alattvalóból az állami szervezetnek politikai jogokkal bíró, működő tagja lesz. A politikai jogok a közszabadság lényegét képezvén, azok mikénti eloszlására nézve a közületi lét elvi alapja mérvadó. A közéletben csak azok vehetnek részt, kik a nemzet egyetemes javának felismerésére és megvalósitására képesek; tehát a választói jognak is alkalmassághoz kell fűződnie.

A szabadságnak az alkotmánysághoz való viszonyát vizsgálva, szerzőnk, az alkotmány szilárdságának garantiáit — teljesen Concha nyomán — nem egyes u. n. alkotmánybiztositékokban, hanem az alkotmányos szabadság minél tökéletesebb érvényesülésében látja.

Összehasonlítva a demokratiát az aristokratiával, arra az eredményre jut, hogy a humanismus ügyének szolgálatában

a két irány egymást kiegészíti, de túlhajtva mind a kettő veszélyezteti az egyéni és közszabadság összhangját. A demokratia, mint politikai elv, egyenlőségre vezet; mint társadalmi elv, az egyéni kiválóság érvényesülésére. Az aristokratikus elv politikai és társadalmi hatása éppen fordított. A gyakorlati politikai életben az aristokratikus elv a kiválóknak s a demokratikus irány a többségnek uralmát veti felszinre. A közület — bármelyik elv alapjára fektetve — csak úgy maradhat szabad, ha amott a nagy tömeg emelkedő gazdasági és értelmi súlya, emitt a kisebbségek eleven szabadságérzete mérsékli a részleges érvényesülési törekvését. A jövőt illetőleg MILLEL egyértelműen hangsulyozza a szerző a kisebbség szerepének szükségszerű növekedését. A nők társadalmi és politikai egyenjogusitását illetőleg elzárkózik minden ujitástól s az egyetemes jóra nézve minden irányú reformot hátrányosnak jelez.

Az állam és egyén tevékenységi körét vizsgálva, abban jelöli meg az állami beavatkozás irányelvét, hogy az állam igyekezzék az életviszonyok benyolodása arányában egyre több és több feladat megoldását hárítani az egyénre, illetőleg a társadalomra. A főszempont a hatáskörök megállapításánál az, hogy vajjon az egyéni vagy a közhatalmi tevékenység képes-e az illető feladatot úgy megoldani, hogy az a nemzeti erők kisebb vesztesegével járjon?

További tételei az egyén és állam hatásköri viszonyáról: A fejlődés során az egyéni szabadságot ideiglenesen helyettesítő állami közbelépés szüksége csökken, viszont az egyes egyéni erőkifejtéseket nagy czélok szolgálatára összefogó állami tevékenység fokozódik. — A szabadság legnagyobb fokára az a nemzet jut el, melyben az egyén számára a legszélesebb érvényesülési tér van biztosítva s az egyének összesége mégis a nemzeti jellegű egyetemes jó valósitására a legharmonikusabban működik össze. Ez akkor érhető el, ha az állam igyekszik polgárait a beavatkozás szokásos eszközeivel gazdaságilag, értelmileg (hozzátehetjük és erkölcsileg) erősíteni és minél több feladat ellátására képesíteni. — Az állami és társadalmi életnek az erkölcsi szabadsággal való kapcsolatából folyik, hogy utóbbi csökkenése esetén fokozódni kell az állam egyensúlyozó tevékenységének, de viszont csökken ennek szüksége az emberi solidaritas érzetének élénkülésével.

Az állami szabadságtól meg kell különböztetni a társadalmi szabadságot. A társadalmi csoport, bármily hatalmas legyen, nem souverain és czélja nem egyetemes. Az egyetemes emberi eszme érvényesülése érdekében szükséges tehát az állam felügyelete az egyes társadalmi közületek fölött.

A társadalmi kapcsolatok között legfontosabbak a vallási közületek és a nemzetiségi csoportok. Állam és vallás egyaránt

az ember eszméjét szolgálja s kölcsönösen egymásra vannak utalva. A vallás legerősebb ápolója az erkölcsiségnek, nélküle állami lét el sem képzelhető, de visszont a vallás is rászorul az állam támogatására a külső élet rendjének fenntartásában. Ami az állam és a vallási közületek viszonyát illeti, e tekintetben is csak az a »mozgó egyensúly« érhető el, mely az állam és egyes között. — A nemzetiségi problémát illetőleg addig az általános elvi kijelentésig jut a szerző, hogy a nemzeti lét az egyének közös jellegén alapulván, idegen jellegnek saját kebelében való nagyobb mérvű érvényesülését egy nemzet sem engedheti meg.

Az egyéni szabadság legfőbb támasza a család és a tulajdon. A jövőben mindkettőre egyre nagyobb szerep vár. A család lelki kiegészítő s erős egyéniségeket alakító erkölcs erejének kiemelése után behatóan foglalkozik a szerző a családi kapcsolat szilárdságának jelentőségével. Erre vonatkozó fejtegetéseiben — házasság elvi felbonthatatlanságának hangsúlyozásával — a katholikus álláspont jut kifejezésre. A szabadság kifejtése anyagi eszközöket is igényel; ezt biztosítja a tulajdon. A tulajdon mindig oscillál collectiv és magántulajdon közt. Az állam beavatkozása e téren növekvő irányzatot mutat.

A végső fejezet magában foglalja a socialdemokratiának az ethikai vagy kereszténysociálismussal való összehasonlítását. E szembeállítás szerint a socialdemokratia a külső, a kereszténysocialismus a belső szabadság mikénti alakulására helyezi a súlyt; amaz a termelő javak collectivisálását, a tulajdon és verseny megszüntetését, utóbbi csak a verseny megrendszabályozását sürgeti és a vagyon különbséget fentartja; a sociáldemokratia az egyéni szabadság helyébe a közszabadság túlnyomó szerepét állítva, elsenyveszti az egyéni kezdeményező erőt, mig a kereszténysocialismus az egyént erkölcsi szabadsága fokozásával erősíti.

Mint a szerző maga is kijelenti (303. l.), műve voltaképpen Concha »Politikájá«-ban foglalt szabadságtan kifejtése. Ezzel ugyan elháritotta magától az eredetiség pálmáját, de másrészt ekkép rendszere számára biztos alapról gondoskodott. Habár ily módon nem is vitt be a politikai gondolkozásba ujabb irányokat, a Concha-féle szabadságelmélet kiépítésével, rendszerbe foglalásával és a külföldi irodalom ujabb termékeivel való összhangbahozatalával könyve irodalmi jelentőségét biztosította.

Az alapelvek forrásának megjelölése felment bennünket azok birálatától. Egyebekben észrevételeink a következők.

Ami a szerző szabadságelméletének a lélektannal való kapcsolatba hozatalát és különösen az akarat szabadságára vonatkozó fejtegetéseket illeti, ezek csak mint az e tárgyban felmerült érvek és ellenérvek kritikai csoportosítása, valamint

a mű rendszeressége szempontjából birnak értékkel, mert egyébként — mint a szerző maga is hangoztatja (60—61. l.) — az akaratszabadság évezredes vitája még nincs lezárva. Az akarat szabadságát különben is inkább csak negativ oldaláról határozza meg s positiv felfogását a szabadságról csak sejteti. Szabadakarat elméletét különösen homályossá teszi a »formalis« és »realis« akaratszabadság közti megkülönböztetése (96. l.), a mivel épp úgy, mint az erkölcsi jóra irányuló cselekvésnek a szabadsággal való azonosításával (103. l.), egészen közel jut az ethikai determisnimushoz — azzal a különbséggel, hogy cselekedeteink szabályozójául egy objectiv ethikai felfogást vesz fel. Világosabban szól az erkölcsi szabadságról; úgyszólván csak innen tudjuk meg, hogy az akaratszabadság lényegét a belső törvényeinkkel való egyezésben látja. Itt is adós marad azonban annak a szerepkörnek a megállapításával, mely e felfogás mellett elhatározásainknál a jellemnek és belátásnak s utóbbinak a jellemképzésben jut.

Az akarati és erkölcsi szabadságra vonatkozó részt illetőleg, meg kell még jegyeznünk, hogy a felelősség és erkölcsiség nem hozható fel tudományos érv gyanánt az akaratszabadság mellett, mert az akarat bármily természetű determináltságával csak az erkölcsiség és felelősség fogalma szenved változást.

Nem érthetek egyet a szerzőnek a nők társadalmi helyzetére vonatkozó álláspontjával (423—428. l.). A sociologia mai fejlettsége mellett alig lehet a feminismus eszmetartalmának megvalósítására irányuló törekvések bizonyos fokig terjedő elvi jogosultsága előtt mereven elzárkózni. A műben foglaltakkal szemben különösen arra kívánunk rámutatni, hogy a nő méltóságát és erkölcsi értékét éppen azzal emeljük, ha a házasságot a megélhetési alappá sülyedéstől minél jobban megóvjuk s ha a nőknek önálló existentiára is módot nyujtva, számukra bizonyos erkölcsi és anyagi függetlenséget biztosítunk. Az ez ellen aggályképp felhozott nehézségek és hátrányok kellő gyakorlati intézkedésekkel, megfelelő korlátozásokkal és különleges kedvezményekkel elháríthatók, illetve kiegyenlíthetők. A szerző egyébként önmagával is ellenmondásba kerül, amidőn egyrészt hangsúlyozva, hogy a házasságra lépésnek minden befolyástól menten, szabadon kell történni (487. l.) és másrészt mégis hibáztatja a kereseti pályáknak a nők számára való megnyitását — anélkül, hogy ehelyett valamely más módozatot megjelölne a házasság socialis kényszerének az ellensúlyozására.

Nélkülözzük a könyvben a sajtószabadság és a nemzetiségi kérdés gyakorlatibb alapon való, részletesebb tárgyalását. Politikai életünknek mindkét kérdés oly kiemelkedő fontossággal bir, hogy a szabadság egyéb gyakorlati problémáival

szemben különösebb figyelmet érdemelnek. Az önkormányzati részben a szerző szintén nem terjeszkedik túl a CONCHA »Politiká«-jában foglaltakon.

Viszont ki kell emelnünk — mint a munka kiváltkép értékes részeit — a tekintélyre, a családra s a politikai jogok elvi alapjára vonatkozó fejtegetéseket. Az uralkodó tekintélyromboló irányzat túlzásaival szemben nagyon helyénvaló annak hangsúlyozása, hogy nem a tekintély uralma általában, hanem csak egyes tekintélyeké múlik el s hogy a tekintélyek váltakozása voltaképpen csak hatásuk kiváltódásának a módosítását (félelem, hit, belátás, alázatosság, önfegyelmezés) jelenti; nem kevésbbé időszerű a családi kapcsolat erkölcsi tartalmának s az állami szabadság szempontjából nélkülözhetetlen nevelő hatásának a kiemelése (428., 486—487. l.); igen helyesen jelöltetik meg a politikai jogok alapjául a közületi lét, amiből következik, hogy a választói jog s a képviseleti rendszer megitélésénél sem lehet individualistikus alapról kiindulni (364., 382. l.). A mű egyéb részei közül említést érdemel az erkölcsiség jogrend kiegészítő és szabadság éltető szerepének kiemelése (135., 470. l.), az osztályuralom létjogosultságának és szükségszerűségének kifejtése (326—328., 479—481. l.) s a kereszténysocialismus alapelveinek ismertetése (503—509. l.). Az osztályuralom mibenlétének megvilágosításából kitűnik a politikai életünkben oly gyakran hallható osztályuralom-ellenes jelszavak üressége, az ethikai socialismus ismertetésével pedig nagyban hozzájárult a szerző a kereszténysocialismusról uralkodó téves nézetek helyesbítéséhez.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy politikai irodalmunk egy gondosan készült, rendszeres munkával szaporodott, amelynek különös jelentőséget biztosít nemzeti iránya, valamint a történelmi multunkkal és culturánkkal oly szorosan egybeforrt keresztény erkölcsi és eszmekörnek a politikai gondolkozásban való érvényre juttatása. Ezen irányainál fogva úgyszólván védőiratnak tekinthető a nemzeti létünk évezredes alapjainak megingatására irányuló külső és belső támadásokkal szemben. Ha benne a conservativismus szelleme itt-ott túl is csap a kellő határokon, a mű tudományos értéke el nem vitatható; megjelenését tehát örömmel fogadjuk, őszintén óhajtva, vajha minél több politikusunk figyelmét terelné a szabadság problémájára, hogy annak további kutatásával még mélyebbre szántsuk a talajt nemzeti törekvéseink megvalósulásához.

Gyulay Lajos.

✡

Társadalmi politika.

A nők éjjeli munkájának eltiltása.

Egész váratlanul, az utolsó pillanatban élénk eszmecserére szolgáltatott okot a nők éjjeli munkáját tilalmazó berni egyezmény, amely akkor, amidőn 1908-ban azt a magyar törvényhozás beczikkelyezte, a socialpolitikával hivatásszerűen foglalkozókon kivül másnak figyelmét alig vonta magára. Most amidőn arról van szó, hogy az egyezménynek az életbeléptetése érdekében szükséges törvényhozási intézkedés megtörténjék, különösen a női egyesületek részéről aggályok, sőt határozott ellenvetések hangzottak föl abban az irányban, amelyben azokkal Svédországban, Norvégiában, Finnországban és Dániában már találkoztunk.

Ezt a tilalmat ugyanis a nők egy része sérelmesnek találja azért, mert a felnőtt munkásnőt is korlátolni akarja munkája értékesítésének a szabadságában, ami által a férfimunkással szemben a nők versenyét megnehezíti. Különösen attól félnek, hogy a külön munkadíjaktól, amelyek az éjjeli órákban végzett munkákért fizettetnek, a nők el fognak esni és minthogy a vállalkozók nappalra és éjjelre külön személyzetet tartani nem lesznek hajlandók, a nőegyesületek egy része attól is tart, hogy számos nő eddigi foglalkozásából egyáltalában ki fog szorulni. Felhozzák azt, hogy bár a nőknek éjjel gyárakban való dolgoztatása nem eszményi állapot, az mégis előnyösebb, mint hogyha a nőt elzárjuk attól a lehetőségtől, hogy az övéi számára kenyeret kereshessen. Arra is hivatkoznak, hogy az éjjeli munkának a gyárakban való megszorítása az otthoni munkásnők számát fogja erősen megnövelni, részint pedig a nőket nem kívánatos kereseti forrásokra fogja utalni.

Amidőn ezek az aggályok a külföldön a munkásvédelem ezen ágával szemben először felhozattak és amidőn kellő anyag, melynek alapján azok értéke elbirálható lett volna, nem állott rendelkezésre, akkor csakugyan némi bizonytalanság támadhatott az ily rendelkezésekkel szemben azok szemében, akik kellően méltányolják a capitalistikus fejlődéssel végbemenő azt az átalakulást, mely a nőknek a ház körüli munkáját csökkentvén, őket természetszerűleg nagyobb mértékben a kereső pályák felé hajtja. Ma azonban már abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ezen aggályokat hosszú évek és számos ország tapasztalatai alapján birálhatjuk el. A nők éjjeli munkáját ugyanis Anglia a textiliparban már 1844-ben, a többi iparágakban pedig 1847-ben tiltotta el. A Svájcz 1877-ben, Ausztria 1885-ben, Németalföld 1849-ben,

a Németbirodalom 1891-ben, Franciaország 1892-ben, Oroszország 1897-ben, Olaszország pedig 1902-ben tiltotta el a nőknek a gyárakban éjjel való foglalkoztatását és így módunkban áll tanulni az eredményekből, amelyek a tilalom következtében ezekben az országokban mutatkoztak.

Az eddig szerzett tapasztalat azt mutatta, hogy a nők munkájának eltiltása következtében azok keresete inkább csak kivételesen, egyes iparágakban szállott alá, ahol tényleg az üzem folytonosságának a szüksége következtében a jobban fizetett éjjeli munkát férfiak nyerték el. Ezzel szemben azonban azokban az iparágakban, amelyekben a női munkát férfiak alkalmazásával pótolni nem lehetett, és amelyekben éppen ezért a nappali üzemnek a kiterjesztése vált szükségessé, a munkásnők iránti kereslet jelentékenyen növekedett, miáltal részben pótlódott a munkásnők keresetében az éjjeli órák elvesztése által beállott csökkenés. Egyáltalában megállapíthatjuk azt, hogy a socialpolitika sehol sem vezetett a munkabérek végleges csökkenéséhez, hanem legfeljebb átmenetileg idézte ezt elő és végeredményben oda vezetett, hogy a munkások kedvezőbb munkafeltételek között ugyanoly keresethez jutottak, mint a milyennel régebben birtak. Nem szabad azt sem feledtenünk, hogy a munkabér nem annyira egyéni, mint inkább családi alapon képződik. Ha tehát a családtagok bizonyos kategoriája mint kereső kevésbbé lép előtérbe, akkor az ezáltal beálló keresethiány előbb-utóbb a munkabérek többi csoportjainak az emeléséhez vezet. A capitalismus első évtizedeiben Angliában nemcsak a férfimunkás keresett, hanem a nők és gyermekek is ezrével tódultak a gyárakba, mégis a munkabér, ha az apa, anya és gyermek keresetét együtt vesszük is, alig biztosította a családnak a legszánalmasabb szinvonalon való megélhetését is. Midőn azután a gyermekmunkát, majd a női munkát a socialpolitika korlátok közé szorította, a munkásosztály szinvonala és keresete nem sülyedt, hanem emelkedett.

Attól, hogy a nők nagy része fogja a tilalom következtében kenyerét elveszteni, mert a vállalkozó, akinek éjjel-nappal szüksége van munkásaira, az éjjel nem foglalkoztatható nőket el fogja bocsátani, ugyancsak kevéssé kell félni. Tagadhatatlan, hogy lesznek ily esetek, de az egyes üzemekből ilyképp kiszoruló nők más iparágakban nagyrészt bizonyára elhelyezést fognak találni, amint az külföldön is megtörtént, amint az a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének a nők éjjeli munkájára vonatkozólag készített terjedelmes munkájából megállapítható.[1]) E munkából ugyanis kitűnik,

[1]) Die gewerbliche Nachtarbeit der Frauen. Berichte über ihren Umfang und ihre gesetzliche Regelung. Im Auftrage der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiterschutz herausgegben von Prof. Dr. Stephan Bauer. Jena, 1903.

hogy a nyugati államokban a tilalom következtében nem csökkent az iparban foglalkoztatott nők aránya, kivéve a Svájczban, ahol közvetlenül a tilalom kibocsátása utáni években éppen azok az iparágak fejlődtek legerősebben, amelyek, mint például a gépipar, nőket egyáltalában csak kis mértékben foglalkoztatnak. Azon, hogy a nők éjjeli munkájának az eltiltása nem csökkenti lényegesen az iparban foglalkoztatott nők számát, nem is csodálkozhatunk, ha tudjuk azt, hogy abban a tekintetben, női vagy férfimunkásokat foglalkoztat-e valamely iparág bizonyos munkálatok végzésénél, ezen munkálatoknak és a gépeknek a természete döntő. Amint arra a Gyáriparosok Országos Szövetségének a lapja, valamint az Országos Iparegyesületnek a nők éjjeli munkája tárgyában a kereskedelemügyi ministerhez intézett felterjesztése is rámutat, számos iparágban találkozunk olyan munkákkal, amelyekre a férfiak kisebb kézügyessége éppen nem alkalmas, és amelyeknél a vállalkozó nőket lesz kénytelen alkalmazni, akár foglalkoztathatja azokat éjjel, akár nem. De azt sem szabad felednünk, hogy a technika fejlődése számos oly gépet alkot, melyeknek a kiszolgálására ismét feltétlenül a nőkre van szükség. Ezek után aligha tarthatjuk jogosnak azt a félelmet, hogy a tilalom következtében a nők a gyárakból nagy mértékben ki fognak szorulni.

Távol áll tőlünk mindazonáltal az az álláspont, mint hogyha azt hinnők, hogy minden nehézség és baj nélkül mehetne végbe egy-egy jelentősebb socialpolitikai intézkedés. Az átmenettel járó egyéni szenvedések enyhithetők, de azok aligha küszöbölhetők ki egészen. Ha azonban ezektől visszariadunk, akkor egyáltalában vége van minden socialpolitikai újításnak, de minden egyéb haladásnak is, éppen úgy, mint ahogy le kellene mondanunk a socialpolitikáról akkor, ha azt olyképp értelmeznők, ahogy azt azok teszik, akik azt állítják, hogy a felnőtt munkásnőt rendelkezési szabadságában gátolni nem lehet. Hiszen az egész socialpolitika közérdekek szempontjából való korlátozása a munkaadónak és a munkásnak egyaránt, és a vasárnapi munkaszünet, a veszélyes iparágaknál felállított szabályok stb. munkafeltételeiben épp úgy korlátolják a férfimunkást, mint ahogy a munkásbiztositási intézmény keresetének hovaforditása tekintetében tartalmaz korlátozást. Hogy pedig a közérdek, amelynek a szempontjából a korlátozás megtörténik, a nők éjjeli munkájának a tilalmazásánál megvan, azon senki sem kételkedhetik, ha tudja, hogy a külföldön ez az intézkedés a nők és gyermekek halandóságának csökkentését vonta maga után, nem is szólva azon erkölcsi szempontról, amely ahhoz fűződik, hogy a munkásosztály gyermekei se nélkülözzék teljesen az anyai kezet.

Az átmeneti nehézségek enyhítése természetesen leg-

nagyobb mértékben megérdemli figyelmünket és e tekintetben örömmel üdvözölhetjük azt az érdeklődést, amely a tilalom behozatalával kapcsolatosan most nálunk mutatkozott, mert a közfigyelmet az átmeneti nehézségek enyhítésére hivta föl. A munkásközvetítés fokozottabb törekvése az egyes gyárakból kiszoruló munkásnők elhelyezése tekintetében, de még sokkal inkább az otthoni munkának a szabályozása nagyon megkönnyítheti az átmenetet, mert nehézségeket gördíthet az elé, hogy a gyárakból, bár bizonyára kisebb részben ideszoruló munkásnők ne kerüljenek kedvezőtlenebb helyzetbe, mint amilyenben vannak akkor, ha éjjel gyári munkát végeznek. Bár az angol mintára szervezendő minimális bérhivatalok felállítása bizonyára nálunk még messze van, mégis találhatók intézkedések, melyek könnyebben vihetők keresztül és amelyek mégis nagyon segítenének az otthoni munkásnők tömegein. Ilyen volna az otthoni munkások jegyzékének és bérkönyvének a kötelezővé tétele, valamint a kifizető helyiségekben bérjegyzékeknek a kifüggesztése. Ha az államnak az otthoni munkásnők érdekében ily irányban való közbelépését sikerülne biztosítani, ezáltal egyuttal a ma legnagyobb kizsarolásnak kitett munkásnők ezrein segítenénk.

Ezek után a nők éjjeli munkájának tilalmazásáról szóló törvényjavaslatot, mely az országgyülés elé van már terjesztve, örömmel kell üdvözölnünk, mert az ismét egy lépés ahhoz, hogy a munkafeltételek kedvezőbben alakuljanak és hogy az a rablógazdaság, melyet az emberi munkaerővel még sok irányban űz a társadalom, ismét lényegesen enyhíttessék. Hogy azonban szélesebb körben meglegyen a javaslatnak a foganatja, nagy súlyt kell helyezni arra, hogy a kereskedelemügyi ministernek abban biztosított tágkörű felhatalmazás ne használtassék abban az irányban, melyben a gyárosok érdekképviselete azt óhajtaná, hogy t. i. a tilalom alól számos kivétel tétetik, mi azután az éjjeli pihenőt számos oly munkásnőtől elvonná, kinek ez az ipar méltánytalan megterhelése nélkül biztosítható volna.

H. F.

✡

Társadalmi mozgalmak.

A nők választói joga Svédországban.

(Reuterskiöld: Politisk Röstraett för Kvinnor. Upsala 1911.)

A választói jog reformja küszöbön állván Svédországban, a nők nagy agitatiója folytán a kormány elrendelte a nők

választói jogára való adatok összegyűjtését s egyszersmind megbizta REUTERSKIÖLD upsalai egyetemi tanárt, hogy készítsen ismertetést a női választói jog kérdésének mivoltáról. A statisztikai adatok még nem kerültek nyilvánosságra, de megjelent REUTERSKIÖLD tanár háromszázhatvan oldalas kötete, »Politisk Röstraett för Kvinnor«, *a nők politikai választójoga* címmel.

A dolgozat első részében a kérdés irodalmát ismerteti, illetve részletesen CONDORCET és STUART MILL munkáit és BUISSONNAK az 1909-ben a franczia kamara elé terjesztett jelentését. E munkák és a nevezett irók fölfogása általánosan ismeretes.

Ezután REUTERSKIÖLD maga veszi vizsgálat alá a kérdést s megállapítja, hogy a nők szavazati joga nem elméleti alapokon gyökerezik, éppen úgy, mint a férfiaké sem, nem vele született joga az egyénnek, hanem gyakorlati kérdése a közügyek intézési módjának. Amennyire elméleti alapon vitatni lehet a nő választói jogának jogosultságát, mint MILL teszi, éppen annyi erővel és helyességgel lehet azt ellenezni is.

REUTERSKIÖLD szerint, általában, választói joghoz azok az osztályok jutnak, amelyek »hatalmi tényezőkké« válnak az államban. Ez egyetlen oka a férfi választói joga kiterjesztésének is joggal nem biró olyan rétegekre, melyek szerephez jutottak a politikai életben s a nők azért nem nyerték még el, mert »a politikai életben nem váltak hatalmi tényezőkké.« Minthogy a nők sem a politikai pártokon belül nem vettek részt sehol a politikai életben, sem önállóan valamely politika érdekében nem szervezkedtek (kivéve éppen saját választói jogukat, ami egy hatalmi kérdés), egyelőre sehol, egyetlen államban sem képeznek önálló hatalmi tényezőt, s ennélfogva politikai szempontból közömbösek. Társadalmi, socialis téren ellenben elismert befolyásuk van a nőknek s a legtöbb államban ennek megfelelő képviseleti jogokat is nyernek községi közigazgatásban, közoktatási, sociális intézményekben.

Így állván a dolog, választói joghoz vagy olyan államokban juthatnak a nők, amelyek most voltak létesülőben s ezeket »újonnan települt« államoknak hivja REUTERSKIÖLD, vagy olyanokban, amelyeknek képviseletét gyökeresen átalakítja az illető nemzet.

Az előbbiek közé sorozza a Egyesült-Államok és Ausztrália egyes államait és New-Zealandot. Mindezek kisebb, történeti múlttal s a nők helyzetét illetően hagyományokkal nem biró államok, amelyeknek politikai föladatai összehasonlithatatlanul kisebbek és könnyebbek, mint a régi, nagy európai államoké s amelyekben a nőkkel szemben is nem a régi, hagyományos szellem, hanem a modern idők fölfogása uralkodik. Ezekben az államokban nem volt tehát ok a nők kizárására; magának az államnak a megteremtésében férfi és nő egyformán vett részt,

mig a régi culturállamokban megvan az öröklött hagyományon nyugvó tényleges helyzet, amely az otthonhoz és a családhoz fűzi az asszonyt.

A másik fajta államok között említi Reuterskiöld Finnországot, ahol a régi rendi alkotmány helyett egy teljesen új lépett életbe, egy kamarával, általános választói joggal, ahol tehát esetleges öröklött fölfogások ellenére is, egy egészen új társadalmi és állami rend alakult, amely valamenyire az »újonnan települt« államokéhoz hasonló.

Más államokban, ahol az alkotmány gyökeres megváltoztatása nélkül, csupán a nők választói jogának megadásáról van szó, ott kizáróan czélszerűségi kérdés ez, amely Reuterskiöld szerint így formulázható: »Kiszámítható-e, hogy mily mértékben és mily irányban fogja befolyásolni a nő választójoga a pártok hatalmi állását? Kiszámítható-e, hogy a nők mekkora százaléka fog élni szavazati jogával? Mert ha a nők oly arányban szavaznak, mint a férfiak, egészen más lesz az eredmény, mint akkor, ha az asszonyoknak csupán egyes kategoriái vesznek részt a választásokban.« És, fölfogása szerint: »Minél nagyobb a nők részvéte a közéletben s minél nagyobb számban vesznek részt a socialis munkában, hasonlóan a férfiakhoz, annál könnyebb a női választói jog következményeinek kiszámítása s annál könnyebben megadható a jog.«

Általában a nők szavazati jogának kérdésénél a következő alapelveket kell tekintetbe venni:

1. Természetbölcseleti szempontból, ha minden egyedet emberi mivoltánál fogva megilleti a választói jog, a nők megfosztása jogtalanság.

2. A választói jog alapja azonban az a socialis tevékenység, amelyet az egyén másokkal egyesülten kifejt s amelynek alapján azokkal együtt hatalmi tényezővé válik az államban.

3. Abban az időben, amikor az európai és régebbbi amerikai alkotmányok készültek, a nő kizáróan a család és otthon körébe volt utalva, tehát nem is gondolt senki arra, hogy szavazati joggal ruházza föl.

4. Később a nő mind nagyobb mértékben vett részt a socialis munkában és ennek megfelelően a különböző államokban különböző terjedelmű befolyást, jogokat nyert.

5. Politikai szavazati jogot is nyertek »újonnan települt« államokban, vagy olyanokban, amelyek gyökeresen átalakították alkotmányukat.

6. Minthogy a legtöbb culturállamban a nő még ma is kizáróan az otthon és család körében él s a politikai életben nem vesz részt, nem számítható ki, hogy a választói jog megadása részére minő befolyással lesz a pártokra, az állam mai hatalmi tényezőire.

7. A kérdés megoldását nem vehetik kezükbe a kormányok, mert a kormány kötelessége a közjó megóvása, nem pedig az abstract »jogosság« megvalósítása, különösen akkor, amikor ez a »jogosság« egy elméleti feltevésen alapul. E helyzet csakk akkor változik meg, ha a nők hatalmi tényezővé válnak, mert abban az esetben helytelen volna megengedni, hogy felelőtlenül gyakoroljanak befolyást. Hogy mikor válnak hatalmi tényezővé, az ténybeli kérdés: sem az nem engedhető meg, hogy kevesek kívánsága döntsön, sem az nem jó, hogy ha már nagy tömegek vesznek részt a közéletben, azok kizárassanak a jogok élvezetéből.

8. A kérdés megoldása tehát az egyes államokban attól függ, hogy a nők emancipatiója minő fokot ért el s a kormányzat minő álláspontra helyezkedik vele szemben. Általában azonban a kérdés nem a nő szempontjából döntendő el, hanem az a hatás veendő figyelembe, amelyet a szavazati jog megadása a közügyekre nézve gyakorolni fog.

A dolgozat, amint látható, nagy általánosságokban csak irányokat mutat, de olyan alapokat nem jelöl meg, amelyen a kérdés helyessége vagy helytelensége igazán elbírálható volna. Munkálatának az a kiindulási pontja, hogy szavazati joghoz azok jutnak, akik hatalmi tényezőkké váltak az államban, egyfelől a választói jog általános történetéből sem igazolható, de a nők választói jogának történetében is reácáfol Norvégia példája. Norvégiában a nők semmivel sem álltak előbb az emancipatio terén, mint a svéd vagy dán asszonyok, a választójogért folytatott küzdelmük össze sem hasonlítható az angol nőkével s azt hiszem, abban sem tévedek, ha az angol nő socialis munkáját többre becsülöm, mint a norvég asszonyét, szóval semmi feltételét nem látom, hogy a norvég asszonyt erősebb hatalmi tényezőnek tartsam, mint az említett államok asszonyait s mindezek ellenére Norvégiában már a törvényhozás termében is jelen van a nő.[1])

A realis politikai életet tartva szem előtt, igaza van abban, hogy a nők szavazati jogának megadása végeredményében a meglevő politikai tényezőktől, tehát a létező pártoktól függ. Kétségtelen, hogy míg azok a tényezők, akiknek kezében ma

[1]) Megjegyzem, hogy REUTERSKIÖLD is látja, hogy elmélete nem alkalmazható Norvégiára. De ő azután a svéd ultraconservativ közjogi párt álláspontjára állva, úgy magyarázza a dolgot, hogy Norvégia 1905., a svéd unióból való elválása előtt nem volt önálló állam. »Norvégiának, mikor *még a dán és később a svéd korona alá tartozott*, nem volt teljes önállósága, stb.« irja és 1905-ben egészen újjá szervezte alkotmányát, tehát joggal sorozható Finnországgal egy kategoriába. Persze, ez hajmeresztő theoria és nem is igaz, mert Norvégia sohasem tartozott a svéd korona alá, önálló, független állam volt mindig s alkotmányán 1905-ben csak olyan változtatásokat tett, amelyeket az unió felbomlása követelt meg. A nők szavazati jogát ettől egészen függetlenül adta meg a törvényhozás.

kizáróan van a törvényhozó hatalom, be nem látják álláspontjuk helytelenségét, addig a nők nem juthatnak szavazati joghoz. Ez azonban akkor következik el, mikor belátták, hogy a nőt hagyományszerű állapotából mint feleséget és anyát nem a választói jog *fogja* kivetkőztetni, hanem *már* megtépdeste idealis helyzetét az élet nehézsége, amely a férfiakkal egyenlő terheket ró reá és amikor belátták azt, hogy a nő munkájára a törvényhozás termében éppen olyan nagy szükség van, mint a községi kupaktanácsban vagy az iskolaszéken.

Reuterskiöld munkájának legnagyobb részét egy értékes anyaggyűjtemény képezi, amelybe az összes államoknak e kérdést érintő intézkedései és tervezetei föl vannak véve. Tévedéseivel együtt ide iktatom azt, amit Magyarországra vonatkozólag ir:

»Magyarország egy régi alkotmányos ország, amely némiképpen modernisálva megtartotta régi képviseleti rendszerét. A nők választójogi mozgalma, ha nem is maga a női mozgalom, nem régi. Körülbelül együtt kezdődött az általános választói jogra vonatkozó első komoly mozgalommal. A törvényhozás két kamarából áll s nem kis mértékben emlékeztet az angol parlamentre. Választói jog illet meg minden húsz évet betöltött állampolgárt, aki bizonyos feltételeknek eleget tett, amelyek különböző helyeken különbözők. Kossuth miniszternek egy 1903-ban beterjesztett javaslata, amely a választói jog kiterjesztésére vonatkozott s a nőket is felruházta volna e joggal, a miniszterrel együtt megbukott. Ezóta különösen a socialdemokrata párt küzdelme kizáróan a férfiak általános választói jogára irányul s ezt nem akarja megnehezíteni azzal, hogy belekapcsolja a nők jogát is, sőt éppen ezért ellenzi. Az a javaslat sem adta meg a jogot a nőknek, amelyet a kormány 1908-ban terjesztett a ház elé, de nem is állt az általános és egyenlő választói jog alapján. A javaslat azzal a kijelentésével, hogy a nők szavazati jogáról nem lehet komolyan beszélni, nagy ellenszenvet keltett a jog hivei között. Más téren is ellenállásra találván, nem vezetett eredményre. Azóta a politikai helyzet úgy alakult, hogy a választói jog kérdése mindinkább háttérbe szorult s valószinűleg nem is kerül előtérbe az 1910. évi népszámlálás eredményének megállapítása előtt.«

Szász Zsombor.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Felolvasás az amerikai választójogról. Márczius 24-én Gaal Jenő főrendiházi tag elnöklete alatt felolvasó ülés volt, melyen Bernát István, a Magyar Gazdaszövetség elnöke az alábbiakban kivonatosan ismertetett tanulmányt olvasta fel az amerikai választójogról:

Az általános választójogra kedvezőbb talajt képzelni sem lehet, mint azt a nagy köztársaságot, amelyben nincsenek történelmileg elkülönített osztályok s a mult hagyományai nem a demokratia ellen, hanem az egyenlőség és testvériség mellett szólanak. Az a puritán felfogás, mely ott sokáig érvényben volt, az Egyesült-Államok alapitóinak, a hitükért kiüldözött kálvinistáknak törekvései mind alkalmassá tették az Egyesült-Államokban a talajt erre. Mindezek folytán csak természetes, hogy az Egyesült-Államok régen elfogadták az általános választójogot, nagyon csekély korlátozással, amely az egyének elmebeli állapotára, büntetlenségére stb. vonatkozik. A vagyoni census az úgynevezett *paupereket*, t. i. a hatóságilag eltartott szegényeket kivéve, teljesen megszünt. A hatását illetőleg az előadó saját tapasztalatai és elsőrangú publicisták véleménye szerint arra a következtetésre jutott, hogy azoknál az elemeknél, amelyek előkészítve az általános választói jog gyakorlatára kellően nem voltak, ezzel a joggal való felruházás pusztító hatást tett. Ennek köszönhető, hogy az amerikai nagyobb *városok* kormányzata a legtöbb esetben végtelenül romlott s éppen a legnagyobbakban a bűn, a szervezett gonoszság és a közérdekkel szembehelyezkedő önzés valóságos orgiáit üli. Példákat hoz fel New-York, Philadelphia, San-Francisco stb. történetéből. Ez csak az általános választói jog segítségével volt lehetséges, mert a bevándorlók nagy része ezekbe a városokba tolul s ezek szavazataikat árúba szokták bocsátani. Vizsgálódásának másik ága a déli államok volt, amelyekben a *négerek* nagy számban élnek. Ezekkel szemben a választásoknál a rendnek, a haladottabb igényeknek és a műveltségnek követelményeit csak úgy sikerült megmenteni, hogy a választások vezetői a legnagyobb törvénytelenségekhez folyamodnak. Azt tartják, hogy ha valahol, úgy itt szentesíti a cél az eszközöket. Vázolta ezután az előadó azokat a biztosítékokat, amelyek lehetővé teszik, hogy az Egyesült-Államokban az általános választói jog mellett is haladással és emelkedéssel találkozzunk. Szemben azokkal, akik minálunk arról álmodoznak, hogy az általános titkos választói jog segítségével sikerülni fog egy új,

nem sejtett haladást és emelkedést realisálni, utal azokra az amerikai el nem fogult politikusokra, akik szerint az általános választói jog uralma egymagában sem a szabadelvűségnek, sem a demokratikus haladásnak a követelményeit nem biztosítja. Sőt olyan emberek kezében, akiknél hiányzik a kötelességtudás és politikai iskolázottság, nem a haladásnak, hanem a corruptionak, a kiméletlen és önző demagogiának eszközévé fajul. Nélküle a plutokratia mai hatalma, a trustöknek garázdálkodásai, az egyenlőségnek szemmel látható megrontása az Egyesült-Államokban lehetetlen lett volna.

Az előadás után az elnök a vitát megnyitván, többen hozzászóltak a kérdéshez.

Németh József min. osztálytanácsos, aki hosszabb időt töltött Amerikában, kifejti, hogy Shaw Amerika minden baját az általános szavazati jogra vezette vissza. Az általános szavazati jognak Amerikában nagyúri censusa van. A szavazati jog gyakorlása előtt az ugynevezett pole-taxe-ot kell lefizetni. Ennek veszedelmes háttere van a párturalom tekintetében, mert a pártok kifizetik az egyesek taksáját s így uralkodhatnak. A tapasztalat továbbá azt mutatja, hogy az általános választójog éppen nem tudta bevinni a nép vágyait, igényeit a parlamentbe. Nem a szellemileg és erkölcsileg legértékesebb emberek jönnek be a congressusba.

Szemenyei Kornél személyes tapasztalatból nem ismeri az amerikai választói jogot, de mégis felszólal, az általános választói jognak Francziaországban való hatásával foglalkozva, bizonyos conclusiókhoz jutott, melyek — mint az előadó is szives volt kiemelni — legalább is hasonlatosak azokhoz, melyeket az előadó Amerikára nézve is levont. Ez a találkozás annál érdekesebb, mert szóló az általános választói jog meggyőződéses hivei közé tartozik, s ebben a felfogásában az előadó sem ingatta meg, mert azok a hátrányok, melyeket az előadó az általános választói jog következményeiként ecsetelt, mindenhol megtalálhatók, ahol nincs is általános választói jog és szólót tanulmányai arról győzték meg, hogy a corruptio sokkal inkább a nagy vagyoni egyenlőtlenségek következménye, semmint az általános választói jogé. A társadalmi élet óriási centralisatiója oly óriási vagyoni erőket bocsát egyesek rendelkezésére, melyek nem csoda, ha egyeseket megszédítenek és az azokhoz való jutást még meg nem engedett eszközök árán is elérni óhajtják. Hogy *ez* a corruptio tulajdonképpeni oka és nem a választói jog terjedelme, az az előadó előadásából is következtethető, mikor arra utal, hogy a corruptio főleg a városokban, azok vezetőségében érvényesül legjobban, tehát éppen az intelligensebb és jobbmódú elemek körében, akik a választói jog bármely megszorítása esetén is az urnák elé járulhatnának.

Ezt igazolja az is, hogy a köztudat szerint a legnagyobb a corruptio Oroszországban, ott pedig csak a legutóbbi idő óta van igen mérsékelt terjedelmű választói jog. Az előadásban nélkülözte azt, hogy az előadó nem adta az amerikai választói jog complicált természetének megfelelőleg a választók társadalmi tagozódását, hogy látni lehetett volna, hogy bizonyos rétegek minő súllyal birnak vagy birhatnak a választások eredményére. Ezek a tények azt igazolják — és ebben egyetért az előadóval — hogy a társadalmak fejlődése csak csekély mértékben függ a szavazati jog terjedelmétől.

Bár — ismétli — az általános választói jog hive, abban is egyetért az előadóval, hogy az általános választói jog létesítése éppen nem tekinthető panaceának mindenféle baj ellen és éppen nem szüntetheti, legkivált pedig nem egyszerre, a mai társadalmi rend káros kinövéseit. Teljesen igaza van az előadónak, mikor azt megállapítja, hogy az általános választói jog nem tudta megakadályozni Amerikában a plutokratia roppant kifejlődését. Szóló a franczia választói jog köréből tett tanulmányaiból viszont azt volt kénytelen leszűrni, hogy itt sem tudta meggátolni a militarismus túltengését.

Mindent összevetve, szóló mégis abban a meggyőződésben van, hogy az általános választói jog gyakorlatilag azért helyes, mert a társadalmak természetes fejlődésének zavartalanabb menetet biztosít. Abban a meggyőződésben van, hogy nálunk az általános választói jog behozatala olyan politikai iránynak kedvezne eleinte, mely a szóló előtt semmiképp sem rokonszenves, mégis helyesnek tartja annak megvalósítását, mert az igy előálló állapotot a fejlődés egy fokának tartja, melyet átugorni nem lehet, melyen át kell menni, hogy a további fejlődést fokozatosan elérhessük.

Gaal Jenő elnök utal arra, hogy Amerikában mily lényegesen mások a viszonyok, mint p. o. nálunk. Ott a sok, a világ minden tájából jövő bevándorló is az Unió polgárának vallja magát büszkén és éppen ezért Amerikában az összes polgárokat átható nemzeti érzés fontos correctivuma az általános választói jognak, mely tehát nemzetiségi veszélyeket ott nem idéz fel. De megállapítani óhajtja egyúttal azt is, hogy Amerikában tulajdonképen nincs is általános választói jog; e tekintetben csak a négerkérdésre utal.

Bernáth István zárószavában kifejtette, hogy ha az adott viszonyokat tekintjük, az általános szavazati jog megszünik *ideál* lenni. Ha olyan egyéneket ruházhatnánk föl ezzel, akik kellő erkölcsi és értelmi erővel rendelkeznek, a legnagyobb örömmel és rokonérzéssel kellene fogadni, míg ez nincs meg, addig az általános szavazati jog föltétlenül követendő ideálnak nem tekinthető.

A Magyar Társadalomtudományi Szemlében tanulmányokat tettek közzé:

Alexy Lajos, közgazdasági iró.
Anet Claud, franczia iró.
Angyal Pál, jogakadémiai tanár.
Apáthy István, egyetemi tanár.
Balás Károly, jogakadémiai tanár.
Bálint Imre, aligazgató.
Balogh Jenő, államtitkár.
Bartók György, tanár.
Bud János, min. s. titkár.
Buza László, jogakadémia tanár.
Chyzer Béla, Máv. felügyelő.
Czettler Jenő, ministeri fogalmazó.
Dékány István.
Doleschall Alfréd, egyet. tanár.
Elek Pál, udvari tanácsos.
Eötvényi Nagy Olivér, jogakad. tanár.
Ifj. Erődi Béla, keresk. akad. tanár.
Erődi Tihamér.
Farkas Pál, orsz. képviselő.
Ferdinandy Geyza, egyet. rk. tanár.
Ferenczy Jozsef, műegyetemi tanár.
Fráter Aladár, hirlapiró.
Gaal Jenő, főrendiházi tag, műegyetemi tanár.
Gordonyi Albert, főv. könyvtárnok.
Gáby Bálint, kir. ügyész.
Géber Antal, ministeri fogalmazó.
Geöcze Sarolta, igazgatónő.
Giesswein Sándor, kanonok.
Gidófalvy István, kir. közjegyző.
Gineverné Győry Ilona, irónő.
Heller Erik, törv. jegyző.
Heller Farkas, műegyet. m.-tanár.
Hornyánszky Gyula, egyet. m.-tanár.
Imre Sándor, egyet. m.-tanár.
Jancsó Benedek, igazgató.
Jankulov Boriszláv, tanár.
Kármán Elemér, ügyész.
Kelemen Nándor.
Kenedi Géza, iró.
Kenéz Béla, egyetemi tanár.
Kérészy Zoltán, jogak. igazgató.
Kiss Géza, jogak. tanár.
Kohányi Gyula, s.-tanfelügyelő.
Kiss Ödön, tanár.
Kováts J. István, lelkész.
Lechner László, tanár.
Lendvay Miklós, vm. főjegyző.
Marczali Henrik, egyetemi tanár.
Mattyasovszky Miklós, min. titkár.
Nagy Dénes, tanár.
Nagy László, tanár.
Nagyiványi Fekete Gyula, táblabiró.
Németh József, min. oszt. tanácsos.
Neubauer Ferencz, ügyvéd.
Okolicsányi-Kuthy Dezső, egyetemi m.-tanár.
Pach Henrik, orvos.
Palágyi Menyhért, egyet. m.-tanár.
Paizs Lajos, tanár.
Pap Géza, min. oszt.-tanácsos.
Prohászka Ottokár, püspök.
Réz Mihály, jogakadémiai tanár.
Riesz Sándor.
Schneller István, egyetemi tanár.
Sigmond Andor, jogakad. tanár.
Steinecker Ferencz, min. fogalmazó.
Steiner Gyula, vm. jegyző.
Szász Zsombor, orsz. képviselő.
Szeberényi Lajos, lelkész.
Székely György, egyetemi m. tanár.
Szemenyei Kornél, aligazgató.
Szentirmay Imre, képezdei tanár.
Szentiványi Ferencz, árvaszéki eln.
Szitnyay Elek, tanár.
Tábori Kornél, hirlapiró.
Torkos László, tanár.
Tóth Dezső.
Vágó János.
Varró István, kamarai fog.
Vályi Bódog, tanár.
Zsoldos Benő, albiró.

Közgyülés.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület f. évi *május hó 7-én* (vasárnap) *d. e. 11* órakor tartja IV. rendes *közgyülését*, melynek tárgya az igazgatósági és számvizsgáló bizottsági jelentések bemutatásán, a költségvetés megállapításán és választásokon kivül, Apáthy István igazgató előadása lesz.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

MAGYAR
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
—— EGYESÜLET FOLYÓIRATA ——

SZERKESZTI AZ IGAZGATÓSÁG:

APÁTHY ISTVÁN, GAAL JENŐ.

IV. ÉVFOLYAM 1911 MÁJUS 5. SZÁM.

BUDAPEST, 1911.

Megjelenik évente tizszer, julius és augusztus kivételével, minden hó 15-én.

TARTALOM.

Lap

Horváth János: A socialismus válsága ... ... 345—353
Szentiványi Ferencz: Torontál vármegye vándorlási mozgalmáról II. ... ... 354—389

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közgazdaság:

A zsidók mint a közgazdaság tényezői. *V. I.* ... ... 390—400
A kézműipar állami támogatásáról. ... ... 400—402

Népesedés.

Az 1910. évi népszámlálás előzetes eredményei. *Bud János.* 402—408

Társadalmi politika:

Munkásvédelmi törvények kiadása. ... ... 408—410

Magyar Társadalomtudományi Egyesület:

Az egyesület IV. rendes közgyülése. ... ... 410—426
A Magyar Társadalomtudományi Egyesület könyvtára. ... 426 427

A Magyar Társadalomtudományi Szemle közöl önálló tanulmányokat a társadalomtannak és főbb segédtudományainak köréből; ismerteti a társadalomtant érdeklő közéleti és irodalmi jelenségeket; gyűjti, birálatosan rendezi és további fölhasználásra előkészíti a társadalomtan tudományos anyagát. Közli végül a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nyilvános ülésein és szakértekezletein tartott előadásokat, fölolvasásokat és vitatkozásokat, valamint az Egyesület hivatalos értesítését annak választmányi üléseiről, közgyüléséről és belső életéről. Főczélja a társadalomtant, szigorúan tudományos alapon, a magyar nemzeti továbbfejlődés szolgálatába állítani, egészséges társadalompolitikai közvéleményt teremteni s a magyar tudományos erőket erre a munkára egyesíteni.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület tagjai a Magyar Társadalomtudományi Szemlét évi 10 korona tagsági díjuk fejében kapják. Előfizetési díja egy évre 20 korona; egy-egy szám ára 2 korona.

A Magyar Társadalomtudományi Szemle részére szánt közlemények a Magyar Társadalomtudományi Egyesület igazgatóságának czímére (Budapest V., Mária-Valéria-utcza 12. sz. III. emelet), előfizetések és a folyóirat anyagi részére vonatkozó értesítések pedig a Magyar Társadalomtudományi Egyesület titkárságához (Budapest V., Mária-Valéria-utcza 12. sz. III. emelet) küldendők. Előfizetéseket minden könyvárús is elfogad.

A socialismus válsága.

Irta: HORVÁTH LAJOS.

A tizennyolczadik század az elméleti politikát, a tizenkilenczedik a közgazdaságtant adta a társadalmi tudományoknak, a huszadik század főproblémája előreláthatólag a társadalmi egyensúly kérdése lesz. Ennek a kérdésnek nyers anyaga úgyszólván készen áll abban a mozgalomban, amit gyűjtőnévvel socialismusnak nevezünk. E mozgalom óriási méretei, a mai társadalom bonyolódott szerkezetéhez illeszkedő bogozottsága és részletei, s főleg az a körülmény, hogy a kialakulás folyton változó folyamatában kell megfigyelni, az áttekintést rendkivül megnehezíti. A nehézséget szinte a legyőzhetetlenségig fokozza az a tény, hogy a sociális mozgalom közelről érinti mindannyiunk életviszonyait s elhatározólag nyul bele érdekeinkbe s ekkép az emberi lélek indulati elemeit nagy mértékben befolyásolja s ezen az úton értelmi működésünknek, főleg pedig itéletünknek is irányt szab. Az indulati elemnek ezt a determináló hatását a socialismus hiveinél és birálóinál egyaránt ki lehet mutatni. A socialista mozgalomnak sokáig csak hivei és ellenségei voltak. A hivek valami nagy igazságtalanság határozatlan, de sajgó érzetétől gyötörten kemény leczkéket olvastak a fönnálló rend fejére és vonzó szinekkel festették ki egy jobb kor képét, melynek mihamarább el kell jönnie. Erre előállottak a fönnálló rend védői s a »logika szérűjén — amint Carlyle mondta — agyoncsépelték a socialista tanokat kimutatván azok »logikai« tarthatatlanságát.« Sokáig folyt ez a különös párbeszéd, amelyre igen jól lehet alkalmazni azt, amit Leibnitz mondott a bölcseleti vitákról, hogy t. i. mindkét félnek igaza van abban, amit állít és nincs igaza abban, amit tagad. Bár a vita vég-

leges eldöntésének s a socialista mozgalom egységes, átfogó és egyetemes szemléletének ideje — véleményünk szerint — még el nem érkezett, a társadalmi s főleg a bölcseleti tudományok mai állása nagy segítségünkre lehet abban, hogy a socialista mozgalom lényegét és alaptermészetét, nemkülönben kialakulásának főirányát fölismerjük.

A socialista mozgalomnak a multból fölkutatott analogiái érdekesek ugyan, de gyakorlati jelentőségük igen kevés. A történelem egyes korszakaiban fölmerült hasonló mozgalmaknak a maival való elvi egybefüggését s különösen okozati kapcsolatát, folyamatosságát kimutatni aligha sikerül. Lényeges különbség van e tekintetben a socialismus és a bölcselet között. A socialismus, mint általában a társadalmi tudomány minden ága, a tapasztalati tudományok közé tartozik; összes rávonatkozó ismereteinket megfigyelés útján szerezzük. A bölcselet területe ezzel szemben a belső szemlélet, az én és a külső világ helyes viszonyának megállapítása s így módszerében rokon a költészettel. Bármely korban élt tehát egy gondolkozó, aki e viszony lényegének fölismeréséhez érvényes adatokat, igazságokat szolgáltatott, ezt a gondolkozót e téren eredményeket elért más gondolkozókkal szerves kapcsolat fűzi össze. Azért a bölcseletben, helyesebben a metaphysikában nincsenek elszigetelt gondolkozók s a bölcselettel foglalkozót nem fogja meglepni, ha tanulmányai során Krisztus előtt századokkal élt bölcselők gondolataival, mint érvényes igazságokkal, találkozik. Erről a szellemi kölcsönösségről, amely az idő határait túllépi, mondja Schopenhauer: »egyik óriás hivja a másikat századok szakadékain és sivatagján keresztül és a mélységben odalent zűrzavarban nyüzsgő törpék feje fölött folyik e fönséges szellemek társalgása«. Ily értelmű összefüggés a mai socialismus s a multban megfelelő rokonmozgalmak között nincs. A mai socialismust, mint a mai társadalmi viszonyokban gyökerező s annak szellemi és physikai erőforrásaiból táplálkozó jelenséget, a jelenben és zárt egységében kell tekintenünk.

A mai socialismus élettartamának körülbelül a felére esik Marx Károly föllépése, helyesebben érvényesülése. Marx a socialismus élettörténetében azt a szerepet játsza, amit a vízválasztók a vizek folyásának meghatározásánál. A Marx előtti

socialismus eszméköre azonos volt a politikai szabadságtörekvések eszmekörével. Törekvéseik elméleti alapjául az általános emberjogok szolgáltak s ethikai alapjuk közös volt koruk társadalmáéval. Marx föllépése gyökeres irányváltozást jelent. Bacon mondja korának tudományáról, hogy az egynehány embernek a fejében mint a börtönben ült. Marx azzal az igénynyel lépett föl, hogy egyes álmodozók fejéből intézményekben élő valóságba viszi át a javak méltányos megosztásának eszméjét. A korábbi socialismust utópiának tartotta, saját hivatását pedig abban látta, hogy ebből az utópiából tudományt csináljon. Azt állította, hogy a társadalmi tényezők vizsgálatánál úgy kell eljárnunk, mint ahogy a természettudós eljár a természet erői megnyilatkozásának megfigyelésénél. Amint a vegyészt szenvedelem nélkül érdekli a vegyirokonság, a physikust az egymást vonzó és taszító erők vetekedése, akként kell a társadalom erői küzdelmének foglalkoztatni a sociologust. Azt állította továbbá, hogy ő ezt az érzelmességtől ment tárgyilagosságot alkalmazta megfigyeléseiben s ezen az uton jutott a társadalmi jelenségek megértésének új és egyedül helyes szempontjaihoz. Ezek szerint mindenekelőtt tagadta a lelki tényezők elemi, alapvető jellegét a társadalmi viszonyok kialakulásában s azt állította, hogy e tényezők kialakulásában döntő jelentősége a gazdasági berendezkedésnek van, annak a rendszernek, amely szerint a társadalom anyagi életszükségleteit előállítani és tagjai közt megosztani szokta. Ennek az elvnek alapján a történelmi eseményeket új világításba helyezte s ennek alapján fogott hozzá saját kora társadalmi berendezkedésének birálatához. E föladat keresztülvitelénél az előbbi feltevéshez egy újabbat fűzött. Föltette azt a kérdést, mikép állott elő a mai termelési rendszerben a termelési erőknek egyesek kezében való fölhalmozódása. Ha ez a természet erőinek szabályszerű működése folytán állott elő, akkor az ellen az ember tehetetlen. Minthogy azonban ő e termelési rendszert a priori hibásnak tartotta, annak az elismerése, hogy ezt a hibás rendszert a természet erőinek működése szükségszerűleg hozta létre, egyenesen a fatalismusba vezetett volna. Szükséges volt ennélfogva az eredményt egy idegen tényező kártékony beavatkozásának minősíteni. Azt állította tehát, hogy a gazdasági

javak értékét kizárólag a munka adja meg s a javaknak egyesek kezében való fölhalmazódása úgy állott elő, hogy a munkát végző nem kapta meg munkája teljes ellenértékét, hanem a jogtalanul visszatartott különbözet 'halmozódott föl az egyesek kezében. Azt állította, hogy a kizsákmányolásnak ez a rendszere következetesen halad mindaddig, mig beáll az az állapot, hogy egyfelől az összes javak egynéhány ember kezében halmozódnak föl, másfelől pedig ezzel szemben áll a dolgozó, de teljesen szegény tömeg. A depossessiónak ez a végletekig vitt fokozása természetesen és zökkenés nélkül fogja eredményezni azt, hogy a javakból kizárt tömeg, mint közösség veszi át a javak birtokát s ezzel beáll az új és kivánatos termelési rendszer.

Nagyon természetes, hogy egy olyan társadalmi elmélet, amely ennyi föltevésen alapszik, sem a gyakorlati élet próbáját, sem az elmélet kritikáját sokáig állni nem tudja. Marx gazdasági tanait a gazdasági irók egész sora azonnal megjelenésük után beható birálat alá vette és kimutatta, hogy a munkaértékelmélet Ricardo eszméinek félreértésén alapul, hogy az érték nem kizárólag a munkától függ s a tőke nem a kizsákmányolás eredménye. A lélektan újabb irányai kimutatták Marx rendszerének lélektani gyöngeségét és a lelki tényezők szerepének teljes félreértését. Kimutatták, hogy az ember lelkében lassú, de észrevehető nemesbülés, vagy ha úgy tetszik, alkalmazkodás végbemenetele tapasztalható, amely az egyes sociális értékét növeli. Az ethika újabb irányai kimutatták, hogy vannak olyan általános elvek, amelyek minden emberi társulásban szükségképpen érvényesülésnek s e társulás föltételei, tehát elemibb, alapvetőbb, megelőzőbb jellegűek, mint a gazdasági tényezők. Kimutatták, hogy ezeknek az a priori erkölcsi eszméknek mily nagy szerep jut abban, hogy egy-egy forradalmi vagy reformkorszakban a lelkeket az új változások, átalakulások befogadására előkészítsék. Végül kimutatták, hogy az akarat autonomiája, az egyedi jellem fejlesztése, az erkölcsi szinvonal emelése a társadalmi haladás és jólét megvalósításában az egyén physikai szükségleteivel legalább is egyenlőrangú tényezők. Ez egyesült és positiv eredményekben is termékeny birálat hatása alatt Marx hívei is beismerik, hogy mesterük tanitása abban, amit állít, a kritikát ki nem állja.

Tudományos kutató vagy értékes megfigyelésekkel, vagy a kutatás helyes módszerének megállapításával szerezhet érdemeket. Marx mindkettőre számot tart. A gazdasági rendre vonatkozó megfigyelései azonban — amint láttuk — alapjukban tévesek és föltétlenül érvénytelenek, a »negyedik rend« hivatására s a jövő kialakulására s küzdelmeinek döntő szempontjaira vonatkozók pedig rendkivül túlzottak és nem újak. Az ő korában ezek a dolgok útszélen fekvő igazságok voltak, amikre számtalan iró egyidejűleg rájött, úgyszólván csak le kellett értük hajolni. Valami különös iróniája folytán a sorsnak a rendszer »tudományos« megalapozásának kisérletei mind dugába dőltek s maradt egyetlen positivum gyanánt a jövedelemeloszlás egyenlőtlensége körül folyó évezredes vita és az a sejtelem, hogy az egyenlőtlenség okát a mai tulajdoni rendszerben kell keresni. Szóval a »tudományos« socialismus nem vitt tovább az »utopistikus« socialismusnál.

Ami pedig Marx-nak azt az állítását illeti, hogy a társadalmi jelenségek vizsgálatára a természettudományok módszerét alkalmazta, a sociologus előtt csak üres szólam. Ugyanis még a természettudományok egyes ágaiban is más és más a megfigyelés módszere, aszerint, amint a jelenségek nyilvánvalók, avagy burkoltak s egyszerű észrevétel vagy pedig kisérlet, mérés, összehasonlítás stb. útján válnak észlelhetőkké. A sociologiai megismerés helyes módszerét pedig éppen a társadalmi jelenségek rendkivül bonyolódott összefüggése és elburkolt, rejtett volta miatt megállapítani a mai napig senkinek sem sikerült s valószinűleg nem egy ember, hanem sokaknak türelmes, kitartó vizsgálódása, munkája fogja azt fölfedezni. Marx állításában tehát csak annyi igaz, amit ösztönszerűen megérzett, hogy t. i. a sociologia módszere lényegileg a tapasztalati tudományok módszerével azonos; tehát nem a mathematika, bölcselet vagy aesthetika módszerével.

Különösen érdekes az, hogy Marx, aki állitólag természettudományos módszer szerint vizsgálta a társadalmi tüneteket, a természettudományos kutatás legelemibb követelményét, azt t. i., hogy a jelenségek vizsgálatához elfogulatlan elmével kell fogni, mennyire elhanyagolta. Valóságos maniakus módjára jár a világban s mindenütt csak a rögeszméit látja. A tudomány igazi bajnoka mindig készen áll arra, hogy leg-

kedvesebb eszméjét, elméletét, melyen évek hosszú során át dolgozott, föláldozza az igazságnak. Nem így MARX; ő a hypnotisált érzéketlenségével megy el mindamellett, ami kedves eszméivel ellentmondásban van, de a hypnotisált túlérzékenységével reagál mindenre, ami azokkal összehangzik. Ennél tudománytalanabb eljárást képzelni sem lehet. Teljesen ráillik az, amit BACON mond a helytelen tudomány balfogalmairól: »Az értelem nem hasonlít valami száraz fényhez — mondja az angol bölcselő — hanem az akarattól és szenvedélyektől nedvet kap. Innen van, hogy kénye-kedve szerint alkotja a tudományokat. Mert az ember leginkább azt akarja igaznak tartani, amit hisz. Elveti hát a nehezet türelmetlenségből a kutatásban, el a józant, mert reményeit korlátolja; a természet mélyét elveti babonából, a kisérlet világosságát elbizakodottságból és gőgből . . .; szóval érzelmei számtalan s néha észrevehetetlen módon elferdítik s megrontják az értelmet.« Súlyosbítja elfogultságát még az is, hogy kedvencz elméletének még a jóhiszeműséget is föláldozza. Értékelmélete, amelylyel minden értéket a munkából vezet le, annyira ellenkezik az árképződés reális tényeivel, hogy lehetetlen volt ezt észre nem vennie. De ragaszkodott ehhez az elmélethez, mert »nélkülözhetetlen alapja volt a gazdasági rendszernek, amely a capitalistikus társadalom viszonyait és a többletértéket mint a társadalmi kizsákmányolás forrását akarta magyarázni.«[1]) Ily módszerrel népgyülésen könnyebb sikert aratni, mint a tudományban.

Egy nagy szóbőséggel megáldott agitátor egy alkalommal arról beszélt hallgatóinak, hogy a piaczi árak elviselhetetlenül magas volta miatt emelt panaszokkal szemben az eladók azzal védekeznek, hogy az árakat nem ők szabják meg, hanem a kereslet és kinálat törvénye. „Ha ez igaz — folytatta a gyorsbeszédű szónok — akkor ezt a kegyetlen törvényt el kell törülni." — Ennél a mondásnál a jó ember szeme előtt bizonyára a képviselőház lebegett, ahol minden nagyobb nehézség nélkül hozzák és eltörülik a törvényeket. Ezzel az észjárással közel rokonságban áll MARXNAK „a hires érték" ellen folytatott szélmalomharcza. MARX ugyan KANTOT nem sokra becsülte, ami már magában is jellemző, de mint

[1]) FÖLDES BÉLA: A socialismus II. k.

bölcseleti műveltségére büszke embernek még sem lett volna szabad elfelejtenie, hogy az értékelés szemléletünknek velünk született formája. Míg ugyanis az érték tárgyilag egy mathematikai függvény, alanyilag: bennünk levő törvény, logicum, amit nem lehet csak úgy egyszerűen eltörülni, amint azt Marx és Engels a socialista társadalomban akarják, mert ellentmond munkaérték-elméletüknek.

Akármelyik oldalról nézzük tehát Marx tanításainak értékét, nemleges eredményre jutunk. Sőt ha társadalmi fejlődésünk irányát lelkiismeretesen tanulmányozzuk, logikai szükségszerűséggel rájövünk, hogy Marxnak, ennek a confusus polyhistornak, a socialismus inkább kárát vallotta, mintsem hasznát látta.

A socialismus ugyanis, amint azt Proudhon lángeszének egyik szerencsés villanásában fölismerte, alaptermészetében vallási mozgalom. Alapja az ember lelkében az igazságosság iránt élő hit és benső vágyakozás. Proudhonnak ezt a fölfogását a közgazdaság- és társadalomtan újabb irányai: Schmoller, Schäffle, Kidd, Massarik, Ward stb. igazolták. Marx ezt a vallásos jelleget lefokozta s a mozgalmat vályúkérdéssé sülyesztette. E tényének boszuló hatása most érezhető, amikor iskolája óriási fejetlenség közepette keresi a megtagadott erkölcsi alapot. Hogy a lenézett Kant társadalombölcselete mennyivel mélyebb és igazabb a Marxénál, azt a „vissza Kanthoz" jelmondattól vezérelt mozgalom legjobban igazolja, amely a jogok ethikai alapja helyébe a kötelességekét teszi. De igazolják Kantot a socialismusban újabban erősen lábrakapott eszményiesebb irányzatok is, amelyek a socialismus czélját nem a közelfekvő anyagi sikerekben keresik. Így a syndicalismus alapjában a marxi erkölcstagadás, a lelki sivárság ellen támadt visszahatás. Comte, a positivista bölcsész, a mai társadalom összetartó és mozgató erőinek rúgójául kicsinyli a krisztusi parancsot, hogy t. i. szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. A mai társadalomban, hogy haladhasson, az emberszeretetnek meg kell haladnia az önszeretetet. — Az egyén, amikor a társadalmi viszonylatba belép, föláldozza szabadságának egy részét. Ez az áldozathozatal, ez az önkorlátozás a mai társadalomban sokkal nagyobb fokban kivánatos, mint bármely

előző társadalomban. — Az egyéni önkorlátozásnak, a türelemnek, megértésnek, békének és kitartó küzdésnek ezt a parancsát a társadalom minden tagjának benső meggyőződésévé kell tenni. A Comte által kivánt altruismust a syndikalista irány a vértanúk hősiességének és az askéták önmegtagadásának fokára emeli. Lehetünk a syndicalisták taktikája és eszközei tekintetében bármily lesujtó véleménynyel, de lehetetlen szemet húnyni az előtt, hogy erkölcsi túlköveteléseikben a tömeglélek mély ismerete és megértése nyilatkozik meg. Helyesen mondja Vogüé: „Az emberek mindkevésbbé követelők eszmék tekintetében, mind skeptikusabbak a programmokkal szemben. Naponkint ritkul azoknak a száma, akik a tanok föltétlen erejében hisznek. A jellem az, ami őket elcsábítja még akkor is, ha erélyét gonosz tettek elkövetésére fordítja, mert vezetőt igér és biztosítja a vezénylet szilárdságát, amely minden emberi társulás legelső szükséglete. *Az ember született jobbágya minden erős akaratnak, melyet maga előtt lát.*« A syndicalismus ily értelemben iparkodik jellemeket fejleszteni. A társadalomnak, hogy a haladásnak naponkint növekvő terheit viselni képes legyen, edzett jellemekre van szüksége. A természet titkos műhelyében, amelynek czélját emberi szem ki nem fürkészheti, aczélt kovácsol s a syndicalismust — úgy látszik — pörölyül használja. Igérj kényelmet, jólétet és könnyű megélést: ellepnek az élősdiek. De igérd a katona vas fegyelmét, a háború nélkülözéseit és kösd össze egy elérhetetlen ideállal: érczgyűrűként vesz körül a férfiak serege. Ez az emberi természet legvígasztalóbb vonása. Ez a sociologia energistikus törekvéseinek egyedüli biztosítéka. Aki ezt az igazságot föl nem ismeri, nem nevezhető nagy embernek. Aki ezt megtagadja, nem alkothat maradandót. Marx tagadta, innét tanainak benső gyöngesége. Gondolatai az abstractiok végletein járnak, de nincs meg bennük a valóság igazi visszképe. Nyelvezete a szenvedély végletein jár, de nincs benne tűz.

Különösen érdekes a marxismusnak művelődésünk alapvető kérdéseivel szemben való állásfoglalása, amelyből világosan kitetszik a forradalmi irány fokozatos közeledése a »polgári« fölfogáshoz. A forradalmi irány figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a társadalmi átalakulás folyamata

igen lassú. E tévedés onnét származik, hogy a forradalmi irány az értelmi tényezők szerepét a társadalomban túlbecsüli. Spencer önéletrajzában beismeri, hogy fiatal korában maga is beleesett ebbe a tévedésbe és csak fokozatosan jött rá, hogy az intézmények a jellemektől függnek és lényegükben gyorsabban meg nem lehet őket változtatni, csakis a jellemek változásával lépést tartva.

E szempontból a socialismus gyökeres újítási törekvései a házasság, család, tulajdon, vallás és állami szervezet terén csak délibábok kergetése. A legújabb socialista irány maga tiltakozik legjobban az ellen, hogy a jövő alakulására nézve hozzá kérdést intézzenek. Kautsky szerint semmi más párttól sem követelnek jövendölést, nem jogosult tehát a socialistáktól sem ilyent követelni. Ebben az állásfoglalásban elég adag hypokrisis van. Mert különbséget kell tenni mindenekelőtt a socialismus és a politikai pártok között. A politikai pártok ugyanazon társadalmi rend alapján állván, szüksége sem merül föl annak, hogy egy új társadalmi berendezkedésre vonatkozón nézetüket kikérjék. Egyebekben azonban komoly ellenzéki párttól a kormányon levő párt kritikáján fölül komoly és megvalósítható programmot is elvárnak. Politikai párttól is megkövetelik, ha egy intézményt eltörölni kíván, hogy megmondja, mit állít helyébe. Épp ily kötelessége a socialismusnak meghatározni, hogy mily úton-módon akarja elvégeztetni azokat a föladatokat, miket mai napság az általa ostromlott intézmények végeznek el. Amig erre elfogadható feleletet nem tud adni, kritikáját — bármi hasznos legyen is az máskülönben — csak elméleti értékűnek lehet tekinteni. Valami olyannak, ami mögött csak határozatlan óhajtások s nem megvalósítható elvek vannak.

A társadalmi radicalismus kilátástalansága tehát lélektani okokon nyugszik s a mai socialismus válságának csak kisebbik tényezője. Sokkal nagyobb szerepet játszik ebben a válságban a rendszer erkölcsi megalapozásának a hiánya. Az antagonismus nem ethikai alap. Gyűlölségre nem lehet társadalmat fölépíteni. Az osztályharcz elmélete alkalmatlan arra, hogy általa tömegeket nagy czélok felé vezessünk, attól eltekintve, hogy petitio principii-t rejt magában, mert eleve fölteszi, hogy az alsóbb osztályok jobbak, mint a felsők.

Torontál vármegye vándorlási mozgalmáról.

Irta: SZENTIVÁNYI FERENCZ.

(Folytatás.)

Már jeleztük, hogy a kivándorlók legnagyobb számban a német anyanyelvűek sorából kerülnek ki, akik vagyonszerzés végett mennek ki Amerikába. Megemlékeztünk azután arról, hogy a Szerbia, Bosznia, Herczegovina és Horvát-Szlavonországok felé eső vándormozgalom főképp szerb és tót s csak kisebb része kerül ki a németség sorából; jeleztük azt is, hogy a Románia felé eső mozgalom tisztán az oláh anyanyelvűek irányát képezi s ha ezt már megjegyeztük magunknak, úgy könnyen rájöhetünk arra, hogy a kivándorlás törvényhatóságunk nem minden járásából egyforma nagy, hanem bizonyos kivándorlási főhelyek körül nagyobb, az ezektől messzebb levő községekben pedig gyérebb.

Egymaga ez a körülmény is megérdemli már, hogy a kivándorlás topographikus eloszlásával bővebben foglalkozzunk. De kívánatossá teszi a kivándorlásnak járásonként való ismertetését az is, hogy így a közgazdasági állapotok feltüntetésével, könnyebben ismerhetjük fel az okokat és azt a czélt, amely az eddig szülőfalujából is alig-alig kimenő népet hazája elhagyására készteti.

Tudjuk azt, hogy megyénk a Horvát-Szlavonországok felé irányuló vándormozgalomnál s a Szerbia felé irányuló folyton változó ki- és belépésnél egyéb kivándorlást egészen az újabb időkig nem ismert. Hiszen nálunk olyan volt az élet, hogy az nemcsak a torontáli embernek adott elég (és minő) kenyeret, hanem nem ritkán a Felvidék tótjai is itt keresték meg téli eleségüket. Ezek a viszonyok

lényegükben ma sem változtak meg. A statisztika adatai ma is arról tanuskodnak, hogy a nyár folyamán, a mezei munka főidején, a kivándorlás mozgalma egészen ellankad, majdnem teljesen szünetel, s azután a termés jó vagy rosz voltától függően az év vége felé hirtelen újra feltámad s ismét nagy számú embert visz tova.

Az 1904. évi augusztusban a nagy ugrás az útlevél törvény azon intézkedésének tulajdonítandó, hogy az útleveleket ekkor már a törvényhatóságok maguk adták ki. Az 1905. évtől kezdve a statisztikai hivatal a tényleges ki- és visszavándorlást az útlevelektől külön mutatta ki s így ezen adatokat vettem. Az 1906. év elején mutatkozó nagy számbeli kivándorlás az 1904. és 1905. év ki nem elégítő termésének tulajdonítandó. Visszatérve már most a kivándorlás havonkénti feltüntetésére, évnegyedenként fogom összegezni az adatokat, mivel azok így jobban figyelhetők meg. E szerint kivándorolt:

	1903.	1904.	1905.	1906.
január—február—márczius	1.115	847	2.704	4.027
április—május—június	1.329	660	1.298	2.365
julius—augusztus—szeptember .	485	3.999	840	1.375
október—november—deczember	562	3.913	1.643	1.468

Amint láthatjuk, a júliustól szeptemberig terjedő időszakban, 1904. év kivételével, minden évben a legkisebb volt a kivándorlók száma. Ennél az eltérés az útlevelek kiadásában beállott változás mellett főképp az 1904. évi termésviszonyok mostohaságának tulajdonítandó. Egyrészt az útlevelek könnyebb megszerezhetésének ingere, másrészt a rossz termés elég ok volt a kivándorlók számának majdnem meghatszorosodására.

Amint már több ízben említettem, az Amerika felé irányuló kivándorlás jómódú németek kezdették meg. Az első kiindulópont az úgynevezett »Hát«, a zsombolyai és perjámosi járás volt. Ezen a vidéken, ahol a mezőgazdaság képezte a lakosság főfoglalkozását s ahol gyári üzem ezelőtt alig volt, nem is csoda, ha felütötte fejét. Főképp a zsombolyai járásban, ahol a Csekonics-féle uradalom mindennemű terjeszkedést birtokszerzés tekintetében megakadályoz. E tekintetben most készül az uradalom egy igen lényeges javítást

eszközölni, amikor a magyarczernyai földeket az ottani házas zselléreknek váltság mellett átengedi. Ez ugyan valószinűleg szintén emelni fogja a kivándorlók számát, főképp a háznélküli zsellérekét, akik napszámkeresetüktől nagyrészt el fognak esni.

E két járás területéről azután lassanként áthúzódott a a kivándorlási láz a többi járásokba is.

Legkisebb a kivándorlás egyrészt az alibunári és antalfalvai, másrészt a törökbecsei és törökkanizsai járásban, legnagyobb a zsombolyai és perjámosi járásban, nagyszámú még a csenei, nagybecskereki, nagyszentmiklósi és pancsovai járásban, míg a többiekben a kivándorlás az ottani viszonyoknak megfelelő. Nézzük most már egyenként a járásokat.

Az alibunári járás mondható a legszerencsésebbnek törvényhatóságunk területén. A legtöbb keresetképes, a legtöbb önálló birtokos itt van, s ennek következményeként itt legkisebb a kivándorlás. Mint a régi határőrvidékekhez tartozó járás nincs annyira megterhelve adóval, szerények igényei s lakosságának gondolatvilága házacskáján és néhány hold földjén túl nem igen terjed, nyugodtan, boldogan él a régi házközösségekben. Hasonló az antalfalvi járás is. E két járásból külföldi kivándorlás nem igen van, a vándorlási mozgalom Horvát-Szlavonország felé irányul, s itt újabb házközösségek létesítésére törekszik. Ezen járások példája legjobban igazolja a homestead-törvényjavaslat jogosultságát és várható üdvös eredményét. Amint a temesvári kereskedelmi és iparkamara jelentéseiből meggyőződhetünk, a házi ipar, a selyemtenyésztés, kosárfonás, szövés is e két járásban van leginkább elterjedve, ami mind hozzájárul ahhoz az eredményhez, hogy e két járás lakosságából van al egkevesebb kivándorló.

A törökbecsei és törökkanizsai járásokban más és más az oka a kivándorlás kisebb voltának. A törökbecsei járás egészben véve nyolcz községből áll, a hol a község, mint erkölcsi testület, mindenütt jelentékeny vagyonnal rendelkezik. Ezen falvakban, melyek a Felvidéken város számba mennének, vannak az úgynevezett überlandiális földek, melyek a községektől az egyes gazdáknak már a régebbi időkben átengedve, igazán prophylactikus intézkedés számba mennek a kivándorlás megelőzésére. Nagyon üdvös eljárás volt még az

is, hogy Pejacsevich gróf és társai a tordai uradalmat váltság mellett átengedték az ottani lakosságnak, amely intézkedés a törökbecsei járás ezen egyetlen tiszta magyar faluját a kivándorlás kényszerétől megóvta. E járás földje igen termékeny, lakossága egyszerű és szorgalmas. A háziipar, a selyemtenyésztés, tyilimszövés, kosárfonás itt is igen el van terjedve.

Már más az oka a törökkanizsai járás kisebbmérvű kivándorlásának. Természeti fekvésénél fogva közel esvén Szegedhez, Szabadkához, mint napszámosok mindig számíthatnak lakói még tartós keresetre is. Azonkivül itt van Tallián és Léderer mintaszerű gazdasága, négy mezőgazdasági szeszgyár, Léderer mintegy 500 holdas szőlészete, ami mind lényegesen hozzájárul a kivándorlás apasztásához. Mig tehát az előbbi járásokat mezőgazdasággal párosult háziipar, addig itt a nagyvárosok közelléte s a mezőgazdaság belterjesebb volta menti meg a lakosságot a kivándorlástól.

Nézzük már most a torontáli kivándorlás ősi fészkét, a zsombolyai, perjámosi és csenei járást. Ezen járásokban, ahol az Országos Magyar Gazdasági Egyesület jelentései nyomán mondhatom, igazán mintagazdálkodás folyik, a kivándorlás nemcsak a legrégibb, de egyuttal a legnagyobb terjedelmű is. Egyrészt a zsombolyai járásban levő nagyobb gyári üzem (2.845 iparral foglalkozó lakója van), másrészt Temesvár, Arad közelléte, a földek bő hozadéki képessége, mind-mind azt eredményezhetné, hogy a kivándorlás itt szünőfélben legyen, s még sincsen úgy. Igaz, hogy a zsombolyai járáson végighuzódó Csekonics-féle uradalom a terjeszkedést gátolja, mégis van 3.074 önálló kisbirtokos, sőt néhány 100 holdon felüli birtokos is. A nagy uradalom egymaga nem okozhatja a nagymérvű kivándorlást, már csak azért sem, mivel 2.216 mezőgazdasági cselédnek s 49 tisztviselőnek ad állandó keresetet. Itt pusztán a pénzszerzés vágya készteti az embereket kivándorlásra. Kitünik ez az alispánunktól gyűjtött és összeállított adatokból is, amelyek szerint a zsombolyaiak adósságaik törlesztésére 1,655.000 koronát takarékpénztárakba s otthon maradt családtagjaik segélyezésére 1,214.637 koronát, s ujabb ingatlanok szerzésére 434.000 koronát küldöttek haza.

Még inkább a vagyonosodás vágya kergeti a perjámosi

és csenei járásbeli lakosságot. E két járásban, ahol 25, illetve 16 olyan birtokos van, akinek 100 holdon felüli birtoka van, s ezzel szemben 2.782, illetőleg 2.947 kisbirtokos van, s a mellett meglehetősen fejlett ipar, azonkivül az óriás felszívóképességű Temesvár és Arad az ő gyáraival is elég kenyeret nyújtana, nem kellene oly nagy kivándorlásnak lennie, s hogy mégis van, ezt csak a vagyonszerzés vágya magyarázhatja meg. E két járás lakói szintén igen sok pénzt küldenek haza (500, illetve 700.000 korona), amit főképp ingatlanok vásárlására s régebbi terheik törlesztésére fordítanak.

Fentebb, amikor a kivándorlásnak irányaival foglalkoztam, jeleztem már a nagybecskereki és a pancsovai járásbeli kivándorlás természetét. Mondottam, hogy a nagybecskereki járásból főképp a parczellázás folytán szerzett ingatlanok vételárának kifizethetése végett mennek ki (e czélra 1907. év végeig 301.940 koronát küldtek), másrészt Horvát-Szlavonország felé mennek, ahol itthon eladott néhány holdnyi földjük vételárából jóval nagyobb ingatlanokat tudnak szerezni. Nagyban hozzájárul a nagybecskereki járás kivándorlási hányadához a sok uradalom is. Hiszen majdnem minden egyes faluban van ily uradalom. Ecska-Lukácsfalva a Harnoncourt grófé, Elemér-Hradán, Magyar-Szent-Mihály javarészében a Daniel, Bobor és Pap családoké. Ittvarnok-Rogendorf a Csekonics grófé, s így tovább.

A pancsovai járás kivándorlásának ismét más az oka. Itt ugyan nincsenek nagyobb birtokok, 18 száz holdon felüli birtokossal szemben 6.684 kisbirtokos van, mégis az aldunai öblözetnek az árviztől való sok szenvedése, a horvát-szlavon határ közelsége s a Szerbiában levő jobb kereseti viszonyok, Ujvidék és Pancsova ipara mellett is nagy varázst gyakorolnak a lakosságra. Mégis, bár innen nagyszámú kivándorlás van, ennek jórésze még ugyanazon évben visszatér, a Szerbia felé irányuló folytonosan ismétlődő mozgalom következtében.

Még egy nagyobb kivándorlási góczponttal kell megismerkednünk, s ez a nagyszentmiklósi járás. Itt, a hol a mezőgazdasági üzem eléggé belterjes, a hol a kertészet igazán fejlett s az ipar is eléggé előrehaladott stádiumban van, s ahol a birtokosok száma a 4.000-et majdnem eléri, tényleg

csakis a csábításnak lehet tulajdonítani a nagymérvű kivándorlást. Hiszen a Nákó-féle uradalom s Róbert pármai herczeg birtoka (ezt most parczellázzák) nemhogy gátolná, hanem inkább előmozdíthatná a járás népének jólétét. Azonkivül elég közel fekszik Szegedhez, Aradhoz, maga Nagyszentmiklós is az ő mindenféle hivatalával elég foglalkozási alkalmat nyújt, a kivándorlás mégis igen nagy s csöppet sincs ellensúlyozva azon mintegy 450.000 koronával, melyet az idevaló kivándorlottak hazaküldöttek.

Ami a még hátralevő négy járást illeti, úgy a módosi, nagykikindai és párdányi járásokban a kivándorlás majdnem egyforma nagy s majdnem egyforma azok általános közgazdasági helyzete is, mivel az, hogy Nagykikinda város, a vidéken nem igen segít. Mind a három járásban a földszerzés vágya készteti a népet a kivándorlásra, ezért küldi is haza megtakarított dollárait. E járásokban az uradalmak száma csekély s így a terjeszkedésnek megvan a lehetősége, és éppen ez a körülmény nagy csáberővel bir a lakosságra, különösen a katalinfalviakra és ittebeiekre, kik nemrégiben vették meg a Duschnitzéktól parczellázott birtokot.

Hátra volna még a bánlaki járás s a két rendezett tanácsú város kivándorlásának ismertetése. Végezzünk előbb a járással, amelyben nagy uradalom van, a Karátsonyi-féle, s ahol 9.571 mezőgazdasággal foglalkozó egyén közül csak 1.790 a birtokos. Maga az ipar és kereskedelem, szintén igen primitiv, az uradalmak elegendő cselédséggel s gépekkel rendelkeznek, úgy hogy nincsenek rászorulva a napszámosokra. Ezen járás az egyedüli törvényhatóságunk területén, ahol a kivándorlásnak van alapja, ahol az indokolt. Lakosságához mérten (legkevesebb lakója van valamennyi torontáli járás között) eléggé nagy számmal vesz is részt a kivándorlásban s elég szép összeggel (mintegy 800.000 korona) szerepel a pénzküldők sorában, mégis a járás kivándorlása a legsúlyosabb természetű. Itthon ugyanis a nagy és gazdag uradalmak miatt nem vásárolhatván földet, vagy legalább is nem jó minőségűt. Kanadába mennek, ahol állandóan letelepedvén, birtokot szereznek s honpolgári kötelékűket is feloldják. A kanadai kivándorlás a járás Zichyfalva nevű községéből oly nagy, hogy ezek egymaguk »Zichydorf«

elnevezéssel egész telepes községet alkotnak a Winipeg tótól nyugatra Eszterháza és Kaposvár közelében.

Nagybecskerek és Nagykikinda rendezett tanácsú városok kivándorlása majdnem egyforma. Arányosítva a járások kivándorlásával, azonnal meglátszik az ipar és kereskedelem lényeges befolyása a kivándorlók számának apasztását illetőleg. Van ugyan innen is elég szép számmal kivándorló, sőt az értelmiségi kivándorlók mind innen, s az ipari és kereskedelmi néposztályból kivándorlók jó része is e két városból származik, mégis az innen induló kivándorlókat nem a megélhetés lehetetlen volta, nem a keresethiány, nem az adók elviselhetetlen magassága késztette kivándorlásra, hanem részint saját élhetetlenségük, részint az előző években gyakori strikeok és munkáskizárások, részint a csábítás, a remény, hogy odaát sokkal jobb sorsuk lesz, mint idehaza. Hogy az ipari munkásság köréből hányat késztetett a strike a kivándorlásra, arra a legjobb példa a nagybecskereki kőműves-strike, melyet az építőmunkások kizárása követett, amikor is városunk mintegy 150 kőműveséből közel 50-en váltották meg útlevelüket Amerikába. Kereskedőink közül különösen a vagyonbukottak keresik fel kiváló előszeretettel az amerikai világvárosokat. Hogy Nagykikinda városából kevesebb a kivándorló, ezt megmagyarázza, hogy e városban inkább vannak kisbirtokosok, mint Nagybecskereken, azonkivül inkább mezőgazdasági jellegénél fogva az adók és egyéb közterhek sem oly súlyosak, mint Nagybecskereken.

Összegezve már most a fentebb mondottakat, azt látjuk, hogy törvényhatóságunk területéről, a bánlaki járástól eltekintve, nem a keresethiány, nem a megélhetés lehetetlensége, nem is a túlságos adók s elviselhetetlen közterhek, hanem a meggazdagodás, a pénzszerzés s a földbirtoklás vágya kergetik a népek ezreit Amerikába. Ezen pedig socialis intézkedésekkel segíteni bajos, ide reményüket vesztett, ábrándjaikban csalódott visszavándorlók kellenek, akik felvilágosítsák népünket, hogy Amerika ma már nem az az Eldorádó, ami azelőtt volt.

Láttuk a kivándorlás járásonként való eloszlását, most a kivándorlók demographiai ismertetésére térhetünk át. A kivándorlás néprajzi ismertetésénél természetszerűleg a nemek arányának a kérdése és a korviszonyok jönnek tekintetbe legelső

sorban. S mindkettő nagyon fontos, mivel igen hű képet nyújtanak az egyes kivándorlók czéljaira vonatkozólag. Ha ugyanis azt látjuk, hogy valamely körzet kivándorlóinál a két nem számbeli arányai közel járnak egymáshoz, ha azt látjuk, hogy a kivándorlók és hozzátartozóik körében sok a 15 éven aluli, akkor arra a szomorú eredményre fogunk jutni, hogy azon körzet kivándorlói között sok a családostul kivándorlók száma, s ezek visszajövetelére már nem igen lehet számítani. A kivándorlás még oly olcsósága mellett s a Cunard-Line azon kötelezettsége mellett is, hogy a visszavándorlókat nagyarányú kedvezményben tartozik részesíteni, sőt bizonyos számban ingyen hazahozni, mégis egy négy-öt tagból álló család ily nagyterjedelmű vándormozgalma a kis ember egész vagyonába kerül, ha van vagyona; ha nincsen, akkor a míg annyit tud megtakarítani, hogy a haza utazás költségét fedezze, annyira hozzászokik már az amerikai viszonyokhoz, hogy nem is igen kívánkozik vissza.

Családostul kivándorlóink legnagyobb része az anyaországra nézve már csak amiatt is elvész, mert nem annyira az Egyesült-Államokba, mint inkább Kanadába, vagy pedig Braziliába, kisebb számban Bosznia felé veszik utjukat, ahol birtokot vásárolván, állandóan letelepednek. Néhány év óta, főkép mikor a Schaumburg-Lippe-féle uradalmat parczellázni kezdették, a szerémmegyei falvakba is sok torontáli család vándorolt ki, akik ugyan a magyar birodalomra nézve nem vesznek el, de elvesznek a magyarságra nézve, mivel a horvát-szerb nyelvtengerben lassan-lassan elvesztik nemzetiségi önállóságukat és beolvadnak az odavaló népbe.

Nézzük most már részletesebben e kérdést, s vizsgáljuk előbb a nemek aránya szempontjából a kivándorlókat, és pedig az 1904-ik évtől kezdve, mivel ezen időtől kezdve a statisztikai közleményekben a tényleges kivándorlás az útlevelek kimutatásától el lévén különítve, pontos képet nyerhetünk e szempontból. Így vizsgálva a kivándorlókat, látjuk, hogy

az 1904-ik évben kivándorolt	3.988	egyénből	férfi	volt	2.588,	nő	pedig	1.400
1905-ik „ „	7.456	„	„	„	4.634,	„	„	2.822
1906-ik „ „	11.498	„	„	„	7.129,	„	„	4.369
1907-ik „ „	18.138	„	„	„	12.770,	„	„	5.368
1908-ik „ „	2.182	„	„	„	1.166,	„	„	1.016
1909 aug. végeig „	3.765	„	„	„	2.178,	„	„	1.587

Az 1905-ik évtől kezdődően a férfii- és nőkivándorlás a 12 éven aluli és felüli korosztály szerint is megkülönböztethető. Eszerint a fenti kimutatás a következőképp alakul:

az 1905.	évben	kivándoroltak	közül	12	éven	felüli	férfi	volt	3.636,	nő pedig 2.074
1906.	„	„	„	12	„	„	„	„	5.276,	„ „ 2.904
1907.	„	„	„	12	„	„	„	„	9.879,	„ „ 3.798
1908.	„	„	„	12	„	„	„	„	966,	„ „ 819

Vagyis az előbbi kimutatás szerint esik minden 100 férfikivándorlóra 54 nő, s minden 100 tizenkét éven felüli férfikivándorlóra 51 nő. A női kivándorlás a mi törvényhatóságunk területén a legerősebb az egész országban, még a zemplén—sáros—szepesmegyei női kivándorlásnál is erősebb s így az országos átlagnál nagyobb. Ugyanis kivándorolt a a magyar birodalomból

1905-ik	évben	122.059	férfi	és	43.802	nő;	s	ugyanekkor	Torontálból	4.634 férfi és 2.822 nő
1906-ik	„	121.282	„	„	47.920	„		„	„	7.129 „ 4.369 „
1907-ik	„	140.977	„	„	52.005	„		„	„	12.770 „ 5.368 „

Vagyis míg az országos eredmény szerint minden 1.000 férfire 374 nő jut, addig Torontálban minden 1.000 férfire 508 női kivándorló esik. Az ily nagyszámú női kivándorlásra vonatkozólag legyen szabad a következőket elmondanom: Fentebb a kivándorlás irányainak ismertetésénél is említést tettem arról, hogy Szerbiában levő honosaink között sokkal több a nő, mint a férfi, s erre vonatkozólag felhoztam, hogy azok közül ott nagyon sokan férjhez mennek. Ez az egyik oka a nagyszámú női kivándorlásnak. A másik a cselédkérdés. Még nem is oly régen Torontálban szinte hallatlan béreket kaptak női cselédeink Szerbiában és a többi Balkán-államokban, mivel az ottani nők a magasabb háztartásbeli dolgok elvégzésére szinte egészen alkalmatlanok.

Pontos adatok hiányában nem jelezhetem, hogy az egyes nemzetiségek közül mily arányban vannak képviselve a nemek, mégis hozzávetőleg sikerült megállapítanom azt, hogy a Szerbia és a többi Balkán-államok felé irányuló kivándorlási mozgalomban legnagyobb számmal a szerb, illetve Románia felé az oláh anyanyelvű nők vannak érdekelve, míg az Amerika felé irányuló kivándorlásban a női nemet a német anyanyelvű nők képviselik a legerősebben. Ennek az a magyarázata, hogy a német anyanyelvű nők mint házi cselédek különös kedveltségnek örvendenek Amerikában s akárhány

olyan kivándorló van, kinek felesége százakat keres a kifőzésből. Szinte örvendetes jelenség, hogy a magyar anyanyelvű nők a legkisebb arányban vesznek részt a kivándorlási mozgalomban.

Ezek után most már áttérhetünk a kivándorlók korviszonyainak ismertetésére. Mint már fentebb említettem, az alacsony korban levők nagy száma annak bizonyítéka, hogy a kivándorlók között sok az együvé tartozó, vagyis sok a család. Ha pedig a 15—40 éves korban levők vannak nagy számban, ez annak a jele, hogy a kivándorlók nagyobb részben nőtlenek, vagy hajadonok, vagy pedig családjuk itthon hagyása mellett kivándorló családfők. Bár a munkaviszonyok kedvezőtlen kialakulására a munkaképes korban levőknek nagy számban való kivándorlása döntő befolyással bir, mégis nemzeti szempontból nem oly káros, mintha családjukat is magukkal vive, végleg elszakadnának hazájuktól; a gazdasági szempontból pedig a munkaerőben szenvedett veszteség némileg enyhül, vagy megtérül azon pénzösszegek révén, melyeket a kivándorlók hazaküldenek.

A mi törvényhatóságunk területéről kiinduló kivándorlás a korviszonyok tekintetében nagyon kedvezőtlen s az országos átlagnál majdnem kétszerte nagyobb, míg ugyanis az országban 1905-ben a kivándoroltak közül 134.167 volt 12 éven felül levő s 28.694 azon alul, addig ugyanezen időben a megyebeli kivándorlók közül 5.710 volt 12 éven felül s 1.746 azon alul, vagyis míg az országos eredmény szerint minden 100 tizenkét éven felüli kivándorlóra 23 tizenkét éven aluli gyermek jut, addig Torontálban 45.

Érdekes lesz ezen adatokat az 1900-ik évbeli népszámlálás adataival egybevetnünk. Torontál lakosságából volt ugyanis: 15 éven aluli korban levő 204.462, a kivándorlók között van 12 éven aluli 14.150; 15—60 éves korban levő 340.557, a kivándorlók között van 12—60 éves 32,788, azaz a népszámlálás alkalmával talált 1.000 tizenöt éven alulira esik 69 tizenkét éven aluli kivándorló, s az 1.000 tizenöt és hatvan év közöttire 96 kivándorló. Igen sajnálom, hogy adatok hiányában nem tüntethetem fel azt, hogy e korviszonyok az egyes nemzetiségi kivándorlók között milyen arányt mutatnak, mivel a statisztikai közlemények a kivándorlók demographiájára vonat-

kozó adatokat 'országos s nem törvényhatóságonkénti eredményekben mutatják be s erre vonatkozólag törvényhatóságunknál sem találtam feljegyzéseket.

A kivándorlók demographiájában a legfőbb s a magyar államiság szempontjából a legfontosabb kérdés, vajjon az államfentartó magyar elem s a többi nemzetiség mennyire van érdekelve a kivándorlásban. Volt idő, nem is olyan régen, amikor Magyarországban mindenki azt hitte, hogy a kivándorlás pusztán a felvidéki tótok köréből táplálkozik, mígnem a nagyobb mérvű kivándorlástól felkeltett figyelem arra jött, hogy bizony a »kivándorlás nem azonos a tótok kivándorlásával«. Az országos kivándorlás velük vette kezdetét s tőlük ragadt a többi népfajra is. A mi törvényhatóságunk területén, mint már több izben említettem, a »Hát«-vidéki németek voltak az első kivándorlók, ezekhez csatlakoztak majdnem ugyanazon időben a Szerbia s a Horvát-Szlavonország, valamint a Németország felé irányuló kivándorlók is. Az Amerika felé irányuló kivándorlás azután megmozdította a magyarokat, horvátokat és oláhokat is, úgy hogy most már mindegyik népfaj részt vesz benne, némelyik nagyobb, másik kisebb számmal.

A nemzetiségi jellegnek pedig igen nagy jelentősége van a kivándorlás kérdésében, s épp azért igen helyes a központi statisztikai hivatalnak az az eljárása, hogy úgy havi, mint évenként megjelenő közleményeiben törvényhatóságonként tünteti fel úgy a ki-, mint a visszavándorlás nemzetiségi eloszlását s hozzá még azt a helyet is, a hová, illetve a honnan a visszavándorlás történik. Az alábbiakban tehát ezeket az adatokat fogjuk ismertetni. Igaz ugyan, hogy a statisztikai hivatal ez adatokat az egész országra egy összegben adja s rendeltetési államok szerint részletezve nincsenek, de ez nem okoz nagyobb nehézséget, mivel tudjuk azt, hogy az európai államokba való kivándorlás a mi törvényhatóságunk területéről túlnyomóan az illető állammal azonos anyanyelvű lakosság köréből származik s mivel a kivándorlók számát ismerjük, ha pontosan nem is, de megközelítőleg megmondhatjuk azt is, hogy Amerikába mely nemzetiségből hányan vándorolnak ki.

Amint az összeredmény mutatja, a kivándorlásban leg-

erősebb a német és szerb nemzetiségiek száma, azután jönnek az oláh, a magyar, a tót, végül a horvát s egyéb anyanyelvűek. Ez azonban a kivándorlás nemzetiségi eloszlását nem tünteti még fel egészen, ebből csak annyit tudunk meg, hogy hány magyar, német stb. vándorolt ki. Ennek kimutatására szolgáljon az alábbi tábla, mely bár nem egészen helyes, realis, mert az 1904. év végével megállapított lakosság eredményével kellene összehasonlítanom; de ezen adataim hiányozván, kénytelen vagyok azt az alábbi összeállításban bemutatni:

Az 1900-ik évi népszámlálás szerint volt		Ebből kivándorolt	A népesség %-a
faj	szám		
magyar . . .	111.229	3.407	3·01
német . . .	176.255	26.517	14.91
szerb . . .	183.771	7.799	4·01
oláh	87.565	4.889	5·21
tót	14.751	1.315	9·42
horvát . . .	3.947	429	10·83
egyéb . . .	11.498	310	2·62

Így vizsgálva a kérdést, látjuk, hogy a németség vándorol ki legerősebben s velük erősen versenyeznek a horvátok s tótok, azután jönnek a többiek. A magyarság kivándorlási arányszáma (3%), tehát, bár nem a legjobb, elég kedvező mégis, s ez annak tulajdonítandó, hogy mint az államtól letelepített s csak kisebb részében idevaló illetőségű nép, meglehetősen jó viszonyok közt él s így nincs is annyira reáutalva a kivándorlásra. A németek nagy száma azok vagyonszerzési törekvésében keresendő; kezdettől fogva leginkább ők vándorolnak ki s legmagasabb értelmiségi fokkal birva a torontáli népek közt, odakünn is boldogulnak, sőt vagyont szereznek. A horvátok elég magas kivándorlási hányada onnan ered, hogy mint kis csoport mindössze 5—6 községben élnek s itt is kivéve Horvát-Neuzinát és Bokát, nagyobb mennyiségben ingatlant sem birnak. Iparral nem igen foglalkoznak s így idehaza megélhetésük biztosítva nem lévén, Amerikában keresik boldogulásukat. A szerbek és oláhok legelső sorban az anyanyelvükkel azonos Szerbia és Romániába vándorolnak, de az ezen államokba irányuló kivándorlás mérvét ismerve, láthatjuk, hogy alacsony értelmiségi szinvonaluktól nem várt nagy számban vándorolnak ki Amerikába is. A tótok kiván-

dorlási hányadának szintén igen magas volta e nép természetéből magyarázható inkább, mint a kivándorlás szükségességéből. Nálunk többnyire jó, vagy türhető módban élnek, de vagyonuk nagyságával soha megelégedne nem lévén, a több szerzése végett mennek ki. E czéljuk többnyire sikerül is, mivel végtelen szerény igények között élve, nagy összegeket takaríthatnak meg maguknak kitartó munkásságukkal.

Természetszerű, hogy járásonként más és más a kivándorlás az egyes nemzetiségeken belül is. Ennek számszerű kimutatása azonban oly nehéz s oly hosszadalmas lenne, hogy tekintettel arra, miszerint tisztán a községi jelentésekre utalva, melyek nem mindenütt vezettetnek azzal a pontossággal, mint aminőt ezen kérdés igényelne, de meg maguk a kimutatások, melyekkel kapcsolatban jelentéseiket teszik, sem voltak minden évben azonosak, az adatok nem lennének még csak megközelítőleg sem pontosak; azért ettől elállok.

Jelezni kívánom azonban, hogy nálunk már az egyes járások népességének összetétele olyan, hogy e kérdésnek ily pontos taglalását nem teszi szükségessé, mert majdnem minden járásnak megvan a maga absolut többségben levő nemzetisége, mely mellett a többi messze elmarad. A magyarság absolut többségben csak a törökkanizsai járásban van s a többi helyen, Nagybecskerek városát kivéve, még a relativ többséget sem éri el. A németség absolut járásai a perjámosi, zsombolyai, csenei és módosi, relativ többségben vannak a németek a nagybecskereki és pancsovai járásban. A szerbség absolut többségben van az antalfalvai, nagykikindai és a törökbecsei járásban, továbbá Nagykikinda városában; a többi helyen még a relativ többséget sem éri el. Az oláh anyanyelvűek egyedül az alibunári járásban vannak relativ többségben, a tótok sehol, még relativ többségben sem. Ezek tudtával, figyelemmel a kivándorlás topographikus eloszlásának ismertetésénél járásonként közölt adatokra, megközelítő képet nyerhetünk a különböző anyanyelvűek járásonként való kivándorlására nézve is.

A kivándorlók nemzetiségi tagosultságával függ össze azok vallásfelekezet szerint való elosztása és értelmiségi állapota is.

A római katholikus vallásfelekezetnek e kivándoroltak

között levő nagy száma, melylyel a megyei népességnél való hányadánál is erősebben van képviselve, onnan származik, hogy a törvényhatóságunk területén levő németek túlnyomó részükben római katholikusok, míg a horvátok mind azok s az itteni magyarok java része is. A reformátusoknak nagy hányada azoknak törvényhatóságunk területén történt gyér elhelyezéséből ered. Alacsony az izraelita vallásfelekezethez tartozók kivándorlási hányada, a mi e felekezet erkölcsi, társadalmi s politikai természeténél fogva érthető is. A többi felekezetek az összlakosság körében való elterjedtségük arányában vesznek részt a kivándorlásban is.

Ami már most kivándorlóink általános műveltségi állapotát illeti, úgy a torontáliak semmiesetre sem rontanak az országos kivándorlási átlagon, sőt talán még javítanak is azon. Ámbár pontos adataink a kivándorlók írni és olvasni tudására nézve nincsenek, az én nézetem szerint, ha megfigyeljük azt, hogy a törvényhatóságunk lakosságát alkotó egyes nemzetiségek körében az írni-olvasnitudás mennyire van elterjedve és ha az illető nemzetiségből való kivándorlással az adatokat egybevetjük, akkor megközelítő képet fogunk nyerni a Torontálból kivándoroltak általános műveltségi állapotára nézve is. Az 1900-ik évi népszámlálás szerint ugyanis a Torontálban levő 590.348 lakosból írni és olvasni tudott 286.246, vagyis az összlakosság 57·2%-a. Kivándorlóink túlnyomó része tud írni és olvasni s ha azután tekintetbe vesszük azt is, hogy a szerbek és oláhok legnagyobb része Szerbia, illetve Románia felé megy, nyugodtan mondhatom, hogy a Torontál vármegye területéről Amerika felé irányuló kivándorlók legnagyobb része tud írni és olvasni s így e tekintetben az országos átlagot nem rontják, hanem emelik.

Az eddig tárgyalt kérdéseknél nem kevésbbé fontos, hogy népességünknek mely néposztályából kerül ki a kivándorlók serege. Az általános közgazdasági helyzetre ugyanis, főképp annak fejlődése szempontjából, igen fontos kérdés az, hogy mely ágazatnál van a legnagyobb kivándorlás s ennek következtében munkáshiány, amit másképp kimutatni nem lehet, mint csakis a kivándorlók foglalkozási állapotának ismertetésével.

Ezen szempontból vizsgálván a kivándorlók ezreit, arra

a tapasztalatra jutunk, hogy a tanult kereseti ágakból sokkal kisebb arányú a kivándorlás, mint a tanulást nem igénylő mezőgazdasági kereseti ágból. Legkisebb a kivándorlás az értelmiségi keresettel foglalkozók népesztályából, ami érthető is.

Legnagyobb (38·8) százalékkal szerepelnek a kivándorlók között a házi cselédek. Ennek okát fentebb már megmagyaráztam s így erre újból kitérni szükségesnek nem tartom. Ezután jönnek a mezőgazdasági cselédek és napszámosok, kiknek 37·5%-a vándorolt ki. A mezőgazdasági napszámosok óriási számú kivándorlása néhány év rossz termésviszonyának tulajdonítandó. Különösen az 1904. és 1905. évi általános termés nem volt kielégítő, szintúgy az 1907. évi sem. Különösen az 1907. évi termés igen rossz volt Torontálban s ebben az évben volt a legtöbb kivándorló is. Az előbbi két évre vonatkozóan álljon a következő: »Rátérve már most a jelentési időszak rossz gazdasági helyzetének egyéb okaira, a legfőbb bajt abban látjuk, hogy egymásután két év ki nem elégítő terméshozama folytán széles néprétegek fogyasztási ereje erősen megcsappant«. »A drága megélhetési viszonyok s emellett a kevés kereseti alkalom másik következményeként jelentkezett a kivándorlási mozgalom ijesztő mértékben való terjedése.« (L. a temesvári keresk. és iparkam. 1905. évi jelent. 6. és 7. old.) Az 1907. évi termésre vonatkozólag azt hiszem eleget mondok, ha közlöm, hogy míg 1907-ben 611.358 bevetett s 467.435 learatott hold buzatermése 1,958.723 métermázsa volt, addig 1908-ban 602.209 bevetett és 593.758 learatott hold buzatermése 4,567.821 métermázsa volt.

A termésviszonyok silány voltához hozzájárult még az 1906. évben megkísérelt aratóstrike, mely után számtalan arató és más gazdasági gépet hozattak nemcsak az uradalmak, hanem a kisgazdák is, kik arató és kaszáló gép szövetkezeteket alapítottak, miáltal a mezőgazdasági napszámosok ezrei vesztették el azelőtt biztos kenyerüket s kényszerítve voltak egyéb munka hiánya miatt kivándorolni. Ezen állításom igazolására legyen szabad idéznem Marton Andor gazdasági titkár szavait. »Mert miből áll a Délvidéken a nép keresete? Nagy általánosságban aratásból, cséplésből és ten-

geri művelésből. Ha ezen munkák befejeződtek, nagy részben befejeződtek a keresetek is.« (L. a Délvidéki kiv. congr. kiadott jelent. 202. old.) Vagyis ha ez a kereset megszünik, már pedig a gép pótolja az emberi kezet, akkor nincs keresete, tehát nem is tud megélni s akkor kivándorol.

Az iparossegédek és az ipari és kereskedelmi munkálatoknál s közelebbi meghatározás nélküli munkálatoknál használni szokott napszámosok kivándorlási aránya (36·2—36·4) majdnem azonos. A rossz termésviszonyok által okozott depressio az iparra igen súlyosan nehezedett, aminek az volt a következménye, hogy az egyes ipari üzemeknek erős küzdelmet kellett folytatniok létfentartásuk érdekében. Különösen a nagyipar szenvedett súlyosan, mivel a kis- és háziipar már természeténél fogva kevésbbé reagál az ily jelenségre. A számtalan strike még csak fokozta az elkedvetlenedést, főképp mikor egy-egy balul kiütött bérmozgalom után az iparosok százai vették kezükbe a vándorbotot. Az élet egyáltalában azt mutatja, hogy a béremelési mozgalmak vagy egyáltalán nem, vagy csak ritka esetben érik el czéljukat. Mert mi a rendes eset? Ha ki is szorítanak maguknak a munkások magasabb bért, ezzel az illető árút megdrágítják, a keresletet apasztják. A gyáros egy ideig folytatja rendes üzemét, de végre mégis túltermelése lévén, reducálja üzemét, elbocsátja munkásai egy részét, vagyis újból a munkásság veszít. Tehát nem szabad semmit sem elhamarkodni, hanem rendszeres és helyes módon irányítani és fokozatosan fejleszteni iparunkat, ami által az úgy a tőketulajdonosok, mint a munkások igényei kielégítésére egyformán alkalmas lesz.

A kereskedősegédek nagy kivándorlási hányada (32%) a kedvezőtlen politikai viszonyoknak tulajdonítható nagyrészében. Egyrészt az Ausztriával való kereskedelmi szerződések hosszas és nehéz küzdelmek után történt megkötése, másrészt a török és román boycott, a Szerbiával való háború réme, a pénznek az előbbi években való hallatlan drágasága s ennek kapcsán a hitelnek nagymérvű megszorítása számtalan kereskedelmi vállalatot tett tönkre. E mellett parlamentünk s közéletünk jó részének ipar- és kereskedelemellenes gondolkozási módja e két termelési ágat igazán minduntalan bénítja, boldogulását nehezíti. Az egyoldalú kedvezmények

politikájának újabb bizonyítékai a nem régen letárgyalt adójavaslatok jó része s még számos más oly intézkedés is, melynek felsorolása szorosan véve már nem is tartozik ide.

Ha már az iparossegédek megérezték a mostoha viszonyokat, annál inkább megérezték azt iparosaink, kik 8·36%-al szerepelnek a kivándorlók sorában. E tekintetben ugyan nem állunk az országos átlagnál jóval magasabban, de mégis rosszabb helyzetet tüntetünk fel annál. A kereskedőknél már jóval kisebb a kivándorlási arány, sőt még az értelmiségi kereseti ághoz tartozóknál is kisebb arányban vándorolnak ki. Kereskedőinknél az is nagy befolyással bir a kisebb kivándorlásra nézve, hogy ők amúgy is kis számban lévén s törvényhatóságunk minden helységében elszórtan élve, kisebb igényekkel birnak s így könnyebben élhetnek meg, különösen a faluban, ahol a szatócs egyúttal posztókereskedő, vasárús, sőt néhol még korcsmáros is.

Az önnálló őstermelőknél mutatkozó nagy kivándorlás (9·03%) egyrészt ezen nép földéhségében, másrészt eladósodott voltában talál magyarázatot. A kivándorlás járásonként való ismertetésénél jeleztük azt a rengeteg pénzt, mit hazaküldenek részint új földek vásárlására, részint terheik kifizethetésére. Az egyéb foglalkozást űzők kivándorlási hányadával nem kívánok foglalkozni, hanem a helyett áttérek az értelmiségi kereseti ághoz tartozó lakosság kivándorlásának ismertetésére.

Az értelmiségi kereseti ághoz tartozók nálunk 1·81%-al vannak képviselve a kivándorlók között. Az iparosoknál nem tudtam megállapítani azt, hogy minden egyes iparágból mennyien mentek ki, ezen kereseti ágnál azonban, a rendelkezésemre álló törvényhatósági feljegyzésekből sikerült megállapítanom, hogy volt 7 mérnök, 3 pap, 2 ügyvéd s 14 ujságiró, aki kivándorolt. A mérnökök főképp Németországba vándorolnak ki. A 3 pap s egy ügyvéd Amerikába ment, egy ügyvéd és hét ujságiró Szerbiába, a többi pedig részint Romániába, részint más államba vándorolt ki. A többi, az értelmiségi kereseti ághoz tartozó kivándorló, mindenféle magánhivatalnok s 4 elbocsátott, vagy lemondott közhivatalnok.

Az iparos- és kereskedősegédek, valamint az értelmiségi

kereseti ághoz tartozóak mind finembeliek; a női nem a napszámosok és cselédek körében van legerősebben képviselve, ami természetes is. Az ipari munkában alkalmazott nőket (dohánygyártás, szövés, fonás stb.) a napszámosokhoz vettem, mert hiszen voltaképp azok is. A nembeli eltolódások magyarázzák meg a kor szerint való csoportosulást is. Az iparosok, őstermelők vagyonszerzés, avagy terheik kifizethetése végett mennek ki, ezek tehát, s velük az értelmiségi kereseti ághoz tartozóak is, gyermekeiket nem igen viszik magukkal, mig a kereskedők többnyire családjukkal egyetemben keresik fel a külföldet. A legnagyobb a 12 éven aluliak száma a napszámosok körében, s ezt onnan magyarázom, hogy a kivándorlás kezdetén nagyon sok nagy családdal megáldott ember ment ki s ezeket később családja is követte. (L. Thirring i. m. 289. és köv. l.) Az állandóan letelepedők, így különösen a kanadaiak pedig mind kiviszik családtagjaikat.

Az értelmiségiek körében a magyarság majdnem a felét adja a kivándoroltaknak, ami az itteni viszonyoknál természetes is, mivel úgy magán-, mint közhivatalnokaink legnagyobb része magyarnak vallja magát. Az iparosok körében s a kereskedők körében erősen képviselt németséget onnan vélem megmagyarázni, hogy a kiadott útlevelek szerint ezek nagy része Németország felé veszi útját, de meg amúgy is törvényhatóságunk tetületén ezen ágbeliek között a németség van legerősebben képviselve. A cselédek túlnyomó részének német volta a női nem kivándorlásának ismertetésénél mondottakon alapszik. A napszámosok körében az egyes anyanyelvhez tartozók az összlakosság körében képviselt számarányukhoz mérten vesznek részt.

Összefoglalva már most a kivándorlók foglalkozási állapotáról mondottakat, azt látjuk, hogy a törvényhatóságunk területéről kiinduló kivándorlás is ugyanoly természetű, mint maga az országos kivándorlás, azaz kivándorlóink között elenyészően csekély az értelmiségi kereseti ághoz tartozók száma, valamivel erősebb a többi tanult kereseti ághoz tartozók száma s a legnagyobb contingensét a kivándorlóknak a meződazdasági üzemmel foglalkozók adják. Épp azért kivándorlóinknál vagyont senki sem kereshet, sőt ezek mind vagyonszerzés miatt mennek ki s így legnagyobb részük

csupán annyi pénz felett rendelkezik, amennyit az amerikai hatóságok minden kivándorlótól okvetlen megkövetelnek. Erre a kérdésre bővebben nem is terjeszkedem ki, részint azért, mivel erre vonatkozólag törvényhatóságonként külön feltüntetett adatokat sehol sem találtam, részint pedig azért, mivel ismerem népünket, mely e kérdésre a már vele született bizalmatlanságnál fogva mindennemű tisztviselő iránt amúgy sem felel meg őszintén s így minden adat irreális s az azok kutatására irányuló fáradság hiábavaló lenne.

A kivándorlás nagyságának ismertetésénél említést tettünk arról, hogy a kivándorlóknak csak igen csekély része kéri az állam kötelékéből való elbocsáttatását. Mondottuk, hogy éppen ezen sajátságos vonása a kivándorlóknak teszi lehetetlenné azt, hogy az állam kötelékéből való elbocsátások száma után ítéljük meg a kivándorlás nagyságát. Hogy mégis foglalkozom, s még hozzá külön fejezetben, ezen kérdéssel, annak az az oka, hogy itt már nem a törvény szavai szerint való kivándorlásról van szó, hanem az anyaföldnek előre megfontolt szándékkal való elhagyásáról. Súlyosbítja ezt még azon körülmény, hogy az állam kötelékéből való elbocsáttatásukat nem a kivándorlók zömét alkotó napszámosok vagy gazdasági munkások, hanem a tanult iparosok, kereskedők s az értelmiségi kereseti ághoz tartozó kivándorlók kérik. Ez a sajátságos vonása a kivándorlóknak, azok értelmi fokának mintegy hőmérőjévé teszi az elbocsátás tényét. Tudjuk ugyanis, hogy a kivándorlók legnagyobb része az értelmi fejlettség igen alacsony fokán áll, sőt nagy részük analphabeta, akik még csak nem is gondolnak arra, hogy a kivándorlással kapcsolatban állampolgári viszonyukat is megváltoztathatják.

Törvényhatóságunk levéltárában az 1893. évtől kezdődően vezetik az államkötelékből való elbocsátottakról a nyilvántartást. Ezen kimutatás szerint a jelzett időponttól folyó évi augusztus hó végéig 1.048-an kérték részint saját, részint hozzátartozóik elbocsáttatását vagy lettek elbocsátva ily kérelem folytán. Ez utóbbi mozzanat jelenti a végleges kivándorlást, mivel itt már nemcsak egyes egyéneknek, hanem egész családoknak eltávozásáról van szó. Ezen szempontból vizsgálva az elbocsátottakat, a következő képet nyerjük: Volt 346 családfő, ezek közül 311 férfi és 35 nő, az elbocsátottak

33·01%-a 702 családtag, ezek közül 261 férfi és 441 nő, az elbocsátottak 66·99%-a.

Amint ezen adatokból látjuk a családtagok több mint $^2/_3$-át teszik az elbocsájtottaknak, ami az egyik jellemző vonás; a második pedig az, hogy míg a kivándorlók között főképp a 12 éven felül levő kivándorlók között a férfiak vannak túlnyomó többségben, addig az állampolgári kötelékből való elbocsátottaknál majdnem a fele nő. Ugyanily képet nyújt az elbocsátottaknak kor szerint való csoportosítása is. A kivándorlók korbeli állapotának feltüntetésénél szinte megnyugodva láttuk, hogy a 12 éven aluliak kivándorlásában bizonyos apadás észlelhető. Itt azonban ez nem mondható, mivel a 15 éven aluliak épp $^1/_3$-át adják az elbocsájtottaknak..

Örvendetes jelenségnek mondható, hogy a magyar anyanyelvüek (a kisebb arányban képviselt lakosságtól eltekintve) a legkisebb számban hagyják el véglegesen a szülőföldjüket. Ezen 28 egyénből is 12 nőtlen volt. A legnagyobb számmal szerepelnek az elbocsátottak között a német anyanyelvüek, épp úgy, mint a kivándorlók között is. E tekintetben természetesen döntő befolyással bir az is, hogy a legtöbb elbocsátott, mint majd bemutatjuk, Ausztriában nyer újabb állampolgárságot. A németek után a szerbek és oláhok jönnek, kik Szerbiában vagy Romániában, esetleg más államban nyernek újabb állampolgárságot. A többi anyanyelvű elenyésző kis számú. Ami már most a vallásfelekezet szerint való eloszlást illeti, az elbocsájtottak túlnyomó része azért tartozik a római katholikusokhoz, mivel a németek s a magyarok nagy része a mi megyénkben ezen vallásfelekezethez tartozik. Református az elbocsátottak között csak egy volt; evangelikusok voltak a tótok, 3 magyar, a többi német, görög-keletiek a szerbek és az oláhok.

Az anyanyelvtől eltekintve, a foglalkozási és művelődési állapot szerint való eloszlás bir az elbocsátottaknál a legnagyobb fontossággal. Az elbocsátottak általános jellemzésénél említést tettünk arról, hogy azok a kivándorlók legértékesebb elemeiből alakulnak ki. Az elbocsátottak túlnyomó többségét a háztartásbeliek alkotják, ami a harmadik jellegzetes vonása e jelenségnek. Ez is érthető, mivel a 15 éven aluli korban levők ide tartoznak, s azonkivül a családanyák

is, hacsak nem családfők. Az iparosok között volt 93 önálló és 31 segéd, s a kereskedők között volt 12 önálló s 18 segéd. A mezőgazdasági napszámosok és cselédek főképp Amerikában szereznek állampolgárságot, előbbiek állandó letelepedés, utóbbiak férjhezmenetel révén, esetleg más úton. Az értelmiségiek közül roppant sok a katonatiszt, aki mind Ausztriába megy, a mérnökök Németország, a tanárok, hirlapirók a Balkán s Európa más államába mennek. A háztartásbelieket nem tüntettem ki e szerint, mivel ez már nagyon fáradságos munka lett volna.

Az elbocsátottak műveltségi állapotára és közjogi ismeretére élénk világot vet annak bemutatása, hogy az összes elbocsájtottak közül hányan kérték azt, hány lett távolléte miatt elbocsájtva s hányan vesztették el mások miatt állampolgárságukat. E szerint: 313-an kérték és 735-en nyerték el előbbiek kértére állampolgárságukat. Ez utóbbiakból 702 a családfő kértére lett elbocsátva, házasságkötés folytán 6, távollét miatt 15, más okok miatt 12.

A kivándorlással szoros kapcsolatban van a visszavándorlás, azaz már egyszer kereset czéljából a hazai földet elhagyott kivándorlónak visszatérése. Nem tartozom azok közé, akik a kivándorlást úgy fogják fel, mint valami engesztelhetetlen nemzeti átkot s arról beszélnek, hogy aki már egyszer kiment, az sohasem tér többé vissza, s épp azért bővebben kivánok foglalkozni a visszavándorlás kérdésével is. Megkönnyíti az e kérdéssel való foglalkozást azon körülmény, hogy vármegyénk alispánja maga is tanulmányozza a kivándorlás és visszavándorlás kérdését, s így az ő szivessége révén sok oly adatnak jutottam birtokába, melyeket előnyösen használhatok fel tanulmányomban.

A szórványosan jelentkező visszavándorlás, mely az 1905. évben már nagyobb hullámokat öltött, az 1907. év folyamán tömeges mozgalommá változott át. A közvetlen ok erre ama nagy gazdasági válság volt, melyről Farkas Pál »Az amerikai kivándorlás« czímű munkája 48. oldalán ezt mondja: »amilyent az oczeánon innen elképzelni sem tudunk, amelyet a forró égöv cyklonjaihoz lehet csak hasonlitani. Hatása természetesen megérződik az egész vonalon. Bányák szüntették be üzemeiket, gyárak lendítőkerekei álltak meg, nagy ipari

vállalatok nyomtalanul eltüntek. Ezer és ezer munkás veszítette el állását és menekült a kikötők felé.« A mi visszavándorlóink naiv volta mellett tanuskodik az, hogy ők a gazdasági élet e nagy válságát a »császár«-, azaz az elnökválasztással vélték megmagyarázni »akkor, pedig (a választási idő alatt) szünetel a munka, de ha vége lesz a választásnak, akkor újra megindulnak az üzemek«, s akkor ők is újra vissza szándékoznak menni. S hogy ezen szándékát igen sok valósította meg, arra vall az a körülmény, hogy 1908. január 1-től 1909. évi augusztus hó végeig 645 olyan kivándorló volt, aki már egyszer künn járt Amerikában.

A kivándorlásnál követett módszer szerint a visszavándorlásnál is előbb annak nagyságát, azután azon irányokat, a honnan a visszavándorlás történik, fogom ismertetni. Ezek után térek majd át a visszavándorlás topographikus, majd demographikus ismertetésére. Ennek a czélnak megfelelően, tehát nézzük első sorban azt, hogy a visszavándorlás mily terjedelmű volt az 1905-ik évtől kezdve. Volt visszavándorló: 1905-ben 632; 1906-ban 1.576: 1907-ben 3.044; 1908-ban 4.359 és 1909 augusztus hó végéig 1.113. Amint tehát láthatjuk, a visszavándorlás korántsem oly nagy, mint Farkas Pál idézett művében állítja: »Mindenki, aki nemcsak a statisztikai havi füzeteket nézi, hanem magát az életet is ismeri, feltétlenül vallja a legnagyobb mérvű visszavándorlást.« (L. i. m. 55. old.) Lehet, hogy más megyékben így van, de nálunk nincsen. Pedig nálunk a visszavándorlókat ugyancsak mesésen fogadják, hiszen nálunk még az Amerikát látott ember csodaszámba megy s nemcsak a paraszt, de még az intelligens ember is szivesen elbeszélget vele.

Legnagyobb a visszavándorlás a párdányi járásba tartozó kivándoroltak között. S ez érthető is. A kivándorlás járásonként való ismertetésénél említettem, hogy ezen, valamint a nagykikindai járásban, kevesebb lévén az uradalom, több a megvásárolható föld, az ez után való vágy csábítja a népet kivándorlásra. Tényleg e két járásból is legnagyobb a visszavándorlás, miután a már megvett, vagy venni szándékozott föld árát a kivándorolt összegyüjtötte.

Nagy a visszavándorlók száma a bánlaki, perjámosi, alibunári s csenei járásban. Az utóbbi három járástól eltekintve

a bánlaki járásban tapasztalható nagymérvű visszavándorlás csodálatraméltó. Ezen járást úgy tüntettem fel, mint egyedülit. ahonnan a kivándorlásnak kereset és vagyon szerezhetés hiánya miatt jogosultsága van. Hogy e járásba mégis a kivándorlók 35%-a tért vissza, ezt csupán az ezen járásban absolut többségben lévő oláhajkú lakosság végtelen igénytelenségével tudom okadatolni. Az alibunári járásba való visszavándorlás, az ezen járásról a kivándorlás ismertetésénél mondottaknál fogva érthető. A perjámosi és csenei járásba való visszavándorlás csak látszólag oly nagy. Ezen járásokból van a legtöbb másodizben kivándorló. Ezekké övéik láthatásának vágya készteti a hazajövetelre, de azután újból fölébred bennök a vagyonszerzés vágya, főképp, ha az első kivándorlásuk sikeres volt.

A kivándorlóknak negyedénél többje jön még vissza a módosi, nagyszentmiklósi és törökbecsei járásban. Mind a három járásbelit a földvásárlás vágya, annak művelése s talán az amerikai élettel meg nem barátkozhatás (ezek nagyobbrészt szerbek) készteti a visszavándorlásra. A pancsovai és antalfalvai járásnál észlelhető alacsony arányú visszavándorlás onnan magyarázandó, hogy e két járásból megy a legtöbb kivándorló Szerbiába s ezek visszavándorlása nem oly nagymérvű, mint a többi. A törökkanizsai járásba való csekély visszavándorlás okát nem tudom megfejteni, hacsak a csábításnak nem tulajdonítom. Ugyanis e járásból mindefelé akadt kivándorló; 2 van Natálban, 3 Argentinában, 2 Mexikóban s 4 Braziliában. A nagybecskereki járásbeliek között sok van a Romániában, Szerbiában s más Balkán-államokban, most különösen Boszniában állandóan letelepedett. A zsombolyai járásnál tapasztalható caekély visszavándorlás az e járásban lakó nép végtelen pénzsóvárságának tulajdonitandó. Még ha van is olyan, aki visszajön, az is rövid idő mulva újból visszamegy.

A két városnál azért oly kicsiny a visszavándorlás, mivel Nagybecskerekről főképp az iparosok mentek ki, akik odakünn állandó keresetre tevén szert, nem jönnek vissza; a nagykikindaiak közül pedig igen sokan Szerbiában vannak s ott szereznek újabb állampolgárságot.

Ami a visszavándorlók nem- és korbeli viszonyát illeti,

a férfiak között erősebb a visszavándorlás, mint a nők körében. Ennek okát abban vélem feltalálni, hogy a férfiak többnyire családos emberek lévén, otthon maradt övéik után vágyakoznak, míg a nők többnyire hajadonok, kiknek idehaza nincs senkijük, vagy ha van is, nem fűzik oly szoros kötelékek az otthon levőkhöz, mint a családapát. Azonkivül igen sok cseléd odakünn férjhez megy, másik része elzüllik Amerikában épp úgy, mint a Balkánon, hozzájárul mindehhez a női nem gyengébb természete, amely a rettenetes út fáradalmaival újból megbirkózni nem hajlandó. Ilyen és más okok idézhetik elő a két nem visszavándorlásánál tapasztalható különbözetet.

Ezt a nézetemet megerősíteni látszik a visszavándorlók korosztályok szerint való tagozódása is. Ha ugyanis a nők száma közelebb állana a férfiak számához ez a tömegesebb családvisszavándorlást jelképezné, amikor a 12 éven aluliaknak is nagyobb számmal kellene visszajönniök, már pedig ennek épp az ellenkezője áll.

A legerősebb a visszavándorlás a szerbek s az oláhok között. A szerbek visszavándorlására nézve jellemző az ő mondásuk »jobb otthon«, s aki ismeri e nép szivós ragaszkodását szülőfalujához, az meg fogja tudni érteni azt a nagy nyomort, amely e népet az amerikai kivándorlásra rávitte. Az oláhok nagy visszavándorlási hányada e nép kisebb munkabirásában s igényei hamaros kielégíthető voltán alapszik. A magyar és német elem majdnem egyforma számbeli arányban jön vissza s ez bizony nem kielégítő. Mint a kivándorlásnál jeleztem, a kivándorló magyarok túluyomó részben a törökkanizsai járásból kerülnek ki, s ha már most a visszavándorlás járásonként való eloszlásánál mondottakra is figyelemmel vagyunk, valószinűnek kell tartanunk ezek jórészének pusztulását. A németek visszavándorlásánál tapasztalható alacsony szám, azon szivós kitartásnak tudható be, amelylyel mint általános jellemvonással találkozunk a hazai s különösen a torontáli németségnél. A tótok végtelen alacsony visszavándorlásának okát abban találom, hogy e népfaj Amerikában számos fajrokonával találkozván, azokkal elvegyül, végtelen kis igényeinél fogva könnyen lévén kielégíthető, ott jobban vél boldogulni, mivel pénzt gyüjthet magának. A horvát és egyéb anyanyelvüek kis visszavándorlási hányadának okául

épp kis számukat találom, amelylyel ott a népek milliói közé keverednek, a miért is önállóságukat elvesztik s az őket körülölelő néptengerben eltünnek.

Ami a visszavándorlók vallásfelekezet szerint való tagozódását illeti, úgy ezen adatok is megerősítik a visszavándorlók anyanyelv szerint való megoszlásánál mondottakat. Tudjuk, hogy a görög keleti vallásfelekezethez Torontál vármegyében a szerbek s az oláhok túlnyomó része tartozik, gör. kath. oláh ebben a megyében nagyon kevés van. Feltünő nagy az izraelita vallásfelekezethez tartozók visszavándorlása, ennek magyarázatát a kivándorlók vallásfelekezet szerint való eloszlásának ismertetésénél adtam. A többi vallásfelekezetek körében az arány a kivándorlási aránynak megfelel.

Ismerve a visszavándoroltak anyanyelv és vallásfelekezet szerint való eloszlását is, áttérhetünk a foglalkozási állapot szerint való eloszlás ismertetéséhez. A visszavándorlók demographiájának ezen része bizony nem épp a legjobb vármegyénkre nézve, mert a tanult kereseti ágakban a visszavándorlás elmarad a mezőgazdasági üzemmel foglalkozóké mögött s ezek között is nem annyira az önnálló őstermelők, mint inkább a közönséges napszámoselem jő vissza, mivel odakünn kevésbbé boldogul. A tanult elem kevésbbé vándorolt vissza, mint a nyers erőt igénylő foglalkozást űzők, akik a visszavándorlók több mint kétharmadát adják. A tanult kereseti ágakhoz tartozók közül legnagyobb számmal a kereskedősegédek jönnek vissza (56%), akik az angol nyelv nem tudása miatt kereskedésekben nem igen alkalmazhatók, egyéb foglalkozást űzni viszont nem tudnak, vagy nem is birnak.

Az iparossegédek visszavándorlási hányada 31·8% s ez a legfontosabb elem az egész visszavándorlásban, mivel Amerikában s egyáltalán a nagy iparállamokban sok tapasztalatot szereznek, megtanulják értékelni a munkát, megismerik a szorgalomnak és igyekvésnek jutalmát s a megszokott nélkülözéssel hozzáedződnek az élet mindennemű küzdelméhez. »Megedződött tömegek ezek, melyek egy ipari nagyhatalommal folytatott harczukban megismerték önönerejüket és megismertették a cultura és a nagyobb mozgási szabadság értékét s ha egyszer gazdasági érdekeik idekötik őket, ha egyszer a gazdasági fejlődés paran-

csánál fogva ehhez az országhoz lesznek lánczolva, itt is megkövetelik majd azokat az életviszonyokat, melyeket odakünn megszoktak.« (L. Bolgár Elek »A kivándorlás« cz. czikkét. »Huszadik század« 1908. évf. XII. füzet.) Nagyon jellemző mondás ez s magában foglalja az amerikai kivándorlásnak ipari munkásainkra gyakorolt hatásának legszembeötlőbb jelenségét. Munkásaink az ipar kezdetleges volta mellett és ellenére az amerikai s a többi iparállamok ipari életének hosszas küzdelemben leszűrődött állapotát szeretnék itt is meghonosítani, anélkül, hogy annak lehetőségére figyelemmel lennének. Az utóbbi időben azonban, mintha némi javulás állott volna be a munkásság általános magatartásában. A béremelési óhajok a teljesíthetés keretében mozogtak, munkabeszüntetések pedig alig fordultak elő. A munkásságnak ezen józan belátáson alapuló magatartása remélni engedi, hogy a tőkének és munkának viszonya a jövőben is, az egymásrautaltság tudatában, a kölcsönös megértéssel fog szabályozódni.

A kereskedők visszavándorlása (26·2%) ugyanazon okon alapszik, mint a kereskedősegédeké. Az önálló iparosok (8·8%) visszavándorlása nem nagy, mivel odakünn állandó keresetre tévén szert, jobb megélhetési viszonyokat teremtettek maguknak, mint idehaza volt s így nem is gondolnak a hazajövetelre. Az értelmiségi kereseti ághoz tartozók visszavándorlása szintén nem nagy (15·5%), hiszen akik kimennek, azok vagy kénytelenek kimenni mint a bűnfenyítő eljárás elől menekülők, vagy valamely gyári vállalatnál nyernek alkalmazást, mint a mérnökök, vagy mint papok, ügyvédek, híveik, illetve clientelájuk mellett maradnak.

Az önálló őstermelők visszavándorlása sem megfelelő (14·9%), ezek közül is leginkább az oláh és szerb gazdák jönnek vissza, míg a magyarok és németek, de még a tótok is sokkal huzamosabb ideig maradnak odakünn, mivel addig, míg egy bizonyos összeget össze nem gyüjtenek, nem jönnek vissza. Különösen szívós a német, a mely elem a legtöbb pénzt gyüjtötte össze már eddig s utánuk az óbébai oláhok. A legnagyobb számmal jönnek vissza a mezőgazdasági és ipari napszámosok. Ezeket túlnyomólag államköltségen kell visszahozni, mivel élhetetlen, indolens elemek, melyek odaát

épp úgy nem dolgoztak, mint ahogy itthon sem dolgoznak. Ezek visszahozatalára igazán kár a pénzt pazarolni, inkább iparosainkat kellene hazacsábítanunk, akiknek sokkal több hasznát látná az állam és a társadalom, mint eme csőcselékhadnak.

A cselédek visszavándorlása azért oly kicsiny (8·10%), mivel odakünn jóval több munkabért kapnak, másrészt a nők férjhez mennek. Az egyéb kereseti ághoz tartozók visszavándorlása szóra sem érdemes.

A visszavándorlók értelmi és művelődési állapotával külön foglalkozni nem tartom szükségesnek, mivel az előbbiek már elég élénk világot vetnek arra. Sokkal figyelemre méltóbb annak a kutatása, vajjon a kivándorlók tényleg haszonnal voltak-e odakünn s hoztak-e magukkal némi összeget, mely elvesztett munkaerejüket némileg kárpótolja. Erre vonatkozólag már a kivándorlás járásonként való ismertetésénél is közöltem adatokat, melyek 1907. év végéig lettek összegyűjtve. Hogy ezen összegek, amelyeket ott felemlítettem, tényleg bejöttek-e, avagy több vagy kevesebb, azt pontosan megállapítani nem lehet. Az adatok részint a visszavándoroltaktól, részint az itthon levő családtagjaiktól szereztettekbe. Annyi azonban mindenesetre bizonyos, hogy az amerikai kivándorlás óta a takarékbetétek összege nagyfokú emelkedést mutat törvényhatóságunk területén, mert mig ezen összegek 1903-ban 49,526.228 koronát tettek, addig 1906-ban már 54,030.879 koronát s 1908-ban 64,878.554 koronát, amit másképp nem lehetne megmagyarázni, mivel épp ez években volt nálunk a legrosszabb termés.

Torontál vármegye vándorlási mozgalmáról értekezvén, bár nem jelentékeny, mégis meg kell emlékeznem a bevándorlási mozgalomról s ezzel kapcsolatban a honosításokról is. Sajnos, ez a mozgalom már nem olyan értékes, mint a minőt az állami kötelékből való elbocsáttatásukat kértek ismertetésénél láttunk. Mig tőlünk túlnyomó részben az értelmiségi és tanult kereseti ágakhoz tartozók kérik elbocsáttatásukat, addig hozzánk, néhány esettől eltekintve, túlnyomóan a mezőgazdasági üzemhez tartozók vándorolnak be s kérik honosíttatásukat s nem is a nyugat művelt iparállamaiból kerülnek ki ezek a bevándorlók, hanem túlnyomóan a Balkán-államok lakosságának sorából.

Ami már most magát a bevándorlást illeti, az egész mozgalom nem ölt nagyobb arányokat s a nemek arányát tekintve túlnyomó részében férfiak vándorolnak be. A korviszonyokra nézve feljegyzéseket nem találtam s így azokat nem is közölhetem.

A bevándorlók leginkább a Balkán-államokból származnak és szlávok, ennek megfelelően vallásuk a görög-keleti. Bár hiányos statisztikai adataink nem engednek közelebbi bepillantást a bevándorlásra vonatkozólag, pedig azok foglalkozási és értelmiségi mivoltának ismerete nagyon fontos lenne, mégis már az anyanyelvi eloszlás, ha nem is pontos, mégis megközelítő képet nyújt erre vonatkozólag is. Ehhez járulnak még egy-két községi jegyzőtől ez irányban nyert értesüléseim, amelyek után nyugodtan állíthatom, hogy a szláv bevándorlók túlnyomólag mezőgazdasági napszámosok, míg a német anyanyelvüek részint iparosok és kereskedők, részint pedig mezőgazdasági tisztviselők, kiket főképp Harnoncourt és a többi uradalmak hoztak be. Ami a bevándorlók értelmiségi szinvonalát illeti, az ezen utóbbiaktól eltekintve, akik többnyire igen képzett és művelt urak, a lehető legsilányabb, s még a mi napszámosainkét sem közelíti meg.

Ezek előrebocsátása után áttérhetek a végleges letelepedést jelző bevándorlottakra, azaz a honosításukat kértekre. Az erről vezetett nyilvántartás 1893 óta közli az adatokat; ez időtől 1909. év aug. végeig összesen 80-an kérték maguk és 105 családtagjuk részére a honosítást. Épp úgy, mint az állampolgári kötelékből elbocsátottaknál, a családtagok száma nagyobb, mint a családfőké, bár nem oly nagy a különbség, mint az előbbieknél. Feltünő kicsiny a nők száma, amit annak lehet tulajdonítani, hogy a bevándoroltak között sok a nőtlen férfi.

Láttuk, hogy a bevándoroltak legnagyobb része szláv s mégis a honosításukat kértek között a sokkal műveltebb német elem van túlsúlyban. Ezek túlnyomó része iparos és gazdász, akik egyúttal több mint felét adják a honosítottaknak, a háztartásbelieket nem számítva. Az iparosok főképp a nagybecskereki selyem- és szőnyeggyárban s gépgyárban vannak alkalmazva, míg a gazdászok a megyebeli uradalmaknál. Ennek megfelelően az általános műveltségi állapot is, eltekintve a a néhány parasztgazdától, kedvező.

Fentebb említettem, hogy a honosítottak között a német elem van túlsúlyban s így ebből következtethető az is, hogy a honosítottak leginkább Németországból kerülnek ki, a többi anyanyelvbeli pedig a megfelelő Balkán-államból.

Nézzük most már a kivándorlás kérdését azon szempontból, hogy minő hatással bír a törvényhatóságunk népesedésére, minők annak gazdasági, erkölcsi és nemzeti hatásai, s mutatkozik-e a kivándorlással kapcsolatban olynemű elnéptelenedés, mely komoly aggodalomra adhatna okot?

A mióta a kivándorlás törvényhatóságunk területén nagyobb mértéket öltött, azóta lassankint átment a köztudatba az a hit és meggyőződés, hogy a kivándorlásnak erős visszahatása van. Maga a nagyközönség csak a gazdasági hatást vette észre, mely főképp a munkabérek rohamos emelkedésében, az általános munkáshiányban, az élelmiszerek drágaságában s a föld magasabb árában nyilvánult. Azok azonban, akiket nemcsak erről az oldalról érintett a kivándorlás kérdése, hanem akik részint hivatásuknál fogva, részint a kérdés fontosságára való tekintettel socialis tanulmányszerűleg foglalkoztak vele, csakhamar észrevették azt is, hogy a kivándorlás hatása nemcsak gazdasági, hanem egyéb tereken is meglátszik.

A kivándorlás nálunk a huszadik században öltvén nagyobb mértéket, legnagyobb sajnálatomra nem tudok adatokat nyújtani arra nézve, hogy a lakosság kor- és nembeli arányai, továbbá a házasságkötések és születések kapcsán mutatkoznak-e olynemű eltolódások, mint aminőkről Thirring kiváló tanulmányában a felvidéki megyéknél beszél. Hasonlóképp nem beszélhetünk elnéptelenedésről sem általánosságban, legfeljebb egyes községek erős megapadásáról. Mindenre vonatkozólag az első alapos adatokat az 1910. évi népszámlálás fogja szolgáltatni, s épp azért nem is foglalkozhatunk most velők.

Fentebb már több izben megemlékeztem arról, hogy a kivándorlás főképp gazdasági kérdésekkel van összefüggésben. A kivándorlók foglalkozási és társadalmi állapotának ismertetésénél, az egyes kereseti ágakhoz tartozó kivándoroltak megnevezésénél feltüntettem azt, hogy nemcsak a kivándorlást megelőzőleg szerepelnek gazdasági okok, hanem még inkább

a kivándorlás után. Az egyes kivándorlási congressusokon minden szónok hangoztatta, hogy a kivándorlás következtében mily nagyarányú munkáshiány állott be s hogy ennek kapcsán az egyes üzemeknél a munkabérek mily rohamos emelkedést mutatnak, s hogy bizony annak a munkásnak, ki Amerikába kiment, ha idehaza is úgy és annyit dolgozott volna, mint amennyit és ahogy odakünn kell dolgoznia, sokkal jobb dolga lett volna idehaza, mint ott van. A délvidéki congressuson azonban már oly beszédeket is hallhattunk, amelyek ezzel ellentétesek. Nálunk ugyanis, az egyes nagyobb ipari góczpontoktól eltekintve, nincsennek oly üzemek, melyek százával alkalmaznának munkásokat. Nálunk általános a munka- és nem a munkáshiány. Ezért öltött nálunk oly hirtelen nagy mérveket a kivándorlás s azért terjedt el az a nézet, hogy a kivándorlási mozgalmat megakadályozni nem lehet, mivel azokat, kiknek kellő munkát és megélhetést nem adhatunk, nem tahrtatjuk vissza attól, hogy más országban keressenek megfelelő megélhetést. Épp erre való tekintettel nem is szabad hazaárulónak nevezni a kivándorlót, aki külkülföldön keresi kenyerét, mert akkor sokkal inkább hazaáruló az a mérnök vagy más szakember, kinek idehaza is elég keresete lenne, de a több fizetés miatt hagyja el hazáját.

Hogy azután az ily megélhetést keresők odakünn mi mindent tanulnak, az elképzelhető; sajátságos azonban az, hogy a jót csak künn gyakorolják, a rosszat pedig itthonra hagyják, s ha azután a hanyag, lelkiismeretlen munka miatt nem jutnak több keresethez s azt, amit odakünn szereztek, elprédálták, akkor újból kimennek, szidják az itteni viszonyokat, gáncsolnak mindent és mindenkit. Vannak azonban olyanok is, akik az odakünn elsajátított tudásukat itthon gyümölcsöztetik, ezek azonban főképp a mezőgazdasági üzemhez tartoznak. Az iparos, aki odaát ügyessége, szorgalma és hasznavehetősége révén állandó keresetre tett szert, az nem igen jő már vissza, csak a mezőgazdák gondolnak haza és sietnek vissza elhagyott földjükhöz. Főképp a Németországban künn járt mezőgazdasági munkások tesznek e téren nagy szolgálatokat, akik az odakünn elsajátított belterjesebb gazdasági üzemet iparkodnak meghonosítani idehaza. Ezek azután rengeteg összegeket fizettek újonnan vásárolt földjeikért, s minthogy

számuk mindjobban emelkedett, ellenben a megvásárolható föld nem, a föld ára mindig magasabbra és magasabbra szökött. A földesgazdák látták azt, hogy adóssággal terhelt földjüket jó pénzen értékesíthetik s ezt megtéve Horvát-Szlavonországban olcsóban vehetnek ingatlanokat, túladtak birtokukon.

Nézetem szerint ez az alapoka a földárak óriási emelkedésének. Hogy ehhez az utóbbi egy-két év jobb gazdasági helyzete is hozzájárult, azt megengedem, de egyedül ezen jobb helyzet nem okozhatta azt. Hiszen oly években is, amikor a föld a beléje fektetett tőkének még 3%-át sem hozta meg, szintén emelkedett az ára, ami pedig az Amerikából jövő és itt elhelyezkedni kivánó pénz nélkül nem igen volna érthető. Igazolja ezen állításomat és véleményemet különben az is, hogy azokon a helyeken, ahol a kivándorlás kisebb mérvű, a kedvezőbb termésviszonyok következtében előálló áremelkedés nem oly magas, mint ama járásokban, ahol a kivándorlás nagyobb, a megszerezhető föld mennyisége kisebb s a kereslet nagyobb, mint a kinálat. Különösen magas a föld ára azon járásokban, ahol a németség lakik, vagy a hova törekszik.

Hivatalomnál fogva alkalmam nyilott a kiskorúak érdekében az árvaszékhez benyujtott szerződésekből a vételárhullámzását megfigyelnem s ezen megfigyelés eredményét a zsombolyai, törökbecsei és antalfalvai járásból az alábbi táblán kimutatom.

Volt a föld átlagos ára:

év	a zsombolyai járásban	a törökbecsei járásban	az antalfalvai járásban
1885	380 korona (13.874 1885)	360 korona (5.377 1885)	320 korona (15.355 1885)
1895	560 „ (3.910 1895)	550 „ (8.054 1895)	505 „ (32.291 1895)
1905	970 „ (27.815 1905)	890 „ (19.223 1905)	790 „ (31.529 1905)
1909	1.300 „ (36.478 1909)	1.100 „ (32.375 1909)	1.000 „ (47.836 1909)

(a zárjelben levő számok a szerződések iktató számai.)

Az első járás lakossága túlnyomóan német, a másik kettő szerb, de különösen az utóbbiba erős a német bevándorlás. Látjuk, hogy a zsombolyai járásban, melyből a kivándorlás a legnagyobb, a föld árának emelkedése is a legmagasabb; még az 1907. évi rossz termés után is magasabb az emelkedés, mint a kilenczvenes évek végének jó termései után. A törökbecsei járásban már nem oly nagy a kivándorlás, az uradalmak sem nagy kiterjedésűek, a megszerezhető

föld elég nagy, még bő hozadéki képessége mellett is, a a föld árának emelkedése mérsékelt. Az antalfalvai járásban ahhoz még hozzájárul a határőrvidék adókedvezménye, a pótadók alacsony volta s mégis mivel itt erős német invasio van, a föld árának emelkedése feltünőbb s mintegy középhelyet foglal el az előbb említett két járás között.

A föld árának fokozatos emelkedésével egyetemben a munkabérek emelkedése is, mint a kivándorlás visszahatása igen érezhető. A kivándorlók foglalkozási állapot szerint való ismertetésénél láttuk, hogy a mezőgazdasági cselédek és napszámosok mily nagy arányban vesznek részt a kivándorlásban. Természetes, hogy ennek következményeképp a napszámbérek emelkedtek. Míg azelőtt tizennegyedében dolgoztak s napi ellátást és 50 krajczárt kapott egy arató, addig ma már tizenkettedébe dolgoznak s a napi ellátás mellett 2, sőt három koronát kapnak. De emelkedtek a bérek a kereskedelmi és ipari üzemeknél is. Míg azelőtt egy iparossegéd napi keresete a természetbeli járandósággal együtt alig érte el a 2 koronát, addig ma már anélkül is felülmulja ezen összeget. Pontos kimutatása ezen béremeléseknek nehéz dolog, minthogy minden kereseti ágban más és más körülmények vannak, amelyek a munkabérek kialakulására mind befolyást gyakorolnak. Ha nincsen építkezés, hiába van csekély számú kőműves, azért mégis csak olcsón fognak elszegődni, csakhogy keresethez jussanak, holott még oly nagy szám mellett is borsós napibért kérnek, ha a munka sok. Azután meg a béremelkedés nem pusztán a kivándorlás következménye, nagy része van benne a bérmozgalmaknak is.

A földárak és a munkabérek emelkedésével összefüggésben van az általános drágaság. Drágább lévén a nyersanyag, drágább annak feldolgozása, természetes, hogy drágább lesz a már kész árúczikk is. Hogy a természetes drágasághoz hozzájárul a mesterséges is, az érthető, de meg bajos is azt korlátozni, mivel a drágaság a keresettel van kapcsolatban, annak lanyhulásával esnek az árak is. Az élelmi czikkeknél tapasztalható rendkivüli drágaságot azonban nem annyira a a kivándorlás, mint inkább néhány rossz gazdasági év következményének tartom. A gazdaosztály az ár emelkedésével akarja behozni az árú kevesebb voltát.

Amiben azonban leginkább megérezni a kivándorlást, az a házi-cselédkérdés. Míg néhány év előtt 8—10 koronáért hű és megbizható cselédet lehetett kapni, addig ma már 16—20 koronáért is alig hasznavehető cselédet kap az ember, akik pedig főzni is tudnak, azok már 30, sőt még 40 koronát is kérnek. Ennek főképp az a magas bér az oka, amit a cselédek Amerikában és a Balkán államokban kapnak.

Végezetül a kivándorlás politikai és nemzeti hatásáról is kívánok nehány szóval megemlékezni. A politikai hatást a nagymérvű kivándorlás azzal érte el, hogy a törvényhozás az egyoldalú politika folytatásával felhagyva, sociális téren is iparkodott jóvátenni mindent, amit elődei hibáztak. Bizony, ha egy évtizeddel előbb jutott volna az eszébe a törvényhozásnak, akkor sok ezer embert tarthattunk volna vissza a kivándorlástól. De természetesen nem szabad azt hinnünk, hogy maga a socialis törvényhozás elegendő lesz a kivándorlás okozta bajok megszüntetésére. Korántsem. Ide az egész magyar társadalom egyöntetű eljárása szükséges, mert hiába lesz a socialis törvényeknek még oly nagy és hosszú sorozata törvénykönyvünkbe beiktatva, ha nem lesz, aki a hozzá való áldozatot meghozza, ha nem lesz a magyar ipart és kereskedelmet pártoló magyar társadalom, amely ez áldozatot lehetővé tegye.

A mi a kivándorlás nemzeti hatását illeti, az a mi törvényhatóságunkban inkább kedvező, mint nem. Láttuk ugyanis, hogy a kivándorlók sorában a magyarság kisebb arányban vesz részt s így a magyarság a többi nemzetiséggel szemben előnyösebb helyzetbe jut; másrészt elnéptelenedésről sem beszélhetünk, mivel a még oly nagy kivándorlás mellett is, a statisztikai hivatal számításai alapján törvényhatóságunk lakossága az 1908. év végén 18.820 főnyi emelkedést mutat az 1900. évi népszámlálással szemben, ami, bár nem valami fényes, mégis türhető.

Az elém tűzött czél szerint tanulmányom befejezéséhez közeledvén, néhány szóval megemlékezni kívánok azon tennivalókról, melyek alkalmasak lennének arra, hogy a kivándorlási mozgalmat helyesebb mederbe tereljék, mert a kivándorlás teljes megszüntetése sem helyes, sem lehetséges nem volna. A kivándorlási enquêteken elhangzott azonnali és későbbi

palliativ és prophylakticus intézkedésekhez hasonló hangzatos elnevezésektől tartózkodva, rövidesen kívánom jelezni azon módot, amelylyel szerény nézetem szerint a mi törvényhatóságunk területéről kiinduló mozgalmat ellensúlyozni lehetne.

A kivándorlási mozgalom járásonkénti ismertetésénél láttuk, hogy nálunk főképp a földéhség és a vagyonszerzés vágya szerepelnek leginkább, mint azon okok, melyek lakosságunkat a kivándorlásra késztetik. A Gy. O. Sz. enquêtjén Chorin Ferencz ezeket mondotta: »Az ipari munkabérek sokkal magasabbak a mezőgazdasági munkabéreknél s az ipari üzemek képesek a mezőgazdasági munkálatok befejeztével felszabadult munkaerőket absorbeálni s ezeket az őszi és téli hónapokban megfelelően foglalkoztatni. Ez a tény megjelöli az irányt, melyben iparfejlesztésünknek haladnia kell. Iparunkat lehetőleg úgy kell berendeznünk, hogy az egyes üzemek főtermelése az őszi és téli hónapokra összpontosíttassék.« (L. az enquêteről kiadott jelent. 41. old.) Nagy mondás ez, mely, ha az életbe átmenne, a legnagyobb mérséklője lenne a kivándorlásnak, főképp az oly mezőgazdasági jellegű vármegyében, mint a minő Torontál is.

Természetesen minden üzemnél ez nem lenne lehetséges, de a czukor, szesz, kender és len, s más ily mezőgazdasági nyers terményeket feldolgozó ipari munkálatoknál nagyon is keresztülvihető volna. E mellett fokozatos és czéltudatos vezetés mellett meg kell tanítani a népet a háziiparra is. Itt van a kosárfonás, szövés, himzés, selyemtenyésztés s más ilyen foglalkozások, miket a gyermekek is elvégezhetnek. Mindezek együttvéve folytonos keresetet nyújtanának népünknek s így azt pénzhez, jó módhoz juttatná, ami által azután földszerzési vágyának is eleget tehetne, s nem kellene kivándorolnia.

A hitbizományok eltörlésének s a papi birtokok elkobzásának nem vagyok hive, s azt általánosságban nem is tartom keresztül vihetőnek. Korlátozni azonban mind a kettőt kellene. A hitbizományoknál nézetem szerint meghatározandó lenne a birtok nagysága, s ennek a maximumnak tiszta magyar vidéken kisebb, nemzetiségi, hegyes, erdős vidéken nagyobb területűnek kellene lennie. A legelőknél a falubeli lakosság állattenyésztési érdekeit kellően megvédelmezném, azokat szaporí-

tanám, hogy a mai állatállomány ne csak megmaradjon, hanem lehetőség szerint szaporodjék is. Az ipari szeszgyártás teljes beszüntetése mellett kényszeríteném a hitbizományok urait mezőgazdasági szeszgyárak létesítésére, a szövőipar fejleszthetése czéljából kender-, len- és gyapjutermelésre, azok feldolgozására és más üzemek alapítására. Ily körülmények között azután a hitbizományok nem átkai, hanem valóságos jótevői lennének az egyes vidékeknek.

Az egyházi és községi birtokoknál kényszeríteném azok tulajdonosait a családok nagyságához mérten a földeknek 15—25 holdas parczellákban való nyilvános árverés melletti bérbeadására. Ily kezelés mellett azután nem történhetnék meg az, hogy némely város óriási kiterjedésű birtokai mellett is el van adósodva, sőt némely helyen a községi pótadó még az állami adónál is magasabb. Az állami ingatlan birtoklási jogát helytelennek tartom. Sokkal helyesebb lenne, ha az állami birtokok örök áron eladatnának és telepítésekre használtatnának fel, ami által ezen főleg nemzetiségi vidékeken fekvő ingatanok az Alföld nagyarányú népszaporodásának természetes levezető csatornái lennének s a magyarság terjedésére igen czélszerüeknek bizonyulnának. A mi törvényhatóságunkban különösen sok a kincstári föld, azonkivül itt van a dunai öblözet mintegy 70.000 holdja, amely kellő ármentesítés és belvizlecsapolás mellett sok ezer magyar családnak adhatna kenyeret.

Nagyon üdvös lenne a »családi otthon«-sól szóló törvény meghozatala s vele kapcsolatban az örökösödési jogintézményünk olyatén megváltoztatása, hogy bizonyos minimumon alul az ingatlan eloszthatő ne legyen. Nem lenne ez hátrányos a szaporodásra sem, sőt bizonyos természetszerüen bekövetkező megszorítás után a gazdasági üzemek belterjesebb folytatása, egyéb megélhetési források teremtése önmagától idézné elő a szaporodást.

Mindezen intézkedésekhez természetesen hozzá kell járulnia a helyes adórendszernek, nem az állítólagos hozadék, hanem a tényleges jövedelem megadóztatásával, bizonyos mértékű progressivitással. Főképp rendezendők a vizszabályozási járulékok és a községi pótadók, a fogyasztási adókból pedig azok, amelyek a feltétlenül szükséges élelmiczikkeket

drágítják meg, mérséklendők, míg a többi erősebben lenne megadóztatandó.

Ilyen és ehhez hasonló intézkedések azután erősen megapasztanák a kivándorlást és lehetővé tennék gyakorlati keresztülvitelét Gelléri Mór e szép szavainak, melyekkel tanulmányomat egyúttal be is fejezem: »Ha mi Magyarországon meg tudjuk teremteni az előfeltételeket arra nézve, hogy itt mindenki, aki dolgozni akar és tud, tisztességesen megélhessen, . . . hogy necsak napi szükségleteit fedezhesse, hanem valamit fentarthasson öreg napjaira is, nagyon sokan fognak visszatérni ebbe az országba s el fogják foglalni a helyet annál a munkaasztalnál, amely mellől nagyobb reményektől kecsegtetve távoztak.« (L. a Gy. O. Sz. Kiv. enquêtejéről szóló jelent. 66—67. old.)

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közgazdaság.

A zsidók mint a közgazdaság tényezői.

(*Werner Sombart:* Die Juden und das Wirtschaftsleben. Leipzig: Duncker und Humblott 1911. (XXVI., 476.) 8°.

Werner Sombart minap megjelent könyvét tulajdonképp nem is akarta megirni. Csak véletlenül történt, hogy mégis megirta. »Der moderne Kapitalismus« című munkája (1902.) új kiadásán dolgozott és a capitalista szellemről szóló tanát akarta kimélyiteni, amidőn kezébe kerültek Max Weber-nek a puritanismus és capitalismus összefüggését vizsgáló irásai. Weber eszmemenetét szemlélgetve jött rá, hogy az úgynevezett puritán dogmának mindamaz alkotó részei, amelyek a capitalistikus szellem kifejlesztésére fontosaknak látszottak, tulajdonképpen a zsidó vallás eszmeköréből kölcsönözvék. Ugyancsak véletlenül jutott ama meggyőződésre is, hogy a modern közgazdaság felépitésében a zsidóknak sokkal hatalmasabb szerepük volt, amint azt mindezideig hittük volna. Úgy jutott erre a nézetre, hogy kutatott, mi lehetett az oka annak a változásnak, amelyen a világgazdaság a XV. század végétől a XVII. század végéig keresztülment és amelynek során súlypontja Déleurópából az északnyugoti országokba tevődik át. Nem talált sehol sem elégséges magyarázatot arra, hogy miért sülyed egyszerre Spanyolország, és viszont miért emelkedik egyszerre Hollandia gazdasága? Az okot kutatva, hirtelen villant meg agyában, hogy a zsidók okozták a rögtönös gazdasági fellendülést, még pedig döntő fontosságú pontokon, ott, ahol megjelentek és visszaesés támadt nyomukban ott, ahol távoztak.

Eme ténybeli megállapitás nyomán keltek a tulajdonképpeni tudományos problémák. Mit is jelentett gazdasági fel-

lendülés azokban a századokban? Minő sajátossággal járultak hozzá a zsidók a fellendülés előidézéséhez? Mi tette őket alkalmatosakká az effélére?

Munkája első könyvében a zsidóknak a modern nemzetgazdaság kiépítésében való részvételét tárgyazza. Mindenekelőtt azonban kutatási módszerével ismertet meg, amely részint statisztikai, részint, amint ő maga nevezi, genetikus. Röviden: jó volna, ha minden gazdaságtörténeti kérdésben a legmegbizhatóbb eszközzel, számmal dolgozhatnánk, vagyis statisztikával, mivelhogy azonban ez nem igen megy, kénytelenek vagyunk másokból, kortársak stb. véleményéből és egyes nehezebben mérlegelhető adatokból combinálni.

Előre bocsátja a szerző, hogy a zsidók szerepét a modern capitalismus kiépítésében egy inkább külső és egy *belső szellemi* behatásban látja. Külsőleg lényegesen hozzájárultak a zsidók ahhoz, hogy a nemzetközi gazdasági viszonylatok mai szinezetüket nyerték és, hogy a modern állam, a capitalismusnak — amint ő mondja eme burkolata — a maga sajátos módján keletkezhetett. »Belső, szellemi jelentőségük, úgymond, a capitalismus kiképzésére azért oly nagy, mert tulajdonképen ők azok, akik a gazdasági életet modern szellemmel átitatják; mert a capitalismus legbensőbb eszméjét legelsőknek ők juttatják teljes kifejlődésre.«

Hatalmas részük volt a zsidóknak a kereskedelem újjáalkotásában, így folytatja Sombart, általánosságban, amint az a gazdasági terület eltolódásával adódik. Ők alapítják meg a lipcsei vásár fényét, ők tartják fenn a levantei kereskedelmet, és tulajdonképpeni előidézői Németalföld világnagyságának. Szembeötlő ama fontos tény, hogy a zsidók a fényűzési czikkekkel való kereskedelmet sokáig úgyszólván monopolizálják. Másfelől ott látjuk a zsidókat vagy túlnyomó többségben vagy kizárólagosan, ahol tömegárúk behozataláról van szó. Ők hoznak forgalomba először új, régi eljárási módokat megbolygató czikkeket, gyapotot, indigót stb. stb.

Az ú. n. Judenkommerz, a modernséget jelenti szemben a traditióval. Ennek az újjáalakulásnak, melynek során a modern capitalismus virágzásra jut: fontos előfeltétele a gyarmati expansio volt. Sombart igyekszik bizonyítani, hogy ebben a zsidóknak ismét előkelő, hogy ne mondjuk döntő szerepük volt. Nagy részük volt minden coloniális alapításban, úgy keleten, mint nyugaton és délen. Amerika minden részében zsidóország, ezen eredményhez kell, hogy vezessen Sombart szerint, a források tanulmányozása. Csodálatosképpen a zsidók Amerika felfedezésével legbensőbben össze vannak szövődve, mintha az új világ csak nékik, csak az ő segítségükkel fedeztetett volna fel, mintha a Columbusok csak Izráel üzletvezetői lettek volna. Amerika

felfedezésének tudományos és anyagi alapját zsidók teremtették meg. Az első, aki amerikai partra lépett, sőt maga Colombo is, zsidó volt. Alig nyiltak meg az új világ kapui, az ugyanakkor kiüzött spanyol zsidók egy része oda menekül. Végig kiséri az új gyarmatok St.-Thomé, Barbados, Jamaica, Surinam, S.-Domingo, Martinique sorsát, amint azt szemlátomást a zsidók szövik és áttér az Északamerikai Unióra, amelynél, szerinte, tetőtől-talpig zsidóbb föld sincs a föld kerekségén. Északamerika betelepítése zsidók érdeme, nemkevésbbé az Unió függetlenítése is.

A modern gyarmatgazdaság kialakulása és a modern állam keletkezése két egymást feltételező jelenség. Egyik sem képzelhető el a másik nélkül és mindkettőtől egyformán függ a modern capitalismus genesise. Ezért kutatja Sombart, hogy minő részük volt a zsidóknak eme »legbensőbb lényében államtalan népnek« a modern állam keletkezésében? Ha maguk az uralkodók nem is voltak zsidók, bajos modern fejedelmeket zsidók nélkül elképzelni. Karöltve haladnak a legújabb korban előre. Fejedelem és zsidó egyesülésében Sombart a fölfelé törő capitalismus és vele a modern állam jelképezését látja. A zsidók biztosították a modern állam anyagi alapjait kétféleképpen: Ellátták háborúban hadfelszereléssel és pénzzel a fejedelmeket. Majd elkövetkezik — szemben ezen személyes szolgálatokkal — a nyilvános hitel demokratisálása. Az udvari zsidó kikapcsolódik. Ismét a zsidók azok, akik a modern kölcsönügyet kifejlesztik, vagy kifejleszteni segítik. Feleslegessé teszik a régibb idők gyakorlatával szemben maguk magukat és ezzel még jobban hozzájárulnak a nagy államok megalapításához.

Már most végig veszi Sombart az egész modern gazdasági átalakulást, a gazdasági élet úgynevezett commerciálizálását.

A gazdasági élet commercializálása alatt nagyjában — a részleges kifejtést *Moderner Kapitalismus*-ának jövő kiadására hagyja — azt érti Sombart, hogy az összes gazdasági folyamatok kereskedelmi folyamatokká oldatnak fel, kereskedelmi ügyletek alá vettetnek, vagyis a tőzsde, mint minden nagycapitalista kereskedelem központi szerve alá kerülnek. Ez a: »Prozess der Verbörsianisirung der Volkswirtschaft.«

Ezek után részletesen azt igyekszik kifejteni, hogy ebben a folyamatban a zsidóknak alkotó részük volt, sőt hogy a modern gazdasági életünk e fejlődésben kifejezésre jutó sajátossága keletkezését tulajdonképpen zsidó befolyásnak köszöni.

Végig veszi a modern értékpapirokat, a váltót, a részvényt, a bankjegyet, a részkötelezvényt és igyekszik bizonyítani valamennyinek zsidó eredetét vagy azon körülményt, hogy kifejlesztésük jórészben zsidóknak volt köszönhető.

Az értékpapirokkal való kereskedés is zsidó eredetű. Maguk a tőzsdék zsidó alkotások. Az emissiós üzlet zsidó, úgyszintén az egész mai úgynevezett alapító üzlet, a gründolás is. A credit mobilier zsidó szerzemény. Itt elérkeztünk az ipar modernizálásához. Miben áll ez? Az ipari capitalismus nem egyéb, mint a gazdasági folyamat felbontása alkotó részeire: a műszakira és a kereskedelmire, miközben a kereskedelem marad úr a technika fölött. Ez biztosítja a hatalmat itt is a zsidóságnak, a capitalistikus gazdaság kialakulása óta.

Sombart azonban nemcsak azt bizonyítja, hogy közgazdaságunk külső szerkezete a zsidóknak köszöni létét, hanem azt is kimutatja, hogy a modern gazdasági élet belső lényege, a gazdálkodás elvei, az, amit a gazdasági élet szellemének, vagy szerinte még találóbban »Wirtschaftsgesinnung«-nak neveznek, ugyancsak legnagyobbrészt zsidó befolyásra vezethető vissza.

Ezen befolyást úgy igyekszik reconstruálni, hogy végigkutatja az egyes országokban, milyen hatást keltett a zsidóság mint concurrentia a benszülöttekre. Azt találja, hogy a zsidóság és a benszülöttek közt mindenütt két különböző világnézet, vagy legalább is két alapelvében elütő »Wirtschaftsgesinnung« küzdött. A zsidók közt általában dívó üzleti morál nem inferioris, a zsidó kereskedők közt általában elfogadott üzleti gyakorlat nem immoralis, hanem csak a modernebb a kevésbbé modernnel szemben, ahogy azt a fejlemények mutatják is, amennyiben ma már mindenki elfogadta azokat az ujításokat, amelyek annak idején anarchiaszámba mentek. A zsidók előbb voltak *csak kereskedők*, par excellence kereskedők, olyanok, akik a valóban capitalistikus gazdálkodás szellemében minden naturális czéllal szemben elismerték a kereseti czél elsőbbségét. A zsidóság nem abban különbözött a többi lakosságtól, hogy uzsoráskodott, hogy vagyont halmozott fel, hanem hogy ezt nem titkon, de nyiltan csinálta. A zsidók nem várják be a vevőt, hanem felkeresik, reklámot teremtenek, ők az ú. n. surrogatumok megteremtői, a kis hasznot, amelylyel a többi kereskedővel szemben megelégesznek, nagy forgalommal tetézik. Igyekeznek lehető legolcsóbban termelni, gazdaságosságuk viszi őket az addig teljesen értéktelen hulladékok feldolgozására. Ők a megteremtői a modern nagyárúháznak, ők vezetik be a részletüzletet, a hitelközvetítést, a modern kávéházat stb. stb. Egyszóval ők voltak azok, akik kivülről új eszmekört hoztak a modern gazdasági életbe.

Mi volt ehhez szükséges? A capitalismus egyik uralkodó eszméje: a szerzés eszméje, az »Erwerbsidee«, a másik: a gazdasági rationalismus. Ez utóbbi megnyilatkozik a gazdálkodás tervszerűségében, czélszerűségében és számadásszerű-

ségében. A modern capitalismus megkívánja a gazdálkodó egyedtől, hogy benne a vállalkozó és az üzér egyesüljön. A jó vállalkozó az, akiben egyesül: a feltaláló, a felfedező, a hódító és a szervező.

Ezen általánosságok kifejtése után azt igazolja, hogy a zsidók objective alkalmasak a capitalismusra. Négy sajátosságot emel ki, mint amelyek erre alkalmatossá teszik: területi szétszórtságuk, idegenségük, félpolgár voltuk, gazdagságuk. A zsidók által ősidők óta gyakorolt pénzkölcsönzés objective képesítette őket a capitalismus megteremtésére, fejlesztésére és terjesztésére. De ezenkívül subjectiv mozzanatoknak is kellett közreműködniök. Ezért vizsgálja Sombart a zsidó vallás jelentőségét a gazdasági életre nézve. Megállapítja, hogy a rationalismus úgy a judaismusnak, mint a capitalismusnak egyformán alapvonása. A czélszerűségi eszme is rokonmódon vonul mind a kettőben végig. Végigfutja a talmudot és kikeresi belőle a gazdasági vonatkozásokat. A zsidó vallás a földi jólét biztosítását nem veti meg, sőt mindenütt megtalálható irásaiban a földi jólét dicsérete. A zsidó vallás rationalisálja az életet minden irányban. Ez a rationalisálás természetszerűleg minden ösztönt a capitalismus szolgálatába terel. A zsidó vallás mindig elidegenítette a zsidóságot környezetétől. Ez a zsidóság gazdasági tevékenységét könnyitette, elősegítette.

A vallás vizsgálatával és az így nyert eredményekkel meg nem elégedve, kutatja a zsidók collectiv lélektanát. Nagy fontosságot tulajdonít a zsidóság túlnyomó szellemiségének, intellectualismusának. A zsidó éles elméjű, de nem szemlélődő. Élesen lát, de nem sokat tekint által. Politikailag individualista. Mint fennebb említtetett, rationalista nemcsak elméletben, hanem gyakorlatban is. Lénye merőben teleologikus. Nem zsidó vonás valamely tevékenységet önczélnak tekinteni. Nincs szó, amely a zsidó fülének bizalmasabban hangoznék, mint a tachlisz, amely szó: czélt, végczélt, eredményt jelent egyben. Alapja a zsidó jellemnek a mozgékonyság, a fáradhatatlanság és az alkalmazkodni tudás. Született terjesztője a zsidóság a haladásnak minden téren.

A végeredmény, hogy zsidó characteristikum, zsidó vallás és capitalismus között szoros parallelismus van. Capitalismus, liberalismus, judaismus testvérek . . .

Hogy ez a zsidó sajátlagosság hogy keletkezett? Ennek kellő megvilágíthatása végett hozzá kell nyulnia Sombart-nak a racekérdéshez. Vizsgálat tárgyává teszi a zsidók embertani sajátságait, vagyis inkább a vonatkozó irodalmat, a zsidó race-ot igyekszik megragadni és vizsgálja a zsidóság mai lényegének mindenkorbeli állandóságát. Azt állapítja meg, hogy végig egyforma a viszony a zsidóság és az őt felvevő népek közt.

A diasporában a zsidók már úgy viselkedtek, mint a legujabb időben. Constans vallásuk, állandó jellegű gazdasági tevékenységük. Mindig tehetségük volt pénzügylethez úgy a legősibb időkben, mint ma. A legmesszebb tudományos területek átkutatása után oda jut a szerző, hogy ha a zsidóknak a gazdasági életre való világhistóriai jelentőségét egy mondatban akarnók megmagyarázni és megokolni, azt kellene mondanunk, hogy onnan ered, hogy egy keleti nép északi népek közé vetődött és ezekkel cultura-házasságra lépett . . .

Igyekeztünk nagyjából és lehetőség szerint követni SOMBART eszmemenetét és a hátralevőkben könyvének taglalását kiséreljük meg. Előrebocsátandó azonban egy. SOMBART könyve 27 nyomtatott ív és mégis az egész munka az elhamarkodottság, a sokatmarkolás, felületesség benyomását kelti. Nem azért, mert a szerző maga is avval kezdi, hogy könyve szigorúan tudományos könyv, ami egyszersmind hiánya, mert tartózkodnia kell értékitéletektől és igy csak tények megállapitására és magyarázatára kell szorítkoznia. Nem, nem itt van a hiba. Nem az a baja, hogy túltudományos, és nem is tartózkodik az értékitéletektől, mert vannak értékitéletes könyvek, amelyek amellett tudományosak is. Ott van inkább a bökkenő, hogy a *zsidókérdés* mint complexum nem tudományos. Mint complexum szolgálhat egyes agitátoroknak (CHAMBERLAIN, STÖCKER, ROHLING, DÜHRING, DRUMOND stb. stb.) és maniakusoknak alapszövetül. De nem szolgálhat tudományos rendszer vagy egység gyanánt. A hány politikai, ethnikai, földrajzi stb. alakulat, annyiféle zsidóság; ezen mulik és nem az egyes szerzők rendszerezni tudása hijján, vagy rövidlátásán, vagy más hibáján, hogy az úgynevezett zsidókérdést szép szerével nem tudják egy tetszetős és amellett a tudományos próbát megálló rendbe rakni.[1])

Mindenekelőtt nézzük módszerét. Statisztikai, genetikus. Az egyiket nem tudja keresztülvinni, a másik révén elnyert eredmények elfogadása, vagy el nem fogadása az olvasón mulik. Vegyük a zsidók kettős hatását, a kulsőt és belső-szellemit. A külsőt mérni nem lehet, csak nagy ritkán és igen sok jó akarattal; a belső, a szellemi, amelynek mérésére a genetikus módszer volna alkalmazható, nem meggyőző az olyanokra, akik eleve nincsenek a könyvnek bevallottan, bár értékitéletet

[1]) Könnyű DRUMOND-nak a maga vészkiáltásaival. Utóbbi kimutatja, hogy a mai Franczia ország minden bajának és vélt betegségének egy oka van: a zsidóság; GAMBETTA zsidó, LAW zsidó volt, ami *szerinte* rossz, az egyszerűen mind zsidó. De mit tegyen az, aki igazságot kutat, tudományos akar lenni és jóhiszemű. Az úgy jár, mint SOMBART, nemcsak »einseitiges Buchot«, »Thesenbuchot«, hanem igazán egy »Sonderbares Buch«-ot irt, amely igyekezzünk megállapitani, ad-e újat, előbbre viszi-e a tudományt? vagy nem?

nem tartalmazó, tényleg azonban valósággal extatikus részeire hangolva.

Ragadjuk ki a főpontok egyikét. A világgazdaság súlypontja áttevődik délről északnyugatra. Ennek okát eddig senki nem sejtette. Most ime megvan. A zsidók kiüzetése Spanyolországból és befogadása északnyugaton, mindent megmagyaráz. Igaz, hogy egy helyen egészen szürkén és halkan megjegyeztetik, hogy más okok is voltak, de az iró akarva, nem akarva, mégis azt a felfogást ébreszti, hogy »Izraelnak olyan hatása van, mint a napnak, ahol megjelenik, ott élet és fény, ahol letünik, pusztulás.«

Olyan emelkedések és esések, mint amilyen a Földközi tenger vidékéé és Nyugoteurópáé, nem állnak elszigetelten, hanem törvényszerűen ismétlődnek. Culturák keletkeznek, pusztulnak, emelkednek, sülyednek, stagnálnak stb. Ha igaz volna, és olyan nagy mértékben volna igaz, amit Sombart oly fontosan állít oda, akkor a Spanyolországból kiüzött zsidók gros-jának, amely keletre került, többet kellett volna tudnia a keletből, a Levantéból és a Balkánból, no meg Lengyel- és Oroszországból csinálni.

Viszont a helyszüke miatt csak érinteni is elegendő lesz, hogy Hollandia XIII. században már a legjelesebb culturájú, hisz köztudomású, hogy már Guicciardini szerint azon tájban nincsenek analfabétái, textilipara, művészete jeles, a legnagyobb emberi energiával védekezik a tenger ellen, sok száz mértföldnyi gátja van, pompás kerti culturája stb. stb. Egyszóval az emberi cultura egyik vezetője szemben Spanyolországgal, amely hanyatlóban van. Ezek olyan tények, amelyek úgy statisztice, mint pedig genetice mérhetők. Hollandia és a Sombart által említett egy-két pont culturállapota abban az időben, amint azt számtalan tény dokumentálja, olyan volt, hogy a Spanyolországból kiüldözött zsidókat be tudta fogadni és ami a fő, el is birta őket. Ezt maga Sombart is látja, de megint csak egész futólag epizódképpen érinti, hogy a hollandusok belátták, hogy mit birnak a zsidókban. Maga ez a belátás igen magas culturfokot igényel, amely akkor ott meg is volt. Ez az eszmemenet valóban nem post hoc ergo propter hoc izű, de nem is új. Roscher a maga rendszerében szépen ki is fejtette és bizvást el is mondható, hogy a zsidók gazdasági befolyását kellőképpen fogta fel. Felfogása kiszélesíthető itt-ott, ahol túlságosan elnagyolt, módosítható, de alapjában véve megáll.

Genetikus módszerét Sombart úgy érvényesíti különösen, hogy a kortársak véleményét hallgatja meg a zsidókról. Ezeknek azonban ötletszerűen és legtöbbnyire túlnagy súlyt tulajdonít. Mert ha pl. valaki, mondjuk egy magyar vidéki ember, aki a zsidót csak a falúvégi boltos meglehetősen szerény alakja nyomán ismeri, elolvassa Stöcker vagy Drumond ma irt

könyvét, akkor azon túlzások alapján, amelyeket az ilyfajta írók felhalmoznak, azt hihetné, hogy a német császár és a köztársaság elnöke reggelenként jelentkezik kihallgatásra az illető zsidó főhatalmasságnál. Tudjuk a mai gyakorlatról, hogy minden érdekképviselő képviseltjei bajainak felsorolásában igen sötét szineket szokott használni. Tehát a zsidókra panaszkodó franczia és német kereskedők is nyilvánvalóan túloznak. Pedig SOMBART az ilyen kifakadásokat és jajgatásokat készpénznek veszi. Röviden: nyilvánvaló, hogy SOMBART a rendelkezésre álló számadatoknak túlnagy fontosságot tulajdonít. Voltak a zsidók közt, hogy megint csak egy példát vegyünk a sok közül nagy és hatalmas finánczkapaczitások, de a modern állam kialakulásában a zsidóságnak olyan nagy szerepe talán még sem volt, amint SOMBART odaállítja.

Egyáltalán nem látszik bizonyíttottnak, hogy a zsidók a luxusczikkekkel való kereskedelmet valóban monopolizálták volna, vagy hogy valóban vezető helyet foglaltak volna el a tömegárúterjesztésben. Hogy Amerika minden részében zsidó ország, nyilvánvaló túlzás. Aminthogy az sem látszik bizonyíttottnak, hogy az ültetvényes gazdálkodásban a zsidók vezető helyet foglaltak volna el.

SOMBART-nak egyik jelentékeny hibaforrása abban rejlik, hogy bizonyosra veszi, hogy kútfői, ahol spanyolokról és hollandusokról van szó, feltétlenül mindig zsidókat, marannokat értenek. Hogy mennyiben van igaza, alapos felülbirálatra szorul.

Különösen erős birálatra szorul a »Kommerzialisirung des Wirtschaftslebens« czímű fejezet, amelynek bizonyítékai vajmi gyenge lábon állanak. Az egyes értékek zsidó eredetére vonatkozó rész nagyon sántikál. Csodálatos, hogy SOMBART ott, ahol kevés forrásszerű bizonyítéka van, egyszerre valósággal gúnyolódni kezd azokkal, akik olyan naivak, hogy tudományos műben úgynevezett forrást is szükségesnek tartanak.

A váltóról az az uralkodó felfogás, hogy középkori olasz kereskedők kezdték el. SOMBART szerint a „genuaiak" zsidók. Bizonyítéka csak közvetett: A részvényt zsidó eredetűnek veszi, de kénytelen beismerni, hogy bizonyítéka nincs. (69. old.) A bankügy eredete velenczei, tehát bebizonyítja, hogy Velencze: „war eine rechte Judenstadt". A partialis obligatio is zsidó eredetű, de persze csak sejtési alapon, határozott bizonyítéka nincs. (74. old.) A momre nevű papirnak ugyancsak kár volt olyan nagy fontosságot tulajdonítani, mert az Lengyelországban az ottani zsidóságban ugyanoly körülmények folytán ugyanakkor lép fel, mint egyebütt a bianco papir, csak a név más.

Amit az értékpapirokról szóló összegezés ötletéből mond SOMBART, hogy t. i. »die geringste Ratio eines Ereignisses gilt mir

ebensoviel, wie die „quellenmässigen" Nachweise aus tausend Urkunden« erősen Chamberlain ízű és nem áll meg, mert a középkorból élő tanunk nem maradt és így csakis „forrásszerű" adatokra vagyunk utalva. Az események „rátió"-ját is tehát csak forrásokból állapíthatjuk meg. Azután hogy menynyit tud két ember ugyanabból a forrásból kiolvasni, tisztára egyéni dolog.

Az, hogy bizonyos papirok kifejlesztése csak a zsidók érdeke lehetett speciális elnyomott helyzetük folytán, meg nem áll, mert nemcsak zsidók kereskedtek olyan feltételek közt, mint a zsidók, hanem őrmények, görögök, velenczeiek stb., akik ugyanazon praktikákra voltak utalva, mint a zsidók, hogy pénzükhöz jussanak, hogy ki ne raboltassanak, aminthogy nagy historiai tévedés azt hinni, hogy csak a zsidóknak lett volna a helyzetük a középkorban válságos és veszedelmes. A tulajdonosra szóló papirok lehetővé tették a vagyonok eltüntetését, az igaz; de ez a körülmény nem volt elegendő, sőt elenyészően csekély volt ahoz, hogy a mai pénz- és értékpapirgazdaság formáit kifejlessze. Specialista jogtörténészek feladata lesz megállapitani, hogy valóban oly belső különbség van-e két jog „szelleme" közt, mint a germán, a római és a zsidó közt, és hogy nem minden jog hajt-e hasonló culturfokon és hasonló körülmények közt azonos hajtásokat? Itt valósággal közbe ordít az összehasonlító vallástudomány számtalan analogiája, mint azt alább még látni fogjuk.

A tőzsde is zsidó intézmény és csodálatosképpen: „die Börse erschien wie Minerva: sie sprang völlig gerüstet hervor". (105. l.) Ezt az olyan iró mondja, akinek mint minden modern kutatónak kell, hogy hiszekegyje a fejlődés törvénye legyen. De miért? Mert ha a tőzsdét mint kis magvakból lassan, de szervesen fejlődőt és a capitalistikus alakuláshoz fokozatosan alkalmazkodót mutatja be, akkor bajosan lehetett volna zsidó eredetűnek feltüntetni. Ha azonban azt tesszük fel, hogy a tőzsde III. Orániai Vilmos alatt keletkezett, akkor azt is látjuk, hogy az akkori hollandus zsidók és angol zsidók elsőknek szereztek harcztéri tudósításokat és ezeknek alapján more hodierno tőzsdéztek és elsők voltak, akik mai értelemben tőzsdét létesítettek.

Feltünő, hogy egyik helyen nagy súlyt fektet Sombart arra, hogy valamely gazdasági ágban, vagy új cselekvőségi formában kit illet a kalendáriumi elsőség, míg máskor ezt az elsőségkutatást történetirói nyegleségnek minősíti. Az egyik esetben (pl. a partralépés Amerika felfedezésekor), fontos, hogy zsidó volt az első, akiről a kronika szól, a másik esetben (váltó történetében) az teljesen mellékes.

Ugyancsak légvárban kacsalábon forog a Kapitalistische Wirtschaftsgesinnung kialakulásáról szóló fejezet is.

A mai »gazdasági szellem« zsidó eredetű. Ez a tétel. Nyomban utána: »aktaszerűleg« persze ezt igazolni nem lehet, úgymond némi gunyorral a szerző, ami azonban fontos, az az a »hangulat«, amely ama körökben uralkodott, akik a zsidó szellemet, mint valami idegenszerűt legelőször kellett, hogy észleljék.

Két világfelfogás, két különböző Wirtschaftsgesinnung harcza. Ezt mondhatta nyugodtan, aki nem restelte, hogy merőben transcendentalis érvekkel dolgozik. Aki azonban haladott a korral, az bizonyítani akar. SOMBART két hatalmas fejezetben igyekszik az elmondottakat bizonyítani. Kiindul természetesen a kérdés az egész zsidókérdés történetéből. A régiek is tudták, hogy a zsidók kereskedtek, kereskedő nép voltak, de hogy miért voltak kiváltképpen kereskedői nép, senki sem tudta kifejteni. SOMBART megkisérli és egy bizonyos parallelismust sejt a capitalismus eszmei egésze és a zsidóságot mozgató elemek egésze között, amiből azt a végkövetkeztetést vonja le, hogy a zsidók voltak azok, akik a mai capitalismust kifejlődésre juttatták. Az bizonyos, hogy a capitalismus kifejlesztésében a zsidóságnak hatalmas része volt. De az is igaz, hogy a kereskedelem a zsidóság jelentékeny részének kenyere, életeleme volt. Nem kell tehát túlságos elmeél az összefüggések megconstruálására: hogy ugyanis annak a csoportnak, melynek legnagyobb része kereskedő volt, nagy, viszonylag tekintélyes részben hozzá kellett járulnia egy jelesül a kereskedelmet illető folyamat irányításához, talán kevéssé csodálatra méltó vagy rendkivüli. Ez bár tudva volt is, tagadhatatlanul szép tudományos feladat az ily kérdésnek rendezése, tisztázása. Az azonban, hogy a zsidóság miért volt praedestinálva a kereskedelemre, ha ugyan praedestinálva volt (ugyanis legalább ugyanannyi és ugyanoly súlyos szaktekintély állítja, mint tagadja eme praedestinatiót) nem láthatja megoldva, vagy a megoldáshoz közelebb az, aki eleve nem hitt benne. FINOT-nak és HERZ-nek éppúgy meglesznek a jövőben a hivei, mint eddig voltak. Nem válik valószinűbbé a raceokról szóló költői elmélet akkor sem, ha Ammon vagy CHAMBERLAIN helyett SOMBART üzi. Azaz, ki tagadja, hogy vannak a világon sárga, fehér, fekete emberek, hogy vannak köztük különböző okokból eredő különbségek. Azonban ezideig sekinek sem sikerült szép szerével, tudományos eszközökkel levonni eme különbözőségek következményeit. Hanem igenis lynchcsel és pogrommal. Emlékezzünk csak FINOT tagadhatatlanul authentikus forrásokból eredő példáira, amelyeket a végtelenségig lehet tetézni és amelyek szerint mindama tulajdonságoknak, amelyekkel egy »fajt« egyesek felruháznak, mások ugyanakkor vagy máskor más fajokat ruháznak fel.

Ugyanazt, amit a zsidókról mondanak egyesek, mások éppen a zsidók hiányainak szokták felróni. E téren Sombart egyáltalában nem tudott világosságot teremteni. Hogyan is tudott volna, amidőn annyira megfeledkezett magáról ez egyébként jeles kutató, hogy a vér-symbolismusból kölcsönzött hasonlattal, egy semmitmondó merőben költői képpel, akar világtörténelmi tényeket plauzibilisekké lenni. Mert az, amit egy XVI. századbeli spanyol orvos, Juan Huarte de San Juan, akinek ma már teljesen túlhaladott és gyermekjátékszámba menő ideologiája construált a zsidó szellemről, nem vehető józanul kiindulási alapul. Pedig Sombartot annyira rabul ejtette egy fantom, hogy annak kedveért »psycho-biologiai« tudományos forrásul fogadja el a régi spanyol orvost, mert nehány merőben másképp értett, de az övével rokon csengésű gondolatot táplált.

Az erdőből, amelyet kiirtottak és a mocsárból, amelyet szánthatóvá tettek, keletkezett ama Wirtschaftsgesinnung, amely évezredekig uralkodott Európában, mielőtt a capitalismus jött . . . A végtelen sivatagból, a nyájgazdálkodásból fejlődik a capitalismus . . . Egy délről északra dobott száraz és forró sivatagi népnek culturpárosodása egy északi nedves néppel okozta a capitalismust . . . De minek folytatni? Olyan kalandos könyv ez, amelyet éppen ezért százezrek fognak buzgón olvasni, mert ragyogó szellemmel és drámai érdekességgel van irva. Az is valószinű, hogy sok tudóst fog tovább kutatásra ösztönözni. Ez egyedüli létczélja. Mert hogy a tudományt magában előre nem viszi, az bizonyos. Vallás és összeházasodás volt az a két vasgyürü, amely a zsidóságot évezredeken át összetartotta. Ezen kákaigazságért valóban kérdés, hogy érdemes volt-e félezer oldalat megirni?

V. I.

A kézműipar állami támogatásáról.

(A kézműipar állami támogatásáról. Kiadja a debreczeni kereskedelmi és iparkamara. Debreczen, 1911.)

A fenti czímen a debreczeni kereskedelmi és iparkamara közzéteszi egy, a minap a kereskedelemügyi kormányhoz intézett felterjesztését, amelyről annál inkább érdemes megemlékezni, mert az országnak egyik kisiparban legdúsabb vidékére vet érdekes világosságot.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

A dolgozat abból indul ki, hogy rámutat a mi kisiparos problemáinknak egy egészen sajátságos, külön magyar vonására, amelylyel a külföldi példáktól különbözik s e miatt azokétól eltérő külön gondozást igényel és érdemel. A kisipar halálos ítéletének hirdetésével semmire sem megyünk. Pártolása, mesterséges táplálása a nemzetfentartás egyik gazdasági kötelessége; egyelőre más téren ezt a népszaporodást kenyérkeresőnek nem tudjuk elhelyezni.

Azonban a kisiparfejlesztésre törekvésnél is merőben téves felfogás volna az állami támogatástól várni a teljes megerősödést. Nagyon fontos része az iparfejlesztésnek az önsegély felébresztése. Ennek legjobb eszköze a képzés. Tanítani kell köz- és szakismeretekre, műhely- és gépgyakorlatokra, mert tanonczoktatásunk minden fogalmat meghaladólag gyarló. Szövetkezeti ügyünk Achilles sarka az iparfejlesztésnek. A debreczeni kamara területén tett tapasztalatok szomorúak. A baj természetesen nem a rendszer lényegében, hanem a megvalósítás módjában volt. Legnagyobb támogatás a műiparnak állandó megrendelésekkel való ellátása, a főerő pedig a közszállításokban rejlik. A kézműipar jövőjét illetőleg kettős lehető ségről lehet szó. Az egyik út a termelés mennyiségének fokozására való átszervezkedés, a másik a fogyasztás igényeihez való simulás. A kisipar fejlesztésére hivatottaknak ennél a kérdésnél általában a következő főszempontokra kell figyelniök: a termelés fokozására, a képességek fokozására, a termelési költségek csökkentésére és az értékesítés fejlesztésére.

A jelen felterjesztés alapját tevő ministeri leirat egyik pontja szerint az iparosok és kézművesek iparáganként és községenként névsor szerint felsorolandók. A felterjesztés rámutat ezen feladat keresztülvihetetlenségére és olyan összeállítást ad, amilyent becsületesen adni tud, de amely a helyzetet kellőképen megvilágítja. Ebből az összeállításból kitünik, hogy az ipar a debreczeni kamara területén számszerűleg mértékletesen emelkedik, 1901-ben 25.000, 1911-ben 30.000 iparos van. Ebből a számból a 20 kézművesiparra esik 15.000. Legtöbb a czipész (4.421), legkevesebb az esztergályos (40).

A debreczeni kerületben 15.000 kézműiparosnak adóösszege 184.000 K. Átlag egy iparűző fizet tehát a kerületben 12 K 30 fill. adót.

Az igen szemléltetően összeállított statisztikai táblázatokból kitünik, hogy 15.000 kézműiparosból 7.000 a földhözragadt legkisebb iparűzők sorába tartozik, azok közé, akik a községekben 6 kor., vagy a városokban 10 korona adótételt fizetnek. (4.700 a községekben, 2.300 a városokban).

A debreczeni kamara területén az iparfejlesztési actio folyamán ezideig segélyben részesült összesen 225 üzem. Ebből jól boldogult 201, nehézségekkel küzdve dolgozik 9,

sikertelen maradt a segélyezés 15 esetben. A segélyezés általában megfelelt a való életnek, a legtöbb esetben kaptak segélyt a legnagyob számban levő czipészek.

A debreczeni kamara gyakorlati javaslatai a következőkben csoportosíthatók:

A kézműipar fejlesztésének kivánatos állami eszközei: 1. az általános és szakirányú tanítás; még pedig mozgó tanításokkal, tanfolyamokkal, gyakorlati ipari tanácsadókkal és útmutató körlevelekkel, szakirányú tanonczoktatással, ipari szakiskolák szaporitásával, ösztöndíjakkal. 2. A gyakorlati műhelyoktatás: Kisipari műhelytelepekkel, ezeknek a tanonczoktatásba, segéd és mester tanfolyamokba való szerves bekapcsolásánál, új eljárási módok és találmányok bemutatásával magasabb technologiai szaktanfolyamokkal, gyakorlati szakkiállítások rendezésével. 3. Általános érdekű és hatású ipari országos intézmények létesítése: technikai, technologiai kisérleti intézmények, gyakorlati iparfejlesztő bizottságok szervezése, a szövetkezeti tér tovább művelése, tanonczotthonok fejlesztése 4. Anyagi támogatás kölcsön, pénz és gépadomány útján. Szövetkezetek, közműhelyek, szervezetek, iparfejlesztő bizottságok támogatása. Gépkölcsönzés adományozási, pályázati úton. Veszendő iparágakban régi műhelyberendezések modernizálása. Új termeléseket bevezetők támogatása. Háziiparilag szervezett ipari termelő tömegmunka támogatása gépekkel és üzemköltségekkel. Mezőgazdasági jellegű vidékek városaiban a téli foglalkozást nyujtó vállalkozások támogatása gépekkel, üzemsegélylyel. 5. A közszállitásokról szóló törvény erélyesen volna végrehajtandó.

☆

Népesedéstan.

Az 1910. évi népszámlálás előzetes eredményei.

Alkotmányunk helyreállítása óta az 1910. év deczember hó 31-én tartottuk meg az ötödik népszámlálást. Kedvező jelenségek a felvételt nem igen előzték meg. Az az erős gazdasági depressió, mely a letünt évszázad utolsó éveit jel-

lemezte, s mely a vállalkozási kedv folytonos alábbszállását, általános üzleti pangást és hanyatlást, a legtöbb termelési ágban tartós s mind fokozottabb visszaesést eredményezett, nemcsak hogy áthuzódott a XX. század első éveire, hanem sok tekintetben még nyomasztóbbá is vált. A válságos helyzetet gazdasági okokon kivül, mint egyes évek rossz termés-eredményei, az 1901. évben Németországban az ott páratlan ipari fellendülés után a túltermelés kimaradhatatlan következménye gyanánt bekövetkezett deroute stb., erősen fokozta az Ausztriával való közgazdasági viszonyunknak éveken át tartó rendezetlen volta, a teljes bizonytalanság egyidőben a kereskedelempolitika, a nemzetközi szerződések terén s főként a rövid megszakítással, lehet mondani éveken át dúló politikai harcz. E küzdelem ugyanis egyrészt meddőségre kárhoztatta a törvényhozás alkotó tevékenységét, másrészt nem egyszer az évek rendes állami költségvetés nélkül mulván el, megbénította a kormánynak egész gazdasági kezdeményezését, iparfejlesztő s segítő actioját, ami pedig sajátos viszonyaink között, amidőn az állam a gazdasági fejlődés egyik leghatalmasabb irányítója, igen természetszerű, hogy majdnem pótolhatatlan hátramaradást von maga után.

Csak az 1906. év elején ért véget ez áldatlan állapot. Viszont önként értetődő, hogy a majdnem egy évtizeden át tartó válságos helyzet, melyet megsinylett egész gazdasági életünk, de amely különösen érzékenyen sujtotta iparunk s kereskedelmünk legtöbb ágazatát, annyira, hogy még legerőteljesebb iparágaink sem voltak mentek az üzemkorlátozásoktól, sőt nem egyszer itt-ott a teljes üzemmegszüntetésektől, csak a legkedvezőtlenebbül kellett, hogy befolyásolja népünk eddigi mozgalmát is. A kereseti viszonyok rosszabbodása, jobban mondva a keresetforrások csökkenése és hiánya, amig egyrészt szaporitotta a munkanélküliek számát, növelte a tömegszegénységet, ugyanekkor élesebbé válván a munkabérek versenye, illetve a népünkre leginkább vonzerőt gyakorló amerikai bérek hatása, mintegy szükségszerűleg és — bátran lehet mondani — szinte nemzeti csapássá elfajulva, kellett hogy növelje a kivándorlók, az országon kivüli megélhetést és munkát keresők számát. Tényleg 1907-ig bezárólag mind hatalmasabb arányokban emelkedik a kivandorlás s csak midőn az 1907. év utolsó negyedében a teljes erővel kitört északamerikai válság folytán nagy mértékben apadt az ottani munkaalkalom s a munkások ezreit bocsátották el, csappan meg jelentékenyen, de nem az állandóság jellegével, mert már az 1909. évben ismét elég nagy erővel feléled. A kivándorlás alakulásáról az elmult évtizedben kellőleg tájékoztatnak különben az alábbi adatok, melyek szerint a Magyarbirodalomból:

	összesen	Kivándorolt Amerikába szám szerint	az összes kivándorlók %-ában
1901	55.377	45.196	81·9
1902	64.055	56.346	88·0
1903	68.457	61.466	89·8
1904	70.488	57.695	81·9
1905	165.861	142.169	85·7
1906	169.202	149.932	88·6
1907	192.982	172.200	89·2
1908	52.942	38.214	72·2
1909	113.315	100.424	88·6
1910	83.746	73.081	87·3
1901/1910 összesen	1,036.425	896.723	86·5

1901 óta tehát egy milliónál többen vettek vándorbotot kezükbe, akikért csak gyengén kárpótolnak a közben visszavándorlottak, kiknek számát legjobb számítással 250 ezerre becsülhetni. Egy évtized alatt tehát 800.000 lelket vesztettünk el a kivándorlás révén s tudva és látva ezt az óriási vérveszteséget, egész jogosultan nézhettünk bizonyos félelemmel az új népszámlálás elé.

A kivándorláson kivül más tünetek is voltak, amelyek aggodalomra adhattak okot. Mint legfontosabbat itt csak a születési arányszámnak a lefolyt tiz év alatt állandó csökkenését emlitjük meg. Ezer lélekre számítva volt a születési arányszám öt éves átlagokban

az 1896—1900. években	40·3
» 1901—1905. »	37·9
» 1906—1910. »	35·0

A születések apadásában, elvezetvén a házasságképes egyéneket, mindenesetre elsőrendű szerep jut a kivándorlásnak is, bár sok tekintetben eredménye ez a szomorú gazdasági helyzetnek s az ezzel kapcsolatosan mind jobban, sőt itt-ott már félelmetesen terjedő egygyermekrendszernek is.

A végrehajtott népszámlálás jórészt valóra is váltotta a népünk szaporodása szempontjából előre kifejezésre jutott aggodalmakat, bár örömmel kell azt megállapítanunk, hogy a közzétett előzetes eredmények sokkal kedvezőbbek, mintsem az előzmények után várni lehetett volna. A Magyarbirodalom népessége ugyanis a lefolyt évtized alatt 19,254.559-ről 20,840.678-ra emelkedett; vagyis a szaporodás 1,586.119 lélek, ami 8·3%-nak felel meg s így a születések és halálozások különbözete alapján kiszámított természetes népszaporodásnak, mely 2,268.712-re rug, csak 682.593 fővel marad alatta. Nem jelent ez egyebet, minthogy természetss népszaporodásunk elég kedvezően alakult a szóban forgó évtized

alatt s számottevő részben fedezni tudta azt a nagy pusztítást, melyet a kivándorlás láza emberanyagunkban véghezvitt. Tartozunk azonban annak kijelentésével, hogy a kedvező természetes népszaporodást leginkább a halálozási arány erős csökkenésének javára kell irni, mely közegészségügyi viszonyaink napról-napra való fejlődésével karöltve állandóan javul.

Népességünknek különben gyenge növekedését az utolsó évtized alatt misem igazolja jobban, mint a multtal való összehasonlítás.

Volt a szaporodás	szám szerint	%-ban
1880—1890-ig	1,620.000	10·3
1890—1900-ig . . .	1,791.000	10·3

1900-tól 1910-ig tehát nemcsak a szaporodási arányszám fogyott meg, hanem mindkét előző évtizedben a népnövekedés absolut számban is meghaladta az utolsó évtizedet.

Közjogi alkatrészenként a népnövekedés erejében nincs úgyszólván különbség, említést csak az érdemel, hogy a társországok népességét a kivándorlás ezuttal jobban megapasztotta, mint az anyaországét.

	az összes lélekszám 1900-ban	az összes lélekszám 1910-ben	Volt a tényleges szaporodás számszerint	Volt a tényleges szaporodás %-ban	Volt a természetes szaporodás számszerint	Volt a természetes szaporodás %-ban
Magyarország	16,838.255	18,221.387	1,383.132	8·3	1,948.540	11·6
Horv.-Szlavonországok .	2,416.304	2,619.291	202.987	8·4	320.172	13·3

Legnagyobb pusztítást vitt végre a kivándorlás Árva és Lika-Korbava vármegyékben, amelyek közül az elsőben a népesség 1900-zal szemben 7·6, az utóbbiban 2·4%-kal megcsappant. Majdnem teljesen felemésztette ezenkivül a természetes szaporodást Abauj-Torna, Sáros és Szepes vármegyékben, ahol a tényleges szaporodás az egy százalékot sem érte el, továbbá Sopron és Modrus-Fiume vármegyékben, ahol a népnövekedés csak 1·2, illetőleg 1·3%-ot tett. Figyelmet érdemel az is, hogy a gazdag Temes és Torontál vármegyék lakossága is alig mutat egy-két százalékos növekedést.

A legérdemlegesebb tanulság különben, a mit az előzetes eredmények nagy általánosságban elárulnak, hogy a népnövekedés és forrását képező természetes szaporodás elég egészséges alapokon nyugodván, csak gazdasági viszonyaink javulásán, ez irányban való fejlődésünkön s erősbödésünkön mulik a minél hatalmasabb népszám elérése. Ma, midőn a fejlett és olcsó közlekedési viszonyok mellett a vándormozgalmakban a túlnépesedés, az éhség, az egyszerű megélni tudás s más hasonló okok csak másodrendű szerepet játszanak, a főstily azonban tulajdonképpen a különböző helyeken

létező kereseti viszonyoknak mintegy kiegyenlítésein nyugszik, a mely óriási ösztönző erő arra, hogy az egyének meg nem elégedve az adott viszonyokkal, oly helyeket keressenek fel, hol többet és jobban szerezhetnek, csakis erőteljes gazdasági élet szüntetheti meg a kivándorlást. De csak gazdasági alapon vethetünk gátat annak a veszedelmes kórnak is, amely az egygyermekrendszer folytán fenyegeti társadalmunkat. A sok szóhalmozás s az igen könnyű, de annál üresebb jajveszékelés helyett, amely e kérdésben történik, törekednünk kell valamely positiv alapot találni már a megoldásra, mert ha egyszer a nép lelkületében is megrögződik a baj, többé, a mint fényes példa erre Franciaország, megszüntetni azt nem lehet. Nincs itt helye, hogy e rövid közlemény keretében a megoldási módokra rátérjünk, de bizonyos jóleső örömmel kell rámutatnunk arra, hogy oly helyről történt az utolsó időkben a veszedelem orvoslása iránt kezdeményezés, értem alatta az Országos Magyar Gazdasági Egyesület feliratát e kérdésben a kormányhoz, amely, ha a kérdés a nálunk nem szokatlan, örökös tanácskozásokban el nem posványosodik, némi biztosítékát rejti a sikernek. Anglia a vidék elnéptelenedésének megakadályozása czéljából az összes érdekelt körök egyöntetű helyeslésével találkozva törvényt tudott alkotni a kisbirtok alakításról, s főként a nagybirtokoknak kisbérletekben való bérbeadására, nekünk is itt az ideje, hogy törvényhozási úton biztosítsuk minden különösebb érdeksérelem nélkül legalább is a kötött birtokoknak hosszabb időhöz kötött kis és középbérletekre való felhasználását, ami nemcsak feltartóztatja az egygyermekrendszer terjedését, hanem egészséges ipar és kereskedelem kifejlődésével egyidejüleg biztos óvszer a kivándorlás ellen is.

A mi népszámlálásainknak különös fontosságot kölcsönöz az, hogy egy-egy évtized multán mindannyiszor számot adnak arról, hogy mily lépésben haladtunk az egységes magyar nemzeti állam kialakulása felé, mennyire volt eredményes e tekintetben állam és társadalom munkássága egyaránt. A legkülönbözőbb adatok szolgálják e czélt, de legnyomatékosabban az elért eredményt azok fejezik ki, a melyek a magyarság térfoglalásáról számolnak be. Önként értetődő, hogy az előzetes adatok túlsokat e kérdésről nem árulnak el, kifejezésre juttatnak azonban mégis egy némely mozzanatot, amely valamelyes következtetést megenged.

Így fontossággal bir e szempontból mindenekelőtt a városok fejlődése. Míg más államokban ezt a jelenséget egyszerűen a néptömörülésre való tekintettel birálják el, kutatják előnyeit s árnyoldalait, nálunk a városok első sorban mint a magyarosodás székhelyei birnak jelentőséggel, amelyek olvasztó kohói nemcsak a területükre került idegen ajkúak túlnyomó

részének, hanem igen gyakran még az esetleges körülövező nemzetiségi vidéknek is. Örvendetes tényként iktatjuk ide tehát, hogy városaink népessége a lefolyt tiz év alatt a vidékét jóval felülmuló arányban szaporodott. Volt ugyanis a szaporodási arányszám

a törvényhatósági jogú városokban . . .	18·3
a rendezett tanácsú » . . .	12·5
a vidéken	7·3

A részletekbe hatolva ellenben nagy ellentéteket nyerünk a különösen feltünő Budapest aránylag mérsékelt fejlődésével. Csak 20·4%-os gyarapodást ért el az előző évtizedi 44·8%-kal szemben. A nagy városok népességét ma azonban rendszerint csak a környező falvak népességének számbavételével itélhetjük meg helyesen. Kivált a drága lakbérek kiűzik a népet a vidékre, a honnan szintén bejárnak a városba gazdasági és kereseti tevékenységet folytatni. Ha csak a főváros szomszédságában levő négy legfontosabb község fejlődését nézzük, mindjárt látjuk, hogy ezek önként nem, hanem csakis Budapest révén érhették el a rendkivüli nagy népnövekedést az 1900—1910. években. Emelkedet ugyanis a népesség

Újpesten	41.858-ról 55.221-re
Rákospalotán	11.594-ről 25.097-re
Kispesten	9.804-ről 30.175-re
Erzsébetfalván	15.732-ről 30.919-re.

E lélekszámot Budapest 881.601 főre rúgó lakosságához számítva, a főváros tüstént egy millió lelket meghaladó világvárosként áll előttük.

Igen szépen fejlődött a törvényhatósági városok közül Maros-Vásárhely, ahol 29·8, Zágráb, ahol 29·3, Szatmár-Németi, ahol 28·9, Nagy-Várad, ahol 27·4, Eszék, ahol 25·2, Debreczen, ahol 22·8, Kolozsvár, ahol 22·5, Temesvár, ahol 22·4 stb. százaléknyi a népnövekedés. Nagyon gyengén szaporodott ellenben a népesség Sopronban, Baján, Zomborban és Varasdon. Van egy oly törvényhatósági jogú városunk, Selmecz- és Bélabánya, ahol a népesség jelentékenyen meg is fogyott és pedig 7·4%-kal.

A magyarság előnyomulását hirdetik a városok népességének fejlődésén kivül azok az adatok is, amelyek arról tanuskodnak, hogy a legmagyarabb országrészben a Duna-Tisza közén volt a legerőteljesebb a szaporodás 15·0%-ot érve el, de még a magyarság javára billenti a mérleget az a tény is, hogy az 1900. évi népszámlálás szerinti 75%-os magyar, tót és oláh vármegyéket véve, a magyar megyék mutatnak fel legnagyobb szaporodási többletet. Míg ugyanis az ily magyar megyék népessége 11·3, addig a tótlaktáké csak 5·0, az oláh 75%-os többségű megyék népessége pedig 7·3%-kal növeke-

dett meg. Természetes, hogy országos eredményekben ily éles különbségek nem lesznek; de már egészen biztosra vehetjük ez adatok révén is, hogy az erőviszonyok folyton kedvezőbben alakulnak a magyarságra és fel nem tartózhatóan haladunk az egységes magyar nemzeti állam kialakulása felé. Ennek teljesebb igazolására fognak szolgálni a most feldolgozás alatt álló részletezett adatok, amelyeket érthető kíváncsisággal várunk.

Bud János.

☆

Társadalmi politika.

Munkásvédelmi törvények kiadása.

(*Annuaire de la Législation du Travail.* Publié par l'Office du Travail de Belgique. 13. Année. 1909. Bruxelles 1910.

Bulletin des Internationalen Arbeitsamtes. Jena 1910.)

Még nem is oly régen, 10—12 évvel ezelőtt csak nagy fáradsággal és nagy nehézségek árán lehetett a különböző országok munkásvédelmi törvényhozását megismerni és az újabb munkásvédelmi intézkedések iránt tájékozódni. Ezen törvényhozás jelentékeny térfoglalásának és az iránta való érdeklődés nagymérvű fokozódásának kell tulajdonítanunk, hogy ma már nem egy, hanem két rendszeres, évenként megjelenő gyüjtemény áll ez irányban rendelkezésünkre.

Az egyik, a régebbi a belga munkásügyi hivatal kiadványa, az *Annuaire de la Législation du Travail*, melynek most a XIII. évfolyama hagyta el a sajtót, a másik pedig a Nemzetközi Munkásügyi Hivatal kiadványa, a *Bulletin*. Az előbbi évenként csak egyszer jelenik meg, midőn lehető tökéletesen felöleli egy-egy év socialpolitikai törvényhozását, az előző évről maradt anyag pótlásaival, a *Bulletin* pedig két-három havonkint egyes vagy kettős-hármas füzetekben lát napvilágot és így gyorsabban követi az életet és tájékoztat lehetőleg mielőbb a hozott ily munkásvédelmi törvényekről.

Ennek megfelelően a most megjelent *Annuaire* az 1909., a most elkészült *Bulletin* pedig az 1910. évi törvényhozást mutatja be.

Az *Annuarie* XIII. kötete is, mint az előbbiek, közel 1.000 oldalra terjed, tanuságot tevén ezzel is arról, mennyire

megduzzadt a socialpolitikai törvényhozás. Magában foglalja Németország, Ausztria, Belgium, Dánia, Spanyolország, az Egyesült Államok, Franciaország, Anglia és gyarmatai, Görögország, Olaszország, Norvégia és Svédország, valamint Hollandia és Oroszország fontos munkásvédelmi törvényeit és rendeleteit. Magyarországról semmit sem találunk a vaskos kötetben, igaz, hogy az 1909. év socialpolitikai törvényeket nálunk nem hozott. A német, osztrák és angol törvények és rendeletek a franczia mellett eredeti szövegükben is felvétettek, ellenben az Egyesült Államoké, melyek ugyancsak angolul jelennek meg, csak franczia nyelven nyomattak le. A törvények és rendeletek országok szerint csoportosítva foglalnak helyet a gyüjteményben, de jó tárgymutató lehetővé teszi a nagy anyagban tárgy szerint való gyors tájékozódásunkat is.

A *Bulletin* megjelent IX. kötete három nyelven látott napvilágot: németül, angolul és francziául. Éppen füzetenkint való megjelenése, valamint az a körülmény, hogy a távolabbi vonatkázósú törvények czimét és rövid tartalmát is lehetőleg felöleli, némileg nehezebbé teszik annak az áttekintését. Itt csak az egyes füzeteken belül lehetséges az országok szerinti csoportosítás és így midőn az egész kötet előttünk van, az egyes országok törvényeit nem találjuk együtt. Segít azonban itt is a tárgymutató, mely egyébként minden egyes füzet mellett is meg van.

Számos igen fontos törvényt találunk ebben a kötetben, melyek közül különösen figyelemre méltó az angol bérhivatalokra és a dán döntőbíráskodásra vonatkozó két törvény. Megtaláljuk a kötetben az osztrák törvényt, mely a kereskedelmi alkalmazottak helyzetét szabályozza, a terjedelmes végrehajtási rendeletet, melyet Olaszország a női és gyermekmunkát szabályozó törvényét illetőleg kiadott, a nők éjjeli munkáját tilalmazó egyezmény alapján kiadott német rendeleteket és még számos fontos törvényt és rendeletet, melyekre itt egyenkint ki nem térhetünk. Különösen a munkásbiztosítással foglalkozók találnak a kötetben bő aratásra, mert az magában foglalja a norvégiai betegsegélyző törvényt, a betegsegélyezést Bosznia-Herczegovina területén szabályozó rendeletet, Franciaországnak és Uj-Zeelandnak az aggkori járadékokra vonatkozó rendelkezéseit stb. Érdekes Romániának a mezőgazdasági munkaszerződésekre vonatkozó törvénye, továbbá Törökország striketörvénye és a gyermekmunkát bizonyos körben szabályozó törvénye.

Magyarországgal ismét csak három helyen találkozunk a kötetben; az egyik az olasz-magyar balesetbiztosítási egyezmény közlése, a másik a nők éjjeli munkájának tilalmáról szóló 1908. évi LIII. t.-cz. másolata, a harmadik pedig az

Országos ipartanács szervezetének módosításáról szóló törvény megemlítése. Sajnos, ismét nem mondhatjuk, hogy sérelem esett ezzel rajtunk, mert más közölni való az ezen évbe vágó magyar törvényekben nem akad.

Két igen érdekes, tárgy szerint csoportosított áttekintést is találunk az 1910. évi kötetben, mely ezen év munkásvédelmi törvényhozásának nemzetközi átnézetét megkönnyíti. Az Egyesült Államok socialpolitikai törvényhozásáról az 1908—1909. éveket felölelően külön áttekintés van a kötetben.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Az egyesület IV. rendes közgyülése.

Folyó évi május hó 7-én d. e. 1/2 11 órakor a Tudomány-Egyetem bölcsészeti karának kerti nagytermében Gaal Jenő főrendiházi tag, igazgató elnöklete alatt tartotta meg egyesületünk IV. közgyülését, melyen megjelentek Apáthy István, Bálint Imre, Bernát István, Clair Ignácz, Csery Kálman, Dingha Béla, Dobosffy Lajos, Entz Géza, ifj. Erődi Béla, Farkas Geyza, Farkas Pál, Ferenczy József, Fülöpp Kornél, György Endre, Hardenberger László, Heller Farkas, Hornyánszky Gyula, Horváth Sándor, Imre Sándor, Jászay Mari, Katona Mór, Kiss Ödön, Kuttner Kálmán, Láner Gyula, Márki Hugó, Méhely Kálmán, Melly Béla, Mészáros Lajos, Önody Adolf, Pauler Ákos, Staub Elemér, Székely Ferencz, Szücs Bertalan, Timon Ákos és még számosan. Elmaradásukat kimentették: Berzeviczy Albert, Berczik Árpád, Fülepp Kálmán, Gárdonyi Albert, Nagyiványi Fekete Gyula, Pertik Ottó, Rényi József és Thék Endre.

Gaal Jenő igazgató a következő elnöki megnyitót tartotta:

Tisztelt Közgyülés! A Magyar Társadalomtudományi Egyesület fennállásának második hármas évkörében először jöttünk rendes nagygyülésbe össze. Működésünk ez a stádiuma feladataink természetéhez képest már a belterjesebb munkásságnak volt szentelve. Mint a felolvasandó igazgatósági jelentésből majd látni méltóztatik, valódi erőkifejtés és tárgyias eredmény tekintetében a lefolyttal egy korábbi munkaévünk sem állja ki a versenyt. Csatányos sikerekre most már nem illik és nem helyes pályáznunk; azokban tavaly nem is volt részünk. De a törekvéseink komolyságába vetett bizalom tár-

sadalmunk éppen mértékadó köreiben meggyökerezvén, terjed, és ahol az ellentétes áramlatokkal folytatott egyenlőtlen küzdelmünket bizonyos egykedvű skepsissel szemlélget'k még, ott is mind általánosabbá válik az a meggyőződés, hogy a socialis eszmemozgalmak oly közegére, mint aminőt egyesületünkben sikerült megalkotnunk, a magyar társadalomnak valóban szüksége volt. De ennek a bizalomnak eleget tenni és ekként azt a hideg skepsist eloszlatni s fokozódóan fontosabb és terhesebb teendőinket úgy végezni, hogy amazt tovább is megtarthassuk, ezek révén pedig a magyar társadalom mai nagy és gyors átalakulásánál nyomatékosabban működhessünk közre, ma sokkal nehezebb, mint aminő az egyesület megalapítása volt.

Feladataink már a közel jövőben múlhatatlanul több szellemi, erkölcsi és anyagi erőt kívánnak meg, mint amennyivel eddig rendelkeztünk. A kapottaknál e részben napjainkig többet kívánni talán szerénytelenség lett volna, mert az élvezettek is előleget képviselhettek csupán. Most azonban eljött ideje annak, hogy odaadó, buzgó és nem egy irányban eredményes munkásságunkra hivatkozva, erősebb támogatást, különösen több rokonszenves, tevékeny érdeklődést és hathatósabb jóakaratot kérhessünk a nemzeti szellemű közönségtől. Ez ugyan manapság sok életérdekű kérdés által van folyton igénybe véve, sőt zaklatva, mindazonáltal nem hangoztathatjuk eléggé, hogy a magyarságnak azok a társadalmi érdekei, melyeknek önzetlenül és tántoríthatatlan kitartással szolgálatába állottunk, szintén első rendű fontossággal birnak.

Régi meggyőződésem, hogy nemzetünknek az őt környező nagyszámú ellenséges áramlatok közepett szilárd fennállása és békés fejlődése legfőbb, sőt egyedül igazi biztosítékait mindenek felett önmagában, erkölcsös, okos, törekvő, haladó, azonban egyúttal a maga lényét s alapjában véve becses ereklyeként őrzendő multját soha meg nem tagadó, hatalmasan gyarapodó társadalmában kell keresni. Az új korszak mindennemű valóságos követelményeinek ugyan eleget téve, de őseredeti, külön állásra hivatott, tehát jogosult nemzeti létéről soha le nem mondva, valójának nem elhanyagolása, hanem tökélesbítése és nemesítése által, mindenféle külső és belső ártalmakkal szemben helyt állva fogja a hullámoktól vert szigetet alkotó magyarság kívánatos jövőjének legnagyobb problémáit sikeresen megoldhatni.

Ehhez azonban önmagának megemberelése, nevezetesen életösztöneinek gondos ápolása, a saját léte és az emberiség szempontjából tekintendő hivatása iránti kötelességeinek felismerése, a látszattól és ábrándoktól, általában a lényegtelen dolgoktól elfordulva, a való, az igazság és a lényeg cultusának buzgó felkarolása és ezek révén a saját önbecsülése és

mások által való megbecsültetésnek céltudatos, szakadatlan, áldozatteljes munkásság által való kivivása szükséges.

S ez a munkásság első sorban és túlnyomólag komoly társadalmi tevékenység. Mi lenne tehát fontosabb, mint ennek a tevékenységnek szellemi és erkölcsi eszközökkel való czélszerű irányítása? Ebből a munkásságból erejéhez képest egyesületünk minden tagjának ki kell venni az őt megillető részt. Sőt ennek a munkásságnak minél eredményesebb folytathatása végett hozzánk kell csatlakozni mindazoknak, kik a magyar társadalom erőinek, sajnos, nagyon is észlelhető elernyedésében, mivel annak következtében ellenálló képessége aggasztó módon csökken, velünk együtt nagy veszélyt látnak.

Hogy ezt a mások által azonban csak félvárról vett veszedelmet minél megkapóbb, és tettekre minél inkább hangoló és sarkaló módon mutathassuk fel, sok más irányú tevékenységünk közepett is arra kellett elhatározni magunkat, hogy a magyar nemzet legnagyobb újkori reformátorának, gróf Széchenyi Istvánnak, szellemi hagyatékát és elmulhatatlan erkölcsi hatalmát hivjuk segitségül. Az ő eszméit kivánjuk hamisíthatatlanul a magyar művelt társadalom minél több jóérzésű s a nemes kötelességteljesítés iránt fogékony tagjának elméjébe és szivébe csepegtetni.

Ismételve hangsúlyozom, hogy egyéb feladatainkat el nem hanyagolva, a jövő évben kezdendjük meg azt a nagy Széchenyi-cyklust a Nemzeti Muzeum előadótermében, melynek több évre terjedő programmja immár nemcsak főbb vonásaiban, hanem részleteiben is ki van dolgozva s annak megvalósítása emberi előrelátás szerint teljesen biztosítottnak tekinthető. Az első, sőt részben már a második évadra is kijelöltettek az előadók. Örömmel jelenthetem, hogy irodalmunk, közéletünk és társadalmunk elsőrendű kitünőségei vállalkoztak arra, hogy a legnagyobb magyar eszméit az ezek által igaz és becsületes magyar érzésre hangolhatók előtt tolmácsolják. Előadásainknak könyv alakjában magyar és franczia nyelven való közzététele is csaknem biztosítva van, hogy azok minél szélesebb körökben hassanak és kiépiteni segítsék a valódi új Magyarország megingathatatlan alapjait.

Midőn hivatásunknak ily módon a leghatékonyabb eszközökkel is eleget akarunk tenni, bátrak vagyunk azt hinni, hogy ez által egyesületünknek a közvélemény fokozódó támogatására nyerünk igényt és hatványozódó kötelességeink teljesíthetése végett megfelelő jogczímet.

Minden irányú programmszerű előadásaink, vitáink, szaktanácskozmányaink, folyóiratunk, újabban már jórészt biztosított sorozatos és másnemű nagyobb kiadványaink, budapesti és kolozsvári egyetemi socialis és egyéb tanfolyamaink, névszerint munkásgymnasiumunk s minden nemzeti és socialis

kérdés iránti beható tudományos és gyakorlati érdeklődésünk révén reméljük, hogy létjogunkat igazolhatjuk és egyre jobban megokolandjuk abbeli méltányos kívánságunkat, mely szerint a velünk együtt érzők és gondolkozók minél nagyobb tömegei csatlakozzanak önzést, habozó vagy számító kételyt, avagy panaszt, a nemzeti következetes haladás útján lankadást és csüggedést nem tűrő becsületes törekvéseink zászlajához. E reménynyel és e hitben nyitom meg a Magyar Társadalomtudományi Egyesület negyedik rendes közgyülését.

Ezután Apáthy István igazgató »A nemzeti irány az emberi fejlődésben« czímen a következő előadást tartotta:

Arra a kérdésre akarnék megfelelni, hogy az emberi közösségek nemzeti bélyege és törekvésük a nemzeti bélyeg megtartására, sőt megerősítésére és terjesztésére a maguk hatalmi körén belül, akadálya-e az emberi fejlődésnek, mint némelyek állítják, avagy záloga és biztosítéka a továbbfejlődésnek, amint valljuk mi, akik Magyarországon egy külön Magyar Társadalomtudományi Egyesület megalkotására kényszerültünk.

A gyöngének még az élethez való jogát is igazolnia kell, s az igazolást csak akkor fogadják el, ha be tudja bizonyítani, hogy nem is egészen olyan gyönge, mint aminőnek tartották. Hatalmasabb nemzetek, különösen a német, nékünk magyaroknak még azt is a szemünkre vetik, hogy létezünk.

Wilhelm Ostwald a »Grosse Männer« czímű nemrég megjelent művében, melyet nálunk is sokan olvastak, vagy legalább forgattak, a 336. lapon azt a tételt állítja föl, hogy az ausztriai szlávok elmaradása a tudomány művelésében legfőképpen ama szenvedélyes politikai és nyelvi küzdelmek rovására irandó, melyeknek ama népek minden tehetségesebb és erős jellemű fia oda adja magát. Az ilyen harczok, szerinte, természetüknél fogva nem viszik előbbre a művelődést, hanem ellenkezőleg, pusztítják azt, mivel nem kézzelfogható munkára, hanem *egy véletlen idiomának* gépies terjesztésére irányulnak. Magában véve egy nyelvnek sincs — mondja Ostwald — művelő hatása, ilyet csak abban a mértékben nyer, amelyben egy tárgyilagosan értékes irodalom kifejezőjévé lesz. Így egy fejletlen népnek ragaszkodása nemzeti nyelvéhez, különösen ha a szomszédos, nagyobb műveltségű nyelv iránti gyülölettel jár, a nemzeti öngyilkosságnak egy neme, mert *önálló* közműveltségi eredmények nélkül minden nép előbb-utóbb elbukik a művelt nemzetekkel való versenyben. Nos, — folytatja Ostwald — éppen az ausztriai szlávok (és nem kevésbbé a magyarok) példája mutatja, hogy az, ha magát egész nép ilyen műveltségbeli tartalom nélkül való politikai czélok után veti, ott a tudományos termelést valósággal megsemmisíti. Korábbi időkben, midőn nemzeti vágyaik erőiket még nem

emésztették föl, mindkét népcsoport egyes kitünő és nem kevés jó gyarapítóját szolgáltatott a tudomány közkincsének, holott ma ez teljesen megszünt. A veszteség, mely e kis nemzeteket ilyen módon éri, különösen amiatt válik nagygyá, hogy az e küzdelem által lekötött németek, akik a német tudományos tevékenységnek is megfelelő veszteségét jelentik, aránylag keveset nyomnak ama sok millióval szemben, akik nyelvi küzdelmektől nem zavarva élhetnek a művelődésnek; ellenben ama kis nemzetek, melyek ilyenféle tőkét még egyáltalában nem gyüjtöttek volt, összes befolyó jövedelmeiket is ilyen meddő módon pazarolják el s ezáltal annál hosszabban maradnak alacsony szinvonalon.

Ezekben a kijelentésekben ahány mondat, annyi hazugság és annyi álnokság van.

Először is a régebbi időben a németek mindenkit, lett légyen az magyar, cseh vagy lengyel, mihelyt németül irt s különösen ha az illető Németországba szakadt ki, a német tudományosság számára könyveltek el; ma is megkisértik, de ma, midőn művelődésünk tudatosan nemzeti irányban halad, már számon kérjük tőlük fiainkat. Ha tehát nemzeti nyelvünkhöz nem ragaszkodunk, éppen a közműveltségbeli eredményeink *önállósága* válik lehetetlenné, amit pedig, hogy a versenyben el ne bukjunk, Ostwald megkövetel tőlünk.

Az a kérdése, hogy miért nincsenek ma kiváló magyar, cseh és lengyel tudósok és hogy olasz miért van oly kevés, hasonlít ahhoz a kérdéshez, mely néhány év előtt annyira izgatta a magyar mezőgazdákat, hogy miért fogy a magyar buza sikértartalma? Sokat törték rajta a fejüket, pályadíjakat is tűztek ki a feleletre, mind hiába, amig egyszer csak eszébe nem jutott valakinek, hogy pontosabban megvizsgálja, valjon igazán csökkenőben van-e a magyar buza sikértartalma. S akkor kiderült, hogy egyáltalában nem csökken. A dolog a tudósainkkal is éppen megfordítva áll, mint ahogyan Ostwald mondja. Soha, de soha annyi magyar, cseh és lengyel tudós nem volt és soha e tudósoknak oly döntő és becsült szavuk nem volt a nemzetközi tudományos kérdések megvitatásában, az emberiség tudományos közkincsének gyarapításában, mint ma, mint azóta, hogy a magyar közművelődést a magyar, a csehet a cseh, a lengyelt az újra éledt lengyel nemzeti szellem irányitja. A magyar tudományos irodalom állott-e valaha magasabban, mint ma? Hogy nem áll még magasabban, annak oka még mindig kishitűségünkben, nemzeti önérzetünk fogyatékosságában van. Még nagyon kevesen merünk eredetiek lenni és kifejteni a tudomány művelésében is a magyar voltunkban rejlő különleges képességeket. És a magyar tudós még mindig itthon kap legkevesebb biztatást és méltatást. Mintha bizony a gondolkodó duczsejtek száma vala-

kinek az agyvelejében attól függene, mennyi tagot számláló nemzethez tartozik az illető! Az igazság az olasz tudományra nézve is az, hogy a renaissance óta nem állott magasabban, mint napjainkban.

A németalföldi szabadságharczok szülték a németalföldi renaissance-t is és hozták meg ott is tudománynak és művészetnek a virágkorát. Hát a német tudományosság mióta lendült föl oly bámulatos módon? A német-franczia háború, sőt már a német-osztrák háború óta. Azoknak dicsősége teremtette meg a nagy Németországot, az dagasztotta óriássá a napoleoni háborúk óta ébredező német önérzetet, mely azelőtt csak időnként lobbant föl és csak némely kebelben dobogott hangosabban. A franczia tudományt pedig, mely a némettel ma már korántsem vetekedhetik, az elvesztett nagy hadjárat törte le a franczia önbizalommal együtt. Bezzeg tündökölt és egész Európán átvilágított a franczia tudomány a XIV. Lajos hatalmának s a napoleoni gloire-nak fényétől.

És bárhova tekintünk is a tudomány történetében, a föllendülés kora mindenütt összeesik a nemzeti öntudat fölébredtével és a nemzeti fejlődés tetőfokán a tudomány is virágkorát éli. A nemzeti nyelv jogainak kivivása szerez csak egy nép tudományának polgárjogot az általános emberi tudás birodalmában.

Az élettől a fejlődés elválaszthatatlan, sőt annak az egyediséghez kötött és meg nem szakítható voltán, folytonosságán kivül a legkülönlegesebben jellemző vonása. Az életnek három alaptörvénye az élő egyedekhez kötött volta, a folytonosság és a fejlődés: hogy életet másfélét, mint élő egyedek életét, nem ismerünk; hogy, ahol megszünt az élet, ott semmi sem költheti ujra, és végül, hogy az élettől a fejlődés elválaszthatatlan. Ez az élettudománynak, hogy úgy mondjam, a szentháromsága: három tétel s mégis egy.

Ami a földön ma él, annak jelenlegi alkotása fejlődésnek eredménye: az emberi test bonyolult gépezete éppen úgy, mint a látszólag minden belső szerkezet nélküli micrococcus, melyből három vagy öt is elfér a milliméter ezredrészének, a mikromilliméternek vagy mikronnak hosszában.

Az embernek testi és lelki alkotása egyaránt részes az emberi társas együttélés formáinak létrejöttében s azok az emberi fejlődésnek szükségképeni járulékai. Az ősember együttélésének, valamint a mai ősnépek együttélésének mai formái, ha külsőségekben nem is, de lelki tartalomban minden esetre inkább hasonlítanak egymáshoz, mint azok az életközösségek, melyekben a mai művelt nemzetek tagjai élnek. A nemzeti társadalmak különbözősége is fejlődésnek eredménye. És hiába vonja a nemzetközi érintkezés a hasonlatosságnak külső mázát a különböző nemzetek társadalmára,

azoknak belső különbözése az emberi továbbfejlődéssel csak nőni fog, mert a továbbfejlődés mindig szétkülönödéssel, differentiálódással jár: az életnek s a fejlődésnek törvénye alól az Ember sem kivétel. Csak a vénülő emberiségben fognak a nemzeti különbségek elenyészni. Egy-egy nemzet azonban elvénülhet időnap előtt is. A haldokló nemzetek először is nemzeti sajátosságaikról mondanak le, majmolják az idegent és azok áthasonításának törekvése nélkül belényugosznak az idegen hatásokba, melyek őket előbb-utóbb megfojtják. A fejlődő, életrevaló népek tiszteletet követelnek nemzeti sajátosságaik iránt, azokhoz szivósan ragaszkodnak és hamarosan leráznak magukról minden idegen befolyást: tanulnak az idegentől is, de azt nem engedik szellemi téren sem urrá lenni maguk fölött. Az emberiség tagjainak egyformasága, ha valaha bekövetkezik, nem a továbbfejlődésnek, hanem a továbbfejlődés megszüntének, az általános elkorcsosulásnak eredménye leend, — amit persze az akkori emkerek a fejlődés tetőfokának mondanak majd. Bizonyára, az Ember Tragédiájának utolsó eszkimói sem ismerik el, hogy ők korcs maradványai egy hajdan dicső emberiségnek.

Ne vágyódjunk tehát az egységes emberi társadalomra, melyben az általános emberi jut uralomra. Ha mint hajdan Róma az akkor ismert egész világot, valamelyik nép a többit mind meghódítaná és az ő saját uralma, az ő saját erkölcsei, az ő saját műveltsége alá kényszerítené; ha elég hatalma is volna, darab időre mindent egyformává tenni: az emberiségnek megmaradt életereje, a fejlődésnek örök törvénye az embereket ismét nemzeti alakulatokra tagolná, valószínűleg a régi nemzeti alapokból ismét uj nemzeteket hozna létre, melyeket a fejlődés ismét mindinkább eltérőkké tenne.

Ime, itt van előttünk, a közel multban kezdődött és szemünk láttára folytatódik ma az angol világbirodalomnak uj nemzetekké földarabolódása. Kezdte az északamerikai angol, aki ma már yankee s akinek egészen külön, erős nemzeti öntudata van. Folytatja Ausztrália. Délafrikában pedig hiába hódították meg őket, a búrok lesznek uralkodókká és rövid idő kérdése, hogy Angliától független nemzet keletkezzék ott is. Canada hasonló úton van. Egyptomnak és Előindiának csak öntudatra kell jutni és lerázni az angol jármot, hogy ott is hatalmas uj nemzetek jelenjenek meg a világ szinpadán. A török birodalom már széthullott; nem nagyon sokára az óriási orosz birodalom is nemzetek egész sorává fog szétkülönülni. A fejlődésnek nemzetenként széttérő sugárvonalai szétrobbantják a fegyveres hatalomtól föntartott kereteket.

A természet az élet kezdetétől fogva a földön kiolthatatlanul beléültette minden élő csirába a fejlődés kényszerűségét és megindította az átalakulást, mely a külső körül-

ményektől függetlenül is, nemzedékről nemzedékre változtatja és tökéletesíti azt a formát, amiben a fajnak egyedei megjelennek.

Nem mondom, hogy a független továbbfejlődést egy elébe tűzött *czél* irányítja; csak azt mondom, hogy olyan *ok* szabja meg, mely a földi élet első létrejöttétől kezdve működik, mert minden élő csirának a létrejöttével együtt járó tulajdona. Az élet létrejötte nem is egyéb, mint a független továbbfejlődés megindulása és a fejlődés menetének gyorsaságát és sajátosságait (bár vannak más gyorsító vagy lassító, előmozdító vagy akadályozó tényezők is) első sorban az élő csirák kezdettől fogva meglévő mindenik fajának benne rejlő tulajdonságai határozzák meg. Ilyen értelemben állítom, hogy van független továbbfejlődés, vagyis hogy a fejlődésnek nevezett átalakulásban az a legfontosabb rész, mely nem a külső körülmények hatásának eredménye, hanem egy teremtő gondolatnak megvalósulása.

Az a nemzet, mely ma itt a Kárpátok koszorúján belül küzd a boldogulásért, más nemzethez hasonlóvá nem lehet soha, nemzeti mivoltát az általánosan emberivé át nem alakíthatja. Kihalhat a magyar, igen. Lassan, lassan, egyedenként helyettesíthetik más nemzetek tagjai s az a teremtő gondolat, mely egykoron a magyar nemzet kialakulásában megnyilatkozott, megsemmisülhet. Máris elhalványodott; de ne engedjük, hogy maholnap hazugsággá legyen a magyar nemzetről beszélni!

Nem a vér keveredése fogná megölni, hiszen idegen elemek fölvétele, áthasonlítása által is táplálkozik, nő egy nemzet, valaminthogy az élő szervezet is idegen anyagok áthasonítása útján gyarapítja a saját testállományát. De meg fogná ölni a nemzeti öntudatnak, a szabad, külön nemzetként élni akarásnak megszünése. Egy teremtő gondolatnak gyilkosa mindenki, aki a mi nemzeti sajátságainkat csak azért, mert a mieink, még ha jók is, lenézi és irtja; aki nemzeti öntudatunkat és önbizalmunkat csökkenti.

E teremtő gondolatnak árulója az is, aki elhiteti egy nemzet fiaival, hogy az egyednek nem *kötelességei*, hanem csak *kényszerűségei* vannak a közzel szemben; hogy e kényszerűségek alól lehetőleg kibújni az egyednek önmaga iránt tartozása; hogy az egyednek önjavát szolgálni legfőbb czélja.

Végzetes hiba azt hinni, hogy az ilyen gondolkodás a magasabb fejlődésnek következménye; az inkább a természetes fejlődés megakadásának a jele, mely, ha idejében el nem tűnik a köztudatból, nem a továbbfejlődést, hanem a nemzeti pusztulást eredményezi. Nemzetek pusztulása pedig az emberiség fejlődésében sem a továbbhaladást, hanem a megállást, a betegséget jelenti. A valódi haladás nemzeti egyéniségek kialakulásában és a nemzeti boldogulásban áll.

És nem az a nemzet fogott a fejlődésnek legmagasabb fokára jutni, amelyből a hősök kivesztek, hanem az, amelynek minden tagja hős, mert minden pillanatban kész a saját érdekét s az életét is odaáldozni a köznek. Óvjuk életünket, ameddig egy munkás élettel többet használhatunk, mint egy hősi halállal! Anyagi javakat is szerezzünk, ameddig általuk a honnak gyüjtünk erőt: ha gyöngék vagyunk, nem szolgálhatjuk a hont sem, mert legyűrnek a köznek ellenségei. De talán bizony az orosz és nem a japán nemzet van a fejlődésnek útján, hogy a mi vezető társadalmunk annyira utánozza az orosz vezetőket?

Menjen át mindnyájunk vérébe, velejébe az a tudat, hogy nem mindegy magyarnak lenni, vagy más nemzet fiának; hogy előttünk a fejlődésnek csak egy útja van: magasabbá lenni, mint aminők eddig voltunk! Minden más út a fejlődésnek megakadása, megállás és halál!

Az előadás után Heller Farkas titkár az igazgatósági jelentést terjesztette elő, mely következőkép szól:

Tisztelt közgyülés! A lefolyt 1910. év alatt a Magyar Társadalomtudományi Egyesület működése a lendületesebb külső propaganda helyett inkább egyes kérdések mélyebbrehatható vizsgálatának volt szentelve. Ez nemcsak azért történt, mivel a belterjesebb munkásság ideje már reánk nézve is elérkezett, hanem mivel közállapotaink más választást nem is engedtek. Egyesületünk még korántsem érte el ma, midőn 977 tagja van, azt a kiterjedést, a tagok oly nagy létszámát, melyen túl menni már nem volna kívánatos; sőt a jövőben nézetünk szerint ismét nagyobb súlyt kell a külső propagandára helyezni, hogy új szellemi és anyagi erőket gyűjtve, még szélesebb körben terjeszthessük a nemzeti haladás szolgálatára hivatott eszméinket. Azonban a külső terjeszkedésre az 1910. év kevéssé volt alkalmas, mivel az 1909. év végén megindult politikai válság és annak az 1910. év elején bekövetkezett megoldása az év jórészén keresztül erős hullámzásban tartotta a kedélyeket úgy, hogy a napi politikával össze nem függő kérdések iránt az érdeklődés ez időben erősen megcsappant. Ily körülmények között erőpazarlás lett volna, ha a közönség más irányú érdeklődése ellenére mintegy erőszakoltuk volna propagandánk ügyét.

Másrészt azonban a lefolyt év alatt egy már régebben kitűzött feladat végrehajtása nem kis részben lekötötte erőnket. Ez a nagy feladat *a magyar birtokpolitika* kérdéseinek alapos vizsgálata volt. Nemzeti társadalmunk jövője szempontjából a birtokpolitikai kérdések megoldása valóban elsőrendű jelentőséggel birván, egyesületünk Gaal Jenő igazgató kezdeményezésére széles alapokon tervezte azok különböző szempontokból való megvizsgálását és alapos megvitatását

Az előkészületek már az 1909. év folyamán indultak meg, midőn mindenekelőtt a reánk nézve nagyobb fontosságú külföldi országok birtokpolitikáját fejtegették külön előadásokban egyes előadók. Igy még az 1909. évben számolt be GAAL JENŐ Oroszország, SZEBERÉNYI LAJOS Dánia, JANCSÓ BENEDEK Románia, GÁRDONYI ALBERT Nagybritannia, IFJ. ERŐDY BÉLA Irország, CZETTLER JENŐ Németország és NÉMETH JÓZSEF az amerikai Egyesült-Államok birtokpolitikájáról. Ezen történeti beszámolók befejezéseül 1911. évi január hó 14-én még BÁLINT IMRE tartott az ottomán birodalom, valamint Bosznia és Herczegovina mezőgazdasági viszonyairól felolvasást. Bár egykét előadó idejekorán nem készült el a vállalt előadásokkal és igy egyes számunkra, nagyobb érdekkel biró államok birtokpolitikájának a fejtegetéséről egyelőre le kellett mondanunk, e felolvasások útján mégis igen széleskörű és fontos adatokat tartalmazó anyag birtokába jutott egyesületünk. Azonban a fontosabb és nehezebb munka akkor következett be, midőn hazánk birtokpolitikai helyzetének alapos feltárásához és az e téren teendőknek kijelöléséhez fogtunk. Óriási munkát adott az erre alkalmas előadóknak már csak a kiválasztása is. De sokkal nehezebb volt az e részben számba jöhető és más irányban kivétel nélkül erősen elfoglalt szakférfiaknak rábirása a közreműködésre. Evégből ismételt fárasztó tanácskozásokra volt szükség, melyek a letárgyalandó anyag alkalmas előkészítésének voltak szánva és amelyekben különösen JANCSÓ BENEDEK, BERNÁT ISTVÁN és SEBESS DÉNES támogatták a kezdeményezőt. Az előadók megnyerése sok személyes utánjárást igényelt úgy, hogy a birtokpolitikai értekezlet vezetésére vállalkozó igazgatónak még nyári szünidejét is nagyrészt e feladatnak kellett szentelni.

Ily alapos előkészületek után az eleinte az 1910. év februárius havára tervezett értekezlet 1910. év november hó 17-én végre megindulhatott. A gyengélkedése miatt személyes megjelenésben gátolt GAAL JENŐ igazgató helyett JANCSÓ BENEDEK igazgató olvasta fel az elnöki megnyitót, mely tömören rámutatott a feladatokra és főbb szempontokra, melyek a megindúló értekezlet megtartására birták az egyesületet, és amelyeket ezen értekezlet lefolyása alatt az egyesület szem előtt óhajt tartani. Az első értekezleten azután GÁRDONYI ALBERT a magyar földbirtok-rendszer történeti fejlődését, JANCSÓ BENEDEK igazgató pedig az erdélyrészi birtokviszonyokat ismertette. Már az első értekezleten kitünt, hogy nemcsak szép számú közönség érdeklődik a napirendre tűzött kérdések iránt, hanem egyuttal a különféle érdekeltség is. Főképp a földmívelésügyi ministeriumnak illetékes hivatalnokai és a gazdaközönség képviselői állandó látogatók voltak értekezleteinken, amelyek elsején BARTÓKY JÓZSEF földmívelésügyi állam-

titkár is megjelent. November 24-én volt a második értekezlet, melyen a telekkönyv és a kataszter reformkérdései voltak napirenden, előadókul pedig Sebess Dénes kir. táblai tanácselnök és Fasching Antal ministeri főmérnök szerepeltek. Ezután meglehetős gyors egymásutánban következtek a tanácskozások. Deczember 15-én Iványi Béla ministeri titkár a tagosítás a birtokpolitika szolgálatában, Börcsök Andor törvényszéki biró pedig a közlegelők jogviszonyainak rendezése czímű előadványaikat terjesztették elő. 1911. évi január hó 12-én a földet nyomó adóssági teher könnyebbítésének kérdése került napirendre, melyről Bernát István a Magyar Gazdaszövetség igazgatója és György Endre nyug. földmívelésügyi minister készítették az előadványokat. Madarassy-Beck Gyula báró, aki harmadik előadónak volt kiszemelve, közbejött akadályok miatt előadását nem tarthatta meg, minthogy azonban a tanácskozás sikere érdekében kívánatos, hogy e részben is minden szempont érvényesüljön, gondoskodás tárgyát fogja képezni, hogy a később említendő bizottságban, bár előadását nem tartotta meg, a harmadik előadónak álláspontja is figyelembe vétessék. Január 26-án Mattyasovszky Miklós ministeri titkár az agrár öröklési jog kérdését fejtegette, február 9-én pedig a hitbizományok kérdésével foglalkozott az értekezlet, melyre vonatkozólag az előadói tisztet a különböző álláspontot elfoglaló Baross János országgyülési képviselő és Lévy Béla ügyvéd urak vállalták el. Február 16-án ismét két ellenkező álláspontot levő előadó, Vancsó Gyula ügyvéd és Eber Antal bankigazgató ismertette a telepítés és parczellázás kérdéseit. Végül márczius hó 3-án Károly Rezső gazdasági akadémiai igazgató ur a gazdasági üzemrendszer hatását a birtokpolitikára fejtegette, Heller Farkas titkár pedig felolvasta Buday Barnának az Országos Magyar Gazdasági Egyesület szerkesztő titkárának a mezőgazdasági munkáskérdés czímű előadmányát. Az összes előadmányok után beható viták indultak meg, amelyekben valóban a leghivatottabb szakemberek vettek részt. A vitában felhangzott nem egy felszólalás, mint p. o. Sebess Dénes, György Endre valamint Horváth Sándor ministeri tanácsos felszólalásai maguk is valóságos előadásoknak illettek volna be és a felszólalók igazán nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy az előadók által felvetett eszmék tényleg alapos megvilágításban részesültek.

Egyesületünk ezen szaktanácskozmányok útján igazán értékes anyagnak a birtokába jutott, azok megtartásában tehát a kitüzött feladatnak csak az első részét szabad látni. Hátra van még az anyag alapos átvizsgálásának és rendezésének nehéz munkája, valamint az abból vonható következtetéseknek a megállapítása. Erre a czélra az április 2-án tartott választmányi

ülésünk külön bizottságot küldött ki, mely GAAL JENŐ elnöklete alatt a következő tagokból áll: BAROSS JÁNOS, BERNÁT ISTVÁN, BÖRCSÖK ANDOR, GYÖRGY ENDRE, HORVÁTH SÁNDOR, IVÁDY BÉLA, JANCSÓ BENEDEK, KATONA MÓR, LÉVY BÉLA, MATTYASOVSZKY MIKLÓS, SEBESS DÉNES, SERBÁN JÁNOS és TIMON ÁKOS, jegyzők gyanánt pedig ifj. ERŐDY BÉLA és GÁRDONYI ALBERT.

De még az eredményt megállapító bizottság működésével sem tarthatjuk befejezettnek a birtokpolitikai szakértekezlettel járó tevékenységet. Gondoskodni kell arról is, hogy a nagy fáradsággal és alapos szakemberek igénybevételével felkutatott és összegyűjtött anyag együtt maradjon és a bizottságunk által abból levont következtetésekkel egyetemben a nagyközönségnek is hozzáférhetővé tétessék. Ezt szem előtt tartva, egyesületünk kérvényt nyujtott be a földmívelésügyi ministerhez az iránt, hogy birtokpolitikai szakértekezletünk anyagának és eredményeinek külön kiadványban a nagyközönség rendelkezésére való bocsátását támogatása révén tegye iehetővé. Eddigi fáradozásainknak méltánylását kell abban látnunk, hogy a földmívelésügyi minister úr eme kérésünket már részben teljesitette is. Igy remélhetjük, hogy tényleg módunkban lesz egy értékes forrásmunkával gyarapítani közgazdasági és társadalompolitikai irodalmunkat.

Habár egyesületünket a birtokpolitikai szakértekezlet megtartása a lefolyt évben erősen elfoglalta, és így egyéb tárgyakkal a lefolyt évben nem foglalkozhattunk hasonló mértékben, mindazonáltal 1910. őszén egyesületünk talált időt arra is, hogy egy igen fontos, mondhatnók égető és culturális problemával, az új egyetemek felállításának a kérdésével felolvasás és ahhoz csatlakozó vita keretében alaposabban foglalkozzék. FERENCZY JÓZSEF műegyetemi tanár „Főiskoláink és társadalmunk" czímén 1910. október 15-én felolvasást tartott, melynek nyomán érdekes vita fejlődött ki. Ebben a vitában GIESSWEIN SÁNDOR kanonok, JANCSÓ BENEDEK igazgató, RADOS GUSZTÁV műegyetemi tanár és még néhányan vettek részt.

Mihelyt a birtokpolitikai felolvasások befejeződtek, ismét újabb felolvasást tartottunk és pedig BERNÁT ISTVÁN értekezett a választójog kérdésének állásáról az Északamerikai Egyesült-Államokban. Ezt a felolvasást is élénk eszmecsere követte, melyben GAAL JENŐ igazgató, NÉMETH JÓZSEF, mint. o. tanácsos és SZEMENYEI KORNÉL aligazgató vettek részt.

Egyesületünk szabad iskolája november 21-én kezdette meg az első félévi előadásokat, melyeket a következő előadók az alább említett tárgyakról tartottak meg: BÁLINT IMRE a kereskedelemről, társadalmi és nemzetközi vonatkozásaiban, FERENCZY JÓZSEF a magyar sajtó fejlődéséről és társadalmi hatásáról a XIX. században, GÁRDONYI ALBERT a magyar földbirtok-

rendszert örténeti fejlődéséről, GIESSWEIN SÁNDOR a keresztény socialismus nemzetgazdasági rendszeréről tartott előadást, JANCSÓ BENEDEK a faj, nyelv és nemzet fogalmának sociologiai szempontból való vizsgálatát adta elő, KÁRMÁN ELEMÉR a bűntettesek lélektanáról jelentett be előadást, EÖTTEVÉNYI NAGY OLIVÉR pedig a bosnyák kérdés társadalmi, gazdasági és politikai vonatkozásaiban czímen tartott előadást. Bár egyes előadásokat szépen látogattak, általában véve mégis méltán nagyobb számú hallgatóságra tarthatott volna igényt Szabad Iskolánk a maga kiváló előadásaival ebben az évben is.

Kolozsvárt az első félévben előadások nem tartattak, mert ott az erdélyi muzeumegylet rendezett hasonló előadásokat. Ellenben a második félévben a budapesti tanfolyam szünetelt és helyette az APÁTHY ISTVÁN igazgató vezetése alatt álló kolozsvári tanfolyam sikeresen működött. Előadtak KOSSUTÁNY IGNÁCZ: A hitről és vallásról, mint társadalmi jelenségről; IMRE JÓZSEF: Az orvos munkájáról a mai társadalomban; CHOLNOKY JENŐ: Az emberi megtelepülések formáiról; MÁRKI SÁNDOR: A történelmi felfogásról; KENESSEY BÉLA: A reformatio társadalmi jelentőségéről; LECHNER KÁROLY: Az elmebetegségek társadalmi jelentőségéről; ERDÉLYI LÁSZLÓ: A jobbágyság szerepéről a középkori társadalomban; BARABÁS ENDRE: A falu társadalmi életéről czímen. Az előadások Kolozsvárt miként a mult évben, az idén is igen látogatottak voltak és azoknak hallgatói a társadalom minden, de különösen műveltebb felső rétegéből kerültek ki. Igen nagy sikerrel járt a Brassóban ápr. 2-ától 7-éig tartott szabadiskolai tanfolyamunk is, melynek rendezésében különösen GR. MIKES ZSIGMOND főispán és DR. SEMSEY ALADÁR főjegyző buzgólkodtak. Előadásokat tartottak APÁTHY ISTVAN (A fejlődés törvényei és a társadalom, 3 előadás) és PÓSTA BÉLA (Az Őskor társadalma, 3 előadás). A hallgatók száma, Brassó közönségének szinejavából, nemzetiségi különbség nélkül, előadásonkint 400 volt. Kolozsvárt igen szép sikerrel működött az egyesületünk által létesített és vezetett munkásgymnasium is. Szabad iskolánk ügyében egy sajnálatos körülményről kell beszámolnunk, amennyiben JANCSÓ BENEDEK igazgatónk, aki a Szabad Iskola megalapítása körül is igen buzgó tevékenységet fejtett ki és azt mindaddig vezette, míg egyéb elfoglaltságánál, valamint hivatali állásából kifolyólag beállt bizonyos incompatibilitásnál fogva azt már nem igazgathatja tovább; ennélfogva választmányunk FARKAS PÁL és HORNYÁNSZKY GYULA tagtársainkat, az előbbit mint igazgatót, az utóbbit mint a socialis oktatási bizottság elnökét kérte fel arra, hogy ezentúl a Szabad iskola előadásait rendezzék. Az iskola vezetésében beállott változás éppen a második félév előkészítésének idejére esvén, megakadályozta azt, hogy ezen félévben Budapesten is előadások rendeztessenek.

A Szabad Iskolával kapcsolatosan egy fontos ügyről is említést kell tennünk. Már az előadások megindulásától kezdve ugyanis azt óhajtotta egyesületünk vezetősége, hogy az általánosabb érdekkel biró előadások nyomtatásban is megjelenhessenek és hogy ennek megfelelően füzetes vállalatot indítsunk, mely a nagy közönség számára szánt 5—10 ívig terjedő kiadványokban fejtegesse a fontosabb társadalmi kérdéseket. Ezen vágyunkat sikerült a megvalósuláshoz jelentékenyen közelebb hozni, amennyiben füzetes vállalatunk számára fedezetet találtunk és most már a kiadóval folynak tárgyalások, úgy hogy remélhetjük ezen vállalatunk mielőbbi megindulását.

Szemlénk a lefolyt évben is mindenkor pontosan jelent meg és örömmel állapíthatjuk meg, hogy irói gárdánk egyre jobban növekszik.

Ha mindezek után végignézünk működésunk negyedik évének tevékenységén, úgy látjuk, hogy a lefolyt évben erősen belterjes munka folyt egyesületünkben, mely előreláthatólag főképpen a birtokpolitikában oly vizsgálatokkal és szempontokkal gazdagítandja irodalmunkat és támogatja majd a nemzetiesérzelmű közvéleményt, melyek remélhetőleg szép gyümölcsöket fognak érlelni. Mindamellett úgy hisszük, hogy éppen ügyünk érdekében nem szabad észrevétlenül elhaladnunk ama körülmény mellett, hogy új helyi csoportok az egy balassagyarmati helyi bizottságtól eltekintve a lefolyt évben nem keletkeztek, hogy szabad iskolánk iránt a kolozsvári igen kitünő eredmények mellett nem mutatkozott Budapesten oly érdeklődés, melyet az megérdemelt volna, és hogy tagjaink érdeklődése egyes felolvasásaink iránt talán nem érte el egészen a kívánatos mértéket. Bár amint jeleztük, ennek oka nagyrészt külső körülményekben rejlik, mégsem akarjuk elmulasztani, hogy az egyesület összes tagjainak figyelmét erre a tényre nyomatékosan fel ne hivjuk. Abból indulunk ki ugyanis, hogy ügyünknek és egyesületünknek az érdekeit a legteljesebb odaadás mellett csak teljes őszinteséggel szolgálhatjuk igazán. Minden egyesület sikeres működésének elengedhetetlen feltétele nemcsak a megfelelő szellemi erőkkel való rendelkezés, hanem tagjainak állandó érdeklődése a kitüzött czélok és azok megvalósítása iránt. Éppen ezért kötelességünknek tartjuk, ez alkalommal is igen tisztelt tagtársainkat felhivni arra, hogy a lehető legnagyobb mértékben szenteljék érdeklődésüket és szellemi erejüket feladatainknak. Ha ez meg fog történni s ha továbbá a külső körülmények remélhetőleg ismét jobban fognak e szélesebbkörű tevékenységünknek kedvezni, mint az 1910. év elején, akkor a következő években eszméink és egyesületünknek újabb térhódítása sem fog elmaradni. Ha tisztelt tagtársaink vállvetve fognak a munkához, akkor mindig fokozottabb mértékben fogunk ele-

get tehetni a magunk elé tüzött hazafias, önzetlen, nemes céloknak. Az elnöki megnyitó beszédben jelzett jövő évi igazgatósági programm és különösen a már biztosított Széchenyi cyclus bő alkalmat fog szolgáltatni az egyesület vezetőinek és összes tagjainak buzgó és eredménynyel kecsegtető közremüködésére. Kérjük igazgatósági jelentésünknek tudomásulvételét.

Az igazgatósági jelentés tudomásul vétetvén, Gaal Jenő igazgató bejelentette, hogy Jancsó Benedek igazgató részben hivatalos teendői által való nagy fokú igénybevételénél fogva, részben pedig egy nagyobb tudományos mű megirásához fogván, ebből származó elfoglaltsága következtében nem vehet a kivánt mértékben részt az egyesület munkájában és ezért lemond igazgatói tisztjéről. Őszinte sajnálattal kell e lemondást fogadnunk, mert Jancsó Benedek nemcsak egyesületünk bölcsőjénél állt, hanem négy évi kitartó munkásságunkban is mint egyike az elsőknek résztvett. Bár szerénységében eddig minden elismerést elhárított magától, most már, mint többé nem tagja az igazgatóságnak, kénytelen megengedni, hogy a közgyülés hű és odaadó munkásságáért leghálásabb köszönetét fejezze ki neki. Az elnök ezen előterjesztése kapcsán a közgyülés jegyzőkönyvi köszönetet szavazott a távozó igazgatónak és azt a reményét fejezte ki, hogy a jövőben mint a választmány tagja, támogatni fogja az egyesületet.

Heller Farkas titkár azután az 1910. évről szóló zárszámadást előterjesztvén, az a következőképp állapittatott meg:

Bevételek:

Vagyonáthozat az 1909. évről . . .	2 498·60	K.
Alapítvány számla. Csery Kálmán alap. E. M. K. E. alapítói tagdíja	400·—	»
1907. évi rendes tagdíjak	60·—	»
1908. » » »	290·—	»
1909. » » »	1.180·—	»
1910. » » »	7.620·—	»
1909. évi előfizetési díjak	520·—	»
1910. » » »	5.814·—	»
Kamatok	143·62	»
Összesen . . .	18.526·22	korona

Kiadások:

1909. évi igazgatási költségek az 1909. évi záró számadásban már elszámolva	169·—	K
1910. évi igazgatási költségek	3.579·07	»
1909. évi folyóirati költségek 1909. évi záró számadásban már elszámolva .	3.896·92	»
1910. évi folyóirati költségek	9.744·18	»
Összesen . . .	17.389·17	korona

Mutatkozik tehát 1.137 korona 05 fillér egyenleg mint vagyon, melyből a Magyar Banknál folyószámlára elhelyezve van . . . . . 737·05 K

a Magyar Banknál takarékbetétkönyvre elhelyezve pedig (Csery Kálmán és az E. M. K. E. alapítói tagdíja) alapítói tőke kezeltetik . . . . . 400·— korona

A zárszámadással együtt beterjesztetett és a közgyülés által tudomásul vétetett a számvizsgáló bizottsági jelentés, mely következőkép hangzik: Tisztelt közgyülés! Tisztelettel jelentjük, hogy a reánk bizott tisztünknek megfelelően a Szücs pénztárnok úr által vezetett könyveket megvizsgáltuk, az ezekkel kapcsolatos támlapokkal összehasonlítottuk és úgy a könyvvezetést, mint a pénztárkezelést a legnagyobb rendben találtuk.

Az 1910. évi zárószámadást felülvizsgálva, tisztelettel jelentjük, hogy ezen zárószámadás 1.137 K 5 fillér egyesületi tiszta vagyont tüntetett fel.

Ez alkalommal beterjesztjük az 1911. évi költségelőirányzatot is, amely 1000 korona hiánynyal zárul.

Ezek után tisztelettel javasoljuk, hogy úgy a pénztárnok úrnak, mint az ellenőr úrnak a felmentvényt megadni szíveskedjék.

Budapest, 1911. évi márczius hó 24-én. Teljes tisztelettel Láner Gyula s. k., Csery Kálmán s. k., Hosszu István s. k., Stromszky Sándor s. k.

A költségvetésen az 1911. évi április hó 2-án tartott választmányi ülés előterjesztése alapján a közgyülés módosításokat eszközölt, melyek következtében többé hiány nem mutatkozik.

Ezután az 1911. évi költségvetést állapította meg a közgyülés a következőkben:

Költségvetés az 1911. évre.

Bevétel:	
Tagsági díjak	9.800
Előfizetési díjak	6.000
Alapítvány	—
Kamatok	100
Adomány (már befolyt)	100
Összesen . . .	16.000
Kiadás:	
Igazgatási költségek	4.000
Folyóirati költségek	12.000
Összesen . . .	16.000

Az elnök indítványára a közgyűlés Szűcs Bertalannak, az egyesület pénztárnokának jegyzőkönyvi köszönetet szavazott.

A napirend értelmében az 1911—1913. évkörre választandó választmányi tagok megválasztása következvén, elnök Csery Kálmán elnöklete alatt Ferenczy József és Staub Elemér tagokból szavazatszedő bizottságot alakított, amelynél benyújtott szavazatok alapján a következő választmányi tagok választattak:

Ábrai Lajos 25, Ajtay József 25, Balázs Károly 25, Cseténi József 25, Doleschall Alfréd 25, Farkas Pál 24, Nagyiványi Fekete Gyula 25, Giesswein Sándor 24, Gorka Sándor 24, Mandello Gyula 22, Nagy Dezső 25, Sebess Dénes 25, Szász Károly 25, Székely György 25, Thirring Gusztáv 25 szavazattal.

☆

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület Könyvtára.

Egyesületünk a föntebbi czímen összegyüjti és kiadja a társadalomtudományi Szabad Iskolájában Budapesten, Kolozsvárt s az ország egyéb városaiban tartott előadásokat. Évente 50 nyomtatott ívet szándékozik kiadni ötíves egyszerű, vagy tizíves kettős füzetekben. A füzetek, havonta átlag egy füzet zsebre tehető, kisebb formában, puha vászonkötésben fognak megjelenni abból a czélból, hogy olvasójukat alkalmatlanság nélkül, mindenüvé elkisérhessék. Egy-egy sorozat október elsejétől a következő év szeptemberének végéig lesz teljes. Minden füzetben az illető előadónak egy tárgyról tartott három s a kettős füzetekben hat előadása foglaltatik.

Az első sorozat a következő:

1. és 2. sz. Dr. Apáthy István: A fejlődés törvényei és a társadalom.

3. sz. Dr. Pósta Béla: Az őskor társadalma.

4. és 5 sz. Dr. Giesswein Sándor: A keresztény socialismus története.

6. sz. Dr. Kenéz Béla: A statisztika társadalomtani jelentősége.

7. sz. KENESSEY BÉLA: A reformatio társadalmi hatása.
8. sz. DR. CHOLNOKY JENŐ: A társadalmi alakulatok földrajzi tényezője.
9. sz. DR. IMRE SÁNDOR: Nemzetnevelés.
10. sz. BARABÁS ENDRE: A falu társadalmi élete.

Az egész sorozat (10 szám, ötven nyomtatott ív terjedelemben) bolti ára mintegy 12 korona lesz.

Egyesületünk saját tagjait és a Magyar Társadalomtudományi Szemle előfizetőit abban a rendkívüli kedvezményben kívánja részesíteni, hogy nekik, ha A Magyar Társadalomtudományi Egyeselet Könyvtárára előfizetnek, annak egy-egy sorozatát *tizenkét korona helyett hat koronáért* küldi meg.

Ezt azonban csak úgy teheti, ha tagjai s a Magyar Társadalomtudományi Szemle előfizetői közül kellő számmal jelentkeznek előfizetők. Kérjük tehát, sziveskedjenek Egyesületünket a mellékelt levelező-lapon minél előbb értesíteni szándékukról. Az előfizetési díj a Magyar Társadalomtudományi Egyesület pénztárába küldendő az ugyancsak mellékelt postautalványon; azt esetleg később postai megbizás útján fogjuk beszedni.

A Magyar Társadalomtudományi Szemlében tanulmányokat tettek közzé:

Alexy Lajos, közgazdasági iró.
Anet Claud, franczia iró.
Angyal Pál, jogakadémiai tanár.
Apáthy István, egyetemi tanár.
Balás Károly, jogakadémiai tanár.
Bálint Imre, aligazgató.
Balogh Jenő, államtitkár.
Bartók György, tanár.
Bud János, min. s. titkár.
Buza László, jogakadémia tanár.
Chyzer Béla, Máv. felügyelő.
Czettler Jenő, ministeri fogalmazó.
Dékány István.
Doleschall Alfréd, egyet. tanár.
Elek Pál, udvari tanácsos.
Eöttevényi Nagy Olivér, jogakad. tanár.
Ifj. Erődi Béla, keresk. akad. tanár.
Erődi Tihamér.
Farkas Pál, orsz. képviselő.
Ferdinandy Geyza, egyet. rk. tanár.
Ferenczy József, műegyetemi tanár.
Fráter Aladár, hirlapiró.
Gaal Jenő, főrendiházi tag, műegyetemi tanár.
Gárdonyi Albert, főv. könyvtárnok.
Gáthy Bálint, kir. ügyész.
Géber Antal, ministeri fogalmazó.
Geőcze Sarolta, igazgatónő.
Giesswein Sándor, kanonok.
Gidófalvy István, kir. közjegyző.
Gineverné Győry Ilona, irónő.
Heller Erik, törv. jegyző.
Heller Farkas, műegyet. m.-tanár.
Hornyánszky Gyula, egyet. m.-tanár.
Imre Sándor, egyet. m.-tanár.
Jancsó Benedek, igazgató.
Jankulov Boriszláv, tanár.
Kármán Elemér, ügyész.
Kelemen Nándor.
Kenedi Géza, iró.
Kenéz Béla, egyetemi tanár.
Kérészy Zoltán, jogak. igazgató.
Kiss Géza, jogak. tanár.
Kohányi Gyula, s.-tanfelügyelő.
Kiss Ödön, tanár.
Kováts J. István, lelkész.
Lechner László, tanár.
Lendvay Miklós, vm. főjegyző.
Marczali Henrik, egyetemi tanár.
Mattyasovszky Miklós, min. titkár.
Nagy Dénes, tanár.
Nagy László, tanár.
Nagyiványi Fekete Gyula, táblabiró.
Németh József, min. oszt. tanácsos.
Neubauer Ferencz, ügyvéd.
Okolicsányi-Kuthy Dezső, egyetemi m.-tanár.
Pach Henrik, orvos.
Palágyi Menyhért, egyet. m.-tanár.
Paizs Lajos, tanár.
Pap Géza, min. oszt.-tanácsos.
Prohászka Ottokár, püspök.
Réz Mihály, jogakadémiai tanár.
Riesz Sándor.
Schneller István, egyetemi tanár.
Sigmond Andor, jogakad. tanár.
Steinecker Ferencz, min. fogalmazó.
Steiner Gyula, vm. jegyző.
Szász Zsombor, orsz. képviselő.
Szeberényi Lajos, lelkész.
Székely György, egyetemi m. tanár.
Szemenyei Kornél, aligazgató.
Szentirmay Imre, képezdei tanár.
Szentiványi Ferencz, árvaszéki üln.
Szitnyay Elek, tanár.
Tábori Kornél, hirlapiró.
Torkos László, tanár.
Tóth Dezső.
Vágó János.
Varró István, kamarai fog.
Vályi Bódog, tanár.
Zsoldos Benő, albiró.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

MAGYAR
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
—— EGYESÜLET FOLYÓIRATA ——

SZERKESZTI AZ IGAZGATÓSÁG:

APÁTHY ISTVÁN, GAAL JENŐ.

IV. ÉVFOLYAM 1911 JUNIUS 6. SZÁM.

BUDAPEST, 1911.

Megjelenik évente tizszer, julius és augusztus kivételével, minden hó 15-én.

TARTALOM.

Lap

Kosutány Ignácz: Hit és vallás mint társadalmi jelenség ... 429—450

Illés Imre: A mezőgazdasági munkapiacz szervezése külföldön és hazánkban ... ... 451—481

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közgazdaság:

A pénz szerepe a drágaságban. *Heller Farkas.* ... ... 482—488

A budapesti IX. orsz. gazdaconressus. ... ... 488—493

Társadalmi bölcsészet:

A görög felvilágosodás bölcsészete. *Steinecker.* ... ... 494—499

Sully Prudhomme siciologiája. *Bartók György.* ... ... 499—506

Társadalmi politika:

Budapesti Egyetemek Socialis Telep Intézménye. *Ifj. E. B.* 507—508

Magyar Társadalomtudományi Egyesület:

Az egyesület Szabad Iskólája Kolozsvárt és Brassóban. 608-510

A Magyar Társadalomtudományi Szemle közöl önálló tanulmányokat a társadalomtannak és főbb segédtudományainak köréből; ismerteti a társadalomtant érdeklő közéleti és irodalmi jelenségeket; gyűjti, bírálatosan rendezi és további fölhasználásra előkészíti a társadalomtan tudományos anyagát. Közli végül a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nyilvános ülésein és szakértekezletein tartott előadásokat, fölolvasásokat és vitatkozásokat, valamint az Egyesület hivatalos értesítését annak választmányi üléseiről, közgyüléséről és belső életéről. Főczélja a társadalomtant, szigorúan tudományos alapon, a magyar nemzeti továbbfejlődés szolgálatába állítani, egészséges társadalompolitikai közvéleményt teremteni s a magyar tudományos erőket erre a munkára egyesíteni.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület tagjai a Magyar Társadalomtudományi Szemlét évi 10 korona tagsági díjuk fejében kapják. Előfizetési díja egy évre 20 korona; egy-egy szám ára 2 korona.

A Magyar Társadalomtudományi Szemle részére szánt közlemények a Magyar Társadalomtudományi Egyesület igazgatóságának czímére (Budapest V., Mária-Valéria-utcza 12. sz. II. emelet), előfizetések az egyesület pénztárának czímére (Magyar bank- és kereskedelmi részvénytársaság, Budapest V., Váczi-körut 32. sz.), a folyóirat anyagi részére vonatkozó értesítések pedig a Magyar Társadalomtudományi Egyesület titkárságához (Budapest V., Mária-Valéria-utcza 12. sz. III. emelet) küldendők. Előfizetéseket minden könyvárus is elfogad.

Hit és vallás mint társadalmi jelenség.[1])

Irta: KOSUTÁNY IGNÁCZ.

Midőn a Magyar Társadalomtudományi Egyesület részéről azt a megtisztelő felhivást vettem, hogy én itt, ezen a helyen beszéljek *a hitről és a vallásról*, megszállott az aggodalom: vajjon akad-e a ki meghallgasson? Nem fogják-e az emberek azt mondani, hogy ez a munka, amelyre én vállalkoztam, egészen felesleges és idejét multa? Hisz az emberiség ma már a hitetlenség felé halad. Valamikor, időtlen-időknek előtte megteremtette a hitet az embereknek csapongó képzelete, melyet akkor a tudomány még nem korlátozott. Ez a képzelet benépesítette az eget és az alvilágot. De ezen ma már túl vagyunk. Ha a vallás él is még ideig-óráig, hát bizonyosan el kell mulnia. A tudományok fejlődését feltartóztatni nem lehet s ez az istenek halálát csak az idő kérdésévé teszi.

Ez az aggodalmam nem volt alapos, mert szép számú és kiváló qualitású hallgatóságot látok magam előtt. De azért mégsem tehetem, hogy ne válaszoljak röviden a kétkedésnek most vázolt álláspontjára. Ha igen sokan hallani sem akarnak a hitről és vallásról, ennek az az oka, mert a túlvilágról annyi együgyű mese kering, a babonaság oly bántóan uralkodik az emberek fölött, hogy a természettudományi gondolkodáshoz szokott embernek türelme szakad, kedve vész, mihelyt hitről és vallásról hall beszélni, és ezek fölött a keserves thémák fölött egyszerű tagadással túl teszi magát. Pedig az ilyen embernek nincs igaza. Türelmetlenül, elfogul-

[1]) Bő kivonata a szerző által a Magyar Társadalomtudományi Egyesület kolozsvári socialis tanfolyamában tartott előadásoknak.

tan egyszerűen tagadni mindent, mit a hit mond, se nem igazságos, se nem tudományos. Igaz, hogy a hittel sok visszaélés történik s a hit nevében félrevezetik az embereket, de ez még nem ok arra, hogy a hittel szemben ellenséges állást foglaljunk el s elfogultsággal térjünk fölötte napirendre. A visszaélésekből igazság szerint csak az következhet, hogy a hit észleléséhez a tudomány teljes objectivitásával és elfogulatlanságával fogjunk. Ellenkező esetben megeshet, hogy csupa ellenszenvből s kisérő körülményeknél fogva az igazság elől zárkózunk el. Hogy a hit az emberi társadalomnak fontos jelensége, azt még az elfogultaknak is el kell ismerni. Olyan ténye ez az emberi szellemnek, mely nem szűnik meg tény maradni csak azért, mert elzárkózunk előle. Vak tagadással a tények ellen nem lehet harczolni, a vak tagadás nem tarthat számot kedvezőbb megítélésre, mint ellentétes véglete: a vakhit.

Aki tehát a társasélet tüneményeivel akar foglalkozni, annak okvetlenül kell foglalkozni a hittel és a vallással is, mint társadalmi jelenséggel. Mert tanulmányozni az emberi társadalmat és nem vizsgálni azt, mi az emberek gondolkodására olyan nagy befolyást gyakorol: elhibázott munka volna.

De még mielőtt munkánkba bele is kezdenénk, már ismét halljuk az ellenmondást, mely így hangzik: »az emberi szellem világát vizsgálni hiába való fáradság, mely jutalmul tévedésbe ejt. Mert az emberi nem művelődésének kulcsát a természet és annak erői adják. Minden művelődés az emberi társadalom gazdaságából indul ki. A társadalom gazdálkodásának módja úgy fejleszti az emberek eszmevilágát, tehát hitbeli fogalmát is, amint az a gazdasági életnek megfelel. Az emberek ideologiája a gazdasági alapnak egyszerű felépítménye.« Ez az ellenmondás azért nem állhatja utunkat, mert egyoldalú. Senki sem vonja azt kétségbe, hogy a természetnek és a gazdasági viszonyoknak az emberi szellem fejlődésére nagy hatása van. De a gazdasági termelés nem egyedüli törekvése az embernek. Ha azt látjuk, hogy ugyanazon gazdasági viszonyok közt levő népek culturája nagy különbségeket tüntet fel, akkor be kell ismernünk, hogy a gazdasági tényezők hatása csak bizonyos fokig és mértékig ismerhető el, de azt túlbecsülni nem sza-

bad az eszmék hatásának rovására. A gazdaság csak egyik tényezője a cultura fejlődésének, melyet az eszmék ereje annál hatalmasabban érint, minél előrehaladottabb fokon áll a cultura. A tudomány nemcsak egyszerű kisérője, hanem hovatovább vezetője a társaséletnek.

A társadalmi élet jelenségeit csak úgy méltányolhatjuk, ha kellő figyelmet szentelünk az emberek eszméinek és szellemi életének. De ha most már azt vizsgálom, minő befolyása van a hitnek és vallásnak a társadalom életének kialakulásában, nem szabad kitüzött czélom egyenes útjáról letérnem, bármilyen csábító volna is e letérés. Nem fejtegethetem azt a kérdést, hogy keletkezhetett a hit? A tudni vágyó emberi léleknek az a tulajdonsága, hozta-e azt létre, mely nem képes elviselni a tudatlanságot, látva tehát az őt környező világnak csodálatra méltó tüneményeit, egy magasabb hatalomra következtet. Avagy talán mikor a hajdankori ember érezte a természet romboló erőit, vulkánok kitörését, földrengést, viharok dühöngését, betegségeket és egyéb csapásokat, eltöltötte a rettegés és épp úgy benépesítette szellemekkel a világot, mint ahogy imádta a kigyót, a tigrist, s egyéb állatot, melyektől rettegnie kellett? Avagy talán az elhalt ősöknek képzelt szelleme volt az az őskezdet, melyből a hit utóbb kifejlődött? Avagy ösztönszerűleg ébredt az emberben a hit első gondolata, s ez azután utóbb, hosszú idő multán bele nevelődött? Szóval: mi a helyes? A »*naturismus*«-e, mely a természet szemléletéből, a nagy kozmikus erőkből eredezteti a hit első fogalmait? avagy az »*animismus*«, mely azokat a képzelet által alkotott szellemek, lelkek, démonok, geniusoknak tulajdonítja? Vagy talán egyik sem, mert minden vallás, még a legelemibb is, melyről a történelem vagy az utazók értesítenek, már olyan bonyolódott műve az emberi gondolkodásnak, s annyira nélkülözi az egyszerű fogalmakat és eszméket, hogy valami más, még ősibb képzeteket kell feltételeznünk. A naturismus és az animismus pedig ezen őseredeti eszmevilágnak csak leszármazottjai?

Ezen kérdéseket félre kell hárítanunk.

Éppen így kell elhaladnunk egy másik nagy kérdés mellett is, nevezetesen: ha a hit az emberi lélek munkája, milyen lehet a munkás maga az emberi lélek? Ezt minden-

képp ki kellene deríteni. Csakhogy az emberi lélek ma még kikutathatlan rejtély előttünk, melyet még csak rövid idő óta kezdenek tapasztalati módszer szerint kutatni, vizsgálni. Különösen az az angol társulat, mely magát a lelki élet megfigyelésének és kutatásának szánta, végez vagy 30 év óta e téren nagy erőfeszítéseket. De a ténygyűjtés fáradhatlan munkájának az lett az eredménye, ami a mikroskopiumi vizsgálatnak és a messzelátónak. Minél inkább hatolunk a végtelenbe, annál messzebb távozik a szemhatár és tünnek elő újabb és újabb tünemények, melyet a felfedező csodálattal jegyez fel, de megfejteni nem képes. Valóban a föld sarkait jobban ismerjük, mint az emberi lelket. Lehet-e vajjon a lélekben a tudatnak egyszerű közvetlen tényét látni és azzal megelégedni, avagy azt a történelem és a mythologia termékének tartsuk-e, egy olyan complexumnak, mely történelmileg elemzés alá vehető?

Ezekkel a nagy kérdésekkel nem foglalkozhatunk, mert czélunktól elvezetnének.

Elégedjünk meg azzal, ha körvonalozzuk a hitnek eszméjét úgy, amint az az ember lelkében valóban él. Az ember hiszi, hogy Isten létezik. Az emberi lélek is innen veszi eredetét. Az ember úgy érzi, hogy a lélek nem lehet az anyag vak törvényeinek martaléka, az állati élet törvényei nem elegendők kimagyarázni a lelki élet jelenségeit. Az anyagi világon kivül van még egy más világ is, és mi annak részesei vagyunk. Ha megszünik az állati élet, a léleknek élete meg nem szünik. Él az a test halála után is, sőt akkor éri meg a földi életnek igazságát. Ime rövid pár mondatban az ember hitének lényege.

Itt azután megint útunkat állja a kétkedés, s ránk kiált: Nem igaz! A görög Demokritos óta mai napig folyik a küzdelem a szellemvilág hívői és tagadói között. A természettudományokra támaszkodó, úgynevezett *monistikus* felfogás tagadja, hogy a természet erőin kivül még természetfölötti erők is lehetnének. »Isten«, »lélek« nem való létezők. Ezeket a szavakat csupán azért használjuk, hogy tudjuk valamiképpen elnevezni azt az »*ok*«-ot, mely az emberi tudat jelenségeinek egységes forrása. Ennek ellentéte az úgynevezett *dualistikus* felfogás, mely azt állitja, hogy az érzékelhető világon kivül

van még egy olyan világ is, melyet érzékeinkkel felfogni nem vagyunk képesek. Ez a világ a testnélküli intelligentiák világa. Van Isten, van testnélküli lélek, és ez a lélek halhatatlan.

Melyik felfogásnak van igaza? Érdemlegesen ezt a kérdést sem tárgyalhatjuk, de czélunk már megköveteli azt a kijelentést, hogy *a hit nem az emberi értelemnek műve, hanem az emberi érzelemé.* Hogy pedig ezt az igen fontos megállapítást kellőképp méltathassuk, nem szabad visszariadni a következő kis kitéréstől.

Értelmi működés és érzelem, mind a kettő ugyanazon emberi léleknek két különböző munkája. Mind a kettőnek ébresztő oka az embert környező világ, mely az emberre hatással van. Például szolgáljon mindjárt ez a csillár, mely ennek a teremnek a közepén csüng és azt megvilágítja. Ez a csillár, ha feléje nézek, hatást gyakorol az én látóidegemre, mert azt ingerli. Én látom a csillárt, s a hatás, melyet e látomány rám gyakorol, kétféle. Először, mikor a csillárt észreveszem és nézem, előtolakodik az a kérdés: mi az, amit én most látok? Gondolkozom, a látott képet összehasonlítom más képekkel, a képet rendezem, osztályozom, lassankint kialakul bennem az új képzet és megállapítom a csillár fogalmát. Így felelek meg magamnak arra a kérdésre: mi az, amit én most látok? A léleknek ez a munkálkodó ereje *az emberi értelem*, mely az érzékek által felfogott képeket fogalmakká dolgozza fel, a fogalmakat egymással összeköti, vagy egymástól elválasztja, s így tesz szert ismeretekre. Ezen ismeretekben az értelem mindig arra törekszik, hogy a fogalom minél tökéletesebben megegyezzék a valósággal, azaz *keresi az igazságot.*

De ugyanakkor, mikor a csillárt nézem, az rám még egy második hatással is van. Amit látok, az vagy kellemes nekem, vagy kellemetlen, és ennélfogva az nekem vagy tetszik, vagy nem tetszik. Az embert környező világnak ez a hatása *az érzés.*

Mikor lelkünk munkálkodik, nem maradhat közönyös, hanem érezni kell vagy jót, vagy rosszat. Ez *az érzelem* olyan elemi működése a léleknek, amit tovább elemezni már nem vagyunk képesek. Nem valami külön munkája az az emberi léleknek, sőt ott van az a léleknek minden működésében, ott kiséri az a léleknek minden életnyilvánulását.

Itt azonban még mindig nem állapodhatunk meg. Mert az emberi lélekre nem egyedül a környező világ ingerei hatnak és benne érzéseket nem csupán csak ezek költenek. *Saját bensőnkből is támadnak érzések.* Az emberi léleknek saját belsejéből is támadnak belső ingerek, melyek a kivülről jött ingereknél még hatalmasabbak. Támadnak *kedélyhangulatok,* melyeknek mivoltával még távolról sem vagyunk tisztában, de hatalmukat lépten-nyomon annál inkább érezzük. És éppen innen származnak legnemesebb érzéseink, a legsubjectivebb, de egyszersmind a leghatalmasabb érzések.

Ezeket pedig azért volt szükséges itt elmondani, hogy annál határozottabban érthessük meg, hogy *a hit nem az értelemnek, hanem az érzelemnek műve.* Egy sajátos, különös hangulata az a léleknek. A hit érzelmi, a tudás értelmi működés. Mind a kettő különböző irányban hat a lélekre, különböző eszközökkel és különböző eredménynyel. Hogy még tisztábban álljon előttünk az, amit kifejteni akarok, egy példát hozok fel. Képzeljünk magunk elé egy képet, például Munkácsy képét: Krisztus Pilátus előtt. Az értelem erre kész a felelettel: »ez, amit magunk előtt látunk *nem igaz,* ez a kép semmi egyéb, mint egy vászon tele szinfoltokkal. A kép perspektivája csupa optikai csalódás, mert a kép egy vászon sík, melynek lefelé és oldalt csak két kiterjedése van, a harmadik dimmensio, t. i. a mélység hiányzik.« Ezt mondja az értelem. És mi még sem kisértjük meg, hogy az értelem szavainak igazságát kétségbe vonjuk; lelkünk átengedi magát a fenséges érzésnek és elmerül a kép szemléletében. Ime a léleknek két különböző működése. Az értelemnek igaza van, de a kép nem az értelem számára készült. Így vagyunk a hittel és a tudással. Hit és tudás az emberi léleknek lényegesen másnemű termékei. Két különböző dimmensiojú mozgás az, mely nem jöhet egymással összeütközésbe, hacsak nem hibás beállítás következtében.

Tévedés tehát a hit ellen a természettudomány módszerével küzdeni. De nem kevésbbé súlyos tévedés a hitet a tudománytól félteni, és emiatt a tudományt megátkozni s haladása elé gátokat emelni.

A hit magában véve a léleknek csak egyik eszméje, mely különböző helyen különböző időben különféle alakban jele-

nik meg. Az eszme örök érték, az alak pedig annak csak külső verete; mint ilyen az idők változása alatt áll s azokkal változik és fejlődik. És ha valaki még mindig azt mondaná: »ez mind haszontalan okoskodás, mert a hit még sem egyéb, mint képzelődés és valótlanság,« még az esetben is meg marad az a tény, hogy több száz millió ember a hitet igaznak tartja, ennélfogva legyen az akár való igaz, akár tiszta képzelődés, olyan le nem tagadható tény az, mely a társadalmi életnek egy jelensége; hozzá tartozik az emberi társadalom szellemi életéhez, s nélküle a társadalmi élet minden vizsgálgatása hiányos marad.

Vegyük hát a hitet mint megmásíthatlan tényt, mint társadalmi jelenséget vizsgálat alá s azonnal feltünik egy különös jelenség, tudniillik hogy a keresztény, zsidó, mohamedán, budhista, bramin, tibeti láma a maga hitét mint *igaznak tartja*. Hogy lehet ez, mikor e hitrendszerekben sok a különbség, sőt az ellentét is. És az mind eltünik a hitért lelkesedő hivő szemei előtt. Annál különösebb jelenség ez, mert az emberi értelem munkájának törvényei átalános érvényüek. Minden ember csak egy logika szerint gondolkozhat, legyen az ember tibeti vagy chinai, mohamedán, zsidó vagy keresztény, az értelem igazsága csak egy lehet.

De hát a hitben nem is az értelem működik, hanem az érzelem. Tele van az érzelmi elemekkel, mely a hitnek ősalapjait időtlen időknek előtte lerakta. Mikor azután már a hit kialakult, akkor lépett utólag munkába az értelem, melynek kötelességévé tették, hogy a már meglevő érzést észbeli okokkal támogassa. Igy azután az értelem vette az okokat onnan, ahol azokat találta.

A hitnek alapja az az érzelem, hogy Isten létezik. Következik ebből, hogy amilyen megfoghatatlan az Isten eszméje már természeténél fogva, épp úgy található fel az a legkülönfélébb változatokban nemcsak az idők folyamán különböző népeknél, hanem ugyanegy időben és különböző helyen. Egy végtelen változatos skáláját találjuk kezdve a legszörnyűbb, legfantastikusabb alakoktól s a legnevetségesebb bálványoktól fel a legmagasztosabb és legfenségesebb fogalomig, mely a Végtelenben hal el. De legyen az a fogalom még olyan durva, a hit mégis alkalmas arra, hogy a kezdetleges

ember gondolkozásának különös irányt adjon. Mert az egyszer bizonyos, hogy legyen az ember fogalma az Istenről bármilyen alantjáró, az Istent mint felette álló hatalmat fogja fel.

Ezen hatalmas valakivel szemben pedig kénytelen az ember valahogy viselkedni. Mindenek előtt iparkodni fog magának arról képet alkotni. Iparkodni fog már csak félelemből is annak kedvében járni. Ez pedig nem lehet másként, mintha hozzá alkalmazkodik, vele valami módon összeköttetésbe lép, annak képzelt kívánságait megtenni, boszúját elkerülni iparkodik. Ezen törekvése által lép az ember — tudva nem tudva — a művelődés első lépcsőjére. Mikor tehát az ember gondolatában felmerül a hit, az Isten eszméje, az ember nem maradhat közönyös tétlenségben. Ha a lelkek (Isten) urai az egészségnek, betegségnek, jónak, rossznak: okos dolog megnyerni jóakaratukat, vagy lecsillapítani őket, ha felingerelték. Az ember közlekedni akar a félelmetes ellenféllel, beszél hozzá, kedves dolgokat ajánl fel neki, igyekszik őt megkérlelni, kiengesztelni, segítségét megnyerni stb.

Ez mind eredménye a hitnek, mind megannyi külső cselekvés, s *abban áll a vallás*. Hit és vallás nem egy és ugyanaz, bár a mindennapi beszéd e szavak közt nem tesz különbséget, azokat ugyanegy értelemben, felváltva használja. Pedig a mi magyar nyelvünk a *hit* és *vallás* szavakban olyan finom különbséget fejez ki, amire egyetlen nyelv se képes. Hit: amit én hiszek, vagyis az én belső érzelmem, gondolatom. Vallás: amit én vallok, vagyis amint én gondolatomat, érzelmemet külsőképpen kifejezem.

A hit merőben benső működés: gondolat, képzelet, meggyőződés. A vallás merőben külső cselekvés. Éppen úgy, mint szeretni és szerelmet vallani; az egyik benső érzelem, a másik annak kijelentése. A vallás is a hitnek következménye. Vallás nélkül lehetnek fogalmaink az Istenről, teljesíthetjük is parancsát, de Istennel közlekedni csak vallás által képes az ember. Amilyen nagy a különbség az embereknek hite közt, természetesen ugyanolyan, sőt még nagyobb különbségnek kell lenni azoknak vallása közt. Mert a hit a vallás útján keresi az összeköttetést az Istennel, amilyen a hit, olyan lesz a vallás is.

De legyen az még olyan durva, még olyan kegyetlen is,

már a maga durvaságában ott találjuk a lelki nemesedés legelső csiráját, *az önmagunk felett való uralmat.* Az ember erőt vesz indulatain. Mai napig ez minden haladásnak végső alapja. Abban különbözik a vadállattól a szelidített állat is, hogy az állatszelidítő őt kényszeríti az önuralomra. Bár ereje volna felfalni szelidítőjét, étvágya sem hiányzik hozzá, mégsem teszi. Fél a tüzes vasdorongtól, a korbácstól, melyekkel keserves tapasztalatai voltak, tehát erőt vesz dühén és meglapul. Éppen igy a vadember. Erőt vesz magán, mert fél. És legyen bár félelme még olyan oktalan, az elért eredmény mégis megvan, a vad természeten ott van az első béklyó. Az emberi cultura fejlesztésében a hitnek és vallásnak az a jelentősége, hogy először törik meg az ember vadságát. A barbár ember nyers vadságához hiába közeledik a nyers erő, ha még olyan kegyetlen is, annál inkább megátalkodottá válik a vadnak csökönyössége. De a láthatlan hatalmaktól való félelem erősen felizgatja képzeletét és maga jószántából lesz azzá, amivé erőszak útján soha sem lenne.

Vegyük például a vallásnak legocsmányabb munkáját, az emberáldozatot. Az áldozó ember szemében a feláldozandó ember minden esetre valami érték, különben nem volna alkalmas tárgya az áldozatnak. És az áldozó ember lemond erről az értékről. Ez lehet az áldozat szempontjából nagy kegyetlenség, de az áldozót önuralom vezeti. Átadja amije van s kedveskedik vele a láthatatlan hatalomnak. Mikor az anya saját gyermekét dobja a bálvány izzó gyomrába, arról tesz bizonyságot, hogy benne még a természet szavánál is hatalmasabb a képzelt parancs, hogy erőt vegyen az ő anyai ösztönén.

A vallás, azaz a cultus mindig határozottabban fejlődik. Idő multán az már bizonyos szertartási szabályokká növi ki magát, melyet az embernek meg kell tartania, valahányszor az élet körülményei magukkal hozzák. Ez utóbb egész rendszerré fejlődik. Ez a rendszer áll különböző ünnepek, szertartások és áldozatokból, s ezen rendszereknek lényeges követelményük, hogy időről-időre mindig visszatérnek. Ez az a mód és eszköz, mely által a hivő szakadatlanul felélesztí és megujítja azt a köteléket, mely őt hozzáfűzi azon szent lényekhez, akiktől ő függ. Ez az emberi társadalom állandó rendjének első csirája, a cultura hajnalának első derengése.

Semmikép sem fogadható el, hogy a vallás nem egyéb, mint illusiók szövevénye, melyeket azután ravasz emberek kihasználtak. Mert a vallás az eszméknek egy olyan rendszere, mely a történelemben oly fontos szerepet játszott, hogy a népek a megélhetésökhöz szükséges energiát minden időben onnan merítették. Ma már bizonyos az, hogy a jog, a morál, sőt maga a tudományos gondolat is a vallásban született, hosszú ideig össze is tévesztették azzal, s szelleme egészen áthatotta szülötteit. A XVIII. század philosophusai óriási tévedésnek mondták a vallást, melyet a papok gondoltak ki, s a vallás fenmaradását azzal magyarázták, hogy a papoknak érdeke volt csalni a tömeget. De ha ez így van, hogy lehet megfejteni azt a nagy állandóságot, melyet ez a rendkivüli csalás az emberi nem történetén át megtudott tartani, tudva azt, hogy maga a nép volt a vallásos eszmék rendszerének kigondolója s rászedettje is egyszerre.

Ha a hitnek s vallásnak eléggé meg nem becsülhető jótékony hatását fejtegetjük, egyoldalúság volna annak ártalmaira is rá nem mutatni. Az embernek féket nem ismerő képzelődése mindenféle rossz szellemekkel, kisértetekkel, hazajáró lelkekkel s egyéb torzalakokkal népesíti be a világot. Varázsszerekkel gyógyít, másokat megront, majd jövendőt mond, az embereket ijeszti, rémíti nagy ártalmára minden haladásaak. A vakhit, a babonaság, ha magát az emberek lelkébe befészkeli, még a műveltség igen előhaladott fokát is árnyék gyanánt kiséri. Bitormódra elfoglalja a józan ész helyét, szolgálatába szegődik a ravaszoknak, hogy csalhassanak, de undorító elfajulásai is lehetnek, mikor például az eltemetett halottat kiássák, szivét átdöfik, hogy ne járhasson többé haza. A hitnek korcshajtásai, ártalmas kinövései ezek s egész a rajongásig, a tébolyig fokozódhatnak. A mi egyetemünk elmekórtani klinikáján vannak betegek, kik majd az Istennel közlekednek, majd az ördöggel viaskodnak és szenvednek a gonosz szellemektől sok rosszat. A vallásos gondolkodásnak ilyen elkorcsosulása azonban még nem ok arra, hogy a hitnek és vallásnak nagy culturális erejét el ne ismerjük.

Az, hogy a tudomány mai előhaladása mellett a hitre semmi szükség nem volna, nem állja meg a birálatot. Tudo-

mány, erkölcs nem elégségesek arra, hogy az ember lelkének szomjuságát teljesen eloltsák és a léleknek ürességét kitöltsék, a lelkiismeret nyugtalanságát teljesen elcsitítják, a sziv óhajtásait teljesen kielégítsék. A tudomány arra törekszik, hogy a tüneményeket törvényeit megismerjük, de ezen kivül még szükségünk van egy metaphysikai bázisra is, honnan a maga világnézetét az ember levezesse. Ez a természet fölötti alap a vallás, mely lehetővé teszi, hogy elérje a Végtelent, az ember kiolthatlan törekvésének eme czélpontját. Ezt pedig csak az érzelem útján közelítheti meg. Ez forrása minden összhangnak, szépnek, szeretetnek, örök életeleme a *szellemnek*. Az érzéki, a természeti világ rendjétől igy menekülhetünk egy érzék fölötti eszményi világ rendjéhez, keresve a kárpótlást az élet bajaiért.

A hitet semmisem képes pótolni és feleslegessé tenni. Megkivánja azt maga az élet. Az emberen a természet törvényei kiméletlenül végig gázolnak mint fájdalom, betegség, öregség, halál. Ez elől nincs menekvés. De az emberek részéről is minduntalan igen keserves méltatlanságokat szenvedünk. Ez a való élet. Ennek gyötrelmeitől nincs menekvés más felé, mint egy eszményi világba. Ennek legmagasabb régiója a vallás, mely azt érezteti, hogy kell lenni egy Valakinek, ki jó és igazságos. Ő megért bennünket, hozzá bizalommal fordulhatunk. Ő a mi Atyánk. Ez a hit olyan szükséglete az embernek, melyet soha semmi sem fog pótolni vagy megingatni.

Mindenütt csak bizonyítékokat, értelmi meggyőzést, észbeli belátást követelni: nagy egyoldalúság. Ez az egyoldalúság abban a hiedelemben (tehát ismét csak *hitben*) gyökeredzik, hogy az emberi okoskodás mindenható, és csak azt lehet elismerni, mi a természet törvényei szerint bebizonyítható. Pedig az emberi lélek nemcsak egyedül az értelem útján nyilatkozhat meg, hanem az érzelem útján is. És ez a megnyilatkozás nem függ az értelemtől. Legyen példa erre a zene. Felhangzik egy zenekarban a Rákóczi-induló. Az értelem azt mondja: ez nem egyéb mint mozgás, rezgés hosszabb-rövidebb hanghullámokban, magasabb-alacsonyabb zöngékben, rokon és nem rokon hangokban. Az ember tudja ezt jól és elmerül a hatalmas lendületben, lelke előtt egy egész történet vonul

el az ő drámaiságával, indulatok kapják el, fellángol benne a szabadságáért küzdő nemzet minden fájdalma, tüze, lelkesedése és dicsősége. Az ember világa bizony nemcsak észlelésből és logikából áll, hanem valami egyébből is.

És ha ez a »valami egyéb« távol esnék is valakinek temperamentumától, még akkor sem szabad igazságtalannak lenni és sárba rántani azt az eszmét, ami ha nekünk nem is, de millió más embernek ad gyönyörűséget és megnyugvást. Mint a földre szállott tiszta harmatcseppet, a vallást is elgázolhatják az emberek, és be is mocskolhatják, de azért sohasem szabad megtámadni azon nagy vallási eszményeket, melyek a gyarló intézményektől egészen függetlenek, melyek az ember kedélyét vigasztalják, őt a percz indulata fölé emelik s ama magasztos érzettel töltik be, mely halhatatlanságot igér és mértékét és biztosítékát adja egy jobb életnek.

Még a mondottaknál is nevezetesebb hatása a hitnek s a vallásnak, hogy az emberek közt az összetartást nagyon fokozza. A társadalmi életnek fentartó erői közt a hit és vallás különös figyelmet érdemel. Ott volt az már az emberi társasélet legelső alakulásánál, mely hajdanta kétség kivül a »családi typus«-ból indult ki. Ezen együttélő ember-családban csakhamar kifejlődik a közös gondolkozás, minél jobban érzik az emberek, hogy egymásra vannak szorulva: Annál tartósabb az együttélés. A természeti tünemények, melyeket együtt csodálunk, a közös veszedelem, mely mindnyájukat fenyeget, a közös tapasztalat, a közös ősöknek szellemei lassankint megindítják a közös gondolkodást, s megindul az embercsoportnak egy közös lelki világa, amit népléleknek nevezhetünk. Ennek a fejlesztésében a hitnek is nagy része van. Egyik ember látja, hogy tesz a másik, felébred benne a kiváncsiság és mindjárt az utánzás ősi ösztöne. Ő is úgy tesz. A családi életben minden kedvez annak, hogy a család tagjai közt hitbeli fogalmak és vallási szertartások keletkezzenek. És akármilyen tökéletlen legyen is ez a vallás, a megszokás és hagyomány azt megerősíti, az emberek pedig abba bele nevelődnek. A nép léleknek egyik első tényezője gyanánt ott van a hit, együtt az ősmondával, énekkel, ott a egenda, a költészet, a népzene, a gyógyítás együtt egy nagy

kavarodásban. Varázslás, ráolvasás s egyéb babonaság alakja alatt nem nehéz felismernünk a hitet. Mint a népnek dala, táncza, díszítő művészete, úgy támad észrevétlenül a hit és vallás is, s ott vannak mindenütt, minden cselekvésnél, mint az emberi érzelmek kifejezői és elmaradhatlan kísérői. Egyszer azután a vallás eléri fejlődésének egy felettébb fontos fázisát: *tömeg jelenséggé válik.* Itt azután egy kis kitérést kell tennünk, hogy a tömegjelenség mivoltát közelebbről megismerhessük.

Az embertömeg egyes emberekből áll, de mégis mihelyt az emberek tömeggé verődnek össze, a tömegnek lelkivilágában már olyan jelenségekkel találkozunk, melyek a magános embernél nem fordulnak elő. A tömeg erősen átalakítja a maga tagjainak gondolkozását, és ezt a változást egyedül csak az idézi elő, hogy sok ember van egy tömegben. A tömegben az ember magát sokkal erősebbnek érzi s az ismeretlenség leple alatt csökkenő felelősség érzetében olyanokat is tesz, amit egyedül nem tenne. Egy véletlenül összeverődő tüntető tömegben az emberek megvadulnak és kezdenek erőszakoskodni, ablakokat, lámpákat vernek be, sőt a lovasrendőrt is megtámadják, olyan emberek, akik, ha egyedül vannak nagy csendesen, sőt jámborul ülnének műhelyükben, szeliden varrva, könyvet vezetve, irva, számolva, stb. Ezt nevezzük a *tömeg suggestiójának.* És a hit a tömegsuggestio révén sok változásnak van kitéve, mert ha valamit a tömeg igaznak tart, hihetővé válik a képtelenség is. Az emberek belenéznek egy kútba és ott valami csudát fedeznek fel. Csak úgy tódul a nép a kúthoz és aki csak bele néz, mind látja a csudát. Pedig semmit sem látna, ha mások nem bizonyoznának előtte. Kőrisbányán pajkos kezek dobálni kezdenek egy leányt, és ezt a »csudát« annál jobban hiszik az emberek, minél többen beszélik; s a kőrisbányai csuda bele kerül a berlini spriritista folyóiratba. Most már azután muszáj hinni, hiszen nyomtatva van. A vallás, amint a tömeg közé jut, megszünik egyéni lenni, a tömeg lesz annak továbbfejlesztője és fentartója. A társadalom módosítja annak nyilvánulásait. Ezentúl nem azt hisszük, nem úgy teszünk, mint hinnénk és cselekednénk, ha egyéni hajlamaink egyedül maradtak volna. A társaság anniyra megváltoztatja azokat, hogy

éppen ellenkezőt is képes velünk elhitetni és megtétetni, mint magunkra hagyva.

A néplélek a hittel és vallással együtt *morált*, azaz *erkölcsöt* alkot.

Mi az erkölcs? Szabálya az ember cselekvésének. Cselekvéseink lehetnek jók, lehetnek nem jók. Ezt kell valamiképp megitélni. Ennek a megitélésnek a mértékét szolgáltatja *az erkölcsi érzés*. A népnek közvéleménye, mely az emberi társadalmakban már korán kialakul, megköveteli, hogy az életnek változó viszonyai közepette az emberek mikép viseljék magukat. Így állnak elő a legkülönbözőbb szokások az étkezésben, ruházkodásban, lakásban, és a kölcsönös társas érintkezésben. A vallás és a morál sem kivételek a köznézetnek ezen befolyása alól. Csak az a kérdés: minő része van a vallásnak a morál létrejövetelében? A vallásnak morálfejlesztő erejét nem lehet kétségbe vonni, mihelyt az emberek a morál követeléseit Isten akaratára vezetik vissza, s onnan származtatják. Ebben az esetben a vallás lesz a morálnak főfejlesztője, őre, szabályozója. De nem lehet azt feltétlenül odaállítani, hogy a társadalom a maga conventionális megállapodásait mind Isten akaratából eredeztetné. Tulzásba esik, ki a vallást és erkölcsöt feltétlenül és szükségképp összetartozónak és párhuzamosnak mondaná úgy, hogy a vallásosság emelkedése szükségképp maga után vonná az erkölcsök nemesedését is. Egy magánybavonult remete, egy elzárkozott szerzetes lehet igen vallásos ember. De erkölcsisége nem is emelkedhet arányosan vallásosságával már csak azon egyszerű oknál fogva sem, mert hiányzik az emberi környezet, ahol az erkölcs igazán érvényesülhet. Bíró Lajos hazánkfia éveken át élt a polyneziai pápuák közt. Ő mondja, hogy ezeknek vallása bár igen hiányos, de azért ők erkölcsös emberek, kik a tolvajságot, bosszúállást, erkölcstelenséget, sőt még az illetlenséget is kerülik. Európa népei között az orosz kétségkivül legvallásosabb, de azért tévedne az, ki az oroszt az erkölcsösségben példaképül állítaná Európa népei elé. A középkor sokkal vallásosabb volt, mint a mi korunk. Akkor uralkodott a vallás a tudományban, művészetben, törvényben, politikában, mindenben. De ugyanezen középkorban mindennapos volt a rablás, emberölés, a gyengébbek nyomorgatása, elnyomása, árulás, kinvallatás stb.

Az erkölcsök durvák voltak. A mi korunk vallásossága messze elmarad a középkori mögött. A mi korunk nem épít bámulatos domokat, nem visel keresztes háborút, nem zarándokol önsanyargatások között, nem égeti a máshitűeket, de épít szeretetházakat, gyermekmenedéket, tüdőbetegek sanatoriumait, tart népkonyhákat, védi a gyámoltalanokat. Ha azután egy helyet utól ér az Isten haragja, Páris, Ischia, Szeged, Messina, a világ minden részéből kapja a segítséget. Ilyen a mi korunk. És ez azt bizonyítja, hogy a mi vallástalannak mondott korunknak erkölcsei a humanismusban, az emberszeretetben fölötte állanak a vallásos középkor erkölcseinek. Közelebb jutottunk a második főparancshoz: »Szeresd felebarátodat, mint önmagadat.« Pedig minden morálnak ez a végső irányelve.

Ha tehát helyes ítéletet akarunk mondani, nem szabad tovább menni annál az állításnál, hogy a vallás egyik előmozdítója lehet a morálnak (ebben is a vallás minősége határoz), de vallás és erkölcs között az összefüggés nem feltétlen és nem szükségképpeni. A vallásnak az erkölcsre gyakorolt befolyása lehet előnyös, lehet hátrányos a vallásoknak tisztultabb vagy durvább elvei, tanai és felfogása szerint.

Van még a hitvallásnak a társadalomra egy másik nevezetes hatása is, mert a hitvallás alapján a nép lassankint felekezetté kezd tömörülni. Ez onnan van, hogy az emberek együtt és közösen végzik vallásos cselekvényeiket. Ez is lassan indul meg. Eleinte az emberek csak úgy sejtik, hogy ha többen együtt végeznek valamit, annak nagyobb az ereje. Az ember másokat látva, társaságban jobban bizik, s felkeresi másoknak a társaságát. Ezt utóbb megszokja, végül céltudatosan folytatja a közös imádságot, közös szertartásokat. Így fejlődik ki lassankint a felekezet. A felekezetté válás nagyon fontos jelenség a vallás fejlődésében. A felekezetben közérzület fejlődik ki, s ez lassankint átveszi az egyes embernek vallásos nevelését és irányítását. A sokaság most már innen szerez magának ismereteket, fogalmakat, képeket, eszméket, s ezek a sokaságban lassankint elterjednek és általánossá válva kiegyenlítődnek. A felekezetnek kezd ereje támadni és ez az erő nőttön nő, lassankint hatalmába keríti a felekezethez csatlakozókat.

Ennek az erőnek alapja a közvélemény, mely a maga

akaratát úrrá teszi a felekezet tagjai felett. Ez a közvélemény a felekezetben még nincs szervezve, de azért nagy a hatalma. Például szolgálhat a közvélemény erejére nézve a *divat.* A divatnak nincs sem közigazgatása, sem bírósága, sem paragrafusa, mégis uralkodik. Itt van a párviadal. Ennek nemcsak hogy szervezete nincs, de egyenesen tiltva van. De a közvélemény divatot, párbajt számon kér az emberektől s aki neki nem hódol, azt lekicsinyli, nem becsüli. És ezt a gyenge jellem nem tudja elviselni. Elviselhetőbbnek tartja a fogságot, mint a közvélemény arczfintorgatását. Igy a felekezet. Ennek is van hatalma, de még nincs szervezete. Egy nazarénus, ha besorozzák katonának, kész évekig ülni a börtönben, de nem nyul a puskához, mert azt az ő vallása tiltja. A felekezetnek nincsenek sem hivatalnokai, sem alkotmánya, sem közigazgatása, csak hatalma. Ezt a hatalmat a hívek önként ismerik el és meghódolnak.

Ebben áll éppen a felekezetnek nagy hatása a társadalomra, hogy vezeti és neveli a sokaságot, a tömeget. A tömeget mondom. Mert a culturát nemcsak egyesek lángesze és törekvése viszi előre, hanem még inkább az emberi élet tömeges haladása. Egyes kiváló emberek is csak akkor képesek hatni a működésre, ha hozzá tudnak férkőzni a tömeg lelkületéhez s ott előnyös változásokat idézni elő. És alig van valami, ami a tömeg lelkéhez úgy hozzá tudjon férközni, mint a vallás, ha azt egy felekezet a maga hatalmával kezeli. A felekezetben az erőviszonyok éreztetik a maguk hatását anélkül, hogy az erőnek megfelelő intézményei volnának. De ezek az intézmények is lassankint fejlődnek ki. Az emberek a felekezeti állapotból mindenütt átmentek, vagy átmenni igyekeznek a szervezkedés állapotába. Az egyház fejlettebb foka a vallásos társadalomnak, mint a felekezet és azáltal áll elő, hogy a felekezet szervezkedik és jogi alakot ölt. Ez a felekezeti állapot legfejlettebb alakja és betetőzése.

Azok az emberek, akik felekezeti állapotban vannak, már egy nagy lépést tettek előre a fejlődés felé, mert állandó viszonyok közt élnek. Ez az állandóság pedig maga után vonja a további fejlődést, mert az állandó kapcsolatban levő emberek életviszonyai nem maradhatnak rendezetlenül. Igy van ez a felekezetnél is. A társaséletnek meg kell szüntetni

a tétova összevisszaságot s valami rendet kell csinálni. Így indul meg a szervezkedés munkája. Ez pedig az embereknek természetes egyenlőtlenségéből indul ki. Az emberek különböző egyéni tulajdonai különbséget tettek az emberek közt. Egyéni tehetség, ész, bátor fellépés, az üldözöttek védelme s egyéb tulajdonoknál fogva egyesek kiváltak a tömeg közül. Ezt kellett érezni már az első hívőknek s ez természetszerűleg honosított meg bizonyos rendet. A kiválóságba vetett hit a kiválóknak hatalmat adott. A nagy tömeg vezetésre szorul s a kiválónak épp olyan kötelessége vezetni, mint a tömegnek kötelessége engedelmeskedni. Amint a természetben a kiválogatódás, épp úgy működik a kiválóság a társas-életben is. A felekezet a maga egészében is kénytelen alkalmazkodni a viszonyokhoz, melyek közt él s így fogadja el egyeseknek jó szolgálatait, bátorságát, kitartását, tanácsát, tanítását stb. Ezzel pedig önként adja magát amaz egyeseknek vezetése és hatalma alá. Viszont az egyes (a *legalkalmasabb*) tőle telhetőleg alkalmazkodik az élet követelményeihez s megindul a hatalmi szervezkedés. Egyének, osztályok válnak így ki és tesznek szert nagyobb nyomatékra és tekintélyre. A kiválóbbnak természetes hivatása, hogy vezessen, a tömegnek hogy kövesse nagyjait. Ez már rendet csinál a társaságban s ez a rend állandóságánál fogva szokássá, a szokás joggá erősödik s előáll az *egyház*. Az egyház mint fejlettebb alak a felekezettől abban különbözik, hogy az egyház már szervezett hatalom.

Az egyház ezen hatalmánál fogva uralkodik s követeli az engedelmességet. Az egyház hatalmi szervezet.

E szervezkedés abban áll, hogy az egyház mint egész a maga külön egyéniségének tudatára jut, különbözőnek érzi magát a rajta kivül álló világgal szemben és sajátos életet folytat. Részekre tagozódik. Az életnek egységes működését a részek közt megosztja, de emellett megtartja az eredeti egységét és összetartozást. Ez mind nem történhetik jelentékeny erőkifejtés nélkül és azt az erőt mondjuk *egyházhatalomnak*.

Hatalom pedig az emberek közt különféle alapon és okok miatt állhat fenn. Amelyiknek alapja a szervezett nyers erő, ezt nevezzük katonai hatalomnak, lehet a hatalom alapja a gazdagság, ezt nevezzük plutocratiának, lehet az alapja

családi leszármazás, születés, ezt mondjuk dynastikus hatalomnak stb. Az egyház hatalma ezektől különböző természetű, mert minden egyház a maga hatalmát az Isten akaratából származtatja, magát pedig az Isten hatalma képviselőjének tartja. Az ilyen hatalmat nevezzük *theokratiának.*

Mindenféle hatalomnak, minden uralkodásnak legeszményibb alakja a *theokratia.* Mert ha már egyik ember uralkodik a másik fölött, legyen ezen uralomnak és az alávetettségnek oka bármi, ez az állapot sohasem lehet az emberre olyan megnyugtató és az alávetettség olyan magától értetődő, mint mikor az Isten uralkodik az ember fölött, s az ember az Istennek van alárendelve. De hogy ezen látszat mögött mennyi lehetetlenség rejtőzik, azt mindjárt látni fogjuk.

Előbb azonban foglalkozzunk még egy keveset az egyházhatalom kialakulásával. Minden egyház hatalmának első szervezete, mint mondám, a természetes kiválógatódás útján indulhat meg és a szentesítést annak csak a hosszú időfolyás adhatta meg. Itt azután különös figyelmet érdemel az egyház életének legelső ideje, nevezetesen az, hogy az egyház azt az első idejét nyugalomban töltötte-e, vagy minő veszedelmekkel kellett megküzdenie. Támadás, üldözés, veszedelmek nagyon előmozdítják a szervezkedést azáltal, hogy kifejlesztik az ellenálló tulajdonságokat, melyek különben békén szunnyadoztak volna. Sőt e képességeket nemcsak a szükség mértékéig fejlesztik, hanem azon túl is. Ez az energia-felesleg azután mind a szervezet szilárdságának javára válik. De leginkább mutatkozik az üldözés szervező hatása azáltal, hogy az egyház papságának alkotmányos viszonyai ettől függnek. Egy papság, melyet az egyházon kivül álló hatalom üldöz, szorosan ragaszkodik a néphez és egybeolvad azzal, mert hatalmának egyedüli menedékét a népben találja. Ha azonban az egyháznak külső támadástól nincs mit tartani, népe ellenben elégedetlen, a papság a hatalomnál keres oltalmat, és azzal szövetkezik. Az egyházi hatalom kialakulása ugyanis az egyháznak psychologiai életfolyamata. Minden egyház arra törekszik, hogy a maga hitét és elveit uralkodóvá tegye az életnek összes viszonyai felett. De az emberi élet nemcsak vallásból áll. Az emberi culturának az egyház nem egyedüli tényezője. Minden egyház ott talál maga mellett bizonyos tár-

sadalmi alakulásokat és köröket, melyeket az embereknek gazdasági, községi, politikai és más egyéb életviszonyaiból támadó törekvései teremtettek. Az életnek folyton folyó küzdelmében ezek közül hol az egyik, hol a másik kedvező helyzetbe is jut, érezteti a maga erejét és az egyházi élet terén is hol jobban, hol kevésbbé érvényesül. Az egyház ezekkel szemben a maga létét biztosítani, uralmát fentartani törekszik, s erre felhasználja a maga hatalmát, mely mint erő parancsokban és tilalmakban közvetlenül is nyilvánul. Aszerint már most, amint a vele szembeálló többi culturális tényezők, mint földrajzi viszonyok, az emberek foglalkozása, a történeti fejlődés folyamán előálló legkülönbözőbb helyzetek kialakulnak, az egyház is vagy képes azokkal szemben a maga elveit uralomra juttatni, vagy kénytelen azokhoz alkalmazkodni. Ez dönt az egyház alkotmányára, azaz hatalmi szervezetére nézve.

Ez az oka annak is, hogy a keresztény egyházak, ámbár egy közös alapon, az Ujszövetségi Szentirás alapján állanak, alkotmányuk mégis olyan különböző egymástól. Mi következik ebből? Az, hogy egyház és vallás bármennyire együvé valók is, de nem azonosak egymással. Az egyház a vallásos eszmének csak egy megjelenő alakja, de nem maga a vallás. Éppen úgy, mint az állam nem azonos a joggal. Állam is, egyház is a hatalmi szervezkedésnek csak egy-egy alakja, de az egyház épp úgy nem ugyanaz a vallással, mint ahogy az állam még nem jog, a kereskedelmi kamara még nem kereskedelem, a katonaság még nem honvédelem, a művészískola még nem művészet, az egyetem és tudományos akadémia még nem maga a tudomány stb. Ha pedig a vallás nem azonos az egyházzal, még kevésbbé azonos az az egyháznak valamely hatalmi szervével, pl. a papsággal. Papság és vallás nem ugyanazon fogalmak. Nincs feltétlen összefüggés a papságnak valamely különös alakja és a vallásnak életföltételei között. Nem a vallás van a papságért, hanem a papság a vallásért. Az egyházi kormányzat kérdései már nem tartoznak a vallás körébe, az egyház szervezkedésének kérdései azok, melyekre a helyesség és az általános czélszerűség szempontjai irányt adók. Így látom én a viszonyt vallás, egyház és az egyháznak hatalmi szervezkedése, vagyis alkotmánya között.

A hatalmi szervezkedés teszi képessé az egyházat nemcsak arra, hogy saját életműködését tökéletesen végezze, hanem arra is, hogy a maga eszméit, tanait, erkölcseit hatalma által érvényesítse úgy saját hiveire nézve, mint a kivüle álló egész világgal szemben. Ezen hatalomnak jótékony erejét mindnyájan látjuk, mindennap tapasztaljuk.

De az a nagy hatalom, melyet az egyházak kifejtenek, ártalmassá is válhat azok kezében, akik ezt a nagy hatalmat nem tudják a maga természetes határai között megtartani. Mondottam már, hogy nincs eszményibb hatalom, mint a theokratia, az Isten hatalma az emberek fölött. De mint minden hatalommal, ezzel is történhet visszaélés. Isten uralkodik az ember felett. Uralkodó hatalom és az alávetett ember közt végtelen a különbség. Az ember alávetettsége csak feltétlen lehet. Azok most már, akik a hatalmat Isten nevében kezelik, kezdenek a hatalom szárnyain az alattvalók fölé mindig magasabbra emelkedni. Követelik a feltétlen meghódolást. Kizárólagos jogokat vesznek igénybe. Elzárkóznak a kormányzottaktól, kikkel jognélküli tömeg módjára bánnak s igen nagy bennük a hajlandóság magukat azonosítani azzal, akinek nevében a hatalmat kezelik. A kelet történelme: a braminok, a tibeti lámák, az egyiptomi papság nem egy példával igazolják a theokratikus hatalomnak ezen elfajulását, mely minden fejlődésnek ellensége, a társadalmaknak megmerevitője, az emberi jogoknak tagadása.

Azon nagy hatalom, amivel a felekezetek és egyházak rendelkeznek hiveik felett, még másképpen is ártalmassá válhat. Felkoltheti a felekezeti türelmetlenséget és a különböző felekezetű embereket mint ellenségeket állithatja egymással szembe. Ez pedig annál inkább lehetséges, mert a hitbeli állitások, mint azt már kifejtettem, sok érzelmi elemmel vannak keverve. Ebből következik, hogy az emberek hitének egy jelentékeny része sem a tényekben, sem az értelemben nem találja meg a maga alapját. Itt azután belát-hatatlan tér nyilik az ellentétes érzelmek számára, hogy egymást kihívják, egymással összeütközzenek. A kiegyezés pedig lehetetlen. Az értelmi igazságok felett indult vita véget érhet. Forog a föld a nap körül, vagy a nap a föld körül? olyan vita, melyet el lehet dönteni. De hogy a Szent-Háromság

személyei minő viszonyban vannak egymással? Azt soha eldönteni nem lehet. Így a felekezetek hitvitái békére nem vezethetnek, a felekezetieskedés tüzét nem lehet eloltani. Sőt minél erősebb valakiben a hitbeli meggyőződés, annál kevésbbé lesz türelmes a más hitüekkel szemben, mert az érzelem nem ismer megalkuvást, csak meghódolást vagy gyülöletett. Hogy ez az elfajúlása a felekezetnek miként változtatja a vallást Isten áldásából Isten csapásává, arról a történelem sok rémséges adatot tudna elbeszélni, melyek azonban annyira ismeretesek, hogy feleslegesnek tartom azokat felemlíteni.

De nem mulaszthatom el, hogy rá ne mutassak egy törekvésre, mely a politikába beakarja vinni a felekezetiséget, s felekezeti alapon akar politikai pártot alkotni. Mik azok a politikai pártok? A politikai pártokban az állampolgároknak állandó, szabad egyesűléseit látjuk. Az egyesülésnek az a czélja, hogy az állami életet olyan irányba tereljék, amely az ő érdekeiknek megfelel. Minden pártnak az a végső czélja, hogy kezébe vegye az államhatalmat, hogy ezáltal czéljait érvényre juttassa. A felekezeti irányból kiinduló politikai párt tehát az államba be akarja vinni a theokratiát. Istennek közvetlen uralmát az emberek fölött, az államhatalom eszközei által, vagyis, hogy az isteni kinyilatkoztatás közvetlenül jogi renddé váljék, hogy Isten közvetlenül anyagi kényszer útján kormányozza a világot.

Ez a törekvés összezavarja és félremagyarázza a jog és vallás fogalmát. A hitvallás a léleknek érzelmi világa, a jog és az anyagi erőszak ehhez nem illenek. Más törvényei vannak az anyagi világnak, más törvényei vannak a lélek világának. Az anyag természetéből szükségképp következik, hogy ott physikai erők uralkodjanak. A lélek világa szellem-erkölcsi erők uralma alatt áll, s ha ezen törvényeket az emberre alkalmazzuk, nem szabad physikai kényszerhez nyulni, mert azoknak természetüknek megfelelőleg szabadon kell, hogy megvalósuljanak, az emberi öntudat, értelem, belátás és átérzés útján. Ime: a bűnöket a lélekről nem lehet physikai erőkkel eltörölni, sem az isteni kegyelmet laboratoriumokban előállítani. Viszont kenyeret, bort és egyéb anyagi javakat nem lehet előállítani sem az áldás, sem a szentelés, sem az imádság természetfölötti ereje által. Az

emberi cselekvésnek erkölcsi értékét egyedül csak az adja meg, hogy az ember minden erőszaktól menten, szabadon cselekszik. A szabadság pedig fejleszti a cselekvés eszközeit, módjait, korlátait. Ahol ez a szabadság hiányzik, ott a társadalom megmerevedik, a teokratikus despotia pedig az uralkodó osztálynak zsarnokságát vonja maga után. Lábrakap a kényszer-gyámkodás szelleme, az az átkozott szellem, mely mindent megmérgez, amivel csak érintkezésbe jön. Megindul a szolga hizelgés, üldözése minden ellenkezőnek, a kegyetlenkedés. Eközben maga a hit és a vallási élet is lesülyed, elveszti isteni erejét és eltorzul. Legtöbbet mégis azáltal veszt az emberiség, hogy az elnyomottak az elnyomók iránt érzett gyűlöletüket átviszik magára a *vallásra*, s a vallás ellen indítják meg az irtóháborút, az emberiségnek pótolhatatlan nagy kárára.

Nem így az igazi egyház, mely isteni rendeltetésének tudatában csak magasztos hivatásának él, s az embereken nem uralkodni, hanem őket boldogítani akarja — s erre használja fel a maga nagy hatalmát, — a culturális szellemi tényezők fejlesztése által. Az embereket a maguk egyéni körében az önérdek vezeti; az egyház az eszme czéljait szolgálja. A tömeg vezetésre szorul. Magas, távoleső, nagy ideális czélokért gyakran nem lelkesül. Ha valaha volt szükség egyházra, ma van arra szükség, hogy megtanítsa az embereket a pillanatnyi önérdek felé a jövő nemzedéknek nagy érdekeit emelni.

A mezőgazdasági munkapiacz szervezése külföldön és hazánkban.

Irta: ILLÉS IMRE.

A XIX-ik század köz- és magánéletének nagy átalakulásai szükségkép a munkapiaczot is kiforgatták patriarchalis mozdulatlanságából.

A demokratikus társadalmi reformok, a gazdasági élet hullámai nemcsak a termelést és fogyasztást terelték eddig ismeretlen utakra, hanem úgy az ipar, mint a mezőgazdaság körében a munkaszervezetet alapjában megváltoztatták. Különösen a capitalistikus termelés megmásíthatatlan bélyege: a szervezetlenség jutott teljes mértékben kifejezésre a gazdasági élet minden vonatkozásában s igy a munkaviszonyokban is. Azonban a társadalmi s gazdasági erők fékevesztett szabadossága — mérhetetlen áldozattal járó válságok tanulságai alapján — életre hivták egyrészről a kartelleket, trustöket, szövetkezeteket, melyek a termelés és fogyasztás menetébe visznek be bizonyos rendszerességet s másrészről a munkaviszonyokat szabályozó intézmények közt a munkaközvetítést is.

Eltekintve a régi czéhek és gildék szűkkörű s részben egész más érdekeket követő kezdeményezéseitől, a munkaközvetítés is socialis szükségletté csak akkor válhatott, amidőn a munkapiacz szervezetlensége a maga visszáságaival együtt szembeötlött.

Már most kell hangsúlyoznunk, hogy a munkaközvetítés első sorban a szervezetlen munkapiacz rendezésére, helyesebben a munkakereslet és kinálat egymás mellé állítására hivatott. A munkakinálatot és keresletet piaczra hozza, ahol a

felek egymással szabadon érintkezhetnek. A közérdekű munkaközvetítés azonban nem merül ki a felek egyszerű szembeállításában, mint az ügynöki tényked és, hanem hatáskörébe tartoznak mindazon intézkedések, melyek a munkaszerződés létrejöttét megkönnyítik, megkötése, teljesítése és felbontása körül a felek kölcsönös érdekeit támogatják.

A munkaközvetítés feladatköre két irányban határolódik el. Nem gyakorol befolyást a munkakinálat és kereslet szaporodására. Továbbá hivatása nem téveszthető össze azon socialis intézményekével, melyek esetleg vele együttes működésben jelentőségét emelhetik és sikerét még inkább biztosíthatják.

A munkaközvetítés előbbiekben meghatározott hivatása szerint a mezőgazdaság körében is csak az esetben elégíthet ki tényleges szükséget, ha a munkapiacz szervezetlensége előtérbe nyomul s az ebből eredő bajoknak orvoslása időszerű. S ez az állapot mai napság mindinkább tért hódít. A mezőgazdasági munkaviszonyok valamennyi culturállamban a bérmunkarendszerre való áttérés óta oly megegyező képet mutatnak, melyben a helyileg szétválasztott kereslet és kinálat kiegyenlítésének legnagyobb zavarai tükröződnek vissza. A mezőgazdasági üzem egyre fokozódó időszakossága, a mezőgazdaság és az ipar termelékenységében rejlő folyton növekedő különbségek a munkaszervezet állandóságát biztosító kötelékeket legtöbb helyt szétszaggatták. Ily módon a munkaerő egyes ipari és agrárközpontokon óriási munkanélküli tömeggé zsúfolódott össze, míg másutt nem kevésbbé égető munkáshiány érezhető.

A mezőgazdasági munkapiacz e szervezetlen állapota — mely a munkaközvetítés szükségességének alapfeltétele — felfedi előttünk azokat a követelményeket, melyekhez a hatályos munkaközvetítésnek igazodnia kell, hogy hivatását betölthesse. E követelmények nagyrészt a mezőgazdasági termelésnek az iparétól eltérő sajátságaiban nyerik magyarázatukat.

Az ipari termelésnek a conjuncturák szerint meglepetésszerű fordulatokban változó hullámai nagy világrészeket lefoglaló területen egyformán érik a munkapiaczot, melyen a munkaszükséglet éppen ez okból egységesen, gyors egymás-

utánban erős és ellentétes eltolódásokat szenved. Ezzel ellentétben a mezőgazdasági termelés a társadalmi és gazdasági viszonyok állapota szerint politikailag elhatárolt területenként, sőt ezen belül egyes vidékenként is az évek hosszú során át — bizonyos állandósággal — más és más követelményt támaszt a munkaerő-állománynyal szemben. Vagyis azt a tényt kívánjuk leszögezni, hogy a mezőgazdaság körében egyes kisebb területeken is feltünő állandósággal jelentkeznek egymás szomszédságában munkáshiány és munkásbőség (Az alföldi megyékben munkásfelesleg, a felföldön munkáshiány; szintúgy Rajna-pfalz vidékének s a keleti iparos tartományoknak, Franczia ország keleti és nyugati részének ellentétes munkásviszonyai is ezt mutatják.)

A munkapiacz röviden érintett sajátosságaiból vonjuk le a tanulságokat. Az ipari munkaközvetítés szervezetének kellő rugalmassággal kell birnia arra, hogy az emelkedő és leszálló conjuncturák szerint hol a fölös munkakereslet, hol a túlnyomó munkakinálat szükségleteit kielégítse. De éppen, mert nagy gazdasági vidékekre kiterjedőleg az irányzat ugyanaz, tehát a legtöbb munkaközponton munka-, illetőleg munkáshiány uralkodik; a munkapiacz önmagában könnyebben szabályozódik; a munkaközvetítésnek nem annyira helyközi aránytalanságokat kell kiegyenlítenie, mint ugyanazon közigazgatási egységeken (községen) belül a munkaerőnek az üzemek közt leendő felosztásáról kell gondosdoskodnia.

Ellenben a mezőgazdasági munkaközvetítésnek egyes vidékenként különböző belső szervezetében is nagyobb állandósággal vagy munkabőségre vagy munkahiányra kell berendezkednie. Működésében előtérbe lép a munkaerő aránytalan elhelyezkedését kiegyenlítő szerep. S mivel igy czélja távoleső helyek munkapiaczának összekötésére irányul, nagy területek viszonyait kell állandó megfigyelés alatt tartania (centrális szervezés kelléke).

A munkaerőkinálatnak nagy területen való szétszóródásánál és az országos munkapiacz vidékenként megosztott, de állandó irányzatánál fogva a felek érdekazonossága a kölcsönös ellenőrzés intézményes biztosítékait nélkülözhetőkké is teheti. Igy válságos munkáshiány esetén a gazdák a munkaközvetítést minden socialis veszély nélkül kezelhetik hatósági vagy munkásszervek bevonása nélkül.

Az utiköltség előlegezése s az égető munkaszükség eléggé hathatósan elriaszt az esetleges visszaélésektől. Viszont nagyobb területre terjedő munkahiány indokolttá teheti a munkások közreműködését, anélkül, hogy ezáltal a munkapiacz monopolisálásának veszélye fenforoghatna.

Az előbbiekkel kapcsolatban ki kell emelnünk, hogy a helyközi közvetítés — mint, amely a mezőgazdaság körében leggyakoribb — az egész intézmény socialis értékét csökkenti; a feleket nagy költséggel terheli, a munkást háztartásából és megszokott társadalmi környezetéből elvonja, maga és hozzátartozói erkölcsi életének nagy kárára. (Német vándormunkások, alföldi kubikosok stb.) Sőt, amint sokan hangoztatják, az idegenben való dolgozás legjobb iskolája az úgyis vészes betegséggé fajult városba tódulásnak és kivándorlásnak. Ez a körülmény megfontolandóvá teszi a helyközi mezőgazdasági munkaközvetítés igénybevételét mindakkor, amidőn még remény nyilhat a környékbeli munkások vagy munkaalkalmak felhasználására.

A mezőgazdasági munkaközvetítés berendezését nagy mértékben befolyásolja, továbbá a belső iparosodás foka. Tudvalevőleg a városbatódulás, mely a mezőgazdasági munkapiaczra oly elhatározólag visszahat; az ipari fejlődéssel együtt halad; s másrészt a belső ipari központok állandóan nagy munkásfeleslegének a vidékre való levezetése a munkaközvetítés egyik jelentős feladata. Az ipari fejlettséggel függ össze az a fontos kérdés is, vajjon az önálló, elkülönült mezőgazdasági munkaközvetítés intézményesen bekapcsolandó-e a városi közvetítő szervezetbe.

A mezőgazdasági munkaközvetítést azonban a legbonyolultabb feladatok elé állítja a mezőgazdasági üzemnek időszakos (saison) jellege.

A mezőgazdasági üzem munkaszükséglete évszakonként aránytalanul különbözik. Ilyeténképpen a jól szervezett mezőgazdasági munkaközvetítésre nem kisebb feladat hárul, mint az, hogy gyorsan, minden késedelem nélkül az egyéb évi szükséglethez képest aránytalanul nagy munkástömegeket állítson be rövid munkatartamra.

A fennebbiekben vizsgáltuk, hogy a munkaközvetítésnek általában és különösen a mezőgazdaság körében mi a hivatása s a munkapiacz mily követelményeit kell kielégítenie.

A további tárgyalás folyamán megismerkedünk egyes külföldi államok s hazánk intézményeivel s főleg azt kutatjuk, hogy ezek az intézmények mennyiben alkalmazkodnak a munkapiacz igényeihez.

A német birodalom déli és nyugati vidékein a munkábaállás túlnyomórészt a mezőgazdasági munkás személyes jelentkezése alapján történik. De azért már e területeken is s még inkább kelet- és északfelé a szükség reákényszeríti a munkát keresőket hivatásos ügynökök igénybevételére, illetőleg munkaközvetítő intézmények létrehozására. Németországban az ügynöki tényked és a mezőgazdasági munkaközvetítés terén nagyszámú foglalkozási osztály jövedelmező hivatásává nőtte ki magát. Flesch frankfurti városi tanácsos becslése szerint a német mezőgazdaság évenként csak az ügynököknek 30—35 millió márkát fizet közvetítési díjak fejében.[1])

A közérdekű, nem nyereségre czélzó munkaközvetítés háromféle (községi, munkaadó és vegyes jellegű) alapszervezetben működik.

Délen a mezőgazdasági közvetítésnek önálló szervezete nincs. A községi munkaközvetítő hivatalok látják el a mezőgazdaság szükségleteit.[2]) Ilyen a helyzet Elsass-Lotharingiában, Baden, Hessen-Darmstadt nagyherczegségekben s Württembergben és Bajorországban. A legtöbb állam a mezőgazdaság czéljaira is működő községi munkaközvetítőket külön segélyben részesiti; a közvetített munkásoknak meg vasuti menetjegykedvezményt engedélyez. Magában Bajorországban 40 község munkaközvetítője terjeszti ki tevékenységét a mezőgazdasági munkásokra is. Sikerükre vall az a tény, hogy átlag a munkáskereslet 60%-át kielégitik s közvetítő ügynökökre ritkábban kerül sor.

A porosz tartományokban s a két Mecklenburgban a mezőgazdasági érdekképviseletek (kamarák, illetőleg gazdasági egyesületek, Patriotischer Verein) maguk gondoskodnak főleg a belföldi munkaerő összegyüjtéséről saját e czélra berendezett szervezeteik útján. Azonkivül a külföldi úgynevezett vándor-

[1]) Fünfter deutscher Arbeitsnachweis-Kongress in Leipzig, 1908. Schr. des Verb. deutsch. Arb. nachw. Nr. 7. 28. l.

[2]) Landarbeit und Kleinbesitz. Herausgegeben von R. Ehrenberg. Heft 2/3 1907.

munkások közvetítésére a munkaadóérdekeltség, érdektelen egyesületi tagok s a kormányhatóság közreműködése mellett külön központi hivatal (Deutsche Feldarbeiter-Centralstelle) alakult. A munkaadók munkaközvetítése úgyszólván az egész országra (Poroszország) kiterjed; még pedig mindegyik mezőgazdasági kamara külön közvetítő hivatalt létesített, mely csak a kamara tagjait szolgálja ki. Az egyes kamarák munkaközvetítői egymással semmiféle szervezeti vagy működési összefüggésben nem állnak. A kamara területén belül azonban a központosítás szoros megvalósítást nyer.[1])

Mint érdekes tényt kiemeljük, hogy egyes munkaközvetítők legalább a gazdákra nézve a kötelező használat elvét valósítják meg. A hivatalok arányai több helyt tekintélyes méreteket öltenek. Igy a hallei kamarai munkaközvetítő személyzete a főnökön kivül 26 hivatalnokból áll. Az egyes hivatalok évi szükséglete 25—50.000 márkáig emelkedik. A közvetités költségeiből a munkásra semmi sem nehezedik, sőt az útiköltséget is lakóhelyétől vagy a határtól és vissza a munkaadó téríti meg.

A mezőgazdasági kamarák hatósági segély hiján a költségeket a befolyó díjakból fedezik. Legnagyobb részük 2—4.000 márkát hozzápótól, amely összeg, tekintettel arra, hogy pl. a hallei munkaközvetítő deficitje 1905-ben 19.378 munkához juttatott egyén után csak 4.500 márkát tett, túlsoknak nem mondható.

A harmadik különálló szervezet az utóbbi időben nálunk is hirhedtté vált »Feldarbeiter-Central-Stelle«. Maga az egyesület jogi személy. Székhelye Berlin. Czélja szerződéskötések alapján külföldi (különösen német ajkú) mezőgazdasági munkások közvetitése. A keleti határon átvevő helyeket létesített, melyek száma 1909-ben 40-re gyarapodott. A mezőgazdasági kamarák közvetítői és a »Centralstelle« a munkaközvetítést közvetlen és közvetett eszközökkel teljesítették.

Igen tanulságosak az elért számbeli eredmények. Az ügynökök nélkül közvetített belföldi munkások száma Poroszországban 1900-ban 4000, s már 1905-ben 10.000-re emelkedett.

---

[1]) CONRAD: Die Organisation des Arbeitsnachweises in Deutschland Leipzig, 1904, 94—101. l.

A kamarák munkaközvetítői a munkáskereslet 40—50%-át átlag kielégítik. A berlini központi hivatal 1908/09. üzleti évben 70.397 külföldi munkást nyert meg és a feléje fordult munkáskereslet 97%-át fedezte; de a többi 230.000 külföldi mezőgazdasági munkás közvetítése javarészt az ügynökök üzletkörébe esett.[1])

Ha a német gazdasági munkaközvetítők sokoldalú tevékenységét külső eredményei alapján óhajtjuk elbírálni, nem titkolhatunk el bizonyos csalódást, mely azonban érdemében nem egészen jogosult. A közvetített munkások egyre gyarapodó tekintélyes hadserege mindenesetre igazolja az intézmények életképességét. Azonban szerény sikerek mutatkoznak épp azon bajok megszüntetése terén, melyek a munkapiacz sürgős szervezését szükségessé tették.

A közérdekű közvetítők egyik főczélja arra irányult, hogy az ügynököket kiszorítsa annál is inkább, mivel e legtöbbször kétes existentiájú egyének a feleknek mérhetetlen kárt okoztak és a munkaviszonyok békés rendjét teljesen felforgatták. Sajnos, a közérdekű intézmények szervezete sokkal nehézkesebb, semhogy az ügynökök nélkül boldogulhatnának. A külföldi munkások közvetítését — ugyan többnyire a »Centralstelle« felügyelete alatt — ma is jóformán kizárólag ügynökök intézik.

A munkaközvetítők nagyobb térfoglalásán talán lendíteni fog az üzletszerű helyközvetítést szabályozó 1910. évi birodalmi törvény, amely ügynökök számára, iparengedély kiadatását csak kivételesen, *szükség* esetén engedi meg.[2])

A munkaközvetítő hivatalok gyakorolta felügyelet mégis előnyösen kihat a közvetítés költségeinek állandó csökkenésére és az ügynökök magatartására. Azonban az egyéb okokból beálló szerződésszegések üldözése még ma sem jár kellő eredménynyel. 1909-ben csupán a »Feldarbeiter Centralstelle« által közvetített munkások közül 14.869-en követtek el szerződésszegést. Az esetleges óvadékok elvesztése és a kiutasítás veszélye sem tartja vissza az úgyszólván törvényen ki-

[1]) CONRADS Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik II. F. 39. Bd. 898. l.

[2]) L. e törvény bővebb tárgyalását a »Közgazdasági Szemle« 44 köt. 564. l.-án.

vüli állapotba kényszerített munkásokat attól, hogy sérelmesnek tartott viszonyok közt a munkából önhatalmulag ki ne lépjenek.

Hasonlóan csekély sikerrel jár a közvetítő hivatalok egyéb közvetett ténykedése is. A városba költözött falusi nép visszatérítése szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközik. A viszonyok mégis állandóan javulnak, ami annak tulajdonítható, hogy a községi munkaközvetítők egy része a faluból bekerült munkást első sorban a gazdaságokban igyekszik elhelyezni. A kiszolgált katonák sem vágynak vissza a faluba. A katonai parancsnokok még 1900-ban szinte egyhangúlag azt jelentik, hogy mezőgazdasági munkára úgyszólván egy jelentkező sem akad. Evvel szemben az utóbbi években némi mozgalom indult meg a vidék felé.

Hogy a mezőgazdasági munkaközvetítés a déli szövetséges államok községi munkaközvetítőiben a többi foglalkozási ágakkal együttes kezelés alá jutott, ellenben Poroszországban önálló szervezetet nyert, arra nézve kielégítő magyarázatot ad a munkapiacz eltérő alakulása. Könnyen megérthető, hogy a községi munkaközvetítők Poroszországban százezernyi külföldi munkás közvetítésével járó széleskörű tevékenységgel semmi esetre sem birkózhattak volna meg oly sikeresen, mint a mezőgazdasági viszonyokhoz alkalmazkodó szakintézmények, nem is szólván arról, vajjon a külföldi közvetítéssel járó súlyos anyagi koczkázatot a községek magukra vállalták volna-e.

A német mezőgazdasági munkaközvetítésnek másik jellegzetessége: a munkaadó szervezet socialpolitikai szempontból talán aggályosnak látszik. Azonban tény az, hogy a közvetítés lefolyásában panaszra e tekintetben okot nem ad.[1]) A munkaközvetítésben rejlő nagy hatalommal bajos is visszaélni akkor, amidőn a munkáskeresletnek alig 50—60%-a nyer kielégítést. A nyilvánosságra jutott szerződési minták mindkét fél jogviszonyát egyenlő határozottsággal kidomborítják. A munkaközvetítő választott bíróságának részrehajlatlan ítélkezését pedig bizonyítja a döntésben meg nem nyugvó felek csekély száma. A berlini »földmunkás-központ« választott bírósága által 1909-ben eldöntött 492 eset közül csak 16 került további eljárás elé.

[1]) Fünfter deutscher Arbeitsnachweiskongress 1908. 25—81 l.

Érdekes a központosítás felé vezető fejlődés. E tekintetben legjellemzőbb a külföldi munkások közvetítésének a kamarák hatásköréből a »Centralstelle«-hez való áthelyezése, ami világosan igazolja, hogy nagy munkástömegek elosztását a gyakorlatban csak egységes központi szervezet végezheti sikerrel.

A franczia mezőgazdaság eddig nem gondoskodott munkapiacza sajátságaihoz simuló egységes s szervezetében tökéletesbült munkaközvetítés létesítéséről. A gazda és munkás közvetlen érintkezésének patriarchalis módjai még nem igen engednek helyt a munkábaállás czélszerűbb berendezésének. Azonban a mezőgazdasági munkapiacz újabb, mindnagyobb hullámzásával, hol az egyik, hol a másik szerződő fél érdekében egyre gyakrabban befurakodnak a gazda és munkaadó közé az ugy nevezett munkásvállalkozók (sousentrepreneur, marchandeurs, contremaitre, commisionné, piqueur), illetőleg a munkaközvetítést iparszerűen üző ügynökök.

Az előmunkások maguk is résztvesznek a felvállalt munkában, de bizonyos kiváltságos helyzetet biztosítanak maguknak azzal, hogy közvetlen kötelezettséget vállalnak a munkaadóval szemben a szükséges munkások beállítására s a kérdéses munka elvégzésére; továbbá a munkabért is felveszik és felosztják. Amint a »l'Office du travail« ez irányú enquêtejéből kitünik, különösen az északi vidékeken a gazdák gyakran e munkásvállalkozókkal egyeznek meg. E munkásvállalkozók fogadják fel a felvállalt munka elvégzésére szükséges embereket, akiknek nemcsak a szokásosnál kisebb munkabért juttatnak, hanem még napi 10 cent. közvetítési jutalékot is kötnek ki maguknak.[1])

Hasonló visszaélésekkel teszik magukat hirhedtté a munkaközvetítéssel iparszerűleg foglalkozó ügynökök, kiknek működése a tegutóbbi időkig hatósági engedélyhez volt kötve (1852. évi márczius hó 5-iki kormányrendelet). A mult század 90-es éveitől kezdve a mezőgazdasági munkaközvetítés legnagyobb contingensét ezek az ügynökök látták el. Különösen a déli szőlőtermő vidékeket sűrűn hálózták be. 1891-ben 50 s 1898-ban 70 közvetítő-iroda egyedül a mezőgazdasági

[1]) Le Placement des employés etc. l'Office du Travail, Paris 184. l.

munkásság szükségleteit elégitette ki. Ugyanazok a panaszok, melyeket a német viszonyok tárgyalása alkalmával röviden érintettünk, szóról-szóra ismétlődnek.

A nyerészkedési czélokat kizáró mezőgazdasági munkaközvetítés Francziaországban háromféle szervezetet nyert.

A legerősebbek s mindinkább nekilendülők a »syndicats agricoles«, a munkaadók, illetőleg munkások szakegyesületeinek enemű intézményei. Ámbár a közvetítés mindkét félre nézve teljesen ingyenes, sok helyt panaszkodnak az érdekeltek részvétlensége miatt.

Főleg a szakképzett mezőgazdasági munkások (vinczellér, dohánymunkás stb.) s a cselédek közvetítése körül aránylag jelentős szerep jut a közérdekű, tisztán jótékonyczélú intézményeknek, mint világi és egyházi otthonoknak, tanintézeteknek. Szabadjon hivatkoznunk többek közt a galicziai tartományi hatóság berendezte munkaközvetítő ügynökségre, amely a lengyel vándormunkások nagy csapatait helyezi el aratás idején.

Nem nélkülöz kiváló érdekességet a községi munkaközvetítés fejlődése.[1]) A forradalmi ideiglenes kormány már 1843-ban elrendelte Párisban díjtalan községi munkaközvetítő felállitását. Páris példáját alig egy tuczat város követte a legújabb időkig. A községi közvetítő-szervezet kiépitésén buzgólkodik az 1904. évi márczius hó 14-én kibocsátott törvény, mely azonban mélyreható változásokat eddig nem idézett elő.

Feltünő hiánya e törvénynek, hogy a tényleges szervezés személyi és dologi feltételeit sem nem jelöli ki, sem azok előteremtéséről nem gondoskodik. Az ügynöki irodák facultativ megváltása és az ezzel járó nagy anyagi áldozat az egész rendelkezés üdvös hatását előre is kétségessé teszi. Nem is csodálkozhatunk, ha alig akad város, amelynek kedve és elég pénze volna törvényadta jogával élni. De meg a hivatkozott törvény a községi munkaközvetítés szervezésében a mezőgazdaság szükségleteit teljesen figyelmen kivül hagyja. Ugyanis nyilvános lajstromok vezetése tudvalevőleg a munkaközvetítés hatályos működéséhez nem elegendő. Önálló hiva-

[1]) L. bővebben: S. BECCI. Le placement des ouvriers etc. Paris, 1906.

talok felállítására pedig csak 10.000 lakosnál többet számláló városok kötelezetnek.

Az Eszekamerikai Egyesült-Államok mezőgazdaságának nagy időszaki munkásszügségleténél fogva a munkaközvetítésre óriási feladat hárul, amelynek nehézségeit eddigelé élelmes ügynökök a kinálkozó nagy nyereség kilátásában szivesen magukra vállalták, sőt többé-kevésbbé monopolisálnak is.[1]) Ugyan nem kevés azon munkások száma, kik évről-évre nyár elején minden közvetítés nélkül munkába állanak, de ezek is túlnyomórészt ügynökök karmai közé kerülnek.

Munkaközvetitő ügynöki irodák valamennyi nagyobb városban befészkelték magukat s gyakran 100—200 hivatalnokkal rendelkező hivatalokká növik ki magukat. Visszaéléseik minden európai mértéket felül múlnak. Tehetetlen nőszemélyeket erkölcsi züllésbe kergetnek, a nyugati kikötővárosok tapasztalatlan bevándorolt munkásait magas (5—10 dollár) beiratási díjak mellett ezerszámra szállíttatják a keleti farmvidékekre, jóllehet tudják, hogy a felére sincs szükség. E mellett külön provisiot szednek a vasuttársaságoktól és a munkaadóktól. E visszaélések láttára azonban ne gondoljuk, hogy törvényes szabályok hiánya miatt nincs mód a megelőzésre és megtorlásra. Kevés kivétellel az Unio valamennyi államában a közvetítő ügynökök csak szigorú feltételektől függő engedély alapján nyithatják meg irodájukat.

A közérdekű, nyereségre nem czélzó közvetítésnek nyilvános községi szervezete terjeszti ki működését a mezőgazdaságra. A munkaadók és munkások érdekképviseletei még figyelemre sem méltatták ezt a fontos socialis munkakört, annak ellenére, hogy a községi munkaközvetítés a szükségletet távolról sem elégíti ki.

Csak 18 állam szabályozta a községi munkaközvetítést, amennyiben ily intézmények létesítését a városok bizonyos kategóriájára nézve (I. és II. oszt. városok) kötelezőleg elrendelték. Valamennyi állam gyakorolata ragaszkodik a személyválogatás nélküli díjtalan közvetítés elvéhez, de néhány az idegen állampolgárokat kizárja a közvetítés köréből. Némelyik állam

[1]) SZAFIÁN LAJOS: Aratás és cséplés az Egyesült-Államokban. Köztelek, 1910. évf. 63. sz. 1954. l.

kizárás terhe alatt a kötelező igénybevétel elvét emeli érvényre.

Ennek ellenére a községi munkaközvetítéssel a mezőgazdasági munkások csak szórványosan élnek.

A legnagyobb akadályt gördíti a halályos fejlődés elé a szegényes javadalmazás, mely 1.000—1.200 dollárt sohasem halad meg. Ily viszonyok mellett nem csodálkozhatunk, ha a községi hatósági munkaközvetítés minden egyéb irányú socialpolitikai ténykedés nélkül egyszerű ügynöki teendőket lát el és e téren is a hivatalos jelentések szerint üdvös hatása csupán a magánirodák visszaéléseinek mérséklésében nyilvánult.[1])

Mint egyebütt, úgy a Svájczban is a mezőgazdasági munkás (cseléd, napszámos, arató stb.) legtöbbször a munkaadóval közvetlenül folytatott egyezkedés alapján áll munkába. A közvetítő ügynökök a városokban nem ismeretlenek, de üzletkörük a faluba még nem igen ért el.

A felmerülő szükségletek egyébkénti kielégítésére a svájczi mezőgazdasági munkaközvetítés érdekes megoldást nyert a közérdekű hatósági illetőleg községi szervezetben, melynek eredményességéről a jövő ad majd tanubizonyságot.[2]) Ez a munkaközvetítés a többnyire ugyancsak hatósági ugynevezett »Naturalverpflegungsstation« és a községi közvetítőhivatal együtt működésében szerveződik. Annál a körülménynél fogva, hogy a Naturalverpflegungsstationok mintegy 14 kanton területét behálózzák s egymással kantononként szövetségekké tömörülnek, a mezőgazdasági munkaközvetítés továbbfejlesztésére kész alapul kinálkoznak. S a gyakorlatban meggyökeresedett ezen szervezetek értékesítése sikerült is oly módon, hogy bekapcsolták a községek fejlett és mintaszerű közvetítő hivatalaiba. Megkönnyítette e terv megvalósítását a 12 községi munkaközvetítő egységesített szervezete, melynek központja Zürichben működik. A zürichi városi közvetítő elsőnek vonta be a szövetség kebelébe a kanton Naturalverpflegungsstationjait, mégpedig oly eredménynyel, hogy a közvetítések

---

[1]) BR. WARNER: Die Organisation der freien öff. Arbeitsnachw. in den Vereinigt. Staaten von Nordamerika, Leipzig, 1903.

[2]) K. Leites: Der öffentl. Arbeitsnachweis in der Schweiz, Zürich, 1908.

száma egyszerre hat-hétszeresre emelkedett.[1]) Példáját sorban követték Aargau, Bern, St. Gallen és Schaffhausen kantonok, valamennyi teljes sikerrel. A zürichi munkahivatal 1907. évi jelentése szerint a gazdák nem is remélt bizalommal fordulnak az azelőtt figyelemre sem méltatott munkaközvetítőkhöz.

Nem mulaszthatjuk el, hogy a községi munkahivatalok[2]) üzemét legalább futólagos szemlében ne ismertessük. A közvetítő hivatal szakképzett személyzetét a munkaadó és munkásérdekeltség képviselőiből paritásos elv szerint alakult felügyelő bizottság ellenőrzi és irányítja egy hatósági biztos elnöklete alatt. A részletintézkedésekben kantononként több eltérést találunk. Egész a legújabb időkig a gyakran tetemes, helyenként 7.800—15.300 fr. közt ingadozó költségeket a községek saját erejükből fedezték. A zürichi központ fentartási költségei 1905-ben 28.009 frankot, 1906-ban pedig 313.195 frankot értek el. A közvetítés csupán a városi népességre nézve ingyenes, a gazda és az elszegődő munkás már csekélyebb díjat (50 ct. — 3 fr.) fizet.

A munkaközvetítés sikerességét erősen segítik a szövetséges vasutak igazgatósága részéről engedélyezett olcsóbb utazási díjak.

Az egész intézmény további sorsát, úgy látszik, végleg megpecsételi az a mult évi törvény (1909. X/29. t.-czikk), mely a fentartási költségeknek államsegélyek alakjában való biztosítását és a helyes szervezés kellékeit maradandólag szabályozza. Tárgyunk szempontjából legfontosabbak a törvény ama rendelkezései, melyek a segélyezett munkahivatalokat a díjtalan mezőgazdasági munkaközvetítésre, a Naturalverpflegungsstationokkal való együttműködésre s ez utóbbiakat központosított szövetségbe való tömörülésre kötelezik.

Hazánkban a mezőgazdasági munkaközvetítés szervezését szükségessé teszik a már ma is vándorló százezernyi munkástömegek elhelyezésével járó nehézségek és a gazdaságok időszakonként aránytalanúl összetorlódó munkáskereslete.[3]) A czélszerű munkaközvetítés hiányának tudható be a

[1]) Fünfter deutscher Arbeitsnahweis Kongress. 1908. A zürichi munkaközvetitő hivatal vezetőjének, Bohnynak előadása. 73. l.

[2]) E hivatalok intézik a munkaközvetítés ügyeit.

[3]) A földmivelésügyi ministerium által gyűjtött adatok szerint már az 1910. év folyamán csak nyár idején 80.000 munkás vándorolt az ország egyik megyéjéből a másikba; ugyancsak e ministerium kimutatása értelmében 1908-ban az ország egész területén fekvő 532 megfigyelt járás közül 306-ban dolgoztak idegen munkások.

helyi viszonyokban nem indokolt munkásvándorlás is. Ugyanis a munkásvándorlásokban gyakran főmozgatóerőkként szerepelnek a munkaviszonyoknak a közeli vidékeken is egymással szemben eltérő feltételei s főleg úgy a munkaadók, mint a munkások tájékozatlansága a követeléseik mérvét megszabó országos társadalmi és termelési viszonyok iránt. Hogyan érthetnők meg különben azt a tényt, hogy az aratók számos vidéken ugyanoly feltételek mellett, aminőket otthon is elérhetnének, idegenbe szegődnek; s épp igy nem mulik a helyi munkáshiányon felföldi tótok alkalmazása egyes békés- és háromszékmegyei uradalmakban, melyek környékén köztudomásúlag feles munkáskéz áll rendelkezésre.

De meg a helyi munkapiaczon is a kinálat és kereslet újabb egyensulyba hozása, a munkaadó és munkás között megbomlott összhang helyreállítása és a munkabérek helyes és arányos alakulása csak a munkaközvetités kiépítése esetén remélhető.

Az e tárgyban megkérdezett törvényhatósági munkaközvetítők szinte kivétel nélkül ily értelemben nyilatkoztak.[1])

A következőkben részletes ismertetését adjuk a hazánkban található munkaközvetítés különböző módjainak s egyuttal kellő sulyt fektetünk annak kutatására, hogy a közvetítés mily szervezetben elégíthetné ki a munkapiacz követelményeit legteljesebb mértékben.[2])

A munkásvándorlások nagy arányai ellenére a falú zsellérnépének nagyobb része mégis helyben és a környéken áll munkába, még pedig a munkaadóval vagy megbizottjával történt közvetlen megegyezés alapján, a mi szabályként áll különösen a cselédekre. Azonban az időszaki munkák elvégzésére

---

[1]) Egyedül Túrócz megye törvényhatósági közvetítője nem látja a szervezés szükségét ez idő szerint fenforogni.

[2]) A hazai munkaközvetítés tanulmányozása czéljából részletes kérdőíveket dolgoztam ki, melyeket megküldöttem kitöltés végett a törvényhatósági munkaközvetítőknek s mindazoknak, kik hivatásuknál vagy irodalmi munkásságuknál fogva a munkaközvetítéssel közelebbi érintkezésbe jutottak. A kérdőpontok részleteikben a hazai munkaközvetítés valamennyi módját és egész tárgykörét felölelték. Az ily módon megkérdezett uraknak (számszerint 34) szives készségükért ez úton is köszönetemet nyilvánitom. Végül megjegyzem, hogy az előadandókat, amennyiben concret tényekre vonatkoznak, nagyrészt a feldolgozott ezen anyaggyűjtés eredményeiből merítettem.

mindgyakrabban idegenből kényszerül a gazda munkást felfogadni rendesen a felföldi falukban tett kirándulások alkalmával.[17]) Nem kíván bővebb fejtegetést annak bizonyítása, hogy a gazda részéről ily vaktában eszközölt kirándulások nagyobb vidékek munkapiaczának egyenetlenségeit maradandólag el nem tüntethetik; a mellett az eljárás tulságos egyéni jellege miatt a közérdekű munkaközvetítés sociálpolitikai feldatait meg nem oldhatja. Ellenben megzavarja a helyi munkások munkaviszonyait; az utaztatással járó bajok és költségek s az idegen munkások munkateljesítésének rendszerinti tökéletlensége pedig a gazda rovására mennek.

A tulajdonképpeni munkaközvetítést az úgynevezett munkásvállalkozók (előmunkás, bandavezér, aratógazda, paraber stb.) s az ügynökök ténykedése vezeti be.

Hazánk legtöbb vidékén igen elterjedt szokás, hogy a gazdák időszaki munkák (czukorrépa-kapálás, aratás, cséplés stb.) idején nem közvetlenül érintkeznek a munkásokkal, hanem a munkásvállalkozóval, helyesebben banda-munkásvezérrel egyeznek meg, aki a tisztába hozott feltételek alapján a kívánt munkáscsapatot összetoborozza. E munkásvezérek mindenesetben lényegében ugyanazt a czélt valósítják meg; t. i. a közérdekű munkaközvetítés helyettesítésével a szükséges munkaerő, illetőleg munkaalkalom előteremtését. De a munkaadóval és a munkásokkal szemben elfoglalt jogi viszonyuk szempontjából működésük többféle megítélés alá esik. Leggyakrabban egyszerű ügynöki szerepet töltenek be. Ez esetben a gazdától bizonyos számú munkás felvételére meghatározott feltételek mellett megbizást kapnak, de a munkára maguk is elszerződnek, többnyire mint munkafelügyelők, élelmezők. A megbizás kiindulhat a munkásoktól is. Díjuk fejpénzben, esetleg az élelmezésen elért nyereségben áll.

Figyelemmel arra, hogy a munkásvezérek tevékenysége sem a munkással, sem a munkaadóval szemben jogilag nem önállósul, mivel a szerződést a felek közvetlenül egymással kötik meg, tisztán a munkaközvetítés népies szervei gyanánt működnek, a mire régi szokás, kölcsönös ismeretség alapján

---

[17]) MILHOFFER S. A mezei munkásviszonyok hazánkban. Budapest, 1898. 7. l.

s a falu közvéleményének ellenőrzése alatt hivatottaknak is látszanak. Másrészt a szerződésbe önállóan be nem lépvén, eljárásuk bármily visszaélés esetén sem birói, sem közigazgatási üldözés tárgyává törvényesen nem tehető. Voltaképpen munkaközvetitőknek sem tekinthetők. Pedig visszaélések léptennyomon előbukkannak. A hozzám beérkező tudósítások szerint az élelmezésnél kapzsiságuk folytán nem ritkán az úgyis túlerőltetett munkások egészséges táplálkozása rovására túlzott nyereségre tesznek szert.

A szó szoros értelmében vett munkásvállalkozók kilépnek az ügynöki hatáskörből s önálló félként, mint a munka vevői jelentkeznek. Saját veszélyükre felvállalnak mindenféle gazdasági munkát, melynek elvégzésére a maguk nevében munkásokat szerződtetnek. A gazda és munkás egymással szerződéses viszonyba nem kerülnek. Leghirhedtebbek a csongrádi előmunkások, munkavezetők, az u n. paráberek, akik a fővállalkozóval leszerződnek a földmunkálatra kubikméterenként és azt néhány krajczárral olcsóbb áron tovább adják a munkásoknak.[1])

Szokásos lévén a munkásvállalkozás szerte az országban, az egyre inkább nyilvánosságra jutó visszaélések megelőzésére a törvényhozás szigorú rendszabályokat alkotott az 1899 : XLII. t.-cz.-ben.

A munkásvállalkozók, előmunkások, aratógazdák stb. szerepét a hazai munkaközvetítés terén nem szükséges bővebben méltatnunk. A visszaélések, az intézményes szervezés hiánya reájuk nézve is jogosulttá teszik azokat az ellenvetéseket, melyeket a munkaadó és munkás közvetlen érintkezésének tárgyalásánál e szempontból előadtunk.

Még kevésbbé elégíti ki a helyes munkaközvetítés kívánalmait az ügynökök ténykedése, ámbár működésük szigorú hatósági szabályoknak van alávetve.

Az 1899. évi 11.180 eln. szám alatt kelt földmívelésügyi ministeri rendelet értelmében mezőgazdasági munkások közvetítésével csak azok az ügynökök foglalkozhatnak, akik előzetesen erre hatósági engedélyt szereztek. Az ügynökök működése helyileg az engedélyokiratban megjelölt vármegyékre

[1]) Dr. ECSERI L.: Az alföldi munkáskérdés. Budapest, 1898, 83. l.

van korlátozva; a közvetítési díjak és a szerződésszegésre irányuló csábítás tekintetében is szigorú szabályok hatálya alatt állanak.

E nehézségekkel szemben az üzleti szellem úgy segít magán, hogy különösen a külföldre járó munkások körében, de a belföldi munkapiaczon is, az engedély-kényszer kijátszásával nem ritkán megkerüli a szabályozás hatályát.

Mindazonáltal a belföldi munkapiaczon az ügynökök aránylag igen csekély szerepet játszanak. Egyes dunántúli (Zala, Fejér), fel- s alföldi (Trencsén, Nyitra, Liptó, Csongrád) megyékben történtek ilyen kisérletek, de a hatóságok idegenkedése s főleg az ügynökök túlkapásai hamarosan az engedély visszavonását eredménlyezték. Borsodmegye Mezőkövesd községében letelepült egyik ügynök engedélyét állitólag socialista izgatás miatt veszítette el.

Jól virágzó üzletkör nyilott azonban ügynökeink számára a délvidéki sváb s a felföldi tót és rutén munkásoknak német földre való közvetitésében. Stonjenin írja, hogy e munkásokat jóformán kizárólag galicziai s nálunk letelepült ügynökök közvetítik.[1]) Jóllehet közelebbi részletekről még alapos tájékoztatást nem nyertem, kétségtelennek tartom, hogy kivált a tudatlan ruthén és román nép épp oly kárát látja a közvetítő ügynökök visszaéléseinek, mint a galicziai vándormunkás. Egyébként már a hazai sajtó útján is nyilvánosságra jutnak egyes riasztó hirek.

A közvetítés előbbi módjaival szemben hazánkban a közérdekű munkaközvetítés hatósági gondoskodás tárgyát képezi. Még pedig a hatósági szervezés a törvényhozás beavatkozása nélkül részben községeink önálló intézményeiben, részben a központi kormányzat szabályrendelete útján valósult meg.

Könnyebb áttekintés érdekében külön vesszük szemügyre a hivatkozott ministeri rendelettel egységes szervezetbe vont központi, törvényhatósági és községi munkaközvetítést s az egyéb kormányhatósági szervezeteket és külön a községek e czélú önálló berendezéseit.

Az első csoportban a munkapiacz szervezése három irány-

[1]) Landwirtschaft und Landwirtschaftskammer in der Provinz Pommern 1908. Berlin, 1908.

ban megy végbe. A kormány közegeivel az autonom testületek közreműködése mellett hatáskörébe bevonta *a)* a munkakereső helyben lakó munkások és *b)* a visszavándorló keresetnélküliek munkaközvetítését, s végül socialis zavarok esetére *c)* az u. n. tartalékarató-munkások elhelyezését.

A helyben lakó munkások közvetítését a hatósági gondoskodás körébe oly tünetek kényszeríttették bele, melyek orvoslása a socialis rend és béke érdekében vétkes könnyelműség nélkül szinte nem volt tovább halogatható. Amint a ministeri indokolás is kiemeli: »a munkáspolitikának először is a legközvetlenebb bajon, a foglalkozás hiányon kellett segíteni, amelynek enyhítésére irányuló intézkedések egyúttal a gazdák által panaszolt munkáshiány megszüntetését is célozták.«[1] Nem kevésbbé elhatározó nyomást gyakoroltak hatóságainkra a kilenczvenes évek vége felé egyre sűrűbben előforduló tömeges szerződésszegések, illetőleg a munkások téli leszerződése ellen irányuló socialistikus agitatio.

A hatósági munkaközvetítés kisérletképpen legelőször 1909-ben eszközöltetett.

A szerencsés kisérlet tanulságai megkönnyítették a végleges egyöntetű szervezet megteremtését. Az akkori földmívelésügyi minister még 1899. évben kiadott szabályrendeletével gondoskodott a hatósági munkaközvetítő állások rendszeresítéséről s munkakörük szoros megállapításáról.

Ez intézkedés alapján a földmívelésügyi ministerium munkásügyi osztályának kebelében a munkaközvetítés országos szerve létesült. Azonkivül minden vármegye saját székhelyén alkalmaz egy törvényhatósági munkásközvetítőt, aki hatósági jelleggel van felruházva s működéséért az államtól kap tiszteletdíjat. Legtöbbször valamelyik fiatal aljegyző vagy irnok részesül a megbizásban. Újabban ott, ahol eredményes működésre számítanak, a megyei gazdasági egyesület titkárára esik a választás.

Végül minden község és város képviselőtestülete köteles hatósági munkásközvetítőt alkalmazni. Rendesen a jegyzők, illetőleg segédeik végzik e teendőket; sokszor

---

[1]) Három év Magyarország mezőgazdasági politikájában 1906—1909. Budapest, 1909. 92. l.

módosabb gazdák, kik gyakran egyúttal munkásvállalkozók is, vállalkoznak e tisztségre (Turócz, Borsod megyék stb.). A községi munkásközvetítő fizetést nem kap, de eredményes működés esetén a képviselőtestülettől tiszteletdíjat, a kormánytól jutalmat remélhet; továbbá a felek felkérése folytán írt minden levél és távirat megirásáért a megbizótól 20 fillért szedhet.

A rendeleti úton létrehozott szervezet külső intézményeiben a hivatalos kimutatás szerint egyre gyarapodik. Már a rendelet kiadását követő évben, 1900-ban jobbadán kiépült. A törvényhatóságokban levő munkásközvetítői tisztségek közül ez év folyamán betöltetett 49 vármegyei, 115 városi munkásközvetítői állás s 43 vármegyében a községi munkásközvetítők is megkezdték a működést. 1907-ben 87 törvényhatóság és 3748 község jelölt ki közvetítőt.[1])

E külső arányaiban hatalmas intézmény üzemi működését az életbeléptető rendelet szabályozza. Lényegében hármas feladatot jelöl ki; úgymint a helyi és helyközi (interlocalis) közvetítést s evvel összefüggő, de bizonyos értelemben távolabbi socialpolitikai czélok megvalósítását (pl. díjtalan közvetítés stb.).[2])

A magyar mezőgazdasági munkaközvetítésről hiányos képet rajzolnánk, ha legalább főbb vonásokban nem közölnénk működésének kiemelkedőbb eredményeit.

A közvetített személyek száma, amellett hogy évről-évre növekedőben van, már most is tetemes. A központ 1900-ban 38.900, 1901-ben 25.000, 1902-ben 26.000, 1904-ben 23.650, 1905-ben 22.560, 1906-ban 40.000 s 1907-ben már 73.437 esetben teljesített munkaközvetítést. A vidéki szervek tevékenységéről kevés számszerű adat áll rendelkezésre. A tövényhatósági közvetít és1902-ben 23.000, 1904-ben 29.800 s 1905-ben 19.500 mezőgazdasági munkást juttatott munkához. Ez utóbbi évben a vidéken közvetített munkások kimutatott száma meghaladta a 100.000-et. Azonban a tényleges közvetítés mérve még na-

[1]) A földmivelésügyi ministerium működéséről szóló évi jelentések 1900—1907.

[2]) Eljárási Útmutató a gazdasági munkásközvetítők részére, Budapest, 1910.

gyobb, amint a ministerium véli, mivel a községi közvetítők, ha a jelentkező munkásokat azonnal el tudják közvetlenül helyezni, felesleges munkaszaporítás elkerülése végett jelentést nem küldenek.

Az elhelyezett munkásoknak kategoriánként való megoszlása számszerűleg nem állapítható meg; de az egész közvetítés szervezete nyilvánvalóan a nagy időszakos gazdasági munkásszükségletek kielégítésén épül fel. Magánuton gyüjtött adataim szerint legélénkebb a közvetítés az aratás és cséplési munkálatok idején; egyes helyeken, mint Csanád és Csongrád megyékben szinte kizárólag a földmunkásokra szorítkozik; Békés, Torontál és Temesmegyékben is számos kubikusmunkás veszi igénybe; Borsód és Heves megyékben sok a közvetített szőlőmunkás; Sáros és Nyitra megyékben a czukorrépakapálásnál talál alkalmazást a legtöbb közvetített munkás.

Általában a hatósági közvetítés a gazdasági cselédek s specialis, szakképzett munkások (kertészek, dohánykertészek stb.) helybejuttatásával nem foglalkozik. Legalább az ország egyik részében sem sikerült ily nyomra jutnom.

Ott, ahol a helyi (megyei, községi) munkaközvetítés ügyes kézbe került, rendesen a gazdasági munkások több kategoriájára kiterjed.

A hazai hatósági munkaközvetítés jelentőségének fokozottabb megértése érdekében nem lesz felesleges azoknak a tapasztalati tényeknek összefoglaló átpillantása, melyek a közvetlen, illetőleg a munkakereslet és kinálat kiegyenlítésére irányuló közvetítési tevékenységnek hatályosságát megvilágitják. Ezt kiegészitőleg szükségesnek tartjuk kritikailag megvizsgálni azokat az eredményeket is, melyeket a hazai hatósági munkaközvetítés a közvetett, illetőleg a távolabbi socialpolitikai czélok megvalósításában elért.

A valóságos közvetítések tényleges számát, mint a hatósági szervezés életerősségének bizonyitékát csak ugy értékelhetnénk, ha biztos számszerű adataink lennének arra nézve, vajjon a hazai munkások közül hánynak közvetítése képez valóságos szükséget, illetőleg az egyéb közvetítési módoknak az országos munkaerő elosztásában mily szerep jut. Ily adatok hiányában annál nagyobb érdeklődéssel kell kutatnunk,

hogy a hatósági közvetítés váza, külső szervezete mennyiben vált élő valósággá.

Mint számtalan más közigazgatási alkotásnál, ugy itt is azt tapasztalhatjuk, hogy az intézmény az országos központban kitünően működik, ellenben a vidéken csődöt vall. Pedig ne feledjük el, a munkaközvetítés sulypontja a vidékre esik s szálai csak a községi és törvényhatósági hivatalokon át futhatnak a központba.

A községi közvetítés a valóságban elvétve, itt-ott működik; a legtöbb helyt csupán a papiroson van meg a képviselőtestület határozatában. A beszerzett tudósítások közül alig kettőben-háromban találok elismerést a községi közvetítők iránt. (Torontál, Borsód, Csanád vármegyék); több törvényhatósági közvetítő, akihez a községekből a heti jelentéseknek kellene beérkezniök, »a községi közvetítésről tudomással sem bir« (Bereg, Túrócz vármegyék stb.); a legtöbb törvényhatóságban pedig a községi közvetítés teljesen pang (Pest-Pilisolt-Kiskun, Békés, Pozsony, Zala, Tolna vármegyék és az erdélyi vármegyék stb.), ámbár sokszor nagy a munkakinálat és kereslet.[1])

A vármegyei központokban, ugyszólván, csak ott lehet tényleges munkaközvetítésről szó, ahol a földmivelésügyi ministerium a vármegyei gazdasági egyesületeket bizta meg a törvényhatósági közvetítői teendők végzésével. Egyebütt nem viszik előre a munkaközvetítés ügyét, legfeljebb azzal, hogy a megbizott tisztviselő helyiségét a törvényhatósági közvetítő feliratú táblával megjelölik.

Ennyit a munkakereslet és kinálat közvetlen kiegyenlitéséről.

Mint láttuk, a hatósági munkaközvetítés a munkapiacz rendezéséhez nemcsak egyoldalról és közvetlenül lát hozzá, hanem távolabbi socialpolitikai czélokat is tűz ki. Éppen ez okból érthetetlen »a hatósági munkásközvetítés« elnevezés, melyet az életbeléptető rendelet és a hatósági kiadványok következetesen használván, annak közérdekű sociális jellegét a külső megjelölésben elhomályositják. A hivatalos megjelölés

[1]) Fentieket megerősíti de Pottere Bruno: Magyar socialis agrárpolitika Budapest. 1909. 43 l.

annál kevésbbé jogosult, mivel az állítólagos »munkásközvetítés« nemcsak munkást szerez a munkáshiány megszüntetésére a munkaalkalomhoz, hanem munkaalkalmakat is keres a munkás számára a munkahiány csökkentésére.[1])

A hazai hatósági munkaközvetítéssel kapcsolatos sociálpolitikai ténykedések két főirányban folynak.

Már bevezetésünkben utaltunk azon sociális és közgazdasági érdekekre, melyek a helyi keresletnek és kinálatnak lehetőleg önmagukban való kölcsönös fedezésére a közérdekű munkaközvetítést mintegy kötelezik. A hazai viszonyok között ez az elv kétszeresen fontos; de legfeljebb mint irányító eszme hathat, mivel mezőgazdasági munkapiaczunk vidékenként változó egyenetlenségei a hatósági közvetítés sulypontját a helyközi ténykedésekre, a százezernyi munkástömegeknek távol vidék közti megosztására helyezi. S igy a közvetítés hatályosságának mértékadó külső kifejezése lehetne az egyre növekedő munkásvándorlás, feltéve, hogy a helyi munkapiacz védelmének elve következetesen megvalósul. Ám sajnálatos tapasztalatok azt igazolják, hogy gyakran a munkásvándorlást (még a közvetítésből eredettet is) nem a munkapiacz különbségei idézik elő, hanem mesterséges okok, melyek a munkaadó és munkás helytelen magatartására vezetendők vissza. A munkások tulzott követelései, némely gazda időszerűtlen ragaszkodása elavult s legtöbbször a színmagyar nép jogos érdekeit sértő bér- s munkaviszonyokhoz azok a leggyakoribb okok, melyek hatósági munkaközvetítésünket közérdekű jellege ellenére is egyoldalú magánérdekek oltalmára kisajátítják.

Kétségtelen, hogy a mnkáscsoportoknak engedélyezett félárú vasutjegykedvezmény és az a jogbiztonság, melyet az 1898. II. t.-cz. a hatósági közegek előtt kötött munkaszerződés erejének kölcsönöz, felette alkalmasok a mezőgazdasági munkások mozgékonyságának növelésére. Azonban épp oly bizonyos, hogy a hatósági közvetítés sem használja ki az indokolatlan vándormozgalommal szemben rendelkezésére álló valamennyi eszközt. Az e tekintetben történő intézkedések hiányosak.

---

[1]) A hatósági megnevezéshez a könnyebb tájékoztatás és az utalás hűsége kedvéért mi is kénytelenek vagyunk ragaszkodni.

A községi közvetítő figyelmét sokkal kisebb mérvben köti le a helyi munkapiacz rendezése, semhogy az idegenbe irányuló kereslet és kinálat tényleges szükségességét alaposan elbirálhatná.[1]) Ily módon csak csökkent mérvben nyilvánulhat a közvetítés hatása a munkabérek s egyéb feltételek arányosításában is.

A távolabbi socialpolitikai ténykedések másik csoportjában, az egyezkedő feleknek a szerződés körüli támogatásában nem találjuk azt a messzemenő gondoskodást, mint ahogy az a német mezőgazdasági munkaközvetítés példájában előttünk áll. Ugyanis a helyközi közvetítésnél a közvetítő a szabályzat szerint legfeljebb annyit tehet, hogy a munkafeltételeket hivatalból közli s a fél kivánatára ezek iránt külön kérdést intézhet. A socialis czélokat közelebbről szolgáló egyéb munkára hatósági munkaközvetítésünk nem vállalkozik, de mai szervezetében más elfoglaltsággal tulterhelt s rosszul vagy sehogysem díjazott közegeivel nem is volna rá képes. Sajnos, a vidéki szervek tétlensége folytán a munkaközvetítéssel kapcsolatos tényleges socialis gondoskodás még a most érvényben lévő eljárási szabályzat szellemét sem elégítheti ki.

A hatósági munkaközvetítés előbbi szervezetétől különállóan a földmívelés- és kereskedelemügyi kormány a visszavándorlók részére határszéli munkaközvetítési kirendeltségeket állított fel.

E kirendeltségek 1908. év folyamán Fiuméban 13.524, Királyhidán 13.203 és Zsolnán 71.204 összesen 97.931 visszavándorlót láttak el munkáskeresleti értesítővel. A fiumei kirendeltség 1.774 oly egyénnek adott ingyen vasuti jegy beváltására jogosító igazolványt, kik minden anyagi eszköz nélkül tértek haza.

Ezenkivül a kormány külön hatósági szervezetet létesített a szerződésszegések folytán szükségessé váló intézkedések eszközlésére az u. n. tartalék munkások intézményében. A szerződésszegő munkások pótlására 1897. óta Mezőhegyesen, Kisbéren és Bábolnán előre elszerződtetett munkáscsapatok állnak készenlétben, valamint utasítva vannak a törvényhatóságok első tisztviselői, hogy a területükön található munkás-

[1]) V. Ö. Szab. rend. 8. §-ában az »Útmutató« 17. l.

feleslegről a központi munkásügyi hivatalt tájékoztassák, hogy az tudomással birjon arról, honnan lehetne szükség esetén a szerződésszegő munkások pótlására hivatott munkáskezekről gondoskodni.[1])

Az ily módon a gazdáknak rendelkezésre bocsátott munkások összes száma mozgalmas években 2—4.000 között változik; több évben azonban ily kisegítő munkásokra nem volt szükség, amikor az elszerződtetett tartalékcsapatokat az állami gazdaságokban alkalmazták.

A ministerium a tartalékmunkások átengedését több fontos feltételtől teszi függővé, melyek a munkaadók esetleges visszaéléseit hivatottak kizárni. A kormány a tartalékmunkások átengedésével és a feltételek részletes szabályozásaival azt az elvet óhajtja megvalósítani, mely szerint az államhatalom nem lép közbe a bérharcznál, hanem csupán arra szorítkozik, hogy a jogtalan cselekmény, a munkások szerződésszegése által kényszerhelyzetbe jutott gazdákat az egész ország lakossága számára oly fontos aratási munkálatok lebonyolításában támogatja.[2])

Kétségtelen, hogy a hatóság e czél kivitelében pártatlanságát a legmesszebb menő óvatossággal megőrizni igyekszik; más kérdés azután, hogy a munkásviszonyokba való ily mélyreható beavatkozás sociális s jogi szempontból igazolható-e.

Azt hiszem, hogy a kérdés gyakorlati elbirálásánál egyedül két megfontolás irányadó. Első sorban joggal vitatható, vajjon a hazai viszonyok között czélszerű-e a vidéki hatóságok részrehajlatlanságát a munkaadóval szemben ilyen újabb, érzékeny próbára tenni. Másfelől ez ellenvetésnél sokkal döntőbb jelentőségűnek tartom ama tény hangsulyozását, hogy *a kormányhatóság ezen nagy horderejű socialis magatartása az állami agrarsocialpolitikánk terén eddig követett elveknek és sikeres alkotásoknak mintegy természetes és szükségszerű folyománya.* Mivel t. i. az 1898: II. t.-cz. a megszabott feltételek alapján kötött munkaszerződés alanyai javára jogaik érvényesítése czéljából hathatós védelmet helyez kilátásba, a kormány,

[1]) Magyarorsz. földmívelésügye 1897—1963. Budapest, 1903. 167—171. l.

[2]) IPOLYI KELLER GY: Gazdasági munkásügy és socialpolitika Magyarorsz. Budapest 1910. 24. l.

mint a törvény végrehajtására hivatott hatóság e rendelkezésből csak a végső következményt vonja le azon eljárásában, melylyel a védelem hatályosságáról gondoskodik és az a törvényes szerződés biztosítására a szerződésszegő fél helyébe másikat állít. Ugyanis a törvény mérlegelvén a közrejátszó socialis és termelési viszonyok nagy közérdekű fontosságát feltétlenül a szerződés tényleges teljesítését akarja elérni. Ez kitünik a törvény létrejöttének előzményeiből s magából a törvényjavaslathoz füzött indokolásból is. A munkaadót szerződésszegése esetén egyéb pénzbirságon kivül a munkabér kárpótlására kötelezi, ami a munkás javára teljesítést jelent; a munkást pedig szerződésszegése esetére kényszeríti a munka felvételére. Már most hatóságaink ez utóbbi kétes értékű biztosítékot csak a törvény szellemében egészítik ki, midőn a munkaadó javára egy kedvezőbb lehetőséget: a szerződésszegő munkás tényleges pótlását tartják fenn.

A hatósági munkaközvetítés hazánkban általában, mint országos hatósági intézmény működik. Van azonban egy, — igaz, magában álló — oly községi munkásközvetítő hivatal, a békéscsabai munkásotthon, mely az országos szervezettel lazán függ össze, s tevékenysége olyan úttörő, hogy fokozottabb figyelmet érdemel.

A békéscsabai munkásotthont a község 1905-ben létesítette 8.000 korona államsegélylyel 20.000 korona költségen. Az intézmény helyiségeiben napközi otthonra találnak a munkanélküliek; itt nyert elhelyezést az olvasó és könyvtárterem s a községi munkásközvetítő számára megfelelő irodahelyiség. Az »otthon« ügyeit külön tisztviselő, az u. n. intéző vezeti.[1]) A munkaközvetítés teljesen díjtalan. Szerződéskötés esetén csupán a munkaadó fizet a szerkesztésért és leirásért meghatározott árszabás szerint némi dijat. Annak ellenére, hogy a munkásotthon, mint valóságos néphivatal, sokoldalú munkásságot ró egyetlen tisztviselője vállaira, életerős intézménynek bizonyult.

---

[1]) Dr. CHRISTIÁN GYÖRGY. A békéscsabai községi munkásotthon ismertetése. Békéscsaba, 1907.

Ezen közlemény átengedéseért s egyéb alapos felvilágosításért CHRISTIÁN GYÖRGY úrnak, a munkásotthon érdemes intézőjének tartozom köszönettel.

Az 1906 év folyamán elszegődtetett mezei munkára 4.027 munkást, kubikosmunkára 1.745 munkást, erdei munkára 79 munkást, gyári munkára 83 munkást, építkezési munkára 76 munkást, összesen tehát 6.010 munkást.

Ez igazán szép socialis alkotás tanulságul szolgál arra, hogy minő módon lehet a községi munkaközvetítésbe életet önteni.

Sajnos, a békéscsabai példát eddig egyetlen alföldi paraszt községünk sem követte. Egyedül Szentesen indult meg bizonyos kezdeményezés. T. i. a város főjegyzője felsőbb hatósága megbizásából alapos tanulmányt dolgozott ki egy »Népház«-nak helyben való felállítása tárgyában.

Távolról sem vonjuk kétségbe a hazai hatósági munkaközvetítés arravalósagát és nagy érdemeit. Sőt készséggel elismerjük, hogy a munkaközvetítés ily központosított, az egész országra rendszeresen kiterjedő, nyilvános hálózatának megteremtése még előhaladottabb külföldi államokban is páratlanul értékes socialis alkotás volna.

Mégis a részletesen megjelölt hiányok tudatában nem zárkózhatunk el annak vizsgálata elől, hogyan volna a már meglevő szervezet a valóságos élethez közelebb hozható.

Nem szükséges bővebben fejtegetnünk, hogy minden sociálpolitikai intézménynek helyes működése bizonyos állandó általános elveken alapúl, melyek a helyi viszonyoktól teljesen függetlenek. Igy gyorsaság, megbizhatóság s jó hirszolgálat oly alapfeltételek, melyek nélkül közérdekű munkaközvetítés sehol a föld kerekségén el nem képzelhető. Mivel ez elveknek a gyakorlatba való átültetése tisztán technikai kérdés, azt hiszem a további tárgyalás sorából ki is kapcsolhatók. Figyelmünket egyedül azokra a kérdésekre fordítjuk, amelyek eldöntése hazai mezőgazdasági munkaközvetítésünk sorsára elhatározó befolyást gyakorolhat.

A hatósági vagy érdekképviseleti rendszer czélravezetőbb-e viszonyaink között? Mily szervezetben s mily eszközökkel volna a vidéki (törvényhatósági és községi) közvetítés új életre kelthető?

Az első, a kezelési kérdés az ipari közvetítés terén ma már eldöntöttnek látszik. Ha figyelemmel kisérjük azokat az áldatlan küzdelmeket, melyeket a szervezett munkaadók és

munkások úgy nálunk, mint különösen Németországban egymás ellen vivnak, a munkaközvetítés birtokáért, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy azt egyik fél kezébe sem szabad a hatóságnak átengednie. Amellett a hatósági szervezettel sokkal könnyebben valósítható meg a különböző közvetitők központosított működése,amely az egységes eljárási elvet, a helyi érdekekkel szemben az egész munkapiaczra kiterjedő közérdek szemmeltartását feltételezi. A legdöntőbb érv a kötelező igénybevétel elvében rejlik. Csak a hatósági munkaközvetítés ruházható fel aggodalom nélkül a személyes önelhatározó képességbe mélyen belevágó ezen jogosultsággal, amely azonban a munkapiacz végleges rendezésének elmaradhatatlan kelléke. A hatósági munkaközvetítés hatáskörének csak ily kiterjesztése alapján lehet teljes siker reményében hozzálátni a munkanélküliség esetére szóló biztosítás gyakorlati megoldásához.

A mezőgazdasági munkaközvetítés terén az elvek érvényessége a munkapiacz eltérő alakulása miatt nem oly szembeötlő s némileg kétséges is.

A különböző államok munkaközvetítésének tárgyalása folyamán kitünt, hogy a mezőgazdasági munkapiacz egyes fontosabb követelményeit a hatósági, mig másokat az érdekképviseleti rendszer elégítette ki megfelelőbben.

Tudjuk, hogy a mezőgazdasági munkaközvetítés többszörösen hangsúlyozott helyközi jellege még inkább kivánatossá teszi a munkapiacz központosított vezetését, mint az ipari termelésben. A nagy munkapiacz áttekintése, a vidékenkénti keresletről és kinálatról szóló értesítések kicserélése, a munkástömegek távolabbi helyváltoztatásához fűződő socialis érdekek a hatósági szervezet előnyeit feltétlenül fölényre juttatják. Hatósági munkaközvetitésünk is eme munkakörben érte el legszebb sikereit.

Továbbá a német munkaadóközvetítés gyakorlata arról tanuskodik, hogy a munkások bizalmát teljesen megnyerni nem volt képes, aminek eredményeképpen az ügynökök tevékenysége a munkaközvetítésbe kiküszöbölhetetlenül beleévődött. Ellenben a hatósági, különösen a községi közvetítés az önkormányzati jogok erejénél fogva rendelkezik olyan eszközökkel, amelyek a munkás és munkaadó ellenszenvét egyaránt eloszlatják. A felek bizalma pedig a munkaközvetítés

hatályosságának oly nélkülözhetetlen kelléke, mely nélkül a legtökéletesebb berendezkedés, a vezetőség és hivatali kar legjobb akarata és képessége is hiába való, meddő erőlködés marad.

Előbb említettük, hogy a helyközi közvetítés bizonyos teendőiben a hatósági szervezet fölénnyel bir. E megállapitásunkat ki kell avval egészitenünk, hogy éppen a helyközi közvetítés igen bonyolult művelet, a mely nagyfokú kezdeményezést, üzleti elvek érvényesitését s főleg gyors eljárást s kimerítő tájékoztatást igényel. E követelmények az időszaki munkák idején különösen nagyjelentőségüek, mivel a mezőgazdasági munkaközvetítés sikere nagyrészt azon dől el, tud-e az egész termelés sorsára kiható tavaszi és nyári munkaösszetorlódás alkalmával hirtelen, késedelem nélkül nagy munkástömegeket összetoborozni.

Viszont úgy a bel-, mint külföldi tapasztalatok arra tanítanak, hogy a közvetités ez Achilles sarkán a munkaadóérdekeltség mindig jobban megállja a helyét, mint a kevésbbé mozgékony, sőt nehézkes és közvetlenül nem is érdekelt hatósági szervezet. Hiszen a hazai hatósági közvetítés is, amelynek fősaisonja nagyjában az időszakos munkák idejére esik, úgyszólván csak azokon a vármegyei központokon fejt ki élénbebb tevékenységet, ahol a gazdasági egyesületek hatáskörébe került.

Nem helyezkedünk szembe azzal a feltétlen jogosult álláspontal, amely szerint socialpolitikai intézmények megitélésében a számbeli, külső eredmények a belső, socialis czél megóvása szempontjából alárendelendők. Éppen ezért az ipari hatósági munkaközvetítés többrendbeli technikai nehézség ellenére is az érdekkepviseleti rendszerrel szemben kétségkivül előnyben részesitendő. Ám lényegesen változik a helyzet a mezőgazdasági munkaközvetítés terén, ahol a rendszer megválasztása létkérdéssé nőheti ki magát s ahol sem a munkaadók, sem a munkások nem élhetnek oly könnyen vissza a közvetitéssel együtt reájuk bizott hatalmi eszközökkel a munkapiacz állandó irányú alakulása s a nagyterületre kiterjedő helyközi közvetítés természete miatt.

Szóval az előadottak alapján meggyőződést szerezhettünk arról, hogy ezt a kérdést sem szabad kizárólagos elvi állás-

pontból elbirálni, hanem a gyakorlati élet kivánalmaihoz képest, úgy a hatósági, mint az érdekképviseleti rendszert a közvetítés ama pontján kell alkalmazni, ahol a kitűzött czélnak legjobban megfelelnek. Akár a hatósági, akár az érdekképviseleti rendszer előnyeit becsüljük többre, végeredményében a közvetítés sikere a helyi szervezetek működésén mulik.

Mai mezőgazdasági közvetítésünk pedig épp a törvényhatóságokban és a községekben tagadja meg a hozzáfűzött reményeket. Körülményesebb vizsgálódás nélkül is tudatára jöhetünk a vidéki közvetítést megbénító okoknak, ha figyelembe vesszük, hogy úgy a törvényhatósági központokon, mint a községekben a személyi ellátás és a dologi felszerelés egyaránt hiányos; a munkaközvetítés többnyire valamelyik közigazgatási tisztviselőt terheli egyéb hivatalos teendői mellett, szóra sem érdemes díjazás ellenében.

Azok, akiknek alkalmuk nyilott a hazai hatósági közvetítés műhelyébe bepillantani, egyértelműleg e körülményben látják a legtöbb baj forrását.[1]) A munkaközvetítés jövője tehát azon fordul meg, mennyiben lesz mód első sorban a községekben hatósági nyilvános jellegű szervezés mellett önálló, kellően díjazott hivatal létesítésére.

A községek jönnek főleg tekintetbe, mivel a munkaközvetítés élő gyökere ide nyulik s ezek munkája nélkül a központ a nagyközönséggel közelebbi kapcsolatba nem juthat.

A hatósági jelleg a közvetítés e legalsóbb fokán azért tartandó fenn, mivel a munkásokkal és a munkaadókkal való közvetlen érintkezés itt a legkényesebb, a socialis czélok és biztosítékok legerősebben itt domborodnak ki és a kölcsönös bizalom kérdése itt nyilvánul meg leghatározottabban. De az érdekképviselet mai egyetlen számbavehető szerve, a megyei gazdasági egyesület mostani állapotában nagyobb költségberuházások nélkül nem is szervezhetne a községekben ügynökségeket, mig a hatósági szervezet keretei már ma is készen állnak.

Különben az önálló hivatal felállítása leginkább pénzügyi nehézségekbe ütközik.

A gyakorlat már e téren is mutat követésre méltó példát a békéscsabai »Népház« esetében.

[1]) De Pottere Br.: id. m. 43. l.

Nem szenved kétséget, hogy a munkaközvetítés személyi és dologi költségei legtöbb községünk háztartását aránytalanul megterhelnék. De a megoldás a mai viszonyok közt sem lehetetlenség. A munkaközvetítés terhei könnyebben volnának viselhetők, ha önálló intézménybe foglaltatnának mindazon socialis teendők, amelyek teljesítését községeink úgy sem halogathatják már soká és amelyek eredményeikkel az általános jólétet s igy a legszegényebb néposztály közteherviselési képességét is fokoznák.

Az ily népházak feladata körébe utalandó volna olvasókör, napközi otthon fentartása, munkásbiztosítás, jogvédelem, háziipari szakoktatás, népies felolvasások s a községi közigazgatási ügyek stb. Szóval e kellően szervezett hivatalban futna össze a falusi socialpolitika valamennyi szála.

Ha azonban a megvalósítás egyelőre késik, megfontolandó, vajjon mi módon lehetne a munkaközvetítést az egyre terjedő falusi gazdakörökkel összeköttetésbe hozni.

Természetesen az üzemi költség fedezésének akadályai azonnal összezsugorodnának, ha leszámolnánk a dijtalan közvetítés követelményével. Csakhogy a hatósági szervezet a közvetítés ingyenességével szinte fogalmilag összeforrott. Nehéz is volna megérteni, hogy közérdekű intézmény a munka költségeit szaporitsa s ez által a munkabér összegére csökkentőleg hasson. Ha a köz legalább egyelőre nem is ismerheti el a munkára való jogot a legmesszebb menő elvi értelemben, a mai kor socialis felfogása alapján elodázhatatlan kötelességet teljesit azzal, hogy a meglevő munkaalkalmak kihasználását megkönnyiti. Viszont a gyakorlat tapasztalatai nem teszik oly ellenszenvessé a mérsékelt díjszedés elvét. A békéscsabai munkaközvetítés hatályosságában semmit sem veszített az által, hogy a munkaadóktól szedett díjakkal az »intéző« tisztességes megélhetését biztosította. A törvényhatósági munkásközvetítők szintén nem foglalnak el ellenző álláspontot a díjszedéssel szemben, sőt egyesek egyedüli czélravezető eszköznek tartják arra, hogy a közvetítő a felek érdekeinek megfelelően teljesitse kötelességeit.

A törvényhatósági központon a közvetítés irányításában vezető szerep osztandó ki a gazdasági egyesületnek.

A megokolás igen egyszerű. A törvényhatósági közvetítő-

hivatal a munkaközvetítőnek tulajdonképpen csak átviteli központja. Hivatása főleg abban áll, hogy a megyei és országos munkapiacz között az összhangot elősegíti. Nem a felekkel érintkezik, hanem a munkaerők helyes felosztásán, a közvetítés folyamatának irányításán, ellenőrzésén s a szükséghez képest élénkítésén munkálkodik.[1]) Vagyis csupa oly teendőket intéz, melyekre nézve az érdekképviseleti rendszer előnyeit kiemeltük.

A gazdasági felügyelőknek a ministerium tervezte kibővített hatáskörébe ez a tevékenység elfér, de a kivitel sikerét okvetlenül növelni fogja a mozgékonyabb megyei gazdasági egyesület vagy a jövőbeni gazdasági kamara tevőleges beavatkozása.

A munkaközvetítés hatályosságának feltételeit kutatva, végül meg kell emlékeznünk a kötelező igénybevétel elvéről is, melyre nézve különben Zala vármegye törvényhatósági közvetítője czélszerű szabályrendelet tervezetet dolgozott ki. Véleményünk szerint az obligatorius elv vitatása csupán elvi jelentőséggel birhat mindaddig, amig a közérdekű hatósági szervezet életképességét kétségbevonhatatlanul be nem igazolta s igy a felek kölcsönös bizalmát ki nem érdemelte. Különben a gyakorlati élet ereje a legjobb indulatú szabályozást is végre nem hajtott közigazgatási törvények és rendeletek lomtárába veti.

Befejezésül ujból kifejezést adunk annak az erős meggyőződésünknek, melynek részletes igazolását a maga helyén megkiséreltük, t. i., hogy a hazai mezőgazdasági munkaközvetítés továbbfejlesztését — a meglevő alapokon — az érdekelt társadalmi osztályok jóléte, a sociális béke megszilárditása s végeredményében az egész hazai társadalom elsőrendű érdekei parancsolólag megkövetelik.

---

[1] Szerv. szab. 5. §. *a*) és *b*) pontok.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közgazdaság.

A pénz szerepe a drágaságban.

(*Kovács Lipót:* A pénz lényege és értékcsökkenésének okai. Budapest. Lampel R. könyvkereskedése 1911. VI. + 162. oldal.)

A pénz elméletével újabban többen elégedetlenek. Így p. o. SCHUMPETER szemére veti a közgazdaságtan idevágó fejtegetéseinek, hogy azok legnagyobbrészt a pénz történetének és fejlődésének az ismertetésében merülnek ki, anélkül, hogy alaposabban megvizsgálnák azt a szerepet, melyet a pénz az áralakulásban játszik.[1]) Az a körülmény, hogy a közgazdasági elmélet újabban előszeretettel foglalkozik a pénz elméletével csakúgy arra mutat, hogy e téren még sok megoldatlan kérdéssel állunk szemben, mint az a tény is, hogy a napjainkban észlelhető, valamint a régebben jelentkezett drágasági mozgalmakkal szemben alig sikerült kellőkép megállapítani azt, hogy magának a pénz értékének a változása azokban milyen szerepet játszott. Nehezen is fog ez sikerülni mindaddig, amig a pénz és az árképződés közötti viszony közelebbi megvilágítása meg nem történik. SIMMEL nagy munkája a pénzről a közgazda számára egyes megjegyzéseken kivül kevés új szempontot tár fel, KNAPP pénzelmélete azonban kétségkivül figyelemre méltó módon foglalkozik a pénz lényegével.

Az előttünk fekvő munka szerzője a pénz lényegének és az árak alakulásában való szerepének tisztázása végett mindenekelőtt pontosan körül akarja határolni azt a szerepet, amelyet a pénz egyrészről mint általános csereeszköz, másrészről pedig,

---

[1] V. ö. Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie. Leipzig 1908. 283—285. old.

mint értékgyűjtő és értékeket megtestesítő eszköz játszik. E végett megállapítja, hogy a tőkehitel igénybevételénél a pénz csak mint kölcsönközvetítő, új kötelezettségek keletkezését lehetővé tevő tényező szerepel, mig régebben, amig a jogbiztonság kisebb volt és a hitel intézményei sem voltak kifejlődve, a csereeszközhitel állott előtérben, melynek nemcsak eszköze, de tárgya is a pénz volt. A lényeg a szerző nézete szerint kifejlett hitelrendszerünk mellett azon van, hogy a hitel új igények keletkezését teszi lehetővé, a pénz pedig csak ezek elraktározását biztosítja és igy módot nyújt arra, hogy az egyszer szerzett igény állandó létet és könnyű átruházhatóságot nyerjen. A hitel útján keletkezett, pénzben kifejezett igények a tőkének új elemeit alkotják, melyeket Kovács hitel, vagy abstract tőkének nevez szemben a concret tőkejavakkal. Jelentőségük a társadalmi termelés szempontjából óriási, mert mintegy a vagyonmegoszlás correctivumát képviselik akkor, amidőn a közgazdasági tevékenységhez szükséges szervezőképességgel rendelkező vállalkozónak, ki azonban a szükséges anyagi eszközökkel nem rendelkezik, lehetővé teszik azt, hogy termeléshez foghasson.

Az abstract tőkék azonban Kovács szerint más irányú hatást is gyakorolnak a közgazdasági életre. Azok ugyanis éppenséggel nemcsak ott keletkeznek, ahol ezen igénynek a kielégithetősége is biztositva van. Egy jószágelőállítási vagyis termelési folyamat alapján a hitel segítségül vételével több abstract tőke is keletkezhetik, mely tőkék azután birtokosaiknak követelési jogot adnak, mely összesen többszörösen felülmulhatja az azok kielegítésére rendelkezésre álló javakat és szolgáltatásokat. Éppen ezért azután az abstract tőkéknek azt a csoportját, melynek nem felel meg tényleges szolgáltatás, fictiv tőkéknek nevezi.

Eddig minden rendben volna. Egyébként a hitel szerepének megítélését illetőleg Kovács álláspontja nagyjában megegyezik Knies felfogásával, mert már ő a tőkének hitel útján a vagyontalan vállalkozóknak is hozzáférhetővé tételét jelentőségében hasonlítja ahhoz, amidőn a hivatalok örökletességének az eltörlése a közhivatalokat minden arra érdemesnek hozzáférhetővé tette. Komorzynski is a vagyonmegoszlás correcturájának fogja fel a hitelt. Ami pedig azt a kérdést illeti, hogy a pénz mint értékfelhalmozó a tőke lényegéhez miképp viszonylik, az újabban behatóan foglalkoztatja kiváltképp az amerikai irodalmat. Különösen Böhm-Bawerk és Clark között folyt e tekintetben igen figyelemreméltó vita, melyben Clark arra az álláspontra helyezkedett, hogy a tőke nem tapad a concret javakhoz, hanem inkább egy láthatatlan értékösszeg. Irving Fisher is inkább a számítási egységet, mint a concret termelési javakat látja a tőkében. Így tehát Kovács Lipót-nak

az a felfogása, mely szerint az abstract vagy hiteltőke és a concret tőkejavak között különbséget kíván tenni, és a melyet, úgy látszik, az említett irodalom ismerete nélkül állít fel, nem áll magában.

Gondolatmenete azonban ezután merész mederbe terelődik. Az abstract tőkék két csoportját akarja megkülönböztetni, melyek közül az elsőt helyesnek, jogosultnak, a másodikat ellenben helytelennek és jogosulatlannak tartja. Jogosult igényeknek ad létet szerinte az abstract tőke akkor, amidőn az a társadalom elismervénye a kifejtett munkálatokért, tehát amidőn az gazdasági szolgáltatással van megalapozva. Jogosulatlan és fictív azonban mindazon esetekben véleménye szerint az abstract tőke, amidőn az valamely járadékból eredő haszon, mely munka és érdem nélkül támadt, melynek nincs produtcív előzménye. A fictív vevőerő tehát az, amely a járadékszerű jövedelemből származik. De mi az, amit benne fictivnek nevezhetünk, fogja mindenki kérdezni. Nem áll-e itt is egy-egy szolgáltatás a tőke keletkezésével szemben? Kétségkivül igen, mert az, amiből a járadék keletkezik, a tulajdonnak termelési célokra való rendelkezésre bocsátása. Ezt pedig, úgy látszik, elvileg Kovács Lipót is elismeri elfogadható jövedelem-eloszlási jogczímnek. Hol tehát a határ? Ha a fictív vevő erőt kizárólag conjuncturalis nyereségnek jellemezné, az ellen alig lehetne kifogást tenni. Ha azt vitatja, hogy a hitel számos irrealis vevőerőnek lehet a forrása, azt is készségesen elfogadhatjuk. Hiszen a hitel a gazdasági élet terén a jelennek és jövőnek az egybefolyását biztosítja; a jövőbeli szolgáltatás reményében jelenlegi követelési jogot ad, amelynek a realitása azután természetesen attól függ, hogy a hiteltőkéhez jutó fél beváltja-e azt a reményt, amelyet a hitel nyujtásával hozzája füztek. Ilyen módon természetesen tágabb tér nyilik arra, hogy hasznos közgazdasági szolgáltatás nélkül is keletkezhessék követelési jog. De Kovács Lipót nem szorítja erre a fictív tőke keletkezését, hanem amint emítettük egyáltalában a járadékszerű jövedelemből származó követelési jogot tartja ilyennek. Ez esetben azonban legfeljebb társadalomellenes vagy közérdekellenes vevőerőkről szólhatna, de semmiesetre sem fictív vevőerőkről, mert addig, amig gazdasági rendünk a magántulajdon intézményén nyugszik, semmi fictivet a járadékszerű jövedelemben nem találhatunk.

A káros hatás azután, amelyet ezek a fictív vevőerők Kovács Lipót szerint a közgazdaságban előidéznek, abban áll, hogy az értékegységet elértéktelenítik és ezáltal az életet megnehezitik mindazoknak, akik realis munkájukkal akarnak boldogulni. A fictív vevőerő tulajdonosai az árukinálatnak óriási részét vonják magukhoz és ezáltal a munkájukból való megélésre kényszerített tömeg keresletét háttérbe szorítják és annak csak kismértékben való kielégítését engedik meg.

Nem pénzbőségről van tehát szó Kovács Lipót szerint a drágaság esetében. Az, ami a drágaságot előidézi, az abstract tőkék, az igények óriási mértékben való megnövekedése és a pénz csak mind ezek megtestesítője mintegy concrete kifejezi, de mint passiv eszköz elő nem idézi a drágaságot. Ezek a fictiv tőkék, fictiv vevőerők tehát állandóan felfelé hajtják az árakat azáltal, hogy a pénzben kifejezett értékegységet vevőerejében következetesen csökkentik. Röviden tehát az árak emelkedő irányzatának az alapját az abstract és pedig elsősorban és főképpen a fictiv vevőerők nagymérvű szaporodása teremti meg.

Az a kizárólagosság, amelylyel tételét Kovács Lipót felállítja, eltekintve attól, hogy igen tágan vonja meg a fictiv tőkék határát, kétségkivül igen téves és egyrészt a közgazdasági jelenségek bonyolult természetével még egészen meg nem ismerkedett, másrészt az okoskodásai eredményét jelentőségében túlbecső szerzőről tesz tanuságot. Nem menti e tekintetben a szerzőt az sem, hogy munkája előszavában eleve kijelenti, miszerint nem czélja a drágaság muló tényezőivel foglalkozni, mert ha a közreható többi tényezővel nem is kiván részletesen foglalkozni, azért azok fenforgását még sem szabadna teljesen figyelmen kivül hagyni és tételét egyoldalúan felállítani. Másrészről azonban az a gondolatmenet, amelyet a szerző munkájában képvisel, hogy t. i. a nemes érczmennyiség helyett a pénz oldalán az árakra ható tényezőt inkább magában a tőkefelhalmozásban, a társadalmi vevőerők összességében kell keresni és hogy a nemesérczmennyiség befolyása ez irányban alárendeltebb a mai viszonyok között, mint általában hiszik, úgy vélem igen egészséges, a pénz úgynevezett mennyiségi elméletének még ma is előtérben álló uralmával szemben komoly megfontolásra érdemes.[1]) Magam is megkiséreltem más helyen a pénz elértéktelenedésének, amennyiben a drágaság jelenségében ez is közrejátszik, oly magyarázatát adni, mely a tőkeszaporodással függ össze ;[2]) de nézetem szerint ez a drágaság tüneményének csak egyik mozzanata és nem csupán a vevőerő szaporodásáról, hanem általában a jövedelemeloszlási viszonyok számbavehető átalakulásáról van a drágaságban szó. Úgy hiszem, hogy azok után, amiket Wieser a pénzkinálat és kereslet egyensúlyra

[1]) Wieser azt mondja a mennyiségi elméletről, hogy az ma minden ellene felhozott ellenvetés daczára még elleneseit is jobban befolyásolja, mint ők maguk hinnők. (V. ö. Zeitschrift f. Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung, XIII. kötet 53. oldal.)

[2]) V. ö. A drágaság kérdése elméleti világításban. Közgazdasági Szemle 45. kötet 5. és 6. szám. (Az idevonatkozó rész sajtó alatt.)

törekvéséről kifejtett,[1]) a mennyiségi elmélet építménye erősen megingott és kutatásainkat az árak alakulását illetőleg inkább a pénz mögött rejlő vevőerőkre, mint magára a nemesérczmennyiségre kell fordítanunk. Ha példának okáért, mint Lexis, ezen kérdés kitünő ismerője teszi, a XVI. század árforradalmára vonatkozólag a metallistikus mennyiségi elméletet el is fogadjuk,[2]) úgy hiszem még ez sem gátolhatna abban, hogy a pénz- és hitelgazdaság teljesen változott viszonyai közt oly magyarázatot keressünk, mely a pénz mennyisége helyett inkább a mögötte rejlő vevőerőmennyiség felé fordítja a figyelmét. Más szóval az értékegység vásárlóerejében beállott csökkenés okát inkább a fizetőképesség átalakulásában, mint a pénzmennyiség szaporodásában kellene keresni, miből természetesen nem következik, hogy az utóbbit teljesen közömbösnek és a pénz értékváltozására semmi befolyással nem biró körülménynek tartsuk. Kétségkivül azonban még sok irányban komoly vizsgálatot igényel ez a felfogás, amig az pontosabban körülhatárolható, lényegében alaposabban megvilágítható és közgazdasági tételeink sorába kellőképpen beilleszthető lesz. Úgy, ahogy azt Kovács Lipót állítja oda, az alighanem téves és minden esetre nagyon egyoldalú.

Az az állítás ugyanis, hogy itt pusztán, vagy csak túlnyomóan is fictiv vevőerőkről volna szó, nem tartható. A tőkefelhalmozódás menete, a tőkének a hitel által széles körben való mozgósítása, amelyet ismét más helyen jellemezni próbáltam, továbbá a közgazdaság termelékenységének az emelkedése a népesség szaporodásával együtt a vevőerőket, melyek a pénztőke alakjában a termelési erőkkel egybefolynak, kétségkivül erősen megszaporította és hogy ebből a körülményből az értékegység értékének csökkenésére következtethessük, ahhoz fictiv vevőerők feltételezésére nincs szükségünk, bár készségesen elismerjük, hogy a Kovács Lipót által említett úgynevezett áligények a hitel útján, de a conjuncturáknak a magán capitalistikus rendszerben jutó nagy szerep alapján is igen könnyen előállhatnak és résztvehetnek az elértéktelenítés folyamatában. A magántulajdoni renden belül végbemenő árképződés, a tőkésítés folyamatának élőmozdítása, valamint a járadék tőkésítése által, szintúgy a conjuncturák nagy szerepe folytán számos oly indokot rejt magában, mely az értékegység elértéktelenedését előmozdítja. De ehhez nincs szükség annak a feltevésére, hogy a tőkés hamis fillérekkel jön vásárolni, mint ahogy Kovács Lipót mondja. Annak a kérdésnek az

[1]) V. ö. Der Geldwert und seine geschichtlichen Veränderungen. Zeitschr. f. Volksw., Sozialpolitik und Verwalt. XIII. köt. különösen az 50—53. oldalokon.

[2]) V. ö. Allgemeine Volkswirtschaftslehre. Die Kultur der Gegenwart. II. rész. X. kötet. 102. oldal.

eldöntése, hamisak-e a tőkés fillérei, más lapra tartozik, mert itt már arról van szó, elfogadjuk-e helyes megoszlási elvnek a magántulajdoni rendszert, vagy nem? Ha elismerjük, akkor nem beszélhetünk a tőkésnek hamis filléreiről, hanem legfeljebb arról, hogy miképp lehetne elérni azt, hogy a tőkések kevesebb fillérhez jussanak, melyekkel azután a piaczon a pénz értékét nem sülyeszthetik, az árakat pedig nem hajthatják fel annyira. Kovács Lipót-nak az a gondolata tehát, hogy a vevőerők közé hamisaknak a bevegyülése a pénz elértéktelenedésének a forrása, téves, mert a reális tőkeképződés is ebbe az irányba hat, bár azt, amint újból hangsúlyozni óhajtom, készségesen elismerem, hogy a conjuncturális nyereségek és a hitel útján keletkezett némely igények erősen táplálják az elértéktelenedési folyamatot. Bármennyire hibáztatja Kovács Lipót a fictiv vevőerők elszaporodását, azok nagy jelentőségét a nemzetközi forgalomban nem vonja kétségbe. Belátja azt, hogy amely ország ma gátat próbálna vetni az ilyen vevőerők keletkezésének, az önmagát sújtaná, mert a külfölddel szemben is támasztható és így a belföld gazdagságát emelő igények létalapját vonná el. Azzal is tisztában van Kovács Lipót, hogy mindaddig, amig a magántulajdoni renden nyugszik gazdasági életünk, a fictiv tőkék keletkezése meg nem akadályozható, mert főképpen a hitel útján annyira összekeverednek azok az ő általa is reálisaknak elismert vevőerőkkel, másrészről pedig maguk is kiindulási pontját képezhetik reális vevőerők keletkezésének úgy, hogy a kettő létében szét nem választható.

Igen érdekes volna bővebben kitérni az előttünk fekvő munkának a pénzegység és értékegység viszonyára vonatkozó fejtegetéseire, melyeknek az eredménye röviden abban foglalható össze, hogy a pénznél ahhoz, hogy értéke megmaradjon, csupán a megérczesítés lehetőségének kell fennforognia. A fizetési eszközök csak követelések legitimatiói, amelyeknél csupán a háttérben kell annak a lehetőségnek lappangania, melynél fogva azok szükség esetén érczpénzértékre beválthatók. A banküzyre vonatkozólag is számos érdekes fejtegetést találunk a könyvben, melyekre ugyancsak nem térhetünk ki.

Nem egy, csak futólag érintett kérdésben a szerzőnek feltünően helyes álláspontja van. Igy p. o., hogy csak egyet említsünk, a jogrendnek a jövedelem eloszlásra gyakorolt szerepét igen helyesen itéli meg. Ezzel szemben azonban számos, nagy felületességről és nem egyszer tájékozatlanságról tanúságot tevő igen merész megjegyzést is találunk a könyvben. A közgazdaságtanról p. o. azt állítja, hogy az már-már a scholasticismusba sülyed, holott tudvalevő, hogy az a való élet jelenségeivel és leirásával aligha foglalkozott ezelőtt oly mértékben, mint ma; csupán a széleskörű német irodalomra és

az újabb gazdaságtörténeti irányra kívánok ez irányban utalni. Máshelyt ismét azt, hogy a pénz csere és fizetési eszköz, egyszerű szólásmódnak nevezi Kovács, melyből számos tévedés származott. Azt, hogy ma az, aki dolgozott és várja munkájának az eredményét, előbb pénzt kénytelen beszerezni, absurd állapotnak mondja; és ehhez hasonló merész mondást még többet is idézhetnénk. Idézetei a legritkább esetben ellenőrizhetők, mert legjobb esetben is csak általában a hivatkozott munka címét adja meg. Az is előfordul, hogy adatot említ, p. o. Európa abstract tőkéinek a mennyiségét megjelöli, anélkül, hogy tudnók, honnan merítette ezt az adatot. A szépséghibák, amelyek helyenként igen bántók, amidőn p. o. Ricardo nevét »Rikárdó«-nak irja, vagy bánya- és tőkeiparról beszél, a munkában igen számosak és éppenséggel nem ritkák azok a mondatok, amelyeket többszöri olvasás után is aligha sikerül megértenünk.

Mindamellett nem lehet kétségbe vonni, hogy a munka sok érdekeset tartalmaz és hogy az nem egy irányban figyelemreméltó.

Heller Farkas.

☆

A budapesti IX. országos gazdacongressus.

Az egyes érdekeltségek congressusai minél jobban fejlődik a közgazdasági és a társadalmi élet, annál nagyobb mértékben érdemlik meg figyelmünket. Nemcsak azért, mert ezen congressusoknak a szinvonala is egyre emelkedik, hanem azért is, mert a társadalmi önkormányzat térfoglalásával mindnagyobb súlyt nyernek az érdekeltségek kívánságai, melyek épp azért fokozott mértékben érdemesek érdeklődésünkre. Megmutatja ugyanis már maga az ily congressusok tárgysorozata azt, hogy mily kérdések mozgatják az illető érdekeltségeket és melyek azok a kérdések, amelyeknek a megoldását a maguk szempontjából a legsürgősebbeknek tartják. E tekintetben a IX. országos gazdacongressus nagy bőséget árul el, mert amig elődje, a pécsi VIII. országos gazdacongressus csak öt kérdéssel (fedezetlen határidőjáték, mezőgazdasági érdekképviselet, mezőgazdasági üzemek átszervezésének szüksége, az agrárprogramm megállapítása és a czigányügy rendezése) foglalkozott, addig a budapesti congressus öt szakosztályban, melyek mindegyike bizottságokra oszlott, folytatta a tárgyalásait és egy-egy bizottságban több tárgy is napirendre került. Sőt

némely bizottság napirendje egymaga több kérdést ölelt fel mint az egész pécsi congressus; igy p. o. a második szakosztály értékesítési és hitelügyi bizottsága nem kevesebb mint hét tárgygyal foglalkozott. Nem csodálkozhatunk azon, ha rövid három napon belül, melyek idejéből a congressusi formalitások is kikérték a maguk részét, egy-egy kérdésnek a megvitatása nem terelődhetett abba a mély mederbe, amely fontosságának megfelelt volna Habár tehát a congressus rendezőségének kétségkivül dicséretére válik, hogy több irányban egyszerre óhajtja a gazdaosztály boldogulását előmozdítani, mindamellett bizonyára a congressus határozatainak nagyobb súlyt kölcsönzött volna, de egyuttal működését is eredményessebbé tehette volna az, ha csak az egyes legfontosabb kérdéseket tűzték volna napirendre. Így nem történhetett volna az, hogy egyes oly nehéz kérdések, minő a mezőgazdasági termények értékesítésének a szabályozása vagy az ingóhitel kérdése, rövid három-négy órai tárgyalással intéztettek el

A két vezérmotivumot, amely a gazdaközönség felfogását áthatja, már az elnöki megnyitóból erősen ki lehetett érezni, amint azok egyébként az előre kidolgozott és a congressus elé terjesztett határozati javaslatokban is erősen kifejezésre jutottak. E két vezérmotivum az agrárius irányú vámpolitika továbbra való fentartása, esetleg további fokozása és a gazdaközönség kezdeményezéseinek minél szélesebb körben való állami támogatása. Ami az elsőt, a vámpolitikát illeti, ezt Rubinek Gyula az O. M. G. E. igazgatója valóban igen figyelemre méltó és érdekes előadással vezette be. Abból indul ki, hogy a mezőgazdaság kilátásai a jövőre elég kedvezők; bár új területeknek a művelés körébe vonása még küszöbön áll, ez a körülmény mégsem fog kedvezőtlenül hatni a mezei termények áralakulására, mert ezek a területek legnagyobb része nehezen közelíthető meg és csak nagyon jelentékeny szállítási költségekkel terhelve tudja piaczra vetni terményeit; másrészről ezek a területek — főképp Szibériára gondol — nem feküsznek oly kedvező égalj alatt mint Amerikának azok a földjei, amelyek a gabonaárak oly jelentékeny sülyedését a mult század kilenczvenes éveiben előidézték. Az élelmi czikkek iránti szükséglet e mellett folytonosan és rohamosan emelkedik, úgy, hogy már csak a kereslet növekedése is emelkedő árirányzatot fog magával hozni. Az iparra vonatkozólag épp az ellenkező kilátásokat jósolja Rubinek; az industrialisatiónak a régebben kizárólag mezőgazdasági államokban való terjedése az ipari kinálatot folytonosan növeli és pedig oly arányokban, amelyekben azzal a kereslet aligha fog lépést tarthatni. E mellett az ipari nyersanyagok állandóan drágulni fognak és igy nézete szerint elkerülhetetlen egy ipari válság, amely sokkal súlyosabb lesz, mint volt az amerikai verseny által felidézett

agrárkrisis. Ennek daczára Rubinek arra az eredményre jut, hogy a mezőgazdasági vámokat mai magasságukban meg kell tartani, sőt esetleg fokozni is kell és a mezőgazdasági czikkek tekintetében továbbra is meg kell maradni az elzárkózás politikája mellett.

Ezt azzal indokolja, hogy a mezőgazdaság lehet a jövő ilyen perspectivái mellett az egyedüli biztos alapkő, amelyre a nemzeti jólét épithető; ha sikerül a mezőgazdaságot jókor annyira fejleszteni, hogy a mezei termények keresletének jelentékeny emelkedése idejére erősen szállitóképes legyen, akkor a jólétnek legbiztosabb alapjait raktuk le. Arra az ellenvetésre, hogy saját fogyasztásunkat is drágitjuk az agrárius-irányú vámpolitikával, Rubinek azzal válaszol, hogy éppen a jövő kilátásai azok, amelyek ennek elviselését szükségessé teszik és különben sem jogos nézete szerint az az álláspont, melynélfogva a jelen nemzedéknek a hazai mezőgazdaság érdekei feláldozása révén a legolcsóbb élelmezést kivánják némelyek biztositani. Egyébként véleménye szerint a mezőgazdaságnak megfelelő vámpolitikával való támogatása annak termelékenységét jelentékenyen emelni fogja és az így származó kinálat emelkedés az árak mérséklését fogja előidézni. Az utóbbi tekintetben természetesen alapos kételyeink kell, hogy merüljenek fel, mert hiszen, ha a mezőgazdasági termények emelkedő áriránzatot fognak a jövőben is követni akkor valószinű, hogy a gazdagabb nyugati államok részéről kinált magasabb árak feleslegünk nagy részét elfogják vonni az országtól, annál is inkább, mert mezőgazdaságunk jövedelmezőségének emelése végett az exporttörekvések támogatása a jövőben is aligha fog elmaradni. Végeredményben tehát magas mezőgazdasági vámok és behozatali tilalmak mellett az élelmezés olcsóbbodásához még a termelés jelentékeny fokozása mellett is alighanem csak igen mérsékelt reményeket fűzhetünk. A congressus tagjai részéről természetesen Rubinek érvelése nagy tetszéssel találkozott és a felszólalók is a mai vámvédelem fentartását, sőt esetleg további kiépitését jelezték szükségesnek.

A másik vezérmotivum az állami támogatásnak a mezőgazdaság részére való fokozott igénybevétele. Ugyszólván nem merült fel a congressuson javaslat, amelynek megvalósitása nagyobb anyagi eszközöket igényel, anélkül, hogy ezen anyagi eszközök legnagyobb részének a rendelkezésre bocsátása ne az állam részéről követeltetett volna. Az állat-, gabona- és borértékesítés megoldása, az ingó hitel rendezése, sőt még a mezőgazdasági kamarák felállítása is az állami támogatás jelentékeny mérvének követelésével kapcsolatosan kerültek szóba és minden alkalommal hangoztatták az előadók és felszólalók azt, hogy az államnak fokozott mértékben kellene a mezőgazdaság részére anyagi eszközöket rendelkezésre bocsátani. A gazda-

társadalom áldozatkészségéről és arról, hogy egyet mást saját anyagi eszközeivel is kész volna létesíteni, sajnos kevés szó esett. Igen figyelemre méltó jelenség az, hogy a congressus a gazdasági érdekképviseletet olykép tartja megvalósítandónak, hogy a mezőgazdasági kamarák állandó állami hozzájárulással létesíttessenek, sőt amennyiben a kamarák hatósági teendőkkel vagy oly intézmények fentartásával bizatnának meg, melyekről eddig az állam gondoskodott vagy pedig gondoskodni az ő feladata volna, ezen czélra még külön állami hozzájárulásban is részesüljenek. Ebben az állásfoglalásban csak csekély tanújelét láthatjuk annak, hogy a gazdaosztály az önálló érdekképviseletre már annyira megérett volna, mint a kereskedő és iparos osztály, mely kamaráit a maga erejéből tartja fenn.

Egyébként akkor, amidőn a gazdaközönség e végből a vámpolitikai elzárkozással az ország fogyasztó közönségét kivánja kedvezőbb árak elérhetése végett megadóztatni, másrészről pedig az állampénztárba begyült adófillérekből a maga részére újabb milliókat követel, akkor aligha marad meg a méltányosság követelményein belül. Mert hová vezethet a mezőgazdasági intézmények fokozott állami támogatása? Nyilván az adóteher növekedéséhez, mert hiszen az iparos osztálytól alig várható, hogy lemond ezentúl az ipar számára jósolt sötét jövőre való kilátás folytán az iparfejlesztés czímén élvezett milliókról és így ismét első sorban a kisemberek milliói lesznek kénytelenek azokat az eszközöket előteremteni, amelyek a mezőgazdaság fokozott támogatásához szükségesek lesznek. Ha természetesen nem is lehet azt kétségbe vonni, hogy egyes nagyobb czélok megvalósítása érdekében a mezőgazdaság is jogosan követelheti az állam anyagi támogatását, mégis általában ezt inkább kivételes esetnek kellene tartani és nem szabadna a gazda osztályt is arra nevelni, amint az sajnos újabb iparpolitikánk következtében az ipari osztálynál már is bekövetkezett, hogy mindent az államtól várjon, ahelyett hogy első sorban a maga erejében bizna. Különösen veszedelmesnek kell tartanunk az állami pénzeknek az értékesítés czéljaira alapítandó vállalatok létesítésénél való felhasználását, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy annak tudata, miszerint az állam az egyszer befektetett összeg megmentése érdekében, ha a vállalat ferdén is megy, újabb összegekkel fog annak segítségére sietni, az esetek nagy részében azt eredményezi, hogy az üzletvezetés nem történik azzal a körültekintéssel és gondossággal, melyet egy saját tőkéjével dolgozó vállalkozó vagy részvénytársaság szokott tanusítani, és hogy ily módon a közpénzek milliói vesznek el. Éppen ezért az ily vállalatok kiterjedtebb mértékben való segélyezését közgazdasági szempontból csak veszélyesnek tekinthetjük.

A napirendre tűzött kérdések sokasága nem engedte meg,

hogy kellőkép előtérbe lépjen az a kérdés, amely a földmivelésügyi tárcza ezidei költségvetési tárgyalása alkalmával a képviselőházban szépen kidomborodott, t. i. a szakoktatás fejlesztésének a kérdése. Pedig kétségkivül ezen kérdésnek hazánkban még kellőkép meg nem oldott voltából folynak első sorban azok a nagy hiányok, amelyek mezőgazdaságunkban mutatkoznak. Éppen ezért kivánatos volna, ha a gazdaközönség e tekintetben alapos megvitatás után egységes álláspontot foglalna el, amelynek azonban annyira megfontoltnak kellene lennie, hogy évtizedekre előirja azt az irányt, amelyben szakoktatási intézményeinket fejleszteni kell. Mert az ingadozás, amely, sajnos, mezőgazdasági szakoktatásunk terén eddig jelentkezett, sehol sem lehet olyan káros, mint éppen a szakoktatás ügyénél, ahol a jövő nemzedék neveléséről van szó és igy az eredmények mindig csak évek multán jelentkeznek. Alaposan tisztába kellene jönnünk a gazdaközönség gyakorlati nézőpontjai által megvilágított oly mezőgazdasági szakoktatási programmal, amely azután biztosabb alapját rakhatná le mezőgazdaságunk jövő fejlődésének, mint bármilyen vámpolitika vagy az állami támogatásnak bármilyen mértékben való kiterjesztése. A budapesti gazdacongressus ugyan külön szakosztályt szentelt ennek a kérdésnek, mely azonban hat tárggyal volt kénytelen a rendelkezésre álló rövid idő alatt foglalkozni és amely éppen ezért aligha foglalkozhatott oly behatóan az idevágó kérdésekkel, mint ahogy ez történhetett volna, ha a gazdacongressus közönségének a figyelme nem oszlott volna meg oly sok tárgy között. A vonatkozó határozatok között ott találjuk a mezőgazdasági felső oktatás szervezése szükségének a kimondását is, mit okvetlenül örömmel kell üdvözölni, mert mindaddig amig középbirtokosaink fiai nem fognak oly főiskolát találni, amely a politikai és hivatali pályára való képesítés mellett a helyes gazdálkodás módszereivel megfelelően megismerteti őket, okvetlenül sok hiány kell hogy mutatkozzék a birtokok kezelése körül, nem is szólva arról, hogy egy a gazdasági tudományokat és mezőgazdasági politikát megfelelően művelő főiskola bizonyára nem egy hallgatójában ébresztené a hivatalkeresés vágyai helyett az ősi földre való visszatérés vágyát, mi mezőgazdaságunk fejlődésére nézve már magában nagy nyereség volna. Sajnos, a congressus idevágó határozata egyelőre papiron marad, mert a földmivelésügyi minister a képviselőházban tartott programmbeszédjében a mezőgazdasági főiskola felállitását korainak jelezte és igy a túlnyomólag mezőgazdasági jellegű Magyarország továbbra is mezőgazdasági főiskola nélkül fog maradni annak daczára, hogy nyugoti szomszédai az iparnak ott inkább előtérben állása mellett is szükségesnek tartják ily főiskolák fentartását.

Még számos kérdés foglalkoztatta a congressust, ezekre

azonban egyenkint kitérnünk helyszűke miatt, sajnos, lehetetlen. Csak kettőről kell még rövid említést tennünk. Az egyik az ingó hitel rendezésének a kérdése. E tekintetben a Baross János által előterjesztett határozati javaslat az ú. n. credit agricole intézményének a meghonosítását követeli. A kérdés minden esetre igen mélyreható megfontolást igényel és sokkal bővebb tanácskozás lett volna szükséges ahhoz, hogy valóban megfelelő súlylyal bírjon a határozat. Hiszen még a nemzetgazdaságtan sincsen egészen egy nézeten abban a tekintetben, vajjon egyáltalában a gazda ingóságainak, felszerelésének és terményeinek zálogul való lekötése közgazdaságilag előnyös-e; mert igaz, hogy üzemtőkéhez juttatja könnyen a gazdát, de az eladósodásnak is újabb kaput nyit. Így p. o. Von Der Goltz[1]) főkép az utóbbi szempontból ítéli meg a kérdést, pedig ő a mezőgazdasági politikának legelső rendű művelői közé tartozik. A congressus tanácskozásai folyamán érdekes vita fejlődött tényleg ezen kérdés körül, melyben Gaal Jenő, Palavicini Ede őrgróf, Bernáth István, Görgy Endre és mások vettek részt, el nem mulasztván a figyelmet arra felhívni, hogy nagy körültekintéssel kell ezen ügy elintézésénél eljárni.

Mint a VIII. pécsi gazdacongressus, úgy a budapesti congressus is gróf Zselénszky Róbert előterjesztése folytán a tőszdei határidő üzlet megszüntetése mellett foglalt állást. A hangulat a kérdés tekintetében ma is ugyanaz, mint négy év előtt volt és bár a congressus nagy többsége a fedezetlen határidőüzlet eltörlése mellett foglalt állást, az idei congressuson is akadt hang, mint annak idején Pécsett, mely csak a megrendszabályozás mellett tört lándzsát. Kétségkívül itt is igen kényes kérdéssel állunk szemben, amelynek a megoldása nem kevesebb körültekintést igényel, mint az ingó hitel rendezésének a kérdése, mert egyrészt a fedezett és fedezetlen határidőüzletnek a szétválasztása csak esetenként lehetséges, másrészt pedig a határidőüzletnek komoly közgazdasági feladatai is vannak, amelyek az üzérkedés helyett inkább a reális üzleti számítást mozdítják elő (p. o. az ú. n. fedezeti üzlet). Mindennél fogva a congressus idevágó határozatát csakis abból a szempontból helyeselhetjük, hogy egy érdekeltségnek valamivel többet kell követelnie, mint amennyinek a megvalósulását óhajtja, mert a vele ellentétes érdekeltségek szava úgyis csak bizonyos korlátok között szokta lehetővé tenni az ily kívánságok megvalósítását.

✡

[1]) V. ö. Wörterbuch der Volkswirtschaft in zwei Bänden, II. kötet 376—377. old.

Társadalmi bölcsészet.

A görög felvilágosodás bölcsészete.

(Hornyánszky Gyula: A görög felvilágosodás tudománya: Hippokrates: Budapest 1910. Tud. Akadémia kiadása f. 503.)

Felvilágosodás! Ez a szó pár évtizeddel ezelőtt épp oly gyakran és oly lelkesedéssel hangoztatott jelszó volt, mint a mult század utolsó tizedében a liberalismus, és mint napjainkban a socialismus. A ma meglett férfiunak élettörténetét, gondolkozásainak egyes fázisait ez a három szó fejezi ki. A maga idejében mindenik egy hitvallást jelentett. Annak idején minden számot tenni óhajtó ember épp úgy »felvilágosodott« »liberalis« volt, mint amint ma »sociologus« akar lenni, s akiről azt mondták, hogy nem felvilágosodott, nem liberalis ember, afölött szánalmasan mosolyogtak, azt egyszerűen letárgyalták.

Mert nemcsak világnézetet, hitvallást, hanem tudományos argumentumot is jelentenek e jelszavak. És ebből a szempontból nagy fontosságúak a mi vizsgálódásainkban. Mert azt már rég észrevették a bölcselkedők, az »elvont« szemlélődők, hogy a tudománynak is vannak divatjai, napjainkban pl. a természettudomány a divatos; de, hogy ebben a divatosságban rendszer van, ez a legujabb idők felfedezése. A legközelebb jövő divatos tudománya a társadalomtudomány, mely a természettudományos világnézettől az összes jelenségeknek egységre visszavezetését, az összes jelenségek okainak egy egységes rendszerből kiinduló megfejtésére irányuló törekvést örökölte. Tulajdonkép ezt jelenti a természettudományos gondolkozásnak bevitele a társadalomtudományba.

Napjaink delelőn túl levő, a leáldozás felé haladó bölcselete, a történelmi materialismus, az egységes rendszer alapját az anyagi szükségletek egyetemes hajtóerejében vélte megtalálni, s nemcsak a jelenkor és a jövő, de a mult korok spiritus rectorává tette. Ezzel elérte azt, hogy a társadalom törvényeit kutatókat a rendszeres egységes gondolkozáshoz hozzászoktatta s ez mindenkor tagadhatatlan érdeme lesz a társadalomtudomány történetében; azzal viszont, hogy a mai kor jelenségeinek megmagyarázására nagyon alkalmas vezérelvet a multba visszavetítette, tanításának legszigorúbb birálatára hívta fel a bölcselkedők figyelmét. Ösztönszerűleg érezvén azt, hogy tanainak legveszélyesebb ellenfele a történelem, ennek a tudományok sorából való kiirtását s a sociologiával való helyettesítését követelte, mely eleinte mást mint a történelmi materialismust tudományos rendszernek el nem ismert.

Mint szerzőnk az előttünk fekvő művében tömören jellemzi, a történelmi materialismus akként tünteti fel a világ folyását, hogy *minden időszak* emberei érzésben, gondolkozásban ama gazdasági szervezetnek vakon engedelmes rabszolgái, a mely között élnek. A történésznek, aki a kiváló egyén hatalmas belenyulását az emberiség sorsának alakulásába, a genius rendező és alkotó erejét megismerni tanulta, aki a kiváló egyénnek a *jelenből* kiemelkedő, ennek javairól a reá nézve teljesen bizonytalan *jövő* érdekében önfeláldozó lemondását, sőt egész korok embereinek az anyagi érdekekkel szemben, azok ellenére eszményekért folytatott küzdelmét mint az emberiség haladását előmozdító tényezőt értékelte, annak nehéz elhinni, hogy mindez nem valóságosan ható erő, hanem pusztán csak fölépítmény, ideologia, aesthetikai czifraság volna.

Ezért a történelmi materialismustól egységes irányító erőt az anyagi élet törvényein kivül kezdte keresni, amit annál könnyebben megtehetett, mert hiszen a legmodernebb természettudomány sem fedezte még fel a sejtben a *primum movens*-t s az a természettudományos felfogás, mely a sejt élettüneményeit bonyolult physkai és chemiai tüneményeknek tekinti az absolut igazság szempontjából nem több mint hypothesis. Figyelemmel a történelmi materialismus conclusiójára, mely szerint a megélhetés biztosítása az a czél, melyre a társadalmi élet berendezésének irányulnia kell, önként kinálkozik már a gondolat, mely szerint az egész történelmi materialismus mint tanítás csak relativ igazság, melylyel csak a mi korunk társadalmi fejlődését lehet megmagyarázni.

Innét már csak egylépés és pedig logikailag szükségkép következő lépés az a gondolat, hogy a társadalmi fejlődés absolut irányító ereje a történelmi materialismus okfejtéseivel meg nem található, s a legmodernebb sociologia az egyes fejlődési korok relativ igazságainak váltakozásában, ennek a váltakozásnak a törvényességében látja a haladás törvényét, ami tulajdonkép már nem új gondolat, hisz az ó-kor bölcselőinél is feltalálható. De ne feledjük, hogy a történelmi materialismus részleges tanításai is feltalálhatók, de nem egységes rendszeres világfelfogáskép, amint. hogy a váltakozó világfelfogás modern hivei is abban különböznek ókori elődeiktől, hogy egységes, minden társadalmi jelenségre érvényes rendszert construálnak. Ez a modern irány pedig a korszellemet teszi meg az emberiség spiritus rectorának. Hogy mi az a korszellem, arra nem felelnek, még kevésbbé arra, hogy mi hozza létre, csak reámutatnak mint tagadhatatlanul ható, élő erőre mint, az összes társadalmi jelenségek mozgató, rendező erejére.

Ezen legújabb sociologiai iskola tanainak leghatározottabb kifejezője a magyar Bodnár Zsigmond volt, kinek tanait Lechner Tibor és Fitos Vilmos magyarázzák és fejtik ki tovább, akik

világosan kimutatják, hogy a korunkban mint egyetemes megnyilatkozásképfellépő, mindenek fölé helyezett tudomány sem volt eddig képes a korszellem subjectiv behatása alól szabadulni s azért az eddigi relativ igazságot hirdető tudomány helyett az absolut, a korszellem bilincseiből kiszabadított s a korszellem fölé helyezett absolut tudomány megteremtésének szükségét hirdetik.

Fitos Vilmos az eszmét teszi a fő ható erővé, s szóban forgó művében Hornyánszky is azt mondja, hogy az emberiség története az eszmék formájában játszódik le; nála azonban az *eszme* csak másodrendű ható erő, az emberiség egy lelki állapotának kifejezője. Fő jellemvonása nagy subjektivitása és akaró ereje, mellyel önmegvalósításra, képzettartalmának teljes kifejtésére törekszik. Hornyánszky kétféle eszmét (jobban mondva koreszmét) ismer, u. n. érzelmi és rationalis eszmét.

Az érzelmi eszmék kiinduló és végpontja valamely érzelem; legjellemzőbbek a vallási és socialis érzelmek. Az elsőnek tartalma valamely körünkön kívül eső hatalomtól való függés érzete, a másodiké az emberiség összetartozásának érzete. Ezen eszmék haladási iránya a folytonosság, a továbbitásukra szükséges erő a hagyományból táplálkozik s gyakorlásuk módja a megszokás. Az ilykép előálló egységes világfelfogás conservativ jellegű.

A rationalis eszmék forrása ellenkezőleg a kritika, melynek kezdőpontja negativ, a tagadás; ez az ösvény, melyen át a régi az újhoz utat talál. Mivel pedig az eszmék alaptörvénye a képzettartalom teljes megvalósítása, kimerítése még a negativ irányában is a radikalismus ezen eszmék alapsajátságai közé tartozik. A rationalis eszmék positiv irányú megnyilvánulása az érzés fölött urrálenni kivánó gondolat, melylyel az ember saját magának meghatározására törekszik s ily módon az egyéni sikernek s az egyéni versenynek hajtó ereje.

Hornyánszky azt a korszakot, melyben a rationalis eszmék uralkodnak a *felvilágosodás* korának nevezi. Ezen koroknak jellege előre megállapítható s alapjelenségeiben hasonló.

Ilyen korok az újkori renaissance, a franczia forradalom, az ókorban pedig az V. századbeli görögség korszaka, melyeknek egyaránt jellegét képezi az erős individualismus, aminek a logikai oka az, hogy az érzelemtől fölszabadító, magát meghatározó gondolatot csak az egyes egyén hozhatja létre. Az egyéni szempont érvényesül a tudományban, művészetben és a politikában egyaránt. Innen ezen korszaknak demokratikus vonása.

Általában a felvilágosodás kora az intellectualismusnak hódol, az ész nagy erejében nem kételkedik, a philosophiában az ismerettani elmélet áll a középpontban, a tudományos kutatás tárgya első sorban a természet; a természet fölöttit sehogy sem

akarják elismerni abban a korban, melyben a legérthetőbb a legvilágosabb dolgokat »természetes« szóval jelölik. A természet fölötti tekintélyt el nem ismervén, e kor ethikája az erkölcsi relativismust fogadja el az erkölcsi élet szabályozójául. A rationalistikus kor eszmeiránya az ember tevékenységét tisztán csak a természeti világra korlátolván ez elvből logice fejlődik ki a gyakorlati élet, s az ezzel megszerezhető javak nagyobb sőt egyedüli értékelése s innen a nagy becsülete az orvostudománynak, mely az életerő és élettartam növelésével módot ád az egyedül értékkel biró természeti javak megszerzésére, élvezetére. Ilykép lesz a felvilágosodás korának legfontosabb jellegzetes tudományává az orvostudomány. Ezzel az orvostudománnyal hidalja át szerzőnk a K. e. V. századbeli görögség rationalis fölvilágosodási kora és az újkor fölvilágosodási korai közt levő időbeli határokat s ezen a hidon megy át az ötödik századbeli görögség culturájának kimerítő ismertetésére.

A mű bevezetésében a fölvilágosodás fogalmát kifejtvén, áttér a görög felvilágosodás korának részletes ismertetésére s tömören felsorolja a görög felvilágosodás jelenségeit. A hasonlóság a franczia forradalomból kiinduló s napjainkig tartó felvilágosodási kor eszméivel szembeszökő. A felvilágosodás korában tanulni vágyó ész nem elégszik meg az iskolai tudással, de az iskolán kívül is tanulni akar s a K. e. V. század görögsége a rhetorok és a sophisták tanítását buzgón hallgatja s Sokrates és Platon tanítványai is az iskolán kivül megszerezhető tudás keresői. Szinte önként kinalkozik az összehasonlítás a mai iskolán kívüli tanítással, a felnőttek tanításával, a szabadoktatással. A felvilágosodás kora szellemének elterjedését illetőleg nemzetközi jellegű lévén a szintén nemzetközi orvostudomány művelését és széles elterjedését biztosítja és a kor orvostudománya Hippokrates, a nagy görög orvos nevével kapcsolatban a hippokratesi könyvgyűjteményben maradt az utókorra. Hornyánszky behatóan ismerteti Hippokrates életét, a hippokratesi könyvek genesisét és a hippokratesi gyűjteményben lefektetett orvostudományt. Könyvének ez a része leginkább az orvost és a culturhistorikust érdekli ugyan, de oly irói művészettel van összeállitva, hogy minden laikus művelt ember érdeklődését mindvégig leköti.

A társadalomtudomány szempontjából azonban a legnagyobb érdeklődésre tarthat számot művének az a része, melyben általában az athéni orvostudományt, annak a vallásho z való viszonyát és főkép az V. századbeli görög orvosnak életét, orvosi közhatóság és magángyakorlatát és az orvosnak helyzetét a társadalomban tárgyalja. Részletesen ismerteti az akkori orvostudomány erkölcstanát, melyet igazság és emberszeretet jellemez és ebben a tekintetben semmit sem marad el korunk orvostudománya mögött. A — mondhatnók — hippok-

ratesi orvosi eskü az orvosi fenkölt gondolkozásnak classikus szép példája s az abban nyilvánuló kötelességérzet és emberszeretet korunkban sincs utolérve. Az orvosi eskü ethikájának kiinduló pontja az a felfogás, hogy az orvos csak az életnek, az élet létrehozásának, fentartásának és meghosszabbításának, de sohasem megakadályozásának, megrövidítésének segítője, előmozdítója. Hippokrates tanítványa megesküszik arra, hogy halált okozó szert senkinek se szolgáltat ki, még kérésére sem, sőt ilyenféle tanácsot sem ád, és sohasem működik közre a magzat eltávolítására. Megesküszik az orvos az orvosi titoktartásra s a nemi visszaélésektől való tartózkodásra s még a rabszolganő érintetlenségét is szentnek tartja.

De talán legfölségesebben az orvosi honóráriumról szóló utasításban nyilvánul meg a hippokratesi orvostudomány ethikája. Hangsúlyozza, hogy az orvos előzetesen semmiféle díjat se kössön ki, mert ez haszontalan nyugtalanságot okozhat a bajtól egyébként is elgyötört betegben, akinek esetleg még családja jóléteért is aggódó lelkében keserves tusát vívhat az élet föntartásának vágya a kiadások nagysága miatt töprenkedő takarékosságával; mert »jobb ha utólag nem fizetés esetében szemrehányást teszünk azoknak, akiket megmentettünk, mintsem, hogy meghúzzuk őket, akik veszélyben vannak« idézi a szerző az utasításokból. És valóban — mint jól mondja — nem jellemezhetné tömörebben a görög fölvilágosodás orvosi ethikáját, mint ezzel az idézettel. Humanistikusnak nevezett korunkban sok nagy jövedelmű orvostanárunk tanulhatna ebből, ki a már műtőasztalra fektetett beteg aggódó hozzátartozóitól vagy egy nyomorult faluban fekvő súlyos beteg családtagjainak távirati fölkérésére táviratilag préseli ki a túlmagas honóráriumot. De a socialis gondolkozás századában a legszigorúbb büntetéssel is kellene megtorolni az ilyen eljárást!

Hippokrates *milieu*-elméletének ismertetésére egész fejezetet szentel a szerző, kimutatván, hogy a Bodinus-tól Montesquieu-n át Taine bölcsészetében kimagasló elmélet már e bölcselkedő görög orvosnál rendszeresen föltalálható.

A könyv ezen, jóformán csak címeiben ismertetett gazdag tartalmában a társadalomtudomány szempontjából legfontosabbnak kell tartanunk a többihez képest csak rövid, de azért nagyon tartalmas és itt is részletesebben ismertetett bevezetést, mely az emberi haladás törvényeinek legujabb kutatási irányába haladva a korszellem eszméinek váltakozási rendjében keresi a haladás szabályait. Kár, hogy a szerző nem tesz kisérletet annak a megmagyarázására, hogy mi is a voltaképeni oka az eszmék elől vázolt váltakozásának, az embereknek az az érzelmi, gondolkozásbeli felfogásának megváltozása miben birja eredetét, mi az a korszellem, mely ezt a váltakozó

mozgást megindítja? Igaz, hogy ez új iránynak többi kutatója sem nevezi meg ezt a primum movens erőt, de viszont a szerző megjelöli a szabályozó erőt, az eszméknek azt a törvényét, mely az eszmék képzettartalmának teljes mértékig való megvalósítására törekszik, melyet az eszmék logikájának lehetne nevezni, de hátra van még annak a megállapítása is, hogy mi tulajdonkép az a — per analogiam — tehetetlenségi erő, honnét veszi eredetét? Ha ez a két kérdés tisztázódik, a társadalmi tudomány megkapja a vezérfonalat, s a szerző nagy társadalomtudományi tudásától méltán elvárhatjuk azt, hogy ezeket a kérdéseket a megoldás felé viszi. Csak ezeknek a kérdéseknek a megoldásától várhatjuk a korszellem subjectivismusától mentes objectiv tudományosságot. Igaz, hogy a történelmi materialismus tanítása ezzel elveszti vezérlő befolyását s az annak absolut igazságára alapított rendszer romba dől, és az új iránnyal szemben maradivá lesz, de azért relativ értéke nem fog megszünni, mert a rationalis eszmék korában vezető eszme marad az anyagi jólét biztosítása iránti törekvés s ennek szükségét semmiféle józan társadalom-bölcsész sem fogja kétségbevonni, bármennyire nem hihet is már abban, hogy a történelmi materialismus magyarázná meg az emberiség haladása törvényét.

Még egy fontos következménye lesz az új sociologiai iránynak. Az ember tudományos értékelése iránti fogalmaink megváltozása. Nem az az igazi tudós, ki a váltakozó eszme uralma alatt áll, hanem aki még ez alól is kivonja a maga teljes objectiv világfelfogását.

Steinecker.

Sully Prudhomme sociologiája.

(*Sully Prudhomme:* Le lieu social. Paris. Alcan. 1909.)

A XIX. század egyik legnagyobb franczia költője, az 1907-ben elhúnyt Sully Prudhomme tudvalevőleg a philosophiának is számottevő mivelője volt. Úgy is mint költő, mint az emberiség, a XIX. századbeli emberiség érzelmeinek hivatott tolmácsolója, úgy is, mint a philosophia buzgó buvára megérdemli, hogy pár sorban foglalkozzunk sociologiai nézeteivel egyik könyvének alapján, amelyet tanítványa, illetve

követője Camille Hémon adott ki a költőnek hátrahagyott kéziratáról.

Sully Prudhomme-ot különösen a matephysikai és az erkölcsi kérdések érdekelték; de a társadalmi gazdaságtan s a társadalmi philosophia problémái is foglalkoztatták elméjét. A sociologia jellemét illetőleg leghatározottabban meg volt győződve arról, hogy az a történelem philosophiájától elválaszthatatlan. Ebben a meggyőződésben élve fogott neki sociologiai művének megirásához és céljául ezt adta: *le lien social*. A socialis köteléknek lélektani alkatát tette elemezés tárgyává és azokat a rugókat kutatta, amelyek a társadalom életében vezető szerepet visznek.

Az első rész arra a kérdésre keres feleletet, hogy melyek az emberi léleknek azok a veleszületett sajátosságai, amelyek alapján mintegy kényszerítve van arra, hogy társaságban éljen s társadalmakat alakítson. Meg kell ismerkednünk azokkal a változhatatlan elemekkel és szükségszerű körülményekkel, amelyek a társadalom alakítására kényszerítenek. — Egészen bizonyos, tapasztalatilag megállapítható tény, hogy az ember függ egyfelől a természet, másfelől pedig a saját erőitől. Minden törekvése abban összpontosúl, hogy azt a függést magára nézve minél örömteljesebbé és minél hasznosabbá tegye. És valóban, képes is úgy berendezni életét, hogy ez a függés csak akkor jut tudatára, ha reá nézve fájdalommal és kárral jár. Ha azonban ezen függés alól felszabadul, boldognak érzi magát. Minden boldogsága abban áll, hogy magát érvényesítheti, vágyait elérheti. Ellenkező esetben boldogtalan. Mindenki a szerint az eszme szerint akar élni, amelyet a maga lényegéről megalkotott, azaz — mindenki a maga akarata szerint akar élni. A boldogság problémája tehát az emberre nézve abban áll, hogy tudjon maga és a világ között összhangot teremteni, vagy más szavakkal kifejezve, hogy akaratát a függéssel kiegyeztetni tudja. Ezt a problémát kell megoldania minden embernek, úgy a természettel, mint az embertársával való minden viszonyában.

E probléma megoldására két eszközzel rendelkezik az ember: egyik a gondolat, a másik izmainak ereje. E két eszköz szorosan összetartozik. Egyik a másik nélkül nem sokat ér. A gondolat az erőtől elkülönzötten elsenyved. Az erő, a gondolat nélkül minden munkára képtelen. Az erő a gondolat eszköze s arra van teremtve, hogy végrehajtsa az intelligentia tervét és szándékát. E két tényező együttes hatásából áll elé a munka, amely által a környezetet a magunk szerveihez, illetve functioihoz alkalmazzuk. Az akarat pedig lehetővé teszi, hogy azon eszme szerint, amelyet rendeltetésünk felől magunknak megalkottunk, elhelyezkedjünk az élet lánczolatában s birtokunkba vegyük azt, aminek értékét magasabban becsüljük.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Az akarat művébe azonban legtöbbször beleszólnak a szenvedélyek is, amelyek a társadalmi élet alakulására nagy befolyással birnak. Socialis értékük azonban csak azoknak van, amelyek az embereknek egymás közt levő viszonyaiból születnek.

E fejtegetések után azokat a különböző okokat kutatja Sully Prudhomme, amelyek az embereket egymához közelitik s ez által a társas életet lehetővé teszik. Ezek az okok kétfélék: hajlamok, amelyek az ember lelkében élnek és szükségszerűségek, amelyeket a külső körülmények szülnek. A hajlamok az ember különféle tehetségei szerint háromfélék: az ismeret, az akarat és a becsülés érzelmei. Az ismeret hajlamánál fogva az ember törekszik másoknak megismerésére, meg akar győződni arról, amit lát, nevelni akar és birálni. Az akarat kiválóságai folytán becsülést, bámulást keltünk magunk iránt s birtokra, uralomra teszünk szert. Az ismeret és az akarat hajlamai indítanak arra, hogy saját intellectualis és akarati életünk javára és hasznára keressük az emberek társaságát. A becsülésnek érzelmei és a sympathia pedig arra ösztönöz, hogy embertársaink társaságában szeretetünknek tárgyait feltaláljuk. Az egyesülés okai mellett vizsgálnunk kell annak feltételeit is. Ilyen feltételek első sorban az emberek alkalmas voltának, kiválóságainak különfélesége, amely egyenesen kényszerít arra, hogy társasági életet éljünk. Az egyéni erők elégtelensége az egyesülésnek legfőbb feltétele. Ezt az elégtelenséget embertársaink kiválósága s ilyen irányú tehetségeinek igénybevétele által tudjuk csak kijavítani. Az egyesülésnek másik feltétele az a kényszerű szomszédság, amelyre a természet körülményei szorítják reá az embert. E két feltétel erejénél fogva az egyesülés és társulás természeti ténynyé lesz, amely tényt Sully Prudhomme így formuláz: »az ember örömét találja abban s előnyös reá nézve az, hogy embertársainak életéből éljen és lehetővé tegye, hogy embertársa az ő életéből éljen; mert ez nem egyéb, mint kétszer élni s hasznot húzni mások tevékenységének eredményeiből. A társaságban mindenkinek élete megsokszorozódik a többiek élete által. Ez a nagy érdek füződik a társas élethez.«

A dolgoknak valamely czélra való alkalmassága haszonnak neveztetik. Az ember törekszik a hasznos tárgynak birtoklására. A birtoklás pedig voltaképpen nem egyéb, mint annak a lehetősége, hogy valamely tárgyat élvezzünk. A birtoklás által valamely tárgyat eltulajdonitunk, azaz annak birásától mást kizárunk. Valamely dolognak értéke pedig nem esik össze hasznával, hanem abban a jelentőségében rejlik, amelylyel ami boldogságunkhoz hozzájárul. Minden dolognak azután kétféle fontossága van: 1. specificus fontossága és 2. egyéni fontossága. A specificus fontossága annál nagyobb,

minél nagyobb a szükség, melynek az illető tárgy a pótlására alkalmas. Az egyéni fontosság pedig annál kisebb, minél több azon egyének száma, amelyek hasonló fontossággal bírnak. Az egyéni fontosság, az egyéni hasznosság tehát függ a ritkaságtól. A ritkaság pedig vonatkozhatik vagy a mennyiségre, vagy a minőségre.

A birtok és az érték fogalmának tárgyalása vezet át Sully Prudhomme könyvének második részére, melynek címe az ember birtoklása az ember által. Az ember ugyanis nemcsak barátja az embernek, hanem ellensége is; nem tud ugyan egyedül élni, de még inkább nem képes együtt élni; embertársát is birni óhajtja, hogy hasznot huzzon belőle, engedelmes szolgává tegye s neki parancsoljon. A társadalom nem egyéb, mint az embernek az ember által való szervezett birtoklása. A kötelék pedig, mely ezt a társadalmat egybefüzi, azon sokszoros előny,. amely mindenkire háramlik az összességgel való viszonylatból. Ez a kötelék előbb volt, mint minden törvény és intézmény. Ezért ennek a természetével kell első sorban tisztába jönni mindenkinek, aki a társadalom életével foglalkozik. A társadalomnak az egyesek akaratán, egyesek akaratának megegyezésén kell alapulnia. Az embernek ember által való birtoklása történhetik négyféleképpen: az erő által, születés által, rationalis úton és végül a rokonszenv útján. Az erőszak által való birtoklás elve a félelem; a születés által valóé a bámulás és tisztelet. Ezek szerint az uralom, a kormányzat is négyféle: az erő, a születés, az ész és a sympathia, rokonszenv uralma.

Az erőszak uralma a legegyszerűbb: intézményeit, lényegének megfelelőleg az erőszak és a félelem tartja fönn. A születés uralma egészen természetes alapon nyugszik, amennyiben az egyesek igen szívesen hajolnak meg a felsőbb akarat előtt, ha értelmük még nincs egészen fejlődve, hogy ennek a felsőségnek értékét reflexio útján bírálat tárgyává tenni képesek lennének. A születése által felsőbb akaratnak tekintélye engedelmességre inti a felsőbb akaratnak meghódolókat. Az ész uralma megkezdődik, mihelyt a reflexio és a kritika a maga jogait érvényesíti. Az egyén a maga jogainak tudatára ébred s követeli, hogy az az áldozat, amelyet ő a társadalomért hoz, méltányos és *igazság* szerint való legyen. Az egyén követeli, hogy ő is ember lehessen s tehetségeit szabadon érvényesíthesse. Követeli az igazságot, mely nem egyéb, mint a jogok tisztelete és a szabadságot, melynek tudatára ébredett a saját emberi természetére való reflexio által. Az ész uralma tehát az igazság uralma. A szeretet uralma alatt pedig a különböző ellentétes érdekek kibékülnek egymással, az egoismus háttérbe szorul, az engedékenység szelleme érvényesül, a jótékonyság cselekedetei lépnek előtérbe.

E fejtegetések után tér Sully Prudhomme, könyvének negyedik részében, a socialis problémának tárgyalására. Minden ember élni akar, azaz cselekedni akar, vagyis szabad akar lenni. Ösztöne azonban arra indítja, hogy társaságban éljen s ez által saját embertársával igen sokszor ellentétbe keveredjék, ha szabad akar lenni. Ha cselekedetei többi embertársainak cselekedeteivel megegyezhetnek, a béke uralkodik, ellenkező esetben a harcz. A politika tudománya a socialis életnek különböző feltételeit állapítja meg s igen hosszú időn át, mivel egyetlen czélja valamely nemzet hatalmának s területének nagyobbítása volt, a harcz állapotának kedvezett. A helyesen értelmezett politika azonban a béke tudománya és nem a háborúé, és czélja az, hogy lehetőleg csökkentse az egyesek akaratának összeütközését. A tények megfigyelésének alapján meg kell állapítania azokat az eszközöket, melyek által az egyén a maga életét conserválhatja és kifejtheti a társadalmi élet körén belül.

Az egyesek akaratának érvényesülése azonban nem lehet teljesen korláttalan, mert állam csak ott alakúlhat, ahol kölcsönös viszony van az egyének között, ahol egyik egyén a másiknak jogait, szabadságát tiszteli, ahol rend uralkodik. Az embernek birtoklását csak a rend teszi lehetővé, az embernek szabad birtoklása biztosítja a békét. A politikai tevékenység anyaga ezek szerint az egyeseknek akarata s formája a törvény. A törvény szabályozza és tarja fönn a rendet s nem egyéb, mint azoknak a szabályoknak összesége, amelyek az egyéni szabadságot korlátolják a rend érdekében. A törvények mellé járúlnak a szokások. A törvény abstract definitio; a szokás teljesen concret megnyilatkozás. A szokás minden kifejezett előírás nélkül határozza meg az akaratot; a törvény ellenben írásos rendeletek által kötelezi és kényszeríti azt. A törvény szabályozza a szokást is. Az olyan nép, amelynek csak szokásai volnának, de törvényei nem, teljesen alkalmatlan lenne a fejlődésre.

Az állam körén belül a fejlődés folyamán ismét újabb társadalmi tagozódások, osztályok keletkeznek, amely keletkezésnek okát az egyének alkalmasságában, illetve bizonyos feladatok végrehajtására való alkalmatlanságában kell keresnünk. Ezek az osztályok saját érdekeiknek védelmezését természetes kötelességüknek tartják s ezen védelmezés által állanak elő az egyes osztályok között duló harczok és ellentétek. A különböző érdekeken alapuló osztályok végül úgy állanak egymással szemben, mint ahogyan egymással szemben állott az egyén a fejlődés kezdetén. A harcz, mely folyton hevesebbé és elkeseredettebbé válik, lehet nyilt, de igen sokszor csak lappangó, amely alkalmas időben nyiltan lép fel s vagy az egyik vagy a másik osztály győzelmével végződik.

A socialis élet körén belül szerveztetik a birtoklás is, illetve a tulajdon A birtok élvezetének feltétele ugyanis, hogy hosszú ideig, lehetőleg mindvégig, a birtokos kezeiben maradjon, azaz, hogy a birtok tulajdonná legyen. A tulajdon intézménye, magában rejti azt a kötelezést is, hogy mindenkinek tisztelnie kell a másik tulajdonát. E nélkül socialis élet tiszta lehetetlenség. A tulajdon organisatioja tulajdonképpen csak az ész, a reflexio uralmával kezelődik és legtöbbször súlyos válság elé állítja a nemzeteket, különösen, ha a tulajdon eredete nem állapítható meg teljes bizonyossággal. A munka és a tulajdon teszik a nemzetek boldogságát. A sok munka és kevés tulajdon éppen oly kevéssé kedvező egy nemzet fejlődésére, mint a kevés munka és sok, születés által szerzett tulajdon.

A fejlődés törvénye megköveteli, hogy a gazdagság s az ismeret napról-napra növekedik. E növekvés mértéke szerint változik a társadalmak kormányozása és igazgatása is. A tudomány növeli a materialis erőt, nem kedvez az erőszak uralmának, de annál nagyobb mértékben segíti elő a kritika uralmának térhódítását s arra kényszeríti az embereket, hogy minden kérdést vigyenek az ész ítélőszéke elé. Sőt azt mondhatjuk, hogy az ész uralmának alapja a tudomány, amelyből a szeretet elve alapján álló kormányzás is hasznot huzhat, mert a tudomány leghatározottabban ellensége minden kasztnak és előítéletnek. A tudomány — Sully Prudhomme szép kifejezése szerint a szabadság iskolája.

Ami a gazdagságnak a kormányzásra való hatását illeti, ez a hatás igen különböző. A materialis javak birtoklása az emberi életnek szükségszerű feltétele, kedvez a reflexio kifejlődésének s ez által a tudománynak is. A gazdagság az emberiségnek első jótevője, az emberiség nagyságának alapja. Természetes azonban, hogy rosszúl használva, az emberiségnek legnagyobb ellensége lehet. A gazdagság eloszlása a társadalom különböző formáiban igen különböző. Az erőszak uralma idején a gazdagság eloszlása a legegyenlőtlenebb: a győzőké minden, a legyőzöttek csak máról holnapra tengetik éltöket A legyőzöttek végeznek minden munkát s a legyőzők e munkát tétlenül élvezik. — A születés által előkelőknek uralma idején a gazdagság szintén egyenlőtlen, az intellectualis munkának nem nagy a becsülete, de annál inkább virágzanak a művészetek.

Az ész uralmának korában a munka megoszlik s mindenki a maga munkájának a gyümölcsét élvezi; különbségeket csak a természet teremt, de a társadalom azoknak számát nem szaporítja. A tudományos munka értéke nőttön-nő, az ipar és kereskedelem hihetetlen mértékben fejlődik s mindenki arra törekszik, hogy minél nagyobb intelligentiára tegyen szert. — A szeretet uraimának korában a legfőbb eszme a jónak eszméje. Mindenki saját magának és embertársainak boldogítására törekszik. A

legnagyobb czéloknak eszköze az ész, mely e korban az egyetlen bölcs tanácsadója a társadalom minden tagjának. A munka megkönnyítése általános feladat; a politikai élet nem egyéb, mint az egyakaratuaknak concertje.

Az államok és társadalmak alakulása a fennebb előadottak szerint természetes fejlődés eredménye s nem csekély mértékben függ a benső körülmények behatásától. A geographiai, a klimatikus helyzet a maga bélyegét nyomja reá minden társadalomra. Az éghajlati viszonyok különbözősége szerint lesznek különbözők a fajok is. Egészen más lesz az északi fajok és más a délen lakó fajok jelleme s mindazon megnyilatkozása, amely a jellemen alapul. A környezetnek hatását Sully Prudhomme olyan döntő befolyásúnak látja, hogy nem habozik megállapítani, hogy minden nép a maga földjének éghajlatát tükrözi vissza charakterében. Ez a tény, amely nem csupán tapasztalati, hanem rationalis is, világosan tesz bizonyságot amellett, hogy a természet törvénye nem az uniformitas, hanem a különbözőség. Éppen ezért egészen helytelen úton járnak azok, akik a civilisatio eszményét a jellemek uniformitásában keresik. Sőt ellenkezőleg, törekednünk kell a jellemeknek minél nagyobb különbözőségére, a jellemeknek lehető legnagyobb varietására.

A társadalom fejlődésére nézve mindenekelőtt azt kell megjegyeznünk, hogy az egész társadalmi világnak mozgatója az egyes embernek akarata. Az ember gondolkozik, illetve akar gondolkozni és gondolatait megvalósítani akarja. Az akaratnak ez a két alkalmazása rendkivül fontos a socialis élet szempontjából. Ha a gondolkozás csak magában állana, akkor a külső világhoz nem lenne semmi köze; mihelyt azonban a megvalósítására való törekvés kiséri, azonnal kilép a külső síkba s hatni kezd magára a társadalomra is. Minden socialis mozgalomnak kezdője az egyes embernek akarata. Valamely társadalomnak valamely jelenségét vizsgálni akarván, kutatnunk kell, hogy 1. honnan, illetőleg kitől indult ki a kezdeményezés? — 2. milyen külső tényezők segítették? — 3. és minő módosuláson ment keresztül? — A belső körülmények közé számítandók: a jellem és a nevelés. Különösen figyelemreméltó pedig az a tény, hogy a külső világ törekszik az egyén birására, az egyén pedig törekszik a külső világ birására. Az egyének társadalmi szempontból vagy közönségesek, vagy kezdeményezők. A közönséges (vulgaris) egyén megelégszik azzal, hogy a társadalom szokásait acceptálja, eszméit elfogadja s azokat propagálja. A maga részéről azonban semmiben sem járul hozzá a társadalom erkölcsi és szellemi tőkéjének gyarapításához. Az ilyen egyén intelligentiája a társadalom képének hűséges és szolgai tükre. Maximája: cselekedjünk, úgy, mint mások s gondoljuk azt, amit az egész

világ gondol. Az ilyen közönséges egyének létezése azonban nagyon kedvező a társadalom fejlődésére nézve, mert igen pompás feltételeül szolgálnak a kezdeményezők sikerének. A kezdeményező egyének létezése is szükséges a társadalom fejlődésére nézve. Egy olyan nép, amelynek kezdeményező egyénei nincsenek, a társadalmi hanyatlás korát éli. Az ilyen kezdeményező egyénnek vannak új eszméi, új törekvései, melyeknek eszközéül a közönséges egyén szolgál. A kezdeményező egyén sokszor átalakítja az egész társadalmat, új világ-, és életnézletet teremt. Erre nézve legelső lépés, amelyet tennie kell: eszméinek és felfogásának népszerűsítése. A népszerűsítést nyomon követi az alkalmazás.

Maga a socialis fejlődés abban nyilvánul meg, hogy az emberiség egy bizonyos primitiv állapottól, amelyben az élet nyilvánvalóan a külső világ nyomása alatt nyög, egy eszmei állapot felé halad, amelyben ez a nyomás lehető legkisebb mértékre csökken. A fejlődésnek ideje s módja nem fontos; fő ez az eredmény, amely feltétlenül mutatkozik a legkülönbözőbb társadalmak életében.

Sully Prudhomme sociologiájának, íme ezek a főbb vonásai, melyekből meg lehet alkotnunk az ő felfogásának világos képét. E felfogásnak alapgondolatát, csiráját, melyből az egész elmélet kinő, abban az eszmében találjuk meg, amelyet Sully Prudhomme így fejez ki: az ember birtoklása az ember által — la possession de l'homme par l'homme. Ebből a szempontból tekinti Sully Prudhomme az egész társadalmi életet. A socialis birtoklás ténye magyarázza meg nem csupán eredetét, hanem fenmaradását és fejlődését is az emberi társadalomnak. A socialis kormányzás, uralom elmélete, melyet irónk az ember ember által birtoklásának különböző módjaiból vezet le, mintegy psychologiai elvéül szolgál e módoknak megismerésére s nagyon emlékeztet Montesquieu azon elméletére, melyet az Esprit des lois-ban fejtett ki. Sully Prudhomme tanítványa s barátja: Hémon, egészen találóan és helyesen jegyzi meg, hogy az ilyen szempontból vizsgált sociologia teljesen elválaszthatatlan a történelem philosophiájától,[1]) amit különben maga Sully Prudhomme is hangsulyoz, mikor egész határozottan kijelenti, hogy a történelem philosophiája nem egyéb, mint a lélektannak alkalmazása a társadalmak organisatiojára.

Sully Prudhomme sociologiája teljesen psychologiai jellemet mutat s ha némely pontjaival nem is fog egyetérteni minden olvasó, azért tanulmányozása nem csak élvezetet okoz, hanem haszonnal is jár mindenkire nézve, aki a társadalom élete iránt érdeklődéssel viseltetik.

Bartók György.

☆

[1]) V. ö. a könyvhöz irott előszó, illetve bevezetés XII—XIII. lapjával.

Társadalmi politika.

Budapesti Egyetemek Socialis Telep Intézménye.

Ez a valósulás alatt álló cultursocialis intézmény egyike azoknak a realis terveknek, amelyekben Zichy János gróf vallás- és közoktatásügyi minister nagy conceptiójú culturpolitikájának eszméi testesülnek meg.

Az intézmény czélja, a munkásnép és általában a szegény nép oktatását, nevelését, érdekeinek gondozását, az értelmiség fiatal tagjainak mélyebb erkölcsi s socialis nevelését előmozdítani és az erre irányzott működés közben megfelelő módokat és alkalmakat nyujtani a társadalmi kérdéseknek tudományos művelésére. Ennek érdekében Budapest alkalmas vidékén és más nagyobb városokban, nemkülönben a mezőgazdasági munkáskérdés tanulmányozása szempontjából alkalmasnak mutatkozó helyeken (vidéki expositurák), telep, vagy telepek alapításáról és fentartásáról gondoskodik, amelyekben oktatói vagy socialis munkával foglalkozó vagy azzal kapcsolatban álló főiskolai tanulmányaikat végzett egyének otthont találnak. A czél szolgálatában álló egyén vagy egyének munkáját egészben, vagy részben erkölcsi és anyagi támogatással segíti.

Ezeket a feladatokat a Socialis Telep különböző irányokban szolgálja: a munkásnép számára előadásokat, tanfolyamokat, egyes kérdések közös megvitatására szolgáló előadásokat rendez. A hirlapok és a munkásokat érdeklő szaklapok számára olvasótermet tart fenn. A szegény embereknek minden peres-, adó- és illetékügyében, rendőri-, katona-, iskolaügyeiben, munkaviszonyaiban felmerült vitás esetekben, gyermekmenedékhelyügyekben ingyen tanácsot és útbaigazitást ad a Néphivatal intézményével. Ipari segédmunkások és inasok számára a munkaalkalmak nyilvántartására, a dispensaire és a patronage tevékenység közben felmerülő esetekben a munkaalkalom változtatására, vagy elhelyezésére Munkáselhelyező-irodát létesít. E czélból elfogad munkát kináló és kereső bejelentéseket, nyilvántartja az elhelyezésre alkalmas földmíves és iparos családokat, vagy vállalatokat. Kapcsolatot keres a Patronage-egyesületekkel, a legény- és tanonczotthonokkal, az Országos Gyermekvédő Liga inasotthonaival. Működésének területén — amenynyiben hiányoznék — patronage-csoport alakításával a gyermekek és fiatalkorúak védelmét ellátja. A dispensaire útján gondoskodik a tüdőbeteg, vagy erre hajlamos munkások és munkásnők egészségügyi és socialis viszonyairól. S ha

figyelmét most első sorban a felnőtt munkások viszonyaira fordítja, a tevékenység rendszeres megkezdése után kiterjeszti azt a munkáscsaládok gyermekeinek egészségügyi és erkölcsi gondozására is Sociális, gazdasági és culturalis kérdésekben helyesebb közfelfogás kialakítására részben a Telepen szakemberek által tartott általánosabb érdekű előadásoknak, részben felkérésre kidolgozott kérdéseknek önálló népszerű kiadása, majd a Telep megerősödésével bizonyos meghatározott időközökben megjelenő jelentésnek kiadása és terjesztése által gondoskodik. A tagok szakszerű továbbképzésére főként socialis, gazdasági és philosophiai munkákból és folyóiratokból könyvtárt állít. Főiskolai tanulmányaikat végzett ifjak számára, akik jórészt napközben hivatásuknak élnek, e mellett a Telep bizonyos arányú munkájában hosszabb ideig részt akarnak venni, avagy a Telepen tanulmányokat akarnak tenni, Otthont rendez be, nekik szállást és ellátást ad. A működő tagoknak a socialis munkába való bevezetésére és ez irányú továbbképzésére szakférfiak bevonásával előadásokat, vitaüléseket tart. Előmozdítja szakembereknek a körébe tartozó tanulmányok céljából kiküldését külföldre. Működéskörébe tartozó további kérdésekben pedig a kezdeményezésről figyelemmel gondoskodik.

Sokféle erő egyesül itt sokoldalú tevékenységre. A lényeg mégis egy: az értelmi ismeretet mély erkölcsi tartalommal gazdagítani a nemzet demokratikus haladása érdekében.

A minister ennél az intézménynél az államnak csak előkészítő és támogató szerepet adott, hogy a gondolat igazi szabadságát minél jobban biztosítsa. A munkát pedig a szellemi és erkölcsi életnek erőivel, a szabadság fegyvereivel magának a társadalomnak kell mozgásba hoznia.

Ifj. E. B.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Az egyesület Szabad Iskolája Kolozsvárt és Brassóban.

I. *Kolozsvári tanfolyam.* Folyó évi társadalomtudományi szabad iskolai tanfolyamunkon Kolozsvárt 8 előadó összesen 24 órát tartott. A hallgatók az egyes előadások szerint a következőképen oszoltak meg:

1911. márcz. 13. Kosutányi Ignácz egy. tanár: Hit és vallás mint társadalmi tényező.
I. előadás: 167 hallgató.
1911. márcz. 14. U. a. II. » 178 »
1911. » 15. » » III. » 117 »
1911. » 16. Imre József egyetemi tanár: Az orvos munkája a mai társadalomban.
I. előadás: 182 hallgató.
1911. márcz. 17. U. a. II. » 210 »
1911. » 18. » » III. » 166 »
1911. » 20. Cholnoky Jenő egy. tanár: Az emberi megtelepülések formái.
I. előadás: 258 hallgató.
1911. márcz. 21. U. a. II. » 231 »
1911. » 22. » » III. » 235 »
1911. » 23. Márki Sándor egy. tanár: A történelmi fölfogás.
I. előadás: 142 hallgató.
1911. márcz. 24. U. a. II. » 86 »
1911. » 25. » » III. » 54 »
1911. » 27. Kenessey Béla ev. ref. püspök: A reformatio társadalmi jelentősége.
I. előadás: 186 hallgató.
1911. márcz. 28. U. a. II. » 165 »
1911. » 29. » » III. » 145 »
1911. » 30. Erdélyi László egy. tanár: A jobbágyság szerepe a középkori társadalomban.
I. előadás: 145 hallgató.
1911. márcz. 31. U. a. II. » 73 »
1911. április 1. » » III. » 47 »
1911. » 3. Lechner Károly egy. tanár: Az elmebetegségek társadalmi jelentősége.
I. előadás: 170 hallgató.
1911. április 4. U. a. II. » 195 »
1911. » 5. » » III. » 155 »
1911. » 6. Barabás Endre tanitóképzőintézeti tanár: A falu társadalmi élete.
I. előadás: 140 hallgató.
1911. április 7. U. a. II. » 105 »
1911. » 8. » » III. » 68 »

A hallgatóság összes száma tehát 3625 s az előadásonkénti átlag 151 volt. A tanfolyam részvételi díját az idén is 2 K-ban, főiskolai hallgatóknak 1 K-ban szabtuk meg. Az összes bevétel 551 K 22 f. volt, amely összeget a Magyar Társadalomtudományi Egyesület választmányának egy régebbi határozata alapján ezúttal is a Kolozsvári Munkásgymnasiumnak fogjuk adományozni.

A hallgatók az idén is mintegy felerészben főiskolai hallgatókból, felerészben Kolozsvár értelmiségének javából kerültek ki.

Az előadásokat az Egyetem Aulájában tartottuk, melynek átengedéséért Szádeczky Lajos, ezidei Rector Magnificusnak hálás köszönettel tartozunk.

II. *Brassói tanfolyam.* Brassóban két előadó összesen hat előadást tartott, még pedig Apáthy István április 2., 3. és 4-én 3 előadást »A fejlődés törvényei és a társadalom« címén;

Pósta Béla ugyancsak 3 előadást, április 5., 6. és 7-én »Az őskor társadalmai« címén.

Minden egyes előadás hallgatóinak száma megközelitette a 400-at. A hallgatók soraiban ott volt Brassó egész társadalma nemzetiségi és felekezeti különbség nélkül. — A részvételi díjat az egész tanfolyamra a brassói helyi bizottság 2 K-ban szabta meg.

A tiszta jövedelem 683 K volt, amely összeget a Magyar Társadalomtudományi Egyesület ugyancsak egy régebbi határozat alapján a Brassói Munkásgymnasiumnak adományozta.

Hálás köszönetünk illeti a brassói helyi bizottságot, amelyben a tanfolyam rendezése élén Gróf Mikes Zsigmond, Brassó vármegye főispánja és Semsey Aladár főjegyző állottak.

A »Magyar Társadalomtudományi Egyesület« részére **1911. évi márczius havában** befolyt tagdíjak jegyzéke.

1907. évre.

zár Ernő dr., Budapest.

1908. évre.

zár Ernő dr., Budapest.
rvay Győző dr., Budapest.

1909. évre.

zár Ernő dr., Budapest.
ibadkai városi főgymnásium.

1910. évre.

lint Sándorné Budapest.

1911. évre.

nády Géza Budapest.
lint Sándorné „
keffy Gyula „
eczik Árpád „
ly Tivadar dr., „
kay Endre dr., „
nedek Zsolt dr., „
róczy Kálmán dr., Baja.
ttyány Tivadar gróf Budapest.
dapesti áll. felsőbb leányisk.
s leánygymn.
nin Ferencz ifj. dr., Budapest.
ténvi József „
ikásy Jenő dr. „
gha Árpád „
osfy Alajos „
ri Illés Károly „
kas Pál dr., „
dinandy Geyza „
edrich Endre dr., „
di János „
ster Auréi dr., „
kas Emil dr., „
enczy József dr., „
da Samu „
cz Antal „
ster Béla „
lóczy Zsigmond dr., „
Gorka Sándor dr., Budapest.
Grauer Vilmos dr., „
György Endre „
Habermann Géza „
Habay István „
Hatvany Deutsch József báró Budapest.
Hinka Zsigmond Budapest.
Hornyánszky Ernő „
Hornyánszky Viktor „
Horváth Zoltán dr., „
Hutyra Ferencz dr., „
Hoffmann Frigyes dr., „
Hoffmann Ottó „
Hampel Geyza dr. „
Hanny Ferencz dr., „
Hasenfeld Artur dr., „
Hoffmann Arnold Kassa.
Hatvany Károly Budapest.
Jászai Mari „
Kapdebo Gyula „
Keresk. alkalmazottak orsz. egy.
Kertész János Tódor Budapest.
Királyfi Árpád dr., „
Kováts Elemér dr., „
Kogutovicz Károly „
Károlyi Mihály gróf „
Kiss Aurél dr. Győr.
Kertész János Budapest.
Lengyel Zoltán dr., Budapest.
Lévay Zsigmond dr., „
Lobmayer Géza „
Ludwig Rezső „
Makói áll. főgymnásium „
Marher Aladár „
Massanek Gábor dr., „
Mednyánszky László „
Melly Béla dr., „
Melichár Kálmán „
Mokry Ferencz „
Machlup Henrik dr., „
Mansfeld Géza „
Nagy Dezső dr., „
Nagy Dezső Budapest.
Onódy Adolf dr., Budapest.
Osváth Gyula dr., Sárospatak.
Pertik Ottó dr. Budapest.
Preisich Kornél dr., Budapest.
Purczell Béla báró „
Pekár Mihály dr., „
Pósch Gyula dr., „
Prosznitz Leó „
Pauler Ákos dr., „
Rásó Lajos dr. „
Ság Manó „
Strasser Emil dr., „
Schiller Bódog dr., „
Sebestyénné Stettina Ilona Budapest.
Solymásy E. Oszkár Budapest.
Szilágyi A. Károly dr., „
Szentiványi Ferencz dr., Nagybecskerek.
Szász Károly Budapest.
Szinger Kornél „
Szmrecsányi György Budapest.
Szontagh Aranka „
Thirring Gusztáv dr., „
Timon Ákos dr., „
Tószeghy Irma „
Tószeghy Albert dr., „
Udránszky László dr., „
Virágh Gyula dr., „
Virágh István „
Varnyu Endre „
Wodianer Hugó „
Wiesner Jakab „
Walkó Lajos dr., „
Zentai közs. főgymn.
Zilahi Simon Budapest.
Zilahi Dezső „
Zsembery István „
Késmárki felső ker. isk.

1912. évre.

Jurenák József Budapest.

1911. évi április havában befolyt tagdíjak jegyzéke.

1908. évre.

onkay László, Sátoraljaujhely.

1909. évre.

l János dr., Budapest.
onkay László, Sátoraljaujhely.

1910. évre.

János dr., Budapest.
onkay László, Sátoraljaujhely.
Béla, Bpest.
s Ernő dr., Tamási.
Riesz Sándor, Budapest.
Lánczkor Antal, Zombor.

1911. évre.

Apáthy István dr., Budapest.
Balint Imre, „
Bpesti áll. tanitóképző intézet, Budapest.
Dax Albert dr., Budapest.
Dezsényi Jenő, „
Erdős Ferencz, „
Forbáth Imre dr., „
Gárdonyi Albert dr., „
Geőcze Sarolta, „
Havas István, „
Kovács Ernő dr., Budapest.
Kiss János dr., „
Lánczkor Antal, Zombor.
Marczali Henrik dr., Budapest.
Pogány Frigyes dr., Budapest.
Papp Dezső dr., „
Szkalka László dr., „
Szundy Károly, „
Székely Lajos dr., „
Vargha Gyula dr., „
Winternitz Arnold dr., Budapest.
Cseke Kálmán, „
Mandelló Gyula, „
Rácskay Gyula, „

1911. évi május havában befolyt tagdíjak jegyzéke.

1909. évre.

Fényes József dr., Lugos.
Nagy Ernő dr., Kolozsvár.
Szabó István, Győr.

1910. évre.

Angyal Emil, Győr.
Borostyánkői János, Nagyvárad.
Csepreghy Kálmán dr., Fiume.
Feles Adolf dr., Zombor.
Kérészy Zoltán dr., Kassa.
Lamperth Géza dr., Bpest.
Lengyel György, Nagyenyed,
Maurer Gyula, Nagybecskerek.
Nagy Endre, Marosvásárhely.
Nagy Jenő dr., „
Pap Béla, Bpest.
Stigler Kálmán, Liptóujvár.
Szabó István, Győr.
Temesvári szabad lyceum.
Vámosy Zoltán dr. Bpest.
Kende Ferencz, Szeged.

1911. évre.

Ábray Lajos, Arad.
Ajtay Árpád, Verespatak.
Ajtay János, Erdőd.
Ambró István, Fajkürt.
Acsay Ferencz, Győr.
Ardrássy Kálmán, Buj.
Aradi kereskedelmi és iparkamara.
Berzeviczy Albert, Budapest.
Bernády György dr., Marosvásárhely.
Buday Barna, Budapest.
Békéscsabai ev. főgymnásium.
Borbély Lajos, Budapest.
Bálint Lajos dr. „
Böszörményi Jenő, Budapest.
Brázay Zoltán, „
Baltazár Dezső, Hajduböszörmény.
Bernát István, Budapest.
Borosy Antal, Szeged.
Berczelly Jenő, Kassa.
Clair Ignácz, Bpest.
K. Császár Ferencz, Budapest.
Csizmadia Endre dr., „
Csarada János dr., „
Czakó Adolf, „
Déghy Odön, dr. „
Dessewffy Emil gróf, Ujszász.
Druisner György, Segesvár.
Doleschall Alfréd dr., Budapest.
Domony Móritz dr., „
Donovitz Tibor dr., Vácz.
Elek Pál, Bpest.
Des Echerolles Kruspér Gilbert, Nagyvárad.
Eöttövényi Nagy Olivér, Kassa.
Entz Géza dr,, Bpest.
Farkas Zoltán dr., Kerekegyháza.
Fialka Károly, Lugos.
Fischer József, Bpest.
Fodor János, Gyergyó-Szent-Miklós.
Fodor Oszkár dr., Budapest.
Fülepp Kálmán, „
Farkas Géza dr., „
Fantus Fülöp dr., Simontornya.
Fülöp Béla dr., Temesvár.
Fabinyi Rudolf dr., Kolozsvár.
Franz József L., Nagybecskerek.
Fülöp Kornél dr., Budapest.
Fekete József, „
Gerlóczy József dr., „
Griebsch Béla, Szolgacgyháza.
Giesswein Sándor, Budapest.
Goldberger Lajos dr., „
Guttmann Vilmos báró „
Győri benczés-székház tanári könyvtára.
Grosschmid Géza dr., Kassa.
Gyertyánffy Jenő dr., Pancsova.
Gedai József, Budapest.
Gerstenbrán Tamás, Kolozsvár.
Gidófalvy István id., „
Heller Farkas dr., Budapest.
Hönich Henrik „
Horváth Lajos dr., Kassa.
Helvey Tivadar dr., Budapest.
Hegyi Gyula, Kolozsvár.
Hittig Lajos, Budapest.
Horváth Jenő dr., Szolnok.
Hermann Róza, Budapest.
Hüllt Hümér dr., „
Huber József dr., Vácz
Hadady Endre dr., Kolozsvár.
Hajdunánási ref. főgimnásium.
Illés Dezső dr., Veszprém.
Jacobi Fülöp, Pécs.
Jancsó György dr., Kolozsvár.
Inkey Béla dr., Győr.
Jeszenszky Béla, Temesvár.
Ivándy Gézáné „
Katona Mór dr., Budapest.
Kenéz Béla dr., Kolozsvár.
Kiss Samu, Nagybarátfalva.
Koperly Dömo ifj., Budapest.
Kossalka János dr., „
Kovách Gusztáv, Nagykikinda.
Králik Lajos dr., Pozsony.
Kiss Mihály dr., Aranyosmaróth.
Kovács Géza, Budapest.
Kovács Alajos, „
Kornfeld Mór dr. báró, Bpest.
Kassai authonom kath. kör.
Kiss Gábor, Győr.
Koppély Géza, Bpest.
Kováts Gyula dr., Temesvár.
Kétly István dr., Budapest.
Károlyi Lászlóné gróf. Bpest.
Kaiser Károly dr., „
Laner Gyula, „
Lazay Aladár, „
Lengyel György, Nagyenyed.
Lukáts Adolf dr., Kolozsvár.
Lányi Mór, Budapest.
Lendvai Sándor, Temesvár.
Lityán Viktória, Székesfehérvár.
Lendvai Emil, Kolozsvar.
Lechner Károly dr., Kolozsvár.
Marton Károly, Bpest.
Mattyasovszky Miklós dr., Bpest.
Márki Sándor dr., Kolozsvár.
Méhely Kálmán, Bpest.
Molnár Aladár dr., Bpest
Molnár Gábor dr., Marosvásárhely.
Mutschenbacher Emil dr., Bpest.
Moldován Gergely, dr., Kolozsvár
Mikovich Lajos dr. Budapest.
Marton Géza, „
Molnár Árpád dr., Nagykikinda.
Meák Gyula, Szeged.
Mészáros Lajos dr., Budapest.
Muth Gáspár dr., Temesvár.
Nagy László, Budapest.
Nágel Rezső, „
Nagy András dr., Gyimes.
Németh József, Bpest.
Nagy Károly dr., „
Ormódy Vilmos, Budapest.
Pál Ernő, Orosháza.
Pauer János, Bpest.
Porcs István dr., Bpest.
Pallavicini György őrgróf, Budapest.
Pollák Győző dr., Nagybecskerek.
Papp Róbert dr., Szeged.
Pálos Ede dr., Győr.
Pancsovai m. kir. áll. polgári leányiskola.
Papp Béla, Budapest.
Rényi József dr., Budapest.
Ruffy Pál, „
Rózsa Károly, „
Russel Károly dr., Kolozsvár.
Rákosi Gyula, Bpest.
Schreiner Jenő, Soproni-puszta.
Stefán Nándor, Óbecse.
Stromszky Sándor, Budapest.
Staub Elemér, „
Schustler József, „
Sebestyén Dávid, Pápa.
Steinitzer Géza, Nagybecskerek.
Schlichter Lajos, Győr.
Steiner Gyula dr., Nagybecskerek.
Schneider Sándor dr., Bpest.
Samarjay Emil dr., Pozsony.
Szücs Bertalán, Bpest.
Szent-Imre kollegium.
Sziklay Ottó, Pozsony.
Szabó József dr., Budapest.
Szász Zsombor, „
Szegedi városi főgymn. tanártest.
Székelyudvarhelyi áll. ell. népiskola.
Sztehló Róbert, Budapest.
Székely György dr., „
Szabó Bertalan, Csökmő.
Szabó István, Győr.
Tőry Gusztáv dr., Budapest.
Thék Endre, „
Tomka Károly, Hertelendyfalva.
Térfi Béla, Budapest.
Verebély Géza, Nyitra.
Vajda Béla, Szeged.
Vámosy Zoltán, Budapest.
Waigand József dr., „
Weszely Tibor, „
Wittchen Kornél, „
Wodianer Arthur „
Zemplén Győző dr., „
Zalka László dr., Győr.

1912. évre.

K. Császár Ferencz, Budapest.
Marton Andor, Nagybecskerek.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

MAGYAR
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
—— EGYESÜLET FOLYÓIRATA ——

SZERKESZTI AZ IGAZGATÓSÁG:
APÁTHY ISTVÁN, GAAL JENŐ.

IV. ÉVFOLYAM **1911 SZEPTEMBER** 7. SZÁM.

BUDAPEST, 1911.
Megjelenik évente tizszer, julius és augusztus kivételével, minden hó 15-én.

TARTALOM.

Lap

Sigmond Andor: Adalékok a választói jog kiterjesztéséhez... 511—544

Szász Zsombor: Államkapcsolat és parlamenti kormányrendszer ... 545—562

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közművelődés, nevelésügy:

Az új egyetemek kérdése. ... 563—568

Népesedéstan.

A halvaszületések. *Szentiványi Ferencz.* ... 568—577

A német népesség társadalmi tagozódása. *H.* ... 578—582

Társadalmi politika:

A népnevelésügy Bécsben és Berlinben. *V.* ... 583—588

Az iparfelügyelet állapota Európában. *H. F.* ... 588—593

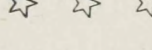

A Magyar Társadalomtudományi Szemle közöl önálló tanulmányokat a társadalomtannak és főbb segédtudományainak köréből; ismerteti a társadalomtant érdeklő közéleti és irodalmi jelenségeket; gyűjti, bírálatosan rendezi és további felhasználásra előkészíti a társadalomtan tudományos anyagát. Közli végül a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nyilvános ülésein és szakértekezletein tartott előadásokat, felolvasásokat és vitatkozásokat, valamint az Egyesület hivatalos értesítését annak választmányi üléseiről, közgyüléséről és belső életéről. Főczélja a társadalomtant, szigorúan tudományos alapon, a magyar nemzeti továbbfejlődés szolgálatába állítani, egészséges társadalompolitikai közvéleményt teremteni s a magyar tudományos erőket erre a munkára egyesíteni.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület tagjai a Magyar Társadalomtudományi Szemlét évi 10 korona tagsági díjuk fejében kapják. Előfizetési díja egy évre 20 korona; egy-egy szám ára 2 korona.

A Magyar Társadalomtudományi Szemle részére szánt közlemények a Magyar Társadalomtudományi Egyesület igazgatóságának czímére (Budapest V., Mária-Valéria-utcza 12. sz. II. emelet), előfizetések az egyesület pénztárának czímére (Magyar bank- és kereskedelmi részvénytársaság, Budapest V., Váczi-körut 32. sz.), a folyóirat anyagi részére vonatkozó értesítések pedig a Magyar Társadalomtudományi Egyesület titkárságához (Budapest V., Mária-Valéria-utcza 12. sz. III. emelet) küldendők. Előfizetéseket minden könyvárús is elfogad.

Adalékok a választói jog kiterjesztésének kérdéséhez.

Irta: SIGMOND ANDOR.

Az országgyülési képviselői választói jog reformjának kérdése a gyakorlati politika terén ezidőszerint hazánkban még nem öltött oly határozott alakot, hogy abból a kialakulás mikéntjének főiránya kétségtelen megállapítást nyerhetne. Sőt ellenkezőleg, miután a mult országgyülés elé terjesztett választójogi reformjavaslat, melynek kiemelkedő mozzanata tudvalevőleg a többesszavazati rendszer meghonosítása lett volna, az időközben beállott pártpolitikai változások folytán nemcsak alakilag, hanem érdemileg is levétetvén a napirendről, most már az sem tekinthető a reformeszme kiindulási pontja gyanánt. Egyáltalában nem czélunk különböző politikai pártok állásfoglalásával kritikailag foglalkozni, amit, eltekintve attól, hogy a tárgyilagosságot többé-kevésbbé érintő pártpolitikai szempontokat a fejtegetés körébe belevonni nem óhajtunk, már csak azért sem tehetnénk, mivel éppen ezen az ország jövő fejlődése szempontjából oly nagyfontosságú kérdésben a szélsőségektől eltekintve az egyes politikai pártok állásfoglalása vagy egyáltalában nem, vagy legalább is annyira nem jegeczesedett ki, hogy az bizonyos változhatatlan elvi álláspont jellegét viselné magán. Annyi meglehetős biztossággal megállapítható, hogy az ország jövő sorsával komolyan foglalkozók többsége valamelyes reform mielőbbi életbeléptetését szükségesnek tartja. Ezek között a szélsőséget képviselők álláspontja semmi kétséget sem hagy fenn az óhajtott reform irányát illetőleg, miután az az általános, egyenlő és titkos választói jog megvalósítására irányul. Hasonlóképpen szabatos a másik szélső-

séget vallók álláspontja, akik ugyanis a választói jog kiterterjesztését egy vagy más okból időszerűtlennek tartják. A választói jog reformjának mikéntjét illetőleg ez a nézet természetszerűleg kikapcsolandó a tárgyalás anyagából, miután minden reformiránnyal szemben a tagadás álláspontjára kénytelen helyezkedni. Egészen más a helyzet a két szélsőség közé esők táborában. E tábor egyes csoportjainak nemcsak vezérei, hanem közkatonái is mindannyian óhajtják a reformot, csak más-más alapon, lényegesen eltérő módozatok mellett. Az ország népességének zöme ennek a nagy tábornak zászlója alá csoportosul, amelyre fel van irva a reform, de mikor harczsorba áll, s midőn a küzdelemre indul, ezt az egységes jelvényt a fenforgó ellentét folytán nem követheti, hanem az egyes csoportok előveszik a maguk saját külön zászlóját. Ha rendjén haladna a dolog, akkor ezen zászlók mindegyikére fel volna irva a jelszó, amit annak követői vallanak, aminek győzelemre jutása érdekében küzdenek. Csak le kellene olvasni a reformelveket hiven visszatükröző jelszavakat, s azonnal tisztába jönnénk a kérdéssel. Ezidőszerint azonban éppen itt van a bökkenő, mert hiszen minden csoportnak megvan a maga zászlója, rajta ragyog mindannyin a reform jelszava, de rendszerint a reform mikéntjének elve vagy a leolvashatatlanságig homályos, vagy amennyiben le is olvasható, nem tartalmaz kellő felvilágosítást az elv megvalósításának módozataira nézve. Elégszer halljuk, illetőleg olvassuk, hogy X a választói jog mérsékelt kiterjesztésének hive, vagy például Y az általános választói jogot szeretné megvalósítva látni azonban azzal, hogy ezáltal a magyarság döntő felsőbbsége hátrányt ne szenvedjen. Ismét mások a titkosságban látják a valódi nemzeti akaratmegnyilvánulás legfőbb biztositékát, azt azonban már a legritkább esetben fejti ki meggyőző érvekkel, akár X akár pedig Y, hogy hangoztatott elveit miképpen véli keresztülviendőnek. Lehetséges, sőt sok esetben a legtöbb valószinűség amellett szól, hogy egyik-másik activ politikus teljesen tudatosan hagyja a kérdést homályba burkoltan, mivel egyéni nézetével a majdan kialakulandó szorosabb értelemben vett pártnézetnek elébevágni gyakorlati politikai bölcsessége tiltja. Ez egyéni szempontból igen észszerű lehet, és mindenesetre a legkényelmesebb, mivel ilyenformán az illető politikust

nem fenyegeti az esetleges elvfeladás népszerűtlenítő veszélye; de viszont ha meggondoljuk azt, hogy a kérdés ilyen vagy olyan eldöntése az ország jövőjének mondhatni legéletbevágóbb érdekeit érinti, akkor minden erőnkkel a homály ködének eloszlatására kell törekednünk, s vigyük bele a harczba mindazokat a rendelkezésre álló adatokat, amelyek alkalmasoknak látszanak a komoly érvelésre. Az adatokon felépült érvek alapján tárjuk a kérdést a döntésre hivatott tényező elé, mivel csakis az a biró itélhet igazságosan, akinek módjában áll a tényállást megismerni. Már pedig a nemzet, midőn a polgári jogok legmagasztosabbika, a képviselőválasztói jog ki általi és mikénti gyakorlása felett dönt, saját sorsa felett mond főbenjáró ítéletet, mivel ha ez az ítélet nem lesz igazságos, ha ezen ítélet folytán az állam politikai érettségével nem teljes összhangban terjesztetik ki, vagy ellenkezőleg szoríttatik meg a választói jog, az mindenesetre keserűen megboszulja magát.

Egy aránylag rövid értekezés keretében önként érthetőleg nem részesülhet a kérdés értelméhez mért teljes kifejtésben. Jelenleg ez nem is képezi czélunkat, hanem csakis az, hogy legalább azokra a legfőbb mozzanatokra nézve, amelyek a kérdés körül a gyakorlati politikában részben a legsűrűbb hangoztatás folytán mintegy leginkább kidomborodtak, a rendelkezésre álló statisztikai adatok segélyével bizonyos adalékot szolgáltassunk, s ezzel némileg hozzájáruljunk a nagy kérdés egészéből mintegy kiragadott részletek megvilágításához. A feladatra mindenesetre nagyban nehezítőleg hat az a körülmény, hogy a már részben elavult népszámlálás adatai veendők igénybe, de miután a nemzet reálépett a döntés küszöbére, ha a kérdéshez statisztikai alapon hozzá akar szólani, nem marad más hátra, mint hogy a rendelkezésre álló adatokat használjuk fel, ha mindjárt tudatában is vagyunk azok fogyatékosságának.

Vizsgáljuk első sorban is a kérdésnek kiindulási pontját, t. i. hogy a statisztikai adatok alapján mennyiben látszik indokoltnak a választói jog kiterjesztése. Tekintettel az 1874. évi XXXIII. t.-cz.-re, elegendő ha 1880-tól kezdődőleg vesszük szemügyre a rendelkezésre álló adatokat a következő szempontokra nézve, u. m. mennyiben állott arányban a népesség számának emelkedése a választók számának emelkedésével?

Milyen arányváltozást mutatott a kérdéses három népszámlálás alkalmával szemben a népesség és a választók számával a közművelődés? Minő arányeltolódások mutatkoztak egyrészt a választói jogosultság jogalapja, másrészt pedig a népesség foglalkozása terén és végre hogy a legutóbbi négy általános választás alkalmával milyen arányban éltek választói jogukkal az erre jogosítottak?

Mind a négy kérdés külön-külön is fölötébb érdekes világításba helyezi a főkérdést, de csak annál inkább fokozódik majd azok értéke, ha a nyert részleges adatokat egybevetve állitjuk oda azokat felelet gyanánt a fölvetett főkérdésre.

A népesség számánál önként érthetőleg csakis a szorosabb értelemben vett Magyarországra és itt is csupán a választói jog gyakorlására hivatott polgári népességre lehetünk tekintettel, ide iktatva a három népszámlálás eredményét feltüntető hivatalos számokat, kapcsolatban a tényleges szaporodást feltüntető százalékszámokkal.

Év	Polgári népesség	Tényleges szaporodás %-okban
1880	13,749.603	—
1890	15,162.988	10·3
1900	16,721.574	10·3

Viszont ezzel szemben egyrészt a választók száma, másrészt pedig a százalékarány, amelyben a választók a népességhez állottak, a hivatalos kimutatás adatai szerint következőkép alakult:

Év	A választók száma	A választók a népesség százalékában
1880	819.160	6·0
1890	846.202	5·6
1900	989.009	5·9

Az 1908. évi statisztikai évkönyv kimutatja ugyan az 1909-re vonatkozó adatokat is, amelyek szerint a választók száma 1,138.679 volt s ez a combinativ alapon kiszámított népesség 6·2 százalékát tette ki. A további fejtegetések során az utóbb említett adatot mint fölöttébb értékes irányító számot önként érthetőleg a tárgyalásba bele fogjuk vonni, azonban egyelőre annak felhasználását mellőzendőnek véljük, mivel ellenkezőleg nem dolgozhatnánk tisztán tényleges számláláson alapuló adatokkal.

A keresett arány főjellegére már egymagukban az ismertetett számok is némi világosságot vetnek. Azonnal szembeötlik ugyanis, hogy mig a népesség tényleges szaporodása 10 - 10 százalékon fölül emelkedett, addig a választók aránya 1890-ben 1880-al szemben eléggé tetemes s 1900-ra habár csak 0·1%-os, mindazonáltal mégis visszaesést mutatott. Igaz ugyan, hogy a választók száma a fokozatos emelkedés mellett tanuskodik, de itt a fősúly nem helyezhető erre, hanem a százalékarány proportiója a döntő mozzanat, már pedig ez kétségtelen bizonyítékot szolgáltat a népesség és a választók számának emelkedése közötti aránytalanság mellett.

Ha a kérdést csak felületes vizsgálatnak akarnók alávetni, akkor már itten megállapodhatnánk. Bizonyára a választói jog kiterjesztésének hivei közül igen sokan ezt a könnyebb utat választanák, magunk részéről azonban ezen adatok segélyével még korántsem látjuk eléggé megvilágítva a tényállást, hogy annak alapján az itéletet kimondhassuk. Igen nevezetes mellékkörülmények vannak, amelyek közül legalább is a legfontosabbak okvetlenül bevonandók a fejtegetés körébe s csakis az ezek segélyével eszközölt együttes mérlegelés alapján birálhatjuk el lelkiismeretesen felvetett kérdésünket. Amig nem áll előttünk tisztán az, hogy tulajdonképpen mennyi a népességnek az a része, akik a fennálló törvények értelmében — csak a szám szerint legnevezetesebbeket említve, nemük, koruk és foglalkozásuk miatt — a választói jogosultság birhatása elől eleve elzárva nincsenek, amig nem látjuk azt, hogy ezen reductio folytán a már ismertetett arányok minő eltolódást szenvednek, mindaddig tárgyilagosan nem dönthetünk. Sőt még tovább vagyunk kénytelenek menni a végleges kialakulásra kisebb-nagyobb befolyást gyakoroló körülmények bevonása terén, mérlegelés tárgyává téve azt is, hogy a választói jogosultsággal birók minő megoszlást mutattak a város és vidék szerint, változást szenvedett-e az arány egyik vagy másik rovására s a kimutatott növekedés mennyiben állott arányban a városok, illetőleg a vidék fejlődésével, mivel tagadhatatlan, hogy a városi életnek általában minden téren tapasztalható, a vidékkel szemben nagyobb élénkséget mutató elevenebb lüktető ereje éppen a

politikai irányítás terén nagy szerepet van hivatva játszani. Ha majd ezen viszonyoknak megismerése után mindezekhez még hozzácsatoljuk azon adatokat, amelyek alkalmasak világot vetni a népesség közművelődési állapotának fejlődésére, ha az eddig nyert általános képbe beleillesztjük a népesség foglalkozás szerinti tagoltságára és a választói jogosultság jogczímére vonatkozó adatokat és végül még tekintetbe vesszük azt is, hogy egyes általános képviselőválasztások alkalmával a választópolgároknak hányadrésze gyakorolta választói jogát, akkor is ugyan még csak egy hozzávetőleges képet fogunk nyerni a keresett viszony kialakulásáról, de ennek daczára olyan összbenyomás birtokába jutunk, ami a kiterjesztés mikéntjeinek elbirálásánál irányadóul szolgálhat.

Az említett első szempont számszerűleg úgy világítható meg a legáttekinthetőbben, ha előbb egymás mellé iktatjuk a fokozatosan reducált számokat, s végre összevetve a 20 éven felüli férfilakosság és a választói jogosultsággal birók számát, ebből kimutatjuk, hogy a népesség hány százaléka birt az összehasonlítás alapjául vett időszakokban választói joggal.[1])

	1.	2.	3.	4.	5.
É v	Polgári népesség	Férfi	20 éven felüli férfi	Választó	Választók a 20 éven felüli polgári népesség %-ában
1880.	13,749.603	6,759.244	5,739.731	819.160	21·90
1890.	15,162.988	7,464.027	4,047.497	846.202	20·98
1900.	16,721.574	8,256.138	4,443.371	989.009	22·25

Fenti kis táblázat adatai az összeállítás szempontjából alig igényelnek magyarázatot, mert hiszen önként érthetőleg, ha a választók keresett aránytejlődéséről realis képet akarunk nyerni, alig követhető más út, mint amit a feltüntetett adatok tükröznek vissza. A katonai népesség a táblázatban nem szerepelhet, úgyszintén a polgári népesség sem jöhet tekintetbe a maga egészében, mivel úgy a nők, mint pedig a 20 éven aluli férfiak fennálló törvényeink értelmében egyáránt eleve ki vannak zárva a választói jogosultság elnyerhetése elől.

[1]) Az 1., 2. és 3. rovat adatait v. ö. Magyar stat. közlemények, 27., 1900. Népszámlálás X., 68—69. l.

A 4. rovat adatait l. Magyar stat. Évkönyv XVI. 1908., 420. l.

Marad tehát a 20 éven felüli polgári férfinépesség mint olyan alapszám, amelyből az 1874. évi XXXIII. t.-cz. rendelkezései értelmében kialakulni hivatott az országgyülési képviselő-választók közönsége. Ennek a törvény általi mintegy kiválasztási folyamatnak számszerű eredményét mutatja meg a táblázat 4. rovata, amelyben a választók névjegyzékébe felvett polgárok száma van kitüntetve. Ha már most a két utolsó rovat számát összevetjük, akkor ilyen módon könnyen meg lesz állapítható, hogy a törvény korlátozó intézkedései folytán a választói jogosultság elnyerésére általános szempontból képességgel birók közül hány százalék minősíttetett a törvény által alkalmasnak a választói jog tényleges gyakorlására.

Sem a százalékszámítás, melyet fentebb alkalmaztunk, t. i. midőn a választók száma az össznépesség százalékában mutattatott ki, sem pedig egy olyan számítás, amelyben az arány az alkalmazott reductio nélkül, pl. általában a 20 éven felüli férfinépességre, tehát a katonai népesség belefoglalásával számíttatik ki, ami czéljainknak meg nem felelhet, mivel nézetünk szerint most, midőn a kérdést abból a szempontból vizsgáljuk, hogy a választók száma szemben a fennálló törvények értelmében a választói jogosultsággal felruházható népesség számának emelkedésével párhuzamosan emelkedett-e vagy sem, csakis azalkalmazott számítási mód segélyével válik tárgyilagosan szemléltethetővé.

Már a táblázat felületes szemlélése folytán is azonnal szembeötlik, hogy mig úgy a népesség, mind pedig a választók számára vonatkozó adatok határozott emelkedő irányzatot mutattak, addig viszont az utolsó rovatba foglalt arányszámsor a hullámzástól nem mentes. Értekezésünk körén kivül esvén a jelenség népességi statisztikai okainak kutatása, illetőleg kifejtése, ezuttal csak magát a tényt állapítjuk meg. A puszta tény megvilágításához azonban ennek daczára kimutatandónak véljük azt az arányt, amiben a 20 éven felüli polgári férfi népesség a korhatárok szerint meg nem különböztetett férfinépességhez állott. Ezekre az arányszámokra már csak azért is szükségünk van, mivel ezen számítás révén olyan adatok birtokába jutunk, amelyek párhuzamba lesznek állíthatók a választók és a 20 éven felüli férfinépesség ismertetett arányszámaival. Ha már most ezen adatok mellé még

odaállítjuk a százalékszámban az illető időszakban beállott, az emelkedést vagy apadást mutató különbözetet, akkor már egy érdemleges lépést tettünk a keresett főjelenség bizonyos irányú jellegzetes vonásának megismerése érdekében.

É v	A 20 éven felüli polgári férfinépesség a férfinépesség százalékában	Emelkedés vagy apadás	Választók a 20 éven felüli polgári férfinépesség százalékában	Emelkedés vagy apadás
1880	55·33	—	21·90	—
1890	54·22	—1·11	20·98	—0·92
1900	53·82	—0·40	22·25	+1·27

A 20 éven felüli férfiak aránya tehát 1880-tól kezdődőleg fokozatos apadást mutatott, úgy hogy arányuk a lefolyt 20 év alatt 1·51 százalékkal vált kedvezőtlenebbé. Hogy a választók százalékaránya ennek daczára végeredményben apadás helyett emelkedett, annak tulajdonítandó, hogy a választói jogosultság megszerzésére vonatkozó törvényi intézkedések nem a népesség számerősségéhez simuló természetű előfeltételekben nyugosznak, hanem ettől többé-kevésbbé független körülményekben feküsznek. Egyébiránt maga az emelkedés mindössze 0·35%-ot tett ki, ami egymagában igaz, hogy csekély arány, ha azonban azt a 20 éven felüli férfiak 1·51%-ékos aránycsökkenése mellé állítjuk, a viszony egészen más szinben tünik fel. Ezek az egymás mellé állított számok, habár egymagukban meg nem is döntik, mindazonáltal némileg már megingatják azt a rendíthetetlennek vélt állítást, hogy az érvényben lévő jogalapon folyton növekedik az aránytalanság az össznépesség száma és a választók aránya között. Ezzel már egy gyakorlati értékkel biró bizonyítékot nyertünk azon álláspontunk igazolására, hogy a megelőzőleg kimutatott adatok alapján csak fölületesen ítélhető meg a kérdés. A szóban forgó adatok azt mutatták, hogy a választók aránya a népesség százalékában 1880—1900-ig 0·1% kal csökkent, viszont az utóbbi módon megejtett számítás arányemelkedés mellett szólott. Mindkét számítás eredménye helyes, s az ellentmondás csakis látszólagos. Eltérő természetű lévén a kiindulási alap, a számítás igen könnyen egymással látszólag ellentmondó eredményekre vezethet, anélkül azonban, hogy e miatt egyik a másiknak helyességét csak a

legtávolabbról is érintené. Jelen esetben két ténnyel vagyunk kénytelenek számolni, t. i. azzal, hogy mig egyrészt az összpolgári népesség száma a számítás alapjául vett 10—10 éves időszakok alatt egyaránt 10·3%-ékos tényleges szaporodást mutatott, addig a 20 éven felüli polgári férfinépesség megfelelő szaporodási aránya csupán 7·6, illetőleg 8·9% volt. Tehát eltekintve a közrejátszó más tényezők kihatásától, már egymagában ez a körülmény is eléggé világosan mutatja, hogy a látszólagos ellentét részben honnan ered. Annak megvilágítására azonban, hogy tényleg mennyiben tartott lépést a választók számának emelkedése a népesség azon részének emelkedésével, akik sorából a fennálló törvények értelmében a választóközönség hivatott kialakulni, az eddig ismertetett adatok nem eléggé alkalmasak. Előbb még tüzetesebb részletezést vagyunk kénytelenek eszközölni, nevezetesen oly irányban, hogy az arányszámok mennyiben állottak összhangban a választók és a 20 éven felüli polgári férfinépesség számának tényleges emelkedése szempontjából? Szemben 1880-al 1890-ben 27.042 választóval volt több s ez 3·2%-os emelkedésnek felelt meg, mig viszont 1900-ban szemben 1890-el 142.807 többlet mutatkozott, ami már 14·4% emelkedést jelent. Ezeket az arányokat állítsuk most már a 7·6, illetőleg 3·9%-os emelkedés mellé s akkor végeredményben oda jutunk, hogy amig a lefolyt 30 év alatt a 20 éven felüli polgári férfi népesség kerekszámban 16%-kal emelkedett, ugyanakkor a választók száma 17%-os emelkedést ért utól. A közbeeső időben előfordult hullámzások csupán mint természetes következmény jelentkeztek, mert hiszen ott, ahol az arányra a döntő kihatást nem a népesség száma, hanem az attól többé-kevésbbé független vagyoni, illetve szellemi census képezi az arányhullámzásoktól mentes fejlődés, ha mindjárt a népesség tényleges szaporodása a legnagyobb egyenletességet mutatná is, kikerülhetetlen. Ezért véljük a fősúlyt a végeredményre fektetni, ami, miként láttuk, amellett bizonyított, hogy a fennálló jogalap az arányösszhangzatosságot érdemlegesen nem zavarta meg. Természetesen az már egészen más kérdés, hogy maga a jogalap helyes-e vagy sem, illetőleg meg felel-e a kivánalmaknak, amitazonban ismét az eddigi adatok alapján egyáltalában nem áll módunkban megítélni s csakis

akkor fogunk abba a helyzetbe jönni, ha még más irányú érszletezésnek is alávetjük a kérdést.

Fölötte kár, hogy az 1909-re vonatkozó arányok népszámlálási adatok hiányán ez idő szerint csak combinativ alapon nyerhetnek megállapítást. Az ezirányú számítás eredményét ennek daczára nem mulaszthatjuk el ideigtatni, mert ha mindjárt azok pontosságát az új népszámlálás eredménye nem is fogja teljesen igazolni, az kizártnak tekinthető, hogy a mult adataira támaszkodó számitás és a tényleges állapot között olyan eltérés legyen, a mi a combinativ adatokat értéktelenné tenné. Positiv eredmény a választók számában beállott növekedés, a mennyiben az 1909-re érvényes választók névjegyzékébe 1,138.697-en vétettek fel. Az emelkedés tehát 1900-al szemben 149.688-at tett ki, a mi 13·1%-os növekedést jelent. Viszont ha 1880-tól kezdve nézzük a viszonyt, akkor a beállott emelkedés 319.537-et tett ki, a mi az 1909-re összeírt választók létszámával összevetve, kerekszámban 28% gyarapodásnak felel meg. A combinativ számlálás eredményéhez mérten 1909-re a polgári népességet körülbelül 18·3, a 20 felüli polgári férfinépességet pedig 4·8 millióba véve fel, arra az eredményre jutunk, hogy a míg 1880-al szemben a választók száma 28, addig a 20 éven felüli polgári népesség 23 %-kal emelkedett. Ezen adatok alapján, annak daczára, hogy a számítást lehető pontossággal igyekeztünk megejteni, nem tartanók czélszerűnek következtetéseket vonni, mivel a kérdéses évek nagymérvű s egyben tetemes igadozást mutató kivándorlási számai a korosztályok azelőtti arányai között olyan eltolódásokat eredményezhettek, amelyek a combinativ számítás helyességét esetleg teljesen romba dönthetik. Ezt illetőleg még csak röviden annak kiemelésére szoritkozunk, hogy az 1908-ki Stat. évkönyv szerint 1909-ben a választók a népesség 6·2 %-át tették ki, a mi szemben az 1880-iki állapottal 0·2 % emelkedést jelent s így megszünt a mig 1890-ben és 1900-ban is fennállott, azon ellentét, hogy a választók a népesség százalékában kisebb számmal szerepeltek mint 1880-ban.

Főkérdésünk részleteinek megismerése szempontjából jellegzetességénél fogva első rangú fontossággal bir annak kimutatása, hogy egyrészt a választók miképpen oszlottak meg a

fejlettebb culturájú városok, nevezetesen a törvényhatósági városok és a vidék között, másrészt pedig, hogy a városi és vidéki kerületek mily arányú képviseletben részesültek a választók, illetve a választandó országgyűlési képviselők szempontjából?

A túlságos részletezést kerülendő, a város és vidék szerinti megkülönböztetést csupán a törvényhatósági joggal felruházott városok és viszont a megyék szerint tesszünk. Az említett városok mindegyike, kivéve Pancsovát, egy vagy több választókerületet alkotott. Pancsovának kihagyása curiosumszámba mehet, mivel polgári népességének száma 1900-ban a 18.000-et meghaladta, ezzel felülmulván M.-Vásárhely, Komárom, továbbá Selmecz- és Bélabánya lakosságának számát, a melyek mindegyike külön választókerületet alkotott, sőt a 17.000 lakossal biró M.-Vásárhely két kerülettel is bir. Hagyjuk azonban a szemelvényeket és térjünk vissza az általános vizsgálódásra, első sorban azt szemlélve, hogy a választókerületek, illetőleg a választók minő megoszlást mutattak 1900-ban és 1909-ben a fenti értelemben vett város és vidék szerint?

	Választókerületek száma					
	összesen	th. városi 1900-ban	vármegyei	összesen	th. városi 1909-ben	vármegyei
Duna balpartja .	56	3	53	56	3	53
Duna jobbpartja	72	5	67	72	5	67
Duna-Tisza köze	63	19	44	64	19	45
Tisza jobbpartja	50	1	49	50	1	49
Tisza balpartja .	55	5	50	54	5	49
Tisza-Maros szöge . . .	42	3	39	42	3	39
Királyhágon túli rész	74	4	70	74	4	70
Fiume	1	1	—	1	1	—
Magyarország .	413	41	372	413	41	372

	Választók száma					
	összesen	th. városi 1900-ban	vármegyei	összesen	th. városi 1909-ben	vármegyei
Duna balpartja .	121.885	3.763	118.122	136.640	4.938	131.702
Duna jobbpartja	203.077	10.203	192.874	220.185	12.396	207.789
Duna-Tisza köze	200.266	74.704	125.562	250.066	101.988	148 078
Tisza jobbpartja	114.964	2.029	112.935	134.537	2.933	131.604
Tisza balpartja .	142.900	9.132	133.768	172.290	13.297	158.993
Tisza-Maros szöge . . .	121.491	9.207	112.284	136.919	11.499	125.420
Királyhágón túli rész	82.342	4.237	78.105	85.706	6.550	79.156
Fiume	2.08 4	2.084	—	2.354	2 354	—
Magyarország .	989.009	115.359	873.650	1.138.697	155.955	982.742

A táblázat adatait v. ö. az 1900. és 1908. évi Stat Évkönyv kimutatásaival.

A táblázat adatainak végösszegét tekintve azonnal kitűnik, hogy a városi kerületek és a városi választók között az arány nem egyenletes. Vigyük át a kérdéses számokat a megfelelő arányszámokra, s akkor sokkal tisztább képet fogunk nyerni. A városi választókerületek az összes kerületeknek ugy 1900-ban, mint pedig 1909-ben egyaránt 10%-át tették ki. Viszont ezzel szemben 1900-ban 11·6, 1909-ben pedig 13·7%-a jutott az összes választóknak a 41 városi választókerültre. Más szóval ez azt jelenti, hogy átlagban egy-egy városi kerületre több választó polgár jutott, mint a megyei kerületekben. Önként érthetőleg ugyanezt fejezik ki a megyei kerületekre vonatkozó arányszámok is, a mennyiben a választókerületek 90%-ával szemben 1900-ban 88·4, 1909-ben pedig már csak 86·3%-a jutott a választóknak.

Az aránytalanság tehát a fenti adatokból kitetszőleg már 1900-ban fenforgott s habár még számszerűleg nem is mutattunk reá arra a körülményre, hogy a város és vidék közműveltségi állapota milyen eltérést mutat egymástól, enélkül is az arányoknak a városi kerületek rovására való eltolódását eleve kedvezőtlen jelenségnek minősíthetjük. Ezt a viszonyt az egyes országrészek szerint nem tehetjük vizsgálat tárgyává, mivel a városi kerületek fekvése a döntő szempont, az pedig az egyes országrészek szerint egyenletességet nem mutatván, természetesen az arányok is egymástól lényegesen eltérők lesznek. Ehelyett azonban teljesen megmagyarázza a körülményt a következő táblázat, amelyből kitünik, hogy egy-egy városi, illetőleg vidéki választókerületre átlag hány választó esett, továbbá, hogy a választók hány százalékát tették ki a népességnek.

Országrész	Egy kerületre esett választó					
	átlag	th. város 1900-ban	vármegye	átlag	th. város 1909-ben	vármegye
Duna balpartja .	2.176	1.254	2.229	2.440	1.646	2.578
Duna jobbpartja .	2.820	2.040	2.879	3·058	2.479	3.101
Duna-Tisza köze .	3.179	3.931	2.854	3.907	5.368	3.290
Tisza jobbpartja .	2.299	2.029	2.305	2.691	2.933	2.686
Tisza balpartja .	2.598	1.826	2.675	3.191	2.659	3.245
Tisza-Maros szöge	2.893	3.069	2.878	3.260	3.833	3.216
Erdély	1.113	1.059	1.115	1.158	1.637	1.131
Fiume	2.084	2.084	—	2.354	2.354	—
Magyarország . .	2.395	2.161	2.419	2.757	2.864	2.749

Országrész	Választók a népesség %-ában					
	átlag	th. város 1900-ban	vármegye	átlag	th. város 1909-ben	vármegye
Duna balpartja . .	6·0	4·9	6·8	6·2	5·5	7·1
Duna jobbpartja . .	6·8	6·9	6·8	7·1	6·6	7·0
Duna-Tisza köze .	6·2	6 8	5·6	6·7	7·8	5·9
Tisza jobbpartja . .	6·9	5·7	7·0	7·5	6·2	7·7
Tisza balpartja . .	6·2	6·2	6·2	6·7	7·3	6·6
Tisza-Maros szöge	6·0	7·5	5·8	6·3	7·7	6·1
Erdély	3·4	6·3	3·4	3·2	7·9	3·1
Fiume	5·5	5·5	—	5·2	5·2	—
Magyarország . . .	6·0	6·3	5·9	6·2	6·8	6·2

Országrész	Választók a 20 éven felüli férfinépesség %-ában					
	átlag	th. város 1900-ban	vármegye	átlag	th. város 1909-ben	vármegye
Duna balpartja . .	26·0	22·5	28·5	26·1	24·5	29·2
Duna jobbpartja . .	28·0	32·0	27·0	27·5	31·9	26·8
Duna-Tisza szöge .	28·0	29·3	24·6	28·3	32·6	24·9
Tisza jobbpartja . .	32·5	30·5	32·8	34·6	34·2	35·1
Tisza balpartja . .	26·7	26·7	28·8	29·0	33·7	28·5
Tisza-Maros szöge .	24·0	34·1	23·5	24·2	33·3	23·6
Erdély	13·3	30·9	13·3	12·7	37·4	12·4
Fiume	26·4	26·4	—	22·0	22·0	—
Magyarország . . .	25·7	29·0	25·7	25 6	31·2	25·6

V. ö. az 1900. és 1908. Statiszt. Évkönyv kimutatásaival.

Tisztán a választók számát tekintve, 1909-ben a városi kerületek mostohább elbánásban részesültek, mint 1900-ban. Amig ugyanis 1900-ban egy kerületre nagy átlagban 2.161 választó jutott, addig már 1909-re ez a szám felszökik 2.864-re. Igaz ugyan, hogy az emelkedő irányzat a megyei kerületekben is megnyilvánult, de annak mérve távolról sem volt olyan nagy, mint a városi kerületekben. A viszonyt igen áttekinthetően szemlélteti a különbözeti számok egymás mellé állitása. Nevezetesen általában a választókerületekben átlagban 362-vel volt több 1909-ben a választó, mint 1900-ban. Ezzel szemben amig a megyei kerületekben az emelkedés ugyancsak átlagban 330-at tett ki, addig a városi kerületekben ugyanakkor 703-as emelkedéssel találkozunk. Alapjában véve ez egy igen természetes folyamat, mivel általában a városok ugy szellemi, mint vagyoni téren bizonyos összpontosító hatást gyakorolnak a vidékre, már pedig az érvényben levő választói jog tulnyomólag a vagyoni, illetőleg a szellemi

censuson nyugodván, önként érthetőleg az emelkedés aránya is annál magasabbra fog felszökni, mentől közvetlenebb a kihatás. Maga a puszta tény, t. i., hogy a városokban ugy a szellemi, mint a vagyoni census szemben a vidékkel tetemesen emelkedőbb irányzatot mutatott, igen örvendetes, de viszont a képviselőválasztók arányának kedvezőtlenebbé válása szemben a vidékkel, csak annál sulyosabban esik a latba, mivel ennek folytán a városoknak nem adatik meg a mód az őket főleg szellemi fölényüknél fogva megillető irányító politikai tevékenység kifejtésére.

Az ismertetett átlagok pedig még kedvezőbb szinben tüntetik fel a viszonyt, mint amilyen a valóság. Az az aránytalanság, ami a választókerületek beosztása terén van, ha nem forogna szóban igen komoly természetű kérdés, mosolyra késztethetne. Ennek igazolására bőven elegendő egy példa. Addig, amig 1909-ben 19 olyan megyei választó kerület volt, ahol a választók száma a 700-at nem haladta meg s ezek között ismét 5 olyan kerülete van, ahol a választók száma mindössze 100—300, addig az ország szék- és fővárosában, tehát ott, ahol természetszerűleg az egész országnak ugy szellemi, mint anyagi tőkéje elsősorban van képviselve, egy választókerületre 7.872 választó jutott. Ehhez fölösleges minden commentár. Hiába keressük, elfogadható indokot találni nem fogunk. De nemcsak ezt a legélesebb ellentétet, hanem általában a kerületek jelenlegi beosztását, illetőleg annak szembeötlő aránytalanságait époly kevéssé lehetne elfogadhatóan megindokolni, mint a fentebb kiemelt a városi és vidéki kerületek közötti eltérést.

Az elmondottakra való tekintettel fölöslegesnek is tartjuk a kérdés ezen ágával behatóbban foglalkozni, hiszen a jelenlegi beosztásnak tarthatatlansága, mondhatni, a köztudatba ment át s hogy mindeddig azon nem változtattak, az csak annak tudható be, hogy a választói reform küszöbön állván, a kérdés a maga egészében oldható meg a legczélszerűbben.

Térjünk vissza azonban a fenti táblázat százalék arányainak vizsgálatára, ezek segélyével más oldalról is megvilágítva a kérdést. A választók a népesség százalékában 1900—1909-re emelkedett, miként azt már a megelőzőek során is láttuk. Jelenleg nem is ezzel az általános jelenséggel óhajtunk foglal-

kozni, hanem az arányoknál is azt a megoszlást kell hogy szemügyre vegyük, mely a városi és vidéki kerületeknél mutatkozott. Az 1900-tól 1909-ig bekövetkezett arányeltolodás nagy átlagban a városi kerületeknél 0·5, mig a megyeieknél csupán 0·3%-os. Tehát a választók arányát az összes népesség százalékában tekintve, a városok ismét a rövidebbet huzták, mivel daczára annak, hogy választóiknak aránya szemben a vidékkel nagyobb mérvben emelkedett, képviseltetésük mérve nem változott, illetőleg párhuzamban a vidékkel romlott. De nem csak az egész népesség arányánál, hanem a 20 éven felüli népesség szempontjából is ugyanezzel a jelenséggel találkozunk, t. i., hogy a választóknak az utóbbiakhoz való aránya a városokban nagyobb emelkedést mutatott, mint a megyei kerületekben. Sőt nem is fejeztük ki magunkat helyesen, midőn nagyobb emelkedésről szólottunk, mivel, ha tisztán csakis az arányt tekintjük, akkor ugy áll a helyzet, hogy az a megyei kerületekben 0·1%-al csökkent, mig ellenben a városiakban 2·2%-al emelkedett. A szóban forgó arányok tehát teljes összhangban állanak s azt a benyomást, melyet az absolut számok révén nyertünk, csak még inkább megerősitik.

Az egyes országrészek ugy itt, mint ott, lényeges eltérést mutatnak egymástól. Messze vezetne azok egyenkinti taglalása s ezért csakis egyes szélsőségekre fogunk rámutatni. Igy például, mig Erdély vidéki kerületeiben a népességnek csak 3·1%-a birt választói jogosultsággal, addig a városiakban 7·9%. Hasonló volt a helyzet, ha nem is nagy eltérés mellett, kivéve a Duna mindkét partját és a Tisza jobb partját, az összes többi kerületben. Az utóbb emlitettek az ellenkező példát mutatják s itten a szélsőséget a Duna bal partja képviselte, ahol szemben az 5·5-es városi aránynyal, a megyei 7·1 volt. Mindezen aránytalanságok önként érthetőleg egyaránt a kerületek mai felosztására vezethetők vissza, aminek elkerülhetetlen kifolyását képezik az olyan példák, amelyek ugy a megyei, mint a városi kerületek között fellelhetők. Ezuttal szintén csak a szélsőségeket emlitve 2 olyan megyei kerülettel szemben, ahol a választók száma a 200-at nem haladta meg, 3 olyan kerület volt, a hol az a 7.000-en felül emelkedett. A városiaknál pedig, amig 3 kerületben a választók száma 1.000-en alul maradt, addig 4-ben a 7.000-et meghaladta.

Az aránytalanságot, illetőleg a 20 éven felüli népesség és a választók egymáshoz való viszonyát tekintve sem volt más a helyzet a főjelleg szempontjából, kivéve azt, hogy itt már csak 2 országrész, nevezetesen a Duna balpartja és a Tisza jobbpartja voltak olyanok ahol a megyei arány a városit meghaladta. A szélsőséget ismét Erdély képviselte 37·4%-os városi és 12·4%-os megyei arányszámmal. Ezeknél az aránytalanságoknál azonban, amelyek a táblázatból kitetszőleg főbb vonásokban ugyanazt tükrözik vissza, mint az össznépesség százalékszámai, sokkal fontosabbnak tünik fel az a körülmény, hogy habár végeredményben az arány a városi kerületekben 1900-al szemben emelkedett, nevezetesen 29·0-ről 31·2%-ra, ez az emelkedés egyáltalán nem volt általános. Legfeltünőbb a visszaesés Fiumében, ahol 4·4%-ot tett ki, már a Tisza-Maros szögén a csökkenés 0·8, a Duna jobbpartján pedig mindössze 0·1% volt. Viszont feltünő magas az emelkedés Erdélyben 7·4 és a Tisza balpartján 7·0%, ellenben mérsékeltebb növekedéssel találkozunk a Tisza jobbpartján 3·7, a Duna-Tisza közén 3·3 és végre a Duna balpartján 2·0%-al. A megyei kerületekben távolról sem ilyen magasak a szélsőségek, mivel a mutatkozott legmagasabb emelkedés a Tisza jobb partján 2·3, a legerősebb csökkenés pedig Erdélyben 0·9% volt.

A városi és vidéki kerületekre nézve mondottakat igazára csak akkor fogjuk mérlegelhetni, ha azokat egybevetjük a rendelkezésre álló közmüvelődési adatokkal.

Az irni és olvasni tudás az a legalacsonyabb mérték, melyet a közmüveltség elbirálásánál alapul vehetünk. Kielégitőnek a keresett jelenség alapos megitélésére több szempontból nem mondható, viszont azonban a fenforgó viszonyok között magasabb mérték alkálmazása részben keresztülvihetetlen, részben pedig czélszerűtlen volna. A szorosan vett iskolázottságból eredő szellemi fölény nem kizárólagos képviselője a nemzet müveltségi fokának. A választói jogosultság csak egy minimális szellemi censushoz köthető, ami alaposan feltételezhetőleg képesíti az illető állampolgárt arra, hogy adott esetben legmagasztosabb polgári jogát a a nemzet javára, nem pedig önző czélok szolgálatára, önállóan gyakorolni tudja. A választói jogosultságra koruknál

fogva igényt tartható állampolgárok már az általános tankötelezettség aegise alatt nőttek fel s ennek folytán a legkézenfekvőbb az általános mértéket ezt illetőleg ebből a kötelezettségből folyólag meríteni. Önként érthetőleg ez az alap elvileg az általános választói jogosultsághoz kellene, hogy vezessen, manapság azonban ettől még elég távol állunk, úgy hogy ez idő szerint gyakorlati értékkel biró mérték gyanánt csupán az irni és olvasni tudás jöhet tekintetbe.

Az irni és olvasni tudás elterjedettségét s az e téren mutatkozott fejlődést alábbi adatok szemléltetik.

Irni és olvasni tudott	1880-ban	1890-ben	1900-ben
Az összes polgári népességből	36·4%	44·5%	51·4%
A férfiak közül	42·9%	50·1%	56·4%
A nők közül	30·1%	39·0%	46·7%

Az említett adatok közül tekintettel arra, hogy nálunk a nők választói jogának kérdése komolyabb alakban még nem merült fel, a férfiakra vonatkozó adatok azok, melyek közelebbről érdekelnek, a haladás kétségtelen, de viszont az is kiviláglik, hogy közművelődésünk még mindig fölöttébb sok kivánni valót mutat. A 20 év alatti 13·5%-os emelkedés mélyebb részletezés nélkül szembe állítva a választók arányával a népesség százalékában, ami miként láttuk, 1—2 tized százalékos ingadozástól eltekintve, kérdéses időközben stagnált, kétségkivül egy hatalmas indok a választói jogosultság mai alapjainak megváltoztatása mellett. A reform indokolt voltát a részletezés sem fogja megdönteni, viszont azonban egészen más szinbe helyezi, mivel, ha az irni és olvasni tudás százalék számát az egyes korcsoportok szerint vesszük szemügyre, azzal az igen természetes jelenséggel találkozunk, hogy az irni és olvasni tudás aránya az idősebb korcsoportoknál, habár fokozatosan, mindazonáltal hatalmas mértékben alászáll. Ennek igazolására legyen elegendő az 1900-iki népszámlálás adatainak ideiktatása. A 10—10 éves korcsoportok szerint mondott időben irni és olvasni tudott az összes népesség százalékában

20—29 éves	76·8
30—39 »	69·8
40—49 »	63·5

50—59 éves . . . . . 58·6
60—69 » . . . . . 50·3
70—79 » . . . . . 45·1
80 éven felüli és ismeretlen koru . 37·2

Ez a körülmény tehát az általános mérték alkalmazhatóságát fölöttébb megnehezíti. Ezen adatok segélyével ne is kisértsük meg az összevetés eszközlését, mivel az a kivánt eredményre nem vezethet. Az általános tankötelezettség minél tökéletesebb megvalósítása mellett a fiatal nemzedékek aránya az idősebbekével szemben mind magasabbra fog felszökni. Hogy az irni és olvasni tudók aránya a választók számarányával párhuzamosan nem haladt, ahhoz kétely nem fér, s mentől fiatalabb nemzedék aránya vétetik az összevetés alapjául, annál nagyobb lesz az aránytalanság. Sajnos a közmüvelődésre vonatkozólag jelenleg rendelkezésre álló adatok még arra sem elegendők, hogy történelmi értékkel biró összevetést eszközöljünk. Az azelőtti népszámlálások tudvalevőleg nem is célozták az oly irányú adatgyüjtést, mely a választói jog arányainak megitélhetése végett foganatosíttatott volna. Sőt ezt illetőleg még az 1904. évi részleges népszámlálásnak jelezhető összeirás sem alkalmas alapos következtetések vonására, mivel egyrészt hiányos, másrészt és főleg pedig azért, mivel az azóta eltelt idő a közmüvelődés arányának rohamos emelkedése, továbbá a kivándorlás egyenetlensége stb. folytán oly nagyarányú eltolódásokat eredményezett, hogy az említett adatok ma már ebből a szempontból elavultaknak tekintendők. Az akkori 20 évnél idősebb népesség az ma már a későbbi s ami kérdésünk szempontjából a legnevezetesebb azon nemzedékek közé sorolandó, amelyek már újabb s az azelőttiek irni-olvasni tudó arányát tetemesen meghaladó nemzedék által egészíttettek ki. A mondottakra való tekintettel az említett adatok közül ide csak azokat fogjuk iktatni, melyek azt a nagy aránytalanságot hivatottak szemléltetni, amely hazánkban az 1903-iki összeirás alkalmával az egyes nemzetiségek között az irni-olvasni tudást illetőleg fenforgott.

A 20 éves és idősebb népességből irni és olvasni tudott [1])

[1]) V. ö. dr. KENÉZ B. Magyarország népességi statisztikája. C. m. 81. l.

a magyarok közül . .	81·0%	a ruthének közül . .	14·4%
a németek közül . .	86·7%	a horvátok közül . .	73·0%
a tótok közül	71·2%	a szerbek közül . .	56·9%
az oláhok közül . . .	29·0%		

Az 1910. évi népszámlálás, amelynek kérdőpontjai között [1]) már szerepelnek olyanok, amelyek tudakolása részben a választói reformra vezethető vissza, már alkalmas lesz arra, hogy éppen a jelenleg keresett viszonyra kellő világosságot vessen. Ezért magunk részéről is fölöttébb indokoltnak tartjuk azon aggodalmakat, amelyek a reform megalkotásának siettetésével szemben tápláltatnak, mivel a sötétben való tapogatódzás általában, főleg azonban egy ilyen természetű nagy horderejű kérdésnél sok veszedelmet rejt magában.

A közművelődés állapotát feltüntető régebbi adatok közül nem mellőzhetjük azoknak felemlítését, amelyek ujabb támtámpontot nyujtanak arra nézve, hogy a választói jogosultság kérdése a reformra megérett. Nevezetesen, ha egymásmellé állítjuk azokat az arányszámokat, amelyek az irni és olvasni tudás elterjedtségét az egyes országrészek és az azok területén fekvő törvényh. városok területén a különböző korosztályok szerint az 1900. évi népszámlálás alkalmával megmutatják, akkor ujolag látni fogjuk azt, hogy a jelenlegi jogállapot a városok culturális fölényével össze nem egyeztethető. Föntebb már láttuk, hogy városaink képviseltetése, szemben a természetszerűleg alacsonyabb culturfokot mutató vidékkel mostoha elbánásban részesült. Ha tehát már ezen az alapon, t. i. ahol csupán a kerületeknek a választókhozi aránya vétetett irányadóul, a városok rövidséget szenvedtek, mennyivel szembeötlőbb lesz az indokolatlan elbánás, ha a városok kellő képviseltetésének jogosultsága az általános műveltség magasabb voltának szilárd talajára helyeztetik.

Az alábbi táblázat adatainak figyelmes áttekintése, ha leküzdjük az aránylag sok szám szemlélése iránti ellenszenvet, igen jellemző világot vet a kérdéses jelenségre.

Az 1900. évi népszámlálás alkalmával irni és olvasni tudott az ország férfi népessége közül százalékban [2]) a

[1]) V. ö. Közgazd. Szemle. XXXIV. évf. 44. k. 1—2. sz. Vizaknai A. Az 1910. év végén tartandó magyar népszámlálásról szóló czikkét.

[2]) V. ö. Magy. stat. közlem. 27. 1900. Népszámlálás X. 156—159. l.

	12—14.	15—19,	20—29,	30—39,	40—49,	50—59,	60—69,	70—79,	80
	éven felüli éves korban levők közül								
Duna bal partján .	87·5	86·5	85·4	80·9	74·0	68·5	56·4	49·2	42·4
Selmecz- és Bélab.	92·3	92·6	89·8	83·0	80·0	76·2	72·6	73·9	75·0
Pozsony	97·9	98·0	95·5	93·5	89·7	88·4	84·3	82·5	75·7
Duna jobb partján	92·5	91·6	90·1	85·2	80·5	76·9	68·5	62·2	53·0
Pécs	97·9	97 3	93·2	87·9	83·3	77·4	70·7	70·8	70·4
Győr	97·5	97·6	96·0	94·0	91·3	86·7	84·5	81·4	82·3
Komárom	98·3	96·9	95·4	89·6	88·5	84·2	72·0	77·2	81·6
Sopron . . .	97·9	97·4	95·5	94·4	92·7	93·0	90·3	87·8	87·5
Duna—Tisza közén.	88·5	88·2	86·8	81·2	74·6	70·0	60·5	55·7	48·6
Baja	94·5	93·2	85·9	77·9	71·7	62·2	63·9	64·7	61·9
Szabadka	69·1	66·9	64·8	57·9	49·4	39·2	34·8	29·7	24·2
Ujvidék	92·0	89·8	85·3	78·9	77·8	70·6	61·9	56·6	56·5
Zombor	69·8	70·9	67·7	58·1	51·9	43·7	33·1	30·5	23·1
Hódm.-Vásárhely .	93·4	92·7	91·2	82·8	78·2	76·8	68·8	61·6	61·1
Szeged	92·5	89 7	86·6	76·3	78·4	62·3	53·3	44·6	36·7
Budapest	98·0	98·0	94·6	92·4	90·2	90·1	85·8	84·9	79·6
Kecskemét . . .	87·7	87·4	82·2	70·9	62·4	67·7	50·7	50·2	51·7
Tisza jobb partján	77·8	76,0	73·8	66·8	62·1	54·0	43·5	38·6	28·8
Kassa	95·3	96·3	83·9	84·7	82·5	81·1	75·0	76·1	72·5
Tisza bal partján .	64·0	63·8	63·5	56·0	52·4	49·5	44·9	41·1	33·2
Nagyvárad . . .	93·8	93·4	80·0	82·0	78·1	77·3	75·0	71·2	81·9
Debreczen	91·3	93·6	91·9	88·0	82·4	78·0	74·3	73·6	70·9
Szatmár-Németi .	92·5	91·5	81·8	83·7	78·8	76·1	72·0	76·8	59·6
Tisza—Maros szög.	75·7	71·6	68·7	62·6	56·1	49·2	39·0	35·8	28·9
Arad	91·1	91·1	82·3	80·7	71·3	69·0	66·6	55·7	51·6
Temesvár	96·1	94·4	87·0	84·3	78·8	77·1	73·3	75·2	71·4
Versecz	94·2	89·0	80·7	78·8	72·9	72·5	58·4	57·6	49·3
Pancsova	91·8	89·1	88·7	78·9	72·5	66·9	62·3	55·7	48·2
Királyhágóntúl . .	62·4	57·4	57·6	49·2	39·4	34·1	28·6	24·5	19·0
Kolozsvár	87·7	87·9	76·6	79 7	74·5	73·5	67·5	61·4	64·4
Marosvásárhely .	94·8	92·8	70·0	83·1	78·8	76·4	64·4	61·1	65·1
Fiume	78·7	77·3	76·8	69·8	63·5	58·6	50·3	45·1	37·2

Ha minden más, a közműveltség állapotát jellemző körülményt, a melyek értékes kimutatása amúgy is csak az uj népszámlálás adatainak részletes feldolgozása után fog lehetővé válni, tekinteten kívül hagyunk, már egymagában az irni és olvasni tudás elterjedtségét mutató fenti táblázat adatai is elég bizonyitékot szolgáltatnak arra nézve, hogy a választójog és ezzel kapcsolatosan a városok képviseltetésének mai rendszere gyökeres változtatást igényel. A táblázatban foglalt legfiatalabb korcsoport (12 – 14 évesek), a kik 1900-ban, vagyis

az összeírás alkalmával még gyermeksorban állottak, most már koruknál fogva a választópolgárok között foglalhatnának helyet. Már pedig ennél a nemzedéknél még nagyobb az ellentét a vidék és város közműveltségi aránya között, mivel éppen a városok voltak azok a culturtényezők, a melyek az irni-olvasni tudás országos átlagának emelési munkájából az oroszlánrészt elvégezték. Ezeknek magas átlaga javítja meg, úgy ahogy, az egyes országrészek átlagát, a minek különválasztott szemléltetésétől a hosszadalmasság kerülése végett czélszerűnek tartottuk ezuttal eltekinteni. Igy is elég nagyok az ellentétek, úgy hogy semmi szükség sincsen a szoros értelemben vett vidéki átlagok külön kiemelésére. Eltekintve egy-két várostól (Szabadka, Zombor, Fiume), a mai 20—24 éves városi polgárok 88—98%-a tud irni és olvasni. Sőt a táblázatban felsorolt 25 város közül 20-nak aránya a 90%-ot meghaladta. 6 városunkban 97% százalék fölé emelkedett az irni és olvasni tudók százaléka, úgy hogy ezeket az arányokat véve tekintetbe, a legszebb reménynyel nézhetünk a közel jövő fejlődése elé, a mikor t. i. az ujabb nemzedékek városainkban az irástudatlan elemet mind nagyobb mértékben fogják pótolni. Ezzel szemben pedig azt látjuk, hogy a szóban forgó korcsoportnál a városi kedvező arányokat magukba foglaló országrészi átlagok ennek daczára messze mögötte maradnak a tiszta városi átlagoknak. Csupán egy országrész, a Duna jobbpartja haladta meg a 90%-ot (92·5), viszont itten a legkedvezőtlenebb városi átlag is 97·5 % (Győr) volt. Mellőzni fogjuk az összesek felsorolását, hanem csupán az egészből kiragadott egy-két fölöttébb jellemző ellentétre óhajtunk rámutatni. Legnagyobb volt az eltérés 32·4% a Királyhágóntúli rész és Marosvásárhely, továbbá a Tisza balpartja és Nagyvárad között 29·8%.

A ki könnyen áttekinthető benyomást óhajt nyerni a város és vidék műveltségi fokának elütő voltáról, az ne sajnálja a fáradságot és vessen egy pillantást az általános műveltség elterjedését mutató térképre.[1]) A városok a vidék sötét alapjából mint világító oasisok tünnek elő. Ennek daczára ezek a városok, vagyis helyesebben mondva az összes választókerü-

[1]) L. Magy. stat. közl. 27. 1900. Népszámlálás X—XVIII. sz. térkép.

leteknek 10%-át kitevő városi kerületek, az összes választóknak 13.7%-át foglalták magukban. Hogy a kerületek ilyetén beosztása mellett a szellemi fölényt méltán megillető megbecsülésről szó nem lehet, az további magyarázatot nem igényel.

Ha az 1910. évi népszámlálás kérdései alapján majd felvilágositást fogunk nyerni a felől, hogy a magasabb műveltséggel, illetve iskolázottsággal birók közül (t. i. a középiskola 4 osztályát végzettek, illetőleg érettségit tettek) hány százalék esik a vidékre és viszont a városokra, akkor fogjuk csak igazán látni azt, hogy hol tömörül a szellemi fölény, s hogy a censusos választásnál a szellemi censusnak főleg a város, a vagyoni censusnak pedig ellenkezőleg, inkább a vidék felé kellene gravitálnia.

Alig hisszük, hogy a választói reform a szorosan vett általános választói jog alapjára helyezkedvén, a censust teljesen kiküszöbölhetné, de viszont a mai állapot változtatást igényelvén, az uj alapok olyanok kell, hogy legyenek, a melyek a szellemi census kivánalmaival arányban állanak.

Fordítsuk most már figyelmünket egy más viszonylatra, a mi ugyancsak érdekes világot vet kérdésünkre, nevezetesen hogy a népességnek foglalkozás szerinti tagoltsága és választói jogosultság jogczíme közötti arányok a társadalom egyes rétegeit a választói jog gyakorlása terén mily mérvű képviseltetéshez juttatták?

Önként érthetőleg e tekintetben csupán a férfi népességre lehetünk tekintettel. A foglalkozási ágak szerinti megoszlás vizsgálata szempontjából elegendőnek véljük az 1900-iki népszámlálás adatainak szemléltetését s erre való tekintettel az alábbi táblázatba csak ezeket a számokat állitottuk egymás mellé, a főadatokhoz egyuttal hozzácsatolva a kereső férfiak százalék arányának kimutatását is, ami éppen a választói jogosultság foglalkozás szerinti realis megoszlása szempontjából a kérdésre igen jellemző világot vet.

A hivatalos kimutatás szerint Magyarország férfi lakosságának foglalkozási ágak szerinti megoszlása volt[1])

[1]) V. ö. Magyar Statiszt. közlemények. 27. 1900. Népszámlálás X. 174—175. lap.

Foglalkozási ág	1890-ben Szám	1890-ben Férfi népesség %-ában	1900-ban Szám	1900-ban Férfi népesség %-ában	A kereső férfiak %-a 1890-ben	A kereső férfiak %-a 1900-ban
Mezőgazdaság és kertészet	5,364.906	71·0	5,559·828	66·4	69·7	66·3
Őstermelés egyéb ágai	61.877	0·8	69.723	0·8	0·8	0·8
Őstermelés összesen	5,426.783	71·8	5,629.551	67·2	70·5	67·1
Bányászat és kohászat	67.125	0·9	88.049	1·1	0·9	1·0
Ipar	1,019.543	13·5	1,273.023	15·2	14·6	15·9
Kereskedelem és hitel	207.008	2·7	267.678	3·2	2·8	3·1
Közlekedés	109.028	1·4	207.753	2·5	1·4	2·2
Bányászat, ipar és forgalom összesen	1,402.704	18·5	1.836.504	22·0	19·7	22·2
Közszolgálat és szabad foglalkozás .	206.958	2·4	261.552	3·1	2·7	3·0
Véderő	101.672	1·4	121·152	1·5	2·1	2·2
Külön megjelölés nélküli napszámos	228·531	3·0	283.000	3·4	2·9	3 2
Házi cseléd . . .	20.464	0·3	45·469	0·5	0·4	0·6
Egyéb és ismeretlen foglalkozás . . .	175.791	2·3	195.591	2·3	1·7	1·7
Magyarország összesen	7,562.903	100·0	7,698.961	100·0	100·0	100·0

Az idézett táblázat egymagában alig nyujt módot kérdésünket érdeklő érdemlegesebb következtetések levonására s ezért czélszerűbb mindjárt azokat az adatokat is ide iktatni, amelyek a fentebbiekkel párhuzamosan, illetőleg az eszközlendő összevetések segélyével már igen jellemző világításba fogják a kereseti viszonyt helyezni.

Miként fentebb említettük a választói jogosultság jogczíme az a nevezetes tényező, mely kapcsolatba hozva a népesség foglalkozás szerinti megoszlásával, habár nem is az összes részletekre, de legalább is az egyes főfoglalkozásokra fényt vet azt illetőleg, hogy az egyes főfoglalkozási csoportok és viszont az ahhoz tartozóknak a választói jogosultságban való részesedési aránya mennyiben állanak összhangban egymással.

A jogczím megoszlását mutató táblázatnál azonban már nem elégedhetünk meg csupán két évtized adatainak vizsgálatával, mivel akkor le kellene, hogy mondjunk a fejlődés tanulmányozásáról. Már pedig éppen ennél a pontnál az alig nélkülözhető s erre való tekintettel elkerülhetlenül szükségesnek tartottuk legalább is az 1880-iki adatokig visszamenni.[1])

Az év, amelyre az összeirás szól	Választók száma	A választók megoszlása a jogosultság alapja szerint: Régi jog	Földbirtok	Házbirtok
1880.	819.160	96.809	537.301	23.511
%	100·00	11·81	65·61	2·87
1890.	846.202	61.190	567.196	25.003
%	100·00	7·23	67.02	2·96
1900.	989.009	41.041	642.469	40.270
%	100·00	4.15	64·96	4·08
1909.	1,138.697	24.995	712.128	45·048
%	100·00	2·19	62·54	3·96

Az év, amelyre az összeirás szól	A választók megoszlása a jogosultság szerint: Az 5%-ban foglalt föld- és házbirtok együtt	Jövedelem	Értelmiség	A füstök utáni községi képviselet
1880.	4.926	100.480	52.752	3.381
%	0·60	12·26	6·44	0·41
1890.	4.807	122.919	61.405	3.682
%	0·57	14·53	7·26	0·43
1900.	6.580	183.612	70.977	4.060
%	0·65	18·57	7·18	0·41
1909.	9.877	250.638	90.856	5.155
%	0·87	22·01	7·98	0·45

A fenti táblázatba a teljesség kedvéért kénytelenek voltunk az összes jogczímeket felvenni, annak daczára, hogy a szóbanforgó két táblázat adatainak összevetésénél az összes rovatokat nem fogjuk felhasználhatni. Nevezetesen sem a régi jogon, sem pedig a füstök jogczímén alapuló választói jogosultság nem teszi lehetővé a foglalkozással való összevetést s igy ez a még 1909-ben is együttvéve mindig majdnem 3%-ot kitevő csoport a további fejtegetésből ki kell, hogy

[1]) A táblázat adatait v. ö. Magyar Statisztikai Évkönyv XVI. 1908. 420. lap.

kapcsoltassék. Fájdalom, a többi jogczím alapján kialakult csoport sem nyujt a foglalkozással való összevetésre oly értelemben vett biztos támpontot, hogy egy bizonyos foglalkozást űzők föltétlenül egy és ugyanazon jogczímen birnának a választói jogosultsággal. Ily értelmű összevetést a rendelkezésre álló adatok segélyével nem áll módunkban eszközölni s habár kétségtelenül csupán ez úton nyerhetnénk igazán mély belepillantást a választói jogosultság társadalmi megoszlásának kérdésébe, az ezen részleteket kényszerűségből mellőző összevetés sem lesz fogyatékosságai daczára értéktelennek minősíthető, mert legalább főbb vonásokban tájékoztat az iránt, hogy az egyes főfoglalkozási ágak részesedése mily mérvű s visszamenőleg tekintve a kérdést milyen irányú volt a fejlődés, illetőleg minő arányeltolódások észlelhetők.

Vizsgáljuk egyenként a három fő jogczímet, u. m.: a birtokot, jövedelmet és értelmiséget, illetőleg az ezekkel correspondeáló főfoglalkozási ágak arányszámait.

Az összevetés szempontjából a birtoknál nehézségekbe ütköznék a három jogczímnek, t. i. föld-, házbirtok és a kettő együttvéve, úgy külön-külön való, mint pedig együttes tekintetbe vétele, s az realis eredményre amugy sem vezethetne. Ugyanis amig a házbirtokosságot nem minősíthetjük egy olyan főfoglalkozási ágnak, mely a társadalmi tagoltság szempontjából kérdésünket közelről érintő bizonyos jellegzetességet rejtene magában, nem is említve azt, hogy a házbirtokosság a gyakorlatban a legtöbb esetben más szorosabb értelemben vett foglalkozással kapcsolatban jelenik meg, addig viszont a választói jogczímet adó föld- és házbirtok együttes fenforgása esetében gyakorlati értékkel még kevésbbé áll módunkban megállapítani a főfoglalkozást, még akkor sem, ha ezek mellett más foglalkozás nem is jelentkeznék. Ezekre, s a még ezeken kivül felhozható számtalan más indokra való tekintettel elegendőnek véljük csupán a földbirtok szempontjából eszközölni az összevetést, amire a fősúlyt fektetni csak annál is indokoltabbnak látszik, miután éppen a földbirtok révén juthatunk ahhoz a nagy nevezetességgel biró szembeállításhoz, amely a vidék és város képviseltetési aránya között ebben a megvilágításban jelentkezik. Az ilyetén eljárást mindenesetre megengedhetővé teszi az a körülmény is, hogy kerekszámban

62%-kal szemben alig 5% kapcsoltatik ki, s ez utóbbiból is majdnem 1%-ot tett ki a föld és házbirtok együttes jogczíme. Ezek az adatok[1] azonban az 1909-iki összeírás eredményét mutatják, s ezért az összevetésnél azokat nem fogjuk használhatni, hanem az 1900-iki adatokat vagyunk kénytelenek alapul venni, miután a foglalkozási statisztikánk adatai is arra az időpontra vonatkoznak. Szemben 1909-el a helyzet főleg abban változik, hogy a földbirtok jogczímének aránya tetemesen magasabb, nevezetesen 1900-ban 64·96% volt s ez az összevetést mindenesetre megkönnyíti. Ezzel szemben ugyanakkor a férfi népesség 67·2%-ának volt főfoglalkozása az őstermelés. A két arányszám közötti különbözet, 2·2%, tünteti fel azt az eltérést, ami a nép foglalkozás szerinti tagoltsága és a választói jogosultságban való részesedése között fennállott. Hogy a különbözeti szám a tárgyalandó főfoglalkozásoknál minő változatot mutatott, azt alább látni fogjuk, s akkor belebocsátkozhatunk annak birálatába is, egyelőre azonban idevonatkozólag vessünk egy pillantást az 1890-iki állapotra. Akkor 71·8%-kal szemben 67·0% állott, ami 4·8% különbözetet jelent. Vagyis a választói jogosultságban való részesedés aránya, annak daczára, hogy a foglalkozás szerinti eloszlás arányszáma csökkent, határozott javulást mutatott. Mindenesetre érdekes jelenség, hogy amig a földbirtok alapján választói jogosultsággal birók aránya 1890-től kezdődőleg, fokozatosan és pedig eléggé tetemesen csökkent, ugyanis 67·0%-ról leszállott 62·5%-ra, addig úgy a házbirtoknál, mint pedig a föld- és házbirtok együttes czíménél 1880-tól kezdődőleg emelkedő irányzattal találkozunk. Előbbinél a 2·9%-os arány, eltekintve az 1909-iki 0·1%-os visszaeséstől, kerekszámban 4%-ra, utóbbinál pedig 0·6%-ról, illetőleg az 1890-iki 0·57%-ról 0·87%-ra emelkedik fel.

Tárgyunk körén kivül esnék ebből valamelyes közgazdasági következtetést levonni, annyit azonban megállapithatónak vélünk, hogy ez a térvesztés az ország közgazdasági átalakulásával kapcsolatban áll. Ezuttal minket mindebből leginkább az érdekel, hogy ugy a földbirtokos osztály térvesztesége, mint pedig a régi jog rovatánál mutatkozó fölöttébb tetemes csökkenés azon csoportok arányának javára esett, amely csoportok választóinak zöme a városi népességhez tartozik. A

mondottak inkább kitünnek még, ha az egyes csoportok szerinti vizsgálódást tovább folytatjuk.

A jövedelem alapján választói jogosultsággal birók nagy része a városi lakosságból került ki. E csoport igen különböző foglalkozásu egyéneket egyesít magában, a súlypont a választói jogosultság elnyerhetése szempontjából nem a foglalkozásra, hanem tisztán a jövedelemre esvén. Ennek folytán itten sem mehetünk bele a szorosabb értelemben vett foglalkozás szerinti részletes vizsgálódásba, hanem összefoglalva azon foglalkozási ágakat, amelyekből együttvéve kerül ki a választók szóban forgó csoportja, nevezetesen a statisztika összefoglalását tartva szem előtt, a bányászat ipar és forgalommal foglalkozók arányszáma lesz az összevetésnél alapul veendő. Igaz ugyan, hogy az említetteken kivül még más foglalkozást üzők is birhatnak választói jogosultsággal a jövedelem czímén, itt azonban már ismételten egyrészt igen nagy nehézségbe ütköznék a pontos megállapítás, másrészt pedig az elérhető eredmény alig váltóztatna a keresett jelenség jellegén.

A szóbanforgó arány 1890-ben, illetőleg 1900-ban 18·5 és 22·0%-ot tett ki. Ezzel szemben a jövedelem alapján választói jogosultsággal birók az összes választók 18·57, illetőleg 22·01%-át tették ki. Kerekszámban összevetve az arányokat, azok megegyeznek s ha az összevetett alapszámok nem hagynának fenn kivánni valót, akkor azt mondhatnók, hogy a kérdéses csoportnál a népesség foglalkozás szerinti tagoltsága és a választói jogosultságban való részesedése fölöttébb méltányos. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról a már fentebb kiemelt körülményről, hogy a jövedelem alapján választói jogosultsággal birók nem csupán a szoros értelemben vett bányászat, ipar és forgalom foglalkozási csoportjába soroltak közül kerülnek ki, hanem a tőkepénzesek, stb. más foglalkozásuak is ugyancsak azonos jogczímen, vagyis jövedelmük alapján jutnak választói jogosultságukhoz. Ennek tekintetbe vétele kétségtelenül arányeltolódást von maga után, ugy hogy végeredményben a fentebb megegyezőnek jelzett arányok a valóságban nem fedik teljesen egymást. Ennek daczára jelen esetben mégis az arányok eléggé kedvező alakulásáról beszélhetünk, mivel mindaddig az arányok teljes egyenletessége kizártnak tekintendő, ameddig olyan jog-

czímek is fönnállanak, amelyek ilyen szempontból a társadalom foglalkozás szerinti tagoltságából eredő csoportok egyikébe sem illeszthetők bele. Nevezetesen a régi jog és a füstök utáni községi képviselet fennállása az arányok némi eltolódását föltétlenül maga után kell, hogy vonja s habár ezen jogczimek együttvéve 1909-ben mindössze 2·64%-ot tettek ki, az észlelt aránytalanságok részben már meg vannak magyarázva.

A jövedelem jogczíménél mindenesetre igen figyelemre méltó az arányfejlődési folyamat. 1880-tól kezdődőleg a 10—10 éves periodusok szerint, illetőleg 1909-ig folytonosan emelkedő irányzatot mutatott: 12·26, 14·53, 18·57 és végre 22·01%. Itt tehát határozott és fokozatos térfoglalással állunk szemben, ellentétben a földbirtokkal, ahol miként láttuk, ha nem is teljes egyenletességgel, mindazonáltal végeredményben a fokozatos térveszteség jelentkezett. De ami ennél talán még nagyobb jelentőségű, addig amig a földbirtoknál a veszteség 1880 tól 1909-ig 3·07%-ot tett ki, ugyanakkor a jövedelem jogczíménél az emelkedés 9·75% volt, amit főleg azon a réven érhetett utól, hogy a természetszerüleg rohamosan apadó régi jogczím felszabadult arányát a jövedelem jogczíme a maga részére lefoglalta. Ebben örvendetes jelenséget látunk, mivel az ország iparosodásának jelével állunk szemben s az e felé való hajlás nálunk csak kivánatosnak jelezhető, közgazdasági életünk túlnyomó egyoldaluságából származó hátrányokat lévén hivatva kiküszöbölni.

Az értelmiség jogczíménél az összevetés szempontjából ujabb nehézségre bukkanunk. A foglalkozási statisztika ugyanis önként érthetőleg csupán a foglalkozásra lehet tekintettel, figyelmen kivül hagyva adott esetben azt, hogy a foglalkozással mennyiben párosul a szorosabb értelemben vett értelmiség. A közszolgálat és a szabadfoglalkozás az értelmiségnek csak azt a részét foglalja magában, akik szellemi tőkéjüket nem egy más jellegzetességgel biró foglalkozási ágban, pld. az őstermelés körében kifejtett munkájuk révén kamatoztatják. Mindezek tehát ebből a csoportból kiesnek s a szorosabb értelemben vett értelmiség csoportjának pontos megállapítására a rendelkezésre álló statisztikai adatok módot nem nyujtanak. Az 1910-iki népszámlálás feldolgozása,

miként azt már fentebb kiemeltük, ezen a hiányon segíteni fog, amennyiben az értelmiséget függetlenül a foglalkozási csoporttól kutatás tárgyává tette a felvétel. Az igy nyert adatok már alkalmasabbak lesznek arra, hogy az értelmiség az értelmiség jogczímén gyakorolt választói jog arányával összevetessenek, habár a fogyatékosság igy sem lesz kiküszöbölhető, mivel még mindig egy igen tekintélyes csoport marad fenn, akik daczára a magasabb értelmiségi foknak nem ezen a jogczímen, hanem más alapon fognak a választók névjegyzékébe felvétetni, önként érthetőleg feltételezve a censusos rendszer fentartását.

A rendelkezésre álló foglalkozási statisztika alapján tekintve a kérdést, a közszolgálat és szabad foglalkozást üzők csoportja a férfi népességnek 1890-ben 2·7, 1900-ban pedig 3·1%-át tette ki. Ezekkel az arányokkal lennének tehát szembeállítandók az értelmiség jogczímén összeírt választók arányai, amit azonban tekintettel az elmondottakra, mellőzendőnek vélünk és pedig annál inkább, mivel egy ilyenszerű összevetés nem látszik elegendő támpontot nyujtani értékes következtetések levonására. Tekintsünk tehát el ez esetben a foglalkozási adatokkal való összevetéstől, és nézzük csupán a választói jogosultság megoszlására vonatkozó arányokat s az itt észlelhető fejlődést vessük össze megfelelőbb adatok hiányában az általános műveltség előhaladását visszatükrözni hivatott irni és olvasni tudás fejlődésének arányaival.

Az értelmiség jogczímén választói jogosultsággal birt az összes választóknak 1880-ban 6·44%-a, 1890-ben 7·26%-a, 1900-ban 7·18%-a és végre 1909-ben 7·98%-a. A térfoglalás a lefolyt 30 év alatt tehát mindössze 1·54%-ot tett ki, ami igy egymagában is fölöttébb csekélynek minősitendő, s csak még inkább ilyenné válik, ha melléje állítjuk egyrészt az aránynövekedést, mely a jövedelem jogczíménél mutatkozott, másrészt pedig azt a százalékemelkedést, mely 1880—1900 az irni és olvasni tudás terén észlelhető. A számok tanúsága szerint 1·54%-nyi emelkedéssel szemben 9·57, illetőleg 13·5% növekedés mutatkozott. Az összevetés eredménye alig hagy fenn kétséget az iránt, hogy indokolatlan aránytalansággal állunk szemben, s hogy ennek alapja az értelmiség nem kellő méltánylásában keresendő, mivel különben nem

volna megmagyarázható az általános műveltség rohamos emelkedése mellett az értelmiségi jogczím arányának csigalassúságú térfoglalása. Már pedig a térfoglalás lehetősége általában kizártnak nem tekinthető, amint azt a jövedelem jogczíménél tapasztalt 9.75%-os emelkedés fényesen bizonyítja. Sőt miután egyes jogczímeknél, miként arra már fentebb reámutattunk, az aránycsökkenés elkerülhetlen folyamat gyanánt jelentkezik, az egyéb jogczímek arányának növekedése nemcsak lehető, hanem föltétlenül beálló következmény. De viszont egészséges fejlődésnél éppen az értelmiség kellene, hogy az a tényező legyen, mely, ha már nem is hódít, de legalább minden felszabaduló tért a maga részére foglaljon le, s miután az értelmiség terjedésének alapja a nemzet általános műveltségi foka statisztikai adatokkal kétségtelenül kimutathatólag örvendetesen növekedett; ha az értelmiség jogczíme ennek daczára aránylagos emelkedést nem mutatott, annak oka a jogczímmegállapítás helytelenségében keresendő. Az 1874. évi XXXIII. t.-cz. 9. §-a valóban más hiányától el is tekintve, egyáltalában nem alkalmas arra, hogy a szorosabb értelemben vett értelmiségnek a választói jogosultság részvételében a kellő helyet biztosítsa, s még kevésbbé nyújt módot arra, hogy az értelmiség jogczíme a műveltség emelkedésének tükrévé válhassék. Csak egy-két mozzanatot vegyünk tekintetbe, s azonnal ki fog tünni a mondottak helyessége. Ugyanis a kérdéses szakasz, midőn bizonyos közszolgálatban állóknak biztosít választói jogosultságot, kellő ruganyossággal nem biró téren mozog. Viszont ott, ahol a taxative felsorolt oklevél birásához köti a jogosultságot, oly magas mértéket alkalmaz, hogy ebben az általános műveltség foka csak igen csekély mértékben juthat kifejezésre. A térfoglalás lehetősége tehát úgy az előbbi, mint az utóbbi téren meglehetős szűk korlátok közé van szorítva, s ami a legsulyosabban esik a latba, teljesen indokolatlanul, miután az alkalmazott mérték egyenlőtlen. A népiskolai tanítónak és okleveles kisdedovónak választói jogot biztosít, ellenben a középiskolát végzett egyént nem minősíti eléggé műveltnek arra, hogy a választó jogosultság gyakorlatára kellő érettséggel birhasson, sőt még a főiskolai végzettséget sem tekinti egymagában elég szellemi alapnak arra, hogy az illető választó polgár hivatásának

megfelelhessen, hacsak a tudori fok, illetőleg oklevél stb. elnyerését nem igazolja. A jogalap ilyetén megállapítása nem hasonlít-e az értelmiség kellő érvényesülésének kényszerzubbonyba való bujtatásához?

Nem lévén czélunk a 74-iki törvény tarthatatlanságának kimutatása, amivel mondhatni csupán nyilt kaput döngetnénk, hiszen valamelyes reform létesitésének elodázhatatlansága közismert tény, áttérünk a fentebb legutolsónak említett viszonylat vizsgálatára, t. i. hogy a legutóbbi általános országgyülési képviselőválasztások alkalmával a választópolgárok hányad része élt szavazati jogával. Ennek tekintetbevételét annyiban tartjuk jellegzetesnek, mert némi világot vet az ország legnevezetesebb közügye iránti érdeklődés fokára.

A hivatalos statisztikának idevonatkozólag kimutatott adatai a dolog természetéből kifolyólag csupán részben mondhatók teljesen pontosaknak. Ugyanis az egyhangú választások nem nyujtanak módót a szavazati joggal való élés mérvének pontos megállapítására, s azért itten a tényleges számbavételt a combinativ számítás kénytelen pótolni. Az ilyen módon megejtett számítás szerint az általános választások alkalmával szavazati jogával élt a választóknak

1896-ban	73·6%-a
1901-ben	67·4%-a
1905-ben	67·8%-a
1906-ban	62·0%-a
1910-ben	63·9%-a.

Ez a rövid statisztikai sor gondolkozóba kell hogy ejtsen. A szavazati joggal való élés csökkenő irányzata politikai életünk lüktető életének fejlődését kedvezőtlen színben tünteti fel. S kiváltképpen megerősíti ezt a benyomást annak a tudata, hogy úgy az 1906-iki, mint pedig az 1910-iki választás tudvalevőleg életbevágó politikai irányváltozások felett volt hivatva dönteni, s ennek daczára e választások nemcsak hogy nem váltották ki a választó polgárok nagyobb érdeklődését, hanem ellenkezőleg, szemben az azelőtti arányokkal, az érdeklődés tetemes visszaeséséről tanuskodnak. Az ok a nemzet zömének a politikai élet iránti érzéketlenségében semmi esetre sem kereshető; aki a magyar jellemet ismeri, ezzel tisztában van.

Hanem igenis a fennálló választói rendszer helytelenségében. Az egyik főok kétségkivül a választói jogczímek czélszerűtlen megállapításában van, amelyek részben kizárják annak az elemnek kellő érvényesülését, mely a választói jog fontosságának megértéséhez szellemi képességgel bir, s ennek folytán a jog gyakorlásának kötelezettsége iránt is érzékkel viseltetik, ott pedig ahol ez az elem be is jut az alkotmány sánczaiba, a választókerületek aránytalan beosztásából eredő hatásokat ellensúlyozni önként érthetőleg nem képes. Hiába él szavazatával a városi kerületek választóinak nagy százaléka, ha ezzel szemben az aránytalan túlsúlyt képező vidéki kerületekben csak kevesen járulnak az urnák elé, a végeredmény főjellege alig fog változást szenvedni. Ezt tudva egyáltalán nem csodálkozhatunk az arányszámok apadó irányzatán, de viszont hogy ezen egészségtelen állapot megszüntetésére törekedni kell az kétségtelen, mivel egy erőteljes fejlődésre törekvő nemzetre nézve alig képzelhető el nagyobb csapás, mint a közügyek, s főleg ezek legnevezetesebbike iránti érzék elposványosodása.

A választói jog reformjának egyik legfőbb törekvése éppen arra kell hogy irányuljon, hogy a nemzetnek erőteljesen lüktető, de emellett komoly czéltudatos politikai életnyilvánulás kifejtésére nyujtson módot. A választói jogosultság jogczíme a nemzet hivatott elemeinek kiválasztását tegye lehetővé. A czél elérése végett követendő útra nézve a helyes irány legkönnyebben, s egyben legczélszerűbben mintegy önmagától jelölődik ki, ha a mult tapasztalatai vétetnek alapul. A fennálló rendszer hibái, hiányai önként kinálkozva mutatják meg, hol és mennyiben kell javitanunk. Reámutattunk arra az aránytalanságra, ami a népesség tényleges szaporodása és a választók százalékaránya között fenforgott. Láttuk azt is, hogy mily alacsony a választók százaléka egyrészt az összes népességhez, másrészt pedig általában a férfi, illetőleg a 20 éven felüli polgári népességhez arányítva. Amott 5·9%, emitt pedig 22·2% volt az arány, ami nem lehet megfelelő akkor, amidőn a férfinépesség 56·4%-a irni és olvasni tud, nem is említve azt, hogy a manapság már koránál fogva választói jogosultságra igényt tartható férfinépesség, vagyis az akkori 12–14 éves koruak közül országos átlagban 78·4%-a tud irni és olvasni. Reámutattunk, hogy e téren az arány rohamosan javul, s ezt

oly nagy jelentőségű mozzanatnak tartjuk, hogy annak tekinteten kivül hagyását egy helyes reformnál el sem tudjuk képzelni. Láttuk továbbá számszerűleg igazolva azt a mostoha elbánást, amelyben az érvényben lévő választói jog, illetőleg a választókerületi beosztás folytán a városi kerületek szemben a vidékiekkel részesülnek. Továbbá érintettük azt az — a már eddig is oly számtalanszor kifogásolt, s ennek folytán eléggé közismert — aránytalanságot, ami a kerületek indokolatlan aránytalan megállapításából fakad, ezt ugyancsak azon feladatok közé sorolva, amelyeket orvosolni a reformnak elsőrangú és elengedhetetlen feladatát kell hogy képezze.

A választókerületek helytelen beosztásából eredő hibák közül ugyancsak főleg az értelmiség mostoha elbánását hangsúlyoztuk, nem látván kellő szerepet biztositva a culturközpontoknak. Sokban hasonlónak jellemeztük a helyzetet a jogczímek határainak megállapítása terén is, úgy hogy ha más érdemleges kifogás a jelenlegi rendszer ellen nem is lenne már egymagában ez is elegendő ok annak elvetésére, miután, miként kimutatni törekedtünk, az értelmiség kellő érvényesülésének útját elzárja. Végre annak a fokozatos elernyedésnek okát, amely a legutóbbi általános képviselőválasztások alkalmával a választóközönség részéről abban nyilatkozott meg, hogy folyton apadó százalékkal gyakorolták választói jogukat, ugyancsak főleg az értelmiség, illetőleg a culturgóczpontok méltánytalan és egyáltalán indokolatlan háttérbeszorításában láttuk. Ezen rövid összegezésből kitetszőleg tehát a reform legnevezetesebb feladatát kell, hogy képezze ezen mint egy vörös fonál gyanánt végig huzódó hibának, t. i. az értelmiség kellő érvényesülése megakadályozásának megszüntetése. Igaz, hogy annak keresztülvitele alapjaiban támadná meg a fennálló rendszert, de a czél csakis gyökeres orvoslás útján érhető el, vagyis a régi alapok elvetése mellett a választói rendszernek a haladás követelményeivel összhangban álló új alapokra való fektetése révén.

Hogy az új, előreláthatólag a censust fentartó rendszer az egyes jogczímek határait miképpen vonja meg, erre nézve a rendelkezésre álló, ebből a szempontból elavultaknak jelezhető statisztikai adatok homályban hagynak. Hiszen nem kevesebbről van szó, mint a nemzetiségi tagoltság közepette

a magyarság suprematiájának biztosításáról. Továbbá az ország culturalis és közgazdasági haladásának megfelelő arányos és egyszersmint méltányos képviseltetési lehetőség megvalósításáról. Ezeket a nagy érdekeket egy netaláni elhamarkodott reformmal veszélyeztetni nem szabad.

Annyi mindenesetre már mielőtt az új népszámlálás adatait ismernők, megállapítható, hogy gyökeres reformra szükség van. Az sem szenvedhet kétséget, hogy a reform magva a szellemi minősültség alapjainak mint választói jogczímnek kellő megállapításában rejlik. Módot kell nyujtani a szellemi tőke érvényesülésére, illetőleg hogy a megállapítandó jogczímek között egyrészt az értelmiség az őt megillető arányhoz jusson, másrészt pedig, hogy a közműveltség fokozatos emelkedésével lépést tartva, a többi jogczímek arányának rovására az értelmiség hódíthasson tért a maga részére. E téren nem kell féltenünk a magyarság fölényét, miután éppen a magyarság újabb nemzedékei, szemben a többi nemzetiségekkel — kivéve a német anyanyelvű polgárokat — a művelődés terén mindinkább vezetnek.[1]) Mindez azonban még nem elegendő egy kifogástalanul megalapozott reform megvalósítására, mivel a rendelkezésre álló anyag csupán adalékok szolgáltatására nyujt módot, anélkül, hogy a létesítendő reform részletes mikéntjére nézve a kellő felvilágosítást nyujtani képes lenne. A mondottakra való tekintettel ismételten csak azon nézetünknek adhatunk kifejezést, hogy az új népszámlálás adatainak részleges feldolgozása bevárandó s miután a kérdés sürgős természetű, a felvétel anyagának az a része, mely a választói reformmal kapcsolatos, részesíttessék fokozott munkaerő útján gyors feldolgozásban, mivel csakis a nyerendő új adatok birtokában véljük a kérdést alaposan megvitathatónak és czélszerűen eldönthetőnek.

---

[1]) A mondottak igazolására szolgáljon a Magyar társad. tud. Szemle 1909. novemberi füzetében megjelent: Magyarország nemzetiségei és a cultura cz. értekezés.

Államkapcsolat és parlamenti kormányrendszer.

Irta: SZÁSZ ZSOMBOR.

Az államkapcsolatok lényegének legnevezetesebb eleme az, hogy a kapcsolat a szövetkező államok souverainitását korlátozza. A tudományos elmélet szerint e korlátozás határát a szövetségi czélok alkotják: a kapcsolatban lévő államok souverainitásának csak olyan mértékű korlátozása engedhető meg, amilyent az államkapcsolat czélja követel.

Ez az elmélet kifogástalan, de az államok életében nem találjuk megfelelő alkalmazását. Az államkapcsolatok fönmaradása mindig nagy nehézségekkel van összekötve, mert egyfelől souverainitásának kevés megcsonkítását sem szivesen tűri egy állam sem, másfelől e korlátozás tényleg sohasem marad az elméletben kitűzött határok között, hanem a népességi tulsúlyra, gazdasági fejlettségre, vagy csak fényesebb történeti multra is hivatkozó állam a közös functiók olyan kiterjesztésére törekszik, amely a másik külön állam souverainitásának szükségtelen korlátozására vezet. Például: a szövetkezési czélt képező közös védelem nyomába gazdasági közösség is lép. Sőt megtörténhetik az is, hogy az államkapcsolatnak és talán visszaélésen alapuló intézményeinek föntartása miatt az állami szervek olyan működése és fejlődése ütközik akadályokba, a mely az állam önálló, belső életének föltétele és szüksége.

Ez utóbbi megjegyzés arra a történeti tényre vonatkozik, hogy szövetkezett államokban a kapcsolat lehetetlenné teszi a parlamenti kormányrendszer kifejlődését és érvényesülését, mihelyt a váltakozó pártok közül valamelyiknek a

politikája csak arra a legkevesebbre irányul, hogy az állam souverainitásának korlátozását csupán az elméletnek megfelelő határokig engedje meg, vagy a visszaéléseket megszüntesse. Egy ilyen politikai párt nem tud együtt kormányozni a közös uralkodóval, aki természetszerűen a közösség megtestesítője. Ezzel egyszersmind lehetetlenné válik a pártok váltakozása, lehetetlenné válik a többségi kormányrendszer, a nemzet akaratának megvalósulása s az állam souverainitásának olyan mértékű megcsonkulása áll be, politikai fejlődésének olyan akadálya támad, amelyet az elmélet nem igazol s amely egy állam önállóságával nem fér meg.

Példája ennek a parlamenti kormányrendszer esete Norvégiában.

Az 1814-iki norvég alkotmány az államhatalmi ágak különválasztásának elvén készült. »A törvényhozó hatalmat a nemzet gyakorolja«, mondja az alaptörvény, »a végrehajtó hatalom pedig a királynál van.« E hatalom jobb gyakorlása czéljából teszi a törvény az uralkodó kötelességévé, hogy egy tanácsot válasszon, amelynek véleményét meghallgatja, de tagjai nem a király cselekedeteiért, hanem csak azért felelősek, hogy jó tanácsot adtak. Amilyen független e végrehajtó hatalom, éppen olyan független a törvényhozás is, mert a storthing törvényalkotó működésével szemben az uralkodót csupán felfüggesztő veto illeti meg, s ha három egymást követő cykluson azonos határozatot hoz, királyi szentesítés nélkül is törvénnyé válik az.

A napeleoni háboruk végén, 1814-ben a kieli békekötés Svédországhoz csatolta Norvégiát. Az államkapcsolat kizáróan az uralkodó személyének közösségén alapult s czélja a közös védelem volt, de e czél érdekében nem szerveztek semmiféle közös intézményt, kivéve egy közös államtanácsot, amelynek hatáskörébe azok az ügyek tartoztak volna, melyek »mindkét államot érdeklik«; de hogy melyek ezek az ügyek, arról a törvény nem intézkedett. A gyakorlatban néhány olyan természetű ügy került e közös államtanács elé, mint a bűntettesek kölcsönös kiadása, kereskedelmi és árúvédelmi megegyezések, stb. Nem történt az unió létrejöttekor semmi megállapodás a külügyek intézéséről, azok teljesen és kizáróan a svéd külügyminister kezében maradtak, aki svéd hivatalnok létére

semmiféle norvég hatóságnak nem volt felelős. Ellenben lassankint közössé vált a külkereskedelmi képviselet, amennyiben consulokká svédeket és norvégeket egyformán kinevezett a király. Végül önállósága mellett is beleegyezett Norvégia abba, hogy alkirályt és helytartót nevezhessen ki a király.

Az alkotmány alapelvénél fogva kormány és törvényhozás semmiféle összeköttetést nem tartott fönn.

Az uralkodó szószerint vette a törvénynek ezt a rendelkezését, hogy a végrehajtó hatalom kezében van, személyesen, felelőtlenül kormányzott, az államtanács pedig egy politikai jelentőség nélkül való hivatalnoki testületté sülyedt, nem vágyott befolyásra, de felelősséget sem viselt.

E sajátságos kormány mellett egy sajátságos törvényhozó testület volt. A mult század elején a storthingben nem voltak pártok. Pártalakulásról csak az ötvenes évek vége felé lehet beszélni. Választások alkalmával nem is volt szó a jelölt politikai nézeteiről. »A választók«, irja Dahl az ötvenes évek elejéről, »egyszerűen kikutatták azt a férfiút maguk között, akiben a mocsoktalan jellem a legnagyobb munkaerővel párosult s akiben megvolt a tehetség, hogy a közéletben szerepeljen. Politikai fölfogásával, meggyőződésével egyáltalán nem törődtek. Azt sem tudták, hogy van-e? Jó volt, ha az illető maga tudta.«[1]) A képviselő is csak benn a házban foglalt állást a politikai kérdésekkel szemben, amikor azok fölmerültek. De határozott, állandó pártok még a képviselőházban sem alakultak ki.

A törvényhozásra semmiféle befolyása sem volt a kormánynak, de a storthing megvizsgálhatta a kormány jegyzőkönyveit és vád alá helyezhette tagjait. E jogával a század első évtizedeibem többször élt is a ház s a bíróság itélkezett az államtanács tagjai fölött, de a király éppen a hatalmi ágak elválasztásának elvére hivatkozva, mindig jogtalannak tartotta e törvénykezést s politikai tekintetben nem is volt semmi befolyása a törvényhozás és kormány viszonyára.

E helyzet fonáksága hamar nyilvánvalóvá lett. A törvényhozásban nem volt jelen a kormány, nem képviselhette,

[1]) *L. Dahl:* Johan Sverdrup, I. 47.

nem védhette javaslatait, saját magát s nem foglalhatott állást a képviselők javaslataival szemben. Viszont a törvényhozás nem gyakorolhatott befolyást a kormányzásra, kritikájának nem volt hatása s nem vonhatta felelősségre a kormány tagjait más módon, mint ugy, hogy bíróság elé állította. Ezért támadt korán az a meggyőződés, hogy a törvényhozó és végrehajtó hatalom ilyen elkülönítése mindkettőnek kárára van.

Az uj alkotmány első évtizedében kelt az első javaslat arról, hogy az államtanácsosok vegyenek részt a törvényhozás ülésein. Csak gyakorlati szempontokról volt szó azoknak a hátrányoknak a megszüntetéséről, melyekkel távollétük jár. A törvényhozás azonban nem fogadta el a javaslatot, féltette függetlenségét; félt, hogy a kormány befolyása alá kerül, mert tagjainak részvétele a tárgyalásokon magával hozná mindazt a befolyást a hallgatók véleményére, amit talentum és belátás lehetővé tesz.

A harminczas évek elején terjesztett elő a kormány ilyen javaslatot s ettől kezdve a hatvanas évek végéig a kormány programmján volt az államtanácsosoknak a törvényhozásba való bebocsátása, de a ház mindig visszautasította a javaslatot.

Ez időben változás állt be a kérdés megítélésében. Kétség kezdett ébredni, hogy vajjon a ministerek részvétele a törvényhozásban nem éppen ellenkező eredménnyel fog-e járni, mint amire eddig gondoltak? Ahelyett, hogy a ministerek »talentuma és belátása« kerítené hatalmába a törvényhozást, nem a kormány kerülne-e függésbe a törvényhozástól, illetve pártjaitól s 1848-ban Ueland említette először, hogy egy ilyen lépés esetleg többségi uralomhoz vezet, de éppen ezért nem fogadta el, mert ez ellenkeznék az alkotmánnyal.

Az ötvenes évek végére esik a pártok alakulásának homályos kezdete.

Két irány választotta el egymástól az embereket: egyik, a socialis, mely conservativekké vagy liberálisokká tette őket, másik a közjogi, illetve az unióval összefüggő kérdésekre vonatkozó állásfoglalás. Az utóbbi téren a hatvanas évekig komolyabb természetű kérdések nem merültek föl, de 1860-ban egy súlyos összeütközés támadt Norvégia és Svédország között, amely a pártok közjogi alakulására vezetett.

1860-ban a norvég storthing elhatározta a helytartóság eltörlését s azt a király sem kifogásolta. Mielőtt azonban a király szentesítette volna a határozatot, a svéd riksdag föliratot intézett hozzá, amelyben tiltakozott az ellen, hogy a helytartóság kérdését, mint »közös ügyet«, a svéd törvényhozás beleegyezése nélkül törölje el a norvég storthing. A király a riksdag határozata folytán megtagadta a javaslat szentesítését. A norvég kormány azonban nem mondott le.

A törvényhozás liberális pártja ez alkalommal vette észre először, hogy milyen sajátságos helyzetbe jutott az ország kormánya az unió és a miniszterek politikai felelősségének hiánya miatt. A törvényhozás nagy többsége egy határozatot hozott, melyet az uralkodó sem ellenzett. A norvég törvényhozás e határozatába beleszólt a svéd riksdag s mikor a király ezen illetéktelen beavatkozás folytán megtagadta a határozat szentesítését, a kormány fedezte a norvég király vétóját és helyén maradt. Abban a határozati javaslatban, amelyet a liberalis párt ez alkalommal nyujtott be, ki is akarta fejezni bizalmatlanságát a kormány iránt, mert »nem helyesli azt, hogy tekintettel volt a svéd rendek követelésére, holott Norvégiának és királyának kötelessége, hogy minden Svédország részéről jövő politikai túlkapást erőteljesen visszautasítson«.

A storthing többsége ugyan nem fogadta el az indítványt, mert az unionális kérdést nem akarta a kormány leszavazásával complikálni, aminek következményeivel nem is volt tisztában, de az eset nagy változást hozott a norvég politikai életbe. A liberális párt belátta, hogy unioban élve Svédországgal, a nemzet akaratának érvényesülése csak erős nemzeti párt és nemzeti kormány mellett lehetséges. Minden hatalom a nemzet képviselőházában kell, hogy legyen s ennek az akaratát kell, hogy megtestesítse a kormány is. »A két állam között bármikor komoly ellentétek merülhetnek föl«, mondta Sverdrup, a liberális párt vezére. »Hol lesz akkor a hatalom, hova nézzünk, hol keressük cselekvésünk támaszát, hogy becsületes eredményt érjünk el? A törvényhozásnál! A kormányt az unió királya nevezi ki. Remélhetjük-e hát, hogy a viszonyok mindig olyanok lesznek, hogy teljes bizalmunkat helyezhetjük beléje? Nem! Istenkisértés volna. Hatalmi eszközről kell hát, hogy gondoskodjunk, amelyről biztosak

vagyunk, hogy sohasem fogja cserben hagyni hazánkat s ez a hatalmi eszköz törvényhozó testületünk, egyedül csak ez.[1])

A norvég képviselőházban, amióta egyáltalában pártokról lehetett szó, a liberalisak voltak többségben. E párt 1871-ben nagy többséggel visszautasította az 1867-iki közös norvég és svéd bizottság alkotmány-tervezetét, amely az uniót a paritásra fektette volna; czélja az állam önállóságának kivivása volt s a helytartói eset után legelső programmja a minisztereknek a törvényhozásba való bebocsátása lett, mert ez által remélte a többség akaratának érvényesíthetését, a többségi kormányzat megteremtését. Nagyjában a conservativ párt sem volt e reform ellen, de garantiákat követelt a demokratikus többségi elv föltétlen érvényesülése esetére, két kamarai rendszert, föloszlatási jogot, a ház ülésszakainak korlátozását, stb. A kormány természetesen a conservativek közül került ki s a hetvenes évek alatt mind nagyobb és nagyobb lett az ellentét a törvényhozás többsége és a kormány között,

A liberálisok minden törvényhozási cykluson elfogadták azt a javaslatot, amely a minisztereknek a ház ülésein való részvételéről szólt, de a kormány minden alkalommal meggátolta szentesítését. A többség ezért csaknem évről-évre kimondta a bizalmatlanságot a kormány iránt, leszavazta, vagy felismerhetetlenül átalakította javaslatait, költségvetéseit. Viszont a kormány számba sem vette a ház bizalmatlansági szavazatait s halomszámra tagadtatta meg törvényjavaslatainak szentesítését. II. Oszkár király, ha talán elvben nem is volt a parlamenti kormányrendszer ellensége, minden esetre meg akarta akadályozni a többségi uralom létrejöttét Norvégiában, annak a többségnek az érvenyesülését, amelynek programmja az állam függetlensége volt, s az uralkodó ez álláspontja első sorban Svédországban, de talán még erősebb támaszt a norvég conservativek között talált.

1880-ban harmadszor fogadta el a storthing a minisztereknek a törvényhozásban való részvételéről szóló törvényjavaslatot s az uralkodó ismét megtagadta szentesítését. A kormány és a conservativ párt azt állította, hogy a fölfüggesztő veto csupán közönséges törvényekre vonatkozik,

[1]) J. SVERDRUP: Taler holdte i Storthinget, 295.

alaptörvény változtatással szemben absolut veto illeti meg a királyt. A liberális párt azonban másként magyarázta a törvényt s junius hetediki nevezetes határozatában kimondta, hogy a javaslat szentesítés nélkül törvénnyé vált s utasította a kormányt, hogy hirdesse ki. A kormány megtagadta.

A liberális párt várakozott, mig 1882-ben megtörténtek az új választások s a nemzet megnyilatkozhatott. A választásokból hatalmas többséggel került ki a liberális párt s azonnal vád alá helyezte a kormányt, mert hozzájárult az államtanácsosokról szóló és még két más törvényjavaslat szentesítésének megtagadásához. A bíróság hosszú tárgyalás után, a következő év februárjában a kormány nyolcz tagját hivatalvesztésre, hármat nagyobb pénzbüntetésre ítélt.

Az itélet kimondása után azonban még sulyosabb lett a helyzet. »Ha bűn a királynak absolut vetot követelni, mi lesz az alkotmányos királyságból, mi lesz az unióból?« kérdezte a conservativek lapja. Ez volt valóban az egész küzdelem gyökere: az unió, a félelem a liberalis párt nemzeti követeléseitől, egy olyan kormányzati rendszertől, amely biztosítja a nemzet akaratának föltétlen érvényesülését.

Az uralkodó, mielőtt az itélet végrehajtását elrendelte volna, felszólította a svéd kormányt, hogy adjon véleményt, hogy a rigsret itélete minő befolyással van az unióra? A svéd ministerelnök kijelentette, hogy »az unió fönnállásának föltétele, hogy a norvég alaptörvény a király szentesítése nélkül éppen oly kevéssé legyen megváltoztatható, mint a svéd.« Ami természetesen azt jelenti, hogy a király a norvég törvényhozás bármely határozatának törvénynyé válását meggátolhatja, ha a svéd szempontok ugy kivánják. Ugy mint 1860-ban.

A svéd kormány e véleménye után, a norvég államtanácsban a következő kijelentést tette a király: »Trónra lépésemkor megesküdtem az alkotmányra. De nem igértem, hogy hozzájárulásomat adom az alaptörvény minden megváltoztatásához, amelyet egy törvényhozási többség elhatároz. Ez nem volna más, mint föladni azt a közjogi állást, melyet az alkotmány biztosít a királyi hatalomnak. Emellett azok a kötelességek, amelyek az unió királyát terhelik, parancsolóan megkövetelik, hogy mindenben érvényre juttassam a királyi hata-

lom állását, mi egyedül biztosíthatja az államok között fönnálló egyesülést. Mindkét állam egyformán jogosult tagja a szabad akarattal, törvényes formában kötött uniónak, de mindkettőt egyformán is köti ez a kapocs, s a király joga, de egyszersmind kötelessége is, hogy e fölött szigoruan őrködjék. Ezért a leghatározottabban visszautasítok minden támadást, amely az unió fönnállásának biztositékai ellen irányul s ezek között egyike a legfontosabbaknak mindkét államban az uralkodó vetojoga alaptörvény változtatás esetében.«

Az elitélt kormányt mégis el kellett, hogy bocsássa az uralkodó s miután nehány hónapon át próbálkozott, hogy új conservativ, vagy hivatalnok kormányt szervezzen és egyik sem sikerült, végre a liberális többséghez fordult s nyárára megalakult a Sverdrup-kormány.

A Sverdrup-kormány nehány esztendeje a norvég parlamentarismus történetének legszomorubb része. Az első kormány volt, amely évtizedes küzdelem után többségi alapon jött létre. A régi liberalis vezér azonban olyan elvtelen, compromissumos politikát folytatott, hogy pártja rövid idő alatt fölbomlott s az 1888-iki választáson három párt alakult meg a régi conservativ és radicalis párt mellett, a Sverdruphoz huzó mérsékelt középpárt. A nagy liberalis párt fölbomlása azonban természetes volt, mert midőn a közjogi küzdelmeknek egyelőre vége szakadt és socialis kérdések kerültek megoldásra, a különböző fölfogású emberek, kiket eddig a közjogi programm füzött össze, széjjel váltak. Hozzá járult ehhez az is, hogy Sverdrup hajlandóságot mutatott, hogy elfogadja a svéd kormány egy ajánlatát, mely a külügyek intézésére egy paritásos államtanácsot akart szervezni, holott eddig éppen ő volt az, aki legkérlelhetetlenebb ellensége volt a közösség minden paritásos kiterjesztésének. Sverdrupot azonban párttöredéke mellett egyelőre a conservativek is támogatták; le akarták járatni, teljesen compromittálni akarták a liberális eszméket és a közjogi törekvéseket s csak akkor fordultak ellene, mikor már az egész ország türelmetlenkedett a szégyenletes állapot miatt.

A Sverdrup-kormány bukásakor, 1889. nyarán a házban ötvenegy conservativ, harmincznyolcz radicalis, huszonkét mérsékelt s nehány pártonkivüli képviselő volt. A király a

conservativeket, Stangot bizta meg a kormányalakítással, akik socialis kérdésekben a mérsékeltek támogatására is, tehát részben többségre számithattak.

Az új kormánynak azonban döntenie kellett a svéd kormány ajánlata fölött a külügyek intézéséről s mivel a conservativ párt a paritás alapján állt, elfogadhatta, mert egy lépés volt abban az irányban. Mikor azonban a storthing 1891-ben összeült, a liberalis párt a trónbeszéd tárgyalása alkalmával egy indítványt adott be, amelyben Norvégia önállóságának elismerését követelte s erre szavazott a mérsékelt párt is, amely közjogi kérdésekben a radicalisokkal tartott. A kormány tehát kisebbségben maradt és Stang beadta lemondását.

A király a radicalisokhoz fordult s 1891 tavaszán megalakult az első Steen-kormány.

Mikor a radicalisok átvették a kormányt, az országban már régebbi idő óta, pártkülönbség nélkül szó volt önálló norvég consulátusok fölállításáról, mert általános volt a panasz, hogy két ellentétes gazdasági érdekű országot közös consulok nem képviselhetnek. Az 1891-iki storthing egy bizottságot is küldött ki e kérdés tanulmányozására s bár tagjai túlnyomóan conservativek voltak, arra az eredményre jutott, hogy az önálló consulátusok fölállítása Norvégiának fontos érdeke.

Az 1891. évi őszi választásokon a radikálisok hatvanöt, a conservativek harminczöt és a mérsékelt párt tizennégy képviselőt kapott. A kormánynak egymagában is nagy többsége volt, megkezdte tehát a consulátusok fölállítására az előmunkálatokat s a storthing e czélból ötvenezer koronát szavazott meg részére. Mielőtt azonban a ház e határozatához járult volna a király, a svéd riksdag egy határozatot hozott, amelyben kimondta, hogy a consulátus közös intézmény és »átalakítása csak a két állam közös megegyezése utján történhetik,« s a király egy államtanácsban szintén kijelentette, hogy a közösség fölbontásába csupán akkor egyezik bele, ha a két állam e fölött megegyezett. Miután a király magán beszélgetések során is kijelentette, hogy a storthing határozatához nem fog hozzá járulni, a kormány junius 29-ikén lemondott.

Ismét egy hosszú kormányválság következett, amelynek az vetett végett, hogy Steen és pártja beleegyezett abba, hogy a döntés a consuli kérdésben halasztassék el egy évre.

A ház tárgyalásai alatt fontos nyilatkozatok történtek mindkét párt részéről. A radicalis párt nevében Lund terjesztett volt be egy határozati javaslatot, amelynek indokolása alkalmával a következőket mondta: »E gyülekezet minden pártjának vezetői elismerik, hogy ebben az országban a storthing többsége ellen nem lehet kormányozni. Csak olyan ministerium számithat bizalomra, mely a storthing határozataival megegyezően cselekszik, minden más kormány alkotmányos lehetetlenség.« Erre azonban Stang, a conservativek vezére következőképpen felelt: »Tudjuk, hogy a liberális párt azt tanítja, hogy Norvégiában parlamentarismus uralkodik legszigorúbb formájában. Én azonban azt a fölfogást vallom, hogy kormányformánk föltételezi ugyan a két államhatalmi ág együttműködését, de nem rendeli egyiket a másik alá. Annak a tannak, amelyet a másik párt vall, az a következménye, hogy a király föltétlenül köteles követni államtanácsát, az államtanácsot pedig föltétlenül e gyülekezet többségéből kell, hogy vegye s azután még egy lépéssel tovább megy és azt mondja, hogy a ministeriumot nem cselekedetei szerint kell megitélni, hanem a személyeknek egyes nagy programmkérdésekhez való viszonyában, tekintet nélkül arra, hogy azok most actualisak vagy sem. Ha már most ezt az elméletet nem csak norvég ügyekre alkalmazzuk, hanem olyanokra is, amelyek a másik állammal való kapcsolatból folynak, akkor ez a theoria teljesen lehetetlenné válik. Világos, hogy beállhat az az eset, hogy a király ilyen kérdésben nem dönthet anélkül, hogy egyik vagy másik államban abba a helyzetbe ne kerüljön, hogy nem tud olyan kormányt alkotni, mely együtt bir működni a nemzetgyüléssel.«[1])

Szóval, az államkapcsolat miatt ki van zárva, hogy parlamenti kormányrendszert lehessen létesíteni.

A döntés tehát elmaradt egy évre, de a következő tavaszon ugyanaz a helyzet állt elő. A Steen kormány beadta lemondását. De a király most nem sokáig tárgyalt, hanem a kormányalakítással megbizta Stangot, a conservativek vezérét, aki mögött a törvényhozásban egy elenyésző kisebbség ült.

[1]) STORTH. FORH. 1892, Tid. 1301, 1318.

Az új kormány sajátságos helyzetben volt, de vállalkozásának volt valamelyes magyarázata. A norvég alkotmány szerint a királynak nincs joga, hogy a storthinget a három éves cyclus eltelte előtt feloszlassa. Az uralkodó nem akarta a meglevő többség akaratát teljesíteni, de a többség birájához a nemzethez sem fordulhatott egyelőre, a többség pedig nem akart tovább kormányozni. A Stang vállalkozása tehát ennyiben jogosult volt. Ő maga a házban igy magyarázta vállalkozását: »Ő felsége megpróbálta, hogy olyan kormányt alakitson, amelynek politikai fölfogása megegyezik a ház többségének fölfogásával. Ez azonban nem sikerült. Hogy eltávolítsuk a veszélyt, mely ezáltal támadna, hogy a király tanácsadók és az ország kormány nélkül marad s hogy a nemzetnek alkalmat adjunk, hogy választásai által megnyilatkozhassék, kötelességünknek tartottuk, hogy kövessük Ő felsége fölszólitását.«[1]) Vállalkozása ebből a szempontból nem is eshetett kifogás alá, de nagy kérdés volt, hogy igazolható-e politikai és nemzeti szempontból.

A választásokig, 1894. őszéig a legsúlyosabb körülmények között vitte a kormányzást Stang, szemben egy ellenséges többséggel, egy elenyésző kisebbség élén. A helyzet nagyon hasonlított az 1884-iki vád alá helyezést megelőző időkhöz. A többség határozataival, költségvetésével, minden módon akadályokat gördített a kormány elé, megtagadta a hadgyakorlatok kiadásait, leszállította az udvartartás költségeit, 1895. január elsejére fölmondta a consuli közösséget Svédországgal és csak addig is azoknak a consulatusoknak a kiadásait szavazta meg, amelyek tényleg Norvégia érdekében állnak fönn.

1894. őszén megtartott választásokon a kormánynak sikerült ugyan egy pár kerületet hódítani, de a liberalisak még mindig absolut többségben voltak a storthingben. Stang csak a következő év elején adta be lemondását, amikor összeült a ház s megindultak a tárgyalások azon az alapon, hogy bármilyen kormányt nevezne is ki a király, annak kötelessége, hogy az unióval összefüggő kérdések rendezése végett Svédországgal tárgyalásba bocsátkozzék.

---

[1]) STORTH. FORH. 1893, 7. Tid. 782.

A liberalis párt ragaszkodott ahhoz az álláspontjához, hogy semmi olyan kérdésnek közös tárgyalásába nem megy bele, a melyet Riksakt határozottan és kifejezetten közösül nem jelöl meg. A király csaknem két hónapon át tárgyalt a pártokkal, de álláspontjából sem ő, sem azok nem engedtek. Márczius végén a király a következő levelet irta Stangnak: »A kormány által ajánlott azt az utat, hogy kisértsem meg továbbra is a tárgyalást a többséggel, nem követhetem. A többség már egyszer határozottan visszautasította föltételeimet, amelyeket el nem engedhetek. Azóta semmi sem történt, mi fölfogásomat megváltoztatta volna. Míg a storthing többsége nem változtat magatartásán, állásom, mint Norvégia és az unió királya, nem engedi, hogy ujra hozzája forduljak. Norvégia alaptörvényében nincs olyan szabály, mely azt rendelné, hogy a király köteles volna olyan férfiakat választani tanácsosaiul, akik a storthing többségéhez tartoznak, vagy azoknak nézetét osztják.« A király az napon elutazott Norvégiából.

E levél nagy megdönbentést okozott az országban. A parlamenti kormányrendszernek leghatározottabb megtagadása volt e levélben. »Két hónapon át mindent megpróbált a király«, irta a liberalis párt lapja, a Dagbladet, »csak egyet nem, hogy kormányt alakitson olyan programm alapján, amelyet jóváhagyott a nemzet többsége; csak többségi kormány nem kell neki, hacsak a többség el nem árulja programmját, hacsak meg nem hajlik a svéd követelés előtt.« A helyzet nehézségét növelte az, hogy Svédországban mind fenyegetőbbé vált a hangulat Norvégiával szemben. Nemcsak a sajtó irt mind élesebben, hanem a svéd törvényhozásban is arról kezdtek beszélni, hogy a norvég törekvéseket le kell törni fegyverrel is és a riksdag a rendes hét millió korona hadügyi hitelt egyszerre fölemelte tizenötre.

Ilyen körülmények között az országban és a liberalis párt körében aggodalom támadt, hogy vajjon lehetséges-e, helyes-e tovább is ragaszkodni követeléseihez? Követeléseinek nem bir súlyt adni s az ország kimerült a több, mint harmincz év óta folyó alkotmányos küzdelemben. Megállapodtak hát a pártok egy közös határozati javaslatban, amelyben a törvényhozás beleegyezését adja ahoz, hogy egy

a törvényhozásra támaszkodó kormány kezdjen tárgyalást Svédországgal a külképviselet rendezése czéljából, még pedig úgy a közösség föntartása, mint annak fölbontása alapján.

E határozat alapján is csak őszre sikerült létre hozni egy coalitiós kormányt, amely azonban egyáltalában nem felelt meg a törvényhozás határozatának, mert míg a ház absolut többségét a liberalisok képezték, addig a kormánynak elnöke és nyolcz tagja közül öt a conservativ és mérsékelt párthoz tartozott.

A hosszú válság ezzel befejeződött s minthogy az egész változás azon az alapon jött létre, hogy a többségnek az állam önrendelkezési jogát követelő programmja helyébe a társállammal való egyezkedés lépjen, a két kormány egy közös bizottságot küldött ki, azzal a feladattal, hogy az unió egész alkotmányát átdolgozza. E bizottság több mint két évig tanácskozott s eredménye az lett, hogy még a két nemzet különböző pártállású kiküldöttei sem birtak megegyezésre jutni, hanem a norvég és svéd conservativ és liberalis tagok négy különböző javaslatot készítettek, amelyeket a két kormány s később a storthing minden tárgyalás nélkül félre tett.

A Hagerup-féle coalitiós kormány a bizottság tárgyalásainak befejezését sem érte meg. Az 1897-iki választásokon, anélkül, hogy nagy küzdelem és érdeklődés előzte volna meg, az ország hetvenkilencz liberalist, huszonöt conservativet és tiz mérsékelt párti képviselőt választott. Ekkora győzelmet soha sem aratott a liberalis párt. Hagerup azonnal beadta lemondását s 1898. elején a király kinevezte a második Steen-kormányt.

A liberalis párt a választáson régi programmjával vett részt, amelyben követeli a parlamenti kormányrendszer elismerését és »visszautasít minden unionális közösséget, még akkor is, ha az a paritáson alapulna.« De az unionális kérdéseket egyelőre ki kellett kapcsolnia, mert azok a közös bizottság tárgyalása alatt álltak. Hogy azonban a jövőre nézve milyen reményei lehetnek, arra nézve csakhamar több tanubizonyságot kapott.

A storthing egy régen függőben lévő törvényjavaslatot fogadott el a consuli illetékek szabályozásáról, de az uralkodó megtagadta szentesítését, azzal az indokolással, hogy

közös ügy és a két állam csak közös megállapodással intézkedhetik benne. A kormány halasztást kért a szentesítés megtagadását illetőleg s azután azt a szokatlan utat választotta, hogy bejelentette lemondását a storthingnek; tudniillik, Steen bejelentette a ház elnökének, hogy le *fog* mondani. A ház másnap összeült s a következő határozatot hozta: »A storthing fölhivja a kormányt, hogy maradjon s ne vonakodjék a szentesítés megtagadásának ellenjegyzésétől.« A ház egy ujabb crisis keletkezését akarta meggátolni, mert a királyt tényleg felfüggesztő veto illeti meg ilyen kérdésekben s ha a kormány megtagadja az ellenjegyzést és lemond, ismét előállnak a kilenczvenes évek nehézségei. A többség látta ezt és saját magával kellett, hogy compromissumot kössön. »Ha Norvégia független állam volna, — mondta Schjödt a határozati javaslat tárgyalása alkalmával, — s nem volna kapcsolatban egy másik állammal, a kormány köthette volna állását a szentesítéshez s ha a király megtagadja, lemondhat, az uralkodó nem kap más kormányt s szentesítnie kell a határozatot. A dolog azonban nem igy van. Norvégián kivül álló körülmények folytán az történik, hogy ha a király nem szentesíti a törvényhozás határozatát s a kormány lemond, a király azt mondja: vagy szerzek magamnak új kormányt, amely ellenjegyzi határozatomat, vagy nem nevezek ki kormányt.« Szóval egy beláthatatlan kimenetelű válság, amelyet a többség el akarván kerülni, ugy vélte, hogy czélját inkább eléri, ha kormányának módot nyujt a maradásra s háromszor megszavazza a javaslatot, majd szentesítés nélkül hirdeti törvényül. E felfogáshoz később hozzájárult a conservativ-párt is, mert a kormány jegyzőkönyveinek átvizsgálásakor kijelentette, hogy helyesli a kormány eljárását, midőn »inkább vállalta a felelősséget a szentesítés megtagadásáért, minthogy egy kiszámíthatatlan következményű válságba sodorta volna az országot«.

Az 1900. évi választásokon változatlan maradt a pártok aránya. A politikai helyzet azonban annyiban változott a liberalis pártra nézve, hogy megbukván a közös bizottság, a párt előtt állt a kötelesség, hogy unionális téren programmjának megfelelően valamit csináljon. És változás állt be a pártokon belül. Kezdtek mindkét párton belül akadni olyanok,

akik kétségeskedni kezdtek taktikájuk helyességében: voltak liberalisak, akik féltek, hogy az »ököl politikája« a végén sem fog eredményre vezetni, s akadtak conservativek, akik az utolsó közös revisió óta elvesztették hitüket, hogy Svédországgal békés tárgyalás utján valaha valamit el lehessen érni. Ezek a kétségek és ezek a kétségeskedők közelebb hozták egymáshoz a két pártot.

A kormány első lépésével saját programmját akarta megvalósitani. Megtette az előkészületeket, megkezdte az előmunkálatokat a consulátusi közösség fölbontására s megbizta Sigurd Ibsent, hogy készitsen erre való előterjesztést.

Mielőtt azonban a kormány megtehette volna a döntő lépést, a svéd külügyminiszter indítványt tett a norvég kormánynak, hogy kisértse meg a két kormány egyedül a consuli kérdést közös megegyezéssel oldani meg. A Blehr kormány (Steen időközben öregsége miatt nyugalomba vonult) az 1895-iki események hatása alatt, bár programmjával nem egyezett meg a tárgyalás, elfogadta az ajánlatot s rövid előzetes tárgyalás után a két kormány megegyezett azokban az alapelvekben, amelyek szerint a kérdés megoldható lesz. Ez volt az ugynevezett »communiqué«, amely szerint a svéd kormány is beleegyezett a consulátusi közösség megszüntetésébe s a többi unionális kérdés eldöntését függőben hagyták.

E megegyezés végzetes hatással volt a liberalis pártra. Azok, akik ragaszkodtak a svédekkel való tárgyaláshoz, kiváltak a pártból, azoktól, akik nem akartak tárgyalni Svédországgal, mert meg voltak győződve a tárgyalás eredménytelenségéről. A kormány tagjai is ingadoztak s mikor 1903. őszén beálltak a választások, a liberalis párt szétbomolva ment a küzdelembe, egy része a conservativekkel együtt küzdött s együtt alkottak egy uj pártot, amelynek programmja volt a megegyezés Svédországgal, azon az alapon, amelyet a »communiqué« kijelölt.

A választáson az uj párt győzött, Blehr lemondott s az uj párt vezére, Hagerup alakított kormányt.

Az uj helyzet joggal volt reménységgel teljes. A kormány mögött többség volt a házban s a svédekkel való megegyezés alapja meg volt a »communiquében«, csupán a törvények megalkotása volt hátra. A Hagerup-kormány, a megegye-

zésnek megfelelően azonnal kidolgozta az önálló consulátusok felállításáról szóló törvényjavaslatát. Midőn azonban hosszú halogatás után a svéd kormány válaszolt a norvég előterjesztésre, egészen uj alapokat jelölt meg, mint amilyenben a két kormány előbb megegyezett. Föltételeit még a régi conservativ vezér, Hagerup sem tartotta elfogadhatónak. Egy ideig tartott még a jegyzékváltás a két kormány között s miután a svéd kormány nem volt hajlandó a »communiquébeli« megegyezésre visszatérni, a tárgyalások megszüntek.

A tárgyalások megszakadásával kétségtelenné vált, hogy uniónális, közös ügyekben a legminimálisabb kérdésekben sem bir az ország semmit kivívni, még akkor sem, ha kormánya mögött egy nagy parlamenti többség és a mögött az ország hatalmas többsége áll. Midőn Hagerup bejelentette a törvényhozásnak a tárgyalások megszakadását, igy szólott: »A norvég nép csalódása a tárgyalások eredménytelensége felett annál nagyobb lesz, mert egy olyan kérdésről volt szó, amelyet illetőleg az egész nemzet egységesen meg van győződve, hogy nem tartozik a közös ügyek közé s megoldását az egész nemzet követeli.« [1])

A tárgyalások megszakadásával megszűnt Norvégiában minden pártkülönbség. Hagerup, aki a conservativ párt »tárgyaló« politikájának évek hosszú során legerősebb oszlopa volt, belátta politikájának bukását és lemondott. Helyét Michelsen foglalta el, aki mögött most már egységesen állt az egész törvényhozás és az egész nemzet.

A storthing nemsokára egyhangú törvényjavaslatot fogadott el az önálló norvég consulátusok felállításáról. A törvényhozás határozatát május 29-én terjesztette a király elé a norvég kormány. A király az ügy közösségére hivatkozva megtagadta szentesítését s követelte, hogy határozatát az államminister ellenjegyezze. Az államtanácsosok megtagadták ezt s beadták a kormány lemondását. A király nem fogadta el. »Mivel világos előttem, hogy más kormányt nem tudok alakítani, a lemondást nem fogadom el,« irta sajátkezüleg jegyzőkönyvbe. Az államtanácsosok azonban ragaszkodtak hozzá s végül a következőket jegyezték meg: »Minthogy a

[1]) STORTH. FORH. 1904—1905. Tid. 1418.

szentesítés megtagadása nemcsak káros az országra, hanem egyuttal megtagadása az állam önállóságának is, hogy e határozatának részesei ne legyenek, megtagadják az ellenjegyzést. Az a norvég, aki ezt megcselekedné, abban a pillanatban elveszítené hazáját.« [1])

A közös uralkodó összeütközött a nemzettel, összeütközött annyira, hogy nem birt kormányt alakítani, nem birta teljesíteni alkotmányos kötelességét. Ennek constatálása van benne azokban a documentumokban, amelyeket itt röviden idézek.

A norvég kormány junius 6-án a következő levelet küldte a királynak: »Felséged Stockholmban a következő határozatot hozta: »Mivel világos előttem, hogy más kormányt nem tudok alakítani, a ministerium lemondását nem fogadom el.« Norvégia alaptörvénye szerint, a király kötelessége, hogy alkotmányos kormányt adjon az országnak. Abban a pillanatban, amelyben a király politikája akadályát képezi egy felelős tanács megalkothatásának, a norvég királyság megszünt. Felséged határozata folytán a király és a korona felelős tanácsosai között lévő alkotmányos viszony nem tartható fenn. Nincs olyan kormány és nincs olyan tagja egy kormánynak, aki alkotmányos államban kényszeríthető volna, hogy egy minister felelősségét viselve, maradjon, midőn egy nagy, országos ügyben nem követi felelősséggel járó tanácsát az uralkodó, aki az alkotmány szerint felelőtlen. Felséged kijelentette, hogy más kormányt nem tud alakítani. Felséged ezt oly világosan látja, hogy Norvégia királya e komoly napok alatt a stockholmi várban maradt, anélkül, hogy megkisérelte volna, hogy az országban is alkotmányos állapotokat teremtsen. Az a politika, amely Felségednek a consuli kérdéssel szemben elfoglalt állásfoglalásában nyilvánult meg, összeegyeztethetetlen a norvég alkotmánynyal. De amennyire más kormány nem alakítható, amely vállalná a felelősséget e politikáért, éppen olyan kevéssé maradhatunk mi és lehetünk annak részesei. Kötelességünk tehát, hogy azonnal távozzunk és erről jelentést tegyünk a törvényhozásnak.«

A törvényhozás elé junius 7-én került a kormány jelen-

[1]) STORTH. FORH. 1904—1905. St. Doc. 66.

tése. Vita nélkül, egyhanguan kimondta a storthing, hogy mivel a király nem bir kormányt alakítani s ennek következtében megszünt hivatását teljesíteni, megszünt s fölbomlott az államkapcsolat.

A király e határozat után még egy levelet intézett a storthing elnökéhez, amelyben tiltakozott a törvényhozás »forradalmi lépése« ellen. Hosszan fejtegetve a ministeri felelősség és ellenjegyzés jogi természetét, végül a következőket irta: »A királynak mint két állam uralkodójának kötelessége, hogy határozatával döntő befolyást gyakoroljon olyan intézkedésekre, amelyek mindkét államot érdeklik. A király e kötelessége összeegyeztethetetlen azzal a nézettel, hogy az egyik államban a kormány megakadályozhatná a király olyan elhatározását, amelylyel meg akar gátolni egy a másik államra, vagy az unióra nézve káros intézkedést. Uralkodói kötelességem az államkapcsolat iránt parancsolja, hogy az unió alapjait *még egy egyhangu norvég nemzeti akaratnyilvánulással szemben is* megvédelmezzem. [1])

A kimuló királyság e szavaiban benne van az elmult száz év politikájának gyökere. Az »egész norvég nemzet egyhangú akaratával szemben« védte a közös király az államkapcsolatot. Levelében csak közös ügyekről szól s azt irja, hogy csak akkor áll szembe a nemzet akaratával, ha az unióra vonatkozó ügyekről van szó. De Norvégia történetének e százada megmutatta, hogy az államkapcsolaton belül nemcsak a consuli kérdés válhatott közös üggyé, hanem a parlamenti kormányrendszer és az általános választói jog kérdése is: szóval közös üggyé lett minden czél és intézmény, amely a nemzeti akarat érvényesülésének föltétele volt.

Ez a különböző felfogás nem férhetett meg egymás mellett. Amint HAEGSTAD mondta volt, Norvégiának választania kellett az államkapcsolat és önrendelkezési joga között.

---

[1]) STORTH. FORH. 1904—1905. p. Tid.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közművelődés, nevelésügy.

Az új egyetemek kérdése.

A főiskolai egyesület május havában négy napig szakértekezletet tartott, mely Medveczky Frigyes elnöklete alatt a czímben jelzett nagy kérdéssel foglalkozott; ez alkalommal felső oktatásunk és közéletünk számos kitünősége, köztük első sorban Berzeviczy Albert a kérdésről igen behatóan és tanulságosan nyilatkozott. Túlnyomó volt az a felfogás, hogy lehetőleg állami és teljes s egyelőre egy, legfeljebb két egyetem állíttassék fel. Az egyetemek rendeltetése általában is szóba jött többször. E tárgygyal tüzetesen főleg két tagtársunk Schneller István kolozsvári és Pertik Ottó egyetemi ny. r. tanárok foglalkoztak. Ellentétes álláspontokat foglaltak el több tekintetben. Ezek leginkább kiderülnek Pertik Ottó kitünő felszólalásának következő érdemleges részeiből, melyet közlünk, mert teljesen egybehangzik Egyesületünknek e kérdésben elfoglalt álláspontjával:

»Uraim! Schneller, a kolozsvári egyetem paedagógiai professorának tegnap felolvasott elaboratuma fontos új kérdést vetett fel, melylyel kötelességszerűen kell foglalkoznunk. Új egyetem felállításának kérdésére határozottan nemmel felel és helyette szakiskolák felállítását sürgeti. Szerinte az egyetem a tudományt teljes altruismussal, önmagáért műveli, az igazságot tekintet nélkül annak gyakorlati hasznosságára keresi, kiinduláspontja a kétely, tárgya az alakulóban levő problema, módszere a kutatás és azért a tanulmányoknak vizsgákkal való megszakítása az egyetem szellemével, a tárgyba való elmerüléssel, teljesen ellenkezik. Ezzel szemben a szakiskola szerinte a tudományt utilitaristikus, gyakorlati czélból űzi, tárgya a leszűrt ismeret, kiindulási pontja a dogma, módszere

a begyakorlás (Drill) és azért itt a vizsga ellenőrző, biztató, mozgató, de pihentető tényező is. Az egyetemet tehát a szabadság, a szakiskolát a kötöttség jellemzi. A törvény a tanítás és hallgatás szabadsága útján az egyetemet ilyen szabadnak proclamálja. Schneller egyetemi életünk összes nyomorúságát éppen abból származtatja, hogy a kormány rendeleti úton az egyetemet a szakiskolával összekeverte és ezzel hazug intézménynyé tette, mert a tanszabadság elve mellett kötelező tantárgyakat, óraminimumot, vizsgákat stb. ir elő. Ez álláspont következménye, hogy a nem érett elemek szakiskolákba csapoltassanak le, az egyetemen semmiféle szigorlat se legyen minősítő, hanem az állam nevezzen ki képesítő vizsgálóbizottságokat. Egyetemet csak az állam, szakiskolákat azonban a felekezetek, községek és erkölcsi testületek is állithassanak.

A Plato akadémiája a szellemi élet legmagasabb czéljaira törő iskolát jelentett és azért a Mediciek óta a szakiskolák és tanintézetek feladatainak kizárásával a legkiválóbb gondolkodók és buvárok egyesülését jelentette tisztán szabad tudományos összemunkálás czéljából. Schneller tanár éppen ezen legmagasabb, legideálisabb álláspontot foglalja el. Nála az egyetem és szakiskola, az egyetemi oktatás és szakképzés vonatkozása olyan, mint az olajé a vizhez: össze nem keverhető, összeegyeztethetetlen, incompatibilis. A valóságban azonban ma az egyetemeken az oktatás és szakképzés viszonya olyan, mint a szesz és a vizé: egymással keveredő, egymást áthatoló és kiegészitő, mert a mai egyetemek feladata olyan szakemberek képzése, akik tudományuk szellemében gondolkodni és ítélni képesek. Nem mesterembereket — mint többé-kevébbé a szakiskola tenné — hanem a tudomány szellemében ítélni, combinálni, analysálni képes szakembereket óhajt a mai egyetem nevelni; nem foglalhatja el Schneller ideális kissé merev álláspontját, de nem is sülyed alá a szakiskola alacsony szintjére; nem adatok és fogások halmazának betanítása, hanem a tudomány szellemébe való behatolás, beleélés az, amire törekszünk, a tanuló csak ezen az úton nyerhetvén meg azt az alapot, melyen további önmüvelés, önképzés lehetséges. Hiszen az orvost, a jogászt az élet mindennap oly feladatok elé állítja, melyeket a tudomány szellemében való analysis és ítélet nélkül megoldani nem is képes Tehát nem a dogma, hanem a tudományos módszer a lényeges. E nagyfontosságú tételt legyen szabad pár adattal bizonyitanom. A tudományos szellem és módszer jelentőségét legfényesebben Johannes Müller nagy példája bizonyitja, aki a mult század harminczas éveiben a berlini egyetemen még egy személyben tanitotta a leiró, az összehasonlító, a pathologiai anatomiát és a physiológiát. Habár mint felfedező

MAGENDIE és CLAUDE BERNARD mögött maradt, tudományos módszertanával világraszóló iskolát alapított; assistensei: SCHWANN, HENNLE, REMAK, HELMHOLTZ, DU BOIS-REYMOND, BRÜCKE, ALBRECHT von GRAEFE, LIEBERKÜHN RUDOLF, VIRCHOW egyenként uj iskolákat teremtettek. Ezek legfontosabbika az orvosi tudományok történetében a VIRCHOWÉ maradt, akit joggal neveztek el a XIX. század Hippokratesének.

A módszer, a tudományos szellem jelentőségét bizonyítja, hogy Németországban katonai törzsorvosok vannak a legkülönbözőbb elméleti intézetekbe is kivezényelve, a hol pl. embryologiai kutatásokkal foglalkoznak, áthatva azon meggyőződéstől, hogy a gyakorlat bármely terén működő orvos orvosi gondolkodására el nem muló bélyeget üt az ilyen rendszeres tudományos foglalkozás. Végre maga az előadó professor az itt emelt követelménynek legegyszerűbben úgy fog megfelelhetni, ha változóan adja elő pragmatikus, genetikus módon szakmájának egy-egy fejezetét, hogy a tanuló lássa azt a szellemi küzdelmet, a kisérletek és érvek harczát, vagyis az utat, melyen a tudományos igazság leszürődik.

»Wenn es die Absicht des Staates wäre — mondja VIRCHOW — blosse Fachbildung zu erzielen, so wären die Universitäten überflüssig. Wenn wir an der Universität festhalten, wenn es unser Stolz ist mehr zu sein als ein Nebeneinander von Fachschulen, so müssen wir auch ein wirkliches Ineinandergreifen der Facultäten verlangen.«

A mai egyetemi oktatás éppen a tudományos szellemet is ápoló iránya mellett azonban *óvakodjunk a vizsgák túlszaporításától!* Az évről-évre vizsgázás mellett a tárgyba való szellemi elmerülés lehetetlen és ha előadásaink keretét a vizsgákhoz szabjuk, akkor a tanár menthetetlenül »drill«-be esik, vagy »abrichtoló« lesz, a tanuló pedig nem az életnek fog tanulni, hanem a vizsgákra magolni. A holt ismeret pedig nyomtalanul párolog el. Az egyetem egy szerves egész és azért az egyetem teljessége annak fogalmától elválaszthatatlan.

Azon követelménynek, hogy az egyetem ne adjon minősítő diplomát, Németország az orvosi téren annyiban felel meg, hogy ott az államvizsgálat adja a »gyakorló orvos« czímet és a gyakorlatra való jogosultságot. A »doctor medicinae« ellenben tisztán akadémiai fokot jelent. Angliában megfordítva a »College« a tanítótestület (teaching body), az »University of London« ellenben a vizsgáló-testület (examining body), melynek diplomája az orvosi praxisra jogosító összes qualificatiók között a legmagasabb. *Oly ideális egyetemet, mely csak kutat és tisztán a buvárlatnak él, külföldön is hiába keresünk.* De vannak a gazdag és fejlett nyugoti államokban, sőt egy helyen Oroszországban is, oly *intézmények*, melyek a szakképző tanítás mindennemű kötelezettsége nélkül

tisztán a tudomány továbbvitelét szolgálják. Ott van Párisban a »Collège de France«, melynek tanárai évenkint pár heti előadásokban számolnak be legújabb kutatásaik eredményeiről; ott az »Institut Pasteur«, a berlini Kais. Gesundheitsamt, a londoni Royal Society és a tanítás alól felmentett szentpétervári akadémikusok, a milyenekké érdemdús egyetemi tanárok lépnek elő.

A másik postulatummal, hogy csak az állam alapíthasson kutató, tiszta egyetemeket, eredményes ellentmondásban van a tudomány művelése czéljából alapított frankfurti Senckenberg-intézet, melyben több mint 20 éve él, kizárólag a maga buvárlatainak a világhirűvé lett Ehrlich Pál. Főleg a tudományos kutatás, de részben már az orvosi továbbképzés czélzataival lettek nemrég alapítva a düsseldorfi és kölni orvosi akadémiák és most van vajudóban a frankfurti *városi* egyetem. A »Kaiser Wilhelms Vereinigung« alaptőkéjét maga a német császár azért gyüjtötte, hogy Németország legkitünőbb talentumait a tanítás terhe alól felmentse és a német buvárkodásnak még gyorsabb tempót biztosítson. A most említett intézmények és kezdeményezések éppen azon *rendkivüli nehézségekről* tanuskodnak, melyekkel az *egyetemi tanítás és tudományos önálló buvárkodás egy személyben való egyesítése* jár. Igaz, hogy a tanítás, a »docendo discimus«, az ifjusággal való állandó érintkezés buzdító magára a tanárra is, hogy eszméinek kidolgozását részben ifju munkatársakra háríthatja, mégis az egyetemi elméleti és gyakorlati oktatás oly nagy feladattá nőtt, hogy az erőknek és az időnek legjavát felemészti. Sokan elvérzenek bele. Nem mindenki birja, a mit pl. R. Virchow, Recklinghausen vagy Mommsen birt, aki egyenesen kimondotta, hogy ne legyen egyetemi tanár az, aki egész életén át naponként 15 órát nem képes dolgozni. Az ilyen munkabirás Török Aurél szerint a race, a faj kérdése és annak is legkiválóbb, ritka egyéneiben megnyilatkozó tulajdonsága. Buvárkodás és tanítás természetszerűen egymás rovására foly.

Az egyetem és szakiskola, a tanítás és tudományművelés egymáshoz való viszonyának ezen taglalásából kiderül, hogy *egyetemre* és nem szakiskolákra van ez idő szerint szükségünk. Csak a hallgatók minőségének folytonos sülyedése tenné szükségessé szakiskolák felállítását, de — hogy az orvosképzés teréről hozzak fel példát — Francziaország éppen a kisebb fokú orvosi qualificatiót, az »officier de santé« intézményét törölte. Ugyanez történt nálunk az u. n. »sebészek« tanfolyamával.

A rendelkezésre álló anyagi és szellemi erőink egyelőre több mint egy egyetem felállítását alig engedik meg; két egyetem már a maximumot jelenti.

Az új egyetem a succrescentia nevelésén, a versenyen, a tudományos kritika kifejlesztésén kivül, mint azt Berzeviczy Albert kifejtette, az általános cultura érdekében is felette kivánatos. Új szellemi fermentátiónak lesz az középpontja és megindítója. Társadalmi viszonyaink általában és a tudományokra különösen kedvezőtlenek. Hiszen az emberi cultura lépcsőzetének legfelső fokán áll a tudomány megbecsülése, értékelése. A nyelv kimüvelése, a szépirodalom, a műipar, a képzőművészet és zene mindmegannyi lépcsőfok amahhoz. A decadentia, a léhaság, a törtetés, a karzat számára való dolgozás, anyagilag gyenge társadalmunk megrohantatása a nyugat gazdag népeitől származó fényüzés által, mindmegannyi akadály, melylyel az új egyetemnek meg kell küzdenie. A hely szerint nagyobb-kisebb mértékben.

Kiejtetteték itt a szót, hogy *az új egyetem magyar tudományt csináljon*, magyar tudománynak legyen otthona. Ma azonban divatossá lett a nemzeti eszmét lesajnálni, a nationalismus a nemzeti eszme fogalmához bizonyos korlátoltságot, maradiságot fűzni. Éppen akik a biologia és physiologia szellemében gondolkodni meg nem tanultak, nyilatkoznak a leggúnyosabban a hazafias, nemzeti irányról. Mintha nem a legmélyebb természettörvénynek megnyilatkozásáról volna itt szó! Internationalis hangjai vannak az állatvilágnak, de az ember, mint a teremtés koronája és a legnemesebb faj e tekintetben is a legfinomabban differentiálódottnak bizonyul. Az emberi gondolat csak nemzeti ruhában, valamely nemzeti nyelven bir megnyilatkozni. *Mondják, hogy nincsen nemzeti, csak egyetemes tudomány, mert egy az igazság.* Hogy az igazság egységének daczára is van nemzeti tudomány, azt a legújabb időkből vett példával, az experimentum élességével lehet bizonyítani. A tudományok története egy nagy tudományszaknak 3—4 évtized alatti megteremtésére alig szolgáltathat jobb példát, mint amilyen a bakteriologia. Ezt oly külön természetű két tudományos lángész összeműködésének köszönjük, amilyen volt Pasteur és Koch, a gall és germán nemzeti jellem és nemzeti genius e két megtestesülése és szellemi irányának kölcsönös kiegészítője. Kétféle irányú felfogás, meglátás, gondolkodási és vizsgálati mód egészítette ki itt egymást. Mig Koch, a systematikus germán észjárású morphologus, az egyes bakteriumfajok izolálásának kérdésében egészítette ki és szárnyalta túl a franczia iskolát, de azután ontologiai felfogásba esett, mely szerint a bakterium volt minden, a szervezet semmi: addig Pasteur a maga biologiai ingeniosus felfogásával a bakteriumok életnyilvánulása titkait kutatva, a virusok gyengitésének és a védőoltásnak lett örök emlékezetű feltalálója. Pasteur egymagában a fajok izolálásának titkát, Koch az attenuatio és védőojtásokét fel nem

találja. De az egymást kiegészítő e két különböző nemzeti genius együttműködése a tudomány, az igazság és vele az általános cultura javára óriási nagy lépést jelentett. Látjuk e példán, hogy a különböző nyelvekben megnyilatkozó nemzeti szellem az a prisma, melyen ugyanazon eszme megtörik és mint a fehér fény a spektrum szineire, az eszme is új nuan ceokra esik szét és megtermékenyíti az eszmék és gondolatok birodalmát.

Nemzeti tudomány tehát ilyen értelemben létezik és ezért van az emberiségnek nemzetekre és nemzeti öntudatokra szüksége; ezért nem érte volna el az emberiség mai fejlettségét, ha kezdet óta egyetlen egy nyelvet beszél vala és ezért mondhatta PASTEUR: »Ha a tudománynak nincs is, a tudósnak kell, hogy hazája legyen, melyre visszaháritani tartozik mindazt a befolyást, amelylyel munkái a világon netalán birnak.«

Kivánom, hogy az új egyetem ilyen módon juttassa érvényre a magyar nemzeti geniust, az emberi cultura összeségének javára. Tehetségekben a magyar faj nem szükölködik, de hiányzik a tudományos munka megbecsülése nyujtotta kedvező milieu és az állhatatos kitartás. Kivánom, hogy az új egyetem tanárai, menten minden anyagi gondtól és ellátva a szükséges segéderőkkel, a legmagasabb rendű munkát, a tudományművelést is végezhessék és a napi kötelességeik, administratio és sok más formaság terhe alatt el ne vérezzenek!

Népesedéstan.

A halvaszületések.

Tanulmányomban azt a feladatot tűztem magam elé, hogy statisztikai adatok alapján némi világosságot nyujtsak arra nézve, hogy minő befolyást gyakorol a kor, a nem, a családi és társadalmi állapot a halvaszületésekre? Oly időben, amikor minden állam a socialpolitikai kérdésekkel foglalkozik a legbehatóbban, nem lesz érdektelen ezen kérdéssel bővebben foglalkozni, ami mellett bizonyít az a körülmény is, hogy talán nincs ága a statisztikának, melynek keretén belül annyi tanulmányt látnánk, mint épp a társadalmi statisztikában. Tanulmányomban nem orvosi szempontok vezérelnek, hanem socialis szempontból vizsgálom azt a hatást, melyet a kor, a nem, a családi és társadalmi állapot a halvaszületésekre gyakorol.

Bármily szempontból vizsgáljunk is valamely socialis kérdést, mindenkor figyelemmel kell lennünk a korra, a nemre,

a családi és társadalmi állapotra, s ez magyarázza meg azt, hogy épp ezen főtényezők befolyásának vizsgálatát a halvaszületésekre tettem tanulmányom tárgyává. Nagyon jól tudjuk ugyanis, hogy az emberi élet különböző időszakaiban nagyon is változó az emberi szervezet, s más akkor, ha a családi és társadalmi állapot is más-más. Mi sem természetesebb, mint az, hogy a ki az élet javaiban duskálhat, jobban táplálkozhatik, több élvezetet engedhet meg magának, sokkal inkább tarthatja fenn életerejét, mint az, a ki minduntalan kénytelen lemondani még oly dolgokról is, melyek az anyagi élet legelemibb szükségleteit képezik. Mindebből már most mi következik? Az, hogyha valamely terület halvaszületési viszonyaival meg akarunk ismerkedni, úgy azt csak akkor tehetjük meg, ha a korra, a nemre, a családi állapotra, s mindezekkel együtt, azon társadalmi osztályra is tekintettel vagyunk, melyhez az illető egyének tartoznak. Nem helyes tehát, ha a kérdést igy állítják fel, hogy ezen a területen összesen hány egyén született halva százezer újszülött közül? Hanem csak akkor kaphatunk helyes feleletet, ha kérdésünk igy hangzik: hány egyén született halva ezen a vidéken százezer ily korosztálybeli anyától, ilynemű családi és társadalmi osztályhoz tartozó egyéntől született gyermek közül?

A korosztálynak nem szabad túlságosan terjedelmeseknek lenniök, s a kérdés tanulmányozására az öt éves korosztályok mutatkoznak a leghelyesebbeknek, s az igy vizsgált adatokból vont következtetések a legvalószinűebbeknek. Sokkal nagyobb nehézségbe ütközik azonban a társadalmi állapot feltüntetése. Ugyanis a kérdés tanulmányozásánál több tényezőre lehetünk figyelemmel: igy a foglalkozási állapotra, a vagyonosságra, a műveltségi állapotra, de ezek egyike sem teljesen kimerítő, s épp azért bizonyos társadalmi csoportok, osztályok felállítása válik szükségessé, amelyekben mind a három tényező benne van. E csoportokat, a népmozgalmi adatokra való tekintettel, a következőleg állítottam össze:

I. osztály: Az őstermeléssel foglalkozók közül: a nagy és középbirtokosok, továbbá a haszonbérlők; a polgári és egyházi közszolgálat és szabad foglalkozást űzők közül: az önállók és a tisztviselők, kivéve a községi tisztviselőket és e népiskolai tanítókat; a véderőhöz tartozók közül: a tisztek és tisztviselők családtagjait.

II. osztály: Az őstermeléssel foglalkozók közül: a mezőgazdasági és erdészeti tisztviselők, s az egyéb őstermelést űzőkből az önállók; a bányászat, ipar és forgalomhoz tartozók közül az önállók és tisztviselők; a polgári és egyéb közszolgálatiághoz tartozó többi tisztviselők és díjnokokcsaládtagjait.

III. osztály: Az őstermeléssel foglalkozók közül: a kisbirtokosok és bérlők, a kisbirtokos napszámosok, e részes

földművesek, a majorosok és juhtenyésztők, továbbá az önálló kertészek, s az őstermeléshez, valamint az összes többi kereseti ágakhoz tartozó segédszemélyek és végül a véderőhöz tartozó altisztek családtagjai.

IV. osztály: A gazdasági és házi cselédek.

V. osztály: A gazdasági és különböző ágbeli napszámosok, s az egyéb és ismeretlen foglalkozásúak, s a véderőhöz tartozó legénység családtagjai.

Az egyes osztályokon belül még alosztályokat is kellene létesíteni, hogy a tényleges állapotnak teljesen megfelelő legyen, de ez már túlságos aprólékosságra vezetne, s az áttekinthetést nagyon megnehezítené. A rendelkezésre álló adatok hiányossága miatt oly egyének, kik az első osztályba tartoznának voltaképp, mint a nagykereskedők, nagyiparosok, bankárok, a második osztályba kerültek; viszont az első osztályba kerültek az összes kisebbrangú közhivatalnokok is, kik voltaképp a második osztályba lennének sorozandók, e két csoport különben ekként körülbelül kiegyenlíti egymást. A harmadik osztályban a kisgazdákat és az ipari segédszemélyeket egyesítettem. Ezt azért tettem, mivel a mi vidékünkön e két elem körülbelül azonos életviszonyok mellett él. Kétségtelenül vannak közöttük sokan olyanok is, kik a második csoportba is belekerülnének, de erre nézve sem birunk oly adatokat, melyek kétségtelen támpontot nyujtanának. De ez különben is tárgytalan, mert hiszen nem a keresőkről van szó, hanem a családtagokról, kik ez alsó népeknél majdnem teljesen azonos életmódot folytatnak, s mindannyian szintúgy iparkodnak az anyagi élet küzdelmeiben részt venni, mint családfentartójuk.

Ezeknek előrebocsátása után, nézzük most már e halvaszületések statisztikáját és topografikus, valamint demografikus megoszlását. Az 1900—1908-ig bezárólag terjedő időszak alatt a halvaszületések, az összes születésekhez viszonyítva, a következő eloszlást tüntetik fel:

Év	Összes születés	Halvaszületés	Az utóbbi az előbbi + %
1900	768.673	15.955	2·07
1901	747.224	15.503	2·07
1902	775.641	15.902	2·05
1903	740.405	15.166	2·04
1904	755.526	14.727	1·94
1905	734.335	13.803	1·89
1906	748.060	14.107	1·88
1907	755.653	14.786	1·95
1908	771.126	15.238	1·97
Összesen . . .	6,796.643	135.187	1·98

Az 1900-ik évtől kezdve az 1905-ik évig bezárólag a halvaszületésekben bizonyos örvendetes javulást láthatunk, mely az 1906-ik évtől kezdve ismét rosszabbodást mutat, a minek magyarázatát a kivándorlásban kell keresnünk. Hazánkban ugyanis az 1906. és 1907. évben volt a kivándorlás a legnagyobb, mi sem természetesebb tehát mint az, hogy a sok visszahagyott asszonynak, önmaga és esetleg családja fentarthatása végett nagyobb erőfeszítést kellett kifejtenie, táplálkozása is silányabb volt, s ennek visszahatásaként a halvaszületések száma emelkedett. Valószínű azonban az is, hogy a bejelentések körül is voltak az egyes években pontatlanságok, amennyiben egészen kézen fekvő, hogy azon esetekben, ahol szükséges keresztelés még eszközölhető volt, vagy eszközöltetett is, a tulajdonképp halvaszülöttek, élveszülötteknek lettek bemondva. Lehetséges továbbá az is, hogy a születések bejelentésének határideje nyolcz nap lévén, sok oly gyermek lett halvaszülöttnek bejelentve, aki nem volt az, avagy megfordítva.

A halvaszületések topografikus eloszlásának bemutathatása végett, közölnünk kell először országrészenként csoportosítva külön-külön az összes, azután a halvaszületések számát. Az 1900—1908-ig bezárólag terjedő időszakban az összes szülöttek száma országrészenként és megyei és városi törvényhatóságok szerint részletezve a következő volt:

Országrész	Az összes születések		Halvaszületések		Az utóbbi az előbbi %-a	
	a városi	a megyei	a városi	a megyei	a városi	a megyei
	törvényhatóságokban					
Duna balpartja . .	25.441	712.609	870	14.332	3.41	2·01
Duna jobbpartja .	44.050	918.441	1.200	17.618	2·72	1·91
Duna-Tisza köze .	127.427	834.655	2.923	16.191	2·29	1·93
Tisza jobbpartja .	13.112	586.948	233	10.913	1·78	1·85
Tisza balpartja .	47.937	871.001	1.468	15.522	3·06	1·78
Tisza-Maros szöge	40.762	629.906	1.206	11.214	2·95	1·77
Királyhágóntúl . .	21.002	793.260	637	14.048	3.03	1·77
Fiume és kerülete	13.698	—	462	—	3·37	—
Horvát-Szlavonia .	34.537	875.652	1.211	18.268	5·24	2·08
Budapest	205.205	—	6.271	—	3·05	—

Az országos átlag 1·98% lévén, hasonlítsuk össze az egyes országrészeket az országos átlaggal. Eszerint az országrészek a következőleg jönnek egymásután: az országos átlagnál magasabb a halvaszületési hányados a Duna balpartján és Horvát-Szlavonországban, alacsonyabb a többiben mind; a városi törvényhatóságok közül az országos átlagon alul csak a Tisza jobbpartja van, a többi mind azon felül. A városi törvényhatóságokban, az egy Kassát kivéve, mindenütt magasabb a halvaszületési hányados, mint a megyei törvényhatóságokban s a különbség a legmagasabb a társországoknál, ahol a városi törvényhatóságokban több mint kétszer

oly nagy a halvaszületési hányados, mint a megyei törvényhatóságokban.

Nézetem szerint a városi és megyei törvényhatóságok nagy halvaszületési hányados különbözetének az a magyarázata, hogy a városokban az anyagi élet sokkal több küzdelemmel jár, mint a vidéken, minek következtében a nők munkájára is szükség van az egyes családok fentartásánál, ami azonnal érezteti káros befolyását, azután meg a kis, szűk lakásokban túlzsúfolva lakó tömegek egészségi viszonyai is sokkal rosszabbak, mint a vidéken lakóké; a törvénytelen születések is jóval magasabb számot tüntetnek fel a városokban, mint a vidéken, akik között pedig, mint alább látni fogjuk, magasabb a halvaszületési hányados. Ezenkivül nem szabad figyelmen kivül hagynunk azt sem, hogy a városokban alig fordul elő oly eset, hogy a tényleg halvaszülött gyermek nem ilyennek jegyeztetnék be, mig a falvakban ez igen gyakori eset, s valószinűleg ez a magyarázata a társországokban a városi és megyei törvényhatóságok között levő magas halvaszületési hányados különbözetnek.

Ismerve a halvaszülöttek számát és a halvaszületések országrészenként való megoszlását, nézzük azt, hogy az év minden szakában hasonló-e ez a szám, avagy vannak az évnek bizonyos szakai, amikor a halvaszületések száma nagyobb, s viszont olyanok, amikor e szám valamivel alacsonyabb? Erre feleletet adandó, nézzük tanulmányunk időbeli határában az összes és halvaszületések megoszlását évszakok szerint.

Évszak	Összes születések száma	Halvaszületések száma	Utóbbi az előbbi %-a
téli hónapok . .	1,783.730	37.281	2·09
tavaszi » . .	1,678.163	33.044	1·97
nyári » . .	1,717.600	31.953	1·86
őszi » . .	1,617.151	32.909	2·03

Amint ezen adatokból láthatjuk, az egyes évszakoknak a halvaszületésekre nagy befolyásuk van. A nyári hónapokban a halvaszületési hányados a legalacsonyabb, a tavaszi hónapokban már valamivel nagyobb, s a téli hónapokban a legmagasabb, ami annak a bizonysága, hogy a halvaszületésekre nézve nem a fogamzás, hanem a születés időpontja határoz, s az időjárás kedvező vagy zord volta dönti el a születést, illetve az újszülött életképességét. Ezért látjuk azt, hogy a téli hónapokban aránytalanul több a halvaszülött, mint a nyári hónapokban, aminek értékelhetővé tétele végett összegezem egyrészt a tavaszi és nyári, másrészt az őszi és téli hónapok eredményeit:

Halvaszületett a hidegebb hónapokban 70.190 gyermek,

az összes halvaszülöttek 51·93%-a; halvaszületett a melegebb hónapokban 64.997 gyermek, az összes halvaszülöttek 48·07%-a.

A születések nembeli megoszlásánál láthatjuk, hogy a fiuszülöttek száma mindenkor nagyobb, mint a nőnembeli szülötteké. Nézzük már most, hogy a halvaszületéseket vizsgálva ezen szempontból itt minő eloszlást láthatunk? Az 1900—1908 ig bezárólag terjedő időszakban született összesen:

3,502.687 finembeli, ebből halva 76.013, vagyis 2·17% és
3,293 956 nőnembeli, » » 59.174, » 1·82%.

E kimutatás amellett bizonyít, hogy annak megfelelően, miszerint a finembeliek születési száma magasabb, a halvaszületés is erősebb a finembelieknél, mint a nőnembelieknél. Sőt a fiu halvaszülöttek aránya magasabb az összes halvaszülöttekhez viszonyítva, mint az összes fiuszületések, az összes szülöttekhez képest. Ugyanis a 6,796.643 összes szülöttből fiuszülött volt 3,502.687, vagyis 51·51%; mig a halvaszületett 135.187 gyermekből fiu volt 76.013, vagyis 56·22%. Azaz, amig minden 100 élveszülött leánygyermekre esett 106 élveszülött fiu, addig a halvaszületéseknél minden 100 halvaszületett leányra 127 halvaszületett fiu esett, amit Harald Westergaard: »Die Lehre von der Mortalität und Morbilität« című munkája 347. lapjain azzal vél megmagyarázni, hogy: »... a legtermészetesebb magyarázatnak erre nézve az látszik, hogy a férfimagzat nagyobb és erősebb s ennélfogva kevésbbé egyezik az anya szervezetével.«

Azon körülmény, hogy a születendő gyermek törvényes e, avagy törvénytelen, kétségtelenül befolyással van a halvaszületésekre. Már maga az, hogy a törvénytelen gyermekek legnagyobb contingensét a cselédek, kisgazdák, mezőgazdasági és más napszámosok s ipari segédmunkások, szóval a legszegényebb társadalmi osztálybeli egyének adják, következtetni enged arra, hogy ez a befolyás nem is csekély, hanem nagyon is figyelembe veendő. Ennek bemutathatása végett legyen szabad felhoznom, hogy tanulmányunk időbeli határában született gyermekek közül törvényes származású volt 6,154.815, ebből halvaszülött 117.921, vagyis 1·91%; törvénytelen származású volt 641.828, ebből halvaszülött 17.266, vagyis 2·69%.

A törvénytelen gyermekek sorában tehát jóval magasabb a halvaszületések hányadosa, mint a törvényes szülötteknél, ami egyrészt annak a következménye, hogy a törvénytelen szülöttek anyái alacsony sorban lévén, sok oly munkát végeznek s oly időig, amikor az már a születendő gyermek életképességét a legnagyobb mérvben veszélyezteti, másrészt kétségtelenül befolyásolja még az a sivár lelki állapot,

amelyben az ily teremtések vannak, amihez még hozzájárul a közelgő szégyentől, nyomortól való rettegés. Befolyásolja még az is, hogy a törvénytelen gyermekek túlnyomó részükben a legfiatalabb nemzedéktől származnak s többnyire elsőszülöttek, ami kétségtelenül meg is állapítható, amint azt az alábbi kimutatásból azonnal látni fogjuk. Ugyanis a 6,796.843 gyermek, anyja kora és törvényes vagy törvénytelen származása szerint a következőleg oszlott meg:

Az anya életkora	Törvényes származású összes születés	halva-születés	%	Törvénytelen származású összes születés	halva-születés	%
17 éven alul .	11.507	219	1·90	11.945	252	2·10
17—19 éves .	376.998	5.474	1·45	124.268	2.687	2·16
20—24 » .	1.694.891	25.407	1·49	244.807	5.919	2·46
25—29 » .	1,622.693	28.193	1·75	123.579	3.674	2·97
30—39 » .	1,802.645	40.332	2 23	101.191	6·338	3·29
40—49 » .	348.041	10.646	3·06	17.984	623	3·46
50 éven felül	2.746	82	2·98	273	11	4·02
ismeretlen . .	4 748	56	11·96	1.590	179	11·26
30—49 éves[1])	290.516	7.000	2·40	15.597	583	3·73

Amint ezen arányszámokból láthatjuk, a halvaszületés eshetősége, az ismeretlen korosztálybeli anyáktól eltekintve, a 40—49 éves korig terledő korszakhoz tartozó, valamint az 50 éven felüli korosztályhoz tartozó nőknél a legnagyobb s a legkisebb a 20 éven alul levő korosztályhoz tartozóknál. Innen kezdve a halvaszületés eshetősége emelkedést mutat s a maximumrol az ismeretlen korúaknál éri el. A 17 éven aluli anyáktól született gyermekeknél a halvaszületés eshetősége 1·9%, tehát jóval magasabb, mint az utána következő három korcsoport bármelyikénél. Igy a törvényes szülötteknél.

Nézzük most már a törvénytelen származású ujszülötteket. Itt az ismeretlen korúaktól eltekintve, minden egyes korcsoportban jóval nagyobb a halvaszületési hányados, mint a törvényes származású gyermekeknél s a fiatalabb korcsoportoknál magasabb, mint az idősebbeknél. Más államokban ezen különbség a kétféle származású gyermekek halálozási hányadosában még sokkal nagyobb, mint Magyarországon. Igy minden ezer törvényes, illetve törvénytelen ujszülöttből halvaszülött volt:

Olaszországban . .	39	51		Bajorországban . .	30	36
Franciaországban	44	74		Svédországban . .	25	33
Belgiumban . . .	43	63		Würtembergben .	32	35
Hollandiában . . .	44	81		Magyarországon .	19	26

Ezen csoportozat egyuttal még valaminek bizonyítására

[1]) 1900-ban a 30—49 éves korcsoport együtt van kimutatva.

jó és pedig arra, hogy azon államokban, ahol a törvénytelen születések nagyobb számban fordulnak elő s mélyen a nép erkölcsi világában birják alapjukat, ott a halvaszületéseknél nem találunk nagy különbséget a törvényes, illetve törvénytelen származású gyermekek sorában; ellenben azon államokban, ahol csak elvétve fordulnak elő törvénytelen születések, vagy nem oly mély sociális alappal birnak, ott e halvaszületések a törvénytelen gyermekek sorában majdnem mégegyszer oly magas hányadost tüntetnek fel, mint a törvényes származású gyermekek sorában. A legszemberivóbb példa az előbbire Hollandia, az utóbbira Württemberg.

Hazánk lakossága úgy vallásfelekezethez való tartozás, mint anyanyelv tekintetében a legtarkább képet tüntetvén fel, nem lesz érdektelen ezen két szempontból is megvizsgálni, az összes, illetve a halvaszületéseket. Nézzük előbb a vallásfelekezet szerint való halvaszületési hányadost. Az 1900—1908-ig bezárólag született 6,796.643 gyermekből

Vallásfelekezet	Összes születés	Halvaszületés	Az előbbi %-a
római katholikus	3,637.434	76.823	2·11
görög katholikus	699.438	9.484	1·35
görög keleti	987.559	13.225	1·33
evang. református . . .	789.763	20.217	2·55
ágostai evangelikus . . .	405.212	9.907	2·46
unitárius	21.219	469	2·17
izraelita	250.879	4.869	1·92
egyéb és felekezeten kivüli	5.139	193	3·79

A legnagyobb a halvaszülöttek aránya az egyéb és felekezeten kivül állóktól eltekintve, az evang. reformátusoknál s az ágostaiaknál van; a római katholikusoknál s az unitáriusoknál majdnem egyforma; jóval jobb az izraelitáknál s a legkisebb a halvaszülöttek hányadosa a görög katholikusoknál és görög keletieknél. Indokolni ezen aránveloszlást talán egyedül csak az izraelita vallásfelekezethez tartozóknál lehet azzal, hogy ezek úgy szellemi, mint vagyoni tekintetben a jobb körökhöz tartozván, ez a körülmény fejti meg az alacsony halvaszületési hányadost. Már nem állíthatjuk ugyanezt a görögkatholikusoknál és a görögkeletieknél s épp azért ezen két vallásfelekezetnél nem fogadhatjuk el helyesnek a nyert hányadosokat. Köztudomás szerint ugyanis ezen két felekezethez tartoznak nálunk a legszegényebb és szellemileg leghátramaradottabb egyének, itt a legtöbb a törvénytelen gyermek s így e túlkedvező arány, a legnagyobb valószinűség szerint, egyedül a helytelen bemondásnak tulajdonítandó.

Nézzük már most ugyanezt a gyermekek anyanyelv szerint való megoszlása tekintetében. E szempontból vizsgálva

az ujszülötteket, a következő halvaszületési hányadosokat nyerjük.

Anyanyelv	Összes születés	Halvaszületés	Az előbbi %-a
magyar	3,116.045	69.295	2·22
német	661.049	13.246	2·—
tót	749.916	14.641	1·95
oláh	953.447	13.346	1·39
ruthén	167.058	1.548	0·92
horvát és szerb[1]) . .	568,901	11.456	2·01
horvát[1])	280.318	7.135	1·54
szerb[1])	179.086	1.874	1 04
egyéb	120.023	2.646	2·22

Amint ezen kimutatásból láthatjuk, a legmagasabb e halvaszületések aránya a horvát anyanyelvűeknél, s ezen arány, ha a horvát-szlavon országrészben levő magas hányadosra figyelemmel vagyunk, mivel a horvát anyanyelvűek túlnyomó többsége itt lakik, még magasabb lenne, ha az első öt évben már külön lennének a horvátok feltüntetve s nem a szerbekkel együtt Nagyon magas az arány (az átlagosnál jóval magasabb) a magyaroknál s az egyéb anyanyelvűeknél; közel van az átlaghoz a német és tót anyanyelvűek halálozási hányadosa. Az országos átlagnál jóval alul van az oláhoké s a legalacsonyabb az arány a ruthéneknél.

Ismerve ezen három anyanyelvhez tartozók vallásfelekezeti hozzátartozóságát, megérthetjük, hogy miért a legalacsonyabb a halvaszületések hányadosa a görög katholikusoknál, s a görög keletieknél. Nagyon jól jegyzi meg erre vonatkozólag Kovács Alajos »A magyar szent korona országainak 1906., 1907. és 1908. évi népmozgalma« című mű általános jelentésében a következőket: »Hogy a tudatlanságnak, a cultúrában való elmaradottságnak milyen nagy része van abban, hogy a halvaszületések száma a valóságosnál alacsonyabbnak van kimutatva, eléggé bizonyítja az, hogy azoknál a felekezeteknél és nemzetiségeknél látjuk a halvaszületések legkisebb arányát, amelyek az irni-olvasni tudás tekintetében leghátrább állanak, tehát a görög katholikusoknál és görög keletieknél, továbbá a ruthéneknél, szerbeknél és oláhoknál.«

Ezzel most már mindennemű személyi viszonyát a halvaszülötteknek, illetve anyáiknak ismerjük, nézzük tehát a tanulmányom elején felsorolt öt társadalmi osztály szerint való eloszlását a halvaszülötteknek. Ez a következő:

---

[1]) 1905-ig a horvát és szerb anyanyelvű anyáktól született gyermemekek együtt vannak feltüntetve.

Társadalmi osztály	Összes születések	Halva születések	Az előbbi %-a
I. osztály	89.828	1.708	1·89
II. »	740.056	16.076	2.17
III. »	3,698.006	66.914	1·80
IV. »	636.766	15.707	2·46
V. »	1,631.987	34.784	2·13

Az első társadalmi osztályhoz tartozóak az országos átlagnál valamivel jobb hányadost tüntetnek fel a halvaszületések terén s ezen arány kétségtelenül sokkal előnyösebb lenne, ha a valóban első társadalmi osztályhoz tartozókat élesebben lehetne elkülöníteni. A második társadalmi osztály az országos átlagnál erősebb hányadost tüntet fel, aminek szintén nem szabadna lennie, itt azonban a helyesebb arány kimutatását az akadályozza, hogy nagyon sok oly önálló iparost és kereskedőt kellett ez osztályba vennünk, akik voltaképp nem tartoznának ide. A harmadik társadalmi osztály a legelőnyösebb hányadost tünteti fel s ezt én annak tulajdonítom, hogy az ezen társadalmi osztályban levők kiskorúktól fogva állandóan kemény munkához lévén hozzászokva, a terhesség ideje alatt sem érzik meg annak nehézségét. De lehet e kedvező arány annak a következménye is, hogy épp ezen társadalmi osztályba vettem fel azokat, akikhez a szerbek, oláhok és ruthének legnagyobb része tartozik, vagyis a kisgazdákat, akiknél tehát a nagyon is kedvező hányados jó részben a téves bemondásnak is tulajdonitandó.

A negyedik társadalmi osztálynál a legmagasabb arány van halvaszületések közt. Ezt a túlmagas arányt a házi cselédek okozták az ő nagyszámú törvénytelen származású gyermekeikkel, akiknek sorában mint fentebb láttuk, a halvaszületések nagyobb mérvben fordulnak elő. Ennek bizonyítására szolgáljon az, hogy mig a gazdasági cselédektől született 470.829 gyermekből 3.443 volt halvaszülött, vagyis 2%, addig a házi cselédektől született 165.937 gyermekből 6.264 volt halvaszülött, vagyis 3·77%.

A házi cselédek osztálya egyúttal az egyedüli társadalmi csoport, amelynél a kereseti ág befolyása a halvaszületésekre a legészrevehetőbb. Az ötödik társadalmi osztályba tartozók ismét nagyobb aránnyal szerepelnek, mint aminő az országos átlag, s ez azon nagy nélkülözéseknek s azon nehéz munkának tulajdonitandó, amelylyel az ezen osztályhoz tartozók kenyerüket keresik.

Szentiványi Ferencz.

A német népesség társadalmi tagozódása.

(*Neuhaus Georg:* Die deutsche Volkswirtschaft und ihre Wandlungen im letzten Vierteljahrhundert. I. Die berufliche und sociale Gliederung des deutschen Volkes. Auf Grund der Ergebnisse der Berufszählungen von 1882, 1895 und 1907 bearbeitet. M.-Gladbach 1911.)

Mióta egyrészről a statisztikai felvételek egyre több, a gyakorlati élet kérdései elbirálásánál fontos szempontra terjeszkednek ki, másrészről pedig egyre szélesebb körök kezdenek a statisztika adatai iránt érdeklédni, sürgős szükséglet támadt oly munkák iránt, melyek ezeket az adatokat lehető könnyen hozzáférhetővé teszik a nagyközönség számára. A forrásmunkákat nem áll módjában mindenkinek megszerezni; de még ha hozzá is fér azokhoz valaki, aki az ily művek kezelésében nem bir kellő jártassággal, nehezen találja meg bennük, amire szüksége van. Még az is, aki jártasabb a statisztikai forrásmunkák kezelésében, gyakran számos kötetet kénytelen átkutatni, míg arra ráakad, amit éppen keres. Ezért valóban hézagot pótolnak az olyan munkák, amelyek egyes fontosabb statisztikai felvételek eredményeit áttekinthetően csoportosítva hozzáférhetővé teszik a művelt olvasó közönségnek.

Ezzel a czélzattal készült Neuhaus-nak, a königsbergi statisztikai hivatal igazgatójának a munkája is, melyben az 1882., 1895. és 1907. évi német foglalkozási statisztika adatait dolgozta föl a nagyközönség számára. Hasonló czélzatú munkáknak talán minden tekintetben nem szolgálhatna mintául, mert kevéssé áttekinthető, helyenkint erősen belemélyed egyes kevésbbé érdekes részletekbe és meglehetősen száraz olvasmány is. Másrészről azonban a szerzőnek a nagy és fontos szempontok iránt nem hiányzik az érzéke és ha egyszer az olvasó a könyv beosztásával megismerkedett, megtalálja a munkában a sok részlet között is a főbb kérdésekre világot vető adatokat, melyekhez a szerző néha ugyan kissé lapos, de helyenkint elég tanulságos magyarázatokat fűz. Igen emeli a munka értékét az a 90 statisztikai táblázat, melyet részint a szöveg közé, részint pedig annak mellékleteként illesztett be a szerző. E táblázatok ugyanis egyrészt az illető forrásmunkák fontosabb adatait teszik összesítve egy helyen hozzáférhetővé, másrészt pedig különböző érdekes csoportosításokban mutatják be azokat.

A munka márcsak azért is megérdemli mindenkinek a figyelmét, aki a német közgazdaság fejlődése iránt érdeklődik, mert a fejlődés legérdekesebb korszakát, azt az időszakot öleli fel, melybe a német iparnak nagyranövése és Német-

országnak elsőrangú ipari állammá alakulása esik. Voltaképpen azonban némileg a német közgazdaság fejlődésénél is általánosabb érdeklődés fűződik az e munkában foglalt eredményekhez, mert bár az a német viszonyok fejlődését vázolja, mégis egyúttal képet nyerhetünk belőle arról is, hogy az ipar térfoglalása mikép alakítja át egy országban a lakosság összetételét.

1882-ben a német közgazdaság még erősen mezőgazdasági jelleget mutatott. A 45 milliót kitevő lakosságából majdnem 20 millió, vagyis 42·5% élt a mezőgazdaságból; ezzel szemben az ipari lakosság — hozzá számítva a bányászatét is — akkor 16 milliót tett ki, 35·5%-ot. Az 1907. felvétel alkalmával jelentékeny átalakulás volt megállapítható. A mezőgazdasági népesség hányada 28·6%-ra szállt alá, sőt a 20 milliónyi mezőgazdaságból élő népesség kereken 17½ millióra csökkent, ellenben az ipari lakosság hányada 42·7%-ra szökött föl és igy már elérte azt a viszonyszámot, melyet 25 évvel előbb a mezőgazdaság mutatott, sőt az absolut számokat tekintve, az 1907. évi felvétel szerint ez időben Németországban majdnem 9 millióval többen éltek az iparból, mint a mezőgazdaságból. A kereskedelem hányada is erősen növekedett; az 1882-ben számlált 4·5 millió lakossal szemben 1907-ben 8·2 millió ember élt a kereskedelem és közlekedésből. Jellemző az állam és az egyéb hatóságok feladatai tekintetében uralkodó nézetek átalakulására és a hatósági hatáskörök ezzel járó tágítására, hogy a közszolgálatban alkalmazottak száma is erősen növekedett és 2 millióról majdnem 3·5 millióra szökött fel.

Hogy ez a nagy átalakulás a német nemzetre nézve mily nagy előnynyel járt, az kitünik abból, hogy a foglalkozás nélküliek csoportja és pedig ezen belül a járadékosoké és nyugdíjasoké erősen megduzzadt. 1882-ben még csak kereken 800.000-en számláltattak ebben a csoportban, 1907-ben pedig több mint 2 millió járadékos és nyugdíjas volt, mi 181%-os gyarapodásnak felel meg. Igaz, hogy ebben a 2 millió lakosban bentfoglaltatnak azok is, akik a munkásbiztosítási törvények alapján élveznek járadékot; mindamellett ez a jelentékeny növekedés a német népesség igen számbavehető vagyonosodásáról tesz tanuságot, eltekintve attól, hogy már magában a munkásbiztosításnak olyan széleskörű kiépítése, mint a német, csak az ország igen tetemes vagyonosodása mellett lehetséges. Egyébként a német lakosság jólétének emelkedését mutatja az is, hogy a hozzátartozóik vagy mások segélyéből élők hányada majdnem 30%-kal és a szegényházakban lakók hányada is 5½%-kal csökkent.

Igen érdekes és a capitalistikus átalakulásra jellemző világot vet a Németországban az utolsó 25 év alatt mutat-

kozó az a tény, hogy a jelentékeny vagyonosodás daczára a cselédeknek és egyéb szolgáló sorsban élőknek a száma nemcsak viszonylag (2%-ról 1·2%-ra), hanem tényleg is csökkent; míg 1882-ben majdnem 1 millió ember tartozott ebbe a csoportba, addig 1907-ben már csak 792 000-en tartoztak a 61·7 milliót kitevő német lakosságból ide. Ezzel szemben a szabad munkások száma 10·7 millióról 17·8 millióra szökött fel. Az okot nem lehet máshol keresni, mint ott, hogy a munkabérek jelentékenyen emelkedtek. Statisztikailag ezt a tényt kimutatni igen nehéz, mert egyrészről nagyon szétfolyó anyagról van szó, lévén a bérek megállapítási módja és magassága iparágankint rendkivül eltérő, másrészről pedig folytonosan azt a nehezen ellenőrizhető ellenvetést halljuk, hogy az élet drágulása egyensúlyozza a bérek emelkedését, úgy, hogy csak a névleges bér emelkedik, a tényleges bérek ellenben a régi színvonalon maradnak. Hogy ez nincs úgy, annak egyik közvetett bizonyítékát kell látnunk abban, hogy a szabad bérmunkások számának oly jelentékeny növekedése mellett a személyes szolgálatokat teljesítők száma tekintélyesen csökken, mert ha el is fogadjuk, hogy a szabadságszeretetnek a korunkban való nagy előtérbelépése is a személyes szolgálatokat teljesítők számának apasztása irányában hat, mégis alig tehető fel, hogy az árak emelkedésétől független, biztos ellátással járó szolgálati viszony helyett a szabad bérmunka felé tódulnának a munkások, ha az árak emelkedése tényleg ellensúlyozná a bérek emelkedését. Inkább arra a fejlődési irányzatra kell a jelzett tény folytán ráismernünk, melynél fogva az emberi munka, melyet saját személyük kiszolgálására azelőtt olcsóságánál fogva sokan használhattak, drágább lesz, úgy, hogy nem áll már oly sok embernek módjában saját egyéni czéljaira mások munkaerejét lekötni. De még azok is, akik ily szolgálatokra adják magukat, már részben nem kötik magukat teljesen le, hanem átmenetet teremtenek a szabad bérmunka felé, mert ők is csak bizonyos óraszámra állnak uraik rendelkezésére és este saját otthonukba mennek. Figyelmeztet Neuhaus az analogiára, mely az Egyesült-Államok ily irányú fejlődésével Németországban is kezd mutatkozni.

A munkások hányada természetesen az iparban növekedett legerősebben, hol 1882-ben 64%-ot, 1907-ben pedig 76·35%-ot tett ki; a kereskedelem és forgalom csoportjában is erős az emelkedés (46%-ról 56%-ra), míg a mezőgazdaságban elég mérsékelt (71%-ról 73%-ra). A capitalismus üzemi összpontosításának eredményekép igen élesen előtérbe lép az önállók számának csökkenése és az alkalmazottak és munkások hányadának erős emelkedése. Ismét az ipar az, melyben legszembetünőbb ez a folyamat; itt az önállók 1882-ben még 34·4%-ot tettek ki, 1907-ben pedig már csak

17·5%-ot. A nagyüzem óriási térfoglalásának a jele ez és egyúttal annak a bizonyítéka is, hogy egyre kevesebb, de annál inkább arra való ember kezébe kerül az ipari termelés irányítása, mi által a termelési folyamatnak egységesebb, áttekinthetőbb és szakszerűbb vezetése válik lehetségessé. Igaz, hogy ezzel szemben mindig több ember él gazdasági tekintetben függő viszonyban. Így az alkalmazottak hányada az iparban 1·5%-ról 6%-ra szökött fel. Ebből egyuttal az is megállapitható, hogy a capitalistikus üzem abban az irányban is erősen átalakítja a termelést, hogy a testi munka helyébe jelentékeny részben a szellemi munkát lépteti. Erősen kifejezésre jut ez a kereskedelemben és forgalomban is. Az alkalmazottak hányada itt is erősen emelkedett 9%-ról 14·5%-ra, a munkások hányada e mellett itt szintén igen számbavehetően növekedett (46%-ról 56%-ra). Igen érdekes a mezőgazdaság fejlődése, mert 1882-től 1895-ig más irányzatot mutat, mint azután. Az első időszakban ugyanis határozott fejlődés jelentkezett a kis üzem terjeszkedése felé; az önállók hányada 27·7%-ról 30·9%-ra emelkedett és a munkások aránya 71·4%-ról 67·6%-ra sülyedt. Ezzel szemben 1895-től 1907-ig az önállók hányada majdnem 5%-kal alászállt, a munkások aránya pedig 6%-kal emelkedett.

Nagyon érdekes és figyelemre méltó jelenség az, hogy bár az eltartottak száma általában emelkedett, azok aránya mégis 1882. óta számbavehetően csökkent. Akkor ugyanis a lakosság 55%-a esett az eltartottakra, 1907-ben pedig már csak 48·9%-a. Ez ismét a gazdasági élet capitalistikus átalakulásával kapcsolatos. A kis, többé-kevésbbé független családi gazdaságok helyébe fokozott mértékben a nagy specializált gazdaságok, a hatalmas üzemek lépvén, egyre többen találnak azokban foglalkozást. Hogy azonban ezt a jelenséget egészen megértsük, azt is tudnunk kell, hogy a keresők száma 1882-től 1907-ig a férfilakosságnál 38·9%-kal, a nőilakosságnál ellenben 93·9%-kal emelkedett. Ez mutatja, hogy ez az átalakulás nagyrészt annak az eredménye, hogy a capitalistikus fejlődés a nők kezéből kivesz számos régen az ő munkájukat képező feladatot, mi által munkaerejük nagy részben felszabadul és szintén a munkapiaczon keres alkalmazást. Részletesen kimutatja Neuhaus, hogy az állam maga Németországban mennyire igyekszik az így felszabadult női munkaerő számára munkaalkalmakat teremteni.

A capitalismus által teremtett viszonyoknak már régebb felismert jellemvonása a belső és külső vándorlások erős gyarapodása és pedig különösen a munkások között. Neuhaus ezekkel a vándorlásokkal is foglalkozik. Idevágó eredményei közül különösen azok érdekelnek bennünket, melyek a külső vándorlásokra vonatkoznak. Megállapitja mindenekelőtt, hogy a

XIX. század végéig jelentékeny néptömegeket veszített ezen az úton Németország. 1895. óta azonban megváltozott a helyzet; azóta a gazdasági viszonyok változása folytán Németország be- és kivándorlási mérlege nyereséggel záródik. Az idegen munkások hányada a legnagyobb az iparban, ahol majdnem $4^1/_2$%-ot tesz ki; a mezőgazdaságban és a kereskedelemben már sokkal kisebb a hányaduk, az utóbbiban nem a munkások, hanem az alkalmazottak között van a legtöbb külföldi származású. A német ipar azonban, egyes kivételes iparágaktól eltekintve, nem a tanult munkásokat kapja a külföldtől, hanem a physikai munkát végzők egy részét. Büszkén állapítja meg Neuhaus, hogy csak a selejtesebb munkaerő tekintetében segíti a külföld Németországot, míg a jobb bérben részesülő tanult munkások helyeit inkább maguk a németek töltik be. A könyvben található idevágó anyagból különösen az érdekel bennünket, hogy a Magyarországból (a könyv Magyarországról és Horvátországról beszél) származó bevándorlóknak legnagyobb része a mezőgazdaságban keresett munkát, a többi pedig főkép a bányászatban és az építő iparban.

A munka még számos szempontra vet érdekes világot, azonban tovább a részletekbe hatolni e helyütt nem lehet. Nem maradhat azonban megemlítés nélkül a munkában foglalt azon adat, melynél fogva a keresők számának a legnagyobb gyarapodása a biztosítási iparban mutatkozik és pedig oly számbavehető mértékben, hogy 1882-től 1907-ig $5^1/_2$-szeresére nőtt ebben az iparágban a keresők száma. Nagyrészt természetesen annak tulajdonítandó ez, hogy a német munkásbiztosítás hatalmas kiépítése ebbe a korszakba esik; ellenben része van benne a szerző nézete szerint annak is, hogy a német nép mindenfelé fokozottabb mértékben igyekezik magáról hárítani biztosítás útján az elemi csapások okozta károkat. A biztosítás kérdésével kapcsolatban fel akarjuk említeni azt is, hogy Neuhaus számítása szerint az 1907. évi junius 12-ki állapot szerint az özvegyeknek jóval több mint a fele lett volna az új német munkásbiztosítási tervezet értelmében a hátramaradottak járadékára igényjogosult.

Neuhaus előttünk fekvő munkája csak az első része a két kötetre tervezett műnek. A második rész főkép a német üzemi felvételek összehasonlító feldolgozását fogja tartalmazni. Méltó érdeklődéssel várhatjuk ezt a kötetet is, mert abból a német közgazdaság haladása iránt közvetlen tájékozást fogunk meríthetni, míg az első kötet erre inkább csak másodsorban enged következtetni és inkább azokat a változásokat állítja szemeink elé, amelyeket ez a fejlődés a népesség szerkezetében előidézett.

H.

Társadalmi politika.

A népművelésügy Bécsben és Berlinben.

(*H. Siemering:* Arbeiterbildungswesen in Wien und Berlin. Eine kritische Untersuchung. Karlsruhe i. B. : G. Braun, 1911. (VIII. 200) 80)

E két metropolis munkásképzésének ügye két irányban érdekelhet bennünket. Egyfelől azért, mert mindkettő döntő befolyású szokott lenni a mi fejlődésünkre, másfelől mert a két nagy város e tekintetben typikusan elütő fejlődésmenetet mutat és egymást bizonyosképen kiegészíti. Kiegészítik egymást a berendezéseik neme és azok különböző szervezete tekintetében. Igy például a mi Berlinben nyilvános testületek feladata, azt Bécsben magánegyesületek teljesítik és viszont. Figyelemreméltó körülmény az is, hogy Bécs a népművelés egyes terein úttörőként haladt az összes birodalmi német városok előtt.

A legkülönbözőbb körülmények sajátságos találkozása, az utolsó 10—15 évben a régi császárvárost a német népművelésügy középpontjává tette. Más nemzetiségekkel való küzdelmükben a németek Bécsben talán áldozatra készebbek a culturájukért. Ehhez járult még az a körülmény is, hogy az előbbi conservativ, sőt reactionarius és autokratikus városi régime az összes pártok haladó férfiait egy ellenzékbe gyűjtötte és így sikerült, — amit a bécsi socialdemokratia is elismer, — az akademikus, lateiner körök szellemi munkáját, a polgárság, a bourgeoisie pénzügyi támogatását és a munkásság bizalmát megnyerni. Ez Ausztriában annál könnyebben lehetséges volt, mert ott, mint Délnémetországban, a társadalmi osztályellentétek nem oly élesek, mint északon. A socialdemokratia és a szakszervezetek közvetítésével közelednek egymáshoz a munkásság és ama körök, amely a bécsi népművelő intézmények közönségének a zömét teszi.

A népművelés munkáját javarészben négy nagy szervezet teljesítette: a népies egyetemi tanfolyamok bizottsága (Ausschuss für volkstümliche Universitätskurse), a népotthon (Volksheim), a bécsi népművelő egylet (W. Volksbildungsverein) és a központi könyvtár (Zentralbibliothek). Ezeket az egyesületeket nemcsak rokon törekvések kapcsolják egymáshoz. A personalis unió egy neme áll fenn köztük azáltal, hogy a vezető személyiségeik egyike-másika egyidejüleg több organisatióban tevékenykedik. Néhány vezetőember baráti kapcsolata következtében a népművelés legfontosabb ágai központositva vannak és személyes kötelékek tartják őket össze a bécsi munkásság politikai és gazdasági egyesületeivel. Ez a belső kapocs az egyes intézmények kölcsönös segítsége mellett szerencsés összeműködést eredményez ki-

felé. Ebből a bécsi népművelést teljesítő különböző egyletekre nézve előnyös munkamegoszlás keletkezik, az okulást kereső elemek részére pedig a művelési eszközök és berendezkedések fokozatos rendszere, melynek segítségével szellemileg szépen feldolgozhatják magukat. Az az út, amely a tanulni vágyó munkásnak kinálkozik, körülbelül a következő: érdeklődését előbb amaz előadások látogatása kelti fel, amelyeket a Volksbildungsverein vasárnap délutánonként rendez a különböző városrészekben. Talán már ezzel egyidőben mulattató könyveket is kap ezen egylet könyvtáraiból vagy a Centralbibliothek fiókjainak egyikéből. Állandóan azonban ezek az egyes előadások ki nem elégítik, hanem csak ösztönzik. Rendesen kedvet kap arra, hogy valamelyik tárgyba rendszeresen bevezettessék. De valami tudományos könyv olvasása még nehéz volna neki. Ilyenkor rendesen a népszerű egyetemi tanfolyamok felé fordul és ott megkapja, amire szüksége van. Ha ezeken valamelyest mélyitette tudását és a Volksheimben is hallgatott egynéhány előadást, vágya támad nemcsak hallani, hanem önállóan, tudományosan dolgozni. A Volksheim alkalmat nyujt neki, hogy ebbeli vágyát kielégítse. Persze ez az itt jelzett tanulmány-irány nem kötelező. Általában mindenkinek szabadságában áll akármelyik organizació rendezte tanalkalmatosságokban résztvenni. Csak a Volksheim állit fel bizonyos felvételi feltételeket. A népszerű egyetemi tanfolyamok a Volksbildungsverein, Volksheim és Centralbibliothek egymásnak reklámot csinálnak és állandó tanuló- és tagcserét folytatnak, amelyben socialdemokratikus egyesületek és szakszervezetek is résztvesznek. Ezen utóbbiak lényegileg elvtársaik politikai kiképzésére szorítkoznak és ezen külön czéljaik elérésére saját intézményeket létesitettek, amelyek legnagyobbrészt a sociáldemokrata párt fenhatósága alá vannak rendelve, kisebb részük bár kimondottan socialdemokrata jellegű, mégis viszonylag elég önálló létet él. Az első csoport központja a bécsi munkásszervezetek oktatási bizottsága; az utóbbiak legjelentékenyebb képviselője még rövid idő előtt az u. n. Arbeiterschule volt (újabban az előbb emlitett bizottság alá rendelve), amely Bécsben figyelemreméltó tevékenységet fejt ki. Összefüggésben áll ezekkel az intézményekkel a bécsi szabad népszinpad (Wiener Freie Volksbühne), mint a berlini hasonló nevű egyesületek utánzata, amely a nép széles rétegeinek lehetővé teszi a szinielőadások látogatását. Népies hangversenyeket is többen rendeznek Bécsben.

A népies egyetemi előadások a bécsi egyetem szárnyai alatt állanak. Tárgyuk mindama tudományágak közül vétetik, amelyek népies előadásra alkalmasak. Ki vannak zárva oly kérdéseket tárgyazó előadások, amelyek politikai, vallásos vagy társadalmi küzdelmekre vonatkoznak, vagy amelyeknek

tárgyalása agitatióra adhatna alkalmat. Az előadásokat különböző helyeken tartják. A hallgatóság közt a népesség minden rétege képviselve van. Aszerint kerül a polgári vagy a munkáselem többségbe, hogy mely kerületben és hol tartják az előadásokat. A végből, hogy kellő propagandát csináljanak a tanfolyamoknak munkáskörökben, 1908-ban tanácskozásra hivták meg a munkásság bizalmi férfiait. Ezekkel nemcsak a munkásság körében való agitatiót beszélték meg, hanem az iránt is tájékozódtak, hogy az egyes kerületekben minő előadások tartása kívánatos. Ez az eljárás a hallgatók erősmérvű szaporodását vonta maga után.

A népotthon, Volksheim névvel Bécsben egy egyesület és egy épület nevét jelölik meg. Eredetileg minden politikai irányzattól mentesen akarták tartani, tényleg azonban túlnyomó benne a socialdemokrata elem. Gyarapodása bámulatosan gyors volt. 1905-ben saját épületet nyitott. 1908/9-ben kilenczven tanfolyamot adott 3.938 hallgató számára. A szombati és vasárnapi előadásokat 24.744 személy látogatta. A tagok szakcsoportokat alkothatnak, amely jogukkal bőven élnek. Vannak az egyesület kebelében irodalmi, zenei, turisztikai, történelmi stb. szakcsoportok. A legtöbb résztvevő főleg nyelvek és természettudományok, műszaki ismeretek iránt érdeklődik.

A Wiener Volksbildungsverein a legrégibb valamennyi bécsi hasonló intézmény között. Czélja első sorban könyvtárak létesítése, másodsorban népszerű tanfolyamok rendezése. Első könyvtárát 1887-ben nyitotta meg. Ifjabb társa a »Verein Zentralbibliothek«, amely ujabban hatalmasan fellendült, az idősebb könyvtáregyesületeket jóval túlszárnyalta és minden tekintetben a helyzet magaslatán áll. Kisebb jelentőségű a kereszténysocialista alapon szervezett »Volkslesehalle Wien I«. A többiekhez képest kisüzemnek mondható.

Maguknak a szakszervezeteknek is széleskörű oktató apparátusuk van, sok előadás és több kerületi könyvtár szolgálja a szervezett munkásság képzését. A könyvtárak látogatottság és berendezés tekintetében a Zentralbibliotheket meg sem közelítik.

Ami Berlin népművelésügyét illeti, hiányzik belőle az az egységesség, amely a bécsit jellemzi. Oly intézmények, amelyek Bécsben szándékos közösségben működnek, Berlinben idegenül állnak egymással szemben. Mindegyik külön működik; csak kevesen dolgoznak karöltve, a szemlélőre a berlini népművelés nem zárt egész, hanem sokféle szakadozott jelenségek benyomását teszi. Ennek oka helyi körülményekben keresendő, főleg abban, hogy nehezen tudják magukat az intéző körök politikai és társadalmi ellentéteken túltenni.

Mindenekelőtt három elem befolyásolja részben fejlesztőleg részben hátráltatólag a népművelés ügyét.

A porosz állam, Berlin és nagyobb elővárosainak törvényhatóságai, amelyekben a liberális polgárság van többségben és végül a socialdemokratia. A porosz állam egyelőre csak óvatosan és habozóan vesz tevékeny részt a népművelésügy feladataiban. A községek már frissebbek. Berlin város bőkezűen nyújt pénzbeli és természetbeni támogatásokat, ha a népművelés fejlesztéséről van szó. Hatalmasra növekedett pl. újabban Berlin kapuja előtt Charlottenburg. Az a körülmény, hogy a berlini gazdag lakosság tetemes része Charlottenburgban lakik, ennek nagy adójövedelmet biztosít. Ezen város nagystylű communálpolitikája az általános népjólétre, tehát a népművelésre is gondol. Mint Bécsben, úgy Berlinben is barátságos érzelmekkel viseltetik a liberális polgárság a népművelésügy iránt. Azonban ezt a socialdemokratia nagy mértékben megnehezíti a munkát minden hivatalos összműködést a polgársággal visszautasítván. Ez azonban nem akadályozza meg a tanulásra vágyakozókat abban, hogy megkeressék azt a forrást, amelyre tudásvágyuk kielégítésére szükségük van és nem sokat törődnek politikai irányzatokkal. Ama számos testület közül, amelyek Gross-Berlinben a népművelés ügyét szolgálják, jelesen három, azaz három csoport emelhető ki: a Zentralstelle für Volkswohlfahrt, Berlin és Charlottenburg városok és a munkásszervezetek. Mint Bécsben úgy Berlinben is első sorban a főiskolák, azaz berlini főiskolai tanárok népies tanfolyamai érdemelnek említést. Míg Bécsben több cursust tartanak kevesebb hallgatóval, azalatt Berlinben kevesebb tanfolyam van ugyan, egynek-egynek azonban lényegesen több a hallgatója.

Szép intézménye Berlinnek a Humboldt-akadémia szabad főiskolája is, amely pótolni akarja azt a hiányt, amelyet a rendes főiskolai oktatás hagy hátra. »Szemben az állami egyetemmel« úgymond »szabad akar lenni és független államtól, politikai és felekezeti pártoktól és nem kiván tekintettel lenni csak a szellemi cultura örök vezércsillagaira: az igazra, szépre, jóra«. A Humboldt akadémia 1878-ban alakult, jövedelme a cursusdíjakból adódik, melyek meglehetősen magasak, úgy hogy a szegényebb néposztályok, jelesen a munkáselem nem igen részesülnek jótéteményében. 1895/96-ban a munkásság a hallgatóság 2·5%-át tette ki. E szám bizonyára ma sem változott. Igen mérsékelt árú előadások tartatnak a tengertudományi kir. intézetben is, melyek rendkivül nagy látogatottságnak örvendenek. Népies természettudományi előadásokat rendez az Urania és a treptowi csillagászati torony. Mindkettő üzleti alapon áll és az előbbit 160—170.000 ember, utóbbit ezideig maximálisan 60—70.000 személy látogatta.

Érdekes jelensége a berlini népművelésügynek a főiskolai tanulók munkástanfolyam-rendezése. Egészen szabad, statu-

moktól nem kötött és inkább hagyományokon alapuló szokássá vált Charlottenburgban és Berlinben, hogy egyetemi hallgatók munkásoktatással foglalkoznak. A cursusok tárgya főleg elemi oktatás, a költségeket részben pártoló magánosok, részben a hallgatók fedezik.

A berlini népművelés és munkásoktatás leghatalmasabb eszköze a 28 városi népkönyvtár, amelyek közül tizennégynek olvasóterme is van. A 28 könyvtár központja a városi könyvtár, mely 1907-ben nyilt meg és amely úgy mint a többi, a legkönnyebben megközelíthető és használható.

A Zentralstelle für Volkswohlfahrt nemcsak népszerű előadásokat rendez, hanem múzeumi sétákat, amelyek során a munkások ezrei ismerkednek meg a természettudomány érdekességeivel és a művészetek elemeivel. Különösen nagy a tolongás a természetrajzi gyűjtemények látogatásakor. 1895. óta a Zentralstelle hangversenyeket is rendez, amelynek látogatottsága óriási.

A szinházi előadások közül, amelyek a munkásság számára szolgálnak, megemlítendők az ú. n. szabad szinpadok és a nagy szinházak munkáselőadásai. Előbbiek egyesületi alapon állanak. Ami utóbbiakat illeti, a császárnak köszönik létüket, aki elrendelte, hogy évenként 10 népies előadás tartandó 60 fillér belépődíjjal. A jegyek ügyes technikával kerülnek a munkásság köreibe és ki van zárva, hogy velük lényeges visszaélés történjék.

A szervezett munkásság részéről teljesített művelési munka több-kevesebb összefüggésben áll tulajdonképpeni feladatukkal a munkás gazdasági helyzetének javításáért folytatott küzdelemmel. A szabad, — a keresztény szakszervezetek, a Hirsch—Duncker-félék és az úgynevezett sárgák mindegyik kivette a maga részét a munkából.

A szabad szervezetek, amelyek tagjainak száma 223.806 volt 1908-ban, könyvtárakat tartanak fenn, számszerint 54-et. Azonkívül a legtöbbnek külön lapja is van, amely gondoskodik a tagok szellemi igényeinek kielégítéséről. Ezenkívül az összes szakszervezetek gondoskodnak előadások tartásáról és tagjaik oktatásáról.

A Hirsch—Duncker-féle szervezeteknek Grossberlinben 1909-ben 16.800 tagja volt, 98 helyi egyesületbe csoportosítva. Az ezek által gyakorolt művelési tevékenység is a következő csoportok alá foglalható: könyvtár, szaklap, előadás, kirándulás. A Hirsch—Duncker-féléknél kisebb tagszámmal birnak a berlini keresztény szervezetek (5.099 tag 12 helyi szervezetben 1908-ban). Könyvtára k kicsinyek, de azért eléggé használtatnak Előadásaik látogatottak. A sárga szervezeteknek a könyv készültekor még nem volt könyvtáruk. Ellenben szónoki iskolát tartottak fenn és előadásokat, múzeumi sétákat rendeztek.

Ha áttekintjük a két német főváros Bécs és Berlin munkásoktatás ügyét és népművelésügyét, azt látjuk, hogy mindenütt előtérbe tolul az a felfogás és az a követelés, hogy a népművelés ügye nyilvános gondoskodást kiván. Hogy mennyire menjen a város, mennyire az állam, eldönteni bajos. Nagyjában megállapítható az az elv, hogy az állam feladata gondoskodni az oly feladatok teljesítéséről, amelyek egyenletesen nagy területekre nézve keresztülvihetők, míg a községekre az oly igények kielégítése marad, amelyek a helyi körülményekre való tekintettel bizonyos specializálást igényelnek.

Pl. a tapasztalat azt bizonyítja, hogy jól megoldható állami feladat a népies egyetemi előadások rendezése. A népkönyvtár-berendezés feladata inkább községi alapon képzelhető el szerencsésebben.

Ma már senki sem vonja kétségbe, hogy a modern értelemben vett népművelés, munkásoktatás nyilvános feladat, melynek teljesítése kötelesség akár államilag, akár városilag és amelynek ellátására szükséges költségek éppúgy adók alakjában szerezhetők meg, mint bármely más szükséges nyilvános költségek.

V.

☆

Az iparfelügyelet állapota Európában.

(Erster vergleichender Bericht über die zur Durchführung der Arbeiterschutzgesetze getroffenen Massnahmen. Die Gewerbeaufsicht in Europa. Der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiterschutz vorgelegt von ihrem Bureau. Jena, Gustav Fischer 1911.)

A Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének a legújabb kiadványa az iparfelügyelet állapotát ismerteti egész Európára kiterjedőleg és a maga nemében a socialpolitikai irodalom forrásmunkái közé tartozik. Az anyagot annak kidolgozásához a nemzetközi egyesület egyes nemzeti osztályai maguk szolgáltatták és ezek, valamint az iparfelügyelet központi szervei nézték át az elkészült munkát. Annak első vázlata már 1908-ban kész volt, amikor azonban a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének a nagygyülése azt még nem tartotta kielégítőnek és annak átjavítására és kiegészítésére újból felkérte a nemzeti osztályokat.

Eredetét az előttünk fekvő füzet annak köszöni, hogy mihelyt a socialpolitikai nemzetközi egyezmények kötésének a gondolata concret alakot öltött, az ily nemzetközi egyez-

ményekhez csatlakozó államok érdekelve voltak abban, hogy mikép történik más országokban a munkásvédelmi törvényeknek a végrehajtása. Hiszen a munkásvédelem terére tartozó nemzetközi egyezmények célja az, hogy a különböző termelési területek versenye egyes munkásvédelmi intézkedésekre vonatkozólag kikapcsoltassék és a nemzetközi versenyre való tekintet ne gátolja egyes munkásvédelmi intézkedések elrendelését. Ez azonban természetesen csak akkor történik, ha kellőkép biztosítva van az is, hogy a nemzetközi egyezmények alapján tett intézkedések tényleg megfelelően keresztül is vitetnek és nem maradnak egyszerűen papiron, mert hogy ha pld. a nők éjjeli munkáját a berni egyezményhez csatlakozott államok el is tiltják, ellenben a tilalom megtartását nem őrzik kellőkép ellen, akkor az egész egyezmény a célját téveszti.

Épp ezért, amint 1890-ben a berlini munkásvédelmi conferentián nemzetközi munkásvédelmi egyezmények kötésének a gondolata a megvalósuláshoz közelebb jutott, jelentkezett máris az a törekvés, hogy a munkásvédelmi törvények hatályos ellenőrzése biztosittassék a résztvevő államokban. Miután kezdetben inkább az iparfelügyeletre vonatkozó általános követelések kerültek szóba, 1903-ban a Nemzetközi Törvényes Munkásvédelmi Egyesületnek a németalföldi osztálya nyiltan kipattantotta a kérdést, felvilágosítást kérve abban az irányban, hogy mily biztosítékok követelhetők az egyes államoktól a nemzetközi megegyezés alapján teendő intézkedések keresztülvitelét illetőleg? Amidőn azonban egyrészről még maguk a nemzetközi egyezmények sem voltak meg, másrészről pedig egyáltalában óvatosan kellett az egyesületnek eljárnia, hogy az ily irányban megindult kezdeményezések az államok független törvényhozásával szemben túlságos követelések támasztása által meg ne hiúsíttassanak, természetesen nem lett volna czélszerű a kérdést ebből a szempontból tárgyalni. Annak még a látszatát is el kellett kerülni, mint hogyha a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete az iparfelügyelet terén ellenőrizni akarná az egyes államokat, mire természetesen mint egyesületnek semmi jogköre sem volna. A kérdés ily óvatosabb mederbe terelése meg is történt az egyesület genfi nagygyűlésén, amikor az erre a kérdésre vonatkozólag hozott határozat úgy szólt, hogy az egyes országokban a munkásvédelmi törvények végrehajtásának az ellenőrzésére fennálló szervezetről egy pártatlan és tárgyilagos leirás készítendő.

Az ezen határozat alapján kiadott kérdőiv, valamint az azokból készült munka is öt főkérdést tárgyal. Ezek: az iparfelügyelet terjedelme és intensitása a különböző országokban, az iparfelügyelet szervezete, a munkások és munkásszervezetek közreműködése az iparfelügyeletben, a munkás-

védelmi törvények végrehajtásának az általános ellenőrzése és végre az iparfelügyelet fejlesztésére és további kiépítésére vonatkozó tervek.

Az első kérdés, az iparfelügyelet terjedelme és intensitása különös mértékben megérdemli figyelmünket, mert erre vonatkozólag a Nemzetközi Munkásügyi Hivatal oly anyag birtokába jutott, melyet más munka sserzőjének összegyüjteni alig sikerült volna. A táblázat, amelyet ennek alapján a Nemzetközi Munkásügyi Hivatal összeállított, már magában bizonyos áttekintést nyújt az iparfelügyelet nemzetközi állapotáról. Az egyes országok területe és ipari lakossága szembe van a táblázatban állítva az iparfelügyelői kerületek és az iparfelügyelők számával, feltünteti továbbá a táblázat a vizsgálatoknak, valamint az ipartelepeknek és az azokban foglalkozó munkásoknak a számát és végül azt is, hogy egyáltalában hány ipartelepre és hány munkásra terjed ki az iparfelügyelet. Ha hosszasabban tanulmányozzuk ezt az összeállítást, abból már magából igen sokat meríthetünk a munkásvédelmi törvények végrehajtásának az egyes országokban való állapotát illetőleg. Az iparfelügyelők száma a legnagyobb a Németbirodalomban (543), továbbá Oroszországban, Nagybritanniában és Ausztriában. Az eszközölt vizsgálatok számában Anglia messze előtte van a többi államoknak (424.000 vizsgálat egy évben), utána jön a Németbirodalom (körülbelül 206.000), azután Francziaország (200.000). A többi országokban jóval kisebb az eszközölt vizsgálatok száma (Ausztriában pl., mely a többiek közt elől van, 27.500). Természetesen igen nagy eltérések mutatkoznak az iparfelügyelet alá eső telepek számát illetőleg is. A családi üzemek kivételével az összes ipartelepekre az iparfelügyelet a Németbirodalomban, Ausztriában, Finnországban, Francziaországban, Nagybritanniában, Liechtenstein herczegségben, Bosznia és Herczegovinában, Luxemburgban, Németalföldön és Romániában terjed ki. Belgiumban, Dániában, Olaszországban, Norvégiában, Svédországban, a Svájczban, Magyarországon és Szerbiában a motorikus erővel hajtott gépekkel dolgozó vagy pedig a bizonyos számú munkást foglalkoztató telepek esnek az iparfelügyelet alá. A felsorolt államok közül a legtöbb már az 5 munkást foglalkoztató ipartelepeket is ide sorolja; csak a Svájcz fogadja el bizonyos telepekre nézve 10 munkás alkalmazását határul, hasonlókép Svédország. Hazánk 20 munkással közvetlenül Szerbia előtt áll a sorban, hol 25 munkás képezi a határt. Bulgáriában, Spanyolországban és Portugáliában a gyermekeket és női munkásokat foglalkoztató ipartelepek, Oroszországban pedig csak a gépekkel vagy motorikus erővel dolgozó üzemek tartoznak az iparfelügyelet alá. Az otthoni ipart illetőleg felügyelet egyáltalában

nincsen Bulgáriában, Dániában, Finnországban, Spanyolországban, Magyarországon, Romániában, Svédországban, Norvégiában, Portugáliában, Oroszországban és a Svájczban, ellenben a motorral dolgozó vagy pedig az egészségre ártalmas üzemek felügyelet alatt állanak Németországban, Belgiumban, Francziaországban és Luxemburgban, Angliában és Németalföldön pedig a gyermekek és fiatalkorúak foglalkoztatását illetőleg az összes otthoni ipari telepek.

Az iparfelügyelők jogait illetőleg legfontosabb az ipartelepekbe való szabad belépés joga, melyet mindenhol megtalálunk, de nem egyenlő mértékben; így pl. Svédországban és Magyarországon is bizonyos helyiségek az üzleti titok szempontjából nem állanak az iparfelügyelő előtt nyitva. A vállalkozókat a szükséges felvilágosítások megadására az összes államok kötelezik. Az iparfelügyelők által elrendelt intézkedések nem teljesítése esetére Svédország kivételével ugyancsak minden állam büntetést állapít meg és pedig nem egy, így pl. Németország, Ausztria, Luxemburg és a Svájcz, elzárási büntetést is ismer. Kötelező, nem valamely törvényes rendelkezésen nyugvó szabályoknak a megállapítása csak az angol bányafelügyelőknek áll módjukban; hasonló jogot máshol nem találunk. A rendőri hatóságok támogatását az iparfelügyelők részére egyik vagy másik módon minden állam biztosítja, sőt pl. Németországban bizonyos fokig maguk a rendőri hatóságok is közreműködnek az ipartelepek egészségügyi és biztonsági ellenőrzésében. Bizonyos irigységgel olvassuk ezt, mert bizony a mi iparfelügyelői jelentéseink tele vannak állandóan oly irányú panaszokkal, hogy a rendőri hatóságok gyakran nem részesítik az iparfelügyelőt kellő támogatásban.

Az iparfelügyelőket számos, a tulajdonképeni hivatásukon kivül fekvő teendővel több állam halmozza el; általános a kazánpróbáknak rájuk bizása; gyakori az ipari és a strikestatisztika vezetésének a kötelezettsége. Az iparfejlesztés feladatkörükbe csak Magyarországon tartozik. Természetesen a balesetek elhárítása körül mindenhol igénybeveszik a közreműködésüket. Ezért a legtöbb államban tudomásukra hozandók a súlyosabb balesetek. Ez ellenben általában közvetett módon, rendesen a helyi hatóságok közvetítésével történik, úgy hogy a balesetek ezeknek jelentendők be és ezek továbbítják a bejelentést az iparfelügyelőhöz. Hogy ez az út nem mindig czélravezető, azt éppen a mi iparfelügyelői jelentéseinkből láthatjuk, melyekben állandó a panasz, hogy a baleseti tárgyalásokra nem kapják meg jókor a meghivót. Közvetlenül az iparfelügyelőknél jelentendők a súlyosabb balesetek Angliában, Belgiumban és Oroszországban. Az ipari mérgezésekre nézve Angliában és Svédországban áll fenn bejelentési kötelezettség;

Ausztriában egyedül a phosphornekrosisra nézve. Ipartelepek engedélyezésénél és azok felépítésénél, bármily fontos ez a praeventio szempontjából, még nem mindenhol működik közre az iparfelügyelő. Hazánk e tekintetben dicséretes kivétel, mert nálunk a telepengedélyezési eljárásnál közreműködik az iparfelügyelő.

Az iparfelügyelők kiképzését illetőleg részletes szabályok Poroszországban, Szászországban, Francziaországban, Németalföldön és Oroszországban állanak fenn. Különösen megérdemli figyelmünket a porosz és szász rendszer, mert e két országban német alapossággal és rendszerességgel történik az iparfelügyelők gyakorlati és elméleti képzése. Úgy Poroszországban, mint Szászországban nagy súlyt helyeznek arra, hogy az iparfelügyelők ne csak technikai, hanem közigazgatási és közgazdasági kiképzésben is részesüljenek; a porosz szabályzat a gyakorlati idő után egy német főiskolán a jog- és államtudományoknak legalább 3 féléven át való hallgatását is megkívánja. A közgazdaságtan Oroszországban is tárgya az iparfelügyelői vizsgának. Orvosoknak az iparfelügyelet körében való alkalmazása tekintetében Anglia áll elől, hol az ipari üzemekben alkalmazott gyermekek részére azoknak korát és alkalmasságát tanusító bizonyítványok kiállítása kapcsán az orvosok ma már számbavehetően közreműködnek a felügyeletben. Máshol inkább a hatósági orvosok esetről-esetre való igénybevételére szorítkozik ez a közreműködés, bár több helyen előfordul, mint nálunk is, hogy egy-egy orvos foglal helyet az iparfelügyelői karban.

Több országban a munkások is résztvesznek az iparfelügyeletben. Így Angliában, ahol az iparfelügyelői vizsga nehéz volta folytán inkább csak mint segédeket, de ezek között annál nagyobb számban találunk munkásokat; Ausztriában is mint segéderők szerepelnek a munkások; Francziaországban az iparfelügyelői vizsgán bizonyos könnyítéseket eszközöltek, hogy a munkások nagyobb mértékben juthassanak az iparfelügyelői karba, mi meg is történt; Németalföldön az ellenőri állások vannak a munkások részére fentartva, Belgiumban pedig mint munkásküldöttek vesznek részt a munkásosztályból kikerült egyének az iparfelügyeletben.

A munkásszervezetek részvétele a felügyeletben törvényileg szabályozva sehol sincsen. Tényleg azonban, kivált a bányászat terén bizonyos részvétel található Angliában és Francziaországban, valamint Olaszországban. A munkásszervezetek ellenben máshol is figyelemmel kisérik a munkásvédelmi törvények végrehajtását és a hiányokat az iparfelügyelőknek bejelentik, néhol a munkások magánjogi követeléseit azok helyett perlik is.

Az iparfelügyelet továbbfejlesztését illetőleg felmerült

tervek főirányukban a jelentés szerint háromfélék. Ahol, mint p. o. Spanyolországban, az iparfelügyelet a helyi hatóságtól még nincsen egészen különválasztva, ez képezi a fő törekvést. Ahol ez már megtörtént, leginkább arra igyekszenek, hogy az iparfelügyeletet a politikai hatóságoktól függetlenítsék. Angliában pedig, ahol már ezen is túl vannak, az iparfelügyelet mélyítése és kivált a felügyelet egyes specialis ágainak a kifejlesztése, valamint az iparfelügyelők képzésének a javítása a főczél. A concret részletek túlságos messze vezetnének, mert az iparfelügyeletnek az egyes országokban való különböző szervezetével erősen összefüggnek.

H. F.

A Magyar Társadalomtudományi Szemlében tanulmányokat tettek közzé:

Alexy Lajos, közgazdasági iró.
Anet Claud, franczia iró.
Angyal Pál, jogakadémiai tanár.
Apáthy István, egyetemi tanár.
Balás Károly, jogakadémiai tanár.
Bálint Imre, aligazgató.
Balogh Jenő, államtitkár.
Barlók György, tanár.
Bud János, min. s. titkár.
Buza László, jogakadémia tanár.
Chyzer Béla, Máv. felügyelő.
Czettler Jenő, ministeri fogalmazó.
Dékány István.
Doleschall Alfréd, egyet. tanár.
Elek Pál, udvari tanácsos.
Eötvényi Nagy Olivér, jogakad. tanár.
Ifj. Erődi Béla, keresk. akad. tanár.
Erődi Tihamér.
Farkas Pál, orsz. képviselő.
Ferdinandy Geyza, egyet. rk. tanár.
Ferenczy József, műegyetemi tanár.
Fráter Aladár, hirlapiró.
Gaal Jenő, főrendiházi tag, műegyetemi tanár.
Gárdonyi Albert, főv. könyvtárnok.
Gáthy Bálint, kir. ügyész.
Géber Antal, ministeri fogalmazó.
Geőcze Sarolta, igazgatónő.
Giesswein Sándor, kanonok.
Gidófalvy István, kir. közjegyző.
Gineverné Győry Ilona, irónő.
Heller Erik, törv. jegyző.
Heller Farkas, műegyet. m.-tanár.
Hornyánszky Gyula, egyet. m.-tanár.
Imre Sándor, egyet. m.-tanár.
Jancsó Benedek, igazgató.
Jankulov Boriszláv, tanár.
Kármán Elemér, ügyész.
Kelemen Nándor.
Kenedi Géza, iró.
Kenéz Béla, egyetemi tanár.
Kérészy Zoltán, jogak. igazgató.
Kiss Géza, jogak. tanár.
Kohányi Gyula, s.-tanfelügyelő.
Kiss Ödön, tanár.
Kováts J. István, lelkész.
Lechner László, tanár.
Lendvay Miklós, vm. főjegyző.
Marczali Henrik, egyetemi tanár.
Mattyasovszky Miklós, min. titkár.
Nagy Dénes, tanár.
Nagy László, tanár.
Nagyiványi Fekete Gyula, táblabiró.
Németh József, min. oszt. tanácsos.
Neubauer Ferencz, ügyvéd.
Okolicsányi-Kuthy Dezső, egyetemi m.-tanár.
Pach Henrik, orvos.
Palágyi Menyhért, egyet. m.-tanár.
Paizs Lajos, tanár.
Pap Géza, min. oszt.-tanácsos.
Prohászka Ottokár, püspök.
Réz Mihály, jogakadémiai tanár.
Riesz Sándor.
Schneller István, egyetemi tanár.
Sigmond Andor, jogakad. tanár.
Steinecker Ferencz, min. fogalmazó.
Steiner Gyula, vm. jegyző.
Szász Zsombor, orsz. képviselő.
Szeberényi Lajos, lelkész.
Székely György, egyetemi m. tanár.
Szemenyei Kornél, aligazgató
Szentirmay Imre, képezdei tanár.
Szentiványi Ferencz, árvaszéki ülnök.
Szitnyay Elek, tanár.
Tábori Kornél, hirlapiró.
Torkos László, tanár.
Tóth Dezső.
Vágó János.
Varró István, kamarai fog.
Vályi Bódog, tanár.
Zsoldos Benő, albiró.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
—— EGYESÜLET FOLYÓIRATA ——

SZERKESZTI AZ IGAZGATÓSÁG:

APÁTHY ISTVÁN, GAAL JENŐ.

IV. ÉVFOLYAM **1911 OKTÓBER** 8. SZÁM.

BUDAPEST, 1911.

Megjelenik évente tizszer, julius és augusztus kivételével, minden hó 15-ér.

TARTALOM.

Lap

Gaal Jenő: A socialis ismeretek tanítása a közoktatás körében ... 595—604

Buday Barna: Kivándorlás, munkáskereset és birtokpolitika ... 605—616

Csekey István: A választási biráskodás szervezéséhez ... 617—634

Schneider Sándor: A magyar középosztály jövője ... 635—645

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közművelődés, nevelésügy:

Világnyelv vagy európai? *Ferenczy József* ... 646—651

Társadalmi politika:

Patronage congressusok. *Erődi Tihamér* ... 652—664

Folyóirat a munkanélküliség tanulmányozására. *H. F.* ... 664—667

Lakásügy. *Illés Imre.* ... 667—669

Egy modern munkás-város. *Zsoldos Benő* ... 669—671

Magyar Társadalomtudományi Egyesület:

Széchenyi Cyklus ... 672

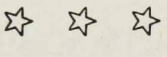

A Magyar Társadalomtudományi Szemle közöl önálló tanulmányokat a társadalomtannak és főbb segédtudományainak köréből; ismerteti a társadalomtant érdeklő közéleti és irodalmi jelenségeket; gyűjti, bírálatosan rendezi és további felhasználásra előkészíti a társadalomtan tudományos anyagát. Közli végül a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nyilvános ülésein és szakértekezletein tartott előadásokat, felolvasásokat és vitatkozásokat, valamint az Egyesület hivatalos értesítését annak választmányi üléseiről, közgyüléséről és belső életéről. Főczélja a társadalomtant, szigorúan tudományos alapon, a magyar nemzeti továbbfejlődés szolgálatába állítani, egészséges társadalompolitikai közvéleményt teremteni s a magyar tudományos erőket erre a munkára egyesíteni.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület tagjai a Magyar Társadalomtudományi Szemlét évi 10 korona tagsági díjuk fejében kapják. Előfizetési díja egy évre 20 korona; egy-egy szám ára 2 korona.

A Magyar Társadalomtudományi Szemle részére szánt közlemények a Magyar Társadalomtudományi Egyesület igazgatóságának czímére (Budapest V., Mária-Valéria-utcza 12. sz. II. emelet), előfizetések az egyesület pénztárának czímére (Magyar bank- és kereskedelmi részvénytársaság, Budapest V., Váczi-körut 32. sz.), a folyóirat anyagi részére vonatkozó értesítések pedig a Magyar Társadalomtudományi Egyesület titkárságához (Budapest V., Mária-Valéria-utcza 12. sz. III. emelet) küldendők. Előfizetéseket minden könyvárús is elfogad.

A socialis ismeretek tanítása a közoktatás körében.[1])

Irta: GAAL JENŐ.

Arra a kérdésre, hogy a társadalomtani és általában a socialis ismeretek hogyan, mily mértékben és mily módszerrel vitessenek be a közoktatás terére, nem könnyű határozott választ adni és tüzetesebb javaslatokat tenni.

Maga az a kérdés is, hogy mi a szoros értelemben vett társadalmi ismeret s van-e annak oly tudománya, melyet tanítani lehet, napjainkban még mindig nagyon vitatott tétel. Hogy a társadalmi tudományok egész sora létezik, s hogy azok megismerése mind nagyobb jelentőséget nyer, az iránt nem lehet kétség. De hogy az ezeknek úgyszólván bölcseleti egybefoglalását és sublimátióját képező társadalomtan, a sociologia, annyira kialakult-e már, hogy annak rendszeres oktatása közintézetekben elrendelhető, az még egyáltalán nem tisztázott kérdés.

Azonban midőn ezt én is vallom, ez nem azt jelenti, hogy a társadalomra vonatkozó helyes felfogásnak a közoktatási intézetekben való terjesztését kicsinyelném, vagy csak elodázhatónak is tartanám. Határozottan meggyőződésem, hogy társadalmi bajaink nem kis részben a társadalom lényegének, az abban mutatkozó jelenségeknek, az egyes és az összeség

[1]) Ez az értekezés magját képezi annak a hosszabb szabad előadásnak, melyet a szerző a mult évi április 9-én ülésezett első országos diákcongressuson a vezetőség felkérése folytán tartott. Tárgya ma is nagyon actualis és megérdemli, hogy behatóbb eszmecserén, sőt alapos megvitatáson menjen keresztül. Azért annak közlésével — úgy hisszük — közérdeket szolgálunk.

A szerk.

viszonyának s az ebből folyó kötelességeknek félreismeréséből, vagy nem elég komoly mérlegeléséből származnak.

Korunk e részben még mindig a nagy vajudások korszaka. Az egyéni és társas élet mivoltából következtethető, hogy annak lelke az osztó igazság. De ennek megállapítása nem könnyű, mert az anyagi, szellemi és erkölcsi világ összefüggése iránti felfogások éles harczban állanak egymással. Haladásunk a természettudományok terén elfogultakká tett bennünket a szellemi tudományokkal szemben — ezek rovására, melyek különlétét, autonomiáját sokan nem hajlandók elismerni és jelenségeit, ezek alapján pedig azok szabályszerűségeit túlnyomóan, ha nem is kizárólag, az anyagi világ törvényszerűségein alapuló analogiák által vélik megmagyarázhatónak. A külső természet megismerésének a műszak vívmányai alakjában mutatkozó sikerei eltompítják érzékünket belső természetünk törvényeinek nem kisebb fontossága iránt. Ebben rejlik sok egyoldalúságnak és fonákságnak az igazi oka. Helytelenül ismervén fel számos társadalmi baj gyökerét, azokat nem is tudjuk czélszerűen gyógyítani. Ennélfogva köz- és magánéletünk szakadatlan kínos vergődésben merül ki.

Hogy e részben javulás álljon be, az anyagi világ meglepő fejlődésének jelenségeiből kell okulást, tanulságot merítenünk. A természettudományok haladása emelte mindenféle anyagi berendezéseink technikai tökélyét, de ez nagy mértékben visszahatott a természet alaposabb megismerésére is. A társadalmi ismeretek alapján is lehet bizonyos socialis technikát kialakítani, melynek rendeltetése nemcsak az, hogy a társadalmi életet simábbá és békésebbé tegye, hanem egyúttal az is, hogy befolyást gyakoroljon a társadalmi ismeretek bővülésére és tisztázására is. A socialis élet jelenségeinek megfigyelése, azok szabályszerűségeinek megállapítása ma már szintén nem történhetik úgy, mint hajdan, hanem mindenféle szakszerű intézkedésekre és intézetekre van szükség e részben is.

Ezek tárgyalása most nem képezi feladatomat. Itt csak jelezni kívántam, hogy a társas jelenségek felvételére és feldolgozására ezentúl világszerte nagyobb gondot kell fordítani, mint eddig, mert a társadalmi igazságok tisztázása tekintetében is jórészt azon módszer alkalmazására vagyunk utalva,

mely a természet törvényeinek megállapításánál oly nagy eredményekhez juttatá az emberiséget.

Ki kell azonban emelnem, hogy a társas életre vonatkozólag nem kell már napjainkban sem mindent újból teremteni. Arra vonatkozólag számos oly becses igazság és intelem létezik, melyek szem előtt tartása és megszivlelése egyesre és társadalomra nézve boldogító hatással járhat. Ezeket az ismereteket a maguk helyén és idején kellő mértékben és módon terjeszteni lehet, sőt terjeszteni mulhatatlanul szükséges.

Csakhogy ez irányban igen sok a dolog lényegét érintő kérdés merül fel. A társadalmi igazságok ugyanis nem örvendenek oly általános, minden kétséget kizáró elismertetésnek, mint a természetiek. Azok alapjaira vonatkozó kételyek uralkodnak, ami eddig is nem csekély részben képezte elterjedésük és a hozzájuk való alkalmazkodás akadályát. Ily körülmények közt merőben lehetetlen a socialis ismeretek tanítását az egyetemek kivételével a közintézetekben egyszerűen az oktató személyzet tetszesére és belátására bizni. Ez a koronkint uralkodó áramlatok csapongásának maga is ki lévén téve, a socialis ismereteket oly szellemben adhatja elő és olthatja be az új nemzedékekbe, mely ahelyett, hogy a társiasságot növelné, határozottan bomlasztólag hatna a társadalomra.

Évekig töprengtem e kérdés felett. Szélesbkörű kutatást folytattam minden megnyugtató eredmény nélkül. Láttam a socialdemokratia terjedését és hatalmának növekvő erejét, s vele szemben a mély meggyőződésem szerint egyedül helyes fokozatos haladást valló, történeti alapon nyugvó reformirányzat tehetetlenségét. Amott az adott helytelen, de positiv alapon tételes módszerű eszmeterjesztés folyik, itt pedig a felfogások és törekvések annyi változatban jelentkeznek, hogy a tömegek tájékozódása csaknem lehetetlenné válik. Ennek folytán már régebben arra a meggyőződésre jutottam én is, hogy a társas ismeretek oktatásának és terjesztésének valamely positiv, szilárd alapját kell feltalálnunk.

De arról is csakhamar meggyőződtem, hogy a socialis igazságok egyszerű, bármily érdekes és vonzó tanításával kizárólagosan lehetetlen czélt érni. A socialis igazságok nagy részt ethikai tartalommal birnak. Az erkölcsiséget pedig

doctrinákkal csak úgy lehet öregbíteni, ha azokat beléneveljük az emberekbe, főleg a fiatalokba. És e nevelésnek is lehetőleg szilárd alapot kell adni.

Erről még inkább meggyőződtem két évvel ezelőtt, midőn mint a magyar kormány képviselője részt vettem a londoni első erkölcsi nevelésügyi nemzetközi congressuson. Ott sok oly nézetet hallottam pro és contra, mely korábbi felfogásomban megerősített. A nyugati cultura minden országának szakférfiai részéről történt nagyon nyomatékos nyilatkozatokból arról győződtem meg, hogy az erkölcsi világ törvényeinek elfogadtatása és alkalmazása nem csupán az értelem, hanem egyszersmind az érzelem dolga is. De e részben egy nyilatkozat sem tett reám olyan mély benyomást, mint az, melyet egy kiváló japáni államférfitól és paedagogustól olvastam. Ugyanaz az egyesület tudniillik, mely az említett congressust tartotta, két évvel előbb egy erkölcsi oktatási irásos enquête-t rendezett, melynek eredményeit két vaskos kötetben tétette közzé. Az első az angolországi, a második a külföldi eziránytú véleményeket foglalja magában. Ez utóbbi tartalmazza báró Kiruchi-nak azt a nagyon érdekes és nyomatékos nyilatkozatát, mely nézetem szerint a socialis ismeretek közoktatás útján való terjesztésének igazán helyes és egyedül aggálytalan irányelvét tartalmazza.

Erre a nevelésügyi congressuson felszólalt másik japáni szakembernek, Yoshidá-nak, szavai tettek figyelmessé, aki oda nyilatkozott, hogy mig a nyugat-európai cultura emberei a vallásos erkölcsi sikeres oktatás útján lesznek hazafiasok, addig a japániak hazafiságuk folytán válnak erkölcsösekké.

Báró Kiruchi teljesen jártas az európai közoktatásügy terén, mert képzettségét nem kis részben angol egyetemeken szerezte. Az erkölcsoktatási nemzetközi irásos szakértekezlethez egy oly munkálattal járult, melyben a japáni viszonyokat ismerteti. Mindenek előtt angol fordításban nagy góth betűkkel nyomatva közli a japáni császárnak következő korszakos manifestumát:

»Tudjátok meg alattvalóink, hogy császári őseink birodalmunkat széles és örökké tartó alapon emelték fel, s mélyen és erősen beleoltották az erényt; alattvalóink tehát odaadással és gyermeki kegyelettel tüntessék fel annak szépségét.

Ez dicsősége birodalmunk alapjellegének és ebben rejlik nevelési ügyünk forrása. Alattvalóink, legyetek hű gyermekei szüleiteknek, kövessétek fi- és nővéreiteket; éljetek békés egyetértésben házastársatokkal; viseljétek magatokat szerényen és mértékletesen; terjesszétek ki jóakaratotokat mindenre, törekedjetek tanulni és ápoljátok a művészeteket, s ezáltal fejlesszétek értelmi képességeiteket és tökélyesbítsétek erkölcsi erőtöket; továbbá mozdítsátok elő a közjót és szolgáljátok a közérdeket; mindig tiszteljétek az alkotmányt és tartsátok meg a törvényeket; ha annak szüksége merül fel, ajánljátok fel magatokat bátran az államnak; és így őrizzétek meg és tartsátok fenn császári trónunknak, mely egykorú az éggel és földdel, hatalmát és fényét. Egyedül így lesztek nemcsak a mi jó és hű alattvalóink, hanem csupán így teszitek magasztossakká saját őseitek legjobb hagyományait is. Az út, melyet ime itt mutatunk nektek, a mi császári őseinktől ránk maradt tanítás, melyet meg kell tartani az ő utódaiknak és ezek alattvalóinak, mivel azok csalhatatlanul igazak mindenkorban és beválnak minden helyen. Azt óhajtjuk szivetekre kötni a legnagyobb tisztelettel, alattvalóink, hogy így valamennyien az erény ugyanazon tökélyéhez jussunk.

A meidzsi huszonharmadik éve tizedik hónapjának harminczadik napján.« A császári aláirás és pecsét.

Ez a kiáltvány, vagy leirat 1890-ben kelt. Erre vonatkozólag báró Kiruchi, aki 1901-től 1903-ig közoktatási minister volt Japánban, különben, mikor ezeket irta, már 24 éve volt a mathematika tanára a tokiói egyetemen, aki tanulmányait a londoni University College Schoolban és cambridge-i St. John's Collegeban végezte, a következő felvilágosításokat adja :

Ennek a császári leiratnak országos, a japáni nemzetet teljesen átalakító, nagymértékben emelő hatása volt. Azt lehet mondani, hogy a japáni ethikai és a vele kapcsolatos socialis tanítás e leirat szellemének az ifjúság zsenge kedélyébe való becsepegtetésével egyértelmű.

Azt a fontosságot, melyet e leiratnak Japánban tulajdonitanak, a következők magyarázzák meg. Főoka a japáni nemzetnek uralkodójához való viszonyában, a japáni birodalom alapjellegében és szerkezetének, alkotmányának szellemében rejlik. Az állami szerkezetnek ezt a szellemét »kokutai«-

nak nevezik és úgy hivatkoznak rá, mint mi pl. a vérszerződésre, vagy a szent korona elméletére. Csak az a különbség, hogy a kokutainak jogfolytonosságát soha sem szakította meg semmi. Huszonöt, vagy a pessimisták szerint huszonegy század óta Japánban ugyanaz a nemzeti dynastia uralkodik. Erről részben ma is az a néphit, hogy a japáni nemzet kormányzása végett az ég küldötte azt le. Első alapítóját ezzel az ottani hagyományok szerint az Égi Világosság Nagy Istennője bizta meg. Mélyebb értelme van tehát a leirat azon szavainak, melyek szerint a császári trón »oly régi, mint az ég és föld«.

A császári ház tagjai korábban maguk nemcsak uralkodtak, de kormányoztak is. Azonban századokkal ezelőtt a katonai hatalmat kezelő főtisztek, a sogunok, ragadták magukhoz a kormányzást és a császárok (akiket tennóknak és nem mikadóknak neveznek) 700 évig csak pictus masculusok voltak. De bekövetkezett 1868-ban az úgynevezett meidzsi-restauratio. A taisogun tól, a katonai erő generalissimusától, a tennó, a mostani császár, Muczuhito vette át a tényleges kormányzást is. Ekkor honosította meg Japánban a nyugateurópai culturával a második idegen közműveltséget. Az első idegen közműveltség a chinai volt, melylyel együtt a Confutse tanai is meghonosodtak Japánban. A confucianismust azután minden japáni iskolában századokon át tanították. Ez volt akkor az erkölcsi, vallási és hazafias oktatás ottan. Midőn a meidzsi-restauratio beállott, akkor ennek vége lett, mivel mindenféle régi szokással szakítottak. Megjegyzendő, hogy a confucianismusnak is egy külön japáni válfaja keletkezett.

A meidzsi után ez is megszünvén, angol és franczia erkölcstani munkákat fordítottak le és azokat kezdték tanítani, de nem nagy eredménynyel. Később még a Herbart-féle Gesinnungs-Unterrichttel is tettek kisérletet. De azt általában nem tudták kivenni, mi az új erkölcsi tanítás lényege. Hogy ebbe jobban behatolhassanak, már olyan hangok is emelkedtek, hogy fel kell venni a kereszténységet.

Ezt főleg az erkölcstanítás positiv alapjainak megszerzése végett sürgették, habár nem hittek a kereszténységben. Sok mindenféle elmélet merült fel e tekintetben, míg végre az említett 1890. évi fejedelmi leirat megjelent. Ekkor megtalálták a nemzeti positiv alapot és az eredmény bámulatosan nagy

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

lett. Báró KIRUCHI ennek az oktatásnak tulajdonítja a japáni katonák és általában a japániak példátlan kötelességtudását és ennek folytán csodás sikereit. Szerinte azonban igaz, hogy néhány évtized alatt csak azért lehetett ily sikert elérni, mivel korábban a Confucius tanaira, a megfelelő módosítással, de lényegileg így tanították a népet.

Felveti báró KIRUCHI azt a kérdést, hogy ha nem lett volna Japánnak oly háborúja, mint az orosz, vajjon ennek az oktatásnak akkor milyen fogható eredménye lett volna. A válasza az, hogy bizonyosan kínálkozott volna más kedvező alkalom, mely annak sikeres voltát kitüntette volna.

Azt mondja továbbá, hogy ő otthon sok mindent kifogásol, mert nemzetének haladását óhajtja, de azt el kell ismernie, hogy az eredmény, különösen a családtagok s az állam és polgárainak viszonyát illetőleg, nagyon kielégítő.

Engedjék meg, hogy én ennek a példának kissé tüzetesebb elemzésével folytassam további megokolását abbeli meggyőződésemnek, hogy valamint az erkölcsi, úgy a socialis oktatásnak is lehetőleg positiv alapot kell teremteni. Ezt a positiv alapot Japánban az úgynevezett »kokutai« képezi, amely kifejezés alatt az ottani közszerkezetnek, az alkotmánynak szellemét értik. Nekünk is van ily közszerkezeti szellemünk és ez: a magyar szent korona elmélete.[1]) E szerint minden nemes ember, később pedig minden az alkotmány sánczaiba bevett magyar honpolgár tagja a magyar szent koronának. A japáni kokutai, vagyis alkotmányi alapelv az, hogy az államfő, a tenno, a néppel együtt szomorkodik és a néppel közösen vigad. Az államfő ott is a nemzet egészének képviselője, az iránta tanusított hűség pedig a nemzet iránti teljes odaadással egyértelmű.

Japánban az emberek kevesebbet beszélnek a jogokról, mint a kötelességekről. Már az elemi iskolát elhagyó növendékeknek nem a szavazás jogát, hanem a kötelességét kötik lelkére. Azt mondják nekik, hogy arra tartoznak szavazni, akiről igazán hiszik, hogy a közérdeket a legjobban fogja

[1]) A szent korona elméletét TIMON ÁKOS fejti ki a maga egészében a »Magyar alkotmány és jogtörténet« (Budapest, 1910. IV. kiadás) cz. munkájában és védelmezi is meg a külföldi támadásokkal szemben. (V. ö. a Brunner-féle »Festschrift« 309—338. oldalait.)

szolgálni. Az így nevelt népnél azután érthető, hogy a nemzeti nagy közérdeket személyesítő uralkodóház iránti tisztelet majdnem vallásos jelleget ölt. Ott a közoktatás minden fokán van ethikai és socialis tanítás és nevelés. Már a népiskolában meg van hagyva a tanítóknak, hogy minden tárgynál, melynél az ethikai és polgári kötelességeket előadhatják, minden alkalmat megragadjanak erre. A közép- és szakiskolákban a császári leirat alapján, csakhogy fokozottabb mértékben, ugyanaz történik. Az erre vonatkozó kézikönyvek irására pályázatokat rendszeresítenek, birálatukra pedig külön bizottság létezik. Kétféle ily könyveket iratnak és biráltatnak meg. Az egyik a tanítóknak, a másik a tanulóknak való.

Különösen az erkölcsi oktatás tekintetében azok az általános pontozatok, melyek ott figyelembe jönnek, nagyon érdekesek, mert lélektani alapon tartatván, logikailag egymásból folynak. Minket e részben inkább a társadalmi és polgári kötelességekre vonatkozó adatok érdekelnek különösen. Minden pontnál meg van adva a tanítóknak az utasítás, hogy melyik kérdést mily modorban, milyen hangon, mily mértékben fejtegessenek. Ilyen kérdések például: Milyen modort kell tanusítani az emberekkel szemben? Ne torzsalkodjál (2 óra). Ne rejtegesd hibáidat (2 óra). Mi a tied, mi a másoké? (3 óra). Az élő dolgok (2 óra). A szomszédok (2 óra). Ne sérts másokat (2 óra). Segíts magadon. Az öreg emberek. A pontosság, igéret. A felkelő nap zászlaja. Tartsd meg a szabályzatokat. Ő felsége a tenno. A loyalitás. Az ősök tisztelete. A nagylelkűség. A cselédekkel való bánás. A nagy japáni birodalom. Az igazi japáni. A kokutai (alapjellege a japáni birodalomnak). A jó japáni ember milyen legyen? A katonai szolgálat. A választás. A férfi és nő kötelességei. Más emberek szabadsága; a fegyelem; az ember és állam viszonya stb. stb. Az idézett fejedelmi leiratot minden iskola megkapja és annak minden szava a *kokutai* szellemében magyarázandó meghatározott számú órák alatt. De mielőtt ez történnék, azt is minden alkalommal fel kell olvasni, nehogy eltérjenek tőle. Így mindenféle kötelességet felebarátok, rokonok, a fejedelem, az állam, az emberiség, sőt a természet iránt ki kell fejteni. Japánban azt is nagyon tanítják, és pedig socialis alapon, hogy a társaséletben mit jelent az illem és az étiquette. Mindenben

a jellemképzésre fektetik a fősúlyt. Már 1868. előtt ekkép adták elő a Confucius tanait. Ujabban az 1890. évi kiáltvány képezi az ethikai és socialis ismeretek tanításának positiv alapját.

Ha már most széttekintünk a saját viszonyaink felett, azt kell kérdeznünk magunktól, hogy tudnánk-e mi a hazai socialis közoktatás és nevelés czéljaira ilyen positiv alapot teremteni? Én e kérdésre határozott igennel felelek. Van a magyar nemzeti geniusnak egy oly becses megnyilatkozása, mely ilyen positiv alapul úgyszólván kinálkozik. És ez nem más, mint a Legnagyobb Magyar szellemi hagyatéka. Őt ma minden politikai párt, minden felekezet és minden osztály a magáénak vallja. Eszméire boldog-boldogtalan a legkülönfélébb módon hivatkozik. És tényleg nincs és nem is volt soha eszmékben és érzésben oly gazdag, mindent, a nemzet összes jogosult aspiratióit, annak egyetemes érdekét felölelő, annyira haladó szellemű, a magyar jelleget oly nagyrabecsülő és azt mégis a világcultura magaslatára emelni akaró államférfiúnk és társadalmi politikusunk, sőt bölcsészünk, mint gróf Széchenyi István. Az ő rendszere a természeti és társadalmi bölcselet szilárd alapján nyugszik és egyszersmind annak gyökerei visszanyulnak nemzeti létünk ezer éves múltjába. Az ő tanításai kiterjednek az egyéni, a társadalmi és nemzeti élet minden terére. Mindenütt csak helyes és kipróbált javaslataival találkozunk. Az ő szellemét kell tehát magyar nemzeti geniusszá tennünk, mert az ennek legszebb, legnemesebb és legmagasztosabb nyilvánulása.

Ha a Széchenyi eszméit a magyar nemzeti államszerkezet lényegének szellemében tanítanák a közoktatás minden fokozatán, épp oly eredményekre lenne kilátásunk, mint a minőket a japáni kokutai szellemében folytatott ethikai és socialis oktatással Japánban a mostani uralkodó 1890. évi kiáltványa alapján elértek.

Ezáltal elkerülnők azt a veszélyt, mely a socialis ismeretek tanításával minden megkötöttség nélkül mindig és mindenütt együtt jár. Lehetővé válnék az, hogy kialakulna társadalmunk egységes alapgondolkozása. Az a helyes világfelfogás, mely nélkül a magyar társadalom tagjai inkább egymás ellen, mint egymás kezére fognak dolgozni. Ez pedig a nemzetnek meghasonlását jelenti önmagával is. Pedig ha nemzet-

nek egyetértésre és összhangra volt szüksége valaha, akkor most a magyar az, amelyre nézve ez a szó szoros értelmében életfeltétel. Az ellenséges nagy és kicsiny népek őt körülvevő oczeánjában az ismert költői hasonlat szerint fajunk valósággal hullámtól vert sziget. Ennek megerősítése egy irányban sem felesleges, de életképességének főtényezője: az okos, békés, gyarapító, minden irányban plasztikusan fejlesztő társadalmi élet. És Széchenyi ennek volt a mestere. Az ő tanításai megint regenerálhatják összes köz- és magánviszonyainkat. Azért szükséges azokat a japáni példa szerint bele vinni közoktatásunkba. Annak minden fokozatán tanítani kell azokat. Iratni kell mindenféle kézikönyveket e végből a tanítók és tanulók számára. Nemcsak a felsőbb, hanem a közép és alsófokú, nem csupán az általános, de a szakképzettséget nyújtó legtöbb közoktatási intézetben is nagy haszonnal lehetne a socialis ethikai előadásokat az ő szellemében rendszeresíteni. Sőt már a mesére figyelő zsenge korú gyermekeket is az általa kimutatott irányban kell óvni és nevelni. Örömmel utalok itt Gaal Mózes-nek ügyes, nagyon jól szerkesztett meséire a Legnagyobb Magyarról, melyeket ő kis fiának mondott el. Hasonló kézi könyveket lehet a félig és egészen serdült ifjuság részére is iratni. Az ilyen mélyreható működés által társadalmunk egy nemzedék alatt teljesen átalakulna és oly csodás változások állanának be, melyeket ma csak a merész ábrándozók mernek remélni.

Ez az én felfogásom e kérdésről.

Ajánlom az eszmét mindazoknak, akik nemzetünk jövőjét szivükön viselik és életérdekeit gondozni hivatvák.

Kivándorlás, munkáskereset és birtokpolitika.

Irta BUDAY BARNA.

Több mint két évtizede tart szembetűnő mértékben az Amerikába irányuló magyar kivándorlás és egyre emelkedik. 1907-ben egész népszaporulatunkat elnyelte. Ma már bizonyos fásultsággal nézzük ezt a népmozgalmat; 8—10 évvel ezelőtt úgyszólván mindennapi foglalkozásunk tárgya volt. Legelől a sajtó, azután a hivatalos és a társadalmi szervezetek alaposan szemügyre vették ezt a bajt s ezernyi javaslat került felszínre, melyek általában a népjólét emelésére irányultak. A felbuzdulás nem volt meddő. Mindenesetre hozzájárul ahhoz, hogy az alsóbb osztályok irányában lelkiismereti ügyeinket rendezni iparkodjunk.

A törvényhozás socialis alkotásainak egész sorozata indult meg. Rendeztük a munkások jogviszonyát minden vonalon. Megoldottuk a munkásbiztosítás kérdését úgy mezőgazdasági, mint ipari téren. Cselédtörvényt hoztunk, melylyel méltányosság és szabadelvűség tekintetében túlszárnyaltuk nyugati szomszédainkat. Szerveztük a munkásközvetítést. Segítséget szavazott meg a törvényhozás a munkáslakásokra. A kormány az úgynevezett hegyvidéki népsegítő actiót kiterjesztette a Királyhágón túl is. Óriási arányban nőttek a földmívelésügyi tárcza tételei a kisgazdák érdekeit szolgáló intézkedések czéljaira. Töröltük a II. osztályú kereseti adót, törvénybe iktattuk az adómentes létminimumot. A végrehajtási törvény novellájában a kisember tűzhelyét védő intézkedésekkel bástyáztuk körül. Az új polgári perrendtartásban a kisemberek rovására gyakorolt kereskedői kiváltságok megszüntek. Dolgozott a társadalom is. Csak az utolsó tiz esztendőben közel 2.000 hasznos szövetkezet alakult.

A krónikaíró fel fogja jegyezni rólunk, hogy az úgynevezett történelmi középosztályhoz: a középbirtokossághoz vergődésének és kapkodásának utolsó szomorú korszakában egy szavunk sem volt, ellenben a kisemberért socialpolitikai téren többet tettünk, mint bármely nyugati állam. De noha a felsorolt intézkedések nyomán eltüntek a nyomor régi rémei, ezernyi kis porta jólétnek indult, a reménytelenség bizalommá, a jobbágyi alázatosság polgári önérzetté fejlődött át, azért a kivándorlás nem csökkent, sőt még azt sem lehetett megakadályoznunk, hogy ne fokozódjék.

Itt nem érvényesült — legalább idáig nem — az a szabály, hogy a fák nem nőhetnek az égig. Ha a nyomor következése volt a kivándorlás, a nyomor gyógyításával együtt kellett volna enyhülnie. Ha a munkásfelesleg volt az oka, akkor enyhülnie kellett a bajnak, mihelyt a felesleg kivándorolt s emiatt a munkáskézben hiány állott elő. De a mi kivándorlásunkra egyik tétel sem alkalmazható. A munkásjóléti intézkedések és a munkabéremelkedés okozta hatásoknak a kivándorlási statisztikában még csak nyomára sem akadunk, jeléül annak, hogy ama nagy vonzóerő ellenében, melyet munkásainkra Amerika gyakorol a vagyonszerzés lehetőségeivel, a gazdasági és socialis viszonyainkban beállott javulás úgyszólván elenyészik.

Munkás kereseti viszonyok és a kivándorlás.

Hogy a mezőgazdasági munkabérek alakulásának a kivándorlásra gyakorolt hatását vizsgálhassam, szembe állítom a következő adatokat:

Év	Férfinapszám évi átlaga	A kivándorlók száma
1900.	1·26 K	54.767
1901.	1·26 »	71.474
1902.	1·28 »	91.762
1903.	1·33 »	119.994
1904.	1·38 »	97.340
1905.	1·49 »	170.430
1906.	1·80 »	185.337
1907.	2·05 K	203·332
1908.	2·03 »	49.365
1909.	2·00 »	131.011

A közölt számadatokból felületes áttekintés után is könnyű kivenni azt az irányzatot, hogy a mezőgazdasági

napszámbérek emelkedése ellenére a kivándorlás is emelkedik, eltekintve az 1908-ik évi visszaeséstől, mely Amerika nagy ipari krizisében találja magyarázatát. Az 1908-ik év szembetűnően bizonyítja, hogy a kivándorlás apálya vagy dagálya nem tőlünk, nem a hazai gazdasági viszonyok alakulásától függ, de az amerikai gyáripar vonzó erejétől.

Nagyot szöktek a munkabérek az 1906-ik évben, úgy, hogy az attól számított négy esztendőt a magasabb munkabérek időszakának tekinthetjük, szemben az előző hat esztendővel, melyeken át jóval alacsonyabbak voltak a munkabérek. Ha most az alacsony munkabérek (1900—1905.) és az emelkedett munkabérek (1906—1909.) időszakát szembeállítjuk, azt látjuk, hogy

1900—1905-ig a munkabér átlaga . . . . . *1·33 K*,
az összes hat évi kivándorlás 605.767
(egy évre esik *100.961*).

1906—1909-ig a munkabér átlaga . . . . . *2·—* »
az összes négy évi kivándorlás
569.045 (egy évre esik *142.261*).

Azaz, míg *a munkabér kerek 50 százalékkal javult, az alatt a kivándorlás 22 százalékkal emelkedett.*

És vármegyéről-vármegyére, járásról-járásra vizsgálván a dolgot, sem tapasztalom, hogy a mezőgazdasági munkabérek emelkedése apasztotta volna a kivándorlást. Mélyére nézve a statisztikának, arra a meggyőződésre jutottam, hogy a kivándorlás mértéke egyáltalában nem igazodik a mezőgazdasági munkabérekhez, sem az éveket, sem a vidékeket tekintve.

Tudni kell, hogy a mezőgazdasági férfi munkabérek napi egy fillérrel való emelkedése évenként legalább 3 millió koronát jelent. Az emelkedés persze nem szabályos. Így például 1906-ban kerek 100 millió koronával több napszámbért fizettek a mezőgazdasági férfimunkásoknak, mint az előző évben. 1907-ben ismét 75 millióval javult a napszámosok mérlege. És a *munkabérjavulásnak ebben a két legkedvezőbb esztendejében volt a kivándorlás a legnagyobb.* Vidékenként az átlagos napi munkadíjak között 40 fillér a legnagyobb különbség. Ennek a különbségnek sincs jelentősége, mert régen hozzáigazodott a munkás életmódja. A kivándorlási mozgalom egyáltalában nem törődik ezekkel a filléres differentiákkal. Átgázol rajtuk, mint az elefánt a cserjén.

Kétségtelen, hogy a mezőgazdasági munkabérek belátható időn belül nem emelkedhetnek a régi arányokban. A védővámok hatása a terményárak és ezekkel együtt a munkabérek emelkedésére már körülbelül érvényesült; érvényesült a kivándorlás folytán beállott kézierőhiány is. Ha lassú ütemben javulni is fognak a mezőgazdasági munkabérek, ez a javulás nem lesz olyan nagy arányú, hogy legyőzze a kivándorlást. Legfeljebb a kivándorlásra kényszerítő okokat küszöbölhetjük ki. Azért mégis érdemes mindent elkövetnünk a munkáskereseti viszonyok javítása érdekében, már csak azért is, mert a munkások nagy zöme végre sem vándorol ki, még mindig milliók maradnak idehaza, akiknek jólétéről gondoskodnunk kell.

Munkáskereset és kisbirtok.

Hogy a mezőgazdasági munkások keresete javulhasson, végre

1. fokoznunk kell a munka termelőképességét, illetve gazdasági hasznát;

2. tágítanunk kell a munkatereket.

Kérdés, mennyiben teljesülhetnek ezek a feltételek a mezőgazdasági kisüzemek, tehát a kis- és törpebirtokok szaporítása esetén? Azért kell a kérdést ilyen alakban felvetnem, mert ma annak a meggyőződésnek van a legnépesebb és leghangosabb iskolája, hogy a munkásnépen leginkább földfeldarabolással lehetne segíteni s ezen a nyomon köthetnénk meg a kivándorlást is.

Mindenekelőtt megállapítom, hogy a szorgalmas munkáscsalád évi keresete ma is felér azzal a jövedelemmel, amit egy 8—10 holdas telkesgazda hoz ki a földjéből a szokásos gazdálkodás mellett:

Egy munkáscsalád évi keresete következőképpen alakul. (A férfin és asszonyon kivül egy felnőtt leányt vagy fiut és egy 12 éven felüli gyereket veszek számításba.)

1 férfimunkás	225	munkanapon keres . .	465	koronát
2 női »	187	» » . .	522	»
1 gyerek »	152	» » . .	142	»
		összesen . .	1.120	koronát

keresne tehát egy négytagú család kereken napszámba járással 1.100 koronát.

E mellett a napszámmunkában nem töltött napokat is hasznosítani lehet a háztartás körében, kertben, állattartás, baromfitenyésztés terén, feles földeken stb. Mindent összevéve, egy szorgalmas munkáscsalád évi keresete 1.300—1.500 koronára emelkedik, amint ezt a gyakorlati élet igazolja is.

Egy 4 tagú kisbirtokos család évi keresete így alakul:

10 kat. hold föld évi termésének értéke.				
5 hold búzavetésből	à 8 q = 40 q búza		à 20	800 K.
2·5 » tavaszból	à 8 q = 20 q tav. gabona		à 14	280 »
2·5 » tengeriből	à 12 q = 30 q tengeri		à 12	360 »
Haszon állattartásból				200 »
		összes jövedelem . .		1.640 K.
Levonva ebből 10 hold föld haszonbérét az adóval együtt à 40 K.				400 K.

Marad egy négytagú család évi munkakeresetként 1.240 korona.

Tehát a maga földjén gazdálkodó 10 holdas kisgazdacsalád sem értékesíti magasabban a munkáját, mint a napszámba járó munkáscsalád. Ebből világosan következik, hogy a mezőgazdasági munkások egyáltalán nincsenek kiuzsorázva, mert napszámbajárással legalább is annyit kereshetnek, mint amennyit abban az esetben szereznek, ha saját birtokukon mint gazdák értékesítik a munkásságukat.

A magyarországi mezőgazdasági munkabérek ez idő szerint körülbelül egyenlő nagyságúak a kis parasztgazdaságokban foglalkozó munka teljes termelőértékével, tehát ha a munkás kis- vagy törpegazdává alakul, ezzel munkájának értéke nem emelkedik. Ellenkezőleg csökken, mert elmarad ugyanennek a munkának az indirect haszna, amely úgy áll elő, hogy a nagyüzemekben foglalkoztatott munka vállalkozói nyereséget is teremt. Ez a vállalkozói nyereség, tehát a munka indirect haszna annál nagyobb, minél tökéletesebb a gazdasági rendszer, minél jobban érvényesül benne a tőkeerő és a magasabb értelmiség. Ezek a tényezők leginkább találkoznak a közép- és a nagybirtoknál, legkevésbbé a kisbirtoknál. E szerint a kisbirtok a munkabefektetés legkisebb kamatozású területe s

legkevésbbé fejlődőképes abban az irányban, hogy növelje a termelésbe fektetett munka értékét és hogy a munkabéremelkedés szükséges fedezetét: a vállalkozói nyereséget megszerezze. Ezenkivül a többoldalúság és a kellő tőkeerő hiánya miatt éppen a kisüzem teremti a legkevesebb új munka alkalmat, éppen a kisgazda tehet legkevesebbet a jövendő munkásnemzedék érdekében. Magyarország mezőgazdasági művelésre alkalmas területének máris 67 százaléka 100 holdon aluli kisgazdák kezén van s ezen a nagy területen a munkásoknak alig van mit keresniök, mert a kis- és törpebirtokos csak ritkán szorul kisegítő munkásra; állandó és biztos keresetet a közép- és a nagybirtokok adnak.

Mindezeknél fogva tisztában vagyok azzal, hogy a mezőgazdasági munkások keresőképességét nem sikerülhet fokozni azon a módon, ha minél több kis- vagy törpebirtok keletkezik. Nem a kisüzem természete bénítja itt a munka érvényesülését, hanem a szükséges tőkeerő és a szakértelem elégtelensége, azaz röviden az analfabeta gazdálkodás.

Az analfabeta gazdálkodás területének kiterjesztése nem hogy fokozná, de szükségképp csökkenti a munkáskeresetet. Ezért a munkások kereseti viszonyai egyelőre semmi esetre sem fognak javulni ama beavatkozások hatása alatt, melyek a kisüzemek szaporitását mesterségesen is elősegitik, ha egyúttal a kisüzemekbe *több tőkeerőt és szakértelmet* nem visznek.

A mezőgazdasági munkások keresőképességét csak azok a körülmények emelhetik, melyek a munka termelőképességét fokozzák. Minél tökéletesebb a gazdálkodási rendszer, ezen a réven minél hatékonyabbá válik a természetre gyakorolt hatás, annál jobban érvényesül a testi munka, annál jobban kamatoztatható és annál több új munkaalkalom terem. A testi munkának ezeket az értékfokozó feltételeit nem hogy gyarapitanánk, de apasztjuk akkor, mikor a földszerzési vágy kielégítésére irányuló mesterkedésekkel minél több olyan kisüzemet igyekszünk teremteni, melyekben a termelés két igen fontos tényezője: a pénzerő és a tudás a mi viszonyaink között ma még a legkisebb mértékben érvényesül.

Míg a kisgazda fokozatosan nem szerzi meg az okszerű gazdálkodáshoz szükséges feltételeket, addig a kisüzemek szaporodása semmi esetre sem javít a helyzeten, mert ez a

munkának, mint termelési tényezőnek hatékonyságát csökkenti, már pedig *a munkáskereset csakis a munka átlagos gazdasági értéke szerint igazodhatik.* Részemről tehát nem tartom lehetőnek, hogy a birtokpolitika korszerű irányzata nyomán a mezőgazdasági munkások kereseti viszonyai javulhassanak.

Ámde a föld a mi népünk szempontjából nemcsak kereseti forrás, ennél jóval több. A mezei gazdálkodáshoz a magyar népet különös előszeretet fűzi. Ez az előszeretet, ez a hajlamos ragaszkodás a földhöz köti a népet olyan mostoha viszonyok között is, amikor verejtékes munkájának gyümölcseiből úgyszólván csak állati szükségleteit fedezheti. A vállalkozás önállóságának, a házi függetlenségnek nagy varázsereje van, ezt tagadni nem lehet. Arra pedig igenis van mód, hogy melegebb viszonyt teremtsünk a föld és a munkásnép között, mint amilyen a bérmunkás és a munkaadó gazdaság viszonya, és a föld lebilincselő erejét még mostoha körülmények között is érvényesíthetjük abban az irányban, hogy ez az erő megkösse az embereket hajlamuknál és előszeretetüknél fogva. Ebből a szempontból a birtokpolitikai beavatkozások igenis jelentőségre juthatnak.

A parczellázások hatása.

A nép röghöz kötésének jelszava alatt megindított eddigi operatiók nem sikerültek. Közel egy millió hold földet parcelláztak fel az utolsó 20 esztendőben, de azt már csak senki sem merné állítani, hogy a parczellázásoknak a kivándorlás mérlegében valami hasznos nyoma lenne. Annyira nem, hogy a kivándorlás éppen abban az esztendőben emelkedett a legmagasabbra, mikor a parczellázási láz elérte tetőpontját.

És hogy miért nem kötötték meg a parczellázások a kivándorlást, ennek igen egyszerű oka van. S ez az, hogy aránylag csak kevés munkást lehet felütni földbirtokossá. Földet vásárolni és a gazdálkodást megindítani valamelyes megtakarított pénz nélkül mégis lehetetlenség. Az ehhez szükséges megtakarított tőkével azonban csak kivételesen rendelkeznek a munkások.

150.000 kat. hold föld feldarabolására vonatkozólag sikerült adatokat szereznem; ezek szerint egy hold felparczellá-

zott föld átlagos vételára 667 K volt. A 150.000 kat. hold föld a feldarabolás után átlag 20 holdas parczellákra esett szét, egy átlagos parczellabirtokért tehát kereken 13.000 koronát fizettek, még pedig legtöbb esetben a földérték egyötödrészét készpénzben előre fizették. Ezenkívül a parczella vásárlóinak a gazdasági felszerelésről is gondoskodniok kellett. Az ehhez szükséges tőkeerőt csak kevés munkásnak sikerült megszereznie.

Igaz ugyan, hogy vagyontalan munkások is jutottak törpe parczellákhoz 50—100 K előleggel, de a parczellázási üzletek súlypontja a 10—20 holdat vásárlókra esett, és tényleg a parczella vásárlók között legnagyobb számban közepes vagyonú vagy jómódú kisgazdák szerepeltek, azután az amerikai pénzzel hazatért munkások és csak kis százalékkal hazai munkások és cselédek.

Mindent összevéve, a parczellázások révén husz év alatt évenként legfeljebb 1.500—2.000 új kis törpebirtokos existentia keletkezhetett. A megkötésnek ez a mértéke elenyésző ott, ahol a kivándorlók száma a 200.000 lelket is megközelíti. Annál szomorúbb azután, hogy míg évenként 1.500—2.000 családot kötött le a földvásárlás, addig évenként 10—15—20.000 őstermelő kivándorolt.

A megkötésnek nagyobb mértékét a jövőben sem alkalmazhatják, nem legalább is a parczellázásokkal. Még a régi arányokban sem lehet folytatni a birtokfeldarabolást, mert nem bír vele lépést haladni a tőkegyüjtésben a földre reflectáló közönség, már pedig bizonyos megtakarított tőke nélkül a földbirtok tulajdonjogi megszerzése nem sikerülhet.

Egyáltalában fel kell hagynunk azzal a reménynyel, hogy a föld tulajdonjogi megszerzésére nyujtott lehetőségekkel a vagyontalan mezőgazdasági munkásokat földhöz köthetjük és a kivándorlást számbavehetően csökkenthetjük.

Földbérletek.

A földbirtok forgalmi értékének a hozadékkal arányban nem álló nagysága miatt az örökbirtokszerzés parczellázások útján mindig nehezebbé válik és nem vezethet sikerhez nagyobb anyagi áldozatok nélkül az a telepítés sem, mely önálló kisbirtokosexistentiák kialakítását czélozza.

Könnyebb mód kinálkozik a munkásnép megkötésére és keresőképességének javítására a hosszú lejáratú *kisbérleti rendszer útján.* Igen esekély vagyoni erő kell ahhoz, hogy a szorgalmas munkás mint kisbérlő önálló vállalkozóvá válhassék. Ebben az esetben megtakarított pénzét forgó üzleti tőkeként használhatja és nem kell 7—8 százalékos kölcsönpénzzel megszereznie azt a földet, mely tőkésítve legfeljebb 4 százalékot jövedelmezhet. A bérlőmunkás vagyoni- és munkaerejének teljessége magának a munkásnak kamatozik s így magasabb fokú jólétet szerezhet, gazdálkodását tökéletesítheti s kellő takarékoskodással tőkéhez is juthat. E mellett a kisbérlő idejének egy részével szabadon rendelkezik s azt napszámbajárással rendszeresen értékesítheti.

Gyakorlati példák bizonyítják, hogy a kis parasztbérletek rendszere életképes. Vallás- és közalapítványi, továbbá papi birtokok nagybérlői a birtok egészét vagy részét albérletbe adás útján értékesítik, még pedig igen jövedelmező módon s az albérlők rendszerint kisgazdák és munkások, akik a fővállalkozónak rendszerint jelentékeny nyereséget biztosítanak s e mellett maguk is megélnek.

Az albérleteknek ez a rendszere csak arra jó, hogy az árendások a földmívelő népet lehetőleg kizsákmányolják. Mennyivel kedvezőbb megoldás volna a földbirtokosra nézve is, a bérletek után vágyódó kisemberekre nézve is, ha a birtokos közvetlen velük állana szóba és közvetlenül nekik juttatná a bérföldeket egy harmadik tényező közbejötte nélkül, aki csak vállalkozói nyereségre utazik. Úgy a kincstárnak, mint a papságnak érdeke és kötelessége volna, hogy közvetlenül alakítsák meg a kisbérleteket. Már ezzel is százezernyi munkást köthetnének a magyar földhöz.

A latifundiumok se nyulhatnak jobb módhoz a szükséges munkáserő biztosítása érdekében, mint hogy gazdaságaik egy kisebb részét a munkásoknak haszonbéres kezelésbe adják; annyival inkább megtehetik ezt a nagy uradalmak, mert rendelkeznek megfelelő szakértővel, mely az ilyen munkásbérgazdaságot irányíthatja, ellenőrizheti s a tulajdonos érdekeinek érvényt szerezhet.

Olyan latifundiumok, melyek az állandó munkáshiányt gyökeresen akarják orvosolni, egyes gazdaságaikban a mező-

gazdasági munkásokat telepítéssel is lekötik olyképpen, hogy a telepesek a földbirtokot közös gazdálkodásban és tisztán munkabérkeresetükre utalva szerezhessék meg. Az eddigi telepítési rendszer szerint a közös legelőn kivül minden telepes házhelyét és birtokát külön-külön kiparczellázzák és minden telepes önálló gazdálkodást folytat. Egyszerűbb módszer volna, ha csak a házhelyet parczelláznák ki a településnek, a birtokot azonban a telepesek közösen művelnék. A közös művelési rendszer nem utópia, mert ezen az alapon a román és szerb földbérlőtársulatok rövid idő alatt is szép eredményeket mutattak fel. A telepesek telepfelügyelő vezetése alatt mint cselédek és bérmunkások rendes nagyüzemben művelik a birtokot, a fölösleg kézimunkaerőt pedig a telepítő nagybirtokos hasznosítja a szomszédos gazdaságaiban. A telepesgazdaság a birtok és felszerelés értéke után 4%-ot fizet a tulajdonosnak haszonbérként, a fenmaradó jövedelem a telepesgazdaságé, mely annak $^1/_3$-ad részét a vételár törlesztésére, $^1/_3$-ad részét a felszerelések gyarapitására és tartalékalapra fordítja, $^1/_3$-ad részét pedig a telepesek között osztja szét. A vételár felének kifizetése után a telepesek köréből választandó tanács vezeti a gazdaság ügyeit. Ilyen telepesgazdaságokat létesíthetnek a nagybirtokosok s létesíthet az állam is minden anyagi áldozat nélkül.

Legtöbb esetben a kisgazdák és a munkások széttagolt egyéni ereje nem elég ahhoz, hogy a bérbeadandó földeket megszerezzék. Ilyenkor a bérletre pályázók társulhatnak a közös czél elérésére és létrejönnek a földbérlőtársulatok vagy *földbérlőszövetkezetek*, melyeknek a szervezkedés minden irányban kipróbált haszna nagy jelentőséget biztosit.

Szembetünő az a siker, melyet a földbérlőszövetkezetek aránylag mostoha viszonyok között is felmutatnak.

Romániában az utolsó néhány esztendőben (az 1909. év végéig) 275 földbérlőszövetkezet alakult; tagjaik száma 46.000, az általuk mivelt föld területe 190.500 hektár és fizetnek hektáronként átlag 36 K bérösszeget. Ezeknek a szövetkezeteknek jótékony hatása abban áll, hogy olcsó földet szereznek a kisbérlőknek és miután úgy a termelés, mint az értékesítés terén kihasználják a szervezeti erő előnyeit, jövedelmezőbb gazdálkodást folytatnak, mint a kisbirtokosok.

Szlavoniában is mintegy 104 földbérlőszövetkezet működik, melyek összesen mintegy 31.500 kat. hold földet bérelnek. Ezeknek a szövetkezeteknek kedvező hatása is szembetünő.

A szorosan vett Magyarországon négy évvel ezelőtt jött létre a legelső földbérlőszövetkezet, ma már vagy húsz működik és valamennyi eredményes tevékenységet fejt ki, de egynek kivételével mind az egyéni gazdálkodás rendszerén alapul, noha a közös gazdálkodás rendszere czélszerűbb alapnak kinálkozik. Most még azonban nem fejeződött be e typus kialakulásának folyamata sem.

Pedig a földbérlőszövetkezeteknek óriási jelentőséget tulajdonítok. Magyarországon bérletek czéljaira igen nagy területeket lehetne felhasználni. Csak a községek és városok földbirtoka közel 6 millió holdat tesz ki; ennek több mint fele mezőgazdaságilag hasznosítható terület, melynek nagy hányada tökéletlen, és ennélfogva rosszul jövedelmező házi kezelés alatt áll.

A községi és városi mezőgazdasági birtokok házi kezelésének rendszerét egyáltalában kiküszöbölendőnek tartom. Ezeknek a területeknek bérletek és különösen bérlőtársulatok által való hasznosítása a városokra és a községekre nézve is jövedelmezőbb, ezenkívül a földmívelő nép százezreinek új és lebilincselő foglalkozást biztosíthat.

Nézetem szerint tehát legtöbbet tehetünk a munkásnépért, ha a kisbérletek rendszerét igyekezünk meghonosítani minden czélra vezető módon. Erre a czélra van elegendő föld és van elég emberanyag, mely örömmel munkába áll. Ezen az úton a nagy uradalmak biztosíthatják a szükséges munkaerőt s a jogi személyek birtokainak jövedelmezősége rendkivül emelkedhetik. A földmívelő nép pedig hozzájuthat az óhajtott önálló mezei gazdálkodáshoz és nem a bankok osztalékát növeli munkájának gyümölcsével, hanem a saját jólétét és haladását.

Összegezés.

Az elmondottak alapján megállapítom a következőket:

1. A munkáskereseti viszonyok javítására és a kivándorlás megkötésére a parczellázás nem alkalmas, mert

a) a kivándorlók 80%-a mezőgazdasági munkásokból áll, már pedig a földbirtok tulajdonjogi megszerzése éppen a vagyontalan munkásoknak sikerülhet a legkevésbbé;

b) a kis- és törpegazdaságokban hiányzik leginkább a tőkeerő és a szakértelem, melyek a munka termelékenységét és gazdasági értékét fokozhatnák.

2. Sokkal inkább czélravezetőnek igérkezik hosszú lejáratú kisbérletek létesítése, különösen földbérlőszövetkezetek útján. Erre a czélra a kincstári, vallásalapítványi, papi, de különösen a városi és községi birtokokon óriási területeket lehet felhasználni.

3. A mezőgazdasági munkások földhöz kötését czélzó birtokpolitikai beavatkozásoktól igazában csak akkor várhatunk sikert, ha a földmívelő nép gazdasági intelligentiáját arra a színvonalra emeljük, melyet a modern, okszerű gazdálkodás megkövetel. Ezért a legelső feladat a nép gazdasági oktatásának községenként való szervezése, mint azt Apponyi Albert grófnak a gazdasági népiskolákról szóló törvényjavaslata contemplálta.

A választási bíráskodás szervezéséhez.

Irta: CSEKEY ISTVÁN.

Az alkotmányoknak a választási bíráskodásról kimondott alaptétele szorosan összefügg a continensi államélet utolsó nagy szakának történetével, amikor az alkotmányleveleknek irányadóul szolgáló franczia mintakép oly jogot ruházott a kamarákra, melyet a franczia nemzetgyülés abban az időben a régi rendi intézményekhez, továbbá a hatalmi ágak elválasztásához és a népsouverainitás elveihez ragaszkodva, az absolut királysággal való küzdelmében magához ragadott és amely ettől kezdve úgyszólván az összes alkotmányokban, mint a népszabadságnak a kormányzat és közigazgatás »cabinetjustitia«-jával szemben alkalmazott palladiuma szerepelt.

E korban, mikor a bíráskodás mai fogalma még nem alakult ki, mint functio pedig még nem volt különválasztva a kormányzástól és közigazgatástól, féltek az utóbbiak túlkapásaitól, ha kezükbe adják a választások fölötti bíráskodás jogát, és ezért a parlament számára követelik a functiot, mely felfogásuk szerint *souverain jogaként itél saját összealkotása törvényszerűsége fölött.* Az akkoriban uralkodó felfogás szerint a kamarák emez alapjoga nélkül tökéletes alkotmány egyáltalában nem volt gondolható. Másfelől még az is bizonyos, hogy nem voltak a közéletnek olyan szervei, melyek kellőképen biztosították volna eme functionak törvényszerű, vagy a czélnak megfelelő ellátását. A polgári bíróságoktól nagyon távol feküdt a dolog, közigazgatási bíróságok pedig még nem léptek életbe.[1])

[1]) V. ö. WALZ: »Ueber die Prüfung der parlamentarischen Wahlen.« Heidelberg, 1902. (Különlenyomat a Zeitschrift für badische Verwaltung und Verwaltungsrechtspflege 14. és k. számaiból.) 102. l.

Az azonban, hogy a választási bíráskodás a parlamentben épp oly visszaélésre szolgáltat alkalmat a pártérdekek harcza következtében, mint a kormányzói, vagy közigazgatási organum oldalán, továbbá, hogy a képviselőház belső alakulata folytán a választások törvényszerűsége fölött tiszta birói itélet hozatalára nem alkalmas: minden időben elismerésre talált. Így a külső ellenséget mindenesetre legyőzték, — mondja JAQUES,[2]) — de nem voltak annak tudatában, hogy ez által a belső ellenség fegyverét erősítették, amennyiben a kamarát szokatlanul tágkörű hatalommal ruházták föl.

Ma már azonban a joguralomra való általános törekvéssel mind sürgetőbbé vált az a követelés, mely annak megszüntetésére irányul, hogy az állami jogszolgáltatás egy része olyan szervet illessen, amely úgy összeállításánál, mint működésének természeténél fogva egyéb berendezésektől, amelyek a jogállamban a jogi rend oltalmára fennállanak, oly égbekiáltóan különbözik.[3])

Mielőtt azonban e rendszer kritikai tárgyalásába bocsátkoznánk, vessünk futólagos tekintetet a jogfejlődés szemmeltartása mellett a mai alkotmányok idevonatkozó intézkedéseire. E rendelkezések ugyan a két főtypuson belül, — mely a választási bíráskodás szervezését vagy a *parlamentnél,* vagy attól *különálló bíróságnál* mutatja, — nem sok különbséget tüntetnek fel, de arról mindenesetre meggyőznek bennünket, hogy a törvényhozó hatalom szervezésével összefüggő kérdések feletti bíráskodás szervezése többnyire politikai kérdés volt, melyet inkább jellemzett a politikai helyzet s az állami és társadalmi viszonyok követelése szerinti alakulás, mint az alkotmány alapelveihez való merev ragaszkodás.

Eredetileg a parlamenti bíráskodás nem is magát a törvényhozó hatalmat illette. Franczia országban korábban utolsó fórumként a király bíráskodott a vitatott választási kérdésekben, s csak mikor a rendi gyülés 1789-ben összeült, vált legfontosabb kérdéssé a »verification des pouvoirs«. A harmadik rend az elsőnek napirendre került választási igazolás-

[2]) JAQUES: »Die Wahlprüfung in den modernen Staaten.« Wien, 1885, 15. l.

[3]) V. ö. JELLINEK: »Allgemeine Staatslehre.« Berlin, 1905, II. kiad., 599. 8. k. l. WALZ: i. m. 103. l.

ban együttes tanácskozást és határozathozatalt kivánt, amit mikor a másik két rend ridegen visszautasított, kijelentette, hogy összes tagjait igazoltnak tekinti és ők a nemzetgyülés. Eme világtörténelmi esemény óta a forradalmi kornak egyik eredménye maradt ez s mint hatalmas vivmány szerepel mai napig a kamara jogai között.[4]) Az 1789. évi június hó 23-iki »declaration royale« 2. és 10. czikkei ugyanazt mondják: ha a rendi testek egyikében a szavazatok kétharmada ellenzi a teljes ülés határozatát, a királynak kell döntenie. Evvel szemben azonban már a Tiers-Etat 1789. június 19-iki határozata felállít egy »comité de vérification et du contentieux«-t, melynek itélete fölött a gyülés végérvényesen határoz.[5]) Ugyanezt az elvet mondja ki az 1791. évi szeptember hó 14-iki alkotmány.

A consulatus és a császárság alatt a senatus nevezte ki a képviselőket és tribunokat s erősítette meg a választásra jogosultak listáját.[6]) A restauratió idejében azonban a választások feletti biráskodás visszakerült a képviselő kamarához. És az 1875. évi június hó 16-iki alkotmánytörvény 10. czikke végleg kimondja: »chacune des Chambres est juge de *l'élegibilité de ses membres et de la régularité de leur élection.*«[7]) A kamarát, tekintettel a választási biráskodásra »un jury souverain«-nek nevezik, amiből egyrészt az következik, hogy birói vizsgálat cselekvési körét *nem korlátozza*, másrészt, hogy határozatait nem kell megokolnia.[8])

Franciaország példája egész sorozatára hatott a continentális államoknak. Igy körülbelül hasonló szabályok vannak érvényben a Németbirodalomban és tagállamaiban is. »A birodalmi gyülés átvizsgálja tagjainak igazoló leveleit és dönt azok felett.[9]) Ez a döntés végleges. Többé meg nem támadható,

[4]) V. ö. JELLINEK: »Gutachten in den Verhandlungen des XIX Deutschen Juristentages.« 1888, 128. s. k. l. — LESER: »Untersuchungen über das Wahlprüfungsrecht des Deutschen Reichstags.« Leipzig, 1908, 1. s. k. l.

[5]) POUDRA és PIERRE: »Traité pratique de droit parlamentaire.« Paris, 1885, IV. kiad., I. k. 379. l.

[6]) VIII. év frimaire 22. (1799. decz. 13.), 21. czikk.

[7]) L. u. o. I. k., 381. l.

[8]) L. Buffet beszédét 1875. július 31-én. U. o. I. k., 395 l., i. jegyzet

[9]) Birodalmi alkotmány 27. czikk.

tehát jogerős s anyagilag az itélet jellegével bir. [10]) Épp igy a *parlamentben* történik a döntés Ausztriában,[11]) a Svájczban, Norvégiában, Dániában, Németalföldön, Belgiumban, Luxemburgban, Spanyolországban, Romániában és Görögországban, sőt kevés eltéréssel az északamerikai Egyesült Államokban[12]) is.

Olaszország mintegy átmenetet alkot a parlamenti és birói eljárás között. Az 1888-i regolamento 12. §-a szerint ugyanis az elnök egy 20 tagból álló bizottságot jelöl ki (giunta delle elezioni), mely egészen egy törvényszék analogiájára jár el a választási ügyekben, de bármily messzemenő birói szerepköre is van, itéletét a plenum elé viszi, mely végleg határoz. [13])

Tisztán *bíróság* itél választási ügyekben Svédországban: a »Landshöfding«, honnan a felebbezés a »högsta Domstol«-hoz, a legfelsőbb bírósághoz, történik. [14]) Legtypikusabb példa azonban Anglia, ahol addig az időpontig mehetünk vissza, amikor a választási biráskodást a király a »Court of Chancery«-vel, mint közjogi bírósággal gyakorolta. IV. Henrik óta (1399—1413.) pedig az utazó »assize-birák« voltak feljogosítva a megtámadott választások felett itélni. És csak I. Jakab idejében megy át a jog az alsóház kezébe, mely azt a »Comittee of Privileges and Elections« elé utalja. 1770-ben ezt a »Grenville-Act« lényegtelenül módosítja, mig végre 1868-ban az egész rendszert megváltoztatják s a választási biráskodást »Common-Pleas« bíróságra ruházzák, mely egyike a három legfelsőbb bíróságnak a Westminsterben, amelyek jelenleg a »Court of Chancery«vel egyesítve a »High Court of Justicet« alkotják. Az 1881-i »Judicature Acts« pedig, mely a bíróság szervezetét szabályozta, a két birót a »High Court

[10]) Laband: »Das Staatsrecht des Deutschen Reiches.« Freiburg és Leipzig, 1901, IV. kiad., I. k., 313. l.

[11]) Ulbrich: »Lehrbuch des oesterreichischen Staatsrechts.« Berlin, 1883, 339—360. l.

[12]) V. ö. mindezekre Dareste: »Les constitutions modernes.« Paris, 1910, III. kiad., I—II. k. és Demombynes: »Constitutions Européennes.« Paris, 1881, I—II. k., továbbá a Marquardsen-féle gyüjteményes államjogok megfelelő helyeit.

[13]) Palma: »Corso di diritto constituzionale.« Firenze, 1884—1886., II. kiad., II. k., 434. l.

[14]) Dareste: i. m. II. k., 89—90. és 110—111. l.

of Justice Queen's (most King's) Bench« ügyosztályához sorozta. [15])

Hasonló a választási bíráskodás szervezete nálunk, Finnországban, Portugáliában, Bulgáriában, Szerbiában, Kanadában és Japánban, úgyszintén a német »Reichsland«: Elsass-Lothringen mutat aféle berendezést.

Az előadottakból [16]) mindenekelőtt két dolog tünik ki. Először az, hogy a választások fölötti bíráskodásnak a parlament által való gyakorlása már régóta nem kizárólagos rendszer a modern alkotmányokban. S másodszor, hogy az igazságszolgáltatásnak, meg a választói jog jogi természetének megdönthetetlen követelménye, hogy ne a parlament kebelében szervezzük a bíróságot, hanem tőle teljesen különálló, *független törvényszékre bízzuk.*

Az egyes államok törvényhozásait ugyanis, mikor sietnek a választási bíráskodást a parlamenttől független bíróságra ruházni, ama szempont helyes felismerése vezette, hogy a képviselőház, mint tisztán pártok szerint tagolt s a kellő szakismereteket is nélkülöző collegiális szervezet: képtelen e feladatot az igazságosság és elfogulatlanság szenvedélytelen eszközeivel teljesíteni. Egy olyan testület, mely hozzászokott túlnyomólag *de lege ferendá* határozni, ama hiedelmében, hogy döntéseiben őt a fennálló jog nem köti, igen könnyen túlteszi magát azon.

Hogy mindezideig a modern alkotmányok legnagyobb része a választások feletti bíráskodás jogát hatáskörében tartotta, annak okait már a bevezetésben kifejettük. Csak a véletlenen múlt, hogy ez intézmény meghonosításakor a birói functió oly szoros összefüggésben állott a kormányzatival meg a közigazgatásival.

Ezek túlkapásaival szemben abban gondoltak biztosítékot találni, ha e nagyfontosságú jogot a parlamentnél hagyják.

---

[15]) MAY: »The Constitutional History of England.« London, 1882, VII. kiad., I. k., 6. c., 327. s k. l.; 3. c., 441. l. — MAY: »A Treatise on the Law, Privilges, Proceedings and Usage of Parliament.« London, 1885., IX. kiad., 59., 715. s k. l. — HALLAM: »The constitutional history of England.« London, 1872., I. k., 266. és 274.. III. k. 36—47. l.

[16]) Az itt csoportosított adatok csak felsorolások a szerző még nem publikált nagyobb tanulmányából, mely az egyes államok idevonatkozó jogalkotásait a jogfejlődés szempontjából tüzetesen tárgyalja.

Azóta természetesen változott a kor, változtak a viszonyok, tisztábban alakultak ki az államról és hatalmi ágairól a doktrina által kicsiszolt felfogások, de meg a közjogi per fogalma is felismertetett, nincs tehát szükség ez intézmény régi állapotban való fentartására. Hogy mégis ragaszkodnak hozzá, mint minden alkotmányjogi alaptételhez, melyet az oly nehezített módon megváltoztatható alaptörvény köt, természetes. Félnek még ma is a hirtelen változtatásoktól s az alkotmányt féltve őrzik a politikai élet minden szellőjétől.

Az előbbiekben érintett *politikai szempontok* kétségtelenné tették előttünk, hogy a választási bíráskodás egyetlen helyes szervezése, ha a parlamenttől teljesen különálló *bíróságra* ruházzuk. Az alábbiakban ezért tegyük most szigorúan *jogi szempontból* is vizsgálat tárgyává a kérdést, annyival is inkább, mert ezzel szorosan összefügg magának az iránynak is kijelölése, melylyel a kérdés gyakorlati kivitele jár.

A választási bíráskodás tágabb értelemben kettőt foglal magában. Először is *a választói jog megállapítását*, másodszor pedig magát *a választás cselekménye fölötti döntést.*

Elemezzük e két fogalom jogi természetét.

A választói jog, mint eminenter politikai jog, mely az egyes számára az államhatalom gyakorlásában való részesedését biztosítja, alanyi *közjog*. Ez által nyer jogot az egyén az összesség életére, mely mintegy új állást ad személyiségének. Ez a jogosultság az állam részéről annak elismerése, hogy az egyén hatékony tevékenységet fejthet ki functióinak valósításában.

A cselekvő és szenvedő választói jog útján egész sorozata áll elő az egyéni jogosultságoknak. A választói jog megállapítása, vagyis a választónak, mint olyannak az állam részéről való elismerése, nemcsak azt a szükségképpeni jogkövetkezményt foglalja magában, hogy az illető a szavazáshoz bocsáttatik, hanem más, gyakorlatilag jelentékeny, igényeket is, amelyek hasonlóképpen egyenesen magából a választói minőségből folynak; ilyenek pl. a választók lajstromába valamely választó felvétele, vagy kihagyása ellen a felszólalási jognak a választó részére való megadása, jog magának a választási eljárásnak megtámadására stb.[17]) Nem forog fenn

[17]) V. ö. JELLINEK: »Allgemeine Staatslehre.« Berlin, 1905, II. kiad., 408. s k. l.

tehát kétség afelől, hogy a választói minőség, a választói jog megállapítása jogosultságot, igényt ad az egyesnek, tehát *alanyi közjog* és mint ilyen, annak valaki részére való fennforgása végső fokon *közjogi per* útján állapítandó meg.

Maga a *képviselőválasztás* pedig *közjogi és közigazgatásjogi cselekmény*, mely az alanyi közjogok gyakorlása alapján áll elő, tehát, — mint fennebb mondottuk, — jogkövetkezménye a választói jog fenforgásának. Képviselővé nem választható, csak az, akinek érvényes szenvedő választói joga van; képviselőt csak a cselekvő választói joggal birók választhatnak. Az egész képviselőválasztás tehát jogi actus, melynél a többség megegyezése egy új jogviszonyt s ezen alapuló új *alanyi közjogot: a parlamenti tagsági jogot* teremti meg.

Ennél azután az állam szempontjából csak az a kérdés: jogszerűen történt-e ez, mert az állam törvényhozói szervezetének összealkotásában is alá van vetve saját maga alkotta jogrendjének. Bíráskodásról van tehát itt szó, csakhogy *közjogi bíráskodásról*, mely mint ilyen, épp ellenlábasa a rendes: tehát úgy a magánjogi, mint a büntetőjogi bíráskodásnak.

Éppen az a körülmény, hogy nem tudnak elhatároló különbséget tenni a közjogi és a rendes bíráskodás[18]) közt, okozta, hogy nem tudták a választási bíráskodásnak jogi természetét szabatosan megállapítani és így végelemzésben kijelölni azt a szervet, mely concret esetben eljárni hivatott volna. A választási bíráskodásra szintén a birói módszer egyik fajának: a rendes bíráskodásnak alaki fogalmát akarták ráhúzni, ami azt vonta maga után, hogy e functio elvégzését a fennálló rendes bíróságokra bizták, amiben pedig sok félszegségétől eltekintve is, végeredményben a parlament tekintélyének megsértését, a birói hatalmi ágnak a törvényhozói fölé való kerekedését látták.

---

[18]) E terminológiát: *közjogi* és *rendes* bíráskodás, helytelennek tartjuk, de mivel a nyelvhasználat elfogadta, használjuk. E szembeállítás a közjogit, mint valami *rendkivüli* tünteti fel, pedig ennek köre szélesebb a rendes bíróinál. Viszont a rendes bíráskodás is *közjogi* több szempontból. A büntetőjog egyenesen közjog, a büntető és polgári eljárás szintén. A magánjogi perben is az állam adja az ítélő szerveket. A közjogi bíráskodásnak alakjai: a *választási bíráskodás* és a *közigazgatási bíráskodás*.

A közjogi per pedig lényegesen különbözik a rendes pertől. Csak ami a birói módszernek fogalmi kelléke, az a közjogi bíráskodásnak is az; de ami a rendes bíráskodásnak különös sajátsága, az épp ellentéte a közjogi bíráskodásnak.

A birói módszernek fogalmi kelléke: a contradictorius eljárás és a három perbeli személy (aki a perbeli igényt támasztja, aki azt támadja és aki dönt). E feltételek a birói módszernek fogalmi kellékei s mint ilyenek közösek úgy a rendes, mint a közjogi perben. Ily értelemben nincs bíráskodás ottan, ahol a vitázók ugyan törvényes formák védelme alatt érvelnek, de azután nem egy harmadik, hanem ők maguk döntenek, tehát ha maga a parlament itél tagjainak választása fölött.

Különbség azonban a rendes és a közjogi per közt, hogy mig az előbbi a *tényálladékot* önmagában, elszigetelve, pusztán fogalmi oldaláról tekinti: addig a közjogi bíráskodásnál nemcsak az a czél, hogy a jog szabályai szerint kiszolgáltassék a jog, hanem hogy a törvény az egész szempontjából alkalmaztassék. *Felségjog gyakorlása ez tehát birói módszer szerint az államegész szempontjából.* Szembeszökő a különbség a rendes és a közjogi perben a *perbeli személyek jogállását* tekintve is. Az előbbiben a felek érdekellentéte nyilvánvaló és sohasem hozza őket össze egy magasabb ethikai egységbe; a közjogi perben ez másképp van; hiszen a felek ugyanazon államnak szervei, ugyanazon állami megfontolást követelik, csak különböző oldalról. Itt a felek csak formailag, ugyanazon processus különböző oldalairól szolgálják az igazságos uralkodásra törekvő államot. [19])

Mikor tehát az állam a közjogi perben birói fel- és alperesi szerepekre szétoszlik, ezt ama czélból teszi, hogy önellenőrzésnek vesse magát alá, azaz igazságosan uralkodjék. De az által, hogy a maga jogainak gyakorlását birói mód szerint ellenőrzi, semmiféle jogáról le nem mondott, magát senkinek alá nem vetette. Mikor tehát a törvényhozói hatalmi ágban a birói módszer alkalmaztatik, az nem szünik meg törvényhozói maradni, mint a hogy az ember lényege is

[19]) L. BOÉR ELEK: »Magyar közigazgatási jog.« Kolozsvár, 1908, I. k., XXXV. l.

ugyanaz marad, ha más ruhát öltünk is reája. Bárki teljesítse is a közjogi bíráskodást, e functio mindig annak a hatalmi ágnak attributuma marad, amelynek *szervezetére, vagy tárgykörére vonatkozik.* És ez a közjogi per egy másik lényeges és a rendes pertől különböző sajátsága. [20])

De térjünk vissza kiindulásunkhoz. A kifejtettek alapján mi sem természetesebb, mint az, hogy a képviselőválasztási bíráskodás nem a parlament ténye fölött, hanem az alanyi közjogot gyakorló *választók jogi ténye* fölött bíráskodik az által, hogy a bírói módszer alaki fogalmát alkalmazza a törvényhozó hatalomban, még pedig ezen hatalmi ág szervezetének minél tökéletesebb megalkotása végett. Minthogy pedig ma a *közigazgatási bíráskodás* — mint a közjogi bíráskodásnak egyik ága — már szervezve van, helyesebb erre bizni, miután ez több biztositékot nyújt a közjogi érzékű helyes itélkezésre, mely a tényálladékot sohasem a maga elszigeteltségében, fogalmi oldaláról kell, hogy szemlélje, hanem individualisálva, az összeség, az államegész szempontjából s a strictum jusszal szemben helyt ad az államélet összes körülményeinek egybefoglaló méltatását szem előtt tartó politikai aequitas-nak.

Ha a választói jog megállapítását és a képviselőválasztás feletti bíráskodás jogát a közigazgatási bíróságra bizzuk, ezáltal nem rendeljük alá a törvényhozói hatalmi ágat a bírói-nak és nem sértjük a parlament souverainitását.

A hatalmi ág, mint functio, továbbra is ugyanaz marad, csak a bírói módszert alkalmazzuk keretében. Akárki gyakorolja a cselekvő és szenvedő választójog, vagy a választás érvényessége fölött az itélkezést, az közjogi biró, még pedig a törvényhozó hatalom keretén belül és igy a törvényhozó hatalom szervezetéhez tartozik. Épp úgy, mint pl. hajdan a régi attikai közjogban a régi törvény és az azt módosító, vagy eltörlő új javaslat fölött a nomothéták itéltek, tehát a módszer teljesen bírói volt s a functio még se szünt meg törvényhozói lenni. A közjogi per azonban nemcsak a törvényhozói, hanem a többi hatalmi ágban is előfordul. Igy a közigazgatási bíráskodás szintén nem egyéb, mint közigazga-

[20]) L. KUNCZ IGNÁCZ: »A nemzetállam tankönyve.« Kolozsvár, 1900, II. kiad., 320. s k. l. — BOÉR ELEK: »Közigazgatási bíráskodás.« Budapest, 1907, II. kiad., 223. s k. l.

tási functio gyakorlása birói módszer segélyével. Sőt magában a birói hatalmi ágban is (amennyiben ezt külön hatalmi ágnak vesszük) előfordul a közjogi bíráskodás. Ilyen pl. annak eldöntése, bir-e valaki esküdtszéki minősítéssel. Viszont ezekkel szemben, ha *rendes birói* functiót nem birói szerv végez, az nem szünik meg rendes birói lenni. Mikor pl. az angol felsőház rendes perben itél, akkor e ház épp úgy a birói hatalom szervezetéhez tartozik, mint viszont nálunk jelenleg a m. kir. Curia, mikor a választás fölött itél, a törvényhozó hatalom szervezetének részeseként jelentkezik. [21])

Az a felfogás pedig, mely a birói módszernek a választási bíráskodásban való alkalmazását a törvényhozói hatalom souverainitása sérelmének tekinti, azt hozván fel, hogy a bíráskodás eszméje a souverainitást kizárja: nyilvánvaló, hogy helytelen szempontból indul ki, összezavarván a közjogi bíráskodás alaki fogalmát a rendes bíráskodáséval. Az államhatalom valamely működésében a souverainitás jelenlétét nem a cselekmény formája, hanem lényege dönti el. Ahol a souverainitás különben megvan, ott az a birói módszer alkalmazásával is megmarad, mert ez a functio lényegén mit sem változtat.

Arra az eredményre jutottunk, hogy jelenleg, mivel a közjogi bíráskodás egyik ága, a közigazgatási bíráskodás, szervezve van, czélszerűségi szempontból is helyes lenne a választójog megállapítását és a választás feletti itélkezést erre bizni.

A külföldnek e tekintetben messze hátramaradt jogintézményei, sajnos, nem adhatnak a gyakorlati megoldás kivitelére példát. Egyedül Baden az, hol 1904 óta legalább a választójog felett a közigazgatási bíróságok döntése ellen emelt panasz felett a közigazgatási bíróság jogosult itélkezni. Ugyanez évben itt Obkircher képviselő javaslatot is terjesztett a második kamara elé, hogy a megtámadott választások fölötti itélkezés szintén a közigazgatási bíróságra ruháztassék. A javaslatot azonban 11 szavazattal 3 ellenében elvetették amaz ismert érvek alapján, hogy a kamara joga szenved csorbát, ha e nagyfontosságú jogát kiadja kezéből. Szóval még mindig hatalmi kérdés a választási bíráskodás és nagy fegyelmezett-

[21]) L. KUNCZ IGNÁCZ: i. m. 323—324. l.

ségre lesz még ahhoz szükség, hogy a parlamentek, túltéve magukat a hatalmi kérdésen, a jogeszmét is ráhelyezzék a mérleg serpenyőjére. A badeni kamara actiója azonban már mégis az ebben az irányban való haladást mutatja. S különösen arról győz meg bennünket, hogy a parlament amaz erősen jogászi tartalmú buvárlatokat vette birálat alá, melyek WALZ-nak, Heidelberg polgármesterének, a hires badeni államjogásznak, többször idézett munkája alapján kerültek a tudomány és a közélet szine elé.[22])

Tegyük most már vizsgálat tárgyává a fent kifejtetteket specziálisan *magyar* szempontból. Az ezer éves alkotmánnyal biró magyar államban hamarosan, még mielőtt jogi természetét tökéletesen felismerték volna, megérlelődött az az elv, mely a választási bíráskodás intézményének a parlament kezében való megtartását czélszerűtlennek tartotta. S míg az 1848: V. t.-cz. 47. §-ában kimondotta, hogy e jog gyakorlása a képviselőház hivatása, az 1874: XXXIII. t.-cz. azt már is lényegileg megszorította, mikor 89. §-ában elvileg kimondotta, hogy: »A kérvénnyel megtámadott választások érvénye felett a Curia itél«. De egyszersmind egy később hozandó törvénynek tartotta fenn az anyagi és alaki szabályok megalkotását, melyek szerint a Curia hatáskörében eljár. Az 1899: XV. t.-cz.-ben ez meg is történt, és immár több, mint tíz éve telt el, hogy a Curia e reá átruházott jogot gyakorolja. Az 1899. évi jogalkotásnak azonban e tíz évi időszak alatt oly lényeges hibái és félszegségei kerültek napvilágra, hogy novelláris úton történő módosítása ugyancsak sürgetővé vált, amiért is az igazságügyi kormány 1907. évi június hó 5-én javaslatot szerkesztett, mely hivatva lett volna a régi törvény hézagait pótolni és hibáit kiigazitani. Fejtegetésünk keretén nagyon is túl menne e javaslat minden pontozatának részletes tárgyalása. Itt csak néhány főbb elvhez óhajtunk a fent előadottak alapján hozzászólani.

A külföldi államok idevonatkozó jogalkotása, bátran mondhatjuk, még a mienk mögött áll. De nem is lenne czélunk

[22]) DR. ERNST WALZ, heidelbergi polgármester és egyetemi ny. rk. tanár úrnak e helyről is mély köszönettel kell adóznom ama szives felvilágosításokért és adatokért, melyekkel Heidelbergben munkámat illetőleg ellátott.

e kérdés egyes szálait idegen jogalkotásokból deriválni. A választás és az azzal kapcsolatos intézmények olyannyira magukon viselik az illető állam politikai és magánéletének nyomait, oly szoros összefüggésben vannak a kor viszonyaival, eszmeáramlataival, gazdasági és jogi berendezésével, hogy bátran »egyéni« kérdéseknek jelenthetők ki. Az államoknak viszonyai felette különbözők s ennek megfelelően kell, hogy államjogi intézményeik is különbözzenek. Főképpen áll ez azonban a választói jogra és a vele kapcsolatos intézményekre.

S e tekintetben az előbbiekben megfestett háttér igen megfelelő következtetések leszűrésére. Anglia, mikor már nem volt megelégedve a cancellaria bíráskodásával, a parlamenthez vitte e jogot. S mikor ennek kezében is elfajult a bíráskodás, czélszerűségből bízta a legfelsőbb bíróságok egyikére. Svédországban sohasem a kamarák ítéltek, eleitől fogva közigazgatási hatóság, s a választási kérdések, — becsületére váljék Svédországnak! — igen alárendelt jelentőségű szerepet játszottak. Norvégiában még kevesebb corruptságra találunk, mint Svédországban. Itt a parlamenti bíráskodás be is vált s eltekintve a Svédországgal való confliktus zavarainak néhány esztendejétől, nem is volt idő, mikor valaki a parlament e jogának elvételére gondolt volna. Mennyivel más viszonyok vannak a déli államokban. Ha végig lapozzuk a spanyol, portugál, olasz, szerb, bulgáriai törvényeket, no meg a magunkéit, nem győzünk a választásból eredő különféle vétségeknek és bűntetteknek végére jutni. Meg is történt a reactio. Ez államoknak mindegyike siet a választások feletti bíráskodást különálló, pártatlan bíróság kezében szervezni s mindent elkövet, hogy a corruptiot lehető alacsonyra szállítsa.

Másfelől azonban a választási bíráskodásnak a bíróságra való átruházása sem volt mindez ideig kielégítő. Nem pedig éppen a jogalkalmazás merevségénél fogva. A biró sem vonhatja ki magát a nemzet érdekeinek és törekvéseinek hatása alól, a *strictum jus*-szal szemben nem szigetelheti el a *politikai aequitas*-t, itéleteinél olyan szempontokat is tekintetbe kell vennie, melyeknek fölismerése a mai bíróságoknak a politikai élettől elzárt természeténél fogva szinte lehetetlen. Jogászi szempontból pedig a közjogi pernek fentkifejtett fogalma kívánja azt meg.

Másik hibája e rendszernek, hogy a törvényhozások többnyire túlsok megszorítással ruházzák rá a bíróságra e jogot. A magyar törvényhozás pl. az őt megillető jogot kifejezetten csak ideiglenesen »*ruházza át*« a m. kir. Curiára a törvényben taxative elősorolt esetekben. Ebből azután rengeteg visszásság és nehézkesség származott. Többek között például a magyar jogalkotás szerint a m. kir. Curiát megilleti a jog *a választás törvényes eredményének* megállapítására. Holott ezt a jogot a képviselőház mindeddig nem gyakorolta s igy a »nemo plus juris ad alium transferre potest, quam ipse habet«-féle elv analogiájára azt a Curiára át nem ruházhatta.

Szintén félszegséget eredményezett az a körülmény, hogy a m. kir. Curia »Ő Felsége a király nevében« hozza minden itéletét s igy a törvényhozás egyik faktorának tagjai a másik faktor nevében igazoltattak, annak nevében foglaltak helyet a parlamentben és gyakorolták törvényhozó jogukat, ami végre is az alkotmányosságok egyik alaptételének áttörése.

Ilyen és más hasonló kisebb-nagyobb félszegségnek se szeri se száma az 1899: XV. t.-czikkben.[23]) Mindezeken kivánt az új javaslat segíteni.

Igy mindenekelőtt azzal, hogy a választási bíráskodást egy vegyes bíróságra ruházza, mely felerészben a m. kir. Curia, felerészben a m. kir. közigazgatási bíróság tagjaiból alakul: egy, a dolog jogi természetének megfelelő, mindkét bíróság szervezetétől egészen különálló bíróságot állít be, mely a törvényben nyert felhatalmazás alapján *saját nevében* hozza itéleteit. De a közigazgatási bíróság tagjainak bevonása a bíráskodásba nemcsak azt eredményezi, hogy ez a bíróság már összeállitásánál és szervezeténél fogva is teljesen önálló bírói szervezetnek lesz tekintendő, hanem — az indokolás szavai szerint — »megokolja a két legfelső bíróság tagjainak egy bíróságba való összefoglalását különösen az a körülmény is, hogy maga *a képviselőválasztás közjogi és közigazgatási cselekmény* lévén, a választás eredményének megitélése több oldalú méltatásban fog részesülhetni, ha a bíróság tagjai között a

[23]) Részletesen tárgyalja ezeket TETÉTLENI ÁRMIN: »Peticzió-ügyek», — »A választási bíráskodás elmélete és gyakorlata« és »Egy életbevágó controversia« czímű művében. Budapest, 1905.

közigazgatási bíróság által választott birák is helyet foglalnak.« [24])

E jury-szerű bíróság tehát már rendelkeznék olyan elemekkel, melyek a közigazgatás területén működve, közvetlenül vettek részt a képviselőválasztások mozgalmaiban s nem voltak gondosan elzárva a politikai élet szelétől, mint a Curia tagjai, tehát meglesz a képességük, a választási, mint eminenter politikai ügyekben a *strictum jus*-szal szemben az állampolgári és nemzeti érzés által vezérelt *politikai aequitas*hoz simulni s a bíróságban való részvételük mintegy kiegyenlíti ama veszélyeket, melyek a birónak merev, sokszor a hosszas gyakorlat folytán mintegy megcsontosodott meggyőződéséből származnak.

Kérdés azonban, hogy vajjon tényleg eléri-e a javaslat a megvalósítani szándékolt czélt, vajjon az igy összeállított vegyes bíróság alkalmas lesz-e annak megvalósítására? Ez már ugyan a szervezés általános elvi tételén belül csak részletkérdés, de hangsúlyozzuk, ha az intézmény fejlődésének politikai kritikáján és jogi fejtegetéseink logikáján haladunk, úgy ez az itt szóbanforgó alanyi közjogok védelmére a közjogi bíráskodás már egyik szervezett alakját: a *közigazgatási bíróságot* javallaná.

Itt csak nehány megszivlelendő körülményre akarunk utalni. Igy mindenekelőtt arra, hogy a javaslat ama rendelkezésénél fogva, mely a bíróságot felerészben a Curia, felerészben a közigazgatási bíróság tagjai sorából *választás* útján óhajtja megalkotni, könnyen előállhat az az eset, hogy a választás esélyeinél fogva a közigazgatási bíróságnak eredetileg nem birói (értsd volt gyakorlati közigazgatási) tagjai kiesnek a vegyes bíróságból, amely ennek következtében ismét hijjával lesz annak az elemnek, amelyik a *választási ügyek természeténél* fogva hivatottabb volna az itt felmerült ténykérdések felett dönteni, mint a politikai mozgalmaktól teljes életén keresztül távol állott bíróság.

De nem kevésbbé aggályosak azok a szempontok, melyek egy gyakorlati ember [25]) tollából kerültek e kérdést illetőleg

[24]) Orszgy. Képvh. Irom. 1907, XIV. k., 38. l.

[25]) L. »A hatásköri bíróság« czimű névtelenül megjelent czikket. Ügyvédek Lapja 1907. nov. 9-i sz. 2. l. — Ugyanerre nézve l. Jogállam 1907. évf., 811. l. — Ellenkezőleg WLASSICS GYULA a Budapesti Hirlap 1907. nov. 2-i számában.

papirra, hangsúlyozván, hogy az ilyen vegyes bíróság iránt nem oly nagy a bizalom, mint amit itt a dolog természete ugyancsak megkövetel. Egy nem esetről-esetre összeállított bíróságban az esprit de corps, a Standesehre mégis inkább életkérdés. A harmonikus együttműködés emitt ki van zárva. S a bíróság belső szervezete, a maga folyton változó, a választás esélyeinek kitett tagjaival, sűrűn változó vezetőkkel, a külön és önálló bíróság minden attributuma nélkül, nem teszi az emberre annak az állandóságnak benyomását, mint pl. a közigazgatási bíróság. De az ilyen sokféle »külön« munkával való megterhelés hátrányosan befolyásolja a rendes munka menetét is.

Az se jelentéktelen érv, hogy a modern birói és közigazgatási szervezés egyik alapelve a teendőknek olyforma megosztása, hogy elkerülhetetlen kényszer nélkül új közeg ne létesíttessék. Ha hasonló természetű funktiók már meglevő közegek által megfelelő ellátást nyernek, nyomós oknak kell fenforogni arra, hogy egy újabb ilynemű teendő ellátására a meglevő mellőzésével új szervezet állíttassék be.[26])

Nálunk pedig a közigazgatási bíróság végez ilyen természetű functiót, mikor az 1896 : XXVI. t.-cz. 25. és 41. §-ai értelmében a megválasztott községi képviselő választhatóságára és a választási eljárásra vonatkozó felebbezéseket eldönti (1886 : XXII. t.-cz. 50. §-a), úgyszintén, amikor a törvényhatósági bizottsági tagok választása körül követett eljárásra vonatkozó felebbezések felett dönt (1886 : XXI. t.-cz. 42. §-a és 1872 : XXXVI. t.-cz. 34. és 52. §§.). Badenban már tovább vitetett ez az elv, amennyiben — mint fentebb említettük — 1904 óta a képviselőválasztói jogosultság felett a közigazgatási hatóságok döntése ellen emelt panasz felett a közigazgatási bíróság jogosult ítélkezni. Nálunk pedig az 1907. évi javaslat 54. §-a szerint a választók névjegyzékére vonatkozólag a felek »15 nap alatt a közigazgatási bírósághoz intézett panaszukat a központi választmány elnökéhez benyujthatják. A központi választmány megteheti észrevételeit és a panaszt azok kiséretében terjeszti fel a királyi közigazgatási bíróság-

[26]) V. ö. MARKBREIT GYULA: »A képviselőválasztások feletti bíráskodás.« Jogi Szemle 1891. évf., V. k., 134. l.

hoz.« (55. §.) »A központi választmánynak a választók névjegyzékére vonatkozó felszólalások vagy észrevételek ellen benyujtott panaszai felett a kir. közigazgatási bíróság általános közigazgatási osztályának tagjaiból alakított tanács nyilvános ülésben határoz.« [27]) Az indokolás e módosítások okául egyrészt a Curia további tehermentesítését, másrészt a *kérdéses ügyek természetét* hozza fel. [28])

Érdekes, hogy a javaslat, így kettéválasztva a választási bíráskodás általános fogalmát, csak az egyik részét ruházza közigazgatási bíróságra. Pedig indokolná a képviselő választhatósága és a választási eljárás feletti döntés átruházását az a körülmény, »hogy - mint az indokolás más vonatkozásban mondja — maga *a képviselőválasztás közjogi és közigazgatási cselekmény* lévén, a választás eredményének megítélése több oldalú méltatásban fog részesülhetni . . .« [29]), annyival is inkább, mivel éppen a szóban forgó bíráskodásban a *ténykérdés*, melynek nehézségei teszik főleg indokolttá ez ügyeknek a közigazgatási birák elé utalását, erősen túlnyomó a jogkérdés felett; továbbá, hogy annak megállapítása, vajjon egy concret cselekmény birt-e és minő befolyással a választási cselekményre és hogy a választás érvénytelenítésére elegendő okul szolgál-e, vagyis a ténykérdés megállapítása sokkal könnyebb a közigazgatási birákra nézve, kik a választási eljárás minden izét, minden mozzanatát ismerik, mint a politikai mozgalmaktól távol álló, azok minden szellőjétől ment bíróra nézve. Jogi szempontból pedig nemcsak az az összefüggés, mely a választójog megállapítása és a képviselőválasztás feletti bíráskodás közt fenforog, hanem a mindkettő felett alkalmazott birói módszer: a *közjogi per* jogi természete indokolja a passiv választói jog és a választás cselekménye fölötti döntésnek is a közjogi bíráskodás már szervezett egyik ágára, a közigazgatási bíróságra való ruházását.

De felmerülhet az a kérdés is, hogy nem volna-e czél-

---

[27]) Orszgy. Képvh. Irom. 1907, XIV. k., 32. l. Ugyanúgy rendelkezett már az ANDRÁSSY-féle javaslat (37. és 56—60. §§-ban.)

[28]) A képviselőválasztásra jogosultak névjegyzékének összeállítása teljesen közigazgatási ügy. Ministeri indokolás. U. o. 81. l. — V. ö. BOÉR ELEK: »Közigazgatási bíráskodás.« Budapest, 1907, II. kiad., 200. l.

[29]) Orszgy. Képvh. Irom. 1907. XIV. k., 38. l.

szerű egy sommás eldöntést bevezetni, olyanféleképpen, mint van Elsass-Lothringenben vagy Finnországban, ahol is első fokon közigazgatási hatóságok döntenek és csak felebbezésképpen menne fel az ügy a közigazgatási bírósághoz. Merült fel olyan nézet is, mely a javaslat által tervezett vegyes bíróságba magát a Házat is be akarja vonni.[30]) E rendszernek azonban az előbbiekben leszűrődött szempontok és a feldolgozott hazai és külföldi anyagból levont következtetések határozottan ellentmondanak. Mert nyilvánvaló, hogyha olyan bíróságot szervezünk, melyben a Ház tagjai bárminő súllyal is, de részt vesznek, az ítéletek tárgyilagosságát ugyanaz a veszély fenyegeti, ami a parlamenti bíróság kezében.

Hogy pedig nálunk a közigazgatási bíróság mellett mindez ideig oly kevés hang szólalt meg, annak okait talán abban lehetne keresni, hogy bár magas szinvonalához és elfogulatlan ítélkezéséhez a gyanu árnyalata sem fér, alig másfél évtizedes fennállása alatt talán mégsem tudott oly nagy tekintélyre szert tenni, mint a Curia a maga százados jogkereső hivatásával. De meg az is igaz, hogy a választások érvényessége felett való döntésnek a közigazgatási bíróságra való ruházásával lényeges szervezeti kérdések kivánnának módosulást, mert különben ugyanazok a jogelvi és alaki hibák és félszegségek állanának elő, mint amelyek a curiai bíráskodásnál előállottak.

E kérdések megvitatása mindenesetre elsőrangú szervezési kérdés. De ismételve hangsúlyozzuk, hogy a dolog természeténél fogva első sorban nem jogkérdés, hanem par exellence politikai kérdés, mert a politikai élet változásai és az események, meg a tudomány haladása folytán az államról és berendezéséről kicsiszolt fogalmak adják értésére a nemzetnek, hogy ebben és más hasonló közjogi kérdésekben kiknek kezébe adja az ítélkezés jogát, milyen birókat alkalmazzon, mily mértékben engedjen szabad mozgást nekik a *strictum jus*-szal szemben a jogalkalmazás tekintetében. És az általános államjog csak eszméket és szempontokat szolgáltathat ezen a téren.

Ha tehát, — mint a jelen esetben — úgy a politikai, mint a jogi szempontok együttesen ugyanarra az eredményre

[30]) GRECSÁK KÁROLY: »A képviselőválasztási bíráskodás.« Jogállam 1907. évf., 755—770. l.

vezetnek s a parlament e szempontok megvalósítása céljából a birói módszert alkalmazza s ennek realizálására megfelelő szervet választ ki: ezzel éppen nem adta fel azt a jogát, mely az alkotmány idevonatkozó rendelkezései értelmében megilleti és amely féltett őrzésének oly szerencsétlen félszegségeket szülő formában adott kifejezést az 1899 : XV. t.-cz. 1. §-ában, midőn a jogát bizonyos esetekben a Curiára »*átruházta.*« A javaslat 2. §-a e hibán is kíván segíteni, mikor a következőképp rendelkezik: »az országgyülési képviselőválasztások érvényessége és törvényes eredményének megállapítása tárgyában a képviselőházat megillető bíráskodást az 1899 : XV. t.-cz. 3. §-ában, valamint a jelen törvény 3., 4., 5. és 6. §-aiban meghatározott esetekben a m. kir. Curia és a m. kir. közigazgatási bíróság által a jelen törvény 11. és 12. §-ai értelmében alakított bíróság gyakorolja.« [31]) Még annak kitételére sem lenne szükség, hogy »a képviselőházat megillető bíráskodást.« Hiszen ez önként következik. Hangsúlyozásra nincs semmi szükség.

Ezzel le is zárjuk ama kérdések sorozatát, melyeket a választási bíráskodás szervezésével kapcsolatban különösen kiemelendőnek tartottunk. De annak megjegyzésével, hogy ezúttal már csak a helyszüke miatt is több kérdést nyitva hagytunk: hangsúlyozzuk, hogy tekintettel arra a körülményre, miszerint a jövőben várható választási reform kapcsán az 1899 : XV., illetve 1908 : XXXVII. t.-cz. rendelkezései novelláris módosítás alá kerülnek: nálunk a kérdések beható elemzése és minden oldalról történő megvilágítása nemcsak doktrinális munkálkodást jelent, hanem kihatással lehet, de lege ferenda a gyakorlati életre is. Valószinüleg ezeknek a szempontoknak a felismerése vezette a Magyar Jogászgyülést is, mikor a választási bíráskodást tűzte ki a köz- és közigazgatási jogból folyó hóban tartandó ülése tárgysorozatára.

---

[31]) Orszgy. Képvh. Irom. 1907., XIV. k., 16. l.

A magyar középosztály jövője.

Irta: SCHNEIDER SÁNDOR.

Vizsgálódásaim elején arra kívánok reámutatni, amiről nem fogok beszélni: a nyugoti országokban észlelhető u. n. középosztály-mozgalomra, az ennek hatása alatt érvényesülő középosztály-politikára, divatos, hangulatos irányzatokra, melyeknek sokkal nagyobb a suggestiv hatása, mint tulajdonképpeni eredményeik.

A »Mittelstandsbewegung« a kisiparnak és a kiskereskedelemnek conserválására irányuló, a liberális gazdasági iskola reactiójaként jelentkező mozgalom, melynek zászlójára sok a nagy tömegeknek, különösen a választó közönségnek kedves jelszó van irva, melynek érvényesülése, vagy diadalrajutása azonban azon legyőzhetetlen akadályba ütközik, hogy a capitalistikus termelést, a gyári üzemeket és a nagy forgalommal számoló nagy árúházakat visszacsinálni, a fejlődés szekerét megfordítani nem lehet.

A Mittelstandsbewegung a középosztálynak csupán kis részére, a kisiparosokra és kiskereskedőkre terjed ki; a középosztály azonban egyéb elemekből is áll, igy a földbirtokosság egy categoriájából, a tisztviselők és alkalmazottak legiójából, a személyes szolgálatokból élők — orvosok, ügyvédek, mérnökök stb. — csoportjából, a középiparosokból és azon kereskedelmi üzemek tulajdonosaiból, akik sem a kiskereskedők sorába nem szoríthatók bele, sem a felső osztályok szinvonalát el nem érik.

Ezen felsorolás után tulajdonképpen szükségtelen meghatározni a középosztály fogalmát, annál inkább, mivel minden ilyen meghatarozás sántit és tökéletlen. A jövedelmet véve osztályozásunk alapjául, talán azt mondhatjuk, hogy a középosztály ott

kezdődik, ahol a jövedelem az első rendű szükségleteken kivül egyéb szükségletek fedezésére, vagy megtakarításokra is képesít Felső rétege ott végződik, ahol az összes szükségletek fedezetet találnak anélkül, hogy az egyén munkát kényszerülni végezni, ahol tehát megszünik a keresés szükségessége. E két határ között számos különböző rétegre oszlik a középosztály, mely tehát semmiképpen sem homogén tömeg, hanem foglalkozási csoportok, gazdasági érdekek, előitéletek és hagyományok szerint tagolt része a nemzetnek.

A középosztály a társadalom gerincze. Nemcsak a történeti, a régi, hanem az egész középosztály. Átmenet a birtoktalan munkásosztály és a munka nélkül is prosperáló birtokosok között; alsó és felső rétegén folyton le- és felmenő mozgás, társadalmi capillaritás észlelhető, tagjainak gazdasági tevékenysége, szellemi munkássága, mely társadalmi helyzetének a megtartására, vagy — ha lehet — emelésére irányul, nem szünetel soha, mert hiszen minden szünet visszaesést jelent.

A nagy nemzetek mind erős, hatalmas középosztályra támaszkodnak; a középosztály, még pedig minél szélesebb rétegű középosztály, jóléte az egész társadalom jólétének legbiztosabb alapja.

Teljesen indokolt tehát az az érdeklődés, amelyet a magyar középosztály helyzete iránt tanusitunk, mert a magyar társadalom ereje első sorban egészséges középosztályából, gazdagsága ennek a rétegnek a jólétéből fakad.

Milyen elemekből áll a magyar középosztály?

Hogy a jelen középosztály — mondhatnám verticalis — tagozódását megértsük, pillantsunk vissza annak multjára, történeti fejlődésére. A hűbéri-rendi alkotmány korában a középosztály a köznemességből állott, ehhez az absolutismus korában idegen eredetű bureaukratia, végre az alkotmányos aera óta a zsidóság járult hozzá.

A magyar középosztály ma sem egységes, ideologiája teljesen különböző, a fentemlített verticalis tagozódás szerint elkülönülő csoportjaiban. És ez nem specialis magyar jelenség, mert például a nálunk sokkal műveltebb és háboritatlanabb multra visszatekintő Németország középosztályában is megleljük ezeket az ellentétes irányzatokat. Mindenütt, ahol az

ancien-régime, az agrár-feudalis nemesség megtartotta — ha nem is előjogait, — hanem társadalmi súlyát, ahol az agrarismus és industrializálódás, földbirtokosság és ipari capitalisták mint küzdő felek állanak egymással szemben, ott a középosztály két táborra szakad, egy conservativ és egy progressiv táborra, és e táborok ellentétes programmot hirdetnek ott is, ahol sem nemzetiségi, sem felekezeti kérdés nem homályosítja el ezeket a szétágazó érdekeket.

Erre éppen Németország socialis viszonyai a legeclatánsabb példa. Az idegen, különösen ha nem ismeri Németország gazdasági fejlődésének folyamatát, az első alkalommal elcsodálkozik azon a tátongó ürön, amely a német középosztály két táborát, a Junkert és az iparos »bourgeois«-t egymástól elválasztja. Szinte nem hiszi el, hogy a nemes származású katonatiszt nem érintkezik polgári származású bajtársával, s hogy az egyes ezredek tisztikara a legelzárkózottabb casinók jellegét viseli. Nem hiszi el, hogy egy egységes, fejlődő faj, nyelvileg egységes nemzet socialis tekintetben ilyen feltünően tagozódjék. A német középosztálynak ez a teljesen heterogen structurája eredményezi azt, hogy a választásoknál a liberális bourgeois inkább szavaz a socialdemokrata jelöltre, tehát olyan pártnak a hivére, mely éppen a bourgeois ellen alakult, mint arra az agrárius földbirtokosra, aki tulajdonképpen a középosztály tagja.

És ha egy nyelvileg, fajilag egységes nemzet testében ekkora széthúzást tapasztalunk a középosztály egyes alkatrészei között, szabad-e azon csodálkoznunk, hogy a magyar középosztály annyifelé húz, hogy alig vannak közös céljai.

A magyar középosztály zöme a középbirtokosság. Ez természetes olyan országban, mely évszázadokon át kizárólag a földből élt s amely csak mostanában lépett az industrializálódás útjára. Ez a középbirtokosság — mint említettem — legnagyobbrészt a régi köznemesség osztályából való s igy ma is az agrár-nemes ideologiája él benne.

Akik nálunk a középosztály conserválásának, vagy éppen megmentésének szükségességét hirdetik, rendesen *csak* e földbirtokos osztályra gondolnak, s ennek pusztulásából következtetnek az egész magyar középosztály decadentiájára. A középbirtok mobilisalása, eladósodása fájdalommal tölti el

azokat, akik e középosztályban a nemzet *egy* értékes alkatrészét látják, és könnyen téves következtetésre vezeti azokat, akik nem tárgyilagos gazdasági szempontból, hanem érzelmi mozzanatokból kiindulva ennek az osztálynak a conserválásában látják a nemzet jövőjét.

Hogy a magyar középbirtokosság válságba jutott, hogy a magyar köznemesség utódai — legalább nagyrészt — rosszabb anyagi helyzetben vannak, mint voltak ősei, annak a mult századok története adja meg a magyarázatát. A XVIII. században olyan vámreformot octroyáltak hazánkra, mely — gazdasági fejlődésünk szempontjából — igen alkalmas volt a középosztály elaltatására. E vámreform teljesen elvágta a kivitel és ennek folytán a kivitelre való termelés lehetőségét. A középbirtokosság culturalis igényei igen csekélyek lévén, az összes szükségletek a földbirtokból és az ingyen munkások munkájából leltek fedezetet, a »geldfressender fremder Luxus« hogy SCHWARTNER szavait idézzem, — még nem hóditott az országban. A XIX. század közepén hirtelen nagy átalakuláson ment át ez az osztály. Ingyen munkásait elvesztette és és ennek folytán emelkedtek termelési költségei. A külfölddel való érintkezés, a közlekedésügy tökéletesbedése pedig emelték a stantard-ját, megnövesztették a culturális igényeit.

Mindez talán nem lett volna baj, ha a megnövekedett termelési költségeket a termelés fokozásával, a termelés modernisalásával, belterjesebbé tételével igyekeztek volna ellensúlyozni, s ha a nagyobb igényeket kielégitendők a nagyobb jövedelmet nyujtó ipari termelést is felkarolták volna. E helyett azonban azt láttuk, hogy a birtokosság csupán jövedelem-, járadék-forrásnak tekintette a földet, hogy megmaradt a régi, kezdetleges gazdálkodásnál és nem törekedett kereskedelmi szellemben, kereskedelmi üzem módjára emelni annak termelékenységét. Fiait államhivatalnokoknak nevelte, mert ilyenformán kényelmes és biztos ellátásban vélte részesithetni őket, s mert a közigazgatást — mint nobile officiumot — eddig is gyakorolta.

Így jutottunk a jogásznemzet hiréhez, szaporitottuk jogi tanintézeteink számát, épitettünk gymnasiumot ott is, ahol iparosiskolára lett volna szükség, és elhanyagoltuk a gazdasági, nevezetesen a mezőgazdasági szakoktatás ügyét. Kiváló

közjogászokat producáltunk és democratisaltuk a közjogi politikát, ellenben kevés tanult modern gazdát adtunk az országnak.

S midőn a termelési költségek — nevezetesen a munkabérek — emelkedéséhez, az eladósodás növekedtéhez még a tengerentúli verseny árcsökkentő hatása is járult, megkezdődött az addig uralkodott liberalis irányzat reactiója, a középosztály állami segitséget kért és megkapta a gabonavámokat, a földbirtok rentabilitásának állami garantiáját.

Hogy a védvám meg nem szüntette azokat a ható okokat, melyek a középbirtokosság anyagi helyzetét rosszabbitják, arról az a körülmény tanuskodik leginkább, hogy nem szüntek meg a panaszok, és újabb meg újabb reformtervek — az agrár-örökösödés rendjének megváltoztatása, parczellázásokkal kapcsolatos középbirtokparczellák létesitése stb. — látnak világot a középosztály ezen alkatrészének megmentésére.

A földbirtokosok s az iparosok és kereskedők között — mintegy isoláló réteg — a tisztviselők és önálló szellemi foglalkozásokból élők csoportja áll. A régi középosztály — miként említettem — a multban kizárólagos tulajdonosa volt a közigazgatási hatalomnak. Azt a néhány főnemest kivéve, kik udvari hivatalokban ültek, a közigazgatás egészen a köznemességnek volt a kezében; a megyei autonomia csupa kisnemesi köztársaságot formált az országból. Az absolutismus idején idegen — osztrák-német — tisztviselők vették át e szerepet, s igy született meg a »beamter« fogalma hazánkban. Az alkotmányos aerában a beamterek utódai és a régi középosztály egyaránt törekszenek lefoglalni az állami hivatalokat, és a földbirtokosság elszegényedésével párhuzamosan halad az az államsocialista-törekvés, mely az állami »állások« szaporításának lavinájához vezetett.

Az állami tisztviselők éppen ezen rokoni kapcsolatnál és a hagyományok erejénél fogva gondolkodásmódjukban a földbirtokossághoz állnak legközelebb. Ehhez még az a körülmény is hozzájárul, hogy a világforgalommal járó áremelkedés, a védvámos rendszer drágító hatása legjobban ezt az osztályt, a fix fizetésből élők osztályát nyomja. Misem természetesebb, mint hogy a földbirtokosság panaszai és a rossz javadalmazásban, illetőleg az árak emelkedését követni nem

tudó drágaságban gyökerező elégedetlenség — bár teljesen különböző forrásokból táplálkoznak — az érdekek bizonyos közösségét, a »restitutio in integrum«, a »régi jó idők« után való vágyakozást keltették fel a középosztály ezen rétegében. Ez a magyarázata az ezen osztály kebelében észlelhető conservativ, a mozgó tőkében, iparosodásban ellenséget látó irányzatnak.

A régi középosztály fiai a szellemi, személyes szolgálatokból álló, az u. n. diplomás pályákon is elég nagy számban lelhetők fel. Ezek a pályák, nevezetesen az ügyvédi foglalkozás, melyben bizonyos relatiók, összeköttetések kihasználása játssza a főszerepet, és amely pálya legjobb minősítés a politikai szereplésre, számos utódját vonzotta magához a régi középosztálynak. Egyben azonban az új osztályoknak is küzdőtere, mivel egész nevelési rendszerünk, valamint — amint ezt kimutatni igyekezni fogok — gazdasági structuránk fogyatékossága a humánus és jogi minősítésre praedestinálja a középosztály fiait. A régi polgári osztály fiai, valamint a zsidóság — nem lelvén elég teret működésükre az iparban és kereskedelemben — szintén a szabad értelmi pályákra tódulnak, s ez a magyarázata a diplomákban jelentkező túlproductiónak és annak az egészségtelen versenynek, mely az értelmi osztály elprotelarisálására vezetett.

Lássuk végre a középosztály azon alkotó elemeit, akik az iparban és kereskedelemben lelnek foglalkoztatást. Ez a verticalis réteg talán valamennyi között a legkeskenyebb, olyan keskeny, hogy szinte félő, hogy leldönti a nyugoti országokból sivító verseny szele. Magyarországban a multban csak koronként, egyik-másik nagy királyunk uralkodása alatt virágzott a kereskedelem, akkor t. i., amidőn a városok jelentősebb szerephez jutottak. A külkereskedelemben csak olyankor játszott szerepet a dunai út, midőn a világkereskedelem rendes útjai — valamely vis major, mint pl. a török terjeszkedés a középkor végén, vagy a szárazföldi zárlat idején — eltolódást szenvedtek. Első nagy királyaink azon messzelátó törekvései, hogy bekapcsolják országunkat a világkereskedelem hálózatába, hogy tengert szerezzenek a magyar fajnak, csak sporadicus kisérletekre vezettek, mert az állattenyésztő és földmívelő faj nem vágyott a tenger felé.

A külkereskedelem, a szomszédos gazdasági területekkel való érintkezésben állott, nevezetesen a nyugotnak — és a mig Lengyelország gazdag volt és virágzott — északnak irányuló kivitelünk ellenértékét képviselte a nyugatról bevitt iparczikkeknek. E külforgalmat részben német bevándoroltak, városaink polgárai, részben pedig örmények, izmaeliták és zsidók bonyolították le; a belkereskedelem ugyanezen elemeknek volt a kezében. A XVIII. század vámreformja külkereskedelmünket úgyszólván teljesen megszüntette és a közvetítést is osztrák kereskedőknek juttatta.

Mi sem természetesebb, mint hogy ilyen mostoha viszonyok között nem tudott olyan kereskedelmi osztály kifejlődni, mely gazdasági erejénél. társadalmi súlyánál fogva megbecsülést szerzett volna e foglalkozásnak, mely nem kérte, hanem követelhette volna a »recipiálást«. A magyar kereskedelem terjedelménél, forgalmánál fogva nem vezethetett olyan tőkegyüjtésre, a milyent a nyugoti tengerparti nemzetek kereskedőinél találhatunk, akik világrészek között bonyolítván le a közvetítő forgalmat, testi koczkázattal és nagy s ellemi munkával vagyonokat gyüjtöttek, mely vagyonok vetették meg alapját a capitalistikus ipari termelésnek.

A magyar kereskedelem szűk keretek között mozgott, a magyar kereskedő nem lelhetett megfelelő területet munkásságára, elegendő alkalmat meggazdagodására, a magyar kereskedelemnek — mint osztálynak — ehhez képest nemcsak gazdaságilag, hanem logice társadalmilag is csak alantasabb szerepkör jutott osztályrészül. Ez a helyzet csak a liberális aera óta javult meg valamelyest, midőn az intensivebb termelés és a fokozódó igények a közvetítésnek is nagyobb szerepet juttattak, a mióta fölmívelésünk is capitalistikus üzemre tér át, sőt ipari termelésünk is emelkedik.

A magyar kereskedelemnek — mint osztálynak — legnagyobb baja és gyengéje, hogy majdnem kizárólag zsidókból áll. Hiánya ez azért, mivel e társadalmi functió, a kereskedelmi foglalkozás ellen felekezeti szempontokat szoktak agitationalis czélokra kihasználni, mivel bizonyos gazdaságpolitikai mozgalmakat az ellentábor faji, felekezeti törekvéseknek szeret feltüntetni. Ennek a jelenségnek azonban első sorban a történeti középosztály az oka, melynek fiai — nevezetesen akkor,

midőn még elegendő tőke állott a rendelkezésére — bizonyos előítéleteknél fogva nem léptek a kereskedelmi pályára.

A magyar kereskedelem, bár nagyot fejlődött az utolsó félszázadban, távolról sem áll azon a magaslaton, amelyen állania kellene. Tőkehiánya megakadályozza abban, hogy bizonyos kezdeményező szerepre vállalkozhassék. A sok gyenge existentia egészségtelen versenyre vezetett. Kereskedelmi szakoktatásunk e téren is a diplomahajhászást eredményezte; felső kereskedelmi intézeteink elméletileg művelt alkalmazottakat produkálnak, kiket a gyenge vállalkozói szellem nem képes eltartani. E jelenség részben bizonyos állami berendezkedésekre, nevezetesen azon teljesen indokolatlan követelésre vezethető vissza, melyet az egyéves önkéntesség qualifikációjával szemben támasztunk, mert midőn a sokkal inkább kereskedő és iparos Németországban a középiskola 6 osztálya máris megadja a jogot az egyesztendős katonai szolgálatra és a tartalékos tisztté kinevezésre, nálunk — a külön e czélra szolgáló curzusoktól eltekintve — a 8 esztendős középiskola vagy egyenértékű tanintézetek sikeres elvégzéséhez kötik e jog adományozását. Ennek a talán csekély jelentőségűnek látszó körülménynek igen messzemenő következményei vannak, amennyiben középosztályunk azon nemzedéke, mely hajlandóságot mutatna a gyakorlati kiképzés iránt, életkorának azt a két esztendőjét is iskolában kénytelen eltölteni, amely alatt külföldi collegái már a gyári üzemekben, vagy üzleti irodákban gyakorlati alapon sajátítják el ezt az első sorban gyakorlati mesterséget.

Ipartűző középosztályunk is számos nehézséggel küzd. Az ipari fejlődés természetes útja az lett volna, ha a magyar kisipar tőke és gépek felhasználásával gyárüzemeknek adott volna helyet. Ez a fejlődési folyamat hosszabb időt igényelt volna, mint a hogy hosszabb ideig tartott a nyugoti industriális államokban. A magyar iparfejlesztés processusa nem választhatta ezt a hosszú utat, hanem egyszerre törekedett a nyugati culturnépek fejlődési szintáját elérni, és igy olyan iparágakban is gyárüzemek létesültek és létesülnek, amelyek alig támaszkodhatnak kisipari szilárd alapra.

A liberális korszak alatt belekapcsolódtunk a nyugati culturnépek életközösségébe, minek — miként erre már rámu-

tattunk — első sorban az lett a következménye, hogy culturigényeink emelkedtek, és hogy a termelési költségek növekedtével az élet is megdrágult. Ezt a nagy változást a kisipar, a kézmű is megérezte. A közönség inkább vágyott a nyugoti gyáripari termelés czikkeire, melyek sok tekintetben tetszetősebbek, mindenesetre azonban jóval olcsóbbak voltak. A kézműves, aki addig a középosztály alsó rétegét képezte, nem tudott a gyáripari termelés vezetőinek helyére emelkedni, hanem többnyire gyári munkássá sülyedt, elproletarizálódott.

Az állami iparfejlesztő actio lassan gyáripart teremtett, még pedig jórészt idegen tőke belevonásával. E gyárüzemek tulajdonosainak nagy része a középosztály tagjaihoz számítható, és a volt polgári lakosság és a zsidóság sorából kerül ki. Ez az osztály — gazdasági erejét tekintve — még gyenge. Czéljaiban, törekvéseiben a kereskedő-középosztályhoz áll legközelebb, származásánál és azon előítéleteknél fogva, amelyekkel a földbirtokosság részéről találkozik, szembehelyezkedik a földbirtokossággal, s a meddig ez a középosztály conservativ árnyalatát képviseli, a kereskedő- és iparos a liberális, sőt radicalis szárnyát alkotja.

Ez a magyar középosztály képe. Alkatrészeiben nem különbözik a nyugoti államok középosztályaitól, csak ezen alkatrészek egymáshoz való számarányában. Gazdaságtörténetünk megmagyarázza ezt a számarányt, a földbirtokosság rossz, az iparosság és kereskedők csekély szerepét, uralkodó miseriánk pedig az értelmi foglalkozást űzők nagy arányát.

Mi ennek a középosztálynak a jövője, illetve mitől függ a megerősödése, boldogulása a jövőben?

Mivel középosztályunk tagozódását és jelen helyzetét első sorban gazdasági okokkal magyaráztuk, jövő fejlesztésének is csak egy módja van: azoknak a gazdasági alapfeltételeknek a létrehozatala, melyek egészséges nemzeti középosztályunk kialakulását lehetővé teszik.

A középosztály lábraállítása nem lehetséges conservativ eszközökkel, a társadalom egészét megterhelő kedvezmények osztogatásával; először, mert minden ilyen különleges elbánás sértő lenne a többiekre, azután meg, mert az ilyen conservativ rendszabályok csak ideig-óráig segítenek, meghosszabbít-

ják az egészségtelen állapotot, és annál fájdalmasabbá teszik a kérlelhetetlen törvényszerűséggel bekövetkező összeomlást.

A minthogy a kisipart — kivéve egyes ágait, melyek a nyugaton is életképesek — nem lehet sem képesítési rendszabályokkal, sem a kényszertestületek valamely alakjával conserválni, éppen olyan kevéssé lehet a rosszul gondolkodó és nagy igényű birtokosnak olyan jövedelmezőséget biztosítani, mely a szokott standardjának megfelel. Sőt, amint az egész gazdálkodó nemzetre, az egész társadalomra káros lenne, ha a kisipar mesterséges fenntartásával és élesztésével elvágnák a gyárüzemek létesítésének és virágzásának, a tőkeerős industrialisálódásnak utját, éppen olyan káros lenne az egész nemzetre, ha mesterséges eszközökkel kívánnánk fenntartani egy — nemzetünk történetében bármilyen érdemeket szerzett — olyan osztályt, mely rossz gazdálkodásával parlagon hagyja heverni legnagyobb nemzeti kincsünket: a földet.

A megoldásnak csak liberális szellemben és irányban lehet és szabad bekövetkeznie. Életre kell ébreszteni az alvó tehetségeket, munkakedvet kell suggerálni ott, ahol ma kicsinyes előítéletek útját állják a gazdasági tevékenységnek, meg kell teremteni a gazdasági munka alapfeltételeit és ezzel már is talpraállítottuk, vagy megteremtettük a jövendő egészséges középosztályt.

A középosztály fogalmának definitiojában ott szerepel a munka. Munka nélkül csak a felső osztályok képesek prosperálni; a középosztály, ha nem dolgozik, elproletárosodik. A régi magyar középosztályt részben a neki biztositott kiváltságok, részben az elmult századok gazdasági politikája leszoktatta a munkáról. Hogy társadalmi tekintélyét fenntarthassa, hogy elszegényedésének folyamatát megakassza, gazdasági tevékenységet kell folytatnia, dolgoznia kell, legalább annyit, amennyit a nyugati culturnépek középosztályai dolgoznak, vagy talán — mert hiszen helyzetének megjavitásáról van szó — még azoknál is többet.

A történelmi középosztályt említettem első helyen, mert ez az osztály éppen társadalmi okainál fogva van hivatva arra, hogy elől járjon a jó példával, a gazdasági munka megbecsülésével. Már a mezőgazdasági culturának belterjesebbé válása, kereskedelemi szellemben való továbbfejlesztése is alkalmas regenerá-

tora volna a földbirtokosságnak. Ámde a régi középosztálynak a többi termelési ágaktól sem szabad tartózkodni. Iparunk és kereskedelmünk még rendkivüli arányban lenne fejlesztendő s e munkából a régi középosztálynak — már saját érdekében is — ki kellene vennie a részét.

A középosztály többi alkatrészeinek felvirágoztatása, a magyar középosztály rétegének kiszélesítése szintén csak a gazdasági alapfeltételek megadásától, biztosításától függ. A kötött birtoknak valamely formában való mobilisálása, az ipari fejlődés elősegítése, a humánus nevelésnek a szakoktatással való helyettesítése: ime a jövő középosztály boldogulásának feltételei.

A gazdasági tevékenységnek első hatása a középosztály anyagi helyzetének, keresőképességének fokozásában nyilvánulna. További hatása a jelenleg uralkodó előítéletek megdöntésében jutna kifejezésre, a mennyiben közelebb hozná egymáshoz a ma teljesen elszigetelt termelési ágakat, és megszüntetné a foglalkozási csoportoknak faj és felekezetek szerint való elkülönülését. Fogékonyabbá tenné a társadalom vezetésére praedestinált középosztályt a realis gazdasági kérdések iránt, miáltal politikai felfogása is érettebbé válnék.

A magyar középosztály miseriájának panaceája a munka. S ha a jelen középosztály nem fogja megérteni e gyógyszer fontosságát, a társadalmi fejlődés kérlelhetetlen törvényei detronisalni fogják vezető szerepéről és uj feltörekvő osztályokat fognak helyébe ültetni, melyek kevésbbé finyásak a munkaalkalom megválasztásában és szivósabbak a gazdasági harcz küzdelmeiben.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közművelődés, nevelésügy.

Világnyelv vagy európai?

Ez év márczius 10-én éjfélkor Francziaországban megállították az órákat tiz perczre, vagy ennyivel hátraigazították. Ezzel az óraigazítással a francziák megszüntették a párisi meridián időszámítását, elfogadták a greenwichi meridiánt és ezzel nagy lépést tettek azon az úton, mely a nemzeteket egymáshoz közelebb vezeti. Üdvözöljük a francziákat e bölcs elhatározásukért. Viszonzásul az angolok megtehetnék, hogy lemondanának a yard hosszmértéknek használatáról és a Fahrenheit-féle hőmérőkről és használatba vennék a francziák kilometer és centigrad számítását. Az oroszoknak is szeretnénk kifejezni üdvözletünket, hogy végre megszüntették a Julius Caesar-féle naptárt és felcserélték azt a Gregorianussal. Valamint melegen tudnók üdvözölni a németeket, hogy végre lemondtak a gót betűk használatáról s általánossá lett náluk is a latin alphabet.

Mert a huszadik század civilisatiójához méltatlannak tartjuk azt, hogy a népek és nemzetek közt annyi chinai falat épít és tűr meg, melyek a helyett, hogy közelebb hoznák egymáshoz a nemzeteket, inkább elválasztják és távol tartják őket egymástól.

Egyik legnagyobb akadálya a népek érintkezésének és testvériesülésének a nyelvek különfélesége, melynek megszüntetésén Descartes-től, Leibniz-től Peano olasz tudósig annyi bölcs elme fáradozott. Sok kisérlet történt egy közösen érthető világnyelv megalkotására, de mindeddig nem sikerült létrehozni, nemcsak a dolog természetében rejlő óriási nehézségek miatt, de jórészt a tudósok elfoglaltsága és a még mindig nagyon erős chauvinismus miatt is.

Mintha csak a világnyelv megalkotása lehetetlenségének bebizonyítására készült volna az a Berlinben Liebheit és Thiesen kiadásában ez évben megjelent *Auf dem Wege zur*

europäischen Sprache című terjedelmes könyv, melynek tudós névtelen szerzője alapos tanultsággal és meggyőző adatokkal mutatja ki, hogy le kell tennünk a világnyelvről és meg kell elégednünk az európai nyelvvel. Mert a világnyelv létesítése utópia. Már pedig utópiákért rajongani s el nem érhető illusiókban élni a huszadik század practikus gondolkodójához épp ugy méltatlan, mint helytelen a nehézségektől megriadva az elérhető eredményről is lemondani, vagy a megvalósítható eredményt nemzeti hiuságból és hamis nemzeti érdekekből akadályozni és koczkáztatni.

Tévedett a tudós badeni pap, SCHLEYER a volapük nyelv feltalálója, midőn egy új világnyelvre gondolt s vele a meglevő száz meg száz, a népek millióinak ajkán *élő* nyelvet felcserélni akarta. Tévedtek a többi világnyelv buzgó munkásai és hivei, midőn azt a czélt tűzték maguk elé, hogy az egész emberiségnek szolgáló egy nyelvet alkotnak. Ezt a czélt sem dr. MOLENAAR *panroman*, sem BEERMANN *novilatin* világnyelve, sem ROSENBERGER *idiom-neutral* grammatikája, sőt a hiressé lett varsói szemorvosnak, dr. SAMENHOF-nak, szerényebb elnevezésü *esperanto* nemzetközi segédnyelve sem érhette el. Helyesen mondja a fent idézett könyv névtelen szerzője. Der fundamentale Irrtum ist dass . . . »Alle bisherigen Weltsprachler haben dem naiven Glauben gehuldigt, ihre Aufgabe bestehe darin, eine komplette, gebrauchsfertige Sprache auszutüfteln, die — frisch wie ihr »Schöpfler« oder »Erfinder« sie der staunenden Mitwelt präsentiert — sofort zur Übersetzung von wissenschaftlichen Werken und Aufführung von Theaterstücken, Abfassung internationaler Staatsverträge und Herausgabe von Zeitschriften jeden Genres zureichend sei und wenn bloss die Regierung ihre Zustimmung erteilt, nächsten Montag früh um neun Uhr in allen Schulen eingeführt werden kann.«

Érdekes jelenség, hogy noha ez idő szerint a franczia nyelv van előnyben a többi európai nyelvek felett, mert a diplomatia nyelve a franczia, a napi sajtója is el van terjedve az egész világon, a művelt népek szinpadain is uralkodók a franczia muzsa termékei, a franczia szépirodalom művei is a legkedveltebb olvasmányok az összes művelt nemzeteknél; — tehát azt mondhatni, valósággal világnyelv a franczia, mindazáltal éppen a francziák sürgetik a legtöbb energiával egy új világnyelv, vagy nemzetközi segédnyelv megalkotását. LEAU[1]), DE LA GRASSERIE[2]), DE BEAUFRONT[3]), NAVILLE[4]), COU-

[1]) La langue universelle est-elle possible? Paris 1900.

[2]) De la possibilité et des conditions d'une langue internationale Paris 1892.

[3]) Manuel complet de l'Esperanto. Paris 1899.

[4]) La langue internationale. Paris 1899.

TURAT [1]) mély meggyőződéssel és alapos okoskodással vitatták a világnyelv megalkotásának mint a folyton fejlődő civilisatió legfontosabb eszközének szükségét.

Az európai kisebb nemzetek szellemi munkásai sajnálkozva érzik oly nemzetközi segédnyelv hiányát, mely valósággal közkinccsé tenné az összes művelt nemzetek kiváló irott szellemi termékeit s lehetővé tenné az egymásközti érintkezést nemcsak irásban, hanem élő szóban is. Nagy hátránya a tudományos haladásnak a nemzetközi nyelv hiánya, mert a kisebb nemzetek tudósaira óriási nehézséget hárít négy-öt idegen nyelv megtanulása, de a nagy culturnemzetek tudósai is meg vannak fosztva a kisebb nemzetek tudományos és irodalmi munkássága eredményeinek használatától. Nem ok nélkül panaszkodott HUNFALVY Pál magyar nyelvtudósnak a hirneves oxfordi tanár, MAX MÜLLER, hogy sajnálattal kell lemondania HUNFALVY tudományos munkálkodásának felhasználásáról, mert nem tud magyarul. Azért azt kivánná, hogy elégedjenek meg a magyarok saját nyelvükkel a költészetben, tudományos munkálataikat pedig tegyék közzé angolul, franczíául vagy németül. Lehetetlen kivánság! Ujabban is panaszkodik egy olasz tudós, hogy nem használhatja fel egyik magyar tudósnak nagy értékű művét, mely reá nézve »libro chiuso per noi con sette sigilli«.

A kérdésnek az a megoldása, melyet a berlini egyetem tudós philologus tanára, dr. HERMANN DIELS, ajánlott, hogy tegyük nemzetközi nyelvvé a latint[2]), lehetetlen megoldás, mert haladás volna ugyan ez is, de nem előre, hanem hátra, a huszadik századból a tizenötödikbe. Pedig a magyaroknál talán még legkönnyebb volna Prof. DIELS tervének megvalósítása, ahol az oktatás, az irodalom, a közigazgatás nemcsak az egész középkoron át latin nyelvű volt, de még a tizenkilenczedik század elején is latinul szónokoltak az országgyülésen, latin nyelvűek a nemzet történetét tárgyaló forrásművek, s noha még a mai nyelvben is sok a közkeletű latin szó, mégis még itt is anarchronismus volna a latin nyelvnek világnyelvvé proklamálása.

De a problémát nem oldaná meg Prof. DIELS másik javaslata sem, midőn azt kivánja, hogy legyen a három legkimüveltebb és legelterjedtebb európai nyelv: az angol, a franczia és a német az elfogadott s minden iskolában tanításra kötelezett világnyelv. Teljességgel kivihetetlen terv! Ez volna ám a valóságos utópia, miként azt az esperantónak lelkes híve LOUIS CONTURAT, a párisi Collége de France tanára

[1]) La langue auxiliaire internationale. Paris 1900.
[2]) Deutsche Revue 1901.

Eine Weltsprache oder drei? című tárgyilagos hangon és meggyőzően írt polemikus tanulmányában kimutatta.[1])

De hát mit tegyünk egyrészt az uralkodó bábeli nyelvzavar megszüntetésére, másrészt a nemzetközi világnyelv eddigi kisérleteinek finalizálására? Megmondja tudós névtelen szerzőnk fentidézett munkájában, amidőn kimondja a *világnyelv* megalkotásának lehetetlenségét s az európai népek közös ruházkodásának mintájára egyelőre az európai nemzetek közös használatára szolgáló *európai nyelv* megalkotását sürgeti, a melyhez majd később hozzászegődika török, az arab, a perzsa is s lassanként a többi ázsiai, afrikai és amerikai nemzetek is.

Mert, miként ismertetni kivánt könyvünk figyelemreméltó, bő apparatussal kimutatja, — igazán internationalis és dialektusoktól mentes egységes világnyelvet nemcsak a különböző népek alphabetjének, grammatikájának nagy eltéréseinél fogva lehetetlen összeszerkeszteni, hanem főleg azon nehézségeknél fogva, amik e népek különböző műveltsége, gondolkodása, állami, társadalmi, családi, házi élete, szokásai, vallása, foglalkozása, életmódja s egyéb körülményeiben megnyilvánul. Rámutat például szerzőnk ez egy fogalomnak: a rokonság fogalmának változataira szolgáló szavak és elnevezések sokféleségére. Az Onkel, Vetter, Neffe elnevezés vagy nincs meg, vagy variatiokban van meg a különféle vallási, állami, társadalmi szokások és törvények által kormányzott népeknél. Az egyiknél nincs második házasság, tehát hiányzik a *mostoha* apa, anya, testvér. A másiknál soknejűség vagy sokférjűség van. Ebből a körülményből egy sereg rokonsági elnevezés támad, amik az európai népeknél ismeretlenek.

Vegyük számba a különböző vallásokat, államszerkezeteket, foglalkozásokat, lakásberendezést, nyelvsajátságokat: mily végtelen sok fogalom, s ezekre szolgáló szó és elnevezés van a távoli világrészek, országok népeinél, amikre az összes európai nyelvek nem adhatnak szót, kifejezést. Az eszkimok ruhadarabjai ismeretlenek a batunégereknél, az indusok polgári osztályai ismeretlenek nálunk, a chinai szavaknál nincs különbség a nomen és verbum között, a japán alphabetben a B, P, F, H mássalhangzókat másképp irják, ha utánuk más és más magánhangzó következik. De csupán az európai nyelvekben is mennyi az eltérés. Némely európai nyelvben, mint a magyarban, nincs genus, némelyikben a singularis és pluralis mellett van dualis. A nyugateurópai nyelvek grammatikájának legtöbbje hét-nyolcz beszédrészt ismer, syntaxisa fő- és mellékmondatot, ezek a categoriák az ázsiai és afrikai nyelvekben vagy csak részben vannak meg, vagy egyáltalán hiányzanak. A verbumnál rendszerint activ

[1]) Sonderabdruck aus der Deutschen Revue. Stuttgart und Leipzig.

és passiv formát különböztetünk meg, az oroszban a verbumnak ötféle változata van. Igaza van a névtelen szerzőnek, midőn azt mondja: »Man sieht, eine wirklich internationale Hilfssprache, die ein Mittel und Durchschnitt der verschiedenen existierenden Sprachformen sein wollte, müsste so unmöglich ausfallen, wie eine Kreuzung Zwischen Sperlingen, Affen, Heringen und Spulwürmern.«

Sőt a hangutánzó szók kimondásában is nagy eltérést találunk még a szomszéd nemzeteknél is. A franczia chantecler például *cocorico*-t mond, a német *kikeriki*-t, a magyar *kukorikú*-t.

A nemzetközi segédnyelv megalkotásának tárgyi nehézségei mellett roppant nagy subjectiv akadályai is vannak. Sok az exclusivitás a világnyelv hiveiben és még több a nemzeti chauvinismus hiveiben és ellenzőiben. Nagyon gyakori a szemrehányás a németeknél amiatt, hogy az eddigi nemzetközi nyelvekben, főleg az esperantoban, erősen túlnyomó a román elem, a szótövek nagyobb részben a román nyelvekből, főleg a franczióból, vannak választva, holott a germán fajok számaránya túlhaladja a román fajokét. Ez a tendentia szerzőnk könyvében is erősen kidomborodik, noha a szerző maga könyvének 97-ik lapján nyomatékosan hangoztatja, hogy minden chauvinistikus felfogás távol van tőle. Mégis könyvének *der Wortschatz* czímű fejezete túlzott nemzeti önérzetre vall s végeredményben a tárgyilagosság rovására szolgál, tehát alapnak igazságtalan, miként igazságtalannak találtam annak a párisi philologusnak fejtegetését is, aki gúnyolva a német nyelv flexióját például hozta fel a *binden – band – gebunden; — gelingen — gelang — gelungen* szókat, s gúnyosan mondta: quelle sonoritè de la langue allemande, tout à fait comme des cloches! Nézeteltérések és ellentétek kiegyenlítésének, közeledés létrehozásának nem alkalmas eszköze az animozitas.

Más fogyatkozásokra is akadunk szerzőnk könyvében. Megvallja ugyan, hogy a magyar nyelvet nem ismeri, pedig ha ismerné és tudná, hogy nincs az európai nyelvek között egy sem, amely az antik-classicus versmértékekre annyira alkalmas, mint a magyar, s meggyőződnék róla, hogy Cicero nyelvéhez egy sem hasonlítható annyira, mint a magyar, tehát a hangzatosságnál fogva — amit pedig az internationalis nyelvben fontosnak tart — nagyobb jelentőséget tulajdonítana neki. Egyébként bárhonnan vette is azt, hogy a magyarban az utolsó szótagon van a hangsúly, éppen oly tévedés, mint az, hogy igen közel áll a törökhez.

Alapos készültségre és nagy tudásra vall a szerzőnk könyvének VII. fejezete: *Die Wortbildung*, melyben végigtárgyalja az összes beszédrészek grammatikáját és a szóképzésnek formuláit, amint azok az egyes európai nyelvekben megnyilvánulnak. Apróra megállapítja, mi a rag (Suffix) jelentősége, amit a megalkotandó új európai nyelvbenis alkalmazni kiván.

A könyvnek fő jelentőségét nem nyelvtudományi értékében találom, hanem abban, hogy az internationális segédnyelvnek actuális kérdését elvi szempontból iparkodik tisztázni s a megvalósításhoz közelebb vinni. Midőn annyira szabatosnak és pontosnak kívánja az új európai nyelvet, hogy belőle az élő nyelvek minden bizonytalansága és logikátlansága hiányozzék, szinte megnehezíti a terv megvalósítását. De ő maga nevezi a feladatot nagyon nehéznek, amelyet nem is lehet máról holnapra életre hozni. Sok előmunkálatra van szükség, sok részletkérdésnek kifejtésére, megvitatására, évek, talán évtizedek munkájára.

Természetesnek tartjuk, hogy névtelen szerzőnk is, mint elődei, az új internationális segédnyelvet s annak szókincsét az európai három fő nyelvcsoportból: a germán, a román és a szláv nyelvekből akarja construálni. Abban is a tárgyilagos igazságnak akar hódolni, hogy az európai kisebb nemzetek nyelvét is számba kívánja venni. De nem látjuk indokoltnak a nagy és megkölönböztetett figyelembe vételt a holland, dán, svéd nyelvek iránt, holott ezeknek sem irodalma, sem lélekszáma nem oly nagyon kiemelkedő a csehek, a délszlávok (serbo-croát) mellett. Az meg éppen túlzás, amiben a szerző Románia nyelvét és népét részesíti. Úgy látszik a szerző nem tudja, hogy alig egy évtizeddel azelőtt kezdték Baritiu és társai a tulajdonképpeni rumen nyelvet latinizálni, minek következtében a rumen paraszt egészen más nyelvet beszél, mint a bukuresti egyetemi tanár, a magyarországi oláh pedig meg sem érti a romániai polgárt.

De szóvá sem tennők ezeket a kevés jelentőségűnek látszó dolgokat, ha nem német tudós munkájáról volna szó, akinél megszoktuk a pedánsságig menő pontosságot.

Könyve végső fejezetében a szerző elmondja a javasolt »európai nyelv« gyakorlati alkalmazásba vételére vonatkozó nézeteit. Nem óhajt nyelvet teremtő dictatort, sem pedig valami nyelvakadémia szent synodusát, hanem rábízná a dolgot a nyelvet használók önkényére. Szerinte tehát nem megszerkeszteni kellene az új európai nyelvet szókincscsel, grammatikával, hanem magától kellene a nyelvnek megcsinálódnia *per usum communem*, lassú fejlődéssel, bővüléssel, kopással, változással. E szerint hát emberi alkotás lenne az új internationális nyelv, történeti fejlődés, nem pedig Naturproduct. Ehhez a nyelvtudományi theoriához ugyan nem járulna hozzá Max Müller, de a szerző nem is ad semmit a nyelv dictatorokra. Ő lassú történeti fejlődést sürget, azért végzi igy:

Eile mit Weile.

Ferenczy József.

☆

Társadalmi politika.

Patronage congressusok.

I. Harmadik Országos Patronage Congressus.

A két év előtt Budapesten tartott második congressuson nyilvánult élénk érdeklődés és az azt követő, erősen nekilendült patronage tevékenység után nem lehetett kérdéses, hogy a III. congressus alkalmából a nemes hagyományokban oly gazdag felvidéki culturgóczpontba, Kassára sokan fognak összegyülni a patronage ügy vezérei és munkásai közül. Az a nagy és mindvégig tartó komoly részvétel, a congressusnak nyugodt, harmónikus lefolyása azonban minden reményt felülmult. A congressus külső lefolyása díszes volt; díszt kölcsönzött annak a király személye képviselőjének, a patronage ügye iránt érdeklődő egyházi és világi hatóságok képviselőinek részvétele, de ez a dísz megfelelt a belső tartalomnak is.

A congressus napirendjére a patronage ügy három actualis kérdése volt kitűzve. Az első kérdés, amely a következők ppen volt szövegezve: »Mely feltételek mellett hagyható a segélyre szoruló gyermek a szülő, nagyszülő vagy rokon családjában? Ha igen, szükséges lenne-e az állami gyermekvédelmi törvényeket, illetőleg az állami gyermekvédelmi szabályzatot e szempontból s mily irányban módosítani?« az állami gyermekvédelem egy nagy fogyatékosságát tárta fel a nyilvánosság előtt. Ismeretes, hogy az állami gyermekvédelem költségei évről-évre emelkedő irányzatot mutatnak, ami a pénzügyminister érthető ellenzését vonta maga után. Erre vezethetők vissza azok a belügyministeri rendeletek, amelyek viszont a gyakorlati gyermekvédelemmel foglalkozók elégedetlenkedését váltották ki s amelyek eredményét képező nyugtalanság a congressuson élénken jutott kifejezésre, mikor a társadalmi gyermekvédelem hazai legelső képviselőjének, Edelsheim-Gyulai Lipót grófnak a háttérben maradt szempontokat megvilágító nagyfontosságú kijelentései elhangzottak. Az a hosszan tartó taps és éljenzés, amely ezeket a szavakat követte, volt méltó kifejezője annak az összes congressusi tagokban egyaránt élő gondolatnak, amely az újabb állami gyermekvédelmi gyakorlatban az állami gyermekvédelemnek súlyos betegségét látja és ezt orvoslandónak tartja. Egy ilyen orvosszer egyúttal nemzeti szempontból is nagy jelentőségű lenne, mert a gyermekvédelmi szabályzatnak a feltett első kérdésre adott igenlő válasz értelmében való módosítása a családi érzés fokozott térfoglalásához vezetne. Szerintem a

congressusi felszólalók nem emelték ki kellően azt a szempontot, hogy a társadalmi gyermekvédelem munkásai nem akarják a kérdés igenlő eldöntésével az állami gyermekvédelmet a szegényügy rendezésének kizárólagos alapjává tenni s ezáltal az állami gyermekvédelmi költségeket nagy mértékben tovább fokozni; a mely aggodalom érzett ki a hivatalos felszólalók (Kőszeghy, Szana) szavaiból. A congressus igazi vélekedését fejezi ki az Edelsheim-Gyulai gróf által előterjesztett és a congressus által elfogadott határozati javaslat, amely szerint: »Kimondja a congressus, hogy *nem helyesli annak az elvnek merev végrehajtását, hogy az állami gyermekvédelem kötelékébe felvett gyermek sohasem maradhasson sem saját családjában, sem saját községében,* felkéri ennélfogva a belügyi kormányt, hogy *figyelmet érdemlő esetekben* a gyermekvédelmi szabályzatot ilyen értelemben módosítsa«.

Az első kérdésre összesen 20 vélemény érkezett be, amelyeket az állami gyermekvédelem egyik megalkotója, Ruffy Pál, referált. Határozati javaslatában a családi kötelék védelmét társadalmi és nem állami feladatnak tekinti. Fentebb előadott véleményünknél fogva, — amely szerint a kérdésre adott igenlő válaszszal nem a szegényügy rendezését akarjuk előbbre vinni, hanem egyedül a gyermek hatékonyabb védelmét szolgálni, miután abban a biztos tudatban vagyunk, hogy lehetnek esetek, mikor a gyermek hozzátartozóinál sokkal nagyobb védelemben, gondosabb nevelésben, több szeretetben részesül, mint az idegen szülőknél, — az előadó javaslatát nem fogadhattuk el. A kérdés gyakorlati megoldását nem tartjuk kivihetetlennek, ha az összes eseteket a gyermekvédelmi hatóság szigorúan birálja el és előzően a társadalom munkásainak véleményét kötelezően bekéri. A nagy érdeklődéssel hallgatott előadói javaslatot igen nagyszabású vita követte, melynek során különösen kitünt Biró Balázs kolozsvári ügyvéd, egyetemi m. tanár felszólalása logikus okfejtésével; Bochkor Mihály jogtanár nagyon meggyőzően emelte ki azokat az erkölcsi mozzanatokat, melyek a kérdés igenlő eldöntése mellett szólnak. Igen nagy hatást ért el Gröcze Sarolta világos, meggyőző felszólalása; az alcoholismus ellen folytatandó küzdelem érdekében tett felhivása is osztatlan tetszéssel találkozott. Végül is a congressus a fent emlitett határozati javaslatot fogadta el, hozzáfűzve ehhez az előadó javaslatának az elfogadott határozattal nem ellenkező második részét, mint óhajt.

Igen értékes gondolatokat vetett fel a második kérdésre (»Miként mozdithatja elő a társadalom a próbárabocsátottak erkölcsi socialis megerősítését a próbaidő alatt«) beadott 20 vélemény, amelyeket nagy szakavatottsággal referált el Angyal Pál, a gyakorlati és elméleti patronage ügy egyik legkiválóbb

előharczosa. A vélemények fölölelték az összes actualis kérdéseit a pártfogó ügynek, melyekből a fontosabbakat 8 pontban összegezve terjesztette elő határozati javaslatát az előadó; azt a congressus egyhangulag, változatlanul magáévá is tette. Igen fontos a határozatnak az a pontja, amely szerint a congressus a pártfogó munka hatályossága érdekében szükségesnek tartja a pártfogók továbbképzését és ebből a czélból tanfolyamok szervezését. Az *Orsz. Kath. Női Patronage Egyesület* erre nézve a kezdeményező lépést már megtette, mikor elhatározta, hogy még az ősz folyamán a hölgy pártfogók részére két heti tanfolyamot rendez. A pártfogói munka egységessége, czéltudatossága és így eredményessége is biztosítva lesz, ha minél több kellően kiképzett pártfogó áll rendelkezésre. Igen fontos feladat pártfogók számának az emelése, minél több erre alkalmas egyénnek a patronage munkába való bevonása. Az előadó helyes érzékét jellemzi az általa előterjesztett és az elfogadott határozati javaslat 2. pontja, amely szerint felkérendők lennének a vallás- és közoktatásügyi, kereskedelmi- és földmívelésügyi ministerek és az egyházi főhatóságok, hogy a tanítóképzőkben, illetőleg a gazdasági és kereskedelmi szakiskolákban rendszeres vagy legalább is tájékoztató előadások tartását rendeljék el; ennek következményeképpen ugyanis éppen azok érdeklődése keltetnék fel, akikre a pártfogói munka terén a legnagyobb szerep várna: a lelkészeké, tanítóké és a mezőgazdasággal, iparral, kereskedelemmel foglalkozóké. Az előadó a próbára bocsátottak erkölcsi és socialis megerősítését határozati javaslatából kitetszőleg — igen helyesen — legfőképpen »a valláserkölcsi eszmékben való megszilárdítás, az otthonhoz való ragaszkodás érzésének felkeltése s a tanulásra szorítás« mellett a munkaszeretet felébresztése útján látja eszközölhetőnek. De mindezek kellő intézmények híjján nem érvényesíthetők. Hiába oltja bele a pártfogó a próbára bocsátott lelkébe a vallás igéit, ha a pártfogolt szabad idejét a városliget romlasztó környezetében tölti; nem lesz lehetséges a munkaszeretet fejlesztése, a munkára való nevelés, ha nem gondolkodunk a próbára bocsátott foglalkoztatásáról a specialis munkaközvetítő útján. Napközi otthonok, szeretetházak, nevelő családok jutalmazása, foglalkoztatóműhelyek, ifjúsági egyletek, népszerű előadások, tisztességes szórakozást nyújtó intézmények azok a kisegítő intézmények, melyek a pártfogó munkáját megkönyítik és eredményessé teszik. Az a gondolat, mely e sorok irójában is él, hogy az egy évi próbaidő igen gyakran nem elégséges, látszik megnyilatkozni a határozat 8. pontjában, amely kivánatosnak jelzi, hogy a pártfogók a felügyeletet a próbaév letelte után is önkéntesen folytassák. Eddigi tapasztalataimból látom, hogy talán helyesebb lett volna a próba-

időt a javítónevelés időtartamának megfelelően a fiatalkorú 21. évének betöltéséig megállapitani, olyképpen, hogy az a pártfogó jelentése alapján egy év eltelte után már megszüntethető legyen. Helyes gyakorlati megvalósítás esetén nem oszthatom Baernreithernek a párisi congressuson kifejezett azt az aggályát, hogy a túlhosszú próbaidő a próbára bocsátott akaraterejének megbénulását vonná maga után; hiszen a helyes pártfogás csak felügyelet, irányítás és nem a részletekre menő rendelkezés. A czél éppen az akaraterő fejlesztése, ami pedig nem lehetséges anélkül, hogy a pártfogoltban szunnyadó jó tulajdonságok felkeltésével megadjuk részére azt a hatáskört, amelyen belül ezeket egyénileg, önként érvényesíteni képes.

A congressus harmadik kérdése következőképpen szólt: »Melyek legyenek a hivatásszerű bűntettesek irányában kifejthető patronage tevékenység keretei? Nevezetesen van-e egyáltalán helye patronage-munkának a hivatásszerű bűntettesek ügyeiben az eljárás előkészitő szakában és ha igen, az a pártfogótevékenység a társadalmi jellegű patronage tevékenység útján, vagy inkább hivatalnokok által végeztessék-e?«

A kérdésnek ezidőszerint gyakorlati jelentősége a patronage szempontjából nincs: a congressus programmjába való felvétele azonban kifejezése annak az érdeklődésnek, amelylyel úgy a tudományos világ mint a társadalomnak a patronage ügyével gyakorlatilag foglalkozó része viseltetik a hivatásszerű bűntettesek kérdése iránt s amely érdeklődés nyilvánul abban az erős kivánságban, hogy a bűntetteseknek ezen, a társadalomra veszélyesebb csoportjával szemben különleges szabályok hozassanak. Ennélfogva osztatlan, általános örömet okozott annak az előadó által történt bejelentése, hogy ebben az irányban Balogh Jenő államtitkár, aki hazánkban ezzel a kérdéssel is a legtöbbet foglalkozott, az igazságügyministerhez törvénytervezetet terjesztett elő. Reméljük, hogy ez a tervezet nem sokára törvény lesz és igy méltó módon sorakozik a tervező másik oly kiváló és a patronage munkát életrehivó alkotása, a Bűntető Novella mellé. Ez a törvény lesz hivatva a csavargóknak és koldusoknak nálunk teljesen elhanyagolt ügyét is felkarolni s egyúttal az alcoholismus pusztításainak is gátat szabni. Annálfogva, hogy a kitűzött kérdés inkább csak a jövő perspectiváját nyitotta meg és a gyakorlati munkások eddigi tapasztalatai alapján kevésbbé látszott megoldhatónak, a kérdés tárgyalására is kevesebb congressusi tag vállalkozott.

A beérkezett 12 véleményt Finkey Ferenc a hivatásszerű bűntettesek kérdésének hazánkban egyik legkiválóbb és legszorgalmasabb művelője, terjesztette elő. Nagy érdeklődéssel és általános elismeréssel fogadott előadásában kiváló meg-

határozását adta a hivatásszerű bűntettesek fogalmának, majd részletesen foglalkozott a patronage szerepével a hivatásszerű bűntettesek érdekében. A fiatalkorúak pártfogó tisztviselőjéhez hasonlóan kívánja a hivatásszerűekkel szemben »a rendőri pártfogói tiszt« szervezését, akiknek szerepe lenne a hivatásszerű bűntettesekre való felügyelet, vagy mint ANGYAL PÁL mondja véleményében: a »gondnokság alá helyezés«. Ez a felügyelet módosítása lenne a most oly gyakran kifogásolt rendőri felügyeletnek, helyesebb szempontok irányítanák, az arra hivatottabbak által végeztetnék és egyúttal hatályosabb is lenne. Az előadói felügyelettel hivatalos közeget bízna meg, csak kisebb helyen bízná rá a felügyeletet a társadalom szerveire: a lelkészre, a tanítóra. A pártfogóknak azonban — szerintem — meg kellene adni a hatalmat, hogy a felügyeletükre bizottaknak munkatelepekre való elhelyezését kezdeményezhessék. Okvetlenül szükséges lenne a hivatásszerű bűntetteseknek elhelyezése és foglalkoztatása céljából ilyen telepeknek a felállítása, amely munkatelep megfelelne a fiatalkorúak javítónevelőintézeteinek, természetesen a két csoport között létező különbségeket szem előtt tartva. A társadalom szerepét az előadó a harmadik kérdés második részére vonatkozólag is szűk korlátok közé szorítja.

Úgy gondolom, hogy a legnagyobb és legkényesebb feladat annak a megállapítása lesz, vajjon a biró elé kerülő egyén tényleg hivatásszerű bűntettes-e; ennek megállapítása pedig szükségszerűen az eljárás előkészítő szakában eszközölt ténymegállapítások alapján kell, hogy történjék. Azok az alkotmányjogi aggodalmak, amelyek ennek a kérdésnek rendezését kisérik, megszünnek akkor, ha ez a kérdés helyes megoldást nyert. Mindenesetre a társadalomnak is kellene juttatni ezen a téren ellenőrző felügyelő hatáskört, a vonatkozó feladatok azonban teljesen és kizárólag a társadalomra nem bízhatók, már annálfogva sem, mert a szükséges adatok beszerzése a büntettesek eme csoportjával szemben a fővárosban és nagyobb városokban majdnem leküzdhetetlen nehézséggel járna. Az előadó szerint ez a patronage tevékenység — az előkészítő szakban — szükségképp az államot fogja terhelni, enyhébb esetekben azonban a társadalmi szerv is igénybevehető lenne. Véleményem szerint a társadalom szerepe inkább kisegítő és ellenőrző lenne; ennélfogva módot kellene nyujtani a társadalomnak, hogy a biró elé állított bűntettes egyéni viszonyaira és életkörülményeire vonatkozó adatokat bármely esetben szolgáltathasson esetleg a hivatásos pártfogó ténymegállapításaival szemben is, vagy azok mellett, hogy ez által a biró a hivatásszerű bűntettes fogalmát könnyebben állapíthassa meg.

A felszólalók közül KÁRMÁN ELEMÉR a társadalom részvételét is igénybe kívánja venni a hivatásszerű bűntetteseket jellemző

társadalomellenes hajlam felderítésénél és az így szolgáltatott adatok ellenőrzését a kir. ügyészségre bizná; a társadalom kizárólagossága mellett szólalt fel Bakonyi Kálmán is. Igen érdekes gondolatot vetett fel Záborszky István, a kassai javítóintézet lelkésze, aki szerint kívánatos lenne az egyház kitünő szervezetének bekapcsolása oly módon, hogy minden elitéltetésről, illetve szabadulásról az illetékes lelkész értesítendő lenne. A congressus ezek után az előadó javaslatát egyhangúlag magáévá tette.

A három kérdés tárgyalásához kapcsolódott Szilágyi Artur Károly-nak, a katonai patronage-ügy kiváló propagálójának bejelentése a katonai patronage ügyének mai állásáról, majd Oberschall Pál határozati javaslata a rehabilitatio kérdésében, amelyre vonatkozólag a jelenlevő Tóry Gusztáv államtitkár megnyugtató kijelentést tett; Zahoviczky Sándor a patronage ügy egyik legkényesebb kérdését, a tolonczügyet hozta napirendre, amikor azt kívánta, hogy társadalmi berendezkedések létesíttessenek a fiatalkorúak tolonczozásának teljes kiküszöbölése czéljából; Edelsheim-Gyulai Lipót gróf pedig a társadalmi intézmények intenzívebb erőkifejtése czéljából egy központi szerv létesítését indítványozta.

A congressushoz méltók voltak a patronage-ügy általános szempontjait kiemelő díszbeszédek is. Kiváló hatást ért el Fischer-Colbrie Ágost megyés püspöknek, a socialis ügyek és kiválóan a patronage ügye iránt mélyen érző és eredményesen munkáló főpapnak záróbeszéde, amelynek emelkedett szelleme jegyében oszlott szét a congressus. A megnyitó ülés előadásai közül kiemelkedett Balogh Jenő-nek, a patronage mozgalom vezérének, a tanítói kart patronage-tevékenységre buzdító beszéde. Ennek láttuk már előre vetett fényét a congressussal kapcsolatosan megtartott díszes gyülésén a kassai és abaújtornamegyei általános tanítói egyesületnek, ahol nemcsak az elhangzott lelkes szavak, hanem az eddigi szervezés bejelentett eredménye is bizonyítékát adta annak a kiváló munkának, amelyet az ottani tanítói kar, Takács Béla kir. tanfelügyelő és kitünő segédkara vezetésével végzett. A rendezés körül kivált Bernolák Nándor, a congressus főtitkára szorgoskodott. A congressus anyagát az előkészítő bizottság négy nagy füzetben adta ki, melyhez egy vaskos kötet, a Patronage Egyesületek Országos Szövetségének Évkönyve csatlakozott, bemutatva azt a lázas tevékenységet, amely ezen a téren történik. A congressus tárgyalásai újabb kötetek anyagául fognak szolgálni.

Az 1913-ban összeülő congressus üléseit *Kolozsvárott* fogja tartani; a congressust meghivó város eredményes munkássága — amelyet nemcsak a kolozsváriak magvas véleményei és teljes tárgyismeretet és nagy gyakorlatot feltüntető

felszólalásai, hanem az Erdélyi Pártfogó Egyesületnek a congressus alkalmából kiadott évkönyve is tanusít — biztosítéka annak, hogy a jövő congressus újabb eszméket ad fiatal mozgalmunknak, amely addigra valóra váltja a mostani congressuson kifejezett gondolatokat.

II. Nemzetközi congressusok.

1. *A fiatalkorúak bíróságainak Párisban tartott első nemzetközi congressusa.* A congressusok évről-évre növekvő száma kifejezése annak a nagy elkülönülésnek is, amely az egyes tudományszakokban észlelhető. Minthogy azonban ez az elkülönítés nem vihető teljesen keresztül, megtörténik, hogy a különböző nevek alatt összegyült congressusok részben ugyanazokat a kérdéseket tárgyalják. Így a párisi congressus első kérdése lényegében azonos az anversi congressus második kérdésével és a próbárabocsátás kérdése hasonlóképpen tárgya volt a párisinak, mint ami most lezajlott patronage-congressusunknak.

A fiatalkorúak bíróságainak kérdése a homloktérben van. Ennek bizonyítéka az, hogy méltónak tartották a franczia szakkörök ezt a kérdést arra, hogy ezen a czímen nemzetközi congressusra hivják össze az érdeklődőket. A fiatalkorúak bűnözése ellen folytatott küzdelemben talán a legfontosabb szerep éppen a bíróra vár, aki hivatva van az eléje került fiatalkorúval szemben az ő egyéni tulajdonságainak és életviszonyainak legmegfelelőbb intézkedést megtenni. Természetes volt, hogy a congressus a fiatalkorúak külön bíróságai mellett foglalt állást, noha Franczia országban a leggerősebbek a külön bíróságok ellenzői. Nehezebben megoldható azonban a bíróságok összeállításának és a birák kiválasztásának kérdése.

A társadalom élénk részvétele és fontos szerepe a fiatalkorúak bűncselekményeinek megelőzése érdekében vívott küzdelemben vonta maga után azt a kívánságot, hogy a biráskodásban is jusson a társadalomnak szerepe. Mindamellett a congressus is abban a véleményben volt, hogy a biráskodás az erre kiképzett szakbiró kezében legyen. Helyesebb is, ha a társadalom a fiatalkorút az eljárás során is támogató, a birót informáló és ellenőrző szerepet vállalja magára, de a biráskodást a szakbirónak engedi át. A társadalomnak a legmesszebb menő részvételt biztosítaná Silbernagel baseli törvényszéki elnöknek a congressus elé terjesztett véleménye, mely a fiatalkorúak ügyeit egy szakbiróból és két patronage-egyesületi tagból alkotott vegyes társasbiróságra bizná. Igen nehéz feladat az arra minden tekintetben alkalmas fiatalkorúak birájának kiválasztása. A biró egyéni tulajdonságai, rátermettsége és képzettsége teszik lehetővé, hogy a fiatalkorú érdekében

a leghelyesebb intézkedést tegye meg. A szükséges kellékek megállapítása azonban nem a törvényhozó, hanem a végrehajtó hatalom feladata. A fiatalkorúak ügyének eredményessége majd attól függ, hogy a kiválasztás helyes szempontjait megtalálja-e a végrehajtó hatalom? Helyeselhető a congressusnak az a határozata is, hogy a fiatalkorúak ügyeinek elbirálását egyes biróra bizza. A fiatalkorúak bíróságai természetének mindenesetre jobban meg fog felelni az egyesbírósági rendszer, melyben a biró közvetlenebbül bizalmasabban érintkezhetik a fiatalkorúval. Támogatóul ebben a szerepében ott vannak a pártfogó-tisztviselő és a társadalomnak képviselői, a patronage-egyesületek tagjai. Igen fontos és az öröklött tulajdonságoknak mint a bűncselekmény egyik okának elismerését bizonyítja a congressusi határozatnak az a része, amely a vizsgálat során a kötelező orvosi vizsgálatot írja elő. A fiatalkorúak birájának hatáskörébe volna utalandó — szerintem — a vizsgálat is, mert ebben az esetben az itélkező biró saját maga derítvén fel esetleg a pártfogó tisztviselő útján nemcsak a fiatalkorú cselekményének körülményeit, hanem annak összes indítékait is, továbbá a fiatalkorú egyéniségét és életviszonyait. Mindenesetre azonban sokkal helyesebb lenne a mostani rendszer mellett is, ha a fiatalkorú terhelt életviszonyainak és egyéniségének kutatása lenne a bíróság első feladata és csak ezután jönne a bűncselekmény felderítése, ellentétben ami gyakorlatunkkal, ahol a fiatalkorú egyéni és társadalmi viszonyai csak a főtárgyalást megelőzőleg, tehát másodsorban kerülnek vizsgálódás alá.

Ugyanazokat az alkotmányjogi szempontokat, amelyeket a külön bíróság ellenzői általában hangoztatnak, hozzák fel a nyilvánosságnak a fiatalkorúak tárgyalásainál kivánt korlátozása ellen is. Pedig akkor, amikor a nyilvánosság azokra az egyénekre korlátoztatik, akik a tárgyaláson egyedül a fiatalkorú jól fel fogott érdekében vesznek részt, csak azok vannak kizárva, akik pusztán kiváncsiságból óhajtanának jelen lenni. Nehéz lesz majd annak taxativ megállapítása, hogy kik lehetnek jelen a tárgyaláson. Ebben a kérdésben a congressus nem fejezte ki határozottabban véleményét, és az egyes törvényhozásokra birta ezeknek az egyéneknek kijelölését. Igen üdvös a congressusnak az a határozata, mely a fiatalkorúak ügyeiben mindennemű közlést eltiltandónak és büntetéssel sújtandónak mond. Ha ennek a határozatnak tételes érvénye lesz, régi óhaja teljesül a fiatalkorúak ügyeivel foglalkozóknak, mert a fiatalkorúak utánzási vágyának szab majd határt az erre vonatkozó rendelkezés és egyúttal ledönti a társadalomba való visszahelyeződés egyik akadályát.

A fiatalkorúak bíróságainak régen vitatott kérdése a védő és az ügyész szerepe. Helyeselhető a congressus idevonat-

kozó határozata, amely az ügyész jelenlétét facultativnak mondja ki, ellenben a védelmet kötelezőnek és ennek ellátását ügyvédre vagy valamely pártfogó egyesület tagjára bizza.

Az első kérdésre vonatkozó határozat további része megjelöli azokat az intézkedéseket, melyeket a fiatalkorúak bűnügyeiben óhajtandóknak tart és pedig: 1. a családjába való visszabocsátást, 2. próbárabocsátást, 3. javítónevelést vagy valamely gyermekvédő egyesület gondozásába való bocsátást olyképpen, hogy utóbb a bíróság módosíthatja határozatát. Minthogy a Bűntető Novella fogházbűntetése lényege szerint szigorított javítónevelésnek felel meg, mondhatjuk, hogy a congressus a fiatalkorúakkal szemben a Bűntető Novella intézkedéseit fogadta el és ezzel ennek helyességét elismerte. A szülő felelősségérzetét van hivatva emelni az a határozat, mely a gyermekek züllését mulasztásukkal elősegítő szülővel szemben pénz- vagy fogházbűntetés megállapítását kívánja.

A második kérdés a társadalomnak a fiatalkorúak ügyeiben való részvételére vonatkozott és az illető határozat a társadalomnak — nálunk nem ismeretlen — szerepkört ad. Egyezően a mi Bűntető Novellánk 24. §-ával a fiatalkorúak javítónevelését társadalmi intézetre is bizandónak tartja, feljogosítván egyúttal ezeknek az intézményeknek képviselőit, hogy valamely intézetben ideiglenesen elhelyezett fiatalkorút a befogadás előtt, tehát a tárgyalás előtt is látogassák. A congressusi határozat a bíróságokra kívánja bizni annak kiválasztását, hogy mely egyesületek közreműködését kívánja igénybe venni. Mindenesetre azonban módot kellene találni arra, hogy több jelentkezés esetén lehetőleg mindannyian közreműködhessenek. Az így kiválasztott egyesületek tagjai a bírósági tárgyalásokon is jelen lehetnének és ott felszólalhatnának. Ez a határozat további részeiben csak általánosságban — anélkül, hogy éppen a sok vitára és félreértésekre alkalmas részletekre vonatkozólag útmutatást adna — kifejezi a bíróságoknak és a hatóságoknak az egyesületekkel szemben való ellenőrző jogát, másrészről elismeri a társadalmi intézményeknek a felmerült költségek megtérítésére való jogát is. Igen fontos a határozatnak az a része, mely a bíróságok által alkalmazott intézkedés megváltoztatására irányuló véleményező, kezdeményező jogot ad az egyes intézményeknek.

A congressus harmadik kérdése a próbára bocsátás intézményével foglalkozott és így ez a kérdés közös a mi congressusunk egyik kérdésével; míg azonban a párisi congressus határozata csak általánosságban mozog, addig a kassai congressus — meglévő tapasztalatok alapján épülvén fel — a részletek tekintetében is sok értékes anyagot tárt fel. Kiemelendőnek tartom a congressus idevágó határozatának azt a részét, mely szerint a fiatalkorú próbárabocsátását az az ügy minden

szakában, tehát a főtárgyalást megelőzőleg is lehetségesnek mondja ki. A határozat ismeri úgy az ingyenes, mint a díjazott pártfogókat. A pártfogás időtartamául a határozat elvben a nagykorúságot állapítja meg. Eddigi tapasztalataim szerint ezt helyeselnem kell, mert az egyévi időtartam nem minden fiatalkorúnál elégséges. Szerintem egy évet minimumképpen lehetne megállapítani olyképpen, hogy ennek eltelte után a pártfogó vagy a pártfogolt kérhesse a próbaidő megszüntetését, de indokolt esetben ez fentartható lenne egészen a 21. életév betöltéséig. Ennélfogva a próbaidő tartama egy évben volna a bíróság által megállapítandó, amelynek eltelte után határozna a bíróság a próbaidő megszüntetése, vagy meghosszabbítása iránt.

A három határozat után a congressus kifejezte azt az óhaját, amelyet nálunk is említettek és amely a hölgyekre vonatkozólag megvalósulás előtt is áll, t. i. hogy a pártfogók feladatukra kellő kiképzésben részesüljenek, továbbá azt is, és pedig az egyik magyar résztvevő indítványára, hogy a patronage mozgalomban való részvételre az illető hatóságok főleg a lelkészeket és tanítókat nyerjék meg. Ennek az óhajnak horderejét a kassai congressussal kapcsolatos tanítói gyülés alkalmával módunkban volt elismerni.

A fiatalkorúak ügyeivel kapcsolatos szervezeti kérdések megoldása tekintetében nagy hivatása van annak a nemzetközi bizottságnak, amelyet a congressus a fiatalkorúak bíróságainak propagálása érdekében alakított.

2. *Az ötödik nemzetközi patronage congressus* a párisi congressus után két héttel, július 16-án, tartotta első ülését Anversben. Ez a congressus a patronage-ügy előtérben álló, fontos kérdéseit három szakosztályban tárgyalta, és pedig minden szakosztályban két kérdést.

Az első szakosztály első kérdése a szabaduló bűntettesek munkához juttatásával foglalkozott. Az idevonatkozó határozatból kiemelendőnek tartom, hogy a congressus szükségesnek mondta ki azt, hogy a patronage-szervezetek különleges munkaközvetítő intézeteket és ideiglenes elhelyezésre szolgáló menhelyeket létesítsenek. Nálunk mindkét irányban eleget tettek a patronage-szervezetek. A fiatalkorúak budapesti felügyelő hatóságának kezdeményezésére még az év elején megnyilt az egész országra kiterjedő »Patronage-Munkaközvetítő« ; másrészről pedig a szabaduló felnőttek ideiglenes elhelyezésére a Budapesti Rabsegélyző Egylet által fentartott Menedékház, a fiatalkorú fiúk részére ugyancsak Budapesten a Katholikus Patronage Egyesület által fentartott kőbányai fiú-otthon, a fiatalkorú nők részére pedig az Orsz. Kath. Női Patronage Egyesület által fentartott menhely szolgál. A hivatkozott határozat kívánatosnak mondja ki a fogházmissiót, azaz a letar-

tóztatottak látogatását. De nem találunk útbaigazítást az intellectualis szabadulók elhelyezésére nézve; a magam részéről kivánatosnak tartottam volna, ha a congressus a munkaközvetítő intézetek létesítésével kapcsolatosan másolóirodák létesítésének szükségességét kimondta volna. Hiszen mindannyian, akik szabaduló felnőttek elhelyezésével foglalkozunk, ismerjük az intelligens emberek elhelyezésének nehézségeit, amelyeknek következtében érezzük, hogy okvetlenül kell valami expediensről gondoskodnunk ezeknek ideiglenes foglalkoztatása tekintetében.

Az első szakosztály második kérdésére adott határozat a feltételes szabadlábra helyezésnél a társadalom részvételét igényli, másrészről a bűntettesek által okozott kár megtérítésének fontosságát emeli ki.

A fiatalkorúakkal a congressus második szakosztálya foglalkozott ugyancsak két kérdésben. Az első kérdés a fiatalkorúak ideiglenes (menhelyek) és állandó elhelyezésére szolgáló (javító nevelőintézetek) szervezésének mikéntjével fog alkozik és különösen azt vizsgálja, hogy nem kellene-e nagyobb súlyt helyezni a fiatalkorúak physiologiai és psychologiai sajátosságainak vizsgálatára. Ez a kérdés tulajdonképpen az intézetek miként való osztályozásának kérdése és így — tekintve, hogy ez irányban itt még egyáltalán nem történt semmi — a kérdés nálunk igen actualis. Sajnos, javító nevelőintézeteinkben egymás mellett vannak a fővárosi tolvaj jasszok a tanyai verekedő gyerekkel és ugyanez a kóbor czigánnyal, az egészséges az abnormissal, az epileptikussal és elmegyöngével, a csavargók a könnyen jó útra térőkkel. Ennélfogva nagy fontosságot kell tulajdonítanunk a congressusnak az erre a kérdésre irányuló határozatának és annak megvalósítását szorgalmaznunk kellene. A congressus kivánatosnak tartja, hogy az intézetbe beutalt fiatalkorúak előzőleg gyógypaedagogiai intézetben megfigyelés alatt tartassanak. Reméljük, hogy az országos felekezeti patronage-egyesületeknek egy közös gyermekvédelmi telep létesítésére irányuló actioja, amelyeknek keretében ez az intézmény is létesülne, mihamarább a megvalósulás stádiumába jut. A javító nevelőintézeti növendékek osztályozásának alapjául veendő tényezőkként a határozat megjelöli: a növendék korát, élet- és lélektani sajátosságait és erkölcsi tulajdonságait. A határozat az intézeteken belül is osztályozást kiván ugyanez elvek, valamint a növendék foglalkozása alapján és mint végczélt a családi nevelést tűzi ki, ezzel ami javító nevelőintézeteink alapjára áll, szemben pl. a belga rendszerrel. Igen fontos a congressus állásfoglalása a kisebb befogadási képességű és a vidéken elhelyezendő intézetek mellett, mert ezzel magáévá teszi a hazai társadalmi intézetek elvét szemben az államiakkal. A növendékek hosszabb ideig tartó nevelése mellett szól a hatá-

rozatnak az a része, mely az intézeteknél teljes szakszerű kiképzést követel. Javítóintézeteink rendszerében hiányzik a csekélyebb szellemi értékűek, epileptikusok elhelyezésére szolgáló különleges intézet, mint amilyet Belgium Lummemben már létesített és amelynek felállítása igen sürgős feladat.

A fiatalkorúak külön bíróságaira irányutó kérdésre adott határozat csak nagy általánosságban mozog. Szükségesnek tartja, azonban a pártfogói intézményt és a pártfogók feladatát — ugy mint nálunk tényleg érvényben is van — a környezet tanulmányozásában és a próbára bocsátottak felügyeletében látja; a pártfogók díjazásának lehetőségét kimondja. Igen nevezetes a congressus magyar részvevőinek kezdeményezésére elfogadott az a határozat, mely a fiatalkorúak bíróságainak hatáskörét az erkölcsileg elhagyott, vagy az olyan gyermekekre is ki akarja terjeszteni, akiknek szülei velük szemben visszaéleseket követnek el (martyrgyermekek), vagy akik valamely erkölcsi, vagy értelmi fogyatkozásban szenvednek.

A harmadik szakosztály határozata igen nagy horderejű és nagy perspektivát nyit meg a patronage ügy munkásai előtt. A koldulás és csavargás ügyének mostani állása, mely mind élénkebben foglalkoztatja úgy a tudományos világot, mint a közvéleményt, még ott is, ahol talán a legtökéletesebb megoldást nyert (Belgium), arra a meggyőződésre birja a kérdéssel foglalkozókat, hogy a megtorló intézkedések nem megfelelőek, és hogy éppen ezért ide is be kellene vezetni a megelőzés törekvését. Ebből a czélból a congressus az alcoholismus ellen folytatott harczot, a társadalomvédő egyesületek erősítését, az iparosképzés fokozását, a csekélyebb szellemi képességüek részére különleges intézetek létesítését, az utczai és könnyebb foglalkozások fenntartását a rokkantak részére, a gyermekek koldulásának és a közjótékonysággal való visszaélések szigorú megtorlását, az összes jótékony intézmények egységes szervezetbe állítását, a közjótékonyság észszerű újjászervezését s végül és főképpen a munka útján való támogatást kivánja. Az idevágó határozatból kitünik, hogy a congressus a csavargás egyik fő tényezőjének az alcoholismust tartja, továbbá egyik fontos indítékát a csavargás előmozdításában, a társadalmi jótékonyság szervezetlenségében és mai észszerűtlen alakulatában is feltalálja, amely tevékenység most jótékonyság gyakorlása helyett a munkátlan életre szoktat és igy a csavargók számát növeli.

A második kérdése ennek a szakosztálynak ugyancsak a csavargókkal és koldusokkal foglalkozik és keresi ezek között az osztályozás lehetőségét, továbbá a koldus és csavargó telepeknél megfigyelő osztályok létesítését kivánja és végül a társadalom tevékenységének mikéntjére keres megoldát. Mindezek a kérdések nálunk — a koldulás és csavargás ügyének

a felnőttekre vonatkozó teljes szervezetlenségénél fogva — gyakorlati értékkel nem birnak, de a merxplasi nagy koldus- és csavargótelep tanulmányozása után ezeknek a kérdéseknek nagy fontoságát teljes mértékben el kell ismernem.

Erődi Tihamér.

☆

Folyóirat a munkanélküliség tanulmányozására.

(*Revue Internationale du Chomage.* Publication de l' Association internationale pour la lutte contre le Chomage. Rédacteur en chef: MAX LAZARD. Premiére Annèe No. 1. Numéro specialement consacré à l'Assurance contre le chômage. Paris 1911.)

A mult év szeptember 18—21. között Párisban a munkanélküliség elleni küzdelem tárgyában megtartott nemzetközi conferentia elhatározta a munkanélküliség elleni küzdelem tanulmányozására és irányítására nemzetközi egyesületnek az alakítását. Az erre irányuló törekvés régibb keletű. Már 1906-ban Milanóban ily egyesület létesítésére gondoltak többen, azonban a milanói conferentia eredmény nélkül zárult: a résztvevők inkább általános kérdésekről, mint a socialismusról, az anarchismusról, az antimilitarismusról folytattak szétfolyó vitát, ahelyett, hogy egységes, positív alkotás irányába terelték volna a tárgyalásokat. 1909. julius havában azután Párisban a Nemzetközi Statisztikai Intézet tagjai közül többen és számos más szakember előzetes értekezletre gyültek össze, amelynek az eredménye azután a most már alaposan előkészített és határozott irányba terelt 1910 évi párisi conferentia volt; ennek a határozatából kifolyólag állitották azután fel a munkanélküliség elleni küzdelemmel foglalkozó, Gentben székelő nemzetközi egyesületet.

Ezzel a sociálpolitika terén egy új nemzetközi egyesület jött létre röviddel azután, hogy a nemzetközi socialis biztosítási egyesület megalakult. A működését a socialpolitika egész terére kiterjesztő törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete mellett ily módon rövidesen két, a társadalmi politika egészen speciális területeit szolgáló nemzetközi egyesület létesült.

Kétségkívül az idők jelét kell ebben látnunk, mely az az egyes nemzetek között egyre számosabban szövődő kapcsolatok eredményeképp számos intézményben bizonyos egy-

ségességet követel és ebből a szempontból teljesen érthetőnek és jogosultnak kell tartanunk azt, hogy egyre több szerv alakult a különböző társadalmi kérdések nemzetközi vonatkozásainak a tanulmányozására. Annál is inkább örvendetesnek kell ezt a jelenséget tartanunk, mert a socialpolitika terén eddig alakult nemzetközi egyesületek nemzeti osztályaik alapján a kiküszöbölhetetlen nemzeti követelményekkel is teljes mértékben számolnak és azoknak kellőképp tért engednek. Más kérdés azonban az, vajjon a socialpolitika terén ujabban felburjánzó nemzetközi egyesületek nem vezetnek-e az erők és a tanulmányozandó kérdések túlságos szétforgácsolására. Bár igaz, hogy a socialpolitika számos kérdése a hozzája fűződő erősen gyakorlati szempontoknál fogva tényleg specialistákat kiván, mégis a kérdések fölvetésében és az azok keresztülvitelére irányuló törekvésekben bizonyos egységes eljárásra van szükség, amelyet egy központi speciális osztályokra oszló egyesület talán jobban tudna érvényesíteni, mint több különálló intézmény. A rendelkezésre álló erők is alighanem jobban kihasználhatók egy szervezet keretében, mint hogyha azok — mert hiszen nagyjában az ily egyesületekben ugyanazok az egyének szoktak munkálkodni — több egyesületben működnek, amidőn maga az egyes egyesületeknek az igazgatása és működésben tartása külön-külön munkát igényel. Bármint álljon is azonban ez a kérdés, bizonyos előnyök mutatkoznak a dolgok mai alakulása mellett is, amidőn több ilyen egyesület jött létre egymás mellett. Ilyen előny mindenekelőtt az, hogy a socialpolitika egyes területei igen alapos és a részletekbe menő kimüvelésben részesülnek.

Hogy miképp vonja egyik lépés ezen a téren maga után a másikat, mutatja az a folyóirat, melynek első száma előttünk fekszik. A munkanélküliség elleni küzdelem nemzetközi egyesülete ugyanis nem állhatott meg ott, hogy megalakult, nemzeti osztályokat szervezett és időnkint conferenciákat tart, mert hiszen a központ és a nemzeti osztályok adatokat gyüjtenek, eszméket vetnek föl és dolgoznak ki, amelyek közzétételére módot kellett keresni. Különösen szükség van erre a nemzetközi egyesületnél, amelynek tagjai nehezebben érintkeznek egymással, mint a nemzeti egyesületekéi. Ez birta rá a munkanélküliség elleni küzdelem nemzetközi egyesületét is folyóiratának megindítására.

A folyóirat tárgykörét Lazard főszerkesztő a következőképp állapítja meg. Foglalkozni fog a szemle mindenekelőtt a termelés szervezésével általánosságban és részleteiben, hogy ily módon felfedje a munkanélküliség mélyenfekvő okait; ki fog terjeszkedni a kérdés demographiai vonatkozásaira (túlnépesedés, kivándorlás stb.); különös behatóan fog foglalkozni

a munkanélküliség statisztikájával, amely már a párisi conferentián is tárgyalás alatt állott és igyekezni fog a munkapiacz alakulását szemmel tartani. A munkanélküliségnek idő- és tér szerinti eloszlása csak úgy foglalkoztatni fogják, mint a munkanélküliség egyes okainak az adott körülmények között való felkutatása. Természetesen számot fog adni a folyóirat a munkanélküliségre vonatkozó törvényhozás menetéről, valamint az annak megelőzésére, illetőleg enyhítésére irányuló intézmények fejlődéséről is; különös figyelemmel lesz e tekintetben a munkaközvetítés és a munkanélküliség elleni biztosítás kérdéseinek a fejleményeire.

Ami a tárgyalás módját illeti, e tekintetben a szerkesztői bevezetés álláspontját úgy körvonalozza, hogy mindenesetre a gyakorlati szempontoknak kell itten előtérben állaniok. Mindamellett már a feladatnak a fentiekben való kitűzéséből is következik, hogy általánosabb elméleti szempontok sem lesznek mellőzhetők, mert a munkanélküliség mélyebben fekvő okainak a felkutatása csakis szélesebb körű és a közgazdaság elméletébe is mélyebben behatoló tanulmányok útján lesz lehetséges. A folyóirat közölni fogja azt az anyagot, amelyet a központ és a nemzeti osztályok gyüjtenek és az előszó jóleső őszinteséggel jelzi, hogy bár természetesen teljesen pártatlan szemmel fogja ezt az anyagot nézni, mégis nem fog tartózkodni az egyes rendelkezések és intézmények felett ítéletet is mondani.

Az előttünk fekvő első füzet egészen egy kérdésnek, a munkanélküliség elleni biztosítás kérdésének van szentelve. Ismerteti annak az állapotát Németországban, Ausztriában, Magyarországon, Belgiumban, Dániában, Franczia országban, Angliában, Olaszországban, Norvégiában, Németalföldön és a Svájczban. Megjegyzi azonban a bevezetés, hogy a jövőben éppenséggel nem fog szabályul szolgálni az, hogy egy-egy füzet egységesen egy kérdésnek lesz szentelve. Csak hogyha mint a jelen esetben, ez önként adódik, lesz a füzetek tartalma ilyen egységes, máskülönben azok nagyobb változatosságot fognak mutatni.

A munkanélküliség elleni biztosításra vonatkozó ismertetéseken kivül a füzet a párisi nemzetközi conferentiának a leirását és az egyesületi életre vonatkozó közleményeket is tartalmaz. Ezen közleményekből kitünik, hogy Magyarország ebben a nemzetközi egyesületben is élénk részt vesz. A tagszámot illetőleg 25 állam között hetedik helyen áll és megelőzi ily módon Németalföldet, Ausztriát, Svédországot, az északamerikai Egyesült-Államokat és számos más államot. A nemzeti osztályok tevékenységéről szóló jelentés külön kiemeli a magyar osztály élénk tevékenységét és a nemzeti osztályok

jelentései között ott találjuk második helyen a magyar osztályét is, melynek tevékeny titkára FERENCZI IMRE.

A jelen számmal megindúló folyóirat, mint a socialpolitika egyik specialis ágának a szaklapja, kétségkivül megérdemli figyelmünket, amint azt már az első számból is megállapíthatjuk.

H. F.

Lakásügy.

(*Ferenczi Imre:* Községi lakáspolitika és lakásügyi intézmények. Kilián Frigyes utóda Budapest, 1910. Ara 15 K.)

Igen fontos és a városi lakosságot napjainkban erősen foglalkoztató kérdést tárgyal FERENCZI IMRÉNEK az előttünk fekvő vaskos kötete, mely számára ezenkivül az irónak eddigi irodalmi munkásságából ismert jártassága a socialpolitika terén már magában is érdeklődést keltett.

FERENCZI munkájában eleven előadással, de sok helyt talán kissé rikító színekkel festve tárja fel előttünk a budapesti lakásviszonyok nyomoruságát s okadatolja a fővárosi lakáspolitika gyökeres reformjának szükségességét. Rámutat arra, hogy székesfővárosunk lakosságának egészségügyi viszonyaira, munkaképességére és erkölcsiségére mily hátrányosan hatnak a mai lakásviszonyok. Áttér ezután a külföldi tapasztalatok kimerítő felhasználása alapján a községi lakáspolitika közvetett és közvetlen eszközeire s azok alkalmazásának feltételeit sorra világítja, miközben a munkán igen jótékonyan érezhető az, hogy szerzője nemcsak másodkézből, olvasmányaiból ismeri a külföld lakásügyi intézményeit, hanem azok jórészét maga is megszemlélte. Igy azután nagy közvetlenséggel tudja kijelölni azokat a szempontokat, amelyeket külföldi városok a városfejlesztés és egészséges lakásviszonyok megteremtése érdekében kislakások és népszállók építésénél, a telek, közlekedési és adópolitika berendezésénél s egyéb a magánvállalati lakástermelést előmozditó intézmények (építési hitel, adókedvezmények, lakásbérveszteség biztosítása stb.) szervezésénél követnek.

Különös gondot fordít a szerző munkájában azon követelmények tárgyalására, melyeket a jó lakáspolitika megvalósítására rendelt szerveknek és intézményeknek ki kell elégiteniök.

Teljes sikert a társadalmi tevékenység jelentőségének méltánylása mellett is elsősorban a községi lakásügyi közigazgatástól remél, a melynek hatáskörébe foglalja a községi lakásügy általános intézésén kivül a lakásközvetítés, lakásstatisztika, lakásügyi tanácsadás és felügyelet feladatait is.

Befejezésül külön fejezetet szentel a felállítandó lakásügyi hivatal körvonalainak megrajzolására, sőt függelékül három szabályrendelettervezetet is csatol, melyek közül az első a székesfőváros lakásügyi hivatalának a szervezéséről, a második ennek lakásközvetítő működéséről, a harmadik pedig ugyanannak lakáskezelő működéséről szól.

Mint a fennebbi vázlat során futólagosan ráutaltunk a szerző a lakáspolitika fontosabb teendőit a községi hatóság közvetlen hatáskörébe utalja. Véderedményben a főváros építés, telek, közlekedési és adópolitikájának helyes vezetésétől s nem kis részben a lakásügyi közigazgatás s a tömeges kislakásépítés sikereitől várja a főváros lakásviszonyainak elkerülhetetlenül szükséges javitását. Ez elvi álláspontját azonban helyes gyakorlati érzékkel mérsékli a concret viszonyok megítélésében. Jól látja, hogy a köztevékenység még a kislakástermelés köréből sem szoríthatja vissza a magánvállalkozást; sőt azt reméli, hogy a községi »action direct« megfelelő pénzügyi elvek betartása esetén, ami minden egészséges socialpolitikai intézmény létfeltétele, az üzletszerű kezdeményezést is bátorítani fogja.

S valóban azt hisszük, hogy a városi lakosság lakásszükségletének ellátásában sem a hatósági, sem a tisztán társadalmi beavatkozás vezetőszerepet nem vihet. Ugyanis a lakástermelésnek állandóan egybehangzó ütemben kell igazodnia az egész gazdasági élet hullámzásához, amelyet csak a magánvállalati érdek tud nyomon követni. A községi hatóság pedig a lakáspiacz kinálatának közvetlen növelésére csak rendkivüli szükségben és csak akkor határozhatja el magát okszerűen, ha a vállalkozási kedv megcsappanása, vagy a túlhajtott üzérkedés folytán monopolistikus irányzatok kezdenek tért hódítani. S ez esetben is a hatósági építkezések kivitelében a szokásos pénzügyi elveknek kell érvényesülniök, hogy az adózók összeségére tehertöbblet ne háruljon s főleg, hogy a hatósági beavatkozás a reális vállalkozók szemében kellő pénzügyi beigazolást nyerjen. Rendkivüli kényszerítő körülmények hiányában a czéltudatos községi lakáspolitika megelégszik azoknak a feltételeknek állandó és szünetnélküli biztosításával, sőt ha kell kierőszakolásával, amelyek a magánvállalkozás számára a jó és olcsó építkezés lehetőségét az üzletszerű elvek megóvása mellett fentartják.

A községi tevékenység szerepének kijelölése keretében még nagy jelentőségűek azok a kérdések, nehézségek, melyek a hatósági lakáskezelés körében felvethetők.

A szerző a pénzügyi elvek szempontjából helyesen külön választja a bérlakásokat az u. n. szükséglakásoktól.

Ehelyütt a szerző alapos érvelései ellenére is csak annak az észrevételünknek adunk kifejezést, hogy a főváros hivatali vezetőségét és a kislakások kezelésére rendelt szerv türelmét és gyakorlati képességét előreláthatólag erős próbára fogják tenni azok a nehézségek, amelyekkel az eddig tömeglakásokba zsúfolt alsóbb néposztályokból kikerülő lakók fegyelmezése fog járni.

Ferenczi munkáját a székesfőváros polgármesterének megbízásából és azzal a czélzattal dolgozta ki, hogy concret javaslatokat tegyen a budapesti lakásügy rendezésére; munkája azonban úgy a feldolgozott anyag érdekes voltánál, mint pedig a feldolgozás módjánál fogva méltán igényt tarthat a hivatalos körökön kivül is mindenkinek a figyelmére, aki a lakásügy iránt érdeklődik.

Illés Imre.

✡

Egy modern munkás-város.

Az igazságnak leghívebben igyekszem megfelelni akkor, midőn *munkás-városnak* nevezem azt a nagyszabású és czéljaiban, beosztásában még a művelt külföldön is versenytárs nélkül álló telepet, melyet a modern porosz genialitás a szép Köln mellett legutóbb létesített. Valóban csak a legegészségesebb üzleti szellem lehet képes hasonló intézmény létesítésére, mely az élet nehéz harczában küzdő gyári munkások munkakedvét és munkabirását hathatós eszközökkel igyekszik egyszersmindenkorra biztositani.

Az ezúttal szóbanforgó ipar-város Leverkusin, az óriási tőkével dolgozó »Farbenfabriken Companie« életrevaló alkotása. Azért munkás-város, mert lakosságát kizárólag a most nevezett colossális-iparvállalat munkásai s ezek hozzátartozói teszik ki; házait teljesen a gyári munkások családjai lakják s a város minden legkisebb intézménye ezek igényeit és életszükségleteit törekszik kielégiteni. — A »város« arányairól körülbelől tájékozódást szerezhetünk, ha feljegyezzük az angol C. R. Hennings most közzétett statisztikai feljegyzései nyomán, hogy a kérdéses munkaadó Farbenfabrik Companie, mely a legkülönfélébb és legdrágább festékek, fényképészeti anyagok és vegyészeti készitmények gyártásával foglalkozik, — ez idő-

szerint nem kevesebb, mint hatezer munkásnak és munkásnőnek ad mindennapi kenyeret s a modern kivánalmaknak mindenekben megfelelő, tágas munkás-lakások száma a nyolczszázat felülhaladja.

Az ipar-város minden egyes háza tulajdonképpen négy lakásból áll, úgy hogy azok jelenleg több mint háromezer családnak nyujthatnak külön-külön lakóhelyet. A modern kertvárosok követésre méltó eszméje is minden izében sikeresen valósul meg itt, mert minden házat czélszerűen fejlesztett kert vesz körül. Az úgynevezett »házbér«, — a kényelmes és mindenekfelett praktikus berendezést véve figyelembe, — aránylag szerfelett alacsony: szobánként mintegy 66 korona az egész esztendőre. Az állandó felügyeletet a házak felett a tisztviselőkből és munkásokból álló közös bizottság gyakorolja.

De a nőtlen munkásokról is pompásan gondoskodik ez a humánus ipar-város. Van két hatalmas internátusa, mindenik körülbelől négyszáz, legénysorban lévő gyári munkás számára berendezve. Az itt kapható olcsó és egészséges szállások naponkénti bére nevetségesen csekély: huszonöt és negyven fillér közt váltakozik, mig reggelivel, ebéddel és vacsorával együtt nem megy többre napi egy koronánál. Az teszi éppen ezeket különös mértékben ajánlatosakká, hogy bennök a tisztaságra s a mai hygienia minden legapróbb követelményeire is lelkiismeretes gondot fordítanak.

Ez a mintaszerű ipar-város ott a Rajna mentén, melynek méltó versenytársa ez időtájt még nincsen a continensen, életrevaló reform-intézményeivel szinte játszva oldja meg a legégetőbb sociális problemákat, melyekkel szemben más államok óriási gyártelepei még alig jutottak többre a — fejtörésnél. Leverkusinban például valamennyi gyári munkás és egész családja teljesen díjtalan orvosi gyógykezelésben részesül. Az úgynevezett »Maternity Home«-ban, — mondjuk talán »szülészeti otthon«-nak, — az anyák ingyenes ápolást és ellátást kapnak. A Rajnán kényelmes uszodák épültek külön a férfimunkások s külön a nők és gyermekek számára.

Szinte bámulatos az a figyelmes és körültekintő gondosság, melylyel a mintaszerűen praktikus érzékű gyárvállalat igazgatósága, az ipar-város tulajdonképpeni életadója és fentartója, alkalmazottainak munkaerejét és munkakedvét nemcsak állandóan biztosítani, hanem lehetőleg növelni is igyekszik. Humánus intézményekkel módot ad nekik, hogy a mindennapi kenyérért való nehéz küzdelmükben a felfrissitő szórakozásnak se érezzék hiányát. Van a városnak egy úgynevezett »üdülőháza«, — az angol dr. Hennings ezt »house of recreation«-nak nevezi, — melynek egy 1.200 személy befogadására alkalmas »banqueting hall«-ja, továbbá ügyesen berendezett társalgó-szobái, táncztermei, olvasóterme és bil-

liard-szobái vannak. Könyvtára 12.000 kötetből áll, melyet — mint olvasom, — egyharmadrészben a munkások, kétharmadrészben pedig a tisztviselők használnak. Hennings feljegyzése szerint a könyvtárnak legkapósabb és legolvasottabb könyvei azok, melyek természettudományi kérdéseket ismertetnek, valamint az útleirások. A legutóbbi évek alatt több mint nyolczvanezer könyv volt forgalomban, úgy hogy évenként minden emberre átlag negyvenkét könyv jutott.

Ebben a mintaszerű ipar-városban a nők egyenjogúsításának kérdése, — mely nem kevésbbé fontos socialis kérdés manapság, — legsikeresebben meg van oldva. A nők minden tekintetben a férfiakkal egyenlő részesei a gyárvállalat által nyujtott mindennemű előnyöknek. Úgy tudom, tevékeny részük van az ipar-város közigazgatási vezetésében is. Főképpen azonban a betegápolás, a nyomorba kerültek segélyezése stb. foglalkoztatja őket és élénk tevékenységet tanusítanak a humanismus terén. Van egy virágzó és tekintélyes tőkével rendelkező jótékony nőegyletük, mely a betegek és szűkölködők, özvegyek és árvák sorsát veszi gondjaiba.

A városka nyugdíj-szervezete reális alapokon áll és meglehetősen előnyös. A munkások huszonöt évi szolgálat után 1272 korona, ötven évi szolgálat után pedig 4800 korona nyugdíjat kapnak. E mellett van egy nyugdíj-alapujk olyan munkások részére, kik időközben önhibájukon kívűl keresetképtelenné lettek. Csak alaptőkéje nem kevesebb, mint 2,400.000 korona.

Általában ennek az egész ipar-városnak valamennyi intézménye kétségbevonhatlan bizonyítéka a modern német iparpolitika szerencsés és egészséges fejlődésének. Olyan bizonyítéka, mely előtt a continens minden más állama kénytelen félre tenni minden chauvinismust, s elismerni azt, hogy az ipar igazi virágzását csak a legkörültekintőbb és minden áldozatra kész sociális berendezkedés biztosíthatja. Sajátos helyzetünknél fogva, sajnos, mi hasonló nagyarányú reformokról még a jövőben is aligha beszélhetünk.

Zsoldos Benő.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Széchenyi Cyklus.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület hivatásának vélt eleget tenni, midőn a Legnagyobb Magyarnak eszméit a magyar társadalom mívelt köreiben szóval és irásban terjeszteni s azok reformáló és nemesítő hatását előmozdítani szintén igyekszik. E végből több évadra terjedő Széchenyi-cyklust rendez, melyben közéletünk és tudományos irodalmunk legkiválóbbjai vesznek részt. A cyklusnak hat első előadását, mindig matinéek keretében, az 1911—12. évi télen november—februárius havában a Nemzeti Muzeum dísztermében a következő sorrendben fogjuk megtartani:

1. *A Széchenyi-cultus jelentősége.* Előadja Gaal Jenö főrendiházi tag, egyesületi igazgató, 1911. évi november 12-én, d. e. 11 órakor.
2. *A magyar jelleg és fejlesztésének fontossága Széchenyi szerint.* Előadja Beöthy Zsolt, főrendiházi tag, a Magyar Tudományos Akadémia másodelnöke, 1911. évi deczember 3-án, d. e. 11 órakor.
3. *Gróf Széchenyi István valláserkölcsi nézetei.* Előadja Prohászka Ottokár, székesfehérvári püspök, 1911. évi deczember 17-én d. e. 11 órakor.
4. *Széchenyi világnézete és életbölcselete.* Előadja Alexander Bernát, egyetemi ny. r. tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1912. évi januárius 28-án, d. e. 11 órakor.
5. *A nők feladata a magyar nemzeti probléma megoldása körül.* Előadja gróf Vay Gáborné, Zichy Mária grófnő, 1912. évi februárius 11-én, d. e. 11 órakor.
6. *Gróf Széchenyi István politikája.* Előadja gróf Andrássy Gyula, 1911. évi februárius 18-án, d. e. 11 órakor.

Az egész 1911—12. évi előadási sorozatra öt koronával fogad el előjegyzéseket a Magyar Társadalomtudományi Egyesület irodája (IV., Mária Valéria-u. 12. II. em.) Az egyes előadások belépti díja egy korona. Egyesületi tagok mind a két díjnak felét fizetik.

Az egyesület reméli, hogy tagjai és az egyesületen kivül állók egyaránt fel fogják használni az alkalmat a Legnagyobb Magyar eszmevilágának az átértésére és saját tevékenységüknek a Legnagyobb Magyar szellemében való irányitására is iránytűt fognak ez előadásokból meriteni.

A Magyar Társadalomtudományi Szemlében tanulmányokat tettek közzé:

Alexy Lajos, közgazdasági iró.
Anet Claud, franczia iró.
Angyal Pál, jogakadémiai tanár.
Apáthy István, egyetemi tanár.
Balás Károly, jogakadémiai tanár.
Bálint Imre, aligazgató.
Balogh Jenő, államtitkár.
Barlók György, tanár.
Bud János, min. s. titkár.
Buza László, jogakadémia tanár.
Chyzer Béla, Máv. felügyelő.
Czettler Jenő, ministeri fogalmazó.
Dékány István.
Doleschall Alfréd, egyet. tanár.
Elek Pál, udvari tanácsos.
Eöttevényi Nagy Olivér, jogakad. tanár.
Ifj. Erődi Béla, keresk. akad. tanár.
Erődi Tihamér.
Farkas Pál, orsz. képviselő.
Ferdinandy Geyza, egyet. rk. tanár.
Ferenczy József, műegyetemi tanár.
Fráter Aladár, hirlapiró.
Gaal Jenő, főrendiházi tag, műegyetemi tanár.
Gárdonyi Albert, főv. könyvtárnok.
Gáthy Bálint, kir. ügyész.
Géber Antal, ministeri fogalmazó.
Geőcze Sarolta, igazgatónő.
Giesswein Sándor, kanonok.
Gidófalvy István, kir. közjegyző.
Gineverné Győry Ilona, irónő.
Heller Erik, törv. jegyző.
Heller Farkas, műegyet. m.-tanár.
Hornyánszky Gyula, egyet. m.-tanár.
Imre Sándor, egyet. m.-tanár.
Jancsó Benedek, igazgató.
Jankulov Boriszláv, tanár.
Kármán Elemér, ügyész.
Kelemen Nándor.
Kenedi Géza, iró.
Kenéz Béla, egyetemi tanár.
Kérészy Zoltán, jogak. igazgató.
Kiss Géza, jogak. tanár.
Kohányi Gyula, s.-tanfelügyelő.
Kiss Ödön, tanár.
Kováts J. István, lelkész.
Lechner László, tanár.
Lendvay Miklós, vm. főjegyző.
Marczali Henrik, egyetemi tanár.
Mattyasovszky Miklós, min. titkár.
Nagy Dénes, tanár.
Nagy László, tanár.
Nagyiványi Fekete Gyula, táblabiró.
Németh József, min. oszt. tanácsos.
Neubauer Ferencz, ügyvéd.
Okolicsányi-Kuthy Dezső, egyetemi m.-tanár.
Pach Henrik, orvos.
Palágyi Menyhért, egyet. m.-tanár.
Paizs Lajos, tanár.
Pap Géza, min. oszt.-tanácsos.
Prohászka Ottokár, püspök.
Réz Mihály, jogakadémiai tanár.
Riesz Sándor.
Schneller István, egyetemi tanár.
Sigmond Andor, jogakad. tanár.
Sóvári Schneider Sándor.
Steinecker Ferencz, min. fogalmazó.
Steiner Gyula, vm. jegyző.
Szász Zsombor, orsz. képviselő.
Szeberényi Lajos, lelkész.
Székely György, egyetemi m. tanár.
Szemenyei Kornél, aligazgató.
Szentirmay Imre, képezdei tanár.
Szentiványi Ferencz, árvaszéki üln.
Szitnyay Elek, tanár.
Tábori Kornél, hirlapiró.
Torkos László, tanár.
Tóth Dezső.
Vágó János.
Varró István, kamarai fog.
Vályi Bódog, tanár.
Zsoldos Benő, albiró.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

MAGYAR
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
—— EGYESÜLET FOLYÓIRATA ——

SZERKESZTI AZ IGAZGATÓSÁG:

APÁTHY ISTVÁN, GAAL JENŐ.

IV. ÉVFOLYAM **1911 NOVEMBER** 9. SZÁM.

BUDAPEST, 1911.

Megjelenik évente tizszer, julius és augusztus kivételével, minden hó 15-én.

TARTALOM.

		Lap
Gaal Jenő:	A Széchenyi-cultus jelentősége	673—687
Ajtay József:	A választójogi reform	688—704
Bartók György:	A valláspsychologia főbb törvényei	705—720

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közművelődés, nevelésügy:

Felekezeti szabadelvűség és nemzeti egység. *Gyulay Lajos* 721—727

Közgazdaság:

A primitiv népek gazdasági élete. *Eöttevényi Nagy Olivér* 727—731

Statisztika:

Negyven év a magyar hivatalos statisztikában. *Bud János* 732—737

Közjog:

Közjogi tankönyv. *K. G.* 738

Társadalmi politika:

A züllött és bűntettes gyermekek jellemének átalakítása. *Angyal Pál* 738—742

Oroszország gyári törvényhozása. *V.* 742—747

Magyar Társadalomtudományi Egyesület:

Választmányi ülés 747—748

Socialis tanfolyam. 748—750

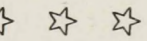

A Magyar Társadalomtudományi Szemle közöl önálló tanulmányokat a társadalomtannak és főbb segédtudományainak köréből; ismerteti a társadalomtant érdeklő közleti és irodalmi jelenségeket; gyűjti, birálatosan rendezi és további fölhasználásra előkészíti a társadalomtan tudományos anyagát. Közli végül a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nyilvános ülésein és szakértekezletein tartott előadásokat, fölolvasásokat és vitatkozásokat, valamint az Egyesület hivatalos értesítését annak választmányi üléseiről, közgyüléséről és belső életéről. Főczélja a társadalomtant, szigorúan tudományos alapon, a magyar nemzeti továbbfejlődés szolgálatába állítani, egészséges társadalompolitikai közvéleményt teremteni s a magyar tudományos erőket erre a munkára egyesíteni.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület tagjai a Magyar Társadalomtudományi Szemlét évi 10 korona tagsági díjuk fejében kapják. Előfizetési díja egy évre 20 korona; egy-egy szám ára 2 korona.

A Magyar Társadalomtudományi Szemle részére szánt közlemények a Magyar Társadalomtudományi Egyesület igazgatóságának czímére (Budapest V., Mária-Valéria-utcza 12. sz. II. emelet), előfizetések az egyesület pénztárának czímére (Magyar bank- és kereskedelmi részvénytársaság, Budapest V., Váczi-körut 32. sz.), a folyóirat anyagi részére vonatkozó értesítések pedig a Magyar Társadalomtudományi Egyesület titkárságához (Budapest V., Mária-Valéria utcza 12. sz. III. emelet) küldendők. Előfizetéseket minden könyvárús is elfogad.

A Széchenyi-cultus jelentősége.

Irta és a Széchényi-cyclus megnyitó ülésén november 12-én felolvasta: GAAL JENŐ.

A társadalmak fejlődése nem a véletlen és nem is csupán erőműtani tényezők eredménye. Az emberinem egyik főjellemvonása, mely azt minden más teremtménytől megkülönbözteti, hogy haladásához saját közreműködése is feltétlenül szükséges, sőt egy bizonyos ponton túl annak mértékétől függ emelkedésének nemcsak foka, hanem még lehetősége is.

A cultura voltaképp ennek a folytonos közreműködésnek sikeres megvalósításában áll. Ha ez csekély mértékű, az emberek kisebb-nagyobb csoportjai igen sokáig csaknem az állati lét alacsony szinvonalán maradnak. Sőt, ha a culturának magasabb fokára emelkedtek volt is fel, de azután a fejlődésnél más, mint a külső környezet felületes hatása, már nem jelentkezik, az emberek belső közreműködése pedig elmarad, vagy csak nagyon ellanyhul is, a régibb erőfeszítések árán szerzett cultura könnyen hanyatlásnak indul, vagy a legjobb esetben az megcsontosodik és több ezer évig is egy állapotban pang. Mind a két esetre számos példát mutat fel a világtörténelem.

Nagy baj mind a kettő, mert a nemzeti létet fenyegeti, vagy legalább is mélyen megalázza. Az emberi társadalom folytonos haladásra lévén utalva, ha ennek a nagy természeti követelménynek valamely társadalom nem tesz eleget, azért meg kell lakolnia.

Ez a haladás a fejlődés abban a fázisában, ahol a civilisált nemzetek manapság vannak, főleg és első sorban — éppen az önkéntes közreműködés fontosságánál fogva — a szellemi és erkölcsi tényezők czélszerű együttes hatásának eredménye. Mostanság már az emberek egymásra gyakorolt

befolyása bir döntő hatással a fejlődésre nézve. Ez nem tagadása a nagy természeti milieu alakító erejének, hanem csupán tüzetesebb megállapítása annak. Úgy vagyunk alkotva, hogy minmagunk által is fejlődjünk. Két idegen gondolat egy harmadikat szül. Hasonlít, gyakran azonban nem is hasonlít hozzájuk. Azokból keletkezett, de velök még sem azonos. S ha már létezik, akkor alkalmas arra, hogy további ilyen képződményeket idézzen elő. Az eszmeáramlatokból tettekben nyilvánuló mozgalmak keletkeznek, melyek a társadalom képét módosítják, vagy talán teljes átalakuláson hajtják keresztül, ami ismét uj fejlemények beláthatatlan sorának képezi indító okát.

Az ily eszmeáramlatokat pedig oly emberek indítják meg, akiknek a közszükséget kielégíteni alkalmas gondolataik vannak, melyek ennélfogva a közfigyelmet felköltik, s az eszmék tovább füzésére, ezek során pedig felfogásuk és elhatározásuk megváltoztatására kényszerítenek eleinte egyeseket, akik példája számos és mind számosabb hasonló változásokat von maga után. Minden igaz eszme úgy vájja és szélesbíti ki a maga medrét, mint akár a folyó. Azért nincs nagyobb és maradandóbb sikerű támogatás, melyet nekik nyujthatunk, mintha embertársainknak hasznos gondolatokat adunk s helyes, czélra vezető és nemes tettekre sarkaló érzelmeket keltünk fel bennök.

Nagyon találóan mondotta Emerson, hogy valóban alkotó csak a szellemi és erkölcsi erő. Belőled indul ki és nekem használ, akire sohasem gondoltál. Csak említeni halljuk egy kiváló egyén személyes jelességét, valamely nagy és hatalmas tulajdonságát, s rögtön meglep bennünket azok birásának, vagy utánzásának vágya, mert mindaz amit ember tehet, versenyre hivja fel a többieket.

Az olyan emberek tehát, akikben sok jeles tulajdonság, nagy értelmi erő, fenkölt lelkület és a dolgok lényegébe való belátás képességével az igaz eszmék gazdagsága lakozik, főleg ha annak a képzeletre élénken ható módon tudnak szóval, tettel, különösen pedig saját példájok által kifejezést adni, nagygyá lehetnek az egyetemes és mélyreható befolyásnál fogva, melyet széles körökben gyakorolnak.

Ebben az értelemben igaza van Carlyle-nek, hogy az

egyetemes történelem, tudniillik mindannak megokolt leirása, amit az emberek e világon valaha végrehajtottak, alapjában véve az ily hatással birt nagy emberek története. Ők voltak az emberiség vezetői, képzői és átalakítói. Mindaz, amit mint emberi alkotást szemlélhetünk: az ő gondolataiknak és törekvéseiknek úgyszólván ruhátöltése. Isteni adomány tehát az a benső, szerves viszony, melyben a nagy emberekkel áll a társadalom. Hiszen hacsak felületesen tekinthetünk is reájuk, lehetetlen, hogy valami hasznunk ne legyen belőle. Olyanok ők, mint a fény és meleg éltető forrása, amely hatásának téve lenni jó, hasznos és kellemes nekünk.

De maradandó befolyást csak a valóban nagy emberek gyakorolnak. Három ismérve, criteriuma van az ily nagyságnak.

Az első ezek közül az, hogy tudnak hinni. Ez alatt nem csupán, sőt nem is főleg a vallásos hit megnyilatkozását értem, hanem azt a bizva bizó odaadást, melylyel eszményeik felé törekedni képesek. Csak a feltétlen hit az, mely arra képesíti őket, hogy ideáljaik megvalósításáért lelkesedve, szivós kitartással folytassák küzdelmüket, ami azután másokat is megnyer nekik és czéljaiknak. A skepticismus soha nem alkot és nem hódít. A kétely cselekvésre és áldozatok hozatalára nem hangol, s az erő érvényesítése helyett tartózkodásra, ellankadásra, erélytelenségre vezet. Nincs oly hivő fanatikus, a kinek követői nem lettek volna, ellenben a kétkedés a velejáró lelki nyugtalanság folytán nem alkalmas arra, hogy tömörítse az embereket. De valódi nagy hatást az is, aki bizva bizó küzdelemmel törtet előre, maradandóbb módon és széles körökben csak úgy gyakorol, az emberiség vezetői közé tehát csak akkor számítható, ha mintegy a természet intelme szólal meg eszményeiben. Második kelléke tehát az emberi nagyságnak az igaz őszinteség. Minden ember és minden nemzet életében az a döntő mozzanat, hogy miben hisz. Ha valaki képes megmondani, hogy azoknak mi a hitvallásuk, akkor könnyű szerrel megmondhatja azt is, hogy mit fognak tenni, s különösen, hogy mi lesz cselekvésüknek főiránya. Ha tehát embert vagy nemzetet meg akarunk ismerni, mindenekelőtt azt kell kérdeznünk, hogy miben hisznek? Mert az érzelmek a gondolatoknak, a gondolatok pedig az akaratnak és tetteknek szülői.

És a harmadik ismérve az emberi nagyságnak az, hogy a körülmények csak megnyilatkozásának formáit, de nem lényegét szolgáltatják. A valódi nagy ember ilyennek születik, felruházva mindazokkal a tehetségek és képességekkel, amelyek együtt alkotják a nagyságot. Az arravalóságok közt is van különbség s azok hatása természetesen a legjelentősebb akkor, ha a nekik leginkább kedvező körülmények közt érvényesülnek. De az igazán nagy emberekben az arravalóságok oly számmal vannak meg, hogy ha más és más viszonyok közt kell is működniök, befolyásuk az adott különféle helyzetekben egyaránt nagy lenne.

Igen találóan bizonyítja ezt Carlyle a hősökről irt remek előadási sorozatában, midőn azt kérdi, hogy nagy szivének izzó érzelmeivel a lángeszű Mirabeau más körülmények közt miért ne lehetett volna nagy epikus költő? Napoleonnak oly átható szavai vannak, melyek hasonlítanak az austerlitzi ütközethez. Dante nagy diplomata is lehetett volna. Petrarca és Boccaccio kiváló diplomatiai szolgálatokat tényleg tettek is, Burns, a nagy tehetségű dalköltő, más körülmények közt egy másik Mirabeau lehetett volna, Turenne éles lángelméje oly okos és megkapó dolgokat mondat vele, melyek hasonlítanak a Johnson Sámuel kijelentéseihez. És vajjon mi az, amit Shakespeare nagyszerűen nem tudott volna elvégezni? Az emberiség hősei vagy vezetőinek és átalakítóinak nincsen körülhatárolt szűk hatáskörük. A nagy férfiak az őskorban oly egyetemes nagy benyomást tettek a maguk népére, hogy az a nálok jelentkező értelmi és érzelmi nagyságot istenítette és imádta bennök. Később az ily emberek már csak mint isteni ihlettel felruházott próféták, látnokok vezettek. Az emberi nagyságnak ez a két szerepköre ma már teljesen a múlté. A jelennek vezető nagy emberei a nagy tudósok, lelkészek, költők, a nagy hadvezérek, irók, művészek, a nagy fejedelmek, államférfiak és törvényhozók hivatásának körében alakítják át és fejlesztik a társadalmakat. És valószinűleg ez a jövőben is így lesz, mert az igazi vezető nagyság hijával az emberiség soha sem fog boldogulhatni. Jól mondja egy kitünő amerikai iró, hogy a jó emberek igazlelkűsége tartja fenn az emberek világát. Ha e mellett a jó ember lángelmével is bir, melynélfogva az érzékfeletti regiók természetvizs-

gálójává lesz, s azokról térképet készít, melyen a haladás iránya biztos kézzel van megjelölve, a legnagyobb hatással lehet kortársaira és az utókorra egyaránt. Ő népének talán úgyszólván főpapjává lesz, aki az igazság érvényesülését előmozdítván, lelki békéjét adja vissza, vagy annak legmagasabb értelemben vett fejedelme, aki új felfogást teremt, és annak alapján a réginél megfelelőbb társadalmi alkotmányt ad nemzetének. Az ilyen emberek a természet legnagyobb és megfejtve, a leghasznosabb titkának feltárása által megbecsülhetetlen szolgálatot tesznek fajuknak, miután azokat természetes helyzetökkel és saját magukkal ismertetik meg. Archimedesi pontot teremtenek számára, melynek segélyével a tévedések egész világát lesznek képesek sarkaikból kiemelni.

Mi lehetne természetesebb tehát, mint az, hogy az ilyen férfiak tiszteletet gerjesztenek s belőlük az emberi nagyság és az emberi haladásnak cultusa indul ki. Ez a cultus egy vagy más alakban mindig megvolt és mindig meglesz. Önkéntelenül hajlunk meg az emberi nagyság mint valami magasztos előtt. Ez az önkéntelenség onnan van, mivel az ember emelkedést érez, ha a magánál magasb előtt tiszteletet tanusít. Nincs az ember szivének természetesebb, de egyuttal áldásosabb és nemesebb érzelme annál. Az oly korszakokban, midőn az ily cultus iránt nincs érzék, a hitetlenség, a kétkedés vesz erőt az embereken. De akkor a társadalom nem is fejlődik, nem javul, hanem züllőfélben van és hanyatlik. Az alkotás helyett rombolás következik be, és a békés reformok áldását a pusztuló forradalmak átka váltja fel.

Ime, mily nagy része van a saját igazi javunk gondozásának is abban, ha a vezető nagy emberek emlékének és eszményeinek cultusa elől nem zárkózunk el.

Ha már most azt vizsgáljuk, hogy a mi hazánkban kinél találhatók fel leginkább a vezető nagy emberek imént jelzett ismérvei, t. i. a rendithetetlen hit a maguk eszményeiben, a hatásra alkalmas tehetségek halmozódása és az a tulajdonság, hogy a nagy természet követelményeinek hű, de egyúttal kiváló tolmácsai lehessenek, azt hiszem, anélkül, hogy a többi jelesek nagyságát azért le kellene szállítani, minden kétség felett áll e részben gróf Széchényi István határozott elsősége és az egész magyar nemzet egyetemes cultusára való hivatott-

sága. Ezt jeleseink legnagyobbjai vallották és hirdették már az ő életében, halála után pedig mind jobban átérzi mindenki, aki valójával és szellemével közelebbről megismerkedik. Első megjelenése közéletünk terén a kijelentés malasztjaként hatott és életre keltett egy haldokló nemzetet. Az ő küldetéséről maga adta a legmegkapóbb képet, mondván, hogy akik vele nincsenek megelégedve, azoknak nem kíván egyebet, mint hogy nála jobb tanácsot adjanak, nagyobb bölcseségre oktassanak, továbbá, hogy a saját példájok által jobban erősítsék meg azt, amit hirdetnek. Akkor leghívebb tanítványuk ő lesz és nem fogja kérdezni azt sem, hogy ki bizta reájok ezt a szerepet? A vezérek szerinte sem tolhatják fel magukat erőszakosan ilyenekül. A vezérségre az emberek voltaképp születnek s azokká akkor válhatnak, midőn kötelességükhöz híven eszméik és javaslataik feltárása útján jelentkeznek. Galileire senki sem bizta, hogy a földnek forgását saját tengelye körül találja ki, sem Newtonra, hogy a nehézkedés törvényét fedezze fel, sem Franklinra, hogy az égből a villámszikrát, a zsarnokoktól pedig a bitorlott jogart ragadja el. Ők halhatatlan pályájukat minden különös jogczím, protectio és kinevezés nélkül futották meg. De megbizatásuk azért, és pedig a valóban legmagasabb helyről, mégis megvolt arra, hogy az emberiséget bizonyos irányokban felvilágosítsák és vezessék. Egy hősies érzelmű, erős agyvelőben tudniillik oly vonzerő rejlik, hogy az, mint a nap a bolygókat, számtalan emberi lényt köthet magához. Igy azután meglesz hatalma arra is, hogy egymaga jelölje ki századának útját, vagy nemzetének életét századokkal hosszabbítja meg.

Soha nagy hivatás határozottabban és teljesebben nem jelentkezett az újabb időben, mint a Legnagyobb Magyaré. A saját ilyen hivatását senki sem fogta fel oly öntudatosan és találóan, s annak senki sem adta magát oda oly tökéletesen, mint ő. Erre őt első sorban hegyeket is megmozgatni alkalmas hite eszményeiben és magasztos erkölcsi felfogása képesítette, melyhez a folytonos vértanuságig hű volt mindig és az maradt tragikus végső pillanatáig.

Ideáljainak szentül tartása birta reá őt arra, hogy kizárólag hivatására rendszeresen egy egész lustrumon át készüljön attól az első percztől fogva, midőn azt felismerte. Felfogása az

volt, hogy mi halandó férgecskék csak eszközök vagyunk az égi hatalom kezében, és kénytelenség, hogy a reánk mért küldetés útját megfussuk. Erre az útra tőle telhetőleg felkészülten lépett, de később sem szünt meg soha minden feladatára lehetőleg jól elkészülni. Gyanut vagy kételyt lelke nem türt, és ha ez feltámadt benne, addig nem nyugodott, míg el nem oszlatta. Tanácsot kért és fogadottel, meghallgatott minden véleményt, de végül mindent, amit tett, előbb saját magában érlelte meggyőződéssé, melyet joggal mondhatott sajátjának, mert tépelődő és önkínzásra hajló természete mellett véres verejtékkel szerezte meg azt. Ezért volt meggyőződéseiben hajthatatlan. Ő maga mondta, hogy az axioma szilárdságához hasonlóan bizik nézetei kizárólagos helyességében. Semmi sem jellemezte jobban, mint az igazság cultusa és a valónak mindenek felé helyezése, melyeknek akkor is hódolt, midőn a valónak közlése a saját hátrányával járt. Positiv irányú vallásos lelkülete bölcselkedő hajlama mellett is gyakran feltétlenül uralkodott rajta. Ifjukori leveleiből látjuk és a protestáns Wesselényitől tudjuk, hogy az önfeledt áhitat milyen külső jeleinek mutatásával imádkozott. Volt ájtatosságában valami rajongás, melynek értelmét a vallásról szóló elmélkedései közt igyekszik megmagyarázni, mondván, hogy a vallásnak külsőségeit sem szabad mellőzni, mivel a tömegek csak ezek által birhatók a vallás lényege iránti tiszteletre. Hogy Széchényi ez utóbbira fektette a fősúlyt, azt vallási tökéletes türelmessége a legjobban bizonyítja. E részben világosan így nyilatkozik: Az Isten nagy, számtalan út vezet hozzá. Egyedül ő látja bensőnk tiszta vagy tisztátlan voltát. Mi gyarló, homályosan látó emberek nem tehetünk józanabbul, mintha egymás iránt türelmet tanusítunk, mert csak utóbb fog elválni, hogy kinek volt inkább igaza. Nincs kárhozatosabb bűn, mint a vallásos türelmetlenség. Felebarátainkat szolgálni, a természet ajándékait bölcsen használni: annyi, mint Istent tisztelni és parancsainak engedelmeskedni. Aki ezeket híven teszi, az becsületesen futja meg földi pályáját.

Kétségtelen azonban, hogy impressionabilis természete és neveltetése folytán a vallásos külsőségek is mély benyomást tettek reá. Feltétlen és rendületlen volt hite továbbá a saját hivatásában is, de a hivatást felismerte ő másokban is, mely,

ha ellentétesnek látszott az övével, akkor végzetének tartotta, hogy teljes önfeledtséggel küzdjön ellene. Ez megmentette őt a személyes gyülölködés alacsonyságaitól. Legnagyobb ellenfelét, Kossuth Lajost, amint ez maga elismeri irataiban, személyesen nem gyülölte, sőt egyike volt az elsőknek, akik tüneményes szónoki és agitáló képességét, nemes szivét és rajongó hazaszeretetét elismerték. Még azok a könyvei és feljegyzései is, melyekben Kossuthot a legélesebben támadta, arról tanuskodnak. De a Kossuth hatalmas egyéniségében ő oly félelmes tényezőt fedezett fel, melynek diadalra jutását végzetesnek hitte a nemzetre nézve. Ő Kossuthot épp úgy a hivatás emberének tartotta, mint önmagát. Csakhogy e hivatástól remegett. Ez magyaráz ki sok mindent, amit kortársai közül csak igen kevesen értettek meg. Ma tudjuk, hogy azok is nagy reformátori hithűségével voltak szoros kapcsolatban. Ő békés, logikus egymásutánban akarta volna a nemzet természetes evolutióját előmozditani, s félt a társadalmi és politikai forradalomtól. Mélyen volt meggyőződve arról, hogy Kossuth nem szándékosan, hanem »keblének Istene« által vezettetve, mely azonban a legmegbizhatatlanabb és legszeszélyesebb bálványként tünt fel előtte, fogja az országot veszélybe dönteni. Összes, már akkor nagyon megviselt erejének utolsó megfeszitésével, mindenét feláldozva azért küzdött igazán váltig ellene. Ő is tudta és elmondta, hogy másként nem tehetett. Tragikus végének ez az értelme.

A hit mellett a nagy reformátorok második nagy kelléke is megvolt benne: annyi képesség, oly sok arravalóság és oly lángelme egyesült a végtelen nemességű érzelmességgel benne, mint nemcsak nálunk senkiben, hanem világszerte is igen keveseknek, hogy az ész és szív ez a felfoghatatlan gazdagsága volt talán a legfőbb oka annak, hogy a saját kora, melyet jóval meghaladt volt, őt csakhamar félreismerte. Ma egyszerűen csupán végig kell alkotásain és művein tekinteni, hogy a nagy tehetségek és képességek meglepő szerves combinatióját magunk előtt láthassuk. Csaknem ellentétes oly kiváló tulajdonságai voltak az ő szellemi és erkölcsi valójának, melyek megítélése sokakat érthető módon tévedésbe ejtett. Ezek az ellentétek mindazáltal csodálatosképpen kibékültek benne egymással. A magas eszményi felfogás és a bámulatos

gyakorlati érzék, a tiszta ethikai álláspont és a reálpolitikának józan számítása; a legnagyobb áldozatokra kész fajszeretet s az ildomos és vallásos melegségű emberiesség; a hitbuzgó keresztény katholicismus és a többi felekezetek iránti legnagyobb türelem; a feladatok egészének szem elől soha sem tévesztése s a társadalmi kérdések legkisebb részleteit megillető fontosság átérzése; kitűzése a legmerészebb végczéloknak, de e mellett az azok megközelítéséhez vezető tekervényes utakon szükséges okos egymásután megjelölése és megtartása; a legnagyobb nemes becsvágy s a tisztult menyei élvezetek utáni sóvárgás, de egyuttal a teljes megfeledkezés önmagáról; a barátság és szerelem iránti legnagyobb fogékonyság s a polgári erény és tisztesség által parancsolt önfeláldozó lemondás azokról, helyettük pedig a nemzetért szenvedett folytonos vértanúságban való kárpótláskeresés: mindezek együttvéve képezik azt a nagyon sokáig megoldatlan, némelyek szerint — azt hiszem helytelenül — ma is megoldhatatlannak tartott lélektani problemát, melyet a gróf Széchényi István jellemének lehet nevezni. Ő benne az alkotó lángész és a határtalanul szeretni képes sziv embere egyesült. Ezért vált lehetségessé, hogy nála jobban nem ismerte és önzetlenebbül nem szerette soha senki ezt a nemzetet.

A Széchényi nagyszámú és óriási tehetségeinek méltatására már sokan, elsőrangú írók és szakemberek, vállalkoztak. Csak ismétlésekbe esném, és a jelen pillanatban még akkor is lehetetlen, mert rengeteg feladatra vállalkoznám, ha csupán a végső eredményeknek, melyekre ők jutottak, egyszerű felsorolására akarnék is szorítkozni. Ehelyett egyszerűen csupán arra az előzetes összefoglalásra, dispositióra utalok, melyben másutt az ő reformatori eszközeit méltatni igyekeztem! Nemzetújító eszközeinek élén mindenekelőtt a saját példája által hatott. Hogy erre képes legyen, nemcsak folyton tanult, hanem rendszeresen nevelte is önmagát. Első sorban természetesen az ő fellépése korában osztálytársaira kivánt befolyást gyakorolni. Azoknak akarta megmutatni, hogy a magasabb társadalmi állású és vagyonosabb elemeknek az állami és társadalmi élet minden terén mi a kötelességök. Másodszor abból a meggyőződésből indulva ki, hogy az egyén elszigetelve semmi, legfeljebb egy atom, a társadalom pedig a maga tömör

összeségében mindenható: politikájának sarkelvévé a társítást, egyesítést és szervezést tette. Az általa létesített nagyszámú egyesületnek és társulatnak azután, míg meg nem erősödtek, állandóan mozgató ereje, lelke és jó szelleme volt. Harmadik nagy horderejű eszköze a társadalom minden rétegével való érintkezésében állott. Eszméinek szolgálatában szakadatlanul agitált és kitartó propagandát folytatott. Fajszeretete, honszerelme s utólérhetetlen szárnyalású becsvágya által sarkaltatva, a reform terére való kilépés első pillanatától fogva haláláig életének minden pillanatát küldetésének szentelte. Nem volt oly nagy és oly kicsiny tényező, melyet, ha annak hasznát vehette, minden alkalmas módon megközelíteni és működtetni nem igyekezett volna. Példájának személyes hatását így szakadatlanul hatványozta. Negyedszer roppant hatású tényezők voltak politikai rendszerében azok az előre jól megfontolt sorrendben, kiszámított hatásra szánt s a legkülönfélébb jellegű alkotásai, melyek sikerének biztosítása érdekében épp azért nem ismert határt. Végre ötödször általános és társadalompolitikai eszméinek dúsgazdag letéteményét irodalmi művei képezik, melyekkel nálunk az irodalom egy fontos ágát, a politikait teremtette meg, és amelyek együttvéve egy kis könyvtárt alkotnak. Ezekben a nemzetnek csak legújabban megbecsült, de még mindig nem eléggé felhasznált közkincse rejlik.

Minő szellemi és más képességek voltak ime egyetlen emberben szükségesek, hogy ez eszközöket megteremthesse magának és bámulatos eredménnyel fel tudja használni magasztos czéljaira. A köztevékenységének utolsó három évében oldala mellől soha el nem távozott Kovács Lajos írja róla idevonatkozóan: »Ott voltam néha órákig dolgozószobájában; szemeim előtt vonultak el az ország és a főváros napi eseményei, egymást váltván fel a politika, az irodalom, az iparvállalatok emberei s mindenkinek mondani, végezni valója volt vele. A bécsi dolgokról nála hívebben senki sem lehetett értesülve. A haza ügyeit részletesebben senki sem ismerte, mert a nemzeti élet minden szálai nála futottak és szövődtek össze. A szív ekkora meleg szenvedélyéről, a lélek ily fokozott tevékenységéről, melynek egyedüli tárgya a haza, az ismeretek ezen gazdagságáról, a felfogások ily mélységéről emberben eddig még sejtelmem sem volt.«

Ezzel kapcsolatban ismételve hirdetem behatóbb tanulmányaim alapján, hogy az összes nemzetek reformatorainak sorában Széchényit valamennyi felett magasan kiemeli az az erkölcsi erő, mely a maga szeplőtlen érintetlenségében, talán az egy Franklint, aki mintaképe is volt, kivéve, egyiknél sem jelentkezik. Bármelyikét tekintsük is a kiváló államférfiak, politikusok és íróknak, akik a maguk nemzetének nagyságát tetteikkel, vagy eszméikkel hathatósan előmozdították, egyiknél sem fogjuk találni, hogy a nagy alapigazságokat, melyek a nemzetek benső életműködésének örökké érvényes elveit képezik, egész életükkel összhangzatosan a maguk tisztaságában és csorbítatlan erkölcsi tartalmukkal úgy hirdette volna, mint a Legnagyobb Magyar. Becsesebb ez a szellemi és erkölcsi hagyatéka mindennél, amit nemzete örökölt tőle. Ezek a képességei együtt képezték szilárd alapját annak, hogy a körülöttünk és bennünk levő nagy természeti erők rendszerének igaz és őszinte szócsöve, sőt harsonája legyen nemzete részére, midőn annak jogát a külön, önálló létre és ennek becsét az emberiség szempontjából is felismerte.

A vezető nagy emberek ez a harmadik criteriuma is meg volt Széchényiben. A való, az igaz, a szép és nemes iránti feltünő érzék, az emberek és dolgok lényegének éles megfigyelése és felismerése, a kérlelhetetlen logika — eredetileg ideges természete mellett is — uralkodó elemei páratlan akaraterővel s öntudatos nagy fáradsággal egyensúlyban tartott complikált lényének. Már ő maga mondta, hogy egyes könyveit csak a maguk egészében lehet megérteni. Báró Kemény Zsigmond ezt kiterjeszti összes műveire. Én pedig fennen vallom és bizonyítani is megkíséreltem, hogy mindenben, amit mondott, írt, tett vagy alkotott, egységes és fenséges rendszer van és pedig azért, mivel meg volt a hivatása arra, hogy a magyar nemzetnek a természet mulhatlanul teljesítendő, tehát arra nézve életérdekű követelményeit félreérthetlen világossággal és szabatosan formulázva tolmácsolja. Műveinek számos helyén egész okoskodásának kiindulópontjaiként a természetet mutatja be. Munkáiban oly határozott nyilatkozatok foglaltatnak e részben, melyeket azután egész logikus rendszere megerősít. »Az igazságot — írja a »Kelet Népében« — (176 l.) megtalálni semmiben sem lehet, míg tudományunkat más-

honnan akarjuk meríteni, mint a változhatlan természeti törvényekből. Egyedül innen háramlik bölcsesség és boldogság az emberi nemre. Ebből a forrásból fakadt a maga megnyugtató és sorsunkkal kiengesztelő tanításaival a keresztény vallás is. Vegyük ennélfogva anyagi és szellemi tekintetben egyedül a természet útmutatását kalauzul, mert az változhatlan elvek szerint a teremtmények minél nagyobb számának tökélyére és így jólétére is kiszámítva irányul.« »Közelítsünk mindjobban a természet törvényéhez« — írja a Stadiumban. Megint a Kelet Népében azt mondja: »De egyedül a nagy természet törvényeit teljesítjük, ha a léleknek kifejtett gazdagságait tesszük boldogságunk alapjává.« »A legnagyobb műveltség legközelebb jár a természethez. Az igazi bölcs az, aki a természet útjáról sohasem tér le«. A Hitelnek egy más helyén ez áll: »Maradandó sikere csak annak van, amit természetes renddel kezdtünk és folytattunk. Mikor a magyar nemzet újra lélekzeni kezdett és nemzetiségét felkarolta, a hosszú önfeledés után csak a természet szent útjára tért vissza. A társadalom terén is annak törvényeit kell teljesítenünk, mert az alkotmány és országlás berendezése sem függ önkényünktől. Az ember társulásra van teremtve. A társulás alapjellege az örökkévalóság. A magánember — az egyén — semmi, csak a társadalomra való hatása által lehet hosszú életű. Azonban nem önkényünktől függ a társadalom és az állam jóléte; nem tetszésünk és jószivünk óhajtásai döntik el, hogy az embereket miként igyekezzünk boldogítani. Vannak a természetnek dönthetetlen szent törvényei, melyek útján lassanként megközelíthetjük a tökélyt. Kell, hogy minden eljárásunk és törekvésünk alapjait az igazság képezze. Mindenkinek közre kell a társadalmi munkában működni. Minden reformot tehát az embernél és különösen önmagunknál kell kezdeni«.

Nem több ez idézetcsoport, mint az ő rendszerének alaphangja, de azt hiszem már azáltal is sikerült kimutatnom, hogy Széchenyi egész okoskodása a lehető legszilárdabb és legpositivabb alapon, a természetnek úgyszólván revelatioján nyugodott. Nem meglepően újak az ő eszméi, de az ember és társadalom természetét helyesen jelző örök igazságok, amelyek különösen becsesek nekünk, mivel Magyarországra és a magyar nemzetre alkalmazvák tüzetesen. Ez eszmékből,

de mellettük alkotásainak és egész közéletének szelleméből egy oly tökéletes rendszer alakult ki, amely szerint ő élt és dolgozott azon, hogy a magyar népiségből egységesebb szerves társadalom, abból pedig a solidaritás érzete által összetartott nemzet legyen. Ő azt a rendszert külön nem írta meg, de tudta, hogy létezik. Hiszen öntudatosan dolgozta ki magának. Számtalanszor hivatkozott reá. A Világ (436. l.) és a Stadium (17) egy-egy helyén ezeket mondja: »Ha valaki mindazt, amit én írtam vagy érintettem, pártatlanul és szenvedelem nélkül átgondolja és elégtelen okoskodásaimat rendezendi, meg fogja érteni a természetes egymásra vonatkozó eszméimet«. »Az Uristent arra kérem, adjon mindazoknak, akik, mint én, csak a valónak ereje által akarnak győzni, ha nem is mi találtuk fel azt, de annak feltalálását itthon előakarjuk mozdítani, elég tehetséget arra, hogy szelid okoskodásaink segítségével a másként mulhatatlanul bekövetkezendő végzetes gyásznapokat elhárítsuk az országtól«.

Egy gyakorlati nagy bölcsész lép e rendszerrel a magyar nemzet elé, hogy a mindenség, a világegyetem, az Alkotó és összes teremtményei közt fennálló viszonyt, amennyiben emberek által felfogható, az anyag, a szellem s az erkölcsiség óriási és kicsiny problemáit a társas élet követelményeinek kifejtése közben megmagyarázza. Lángelméjének fénye, továbbá ember-, és különösen fajszeretetének izzó heve képesek lángra lobbantani a fogékony kebleket. Azonkivül a vele való benső érintkezés üdvös akaratnyilvánításra és az egész életre kiható hazafias és emberies fogadalom tételére hangolja az ép érzésű olvasót és szemlélőt.

Érthető tehát az az átalakító hatás, melyet a magyarságra a mult század második negyedében gyakorolt. Szent meggyőződésem, hogy erre a hatásra ma is szükség van, és hogy azt — megfelelő módon előkészítve — napjainkban ismét fel lehet idézni! Hazánk nagy regeneratora mélyen meg volt győződve arról, hogy a magyar nemzetnek politikai, közgazdasági és közművelődési súlyos viszonyai között a fennmaradásra és a haladottabb életképes nemzetek sorába való léphetésre csak úgy van kilátása, ha a társadalomban rejlő összes őserőket sikerül oly hasznos közreműködésre serkenteni, melynek folytán a szétszaggatva tengődő népiségekből egységes, öntudatos, testileg, szellemileg és erkölcsi tekintetben is egészséges, erős és gazdag nemzet válik. Fajunk

pótolhatatlan jeles tulajdonságainak megtartása mellett végzetessé válható hibáiból annak ki kell vetkeznie s mindazon polgári erényeket fel kell vennie magába, a melyek más nemzeteket naggyá tettek. Bármennyire buzgón óhajtotta is a magyar alkotmányosság fejlődését és megszilárdítását, a fősúlyt mégis a magyar társadalom gyökeres átalakulására fektette, ezáltal akarván szilárdabb alapot biztosítani a jövőben amannak is. A magyar nemzetet vissza akarván adni önmagának, azt mint önálló culturai alanyt az emberiségnek megmenteni óhajtotta. Nem hiába jártja világrengető hadjáratokban már kora fiatalsága idején az altruismus iskoláját; ő annak valóságos személyesítőjévé lőn. Mindig hirdette azt a világtörténelmi tanulságot, mely szerint annak a fajnak, mely élni akar, bármily nehezére essék is, a nemzeti lét összes követelményeit okvetlenül teljesítenie kell. Ezzel kapcsolatosan ismételve mondta a törvényhozás termében, hogy: »az a nemzet létezik mint ilyen valóban s emelkedik folyton magasabbra, melynek lehető legtöbb fia él hű kebellel a honért.“

Ezen eszméknek sajnos csak rövid ideig tartott, megszivlelése folytán általa lettünk összetört és már-már végképp elalélt népiségből nemzetté. Ő adta vissza önbizalmunkat, s midőn szellemét belénk lehelte, csaknem elhalt életerőnk oly lendületre ébredt, melynek gyorsult ütemben való jelentkezése benne — mint később bebizonyult, alapos — aggodalmakat keltett. Mikor aztán a nemzet tanácsaira nem hallgatván, katastrofaszerű bonyodalomba került, hazájáért lángoló elméje önmagát semmisíté meg.

Vonjuk le, mi később jött nemzedék, ebből a vértanúságból az üdvös nagy tanulságot, melyre jelen aggasztó viszonyaink között annyira utalva vagyunk. Hazánk helyzete ma is súlyos. Az négy sarkán ki van gyuladva. Kettőn még csak föld alatt ég, de a másik kettőn már lángra lobbant az a tűz, mely Szent István koronája birodalmának területi épségét is fenyegeti. Az ország törzsét pedig szú eszi, s pusztításának haladása nem is észrevétlen, mert azt mindenki észlelheti, aki látni akar. Ellenségeink benn az országban és azon kivül nagy számmal vannak és folyton szaporodnak. Belső viszályaink és más bajaink folytán tekintélyünk alább száll. Ismételve vágják szemünkbe, hogy a magyarság nincs hivatva a hegemoniát, annál kevésbbé a suprematiát gyakorolni ez államban, mivel az erre való magasabb rendű tulajdonságokkal kisebb mértékben bir, mint

ahhoz okvetlenül megkivántatnék. — Ennek már csak kételyként való felmerülhetése is veszedelem. A mi fölényünknek itt minden kétség felett kell állani és pedig folyton határozottabban.

Térjünk hát vissza Széchényihez. Hallgassunk szavaiban a nagy természet és Teremtőjének komoly intelmeire. Ne tapossunk az ő hagyatékában rejlő roppant kincs felett tompa közönynyel, hanem emeljük és használjuk fel azt. Tegyük egységessé a magyar társadalmat világfelfogásban, eszményekben, törekvésekben, összetartásban, faj- és emberi szeretetben. Ne tévesszük soha szem elől azt az ideális magyarságot, melyet ő festett mintaképül magának és nekünk. Mint az ő korában, jó és becsületes magyar honpolgárnak lenni, ma is nehéz, de nem lehetetlen. Kövessünk el mindent, hogy oly nemzetté váljunk, mint a minővé ő akart nevelni bennünket, amelynek nem csupán nagy állami kereteink betöltése mellett számunk gyarapítása, műveltségünk, hatalmunk fokozása aránylag rövid idő alatt lehetséges, hanem amelyben vonzó, megnyerő, fenkölt és hasznos valója folytán az egész emberi nemnek öröme telik sok-sok emberöltőn át, sőt még akkor is, ha csak nevünk, érdemünk, s tetteink és alkotásaink emléke fog élni már.

Szóval, tegyük a Széchényi szellemét magyar nemzeti geniussá. E végből tizszerezze meg minden fiatal a maga munkaerejét, az öregek pedig, amig csak lehet, térjenek vissza még a sir széléről is, hogy tapasztalataikkal szolgálják ezt a nagy multú nemes és ha, az oknak hódol, vagyis okos lesz, nagy jövőre is hivatott nemzetet.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület ezt a czélt akarja szolgálni a Széchenyi eszméinek három téli évadon a magyar művelt társadalom köreiben való terjesztésére és elemzésére hivatott előadási cyklussal, melyben irodalmunk, közéletünk kitünőségei működnek közre és amelynek végeztével az abban elhangzott összes előadások magyar és franczia nyelven a hazai és külföldi könyvpiaczokon is meg fognak jelenni. Ennek a közczélnak minél teljesebb elérhetése végett kérjük a nagyérdemü közönség szives támogatását. Ezekből volt szerencsém felfogásomat a Széchenyi-cultus valódi jelentőségéről a mélyen tisztelt hallgatóság előtt kifejteni.

A választójogi reform.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület választójogi reformjavaslata a kormányelnök felszólítására.[1])

Irta: AJTAY JÓZSEF.

A közel jövőben a magyar törvényhozásnak az utolsó évtizedek talán legfontosabb, e nemzet jövendő fejlődésére legnagyobb hatású reformját: a választási reformot kell megalkotnia.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesületet — amidőn e kérdésben a kormány részéről történt felhivás folytán állást foglal — az az irányelv vezeti, hogy pártszempontokon felülemelkedve, a közéleti jelszavaktól magát teljesen emancipálva, e kérdésben az elméleti kutatás, a nemzetközi összehasonlítás és a gyakorlati tapasztalatok gazdag eredményeit felhasználva s hazánk, nemzetünk, társadalmunk helyzetét, fejlettségi fokát és fejlődésének irányát szigorúan mérlegelve, a tárgyilagos, nyugodt tudományos álláspontot szólaltassa meg és a kérdés lehető objectiv megvilágításával siessen segítségére annak a törekvésnek, amely a választási reformot progressiv szellemben, állami és nemzeti létünk megszilárdulása s a fokozatos, békés fejlődés érdekében kivánja megvalósítani.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület az 1909. évi november hó 10., 17., 24.-én és deczember hó 1.-én tartott szaktanácskozásai során a választójog kérdését igen behatóan és a fent kifejtett szempontok szigorú követésével megvitatta. Az itt elhangzott eszméknek gondos mérlegelés útján való felhasználásával, a dominálóan kifejezésre jutott felfogások

[1]) E munkálat az egyesület jogügyi bizottsága és választmánya által elfogadott szöveget tartalmazza.

kellő honorálásával — mintegy e szaktanácskozások leszürt eredményeképpen — álláspontunkat a következőkben körvonalozzuk, illetve a választói jogra vonatkozó megállapításainkat a következőkben adjuk:

A modern állam fejlődésének tudvalevőleg az az iránya, hogy tagjainak egyre szélesebb körére és egyre számosabb viszonyára foly be szabályozólag. Másrészt az is egyre világosabbá válik, hogy a legszélesebb néprétegek érdekei esnek leginkább egybe az állam, a nemzet egyetemes érdekével. Ez vezet ahhoz a gondolathoz, hogy az egyre mindenhatóbbá váló állami közakarat kialakulásában befolyást kell biztosítani azoknak a széles rétegeknek is, amelyek érdekeit az állami tevékenység minden vonatkozásában érinti és amelyeknek érdekei egyuttal a nemzet érdekei is.

De a culturális fejlődés is nagy lökést ad az állami élet demokratikus berendezésének, mert öntudatra ébreszti az egyéneket és vágyat kelt bennük, hogy saját sorsuk, életük folyására az állami akaratra való hatás útján is befolyást gyakoroljanak. A cultura terjedése kedvez az önkormányzati szellemnek és vele a választójog általánosításának.

A gazdasági és sociális viszonyok alakulása pedig közvetlenül gyakorol nyomást abban az irányban, hogy a parlamenti választói jog minél szélesebb rétegekre terjesztessék ki, mert a modern ipari államokban nagyhatalommá lőn a számra, gazdasági és culturális erőre nézve hova-tovább jelentékenyebbé váló negyedik rend: az ipari munkásosztály, amely tömör szervezetével ellenállhatatlan erővel kér bebocsáttatást az alkotmány sánczaiba.

A modern állam fejlődésének jelzett iránya, a culturális előrehaladás, a gazdasági és sociális viszonyok alakulása alkotják tehát azokat a mélyen fekvő rugókat, amelyek ellensúlyozhatatlan, föl nem tartóztatható erővel hajtják az egyes államokat a választójog demokratizálása, azaz a választójognak egyre szélesebb rétegekre való kiterjesztése, általánosítása felé.

Jellemző ez áramlat erejére, hogy bár kiváló elmék, jeles államtudományi irók erős és sok tekintetben jogosult kritikában részesítik az általános választói jogot, bár elfogulatlanabb hivei is kénytelenek elismerni az általános választói jog súlyos

hibáit, veszedelmes fogyatkozásait és bár az élet mindezt már igazolta és a választói jog általánosításához fűzött nagy reményeket szétfosztotta: mégis ezt az áramlatot útjából, előrehaladásából eltéríteni nem lehet. Úgy hogy ma már a választójog kérdésével foglalkozó legjelesebb elmék a megoldást nem ez áramlat meggátlásában avagy visszaszorításában keresik, hanem inkább ez áramlat szabályozásában, és pedig: *1. a választói jognak az általánosság helyesen értelmezett elvével összhangzó korlátozásában* és *2. a választójognak oly módon való szervezésében,* amely a nemzet értékesebb, értelmi, erkölcsi és gazdasági erőben súlyosabb, tehát az állami életben irányító szerepre egyenesen hivatott, de természetszerűen számra nézve gyengébb elemei részére is biztosítja az őket jogosan megillető befolyást az állami közakarat kialakulására.

Ami a választójog természetének megállapítását és ebből folyó szabályozását illeti, ma már az államtudományi írók majdnem kivétel nélkül arra az elvi álláspontra helyezkednek, hogy *a választói jog nem az ember veleszületett joga, az emberi minőséggel és az egyéni szabadsággal velejáró alanyi jogosítvány,* hanem *mindenekelőtt közfunctió, a társadalom, az állam részéről jövő megbizatás,* amelynek szabályozásánál az összesség: az állam érdeke az irányadó. Azt a kérdést tehát, hogy valamelyik államban milyen legyen a választói jog, nem szabad előre meghatározott elvi álláspontból eldönteni, hanem csakis politikai czélszerüségi szempontokból. *E tekintetben figyelemmel kell lenni a történeti fejlődésre, a népmüveltség fokára, a socialis viszonyokra* és *általában a létező állapotokra.* (Pyfferoen, Meyer stb.)

Újabban tért hódít az a felfogás, hogy *a választójog kettős természetü: egyéni jog és egyben közfunctió, közjog.* Ez vezet ahhoz az állásponthoz, hogy a választói jogot meg kell adni minden polgárnak, aki annak helyes gyakorlatára feltételezhetően képes és arra nem méltatlan, de ki kell abból zárni az alkalmatlanokat és a méltatlanokat. *Az állam minden öntudatos, hasznos, erkölcsileg derék polgára igényelheti, hogy befolyást gyakorolhasson az állami közakarat kialakulására. Viszont azonban a köznek, az államnak is jogában áll, hogy egy olyan jogot, amelynek gyakorlása másokra is, az egészre, az államra is kihat, az egész szempontjából szabályozzon, ennek érdekében megfelelően korlátozzon.*

A két elv: az individualis és a socialis elv összeegyeztetése vezet az általános választói jog helyes fogalmához és adja meg a zsinórmértéket a választói jog helyes concret szabályozásához.

Villey mondja jeles választójogi munkájában, hogy az általános választói jogot a szó valódi értelmében mint érinthetetlen dogmát feltüntetni absurdum. Az általános választójog elve megtüri a szabályozást, a korlátozást, csak legyen ez a korlátozás általános jellegű, ne szolgáljon osztályérdeket és mindenkit bejuttasson, aki képes e jog gyakorlására és arra nem érdemetlen. Lehetnek e korlátok szorosabbak, avagy tágabbak, szigorúbbak, avagy enyhébbek, ez mind a mérték kérdése, amely változik a tényleges állapotok, az államok adott viszonyai szerint; csak az a főkövetelmény, hogy e korlátozás ne irányuljon osztályok ellen és a választói jog helyesen értelmezett természetéből folyjon.

Lefévre Pontalis, a franczia akadémia tagja, úgy nyilatkozik *Hollandiának* bár *censusos*, de a legszélesebb népréteget is felölelő választójogi rendszeréről, hogy ez képviseli a »jogosult« általános választói jogot a nyelvtani értelemben vett általános választói joggal szemben. Meyer, a német irodalom legjobb választójogi munkájának szerzője, szintén helyesnek mondja a választói jog mérsékelt korlátozását ott, ahol a szükebbkörű választói jogról most térnek át a szélesebbkörűre.

A politikai tudomány világánál tehát *a választói jog általánosságának elvével nem áll ellentétben az olyan korlátozás, amely a választójog rendeltetéséből, czéljából, közfunctiói jellegéből önként következik.* Sőt a választói jog helyes szabályozása egyenesen megköveteli, hogy e fontos közjog csakis azokat illesse meg, akik *a választói jog helyes gyakorlásához feltétlenül szükséges értelmi fejlettség, anyagi függetlenség* és *erkölcsi feddhetetlenségnek legalább minimális mértékét megütik.*

E korlátozásoknak nincs nagy jelentősége az olyan államokban, amelyeknek népe a szellemi és gazdasági cultura magas fokán áll, mert a gyakorlatban ezek a korlátozások amugy is csak kevés egyént zárnának ki a választói jogból. Itt a korlátozások már feleslegessé váltak a fejlettebb culturális és gazdasági viszonyoknál fogva. (Németország.) De fontosak e korlátozások az olyan államban, amely culturális és gazda-

sági tekintetben elmaradott és amelynek népelemei e tekintetben nagy eltéréseket mutatnak. Itt a korlátozások mellőzése könnyen arra az eredményre vezethet, hogy a választói jog öntudatos gyakorlására teljesen képtelen elemek nagy tömegei egyes hatalmi tényezők eszközeivé válva, az öntudatos elemek befolyását a közakarat kialakulására teljesen paralyzálják.

A kifejtett elméleti megállapítások alapján hazánk viszonyainak figyelembe vételével a magyar választási reform megalkotásánál *a választói jogosultság szabályozását illetőleg* a következő irányelvek volnának követendők.

A nyugati államokéhoz képest elmaradott culturális és gazdasági helyzetünkből önként folyik, hogy bár nekünk e kérdést is haladó szellemben kell megoldanunk, még sem tehetjük magunkévá a jóval haladottabb nyugati államok radicalis, korlátokat jóformán nem ismerő választójogi berendezkedését.

A fokozatos fejlesztés útjára való lépéstől — fájdalom — elkéstünk, mert félszázadot meghaladó idő óta a választók körét jóformán nem tágítottuk és választójogi rendszerünket a fejlődés folyamán tovább javítani elmulasztottuk. Most tehát kénytelenek vagyunk — már a socialis béke biztosíthatása czéljából is — *a jogkiterjesztés terén nagy lépést tenni előre* és elavult, főleg a vagyoni és adócensusra alapított választójogi rendszerünk félretételével, *modern alapokon újonnan* felépíteni választási jogunkat.

Leghelyesebbnek látszik az általános választói jog moderniil értelmezett elvének alapjára helyezkedve, a választói jogot megadni az állam mindama polgárainak, akik rendelkeznek bizonyos minimális iskolázottsággal, anyagi függetlenséggel és erkölcsi feddhetetlenséggel. Ezzel válogatva ugyan, de minden osztály érdemes tagjai választói joghoz jutnának és így a *socialis értelemben vett általánosság elve* megvalósulna. Emellett nemzetünk culturalis és gazdasági fejlődése rendjén a választói jogosultság minden további törvényhozási beavatkozás nélkül, fokozatosan szélesebb és szélesebb körre terjedne, tehát megnyilna az út a jövő fejlődés számára is.

A legfontosabb kétségtelenül a szükséges culturalis census helyes megállapítása és az anyagi függetlenség helyes mértékének felállítása. E korlátozásoknak komolyaknak, kiválasztó hatásúaknak kell leniök, de nem szükkeblűeknek és legkevésbbé

osztályok ellen irányulóknak. E korlátozások mellett be kell jutniok mindazoknak a polgároknak a választásra jogosultak közé, akik erre öntudatosan igényt formálnak és ennek megszerzésére komolyan törekednek. De ki kell maradaniok azoknak, akik erre nem is gondolnak, a választójog hiányát nem érzik és annak lényegét, czélját felfogni sem képesek.

Ami a culturalis censust illeti, az *irni-olvasni tudást sem mint értelmi censust, sem mint a választói jogosultság kizárólagos* jogczímét nem tartjuk elfogadhatónak.

Általában ugyanis, de még inkább a mi elmaradott culturalis viszonyaink mellett az irni-olvasni tudásból a választói jog helyes gyakorlatához megkivántató elemi culturalis fokra biztosan következtetni nem lehet, hiszen igen soknak tudása e tekintetben csupán neve leirásáig és egyházi imádságos- és énekeskönyvek nehézkes kibetűzéséig terjed. Ezeknek culturalis foka semmivel sem nagyobb, mint azoké, akik irni és olvasni egyáltalán nem tudnak. Azonkivül ez az alap nagyon ingatag és könnyen visszaélésekre vezethet, amint Olaszország példája bizonyítja.

Tisztán az irni-olvasni tudásra, mint egyetlen jogczímre alapított választói jog ellen a socialis egyensúly szempontjából is súlyos kifogást lehet felhozni. Nálunk ugyanis az elemi iskoláztatás csak újabb időben vett nagyobb lendületet és igy a férfilakosságnak éppen idősebb, tapasztaltabb, kiforrottabb és vagyonnal biró részéből sokan nem tudnak irni-olvasni és igy a választói jogosultságból kimaradnának. Igy kimaradna mintegy 40.000 olyan gazda, akinek 20 holdnál többje van, 116.000 tiz-húsz holdas, 147.000 öt-tiz holdas, 161.000 két-öt holdas gazda és 220.000 földdel, avagy házzal biró mezőgazdasági munkás, sőt mintegy 30.000 kereskedő és iparos is. Holott a jobban iskolázott fiatalabb nemzedék, amelynek javarésze ma még vagyontalan, túlnyomó részben hozzájutna a választói joghoz.

Sokkal helyesebbnek látszik értelmi census gyanánt a törvény követelményeinek megfelelő elemi iskola elvégzésének igazolását állitani fel.

Minthogy ennek hiteles bizonyítványnyal való kétségtelen igazolása ma még sok esetben nehézségekbe ütközik, *átmenetileg* megengedhető volna, hogy azok is felvétessenek a vász-

tók névjegyzékébe, akik az összeiró-bizottság előtt igazolják, hogy irni-olvasni *jól tudnak*, azaz, hogy az irni-olvasni tudás náluk nem pusztán mechanikai úton elsajátított ismeret, *hanem állandó gyakorlatra való készség*. Ez igazolás azoknál, akik 1886 előtt születtek, *anyanyelvükön* történhetnék, azoknál pedig, akik 1886-ban avagy azután születtek, *az állam hivatalos nyelvén*. Ez utóbbiak ugyanis iskoláztatásukat már a magyar nyelv kötelező tanítását kimondó 1879. évi XVIII. törvény életbelépte után és érvényesülése idején nyerték és igy velük szemben az állam nyelvén való irni-olvasni tudás jogosan megkövetelhető, illetve ez ismeret utólagos megszerzése rájuk nézve — fiatalabb korban lévén — nagy nehézségekbe nem ütközik. A sok nyelven való vizsgáztatás keresztülvitele különben is igen nagy technikai nehézségekbe ütközik és igy a legszűkebb térre szorítandó. *Azok pedig, akik 1871 előtt születtek, teljesen felmentendők volnának az elemi ismeretek igazolásának kötelezettsége alól.* Ezek ugyanis oly időben érték el az iskolaköteles kort, amidőn az általános tankötelezettséget kimondó 1868. évi XXXVIII. törvény még hatályba nem lépett, illetve kellően még nem érvényesülhetett.

Azok azonban, akik az iskolaköteles korba a legújabb iskolatörvény életbelépte után jutnak, csak abban az esetben lennének a választásra jogosultak közé felvehetők, ha az elemi iskola elvégzését hiteles bizonyítvánnyal igazolják avagy *állami iskolánál* utólag vizsgát tesznek az elemi iskola tantárgyaiból.

Természetesen mindazok, akikről foglalkozásuknál és állásuknál fogva biztosan feltételezhető, hogy az elemi ismeretek birtokában vannak, ez igazolás kötelezettsége alól felmentendők (értelmi foglalkozást üzők, tisztviselők, kereskedők, iparosok, ipari szakmunkások, altiszti fokot elért kiszolgált katonák stb.)

A culturalis censusnak a fenti módon való beállítása nem zárja ki a választói jogból az idősebb korosztálybelieket, a középkorúakra nézve is jelentékeny könnyítéseket tartalmaz és *csupán a fiatalabb nemzedékkel szemben érvényesíti a culturalis census szigorúbb formáját*, amely mindamellett a jogosan megkövetelhető minimális fokot nem haladja felül és az iskolalátogatás rohamos javulása mellett a jövőre nézve egyre csökkenő hatású korlátot jelent.

Az idősebbekkel szemben annál jogosultabbak a könnyítések, mert az iskolai képzettség hiányát a korral járó tapasztalatok rendszerint pótolják, sőt az előrehaladottabb kor a közéleti jártasságra inkább enged következtetést.

Ahhoz, hogy az állampolgár választói jogát önállóan, függetlenül s a közérdeknek megfelelően gyakorolhassa, a fentiekben meghatározott elemi képzettségen kivül természetszerűen szükséges még az is, hogy *az anyagi függetlenségnek bizonyos elemi feltételeivel is rendelkezzék.*

Az anyagi függetlenség elemi fokának ismertető jelei: *az állandó lakás* és az önfentartáshoz elegendő jövedelmet nyujtó *állandó foglalkozás*, illetve *vagyon.*

Ha e két feltétel közül legalább valamelyik megvan, kellő alapossággal következtethető, hogy az illető az anyagi függetlenségnek legalább elemi fokán áll, amely nélkül a választói jog független gyakorlása már kétségtelenül veszélyeztetve van. Aki pedig az anyagi függetlenségnek fenti elemi mértékét sem üti meg, jogosan nem igényelheti, hogy közfunctióval, választói joggal ruháztassék fel.

Hogy mi tekintessék a választói jogosultsághoz megkivántató erkölcsi feddhetetlenség minimális fokának, e tekintetben úgy az elméletben, mint gyakorlatban alig van eltérés és igy a választójognak e tekintetben való korlátozása az általában elfogadott elvek alapján történhetnék.

A mi különleges viszonyainkra való tekintettel több oldalról felmerült és megfontolás tárgyává volna teendő, hogy azoknak választójoga, akik államellenes cselekedetek miatt jogerősen elitéltettek, az elkövetett államellenes cselekedet súlyosságához mérten rövidebb-hosszabb időre felfüggesztessék.

Minthogy semmiféle jogkiterjesztés nem járhat jogfosztással, kimondandó volna az is, hogy azokat, akiket a legutolsó választási névjegyzékbe felvettek, minden további intézkedés nélkül az új törvény alapján is megilleti a választójog, amennyiben időközben az illetőkre nézve valamelyes törvényes kizáró ok nem keletkezett.

A jelzett korlátozások felállitása esetén még az ország mai culturalis és gazdasági fejlettsége mellett is választói joghoz jut a felnőtt férfilakosság 60—70 százaléka, mintegy két és fél millió egyén, és ez az arány évről-évre minden további törvényhozási intézkedés nélkül javulni fog.

A felsorolt jogczímek nem szolgálnak faji, felekezeti avagy osztályérdeket és emellett a magyarságnak és a vele leginkább összeforró németségnek arányszámát a választók közt jelentékenyen megnövelik, tehát az államhű elemek túlsúlyát bizbosítják, még pedig igazságos alapon: a magyarság és németség erkölcsi, culturalis és gazdasági felsőbbségénél fogva.

Egy modern választási reform azonban nem merülhet ki a választói jogosultság helyes szabályozásával. Feltétlenül szükséges ezenkivül még a szavazást akként *szervezni*, hogy a közakarat kialakulására a társadalom minden osztálya, rétege és jelentős csoportja fajsúlyának megfelelő befolyást tudjon gyakorolni, azaz törekednünk kell az *organikus* szavazati egyenlőség elérésére (vote organisé). Csak akkor beszélhetünk arról, hogy a megadott választói jog realis, hatóerővel biró szavazattá emelkedik.

A nyers általános választói jog rendszere ugyanis csődöt mondott éppen Franczіaországban, ahol a legtisztábban valósult meg és hatásának feltétlen érvényesülését mi sem gátolta. Kiderült, hogy az általános, egyenlő és kerületenként gyakorolt választójog, az ugynevezett *nyers, szervezetlen, általános választói jog* tulajdonképpen a legnagyobb egyenlőtlenségek és igazságtalanságok forrása. A nemzeti akaratot nem juttatja hűen kifejezésre, mert a képviselethez való jutást nem a pártok hiveinek országos arányszáma, hanem kerületenként való eloszlása, tehát a vak véletlen dönti el. Igy előfordulhat, hogy erős kisebbségek egyáltalán nem jutnak képviselethez, sőt a választók többsége csak kisebbséget tud küldeni a törvényhozásba. A nemzet legszélesebb értelemben vett közép- és felső rétege minden kerületben kisebbségben lévén, képviselethez nehezen avagy egyáltalán nem jut és a törvényhozó hatalom úgyszólván kizárólag a politikailag iskolázatlan alsóbb néprétegek hatalmába kerül, ami a demagógia uralmához vezet. A mondottakat számszerűleg illustrálva, Magyarországon például a kétmilliőhatszázezer irni-olvasni tudó férfiból 1,800.000 tartozik az alsó néprétegheż, 600.000 a legszélesebb értelemben vett középosztályhoz és 200.009 a felső réteghez. Belgiumban pedig egy milliót meghaladó munkásválasztóval szemben csak félmillió polgári és felsőbb osztályú szavazó áll. A szászországi választásoknál például a birodalmi gyülésbe

kivétel nélkül csak a socialdemokrata párt jelöltjei juthatnak be, a polgárság nem tehet szert képviseletre.

A nyers általános választói jog mellett a közép- és felső réteg szavazatának hatása teljesen megsemmisül, *ez osztályok valósággal megfosztatnak a választói jogtól* és nem marad számukra más, mint az alsóbb osztályokra való hatás teljesen kétes értékűnek bizonyult reménye. A nemzet legértékesebb, az állami élet irányításában a legtöbb tudással és belátással biró elemek rendszerint kénytelenek a politikai élettől teljesen visszavonulni és átengedni a tért a feltétlen urrá lett alsóbb néposztályok politikai iskolázatlanságára, alacsony szenvedélyeire speculáló üzletszerű politikusoknak.

A legjobb elmék elitélik ma már az általános választójog nyers alakját és keresik azt a választójogi rendszert, amely *az általánosság elvének sérelme nélkül* biztosítja a szélesebb értelemben vett közép- és felső osztály, valamint általában a különböző osztályok, csoportok, pártok számára az őket jogosan megillető befolyást a törvényhozásra.

Sokan *a lajstromos szavazásban* és *a kisebbségi rendszerben* látják a panaceát. Az egyenlő szavazati jogon felépült kisebbségi képviselet azonban csak utat nyit a törvényhozásba a középső és felső rétegeknek is, de mivel csupán számerejük és nem fajsúlyuk arányában juttat részükre képviseletet, e két réteg legfeljebb szavát hallathatja, de jelentősebb befolyásra nem tehet szert a közakarat kialakulásánál. Emellett a kisebbségi képviselet rendszere nagyra növeli a pártszervezetek befolyását, könnyen rideg érdekképviseletre vezethet, esetleg apró fractiókra tördeli szét a törvényhozás szervét. Hazai, elmaradott culturalis viszonyaink között már bonyolultságánál fogva sem ajánlható az.

A nyers általános választói jog correctivumai között szerepel *a kerületek irányzatos beosztása is*, amelylyel a városi polgárságnak a mezőgazdasági népességgel szemben, másrészt e két osztálynak a nagyvárosok forradalmi szellemű munkásságával szemben túlsúlyt lehet biztosítani. Minthogy azonban önkényességre tért nyit, a változó viszonyokhoz nem simul és hatásában tökéletlen, általában nem alkalmazható.

A választójognak *hosszabb ideig tartó* (egy évet meghaladó) *helybenlakáshoz való kötése* a mozgékonyabb ipari munkás-

elem ellen irányul és így osztályellenes jellege lévén, nem helyeselhető. Különben is tökéletlen eszköz a czél elérésére. Szükséges azonban technikai okokból — a választójogosultak összeirása szempontjából — kimondani, hogy mindenki ott veendő fel a választók névjegyzékébe, ahol legalább egy év óta lakik. Ha tartózkodási helyén egy év óta nem lakik, előző lakhelyén kérheti a felvételt.

Az *ér dekképviseleti* rendszer eddig alkalmazást nyert válfajai: *az osztály-* és *curialis rendszer* nem bizonyultak megfelelőeknek. Mindamellett ez eszmének az államtudományi irók és gyakorlati politikusok között nagyon sok hive van és jövőt jósolnak neki

Az államtudományi irók és a gyakorlati államférfiak közül sokan *a többesszavazati rendszert* ajánlják.

E rendszer kétségtelenül alkalmas arra, hogy a magasabb culturával és nagyobb gazdasági erővel birókat megvédelmezze az alsóbb néprétegek által való feltétlen majorizálástól. A pluralis szavazat ellenesei is elismerik, hogy ez a rendszer helyesen megalkotva, megadja az alsóbb néposztályoknak is az érvényesülési módot és lehetőséget, de a felsőbbekével kiegyenlítve. A nem előnyösített kategoria érdekei sem lesznek elhanyagolhatók, mint a vagyoni censusra alapított választójognál. A pluralitás a szavazatot olyanképpen alakítja, hogy miután az alsóbb néposztály érdekei csakis a felsőbb rétegbeliekkel együttesen érvényesíthetők: az alsó és felső osztályokat együttműködésre kényszeríti. A pluralis szavazat a képviselőt minden tekintetben meghagyja az összes kategóriák befolyása alatt. *Belgium* példája világosan mutatja, hogy a többes szavazati rendszer mellett az ipari munkásosztály kellő képviseletre talál és másrészt a liberalis hajlandóságú városi polgárság és a középosztály is kellő súlylyal van képviselve a parlamentben. Belgiumban a pártok programmja a pluralitást behozó választási reform után megtelt socialis tartalommal és minden párt nagymértékben foglalkozik az alsó osztály szükségleteivel.

Fogyatékossága a többesszavazati rendszernek, hogy könnyen igazságtalanságokra vezet és *főleg az, hogy sérti az egyéni egyenlőség subjectiv érzetét.*

Mérsékelt szavazásfokozás esetén (kettős-hármas szavazat) és abban az esetben, ha a többes szavazati jog előfeltételei

gyanánt a nagyobb culturalis fok, magasabb kor, családos állapot és legfeljebb csekély mértékű vagyoni, illetve kereseti census állapíttatnak meg, a többes szavazatot az újabb államtudományi irók jórésze helyesli.

Az a körülmény, hogy hazánkban a felső- és a legszélesebb értelemben vett középosztály együttesen is számszerűleg mélyen alatta marad a munkásosztálynak és így egyenlő szavazati jog esetén a politikailag iskolázottabb középosztály (beleértve a kispolgári és kisparasztosztályt is) politikai befolyásától jórészt megfosztatnék, amellett szól, hogy amennyiben viszonyaink között megfelelőbb és az egyenlőség érzetét nem érintő correctivumot nem tudunk találni: a többesszavazati rendszer behozatala — legalább enyhe formájában — megfontolás tárgyává tétessék.

Sokan a *közvetett szavazástól* várták, hogy az általános választói jog hibáit enyhíti és a képviseleti rendszert tökéletesebbé teszi.

A közvetett szavazási rendszernek eddig alkalmazást nyert formái a gyakorlatban nem váltak be. Ujabban azonban a közvetett szavazás módját illetőleg tért hódít az az eszme, hogy a törvényhozás tagjai *érdekcsoportoknak választás alapján létrejött, állandó jellegű képviseleti szervei* és *a választás alapján létesült, széles hatáskörű helyhatósági testületek* útján választassanak. Különösen ez utóbbi mutatkozik alkalmasnak a törvényhozási szerv helyes összeállítására. A helyhatósági testületek tagjai a közéleti kérdésekkel való állandó foglalkozás folytán oly mértékű közéleti jártasságra tesznek szert, hogy képesek a leghivatottabbat kiválasztani az egyetemes érdeknek a törvényhozásban való képviseletére.

A helyhatósági testületek megalkotásánál helyet találhat az érdekképviseleti rendszer is, amelynek az a jó oldala, hogy a választók a helyhatósági testületbe való küldés czéljából a maguk köréből, érdekcsoportjából jobban tudják kiválasztani a képviselésükre legalkalmasabb egyént, mint az általános, szervezetlen választásoknál az országgyülési képviselőt. És jobban is tudják ellenőrizni a megválasztott bizottsági tag arravalóságát, mint az országgyülési képviselőjét. Az érdekcsoportok által megválasztott testületi tagok azonban rideg érdekpolitikát nem folytathatnak, mert mindenik érdekcsoport

önmagában gyenge kisebbség és így csak a különböző érdekek összhangzásba hozatala esetén lehetséges többséget létrehozni, tehát így az országos képviselői megbizást is csak több csoport támogatásával lehetne elnyerni, ami kizárná azt, hogy a megválasztott egyén magát specialis érdekek s nem a közérdek képviselőjének tekintse.

A közvetett választásnak az érdekképviseleti rendszer elvével combinált eme formája kedvezően hat a parlament szinvonalának emelésére és kizárja, hogy a culturában és gazdasági erőben alantasabb elemek kizárólagos befolyást gyakoroljanak az állami közakarat kialakulására.

Kétségtelen, hogy e rendszernek is megvannak a maga fogyatkozásai és így kizárólagos alkalmazása mellett lándzsát törni nem lehet. De részlegesen alkalmazva, az általános választói jog olyan correctivuma, amely igényt tarthat komoly számbavételre. Az államtudományi irók közül főleg Stuart Mill, Schäffle és ujabban Benoist ajánlják.

Ami a szavazás módját illeti, elméletileg a nyilt szavazás a helyesebb, mint amely megfelel a választói jog közfunctiói jellegének. Gyors, egyszerű, a tévedéseket kizárja, illetve orvoslásukat lehetővé teszi. Neveli a közszellemet, kiforrasztja a politikai véleményt, növeli a felelősségérzetet. Emellett az irni-olvasni nem tudókat a választói jog gyakorlásából nem zárja ki. Mellette szól a közéleti tevékenység nyilvánosságának szükségessége és a nyilt, őszinte politikai állásfoglalás nagyjelentőségű erkölcsi szempontja.

Fogyatkozása, hogy sok lévén a függő szavazat, a végrehajtó hatalom és az erősebb osztályok befolyását nagy mértékben növeli. Tért nyit az erősebbek, szervezettebbek terrorismusának, kedvez a corruptiónak és aránytalanul növeli az első szavazók befolyását.

A gyakorlatban azonban inkább a titkos szavazás érvényesült, mert felszabadulást jelentett az illetéktelen befolyások alól, a corruptiót megnehezítette, az egyénre nézve kényelmes és veszélytelen volt.

A titkosság ellen szól, hogy a titkos szavazás mellett nyert közakarat sok esetben nem lesz a különböző erők küzdelméből és egymásra való hatásából keletkező eredmény, az egészségesen, *szervesen kialakuló egyetemes akarat*, amelynek irá-

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

nyában az állami és társadalmi élet állandóan és biztosan haladhat, hanem a különböző, értékükben ki nem forrott, nyers egyéni akaratok *mechanikus* összegezése, amely könnyen lehet pusztán muló szeszély, az igazi közakaratnak az ellenkezője.

Nagy fogyatkozása, hogy a visszaéléseket nem zárja ki, sőt visszaélések esetén lehetetlenné teszi a megtorlást. A visszaélések ellen csak a legbonyolultabb titkos választói rendszerek nyújtanak némileg védelmet, de ezek a rendszerek alacsony culturalis fok mellett nem nyerhetnek alkalmazást.

Nálunk legfeljebb a városokban és nagyobb ipartelepeken volna ajánlatos a titkos szavazás behozatala. Itt inkább jó oldalai, mint fogyatkozásai érvényesülnének. Ezeken a helyeken ugyanis a központosított szavazás, nagyobb cultura, a szigorúbb ellenőrzés lehetősége a visszaélések gátjául szolgálna. Azonkivül az erősebb osztályok és a kormányhatalom befolyása a városokban a leghatékonyabb a tisztviselők és a függő existentiák nagy száma miatt. Nemkülönben a szervezett munkásság terrorismusa ellen is védelmet nyújtana. Ott azonban, ahol a titkosság behozatik, okvetetlenül *a legtökéletesebb rendszer* alkalmazandó, hogy a visszaélések így lehetőleg kizárassanak.

A választójog általánosítása maga után vonja a szavazás decentralisatióját is, de itt sem szabad merev elvi szempontoknak hódolva a czélszerűség határait túllépnünk. Hazánkban ugyanis a községek óriási többsége (öthatoda) kisközség, köztük igen nagy számmal vannak az egészen apró községek. Ily körülmények között a községenkénti szavazás merev keresztülvitele kiszolgáltatná az egész választási mechanismust a végrehajtó hatalom közegeinek.

Helyes középút volna a községenkénti szavazást behozni a városokban, a nagyobb, avagy hivatali székhelylyel biró községekben. Egyébként pedig a szavazás körzetenként volna megejtendő.

A választási eljárás helyes szervezésének egyéb követelményei: a választók *hivatalból* és önkormányzati közegek által irandók össze, *nem önkéntes*, hanem *kötelező jelentkezésre*; a választók névjegyzékét lehetőleg minden évben össze kell állítani, még pedig a következő évre szóló érvénynyel; a jog-

orvoslatokra kellő határidőt kell adni; a választói jogosultság tekintetében általában, de különösen végső fokon független bíróság döntsön; a választást önkormányzati megbizottak avagy birói személyek vezessék a pártok bizalmiférfiainak jelenlétében; a választások érvényességéről független bíróság itéljen és a választási visszaélések kellő büntetőjogi megtorlásban részesüljenek.

Ami a választókerületek beosztását illeti, nem szabad a merev, népességi szám szerint való felosztás alapjára helyezkedni.

A mi viszonyaink között a leghelyesebb a kerületek országrészenként való elosztásánál a lakosság száma mellett az értelmi és gazdasági szinvonalat is kellően figyelembe venni, illetve a culturailag és gazdaságilag fejlettebb területeket kedvezésben részesíteni. *Csakis így érhetjük el, hogy a kerületek a választók számát tekintve lehetőleg egyenlők legyenek.* Ezeknek a területeknek a lakossága az utolsó négy évtized népszámlálásainak eredményei szerint különben is jóval erősebben gyarapodik, mint az elmaradottabb területeké, és így a jövő fejlődését honoráljuk azzal, ha a kerületek elosztásánál e területeket elsőbbségben részesítjük. Ezzel egyúttal elejét vesszük annak, hogy a bekövetkező népességi eltolódások következtében rövid időmulva újra kelljen a kerületeket beosztani.

Hangoztatnunk kell azonban, hogy időnként a választókerületek beosztása az egyenlőtlenségek megszüntetése céljából revisio alá veendő, ami azonban csakis a törvényhozás feladatát alkothatja.

A helyes kerületi beosztás egyik alapelve továbbá, hogy a városokat és ipartelepeket megóvjuk az apró falvak mezőgazdasági lakossága által való majorisálástól.

Ha ez irányelveket szigorúan követjük, akkor egyrészt a fejlődésre képesebb területeken élő magyarság és államhű németség túlsúlyát igazságos alapon fokozzuk, másrészt pedig a nemzetiségi területeken a városokban és ipartelepeken tömörülő magyarságot és németséget — faji érdekek nyilt kedvezményben való részesítése nélkül — tisztán helyes elvi alapon képviselethez lehet juttatni.

A választási reformnál követendő főbb irányelveket a következőkben összegezzük:

Elsőrangú követelmény, hogy a választói jog *lehetőleg széles alapra* helyeztessék és meg legyen a lehetősége annak, hogy a nemzet culturalis és gazdasági tovább fejlődésével párhuzamosan *önmagától*, minden újabb törvényhozási intézkedés nélkül gyarapodjék a magyar alkotmány sánczait védők tábora. A mult számos eseménye tanúskodik amellett, hogy ellenségeink mindig azon igyekeztek, hogy a jognélküliek fölbújtogatásával elhintsék hazánkban a belső viszály üszkét és így bénítsák meg ellentálló erőnket. Ezt a fegyvert végleg ki kell csavarni ellenségeink kezéből.

De túlzásba itt sem szabad esnünk. Óvakodnunk kell attól, hogy *öntudatlan* elemeknek választói jogot adjunk, mert ezzel tulajdonképpen nem az illetőknek adunk választói jogot, hanem olyan elemeknek juttatunk *többes szavazatot*, amelyeknek fokozott befolyása éppenséggel nem kívánatos. A felhajtott öntudatlan, politikailag teljesen analfabéta tömegek rendszerint megsemmisítik az öntudatos, politikailag iskolázott elemek szavazatának hatását.

Az államalkotó és az egységet munkáló magyar faj felsőbbsége erkölcsi, szellemi és gazdasági kiválóságán nyugszik. Ugyancsak a nem magyar ajkúak közül leginkább azok értik át a magyar nemzet egyetemes nagy czélját, akik e tekintetben a magyar fajhoz a legközelebb állanak. Tehát a választói jog kiterjesztésénél is e szempontoknak kell hódolnunk, amelyek különben az általános igazságosság elvének is megfelelnek.

Állami egységünk megszilárdulása és függetlenségünk kivívása megköveteli a békés társadalmi fejlődést és ennek főfeltételét: *a társadalmi egyensúly megóvását.* A választási reform tehát nem járhat egyik társadalmi osztály kiszorításával sem a törvényhozói hatalomban való részvételből, és *legkevésbbé a középosztály politikai lefejezésével,* hanem ellenkezőleg csakis azzal, hogy minden társadalmi osztály *fajsúlyának* megfelelő befolyáshoz jusson az állami közakarat kialakulásánál. Ugyancsak e szempont követeli meg, hogy a szellemileg fejlettebbek és a békés fejlődésben anyagilag érdekeltebbek, a történelmi hagyományok által áthatottabbak befolyása *számszerű súlyuknál nagyobb mértékben* érvényesüljön.

Hazánk különböző, bonyolult, sok szempont felölelését igénylő viszonyai kizárják azt, hogy a választási reformnál

bizonyos elvi szempontokat egységesen, mereven és rideg következetességgel alkalmazhassunk. Ez ugyan egyszerűbbé és egységesebbé tehetné a reformot, de veszélyeztetné a célt, amelyet magunk elé tűztünk. A többes és egyenlő szavazat, az érdekképviseleti rendszer, a közvetlen és közvetett, a titkos és nyilt, a községenkint avagy körzetenkint való szavazás nem merev, egymást kizáró ellentétes elvek, hanem csupán eszközök, amelyek különböző körülmények között különbözően hatnak és *így egymás mellett is nyerhetnek alkalmazást*, ha így kívánja az egyetemes célra irányuló nemzeti akarat minél tökéletesebb és minél szabadabb megnyilvánulásának biztosítása.

És végül nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy a politikai tudomány ma még nem ismeri a törvényhozás tökéletes szervezésének általános érvényű szabályait és legkevésbbé ítéli helyeseknek a forumon e kérdésben hangoztatott közismert jelszavakat. Biztosan irányító tű e kérdésben ma is csupán a nemzetek *tényleges viszonyainak* és *szükségleteinek* helyes felismerése és a külföldi választási reformoknak *gyakorlati* eredményeiből szerzett tapasztalatok.

A valláspsychologia főbb törvényei.

Irta: BARTÓK GYÖRGY.

E szemle mult évi októberi számában összeállítottuk DE LA GRASSERIE műve alapján azokat a tényeket, amelyekkel a vallásos élet terén mindenütt és mindenkor találkozunk. Ez alkalommal meg fogjuk kisérleni ezeknek a tényeknek visszavezetését olyan törvényekre, amelyek a szellemi életnek minden megnyilatkozásában feltalálhatók. E feladat a socialis lélektan körébe vág s megoldását a philosophustól várja. E megoldásnak kisérlete olvasható WUNDT néplélektani nagy munkájának második felében, ahol a művészet, a mythos és a vallás néplélektani szempontból tétetik vizsgálat tárgyává.

DE LA GRASSERIE a vallásos tényeket már idézett művének második részében a következő törvényekre vezeti vissza: 1. az okiság és a czélszerűség törvénye, 2. a fejlődés formájának törvénye, 3. a sürűsödés és a ritkulás törvénye (condensatio és rarefactio), 4. a heterogénitás törvénye, 5. a symbolismus törvénye, 6. a formismus törvénye, 7. a mythismus törvénye, 8. az utánzás törvénye, 9. az emberi szellem egységének törvénye, 10. a capillaritas törvénye, 11. a concret és abstract dolgok közt való alternantia, 12. a subjectiv és objektiv dolgok közt való alternantia törvénye.

E törvények közt legfontosabb az emberi szellem egységének törvénye, amely azt fejezi ki, hogy az ember szellemi fejlődésének ugyanazon lélektani alapjai vannak.

1. Vizsgáljuk első sorban a *ható oknak és a czéloknak törvényét.* E két törvény uralkodik a szellemi életnek minden terén, így tehát a vallásos tények birodalmában is. E törvénynek érvényesülése igen szembeötlő az áldozó szülő okának magyarázatában. Az áldozás keletkezését rendesen a ki-

engesztelés eszméjében keresik. Az áldozás semmi egyéb, mint az istennek nyujtott ajándék a végből, hogy érette jutalmat nyerjünk. Később azonban a hangsúly az ilyen áldozások alkalmával tartott lakomákra esik s az áldozás lassanként elveszti ajándék jellegét s nem egyéb, mint a hívek egymás között s az isten között való közlekedésének egy eszköze. Szóval: a fejlődés folyamán az áldozás jelentése megváltozik s míg eleinte ajándék gyanánt vitetett az isteneknek, hogy tőlük jutalmat nyerjen a gyarló ember, addig a fejlődés utolsó stadiumában a causa efficiensből, a ható okból czél-ok lett, azaz az áldozat czélja istennek kiengesztelése lőn. A fejlődés alsó fokán istent, illetve az isteneket a magunk számára hódítani akarjuk az áldozat dolgában nyújtott ajándékok által, a fejlődés utolsó stadiumában pedig ellenkezőleg, istent kiengesztelni akarjuk azokért a bűnökért, amelyeket ellene elkövettünk. A ható októl a czél-ok felé való haladás tehát határozott fejlődés ez erkölcsiség terén is.

E törvénynek érvényesülésével találkozunk a bőjtölés jelentésének fejlődési folyamatában is. A fejlődés első szakában azért bőjtöltek az emberek, hogy ezáltal az istenséget valamely dolognak megadására kényszerítsék; a fejlődés utolsó stadiumában bőjtölnek az emberek, hogy az istenséget kiengeszteljék.

2. A második törvény, amelynek uralmát figyelemmel kisérhetjük a vallás fejlődésében, *az evolutio haladó formájának* törvénye. E törvény szerint a fejlődés nem egyenes vonalban halad, nem is zárt kör alakjában, hanem socialis kör formájában. E törvény a vallásos élet terén a visszatérés alakjában érvényesül legszembetünőbben. E visszatérés, mely szó által azt akarjuk jelölni, hogy a fejlődés folyamán igen gyakran az előbbi állapot tér ismét vissza, a visszatérés igen jellemzően mutatkozik az erkölcs és a vallás egymáshoz való viszonyában. Eleinte az erkölcs teljesen független a vallástól s hatása a vallásra lassanként mind nagyobb és nagyobb mértékben érvényesül. A fejlődés későbbi szakában azután a vallás felülkerekedik az erkölcsön s az erkölcsöt a maga képére változtatja. Az evolutio legmagasabb fokán azután ismét visszatér az első stadium, azaz az erkölcs lassanként ismét kivívja a maga függetlenségét. Hasonlóképpen érvényesül e

törvény az animismus terén is, ahol a fejlődés első stadiuma visszatér napjaink spiritismusának alakjában.

3. A harmadik lélektani törvény, melylyel a vallásos tények fejlődésében találkozunk: *a sürűsödés és ritkulás törvénye.* E törvény azt az általános jelenséget fejezi ki, hogy a vallásos anyag rendre-rendre mintegy összesürűsödik vagy bizonyos befolyások hatása alatt megritkul. E jelenséggel találkozunk a keresztyénség történetének mindjárt a legelején. Az üldözött keresztény vallás bámulatos erőre és energiára tett szert az üldözések súlya alatt: az összekötő kapocs mind szorosabbá vált és a sürűsödés oly nagy mértékű lett, hogy mihelyt az üldöztetés véget ért, képes volt a kereszténység azonnal a legfelsőbb, legnagyobb hatalom gyakorlására. E hatalmat nagy energiával gyakorolta, de súlya alatt összeroppant. Üldözővé lett s ez által meggyöngült. A ritkulás processusa megindult, különböző eretnekségek száma gyarapodott s végül a protestantismus teljesen kettéosztotta az eddig egységes egyházat. E törvény igen érdekes világot vet a vallások azon természetére, hogy minden vallás erős a katakombákban, de gyenge a palotákban. A sürűsödés és ritkulás tüneménye mutatkozik a cultus terén is. Eleinte kevés a ceremonia, száma később folyton növekedik s végül eltünik ismét teljesen. E tünemény igen nagy fontossággal bír a társadalom életében, mivel a sürűsödés és ritkulás sok új társadalmi alakulatnak ad létet s a társadalom tagozódásának leghatalmasabb eszköze. A sűrüsödés ereje által egyesülnek a különben szétszórt erők; a ritkulás által pedig tagozódik a heterogénné vált tömeg.

4. A vallás fejlődésének számtalan olyan apróbb, kisebb jelentőségű törvénye van, amelyet eddig még nem is ismerünk kellőleg. Ilyen kisebb jelentőségű törvények: *a heterogenitas,* a *symbolismus,* az *utánzás,* a *formalismus,* a *mythismus* törvényei. Ezekről szóljunk tehát egy pár szót, mielőtt áttérnénk egy igen fontos törvénynek, *az emberi szellem egysége törvényének* tárgyalására.

A *heterogenitas* törvénye ismeretes úgy a biologiában, mint a chemiában és physikában. Az azonos természetű lények nem egyesülnek: ez az igazság ma már közkeletű és közismeretes. Az ellentétes előjelű villamos áramok egymást

vonzzák; a fájdalom az élvezet nélkül meg nem érthető; a hím és nőstény egyesülése az új lé ynek alapja — egytől-egyig a heterogenitas elvén alapuló igazságok. — Ez a törvény érvényesül a vallások történetében is. Amint Jézus oly egyszerű szavakban kifejezte: senkisem próféta a maga hazájában. A keresztény vallás megalakulásain a szegény népek heterogenitása jött segítségül s a civilisálatlan népek körében ma is nagy elterjedésnek örvend a Jézus vallása, míg ellenben Japánban és Chinában, hol a heterogenitas sokkal kisebb, eredményei sokkal csekélyebbek.

5. A *symbolismus* törvénye szintén igen sürűen fordul elő a különböző vallásokban; különösen ezeknek cultusában, istentiszteletében. A symbolum valamely cselekedet vagy dolog, amely analogia által fejezi ki a tárgyat. A térdhajtás az alázatosság jele; a mellverés a megbánást fejezi ki; a farkát maró kigyó a végtelenség symboluma stb. E symbolisálás, amint már mondottuk, igen gyakori az egyes vallásokban. A vallásos táncz például a csillagok körfutásának symboluma. A táncz az örömnek kifejezője; a víz a megtisztulás symboluma. A symbolismustól azután a bálványimádásig csak egy lépés s e lépést a vallás már sokszor megtette. A symbolismusnak egyik fajtája azután állatimádásra vezetett. Az indusok vallásában az égen futó felhő tehénnek képzeltetik s miután az esőt adó felhő imádott tárgyú, lassanként a felhőnek symbolumául szolgáló tehén is imádott tárgyú lesz.

6. A symbolismus törvényével közel rokon a *formismus törvénye*. Szinte minden vallásban találkozunk bizonyos jellemző ceremoniákkal és formákkal. Az ős buddhismus és protestantismus kevés ilyen ceremoniát ismer, de ez csak kivételes eset. E ceremoniák követésében a hívek sokkal pontosabbak, mint akármely törvénynek megtartásában. Gondoljunk csak a chinaiak ceremoniáira, amelyek olyan különösnek tünnek föl az európai ember szemében, de amelyeknek minden chinai a legnagyobb mértékben engedelmeskedik. Mindezek a ceremoniák azonban az emberi léleknek egy törvényén alapulnak, a *formismus* törvényén, amely uralkodik úgy a civilisálatlan, mint a művelt népek szellemi életén.

7. Ami a symbolismus a cultusra nézve, ugyanaz a *mythismus* a vallásos tanra nézve. A mythos, amelylyel több

kevesebb mértékben minden vallásban találkozunk, az emberi lélek egy követelményének felel meg, tehát nem olyan esetleges valami, amely az emberi lélek fejlődésétől merőben idegen. Egy emberi lélek e követelményének igyekezik eleget tenni a mese, a találós kérdés, az elbeszélés, stb. A mythosoknak két faja van: az egyik istenek cselekedeteit beszéli el s ebben hasonlít a regényhez, amelyben a fősúly szintén az elbeszélésen van; a másik faj bizonyos rövid idő pontban egy egész csomó cselekményt helyez el, vagy egyetlen cselekvésben egy egész csoport cselekvést, hasonlóan a drámához. Az elsőre példáúl szolgálhatnak az egyptomiak mythosai, a második fajtára példáúl a bűnbeesés mythosa, amely egyetlen cselekvésben ábrázolja a fejlődésnek egész szakaszát.

8. Az *utánzás* törvényét TARDE az ember szellemi életének alaptörvényéül ismerte föl s valóban a társadalmi élet létrejöttében, kifejlődésében fon'ossága alig értékelhető. *Projectio és imitatio*: e két ponton fordul meg egész szellemi életünk. E törvény uralma kimutatható a vallásnak történetében is, habár itt az utánzásnak szerepe sokkal korlátoltabb, mivel a vallás természet szerint, legtöbbször exclusiv. De mégis megtörténik, hogy egész vallások imitáltatnak; így pld. a görögök mythologiáját a rómaiak átvették szinte a maga teljességében. Vagy a manicheismus utánozta a mazdaismust, mikor annak dualismusát vette át. Ott van a kereszténység is, amely az antik néphitnek egész dämonologiáját, az angyalokról s a pokolról szóló tanát átvette és tovább fejlesztette.

9. A vallás fejlődésében alig játszik törvény oly nagy szerepet, mint az *emberi szellem egységének* törvénye. Valósággal elbámulunk, ha látjuk, hogy a dogmák és mythosok nagy különféleségében olyan alapokkal találkozunk, amelyek csak csekély részletekben térnek el egymástól. És ezek a megegyezések nem csupán lényeges alapvető igazságokra vonatkoznak, hanem igen gyakran ceremoniákra, egyes fogalmakra, mythosi vonásokra is. Ez a megegyezés nyilvánul meg a vallásalapítók életrajzában is. Hogyan magyarázzuk ezt az érdekes és figyelemreméltó jelenséget? Igen sok sociologus úgy akarta megmagyarázni e megyegyezéseket, hogy egyszerűen, minden mélyebb vizsgálat nélkül átvételnek, vagy utánzásnak minősítette azokat. A kérdésnek ilyen módon

való megoldása elég egyszerű ugyan, csak az a baj, hogy nem megoldás. Mert hiszen ezek a megegyezések nemcsak olyan népek vallásában találhatók fel, amelyek egymással sürűen érintkeztek, hanem olyanok vallásában is, amelyek egymással semminemű érintkezésben vagy összeköttetésben nem állottak. Mások ismét azt állították, hogy a megegyezések egy ősi, primitivus kijelentésre vihetők vissza. E megoldás is egyszerű; itt azonban az a baj, hogy ez az ősi, primitivus kijelentés még senki által sem bizonyíttatott be. A magyarázók egy harmadik csoportja ismét abban lelte a talány nyítját, hogy az egyes népek, amelyeknek vallásában ezek a megegyezések találhatók, most ugyan távol állnak egymástól és semminemű érintkezésben nincsenek egymással, régebben azonban közel éltek egymás szomszédságában. E felvétel is azonban csak felvétel marad, mindaddig amig valaki be nem bizonyítja állítólagos igazságát.

A felvetett probléma megoldását csak az *emberi szellem egységének törvényében* kereshetjük. Ez a törvény a lelki életnek általános érvényű szabálya, amelynek megnyilvánulásával a lelki élet terén mindenütt találkozunk. De talán egy téren sem oly nyilvánvaló az uralma, mint a vallásos élet terén.

Mindenekelőtt a *sacramentumok* azok, amelyek igen meglepő példáját szolgáltatják e törvény megnyilatkozásának. A sacramentumok nem csupán a kereszténység talaján sarjadzottak, hanem találkozunk velök az amerikai népek s általában véve az u. n. civilisálatlan népek vallásában is. Hasonló az eset az asketismussal is, amely nem csupán a papoknak, hanem igen sokszor az egyszerű híveknek is úgyszólván életeleme. Az asketismusnak alapja az emberi léleknek amaz általános ösztönében keresendő, melynél fogva arra törekszik, hogy a léleknek nemes törekvései és hajlamai a testnek durvább és alsóbb szenvedélyei felett uralomra jussanak. A testi asketismussal találkozunk minden népnek vallásában. A circumcisio nemcsak a hébereknél volt szokásos, hanem találkozunk azzal igen sok civilisálatlan népnek vallásában. A testi megcsonkítás nem egyéb, mint a testnek, önmagunknak részleges feláldozása. A temetési szertartások alkalmával a gyászoló eleinte meggyilkolta magát az eltemetettnek sírjánál, később

azonban megelégedtek pld. egy hajfürtnek vagy a teljes hajzatnak a feláldozásával. A testi asketismus azután reávezet az asketismusnak egy finomultabb fajára, amely a testnek sanyargatásában s főleg a szüzességi fogadalomban nyilvánul.

Az asketismus eszméje vezet reá minden vallásban a mysticismusnak ideájára. A mysticismus az istennek tiszta és minden érdek nélkül való imádására törekszik; az istennel állandó közösségben akar élni a mystikus hívő, amely közösséget a nem civilisált ember anyagi eszközökkel, bódító italok élvezésével, őrjöngő tánczokkal akarja létesíteni, a művelt keresztény pedig anyagi és szellemi eszközökkel. Az asketismus éppen azt a mystikus állapotot segíti és készíti elő. Úgy az asketismus, mint a mysticismus az emberi szellem egységének erős bizonyítéka.

Ezt az egységet bizonyítják a mythosok is, amelyek első pillanatra tisztán a képzelem termékeinek látszanak. Ez a látszat azonban csal. A mythosok is bizonyos általános szabályoknak engedelmeskednek s a lélek egy és ugyanazon működésének köszönhetik eredetüket. Nem sok fáradságra van szükségünk, hogy ezen állításnak igazságát belássuk. A Jasonról szóló mythosnak párjával találkozunk a finn Kalevaleban, sőt, amint Lang kimutatja, még az emberevő törzsek mythologiájában is találkozunk nyomaival.

Az istenimádásnak igen figyelemreméltó alakja az állatimádás (zoolatria), amelynek alakjai a totemismus és a lélekvándorlásról szóló tan. Kétségtelen, hogy az istentiszteletnek ez a formája nem teljesen általános, de mégis elég gyakori az, hogy az emberi szellem egysége mellett tegyen bizonyságot. Az állatimádással találkozunk már a mexikói inkáknál; nyomait ott látjuk a héberek, a görögök, a rómaiak, germánokt sőt a turáni népek vallásában is. A medve például a mordvinek szent állatja, az ibis az egyptomiak vallásában foglal el előkelő helyet, a sas pedig sok indián törzsnél az imádott, tárgy.

Az emberi szellem egységét fényesen bizonyítják azok az életrajzok és legendák, amelyek az egyes vallások alapítóiról reánk maradtak. Jézus és Buddha között már régidő óta találnak a theologusok bizonyos hasonlóságokat, amelyek utánzás vagy átvétel által meg nem magyarázhatók. Nemcsak születésüknek és életüknek körülményei nagyon hasonlók, hanem

ami sokkal fontosabb, tanitásuk is igen sok pontban lényegileg megegyezik. Nem feladatunk, hogy a két vallásalapító és a két világvallás között párhuzamot vonjuk; meg kell elégednünk ennek a ténynek megállapításával. E tény erős bizonyítéka az emberi szellem egységének.

10 A *hajcsövesség* vagy *a capillaritas törvénye* a physikából mindenki előtt eléggé ismeretes. E törvényt a sociologusok per analogiam átvitték a socialis élet tüneményeinek magyarázatára s értik alatta az embernek azt a törekvését, amelynél fogva az alacsonyabb osztályban élők iparkodnak a magasabb osztályokba feljutni akár a maguk, akár leszármazottjaiknak személyében. Ez a tünemény azonban nemcsak a physikában és sociologiában általános, hanem előfordul a lélektanban is, úgy az egyéni, mint a socialis psychologiában és voltaképpen nem egyében alapúl, mint az emberben levő azon általános ösztönön, melynél fogva az folytonosan magasabbra, előbbre törekszik. Az értékben való gyarapodásra való törekvés általános emberi tulajdonság. E tulajdonság nélkül minden fejlődés és haladás lehetetlen.

A hajcsövességnek ez a törvénye feltalálható a vallásban is; az ember a tökéletességre vágyik, minél közelebb akar lenni az istenséghez. E vágyódásnak és törekvésnek pompás illustrálója a Bábel tornyáról szóló elbeszélés. Tornyot akar építeni az emberiség, hogy annak tetejéről egészen közel férhessen istenéhez.

Az ember egy ideált alkot magának az istenség személyében. Felruházza azt minden oly tulajdonsággal, amely előtte jónak, kiválónak s tehát óhajtandónak tünik fel. Ezt az ideált kell megközelítenie, illetőleg ahhoz hasonlónak kell lennie. E czélra azonban nem elégséges a puszta utánzás. Szükség van rendkivüli eszközökre, melyeknek segítségével nemcsak közeledhetik istenéhez, hanem elegyedhetik is vele. Ilyen rendkivüli eszköz az egyik amerikai indián törzsnél a pipázás, az indusoknál a szent haomu ital, a keresztényeknél pedig az urvacsora. A keleti népek vallásos mysteriumai, például a Mithra-vallásé, egyenesen az istenséggel való egyesülést tüzik ki czélúl. Sőt úgy látjuk, hogy az őskereszténység körében elterjedt nyelveken-beszélés, melyet Pál apostol a korinthusiakhoz irott első levelében magyarázott, szintén

nem egyéb, mint az istenséggel való közlekedésnek egyik fontos eszköze. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a közlekedés csak időleges. Szükség van tehát olyan eszközre is, amely a hosszabb ideig tartó közlekedést és elegyedést segíti elő. Ilyen eszköz az indusok vallásában a nirvánában való elmerülés. Ez a közlekedés azután igen sokszor az isten felé való emelkedéssé lett, például a bűvölők, a mágusok, a sámánok productióiban, akik bizonyos titkos értelmű cselekvések által kényszeríthetni vélik istent, hogy az ő akaratukhoz szabja a magáét.

11. Az ember a maga fejlődésének legelső fokán teljes mértékben önös és subjektiv, azaz csak önmagával vagy a hozzá legközelebb állókkal foglalkozik, figyelmét csak azok kötik le. A fejlődésnek igen hosszú folyamatára van szükség, míg az egoista »én« háttérbe szorul s az önkényes subjectivismus helyét a tárgyiasság foglalja el. Az alany-tárgy megválásának folyamata figyelemmel kisérhető az egyén lelki fejlődésében; figyelemmel kisérhető a nyelvnek és a vallásnak kialakulásában is. Lássuk hát, hogy *az alany és tárgy alternantiájának törvénye* mily módon érvényesül a vallás történetében.

A cultusnak legelső formája, amelylyel minden népnek vallásában találkozunk, a halotti szertartás, a halottak tisztelete. Nem csodálkozhatunk, ha némely sociologus, például Spencer, azt állítja, hogy enélkül a vallás létrejöttét elképzelni sem lehet. A család imádja az elhunyt családfőt, az ősöket, kik a maradékok szemében kitünő férfiak, szentek, félistenek voltak, majd a fejlődés folyamán mint őrző angyalok, lares, geniusok tiszteltetnek. Bármilyen legyen azonban e tiszteletnek formája és módja, az imádás tárgya mindig egy és ugyanaz, t. i. az ember. Csakhogy az embernek nem teste, hanem szelleme az imádott tárgyú. Az emberi lélekben való hit, mely szerint a lélek láthatatlan, a testben él, halál után fennmarad, arra a gondolatra vezetett, hogy a természet többi tényezői is, mindenekelőtt pedig az állatok szintén birnak lélekkel. Ha a test elpusztult, ezeknek lelke is tovább él. Ekként azután az egész mindenség lelkekkel népesül be. És ha az emberi lélek imádásnak tárgya, miért ne lehetne a többi lélek is? Annyival is inkább, mivel a lelkek között van

sok jelentékenyebb, hasznosabb lélek is, mint az emberé, például a napnak a lelke. A nap lelke és szelleme is imádás tárgya lesz így. Majd utána a kevésbbé jelentékeny lelkek is tiszteletben részesülnek s lassan-lassan kifejlődik az objectiv polytheismus. Az ősök tisztelete háttérbe szorul, de véglegesen nem tünik el soha, amint ezt a halottak napjának fennmaradása is bizonyítja.

Az ember azonban az emberről nem feledkezhetik meg végképpen soha. Az embernek, mint embernek imádása ugyan csak eltévelyedés, de az emberi vonások, melyeket magunkra nézve jellemzőknek tartunk, reávetítődnek az objectiv létellel biró istenekre, azaz az istenek anthropomorphisáltatnak, mint azt már a régi görög bölcsek is megállapították. Az istenek emberi formát nyernek, szenvedélyeik emberi szenvedélyek, erényeik emberi erények, sőt családi életet élnek, mint az emberek; az objectivvé lett isten mind jobban és jobban hasonlít az emberhez, anélkül azonban, hogy valaha emberré lenne. Ennek szembetünő példája a görögök istensége, amely az Olympuson majdnem emberi életet él. Amíg tehát a fejlődés elején a subjectivitás középpontja az *egyes én*, addig e magasabb ponton centrum az *emberiség, mint egész*. Az *én* helyét a *nem-én* foglalja el, a fejlődés tehát az én felől a nem-én felé halad a vallásban éppen úgy, mint a szellemi életnek minden terén.

12. Az utolsó törvény, melynek a vallás fejlődésében való érvényesülését vizsgálnunk kell, *a concret és az abstract közt levő alternantianak törvénye.*

E törvény legtöbbször párhuzamosan hat az előbb említett törvénynyel. A fejlődés legalsó fokán az ember szinte borzad mindattól, ami elvont s számlálásában ötön túlhaladni nem képes. Az abstractio, az elvonás csak a fejlődésnek magasabb fokán jelentkezik, amint azt a nyelv fejlődésének menete világosan bizonyítja. A primitiv nyelvekben az igét még nem lehet a tárgytól elválasztani és igen sokszor egyetlen szó által fejeztetik ki egy olyan mondat, melyet a fejlettebb nyelv egy határozóból, alanyból, tárgyból, igéből álló mondattal fejez ki. A gondolkozás primitivus formájában a tárgyat nem emeljük ki a maga környezetéből, hanem természetes synthesisében fejezzük ki azt. Nem is szólva arról, hogy egy tárgynak

különböző tulajdonságai külön-külön elvontság gyanánt kezeltetnek. Rendre-rendre fejlődik ki a gondolkodásnak színe, hogy a sok fehér tárgyról elvonjuk közös tulajdonságukat a *fehérséget*, vagy sok szines tárgynak közös tulajdonságáról a közös jelzőt: a *szint*. Az emberben is eleinte egy testet lát a gyermek s csak lassan különbözteti meg a szemet, fület, orrot stb.

A gondolkozás fejlődése tehát a következő menetet mutatja: az *énből* haladunk a *nem-én* felé, azután a *nem-énből* térünk vissza az *énre;* a *concretből* haladunk az *abstrakt* felé s az *abstractból* térünk vissza a *concretre*. [1])

E kettős folyamat valósul meg a vallásban is. Az ember eleinte a csillagot, az állatot, a folyót imádja. Később azonban a csillagnak, állatnak, folyónak szellemét részesíti tiszteletben s még később ez a szellem a csillagtól, folyótól, állattól abstrahálva mint teljesen önálló lény lesz az imádás tárgya. Ezt az abstract lényt azonban ismét concretisálni kell és bekövetkezik az anthropomorphismus, azaz az abstract lénynek, melyet a csillag, a folyó, az állat lelkének tartottunk eleinte, most már a saját tulajdonságainkat projiciáljuk s concret emberi alakba öltöztetjük a hús és vér nélkül való abstractumot. Az abstractionak ilyen concretisalása nyilvánul meg az u. n. allegorikus istenek alkotásánál. A halál pld., amely egy actio vagy egy állapot, személyi alakot vesz föl, aki vérből, csontból áll, él, mozog, s lefelé fordított fáklyát visz kezében. Az igazság is személylyé concretisálódik, serpenyőt tart kezében s hogy objectiv legyen, kendőt köt szemére. Azt mondhatnók tehát, hogy a concretisálás éppen olyan sok istent teremtett, mint az abstrahálás. E folyamaton, melynek jellege bizonyos mértékig önkénytelen, minden vallás keresztülment és megy mind a mai napig.

E mult évi szemle októberi füzetében előadtuk volt azokat a tényeket, amelyek minden vallásnak közös kincsét képezik. A fenebbi sorokban röviden reámutattunk azokra a törvényekre, amelyek minden vallásnak fejlődésében érvényesítik a maguk hatalmát. Hátra van még vizsgálnunk azokat a lélektani

[1]) V. ö. a Szemle 1909. májusi füzetében »*A természet és társadalom*« című czikkemet, valamint az 1910. év januárius és februárius számában megjelent »*Evolutio és sociologia*« című tanulmányom idevágó pontjait.

motivumokat, amelyek arra ösztönözték az embert, hogy a létnek nagy kérdéseire feleletet adjon s e feleletet a vallásnak formájában találja meg. Általában véve megjegyezhetjük, hogy e motivumok az embernek, mint eszes lénynek, természetével vannak összefüggésben, azaz: *e motivumok első sorban mentalis jellegűek* »A vallás — mondja De la Grasserie — éppen oly természetes productuma a szellemnek, mint a gyümölcs a fának.« (i. m. 276. oldal.)

E motivumok három nagy csoportba oszthatók: *1. önző motivumok, 2. ego-altruista motivumok és 3. altruista motivumok.* Megkell azonban jegyeznünk, hogy az altriusta szót itt nem morális értelemben vesszük, hanem vele a *nem-énnek* az *én* felett való túlsúlyát, uralmát jelöljük, azaz az istenségnek uralmát az ember felett.

1. Az egoistikus motivumokra nézve jegyezzük meg a következőket. Az első érzés, mely az embernek lelkében, a természetnek könyörtelen nyomása alatt ébredt fel, kétségtelenül a félelem és védekezés érzése volt. A szenvedést és a halált tőle telhetőleg kikerülni igyekezett. *A fenntartás ösztöne* hajtotta a szenvedésnek és halálnak kerülésére. Védelmet szülőinek védelmén kivül máshol hiába keresett. Ez a védelem gyenge volt ugyan, de elégséges arra, hogy életet adjon a tisztelet és hála érzésének, melylyel a védelmezett gyermek a védelmet nyújtó szülő iránt viseltetett. A tisztelet ezen érzése később azután a félelem érzésével párosult. E félelemnek szülőanyja és táplálója a szülőknek szigorúsága, büntetése, verése volt, a mint ez nemcsak a civisilálatlan népeknél szokásos, hanem az alsóbb néptömegeknél még ma is minden paedagogia kezdete. *A félelem érzése első rugója a vallás keletkezésének.* Az az érzés vezetett az ősök tiszteletére, amelyből azután a vallásnak különféle alakja különbözödött. E mellett tesz bizonyságot az a körülmény is, hogy a fejlődés elején a rossz szellemek, a rossz istenek a tiszteletnek, illetőleg imádatnak tárgyai, mivel ezektől fél a primitivus ember s ezeket akarja ajándékok, áldozások által a maga részére megnyerni. A fenntartás ösztöne és a félelem érzése, ez a két motivum áll a vallás fejlődésének kezdetén mint a vallásnak éltet adó forrása. A fejlődés magasabb fokán ez a félelem az erkölcsiség fejlődésének lesz hathatós eszköze. A

siron túli büntetéstől való félelem sok erkölcstelenségnek lesz gátjává s egy bizonyos ponton minél nagyobb ez a félelem, annál nagyobb az erkölcsiség. Hogy aztán ez az erkölcsiség az igazi erkölcsiség-e vagy sem? — erre a kérdésre itt nem feladatunk felelet adni.

A félelem érzése mellé járul lassanként egy másik egoistikus rugó: *a boldogság után való vágy*. Ez a vágy egyike a legélénkebb lélektani ösztönöknek. Már a szenvedésnek távolléte is bizonyos boldogsággal tölti el az ember lelkét. Az ilyen boldogság azonban csak negativ boldogság, melylyel az ember meg nem elégszik. Vágyik a positiv boldogság után is. Ezért könyörög az istenekhez, ezért visz ajándékot nekik, ezért imádkozik, böjtöl és áldoz. A boldogság utáni vágy hajtja az embert arra, hogy higyjen jó istenek létezésében is, akik boldogságot, örömet, szerencsét, jólétet adnak ajándékul a nyomorult halandóknak. Innen a vallásokban mutatkozó dualismus: a félelem szüli a rossz istenekben való hitet, a boldogság után való vágy a jó istenekben valót. A jó isteneket az ember jobban szereti, de a rosszaknak több áldozatot visz. A jó istenek ezután felülkerekednek a rossz istenek felé, azok fölött uralkodóvá lesznek s az ember is ezentúl már csak a jó istenekhez fordul, hogy segitséget nyerjen tőlük a rossz istenek ellen. A fejlődésnek ezen a fokán a dualismus némileg enyhül, amennyiben a rossz és jó istenek nem mint egyenlő felek állanak egymással szemben, hanem mint ellenséges hatalmak, kik közül az erő és igazság a jó istenek részén van. A jó istenekhez hű emberek elveszik jutalmukat ebben az életben is, de teljes mértékben veszik azt el a földön túli életben. (Valhalla, mohammedámok és keresztények paradicsoma stb.)

Ha már most e három egoistikus rugónak működését figyelemmel kisérjük, a következő tapasztalatra jutunk. A fenntartás ösztöne adott lételt a lélek fennmaradásában való hitnek; a félelem szülte a dämoni jelleggel bíró vallásokat és a boldogság után való vágy volt forrása a tulajdonképpeni értelemben vett vallásnak. Természetes dolog, hogy a valóságban e három rugónak működési köre nem vonható ilyen éles határok közé, nem különösen a két utóbbié. A boldogság után való vágynak különben igen nagy fontossága van nem csupán a vallásnak, hanem az erkölcsiségnek kifejlődésében is. E vágyban találta meg a vallási moral a maga sanctióját.

2. Az *ego-altruista motivumok* már sokkal emelkedettebb jellegűek, mint az *egoista motivumok*. E motivumok alatt az egyén már egy kissé háttérbe szorul, az önző subjectivismus veszít élességéből. Az ember a világ polgárának érzi magát s a socialis kötelékek hatalma egyre növekszik.

Az ego-altruista motivumok között keletkezési sorban első az *igazság* motivuma. Az igazság érzése a vallásnak egyik leghatalmasabb tényezője.

Az ember a maga felebarátaival szemben igen sokszor igazságtalanul jár el, de igen sokszor kénytelen ő maga is igazságtalanságot, erőszakot eltűrni, a nélkül, hogy elég erős volna megboszulni a rajta elkövetett igazságtalanságot. Az emberi igazságtalanság mindig hatalmasabb volt, mint az emberi igazság, de az ember nemcsak embertársai részéről kénytelen eltűrni az igazságtalanságot, hanem igen sokszor úgy érzi, hogy az istenek is igazságtalanul bánnak vele. Mert másképpen honnan van az, hogy ő kevésbbé gazdag, kevésbbé erős, kevésbbé egészséges és hatalmas, mint amilyen felebarátja, aki pedig sokkal kevesebb áldozatot viszen az isteneknek. A Jób könyvének problemája örök emberi probléma, amelyre — úgy látszik — mind e napig nem tudtunk kielégítő feleletet adni.

Az a kérdés már most, hogy ez az igazságtalanság, mely a földön olyan szembeszökő, miként és hol fog véget érni. A felelet egyszerű: a síron túl. A megérdemlett jutalmat és a megérdemlett büntetést majd a túlvilági életben nyeri el ki-ki, amint cselekedett ebben a földi életben jót vagy gonoszat, isten előtt kedvest vagy utálatost.

Az igazság ezen ösztöne valóban ego-altruista jellegű. Egoista, amennyiben magunk számára igazságot kivánunk, de altruista, amennyiben mások számára is követeljük azt és mi magunk is megadjuk. E jellege arra mutat, hogy eredete inkább sociologiai, mint psychologiai, mivel igazságosság csak ott lehet, ahol már az emberek között bizonyos viszonylatok keletkeztek és szilárdultak meg.

A másik ego-altruista rugó a *socialis ösztön*, az egyedüliségtől való irtózás. Ez az ösztön, amint már neve is mutatja, szintén sociologiai jellegű s érvényesül nemcsak a társadalmak keletkezésében, hanem a vallás kifejlődésének processusában is. A társadalmak ugyanis lehetnek az isteneknek és

felsőbb lényeknek társasága is. Az emberi társadalomban magát rosszúl érző ember sokszor menekül a felsőbb rendű lények társaságához, isten felé fordul, vagy meghalt kedveseinek emlékezetének szenteli életét.

Ez az ösztön rendkívül hatalmas és parancsoló. Mikor a magány szinte megöli az embert, az istennek érzi szükségességét s keresi a vele való folytonos közlekedést.

Már inkább altruista, mint egoista ösztön, a *kegyelet* lélektani ösztöne. Ez az ösztön teljesen mások iránt való érzelmeinknek forrása, de bizonyos mértékig mégis egoista, mivel kielégítése által magunk is bizonyos megelégedést érzünk. Ettől az érzéstől csak egy lépés van a szeretethez, amely egyik fontos tényezője a vallásnak. A vallásnak fejlődése tehát szintén nagyjában ekként halad: első fok a félelem vallása, második fok az igazság vallása, harmadik fok a szeretet vallása. A moralisnak alapja az igazság.

3. Míg az egoistikus ösztön egészen bátran nevezhető a subjektivisáló, alanyosító ösztönnek, addig az *altruistikus ösztön* méltán illethető az objektivisáló, tárgyasító ösztön névvel. Ez az ösztön teljesen lélektani jelleggel bír s az embernek azon törekvésében nyilvánúl, melynél fogva az egyén saját magát mintegy megerősítve, egy nálánál magasabb, hatalmas lényhez köti egész életét, amely magasabb lény a vallásban természetszerűen az isten vagy az istenek. Az *én* teljesen elmerül, megsemmisül a *nem-én* mellett. Az egyén elsőségének ez a megtagadása azonban hosszas és lassú processusnak eredménye. Az egoismus, ha egyszer befészkelte magát az ember lelkébe, helyéért elkeseredett harczot folytat az altruismus ellen s csak sok nagy erőfeszítéssel ülhet diadalt fölötte.

Ennek az objektivisatiónak első megnyilatkozásával ott találkozunk, ahol valamely gyenge erőtelen és gyámoltan lény, nem tudván magát egyedül fenntartani, a nálánál erősebbek és derekabbak társaságát keresi; azokhoz húzódik, hogy táplálékát megkereshesse, életét fenntarthassa. Ilyen helyzetben találjuk az élősdi állatokat és növényeket. De találkozunk ezzel a jelenséggel az emberek körében is. Ezeknek nagy része is pénz, vagy erő, vagy intelligentia hiányában kénytelen másokra támaszkodni, hogy megélhessen. Ez az emberi parasitismus, a melyhez igen sokszor, sőt szinte mindig a servilismus és szolgalelküség járúl. Így például azok az öreg szolgák, kik

uruknak szolgálatában lemondottak minden családi kötelékről, csakhogy megélhessenek, teljesen lemondottak személyükről, objektivisálódtak s teljesen a nem-én hatalma alá hajtották saját énjüket. És ugyanez a jelenség igen sürűn fordul elő a politikai élet terén is — még napjainkban is. Sőt egész népek is találkoznak, akik énjüket lépten-nyomon megtagadva egy valóságos vagy képzelt nem-énnek igájába jó szívvel hajtják fejüket. Vajjon e megalázkodás, amely valóban állattá alacsonyítja le az embert, csakugyan a munkától való undorban leli-e forrását, olyan kérdés, amelyre e sorok irója nem merne nemmel felelni.

Ez a lélektani ösztön a maga erényeivel és hibáival együtt megnyilatkozik a vallások történetében is. Az ember minden áron igyekszik az istenség tetszését a maga számára megnyerni, ezért nem szünik meg az istent imádni. De ez az imádat lassanként átvitetik istenről az isten házára, a templomra, az isten szolgáira, a bűvölőkre, sámánokra, magusokra, papokra. Az én teljesen meghódol a nem-én előtt, mihelyt ez a nem-én valamely felsőbb hatalomként jelentkezik előtte. Ennek az ösztönnek működésében nyilatkozik meg legerőteljesebben a hajcsövesség törvénye, amelyet fennebb adtunk elő. Az egyén mind feljebb és feljebb vágyik, csakhogy — s ez igen figyelemreméltó jelenség — ez az emelkedés voltaképpen nem egyéb, mint az énnek teljes megsemmisülése és elmerülése egy felsőbb hatalomban. Az énnek teljes kioltását és megölését kivánja a buddhisták hite s ezt követeli a kereszténység asketismusra hajló követője is. A gyenge, a nyomorúlt, a semmitérő *én* legyen erős, hatalmas és fenséges az által, hogy egy erős és hatalmas, egy fenséges *nem-én* szolgálatába bocsátja személyét, lelkét és testét egyaránt.

A három ösztönnek, egoistikusnak, az ego-oltruistikusnak és az altruistikusnak, együtthatása folytán állott elő és erősödött meg a vallás az embernek lelkében. A vallásnak lélektani gyökerei tehát e három ösztönben keresendők. E három ösztön köti oda a vallást az emberi lélekhez és attól soha el nem szakadó czélokkal teszi az emberi társadalomnak egyik legfontosabb tényezőjévé.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közművelődés, nevelésügy.

Felekezeti szabadelvűség és nemzeti egység.

E Szemle októberi füzetének élén a »socialis ismeretek tanításának kérdése a közoktatás körében« tárgyaltatván, ott hivatkozás fordul elő az erkölcsi nevelésre is, melynek czélszerű szervezése hatalmas eszköz lehet a nemzeti egységes életfelfogás kialakításához. Ezt a gondolatot kívánom én tovább fűzni.

A cultustárcza folyó évi költségvetésének tárgyalása alkalmával feltünően előtérbe nyomult a vallásszabadság és felekezeti béke kérdése. Hogy ez nem ötletszerűleg történt, kitünik abból, hogy a vallás- és közoktatásügyi minister és olyan politikai kiválóságaink, mint Apponyi, Tisza és Andrássy is, kiterjeszkedtek erre beszédükben. A felekezeti béke s a vallás-erkölcsiségnek ezzel kapcsolatos kérdése a normális állami létet élő nemzetek életében is kiváló fontosságú, még nagyobb azonban a jelentősége e kérdéseknek egy különösen nehéz viszonyok közt élő, állami léte valódi kiépítéséért és minden fenntartás nélküli elismertetéséért küzdő nemzetre nézve. Távoli nemzeti czéljainknak vélek tehát szolgálatot tenni, midőn a költségvetési vita során e kérdésekről elhangzottakra visszatérve, azokból egy — életképessége esetén — messze kiható reformeszme csiráját kívánom kifejteni.

E vitában nyugodtan haladtak a tárgyalás hullámai, míg fel nem tornyosultak egy ponton, ahol a szabadkőmívesség bizonyos árnyalatainak a törekvései és a katholikusság benső hitélete kerültek egymással szembe. Nem lényeges, hogy az ezen összeütközésből keletkezett hosszú és heves vitában mi minden hangzott el, az sem lényeges, hogy ebben a mérkőzésben melyik fél aratott fényesebb szónoki babért: de egy körülményt ki kell emelnünk ebből a diskussióból merített tanulságképpen, s ez az, hogy Magyarországon az ál-liberalismus ideje lejárt.

De a cultusvitának egyéb tanulságai is voltak. Hogy ezeket minél élesebben láthassuk, röviden összegezem a felekezeti vitába kapcsolódó kijelentéseket.

A vallás- és közoktatásügyi minister oly politikai irányzatot kíván követni, mely szerint »minden oly erő, mely a nemzet igazi haladásának és fejlődésének érdekében áll és minden oly erő, amely erkölcsi tartalommal bir: szabadon fejlődhessék«. Már ezekben a szavakban is foglaltatik biztosíték a felekezeti béke számára, de még határozottabb e tekintetben az a későbbi kijelentés, hogy a felekezetieskedés minden eszközzel megakadályozandó, minthogy az veszélyezteti magát a vallásos szellemet s azonkívül *haza és nemzet elleni bűn, mivel bennünket egymástól elválaszt.* A különféle erők érvényesülésével szemben az összhang az ország ezeréves traditionális alapjának fenntartásával biztosítandó. Culturánkat keresztény, magyar és demokratikus szellemmel kívánja a minister teliteni. Hogy a nemzeti jellegre mily nagy súlyt helyez, kitünik a bevezető beszéde kezdetén elhangzott ama kijelentésből, mely szerint culturánknak éppen más nemzetek culturájánál is nemzetibbnek kell lenni. Hadat üzen annak a destructiv irányzatnak, mely a tekintélyt tagadja, a történelmi jogokat el nem ismeri s a valláserkölcsi elveknek a nevelésből való kiküszöbölését czélozza, és hazafias kötelességének jelenti ki minden eszközzel odahatni, hogy a nemzet ne sodortassék az erkölcsi decompositio útjára.

Tisza kiváltképpen a felekezetiesség ellen emeli fel szavát, mely jelenség fogalmába az egyedül üdvözítőnek tartott atheismust és kosmopolitismust is beleérti. A szabadkőmívességről szólva kárhoztatja, hogy ennek az intézménynek az élére egy fiatal törtetőkből álló csoport került, melynek tagjai a szabadkőmívességet egyéni czéljaik elérésére használják lépcsőfokul. A szabadkőmívességnek ez az elfajulása csak egyik megnyilvánulása annak az általában elhatalmasodott szellemi iránynak, hogy mindenki komoly munka nélkül, féltudással akar érvényesülni. Ennek az iránynak leküzdése czéljából munkára hivja a társadalmat s óva int, hogy eközben kerüljük *mindazt*, ami a társadalom egységét *megbonthatná*. Kiemeli, hogy — mindaddig, amíg túlzásokra nem ragadtatják magukat — az összes felekezetekre nagy hivatás vár ezen a téren. Helyesli a vallásoktatásnak a minister által tervbevett továbbépítését a közoktatásban és egyáltalán az ifjúság vallásos életének felkarolását. Kárhoztatja a felekezeti intézetek megszüntetésére irányuló törekvéseket, viszont azonban távol kívánja tartani a közoktatástól a sektarianismus szellemét. A felekezetiesség veszélyét főként abban látja, hogy a saját felekezetbeliek komolyabb részét a radikalismus és az atheismus karjaiba hajtja. Hogy a kellő mértéket fenntartsuk, arra Magyarországon van-

nak traditiók, nevezetesen a magyar szabadelvűség ama nemes, tiszta traditiói, »amelyek egyesítik a hitet a tudással, a vallást az egyházzal, a *szabadságot* az erkölcsi rendhez való *ragaszkodással*«.

Apponyi tiltakozik az ellen, hogy a congregatiók ügye, a katholikus egyház eme benső hitéleti mozzanata, mely sem az egyes hitfelekezetek közti, sem pedig az egyház és állam közti viszony körébe nem tartozik, az országgyülésen vita tárgyává tétessék, annál is inkább, mivel nagy nemzeti feladatok várnak megoldásra. E feladatokhoz azzal a szándékkal kell hozzáfognunk, hogy a »nemzet erejét, a nemzet nagyságát gyarapítsuk és távolítsunk *el a nemzetből mindent*, ami annak egységét, ami annak kohaesióját, ami erkölcsi összetartozandóságának érzetét gyengíti«. Kárhoztatja, ha az egyes egyházak benső hitéletének mélyítése gátoltatik, mert ezzel a nemzet erkölcsi életerejének egyik rugóját bántjuk meg és gyöngítjük azoknak az ellenhatásoknak egyikét, melyek a minden ember lelkében bennlévő és a nemzetet megtámadó destructiv erő ellen vannak hivatva működni. A vallásszabadság mibenlétét a következőképpen apostrophálja: »a különböző vallási meggyőződések a maguk teljes ethikai tartalmát érvényesitve egymást tiszteljék, egymás iránt türelemmel legyenek, egymásnak törvény által biztosított egyenjogúságát elismerjék és senkinek buzgósága a másiknak megtámadására ne vezessen.«

Andrássy kárhoztatja az osztályok és felekezetek gondolat- és érdekköréből eredő jelszavakat, mint amelyek ártalmára vannak a nemzeti egységnek. Nem kevésbbé széttagoló hatású erő a szabadgondolkozás, mely — minden elméleti jogosultsága daczára — aggressiv fellépte esetén veszedelmes és emellett igazságtalan, mert a *szabad*gondolkodók *nagyobb sebet ejthetnek a hittel* birók *lelkén, mint fordítva*. A vallás a legnagyobb emberi értékek és a társadalom legkiválóbb összetartó erőinek egyike. Megkülönböztetendő azonban a vallástól a felekezetiesség, mit Magyarországon károsnak tart, mert csekély népességünknél és a felekezetek nagy számánál fogva könnyen származhatik belőle éles küzdelem és gyűlölködés. Történelmünk folyamán is csak a felekezetek versengése és ennek kihasználása folytán vált sokszor lehetővé a központi hatalom túlkapása. A magyar nemzet komoly veszély esetén a jövőben is csak úgy fogja a helyét megállani tudni, ha a felekezeti széttagoltság nem veszélyezteti a társadalom egységes és együttes működését. Az egységesítésnek annyira híve, hogy szükségesnek tartja, hogy a nevelőintézetek zöme állami legyen; azonban a felekezeti iskolák erőszakos államosítását elitéli. A congregatiók kérdésében a szabadság álláspontjára helyezkedik, de az igéret szentsége miatt hibáztatja, ha gyermekektől olyan igéret vétetik, amelynek horderejét még nem

képesek felfogni. A legnagyobb bajnak tartja a sok, különböző önérzet fejlődését és *azt szeretné, ha Magyarországon csak egy önérzet uralkodnék: a nemzeti önérzet.* Annak a teljesen szabadelvű politikának hive, melynek az országban mindig voltak hagyományai.

Mint ebből a rövid szemléből látható, a lefolyt cultusvita különböző pártállású és különböző politikai multtal biró vezérszónokainak felfogása igen közel áll egymáshoz: mind összetalálkoznak az igazi szabadelvűség és nemzeti egység gondolatában. A szoros nemzeti kapcsolat szükségességének hangsúlyozása mellett a cultusminister minden erkölcsi tartalommal biró erő szabad fejlődését, Apponyi a különböző vallási meggyőződések ethikai tartalmának érvényesítését, Tisza az egyes felekezetek által képviselt szellemi értékek kellő kifejtését kivánja, mig Andrássy az eszményi szabadelvűség uralmát óhajtja. A nemzeti egység gondolata Andrássynál jut a legközvetlenebbül kifejezésre, amennyiben a nemzeti önérzetben eszközt is jelöl meg a nemzeti egység biztosítására. Ez az egységes nemzeti önérzet képezi a kifejtett eszmék határvonalát az egyik oldalon és az Apponyi által védelmezett különböző vallási meggyőződések a másikon.

Önként merül fel a kérdés: összeegyeztethető-e ez a kettő egymással? Kétségtelen, hogy a benső vallási meggyőződésben mutatkozó különbségek az önérzetben is idéznek elő bizonyos eltéréseket, de ezek oly árnyalatszerűek, hogy nem zavarják meg azt az összhangot, mely más alapon — ha szükebb keretben is — létrehozható. Ily alkalmas alapnak kinálkozik erre a közös erkölcsi felfogás. Az önérzet ugyanis, mely nem olyan absolut és elvont lelki jelenség, mint az emberi lélek legmélyén rejtőző vallási érzület, hanem már reálistikusabb s a külső életviszonyokhoz simuló, főként az erkölcsi felfogásra támaszkodik s a vallási érzéssel csak bizonyos távolabbi kapcsolatban van. Az erkölcsi felfogás voltaképpen ugyan mindenkinek a vallási felfogásán (e kifejezés alatt itt az anyagelvűek világnézetét is értve) épül fel, de értelmi elemekkel annyira kevert s a külvilággal oly sűrűn jut érintkezésbe, hogy mintegy közvetítő kapcsot képez az ember belvilága és a külső világ között. Nincs tehát akadálya annak, hogy bár különböző vallási meggyőződés mellett, de nagy vonásokban közös erkölcsi felfogás uralomra juttatása révén egy nemzet társadalmának átlagönérzete egyenlősíttessék. Ezt biztosítandó, a nevelés és oktatás ügyét ennek a czélnak a szolgálatába kell állítnunk. A legnagyobb eredmény ezen a téren az internátusok útján érhető el. Ezek fejlesztését a vallás- és közoktatásügyi minister czélba is vette. Hogy azonban ez a helyesnek felismert út a nemzeti haladás számára addig se legyen elzárva, míg az ország pénzügyi

viszonyai az internátusok nagyobb mérvű fejlesztésére tért engednek, legyen szabad egy addig is megvalósítható reformeszmére felhivnom az illetékes körök figyelmét.

A paedagógiában — épp úgy, mint a büntető jogszolgáltatás terén — semmi sem végzetesebb, mint az egyénítés *(individualisatio)* mellőzése s egyáltalában helyes eljárásmódnak vagy alapelvnek a fennforgó különös körülményekre való minden tekintet nélküli alkalmazása. Ilyen hibás módszer érvényesül az erkölcsi nevelés terén. Jóllehet, az értelmi és érzelmi oldal igen különböző arányokban van kifejlődve, mégis a gyermeknek minden áron a kedélyvilága és képzelete révén törekszünk a lelkéhez férni s az erkölcsi tételeket ezen az úton akarjuk beléoltani.

Az erkölcstan, mint a philosophia egyik ága, az egész életet felöleli minden oldaláról s ennélfogva a legkülönfélébb ismeretrendszerek keretében tárgyalható. A középiskolák tananyagát képező tárgyak közül főként a philosophia, a történelem, az irodalom, a természet- és a netán felveendő társadalomtudományok kínálkoznak alkalmas közegül az egyéni és társadalmi lét erkölcsi törvényeinek értelmi alapon, példák bemutatásával és analogiák felállítása útján való előadására.[1] Különösen fontos a történelemnek az erkölcsoktatás czéljaira való felhasználása. A történelem igen hathatós eszköz az ősök jellemnagysága révén a szép nemzeti jellemvonások erősítésére. Hazánknak erkölcsi tanulságokban kimeríthetetlen, győzelemben és bukásban egyaránt magasztos története, mely az önfeláldozásnak oly fenkölt példáit tárja fel, szükségképp fokozottabb mérvben fogja éreztetni tisztító, nemesítő és jellemképző hatását, ha a benne rejlő tanulságok czéltudatosan állíttatnak az ifjúság elé. A társadalomtudományok viszont alkalmasak volnának a társadalom, a társas élet főbb hibáinak a feltárására, amivel kapcsolatban igen sok, egész életre kiható, helyes tanácscsal volna ellátható az ifjúság.

A tennivaló tehát ez: foglaltassanak rendszerbe mindazok az erkölcsi tételek, melyek az említett tárgyakból kivonhatók; hozassanak összhangba a bevett felekezetekben közös valláserkölcsi elvekkel és osztassanak el megfelelően az illető tárgyak között. A VIII. évi bölcseleti előtanulmányok keretében összefoglalható volna mindaz, ami az előző éveken át a különféle tárgyak keretében előadatott. E mellett a vallásoktatás és az abba illesztett valláserkölcstan természetesen

[1]) A természet- és erkölcstudományok érintkezéséről különösen az angol és amerikai irodalomban találunk értékes vizsgálódásokat. (WALLACE, SPENCER, HUXLEY, EMMERSON, BALDROIN stb.) A hazai irodalomban hamarosan SZITNYAI »Szív és ész« czímű művére utalhatok, melynek II. és III. fejezetében a felvetett eszme megvalósításánál nagyon értékesíthető elmefuttatások foglaltatnak.

teljes épségében továbbra is meghagyandó. Az ezen reform keresztülvitelére a cultusministeriumban szervezendő bizottságba az illető szakok képviselőin kivül az összes felekezetek meghivatnának s így alkalmunk nyilnék arra, hogy vallás erkölcsi álláspontjukat — a hiveik számarányának megfelelő számú képviselő útján — érvényesíthessék. Ily módon egyáltalán nem volna veszélyeztetve az, hogy a hiveinek száma és történelmi multja alapján birt állását és az erkölcsi életre gyakorolt befolyását minden egyes felekezet továbbra is megtarthassa. Éppen ezért ezt a reformot a különböző felekezetek egyházainak, az erkölcsiség leghivatottabb őreinek, visszautasítani: az individualistikus felfogás határtalan túlhajtása és olyan magatartás lenne, mintha az égő ház lakója visszautasítaná mások segítségét, csakhogy a tüzet egymaga olthassa. [1])

Talán szükségtelen is megjegyeznem, hogy a szóban levő reform nem tenne szolgálatot a szabadkőmívesség vallásellenes irányú fractióinak, mert nemcsak nem gyöngíti meg a vallásos erkölcsöt, hanem azt szélesebb alapokra fektetve, egyenesen az erkölcsiség megszilárdítására vezet, s így közvetve magára a vallásosságra is kedvező hatást gyakorol. Ezt a problémát is úgy kell különben felfognunk, mint minden a nemzet életének évszázadokra irányt adó reformlépést, hogy t. i. jobb, ha a nemzet egész erejének összhangzó együttműködése alapján nyer megoldást, mint ha a nemzet ellenségeinek marad robbantó anyagul.

Hogy az egységesített morál milyen üdvös hatással leend hazai viszonyainkra, azt könnyen elgondolhatjuk, ha tekintetbe vesszük, hogy az egységes erkölcsi felfogás és az ezt leginkább kifejezésre juttató közös szokások milyen bántóan éreztetik ma hiányukat. Nemcsak a különböző társadalmi osztályokban, de ugyanazon társadalmi rétegen belül is nélkülözzük a közös erkölcsi felfogást és az egységes érintkezési formákat s éppen ebben rejlik egyik főoka a politikai, társadalmi, culturális és hitéleti téren egyaránt észlelhető, folytonos összeütközéseknek és surlódásoknak. Társadalmunk rétegeinek ezzel járó sűrű csuszamlásai közben a saját helyét senki sem érezvén biztosnak, önvédelemből még a nem-aggressiv

[1]) Hogy az értelmi alapon kifejtett erkölcstan mennyire összeegyeztethető a valláserkölcstannal, annak bizonyságára példaképpen utalhatok FRANCK könyvére (La morale pour tous, Paris, 1884.), melynek 176. és 177. lapjain a következők foglaltatnak: »Dieu . . . . a une place dans l'histoire de tous les peuples; il est invoqué en tête de tous les codes; . . . . à lui s'adresse toute prière; à lui remonte tout sacrifice; à lui s'attachent les dernières espérances de ce monde. La morale serait donc inachevée, si elle ne s'élevait pas jusqu'à lui, si elle ne cherchait pas quels sont les lieus qui nous unissent à lui, quels sont les devoirs que nous imposent notre nature et la sienne.«

elemek is belesodródnak bizonyos egészségtelen versengésbe. Ez a versengő állapot, melyben látszatok, külsőségek és különczködések az érvényesülés főeszközei s a bármily áron elérendő siker a czél, egyre tovább növeli társadalmunk különneműségét. Nem kevésbbé fokozzák széttagozódásunkat a különféle klikkek, nyilt és titkos szövetkezések, melyek a történelmi hagyomány mezébe burkolózó kiváltsági felfogásból kiindulva, jogosnak tartják tagjaikat a kivülállók rovására előnyökben részesíteni, sőt bizonyos szükebb közérdeknek a nagy közérdek rovására való szolgálatát erénynyé avatják. A társadalom elemeinek ezzel a túlfeszitett harczczal járó természetellenes helyváltogatása sociális és nemzeti életünkben oly laza állapotot teremt, mely kizárja a kellő társas összműködést és nemzeti törekvéseinket is veszélyezteti. Hogy viszont az egységes erkölcsi nevelésnek és a társadalom minél szélesebb rétegeire kiterjedő közös szokásoknak mily lekötő hatása van egy nemzet jellemére, s hogy az egységes erkölcsi felfogás s a kiforrt nemzeti szokások a sociális összműködés megkönnyítése révén mily hatalmas fenntartó és fejlesztő erőt képviselnek egy nemzet életében, erre nézve talán elég, ha a külföldi példák közül Angliára hivatkozom.

Ha az előadott eszme intézményileg testet öltene s a gyakorlat emberei által nemzeti életünknek egy hatékony szervévé fejlesztetnék, úgy hiszem, nagyban előkészítenők — és pedig a különböző vallási meggyőződések s az azokban rejlő erkölcsi erők és értékek minden veszélyeztetése nélkül — az Andrássy által óhajtott egységes nemzeti önérzet uralmát, s ezzel nemzeti egységünk megszilárdítása révén culturális fejlődésünknek egy újabb lökést adva, igen hatalmas lépést tennénk az absolut nemzeti önállóság felé.

Gyulay Lajos.

☆

Közgazdaság.

A primitiv népek gazdasági élete.

(*Dr. Max Moszkowszki:* Vom Wirtschaftsleben der primitiven Völker, unter besonderer Berücksichtigung der Papua von Neuguinea und der Sakai von Sumatra. Jena. 1911. Verlag von *G. Fischer*).

Moszkowszki, aki a Kielben alakult a tengeri forgalom és a világgazdaság czéljait előmozdító intézetben a folyó évi julius hó 10-én a fenti czímmel felolvasást tartott, most ennek az anyagát külön füzetben is kiadta, amely az emberi-

ség fejlődésének minden megfigyelőjét annál inkább érdekelheti, mert a szerző a munkában saját, a pápuák és a szakajok közt szerzett tapasztalatait dolgozza fel és veti papirra.

Kétségkivül nagyjelentőségű problema, hogy milyen volt az ősember életmódja és az e tárgyban keletkezett irodalom sok tekintetben, sőt majdnem kizárólag csak feltevésekből indul ki, hisz az emberiség bölcsőkoráról hiteles adataink nincsenek. Annál kézzelfoghatóbb az a módszer, melyet Moszkowszki választott, midőn a jelenkor teljes, vagy legalább is túlnyomóan primitiv életet élő két néptörzsét, a pápuákat és a szakájokat személyesen kereste fel Új-Guineában, illetve Szumatrában s igy abból a nagyon természetes feltevésből kiindulva, hogy az ősember gazdasági élete valószinűleg mindenütt egyforma, a nevezett két néptörzs jelenlegi életmódjából von következtetéseket az emberiség általános primitiv életmódjára is. Bizonyos, hogy ez az eljárás nem ment a hibáktól, hisz a mai vadember nem bir, vagy legalább valószinűleg nem bir azzal a culturalis adománynyal, amely őt idővel a mi szinvonalunkra tudná juttatni, de a feltevés, mely szerint az ősember, tehát a mai culturnemzetek ősei is, eredetileg alig folytathattak másféle gazdasági életet, mint amelyet a mai, a művelt népektől elkülönített s azokkal érintkezésbe alig jutó vadak folytatnak, plauzibilis. Moszkowszki különben sokat polemizál Bücher-rel, kinek »Wirtschaft der Naturvölker« cz. munkája egyes hipothesiseit nagy buzgalommal czáfolja. Anélkül tehát, hogy Moszkowszki tanulmányának különben is nehezen ellenőrizhető adatait birálattal kisérnők, megkisérejlük annak eszmemenetét ismertetni.

Liszt Frigyes az emberi gazdálkodás fokozatai gyanánt a következőket állapitja meg. Először volt a vadászat, azután a pásztorkodás, majd a földmívelés fejlődött ki, mely utóbbi később a kézi iparral, utolsó fokon pedig ezenkivül a kereskedelemmel is bővült. Ezt a fejlődést tagadásba veszi Bücher Károly, aki szerint a legrégibb alakzat a zárt házi gazdálkodás volt, amit a zárt városi gazdálkodás, majd a nemzeti gazdálkodás kora követett. Moszkowszki kifejti, hogy a primitiv gazdálkodásnak két faja van: az egyik a rablás, a másik a termelés. Rablásnak kell minősiteni minden oly szerzést, mely a szükségeset úgy, helyesebben anélkül szerzi meg, hogy előre gondoskodott volna a létfentartásról. A rablás sok pillanatnyi értékeket termel, melyeket azonnal el is fogyasztanak. Ilyen pl. a vadászzsákmány. A termelés ellenben czéltudatosan hoz létre termékeket, hogy ezekkel existentiánkat állandóan fentarthassuk. Belső-Guineában a pápuák még ma is csak rablógazdálkodást folytatnak, épp úgy, mint Ceylonban a veddák, Szumatrában pedig a szakájok. Az elülnevezettek kutyák segítségével vadásznak, a

többiek pedig nyillal, illetőleg lándzsával. A vadászzsákmányt rendesen azonnal meg is sütik, még pedig fából készült rostón s természetesen el is fogyasztják azonnal azt. A vadászat végett a legkülönfélébb törzsek egyesülnek és a szerző azt tapasztalta Új-Guineában, hogy oly törzsek is, amelyek hosszabb időn át harczban álltak egymással, kibékülésük után nyomban együttes vadászatra indultak, mert igy nagyobb kilátásuk volt dús zsákmányra. Ez is mutatja tehát, hogy nincsen zárt törzsi gazdálkodás.

A nő és a férfi viszonyára s a gazdasági életben elfoglalt különleges helyzetére nézve is érdekes megfigyelései vannak Moszkowszki-nak. A föld eredeti művelője a nő, míg a férfi inkább vadászattal foglalkozik. A szerzett vagyon megőrzője a nő, azért meg is becsülik. A szerző tapasztalta, hogy a vadaknál a nő, különösen az öregebbje, valósággal zsarnok. Ő alkuszik a közéjük vetődött idegennel s olyan gazdasági érzéke van neki, hogy pl. ha az idegen valamit vásárolni akar tőlük, akkor nem árulja el, hogy olyan holmija többnek is van, nehogy ezáltal a kivánt tárgy értékét, mint amelyből tehát választék van, csökkentse. A férfiak már 10—11 éves koruktól kezdve egészen házasságuk'g együtt élnek, külön házban, amelyben nem egyszer homosexualitást is üznek, sőt a férfiak lakóházának a faragványai is gyakran ilyen jeleneteket örökítenek meg. Újguineában a férfi körülbelül 26 éves kora előtt nem gondol házasságra, mert addig nincs elegendő pénze, hogy megvegye a nőt, már pedig asszonyhoz csak vásár útján juthat. A nővásár azonban a fejlődésnek már magasabb foka, eredetileg a nőt is rabolták, amit bizonyít némely, abból a korból megmaradt szokás. Igy pl. a szakájoknál a nősülni szándékozó legény és az elveendő leány egy domb két ellenkező oldalán foglal helyet s a vőlegény erre kergetni kezdi menyasszonyát, meg akarva őt fogni. Ez jelképies maradványa a rablásnak. Vagy erre utal az a szokás is, hogyha egy férfi másnak a feleségét a magáéul akarja, akkor az erdőbe kell azzal egy hétre menekülnie s ott elbujnia. Ha ezalatt elfogják, az asszony köteles régi urához visszatérni s a csábító férfi büntetést fizet, míg ha nem fogják el, az új házasság ezzel szentesítve van. A *Kubu*-törzsnél a férj és neje közti első együttlétnek ma is az erdőben kell lefolynia, sőt még a férj és nő későbbi szerelmi légyottjának is az erdő a szinhelye, még pedig a kora reggeli órákban. Mindezek a rablóházasság korára emlékeztetnek, mikor az emberek elől menekülni kellett. A férfiak ma is külön élnek az asszonyoktól és a gyermekek nevelése a nő gondja.

A menyasszony megvétele különben a monogamia kezdetét jelenti, mert ahol a nőnek ára van, ott többnek a megvétele nagy anyagi áldozatba kerülne, amire a férfi alig képes.

Keleti Szumatrában pl. a siaki szultán néhány évvel ezelőtt, minthogy a polygamia miatt az erkölcsök romlani kezdtek, elrendelte, hogy a menyasszonyt ismét meg kell venni, ami által a monogamia újabb uralmát óhajtotta elérni. A nő hasznos tagja a családnak, ő készíti az első szerszámot is, a gyökerek kiásásához szükséges botot, továbbá a táskát, kosarat stb. Minthogy pedig a nő jelentősége ekként nagy, ezzel magyarázható meg, hogy a gazdasági élet vezetője is inkább ő lesz, mint a férfi.

A primitiv nőben is benne van bizonyos, persze az ő culturátlanságához illő gyengédség. Szereti az állatot, sőt a pápua asszonyok nem egyszer az erdőből a férfiak által hozott vadmalaczokat saját keblükön táplálják, hogy életüket fentartsák. A vad nőnek szórakozást nyujt az állat, tehát beczézi azt. Arra is van példa, hogy a sündisznók, melyek napközben az erdőben csatangolnak, estére visszatérnek a nők háza tájékára, hol szeretik azokat.

A nő és a férfi külön álló háztartásából következik, hogy táplálkozásuk is elütő. Ujguineában a nagy vadat, aminő a vaddisznó, vagy a kazuár, melyet a férfiak terítenek le, csak a férfiak fogyasztják is el, míg a kis vadat a nők is megehetik. A nőknek különben inkább növényi eledelük van s e téren nagy szerepet játszik a szágó, különösen az abból készült kása, amit viszont a férfinak elfogyasztania valósággal szégyenszámba megy s aki ezt megteszi, azt olyan anyámasszony katonájának tekintik. Az ennivaló növények sorába tartoznak a megfigyelt vadnépeknél a szágón kivül a banán, a tápiókagyökér, a czukornád, a tök (melyet különösen sütve szeretnek), a köleskása, a kókusz és az ananász, míg húseledelük a vadsertés, a kazuár, a galamb és egyéb madár, azután, ha van arra való fogó szerszámuk, a hal, sőt a pápuáknál némelykor az emberhús is.

Ami a kereskedelem kifejlődését illeti, a cserekereskedés a rablásból keletkezett. Ezt szintén bizonyítani lehet ma is élő szokásokkal. Középafrikában pl. az akkák törzsénél ma is az a szokás, hogy éjszakánkint a szomszédos törzs lakóházaihoz lopózkodnak s onnan elviszik a gyümölcsöt, de helyébe szárított húst hagynak ott, ezzel documentálva azt, hogy ők tulajdonképpen csak elcserélni óhajtották nem szükségelt dolgaikat olyanokkal, amikre szükségük van. A veddák viszont éjjelenkint különböző élelmiszereket raknak a szingaléz kovácsmester ajtajához és hozzátesznek még egy falevelet is, amelynek olyan az alakja, mint az általuk használt vasnyilnak. Ez szótlan üzenet, hogy a kovács csináljon nekik egy nyilat s ennek fejében fogadja el az élelmiszert cserébe. Csakhogy természetesen még ez sem kifejezett cserekereskedés, mert határozott megegyezés nem jött létre a felek

közt. Ujguineában a karongok termékeiket az erdő egy meghatározott helyére viszik, azután bizonyos hangot hallatnak, amely a szomszédos törzszsel már meg van szokásjogilag állapítva s erre elszaladnak. Ekkor a szomszédok jönnek s szintén odateszik a termékeiket és ők is elszaladnak. Ha azután a cserével kölcsönösen meg vannak elégedve, effectuálják azt, míg ha nem, akkor hangjellel fejezik ki elégedetlenkedésüket s így a csere dugába dőlt.

A tulajdon érzéke akkor kezd kifejlődni, mikor van már mit megőrizniök az embereknek s ez a primitiv népeknél Moszkowszki szerint rendesen a rizstermelés fejlődésével jár karöltve, mint amely fokozottabb gondosságot kiván; tehát az, aki ezt kifejtette, munkája gyümölcsét meg is akarja tartani. A törzs fejével, annak a munkája sikeresebbé tétele végett, eleinte csak a gyermekei, családbelijei dolgoznak együtt s ebből fejlődik ki később a rabszolgaság, amikor már a törzsfő számára idegen munkaerőt vesznek igénybe. Maláj nyelven a rabszolga neve: anak perut, ami annyit jelent: testem gyermeke. Világos ebből, hogy a primitiv népeknél a rabszolgaság csak későbbi fejlődés eredménye volt. A tulajdonjogi érzék eleinte csak a beültetett vagy beépített területre keletkezik, mint amelynek a létesítése fáradsággal járt, majd kitolódik a be nem ültetett földre is, ami abban nyilatkozik meg, hogy ha idegen törzsek ily területen erdei terményeket akarnak szedni, pl. viaszt, gum mit vagy pálmanádat, akkor ezért a szedett termék értékének bizonyos részét kell váltságdíjul adniok. Aki elefántot terít le, az annak a jobb agyarát a törzsfőnek köteles átadni, míg a balt magának tarthatja meg. Ez is a tulajdonjog elismerése. A törzsfő engedélye nélkül senki adósságot nem csinálhat s ha mégis megteszi, akkor eladhatják őt, hogy a munkájával dolgozza le a tartozását. Az első rabszolgák az ilyen adósokból kerülnek ki, vagy pedig a gonosztevőkből.

A kereskedelem a primitiv népeknél, mint magasabb fokú gazdasági ág, rendszerint idegenek kezében van. Ilyenek pl. Szumatrában a jávaiak.

A primitiv népek gazdasági fejlődésének a fokozatait Moszkowszki a következőleg állapítja meg s ezzel be is fejezi kétségkivül érdekes fejtegetéseit:

1. a rablógazdálkodás (communisticus alapon);
2. a törzsi gazdálkodás (a földmívelést a nők űzik, az ingók tulajdonjoga már ismeretes, de az ingatlanok még közösek);
3. a nemzetiségi gazdálkodás (az ingatlan is az egyéni tulajdonba megy át);
4. a családi és egyéni gazdálkodás (ez azonban tulajdonképen már nem primitiv gazdálkodás).

Eötvényi Nagy Olivér.

Statisztika.

Negyven év a magyar hivatalos statisztikában.

(A m. kir. központi statisztikai hivatal munkássága (1871—1911). A hivatal fennállásának negyvenedik évfordulója alkalmából kiadja a m. kir. központi statisztikai hivatal. Magyar Statisztikai Közlemények új sorozat. 36. kötet. Budapest, 1911.)

A modern állam kialakulásával elég korán felmerül oly hivatalok szervezésének a szükségessége, amelyek feladata a közügyekkel foglalkozó egyéneket úgy a saját hazájuk, mint idegen országok állami tényezőivel és főleg hadi és pénzügyi erejével megismertetni. Tényleg már a XVII. században találkozunk egyes közigazgatási hivatalokkal, amelyek súlyt fektettek a statisztikai adatgyüjtések erőteljesebb megindítására. Az első hivatalos statisztikai szervet viszont csak 1756-ban Svédország állította fel. Nagyobb szerephez a statisztikai hivatalok azonban csak akkor jutnak, amidőn a franczia forradalom hatása alatt a szabad szellem kisebb-nagyobb tért hódít magának minden állam kormányzatában, amikor tehát az igen sokszor ok nélküli aggályos titkolódzás megszünik s nagyobb helyet talál a nyiltság és őszinteség. Igen természetes tehát, hogy modern kialakulásukat a statisztikai hivatalok csak a XIX. század folyamán nyerték, amidőn jelentőségüket fokozta az a körülmény is, hogy a közigazgatás szükségletei mellett a tudomány igényei is mindinkább előtérbe léptek. E körülmények hatása alatt lassan az összes culturállamokban a közigazgatási szolgálat mellékhivatalai gyanánt fennálló vagy azokba teljesen beolvasztott szervek mindinkább nagyobb önállóságot nyerő hivatalokká alakultak ki.

Hazánkban, ahol a statisztikai kutatás szálai eléggé messze visszanyulnak a multba (Bél Mátyás, Swartner Márton), nem említve azt, hogy a statisztika elnevezést is először a brassói születésű Schmeitzel jenai, később hallei egyetemi tanár használta, 1723-ban »collegium politico-statisticum«-ot hirdetve, melyből tanítványa, Achenwall pedig »statistica« főnevet alkotott, a hivatalos statisztika specialis viszonyaink folytán elég későn talál helyet az ország administratiójában. Első izben 1848-ban az első független felelős magyar ministerium állított fel a belügyministerium kebelében Fényes Elek vezetése alatt statisztikai osztályt. A nemsokára bekövetkezett politikai események a ministeriummal együtt szárnyát szegték a magyar hivatalos statisztika emez első hajtásának is. Midőn 19 év mulva 1867-ben a politikai életnek rég várt fordulata újra visszaadta az ország alkotmányát s lehetővé

tette az önálló rendelkezését is, az új felelelős magyar ministerium mindjárt szükségét érezte a hivatalos statisztika életre keltésének, külön ily osztályt szervezve az akkori földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi ministeriumban. Mai statisztikai hivatalunk keletkezése azonban az 1871. év áprilisához füződik, a midőn Ő Felsége elhatározásából létesíttetett az országos m. kir. statisztikai hivatal.

Negyven év telt el azóta, hogy a statisztikai hivatal megkezdette igen szerény keretek közt munkásságát. S ez a szerv, mely eleinte a közönség egy s mindenesetre kisebb műveltségű részének gyanakodásával, az értelmesebbeknek pedig bizonyos kicsinylő kételkedésével találkozott, szakadatlan, odaadó munkásságával nemcsak nagy, országos jelentőségű hivatallá nőtte ki magát, hanem büszkén mondhatjuk, hogy kivívta a művelt külföld teljes elismerését is. A hivatal részéről évente kiadott »Magyar Statisztikai Évkönyv«, mely teljes képet ad a hivatal rendszeres munkásságáról s amely a legszebb kaleidoskopja a magyar állami és társadalmi élet összes életnyilvánulásainak, szinte páratlan a hasonló munkák között. A természeti tényezők és pedig az éghajlati jelenségek ismertetésével kezdődik rendszerint a kötet. Majd a területi, népességi és közegészségügyi viszonyokról számol be. Megismerjük e részből a legfontosabb s a hivatalra legnagyobb feladatot róvó időszaki felvételeknek, a népszámlálásoknak fontosabb eredményeit, valamint igen messzemenő részletességgel s mindig bizonyos szerves kapcsolatban a multtal, megtaláljuk a nemzet számbeli fejlődését befolyásoló népesedési mozgalom adatait. A közgazdasági élet, amelyen tulajdonképpen elsősorban nyugszik az ország ereje, folytonos s a legéberebb megfigyelésben részesül. Az összes termelési ágak: őstermelés, bányászat és kohászat, továbbá a forgalom körébe tartozó kereskedelem, közlekedés, pénz- és hitelviszonyok, biztosításügy stb., fontosabb, a közt jobban érdeklő eseményei s viszonyai egyenlő méltánylásban részesülnek. Beható vizsgálat tárgyát képezi az ország közműveltségét előmozdítani hivatott népoktatásügy, valamint a közölt adatok élénk bepillantást engednek az egyházi és hitéletbe is. Nem kerüli el a statisztika figyelmét az állami és törvényhatósági élet sem. Kapunk az évkönyvben felvilágosítást a törvényhozás, állami és törvényhatósági közigazgatás, a véderő s állami pénzügy fontosabb viszonyairól, mig kimerítő s aprólékos részletességgel tájékoztat a jogszolgáltatás állapotáról.

Csak érthető, ha a statisztikai évkönyv eme gazdagságával az elsők között foglal helyet. De ami az egyes adatgyüjtések belső tartalmát s értékét illeti, azok szintén méltán versenyeznek a külfölddel. Sőt van rá eset, hogy példával is szolgáltunk, sőt meg is előztük emezt. Egy-két példát idézve,

a magyar statisztika tette meg 1890-ben az első kisérletet s nyomán indultak a többi államok a foglalkozási viszony oly megállapítására, hogy a vállalati statisztika összeállítható legyen. A foglalkozásoknak nemcsak demographiai, hanem gazdasági jelentősége is megvilágíttatott így egyszerre s az eredmény az anyagnak egész új szempontból való felfogása és sok új becses adatnak, illetve életviszonylatnak kiderítése lett. Népmozgalmi statisztikánk kivált a házassági termékenység megállapítása körül egyike a legteljesebbeknek. Bűnügyi statisztikánk az utolsó, és pedig 1908-ban történt reform után az összes hasonló statisztikák közt a legtökéletesebb stb. stb.

Nyilvánvaló azonban, hogy hivatalos statisztikánknak mindaddig, míg e szép eredményeket el tudta érni, nagyon is fáradságos útat kellett megtennie. Sokáig kellett küzdenie, hogy szervezetének a folytonos haladást lehetővé tevő, ennek utat nyitó formát adjon. Véglegesen ezt az 1897. évi XXXV. t.-czikk által érte el, mely a m. kir. központi statisztikai hivatalt növekvő munkaköréhez méltó fegyverzettel látta el, fokozta a statisztika iránt való érdeklődést, biztosította az adatgyüjtések pontosságát s megbizhatóságát anélkül, hogy megfeledkezett volna a közönség védelméről a statisztikai kutatásnak esetleges zaklató túlságbavitele ellen. Óriási erőmegfeszítést, odaadó munkásságot kivánt meg továbbá a hivatalnak ama törekvése, hogy adatgyüjteséit folyton újabb, a változott viszonyoknak s a fejlődött statisztikai technikának megfelelőbb alapokra iparkodott fektetni, valamint kiváló súlyt helyezett arra is, hogy az adatgyüjtéseket tartalmilag javítsa s az adatközlések gyorsaságát is előmozdíta.

A hivatalnak eme nagyarányú fáradozásairól s küzdelmeiről, de tulajdonképpen sikereiről is számol be az a hatalmas kötet, melyet a hivatal fennállásának 40-ik évfordulóján kiadott. A hivatal multjához méltón járt el, ahelyett, hogy fényes ünneplést kivánt volna a maga részére, felhasználta az örvendetes alkalmat arra, hogy munkásságáról a nagy közönségnek számot adjon. A mű, mely nemrég hagyta el a sajtót, örökbecsű forrása marad a magyar hivatalos statisztikának, ismertetvén a m. kir. központi statisztikai hivatal vázlatos történetét, mai szervezetét, összes jelenlegi s fontosabb régi adatgyüjtést mindig, ahol szükséges, a történeti fejlődést is bemutatva.

Önkéntelenül is felmerül azonban a kérdés, hogy miben rejlik a kulcsa a hivatal ily, mondhatni, szinte tüneményes sikereinek. Az egyik ok abban lelhető, hogy a hivatal mindig meg tudta találni a módját annak, hogy a statisztikát kedveltté tegye a nagy közönség előtt, felébressze benne a vágyat ez iránt. Nem végzett meddő munkát, mert ma nem akad komoly s művelt ember az országban, aki ne tudná érté-

kelni a statisztikai adatokat. S minél jobban terjed a műveltség, szinte hatványozottan lesz nagyobb az érdeklődés is az azelőtt holt anyagnak vélt számok iránt. A közvélemény ily kedvező átalakulásában hatalmas tényezőként esik a latba, hogy a nagyon gazdag statisztikai évkönyvön kívül más formát is tudott találni a hivatal, amelylyel azt a bő statisztikai anyagot, amelyet feldolgoz, a közönség részére közvetlenebbé, jobban megérthetővé s csekély áldozattal közzáférhetővé teszi. Ezek a »Magyar statisztikai közlemények«, amelyekből már a harmadik sorozatot bocsátja közre a hivatal. E közlemények nagyobb, önálló s szokszor alapos tudományos készültséggel irt monographiákban tárgyalják a népszámlálások eredményeit a népmozgalmat, a mezőgazdasági és árúforgalmi statisztikát, hitelintézeteket, vasutakat, újabban a bűnügyi jogszolgáltatás eredményeit, közoktatásügyet stb., stb. Megbecsülhetetlen a hivatal érdeme, hogy nem egyszerű számhalmazokat hoz nyilvánosságra, hanem ezeket megfelelő magyarázatokkal is kiséri. Vannak, akik talán nem barátai ennek a formának, hivatkozva arra, hogy ez a munkásság már a szakemberek feladata. Rejlik ebben is igazság, csakhogy mi, sajnos, még nem vagyunk abban a helyzetben, hogy megfelelő számban a hivatalon kivül álló szakembereket tudjunk előteremteni. Oly organumunk sincs (pl. specialis statisztikai társaság, folyóirat stb.), mely a hivatalnak ezt a munkásságát pótolni tudná, s a puszta számadatok közlése értéktelenné tenné az egész fáradozását, a nagy közönség ugyanis nem bir még a kellő jártassággal sem a statisztikai adatok csoportosításában, még kevésbbé azok helyes és pártatlan megítélésében. A hivatal eddig ez irányban folytatott munkásságával kivívta az elismerést, a jövőben feladata, hogy törekedjék magának megfelelően képzett munkaerőket nevelni.

Hivatalos statisztikánk óriási fejlődésének másik hatalmas tényezőjét találjuk abban, hogy rendkivül szerves és belső kapcsolatba tudott jönni az élettel. Ma már túl vagyunk azon, hogy a statisztikától csak elvont igazságok és törvényszerűségek megállapítását várjuk. Ez jelenleg másodrendű feladattá vált. Mint a többi tudományágban, a statisztikában is a gyakorlati élet érdekel közelebbről, s minél jobban hozzáidomul, annál becsesebbé válik. Különösen termékenyítő volt hivatalos statisztikánkra ez irányban az elmult évtized, melynek gyakorlati megvalósulást kereső feladatai még sokoldalúbbak voltak, mint a korábbiak. Az állami tevékenység s a társadalmi érdeklődés számos olyan új kérdés felé fordult, amelyek korábban alig foglalkoztatták az ország közvéleményét, s ez új kérdések megvilágítására egyre élénkebben keresték a statisztika tanulságait. Így érte el csöndes munkásságával a statisztikai hivatal azt, hogy törvényhozási alkotásoknál, kor-

mányintézkedéseknél, társadalmi kezdeményezéseknél a statisztikai hivatal szava a statisztikailag megállapított igazságok erejében levő tekintélynél fogva mindig nagyobb súllyal esett a mérlegbe.

Mily mellőzhetetlenné válik a mai bonyolult és szövevényes állami és társadalmi életben a statisztika, nyomatékosabban nem bizonyíthatnók be, mintha utalunk arra, hogy a nemzet életét, egész jövőjét érintő s most nagyon is napirenden levő választójogi reform legfőbb támaszát, bizonyítékait benne keresi. A statisztikai hivatal már egyszer volt s ma újabban ismételten részese a választói jog kiterjesztéséről szóló törvényjavaslat előkészítésének. Nem e kis ismertetés keretébe való, hogy fejtegessük e kérdésnek a nemzeti életre kiható nagy horderejét, de annyit ki kell emelnünk, hogy nincs kívánatosabb, mint hogy szigorúan mérlegeljük azokat a tapasztalatokat s tanulságokat, amiket ez irányban a statisztika fog nyujtani s ne kicsinyeljük le az általa kifejezésre juttatott aggodalmakat. Statisztikánk oly magas szinvonalon áll, hogy szinte az ország élő lelkiismeretévé vált, kötelességét s hivatását a közéleti törekvéseknek minél helyesebb irányba való terelésében találja.

Nem vall-e vajjon a hivatal erős gyakorlati érzékére az, hogy most, midőn mind nyomasztóbbá válik a drágaság, az elsők közé sorakozik, hogy ez igen nagy jelentőségű gazdaságtársadalmi kérdést minél több oldalról megvilágítsa. Kettős munkát végez, nagy fáradsággal összegyüjti, kifürkészi a multnak adatait, hogy az áralakulást az utolsó 20—30 évről kellően kidomborítsa, de ugyanakkor gondol a jövőre is és tudatában annak, hogy első sorban is nagy gyakorlati érdekek füződnek ahhoz, hogy jó árstatisztika legyen, ennek teljesen új s megbizható alapokon való újjászervezését tervezi. Hasonló czélból hajtotta végre az év folyamán a nagy állatösszeirást is, melynek eredményei nemsokára nyilvánosságra kerülnek.

Ugyancsak gyakorlati irányú törekvései javára lehet irni, hogy nemsokára várható lévén az önkormányzati szervek háztartásának rendezése, az ő beszédes számaival siet, hogy e reformoknak mintegy megadja az alapját. Birtokpolitikánk érdekében, melyben sok rendezni való van, a telekkönyvi birtoktestek forgalmáról nagyszabású rendszeres adatgyüjtést tervez évtizedek kívánságának és tervezgetéseinek megvalósítása gyanánt. Hogy a közelmultban pedig mily számos közéleti vagy társadalmi kérdésben nyilvánította szakvéleményét, nyilvánvalóvá lesz abból, hogy részt vett a tanítói fizetéskiegészítésekről szóló törvény előmunkálataiban, javaslatokat, és pedig vármegyénként kidolgozott monographiákat, készített az állami iskolák szervezésére, összeállította a kereskedelmi szer-

ződések tárgyalásához szükséges anyagot, több bizalmas jellegű publikatiót adott ki. A közegészségügy szolgálatában összeállított a súlyos betegekről részletes statisztikát, az utolsó népszámlálás alapján pedig majd részt vesz a nemzetközi vakságügyi statisztikában a vakokról most megindult országos felvétellel.

Nem folytatjuk tovább. Azt hisszük elég hű képet nyertünk arról a munkáról, amelyet az országnak ez a hivatala az elmult 40 év alatt végzett s amely előreveti folyton fokozódó jövőbeli munkásságának árnyékát is. Teljesség kedvéért, bár nem vagyunk hivei a személyi motivumoknak, mégis meg kell emlékeznünk azokról az egyénekről is, akikkel tulajdonképpen összeforrt a magyar hivatalos statisztika. Az úttörés érdeme KELETI KÁROLY-é, aki egyik legkiválóbb tudósunk is a statisztika terén. A továbbfejlesztés dicsősége a nagy administrativ képességekkel biró JEKELFALUSSY JÓZSEF-nek jutott, amin ő ritka erélylyel s szivós kitartással dolgozott. A hivatal legnagyobb és legérdemesebb munkássága azonban mostani vezetőjének, VARCHA GYULÁ-nak igazgatása alatt ment végbe. Ő egyesiti magában a nagy tudós s a kiváló administrativ erő sajátosságait. Ami pedig különösen becsessé teszi az ő alatta eltelt tiz év tevékenységét, az, hogy a munkálatokba bele tudta vinni az erős nemzeti szellemet. Kevés tudományszak van, mely internationálisabb jellegű volna, mint a statisztika s mégis érdekes, az igaz statisztikának legnagyobb erőssége a nemzeti jelleg minél fokozottabb kidomborítása. Az állami, társadalmi, gazdasági, culturalis, erkölcsi stb. életet a statisztikus tudja legélesebb szemmel kisérni, de munkája termékenyítő igazán csak akkor lesz, ha nemzeti alapon tud állani. Hivatalos statisztikánk jelenlegi vezetője ritka következetességgel tudta alkalmazni ezt az elvet s bele tudta oltani a hivatal egész személyzetébe. S azok az óriási érdekek, amik ahhoz füződnek, hogy statisztikánk a jövőben is hasonló szellemben vezettessék, megkivánják, hogy majd következő vezetői is azok sorából kerüljenek ki, akik ebben a légkörben nevelkedtek. Nem beszélve csak azokról, akikre majd a közel jövőben vár a vezetés, megnyugvással mondhatjuk róluk, hogy oly egyének, kik teljes garantiát nyujtanak arra, hogy a jövő teljesen méltó lesz az eltelt negyven évhez.

Bud János.

☆

Közjog.

Közjogi tankönyv.

(Edtevényi Nagy Olivér: A magyar közjog tankönyve. Jogi vizsgálatokra készülők számára. Második bővített és átdolgozott kiadás. Ára: 9 K 20 f. Kassa 1911. 367 oldal.)

Nagy Olivér kézikönyve, melynek első kiadása 1905-ben jelent meg, immár második kiadásban fekszik előttünk, ami kétségtelenül azt igazolja, hogy czéljának megfelelt: a szó eredeti és teljes értelmében vett *compendiumát* adja közjogi intézményeinknek, abban a keretben és azzal a tudományos alappal ellátva, melyet a kezdő joghallgatónak a közjogba való bevezetése, mint minimumot igényelnek. Természetes tehát, hogy a tudománynak sem az egyes részletkérdések *önálló* megvitatása, sem pedig a módszer vagy rendszer felállítása révén való előbbre vitelét nem czélozza: bevallottan receptiv mű, mely gyakorlati didactikai szempontból iródott. Az igazságos birálatnak szintén ebből a szempontból kell e művet megítélnie s megállapítania, hogy a szerző az anyagnak tömör összefoglalása, az egyes részletekre vonatkozó problemáknak kellő összevonása és így az egész tárgynak kellő rövidséggel és mégis mindent megérintő áttekintéssel való földolgozása által derék munkát végzett. Az új kiadás az öt év óta alkatott újabb közjogi törvényeinkre is tekintettel van: így különösen a közigazgatási bíróság hatáskörének kiterjesztéséről (251—254), a hatásköri bíróságról (274—276), a főudvarnagyi bíróságról (156—157) szóló törvényekre is, úgyszintén ismerteti az új osztrák-magyar vámszerződést (332—335), az új államadóssági és quota-törvényt (341 old.), valamint Bosznia-Herczegovina jogállását az 1910. évi február 17-iki legf. rendelet folytán nyert alkotmány alapján.

K. G.

Társadalmi politika.

A züllött és bűntettes gyermekek jellemének átalakítása.

I. Züllött és bűntettes gyermek között csak formális a különbség A szellemes franczia mondás szerint: il n'y a qu'une épaisseur d'une occasion. Mindegyiknél a nevelés teljes hiánya vagy elhanyagolt volta oka egyebek között annak,

hogy az ily gyermek akarata nem erősödött és nem erősödhetett meg annyira, hogy az antisocialis irányba terelő tényezőkkel általában s a bűnösségre csábító okokkal különösen szembehelyezkedni eredményesen képes volna, és ennek folytán belesodródik abba az örvénybe, melyből — hacsak jellemét erkölcsileg és socialis eszközökkel meg nem erősítjük — nincs menekülés. Az akaratában erőtlen, jellemében ingadozó, erkölcseiben romlásnak indult, socialis felfogásában téves utakon járó gyermek, mire felnő, a legjobb esetben *élősdivé* fejlődik, ki nemcsak hogy nem vesz részt a társadalom összmunkájában, hanem mások fáradozásainak gyümölcseit élvezi s így mint socialis szempontból hasznavehetetlen ballaszt nehezedik a munkás társadalom vállaira. Legtöbbször azonban megbolygatja a társadalmi erőviszonyokat, amennyiben a benne rejtőző energiát oly irányban fejti ki, amelyből jelentékeny veszély származik; a munkaképes, de dologkerülő koldusok, csavargók, az alkoholismus fertőjében fetrengők, a kártyaszenvedély áldozatai s egyéb kétes existentiák többnyire mind az ily jellemgyenge gyermekek sorából toborozzák tagjaikat. S e nem ritkán *közveszélyes*, mert életünket, testi épségünket, vagyonunkat, becsületünket állandó veszélylyel fenyegető egyének jelentős mennyiségű oly társadalmi erőt, vagyont s egyáltalában értéket kötnek le, mely — ha ezt nem kellene védelmünkre fordítanunk — a culturalis, nemzeterősítő s népet boldogító munkában, tehát az egyént is érdeklő előrefejlődés és tökéletesbülés czéljaira volna felhasználható. Nem ritka eset végezetül az sem, hogy ezek az eleinte csak élősdi, később közveszélyes egyének a valóságos támadók: a *büntettesek* számát szaporítják s immár nemcsak mint hasznavehetetlen vagy társadalmi erőt emésztő, hanem mint socialis és egyéni értékeket megsemmisítő ellenségek vegyülnek közénk.

Nem lehet ennélfogva egyetlen társadalomra sem közömbös e mindjobban terjedő socialis betegség. Kell, hogy annak gyógyításához mielőbb hozzáfogjunk s a symptomatikus kezeléssel be nem érve, a bajt gyökerénél igyekezzünk kiirtani, vagy legalább is enyhébbé tenni.

II. Nincs kétségem az iránt, hogy a vázolt társadalmi betegségnek gyökere *a gyermeki züllés* s hogy ez a sajnálatosan mind gyakoribb tünet közvetlenül a gyermekkorban levők *akaraterejének gyenge voltában s jellemének helytelen irányban való fejlődésében birja erjesztő tényezőjét.* Tapasztalatilag igazolt s immár tudományos tétel az, hogy a gyermeki züllésnek és bünösségnek említett közvetlen tényezőit egyfelől az öröklött rossz tulajdonságok, másfelől a romlott környezet erővonalainak eredőjében kell keresnünk, melyet a szerzett erkölcstelen és antisocialis tulajdonságok csak hosszabbra nyujtanak s így éppen nem kicsinylem azoknak az

orvosi törekvéseknek értékét, melyek az öröklés káros hatásait ellensúlyozandók, a rossz tulajdonságoknak ivadékról-ivadékra való átszármaztatását megakadályozni célozzák, vagy annak a társadalmi patronage-munkásságnak horderejét, mely a züllött gyermeket az erkölcstelen környezetből kiragadja s oly helyzetbe juttatja, melyben az egészséges erkölcsi fejlődésnek minden feltétele együtt van, vagy annak a social-paedagogiai tevékenységnek becsét, mely útját igyekszik vágni annak, hogy a még megfelelő környezetben élő gyermekhez oly tulajdonságok férkőzzenek, melyek további helyes irányba való fejlődését akadályozzák.

Ezúttal azonban az erkölcsi romlás veszélyének kitett vagy züllésnek indult, esetleg már bűntettes gyermekekre *moral-paedagogiai szempontból* akarom az érdeklődők figyelmét felhivni s különösen azoknak az eszközöknek a felkutatásához óhajtanék segítőtársakat megnyerni, amelyeknek segítségével az orvosi, társadalmi-patronage és socialpaedagogiai szempontból mintegy quarantaine-be helyezett gyermek jellemében, akaratában, erkölcseiben és társadalmi gondolkozásában megerősithető s oly egyénné alakitható át, ki rövidebb-hosszabb idő multán immár saját lábán is megáll s nemcsak meg tud eredményesen küzdeni a bűnösségre vezető tényezőkkel, hanem a társadalom hasznos tagjaként socialis értéket is hord magában.

III. Akaratedzésről, jellemerősitésről, egyéniségkialakitásról van szó.

Első kérdés: *ki végezze* ezt a kétségtelenül rendkivül nehéz, sok türelmet, jóakaratot, de mindenekfelett önfeláldozó szeretetet követelő munkát? Mindenesetre az, vagy bizonyos összhangú együttműködésben azok, kik erre leginkább hivatvák. Ámde kik ezek? Első sorban mindenesetre a *szülők*, hacsak maguk is nem züllöttek s egyébként elég biztositékot nyujtanak; mert a vérségi kapcsolaton alapuló szeretetet mi sem pótolhatja. A legjobb szülő mellett is fontos szerep jut azonban *a tanitónak s a lelkésznek*, kik mintegy kiegészitik a szülők paedagogiai munkásságát. E három nevelőtényezőnek lehető együttműködése kivánatos, mely okból szerfelett óhajtandó, hogy ezek koronként kicseréljék egymás nézeteit s megállapodásra jussanak a követendő főirányelvek s a nevelés eszközeinek kiválogatása és czélszerű felhasználása tárgyában. Helyes volna tehát az u. n. *szülői értekezleteknek* intézményesitése, melyeken alkalom nyilnék arra, hogy a szülők, tanitó és lelkész a gondjaikra bizott gyermek felett megfigyelésen alapuló véleményeiket közöljék, annak jó és rossz tulajdonságait megállapitsák s az előbbiek továbbfejlesztése, az utóbbiak elnyomása czéljából a gyakorlati paedagogia kipróbált eszközeit öntudatosan és sikerrel alkalmazzák.

Szülők hiányában, vagy ha azok nevelésre képtelenek

vagy alkalmatlanok, sőt ha egyenesen káros hatással vannak a gyermekre (aminek megállapítása talán épp a szülői értekezlet véleménye alapján egy külön e czélra szervezett hatóságra volna bizható), első sorban az a kérdés döntendő el, hogy a gyermek érdekében a családban vagy intézetben való elhelyezés kivánatosabb-e? Akármi legyen is a megoldás, a szülő szerepét a *szülőhelyettesnek* (közeli rokon, nevelő család feje, munkaadó, intézeti családfő stb.) kell átvennie, de ugyanakkor nagyobb hatáskör biztosítandó a tanítónak és lelkésznek, mert a szülői szeretetnek a szülőhelyettesnél természetszerűleg hiányzó mennyiségét ezeknek kell pótolniok. Mig tehát a szülői értekezleteken nevelő-szülő létében ennek, addig — ha ez hiányzik — a tanítónak s lelkésznek biztosítanám a döntő szót. Ha a szülőhelyettes időközben alkalmatlannak bizonyul, amit ismét a szülői értekezlet véleményéhez képest az említettem külön hatóság állapítana meg, nyomban gondoskodni kellene annak kicseréléséről.

IV. A züllött, illetőleg bűntettes gyermekek jellemének átalakítása érdekében használható *eszközök és módozatok* felsorakoztatását adandó, tulajdonképpen a modern moralpaedagógia rendszerét és tanításait kellene ismertetnem. Ez azonban a nálam hivatottabbaknak lévén feladata, mint büntetőjogász beérem azoknak a főbb szempontoknak kidomborításával, melyek e kérdésben nézetem szerint uralkodók.

A rosszra hajló akaratnak meggyőződésem szerint legnagyobb, sőt eredendő hibája a *fegyelmezetlenség*, a cselekvésre indító ösztönökön, érzelmeken s gondolatokon való uralkodás képességének hiánya vagy gyenge volta. A züllött gyermek, a társadalomra veszélyes egyén, s általában a bűntettes ember rendszerint rabja a lelkében ellensúly nélkül uralkodó hajlamoknak, a fellobbanó szenvedélyeknek s a benne gyökeret vert antisocialis szokásoknak. Sem értelme, sem érzelemvilága nem kölcsönöz akaratának elég erőt, hogy ezekkel a némelykor pillanatnyilag, máskor állandóan ható tényezőkkel szemben állást foglaljon; áldozatul esik azoknak s előbb-utóbb terhére lesz nemcsak a társadalomnak, de saját magának is. Első teendőnk tehát, ha a gyermek jellemét erkölcsi és socialis irányban átalakítani akarjuk, hogy *akaratát fegyelmezzük*. E fegyelmezésnek munkájában Payot szerint »a legfőbb fontosságú az, hogy a képzetek és cselekvések úgy egyesüljenek, hogy szokás keletkezzék belőlük.« És valóban, ha a gyermek értelmébe belevéssük a helyes életelveket, melyeket *szemlélődő elmélkedés* útján maga is helyeseknek ismer fel s a gyermeket jó szóval állandó sürgetésekkel, esetleg kényszerrel oly irányban befolyásoljuk, hogy az elmélkedést *helyes cselekvéssel* kösse

össze, úgy — sokszor ugyan hosszú idő multán — rendkivül erős szokásokat fejleszthetünk ki a gyermekben s oly socialis és erkölcsös cselekvéseket, melyektől a gyermek pillanatnyi kellemetlenségek vagy látszólagos hátrányok miatt idegenkedett, mintegy szükségletekké alakíthatunk át, olyanoktól viszont, melyek úgy erkölcsi, mint socialis szempontból károsak, de amelyeknek elkövetésére — többnyire valamely közeli előny elérésének reményében, de igen sokszor meggondolás nélkül, rossz szokásból — a gyermek azelőtt mindig kész volt, a már züllésnek indult gyermeket megszabadíthatjuk.

A szemlélő elmélkedést *az értelem fejlesztése* mozdítja elő, de az értelem világító szövétnek nélkül könnyen eltévelyedhetik, miért is sohasem szabad beérnünk az ész kizárólagos uralmának biztosításával; a züllött gyermek *szivvilága* is újraépítendő s itt legtöbbet várhatunk a vallás-erkölcsi eszmék becsepegtetésétől. Az állhatatos és jó *szokások* megteremtése állandó helyes cselekvések során érhető el; ehelyütt különös súly helyezendő arra, hogy a gyermek egyéniségének megfelelő s jövőjére hasznosnak mutatkozó, testedző munkával foglalkozzék s a munkát ne tehernek, hanem szükségletnek, sőt élvezetnek tekintse.

Ily módon és keretek között, ha öntudatos és szerető lelkek végzik a már-már veszendőbe menő gyermekek megmentésének nehéz, sokszor hálátlan, de mindenesetre kiválóan fontos munkáját, néhány évtized multán nemcsak a kriminalitás csökkenésén fogunk örvendeni, hanem mert socialis erőkészletünk mennyiségileg több, minőségileg jobb lett, a társadalmi jólét és az egyéni boldogság emelkedését, fokozódását is fogjuk tapasztalni.

Angyal Pál.

Oroszország gyári törvényhozása.

(*Meschewetski P.*: Die Fabrikgesetzgebung in Russland. Tübingen: Laupp, 1911. VIII, 123, 8°.)

Az első orosz munkásvédelmi törvény 1835-ből való és kimondja, hogy a bérmunkásokkal el kell számolni és béreiket rendesen kell könyvelni. Egy 1845-ös törvény megtiltja a 12 évesnél fiatalabb gyermekeknek éjjeli munkában való

alkalmazását. Persze mindez csak irott malaszt maradt, mert nem volt semminemű biztosíték arra, hogy be is tartják, sőt hamarosan feledésbe is merültek e törvények. A liberális hatvanas években több bizottságot küldtek ki gyári munkáskérdések megoldására. Munkálkodásuk a munkaadó-körök erős ellenkezése folytán eredménytelen maradt; tervezeteik papirkosárba vándoroltak. A hetvenes években is történtek kisérletek a munkásvédelem egyik-másik követelményének meghonosítására, de ismét sikertelenül. Csak 1882-ben adatott ki végre egy törvény, amely a fiatalkorúak munkaidejét szabályozta és az iparfelügyelet intézményét eleinte csak három ipari központban, később egész európai Oroszországra nézve meghonosította.

Csak az iparfelügyelet meghonosítása óta lehet egyáltalán Oroszországban némi statisztikát találni, amelynek segítségével a munkabérekre következtetni tudunk. A 60-as évek jobbágyfelszabadítása munkabéremelkedést okozott, mert a felszabadult jobbágy vagy elhagyta ura gyárát, vagy pedig csak magasabb bérért volt hajlandó benne maradni. Az iparfelügyelők jelentései szerint a munkabérek igen alacsonyak voltak, a bérfizetés módja bizonytalan és kedvezőtlen. Mindenütt gyári kantin és jancsibankó, és mind az a viszásság, a mi velejár. Megbizható jelentés szerint a munkás 8—60%-kal többet fizetett az élelmiszereiért, mint a többi lakosság. Nagy anomáliája a 80-as éveknek a munkásoknak természetben való élelmezése is. Az iparfelügyelők a legborzalmasabb szinekben festik a munkáslakásviszonyokat.

A munkásszerződtetés módjai is igen szomorú képet nyujtanak. A legszokásosabb módok egyike az, hogy a gyáros közvetlenül valamely község előljáróságával lép érintkezésbe és szerződést köt vele, amely szerint kötelezi magát bizonyos számú munkás állítására. A községi előljáróság csak ritkán kérdi a lakókat, hogy ki akar a gyárba menni, ki nem; hanem egyszerűen összeirja az adóhátralékban levőket és szegényebbeket vagy a vagyontalanokat és nevükben szerződik. A szerződés értelmében tartoznak bizonyos, előre meghatározott időpontig dolgozni. Ha előbb hagyják el a munkát, egy havi betétük levonatik.

Arra is kötelezi a munkást a gyár és a község közt kötött szerződés, hogy szükségleteit a gyári kantinban fedezze és feljogosítja a gyárost, hogy minden eladott czikk piaczi árán felül 15%-ig menő nyereséget vehessen. A község a gyárostól kapott közvetítési díjból vonja le az elszerződtetettek adóhátralékát és a munkásoktól is szed közvetítési díjat, még hozzá magasabbat, mint a gyárostól. Ha a munkásnak nincs utiköltsége, külön büntetést is vonnak le megkeresendő béréből.

Amint ezekből kitünik, a vállalkozó és munkás egymáshoz való viszonya teljesen a munkaadó önkényétől függ. A 80-as évek állapotai oly szörnyűségesek voltak minden irányban, hogy a kormány kénytelen volt valamit tenni arra nézve, hogy a vállalkozók önkényének határt szabjon és a munkás és munkaadó viszonyát szabályozza.

Ma már a viszonyok valamivel jobban állanak. A gyári munkások munkaszerződését szabályozó határozmányok az ipartörvényben vannak letéve, amelynek általános határozmányai mindjárt életbeléptekor kiterjesztettek egész Oroszországra, mig különös határozmányai eleinte csak bizonyos ipari központokra szóltak és csak 1897-ben terjesztettek ki az egész birodalomra.

A munkaszerződés megkötésének momentumaként a munkakönyv átadása tekintetik. E munkakönyv tartalmát a törvény pontosan megszabja és czélja az, hogy a szerződő felek tudják meg belőle jogaikat és kötelességeiket, hogy továbbá oly adatokkal szolgáljon a hatóságoknak, amelyek megkönnyítik az ipari felügyeletet.

A munkaszerződés legfontosabb pontja annak tartama. Az orosz törvény három lehetőséget nyujt: 1. tetszés szerinti tartamú, 2. határozatlan tartamú, 3. meghatározott munkateljesítésre való elszegődést, amely munka teljesítésével a szerződés megszűnik.

A gyáros köteles üzemében a rendről gondoskodni, ezért joga van munkásaira pénzbirságot róni, még pedig: tökéletlen munkateljesítésért, munkamulasztásért, rendzavarásért. Tökéletlen munkateljesítésnek számit a rossz gyártmányok előállitása hanyagságból, munkaanyagok, gépek stb. megrongálása. Munkamulasztás a félnapon túl való elmaradás a munkából. A büntetés megfelel az elmulasztott munkaidő bérének, de hat napos munkabért túl nem haladhat. Azonkivül az illető elmulasztott idő bére nem fizettetik. Határt szab a pénzbüntetéseknek az a rendelkezés, amely kimondja, hogy az összbüntetés a fizetési terminusig járó bér $^1/_3$-át túl nem haladhatja. Ha a büntetések summája ezt az összeget túlhaladná, jogában áll a munkaadónak a szerződést felbontani. Az üzemvezető köteles a kiszabott büntetéseket nyilvántartani. A nyilvántartás az iparfelügyelőnek kivánatra bemutatandó. Ezt az intézkedést teljesen illuzóriussá teszi azonban az a körülmény, hogy a munkaadó kiszabta büntetés ellen felebbezésnek helye nincs.

A munkás bérét havonként legalább egyszer megkapja, ha szerződése egy hónapnál hosszabb időre szól és havonként legalább kétszer, ha szerződése bizonytalan időre szól. Ha a szerződés bizonyos, meghatározott munka teljesítéséről szól, akkor a bér a szerződésben megszabott időben fize-

tendő; ha ilyen kikötés nem történt, akkor a bérfizetés a munka befejezése után történik.

Fontos újítás, hogy a munkást pénz helyett szelvényekkel, bonokkal, kenyérrel stb. fizetni tilos. Hasonlóan tilos levonásokat adósságtörlesztésre eszközölni.

A junius 3-iki törvény vezéreszméje a munkaszerződés feltételeit az absolut szerződési szabadság korlátozásának irányában módosítani.

Mint fentebb láttuk a büntetéskirovás ellen nincs fellebbezés. Ellenben száz és száz alkalom kinálkozik a büntetésre. Büntetik nemcsak a kimaradást, hanem a hibás munkát, tisztátlanságot, rendzavarást, engedetlenséget. De ki határozza meg esetről-esetre, hogy mi a rendzavarás és engedetlenség? A felügyelők és gyárvezetők. Ugyancsak ők bélyegzik a munkát is hiányosnak, hibásnak tetszésük szerint. És ha egyszer a munkás panaszkodik is és ha sok ezer panasz után el is rendeltetik a vizsgálat a gyáros ellen igazságtalan büntetés miatt, akkor amennyiben az évek multán történő vizsgálat ki is deríti, hogy a munkást igaztalanul büntették, a gyáros csak intelemben részesül. A büntetés amelyet a gyárosra kirónak legfeljebb 25—100 rubel lehet. Ettől bárki nyugodtan alhatik.

A munkaszerződés felbontásának eseteit vizsgálva, azt látjuk, hogy a visszaéléseknek mindenütt tág kapu nyilik.

Amidőn 25 év előtt az orosz iparfelügyelet létrejött, eleinte a művelt közvélemény örömmel üdvözölte. Az iparfelügyelők első hivatalos jelentései tömérdek szörnyűséget hoztak napvilágra és a munkásságra mintha jobb napok vártak volna. Azonban kezdettől fogva rossz szemmel nézte az iparfelügyelők tevékenységét a vállalkozók tábora és a reactionárius sajtó. Az izgatásuk eredménye az lett, hogy az iparfelügyeletet megteremtő Bunge pénzügyminister és az első legjelesebb iparfelügyelők lemondtak és a szép reményekkel megindult iparfelügyelet visszasülyedt.

Egy ideig nem is jelentek meg az iparfelügyelői jelentések, hanem csak mint bizalmas acták kerültek a ministerium irattárába. 1901. óta újból kiadatnak az iparfelügyelői jelentések, de csak száraz számadatok, az érdekes állapotleirások napvilágot nem látnak.

Ma 64 kormányzóságban 257 iparfelügyelő működik. Hogy hogyan működnek, az azután szomorú dolog.

Az állapotok általában és röviden a következőkben foglalhatók össze:

Az 1886. évi törvény bizonyos rendet hozott a munka- és tőke egymáshoz való viszonyába, amennyiben korlátozta az azelőtt korlátlanul dühöngő »munka szabadságát«. A legdurvább visszaélések megszüntettettek és az iparfelügyelői

intézmény, habár korcsalakban, de mégis létrejött. De a törvény fényoldalát bőségesen ellensúlyozzák árnyékoldalai.

A munkaszerződés feltételei, melyek a törvényben külön helyet foglalnak el, kiegészítői az általános polgári törvényeknek. Teljesítésüket egyfelől büntetőjogi eljárás, másrészről közigazgatási büntető határozatok biztosítják. Az egyik szerződő félre drákói büntetések szabvák, amelyek az elkövetett cselekedetekkel arányban nem állanak, a másiknak pedig nincs ilyenektől mit tartania.

A munkásoknak a belső gyári rend megállapítására nincs befolyásuk, bár ez a részvétel sok bajnak venné elejét. A törvény, mely igyekszik a szabad egyezkedést alapjává tenni nem alkotott formákat, amelyekben a munkások kívánságai a szerződéskötéskor kifejezésre juthattak volna.

A gyárosnak joga van önhatalmúlag büntetni, amely jogával olyannyira él, hogy a büntetések évenként sok millióra rúgnak. A munkásnak nem áll módjában orvoslást keresni. Jogot ad a törvény a munkásnak, hogy igazát rendes bíróság előtt keresse, ami azonban merő fictió.

A munkás és munkaadó közti szerződés alárendeltségi viszony, amelyben az egyik fél diktál, a másik engedelmeskedik.

Ez ellen az állapot ellen csak az egyesülés nyujthat némi fegyvert. A forrongás 1905-ben oly magas hullámokat vetett, hogy nem lehetett tovább eltürni a fennálló állapotokat és a munkásság megkapta, bár csak a papiron, az egyesülési jogot. Az egyesülési jogra vonatkozó ideiglenes szabályzat hatása alatt kezdődött a tömörülés, azonban úgy kezeltetett, hogy míg 1907-ben 652 szakszervezet létezett 245.535 taggal, addig 1908-ban már csak 236 egyesület 103.000 taggal és 1909. végén 199 csak 37.000 taggal. Ez volt az új egyesülési szabadság hatása.

Szól még szerzőnk a munkanapról és a munkabérekről részletesen, továbbá a gyári bizalmi férfiakról, mindannyi érdekes, tanulságos fejezet.

Megállapítható végül, hogy az orosz munkásvédelmi törvényhozás a vállalkozói érdekek védelmének és a munkás mozgalmaktól való aggodalomnak tulajdonitandó. Szerepet játszik benne azonkívül a különböző ipari csoportok egymás ellen való küzdelme. Ebben a harczban, egyfelől a női és gyermekmunkát bőven kiaknázó moszkvai ipar, másrészről a pétervári és lodzi ipar vett részt, amely utóbbiak fiatalabbak és üzemeik magasabb fokon állanak, értelmesebb munkásaik vannak, minélfogva rövidebb munkaidő daczára magasabb productivitást mutattak fel.

A versenyfeltételek kiegyenlítésre az egyetlen mód a női és gyermekmunka szabályozása volt oly mértékben, amint a pétervári és lodzi ipari vidékek viszonyai megengedték. Sze-

repet játszott még a gyapotipar válságos helyzete is, amely az üzemek korátozását kivánta. A verseny és válság idézték elő a munkásvédelem minimumát.

Oroszország a legfényesebb példája annak, hogy minden ország socialis reformjai legszorosabb összefüggésben állanak az ország általános viszonyaival. A socialis jellegű törvények csak akkor érnek valamit, ha megvan a bizonyság arra nézve, hogy észszerűen keresztül is vihetők, ha van biztositék arra, hogy a munkás jogi helyzetének megváltoztása gazdasági és társadalmi helyzetének tényleges megváltozását is jelenti.

V.

✡

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Választmányi ülés.

Az egyesület választmánya Gaal Jenő főrendiházi tag, igazgató elnöklése alatt október 29-én ülést tartott, melyen az elnök mindenekelőtt a birtokpolitikai szakértekezlet tárgyában történtekről számolt be. Bejelentette, hogy a megtartott előadások és beterjesztett előadmányok eredménye egy körülbelül 4 nyomtatott ivre terjedő emlékiratban feldolgoztatott, mely a birtokpolitikai szakértekezlet eredményének letárgyalására kiküldött bizottság elé terjesztetvén, az némi csekélyebb módosítások után a munkálatot a magáévá tette. A választmány a szakbizottság határozatát elfogadva, a birtokpolitika tárgyában készült emlékirat kinyomatását határozta el és örömmel fogadta az elnök azon jelentését, melynélfogva a birtokpolitikai szakértekezleten elhangzott felolvasásoknak és előterjesztett előadmányoknak a földmívelésügyi minister úr támogatásával való kiadása iránt is lépések vannak folyamatban.

Az elnök ezután a Széchenyi-cyklusról tett előterjesztést, jelezvén, hogy hosszas tárgyalások után sikerült köz- és irodalmi életünk számos kitünőségét előadóul megnyerni. (A cyklus programmja az előbbi számunkban közölve volt.) Timon Ákos min. tanácsos arra hívja fel a választmány figyelmét, hogy a nagy közönséget a Széchenyi-cyklusról idejekorán tájékoztatni kell, hogy minden érdeklődőnek módjában legyen

a cyklus előadásait látogatni. Farkas Pál indítványa folytán a Széchenyi-cyklus előkészítésére annak idején kiküldött bizottságnak a választmány köszönetet szavazott.

Farkas Pál, mint az egyesület szabad iskolájának igazgatója a szabad iskola téli programmjáról számolt be. Az azóta megtartott első előadás kivonatát az alábbiakban adjuk.

Az elnök ezután jelentette, hogy a ministerelnök egyesületünket is felhívta arra, hogy a választói jog tárgyában álláspontját vele közölje. Minthogy az egyesület e tárgyban már beható tanácskozásokat folytatott, melyen az egyesület kebelében képviselt vélemények megfelelően megnyilatkoztak, a választói jog kérdésének újabb tárgyalására nem volt a ministerelnöki leirat kapcsán szükség, hanem az e tárgyban tartott értekezlet egyik előadóját, Ajtay József ministeri s. titkárt kérte fel az igazgatóság az értekezlet eredményeinek az összegezésére. Ajtay József munkálatával elkészülvén, az egyesület jogi bizottsága Timon Ákos elnöklete alatt tárgyalta azt és némi módosítások után el is fogadta. Timon Ákos beszámolván a jogi bizottság e tárgyban tartott üléséről, bejelenti, hogy a bizottság megállapította, miszerint az elkészített választervezet teljesen híven tükrözi vissza az annak idején e tárgyban tartott szakértekezleten elhangzott álláspontokat. Ajtay József kifejtette, hogy munkálatában nem a helyes választói jogi rendszer feltalálására törekedett, hanem inkább egyes álláspontok mellett felhozható érvek csoportosítására; ezután munkálatának főbb pontjait előadván, a választmány Ajtay-nak köszönetet szavazott a sikerült dolgozatért és elhatározta, hogy a munkálatot, mint az egyesület álláspontját fogja a ministerelnökhöz felterjeszteni. Magát a munkálatot a czikkek közt második helyen közöljük.

Az elnök bejelentette, hogy több előadás tartása is tervbe vétetett, a választmány azonban tekintettel arra, hogy a Széchenyi-cyklus és a szabad iskola az egyesület tagjainak az érdeklődését erősen lekötik, ezeken kivül még egyéb előadások rendezésétől egyelőre eltekinthetni vél.

☆

Socialis tanfolyam.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület socialis tanfolyamát f. évi november 3-án közéletünk egyik kimagasló alakja, gróf Tisza István nyitotta meg a régi képviselőház

tanácstermében. Meghallgatására a társadalom köreinek igen számos kiváló képviselője is megjelent, úgy hogy a közönség tagjai a teremben és a karzatokon a legutolsó helyet is betöltötték. Az egyesület nevében GAAL JENŐ igazgató üdvözölte őt, miközben annak és szabad iskolájának czélját szabatosan körülirta. Azzal a rettenetes közönynyel szemben, melyet társadalmunk még a destructiv mozgalmakkal szemben is tanusít, szükség van arra, hogy a nemzet szeretetében és az életfeladatai iránti kötelességteljesítésben nemcsak a közemberek egyesüljenek, de a küzdelemben e semleges téren a vezérek és nagyok is tényleg közreműködjenek. Már többen megigérték támogatásukat, de elsőnek a mai kitünő előadó lépett közénk, hogy más téren való nagy elfoglaltsága mellett is kivegye a maga hathatós részét becsületes és fontos munkánkból.

Gróf TISZA ISTVÁN szabad előadásban a nemzetről és társadalomról értekezett. Mindenek előtt a nemzet fogalmát állapította meg, melynek legfőbb ismérvét az összetartozás és egyetemlegesség közös érzése képezi. Az ethnographiai egység a nemzet fogalmához nem feltétlenül szükséges és ez az egység magában véve nem teremti meg a nemzeti egységet. Gyakran ennek szilárd alapját képezi, de az egy nyelvű nemzetek különállása és fejlődése is gyakori. A nemzeti öntudat aránylag későn fejlődött ki. E részben a Napoleon fellépése és működése nyomán járó jelenségek igen tanulságosak. A függetlenségükben fenyegetett népek jó részt általa jutottak nemzeti öntudathoz. Azért, ha paradoxonnak látszik is, igaz, hogy például Németországot először ő s Bismarck csak másod sorban egyesítette. Érdekesen vázolta ezután a nemzeti eszme kidomborodását és a sok irányban megindult s még ma is tartó megvalósulásának folyamatát. Előadásának második részében a társadalom szerves alakulásának mozgató erőit vizsgálta. Határozottan elitélte azt az egyoldalúságot, mely a történeti materialismust jellemzi. Az anyagi lét fentartásáért folytatott küzdelem kizárólagos tényezőként való hirdetése épp oly hiba, mint lenne fontosságának tagadása. A vallásos érzés és megnyilatkozásának hatása ugyanoly nagy, sokszor nagyobb is, mint amazé. A mai társadalmi élet bonyolult szerves életműködés eredménye, melynél az ember anyagi, szellemi és erkölcsi valója egyenlő fontosságuak. Az egyéni létérdekek felett állanak első sorban a nemzeti létérdekek. Sokan ezt a felfogást elmaradottnak tartják. Pedig az azok iránti odaadás oly áldozatokra képes hangolni az embereket, mely az önfeláldozással nemcsak határos, de azonos is. Például kettőt hoz fel. Az egyik az angol aristokratianak közreműködése a végből, hogy a polgári osztály érvényesüljön, a minek eredménye Angliában a demokratia ura-

lomra jutása lett. A másik az a történeti tény, hogy a magyar köznemesség önként vette az alkotmány sánczaiba a nép millióit s adott a volt jobbágyoknak földtulajdont és így teremtette meg a mai magyar nemzetet és államot. A nemzeti érzésben sokak szerint faji vagy másféle önzés nyilvánul. Lehet, hogy így van a dolog, de bizonyos, hogy az az önzés, mely önfeláldozással is járhat és altruismussal annyira telítve van, minden esetre magasabb rendű önzés, mint az, mely a sertés kondáéhoz hasonló tülekedésre vezet a vályú körül. Az által az egyén és társadalom nemesbül s erői fokozódnak. Érthető tehát, hogy a nemzeti érzés nagy befolyással bir a nemzetek életképességére és hatalmának kifejtésére. A magyarságot is egy évezreden át főleg a nemzeti érzés tartotta fenn és a jövőben szintén az lesz életereje és életképességének legfőbb biztosítéka. A feszült figyelemmel hallgatott és nagy tetszéssel fogadott meggyőző előadásért Farkas Pál mint a szabad iskola igazgatója mondott köszönetet, kiemelvén, hogy abból erőt és lelkesítő biztatást meríthetünk socialis tanfolyamunk vezetése közben is.

A socialis tanfolyam iránti érdeklődés ez évben általán igen örvendetes.

A Magyar Társadalomtudományi Szemlében tanulmányokat tettek közzé:

Alexy Lajos, közgazdasági iró.
Anet Claud, franczia iró.
Angyal Pál, jogakadémiai tanár.
Apáthy István, egyetemi tanár.
Balás Károly, jogakadémiai tanár.
Bálint Imre, aligazgató.
Balogh Jenő, államtitkár.
Bartók György, tanár.
Bud János, min. s. titkár.
Buza László, jogakadémia tanár.
Chyzer Béla, Máv. felügyelő.
Czettler Jenő, ministeri s. titkár.
Dékány István.
Doleschall Alfréd, egyet. tanár.
Elek Pál, udvari tanácsos.
Eötvényi Nagy Olivér, jogakad. tanár.
Ifj. Erődi Béla, keresk. akad. tanár.
Erődi Tihamér.
Farkas Pál, orsz. képviselő.
Ferdinandy Geyza, egyet. rk. tanár.
Ferenczy József, műegyetemi tanár.
Fráter Aladár, hirlapiró.
Gaal Jenő, főrendiházi tag. műegyetemi tanár.
Gárdonyi Albert, föv. könyvtárnok.
Gáthy Bálint, kir. ügyész.
Géber Antal, ministeri fogalmazó.
Geöcze Sarolta, igazgatónő.
Giesswein Sándor, kanonok.
Gidófalvy István, kir. közjegyző.
Gineverné Győry Ilona, irónő.
Heller Erik, törv. jegyző.
Heller Farkas, műegyet. m.-tanár.
Hornyánszky Gyula, egyet. m.-tanár.
Imre Sándor, egyet. m.-tanár.
Jancsó Benedek, igazgató.
Jankulov Boriszláv, tanár.
Kármán Elemér, ügyész.
Kelemen Nándor.
Kenedi Géza, iró.
Kenéz Béla, egyetemi tanár.
Kérészy Zoltán, jogak. igazgató.
Kiss Géza, jogak. tanár.
Kohányi Gyula, s.-tanfelügyelő.
Kiss Ödön, tanár.
Kováts J. István, lelkész.
Lechner László, tanár.
Lendvay Miklós, vm. főjegyző.
Marczali Henrik, egyetemi tanár.
Mattyasovszky Miklós, min. titkár.
Nagy Dénes, tanár.
Nagy László, tanár.
Nagyiványi Fekete Gyula, táblabiró.
Németh József, min. oszt. tanácsos.
Neubauer Ferencz, ügyvéd.
Okolicsányi-Kuthy Dezső, egyetemi m.-tanár.
Pach Henrik, orvos.
Palágyi Menyhért, egyet. m.-tanár.
Paizs Lajos, tanár.
Pap Géza, min. oszt.-tanácsos.
Prohászka Ottokár, püspök.
Réz Mihály, jogakadémiai tanár.
Riesz Sándor.
Schneller István, egyetemi tanár.
Sigmond Andor, jogakad. tanár.
Sóvári Schneider Sándor.
Steinecker Ferencz, min. fogalmazó.
Steiner Gyula, vm. jegyző.
Szász Zsombor, orsz. képviselő.
Szeberényi Lajos, lelkész.
Székely György, egyetemi m. tanár.
Szemenyei Kornél, aligazgató.
Szentirmay Imre, képezdei tanár.
Szentiványi Ferencz, árvaszéki üln.
Szitnyay Elek, tanár.
Tábori Kornél, hirlapiró.
Torkos László, tanár.
Tóth Dezső.
Vágó János.
Varró István, kamarai fog.
Vályi Bódog, tanár.
Zsoldos Benő, albiró.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

MAGYAR
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
—— EGYESÜLET FOLYÓIRATA ——

SZERKESZTI AZ IGAZGATÓSÁG:

APÁTHY ISTVÁN, GAAL JENŐ.

IV. ÉVFOLYAM 1911 DECZEMBER 10. SZÁM.

BUDAPEST, 1911.

Megjelenik évente tizszer, julius és augusztus kivételével, minden hó 15-én.

TARTALOM.

Lap

Pekri Pekár Károly: Az első magyar sociologus ... ... 751—766
Dékány István: Politika és társadalompsychologia ... ... 767—779
Szana Sándor: A csecsemővédelem hatása a csecsemőhalálozásra ... ... 780—801

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Magyar közjog:

Tanulmány a magyar parlamentarismusról *Gyulay.* ... ... 802—805

Társadalmi politika:

A csavargók és koldusok telepe Merxplason *Erődi Tihamér.* 805—815
Munkásvédelmi egyesületek gyülései ... ... 815—820
Statisztikai felvétel a gyermekmunkáról ... ... 820—822

Magyar Társadalomtudományi Egyesület:

Előadás a fajog harczáról ... ... 822—825
Széchenyi-cyklus ... ... 826—832

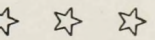

A Magyar Társadalomtudományi Szemle közöl önálló tanulmányokat a társadalomtannak és főbb segédtudományainak köréből; ismerteti a társadalomtant érdeklő közéleti és irodalmi jelenségeket; gyűjti, birálatosan rendezi és további fölhasználásra előkészíti a társadalomtan tudományos anyagát. Közli végül a Magyar Társadalomtudományi Egyesület nyilvános ülésein és szakértekezletein tartott előadásokat, fölolvasásokat és vitatkozásokat, valamint az Egyesület hivatalos értesítését annak választmányi üléseiről, közgyüléséről és belső életéről. Főczélja a társadalomtant, szigorúan tudományos alapon, a magyar nemzeti továbbfejlődés szolgálatába állítani, egészséges társadalompolitikai közvéleményt teremteni s a magyar tudományos erőket erre a munkára egyesíteni.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület tagjai a Magyar Társadalomtudományi Szemlét évi 10 korona tagsági díjuk fejében kapják. Előfizetési díja egy évre 20 korona; egy-egy szám ára 2 korona.

A Magyar Társadalomtudományi Szemle részére szánt közlemények a Magyar Társadalomtudományi Egyesület igazgatóságának czímére (Budapest V., Mária-Valéria-utcza 12. sz. II. emelet), előfizetések az egyesület pénztárának czímére (Magyar bank- és kereskedelmi részvénytársaság, Budapest V., Váczi-körut 32. sz.), a folyóirat anyagi részére vonatkozó értesítések pedig a Magyar Társadalomtudományi Egyesület titkárságához (Budapest V., Mária-Valéria utcza 12. sz. III. emelet) küldendők. Előfizetéseket minden könyvárús is elfogad.

Az első magyar sociologus.

Irta: PEKRI PEKÁR KÁROLY.

A positiv philosophia megalkotójának, Comte-nak örök érdeme, hogy megteremtette a sociologiát, a társadalomtudományt. A positiv philosophia megalapítója, e kiváló franczia elme ugyanis a positiv tudományok összegyűjtésén kezdte a positiv philosophia rendszerének nagy gondolatmunkáját, hiszen a positiv philosophia az ő fogalmazásában hivatva volt az összes tudományok positivitásait, általános érvényű eredményeit egy nagy, hatalmas, egységes rendszerbe foglalni. A positiv felfogás alapelve, hogy a tünemények változatlan természeti törvényeknek vannak alávetve. Az így, e felfogással munkálkodó tudományok a positiv tudományok. Comte első lépése már most, hogy e positiv tudományokat kiegészíti egy új tudománynyal. Ő ugyanis azt hirdeti, hogy a társadalmi tünemények is változatlan természeti törvényeknek vannak alávetve s így positiv tudomány tárgyai lehetnek. E tudományt nevezi ő eleinte társadalmi physikának (physique sociale) s e tudománynyal egészítette ki a positiv tudományokat. Később sociologia nevet ad neki. Comte 1822-ben teremtette meg a sociologiát. Büszkeséggel tölthet el bennünket magyarokat, hogy már 1843-ban egy hazánkfia fordul az új tudomány felé és ez évben megjelenik az első magyar sociologia, Szontagh Gusztáv, akadémiai és Kisfaludy-társaságbeli tagnak műve, a »*Propylaeumok a társasági philosophiához, tekintettel hazánk viszonyaira*« czím alatt (Budapest, Emich Gusztáv 1843). Röviden mondva e czím így hangzanék: *társasági philosophia*, mert a »propylaeumok« kifejezés csak előmunkálatokat akar jelenteni bizonyos ósdi philosophusi szerénységgel.

A czím tehát társasági philosophia, akár betehető volna így Comte rendszerébe, mert szerzőnk e czímet egészen úgy érti, mint társasági tudományt s azt is ad, társadalomtudományt, sociologiát. De van a czímben még valami igen jellemző dolog s ez az, ami a Magyar Társadalomtudományi Egyesület figyelmét különösen megérdemli és ez az, hogy első magyar socilogusunk már hozzá teszi az első magyar sociologia czíméhez: »tekintettel hazánk viszonyaira.«

Igenis, a sociologia, a társadalomtudomány épp az a tudomány, mely kénytelen-kelletlen, szükségképpen tekintettel kell, hogy legyen az egyes népek, nemzetek, társadalmi s így egyáltalában összes életviszonyaira. Igy tehát önként következik, hogy a magyar társadalomtudomány speciális feladata lesz a magyar társadalmi élet, de egyáltalában a magyar élet ily irányú tudományos vizsgálata, tárgyalása. Ezt valljuk Egyesületünk czímében és szellemében s örömmel látjuk Szontagh Gusztávnál, kiben büszkességgel jelölhetjük meg az első magyar sociologust a szó legszorosabb értelmében, mert nemcsak a sociologia tudományát, de abban a nemzeti szempont érvényesülését is ő igyekezett először hazánkban bevezetni.

Nézzük már most közelebbről az első magyar sociologus, Szontagh Gusztáv társadalmi philosophiáját, sociologiáját.

Előszavában említi a szerző, hogy »Propylaeumai«-nak első kötetében philosophiai nézeteit [1]), a philosophiához szoros értelemben tartozandókat adta elő. »Hátra maradtak« — mondja — »a politikaiak és aesthetikaiak, miknek elsejöket e munkámban terjesztem a tisztelt közönség elébe, szintazon terv és rendszerrel, azokat franczia szokás szerint nem politikai Propylaeumoknak nevezvén, hanem Propylaeumoknak *társasági philosophiához* (philosophie sociale).« Ime tehát a szerző maga is a franczia Comte megindította társadalomtudományi irodalomra hivatkozik.

Rendkivül nemes felfogású búvárnak tünik fel Szontagh Gusztáv már ez előszó folyamán. Jellemző a korra, nemzetünkre a szinte humorosnak vehető megjegyzés, hogy mikor első munkáját kiadatni akarván, a könyvkiadók szives »megelőző« fogadására a philosophiáról kezdett szólni, s »vérfagy-

[1]) Az idézetekben is a mai irásmódot követem a kirivó kétkulacsosság elkerülése végett.

laló hidegség terült el arczaikon.« »Nemes barátok segedelmével« mégis napvilágot látott a mű s ennek főleg azért örül, »mert éppen ezen kölcsönhatás írók és olvasok közt az, mi terjedésének s gyarapodásának mulhatatlan feltétele.« Szomorúan jegyzi meg, hogy »nehéz olvasmánynak« találták, »munkát pedig minek írunk, ha az nem olvastatik?«

Szomorúan említi azt is, hogy mivel »az írónak mindenekelőtt az egyetemes (világ-)irodalom elért tetőpontjára kell hágni«, philosophiai Propylaeumai kidolgozásakor »minden oda vágó szükséges könyveket« megszerzett s használni igyekezett s az eredmény az volt, hogy »nemcsak compilatioval, hanem még plagiummal is vádoltattam.« Még aggódó lelkiismeretességgel védekezik is e vád ellen, de főelve, hogy az igazság, s nem az eredetiség vizsgálódásai állandó czélja, azért nemcsak az egyéni tudásból, tapasztalásból, hanem a »kútfőkből« is merít. Mit köszönhet nekik, a részletekben már meg sem tudná mondani.

Tárgyalásának módszere, mint maga mondja, az ellenkező rendszerek fejtegetése, hogy az olvasó, ellentételektől ostromoltatva, meggyőződése önálló meghatározására kényszeríttessék, mi nélkül egyed s nemzet saját philosophiával nem birhat. Ime mily modern kritikai eljárást alkalmaz. Ez ugyanis Spencer módszere a philosophiai tárgyalásnál: az ellentétes vélemények azonos elemeiben az igazság kihüvelyezése. És ezt a módszert használja az első magyar sociologus is, Szontagh Gusztáv, sőt ő is épp philosophiai értékét emeli ki e módszernek.

Nézeteit nemcsak előadja elméletileg, hanem »helyességöket a hazai és a világtörténet által is igyekezett, mint mondja, igazolni.« Ime a rendes tudományos eljárás. Az inductioval, a rávezetéssel nyert általános tételek igazságát deductiv, levezető alkalmazásokkal igazolja, verificálja. Fejtegetéseit olvasva feltünik, mily tudományosan fegyelmezett elme.

Végül elveit »*honunk fennálló viszonyaira is*« alkalmazza s épp ezzel válik reánk nézve közelebbről érdekessé s a Magyar Társadalomtudományi Egyesület előtt kétszer oly becsessé.

A munka így tulajdonképp két részből áll: a Propylaeumok a társasági philosophiához és Hazánk jelen viszo-

nyai a propylaeumok szempontjából, melyet úgyan »toldalék«-ul ad, de mely rész majdnem oly nagy, mint maga a Propylaeumok. Az előszó utóirata figyelmeztet, hogy ez utóbbi részben adott javaslatok némelyikét »az időszaki sajtó azóta részletesebben kivitte«, a munka ugyanis egy évig hevert kéziratban, sőt némely javaslat meg is valósult, »mint például a nemzeti nyelv behozatala az ágostai vallású tanodákba.«

Ezek után lássuk magukat a Propylaeumokat. E társasági philosophia vázlata, e vázlatos sociologia a társaság czéljával, tehát a társadalom czéljával kezdi vizsgálódásait, melyet »az emberiség örök rendeltetése által változatlanul« megalapítottnak talál, az »emberiség lénye, természete s annak eredeti törvényei által kitüzött«-nek. Röviden tehát: a társadalom czélját az emberi természet szabta meg. S e tétel így ma is igaz. Csakhogy a modern biologiai felfogás részletesebb képet ad erről, mikor az embernek a természeti környezettel folytatott életküzdelméből s ennek cooperativ alakjából magyarázza a társadalom, a társadalmi békés cooperatio szükségképpeni keletkezését.

Emberi rendeltetésünket már most Szontagh érzéki természetünkben a jólét, erkölcsi tetmészetünkben az igazság, szépség és jóság szükségképpeni keresésében találja. A társadalmi élet ennek megvalósítására törekszik. Czéljai tehát ugyanazok mint rendeltetésünk czéljai. Eléri ezt »kölcsönös segítség által.« Rendeltetésünkkel ellenkező czélokat kitüző társaságok, mint például a haramiák és tengeri rablók társaságai, már ez által törvénytelenek. Rendeltetésünk czéljai közt legfelsőbb szerepet játszik a jó czélja, az erkölcs. Eszünk ez eszményeket absolutoknak, végtelen tökéleteseknek tünteti fel, a haladás az ezek felé való közelítés: a végnélküli tökéletesedés.

A társadalom két része Szontagh szerint polgári és vallási, állam és egyház. A fenti czélok elérésére, a jólét, igazság, szépség és jóság előmozdítására mindkettő törekszik, az állam a törvényhozás, kormányzás, nevelés, oktatás, tudomány, művészet, ipar és kereskedés által, az egyház az isteni igazsággal, a lelki szépséggel, a vallási erénnyel s az örök jólét megvalósításával. A társadalom főczélja a jó — köteles-

ségre és jogra oszlik, az állam czélja a jog uralkodásának fentartása s biztosítása, hogy védő szárnyai alatt a polgárok emberi rendeltetésök czéljait szabadon létesíthessék, az egyházé pedig az erkölcsiség.

Hogy rendeltetése örök czéljait megvalósíthassa, az embernek ehhez belső szabadságának és külső szabadságának kell lennie, joggal kell birnia, sőt kényszer útján is végrehajtható joggal. Ily joga természeti állapotban minden egyesnek van, de mivel ez végelemzésben mindnyájok harczára mindnyájok ellen vezet, az emberek társaságba egyesültek, hogy minden egyesnek jogai mindnyájok hatalma, vagyis az egész által védve s biztosítva legyenek s ezen egész: az állam. Az államoknak czélja épp ezért a joguralkodás fentartása e világon. Idézi itt CANNING egyik beszédének kifejezését, hogy az államok czélja az észszerű szabadság az egész világon.

Az egyház viszont az erkölcsi nemesítésre törekszik isteni szentesítéssel erősített parancsokkal.

A fentiekből a következő folyományokat vonja le: először, hogy a közbiztonság (ő közbátorságnak mondja) nem czélja az államnak, mert puszta következése a joguralkodásnak; másodszor, hogy a jólét, a közboldogság sem egyedüli s legfelsőbb czélja az államnak, mert ez az erkölcsi czélnak van alárendelve. Az állam czélja a joguralkodás eszméje felé való végtelen haladás.

Az állam és egyház különbözik továbbá egymástól hatásaik módjában és egymás közti viszonyaikban. Az állam a jogfentartásra törekedvén a külsőt, a cselekedetet veszi tekintetbe s szükség esetén kényszerítő hatalomhoz is nyúl; az egyház a belsőt, a hitet, gondolatot, meggyőződést, erkölcsiséget tekinti s kényszerhez nem nyúl.

Állam és egyház mindkettő egy független egésznek kiegészítő része. Az egyház azért nem állhat önállólag az állam mellett (ez status in statu volna), még kevésbbé fölötte (ezen hierarchiai nézet a középkorral eltemettetett), hanem benne és alatta; az államnak fölségi hatalommal felruházott feje, feje egyszersmind az egyháznak.

Ezután áttér a történetírás bölcseletére. THUKIDIDES, TACITUS után a középkorban hanyatlást lát, később a történetírás

pusztán politikai historiából állott; háborúkat adván elő, fejedelmek, udvarok, kedvenczek és ágyasok életét, a népet alig méltatták tekintetre s mindezt a felsőbb vezető eszmék nélkül adták elő. Igy láthatta VOLTAIRE az ily történetírásban az emberi nem dőreségét és gonoszságát. Az olaszok kezdenek ezen segíteni. KANT adja meg azután a vezéreszmét, HERDER a történetírás philosophiáját, mely szerint a történetírás vezéreszméje »az emberi rendeltetés: az emberiség történeti élete valósításának processusa«.

Az egyes embernél is ezt tekintjük, így az egész emberiségnél ugyancsak ezt kell vizsgálni. Mennyire haladt igazban, szépben, jóban, jólétben? Efelé haladtában gátlólag hathatnak a körülmények. Viszont a művelődést előmozdítják a nagy emberek. Mutatja ezt a tudomány és művészet. Ez a haladás mértéke.

Szól itt kiskorú, nagykorú, gyermek, ifjú s férfikor, régi, közép, újabb kor-féle felosztásokról. A kiskorút a tekintély vezeti, a maradási elv, a nagykorút ellenben a haladási elv, a társasági philosophia, az újítás, a korszerű javítás. A hitújítás, a reformatio mozgalma nem esetleges, hanem egyetemes, szükséges és az emberi szellem eredeti fejlődési folyama volt. Idézi e tekintetben EVERET-et. Igy vetközi le a tekintélyt az újkor elején nagykorúvá fejlődő emberiség. A classikus ókor az emberiség gyermekkora, érzéki gondolkodású, aesthetikai jellemű, innen művészete örökké halhatatlan formái. A régi szép formákat általában csak utól lehet érni SZONTAGH szerint, felülmúlni talán nem, mert úgy látszik, az emberi tehetség elérhető tökélyének maximumai. A középkor az ifjúkor felhevült érzemény- és képzelődéssel, ábrándos vallásossággal és regényes szerelmi kalandokkal. Az újabb kor az emberiség férfikora, az ész kora.

Ezután »az emberiség történetírási kifejlődésé«-ről szól. *Létesülhetőnek* is kell gondolnunk, hogy az emberiség igazban, szépben, jóban s jólétben *tökéletesülhet*, sőt hinnünk kell, hogy örök pályáján minden egyes látszó hanyatlások ellenére egészben véve, valósággal halad s tökéletesül. Ez rendeltetésünk alapkivánalma, mondjuk kereken: postulatuma. A társadalomphilosophiának — szerinte — ez fontos politikai tétele.

Az ész az emberiség megkülönböztető tulajdona, ez pedig az *általánosnak* tehetsége, melylyel »végtelen eszmények után törekszünk«, szóval a *tökéletest* kivánjuk. Ez az általános emberi tökéletesülés hajlama alapja a fenti postulatumnak. De ennek tényleges valósága az emberi nem történetéből is kétségtelen. Az emberiség tökéletesülését főleg az emberiség hőseinek köszönheti. Ez a »tökéletesülési hajlamunk« késztet a művelődésre és pedig a kültermészet által, fegyver, ruha készítésére első sorban, majd házépítésre s társadalmi szövetkezésre, továbbá az emberi nem folyvásti szaporodása által, állattenyésztésre, majd földmívelésre s végre az idő által, vagyis tapasztalásokkal, fölfedezésekkel és találmányokkal, iparra, kereskedelemre. Ez a lángelmék s emberiség hőseinek hatásköre. Igy fejlődik tudomány, művészet, ipar, kereskedelem. Az emberiség művelődési históriája, a történetírás legérdekesebb része az emberiség rendeltetésének valósulása.

Ezután történeti áttekintést ad a hindukról, chinaiakról, egyptomiakról és a görögökről, kikről azt mondja, hogy bár keleti hagyományokból, de ritka tökélyre fejlesztették a művelődést, amit a kedvező éghajlatnak, a föld természetének, a tengernek tulajdonít. Szól azután a rómaiakról, kiknek kiemeli államalkotó, politikai, hadbeli kiválóságukat. Terjesztői a görög tudománynak, művészetnek. Majd a kereszténységről s a népvándorlásról szól. Konstantinápoly elestével feléled az ókori művelődés a renaissanceban. Szól az arabokról, a keresztes háborúkról, a nemzeti nyelv és irodalom s művészet kifejlődéséről, azután találmányokról, az állandó katonaság kifejlődéséről, a felfedezésekről, a harmadik rend emelkedéséről, a sajtó szerepe növekedéséről, a reformatioról és a forradalmakról. Nagykorúvá fejlődvén az emberiség, belátja rendeltetése valósíthatása szükségét s hogy szabad legyen gondolkodásban és cselekvésben, forradalmakkal segít. A gondolkodási szabadság az önálló meggyőződésből áll; a cselekvésbeli szabadság a külső hatási kör lehetőségéből. Jelenünkben az anyagi érdekeknek szentelik figyelmüket az emberek. Tudományokban, philosophiában, jogbölcsészetben főleg az emberek egyenlőségét hirdető s a nőt is felszabadító kereszténységgel, óriási a haladás. Épp úgy a tapasztalati tudományokban, a mathesisban is; a technika terén a vívmá-

nyok egész sorozatát látjuk a gépekben. A művészet is óriási haladást tett, a görögnél a formatökély volt a fő, a keresztény művészetben a szellem, a világfelfogás a fő. Uj műfajokkal is gazdagodtunk; ilyen például, a regény, a csúcsíves mód s a művészet technikai oldala gazdag sokféleséget mutat. Erkölcsi tekintetben is haladtunk, természetünk nemesbült; fonáknak tartja Rousseau ismert okoskodását. Tehetségeink összhangzatos kifejlesztése az akarat nemesbülésével jár. Szerinte a XV. Lajos alatti romlott világ keltette fel a nemesebb érzelmű genfi bölcselkedőben egy őszintébb, egyszerűbb, ártatlanabb világ utáni vágyat, de paradoxonok utáni kapkodása kiöntette vele a gyermeket a fürdővel és a rosszat helytelenül a műveltségnek tulajdonította. A vallás terén is, mely a polgárisodás megindítója, nagy volt a haladás a felebaráti szeretetet hirdető kereszténységgel a benrejlő végtelen tökéletesülés elvénél fogva. »Egy nép politikai hagymázában lerombolá ugyan az oltárt is«, de »fellábadván hagymázából, a ledöntött oltárokat ismét felállítá, mert vallásban születtünk mindnyájan». Physikai, jóléti tekintetben is roppant nagy a haladás. Az ember kifejező, szabályos, mondhatni igazán emberi arczot csak művelődés által nyer. A jólétet szolgálják a biztosítások, nyugdíjak, takarékpénztárak, bankok, árvaházak, kórházak, lelenczházak, a közlekedés óriási arányú fejlődése, vasutak, gőzhajók, a posta, a gyárak kifejlődése az ipari termelés minden terén.

Ezután a társadalomphilosophia rendszerei czímen szól a politikai rendszerekről: az állandóság, forradalom s reform rendszereiről. Az első szerint az emberek társaságba léptek, hogy egymást segítsék, biztosítsák. A fennálló törvényszerű fejlődéséről van itt szó. A forradalmi rendszer a fennállót figyelemre nem méltatva az állam alkotmányát s törvényeit szerkeszteni iparkodik gyökeres világboldogító felforgatással. Elvük: korlátlan haladás, bármibe kerüljön. Czéljuk: az emberiség jogai, a szabadság s jogegyenlőség hiánytalan létesülése. Fonáknak tartja mindjárt első lépésében: légből kiindulni nem lehet. Minden politikai munkásságnak a történeti úton keletkezett társadalmi szerkezetre kell vonatkoznia, javításaiban tekintetbe kell vennie az éppen fenforgó körülményeket és szükségeket. E lassú javítás

a szükséghez mérten a természetes fejlődési folyamat. Mily felvilágosult elme. Akárcsak SPENCER-t hallanók, aki épp így ítéli el a forradalmakat.

Erőszakosan fejleszteni nem lehet. A priori szerkeszteni társadalmi fejlődést nem lehet. Az ilyesmi utópiai légvárépítés s a forradalommal együtt enyésznek el az ily alkotások. A forradalom emberei magukat az eszmény *tiszta* valósithatásával ámítgatják, mi lehetetlen. Az eszmény végtelen, az emberi dolgok végesek; s így az eszményt sehol és semmi időben egész tisztaságában nem lehet valósítani.

De meg felforgatással való teljes megsemmisítés s új kezdet — ezek is a forradalmi politika fonák képzeletei, mert megsemmisítés általában nem létezik a természetben, s így a társadalmi életben sem; minden változás, erők neutralisatiója, átalakulása. Uj kezdet és ugrás pedig az okság és folytonosság egyetemes törvényeivel ellenkezik. S általános sociologiai igazságot formuláz, mikor azt írja, hogy meg nem szakadható történeti fonalon folynak társadalmi állapotaink is egymásból fokonkint fejlődve. Ez a lassú, folytonos, fokonként való fejlődés, az, amit SPENCER is hirdet. Ez SZONTAGH szerint a természetes fejlődés.

Igen találóan mondja e tekintetben: »Nagy tévelygés azért hinni, hogy a fejlődés is annál üdvösebb, mennél sebesebben haladó s mennél gyökeresebb. Minden javításnak általános és viszonyos tökélylyel kell birnia; ez mértéke, aránya, melyen túl üdvössége elenyészik; a haladásnak tehát az állandóval egyensúlyban kell lenni.« Fontos irányelv a politikai működés terén.

Erkölcsi és jogi szempontból még »visszataszítóbbak« a forradalmi rendszer fonákságai, mert a forradalom egyszerre társadalmon kivül helyez bennünket, természeti állapotba. A tényleges jogok eltörlesztetnek s folyik a vér. Az ész visszaborzad.

A harmadik politikai rendszer a reform rendszere. Ez synthetismusa a két előbbinek, összeegyezteti az állandót az eszme követeléseivel. Elve: előre s hátra pillantó, fokonkinti, a fennállónak s eszmének szükségeit egyiránt méltató haladás, békés törvényes úton. Kiindulás pontja: a létező, fennálló, melynek követeléseit az eszme útmutatása szerint igyek-

szik kielégíteni. Így a valóságból kiindulva, kérdés már most: kit vegyünk tekintetbe. A nemzet értelmisége, az előjogosok mellett szólnak a tevőleges jogok; a köznép milliói mellett a természeti jogok. Az egyetemes igazság a különböző érdekek s műveltségi fokok szükségeinek középvonalon való kiegyenlítését kívánja. Ez a juste milieu, az igazi közép rendszere, talán magyarul inkább a helyes közép rendszere. Ellenkező sarkok, vonzó és távoztató erők által létesül, alakul, változik minden a természetben; érzékiség és ész határozza meg az emker belső meggyőződését s külső cselekedeteit, sőt ARISTOTELES szerint az erény maga nem más, mint a túlságok juste milieu-je; az igazi bátorság p. o. közepet tart a gyávaság s vakmerőség, a takarékosság, fukarság s pazarlás közt stb. Szóval az Aristoteles-féle helyes középutat, a τὸ μέσον-t hirdeti. Hozzáteszi a reform emberének juste milieuje nem mozdulatlan pont, hanem a haladó élettel halad, fentebbi fokra hág, nézete mindig élethű, ő igazán az élet embere, sőt a *jelené*.

Az aristokratikus elemek és a forradalmi rendszer így hozták létre középúton az alkotmányos monarchiát. Haladunk, kétségtelenül haladunk — biztat írónk — igazi szabadságban a jogegyenlőség eszménye felé.

Ezután az egyházi (vallási) rendszereket tárgyalja. Itt a valóságos elem a fennálló tevőleges vallás; az eszményi: az észvallás s az egyház czélja. Így lehet vallási realismus csak az elsőre építve, s vallási idealismus csak a másodikra építve. Mindakettőt összeegyezteti a vallási synthetismus. A katholicismus példája a vallási realismusnak, míg az úgynevezett rationalisták a vallási idealismus példái, az ész vallását hirdetve. Középett jár a vallási synthetismust képviselve a protestantismus, mely a vallási hittel együtt a lelkiismeret szabadságát is hirdeti. A katholicismus az állandóság eszménye szerint legteljesebben kiképzett. A protestantismus e tekintetben vele korántsem állja ki az összehasonlítást. Az észvallás hivei az egyház forradalmi felforgatására törnének. Így a protestantismus felel meg a fejlődésnek. A protestantismusban több fejlődési képesség mutatkozik, mint a katholicismusban Felszabadítván a lelkiismeretet, valóságos tökéletesülési elvet vett fel magába, így folyton maga is fejlődvén, korszerű marad.

Igy a haladó műveltséggel összeegyezik, tökéletesül, czélszerűbb vallási s erkölcsi nevelésre s oktatásra s korszerűleg javítandó egyházi szerkezetre s szertartásra visz. E tekintetben is teljesen a politikai reformrendszerhez hasonlítván.

Ezután a keresztény társadalmi élet történeti kifejlődéséről szól. A helyes elveket a társadalmi philosophiából, a czél szerű alkalmazást a történetirásból, az emberiség rendeltetése valósításának képéből kell tanulnunk. Ami az egyesre az élettapasztalás, az a történetírás a nemzetre s egész nemünkre nézve, vagyis mondjuk ki kereken, hogy ami az egyesre az élettapasztalás, az a nemzetre, emberiségre a történeti tapasztalás. Próbaköve elveink talpraesettségének s tükre a multnak, mely nélkül öntudatosan a jelent nem érthetjük meg. Ez a viszonya Szontagh szerint a történetírásnak és a társadalmi philosophiának vagyis sociologiának.

Ezután a történetírás néhány tanúságát vonja le. Az alkotmányi formák, a viszonyok s történetek hatalma által keletkeznek, addig viszonyos (relativ) czélszerűséggel birnak, míg ezen viszonyok fennállanak s ezt csak akkor veszítik el, mikor változott viszonyokkal új s különböző szükségek támadnak s ennek következtében a fennálló formák elavulnak. Micsoda szigorú történeti pragmatismus. Spencer beszél hasonlóan, mikor azt mondja, hogy a társadalmi életet, fejlődést, csak a viszonyok, az emberek természetének megváltoztatásával lehet megváltoztatni.

A történet példákat ad s e példákban Szontagh rámutat a juste milieu helyes középútjára. Sem a forradalmi elv, sem a régi elv nem győzött. A középen a haladás, csak ez adja a haladás lehetségét. »Juste milieu for ever.« Jegyezzük meg jól, folyvást változó alakban s haladási irányban.

A keresztény vallással nemünk az érzékiség fokáról magasabbra, szellemibbre hágott. A szellemi, a belső, a lelki élet kifejlődése ez. Az állandósági elv túlerősödésével szemben a reformatio szabadította fel a lelkiismeretet, a gondolkodást minden emberi tekintély alól. Fontos az állam s egyház egymázközt való viszonya. Az egyház az államnak megfelelő lehet, az állam czéljait előmozdíthatja. Viszont ellenkező esetben surlódások jöhetnek létre.

Ezután »futó pillanatot« vet Szontagh nemzetünk törté-

netére. Ezt egészíti ki végül a toldalék gyanánt adott »Hazánk jelen viszonyai a propylaeumok szempontjából« című rész, mikben azonban az akkori állapotokról szólván, fejtegetései jobbára elavultak, de azért dicsérendő egyrészt az általános tételeknek hazai viszonyainkra való alkalmazása, másrészt mégis sok érdekes dolgot mond. Igy az európai nép világrendeltetése a haladás pályáján az emberiségnek útat törni, előremenni, a polgáriasodást világszerte terjeszteni; a magyarnak, mint európai népnek, feladata tehát a művelt nemzeteket e tekintetben utólérni s velök karöltve mint új tényező — megszaporítván azokat egy lelkes keleti családdal — az emberi nem örök rendeltetése előmozdításán munkálódni. Érdekes megjegyzése a szerzőnek az is, hogy »Hazánk . . . nemcsak része Európának, hanem társa az ausztriai császságnak is s e tekintetben nemzeti életünk kifejlődése e birodalom európai helyzetétől feltételeztetik. Akár csak napjaink nem rég elhunyt német közjogászát, a heidelbergi tanárt, Jellinek Györgyöt hallanók, ki hasonlóan hirdeti, hogy Magyarország és Ausztria souverainitása együttesen jelenik meg, mint egy államszövetség souverainitása. Feladatunk — folytatja Szontagh — belső szakadásaink kiegyenlítése, egyesülés nemzeti lét által, belső s külső erőnk lehető legnagyobb kifejtése, hogy a kisértés órájában férfiak lehessünk a gáton, áttörhetlen falat képezvén Európának, a polgáriasodás- és szabadságnak barbárság s kényuraság ellen. Ez szerinte történeti hivatásunk. Nemzetünk története adja szerinte a tanuságot, hogy össze kell tartanunk az osztrák társbirodalommal.

Minden haladáshoz, hiányaink kipótlásához önismeret kell. Igy ismerteti »belállapotainkat alkotmányi, nemzetiségi, műveltségi s anyagi tekintetben«. »Mi válhatnék az emberből — idézi Kant neveléstani mondását — csak akkor tudhatnánk meg igazán, ha nevelését felsőbb lények, angyalok, vennék át.« Ily nevelő pedig az alkotmányforma is, az államforma is. A centralisatio és a municipalismus helyes arányban való egyesítését kivánja. A megyei hatóságokról azt mondja, hogy »ősgyülési forma«, sőt ezen forma valóságos őseinktől reánk szállott kincs, melyet czélszerűen használva, belső nemzeti életünk legtökéletesebb institutióihoz juthatunk, ha megyei termeinket, középkori korlátain fokonként tágítva,

a nemzet osztatlan összes értelmiségének gyülhelyévé teendjük. »Hol vannak pedig — kiált fel — megyei gyüléseinkben a polgárok, a nép, a nemzet millióinak egyedei? Én ott csak előjogosokat, kiváltságos egyedeket látok.« »Nem is tartható... az ország s egyesült összes nemzet akarata hű kinyomatának«. Az adó rendezését kívánja s ez úton e jogok rendezését. Censust tart kívánatosnak, hogy a felvilágosodott többség érdekére támassza a szabadságot, mint alapra. Igy egyrészt jogkitágítást kiván, de másrészt meg jogmegszorítást. Országgyülésünket — szerinte — korszerűen kell átalakítanunk. A rendi képviselet helyébe a nemzeti képviseletet kell tenni. Akár csak a megyei gyüléseknél.

A nemzetiséget illetőleg Széchenyi, a »Kelet Népe« iróját idézi: »Nemzetiségünk biztosítása s nemesebb kifejtése jövendőnk alapja.« Nemzet szerinte a népesség oly összesége, mely állammal, hazával egybekötve, önálló társadalomban, mint egy erkölcsi személy, saját politikai életet él. Ilyen csak a honszerző és államalkotó nép lehet, hazánkban is. Ennek van »saját nemzetisége, a többinek egyedül kölcsönzött, ráruházott. Igen czélszerű alapelv nemzetiségi ellenségeinkkel szemben. Amint tehát folytatja, p. o. hazánkban csak magyar nemzet létezhetik, mivel ez magyar néptől hódittatott meg, úgy határai közt a magyaron kivül más nemzetiség nem is uralkodhatik. Ez bitorlás volna. »Nemzeti nyelvnek« csak a kiképzett irodalmi magyar nyelvet lehet nevezni. A nemzetiség leglényegesebb bélyege s legmélyebb alapja az állam és a nyelv, mert velök együtt él és enyészik a nemzet. A nemzet fennállásának lényeges, elmellőzhetlen feltétele a nemzeti nyelv fennállása, csakúgy mint a független állam. »Nemzeti nyelvünk azonban nemcsak alapja s egyik tényezője a nemzeti létnek, hanem kifejlődése s terjedésének egyedüli eszköze s lényege is.« A nemzeti nyelv a *hivatalos nyelv*, egyszersmind irodalmi nyelv. »A nemzeti irodalom kivirágzása azért a nemzetiség és nemzeti míveltség kifejlődésének első feltétele.« A nemzeti nyelv az iskolai nyelv és az általános társalgási nyelv. A »Kelet Népe« szerzőjétől ajánlott nemzetiségeket magunkhoz édesgető eljárás helyett Szontagh a fenyegető viszonyok nyomása alatt egyenesen és határozottan követeli »a magyar nyelv alkalmazását tanításra iskoláinkban«.

Ezt tartja e perczben a legfontosabb ügynek, mivel ez részint a fennállás, részint nemzeti míveltségünk kérdése. Igy követeli főleg a protestáns tót és szász iskolákban. Ez gátat vetne a pánszlavizmusnak. »Anomáliák végtelenségé«-nek lenne így vége. Ábrándos képzelgés a pánszlavizmus ; kiküszöbölendő képzelgésnek tartja, mint a »pityergő« irodalmat. Az egyesülés mulhatlan feltétele, Szontagh szerint, az idegen ajkú köznép magyarosítása, mint főleg az értelmiségé, azoké, kik a nyilvános társadalmi élet rugói.

A műveltség kifejtésében a nemzet az ember örök rendeltetését valósítja. Ezt előidéző tényezők az irodalom s az iskolák. Az irodalom a műveltség eredeti kútfeje. A műveltség teljes kifejlődésre csak a nemzeti irodalomban juthat. A nemzeti irodalom tehát a műveltségi haladás főfeltétele s még inkább fontos nálunk, mint az egyesülés, a nemzetiség megalapításának s terjedésének eszköze, tehát szintúgy feltétele nemzeti fennállásunknak, mint nemzeti haladásunknak. Az irodalmi nyelv az egyedüli kapocs a különféle népektől származó nemzet értelmiségének egyesülésére, mint azt a nemzetiség fogalma s az állam egysége kívánja. Ezt fogja tehát ezentúl minden művelendő ifju tanulni. Ismerjük el tehát, mily kincset birunk ezen, bár még nem egészen kimívelt nyelvben, ezen bár még kezdődő irodalomban. Haladásunk tehát irodalmunk igazi nekiindulásával egykorú s azzal egyenlő lépést tartó. A magyar nyelv s irodalmon kivül nincs rá nézve üdvösség. Magyar irók, a tudomány és művészet emberei! el ne hagyjátok e népet, mert legbensőbb nélkülözhetlen szüksége van rátok — így szólítja fel lelkesen a magyar irodalom munkásait. Szól irodalmunk úttörőiről, főleg Révairól, »ki nyelvünk grammatikáját megalapítá«, Kazinczy Ferenczről, »az irodalmi nyelv alapítójá«-ról, de főleg Széchenyi István gróf érdemeiről a tettek mezején s az akadémiáról, a Kisfaludy-társaságról. Nemzeti egészben kisebb állam épp irodalmában tűnik elő. Az iskolákról keveset szól, »mivel e tárgyról különös kötetben« óhajt szólani. Protestáns egyetem felállítását tartja szükségesnek Pesten. Ipariskolákat, műegyetemet, gazdasági iskolát, országos könyvtárt sürget. »Minden tudós iskolához pedig gymnastikai intézetet mellékeljünk«, modja, és így a testi nevelés érdekeire is gondol, Jahn rend-

szerét ajánlva, nehogy a test elnyomorodjék vagy elerőtlenedjék. Szükség esetén a honvédelem is hasznát látná. Követeli a házias, nemzeties nőnevelést.

Anyagi érdekeink kútforrásai: a földművelés, az ipar és a kereskedés, segédeszközeikkel. Hazánk főképp földművelő ország, így sokat vár a Gazdasági Egyesület munkásságától. Utak építése, folyószabályozások s szélesebb tengerpart szükséges. Szólt erről már a »Pályakép« című ifjúkori művében.

Nemzeti haladásunk érdekében a különféle egyházak békés együttmunkálkodását tartja kívánatosnak a mult felekezeti küzdelmei helyett. Ezért pártolja a »Zay-Ugróczi dolgozatok« szerzőjének tervét is, a két protestáns felekezet vallási unióját.

A »Berekesztés«-ben végül egy pillantást vet korának a legújabb magyar politikai mozgalmaira. Korát hazánk *ébredés*-korának nevezi, Berzsenyi lángszavai, Kölcsey eszményi alakja s Vörösmarty szózata mind erre munkál. »Lépjünk tehát a cselekvés stádiumába!« Nagy érdeme van ez irányban a »Pesti Hirlap«-nak s a »Kelet Népé«-nek; utóbbinak ezer példányát pár hét alatt elkapkodták. De »Széchenyi István szive aggodalmában hibázott, mikor a »Pesti Hirlap«-ban valamiféle sárkányt látott, mint Zrinyi a költő a törökben s felkiáltott: »Ne bántsd a magyart!«, ő is így emelte fel hatalmas szavát a »Pesti Hirlap« ellen. A jövő azonban, tudjuk Széchenyi-nek adott igazat. Különben Szontagh is hozzáteszi: »A »Kelet Népe« intései tehát nem voltak feleslegesek.« Ellenőrködés volt a »Pesti Hirlap«-pal szemben. Széchenyi lelkében egy dicsőbb jövendő eszménye élt, »a magyar még csak lesz«. Ezért ébreszt, simogat, dorgál, elénkbe állítja fogyatkozásainkat. Ráilik igazán amit Szontach ráolvas:

»— Wer den Besten seiner Zeit genug gethan,
Der hat gelebt für alle Zeiten.«

Egyenlő büntető törvényt, egyenlő honvédelmet s egyenlő adót követel a »Kelet Népe« irója, a »legnagyobb magyar«. De a kor méhe magában hordta volt az általános egyenlőség eszméjét.

Az első magyar sociologusnak, Szontagh Gusztáv-nak társadalmi philosophiája, azaz sociologiája tehát főelvül az ember erkölcsi rendeltetése megvalósítását hirdeti a társa-

dalmi élet alakjában s e főeszme körül csoportosítja tételeit, erősen építve a történelem tanulságaira, úgy hogy a történeti fejtegetések uralkodó szerepével közeledik napjaink amaz egyik sociologiai iránya felé mely a sociologiában történet-philosophiát lát s melynek egyik legkiválóbb képviselője Paul Barth[1]).

Mindenesetre érdemes, komoly és érdekes munka ez az első magyar sociologia s mint komoly és európai gondolkodót állítja elénk Szontach Gusztáv-ot, az első magyar sociologust.

---

[1]) V. ö. »Die Philosophie der Geschichte als Sociologie. Erster Theil: Einleitung und kritische Uebersicht. O. R. Leipzig. Reisland, 1897. XVI + 396.

Politika és társadalompsychologia.

Irta: DÉKÁNY ISTVÁN.

Mi sem megszokottabb a sociologia körében, mint évezredekkel ezelőtt idejét múlt társadalmi intézményekkel foglalkozni. Sokszor felhozták már a sociologia birálói, hogy modern intézményeket a sociologus elemezni nem tud. Spencer úgyszólván kizárólag kezdetleges népekkel foglalkozik és az ő példáján indulva, a modern sociologia e bár érdekes, de mondhatnók, társadalom-embriologiai szempontot helyezi még mindig előtérbe. Innen van, hogy nem egy sociologus, mint E. WESTERMARCK, aki igen messzeterjedő, ha nem is mindig mélyreható tanulmányokat tesz a társadalmi intézményekről,[1]) modern intézmények megítélésében nem képes biztos utat találni. SIMMEL már eljutott a középkorig, sőt az új kor első századaig is. A czéhszabályok korának szelleméből igen sok érdekes társadalomtudományi mozzanatot jegyzett föl. De a modern társadalmi gazdaságtan és társadalmi politika még mindig nem támaszkodhat a sociologia adataira.

Ennek az állapotnak oka, úgy látszik, másban keresendő, mint eddig véltük. A modern intézmények meg nem érthetők, hogy úgy mondjam, kikristályosodott állapotukban, hanem kutatnunk kell a psychologiai indítékokat, melyek létrehozták. Az ősi intézmények jórészt megiratlan, öntudatlan csoportalkotások, melyek jól és könnyen megérthetők a psychologiai alapból, a közszokásból; a maiak nem. Itt nehezebb a követ-

[1]) The origin and development of the moral ideas. London, 1906. E véleményünket egyetemi előadásaira is alapítjuk. WESTERMARCK iskolája a társadalompsychologiának úgy látszik általában kevés jelentőséget juttat. V. ö. The abuse of the psychological methode of sociology. Clare Market ReviewVI. 94. l.

keztetés, esetleg hypothesis alkotás a psychologiai előzményekből. Az egyénnek, ami a legfontosabb, ma nagyobb érvényesülhetés jut, viszont többoldalú társadalmi hatás közepette működik. Mindakettő, az egyén és a társadalom benne létrehozott hatása, csak szorosabb társadalompsychologiai elemzés révén válhat világossá. A modern sociologiának tehát sokkal nagyobb szüksége a társadalompsychologiai alapvetés, mint a fentemlitett embriologus iskolának.

Itt is, mint minden psychologiai ismeretnek alapja, forrása ténymegállapítás, megfigyelés, ez esetben benső megfigyelés, magunkra eszmélés. Mert csak ezen az úton jutunk tulajdonképpi psychologiai ismerethez; a sokat említett kisérleti módszernek csupán correctiv, segédeszköz-szerep jut, mely benső megfigyelés nélkül nem lehet el. Ugyan itt is nagy a kisértés, hogy módszertani egyoldalúságba essünk, értjük a pusztán mechanikus psychologiai ténystatisztikát, a tanuzási módszer nem mindig használható számbeli adatait. De képzett psychologiai megfigyelő ritkán rejtőzik a sociologusban.

Egy Schäffle, akiben meg lett volna a hajlam és képesség modern intézmények elemzésére, a sociologia fejlődésének nagyon kezdő fokán ir. Marx, aki a gazdasági társadalom kitünő megfigyelője volt, másrészről erős speculativ elme, aki sokat construal, psychologiai hypothesiseket is. Követőit viszont conservativismusuk és gazdasági radicalismusok gyakran visszatartja attól, hogy a régi propaganda-terminologia helyett, mely a maga idejében jó volt, új tényeket megfelelő új fogalmakkal fejezzenek ki.

Másrészről igen érdekes új kisérleteket is találunk modern társadalompsychologusok részéről; igy William Mac Dougall alapos műve[1]) általános culturdescriptiv tudománynyá akarja szélesíteni a társadalompsychologiát. »A psychologia ne tekintse egész feladatának a tudat-folyamat introspectiv leirását, hanem munkája csupán bevezető részének. Ily introspectiv leirás, ily tiszta psychologia, sohasem alkothat tudományt, vagyis nem emelkedhet egy magyarázó tudomány színvonalára és egymagában nem lehet nagyfontosságú a társadalomtudományra.«[2]) Kitűzött programmjának azonban csak

[1]) An introduction to social psychology. London, 1908.
[2]) I. m. 15. l.

bevezető részéhez jut, széles culturpsychologia helyett belemélyed az ösztönök leirásába, miáltal a mai, főrészben gazdasági és politikus társadalom psychologiai rajzát ismét egy újabb psychologus nemzedék számára elhalasztja.

De épp az eddig megtett munka jelentőssé vált a politikai tudományban uralkodó téves psychologia megdöntésére. A politikai iró a leggyakrabban erős intellectualis munkát végzők sorából való. BENTHAM-től, de korábban esetleg MACCHIAVELLI-től kezdve jellegzetes intellectualismus tükröződik műveikben. Ők azok, akik a társadalom átlagembereit a maguk psyché-jük módjára képzelik és megalkotják a túl intellectualisált politikust mindenkiben, ami merész és a legvalótlanabb hypothesis. Senkisem képes más egyén benső psychicumát megismerni. Itt mindig hypothesiseket csinálunk; de sokszor alaptalanul, ami roppant tévedésekre vezet a politikai tudományban. WALLAS igen meggyőző példákban mutatott erre.[1]) Tudatos gondolkozás, mérlegelés beleképzelése, inhypothetisálása mások elméjébe, midőn ott csak öntudatlanság, ösztönszerű motivumok vannak, sokszor megtéveszté a törvényhozót. Néhány századdal ezelőtt elfogadott volt az, hogy a társadalom alakulása maga nem egyéb, mint tudatos actus, szerződés. Ma a népképviseleti rendszer azon alapból indul ki, hogy a nép oly politikai képességek birtokában van, melyek itéletadásra képesitik bizonyos politikai kérdésben. Hogy a XIX. században a franczia népszavazatok más psychologiai tényre engedtek következtetni, köztudomású. A nép, a hypothetikus átlag-politikus sem nem itél, sem nem hajlandó e szellemi tevékenységet intensive megtenni.

Ez intensiv politikai gondolkodás kevesek számára van fentartva. Sőt a történelemben végighuzódik a kormányzottak és kormányzók párhuzamossága. A legkorábbi jelenség az *alá- és fölérendeltség* a társadalmi differentiatióban. Mindig különválva látjuk a kormányzók osztályát, melyről a modern sociologia nem szűnik meg hangsúlyozni,[2]) hogy a befolyá-

[1]) Human nature in politics. London, 1908. (291. l. The politician is still apt to intellectualise impulses.) Különösen 20—58. l. Impuls and instinct in politics.

[2]) SIMMEL: Soizologie der Über- und Unterordnung. 1907. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 24. köt.

solás korántsem oly egyoldalú, mint az uralkodó részéről régebbi politikai elméletek vélték. De még SIMMEL is, aki iskolázott philosophus gondolkozó, elfogad a sociologiában lehetetlen politikai elméleteket. Készen talál egy ARISTOTELES óta kifejlett elméletet a monarchiáról és nem vizsgálja, hogy ez az egy-uralkodóról szőtt psychologiai hypothesis társadalompsychologiai szempontból voltaképp lehetetlenség, és sohasem volt valóság,[1]) mert a kormányzatban mindig részt vett az *uralkodó környezete*, amely sociologiai szempontból el nem hanyagolható, sőt éppen érdekes. »Az ember az alárendeltség elvéhez, innen indul ki SIMMEL, kettős viszonyban van bensőleg: egyrészről *vezettetni akarja magát*, az emberek többsége csak vezetés mellett létezhet, sőt *érzik* is ezt, keresik a magasabb hatalmat, mely magukért való felelősségüket átveszi és óhajtanak egy korlátozó, szabályozó szigort, mely védi őket nemcsak kifelé, hanem önmaga ellen is.« [2]) Ezzel megindul a psychologiai hypothesis, amelyet úgy vélünk már régebben is kétséggel fogadtunk volna és inkább a munkamegosztásból vezettük volna le hamarosan az uralkodó osztály keletkezését, nem pedig abból, hogy a nép vezettetni »akarja« magát. Már ezáltal is intellectualisáltunk egy ősi folyamatot, amely ma sem psychologiai tényállás.

»Számtalanszor felhozták már, hogy minő kiáltó aránytalanság van *egy* uralkodónak befolyása (Einherrschaft) és a kormányzottak nagy száma között. Ennek magyarázata abban van, hogy az uralkodó összes functiója kimerül az uralkodásban, míg a közügyeknek az átlag-ember tevékenységének csupán csekély részét szenteli«, mondja SIMMEL.[3]) E politikai elméletekből átszármazott felfogás magyarázatát SIMMEL-nek

[1]) SCHÄFFLE (Bau und Leben 1881. IV. 242. l.) nem gondol egy személyből induló kormányzó befolyásra. Az »Obrigkeiten« mint *tekintélyek* szerepelnek.

[2]) SIMMEL: i. m. 487. l.

[3]) Az ő philosophiai nyelvét, finoman árnyaló műszavait csupán magyaráznunk lehet. SIMMEL fordításáról le kell mondani mindenkor. »Die Struktur einer Gesellschaft nämlich, in der nur einer herrscht, und die grosse Masse sich beherrschen lässt, hat nur darin ihren *normativen Sinn*, dass *die Masse*, d. h. das beherrschte Element *nur einen Teil der dazu gehörigen Persönlichkeiten einschliesst*, während der Herrscher *seine ganze Persönlichkeit in das Verhältnis hineingibt.*

el kellett volna hagynia és csupán annyit mondania, hogy a monarcha functióit voltaképp egy *csoport* gyakorolja.

Ez a politikai csoport képviseli a politikai gondolkozás typikus formáit, és a társadalompsychologia, ha a kormányzás psychologiáját kutatja, legczélszerűbben ezekhez fordul. A társadalompsychologiai megvilágítás sokban hiányzott eddig úgy a politikai, mint a társadalomtudomány részére, pedig fontosságát hangsúlyozni nem is szükséges. De egyszersmind nehézségeit sem. A psychologus itt nem laboratoriumi anyagot talál; az amerikai psychologisáló sociologusok, — L. WARD a főtekintély ott, — bár kedvező thémának találnák, mert könnyen képzelhető e téren új elmélet, voltaképp még ma sem önállók.[1]) WALLAS, ki maga évtizedeken át tevékeny politikus volt, némely pontban határozottabb irányt talál, bár nem határozott végpontot, eredményt.[2]) Megpróbáljuk a társadalomfejlődés utolsó századainak főbb tüneteit elemezni e szempontból.

Hogyan van az, hogy a történelemben inkább szabály, mint kivétel, hogy a kisebbség dönt a többség ügyeiben? A modern parlamentarismus ritkán látta tudatosan, minő nagy forradalom a historiában a többségi elv. De talán e forradalom nem fejeződött be, hiszen nem látjuk a többség tényleges befolyását tiszta formában. Önként kínálkozik a felelet e problemára, döntő a sanior pars; de minő psychologiai alapon? A sanior pars azonban még nem általános tény, sok helyütt csupán ideál. Itt mégis bizonyos psychologiai sajátszerűségnek kell rejleni.

A kormányzás társadalompsychologiája legújabb történelmünkben egy másik felötlő mozzanatra talál; gyakran, igen gyakran a vezető elemek idegenek. Idegenek lehetnek fajban, ethnographiai eredetben, melyre legérdekesebb példa az, hogy néhány ezer angol kormányoz több százmillió indiait; idegenek lehetnek gondolkozásban. De bármelyik esetről van szó, a psychologiai jelleg majdnem azonos, egy *ruling race* jellege, melylyel igen czélszerűen megjelölhetjük azt a sajátos psychikai tényt, hogy ha nem is egy nemzeti államba be-

[1]) Hogy minő wardszerű még itt a vizsgálat módja és minő kevés tényleges haladás, v. ö. M. M. DAVIS: Psychological interpretation of society. N. Y. 1909. (Columbia Univ. Studies.)

[2]) V. ö. id. müve 5. fej. The method of the political reasoning.

ékelődött, tömör, idegen csoportról van szó ; a kormányzatban résztvevő egyének jelleme, psychikai természete annyira elütő a közösségtől, hogy ezzel szemben mintegy másik fajt alkot. Évezredünk történelméből csupán három század esik hazai dynastiára. Mi sem gyakoribb, mint egy-egy »kalandor«, egy Hódító Vilmos, egy Róbert Károly, egy Napoleon, de a skandináv és balkáni államokban ma is idegen uralkodó-családokat látunk. Ha nem is az egyes egyének fontosak társadalompsychologiai szempontból, azt látjuk, hogy az uralkodó környezete hasonlóképp gyakran idegen. Szent Istvántól kezdve történelmünkben különösen gyakori az uralkodó közelében egy hospes-gondolkozás ; de ne feledjük, volt idő, midőn a franczia királyi udvarban olasz szó hangzott, Olaszországban spanyol és a porosz király teljesen franczia környezetben élt. Az uralkodó és tágabb értelemben a kormányzó környezetének szelleme, a ruling race, erre példákat halmozhatunk a történelemből, idegen.

A kormányzó faj sajátos állása voltaképp még sem ethnikai különbségeken alapszik, hanem bizonyos társadalompsychologiai törvényeken. E fajkülönbségek psychologiai energiák, melyek ugyanúgy működnek, érvényesülhetnek ugyanazon ethnikai közösségbe tartozó egyén vagy kormányzó csoport részéről is. És mégis a társadalom a kormányzó osztályt különálló fajnak érzi éppen, mert amaz energiák oly sajátszerüek.

Ennek a ténynek a mivoltával igen nehéz speculatiók nélkül foglalkozni. Mégis a race-elmélet e pontját egyszerűnek véljük: *a társadalom fejlődésében az idegen vezető-fajnak azért jut nagy szerep, mert gyakori szükséglet, hogy egy faj képességeit kiegészítse egy másik faj.* Üdvös és rendkivül jelentős szerep jut a faj-tulajdonságok kiegészítésének pl. az indiai kormányzatban, ahol egy ősculturájú és korántsem alsóbbrendű nép százmillióit néhány ezer angol kormányozza. Éles tekintetű historikusok, minő Seeley [1]), tiltakoztak a köz keletű dogma ellen, mely szerint az angol faj különös kormányzati képességekkel van megáldva. Seeley csupán önfegyelmező képességében látja a kérdés megoldását, holott álta-

[1]) How we conquered India (The expansion of England, a 197. s köv. II.)

lánosságban egy typikus sociologiai tényt láthatunk itt, a faji tulajdonságok kiegészítését.

Hasonlóképp van a ruling race-nál magában egy nemzeti államban. Épp akkor van legnehezebb helyzete a kormánynak — és épp akkor a legszükségesebb a functiója — »amidőn egyoldalú faji tulajdonságok erős nyilvánulása észlelhető, midőn a társadalom actioja oly krisishez vezet, melyben szükséges a *kivülállók* nyugodt megfontolása, de midőn ugyanez a megfontolás majdnem lehetetlen, vagy nagyon nehéz a társadalommal együttélők részére. Amidőn a franczia képzelem már kimerült elméleti államszervek kigondolásában, egy erőskezű és nem theoretisáló administrator támadt Napoleonban, aki nem hordta magával Rousseau-t és a forradalom elméleti ideáljai helyett hús és vérből álló államszerveket teremtett, melyek voltaképp ma is megvannak. És az is kétségtelen, ha Kossuth nem hajlott volna épp úgy, mint az akkori magyar társadalom, érzelmi fellobbanások nyomán pillanatnyi ösztönzések felé, ha egy Széchenyi-szerű társadalomkritikusból lett volna benne egy kevés, úgy nem jutott volna ama kénytelen lemondó vallomáshoz: Nem születtem diplomatának. A ruling-race psychologiai jellege a társadalom többségétől tehát erősen eltérő.

A kormányzó egyéniségek továbbá általában nem philosophusok. Sehol sem követelt Platon az ő Államában nagyobb utópiát, mint midőn philosophusokat, más szóval helyesebben tudósokat, szakembereket óhajt az állam fejéül; sőt mindenütt, azt mondhatnók, »concret szellem« dominál az államfőkben, ami egyszersmind kapcsolatot fejez ki egy lelkiállapottal, mely nem speculativ, nem kedvel elméleti constructiókat és nem is utánoz. Az utánzás megboszulja magát; Szt. István törvényhozása például Karoling-utánzat, mely súlyos szervezetválságot hagyott maga után. Kisssé önnállótlan, idealista, bár energikus és tudatos czélt követ. Az államfő, mint mondani szokták, nem utánoz, hanem itél és hajlik, de lehetőleg észrevétlen, avagy, ha észrevételi magát, úgy parancsol. Mindig egy concret szükségletből, egy concret czélért. A szavazó demokratia mást jelent elméletben, mást a ruling-race nyelvén, a befolyás megtartását de facto, egy önműködőnek látszó »gépezet« mellett is, mely mint a sug-

gestiv vámok, suggestiójával a mai társadalom-psychologiai viszonyok mellett szükséges megnyugtató hatással van, és amelyet gépezetnek nem minden ironia nélkül neveznek széltében Amerikában.

A kormányzatnak van egy örökös és igen nehezen s kevesek által teljesíthető feladata, *a megfigyelés*, a társadalom concret állapotának megfigyelése. Ez a kérdés egyik legkevésbbé vitatott pontja. SCHÄFFLE már lépten-nyomon kiemeli a kormányzást mint tisztán szellemi functiót, sőt a statisztika és jelentéskérés sajátságos positióját is kiemeli,[1]) melyet voltaképp mindenütt a központi hatalom kezdeményezett. De psychologiai elemzésével nem foglalkozik.[2]) A kormányzó faj elsőrendű szükségletének mutatkozott már a XVIII. századtól fogva a megfigyelés szervezése, de ennek koránt sem abban a formájában, mint a modern tudományé, a kisérleti megfigyelésben. Midőn azt mondjuk, a kormányzaton lévő egyének sohasem philosophusok, avagy doctrinairek, csak negative világítjuk meg a poblemát. SPINOZA elve, omnis determinatio negatio, a kezdetnek mégis megfelel, s e kérdésben egy fontos tény hangsúlyozását jelenti: nem találjuk a kormányzó fajban az *általánosítás* képességét, avagy mondjuk, szokását. A generalisálás gondolatbeli belső tevékenységünk általános törvényekhez, természettörvényekhez vezet. Az uralkodó faj ezek jelentőségét nem ismeri, de talán nem is kell ismernie, ha a tényleges állapot természetes állapot.

Általánosítás helyett itt egészen más functiót, más gongondolkozásmódot találunk. Ennek a gondolkozásmódnak lényege, hogy nem az általánost, hanem a sajátszerűt kutatja. Egy modern történelemelmélet sokat foglalkozott e kérdéssel, és individualisationak[3]) nevezte el ez utóbbi felfogásmódot.

[1]) Bau u. Leben. I. 469. l. Beobachtung oder Sinnestätigkeit des sozialen Körpers.

[2]) E téren ő a régi kormányzó elmélet értelmében egyoldalú befolyást lát. Regieren ist Lenken, Umlenken, Einlenken. Még ott is, ahol mint a törvényhozásnál, csak egyik résztvevő (*mitentscheidet*), a kormány mindenütt az *initiativa* szerve (IV. 244. l.).

[3]) E kifejezés egyoldalú magyarázatokra vezetett és éppen a sociologiában könnyen félre vezethet. Az individualisatio *ismerettani* értelemben szerepel itt; különböző a specificatiotól, éppen ellentétes a generalisatioval. Az individualisálás elménk functiója, mely épp úgy a sajátszerűben keresi a lényeget, mint ahogy mi közönségesen gondolkozni szoktunk a körülöttünk lévő egyénekről: nem hanyagoljuk el, sőt kiemeljük, ami az egyén sajátszerűsége, egyénisége.

Tényleg van bizonyos hasonlóság a politikus és historikus gondolkozásában, amire már FREEMAN rámutatott és kétségtelen, hogy a historia épp a ruling race szellemi szükségleteiből kifolyólag igen gyakran az uralkodó csoport körében fejlődött.

A sajátszerűsítést (vagy ismerettani értelemben egyénítést) néhány példában psychologiailag közelebbről meg kell világítanunk. Képzeljük el, forradalom üt ki. El kell képzelnünk azt is — sok forradalmat értünk meg az utolsó másfél században — hogy a forradalomnak kidolgozott elmélete volna. TAINE pl. azt mondaná: a forradalom oka az egykamarás rendszer, mert szerinte minden forradalom egykamarás rendszerrel kezdődik és két kamarással végződik. Levezetné tehát az épp beálló forradalom okát egy általános tételből, egy törvényből. Nem így az uralkodó, mint typus, ki sohasem keresne általános okot, mint aminő az egykamarás rendszer, hanem oly okokat, melyek csak egyszer történtek meg, épp ama bizonyos forradalom előtt. Tehát sohasem keres hasonlatokat, hanem megragadja a tényt a maga *egyszeri*, sajátszerű voltában. A magyar forradalomban talán legfeltünőbb lesz egy eddig történelmünkben elő nem állott ok, egyrészt nagy belső, hirtelen átalakulás, felelős ministerium, mely kezdetben nem minden nehézség nélkül működik, s egy heves képzeletű parlament és ugyanekkor Ausztria nagy válsága, a nyugateurópai társadalmi helyzetváltozástól még bonyolódottabbá téve. Mindezek az okok a maguk sajátszerűségökben soha vissza nem térő unicumok, a maguk nemében nem általánosíthatók; épp egyénies, sajátszerű szinezetük képezi lényegöket. Az uralkodó typus ezekre van tekintettel, a megfigyelési mód, melyet mint psychologiai tényt látunk nála, az ő sajátja, a kormányzat psychologiájának specificuma.[1])

De a történelmi individualismus *ismerettani* vizsgálata nem mutatott ez analogián túl egy újabb következményre,

[1]) WALLAS tanár határozott psychologiai magyarázatig (Human nature in politics 5. fej.) nem jut. A természettudományi gondolkozásmód — kész fogalomrendszer és a tények e schemába való mechanikus beleillesztése — ellen hatalmas támadást intéz, de ezzel a szerinte »quantitativ« gondolkozásmóddal szemben a politikus gondolkozásmódját csak »qualitativnak« képes meghatározni.

arra, hogy ezen az alapon a *causalis kapcsolat* felfogása is teljesen átalakul. Elménk tevékenységei között a leggyakoribb és legszükségesebb az okok keresése, de egyszersmind mi sem nehezebb, mint okot helyesen megállapítani. A tudomány ma igen könnyen csak a skeptikus álláspontig juthat, midőn azt mondja, az ok megállapításával sohasem vagyunk készen, mert vizsgálódásunkban tovább haladva, egyre finomabb és finomabbá teszszük a sorozatot ok és okozat között. A politikus fentrajzolt gondolkozásmódjának erre nincs szüksége, bizonyos ösztönszerű genialitással kell megragadni a tényeket és az okot rögtön megsejteni bonyolult esetben is. Az ok és a neki megfelelő eredmény, az okozat közti kapcsolatot elnagyolt művészi vázlatban kell kijelölnie és ez gyakorlati szempontból teljesen elegendő. Mert ha a lánczolat az okok finom sorozatában tág hézagokkal van is megszakítva, mégis mondhatjuk, hogy p. o. a világosi fegyverletétel nehezen érthető meg az orosz interventio nélkül.

A modern természettudomány causalis elmélete ily oksági kapcsoló-merészségre nem is vállalkoznék, sőt barbárnak bélyegzi a historikus causalis gondolkozásmódját. A mult században a természettudományi jellegű logikák tiltakozása oly erős volt, hogy a historikus meg sem kisérté sajátságos causalis gondolkozását igazolni. Azt kell mondanunk, hogy a hétköznapi gondolkozás valóban nem is irányadó a tudományban; minden gondolkozás nemesíthető és tovább képezendő logikai formájában. De ez, amit a logikus gyakran feledett, kétféle irányban történhet. Midőn az okok kapcsolatát keressük, vagy egy általános okozathoz egy általános okot, vagy egy sajátszerű eredményhez egy sajátszerű okot keresünk. De lehetetlen egy általános törvényből egy sajátszerű okozat levezetése, megmagyarázása.

Doctrinaireknél ellenkezőleg épp ez a gyakori; elméleti sociologus vagy marxista constructiók nyomán induló politikusok ily következtetéseket szoktak vonni. Ma már nem érvelünk úgy, mondja WALLAS,[1]) hogy a bolygók körben mozognak, miután a bolygók tökéletesek, a kör pedig tökéletes alak,

[1]) E. i. m. 139. l. egyéb érdekes példák. Minő kézzelfogható lehetetlenséget következtettek pl. a wages-fund theory hivei.

mint a középkorban mondották. De ma is »logikus« demokraták még úgy érvelnek Amerikában, hogy mivel minden ember egyenlő, a közhivatalok váltakozva viselendők. A bolygók tökéletes volta épp oly téves állítmány, mint az emberek egyenlő volta. A természettudósnál épp ehhez hasonló gondolkozás gyakori (a habitual mental furniture). Ugyanezért az uralkodó typus nem is törődik általános törvényekkel [1]), hanem csupán tényekkel a maguk sajátszerűségében. Nagyon is közelről szemléli a tényeket, azok unicum voltát kénytelen érezni. Egy elvonuló philosophus keresheti a forradalom törvényét, de egy politikus a forradalom közepette cselekedni kénytelen, érezvén ama *helyzet* sajátszerűségét. Kossuth, midőn előtte egy délszláv küldöttség megjelent, nem vizsgálhatott praecedenst, vagy analogiákat. Bizonyos, hogy *akkor* volt az első magyar felelős pénzügyminister az első nagy általános európai társadalmi forradalomba közelről belevonva. Az a gondolkozásmód, melyet a politikus causalis kapcsolataiban találunk, hasonlít a historikuséhoz, de aligha jellemezhetjük anélkül, hogy pontosabb, bár új terminust ne kelljen választanunk.

Nevezzük mindazon sajátszerű (történeti) előzmények, okok összeségét concret [2]) tények complexumának, röviden sajátos *helyzet*nek, két concret tény kapcsolatát pedig, minő az orosz interventio és a világosi capitulatio — hogy az *általános* oksági, causalis kapcsolattól megkülönböztethessük — *concret relation*ak, akkor azt mondhatjuk, hogy a politikus nem általános törvényeket, hanem concret relatiokat keres. Azaz egy concret tény okáui nem általános, hanem ugyancsak concret tényt keres. Bonyolult eseteknél a sajátos »helyzet« egy előző sajátos helyzetben (concret tények complexumában) találja magyarázatát, azaz — nagyon közkeletü formában kifejezve — minden ténynek megvan a *maga* oka. Amilyen egyszerű igazságnak véljük ezt, épp oly ritkán találjuk szükségszerű és *természetes psychologiai tényként* emlitve, pedig a ruling race így gondolkozik, ezért nem doctrinaire. A kormányzó

[1]) Természettörvényekkel, nem normativ tételekről van szó.

[2]) A concrét szó régi logikai fogalmat fejez ki. Nem teljesen födi a most adott jelentést s csak jobb hiányában használjuk.

typus sajátszerűsít (inidividualisál), midőn az előtte álló tényeket felfogja és megérteni iparkodik; midőn gondolkozik, concret relatiot keres.

Midőn a ruling race meglátja az előtte állóban a sajátszerűt, a jellemzőt, két igen közel álló föltevés és szóhasználat szokott eredni ebből. Azt szokták mondani, hogy a »tényeket« látja a maguk »valóságában«. Macchiavelli, aki általában az uralkodó álláspontját rajzolja, így ír a maga módszeréről: »Szándékom hasznos dolgokat írni, s ezért úgy írom le az igazságot, *amint van*, nem pedig mások képzelődését követem; egyes írók köztársaságokat és fejedelemségeket gondoltak ki, olyanokat, amelyeket soha sem nem láthatunk, sem pedig tényleg nem alapítottak. Nagy különbség van ugyanis a közt, ami éppen történik és a közt, aminek lenni kellene. Aki az elsőt elhanyagolja és csak az utóbbi után igazodik, előkészíti bukását sokkal inkább, mint fenmaradását.« Nincsenek moralis szabályok az uralkodóra nézve, amennyiben ama moralis szabályok általánosítottak és nem alkalmazhatók az illető helyzethez. Macchiavelli századokon át vitatott relativistikus erkölcstanának psychologai magyarázata voltaképp a kormányzó typus psychéje: sajátszerűsít, concret relatiot keres. De bizonyára téves föltevés az, hogy a sajátszerűsítés functioja a tényekhez vezet; az, »amint van«, a psychikai functiok közben átalakul számunkra akkor is, ha a sajátszerűt, akkor is, ha az általánost elemezzük ki a tényekből.

A másik tévedés könnyen abba az irányba vezethet, hogy az uralkodó typus functioját, szellemi életét is intellectualisáltabbnak képzeljük, mint aminő. Nem hypothetisáljuk bele, hogy a ruling race nagy intellectualis munkát végez, midőn a *helyzet sajátszerűségét*, melyet fölismerni kétségkivül nehéz, amely a politikus örökös themája, végig gondolja.[1]) A kormányzó typus is ösztönöket örököl, melynek szerepe koránt sem megvetendő és nagy munkamegtakarítást jelent a szellemi fejlődésben. De ez ösztönök specificus kormányzati ösztönök.

---

[1]) A fejedelem, 15. fej. 2. Egy újabb problema ezek után az, hogyan történik a sajátszerű társadalmi helyzet felismerése.

A helyzet, a körülmények nyomásának gyakran nem értelmi megfontolásból, hanem ösztönszerűen engednek és ha megtalálják a concret relatiot, mely új helyzethez vezet, a megváltozott körülmények urai maradhatnak; de nem egyszer átjuk, hogy hajthatatlanok; az uralkodói adaptatio képessége nincs meg bennök, mint a Bourbonokban, kik az összeütközésekből nem kerülvén ki győztesen, positiojukat végleg elvesztették. Minden körülmények között elsőrangú probléma a politikai gondolkozás örökös themája, a társadalomfejlődésben beálló új, sajátszerű helyzetek végiggondolása. S itt mindig könnyebb doctrinairenak lenni, mint politikusnak.

A csecsemővédelem hatása a csecsemőhalálozásra.

Irta: SZANA SÁNDOR.

Mielőtt fejtegetéseimhez fognék, mindenekelőtt meg akarom állapitani, hogy bár Magyarország csecsemőhalandóságát éppenséggel nem tarthatjuk csekélynek, még sem szabad szem elől tévesztenünk azt, hogy amidőn Magyarország csecsemőhalálozása 1908-ban 21·2% volt, nemcsak Ausztriáé, hanem 1905-ben Bajorországé (24·1%), Szászországé (25·7%) és Würtembergé is ennél nagyobb volt. (22·4).[1]) Tehát ezen elsőrangú culturállamok halálozása nagyobb, mint Magyarországé. Ha pedig a nagy városok csecsemőhalálozását vesszük, azt látjuk, hogy Budapest csecsemőhalálozása körülbelül akkora, mint Berliné.[2]) A legnagyobb német városok között 1909-ben 18-nak van nagyobb csecsemőhalálozása még, mint Budapestnek.[3])

Ha már most azokat a tényezőket keressük, amelyek a

[1]) DIETRICH: Das Fürsorgewesen für Säuglinge. Z. f. Säuglingsfürsorge 1908. Bd. 2.

[2]) BEREND Budapest csecsemőhalálozását úgy akarja megállapitani, hogy a Budapestről elvitt csecsemők halálozási számát is hozzá akarja adni. Ezt azonban csak akkor lehet, ha a többi fővárosnál is ezt tesszük. Berlinből p. o. igen sok csecsemőt visznek el, minek bizonyitéka, hogy Berlin körül vannak községek, hol több házasságon kivül született hal meg, mint ahány ott született.

[3]) A német államok halálozása az utolsó években lényegesen javult. De teljesen arányban van a szülések számának ugyanily leszállásával. Magyarország születési arányszáma az utolsó években nem csökkent, nem csökkent a csecsemőhalálozás sem. Teljesen ugyanez áll a városokra is. Valamennyi német városban csökkent a szülések arányszáma, épp oly arányban csökkent a csecsemőhalálozás is. Mindenütt, tekintet nélkül arra, van-e az illető helyen csecsemővédelem, vagy nincs.

csecsemőhalálozást befolyásolják, mindenekelőtt figyelembe kell vennünk a születések arányszáma és a csecsemőhalálozás arányszáma közötti parallelismust. Amint a születéseknek a lakosság számára vonatkoztatható arányszáma növekszik, emelkedik nemcsak absolute, hanem aránylagosan is a csecsemőhalálozások száma, vonatkoztatva a születésekre. Vagyis, ha a szülések arányszáma nő, növekszik a csecsemőhalálozások arányszáma is. Helyesebben, mert a gyakorlatban rendszerint ezt látjuk, amint a szülések arányszáma csökken, arányosan csökken a csecsemőhalálozás arányszáma is.

Élénken és szemléltetően demonstrálják ezt a Roesle által a dresdai Ausstellung für Volkskrankheiten u. ihre Bekämpfung-ban kiállított táblák, melyeket a dresdai 1911-iki nemzetközi egészségügyi kiállításon is még bővítve s az utolsó évig vezetve mutatott be. Ha ezen táblákat nézzük, és nem az egyes, hanem az évekre kiterjedő összeredményeket hasonlítjuk össze az egyes országokban, de még inkább az egyes városokban, úgy azt látjuk, hogy csökkenvén a szülések arányszáma, csökken a halálozások arányszáma is.

Látjuk ezt a következő táblázatból is, mely Magyarország születési s csecsemőhalálozási arányszámát tünteti fel:

	Magyarországon a szülések és gyermekhalálozások arányszáma 1891—1909-ig.		
	1000 lélekre esett élveszülött	100 élveszülöttre esik 1 éven aluli elhalt gyermek	5 éven aluli
az 1891—1895. évek átlagában	41·7	25·6	39·9
az 1895—1900. évek átlagában	39·2	22·1	34·0
az 1901—1905. évek átlagában	36·8	21·3	32·4
az 1906—1909. évek átlagában	36·0	20·8	31·0

»Érthető is ez«, mondja Biedert,[1]) hisz az anya, ki első gyermekére még a legnagyobb gondot tudja fordítani, már negyedik és ötödik gyermekére sokkal, de sokkal kevesebb gondot tud csak fordítani.«

[1]) Biedert: Die Kindernährung im Säuglingsalter. Fünfte Auflage: Stuttgart, 1905. 26. oldal.

Közöl Biedert adatokat arra nézve is, hogy ha a szoptatás általános szokása által egyes helyeken magas születési szám mellett alacsony volna is a csecsemők halálozási száma, úgy a második vagy harmadik év okvetlenül elsodorná ezeket a gyermekeket. Szóval Biedert szerint a gyermekek élettartamát a gyermekek számára rendelkezésre álló életjavak determinálják. »Élelmezési és gondozási lehetőségekkel függ össze a gyermekhalálozást leszállítani igyekvő összes hygienikus törekvések eredménye.«[1])

Nem bizonyít természetesen a születési szám és csecsemőhalálozási szám nagyságának parallelismusa ellen az, hogy ezen *parallelismust* nem mindig, *minden egyes évben*, vagy rövid időközökben egyáltalán nem lehet kimutatni. Egy év vagy néhány év socialhygienikus evolutio lezajlására kevés.

De egy évben gyakran különböző fontos tényezők determinálják a halálozást. Igy közhely a szakirodalomban az a tétel, hogy a termés jó vagy rossz volta befolyásolja a csecsemőhalálozást. De befolyással bír a csecsemő halálozásra a nagyobb gyermekek között dühöngött járvány is, amennyiben helyet csinál több újszülött számára, mint azt ugyancsak Biedert[2]) érdekes adatokkal bizonyítja.

Nem lehet a parallelismus[3]) ellen bizonyítani a geographiai módszerrel sem, mely szerint nem azokon a területeken van a legnagyobb csecsemő-halandóság, amelyeken a születések arányszáma a legnagyobb. Ez nem bizonyít semmit, mert minden egyes területen, városban a megélhetési feltételek mások, de a lakosság socialis összetétele, a socialhygienikus szekerete is más.[4]) Minden egyes város lakossága vagyoni és

---

[1]) L. c. 27. s 30. oldal.

[2]) l. c. 37. oldal.

[3]) A parallelismus szó ellen egyes statisztikusok kifogást emeltek geometriai okokból. Míg ugyanis a szülési arányszám 1.000 lakosra van vonatkoztatva, addig a csecsemőhalálozás 100 szülésre vonatkozik, s így mértani parallelismusról nem szabad beszélni. Ezen statisztikusok szerint a két arányszámnak két irányban való haladásáról kell beszélni.

[4]) Meyr a mult század nyolczvanas éveiben mutat arra, hogy a közigazgatási területek nem vehetők demographikus egységeknek. Szerinte, ha a térképet a csecsemőhalandóság nagysága szerint osztjuk be, akkor a szülési arányszámmal a congruenciát megtaláljuk. (Felszólás a berlini 1911. évi nemzetközi csecsemővédelmi congressus statisztikai osztályában.)

socialis összetételénél, valamint a megélhetés feltételeinél fogva bizonyos számú gyermek fentartására birja az előfeltételeket és így egyes területeket, városokat egymással összehasonlítani nem lehet. Csak az egyes városban vagy országban lefolyó változásai e két számnak hasonlíthatók össze. A városok vagy országok vagyoni összetételének, vagy az életfeltételek a socialis szerkezetnek alapos változtatása által változtathatók csak meg ezek a viszonyok.

Szép példa erre Bajorország, hol a születések számánál jóval erősebben esik a csecsemő-halandósági szám. De látjuk, hogy a csecsemő-halálozások száma erősebben esik, anélkül, hogy Bajorországban bármely országos actió történt volna a csecsemő-halálozás leszállítására. Ellenben igen erős mértékben emelkedett Bajorországban a földbirtok értéke és erősen megváltozott a földművelési üzem, mi nem maradt befolyás nélkül a gyermek életbenmaradásának valószínüségére.[1])

A bajor hivatalos statisztikusok még tovább mennek s azt állítják, hogy a gazdasági viszonyok javítják a csecsemőhalálozást, a csecsemőhalálozás csökkenésével pedig csökken a csecsemők születési száma.[2])

Egy másik érdekes példa Mannheim. Ebben a városban is ugyanezt látjuk az utolsó évtizedben. A csecsemőhalálozás fogy, a szülések száma nem fogy, sőt emelkedik. Mannheim tényleg az utolsó évtizedekben olyannyira meggazdagodott, olyannyira gazdagabb és gazdagabb elemekkel gyarapította lakosságát, hogy a szülések száma előbb növekszik majd a szülések fogyása mellett, a csecsemő-halálozás még jobban esik, mert épp a város számvonala emelkedésével több csecsemőnek jutott a megélhetési lehetősége.

Magyarországon az utolsó öt évben a szülési arányszám nem csökkent (1904—1909), sőt inkább valamivel emelkedett. A csecsecsemő-halandóság azonban ennek daczára nem emelkedett. És ezt a javult gazdasági viszonyoknak lehet tulajdonítani.

Az a kérdés már most, nem *változtalnáuak-e tehát*

[1]) Die Säuglingssterblichkeit in Bayern. Groth und Hahn, München, 1910. év.

[2]) Centrale für Säuglingsfürsorge in Bayern. — Magánlevél. 1911. évi I. 18.

semmit sem a csecsemő-halálozáson a csecsemővédelmi intézkedések?

Azok az intézkedések, melyek pénzt, tehát új megélhetési anyagot visznek a csecsemők valamely rétege közé, bizonyos, hogy ezen réteg halálozását javítják. Mint KELLER [1]) mondja: »mit der Belehrung allein ist es in vielen Fällen nicht getan, da nützen alle Ratschläge nichts, sondern da muss materiell unterstützt werden.« S ezért kétségtelen, hogy az elhagyott csecsemők közellátása eredménnyel jár.

Az ugynevezett tisztán felvilágosító s ellenőrző munka is kétségtelenül hasznos. A megadott megélhetési keretekben fokozza ugyanis az egyes életek megmaradásának valószínűségét, mert sok e keretben hiába elpusztított életet ment meg. A csecsemővédelem törekszik az adott gazdasági keretben az optimumot elérni. Sajnos, azt kell azonban állítanom, hogy példa nincs még arra, hogy tisztán felvilágosító intézkedések egy ország vagy város csecsemőhalálozását kimutathatóan befolyásolták volna, ha a megélhetési eszközök s a társadalom szerkezete a javulás előfeltételeit meg nem teremtették.

A francziák a consultation de nourissonsokról és goutte de laits-ról közölnek kimutatásokat, amelyekkel az íly javulást kimutatni akarják, az említett intézetek munkája folytán. KELLER a leghatározottabban kétségbevonja ezt és szomorúan utal Magdeburgra, ahol abbahagyták a sterilizált tej kiosztását, mert a költség az eredménnyel arányban nem állt. Utal arra, hogy már a francziáknál is felhangzanak kételyek a modern csecsemővédelmi intézmények sikerei ellen. (ANGÉ). THIEMICH [2]) a magdeburgi csecsemővédelmi központ alakításánál a leghatározottabban kijelenti, hogy a tejkonyhák, melyeket éveken át a csecsemővédelem legfontosabb eszközeinek tartották s uralták a csecsemővédelmet: csődöt mondtak.

A német csecsemővédelem leghathatósabb eszközének látszott a szoptatási praemium, erre azonban KELLER utódjának, THIEMICHNEK szavait idézi: »a legtöbb férjezett asszony már előbb több vagy kevesebb gyermeket praemium nélkül szoptatott; ezek a praemiumok cserben hagynak a legtöbb

[1]) KELLER: Ergebnisse der Säuglingsfürsorge II. Heft. Die Fürsorge für uneheliche Kinder. Leipzig, 1909.

[2]) Zeitschrift für Säuglingsschutz. II. Jahrgang. S. 417.

házasságon kivül született gyermeknél, hol az anyának dolgozni kell.« »Mindig jobban s jobban látom«, mondja Thiemich, »mennyivel erősebbek a socialis viszonyok, mint az orvos minden fáradozása, még ott is, hol anyáknál s nagyanyáknál a jó akarat nem hiányzik«. Schiller és Behrens a karlsruhei Beratungstelle vezetői is irják, mondja Keller, hogy a higgadt szemlélő számára nem állhat fenn kétely az iránt, miszerint nem lehet kimutatni azt, hogy a szoptató asszonyok támogatása által többen szoptattak volna, vagy a szoptatási időt ez meghoszszabbította volna.

Biedert [1]) Franciaországra kimutatja, hogy a csecsemőhalálozás erős csökkenése nem függ össze ez ország híres csecsemővédelmével.

Hogy mennyire nem lehet a csecsemővédelmi intézkedések befolyását a csecsemőhalálozásra megállapítani, erre classikus példa Charlottenburg, a rentierk e gazdag városa. A világ legtökéletesebb csecsemővédelme talán ott van. Minden gyermekvédelmi eszköz ott a lehető legtökéletesebben megvan. A csecsemővédelem »erős épülete« már a szülés előtt kezdődik. Két fizetett felügyelőnő naponta felkeres azokat a szülő anyákat, ahol a segítség szükségének lehetősége fennforogni látszik. A házasságon kivül született csecsemők 87%-a keresi fel a városi Fürsorgestellét, a gyermekeknek 43%-a már az első hónapban lesz ott bemutatva. Van ott csecsemőkórház, van ott szoptatási segély, a legszigorúbb ellenőrzéssel.

A terhesek s csecsemők intézeti ápolásba vételénél, minden néven nevezendő legitimatiotól eltekintenek. Minden asszony bármely bábát hivhat és ha nem tudja kifizetni a város fizeti. A gyermekágyasoknak a közgyám azonnal adhat pénzbeli segélyt és a csecsemőt azonnal minden további nélkül a város költségére dajkaságba adhatja. A Säuglingsfürsorgestelle-t a szülők jövedelmeikre való minden tekintet nélkül igénybe vehetik. A terhes asszony családjába küldenek gondozónőt, aki a leendő anya kellő táplálásáról városi költségen gondoskodik. A terhesek, akiknek otthonuk nincs, a terhesség bármely idejében felvehetők valamely otthonba. Amely anya gyermekével együtt maradhat, azok számára anyaotthonok léteznek.

[1]) Medizinische Reform. 1908.

És ha most már vizsgáljuk, hogy mindezek hogy befolyásolják a csecsemőhalálozást, úgy a statisztikai hivatal lelkes és nagytudományú vezetője csak azt mondja 1909-iki év augusztusában megjelent jelentésében, hogy »*ezek a csecsemővédelmi eszközök nem maradtak minden befolyás nélkül, bár befolyásukat a csecsemőhalálázásokra számszerint kimutatni nem lehet.* Befolyással csak a csecsemőhalálozások nyári emelkedésére birnak«.

De tisztábban magyarázza meg minden élő szónál azt, hogy van-e e csecsemővédelemnek befolyása a csecsemőhalálozásra vagy nem, ha Charlottenburgnak szülési és csecsemő halálozási arányszámainak görbéit nézzük. Látjuk, hogy itt is a legtökéletesebb parallelismus van, amely csak elképzelhető. Láthatjuk, hogy az utolsó évek óriási küzködései nem tudták Charlottenburgban, ahol a lakosság már régóta gazdag, a két görbe parallelismusát zavarni.

Érdekesnek tartom megemlíteni azt is, hogy mindezen csecsemővédelmi intézkedések daczára, amelyek elsősorban a házasságon kivül született csecsemők javára szolgálnak, Charlottenburgban még az utolsó évben is, midőn a házasságban született csecsemők halálozása 10·08%, a házaságon kivül született csecsemők halálozása 19·87, tehát kétszer annyi, mint a házasságban szülötteké.

Igen érdekes Magdeburg példája is. Magdeburgban ugyanis Berend[1]) szerint a csecsemővédelem Keller által »teljesen és egyöntetűen« szerveztetett. Ha a táblát, melyre Roesle Magdeburg születési és csecsemőhalálozási arányszámait rávezette, megtekintjük, úgy azt látjuk, hogy Magdeburg az egyetlen város, ahol egész az utolsó évekig a csecsemőhalálozás nem csökken, daczára annak, hogy a szülések száma csökkent. Ez annál meglepőbb, mert Keller szerint Magdeburgban a csecsemők 76·5% szopik és a házasságon kivüli szülések száma ott csak félszer annyi, mint Budapesten, pedig tudjuk, hogy ezek képezik azt a veszélyeztetett elemet, amely a csecsemő halálozást erősen befolyásolja. Daczára e kedvező két tényezőnek, a gyakori szoptatásnak és kevés házasságon kivüli gyermekeknek, a csecsemőhalálozás Magdeburgban

[1]) A csecsemőhalálozás magyar okai Budapest, 1910. V. ö. 39. old.

1905-ben még 24.38% volt[1]), mig Budapesten 16·07, tehát 52%-kal rosszabb a halálozás, mint Budapesten és a 37 német nagy város között csak még 6 van, amely akkora csecsemőhalálozással bir. Ezen természetellenes viszonyok, hogy ha teljesen kétségbe nem akarunk esni a csecsemővédelmi actio sikerén, kell hogy javithatók legyenek.

1906-ban, amikor a csecsemővédelmi actio még csak megindul, már erős az apadás. Ezen apadást nem lehet még a csecsemővédelmi actionak tulajdonitani. 1907. és 1908-ban a csecsemővédelmi actio erős, de a halálozás változatlanul megmarad. 1909-ben, miután, közben a szülések arányszáma 27·82-ről (1906) 25·18-ra (1909) csökkent, a halálozás is erősen csökken, 17 96-ra.

Ha már most vizsgáljuk, hogy ezt a csökkenést nem lehet-e mégis a csecsemővédelmi actioval összefüggésbe hozni, látjuk, hogy Magdeburgban volt már idő, amikor minden csecsemővédelmi actio nélkül is hasonló esés mutatkozott. De nem lehet teljesen a csecsemővédelmi actionak tulajdonitani a csökkenést azért sem, mert ugyanezen időben a Sachsen provinciában még tiz kormányterület van, ahol öt százaléknál többel esett ezen időben a csecsemőhalálozás[2]). Azonkivül, s ez döntő, a Magdeburg csökkenésénél nagyobb csökkenést, tehát 26·3%-nál nagyobb csökkenést ugyanezen idő alatt a következő nagy német városok mutatnak: Rixdorf (27%), Barmen (34%), Braunschweig (28·9%), Bremen (32·6%), Chemnitz (29·3%), Dresden (37·7%), Elberfeld (35·3%), Frankfurt (28·4%), Kiel (27·4%), Königsberg (30·4%)., De egész Szászország halálozása csökkent ezen időben 25·7%-ról 20·1%-ra, tehát több mint 20%-kal (l. c. 9. old.). Szászországban, pedig országos actióról ott szó sincs, a házasságon kivül születettek halálozása ugyancsak csökkent 35%-ról 20·1%-ra, tehát épp annyira, mint Magdeburgban, és egész Szászországban is épp úgy 2%-kal nőtt a házasságon kivüli szülések száma, mint Magdeburgban.

Szomorú az is, hogy Thiemich, a magdeburgi csecsemő-

[1]) Säuglingssterblichkeit in Charlottenburg, Gross-Berlin und in den deutschen Grosstädten in den Jahren 1905—1909. Beilage zum Monatsbericht des Statistischen Amtes der Stadt Charlottenburg von Mai 1910.

[2]) Zeitschrift für Säuglingsschutz. II. J. 12. H. S. 407.

actio vezetője, maga is igen pessimistikusan nyilatkozik a gyermekvédelmi actio két főtényezőjéről, a tejkonyháról s a szoptatási segélyek eredményéről.

Egész kétségtelennek tartom azonban, hogy a dajkaságba adott gyermekek ellenőrzése idézte itt elő a siker egy részét. Ez annál valószinűbb, mert a házasságon kivül született csecsemők halálozása 36%-ról 20%-ra sülyedt Magdeburgban.

Hogy mily óvatosnak kell lenni a gyermekvédelmi működés elbirálásánál, mutatja, hogy Charlottenburgban, ahol, mint felsoroltam, az anyavédelem is oly rendkivül kiterjedt és az anyavédelem a legkiterjedtebb mértékben a csecsemő születése előtt kezdődik, s azonnal a gyermek szülése után folytatódik, képtelenek voltak eddig a 0—1 hónapos halálozásokra bármily befolyást is gyakorolni. A 0—1 hónapos csecsemők halálozása az élve szülöttekéhez viszonyítva, ma Charlottenburgban ép akkora, mint 6 évvel ezelőtt. A 0—1 hónapos csecsemők halálozási arányszáma abban az évben csökkent, amikor a többi 11 hónap halálozása kivételesen nőtt (1908-ban).

Győr esete is érdekes összehasonlítva Budapesttel. Három évtized alatt Budapesten a felénél alacsonyabbra csökkent a csecsemőhalandóság. Majdnem egyenlő arányban száll le az 1—5 évesek halálozása. Győrött Erdélyi [1]) szerint majdnem hatszor kisebb a csecsemőhalandóság javulása az 1—5 évesek halálozásának javulásánál. S mégis, mig Budapesten 0—7 napig meghalt 16·6%-a, Győrött ugyanezen időben az összes elhalt csecsemőknek csak 15·7%-a.

Groth kimutatja,[2]) hogy a nyári halandóság a 0—1 hónapos csecsemőkre befolyással nem bir, mit ugyan Koesle újabb vizsgálatai nem esősitenek meg.

Ugyancsak absolute nem változott az arány a törvényes házasságban s a házasságon kívül született csecsemők között pedig a csecsemővédelem először is ezek javára szolgál. Ezt a következő tábla mutatja:

---

[1]) *Erdélyi:* A gyermekkor egészségügyi viszonyai Győrött 1801—1908-ig. Győr, 1910. 1. 39.

[2]) Fürst: »Viertelj. für öffentliche Gesundheit« 1907. Groth C. F. Band 15.

	Charlottenburgban törvényes csecsemők halálozása	Charlottenburgban törvénytelen csecsemők halálozása	Összes csecsemőhalálozás
	100 élve szülöttre		
1906—1909 átlag .	11·33	23·44	—
1905	14·02	29·71	15·62
1906	12·84	24·13	14·16
1907	10·73	26·22	12·57
1908	11·08	24·54	12·79
1909	10·56	20·16	12·11

Látjuk, hogy az utolsó 5 év erős gyermekvédelme daczára viszony a törvényes s törvénytelenek között alig változott. Charlottenburgban a törvénytelen s törvényescsecsemők halálandóságának 1906—1909-ben átlaga a törvényeseknél 11·33, a törvényteleneknél 23·44, tehát az utóbbiaké 107%-al nagyobb; míg Berlinben csak 53%-al nagyobb a törvénytelenek halandósága, mint Charlottenburgban.

De hogy a csecsemőhalálozás javultával a házasságon kívül született csecsemők halálozása absolut számban javul, a nélkül azonban, hogy az arány az összcsecsemő halálozást illetőleg változna, azt a charlottenburgi jelentés (12. old.) az egész német birodalomra kimutatja. Egész Németországban a házasságon kívül született csecsemők halálozása 60%-kal nagyobb, mint az általános csecsemőhalálozás, 67%-al nagyobb, mint a házasságban szülötteké. Hogy ezen arányszám mily állandó, azt a mellékelt tábla mutatja.

Ezen a táblán a csecsemők halandósága = 1. A házasságban s házasságon kívül született csecsemők halandósága azután erre van vonatkoztatva.

A házasságban s házasságon kívül született csecsemők arányszáma viszonyítva az általános csecsemőhalálozáshoz:

Városi, illetve állami	Házasságban születettek					Házasságon kívül születettek				
	1905.	1906.	1907.	1908.	1909.	1905.	1906.	1907.	1908.	1909.
Berlin	0·91	0·91	0·89	0·89	0·89	1·56	1·52	1·60	1·59	1·58
Charlottenburg .	0·90	0·91	0·85	0·86	0·88	1·91	1·70	2·09	1·97	1·66
A német nagy városok . .	0·93	0·92	0·92	0·92	0·91	1·49	1·52	1·54	1·54	1·55
Poroszország . .	0·94	0·94	0·95	0·94	—	1·74	1·71	1·71	1·72	—
Bajorország . .	0·95	0·96	0·95	0·95	—	1·32	1·31	1·35	1·35	—
Szászország . .	0·96	0·95	0·95	0·95	—	1·29	1·32	1·34	1·30	—
Württemberg .	0·97	0·97	0·97	0·96	—	1·35	1·40	1·46	1·40	—
Elsas-Lothringen	0·95	0·94	0·94	0·95	—	1·69	1·73	1·68	1·61	—
Baden	0·97	0·97	0·97	0·97	—	1·44	1·41	1·40	1·38	—
Hessen	0·94	0·94	0·95	0·95	—	1·78	1·70	1·70	1·67	—
Németbirodalom	0·95	0·95	0·94	0·94	—	1·59	1·59	1·59	1·60	—

De módunkban van egy hatalmas, eddig a leghatalmasabb, általános csecsemővédelmi actio befolyását egy majdnem absolut tökéletességű statisztika alapján tanulmányozni. Köztudomású, hogy Francziaországban a Loi-Roussel alapján a két éven aluli magándajkaságba adott gyermekek intensiv orvosi ellenőrzés alatt állanak. Jól díjazott orvosok pontosan előirt időközökben ellenőrzik a gyermekeket. A fizetést az orvosok a megtörtént ellenőrzések alapján veszik fel. Az orvosi ellenőrzés megtörténte ugyancsak felügyelet alatt áll. Az évi kimutatásokban beszámolnak az előirt orvosi látogatásoknak azon töredékéről, amelyek meg nem történtek. A törvény társadalmi ellenőrzést, ellenőrzést nobile oficio is ir elő, de minthogy az ilyen ellenőrzés még mindenütt hatástalannak bizonyult, ezt Francziaországban életbe sem léptették.

Tény az, hogy a csecsemőhalálozás Franciaországban csökkent. De ha nézzük a táblát, melyre a szülések számát és a csecsemőhalálozások számát évente felrajzoljuk, látjuk, hogy a fogyása majdnem párhuzamosan halad a születések arányszámának a csökkenésével. Pedig már 1903-ban az állami felügyelet alatt álló magándajkaságba adott csecsemők száma elérte a 95.730-at, vagyis az összes akkor élő csecsemők 10%-át.

De ha részleteiben kutatjuk az állami jól díjazott ellenőrzés befolyását, úgy azt látjuk, hogy 1903-ban a házasságban született csecsemők *általános halálozása* 24·1, a házasságon kivül születtek általános halálozása 13%, a különbség tehát *11·1*%; ha most már az állami ellenőrzés alatt állók (protegé) halálozását nézzük igy szétosztva, azt látjuk, hogy a különbség a védettek között majdnem épp annyi, mint a nem védettek között. Ugyanis az államilag ellenőrzött gyermekek között a házasságban születettek halálozása 15%, a házasságon kivül születettekké 25%, tehát a különbség ugyancsak 10%. Az ellenőrzés tehát nem tudta eltüntetni a különbséget a házasságban s házasságon kivül születettek tekintetében a dajkaságba adottak között sem.

Ugyancsak ezt találjuk, ha nézzük a különbséget az összes házasságban és házasságon kivül születettek között, a szerint, amint állami ellenőrzés alatt voltak, vagy pedig nem.

A viszonyokat a következő tábla mutatja:

	Franciaországban 1904-ben meghalt 10—364 napos korban 100	
	házasságon kivül született	házasságban között
Államilag védett	26·7	11·5
Általános halálozás	22·6	11·5
Különbség	4·1	5·0

Látjuk ebből, hogy a különbség 4%, illetve 5%, úgy a házasságban születettek, mint a házasságon kivül születettek között, a szerint amint családjuk volt, vagy dajkaságban voltak. Itt is látjuk tehát, hogy determináló, döntő fontosságú a csecsemőhalálozásra a socialhygienikus réteg, amelyből a csecsemők valók. Még a házasságon kivül született gyermekek homogennek látszó tömegében is kisebb a halálozása azoknak, akik oly rétegből származnak, hogy családi otthonuk van, bárha az nincs is törvényesitve, mint azoknak, akiknek még ily családi otthonuk sincs.

Érdekesnek tartom itt felemlíteni, hogy a magyar állami gyermekvédelemben az anya által szoptatott csecsemők halálozásában is van különbség. Ugyanis a saját anya háztartásában meghagyott csecsemők halálozása kisebb, mint az idegen családban, bár anyával együtt kerültek halálozása. Ezen két csoportban azután újból a házasságban születtek halálozása kisebb, mint a házasságon kivül születteké. De még a legalsóbb csecsemőrétegben is, amelyet anya nélkül veszünk fel, van különbség a házasságban és a házasságon kivül született csecsemők között. Ezen a társadalom legalsóbb rétegét képező csoportban sem szűnik meg teljesen a különbség. Pedig az az anya, ki kénytelen csecsemőjét a menhely gondozásába adni s maga sem követheti gyermekét, az teljesen egyforma viszonyokban él, akár törvényesen megesküdött a gyermek apjával, vagy nem, annak a milieuje egyformán hatott a gyermekre, akár házasságon kivül született, akár nem. 1910 ben a magyar állam által anya nélkül gondozott házasságban született csecsemők halálozása 19·6%, míg a házasságon kivül születtekét 24·6%.

Kutassuk most már javult-e az állami ellenőrzöttek halálozása jobban, mint az általános halálozás Franciaországban. 1898-ban a csecsemők halálozása a 10-ik naptól a 364-ik napig pontosan Bertillon szerint 14·8, 1903-ban, tehát

5 évvel később a csecsemők általános halálozása 11·6, a javulás tehát 3·2%. Az államilag ellenőrzött csecsemők halálozása ugyanezen időben 23·4%-ról 18·1-re szállt le. Tehát a javulás 5·1, vagyis ellenőrzés által a javulás nem egészen 2%-ot tett ki. Mindezeket a tényezőket táblára rajzolt görbén szépen lehet tanulmányozni. Ha felrajzoljuk 8 éven át a csecsemők következő négy rétegét: 1. az összes házasságban született csecsemők, 2. az összes házasságon kivül született csecsemők, majd 3. a Loi Roussel által védett házasságban született, és 4. a Loi Roussel által védett házasságon kivül született csecsemők, továbbá az országos általános és a védettek általános halálozását, akkor azt látjuk, hogy az így keletkezett görbék meglehetősen párhuzamosan haladó vonalak. A házasságon kivül született és magándajkaságba is került csecsemők óriási halálozása határozottan javul, jobban javul, mint a többi, ami a csecsemővédelem ezen ágának absolut jogosultsága mellett szól. De azt hiszem azt remélni, hogy valamikor ezek a vonalak találkozni fognak, nem lehet. Azt remélni, hogy a házasságon kivül született és magándajkaságbe adott csecsemők halálozása, valamikor olyan lesz, mint a házasságban született csecsemők országos halálozása, ezt úgy vélem, remélni nem lehet. Látjuk azt a hatalmas fontosságú tényt, hogy a házasságban született s dajkaságba adott csecsemők halálozása kedvezőbb, mint a házasságon kivül született országos családi otthonokban megmaradt csecsemőké.

De azt is be kell látnunk, hogy a csecsemőhalálozást eldöntő tényezők mind a négy rétegben egyenlők. Látjuk, hogy egyes években mind a 6 vonal alászáll, tehát bizonyos általános tényezők azok, amelyek erősebben hatnak, mint minden csecsemővédelem. — Ezen tényezők közt a legfontosabbak a gazdasági tényezők. És azért Pickler igen jól mondja, ha Berend kutatásai közt rájött arra, hogy a termés determinálja a jövő év csecsemőhalálozását, hogyan remélheti, hogy azt téli és nyári csecsemővédelemmel ellensúlyozni lehet.

A gazdasági tényezőkön kivül vannak azután általános epidomiologiai okok is. Igy 1905-ben nemcsak a csecsemők halálozása emelkedik óriási módon, hanem minden egyes járványos betegség quotája óriási mérvben felszökik, sőt a csecsemőkorban volna legkisebb az emelkedés ezen év pusztító

hatása folytán és nagyobb a 2—7 éves korban levő gyermekek között.

Hogy az általános csecsemőhalálozás legnagyobb leszállása sem befolyásolja a közellátásba kerültek halálozását, erre Svédország a legtökéletesebb bizonyíték. Svédország országos csecsemőhalálozása csak 10%, a közgondozásba kerültek halálozása jóval magasabb, mint a 20% országos halálozással biró Magyarországban. Hogy a csecsemőhalálozás viszonyainak változására az egyes községekben mily döntő befolyása van a község társadalmi szerkezetének, fényesen kimutatja Knöpfl,[1]) vizsgálva négy hesseni község excessiv csecsemőhalálozásának okait. A vizsgált hesseni községekben 1870-ik évig a csecsemőhalálozás körülbelül egyforma volt, 1870. óta ez a viszony a 4 községben rosszabbodik és 1900-ban a hesseni községekben a csecsemőhalálozás 13%, míg eme 4 községben 24·4%, tehát majdnem kétszer annyi, mint a többi községben. Oka ennek, hogy ezen községek ipari községek lettek legnagyobb részt és így kénytelenek voltak a mesterséges táplálásnak nagyobb helyet engedni.

Kriege és Seutemann voltak azok, akik analizálták a különböző társadalmi rétegeket abban az irányban, hogy mily halálozással birnak azok a gyermekek, akik szopnak és akik nem szopnak: vizsgálataikból nyilvánvaló lett, hogy a legszegényebb rétegekben is a szoptatottak halálozási arányszáma nem sokkal nagyobb, mint a legmagasabb rétegekben a szoptatottaké, de tovább kutatva, ki kellett mutatni, hogy a szoptatási lehetőség is egy társadalmi tényező és így ezek az adatok mégis csak a socialis viszonyok döntő befolyását hirdetik. A velük polemizáló Fischer orvos is így kiált fel: »Wo gibt es einen ernst zu nehmen den Forscher der einseitig das Ernährungsproblem betrat und die Bedeutung des socialen Factors ausser acht lässt?«

Végtelenül sajnálnám azonban, ha ezekből valaki azt akarná következtetni, hogy a csecsemőhalálozás elleni általános küzdelmet, az általános csecsemővédelmet feleslegesnek tartom. Ellenkezőleg a csecsemőhalálozás elleni általános küzdelmet igen fontos culturális munkának tartom és Temesvárott magam is megvalósítani igyekeztem ezen meggyőződésemet.

[1]) Knöpfel Über die Ursachen der hohen Säuglingssterblichkeit.

Ott az állami gyermekmenhelylyel összhangzatban szülőintézetet alapitottam, mely Tauffer Jenő vezetése alatt a Délvidék egy hatalmas socialhygienikus tényezője lett. E szülőintézet a terhesség minden szakában vesz fel szülő nőket. Külön szobák által a különböző társadalmi rétegek érzékenységének is eleget lehet tenni. Az intézetben működő másodfoku bábaintézet a bábaviszonyok javitását hatalmasan mozditja elő. A csecsemő táplálására a bábák betaníttatnak, sőt ismétlő tanfolyamok adattak a városi bábák számára, melyeken a csecsemőtáplálás ugyancsak tantárgy volt. Az anyakönyvi hivatalban emlékeztető lapokat osztogattak, melyek nemcsak a táplálás elemibb ismereteit terjesztik, de meglévő csecsemővédelmi intézményekre hivják fel a szülést bejelentő figyelmét. A meglevő gyermekvédelmi ismereteket terjesztő táblák a Délvidék minden községébe küldettek.

Az állami gyermekmenhelylyel kapcsolatosan alapitottam egy gyermekpoliklinikát, melynek anyagát túlnyomórészt a csecsemők képezték és mert éppen a menhelylyel kapcsolatosan működött ezen intézet egészséges és beteg csecsemőknek is szoptatási segélyeket osztogathatott. De azonkivül sterilizált tejet is ingyen osztogatott, és igy mint consultation de nourisson, sőt mint állami Säuglingsfursorgestette működött. Gyakorlati és elméleti előadásokat tartottunk a csecsemőtáplálásról, hivatásos gyermekgondozónőket képeztünk ki, mint elsők az országban. A pénzügyministernek beható előterjesztéseket tettem a dohánygyári munkásnők számára felállitandó szoptatási szoba ügyében. A kereskedelmi ministerhez előterjesztéseket tettem részletesen és bő indokolással a munkásbiztositó törvénynek, majd később az ipari törvénynek gyermekvédelmi és csecsemővédelmi szempontból való módositása ügyében. A délvidéken, de az országban is a városok közt hosszú éveken át Versecz városának volt a legnagyobb csecsemőhalandósága. A várossal hivatalosan tárgyaltam e szomorú viszonyok okának kikutatása ügyében.

Azt hiszem tehát, hogy ezek után nem tételezhető fel rólam, hogy én az általános csecsemővédelmi actiót feleslegesnek tekintem. De nemcsak én, hanem jogositva vagyok kijelenteni, hogy az állami gyermekvédelem egy tényezője sem tekinti ezt feleslegesnek. Fejtegetéseimmel csak azt akarom

bizonyítani, hogy eddig még az általános csecsemővédelemnek sehol sem sikerült a csecsemőhalálozás döntő tényezőjévé lenni, s így a csecsemővédelem kizárólagos indoka — mint azt BEREND állítja — a csecsemő-halálozás leszállítása nem lehet.

A csecsemővédelem közművelődési s fajjavítási követelés. Egy-egy socialis csecsemőréteg nyomorát, tömeghalálozását culturállam nem nézheti tétlenül, annál kevésbbé mert hiszen az elhagyatott csecsemők tömeges pusztulását már a középkor keresztény érzése sem tudta tétlenül nézni. (I. János, Szent Vincze stb.) A közgondozásba került csecsemők halálozása Budapesten s annak környékén 877 táján SZALÁRDY szerint 90% volt.

Bizonyos továbbá az is, hogy minden elkerülhető csecsemő megbetegedés a felnövekedő egyén egészségi állapotát javítja s így a faj értéke szempontjából nem közömbös.

De minden egyes a védelmi által megmenthető életért kár, s addig míg a hatalmasabb gazdasági tényezőket megmozgatni, megváltoztatni nem tudjuk, a gyermekvédelem által kell törekednünk az egyes életeket menteni. Minden megmentett élettel terjednek a gyermekkór hygeniájának ismeretei szélesebb körben s iés így nő ezen ismeretek országos színvonala.

De a csecsemő-védelmi, vagy helyesebben hygeniai ismeretek javulása által megmentett egy-egy csecsemőélet haszna nemzetgazdaságilag is kifejezésre jut. Először is, mert vagyont ment meg. A csecsemő elhalálozása által hiába lefolyt terhesség csökkentette az anya munkaképességét, munkaképesség-csökkenéssel járt a szülés és végre a meghalt csecsemő ápolására haláláig fordított munka is kárba vész. A csecsemő megmentése által ezen gazdasági értékek megmaradnak, és ezek SEIFFERT[1]) szerint nem csekélyek.

De kétségtelen, azt hiszem, hogy az a házaspár, melynek első és második gyermeke megmaradt, gazdaságilag is könnyebben lesz képes egy harmadikat eltartani, mint az a házaspár, amelynek csak 4-ik, 5-ik gyermeke maradt meg, a hatodikról gondoskodni. De teljesen tisztában kell lennünk azzal is, hogy valamint a születések arányszámának csökke-

[1]) Säuglingsterblichkeit, Volkskonstitution und Nationalvermögen, Klmiochs Jahrbuch, 1905.

nésével alászáll a csecsemő-halálozás arányszáma, épp ugy a csökkenő csecsemőhalálozással csökken a születések száma is. Szóval a megmaradó gyermek is csökkenti a születések számát, nemcsak az élettanilag, a szoptatási idő alatt csökkent fogamzóképességnél fogva, hanem gazdaságilag is.

»La mort mesure la vie, la vie mesure la mort« idézi: Guillard-ot Bertillon.[1]) Berttillon ezt következőképp magyarázza: Minden halál természetesen egy új születést fog előidézni, bármilyen legyen az elhalt kora. Ha gyermekről van szó, a szülők törekszenek gyengédségüket egy másik gyermekre átvihetni stb. Ezen elmélet nem is új; lásd Löwenthal s Gonsard-nál[2]) és mondható, hogy már Homeros, Plato és Aristotteles ily irányba céloznak. Quételet is írja: »Le nombre des naissances est reglé par celui des décès.«

Fontos még annak a jelzése, hogy egyes országrészek csecsemőhalálozását egy indítandó csecsemővédelmi actionak alapjául nem lehet tekinteni akkor, ha tervszerű általános csecsemőhalálozási küzdelemről akarunk beszélni. A csecsemővédelem nem lehet földrajzi, hanem az csak socialis rétegenként haladhat. Az elhagyott csecsemők után a magándajkaságba adott csecsemők rétege, azután a házon kívül foglalatoskodó anyák gyermekeinek felügyelete, ezután a házasságon kívül született gyermekek, végül pedig a beteg csecsemő védelme következik. A helyes csecsemőtáplálás ismereteinek terjesztése, az orvosok tökéletesebb kiképzése mindig csak országos feladat lehet. Földrajzi kutatás tárgyát képezhetik a nagyobb csecsemőhalálozás területei. De itt azután sokkal kisebb egységeket kell tekintetbe vennünk, mint azt Berend tette. Azt az idézett hesseni példa mutatja, de mutatják Baum vizsgálatai is. Ezek a vizsgálatok ugyanis arról tesznek tanúságot, hogy már a kerület egyes községeiben óriási nagy a különbség és igy a csecsemővédelmi tevékenység kiindulási pontja sem tehet az országrészenként kimutatott, hanem csak a községenkénti halálozás. Hogy azután az egyes községekben

---

[1]) Rapport sur les relations entre la mortalité et la natalité 1903 p. 5.

[2]) Idézve: Saltet és Talkenburg: Kindersterblichkeit besonders in den Niederlanden in Amsterdam 1907, Statistische Mitteilungen der Stadt Amsterdam.

a csecsemőhalálozást még tovább kell elemezni a socialis rétegek szerint, arra fényes példa Erdélyi tanulmánya Győr csecsemőhalálozásáról, amely nemcsak a veszélyezett réteget, de a veszélyezett rétegben is az első hónap második felének a második és harmadik hónapnak a különösebb veszélyességét mutatta ki.

Hogy a szegénység s a veszélyezettebb réteg nem egy, azt látjuk Thomas[1]) vizsgálataiból is, amelyek mutatják, hogy London legeslegszegényebb néprétegeiben az Oroszországból odavándorolt zsidók csecsemőhalálozási viszonyai majdnem olyan jók, mint az angol mezei községek csecsemőhalálozása mert a zsidó asszonyok szoptattatnak és szoptatnak.

Összegezve mindezeket, látjuk tehát, hogy egy terület csecsemőhalálozására döntő, determináló befolyást a társadalmi összetétel, a socialis szerkezet gyakorol. Persze nem olyképpen, hogy egyszerűen a pauperismus dönti el e kérdést.

Eldöntik, determinálják, a csecsemőhalálozás nagyságát a következő tényezők:

1. a gyermek számára fennálló megélhetési lehetőségek s ennek keretében,

2. a születések száma,

3. a társadalom közgazdasági jellege, hogy megengedi-e a szoptatást, vagy mily arányban kényszeríti az anyákat mesterséges táplálásra (az ostromlott Páris példája, a ruthének a londoni orosz zsidók példája;)

4. a házasságon kivül született csecsemők száma;

5. a gyermek-hygienai ismeretek elterjedése, vagyis a nép művelődési foka, illetőleg alkalmassága utódokat felnevelni. (Epstein.)

Ezen a nézeten van Schlossmann is.[2])

Ezek együtt determinálják a csecsemőhalandóságot. Az első négy tényező befolyása be van bizonyítva; a negyedik tényező, vagyis a hygeinikus ismeretek terjedésének befolyása a statisztikusok állítása szerint még bebizonyítva nincs, bár mi gyermekorvosok kétségtelennek találjuk, mert mint Epstein kimutatta, sok helyen erős ipar, kevés szoptatás mellett kicsi

[1]) (Thomas Dániel Hygienische Verhältnisse in Bezichnung zur Säuglingsterblichkeit. Thelancet 1907. Febr. 9.)

[2]) Zeitschrift per Hyg. und Inf. Bd. 24. Heft 1. 1897.

a csecsemőhalálozás, és mert mint említettem a gyermekhygiene által megtakarított eredménytelen szülések javítják a közgazdasági viszonyokat.

Hogy nem a nép gazdagsága, vagy szegénysége egyoldalúan, hanem tisztán csak a socialis keretben kifejlődött lehetősége a szoptatásnak bir befolyással, bizonyítja a ruthének példája, kiknél, nagy szegénység mellett kicsi a csecsemőhalálozás, de nem, mint Berend mondja, azért, mert a ruthének oly szegények volnának, hogy nincs miből etetniök a gyermeküket, hanem azért, mert túlnyomólag famunkások s fuvarosok, akiknél az asszonyoknak semmiféle házonkivüli foglalkozásuk nincsen és igy otthon szoptathatnak.

Viszont az alföldi földmivelő felesége kell, hogy részt vegyen a mezei munkában, munkája nélkülözhetetlen a földmivelő gazda számára és igy bizonyos, hogy bármiféle csecsemővédelmi actiót fogunk kifejteni, nem leszünk képesek rábirni az alföldi parasztasszonyt, hogy nyáron a mezei munka idején otthon maradjon szoptatni. Ezzel feltétlenül számolni kell.

Itt ezen socialis milieuben, nemcsak lehetetlen keresztülvinni, hogy az anyák maradjanak otthon szoptatni, hanem még azt is alig lehet elhitetni az emberekkel, hogy a csecsemő korai etetése ártalmas, mert évszázadokon át a munkába vonuló asszonyok az otthonhagyott csecsemőt mesterségesen tápláltatták és aminthogy a csecsemőknek túlnyomó része ezt kibirja, nagyon nehéz elhitetni azt, hogy a csecsemő korai etetése ártalmas.

Hogy a szoptatottak száma nem dönti el a csecsemőhalálozást még egy és ugyanazon helyen sem, hanem, hogy a többi tényező, főleg a szülések száma, ezen tényezőt is ellensúlyozhatja, arra példa Berlin, amelynek csecsemőhalálozása évről-évre csökken, daczára annak, hogy a szoptatott csecsemők arányszáma is csökken.

A csecsemő-hygienikus ismeretek tényezőjének befolyását a nép ethnografiai jellegében gyönyörűen jellemzi Epstein,[2]) midőn az egyes népretegeknek specifikus fejlődési állapotáról beszél, mely az egyik népréteget jobban, a másikat kevésbbé

[2]) Epstein Über Kinderschutz und Volksvermehrung. Wien, 1910. 21. old.

jól képesíti az utódok megtartására és felnevelésére. (Aufzucht). »Ezen culturállapot« Epstein szerint nem bir semmiféle összefüggéssel az úgynevezett műveltséggel. A tulajdonságok, melyekről itt szó van, lassacskán fejlődtek a társadalmi együttlét, sajnos, még nem eléggé vizsgált és még nem eléggé megértett befolyásai alatt. Traditio által mennek családról-családra, nemzedékről-nemzedékre és az illető nép különös sajátosságaivá lesznek, amidőn azonban természetesen egyes családok, vagy területek a régebbi sajátosságukat megtartják, vagy újat, rosszabbat, vagy jobbat fogadhatnak el. A megszületett gyergyermek értéke és az akarat azt megtartani nem mindenütt egyformák, mint ahogy nem egyformák a nő instinctiv érzései: az anyai szeretet, ennak ethikai felfogása és gyakorlati érvényesülése: az anyai kötelességérzet sem. »A döntő a belső alkalmasság és tradicionális értelem az utódok felnevelésére. (Innere Eignung und das traditionale Verständnis für die Aufzucht des Nachwuchses.«) (37. oldal.)

Hogy itt természetesen a történelmi fejlődés óriási befolyással bir, azt Franciaország példája mutatja, amelynek erélyes és okos gyermekvédelmi működéséről I. János alatt a XIII. században, már más helyen beszámoltam,[1]) mutatja Svédország példája, hol 1755-ben egy királyi rendelet azokat az anyákat, akik kényszerítő ok nélkül gyermeküket nem szoptatják, pellengére állíttatja.

Hogy ezen alkalmassága a népnek az utódok fejlesztésére mily döntő tényező lehet, arra például Epstein a csehországi németajkú Etsch községet hozza fel, amelynek Csehországban viszonylag kedvező csecsemőhalálozása van, daczára annak, hogy a születések száma elég magas, a házasságon kivül született gyermekek száma is magas és a népesedésnek 72%-a iparilag tevékeny.

A gyermekvédelem feladata a nép képességét s akaratát az utódok felnevelésére fokozni. Igen helyesen mondja tehát Tauffer Vilmos az egyke ügyében leadott véleményébe (Közegészségügy, 1901 22. szám): »Népjólét, népműveltség és vagyonosodás emelkedése, az ország egészségügyi administratiojának tökéletesedése, a szülészettel foglalkozó egyének

[1]) Szana: Az elhagyatott csecsemők magyar állami védelmének eredményei. Orvosi Hetilap, 1911.

felügyelete és fegyelmezése, a csecsemők táplálási hygienájának irányítása és ellenőrzése, a teendőknek az az egymásutánja, amelyeknek eredményeként várható hazánk néperejének számbeli gyarapodása.«

Látjuk tehát a leghatalmasabb gyermekvédelem mentől több gyermek számára a megélhetési eszközöket biztosítani. Leginkább áll ez persze azokról a csecsemőkről, akik a legveszélyeztetettebbek, mert övéik nemcsak hygienikus, de egyáltalán semmiféle eltartásukról gondoskodni nem képesek. Ezeknek minden kioktatás hiábavaló, ezeknek meg kell teremteni a megélhetési lehetőséget. Ez ezen rétegben az egyetlen gyermekvédelem. Midőn pedig az anyagi eszközök előteremtéséről van szó, úgy ha tökéletesen megakarjuk oldani a kérdést, nem lehet a községekhez fordulni, mert a tapasztalat mutatja, hogy a kisközségeknek nincs socialis lelkiismeretük. Még Németországban is akadt község, mely a gondozásába került csecsemőt minuendo licitatioval helyezte el. Amidőn tehát közgondozásra szoruló csecsemők és gyermekek kérdését kellett megoldani, akkor Széll Kálmán ezt igen helyesen olyképp cselekedte, hogy az állam anyagi eszközeit bocsátotta ezen gyermekek rendelkezésére. Nagy tett volt azután az, midőn a többi államokat megelőzve, az elhagyott gyermekek kérdésének megoldásánál Bosnyák el nem fogadta ezen gyermekek számára az állami segélyt, hanem keresztül vitte azt az elvet, hogy az elhagyott gyermeknek joga van az állami gondozásra. Mert csakis, ha az elhagyott gyermeknek van joga az állam védelmére, van ezen kérdés közgazdaságilag megoldva. Csakis, ha tekintet nélkül a jelentkező gyermekek számára, tekintet nélkül a segélyre szoruló gyermekek számára, állanak az állam eszközei rendelkezésre, csak akkor van ezen kérdés közgazdaságilag megoldva és csak ezen megoldás után lehet e kérdésből hygienikus kérdés.

Azt hiszem ezek után, kétségtelen, hogy a magyar állam helyes uton haladt, amidőn mindenekelőtt az elhagyott gyermek kérdését oldotta meg. Nem tért el, mint újból kijelentem, a külföldtől sem ezzel, de eltért a külföldtől igen is azzal, hogy Magyarország az egyetlen állam, ahol az elhagyott gyermek kérdését az állam vette kezébe. Eltért azzal, hogy minden tényleg elhagyott gyermek számára nem az inciden-

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

tális segélyt, hanem a jogot biztosította. Eltér a magyar állami gyermekvédelem minden európai gyermekvédelemtől abban is, hogy a felvételnél nem ismeri a germán népek körülményességét, iratokat és illetőségi kimutatásokat követelve, bár ezen a téren Németország nagy városaiban már óriási javulás van, de azért még sem könnyíti meg a gyermek megfosztását az anyamelltől, mint a román rendszer, amely Ausztriában, Olaszországban, Francziaországban és Oroszországban divik.

Csak mellékesen akarok még arra utalni, hogy tekintve a mi társadalmunk községeink szegénységét, valamint a kis községek absolut cultur-érzékhiányát és socialis lelkiismeretlenségét, mely még az iskolaügyeket sem tudta mindenütt dűlőre vinni: kétségtelen, hogy ez a megoldás az egyetlen, mely Magyarország számára lehetséges. [1])

Összegezve mindezeket, mondhatjuk, hogy a csecsemővédelem mai eszközeivel még sehol sem lehetett a csecsemőhalálozást kimutathatóan befolyásolni. Egy-egy város vagy nép csecsemőhalálozása javul a rendelkezésre álló megélhetési eszközök szaporodásával. Ez a gyakorlatban ma, sajnos, legtöbbször a születési arányszám csökkenése által történik.

A csecsemővédelem szükségességét tehát nem lehet a csecsemőhalandósági számmal indokolni. A csecsemővédelem közművelődési követelmény s a faj javitása érdekében szükséges.

---

[1]) Mint említettem, a párisi eredmények messze felülmúlni látszanak a többi Francziaország eredményét. Igen, de Francziaország a szajnai département nélkül 216.000 gyermekre (0—21 éves) 23 milliót, míg Páris 83.000 gyermekre 15 milliót költ, s így egy franczia elhagyott gyermek évente 106, egy párisi gyermek évente 180 frcba kerül.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Magyar közjog.

Tanulmány a magyar parlamentarismusról.

(*K. Deák Albert dr.*: »A parlamenti kormányrendszer Magyarországon.« I. kötet: első fele. Budapest, Grill K. könyvkiadó vállalata, 1912. 207 l. Ára 5 K.)

Deák Albert, kolozsvári ügyvéd, könyvet irt a magyar parlamenti kormányrendszerről. Könyvének érthető érdeklődést biztosit a parlamentarismus kerdésének actuálitása, az a mindjobban felhangzó panasz, hogy hazánkban a parlamentarismus zátonyra jutott. Szerző hasonló aggodalmaktól vezettetve, a parlamentarismusra nézve forgalomban levő téveszmék eloszlatását vallja czéljául.

A könyv közrebocsátott része négy fejezetből áll: I. általános bevezetés, II. a királyi hatalom, III. a király felségjogai és a ministerium, IV. a király és az országgyülés.

A bevezető részben a parlamentarismusról a következő meghatározásokat találjuk: a parlamenti kormányrendszerben törvényt csak a parlament és az államfő egyező akarata létesithet; az államfő kormánya nemcsak a törvény megértéseért felelős a népképviseletnek, hanem politikájában is annak akaratához van kötve; majd: a parlamentarismus lényege a budgetjog; a parlamentarismus a gazdasági, társadalmi érdek sugallta törekvéseknek egy magasabb erkölcsi parancs uralma alá rendelése; és Stein, Gumplowitz nyomán: a társadalom felfogásának jellembeli és tartalmi érvényesülése a politikában és a törvényekben. Ugyancsak a bevezetésben polémiába bocsátkozik a szerző a kormányrendszerünk parlamentarisvoltát tagadó álláspontlal és ezzel kapcsolatban részletesen foglalkozik Lányinak a Fejérváry-kormányról irt könyvével is Megállapitja, hogy Magyarországon kétségbevonhatatlanul van parlamentarismus, sőt azt — ellentétben az angol parlamenti kormányrendszerrel, mely az úgynevezett egyezményes alkot-

mányszabályokon nyugszik — jogi intézménynek minősíti. Utal azokra az ősi alkotmány-elemekre, melyekre a magyar parlamentarismus támaszkodik és hangsulyozza, hogy nálunk az ország jövője van kötve a parlamentarismus épségéhez. Az angol és magyar parlament közti különbségek magyarázatát a két állam társadalmi, gazdasági, culturális és jellemkülönbségeiben, valamint Ausztriához való közjogi viszonyunkban látja.

A II. fejezetben a szerző rövid, népszerű jogtörténeti áttekintést ad a királyi hatalom fejlődéséről. Párhuzamot von a szent korona-elmélet és »the king in parlament« között. Kimutatja az 1848 : III. t.-c. 3. és 4. §-ának azonosságát a legfőbb angol kormányzati elv gyakorlati értelmezésével, tudniillik, hogy a király magában kormányzati intézkedést nem végezhet, hanem csak valamely, a parlamentnek felelős minister közbejöttével. Az idézett törvényczikk s hozzá a budgetjog képezik parlamenti alkotmányunk jogi alapjait és ezek egyszersmind a fejedelmi hatalom korlátai. Ehhez képest a következő fejezetek a felségjogokat a ministeriumhoz és az országgyüléshez való viszonyukban tárgyalják.

A királyt illető minden jognak — tehát a felségjognak is — a szent korona a forrása. Különbség teendő tiszteleti és politikai felségjogok között. A király felelőtlen, de azért erkölcsileg és a történelem itélőszéke előtt éppúgy felelős, mint az ellenzék. Kivánatos, hogy a király teljesen a pártok fölött álljon, s hogy ne vonassék be a parlamenti küzdelmekbe. Ezt a parlamenti váltógazdaság rendszere biztosítja. Az uralkodó szabadon választhatja meg ministereit, akiknek a hivatalban maradása is főként a fejedelem bizalmától függ; működésük sikeréhez azonban szükégük van a parlament bizalmára is. Az uralkodót tehát a ministeriumra vonatkozó felségjogában a parlament többségi viszonyai korlátozzák s így a ministerium alakításában is voltaképpen a parlament többségi pártja dönt.

Ennek a tételnek az angol viszonyok szerinti továbbfejlesztését, nevezetesen, hogy a parlament többsége a választások eredménye lévén, voltaképpen nem is a parlament, hanem a választóközönség dönt az országos kormányzat alanyi és tárgyi föltételei fölött, a szerző nem tartja a parlamentarismus fogalmi körébe tartozónak, holott kétségtelen, hogy ez a parlamentarismusnak egy magasabb fejlődési foka. Todd-ból idézi, hogy a fejedelem által választott ministerium iránt — ha nem is bizalommal, — de türelemmel kell lenni mindaddig, amig a tetteiből lehet ítélni. Nálunk a kabinetsolidaritás törvényben gyökerezik, míg Angliában ezt a gyakorlat fejlesztette ki. Az angol kisebbségi kormányok sorsát ismertetve, Disraelinek leszavaztatása után kormányon mara-

dását Todd véleményével szemben védelmébe veszi, minthogy azt szerinte a választókerületek új beosztása indokolttá s a képviselőház többségének bölcs mérséklete lehetővé tette. Disraeli eljárását azért nem tekinti a parlamentarismus csorbításának, mert kormányon maradásával is az alkotmányos tényezők összeműködésének a lehetőségét kereste. Vizsgálva a Fejérváry-kormány és a parlament egymással szemben tanusított magatartását, mindkét fél részéről lát az alkotmányszerű eljárás szempontjából hibáztatni valót. Igen különös és magyar közjogi műben határozottan novumot képez a szerzőnek az az érvelése, hogy éppen az absolut felségjogok hiánya tette lehetetlenné a nemzeti kivánalmak teljesítését, t. i. mivel Ausztria »beleegyezése ellenére« ez nem volt keresztülvihető. Eltekintve attól, hogy legfelsőbb helyen a hadúri felségjogok alkotmányosan való gyakorlása iránti kötelem tekintetében is kétséget támasztanak, az talán csak nem szorúl bizonyításra, hogy a magyar király felségjogaira Ausztria részéről semmi körülmények között sincs jogalap illetékes beavatkozásra. Ha pedig, bár illetéktelenül, mégis érvényesül egy idegen állam befolyása, úgy a nemzet minden erejét ennek a leküzdésére kell fordítanunk és legkevésbbé sem szabad közjogunkat az ilyen jogosulatlan beavatkozás netáni tényleges érvényesüléséhez idomítgatnunk. Ámde a szerző Ausztria alkotmányosságának épségét félti a nemzeti kivánalmak teljesítésétől. (Azt hiszem jóval több okunk lehet a saját alkotmányunkat félteni!) Nem kevésbbé figyelemreméltó az az állítás, hogy a coalitio antiparlamentaris volt, mert hiányzott belőle az akarati solidaritás és a kormányzati rutin. Ennek ugyanis meglehetősen ellentmond az a további következtetés, mely szerint a coalitio megmutatta a parlamenti váltógazdaság lehetőségét. Vagy bevált a coalitiós kormány, vagy nem. Ha igen, nem lehet állítani, hogy a pártok nem tudtak összeműködni; ha nem, úgy nem bizonyult be rajta a parlamenti váltógazdaság lehetősége politikai életünkben. Viszont azonban csak helyeslésünkkel találkozhatik annak hangsúlyozása, hogy mennyire rendellenes a szinte forradalmi jellegű és programmfelfüggesztéssel járó kormányválságok gyakorisága s hogy a szigorú pártfegyelem milyen nélkülözhetetlen föltétele az erőteljes parlamenti életnek. A fejezet függelékében az 1848-tól napjainkig egymásután következő kormányok rövid története foglaltatik.

A IV. fejezet a király és az országgyülés viszonyát tárgyalja. Ez a fejezet túlnyomóan leiró jellegű, jórészt közjogunk idevonatkozó részének ismertetése.

A könyv könnyed előadási modorban van megirva, de a rendszer szempontjából sok kivánni valót hagy. Igy a parlamentet illető több kérdés — mint a parlamenti váltógazda-

ság, parlamenti válságok, a parlament viselkedése az új kormánnyal szemben — a III. fejezet helyett inkább a IV.-ben lett volna tárgyalandó. Ennek némi mentségére szolgál, hogy a könyv nem annyira tudományos czélra, mint inkább a nagy közönség számára való kézikönyvnek készült. Annál inkább hibáztatandó, hogy nagyon kiérezhető a gyakorlati politika actuális irányzatának a behatása. Ennek kell ugyanis tulajdonítani, hogy egyoldalúan a parlament munkaképességének szükségességére irányíttatik a figyelem, míg az a kérdés, vajjon a parlamenti többség arányos-e a nemzet többségével, figyelembe egyáltalán nem vétetik. A parlamentarismus kérdésének komoly tárgyalása keretében nem hiányozhatnak a parlamenti élet kinövéseinek a parlamenti cyklus tartamán túlterjedő megnyilvánulásai és az ezek ellensúlyozására szolgáló eszközök. Ha ki is kapcsoljuk a választói jog általánosításának a culturai foktól függő és az exigentiák terére tartozó kérdését, a szorosan vett parlamenti erkölcsön kivül nem hagyható említés nélkül a választási erkölcs tisztaságának szükségessége, minthogy a parlament csak a többségi akarat szabad megnyilvánulása mellett »éltető eleme« a nemzetnek. Igaz, hogy ez viszont belekapcsolódik a társadalmi közerkölcs kérdésébe, vagyis itt egy circulus viciosussal állunk szemben, amelyből fölötte nehéz kibontakozni; de mindenesetre kevéssé végez tudományos munkát az az író, aki ennek a körnek csak egy egészen kis ívrészén vezeti végig az olvasót.

Gyulay.

☆

Társadalmi politika.

A csavargók és koldusok telepe Merxplason

A csavargás és koldulás kérdésének rendezésével mindtöbbet kezdenek foglalkozni; mind többet emlegetik a tudományos összejöveteleken és a szakirodalomban a közveszélyesség, a biztonsági rendszabályok, a határozatlan tartamú büntetések fogalmát. A büntetőjog elméleti és gyakorlati munkásait immár majdnem kizárólag ezek a kérdések kezdik érdekelni. A kérdés nálunk is actuális; nem szükséges talán külön utalnunk a most lezajlott *Magyar Jogászgyülésre*, amelynek programmján a közveszélyesség kérdése

is szerepelt; vagy kiemelnünk a *Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület Magyar Csoportjá*nak három évvel ezelőtt a közveszélyesség kérdéséről tartott igen becses előadási sorozatát. Nem lesz ennélfogva talán érdektelen, ha nagy vonásokban képét adjuk annak a nagyszabású munkának, amely Belgium egyik félreeső helyén, Merxplason folyik a csavargás és koldulás ügyének intézményes rendezése folytán és ahol a fentemlített fogalmak a gyakorlatban érvényesültek.

A merxplasi és a vele kapcsolatos (Wortel, Hoogtraeten) telepek, valamint a reckheimi telep mostani alakját az 1891. évi törvénynek (Loi pour la répression du vagabondage et de la mendicité) köszöni, habár mindegyik most megnevezett intézet eredete a XIX. század elejére vezethető vissza.

A napoleoni háborúk következtében úgy a földmívelés, mint az ipar terén beállott pangás nyomában a népesség elszegényedése igen nagy mértékben fokozódott. A foglalkozás nélkül szűkölködő népesség elhelyezése, foglalkoztatása és így a népjólét fokozása czéljából VAN DEN BOSCH tábornok szervezi a társadalmat; 1818. április 1-én megalakítja a »*Németalföldi Jótékonysági Egyesület*«-et, amelynek két év multán huszonegyezer tagja és évi 70.000 forint jövedelme van. Az egyesület egymásután létesíti a telepeit a mostani Hollandia és Belgium elhagyatott, gazdaságilag érintetlen területein. Ezek között Belgiumban az első a worteli telep. Ezekre a telepekre telepíti az egyesület az elszegényedett családokat, birtokba adva részükre földet, teljesen felszerelt házat, gazdasági eszközöket, háziállatokat, de még ruházatot is. Az egyesület alapszabályainak egyik pontjában a segélyezés elve a következőképpen van szabályozva: »a szegényeknek adott segítség munkájuknak jutalma legyen és sohasem alamizsna, amely a munkátalanságot elősegíti«. Ugyanez az eszme vetődött felszinre a nemrég lezajlott anversi congressuson is, mikor az elfajuló közjótékonyságnak a csavargást elősegítő hatását vizsgálták. Az alapszabályok azt is megengedték, hogy a munkátalan, érdemetlen telepesek az egyesület telepeiről eltávolíttassanak.

A telepek nemsokára túlterjeszkednek eredeti feladatukon. Az állam az egyesülettel szerződést köt, amelynek értelmében az állam évenként és egyenként harminczöt forint tartásdíj mellett az egyesület telepeire 1.000 egészséges koldust utalhat be; majd egy királyi rendelet értelmében ide utaltatnak be napi tizenöt cent tartásdíj mellett az egészséges csavargók is. 1823-ban megveszi az egyesület a Merxplas és Ryckevorsel között elterülő, teljesen feltöretlen területet és ide helyezi el a visszaeső koldusokat. Egy 1825-ben kelt királyi rendelet a koldustelepeknek új szervezetet ad; a telepeken ipart honosít meg, a fiatalkorúak részére ipariskolákat létesít. Az egyesület anyagi viszonyai mindinkább meg-

romlanak, majd a politikai viszonyok, a két ország különválása siettetik az átalakulást. Az állam tiz év mulva beszünteti a telep segélyezését, hat év mulva pedig a telep árverésen a »Jótékonysági Egyesület« legelső hitelezőjének, Frigyes hollandi herczegnek tulajdonába kerül. A még ott levő telepeseket az időközben létesített öt tartományi telepre helyezik át. Lassú fejlődés indul meg ezután, amelynek kezdő határköve az 1848-iki törvény, végpontja pedig a mostani állapot bázisa: az 1891. évi törvény. A fejlődés során megveszi a kormány a Merxplas—Ryckevorsel és Wortel községekhez tartozó területet, hogy ott rendezze be csavargó- és koldustelepeit. A telepek akkori állapotát jellemzik a földterület megvásárlásához szükséges költség megszavazása alkalmával felszólaló egyik országgyülési tagnak a következő szavai: »Ezen az igen tekintélyes területen alig van valami; valóságos pusztaság. Csak a kormány tudja ezt a pusztaságot termőföldé varázsolni.« És most, negyvenegy évvel később, elmondhatjuk, hogy az állam megtette kötelességét. Kitünően berendezett gazdaság, elsőrangú ipari műhelyek állanak a telep rendelkezésére.

A telepek — mint már fentebb említettük — az 1891. évi törvény alapján állanak; szervezetüket legutóbb 1907-ben királyi rendelet szabályozta. A hivatkozott törvény a »munka általános kötelessége« elvének törvénybe foglalása. A törvény indokolása ezt mondja: »A munkálkodás törvénye ellen intézett lázadás, a szokásos és tudatos munkakerülés lehet csak egyedüli mértéke a büntetésnek; a társadalom csak azt büntesse, aki nem akar dolgozni; de segítségére kell sietni azoknak, akiket véletlen, az egyes akaratától független körülmények akadályoznak a munkában.« Ennek az elvnek szem előtt tartásával a törvény három csoportot különböztet meg. Az első csoport a szokásszerű, hivatásos csavargók és koldusok csoportja, amint a törvény 13. §-a mondja: »azok az egészséges egyének, akik a helyett, hogy munkával igyekeznének a létfentartásukhoz szükséges eszközöket megszerezni, mint hivatásos koldusok a jótékonyságot kihasználják, továbbá azok az egyének, akik munkátalan, iszákos, vagy erkölcsellenes életet folytatva, a csavargás állapotában vannak, végül a kitartottak (les souteneurs de filles publiques). A második csoport a közönséges csavargók és koldusok csoportja, azaz azok, akiknél a 13. §. minősítése nem forog fenn, tehát mindazok, akiknél a munkátlanság nem szándékos, nem hivatásszerű. A harmadik csoport a fiatalkorúak (18 éven aluliak) csoportja. Az első csoport kerül a csavargótelepre (dépôt de mendicité), a második a menedékházba (maison de refuge), a harmadik csoport pedig a javító-nevelőintézetekbe (école de brienfaisance). Vizsgálódásunkat ez alkalommal csak az első két csoportra

terjesztjük ki. Az intézetbe való beutalás az első és második csoportra nézve rendszerint a békebiró (juge de paix) rendelkezése alapján történik. Ő elé állítandó ugyanis minden olyan egyén, aki a csavargás állapotában találtatik, továbbá a kitartottak. Az elsősorban megnevezettekre vonatkozó rendelkezés ellen jogorvoslatnak nincs helye; a kitartottak a békebiró rendelkezése ellen felebbezéssel élhetnek. A békebiró sommásan itél: megállapítja a csavargó személyazonosságát, korát, testi és lelki egészségi állapotát, továbbá előéletét. Erre vonatkozólag segítséget nyujt a Bruxellesben szervezett központi nyilvántartó hivatal. Mindazonáltal erre nincs nagy szüksége a békebirónak: az eléje kerülő egyének, mint az a későbbi adatokból kitűnik majdnem mind ismerősei a békebiráknak; ujoncz igen kevés van, a telepeken tartott egyének majdnem mindannyian többszörösen visszaesők. Az eljárás gyorsaságát okozza az is, hogy a békebiró elé állított egyén 24 óránál tovább nem tartható fogva. Rendszerint ugyanazok a csendőrök kisérik a csavargót tovább Merxplasba, akik őt a békebiró elé állították. Belgiumi tanulmányutam alkalmával egy pár igen érdekes esetét hallottam emlegetni ennek a gyorsaságnak. A csavargók telepére azonban nemcsak a békebiró rendelkezése alapján kerülnek a fent meghatározott csoportba tartozó egyének, hanem a törvényszék (tribunal correctionel) itélete alapján is, és pedig egy évnél hosszabb börtönbüntetés kitöltése után. Igen nagy az eltérés a két csoport között nemcsak az intézetek szempontjából, hanem az ott eltöltendő idő tartama tekintetében is. Mert míg a csavargók telepére a beutalás kettőtől hét, illetőleg egytől hét évig terjed, addig a menedékházban eltöltendő idő maximális tartama egy év.

Ennek a törvénynek végrehajtására szolgál a merxplasi telep, hivatalos nevén: *Dépôt de Mendicité de Merxplas.* A telep már külső formájában is sok érdekességet rejt magában. Igen értékes tapasztalatokat szerezhet itt az iparos, a földmívelő; de kiváltképpen értékes a büntetőjog, vagy egyéb socialis tudomány iránt érdeklődő, az orvos részére az itt tartózkodás; a kisérleti psychologiának pedig valóságos tárháza, fel nem kutatott területei várnak a látogatóra. A telep maga kissé kényelmetlenül közelithető meg; Anverstől vicinálison két órányira fekszik. A telep arányait a következő számok jellemzik (mind 1910. évre vonatkozólag): az intézetben átlag 5.305 egyén tartózkodott, a telep kiadása 1,825.000 frank, az ipari műhelyek bevétele pedig 1,100.000 frank volt. A telep összes területe 613 hektár, amelyből 22 hektár be van épitve (nem számítva a személyzet által lakott épületeket). A telepen önállóan folytatott ipar száma a harminczat meghaladja, az ezeken kivül kicsiben folytatottaké a huszon felül van. Ezen jól szervezett községben csak 164 hivatalnok

teljesít szolgálatot; a telepesek őrzésére ezenfelül egy százhuszonhárom főből álló katonacsapat van ide rendelve. A telep élén Stroobaut igazgató áll, aki tizenegy éve vezeti azt kiváló hivatottsággal és szakértelemmel. Az intézmény az igazságügyminister főfelügyelete alatt, aki ezt az általános felügyelő (inspecteur général) által gyakorolja. Ott tartózkodásom előtt pár héttel volt a telepen az akkoriban még új igazságügyminister, Carton de Wiart, feleségével együtt, akinek a patronage ügye iránt tanusított érdeklődésének tettekben is megnyilatkozását tanusították a telepesek által nekem mutogatott levelek, amelyekben a minister felesége az érdekükben tett intézkedésekről értesíti őket. A patronage a telepen igen sok tennivalót talál; az innen szabadulóknak a társadalomba való visszahelyezése (reclamation) igen sok gondot ad. Ennek a megkönnyítése végett a környéken alakult patronage-egyesület tagjai átlag kéthetenként meglátogatják az intézetet és az evégből jelentkezett telepeseket meghallgatják. A patronage-egyesület tevékenysége nem mondható teljesen kielégítőnek, habár emelkedő irányzatot mutat. Az elmult évben összesen 377 telepest vont az egyesület pártfogása alatt. A tevékenység megítélésénél mindamellett figyelembe kell azt venni, hogy a telep fekvése folytán a látogatások több időt vesznek igénybe és igy a tevékenység is nagyobb áldozattal jár. A telep felügyeletével az általános felügyelőn kivül egy bizottság van megbizva, amelynek tagjait a király nevezi ki. Ez a bizottság tesz szükség szerint a ministernek előterjesztést és évenként jelentést a telep helyzetéről. Igen feltűnő az a kisszámú személyzet, mely a telep ügyeit ellátja. Majdnem hatezer embernek felügyeletével, foglalkoztatásával és a telep szellemi és anyagi administrálásával — a katonákat nem számítva — összesen százhatvannégy tisztviselő foglalkozik, beleszámítva ebbe nemcsak a telepesek ápolásával foglalkozó apáczákat, a munkavezetőket, hanem még az éjjeli őröket, kisegítő napszámosokat is Ilyen létszám mellett csak arra hivatott emberek alkalmazásával, a munkaerő és munkaidő teljes kihasználásával lehet azt az eredményt — még oly jól szervezett viszonyok mellett is — elérni, amelylyel a merxplasi telep dicsekedhetik. Az alkalmazottak munkaerejének és munkaidejének teljes kihasználását jellemzi az az előttem majdnem hihetetlennek látszó intézkedés, hogy az igazgatótól kezdve az összes tisztviselők szabadságideje évenként összesen tizenöt nap, amely — mint értesültem — Belgiumban a végrehajtó hatalom összes tisztviselőire vonatkozólag irányadó. A tisztviselők és őrök között a rend és fegyelem igen szigorú, a telep természetének megfelelő. Az igazgató — amilyen humánus és méltányos — éppen olyan erélyes; megköveteli a telep minden egyes alkalmazottjától nemcsak hivatalos köte-

lességének pontos teljesítését, hanem magánéletének tisztaságát és kifogástalan voltát, hogy a telepesek előtt jó példát nyujtson. Az igazgató szigorú felfogását jellemzi, hogy állásának elfoglalása után nemsokára előterjesztést tett a ministerhez az iránt, hogy a telep alkalmazottai a telep műhelyeiben megrendelést ne eszközölhessenek, ez által akarván az elterjedt visszaéléseket, űzérkedést a telep ipari termékeivel megakadályozni; és ezt a tilalmat saját példájával menve elül — szigorúan végrehajtja.

A telepeseket a koldustelepekre és a menedékházakra (gyüjtőnéven: Colonie de bienfaisance) vonatkozó királyi rendelet kilencz osztályba sorozza, amelyek állandóan vannak egymástól el különítve. Az első osztályba tartoznak a 18-tól 21 éves korúak (20), [1]) a másodikba a részben munkaképesek (1.302), a harmadikba a teljesen munkaképtelenek (264), a negyedik osztályba a büntetlen előéletűek, akik a telepen először vannak (45), az ötödikben, akik ismételten elszöktek volt a telepről (127), a hatodikba a gyujtogatók (77), a hetedikbe a kitartottak és amoralisok (83), a nyolczadkba a fékezhetetlenek (155), végül a kilenczedik osztályba a többiek (2.878). Az ötödik csoport alosztályaként szerepelnek az elmebaj tüneteit mutató telepesek (98). Ha az osztályozás alapját, ha csak futólag is vizsgáljuk, feltűnik, hogy a felosztás construálásánál a közveszélyesség fogalmának engedtetett tér. Itt vannak pl. a gyujtogatók, akik beutalásuk előtt gyujtogatásért már büntetve voltak, vagy a telepen kiséreltek meg gyujtogatást. Ez utóbbi eset azonban az elmult 10 év alatt csak két izben fordult elő. Elképzelhető, hogy ezeknek az egyéneknek közveszélyessége itt, ezen a telepen még fokozottabb. A legkevésbbé vigasztaló látványt a hetedik csoport nyujtja, ahol a kitartottak, a szemérem ellen elkövetett bűntett miatt elitélve voltak vannak, vagy akiknek sexuális aberratióra való hajlandóságuk köztudomasú. Ezek az egyének nappal állandó felügyelet mellett közös udvarban, illetőleg munkateremben vannak, míg éjjel egy hálóteremben, de átláthatatlan vasrácsozattal teljesen körülvett hálófülkékben külön-külön fekszenek. Ennek a csoportnak elhelyezésére szolgáló épületszárnyban van a fegyelmi büntetés végrehajtására szolgáló zárkarendszerű fogház is és a nyolcz csoport részére épitett templom, amelyben a telepesek mise alatt a fogházak mintájára épitett külön-külön elzárható fabódékban vannak, úgy hogy a miséző papot láthatják, egymástól azonban teljesen el vannak különítve. A kilenczedik csoport istentisztelete az erre a czélra épitett, nagy, külön-

[1]) A zárjelben levő számok a telepeseknek a telepen időzésem első napján (augusztus 25-ike) volt beosztását mutatják; az aznapi létszám 5.050 volt.

álló templomban történik. Az intézetnek két katholikus lelkésze van, akik vasár- és ünnepnapokon két-két misét mondanak. Évenként egyszer szerzetesek missiót tartanak. A miselátogatás minden katholikus vallású telepekre — eltérően a belga letartóztatási intézetekről, ahol csak fakultativ — kötelező. Feltűnő jelenség a negyedik osztályba sorozottak kis száma. Ez annyiban örvendetes, hogy ebből a csavargásnak egy bizonyos stagnáló helyzetére lehet következtetni. Az elmult évben az ujonczok száma összesen 392 volt, amely a nagy forgalmi számhoz viszonyítva, igen csekélynek mondható és körülbelül 12%-nak felel meg.

A telepesek megoszlásának vizsgálatánál éppúgy, mint a telep látogatása alkalmával, igen különösnek fog feltűnni az a körülmény, hogy mily nagy számban vannak a telepen a munkaképtelenek, a szellemi és testi betegségben szenvedők. Az 1910. évi arányt figyelembe véve, a telep összes lakóinak több mint 50%-a nem volt teljesen munkaképes egészségi állapotban. Ez is mindenesetre egy érdekes tünet annak bizonyítására, hogy a csavargás testi vagy szellemi okokkal függ össze és ezeknek a tényezőknek következménye. Feltűnő az elmebetegeknek igen nagy száma, habár a kifejezetten elmebajosokat az igazgatóság a betegség constatálása után a Tournaiban levő elmegyógyintézetnek erre a czélra rendelt osztályára szállítja. Ezeknek az egyéneknek elhelyezésére szolgáló udvar képe igen sok hasonlóságot mutatott a gyüjtőfogház megfigyelő osztályával. Egyik alkalommal látogatásom idején az idegennel való beszélgetés az egyik szerencsétlenben felkeltette az üldözési téveszméket, úgy, hogy nyilvánvaló jelét adta betegségének, míg ugyanez a beteg másnap a rapporton megjelenve, egyáltalán nem mutatta jelét betegségének, és az orvos véleménye alapján továbbra is a telepen maradt.

A nyolczadik osztályban vannak a fegyelmileg bűntetettek, akik az intézeti rend ellen szegültek, továbbá azok, akik ellen vizsgálat folyik, valamint azok, akik a kiszabott büntetés alul kivonták magukat és akik ezért ennek végrehajtása végett valamely letartóztatási intézetbe kisértetnek át. Ezeknek az őrizete a leggondosabb. A fegyelem megsértőivel szemben az igazgatónak több fegyelmi eszköz áll rendelkezésére. Egyszerűbbek a munkabérnek, a munkának és egyéb kedvezményeknek megvonása, az élelem megszorítása kenyérre és vizre, magánelzárás, fegyelmi zárka, végül a fegyelmi (nyolczadik) osztályba sorozás. A telepen a munka, mint jutalom szerepel, amelynek megvonása büntetésképpen számít. Ez is kifejezője annak az elvnek, amelyre a telep alapítva van: a munkára szoktatás elvének. További ilyen büntetés az olvasmány megvonása. Igen érdekes volt látni vasár-

nap és köznapokon munka után az öreg csavargókat, amint könyveikre hajolva, az olvasásban kerestek szórakozást és talán feledést is. Nem érdektelen megemlíteni, hogy az elmult évben a könyvtár forgalma majdnem 73.000 kötetre rugott, amelyből 42.000 franczia nyelvű, a többi pedig flamand volt, amely arány megfelel a két faj intellectuális arányának is.

Mint kedvezmény igen nagy szerepet játszik a telep életében a »cantine«, ami a mi fogházainkban »spájzolás« név alatt ismeretes. Meg van ugyanis engedve a telepeseknek, hogy munkajutalmuk egy részén az intézettől önköltségi áron különböző czikkeket, főleg élelmiszereket vásároljanak. Igen érdekes kép volt, amint a telepesek hosszú sorban várták, míg rájuk kerül a sor az erre a czélra szolgáló helyiség előtt, amelynek ablakánál ki van függesztve az eladásra kerülő árúk ára. A cantine nagy forgalmára jellemző, hogy 1910-ben e bevétele 102.000 frank volt, noha minden önköltségi áron kelt el, amelyből a legjelentékenyebb összeg jut a dohányra, kenyérre és disznózsirra. Tudvalevő ugyanis, hogy a dohányzás úgy itt, mint az összes belga igazságügyi intézetekben (még a javítónevelőintézetekben is bizonyos koron túl levő növendékeknek) meg van engedve. Igen jelentékeny összeget fordítanak a telepesek az élelem pótlására, mindamellett azonban elenyészően csekély, ha a félmillió franknál nagyobb összeghez arányosítjuk, amennyibe a telepesek ellátása egy évben kerül. Az ellátás — amelyről személyesen volt alkalmam meggyőződni — igen izletes és teljesen elegendő. Az elfogyasztott óriási mennyiségekre jellemzők a következő számok: 1910-ben elfogyott két millió kilogramm burgonya, 1 millió kilogramm kenyér, 290.00 liter tej, 190.000 kg. hús, 23.000 kg. szalonna, 200.000 kg zöldség stb.

Az 1910-ben kiszabott fegyelmi büntetések okai között legelső helyen, 1062 esettel a szökési kisérlet szerepel, amelyre az összes büntetéseknek több mint 50%-a esik; 547 esetben szerepel a büntetés okául a rossz viselkedés, 229 esetben a munka visszautasítása, 91 esetben lopás, 85 esetben pedig czivódás.

Igen feltűnő jelenség a szökések nagyon nagy száma; így az elmult évben összesen 1197 szökés történt, amely szám a kihelyezések arányával is összefügg. A szökések nagy száma a magyarázata annak, hogy az ötödik osztályban a létszám állandóan magas; gyakran annyira, hogy idő előtt vissza kell osztani ebből az osztályból egyeseket a kilenczedik csoportba, hogy újaknak helyet adjanak. A szökést igen megkönnyíti a felügyelő személyzet elégtelensége, továbbá a munkatermeknek nagy kiterjedésű területen elhelyezett volta, továbbá a földmíveléssel foglalkozóknak nehéz ellenőrzése. Mindamellett sem az igazgatóságnak, sem a felügyeleti ható-

ságnak nem okoz a szökések nagy száma különös gondot. A szökevények ugyanis éppen azok a gyenge akaraterejű egyének, nagyobbrészt alkoholisták, akik rendesen az első közeli korcsmánál elvesztik önfegyelmező erejüket, lerészegednek és így csakhamar a hatóság kezébe jutnak. Az 1910. évben p. o. szökésből 1026 szállíttatott vissza. Mindamellett megtörténik, hogy egyesek megbecsülik magukat, amely esetben az igazgatóság a szökevénynek visszaszállítását nem kívánja, hanem azokat felügyelet alatt tovább is szabadlábon hagyja.

Amint említettük, a kilenczedik csoport a tulajdonképpeni csavargók tábora, a telep rendes legénysége és állandó eleme, akik szabadidejüket a középső nagy udvarban (grande cour) töltik, a munkaidő alatt pedig a különböző munkatermekben vannak szétjelosztva. A munkatermek mind jól berendezett műhelyek, ahol a zárkózott, szótlan, eldurvult, elvadult alakok levetik szürke kabátjukkal együtt rendes arczkifejezésüket és szerényen dolgoznak, közremunkálkodva a merxplasi telep műhelyeinek jóhírén. A telep műhelyei látják el immár nemcsak a telepet magát minden szükségessel, olyannyira, hogy az utóbbi évek óta már egyáltalán nem szorult semmi másutt készült termékre, a telep maga készítvén el mindent a gazométertől kezdve az újonnan emelt épületekig, a telepről kerülvén ki a tervrajz az utolsó tégla és szeg is, hanem az állami vállalatokban is fontos szerep jut a telepnek. Így az ebben az évben Forêstban (Bruxelles mellett) emelt nagy fogház téglája, asztalosmunkája, lépcső vaskorlátjai mind Merxplason készült és ez látja el a hadsereg és a posta nagy részét ruhaneművel.

Alig van iparág, amely a telepen meg ne lenne honosítva. Kiemelkedik ezek közül is a mindjobban terjeszkedő gyöngyházgombgyár, amely a continensen az első volt és amelynek elterjedt híre sok érdeklődőt vitt Merxplasra; igen érdekes a takácsok műhelye, ahol a munkában megöregedett, de a gépek tökéletesedésével szükségtelenné vált és tönkrement takácsok megtalálják az ócska rendszerű szövőszékeiket, amelyeken igen nagy buzgalommal szövik az állam által megrendelt árút. A telep lakóinak foglalkoztatásánál az az elv érvényesül, amelyet a telep állami megvásárlása idején az akkori igazságügyminister a következő szavakkal fejezett ki: »Merxplason nem akarunk üzérkedni. A föld termékenyvé tétele mindenesetre következménye lesz egy központi telep létesítésének, de a czél nem ipari vagy kereskedelmi vállalkozás«. Mindenkinek képességeihez mért foglalkoztatása, mindenkinek munkára való szoktatása a czél és ennek a telep a teljes mértékben eleget tesz. Ott látjuk az elaggott, teljesen elerőtlenedett csavargókat, de magukat az elmegyengéket is, amint tépik, megmunkálják a kóczot a

takácsok részére, vagy ott a taposó malomban a sántákat, vakokat és bénákat, amint hajtják negyedóránként felváltva, turnusokban pár fillér keresettöbbletért, hogy több jusson dohányra vagy sörre, a malomkereket. Igen szép eredményt ért el a telep a földművelés terén is. A pár évtizeddel ezelőtt még teljesen föltöretlen, terméketlen föld hasznossá tétele be van fejezve; az egész terület csatornázva, anversi trágyával évenként újra trágyázva, úgy hogy a telep szükséglete nagy részben onnan kerül elő; kitünő állapotban levő szarvasmarhái, sertései és juhai mind a gondos gazda kezét dicsérik.

Pedig azzal a munkától elszokott, vagy talán igazán sohasem dolgozott, változó elemmel ezt az eredményt elérni igen nehéz. Nagyon jellemző volt az a válasz, melyet az egyik tétlenül ülő telepes arra a kérdésemre adott, amit belépve a műterembe, hozzá intéztem. »Mit csinál?« kérdeztem. »Várom a szabadulásomat.« »És mikor szabadul?« »Tiz nap mulva.« Az 1910. évben a telepről elbocsátottak átlagban 22 hónapot töltöttek Merxplason; a szabadultak között csak egy volt, aki a maximumot, a hét évet a telepen végig kitöltötte, ugyancsak egy volt, aki egy hónapnál kevesebb időt töltött a telepen. Itt ugyanis teljes mértékben érvényesül a határozatlan büntetések intézménye. A békebiró két évtől hét évig terjedő időtartamon belül egy meghatározott időtartamra bocsátja a kormány rendelkezésére (»mettre à la disposition du gouvernement«), hogy az a telepre beutalja az illetőt, de az igazgatóság előterjesztése alapján jogában áll az igazságügyministernek a telepest bármely perczben szabadon engedni; ez az intézkedés tehát correctivuma lehet az esetleges birói tévedésnek. A szabaduláskor a telepes megkapja a megtakarított kis pénzét, azon az intézetben vásárolhat magának igen jutányosan ruhaneműt; a patronage gondoskodik elhelyezéséről és mégis az a tapasztalat, hogy legnagyobbrészt ismét visszajönnek. Jellemzők erre nézve a következő számok: 1910. évben a telep szaporodása 4.367 volt, ebből csak 642 volt olyan, aki először lépett a telepre, míg 471 másodízben, 360 harmadízben és majdnem az összlétszámnak a fele, 2.149 már háromszor vagy még többször volt a telepen; ezzel szemben áll a szabadulók száma, amely 1910 ben 2.590 volt. A téli hónapokban a munkaalkalmak csökkenésével a csavargás előföltételei szaporodnak; ennek jellemző bizonyítéka az, hogy míg a telep 1910-ben a legnagyobb népességet február 25-én (5.729) érte el, addig a legkisebb szám augusztus 6 án (5.009) volt.

Mindezek a tapasztalatok arra a meggyőződésre vezetnek, hogy a csavargás kérdése sem magyarázható egyoldalúlag: éppen annyira megvannak az egyénben, annak szellemi

és testi tulajdonságaiban, mint a sociális élet szövevényes alakulásában rejlő okai. És ha az állam egy nagy telepre összegyüjti mindazokat, akik akaratuk gyengeségénél, a társadalomba való beilleszkedésre vonatkozó állandó vagy ideiglenes képtelenségüknél fogva a társadalmat veszélyeztetik, az állam ilyen irányú működésével — habár ezzel nem meríti ki a csavargás és koldulás ügyének rendezése érdekében reá váró feladatokat — nemcsak polgárainak igen nagy, a rohamosan fejlődő és átalakuló gazdasági életben mindig jobban fejlődő számát a munkáséletre vezeti, arra reá szoktatja, vagy legalább is az akaratilag gyengék részére egyideig az emberi hivatásnak inkább megfelelő életmód folytatását lehetővé teszi, hanem a társadalom védelmét és így a rendezett életet élő polgároknak fokozottabb erőkifejtését is biztosítja.

Erődi Tihamér.

Munkásvédelmi egyesületek gyülései.

A munkásvédelmi törvényhozás története azt mutatja, hogy minden állam munkásvédelmi törvényhozása hű lenyomata az ott uralkodó társadalmi lelkiismeretnek, úgy, hogy szélesebbkörű alapon ez a törvényhozás csak akkor indulhat meg, ha az ország közvéleményében megfelelő alappal bir. Hazánkban is a munkásvédelmi törvényhozás csekély foka és a társadalmi lelkiismeret hiányossága egymással kölcsönhatásban van. És, ha a sociálpolitikai törvényhozásunk kezdetleges voltát tekintjük, akkor valóban arra kell következtetnünk, hogy nálunk a társadalmi lelkiismeret még a legminimálisabb fokon áll. Amidőn azonban egyrészről ezt a szomorú tényt megállapítjuk, akkor az igazságnak tartozunk annak kimondásával is, hogy már is egy szebb jövőnek a jelenéseit kell látnunk egyes tényekben. Egy részről ugyanis különböző intézmények lassankint nálunk is érzéket teremtenek a sociálpolitika számára, másrészről pedig a nemzetközi kapcsolat, amely elől hazánk sem zárkózhatik el, szintén egyre nagyobb számban teremt olyan tényezőket, amelyek ez irányban hatnak.

Három oly egyesület gyüléséről kivánunk itt röviden beszámolni, amelyek kiindulási pontjukat ugyan a külföld mozgalmaiban birják, ellenben a nemzetközi leszármazás nem zavarja azokat abban, hogy az onnan kiinduló eszmemozgal-

makat egészen a hazai talajba ültessék át és itt azok továbbvirágzását előmozdítani igyekezzenek. Bizonyára sokan lesznek, akik azt fogják mondani, hogy egyesületek keletkezése, ha azok társadalmi politikai kérdésekkel foglalkoznak is, nem jelenti még egy socialpolitikai közvéleménynek a megteremtését. Sokszor halljuk, hogy egy-egy ilyen egyesület csak arra jó, hogy egyik-másik szerepelni kívánónak erre alkalmat nyujtson. Azt hisszük azonban, hogy ez a tényeknek igen kicsinyes szempontból való tekintése. Mert az ily egyesületek nem csak elnököt és titkárt választanak, hanem azután mintegy ezek munkakedvét felkeltve odavezetnek, hogy sokakat igyekeznek közreműködésre megnyerni. Így azután hosszabbrövidebb idő alatt egyik kérdés a másik után a napirendre jön és egész észrevétlenül is ezek a tárgyalások a közvéleményre befolynak, azt alakítani kezdik. És éppen ez az, amire nekünk társadalmi politikai téren szükségünk van.

Ezért örömmel kell néznünk azt, hogy nálunk, ahol a hazai talajból eddig közvetlenül társadalompolitikai czélú társadalmi szervek ki nem nőttek, legalább nemzetközi kezdeményezések alapján alakultak ily egyesületek, amelyek lassankint belterjesebb működést is kezdenek kifejteni. A lefolyt néhány hét alatt három ilyen társadalompolitikai egyesület tartott fővárosunkban ülést, míg csak néhány évvel ezelőtt egyetlen ilyen egyesületünk sem létezett.

November hó 24 én a Nemzetközi Munkásbiztosítás Magyarországi Egyesülete ülésezett. A munkásbiztosítás ügye nálunk bizonyos forrongásban van. Az 1907-ben létesített átalakítása és kiterjesztése ezen intézménynek a dolog természeténél fogva bizonyos nehézségekkel járt. Ezek az átmeneti nehézségek azután jó ürügyet szolgáltatnak azoknak, akik azt a terhet, amelyet a munkásbiztosítás a közgazdaságra hárít, sokalják, arra, hogy heves támadásokat intézzenek munkásbiztosításunk ellen és a munkásbiztosítás reformjának a szükségességét bizonyítgassák. A Nemzetközi Munkásbiztosítás Magyarországi Egyesülete ezzel a kérdéssel behatóbban óhajt foglalkozni és s a mult hó folyamán tartott ülésében elhatározta, hogy e tárgyban széleskörű értekezletet tart, melyre a nagyközönséget is meg fogja hivni. Ime egy alkalom, amidőn ez a fiatal egyesület sokaknak a figyelmét fogja a munkásbiztosítás és a munkásvédelem ügye felé terelni.

Két nappal ezen ülés után, november hó 26-án, egy új socialpolitikai egyesület alakult meg. Ez az egyesület a Szemlénkben már ismertetett a »Munkanélküliség ellen Küzdő Nemzetközi Egyesület« czímen Gentben alakult egyesület magyarországi osztálya és a Munkanélküliség elleni Küzdelem Magyarországi Egyesülete czímet viseli. Földes Béla, az új

egyesület elnöke, hosszabb előadásban vázolta azt a fontosságot, amely a modern capitalistikus termelés mellett a munkanélküliség elleni küzdelemnek jut, amely lényegileg inkább a keresetnélküliség elleni harcznak tünik fel. A capitalismus ugyanis egyrészről az emberi munkaerőt a természeti erők széleskörű alkalmazásával egyes terekről leszorította, másrészről pedig a népesség oly szaporodását tette lehetővé, hogy a megélhetési küzdelmet igen erősen kihegyezte. Hozzájárul azután ehhez az, hogy gazdasági rendünk bonyolult szervezete és a termelés egységes irányításának a hiánya sűrűn idézi fel a gazdasági válságokat, amelyek azután a munkások nagy számát fosztják meg keresetüktől. Ily módon mindjobban előtérbe lép a szüksége annak, hogy a keresetnélküliség leküzdésére törekedjünk. És ettől a törekvésünktől nem szabad, hogy eltántorítson bennünket annak a tudata, hogy belátható időkön belül a kérdést aligha fog sikerülni teljesen megoldani. Ferenczi Imre titkár a nemzetközi egyesületnek Gentben tartott gyülését vázolta és a magyarországi egyesületnek a munkaprogrammját határolta körül, mely három irányban fog haladni. Igyekezni fog először is képet nyerni a munkanélküliség terjedelméről Magyarországon, megkisérelvén erre vonatkozólag statisztikai anyagot gyüjteni. Működésének második iránya a munkapiacz szervezése lesz, melyet az idevonatkozó kérdések szakszerű megvitatása által akar előmozdítani. Foglalkozni kiván harmadszor ez az egyesület mindazokkal a kérdésekkel is, amelyek közelebbről összefüggnek a munkanélküliség kérdésével és annak az előbbrevitelét előidézni alkalmasak.

Fiatal munkásvédelmi egyesületeink közül viszonylag a legidősebb a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete, mely decz. hó 10-én tartotta közgyülését. Szterényi József, az egyesület elnöke, megnyitójában beható szemlét tartott a külföld socialpolitikájáról az utolsó három évben. Rámutatott arra, hogy mig Magyarországon más kérdések vették igénybe a törvényhozás idejét, addig a külföld szorgalmasan dolgozik a socialpolitika palotájának a kiépítésén. A munkásbiztosítás kérdése az, amely a külföldet az utolsó időben leginkább foglalkoztatta, éppen abban az időben, amidőn nálunk ahelyett, hogy a munkásbiztosítási szervezet kiépítésére törekedtünk volna egyesült erővel, inkább csak annak a birálatával és kisebb hibáinak a túlzásával értük be. A külföld idevágó alkotásai közül előtérben áll a német birodalmi biztosítási törvény, mely valóságos biztosítási codex terjedelmével bir és az özvegyek és árvák biztosítását is felöleli. Franczia-országban és Angolországban az aggkor elleni biztosítás foglalkoztatja a törvényhozást, mig Francziaország a nagy vasuttársaságokat már is kötelezte, hogy alkalmazottaiknak aggkor

esetében egy a törvényben megállapított minimális ellátást nyujtsanak. Francziaország példáját követte Luxemburg, az aggkor és rokkantság esetére való biztosítás meghonosításával. A kötelező biztosítás elve újabb tért hódított Norvégiában, ahol az eddigi balesetbiztosítás mellé behozták a betegség esetére való biztosítást. Hasonlókép Hollandiában, ahol a balesetbiztosítás körét kiterjesztették; Szerbia és Lichtenstein új ipartörvényeikben oldották meg a betegség és baleset esetére való biztosítás kérdését, Belgium pedig a bányamunkásokra mondotta ki a kötelező aggkori biztosítást. A munkásbiztosítás egy új ága, a munkanélküliség elleni biztosítás is, egyre jobban tért hódít, bár még csak a kisérletezés állapotában van; Dániában és a Svájcz két kantonjában történtek ez iránt meg az első lépések. A munkaviszony beható szabályozásával találkozunk Törökországban, Portugáliában és Spanyolországban, mely államok egyúttal a strike kérdését is szabályozzák; ugyanezt tette Románia, a közhatóságok és azok üzemeiben alkalmazottakra nézve, kimondván a teljes striketilalmat. Mint Belgium, úgy Dánia a strikeok megelőzésére a döntőbiróság intézményét épitette ki. Ausztria, Dánia és Svédország a kereskedelmi üzletek záró órájának a törvényes szabályozásával igyekeztek az alkalmazottak munkaidejét rövidíteni, mig Belgium és Spanyolország a bányamunkások maximalis munkaidejét állapították meg. A munkabérek kérdésében úttörő és az egész világ figyelmét magára vonó kisérlet történt Angliában a bérhivatalok felállítása által, melyek az otthonipar egyes ágaiban vannak hivatva a munkabéreket hatóságilag megállapitani. Ugyancsak fontos lépést tett Anglia a hatósági munkaközvetitő intézetek felállítását kötelezőleg kimondva, mivel közeledett azon álláspont felé, amelyet a munkaközvetítés államivá tétele tekintetében ipartörvénytervezetünk már régebben elfoglalt, mely azonban itthon sajnos, tetszéssel nem találkozott.

Szántó Menyhért főtitkár az évi jelentést olvasta fel, melyből kitűnik, hogy az egyesület szépen össze tudja egyeztetni a Baselben székelő központ részéről kitűzött feladatok megoldását a hazai socialpolitikai kérdések különös figyelemmel kisérésével. Különös figyelmet érdemel a drezdai kiállításon való részvétele, hol egy külön e czélra a Közp. Statisztikai Hivatal által készített graphikont mutatott be törvényhatósági városaink iparos lakossága halandósági viszonyairól, melynek érdekes eredményeire még visszatérünk.

Heller Farkas, az egyesület titkára ezután a socialpolitika és a felső osztályok czímén tartott előadást, vizsgálva, azt a kérdést, hogy vajjon tisztán az altruismus szálai e azok, amelyek a felsőbb osztályokat a socialpolitikához fűzik, vagy pedig van-e ezeknek a felsőbb osztályoknak közvetlen

érdekük is a munkásviszonyok javításában. Rámutatott mindenelőtt arra, hogy a socialpolitika első jelentkezésétől kezdve nemcsak a humanismus eszméjét, hanem a felsőbb osztályok életbevágó érdekeit is szolgálja. Bő statisztikai anyaggal illustrálta azt, hogy a capitalistikus termelés mellett, ha az állam idejekorán bele nem nyul megfelelő intézkedésekkel, milyen rablógazdálkodás folyik az emberi munkaerővel. Nemcsak az képez a közgazdaságra veszteséget, ha a tűzvész egy nagy árúkészletet pusztít el, vagy a tenger hullámai egy hajórakományt nyelnek el, hanem az is, ha a nemzet fiai a gyárak egészségtelen viszonyai és meg nem felelő munkarendje következtében, gyakran, még mielőtt erejük teljét elérték volna, ipari betegségnek, vagy balesetnek lesznek az áldozatai. Nemcsak a közgazdaság anyagi forrásait kell megbecsülnünk, hanem annak személyes tényezőjét, a munkást is, annál is inkább, mert a közgazdaságtól egyre nagyobb áldozatokat kiván annak a kiképzése. De a socialpolitika nemcsak azért érdekli közelről a felső osztályokat, mert közgazdasági erőforrásaink kihasználásának gazdaságos irányba való terelésére egyedül ez képes, hanem azért is, mert az egyre nagyobb arányokat öltő munkásmozgalmakkal szemben a socialpolitika képviseli azt az ellensúlyt, amely azokat helyes mederbe szorítja annak kimutatásával, hogy a munkásnak emberhez méltó megélhetést nem a fennálló rend teljes felforgatása, hanem annak a megfelelő átalakítása biztosit. Ebből a szempontból tekintve a socialpolitika a felsőbb osztályok számára önvédelmi eszköz és ugyanez még egy másik szempontból tekintve is. A szegénységnek ugyanis meg vannak a maga typikus betegségei, amelyek a külvárosok rossz lakásviszonyai és tudatlan népessége között ütik fel tanyájukat és minthogy a ragályok sorába tartoznak, onnan állandó veszélylyel fenyegetik a felsőbb osztályokat. Hiába megy a jómódú ember a szegény negyedtől távol lakni, a közgazdaság szálai oly kapcsolatot teremtenek a felsőbb és az alsóbb osztályok között, hogy a munkások egészségtelen életviszonyai állandó veszedelemmel fenyegetik a jómódú lakosságot is. Éppen ezért nem szabad visszariadni a felsőbb osztályoknak azon áldozatoktól, melyeket a socialpolitika kétségkivül rájuk hárít, mert ezekkel voltaképpen saját élet- és vagyonbiztosságukat vásárolják meg.

Az előadás után Gaal Jenő főrendiházi tag, a magyar kormány képviselője a Nemzetközi Munkásvédelmi bizottságban, emelkedett szólásra. Felhívta a közgyülés figyelmét arra a nagyjelentőségű és a socialpolitikus számára oly tanulságos kiállitásra, mely a folyó évben Dresdában volt. Azon meggyőződésének adott kifejezést, melyet ezen kiállítás beható tanulmányozása benne megerősített, hogy t. i. a közegészség-

ügy első sorban socialpolitikai kérdés. Éppen ezért igen helyesli azt az eszmét, hogy a nemzetközi dresdai egészségügyi kiállításra gyüjtött gazdag anyagát Magyarország is az enyészettől megmentse. De az erők szétforgácsolása nagy veszedelem, kivált oly nemzetnél, mely nem túlságosan gazdag és ezért nem helyeselheti azt a tervet, mely nálunk felmerült, hogy t. i. a Dresdából haza hozott tárgyak külön museum alapját vessék meg. Ezért azt indítványozza, hogy a Társadalmi Museumban, mely e czélra különösen alkalmas és csak így lesz igazi socialis museum, helyeztessenek el a Dresdából haza hozott értékes gyüjtemények. Javasolja, hogy ez irányban a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete irjon fel a belügy- és kereskedelemügyi ministerekhez. Szterényi József elnök az indítványt abban az irányban egészítette ki, hogy a székesfővároshoz is, melynél új museum létesítése iránt indítvány tétetett, szintén intézzen a fenti értelemben beadványt az egyesület. Az indítványt a közgyülés elfogadta.

✡

Statisztikai felvétel a gyermekmunkáról.

(*Die Kinderarbeit in Österreich.* I. Ergebnisse der vom Arbeitsstatistischen Amte im Handelsministerium durchgeführten Erhebungen über die Kinderarbeit. Wien, 1911.)

Midőn a gyermekmunka szabályozásának a kérdése egyre élénkebben foglalkoztatja Európa közvéleményét, igen természetesen előtérbe lépnek azok a törekvések is, melyek ezen jelenségre vonatkozólag tények statisztikai megismerését óhajtják. Nálunk Magyarországon is foglalkoztak már e kérdéssel, midőn a nyáron a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete Bud János előadmánya alapján tárgyalta ezt a kérdést. Ezen az értekezleten kitünt az, hogy mily nagy nehézségei vannak a gyermekmunkára vonatkozó statisztikai adatgyüjtésnek és hogy a külföldi államok között is alig találunk olyant, a mely ezt a kérdést teljes sikerrel megoldotta volna. Bud János javaslata arra irányult, hogy a tankötelezettek összeirásával kapcsolatosan történjék nálunk a statisztikai felvétel, mely irányban a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete a vallás- és közoktatásügyi ministerhez felterjesztéssel fordult, melyben arra is utalt, hogy a

kérdés ezen megoldása aránylag csekély költséggel lehető volna.

Mig nálunk ez irányban természetesen nem történt semmi, addig Ausztria már is kiadta a gyermekmunkára vonatkozó felvételének a statisztikai táblázatait, melyek, maguktól az eredményektől eltekintve, már csak azért is érdekelnek bennünket, mert Ausztriában is az iskolai hatóságok és a tanitóság közreműködésével történtek a felvételek, melyek körülbelül Ausztria összes iskoláinak egy tizedére terjedtek ki. Körülbelül 150.000 kérdőív eredményét tartalmazzák a kiadott táblázatok.

Kitűnik azokból mindenekelőtt, hogy a gyermekmunka Ausztriában is igen erősen el van terjedve. Körülbelül a felvétel tárgyát képező gyermekeknek az egyharmada — 34·8% — folytatott gazdasági munkát és pedig a fiúgyermekek valamivel nagyobb számban járnak munkába, mint a leánygyermekek. A gyermekeket már igen korán szoritják munkára; igy p. o. már a 6—8 éves gyermekek 17·8 százaléka dolgozott; a korral azután a gazdaságilag elfoglalt gyermekek aránya jelentékenyen növekszik, úgy, hogy a 13—14 éves gyermekek közül már több mint a fele munkába jár. A viszonyok sötétségén némileg enyhit az a körülmény, hogy a legtöbb gyermek a mezőgazdaságban van elfoglalva. Ezután következnek a házi munkák és csak ezután az ipar, a melyben a felvétel alapját képező gyermekeknek körülbelül egy tizedrésze talált alkalmazást. Nagyobb számban alkalmaz gyermekeket, sajnos, a vendéglősipar, a melyben a munkaviszonyok a gyermekekre nézve elég kedvezőtlenek. A szorosabb értelemben vett iparágak közül a gyermekek alkalmazásában legelső helyen a szövő-fonóipar áll, a melyben az iparilag foglalkoztatott gyermekeknek több mint fele talált alkalmazást. A többi iparágak közül a turfaipar, a kőbányák és a téglavetők, valamint az üvegipar állanak erősen előtérben. Tehát olyan iparágak, amelyek a gyermekek egészségére vonatkozólag sok veszélyt rejtenek magukban.

A felvétel arra is kiterjed, hogy az egyes foglalkozások mily korban vonják körükbe a gyermekeket. És itt is elég szomorú adatok kerültek felszinre. Kitünt ugyanis, hogy a házi munkákkal foglalkozó gyermekeknek egy része 6—8 év között van és ezen gyermekek egyharmadrésze már az 5.—6. évben kezd dolgozni. Zsenge korban vonulnak be a gyermekek a háziiparba, ahol különösen a dobozgyártás, a czérnagombok varrása és a fonott árúk előállitása foglalkoztatják őket igen korán, úgy, hogy az alkalmazott gyermekeknek egyharmada, sőt egyes iparágakban több mint a fele is 6—8 év között volt és itt is a gyermekek tetemes része már az 5. vagy 6-ik év közt talált foglalkozást. A mezőgazdaságban a 10 éven felüli gyermekek vannak túlsúlyban. A gyermekek-

nek körülbelül háromegyedrésze az egész éven keresztül dolgozik. De az egyes foglalkozások között itt is nagy különbségek vannak. Így p. o. a mezőgazdaságban a legnagyobb rész mégis csak inkább a nyár folyamán van elfoglalva, míg az iparban az egész éven keresztül való dolgoztatás áll előtérben. A gyermekek négyötödrésze egy évben több mint 30 héten dolgozik és 75 százalékon felül van azoknak a száma, a kik mind az 52 héten keresztül dolgoznak. Még a heti szünnap, a vasárnap is munkában találja a gyermekek nagy részét, mert a felvétel szerint, a gyermekek 42 százaléka dolgozik vasárnap.

Különös érdekkel bir most, amidőn megfontolás tárgyát képezi a gyermekek és fiatalkorúak éjjeli munkájának a nemzetközi szabályozása, annak a megállapitása, hogy az éjjeli munka a gyermekeknél éppenséggel nem ritkaság. A felvétel szerint a gyermekeknek majdnem egy negyedrésze (körülbelül 24 százalék) hosszabb-rövidebb ideig éjjel is el van foglalva. Különösen gyakori az éjjeli munka a vendéglősiparban. Már kevésbbé ártalmas a mezőgazdaságban szokásos módja az alkalmazásnak, a midőn a gyermekek kora reggel már 4—5 órakor munkába állanak.

Arra nézve, hogy a gyermekek egészségi állapotára mily káros azoknak a munkába fogása, szintén érdekes felvilágositásokat tartalmaz az osztrák adatgyüjtés, melynél orvosok is közreműködtek. Természetesen a legsúlyosabbak a következmények abban az iparban, ahol dolgozó gyermekek 30 százalékánál kellett megállapitani azt, hogy egészségük ki nem elégitő. A testi egészségre sokkal kevésbbé káros hatással van a mezőgazdaság, melyről azonban Agahd kimutatta, hogy a gyermekek erkölcsi fejlődését sokszor megmételyezi.

☆

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Előadás a fajok harcáról.

Egyesületünk f. évi november hó 29-én tartott ülésén Giesswein Sándor pápai praelatus igen érdekes előadás keretében számolt be a fajok congressusának befolyásáról és eredményeiről, melyen a nyáron Londonban személyesen résztvett. A világ minden részéből számos kiváló sociologus, ethnologus

és anthropologus emelte megjelenésével, illetőleg dolgozatával az értekezlet magas szinvonalát. Magyarországot Timon és Navratil egyetemi tanárok képviselték egy-egy szakszerű, értékes dolgozattal, Giesswein Sándor pedig ismételt hozzászólásával vette ki részét a tanácskozásokból. De nem csupán theoretikus értékekkel gazdagította a nemzetközi gyülekezet a fajok egymáshoz közeledésével foglalkozó kérdésnek minden részletét, a gyakorlati politikusok számára is fontos alapelveket állapított meg.

A mi századunk ugyan már a nemzetközi congressusok századának mondható, mert nem mulik el egy-egy esztendő, hogy ne volna belőle legalább is egy-kettő, de e congressusok között alig volt még olyan, mely a nemzetköziség nevét oly mértékben megérdemelte volna, mint a jelen év nyarán Londonban lefolyt fajok congressusa (races-congres, 1911 jul. 26—29).

A congressus czélját röviden és találóan jelezte Lord Weardale, a congressus elnöke, a congressus irataihoz irt előszóban, a következő szavaival: »Feladatunk a tudomány és modern köztudat világával megvitatni a nyugat és kelet, az úgynevezett fehér és szines népek közötti viszonyt, azzal a czélzattal, hogy köztük tökéletesebb megértést, barátságosabb érzelmeket és szivélyesebb együttműködést biztosítsunk«. Hogy erre a czélra a hely — London — igen jól volt megválasztva, az kétséget nem szenved. London nemcsak Angolország, hanem szellemi tekintetben az egész angolszász faj fővárosa, azé az angolszász fajé, mely kereskedelmi és világbirodalmi helyzeténél fogva a világ minden nemzetével összeköttetésben van. S bár tagadhatatlan dolog, hogy ez az angolszász faj az ő gyarmatositó és világhódító hadjáratában a szines és részben a nem szines népekkel szemben sok kiméletlen kegyetlenkedésben volt bűnös, másrészt mindenkinek el kell ismerni, hogy erről a kérdésről sehol a világon nem lehet oly szabadon beszélni, mint angolok között. Az angolszász faj szellemi nagysága oly magaslaton áll, hogy a hibák feltárását elbirja, sőt hozzátehetni, oly tárgyilagos tud lenni, hogy e hibákat maga sem leplezi és nem szépitgeti — e tekintetben pl. bámulatos kiméletlen nyiltsággal beszél Mrs Besant az indusok nagy védasszonya — s épp ezért úgylátszik ez a faj, mely sok testvérküzdelem után a kölcsönös megbecsülés alapján az angolszász faj széles vallásos lelkülete mellett a gyakorlati életben a vallási türelmet a legszebb módon meg tudta valósitani, hivatva van arra is, hogy a fajok türelmi pátensét életbe léptesse.

Igaz, ha a fajok között oly mélyreható különbségek volnának, miként azt Gobineau és H. Chamberlain feltételezi, és ha a fajok egymást irtó harcza annyira elkerülhetetlen

örök törvény volna, mint azt GUMPLOVICZ tanítja, akkor ideálista álomnak kellene tartani SEAL tanárnak a bevezető beszédében mondott szavait: »Mi ma egy új aera keresztelőjénél vagyunk. A mai ünnepélyes jelenet egy új magna charta átadása, melylyel minden fajt és nemzetet a világrendszer tagjává avatunk fel.»

Természetes dolog, hogy ily nagyfontosságú ügyet nem lehet szépenhangzó szavakkal elintézni, hanem csakis szorosan tudományos alapon, s a congressus ezt a feladatot komolyan is vette. A congressus először is az anthropologiai szempontokat tisztázta egy megelőző speciális szakcongressus alapján, melynek eredményét SEAL a következőkben foglalja össze: Az emberfajok egységes eredetre vezethetők vissza, a létező testi és szellemi különbségek nem lényegesek, és minden emberfaj határtalan fejlődési képességgel bir. Épp ez oknál fogva több anthropologus, mint HADDON, RANKE és LUSCHAN a faj kifejezést tudományos szempontból itt nem is találja helyénvalónak, mivel inkább csak ethnikai tagozatokról kellene beszélni.

Az emberek és nemzetek között vannak különbségek — mondja az angol HADDON — de azért nem mondhatjuk, hogy az egyik felsőbb, a másik pedig alsóbb rendű, amiként nem mondjuk, hogy a rózsa jobb a liliomnál, de tőle különböző. Igy van az embereknél is s mindenik nemzetnek van a másiktól tanulni valója. A fejlődés közös törvénye, mondja RANKE, azt bizonyítja, hogy az emberiség egy nagy, szorosan összefüggő család. Nincsenek kivetni való tagjai, mindannyian testvérek vagyunk s mindnyájunknak ANTIGONE-val azt kell mondanunk: »Azért vagyunk itt, hogy szeressünk s nem azért, hogy gyülölködjünk«.

A második ülés különösen a félvérnek (miscegenation) kérdésével foglalkozott és itt különösen FISCH (Egyesült-Államok), HOGGAN és DROWNING (Angolország) és SEAL (India) czáfolták tudományos alapon azt a balvéleményt, hogy a félvérűek csak mindkét faj rossz tulajdonságait öröklik. Ugyanazt bizonyította a braziliai LACENDA saját népének példájával.

A harmadik ülés legkimagaslóbb jelensége Mrs BESANT temperamentumos beszéde volt, melyben az indiaiakkal szemben elkövetett igazságtalan bánásmódot ostorozta.

A negyedik ülés a fajok között való békés érintkezés themáját fejtegette, főként nemzetgazdasági szempontból. Itt különösen a mulatt DU BOIS (Egyesült-Államok) vonta magára a figyelmet.

Az ötödik ülésen, mely a faji kérdéseket a modern köztudat szempontjából tárgyalta, a barodai GAEKWAR (fejedelem) elnökölt. Az emberiség problémái — így szólt megnyitó beszédében — nem újak, nem is könnyen megoldhatók, de

a legfontosabb, mely minden fajt és nemzetet érdekel, az, hogy a gondolat világát az érzelem világával összhangba hozzuk.

A hatodik ülés különösen az amerikai négerek és indiánok kérdésével foglalkozott. Elnökölt pedig Légitime tábornok, Hayti köztársaság volt elnöke (néger). Az előadók közt a már említett Du Bois mellett még egy délafrikai négerivadék, Rubusana dr. szerepelt. Azt mondja, a fehérek azt gondolják, ha hat hónapig Délafrikában tartózkodtak, már értik és föl-fogják a négerkérdést. Az államférfiaknak és politikusoknak alapos tanulmányokat kellene végezniök, hogy a keleti népek gondolkozását és érzelemvilágát megértsék. A délafrikai fehérek azt vélik, hogy a feketét nem szabad oktatni, különben tolvaj lesz belőle. Ilyformán a közeledés és kölcsönös megértés lehetetlenné válik. Scarborough (Egyesült-Államok) keményen megrója azt, hogy az Egyesült-Államokban, a déli államokra való tekintetből, a szineseket — négereket és félvérűeket — minden culturális mozgalomból (iskolákból, néha templomokból is) kizárják. Ezzel szemben Davis (Angolország) arra utal, hogy Nyugatindiában a túlsúlyban levő feketék teljes békében élnek a fehérekkel és culturailag emelkednek, szavaznak, részt vesznek a községi administratioban és törvényhozásban, sőt néha ott vezető szerepet is visznek.

A hetedik és nyolczadik ülés e themák körül gyakorlati kérdéseket vetett föl és tárgyalt le.

Azt hisszük ez a korszakos congressus tanulságos lesz nemcsak a gyarmatosító birodalmakra, hanem minden államra nézve, mely nem egy fajbeli népességgel bir, s ugyan melyik nem az? A fajkérdés és a nemzetiségi dissonantiák egészen új világításban állanak előttünk. A surlódásokat nem a vér és a szin okozza, hanem culturalis és gazdasági differentiák. Amit felületes szemléletre faji különbségnek és fajok harczának tekintünk, az sokkal inkább a culturák különbsége és a culturák harcza. Miért áll nálunk is a német elem sokkal közelebb a magyarhoz, mint pl. a román? Mert a magyar és német elem culturailag is közel áll egymáshoz. S miért lehet két nyelvileg és ethnikailag egynek tekinthető nemzet, mint a horvát és szerb, egymással ellenkezésben. Mert culturailag különböző egységet képeznek és gazdasági érdekeik ellentétesek lehetnek. Azért szükséges az állami egység szempontjából nagyobb súlyt fektetni a culturák és gazdasági érdekek kiegyenlítésére.

✡

Széchenyi-cyklus.

Deczember hó 3-án volt a Széchenyi-cyklus második előadása, melyet Beöthy Zsolt min. tanácsos, főrendiházi tag, egyetemi tanár tartott »*Széchenyi magyarsága*« czímen. Az előadás kivonatát az alábbiakban közöljük.

1840 november 19-dikén, Pest vármegye gyűléstermében Kossuth Lajos ejtette ki először azt a két szót, mely azóta minden magyar szívben és magyar ajkon Széchenyi nevével összeforrott: »legnagyobb magyar«. A loyalitás nemes fölhevülésével ismétli e szavakat a *Kelet Népé*re írt *Feleleté*-ben, a magyar politikai irodalomnak e legnagyobbszerű és legmegrendítőbb párbajában ékesszólásának ragyogó fegyverével mintegy tisztelegvén, mielőtt védekeznék, nagy ellenfele előtt. Okát is adja: »Széchenyi ujjait a korszak ütőerére tevé és megértette lüktetését; nem ismer senkit históriánkban, kiről elmondhatnók, hogy százados hatásra számított lépései sem korán, sem későn nem érkeztek«. Ez a magyarázat azonban a »legnagyobb magyar« kifejezés tartalmának csak egyik mozzanatára vonatkozik, arra, hogy minden magyarok között a korát igazán megértő és irányzó Széchenyi a legnagyobb. De előttünk már, politikai és írói pályájának folytatása s életének tragikus vége, nyilvánosságra került naplói és levelezése, történetünknek későbbi fejleményei megvilágítják a másik mozzanatot is, azt, hogy magyarságban sem volt nála senki nagyobb.

Nem, a magyarságnak legjellemzőbb közérzésében: a hazaszeretetben, melyben összefoglalva fejezi ki szülőföldje és sokat korholt faja iránti égő szeretetét. Kifejezte minden cselekedetében, indítékaiban és czéljokban egyaránt, és valamennyi szavában, a ritkább lelkesítőkben épp úgy, mint a sokkal sűrűbb korholókban, sújtókban, sőt csufolókban. Mint a hogy a keserű ízbe olykor szinte az égés érzése vegyül: az ő honfiui keserüségében, kitörésének mélységében és erejében, hangjának maró gúnyjában egy belső tűznek örök lobogása perzsel. A nemzetével való közösség érzésének lángja, melylyel pusztuló faját ki akarná szabadítani roskadó világának temetéssel fenyegető romjaiból, s egy új világnak, új életnek útjára vezetni. A közösségnek ezt az érzését, mely műveltet és műveletlent egy vágyban egyesít, tartja és vallja legnagyobb nemzeti kincsünknek, melylyel méltatlan helyzetünkből, vétkeink és hibáink özönéből megváltatásunkat remélhetjük. Ereje Széchenyi lelkében oly mérhetetlen és föltétlen, hogy ő, kinél élesebben senki sem látta, keményebben senki sem ostorozta és mélyebben senki sem fájlalta a nemzet

hibáit, titkos óráinak magával való számvetésében, naplóiban szinte elemi erővel tör ki belőle a vallomás: »Szeretlek minden hibáiddal«.

Lelkének ezt a legmélyebb érzését, melynek alkotó, teremtő erejéről kövek és intézmények, irodalom és törvények, egy nemzetnek új és méltó életviszonyai tesznek tanuságot, mindennél mélyebben és meggyőzőbben világítják meg pályájának fordulatai s gondolatvilágának vezéreszméi.

Lelke költői tartalmának sem szavaiban, sem naplóiban nincsenek szólóbb bizonyságai, mint éppen azok a helyek, melyekben hazaszeretete tör ki. Oly lélekállapot megnyilvánulásai ezek, melyben a léleknek egész ereje egyetlen érzésben összpontosul s a fölhevült phantasiának legtúlzóbb képeiben, legnagyzóbb szavaiban is kétségtelenül éreztetni tudja őszinteségét és igazságát.

A nagyoknak nagy érzései szemünkben legnyilvánvalóbbá az által a befolyás által lesznek, melyet életüknek külső és belső útjára gyakorolnak. Akiknek élete nagy változásai, megdöbbentő peripetiái, önkéntes vagy kényszerű áldozatai, fénybe vagy romlásba fordulásai végesvégig és világosan egyazon érzésben gyökereznek: ez érzésnek uralkodó erejét a legkétségtelenebbül, emberileg legmeghatóbb és legmeggyőzőbb módon tanúsítják. Kicsoda merné s kinek lenne joga rá, hogy három nagy »nemzettévőnknek«, (Deák, Kossuth, Széchenyi) teremtő, alkotó, megmentő nemzeti érzését összeméregesse; de hármuk közül bizonyára Széchenyi pályája az, melynek kialakulásában, fordulataiban, válságaiban és katastrophájában, egész képében ez az uralkodó érzésök a legmélyebben megrázó erővel hat képzeletünkre és szívünkre. Egész történetünkben nincsen senki, aki ennek a történetnek lélektani vezető erejét a maga pályájával, minden árnyéklatában, kizárólagában, föltétlenségében, tragikai erejében mélyebben éreztetné, mint Széchenyi.

Igaz, nála a magyar léleknek ez a jellemző közérzése élesen egyéni képben, meglepő és szinte ismeretlen vonásokkal, szokatlan bonyolulatban jelenik meg s mind Kossuth, mind különösen Deák közelebb állanak ahhoz a lelki typushoz, melyet általán magyarnak ismerünk; de azért Széchenyi nem csupán alapvető érzésével kapcsolódik ehhez a typushoz, hanem sajátos egyéniségének nem egy mélyebben rejtegetett vonásával is. A szenvedélyes utazóban gyakran támad fel bolyongásai közben a magyar vándor honvágya. Van ebben a világjáró kapitányban valami a magyar katona humoros, mókás kedvéből is, melylyel élettel és halállal szembenéz. A magyar nép legközvetetlenebb megnyilatkozása, zenéje és dala, mindig erősen megrezegteti lelkének húrjait. Még a puszta szeretete s a polgári és hadi élet felfogásának vele kapcso-

latos mozzanatai sem hiányoznak lelkéből. Ez a vonás méltán kelthet figyelmet fejlődésének psychologiai gyökérszálai közt, mikor kifejlett politikai életfelfogásában a szabadság fogalma és cultusa oly kiváló helyet foglal el. De mindezeken túl van egy-két helye naplóinak és beszédeinek, melyek azt bizonyítják, hogy a legsajátosabb és legszomorúbb magyar érzés is csirázott lelkében. Nem forradalmi lázongás, hanem a fejedelméhez és nemzetéhez egyaránt hű szivet fenyegető összeütközésnek keserve: valami éppen abból a »bús magyarból«, akit utóbb annyiszor megcsúfolt.

Széchenyi egyenesen a maga magyarságának indítékából fogott nemzetét nemzetté tevő munkájához. Miután a külföldön tisztába jött a nemzetek igazi életútjával, a fejlődésöket biztositó anyagi és szellemi cultura, munka útjával: ez az érzés vezette el nagy történeti hivatására. Egyazon motivum és egyező körülmények értették meg vele hivatását, mint egykor Apáczai-val s Bessenyei-vel; de ő lángeszével be is töltötte ezt a hivatást. Az ő szellemében forr össze legtökéletesebben a nemzetiség és a művelődés gondolata; az ő szelleme győzi meg nemzetét teljesen és véglegesen a magyarság és a haladás érdekének benső, elválaszthatatlan kapcsolatáról, arról, hogy élet-halál kérdése ránk nézve, hogy magyarságunkban műveltekké, műveltségünkben magyarokká legyünk. Ennek a gondolatnak kérlelhetetlen postulatumával indítja meg és folytatja fenséges harczát mindaz ellen, ami érvényesülésének nemzeti életünk bármely körében útját állja és keresi a segitséget mindenütt, a honnan támogatást várhat. Életünk czélját mindig uralkodó érzéseink tűzik ki. Széchenyit is a saját belső története tanította arra, hogy a magyar lelket csak nemzeti érzésénél, ennél a legősibb, legmélyebb, legegyetemesebb érzésénél fogva indíthatja meg és vezetheti új életútjára.

Mindenekelőtt két érzés s ezektől érlelve két gondolat az, amit nemzetének lelkében meggyökereztetni és megszilárditani törekszik. Egyik a nemzeti *egység*. Egység az érzésben, a nyelvben, a munkában, a czélokban. Ebben van a nemzeti erő. De a nemzetben, hogy megtisztult, megnemesedett nemzeti érzésével ezt az erőt teljes mértékben a ráváró nehéz munkára fordítsa: bizalmat kell ébreszteni elégségében, a munka sikerében, a jövő győzelmében. Ennek a *hite* az a másik motivum, mely Széchenyit vezeti s melyet nemzetébe oltani törekszik. A maga fenséges hitét, hogy a szeretet erősebb, mint a halál, a honszeretet feltámaszthatja a haldokló nemzetet is. A történetphilosophiának egy akkor divatozó elméletével szemben egész szenvedélylyel hirdeti a nemzet fiatalságát. S mikoriban először vívódik e gondolattal, szent akarattal hinni és hitét elterjeszteni akarván, akkor születik legclassicusabb tanújául ennek az ifjú nemzetnek kebeléből egy

kiskőrösi parasztházban a fiatal emberi sziv világának legnagyobb költője. Az ő halhatatlan szavából is az a hit szól, melynek Széchenyi volt a hirdetője, mely az ő lelkéből hatotta át nemzetét.

A Széchenyi pályájához fűződő sok problema közé sorozható az is, hogy miképpen érthették meg őt. Megértették lelkének annál a két erejénél fogva, mely minden szavából kitetszett és minden tettéből kisugárzott: nemzeti érzésénél és hiténél fogva. Sőt nemcsak megértették, hanem megszivlelték. Nem érezték nemzeti sérelemnek, nem vették zokon sok zok szavát; a bölcseség szeretetével hatott a szivekbe nemzeti hibáink kérlelhetetlen feltárása és ostorozása. A mi politikai szónokoknál majdnem példátlan s csak a középkor nagy penitentia-hirdetőinél és a reformatio erkölcsi megújhodást követelő prédikátorainál találjuk mását: Széchenyi, mikor vesszejét suhogtatja nemzetének tévedései, hibái, vétkei fölött, sőt nem egy, féltve őrzött eszményét rombolja szét: szinte ellenállhatatlan erővel ragadja magával. A titka, hogy, mint ama régi prédikátorok, ő is fel tudta nemzetének tárni vele dobogó, érte vérző szivét és meg tudta mutatni az üdvösség útját. Bizonyára volt, aki máskép gondolkodott; de nem volt senki, aki kételkedett benne. Legnagyobb ellenfele, a magyar hazafiérzés legszenvedélyesebb tolmácsa, emelte őt mint magyart maga fölé. Milyen tanulság rejlik mindebben ránk, ami korunkra nézve is! Nemcsak nagyobb, de keményebb, kérlelhetetlenebb birálója sem volt nemzetünknek soha Széchenyi-nél. De legkiméletlenebb szavaiban is mindig és mindenkivel éreztetni tudja, hogy nem a lenéző idegenség, nem a kénytelen, alkudozó opportunismus, nem a föltételes hazafiság beszél belőle. Gúnyjában, támadásaiban a fájdalom, a keserűség reszket, ebben is legmélyebb magyarsága, legégőbb honszeretete. A szájas és magyartalan culturgőgnek, mikor reá hivatkozik, nem lenne szabad elfelednie azt a vallomását, mely naplójában szakad föl szivéből, hogy: nemzetét ostorozott hibáiban is szereti, és azt a másikat a *Világ*-ból: »A tett az első, a szó a második; az ember, a hazafi elül áll s csak aztán jő az iró.«

Igy kapcsolván magához nemzetét, fölemelte a nemzeti élet felfogásának nálunk ismeretlen magaslatába s a nemzeti fejlődést az emberiség életébe kapcsolta bele. Minden szavai között a *Kelet Népé*-nek egy sokat idézett helye, a nemzeti gondolatnak talán legszabatosabb, de mindenesetre legmagasztosabb fogalmazása fejezi ki legrövidebben és legtökéletesebben szellemének és pályájának történeti tartalmát és jelentőségét. Az emberi és nemzeti haladásnak egymást támogató összefüggése, a nemzetiség ereje mint a közös emberi tökéletesedés tényezője, az emberiség haladása mint a nemzeti erőnek állandó forrása: ezzel az igazsággal van tele egész lelke,

ennek válik prófétájává, ezzel alapítja meg az új Magyarországot.

Amily világosan látja a czélt és útat, olyan rendületlenül bízik benne, hogy a magyar nemzet géniusza ennek a feladatnak betöltésére alkalmas, képes és kész. Maró gúny, kíméletlen szenvedélyesség szól azokban a kifakadásaiban, melyeket a hazátlanság ellen intéz. Történetphilosophiai fogalomrendszerébe is beilleszti a kosmopolitismust, még pedig mint a nemzeti elvénhedésnek legkétségtelenebb és legszomorúbb jelét. A társtalan, magára utalt, féltékeny magyar érzésnek nem ugyanaz a faját és korát egyaránt jellemző haragja-e ez benne, amely Kisfaludy Károly-tól Petőfi-ig költészetünknek is, a nemzeti lélek e legközvetetlenebb megnyilatkozásának egyik uralkodó motívuma?

Hogy egész létének, munkájának és nagyságának ez az érzelmi gyökere milyen erős volt: annak lehetnek fenségesebb bizonyságai, de érdekesebb alig, mint jelentőségének az a folytonos fokozódása, melyet irodalmi munkássága tüntet fel. Ez az érzés egyre uralkodóbbnak tünik föl, egyre jellemzőbbé lesz irataiban. Fejlődése épen fordított azzal, amire közembereknél a tapasztalás tanít bennünket. Együtt nő mintegy a képzelet hevével s végül szinte a visionarius szenvedély tüzében izzik.

Írói munkásságának, mint életútjának három nagy stádiumára typikus jelentőségűek: a *Hitel*, a *Kelet Népe* és a *Blick*. Az első csupa gondolat. Érzelmei csak motivumokat pendítve meg, egy-egy tételének kiszinezésében csillanva föl, vagy itt-ott néhány lelkesítő képben, szóban törve elő; de az egész gondolatszövedéknek még hátterébe szorítva. A *Kelet Népe* irányában, czélzatában, Kossuth veszélyesnek tetsző izgatásával szállva szembe, az ész jogát, elsőségét követeli a politikában: de szivének teljes felindulásával, hazafiérzésének szent jogán, sebeire hivatkozva. E nélkül, a hazaszeretet aggodalma, kétsége, haragja nélkül, nemcsak hatása, de szinte értelme sem lenne kassandrai intéseinek és kérésének. Azonban rettegő szivének kiáradása oly elnyomhatatlanul őszinte, oly kristálytiszta, hogy senkinek sem juthat eszébe a hatáskeresés eszközének nézni. Ha Széchenyi nem teljes tartalmával tárta föl lelkét, amit rejtegetett, az mindig az érzése volt; mikor ez előtör, annak a bizonysága, hogy nem bir többé vele. És mindig kevésbbé és kevésbbé bir. A *Blick*-nél szenvedélyesebb prózát sem a *Siralmas panasz* szerzője, sem Kossuth nem irt soha; verset is talán csak Petőfi. Egy vulkán kitörése ez a könyv, mely köveket szór és lávát ont; de gyilkos köveinél és pusztító lávájánál félelmesebb gyülöletének tüze és haragjának kavargó füstje. Bachot és rendszerét, erőszakosságait és képmutatását erkölcsi

felháborodásával, SCHWARZENBERG herczeg cynicus vérszomját keserűségének tajtékzó dühével, ALBRECHT főherczeg sikertelen kardcsörtetését fölényes és lenéző iróniával árasztja el. Csak magát az ifju fejedelmet kiméli, kinek belátásából és szivéből hazája sorsának jobbrafordultát remélni sohasem szűnik meg. Ime, hova ért el, hova sodorta sorsa a hideg, gyakorlati, számító SZÉCHENYI-t! Ifjukori naplójából tudjuk, hogy *Bánk-bán*-t »veszedelmes tendentiája miatt« rossz darabnak tartotta és csodálkozott rajta, hogy a Nemzeti Szinházban előadják. És a *Blick* egy lélekállapotot tár föl, a magyar lélek történeti tragikumának egész sajátságos, forrongó világát, mely királyhűségének rendületlenségében és nemzeti érzésének izzásában oly csodálatosan közel mutatkozik nem is Bánkhoz, hanem Peturhoz.

Ez a fejlődés, a mint subjectivitása mind teljesebben bontakozik ki előttünk munkáiban, életének tragikus bonyodalmával és végzetével halad előre. Megindul, mikor Kossuthtal és a közhangulattal először kerül szembe s befejeződik, mikor a forradalom után ennek a közhangulatnak szenvedélyében is újra egygyé lesz nemzetével. Tragikuma abban gyökerezik, hogy amit érzésével indított meg, az rohamosabban indult fejlődésnek, mint a magok, melyeket gondolataival vetett el. Az ő lelkének tüzétől lángra kapott a magyar önérzet, az erőnkben és jövőnkben való bizalom, az áldozatkészség és hősiség. A nemzet követelte a jövőt, melyet ő igért neki, de talán korábban, mint a mikorra biztosan megalapozhatta. Ő csak biztos alapon, minden magyar kéz munkájával, minden magyar fej okos belátásával, minden magyar lélek türelmével és kitartásával hitte és akarta fölépíteni az új Magyarországot. Igazáról meg tudta győzni nemzetét, de az érzések, melyek igazsága által ennek nyomában fakadtak, gyorsabban fejlődtek, mint igazi és végleges győzelmöknek lelki feltételei. Közöttük a legfontosabbak, a legelengedhetetlenebbek: a kötelességtudás és felelősségérzet, kicsinyben s nagyban, a nemzeti munkának egész vonalán. Ezek már nem születhetnek meg hirtelen, bármi mély és nemes fellángolásból; csak hosszú, czéltudatos, átalakító culturmunka eredményei lehetnek. Katastrophánkból, melyben egyetlen vigasztalásunk volt a SZÉCHENYI-től fölébresztett nemzeti érzés hősi helytállásának dicső emléke, DEÁK bölcseségével kiszabadított ugyanez érzés rendületlen ereje a balsorsban. De az ő munkája koránt sincs befejezve most sem: annak az új Magyarországnak kiépítése, mely kifejtett nemzeti erejével, anyagi és szellemi erejével megvetvén a maga biztosságának alapját, szolgálja az emberi haladást. Az építés terve azonban megvan: az ő szelleme nemcsak kortársainak szólt, hanem a jövőnek, a messze jövőnek is. A mint nem is egy kor lelke szólt be-

lőle, hanem nemzeteé, szellemében sem egy kor problemájának megoldása érett, hanem egész nemzeti életünké, ennek további folyamáé. A bécsi császári palotának pompás kapuzatában Fischer von Erlachnak, egy közel két századja elhunyt nagy mesternek tervét valósította meg nemrég ezer és ezer munkás kéz: igy kell nekünk, a nemzet minden napszámosának Széchenyi munkáját folytatnunk, eszméit közelebb vinnünk a megvalósuláshoz. Folytatnunk különösen a nemzeti lélek erősítésének és nemesítésének munkáját, nemzeti érzésének ápolásával s kötelességtudásának és felelősségérzetének fejlesztésével.

De Széchenyi-nek nemcsak a gondolatai a mi világosságunk, hanem érzései is tanulságaink. Ő nemcsak lángelméjével lehetett és volt feltámasztója és iránymutatója nemzetünknek, hanem magyar lelkével is. Történetünknek egész folyama fajunknak egész élete arra tanít, hogy a nagy munkát csak annak az eszménynek hevületében folytathatjuk a siker bizalmával, mely őt és általa nemzetét megindította: a nemzeti eszmény uralma alatt. Világfelfogásunk sok fordulót ért; de tengelye mindig ez maradt. Ez létünk bélyege, legbelső ereje, történeti folytonosságának elve, mely miben sem gátolta, mindig megsegítette, ha kellett: megmentette. Ez ismertette föl vele Széchenyi lángszelleme által, a közös emberi haladásban, culturában a maga nemzeti érdekét. Ez vezette eleddig, kivétel nélkül, valamennyi lépését előre s a természeti törvény biztosságával mondhatjuk: mig magyar nemzet maradunk, ez fogja vezetni. Másszóval: addig maradunk magyar nemzet, mig ez vezet bennünket.

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

A karácsonyi ünnepek alkalmából közlekedő külön személyvonatok.

A karácsonyi ünnepek alkalmából várható erősebb személyforgalom akadálytalan és rendes lebonyolítása, valamint az utazó közönség kényelme érdekében a rendes személyszállító vonatokon kívül az alább felsorolt vonalakon külön személy-, vegyes- és személyszállító tehervonatok fognak közlekedni.

Budapest nyugoti pályaudvarról Marcheggig, illetve Wienig. December hó 23-án külön személyvonat közlekedik I., II. és III. osztályú kocsikkal. Indul Budapest nyugoti pályaudvarról este 9 óra 40 perckor, érkezik Wienbe reggel 6 óra 5 perckor.

Pozsonytól Budapest nyugoti pályaudvarig f. évi december 23., 24-én és 1912. évi január 1. és 2-án külön személyszállító tehervonat közlekedik I., II. és III. oszt. kocsikkal. Indul Pozsonyból éjjel 1 óra 13 perckor, érkezik Budapest nyugoti pályaudvarra reggel 6 óra 55 perckor.

Budapest nyugoti pályaudvartól Zsolnáig december hó 23-án külön személyvonat közlekedik I., II. és III. oszt. kocsikkal. Indul Budapest nyugoti pályaudvarról este 8 óra 50 perckor, érkezik Zsolnára reggel 6 óra 20 perckor. Zsolnán csatlakozást talál Oderberg és Kassa felé.

Pozsonytól Zsolnáig december 22. és 23-án külön személyvonat közlekedik I., II. és III. oszt. kocsikkal. Indul Pozsonyból éjjel 10 óra 12 perckor, érkezik Zsolnára éjjel 3 óra 44 perckor. Zsolnán csatlakozást talál Oderberg és Kassa felé.

Lipótvártól Pozsonyig f. évi december 23., 24., 26., 27., 31-én és 1912. évi január 1. és 2-án külön személyvonat közlekedik I., II. és III. oszt. kocsikkal. Indul Lipótvárról d. e. 11 óra 5 perckor érkezik Pozsonyba d. u. 12 óra 49 perckor.

Budapest nyugoti p. u. és Cegléd között f. évi december 17., 23., 24., 25., 26., 27., 31-én és 1912. évi január 1. és 2-án külön személyvonat közlekedik I., II. és III. oszt. kocsikkal. Indul Budapest nyugoti pályaudvarról d. e. 11 óra 55 perckor, érkezik Ceglédre d. u. 2 óra 11 perckor; Ceglédről pedig indul d. u. 4 óra 57 perckor és Budapest nyugoti pályaudvara érkezik este 7 óra 30 perckor.

Budapest nyugoti pályaudvarról Szegedre december 23. és 30-án külön személyvonat közlekedik I., II. és III. oszt. kocsikkal. Indul Budapest nyugoti pályaudvarról d. u. 4 óra 40 perckor, érkezik Szegedre éjjel 10 óra 49 perckor.

Budapest keleti p.-udvarról Szabadkáig f. évi december 22., 23-án és 1912. évi január hó 2-án külön személyvonat közlekedik I., II. és III. oszt. kocsikkal. Indul Budapest keleti pályaudvarról este 9 óra 55 perckor, érkezik Szabadkára éjjel 3 óra 38 perckor.

Ujvidékről Budapest keleti pályaudvarig . évi december hó 22., 23., 24., 27., 28-án és 1912. évi január 2., 3-án külön személyvonat közlekedik I., II. és III. oszt. kocsikkal. Indul Ujvidékről d. e. 10 órakor, érkezik Budapest keleti pályaudvarra este 6 óra 20 perckor.

Budapest keleti pályaudvarról Szolnokig december hó 23-án három külön személyvonat közlekedik I., II. és III. oszt. kocsikkal. Az első különvonat Budapest keleti pályaudvarról indul d. u. 3 óra 5 perckor, Szolnokra érkezik este 6 óra 32 perckor.; a második külön vonat indul Budapest keleti pályaudvarról d. u. 5 óra 30 perckor, Szolnokra érkezik este 8 óra 50 perckor; a harmadik különvonat pedig Budapest keleti pályaudvarról este 8 óra 50 perckor indul és Szolnokra éjjel 12 óra 3 perckor érkezik,

Budapest keleti pályaudvarról Aradig december 22., 23-án külön személyvonat közlekedik I., II. és III. oszt. kocsikkal. Indul Budapest keleti pályaudvarról este 9 óra 5 perckor, érkezik Aradra reggel 5 óra 7 perckor.

Budapest keleti pályaudvarról Nagyváradig december hó 23-án külön személyvonat közlekedik I., II. és III. oszt. kocsikkal. Indul Budapest keleti pályaudvarról d. u. 5 óra 40 perckor, érkezik Nagyváradra éjjel 1 óra 46 perckor.

Szolnoktól Budapest keleti pályaudvarig f. évi december hó 26-án és 1912. évi január hó 1-én külön személyvonat közlekedik I., II. és III. oszt. kocsikkal. Indul Szolnokról d. u. 3 óra 15 perckor, érkezik Budapest keleti pályaudvarra este 6 óra 15 perckor.

Aradról Budapest. keleti pályaudvarig f. év december hó 26-án és 1912. évi január hó 1-én külön személyvonat közlekedik I., II. és III. oszt. kocsikkal. Indul Aradról este 9 óra 1 perckor, Budapest keleti pályaudvarra érkezik reggel 5 óra 30 perckor.

Püspökladánytól Nagyváradig december hó 24-én külön vegyesvonat közlekedik II. és III. oszt. kocsikkal. Indul Püspökladányról éjjeli 3 óra 51 perckor, érkezik Nagyváradra reggel 6 óra 18 perckor.

Nagyváradról Püspökladányig f. évi december hó 23-án külön vegyesvonat közlekedik II. és III. oszt. kocsikkal. Indul Nagyváradról d. u 5 óra 2 perckor, érkezik Püspökladányra este 7 óra 41 perckor.

Sárbogárdtól Budapest keleti pályaudvarig f. évi december hó 22., 23., 26., 27., 30-án és 1912. évi január hó 1., 2-án külön személyvonat közlekedik I., II. és III. oszt. kocsikkal. Indul Sárbogárdról d. u. 5 óra 10 perckor, érkezik Budapest keleti pályaudvarra este 8 óra 15 perckor.

Szeged-Rókusról Békéscsabáig december hó 23-án külön személyvonat közlekedik I., II. és III. oszt. kocsikkal. Indul Szeged-Rókusról d. e. 9 óra 10 perckor, érkezik Békéscsabára d. u. 12 óra 38 perckor.

Orosházáról Szeged-Rókusig december 23-án külön személyvonat közlekedik II. és III. oszt. kocsikkal. Indul Orosházáról este 6 óra 25 perckor, érkezik Szegen-Rókusra este 8 óra 45 perckor.

A Losonctól Zólyomig minden hétfőn és csütörtökön személyszállítással közlekedő és Losoncról d. u. 1 óra 10 perckor induló, Zólyomba d. u. 3 óra 27 perckor érkező tehervonat december 22. és 23-án is személyszállítással fog közlekedni.

Hatvantól Miskolcig december hó 22. és 23-án külön személyszállító tehervonat fog közlekedni II. és III. oszt. kocsikkal. Indul Hatvanból d. u. 4 óra 40 perckor. érkezik Miskolc személypályaudvarra éjjel 10 óra 14 perckor.

A Feledtől Fülekig minden csütörtökön személyszállítással közlekedő és Feledről éjjel 3 óra 4 perckor induló, Fülekre reggel 4 óra 40 perckor érkező tehervonat december hó 23-án is személyszállítással fog közlekedni.

Ipolyberzencéről Katalinhutáig december hó 23-án külön személyszállító tehervonat fog közlekedni II. és III. oszt. kocsikkal. Indul Ipolyberzencéről este 8 óra 21 perckor, érkezik Katalinhutára este 9 óra 12 perckor.

A felsorolt különvonatok részletes menetrendeiről a kiadott külön hirdetmény nyujt bővebb felvilágositást.

Budapest, 1911. november hó.

Az igazgatóság.

Bekötési táblák.

A IV. évfolyam lezártával figyelmeztetjük t. olvasóinkat, hogy izléses bekötési táblákról gondoskodtunk, melyek 1 korona beküldése fejében, vagy kívánatra utánvétellel rendelkezésre állnak. A bekötési táblák iránt dr. Heller Farkas, társszerkesztő czímére (Arany-János u. 1. sz.) intézendők a megkeresések.

Hirdetés.

A 4718. sz. vonat forgalomban helyezése a kisszénás-kondorosi vonalon.

A kisszénás-kondorosi vonalon f. évi november hó 1-től kezdve hetenkint háromszor és pedig: vasárnapon, kedden és pénteken a 4718 sz. vegyesvonat fog forgalomba helyeztetni, mely Kisszénásról este 7 óra 45 perckor indul és Kondorosra este 8 órakor érkezik.

Budapest 1911. október 12.-én.

Az igazgatóság.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.